

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări

XV-XVI

1998-1999

www.cimec.ro/www.muzeusm.ro

SATU MARE
STUDII ȘI COMUNICĂRI
XV- XVI

COPERTA: AUREL CORDEA, IULIAN PETRESCU
(SIGILIUL ORAȘULUI SATU MARE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA)

CULEGERE COMPUTERIZATĂ: CLAUDIA ARDELEAN, NICOLETA
BLEDEA, NADIA COȚAN, AGNES KOCSIS, ILDIKÓ LIHOR,
ANDREEA TĂMĂȘAN, NATALIA PINTEA
TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ: **DIANA LUMINIȚA VIG**
FOTO: IOAN CZAKÓ, MIRCEA ZELEA

DESIGN: BOGDAN TAȘCU

TIPARUL: S.C. GEDO S.R.L. CLUJ NAPOCA,
TEL. : 064-430337

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE

STUDII ȘI COMUNICĂRI

XV - XVI

1998 - 1999

**ARHEOLOGIE - ISTORIE - CULTURĂ ȘI
CIVILIZAȚIE - ARTĂ ȘI ETNOGRAFIE - MUZEOLOGIE -
RESTAURARE ȘI CONSERVARE**

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Viorel Ciubotă - redactor responsabil

Bura László

Németi János

Gheorghina Olariu

Daniela Oltean

Claudiu Porumbăcean

Neța Iercoșan

SECRETARI DE REDACȚIE:

Kiss Imola, Speranța Pop, Sorin Hendea, Babos Kristina

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, pentru formulări și calitatea rezumatelor în limbi străine, revin în exclusivitate autorilor.

Traducerile în limba engleză au fost realizate sau revizuite de Speranța Pop.

Authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of the foreign languages summaries.

English translations are made or revised by Speranța Pop.

SATU MARE

STUDII ȘI COMUNICĂRI

Orice corespondență se va trimite
pe adresa:

MUZEUL JUDEȚEAN

Piața dr. Vasile Lucaciu, 21

3900 Satu Mare

ROMÂNIA

Tel.: 061 /73.75.26

Fax: 061 /76.87.61

SATU MARE

STUDII ȘI COMUNICĂRI

Any mail will be posted
to next address:

MUZEUL JUDEȚEAN

Piața dr. Vasile Lucaciu, 21

3900 Satu Mare

ROMÂNIA

Tel.: 04/ 061 /73.75.26

Fax: 04/ 061 /76.87.61

CUPRINS - SOMMAIRE - CONTENTS - INHALT

ARHEOLOGIE

Sabin Adrian Luca	Necropola aparținând culturii Turdaș descoperită la Orăștie Dealul Pomilor Punct X ₂ <i>La nécropole appartenante à culture Turdaș trouvée à Orăștie- Dealul Pomilor, Point X₂ (Résumé)</i>11
Iercoșan Neța	Așezarea eneolitică timpurie de la Vezendiu (jud. Satu Mare) <i>L'établissement néolithique ancien du Vezendiu (dep. Satu Mare, (Résumé)</i>19
Pop Speranța Pop Alin	Descoperiri arheologice în perimetrul localității Valea Vinului. <i>Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of Valea Vinului locality (Summary)</i>35
Kacsó Carol	Precizări cu privire la descoperirile de bronz din Maramureș. <i>Bemerkungen zu den Bronzefunde in Maramures (Zusammenfassung)</i>46
Lazin Gh. Ardevan Radu	Monede antice în județul Satu Mare. <i>Monnaies antiques au département de Satu Mare (Résumé)</i>71
Németi János Gindele Robert	Așezarea din epoca romană de la Pișcolt-Lutărie <i>The Roman Age Settlement from Pișcolt-Lutărie.</i>75
Timoc Călin	O stelă funerară din colecția Muzeului Băilor Herculane. <i>Ein grabdenkmal von der Sammlung des Herculesbad - Museums (Zusammenfassung)</i>103
Lazin Gheorghe	Județul Satu Mare - Bibliografia perioadei secolelor II-IV. <i>Satu Mare county -The Bibliography of II-nd-IV-th centuries (Summary)</i>107
Stanciu Ioan	Așezarea slavă timpurie de la Lazuri "Lubi Tag" jud. Satu Mare (Cercetările arheologice din anii 1977, 1993 - 1995). Contribuții la cunoașterea secolelor VI - VII în zona Tisei Superioare. <i>Die frühslawische bindlung von Lazuri "Lubi Tag" Kreis Satu Mare (die archäologischen forschungen der Jahre 1977, 1993-1995) Deiträge zum kennen der VI - VII Jh. im oberen Theiss-Gebiet (Zusammenfassung)</i>115

Marta Liviu
Gindele Robert

Săpăturile de salvare de la Apa - (jud. Satu Mare)
Moșia Brazilor. Raport preliminar.
Rescue Excavations from Apa - (Satu Mare county) Moșia Brazilor
(Preliminary report)
.....269

ISTORIE

Diaconescu Marius

Biserica catolică din Maramureș în sec. XIII - XVI.
The Catholic Church from Maramureș County in the
XIIIth - XVIth Centuries (Summary)
.....277

Diaconescu Marius

Din istoria Maramureșului în timpul principelui Gabriel Báthory.
About the History of the Maramureș County during the Prince
Gabriel Báthory (Summary)
.....295

Balogh Géza

Gencs településének népsségi és gazdasági viszonyai a XVIII-
század végén és a XIX-század elején.
Relațiile social-economice ale populației localității Ghenci la
sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea
(Rezumat)
.....307

Apan Mihai

1848 - 1858. Contribuții documentare la cunoașterea activității
Preparandiei diecezane Greco-Catolice din Oradea.
The Greek-Catholic Church School from Oradea (Summary)
.....317

Dulgău Bujor

Considerații privind manifestările pașoptiste din zona Sătmăruului.
Appreciations Concerning the Manifestation from the 1848 in
Satu Mare Region (Summary)
.....323

Hendea Sorin

Învățământul confesional românesc din protopopiatul ortodox Vasile
Beiuș (jud. Bihor) în perioada 1912 - 1919.
Romanian Confessional Education in Orthodox Residence from
Beiuș (Bihor County) in 1912 - 1919 (Summary)
.....329

Ormos Mária

A nemzeti tanácsok jogi és politika helyzetéről 1918 november-
1919 február.
Câteva considerații despre situația juridică și politică a
Consiliilor Naționale în perioada noiembrie 1918-februarie 1919
(Rezumat)
.....359

Ciubotă Viorel

Documente inedite privind schimbul de ostatici de la Tiszafüred
din 23 mai 1919.
Undiscovered Documents concerning Hostages Exchange from
Tiszafüred in 1919, May 23(Summary)
.....371

Cucuiet Lucian	Mărturii ale trecerii lui Iuliu Maniu prin părțile sătmărene. <i>Token About Iuliu Maniu's Passing (1873-1953) in Satu Mare Region (Summary)</i>403
Porumbăcean Claudiu	Figuri ilustre sătmărene (IV). Dr. Octavian Ardelean (1899-1974). <i>Great Personalities from Satu Mare (IV) Dr. Octavian Ardelean (1899-1974) (Summary)</i>407
Szőcs Péter	O personalitate sătmăreană interbelică: Jakabffy Elemér. <i>An Inter-War Personality from Satu Mare: Jakabffy Elemér (Summary)</i>411
Abraham Florin	Integrare și organizare ecleziastică în România interbelică. <i>Integration and Ecclesiastic Organization in Inter-War Romania (Summary)</i>431
Porumbăcean Claudiu	Momente din istoria Partidului Național Liberal - Organizația județului Satu Mare în perioada interbelică (1919-1938). <i>Aspects in the History of the National Liberal Party- the Organization of the Satu Mare County during the Inter-War Period (Summary)</i>441
Dărăban Dorin	Activitatea politică și propaganda electorală liberală în "Gazeta Sătmarului" (1928-1931, 1934-1938). <i>La activité politique et propagande électorale libérales dans "Gazeta Sătmarului" (1928-1931, 1934-1938) (Résumé)</i>447
Circa Andrada	50 de ani de teatru românesc de stat la Satu Mare. <i>50 Years of State Romanian Theatre in Satu Mare (Summary)</i>453

ISTORIA CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI

Diaconescu Marius	Din culisele istoriografiei Maramureșului - începuturile corespondenței dintre Ioan Mihalyi de Apșa și György Petrovay. <i>On the Side-scene of the Maramuresh's Historiography - the Beginning of the Mail between Ioan Mihalyi of Apșa and György Petrovay (Summary)</i>461
Bura László	Zsidó oktatás Szatmárban. <i>Învățământul izraelit din Sătmar (Rezumat)</i>471
Hendea Sorin Vasile	Aspecte ale istoriografiei maghiare din scolul al XIX-lea vis-à-vis de revoluția românească de la 1848 din Transilvania. <i>Aspects of XIXth Century Hungarian Historiography Concerning</i>

	<i>1848 Romanian Revolution (Summary)</i>	483
Török István	Az 1873-as kolerajárvány Szatmárnémetiben. <i>Epidemia de holeră din 1873 la Satu Mare (Rezumat)</i> <i>The Cholera Epidemic from 1873 in Satu Mare (Summary)</i>	489
Glück Eugen	Un însemnat fond de carte veche românească. <i>A Significant Old Romanian Book Collection (Summary)</i>	495
Antonescu Nae	Istoria presei careiene. <i>The History of the Press from Carei (Summary)</i>	507
Haiduc Gheorghe	Scurtă monografie a Băilor Puturoasa de pe teritoriul comunei Vama de la începuturile acestora și până în zilele noastre. <i>Courte monographie des Bains Puturoasa du territoire de la commune Vama, des le debut jusqu'a nos jours (Résumé)</i>	515
Enyedi Ștefan	Orgile orașului Satu Mare. <i>Die Orgel der Stadt Satu Mare (Zusammenfassung)</i>	531

ARTĂ ȘI ETNOGRAFIE

Kiss Imola, Erdős Judith	Maeștri sătmăreni de odinioară III. Góth Mór (1873-1939). <i>Formerly Masters from Satu Mare Góth Mór (1873-1939)</i> <i>(Summary)</i>	557
Czira László Kiss Imola	Maeștri sătmăreni de odinioară IV. Stima Erzsébet (1901-1991) Sensibilitatea feminină oglindită în artă. <i>Formerly Masters from Satu Mare. Stima Erzsébet (1901-1991)</i> <i>Feminine Sensibility Reflected in Art (Summary)</i>	567
Erdős Judith	Din scrierile pictorului Aurel Popp (1879-1960). <i>Écrits du peintre Aurel Popp (1879-1960) (Résumé)</i>	585
Theodorescu Aphrodita	Peisajul în plastica ieșeană contemporană. <i>Landscape in Contemporary Fine Arts from Iași (Summary)</i>	595
Theodorescu Aphrodita	Grafica ieșeană postbelică: izvoare și tendințe. <i>Postwar Graphics from Iași - Sources and Tendencies</i> <i>(Summary)</i>	607
Tóth Zoltán	Varga Imre - a dogmákat lazító szobrász.	

Varga Imre - sculptor Revoluționar al dogmelor. <i>Varga Imre -the revolutionary Sculptor of the Dogmas</i> (Summary)	617
---	-----

Oltean Daniela	Simboluri tradiționale în nunta românească. <i>Traditional Symbols in Romanian Wedding</i> (Summary)	627
----------------	---	-----

MUZEOLOGIE

Miclăuș Doina	Pictori clujeni în colecția de artă a Muzeului Județean Satu Mare. <i>Painters from Cluj in the Art Collection of County Museum Satu Mare</i> (Summary)	637
Miclăuș Doina	Acuarela în colecția de artă a Muzeului Județean Satu Mare. <i>The Watercolour in the Art Collection of County Museum Satu Mare</i> (Summary)	649
Dănilă Claudia	Valorificarea patrimoniului etnografic al Muzeului în cadrul expoziției de bază. <i>The Utilization of the Ethnographical Patrimony in Tășnad Museum</i> (Summary)	657

ȘTIINȚELE NATURII

Fazekas Lóránd	Adatok a gólya-alkatuak biológiájához és elterjedéséhez Szatmár megyében. <i>Date cu privire la biologia și răspândirea ciconiformelor în județul Satu Mare</i> (Rezumat)	663
Szabó Andrei	Állatföldrajzi jelentőségű nappali lepkék a Keleti és Déli Kárpátokban. Fluturi de zi cu însemnătate zoogeografică din Carpații Răsăriteni și Meridionali. <i>Species of Zoogeographical Significance in Butterflies of the Eastern and Southern Carpathians</i> (Summary)	673
Babos Krisztina, Sándor Attila	Költésbiológiai megfigyelések a Mező-Mihes-i gémptelepen. Cercetări asupra cuibăritului în colonia de stărți de la Miheșu de Câmpie. <i>Observations Concerning the Breedin Colony of the Night Heron near the Miheșu de Câmpie Village</i> (Summary)	681

RESTAURAREA CONSERVAREA ȘI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Cioran Dorin, Deac Natalia	Din tainele materiei picturale ale icoanelor pe sticlă. <i>The Misteries of Pictorial Materials Used for Glass Icons (Summary)</i>	699
Olariu Gheorghina	Analiza fragmentelor textile cu fir metalic din cimitirul feudal Carei-Bobald. <i>The Analysis of the Metal Threads from Carei-Bobald Feudal Cemetery (Summary)</i>	703
Dobrescu Adela	Restaurarea unui evantai de la începutul secolului XX. <i>The Restoration of a Fan from the Beginning of the XXth century (Summary)</i>	709
Roșu Eleonora	Restaurarea accesoriilor descoperite în complexul arheologic Hodod. <i>The Restoration of Some Accessories from the Archaeological Complex Hodod (Summary)</i>	713
Capotescu Dinu	Restaurarea unei spade de secol XIX. <i>The Restoration of a Parade Sword from XIXth Century (Summary)</i>	719
Paul Gabriela Știrban Sofia	Restaurarea unui manuscris aparținând Muzeului Național al Unirii Alba Iulia. <i>The Restoration of a Manuscript from the "Union National Museum" Alba Iulia (Summary)</i>	721
Cobusceanu Roxana Puskás Éva	Restaurarea unui vas etnografic. <i>The Restoration of an Ethnographical Jug (Summary)</i>	725
Puskás Éva	Restaurare unui vas arheologic tip urnă. <i>The Restoration of an Archaeological Urn (Summary)</i>	729

Necropola aparținând culturii Turdaș descoperită la Orăștie-Dealul Pomilor, punct X₂

Sabin Adrian Luca

Habitatul neolitic situat pe prima terasă neinundabilă a râului Mureș, la est de municipiul Orăștie, este cunoscută de arheologi din anul 1991¹. Primele mențiuni referitoare la complexele arheologice descoperite pe terasa numită de noi *Dealul Pomilor* s-au făcut în anul 1993², publicațiile ulterioare consacrand această denumire în literatura de specialitate³. În acest moment a fost publicată și o monografie a așezării turdașene din acest punct⁴. Observațiile stratigrafice adunate cu ocazia cercetării sistematice a magistralei M I, pe direcția aproximativă nord-sud, ne fac să afirmăm că în mijlocul zonei locuite se găsește un interval fără locuințe, cel puțin în faza veche (vezi planul 1). În acest spațiu au fost descoperite gropile de morminte care, în opinia noastră, reprezintă semnul unei necropole din epoca neolitică (cimitirul 2, deoarece cimitirul 1 se încadrează cronologic la începutul mileniului al II-lea d.Ch.⁵). Mormintele descoperite în acest punct au următoarele caracteristici :

MORMÂNTUL M₁ /1995 (fig. 1/6; plan 1).

Mormântul aparține unui adult de sex masculin, după toate probabilitățile. Groapa în care a fost așezat defunctul s-a descoperit în partea de sud a secțiunii S₉ /1995, în caroul 13. Pentru cercetarea integrală a monumentului arheologic a fost practicat[, în profilul secțiunii, o casetă de 1/1,30 m. Groapa în care s-a depus decedatul avea o formă

¹ Situl arheologic a fost *redescoperit* cu ocazia unei periegeze întreprinse în primăvara anului 1991 de Z. K. Pinter (pe atunci angajat al Institutului de cercetări socio-umane din Sibiu), Aurelian Cosma (în acel timp muzeograf la Muzeul din Orăștie) și de autorul acestor rânduri. *Prima* descoperire a sitului turdașean se datorează profesorului Nicolae Adam. Aceasta s-a întâmplat acum 20 de ani.

² S. A. Luca-A. Cosma, *Archäologische Geländeuntersuchungen im Brooser Gebiet Böhmerberg (Dealul Pemilor)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu, 36, 1993, 2, p. 85-88.

³ S. A. Luca-Z. K. Pinter, *Necropola medievală timpurie de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂*, în *Corviniana*, I, 1994, p. 3-15; S. A. Luca, *Complexul ritual de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂*, (jud. Hunedoara), în *SCIVA*, 45, 1944, 4, p. 363-368; *Idem.*, *Încadrarea cronologică și culturală a așezării neolitice de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂*, în *Corviniana*, II, 1995, p. 21-28; *Idem.*, *Die Kultanlage von Broos/Orăștie-Böhmerberg/Dealul Pemilor, Ausgrabungsstelle X₂ (Kreis Hunedoara)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 38, 1995, 1-2, p. 85-90. Chiar dacă există această abundență publicistică care poate fi alăturată unei serii de aproximativ 20 de comunicări științifice unde se folosește aceeași denumire, ca și rapoarte de cercetare arheologică publicate de Comisia Națională de arheologie descoperim lucruri noi, într-un articol care se dorește introducerea autorului în viața științifică, *noutăți* asupra unui sit pe care noi îl cercetăm de 4 ani în acel moment, de 6 ani în acest moment (M. Căstăian, *Contribuții la repertoriul arheologic al zonei Orăștie*, în *Buketinul cercurilor științifice studențești. Arheologie-istorie*, I, Alba Iulia, 1995, p. 39-52). La pagina 45 descoperim, la punctul 3.1., că așezarea noastră se numește *Platoul Rompos* și că se întinde pe 1/4 din suprafața pe care o considerăm locuită, *în urma cercetărilor arheologice sistematice* ! Nu am fi surprinși dacă autorul nu ar fi fost prezent, ca student, pe șantierele noastre și chiar membru al colectivului de cercetare și semnatar al rapoartelor de săpătură (și pe șantierul *Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂* !). Făcând parte din această echipă nu a exprimat niciodată opinii asupra denumirii obiectivului. În articolul domniei sale nu spune că aici au avut loc săpături sistematice ca și când punctul ar fi unul inedit! Semnele noastre de exclamare se încheie cu o întrebare : Cine te-a învățat, domnule Căstăian, să alcătuiești un articol științific . . . ?

⁴ S. A. Luca, *Așezări neolitice pe valea Mureșului mijlociu (I). Habitatul neolitic de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂*, *Bibliotheca Musei Apulensis*, IV, Alba Iulia, 1997.

⁵ S. A. Luca-Z. K. Pinter, *op.cit.*, *loc.cit.*

rectangulară și a fost executată, din întâmplare, pe locul unei gropi de par/stâlp, anterioară ca vechime. Din cauza tasării acesteia există o diferență de adâncime între capul (0,90 m) și bazinul și picioarele scheletului (1,15 m). Scheletul este orientat E-V, cu capul spre est și privirea spre nord. Cadavrul a fost așezat în groapă culcat pe partea dreaptă, cu picioarele flexate sub bazin. Brațele defunctului au fost așezate în fața bazinului. Poziția generală a decedatului este semichircită.

În umplutura gropii mormântului s-au descoperit fragmente ceramice arse secundar -probabil în timpul banchetului funerar- (fig. 2/2-6, 8-10), oase de animale arse sau trecute prin foc, o bucată dintr-o tăbliță-amuletă aparținând -probabil- decedatului (fig. 2/1) și bucăți de cărbune. Pe nivelul de săpare al gropii s-a descoperit ocră roșu, pigmentul fiind răspândit și în zona oaselor picioarelor și capului decedatului. Starea proastă de conservare a oaselor nu ne-a permis să ne dăm seama dacă oasele erau acoperite cu pigment roșu. În sfârșit, s-a putut constata existența unei ofarde de carne la spatele scheletului (un omoplat provenind de la un animal mare) și câteva piese de silex pe nivelul de folosire al gropii.

MORMÂNTUL M₂ /1995 (fig. 1/3; plan 1).

Mormântul aparține unui adult și a fost descoperit în caseta C₄ /1995. Groapa mormântului este orientată E-V, defunctul având capul spre est, cu privirea spre nord. Corpul a fost așezat pe partea dreaptă, mâinile sunt situate în fața bazinului iar genunchii sunt flexați, poziția generală a scheletului fiind cea semichircită. Groapa mormântului este rectangulară cu colțurile rotunjite, adâncimea la care s-a descoperit scheletul fiind de 1,15 m. Pe toată suprafața nivelului de folosire al gropii s-a descoperit ocră roșu. Ofranda alimentară a fost așezată în spatele capului (ose mari provenind de la partea cărnoasă a unor bovine (?)). Pe cap s-a descoperit un bulgăre mare de cărbune și un vas (fig. 2/7). Oasele scheletului sunt foarte prost păstrate.

Umplutura mormântului conținea fragmente de vase arse secundar, probabil în timpul banchetului funerar (fig. 1/1-2, 4-5, 7-8), cărbune, ocră roșu (?) și fragmente de oase de animale.

MORMÂNTUL M₃ /1996 (fig. 3, plan 1).

Acesta aparține, după opinia noastră, unui adult de sex masculin. Scheletul este orientat E-V, are capul orientat spre est și fața spre nord, aflându-se într-o poziție semichircită pe partea dreaptă. Brațele defunctului sunt aduse în fața bazinului, către palme existând un vas (V₁- fig. 3/2), iar în fața capului un topor de piatră șlefuită, poziția sa sugerând că a fost ținut în mână, lungimea aproximativă a cozii sale fiind, în consecință, de 0,40-0,50 m (T₁- fig. 3/4). În fața capului se afla un vas (V₂- fig. 3/5) și ofranda alimentară alcătuită dintr-un os de animal mare, partea secționată din acesta putând fi dispusă anatomic în zonele cărnoase. În spatele capului a fost descoperit un alt topor de piatră șlefuită dispus ca și cum ar fi fost purtat la spate, înfipit în cingătoare (T₂- fig. 3/3).

Groapa în care a fost depus defunctul este patulateră cu colțurile rotunjite. În umplutura sa au fost descoperite fragmente de vase arse secundar cu ocazia banchetului funerar, fragmente de oase de animale (câteva cu urme evidente de trecere prin foc) și urme de ocră roșu. Menționăm că acesta este singurul mormânt pentru care avem observații stratigrafice ferme : resturile unei platforme de locuire realizată din piatră de râu aparținând nivelului superior acoperă parțial groapa mormântului, acesta aparținând -în consecință- nivelului inferior. Trebuie, însă, să fim circumspecți în continuare deoarece această observație este necesar a fi confirmată.

MORMÂNTUL M₄ /1995, 1997 (cenotaf).

Monumentul funerar a fost decopertat în două reprize succesive, în anii 1995 și 1997. Groapa sa este rectangulară cu colțurile rotunjite și nu conține resturile unui schelet omenesc. Fundul gropii este acoperit cu cărbune și ocră roșu. Fragmentele ceramice descoperite împreună cu resturi de oase de animale sugerează etapa banchetului funerar.

Groapa-cenotaf este orientată nord-sud, perpendicular pe direcția generală de orientare a celorlalte morminte.

MORMÂNTUL M₅ /1997 (cenotaf).

Acesta are aceleași caracteristici ca și mormântul M₄ /1995, 1997 cu excepția faptului că este orientat E-V și că fundul gropii nu este îngrijit lucrat.

* *

*

După ce am parcurs descrierea celor 5 morminte, putem ordona câteva idei esențiale, care dau caracteristicile necropolei neolitice (numărul 2) de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂ :

- gropile mormintelor sunt orientate în proporție de 80% în direcția E-V;
- toate gropile sunt dreptunghiulare, cu colțurile rotunjite, datorită tehnologiei de săpare dată de dezvoltarea uneltelor epocii;
- în umplutura gropilor am găsit cărbune, ocră roșu (în mormintele cu schelet acesta este prezent din abundență la capul, mijlocul și extremitatea picioarelor), oase de animale (uneori trecute prin foc) și fragmente de vase sparte în timpul banchetului funerar și trecute, parțial, prin foc;
- unii decedați au ca inventar funerar și vase -la mormintele M_{2,3}- (de obicei în zona capului sau a mâinilor), topoare de piatră șlefuită (în mână, sau la spate - M₃) și unelte de silex cioplite (M₁);
- scheletele sunt orientate, fără excepție, E-V, cu capul spre E și privirea spre nord;
- poziția scheletelor este semichircită, decedații fiind așezați pe partea dreaptă cu genunchii flexați.

* *

*

Pe întinderea așezării neolitice din acest punct s-au descoperit, de asemenea, în poziții stratigrafice greu de explicat următoarele:

- în stratul de cultură s-au descoperit, cu intermitență, oase umane trecute prin foc, sau fragmente de calotă craniană. Apariția acestora ne îndeamnă să cugetăm la o formă de canibalism ce se afla la îndemâna comunității neolitice de aici. De asemenea, trebuie să luăm în considerare și opinia după care aici existau și ritualuri paralele de înmormântare, între care și cel prin care decedatul era expus pe o platformă până la descănare;
- în bordeiul B₂ /1994 (nivel vechi) s-au descoperit, în al doilea orizont de folosire al locuinței, două calote craniene decupate pe deasupra sprâncenelor, utilizate -după toate probabilitățile- ca recipiente pentru băut, sau pentru alte utilizări care ne scapă în acest moment.

* *

*

Necropola neolitică de la Orăștie este foarte importantă pentru aprofundarea imaginii noastre asupra realităților etno-culturale ale comunităților contemporane și încadrabile culturii Turdaș, mai ales că singurele necropole a neoliticului transilvănean, cele de la Iclod ⁶, nu sunt publicate în totalitate.

⁶ Gh. Lazarovici, *Grupul și stațiunea Iclod*, Cluj-Napoca, 1991, p. 3-42 (cu bibliografia).

LISTA ILUSTRĂȚILOR

Plan 1. Zona centrală a sitului arheologic de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X_2 . Cimitirul neolitic (2).

Fig. 1. Mormintele M_{1-2} . Ceramică descoperită în aceste morminte.

Fig. 2. Ceramică descoperită în morminte.

Fig. 3. Mormântul M_3 . Ceramică și arme/unelte.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Plan 1. La zone centrale du site archéologique d'Orăștie- Dealul Pemilor, point X_2 . La nécropole néolithique (2).

Fig. 1. Les tombeaux M_{1-2} . Céramique trouvée dans les tombeaux.

Fig. 2. Céramique trouvée dans les tombeaux.

Fig. 3. Le tombeau M_3 . Céramique et armes/outil

La necropole appartenante à la culture Turdaș trouvée à Orăștie-Dealul Pomilor, Point X_2 , (Résumé)

L'habitat néolithique situé sur la première terrasse non-inondable de la rivière de Mureș, dans l'est de la ville d'Orăștie/Broos/Szászváros, est connu pour les archéologues des l'année 1991. Les premières mentions directes concernant le complexe archéologique de la terrasse nommée par nous Dealul Pemilor (La colinne des Tchèques) ont été faites en 1993, les publications ultérieures faisant connue et usant la dénomination proposée par nous. Dans cet intervalle nous avons découvert les fosses de tombeaux, qui, dans notre opinion, nous signalisent une nécropole de l'époque néolithique (le cimetière 2, parce que le cimetière 1 est encadré au début du IIème millénaire). Les tombeaux découverts dans ce point ont les suivantes caractéristiques :

- les fosses des tombeaux sont orientées, en proportion de 80%, sur la direction est-ouest;
- toutes les fosses sont rectangulaires, aux coins arrondis, grâce à la technologie de l'excavation et aux outils de l'époque;
- dans le remblai de toutes les fosses il y a des tisons, de l'ocre rouge (dans le cas des tombeaux aux squelettes ce-ci est présent surtout dans la zone de la tête, des haches et des talons), des os animaux (parfois passés par le feu) et des fragments céramique (provenants de vases brisés à l'occasion du banquet funéraire, parce que beaucoup en peuvent être partiellement reconstitués);
- les squelettes sont orientés, sans exception, est-ouest, à la tête vers l'est et le regard vers le nord; la position dans la fosse est accroupie, sur la droite, aux genoux flexés;
- toutes les tombeaux ont une offrande de viande, en cas des tombeaux aux squelettes, posée dans la région de la tête;
- en deux tombes aux squelettes (M_2 et M_3) on a découvert des vases (par un sur la tête et dans la main - M_3) ou, dans M_3 , deux haches en pierre polie;

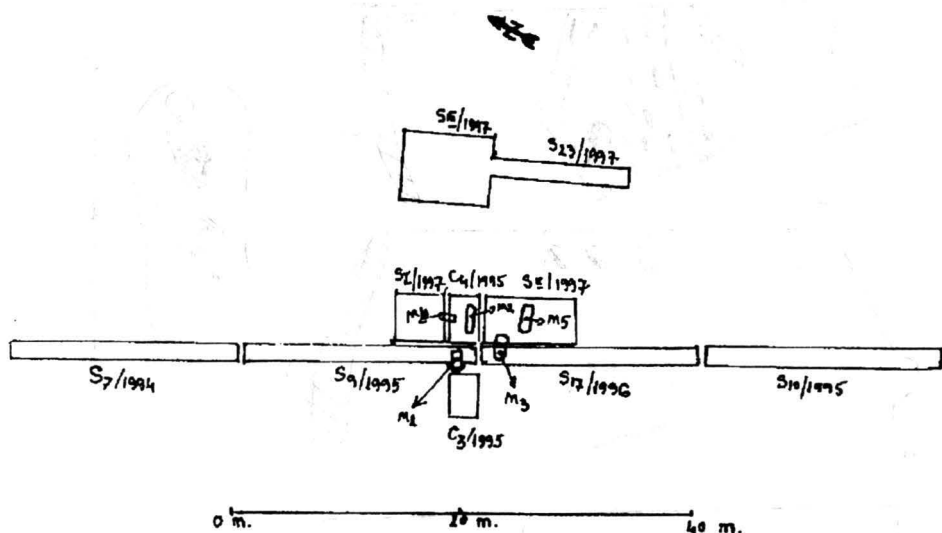
- dans M_1 on a découvert des outils en pierre dans la zone des haches et des mains;

Dans l'enceinte des habitats néolithiques du ce point on a découvert aussi des os humains en positions stratigraphiques difficiles à expliquer :

- dans la couche de culture on découvert, avec intermittence, des os humaines brisés ou des fragments de calotte crânienne qui peuvent être en relation soit que avec le cannibalisme, soit que avec l'existence d'un rituel d'enterrement parallèle, qui supposait l'exposition pour dechirement; quelques de ces os ont des légères traces de passage par le feu;

- dans la chaumière B₂/1994 on a découvert, dans le second horizon d'utilisation, deux callotes crânienne decoupées au-dessus de sourcils, utilisées soit que récipients à boire, soit qu'en autres fins, qui nous échappent.

La nécropole néolithique d'Orăștie est très importante pour l'approfondation de notre image sur les réalités du néolithique contemporain avec la culture Turdaș, surtout que les seules nécropoles à enterrements du néolithique transylvain, celles d'Iclod, ne sont pas integralement publiées.

Planșa I

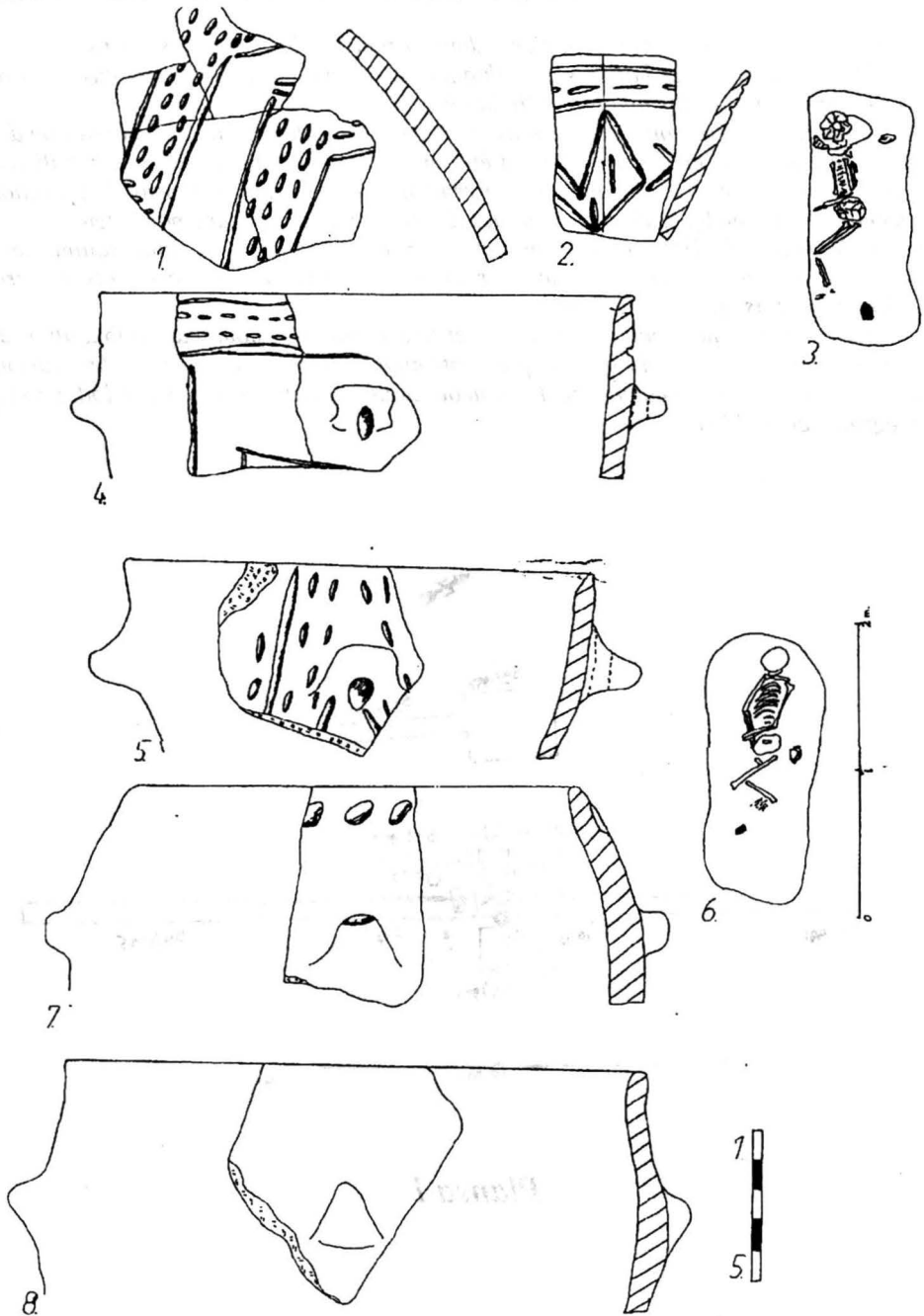

Figura 1

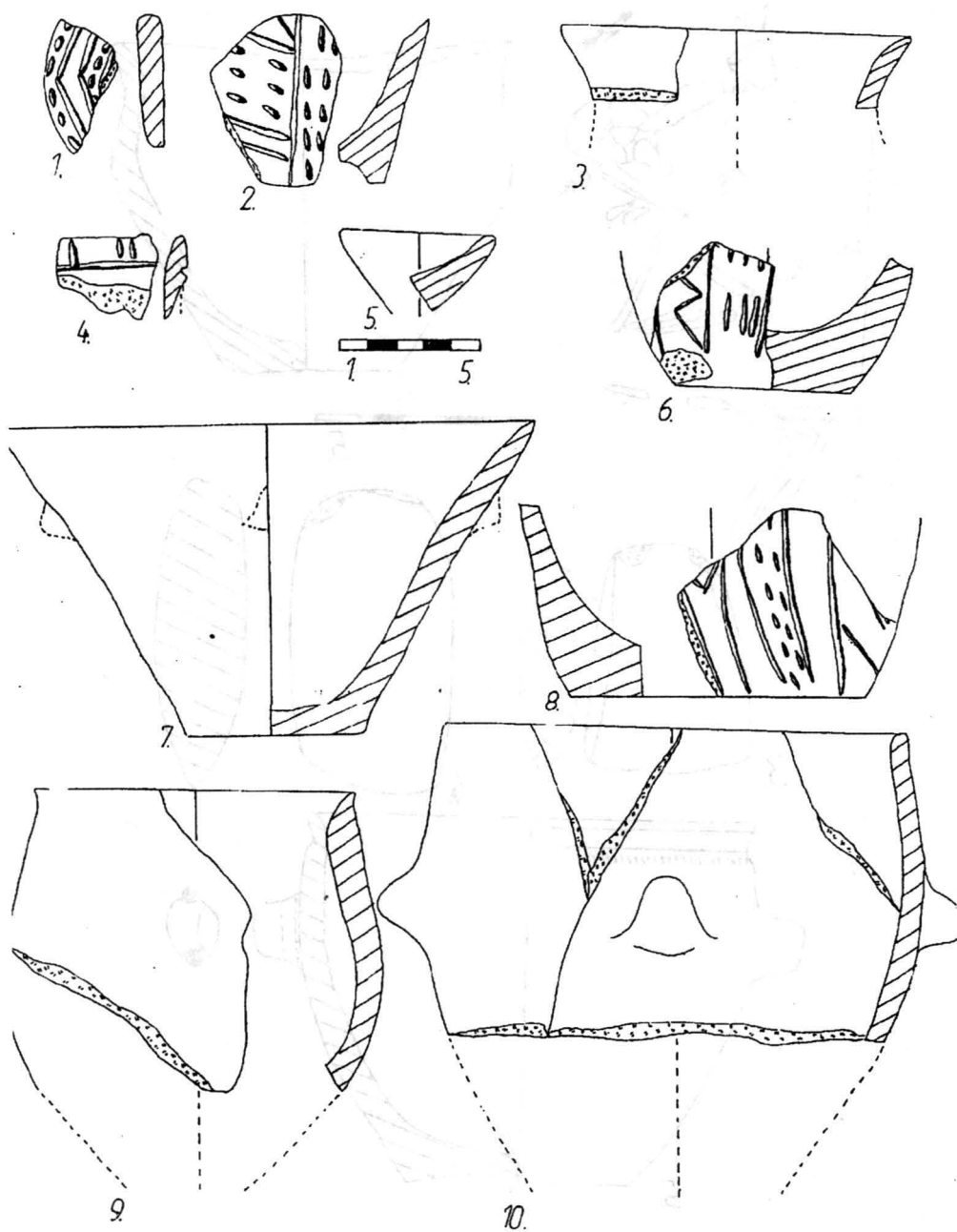
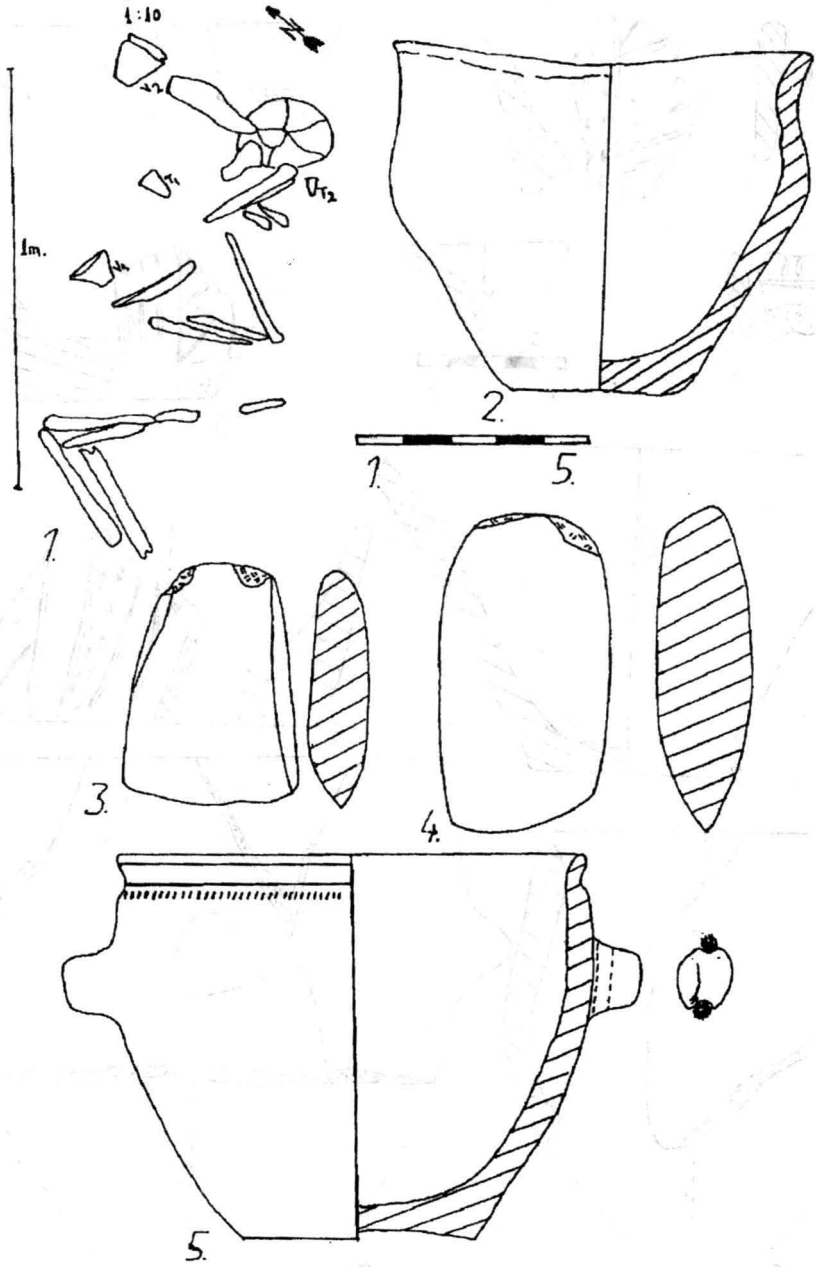

Figura 2

Figura 3

Situl ce reprezintă așezarea eneolitică timpurie, aparținând culturii Tiszapolgár de la Vezendiu (com. Tiream, jud. Satu Mare) se află în locul denumit "Drumul Tireamului" și se găsește la intrarea în localitate, dinspre partea de nord-est a acesteia (fig. 1/b).

Geomorfologic, zona reprezintă o terasă de înălțime medie a văii Eriului, ce se estompează spre sud printr-o convexitate în descendență altimetrică, spre valea Bobușoarei, afluent de dreapta a menționatei văi, care, la intrarea în localitate, fragmentează terasa (fig. 1/a).

Existența unor condiții naturale excelente: protecție naturală împotriva vânturilor reci, care aici sunt predominante din nord-vest, o pantă lină cu orientare și expunere sudică, difluență accentuată a râului Eriu, ce a creat un landsaft tipic palustru în apropiere și existența unor bogate izvoare naturale la piciorul pantei terasei, au făcut posibilă și facilă viețuirea omenească în preistorie în această zonă¹. Din păcate nu dispunem și de alte date complementare (paleobotanice, paleozoologice ori climatice) care să coroboreze la reconstituirea integrală, sau cât mai veridică, a cadrului ecologic și a mediului fizico-geografic, specific habitatului uman în epoca eneolitică, dar credem că factorii enumerați sunt destul de relevanți.

Așezarea, situată de o parte și alta a șoselei Tiream-Vezendiu (fig. 1/b), în zona denumită "Drumul Tireamului", a fost descoperită cu câțiva ani în urmă, prin cercetări perieghetice de teren². Cu ocazia semnalării sitului, a apărut o inadverență în menționarea denumirii punctului³, ca de altfel și în datarea așezării⁴, fapt ce a dus la preluarea eronată a informației în literatura arheologică - ca aparținând eneoliticului mijlociu, respectiv culturii Bodrogkeresztúr⁵.

După răspândirea materialului arheologic în teren, de altfel destul de sărac, fragmentar și de multe ori irelevant, așezarea are o formă ovală, o orientare NE-SV, dimensiunile de cca. 130 x 70 m și se întinde de ambele părți ale șoselei, cu preponderență în estul acesteia (fig. 1/a). Menționăm faptul că, în continuare, pe terasă, spre nord-est apar sporadic și urmele unor locuiri din epoca bronzului și romană⁶, de altfel toată terasa dreaptă a văii Eriului fiind intens locuită în preistorie și în epocile următoare⁷.

¹ C. Karácsonyi, *Satu Mare StCom.*, VII-VIII, 1986-1987, p. 379-446; idem, *Flora și vegetația județului Satu Mare*, 1995, p. 7-15; Z. Benedek, *Ermelek*, 1996, p. 9-14 și 38-47.

² I. Némethi, *ActaMP*, XII, 1988, p. 127. Colegul Ilie Sălceanu, prin cercetări de teren mai recente, a adunat din acest punct material arheologic, cu preponderență utilaj litic și presupunea existența unui sit Bodrogkeresztúr târziu sau post-Bodrogkeresztúr (Cernavoda III-Boleraz sau aspect Hunyadi-halom). Aceasta ne-a determinat la practicarea sondajului efectuat aici în perioada 8-17 noiembrie 1996.

³ "Colțarăt" (cf. I. Némethi, *op. cit.*, p. 127). Acest punct se găsește cu 400 m spre sud (vezi fig. 1/a) și reprezintă, probabil, un fost grind din fosta vale înmlăștinată a Eriului.

⁴ "Tisa IV-Gheja" (sic!), I. Némethi, *op. cit.*, p. 127. De fapt autorul se referă la cultura Bodrogkeresztúr, însă nu sesizează nuanțele de grup cultural transilvănean (N. Vlăsa, *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351-367; idem, *Neoliticul Transilvaniei*, 1976, p. 56-71, nota 5 menționând explicit acest lucru). Indiferent de denumirea uzitată: Gheja sau Gornești (P. Roman, *SCIVA*, 32, 1881, 1, p. 25, nota 20) ele includ numai descoperiri din Transilvania. Completăm și faptul că, oricare ar fi denumirea acestor descoperiri "din nord-vestul României" (I. Némethi, *op. cit.*, p. 121-145) ele nu se încadrează în "neoliticul târziu", cum menționează autorul (*ibidem*, p. 127), și nici "eneoliticul târziu"!

⁵ N. Iercoșan, *Symp. Thrac.*, 8, 1990, p. 32; S.A. Luca, *AICSU Sibiu*, I, 1994, p. 189.

⁶ N. Iercoșan, *Symp. Thrac.*, 8, 1990, p. 32; S.A. Luca, *AICSU Sibiu*, I, 1994, p. 189.

⁷ Descoperirile de la Carei, Tiream, Vezendiu, Irina, Dindești și Andrid (SM), Vășad, Galoșpetreu și Tarcea (BH) - cu o vastă literatură bibliografică, pentru a le menționa numai cele de pe terasa dreaptă a văii Eriului.

Sondajul din anul 1996⁸, a constatat din practicarea a două secțiuni, în zona cea mai înaltă a terasei, și implicit a sitului, din punctul "Drumul Tireamului", și care se află la 40 m est de șosea, perpendicular pe aceasta. Cele două secțiuni: S I, de 10 x 1 m, orientată E-V spre baza terasei, și S II, de aceleași dimensiuni, orientată N-S, au fost dispuse perpendicular una pe alta, la o distanță de 2 m.

Stratigrafia verticală, din ambele secțiuni a pus în evidență existența unui singur strat de cultură, de culoare neagră-cenușie în grosime și consistență variabilă de 25-35 cm, care se află imediat sub stratul vegetal (fig. 1/c, d), urmează un strat de sol roșcat, steril arheologic, apoi solul viu argilă galbenă cu congrețuni calcaroase.

În S I s-au profilat două gropi de mici dimensiuni, de fapt niște albieri pronunțate diforme, care au apărut numai în profilul și jumătatea sudică a secțiunii (nenumerate) și care conțin chirpici, în calupuri mari și mărunț, precum și fragmente ceramice în cantitate și concentrație mai mare decât în stratul de cultură, ce de altfel este destul de sărac din punct de vedere arheologic (fig. 1/c și fig. 2-5).

În S II s-au remarcat urmele unei locuințe ce se adâncește puțin, de mari dimensiuni (peste 6 m lungime), clar delimitată față de stratul de cultură, în ambele profile ale secțiunii, și care nu a fost dezvelită (fig. 1/d). În umplutura acestei locuințe surprinse parțial, au fost descoperite cele mai semnificative și mai numeroase materiale arheologice (fig. 5-10).

Cu ocazia sondajului a fost descoperit un bogat material arheologic constând din: ceramică, găsită în marea majoritate fragmentară, dar într-o cantitate apreciabilă, puține microlite din obsidiană și silex și oase de animale, provenind în special de la bovidee, în general păstrate fragmentar, precum și bucăți de chirpici în calupuri mari și mărunț.

Ceramica reprezintă cea mai bogată și semnificativă categorie, dintre materialele arheologice descoperite. Are, în general, culori închise: negru, brun, cenușiu și mai rar culoare roșiatică și gălbuie. Predomină specia fină și intermediară (cca. 60 %) - în funcție de frecvența tipurilor ceramice. Arderea este bună, amestecul pastei, cu puține excepții, este omogen, degresantul folosit fiind, în exclusivitate, nisipul fin, uneori cu paiete de mică. Netezirea este bună și îngrijit executată iar ceramica fină este în majoritate și angobată și lustruită. Această specie prezentând un aspect metalic-lucitor. Mai multe fragmente de vase prezintă urme evidente de ardere suplimentară.

Deși materialul ceramic descoperit este destul de fragmentar, se pot reconstitui cu ușurință majoritatea tipurilor de vase specifice culturii Tiszapolgár. Fără a analiza detaliat fiecare tip cu variantele și subvariantele sale⁹ și cu analogii mai apropiate sau din restul arealului culturii, menționăm **principalele forme de vase**, descoperite în așezarea de la Vezendiu:

⁸ Vezi nota 2 supra.

⁹ Tipologia culturii Tiszapolgár, realizată pe baza descoperirilor din necropola de la Basatanya (I. Bognár-Kutzián, *The Copper Age cemetery of Tiszapolgár - Basatanya*, Budapest, 1963, pl. CXXIII-CXXXXI) completată în 1972, prin publicarea monografică a culturii (idem, *The Early Copper Age. Tiszapolgár Culture in the Carpathian basin*, Budapest, 1972, p. 120, fig. 22; p. 125, fig. 23; p. 127, fig. 24 și p. 130, fig. 25). Această tipologie este operantă și astăzi, fiind folosită de majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de amintita cultură: Gh. Lazarovici, *ActaMN*, XX, 1983, p. 3-31; S. Dumitrașcu, *Banatica*, 3, 1975, p. 25-31; D. Ignat, *Crisia*, III, 1973, p. 19; *ibidem*, V, 1975, p. 11-14; *ibidem*, VI, 1976, p. 13-14; idem, *ActaMN*, XIV, 1977, p. 16-20; idem, *Crisia*, XII, 1982, p. 19-28; *ibidem*, XVIII, 1988, p. 325-337; C. Kacsó, *Satu Mare St.Com.*, I, 1969, p. 52-54; E. Lakó, *ActaMP*, IV, 1980, p. 31-34; *ibidem*, V, 1981, p. 37-119; E. Pădureanu, *Banatica*, 2, 1973, p. 399-401; idem, *Ziridava*, X, 1978, p. 33-38; idem, *Crisia*, XV, 1985, p. 27-51; A. S. Luca, *Crisia*, XV, 1985, p. 279-290; idem, *Banatica*, 8, 1985, p. 457-463; idem, *Tibiscum*, VIII, 1993, p. 27-33; Z. Kalmar, *ActaMN*, XVII-XIX, 1980-1982, p. 393-416, 305-320, 247-252; idem, *ActaMP*, VIII, 1984, p. 105-109; M. Gumă, R. Petrovsky, *Tibiscus*, 5, 1979, p. 97-114; A. Oprinescu, *Banatica*, 6, 1981, p. 43-50; N. Vlăsa, *Neoliticul Transilvaniei*, 1976, p. 142-160.

- pahar (tipul A): fig. 8/4
- vase de tip "ghiveci de flori" (C): fig. 2/3 și 4/1-4
- oale cu și fără picior (D și H): fig. 2/1; 6/5.11; 7/2 și 8/1
- borcane (R): fig. 5/6 și 10/1
- vase de bucătărie (G): fig. 8/6
- boluri cu picior (H): fig. 5/4, 7
- pocale (I): fig. 3/5 și 5/8
- castroane (K): fig. 3/1
- cupe (L): fig. 3/5 și 9/8
- vase globulare (N): fig. 6/9 și 9/3,6 și 10/8
- vase miniaturale (R): fig. 9/5 și 10/2
- suporturi de vas cu picior (H_{3a}): fig. 10/4, 7
- picioare înalte de vase, provenind de la diferite tipuri, cu perforații rotunde și ovale: fig. 2/5,10; 3/6; 4/5; 6/4; 7/7 și 9/7

Ornamentația ceramicii Tiszapolgár este considerată sărăcăcioasă și rigidă¹⁰ datorită numărului mic de elemente ornamentale, în speță: proeminențele-cioc, perforațiile și impresiunile.

Impresiunile sunt destul de bine reprezentate pe ceramica descoperită la Vezendiu. Au forme rotunde și ovale și dimensiuni ce se găsesc în concordanță cu mărimea recipientelor. Au fost executate cu un obiect din os sau lemn și mai rar "cu trestia" (fig. 2/9). Sunt aranjate în linii simple (fig. 8/6) sau duble (fig. 2/1; 5/5; 6/7 și 10/8), dispuse de obicei oblic pe corpul vaselor. Un alt mod de dispunere a impresiunilor pe ceramica Tiszapolgár de la Vezendiu este în grupuri: de câte două (fig. 2/6,9; 8/1; 9/2,7), de câte trei, dispuse în triunghi (fig. 2/5; 4/14; 5/8; 9/1,6,8 și 10/6) sau mai multe, dispuse în romburi (fig. 5/7 și 10/1,4, 7). Un alt model de impresiune sunt **alveolele**, cu diametrul mai mare de un centimetru, realizate prin rotirea completă cu degetul mare, în pasta încă moale, ce produce și curbarea în interior al vasului. Acest tip de ornamentație se găsește numai pe vase de culori închise, confecționate din pastă fină, totdeauna cu angobă lustruită. Alveolele mari, ca tip de ornament, nu se regăsește niciunde în arelulul culturii Tiszapolgár, fiind specific numai descoperirilor din jurul Careiului¹¹, și numai în faza B a menționatei culturi (fig. 4/6), fiind în același timp și un element facil de datare.

Perforațiile, apar fără excepție, în picioarele vaselor, au formă rotundă sau ovală, diametrul lor fiind proporțional cu dimensiunile recipientelor (fig. 2/5,10; 3/6; 4/5; 5/1; 7/7 și 8/7).

Incrustația cu pastă albă, procedeu ornamental foarte rar întâlnit în zona noastră, apare pe un singur fragment de vas bombat, descoperit în S. II (L₁), și constă în umplerea impresiunilor de pe suprafața vasului cu o substanță albă (fig. 10/8). Incrustația este specifică numai grupului Tiszaug¹², ce se află în extremitatea sud-vestică a arealului culturii Tiszapolgár, și numai în faza finală a acesteia¹³, constituind și ea un element sigur de datare.

Ornamentele plastice:

- proeminențele-cioc, perforate total sau semiperforate, reprezintă ornamentul cel mai caracteristic al culturii. Au forme ascuțite sau mai aplatizate și mărimi foarte diverse, în

¹⁰ I. Bognár-Kutzián, *The Early...*, p. 133

¹¹ La Carei-"Cozard" pe trei vase și Dindești-"Cetate", pe unul. Material arheologic în edit. Muzeul Carei.

¹² I. Bognár-Kutzián, *op. cit.*, p. 176-178.

¹³ *Ibidem*.

funcție de dimensiunile vasului pe care sunt aplicate. Cele cu perforație orizontală au și un rol practic, folosind ca suport pentru suspendare¹⁴, iar cele neperforate ca de altfel și butonii simplii au rol de suport sau sunt aplicați din considerente statice și de balans, pentru stabilitatea vaselor¹⁵ (fig. 2/4,6-8; 3/2,5,8; 4/8-9,12; 5/4,6-10; 6/1,3,6,11; 7/1-2,5; 8/1-2,4,6; 9/1,3-4,11-13 și 10/1,3-5).

Butonii simplii (fig. 4/13; 7/6; 8/5 și 10/8), cei plați sau în formă de pastilă (fig. 5/2 și 6/5) și gurguiile sau umflăturile rotunde (fig. 2/9 și 6/9) completează acest tip de ornamente, ca de altfel și butonii alungiți, dispuși vertical pe, și sub, buza vaselor (fig. 3/3-4; 8/8).

Un ornament plastic destul de rar întâlnit pe ceramica culturii Tiszapolgár, îl reprezintă torțile în bandă, găsit pe un singur fragment la Vezendiu (fig. 6/2).

Dacă la aceste tipuri de ornamente menționăm și barbotina stropită¹⁶, care se desprinde foarte ușor împreună cu angoba, găsită pe un fragment de castron de dimensiuni mari (fig. 3/1) și care a fost descoperit în stratul de cultură din S.I, avem întreg registrul ornamental al ceramicii descoperite în situl Tiszapolgár de la Vezendiu.

Dintre obiectele din lut ars mai menționăm un fragment de fusaiolă confecționată dintr-un fragment ceramic ce era ornamentat cu trei impresiuni rotunde. Are o formă plan-convexă cu marginile bine șlefuite (fig. 5/3) și a fost găsită în stratul de cultură din S. I.

Dintre obiectele din piatră amintim un percutor din andezit, destul de superficial șlefuit (fig. 4/10) și o lamă fragmentară din obsidiană (fig. 4/7) și una silex (neilustrată), lucru destul de frapant, întrucât aceste tipuri de artefacte abundă în siturile Tiszapolgár¹⁷.

Nu a fost găsit nici un obiect din aramă.

Trebuie să menționăm și un fragment de vas aparținând culturii Baden, găsit în stratul vegetal, deranjat de lucrările agricole, fără context sau alte asocieri de materiale arheologice. Același lucru apare la Carei-"Cozard"¹⁸, iar în mai multe așezări Tiszapolgár din vestul și nord-vestul României¹⁹, tot fără context sigur, fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni.

Pe baza observațiilor arheologice din timpul săpăturii, a stratigrafiei orizontale și verticale a așezării și a analizei artefactelor descoperite, în special a ceramicii, situl de la Vezendiu-"Drumul Tireamului" se datează în eneoliticul timpuriu, și aparține culturii Tiszapolgár, faza evoluată, B.

Explicația figurilor :

Fig. 1/a-b-Vezendiu "Drumul Tireamului; 1/c=S.I; 1d=S.II.

Fig. 2/1-5-Ceramica din S.I; fig. 2/5-10, Ceramica din S.II

Fig. 3/1 Castron (S.I.); 2-8. Ceramica din S.II

Fig. 4/7 Fragment din obsidiană; 10-percutor din andezit; 1-6; 8-14; Fragmente ceramice.

Fig. 5/3 Fusaiolă fragmentară (S.I.); 1-2; 4-10 Fragmente ceramice.

Fig. 6/1-11 Fragmente de vase Tiszapolgár, faza evoluată-B.

Fig. 7/1-8 Fragmente ceramice

¹⁴ P. Patay, *Jahr. mitt. Vorges.*, 60, 1976, p. 365-372

¹⁵ I. Bognár-Kutzián, *The Copper...*, p. 305.

¹⁶ Este întâlnită destul de rar și numai în arealul estic al culturii Tiszapolgár: Dăbâca (cf. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 154) și Gilău (cf. Z. Kalmar, *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 307.

¹⁷ I. Bognár-Kutzián, *op. cit.*, p. 318-327.

¹⁸ Săpătură 1991, N. Iercoșan, Material inedit, Muzeul Carei.

¹⁹ În șapte situri: Apa (SM), Dud (AR), Pericei, Răstolțu Deșert (SJ), Sebiș, Sinteia Mică (AR) și Unimăt (SM). La acestea se adaugă Homorodul de Sus-"Lunca", unde numărul fragmentelor Coțofeni este mult mai mare. Material inedit, Muzeul județean Satu Mare.

Fig. 8/1-8 Fragmente ceramice

Fig. 9/1-13 Fragmente ceramice

Fig. 10/1-8 Fragmente ceramice, cultura Tiszapolgár, faza evoluată-B.

L'ETABLISSEMENT ENÉOLITHIQUE ANCIEN DU VEZENDIU (DÉP. SATU MARE) (Résumé)

L'auteur présente les résultats préliminaires du sondage archéologique effectué en 1996 dans la point "Drumul Tireamului" du Vezendiu (département Satu Mare).

Les deux sections S.I. et S.II chacun avant 10 x 1 mètre situées perpendiculairement au centre du site ont mises en valeur l'existence d'une seule couche de culture avec un seul niveau chronologique.

On n'a pas été découvert des ensembles archéologiques fermés, à l'exception d'une habitation (L₁) trouve en S.II et qui n'a pas été découverte complètement.

Sur la base du matériel archéologique découvert, spécialement de la céramique et des observations stratigraphiques, le site peut-être daté l'énéolithique ancien, la culture Tiszapolgár, la phase évoluée, B.

Illustrations:

Fig. 1/a-b-Vezentiu "Drumul Tireamului; 1/c=S.I.; 1/d=S.II.

Fig. 2/1-5 Les ceramiques- S.I.; 2/5-10, les ceramiques (S.II.)

Fig. 3/1, soupiere (S.I.); 2-8 les ceramiques (S.II.)

Fig. 4/7 fragment d'obsidian; 10 percuteur d'andesit 1-6; 8-14; fragmentes des ceramiques

Fig. 5/3 fragment de fusseau S.I.; 1-2; 4-10; fragmentes des ceramiques

Fig. 6/1-11 Fragmentes des ceramiques

Fig. 7/1-8 Fragmentes des ceramiques

Fig. 8/1-8 Fragmentes des ceramiques

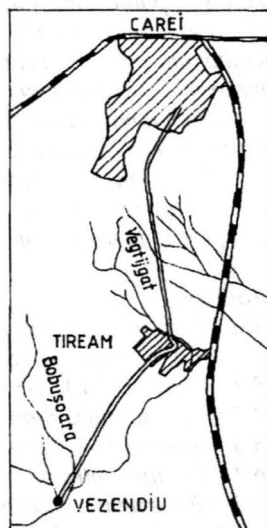
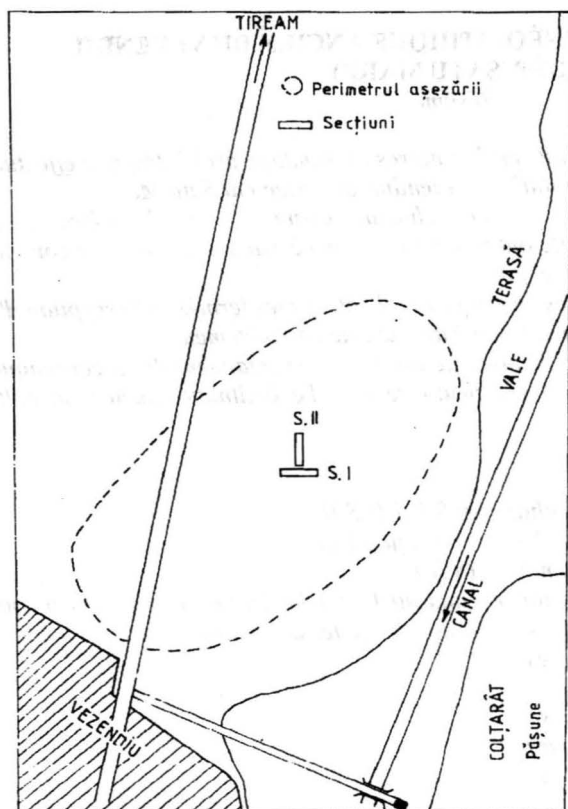
Fig. 9/1-13 Fragmentes des ceramiques

Fig. 10/1-8 Fragmentes des ceramiques

VEZENDIU „DRUMUL TIREAMULUI” 1996

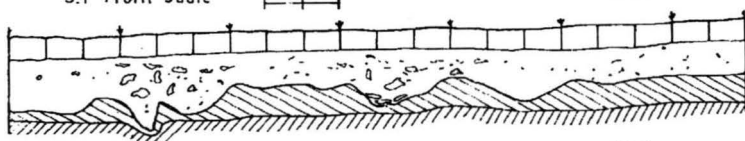
PLAN DE SITUAȚIE

0 10 20 30 m

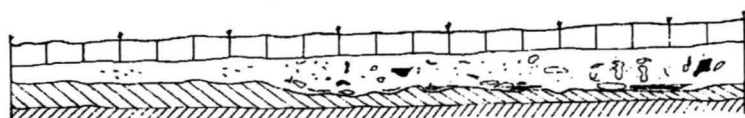
S.I Profil sudic

0 50 1m

S.II Profil vestic

0 50 1m

- strat vegetal
 — strat de cultură

- sol roșcat
 — sol viu

Figura 1

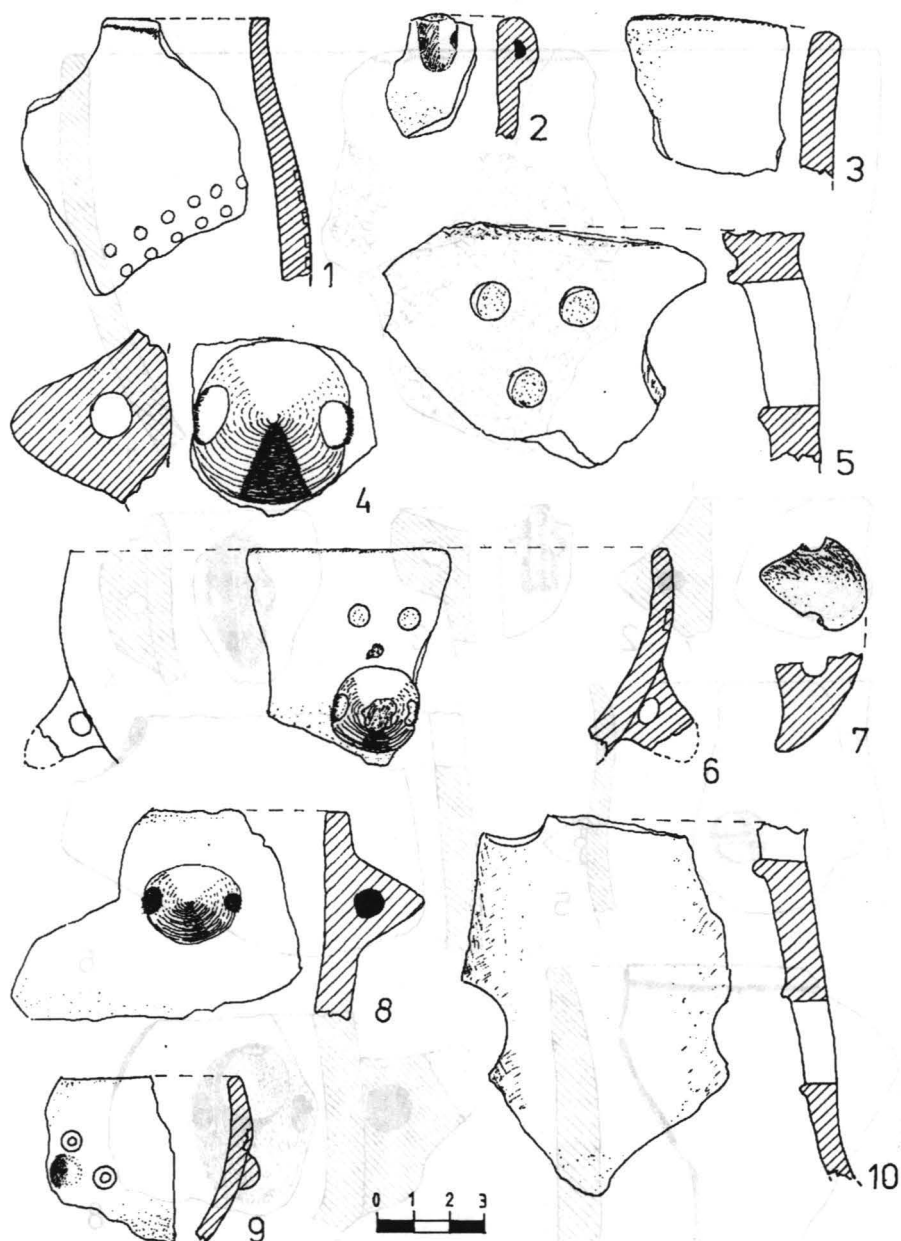

Figura 2

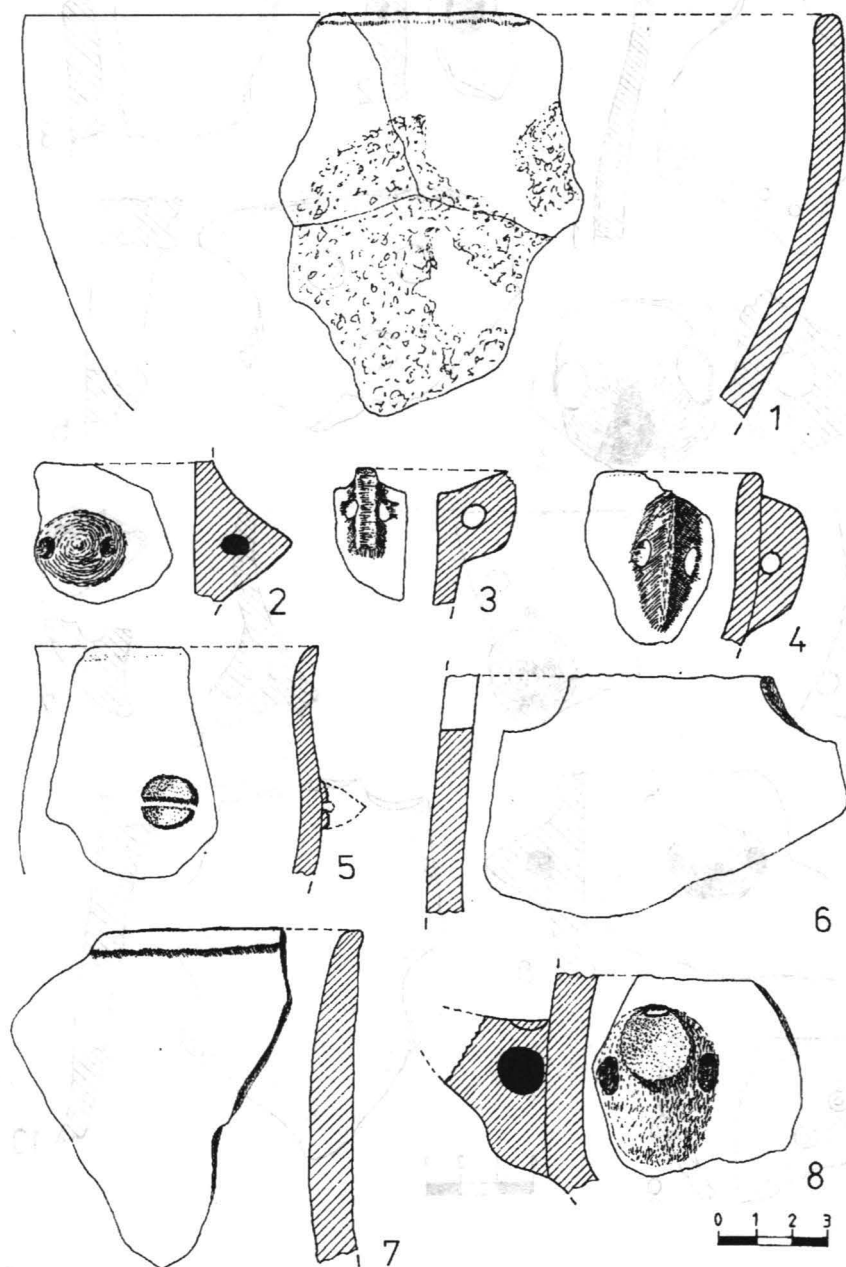

Figura 3

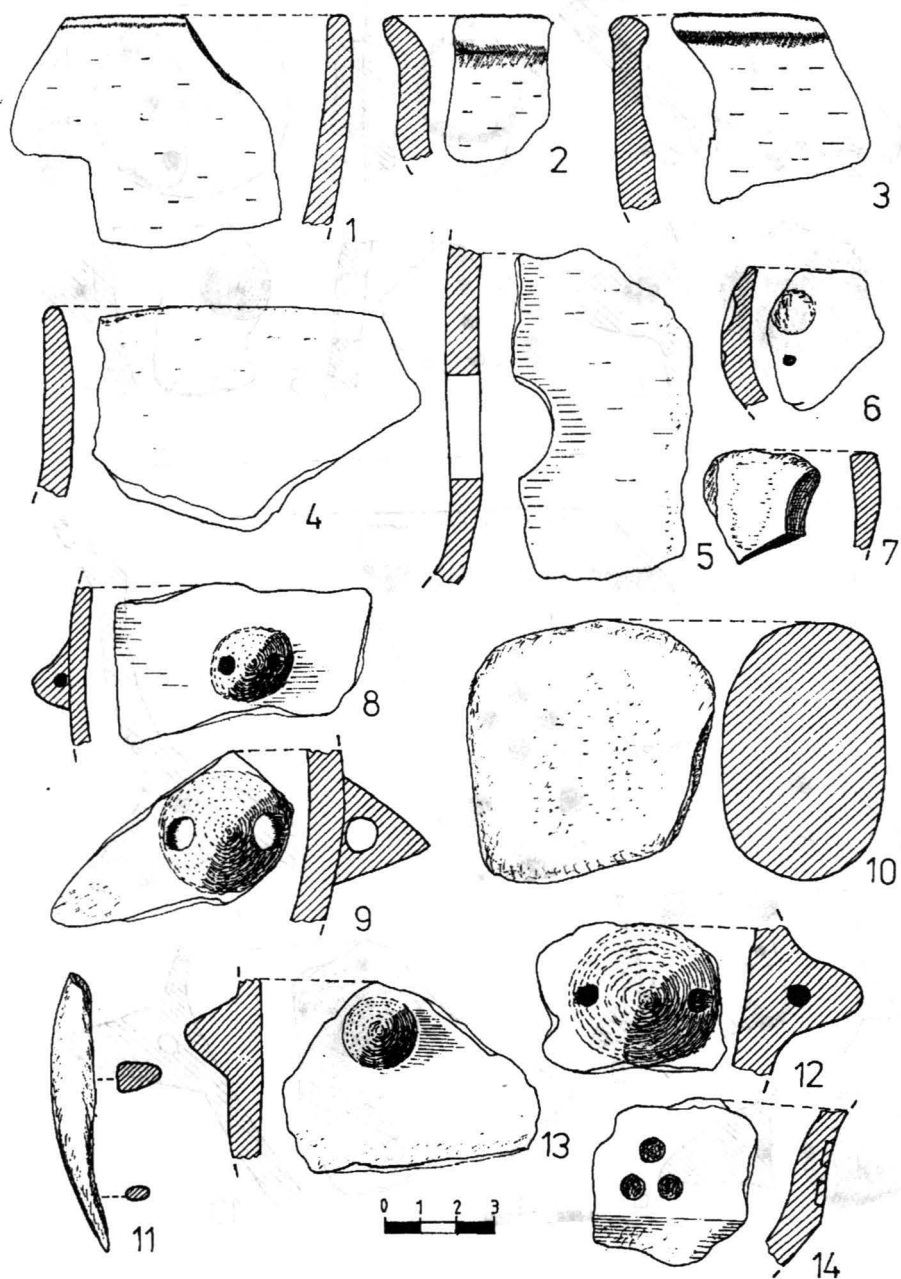

Figura 4

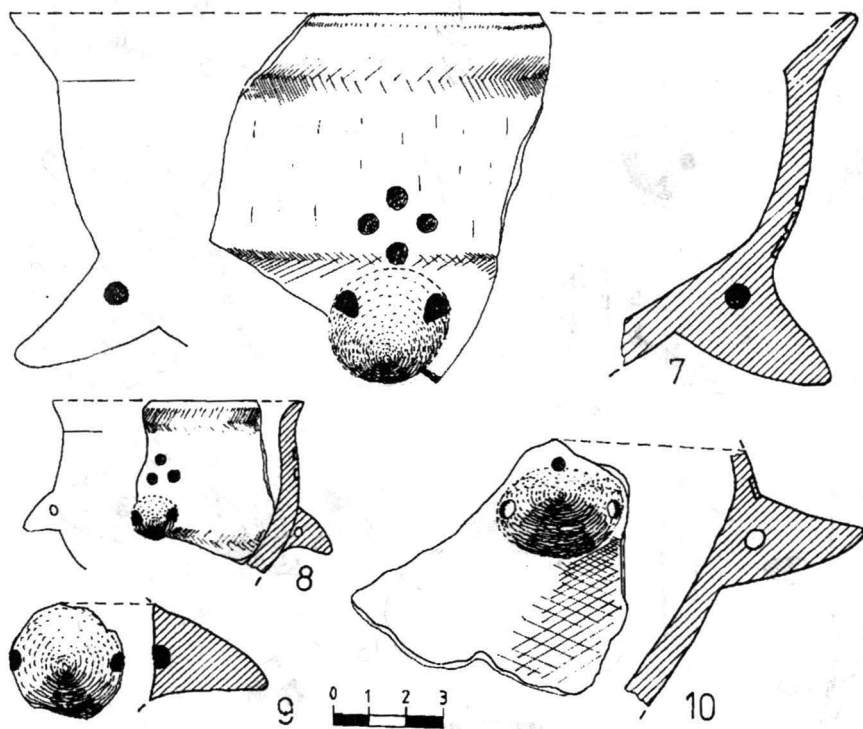
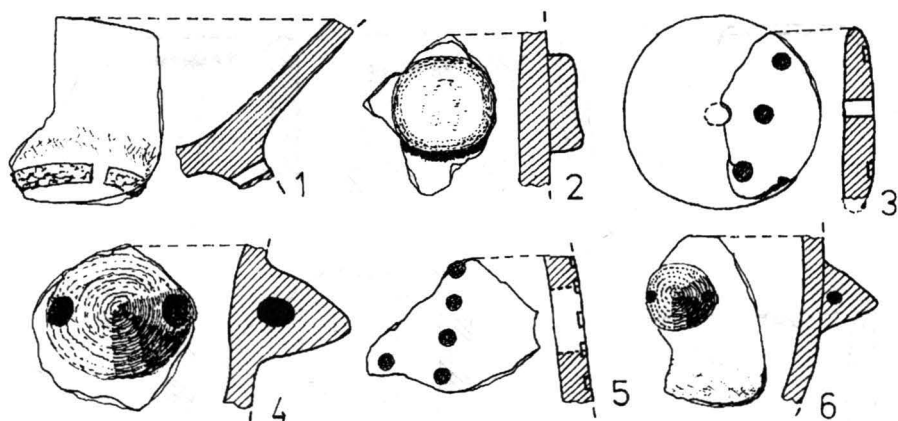

Figura 5

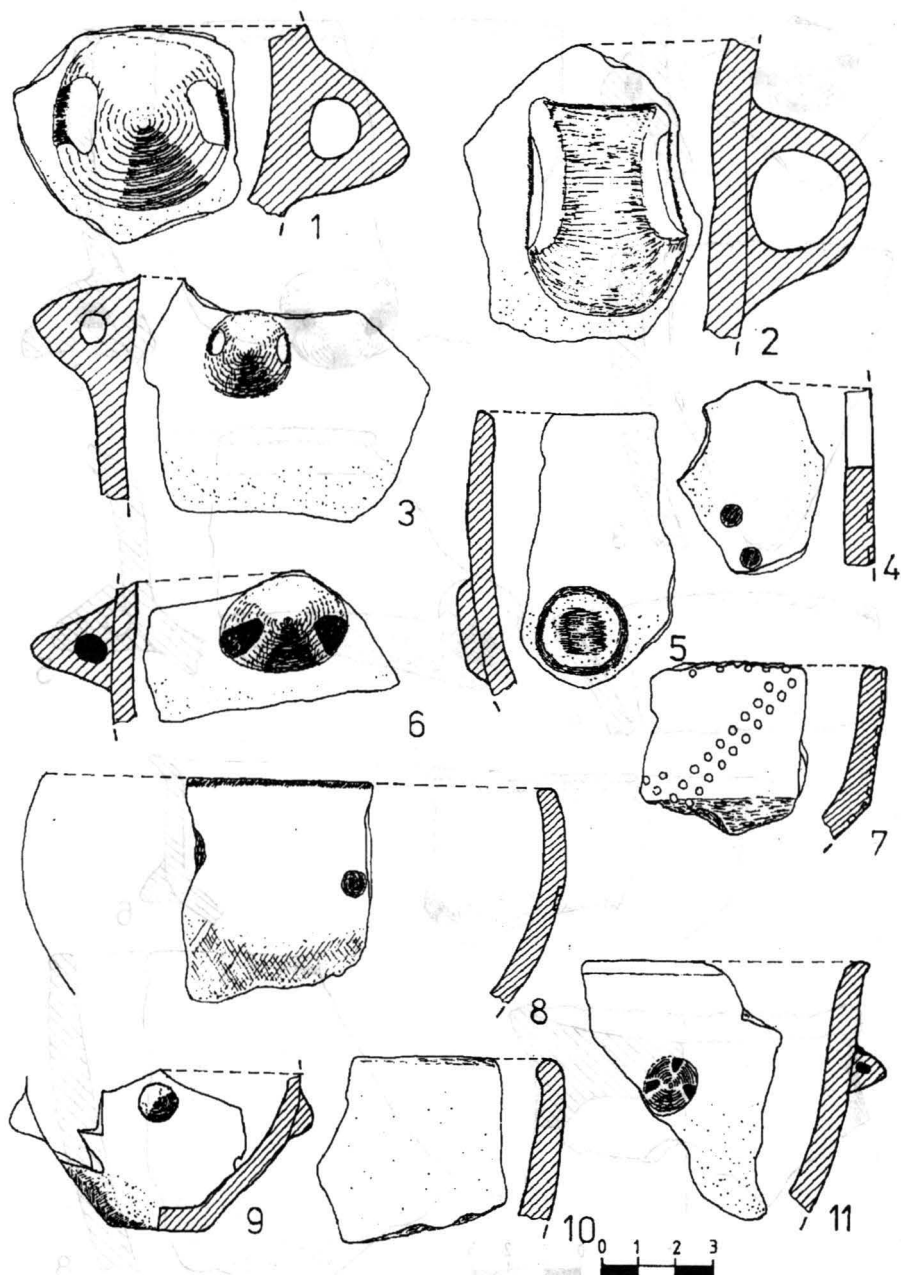
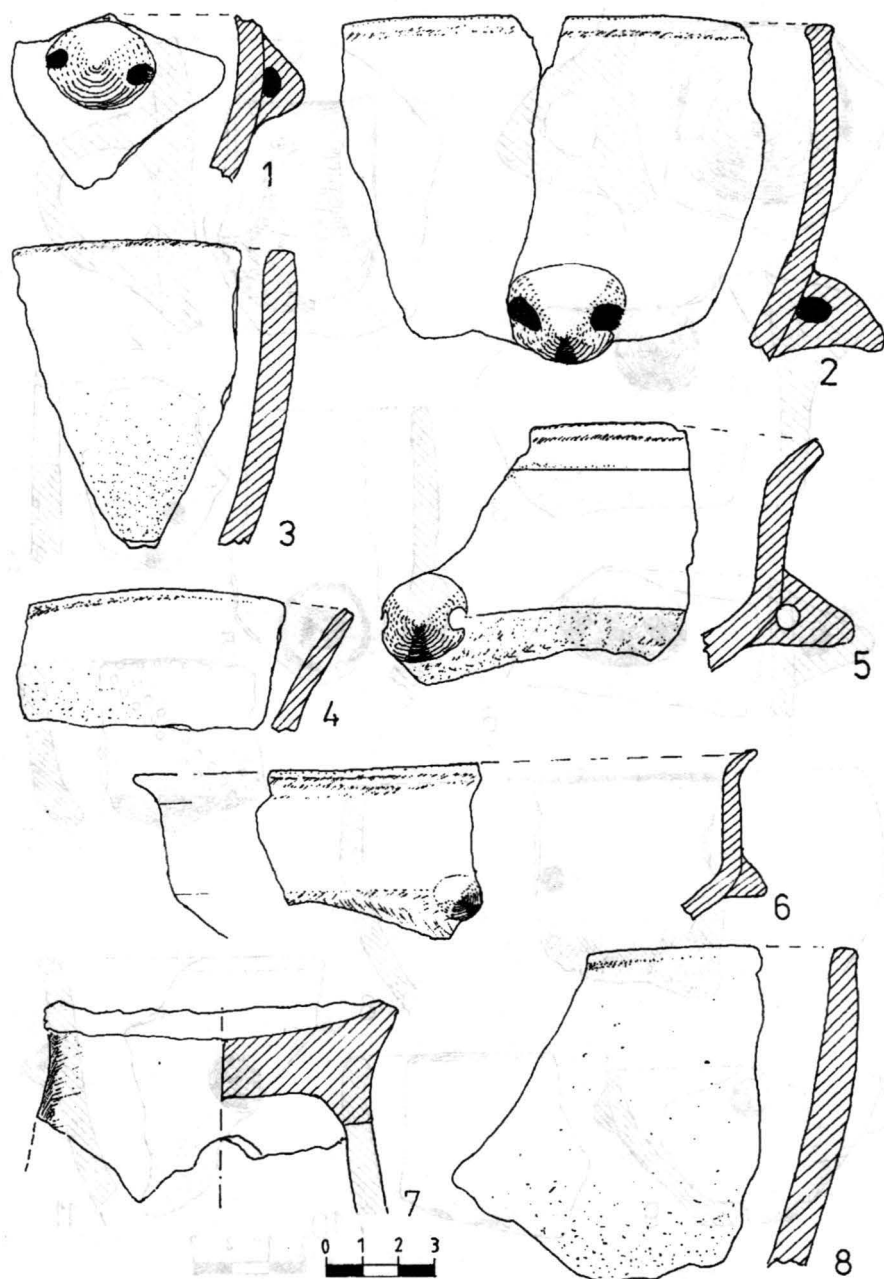

Figura 6

Figura 7

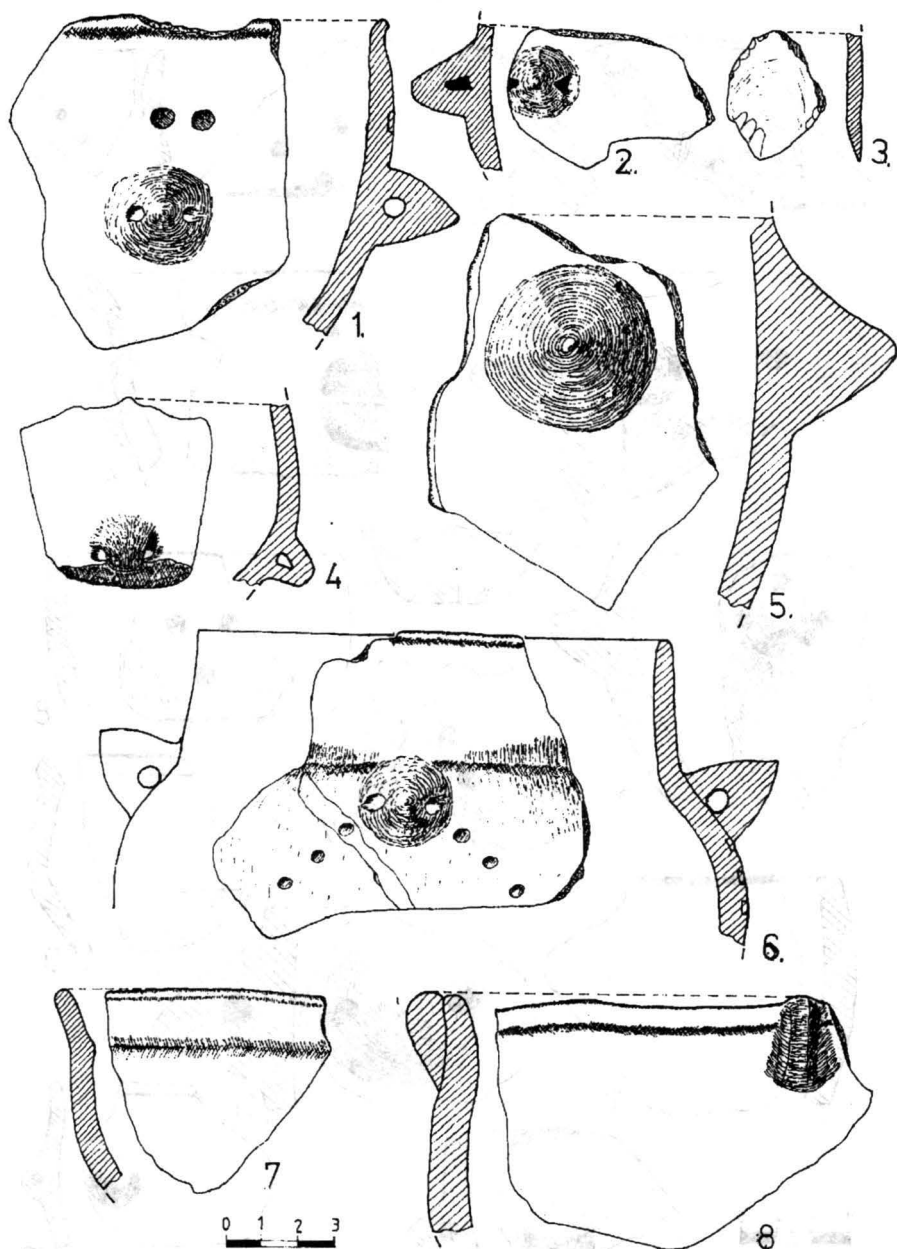

Figura 8

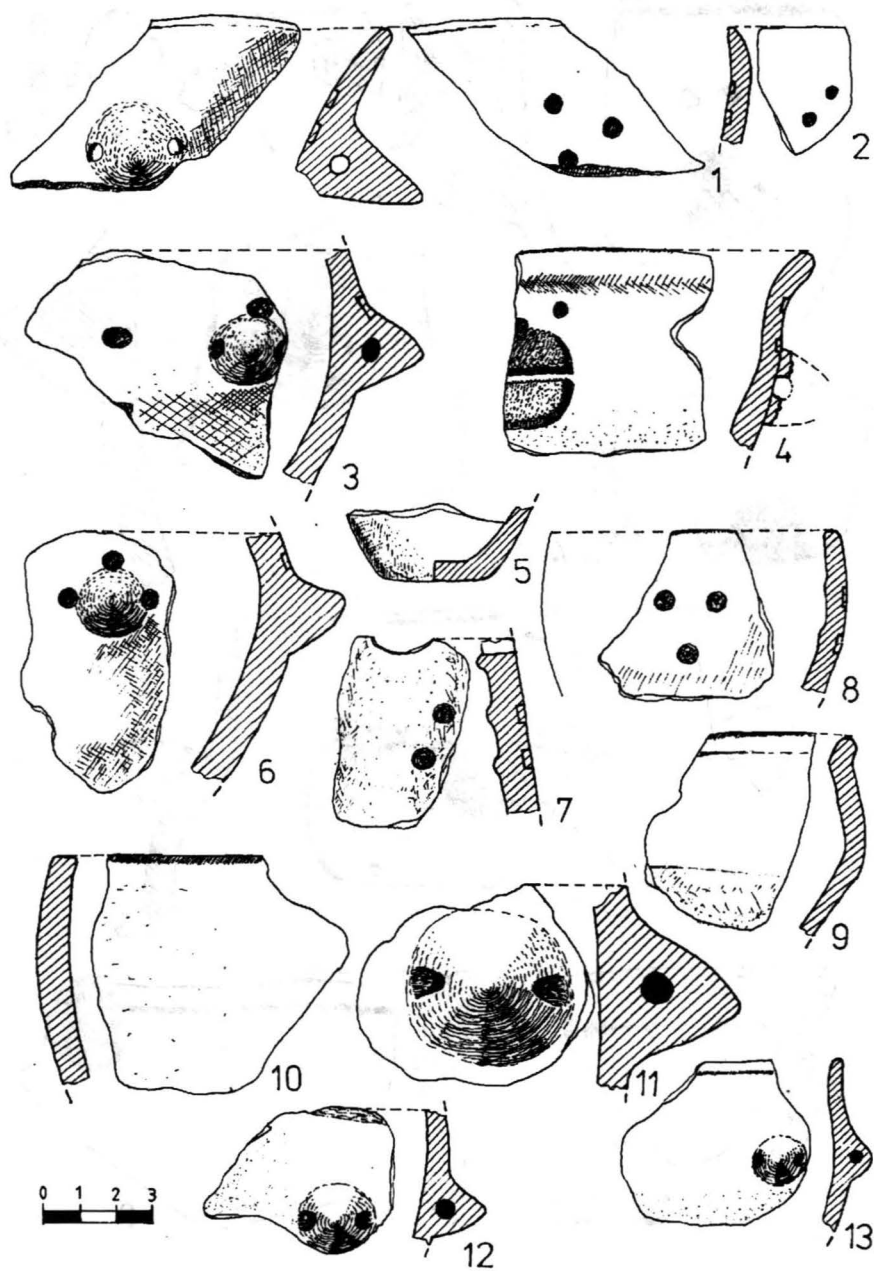

Figura 9

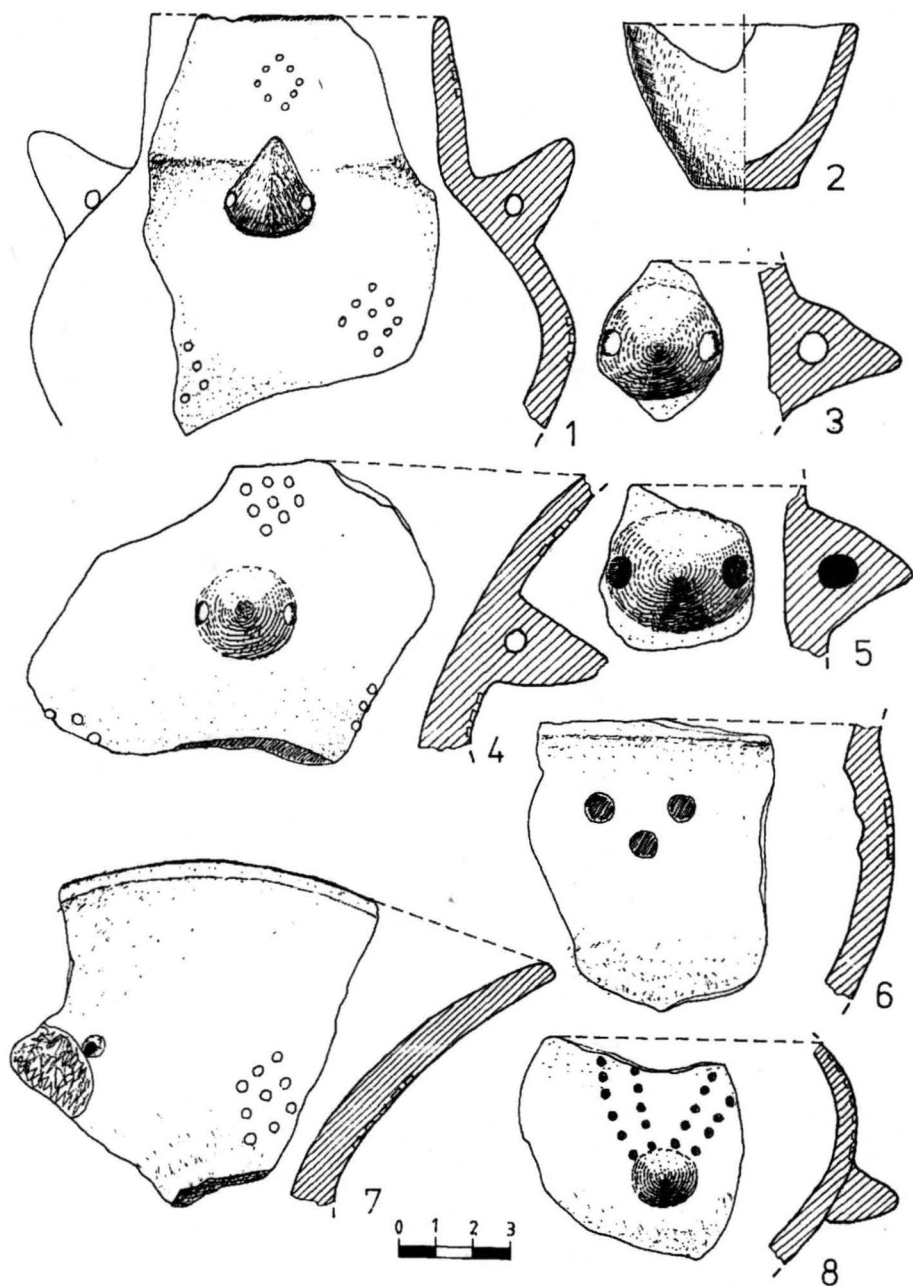

Figura 10

Lucrarea de față tratează două descoperiri arheologice situate în perimetrul localității Valea Vinului, menționată documentar în anul 1399 (Suciu, 1967, p. 234), unde au apărut urme de locuire din diferite epoci.

A. Cu prilejul unor cercetări de teren efectuate cu ani în urmă de către Pop Alin, profesor de istorie la Școala Generală Lipău, au apărut în partea de sud-vest a localității, pe valea Lipăuțului, între localitățile Măriuș și Sâi (vezi harta), mai multe fragmente ceramice din diferite perioade. Facem precizarea că ele au fost scoase la iveală din albia pârâului Lipău, precum și din profilul malului. Menționăm că, fără excepție, toate fragmentele ceramice au un grad ridicat de corodare. La sud de localitate, la poalele Dealurilor Codrului, pe valea pârâului Lipău, la circa 2 km de sat, se află urme de locuire din următoarele epoci:

1. Epoca bronzului

- fragmente provenind de la vase de provizii cu buza puternic profilată în exterior, culoare gălbuie, cu pastă destul de bine frământată, ca degresant folosindu-se nisip (pl. I fig. 1);
- fragment dintr-o ceașcă ornamentată prin tehnica inciziei-exciziei în linii meandrate, cu "dinți de lup" pe buză, ușor evazată (pl. II, fig. 3), lucrată dintr-o pastă fină, de culoare negricioasă, precum și un fragment ornamentat cu triunghiuri incizate (pl. II, fig. 4). În această categorie includem și un fragment cu toartă ascuțită, din pastă de culoare cenușie-negricioasă (pl. II, fig. 5);
- fragment de vas cu pereți subțiri, cu buza ornamentată cu un șir de incizii oblice (pl. II, fig. 6);
- fragmente provenind de la ceramica de uz comun, unele ornamentate cu butoni-apucători (pl. I, fig.2) și striuri, de culoare cărămizie până la gălbui, degresate cu pietriș mărunț (pl. III, fig. 7, 8; pl. IV, fig.10, 11); fragment de fund de oală, de culoare cărămizie-brună, cu cioburi pisate în pastă (pl. IV, fig.12);
- fragment "cătel de foc", prezentând urme de ardere secundară, precum și o impresiune în partea superioară;
- silex retușat de culoare maronie (răzuitor?)
- două mărgelile tubulare de lut, de culoare negricioasă (pl. III, fig. 9), necunoscute din literatura de specialitate din zonă.

Materialele arheologice mai sus prezentate le încadrăm în cultura Suciu de Sus, faza Culciu Mare, cu analogii la Culciu Mare, Culciu Mic, Medieșul Aurit (Bader, 1972, p. 509-535 ; Bader, 1978, p. 196-203).

2. Cultura Gava

S-a descoperit un număr de trei fragmente. Primul reprezintă un perete de vas cu grosimea de circa 1 cm, este de culoare neagră, prezintă caneluri verticale late iar ca degresant s-a utilizat nisip și pietricele. Al doilea fragment este de culoare cărămizie, pasta e degresată cu nisip și pietriș și prezintă caneluri oblice late. Ultimul fragment este reprezentat de o proeminență conică din peretele unui vas, pasta e de culoare neagră, iar ca degresant s-a folosit nisip fin.

3. Epoca romană

- fragment de farfurioară cu fund inelar, lucrată dintr-o pastă foarte fină, de culoare cărămizie (pl.V, fig. 13);

-fragment fund inelar, provenind de la un vas lucrat din pastă degresată cu nisip, de culoare cenușie deschisă;

-fragment buză, ușor evazată, culoare cărămizie, puternic degresată cu nisip și pietriș mărunț, are un aspect zgrunțuros (pl.V, fig.14);

-fragment dintr-un vas de culoare cenușie-negricioasă, cu aspect zgrunțuros, buza prezintă o ușoară canelură pe mijloc. Aceste din urmă fragmente amintesc de ceramica romană provincială. (pentru analogii într-o zonă foarte apropiată, vezi Dumitrașcu, 1971, p. 669-683).

B. Cu ocazia exploatării nisipului, lângă Someș, (vezi harta) în zona denumită "Balastieră" au fost găsite, în perioada anilor 1987-1988, mai multe fragmente de vase lucrate cu roata și cu mâna. Unele dintre ele aparțin epocii bronzului (două fragmente), și anume:

-fragment din peretele unei oale cu gât înalt și buza evazată; este lucrat dintr-o pastă grosieră, de culoare cenușie-negricioasă, având ca degresant nisip și pietricele;

- fund oală, lucrat din pastă grosieră de culoare cărămizie, degresată cu nisip și pietricele, cu urme de ardere secundară;

S-au mai găsit patru fragmente din vase diferite, de culoare gri și cenușie-negricioasă, lucrate cu roata și cu mâna, și anume: un fund de vas lucrat la roată, de culoare gri; o toartă de amforetă, de culoare gri deschis, cu o canelură pe mijloc, degresată cu nisip; două buze, una ușor evazată, cealaltă prezintă un orificiu la circa un cm de buză. Din punct de vedere cronologic, aceste materiale se încadrează în perioada secolelor III-IV.

Deoarece nu s-au efectuat săpături arheologice, nici măcar sondaje de verificare, datările se încadrează în limite cronologice mai largi. Atât vestigiile de la Valea Lipăului, cât și cele de la Someș-"Balastieră" sunt semnalări importante, deoarece zona este mai puțin cercetată sub aspect arheologic.

Bibliografie

Bader T.

1972 - Cultura Suciului de Sus în nord-vestul României, în SCIV, 4.

1978 - Epoca bronzului în nord-vestul României, București.

Dumitrașcu S.

1971 - O locuință descoperită în stațiunea arheologică Șuculeu de la Medieșul Aurit, în Apulum, X, 1972.

Suciu C.

1967 - Dicționar istoric al localităților din Transilvania.

Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of Valea Vinului Locality (Summary)

This work presents two archeological discoveries situated in the neighbourhood of Valea Vinului, where it came out vestiges of inhabitation from different ages.

A. On the valley of river Lipău it came out pottery from bronze age, (Suciului de Sus culture), Gava culture, Roman epoch.

B. Near the river Someș, in the place named "Balastieră" (Ballast-pit) were found, during 1987-1988, pottery fragments made with hand and with the potter wheel. Some of them are belonging to Bronze age, but also to Roman epoch (III-rd - IV-th century A.D.).

Both vestiges are important, because the area is less researched from archaeological point of view

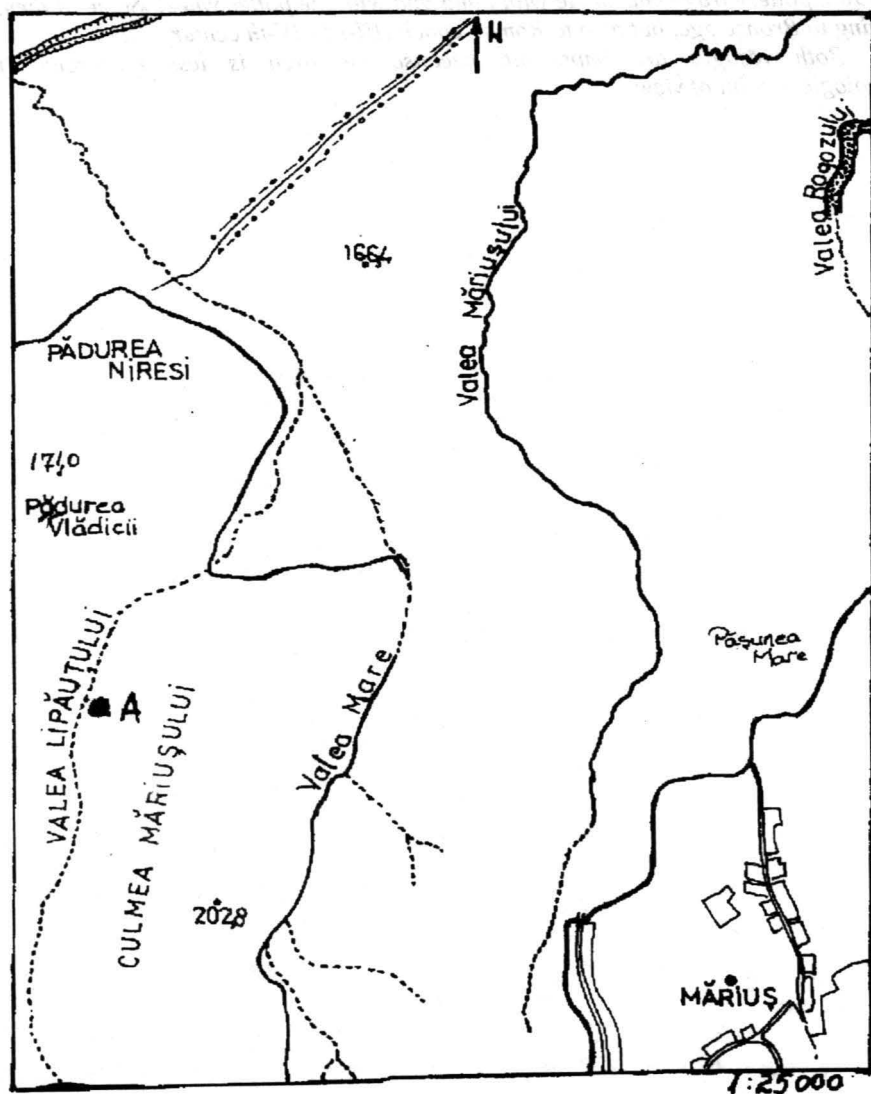

Figura 1

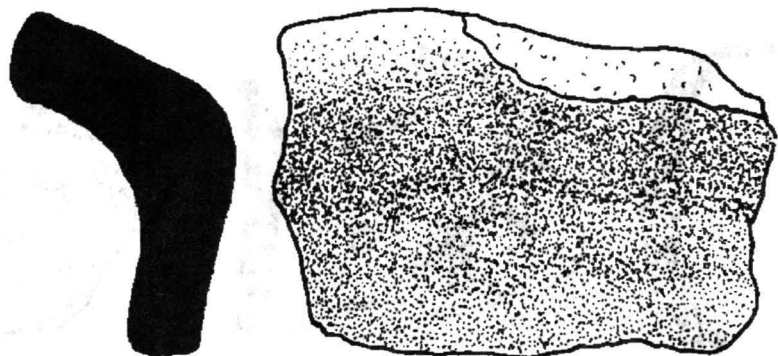

Figura 1

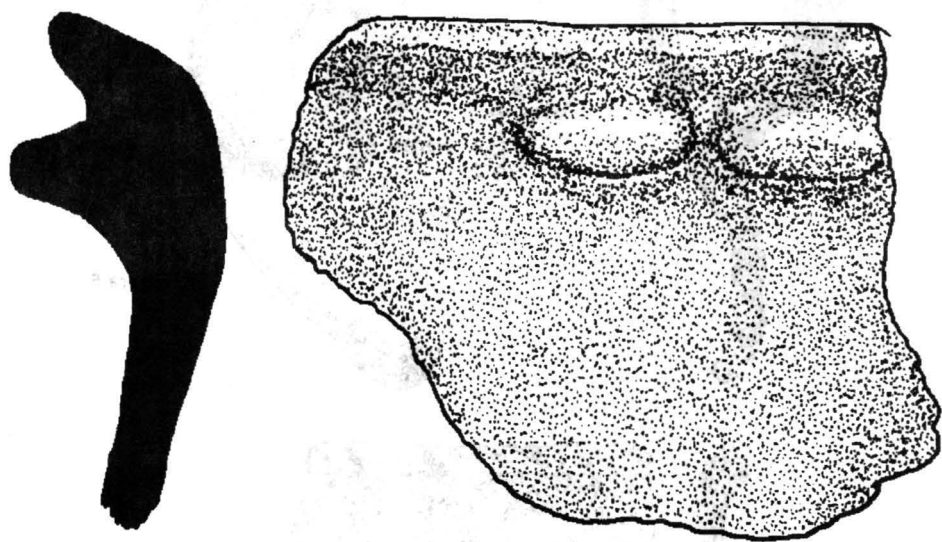

Figura 2

Plansa I

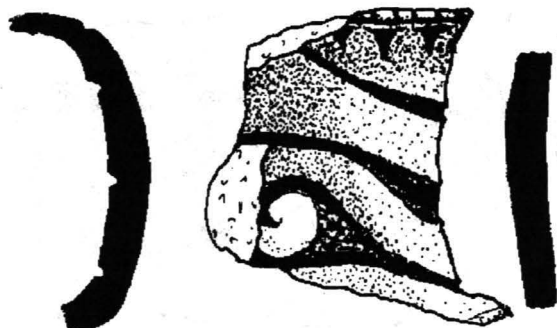

Figura 3

Figura 4

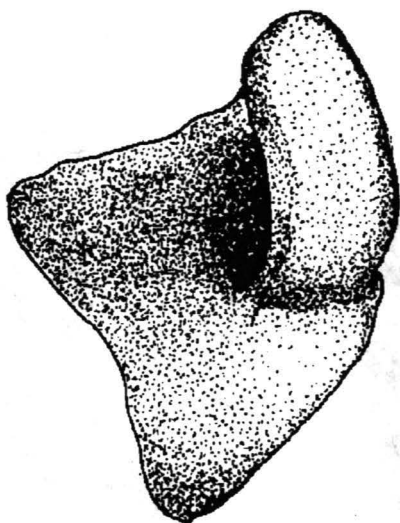

Figura 5

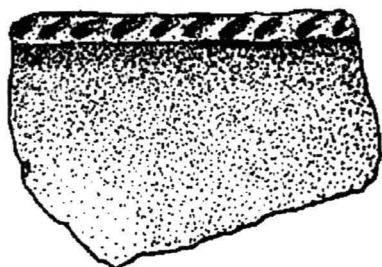

Figura 6

Plansa II

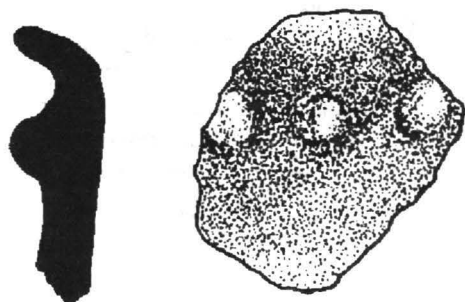

Figura 7

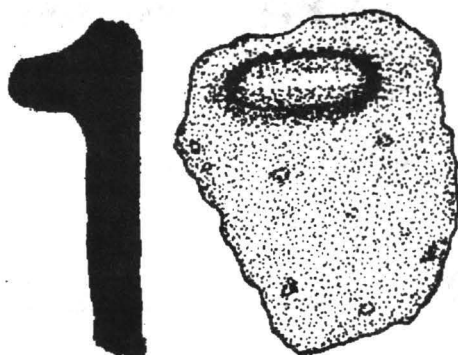

Figura 8

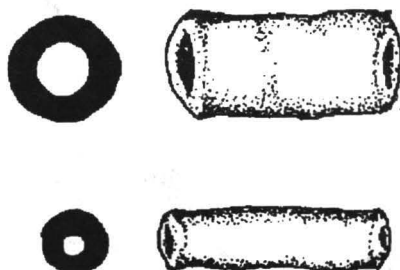

Figura 9

Plansa III

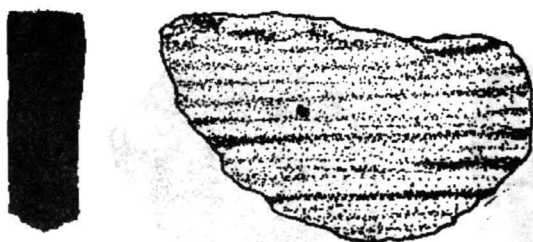

Figura 10

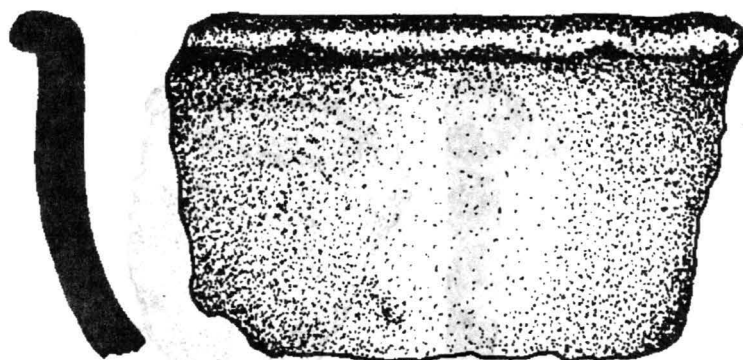

Figura 11

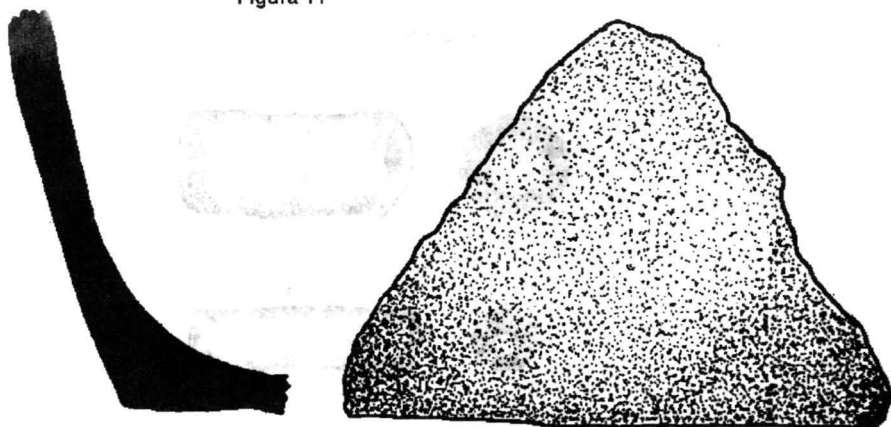

Figura 12

Plansa IV

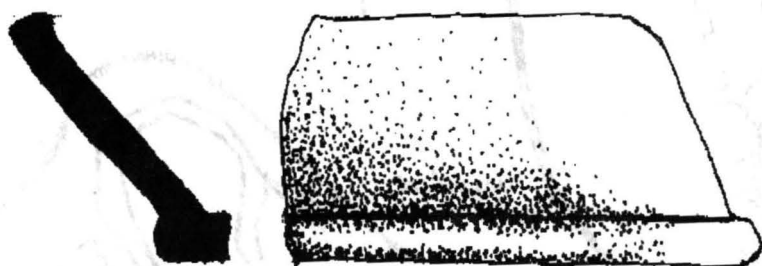

Figura 13

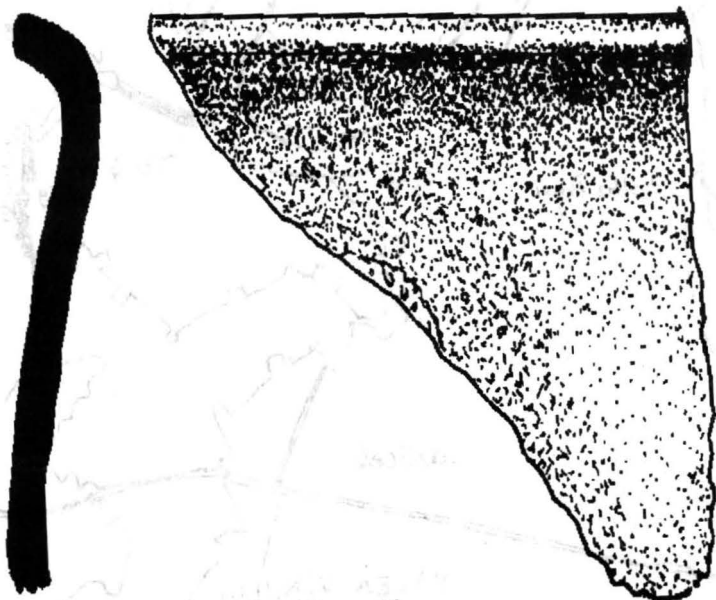
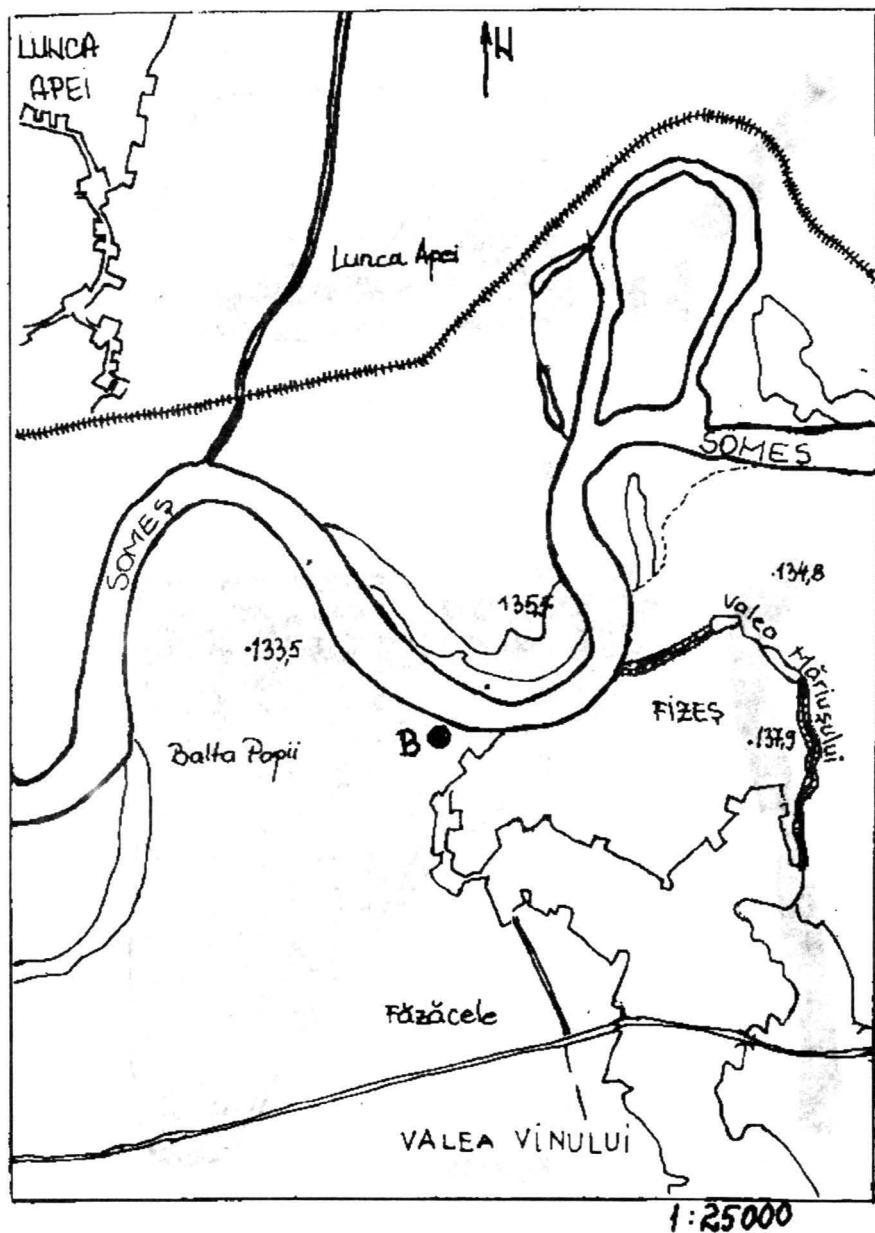

Figura 14

Plansa V

Plansa VI

Precizări cu privire la descoperirile de bronzuri din Maramureș

Carol Kacsó

Depresiunea Maramureșului este o unitate geografică clar individualizată, extinsă la sud și la nord de cursul superior al Tisei, între Munții Maramureșului, Masivul Rodnei și Munții Țibleș, Gutâi și Oaș. Această regiune a atras atenția cercetării arheologice preistorice mai ales prin numărul mare de descoperiri de bronzuri și de aur, dintre care primele consemnate în literatură au apărut încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Cunoașterea produselor metalurgice de aici și a fenomenului legat implicit de acestea, cel al depozitelor de bronzuri și al tezaurilor de aur, surse de informații primordiale pentru o perioadă de timp îndelungată, despre care datele arheologice de altă natură sunt încă extrem de puține, poate fi realizată doar parțial, dacă nu se are în vedere ansamblul descoperirilor. Reconstituirea acestui ansamblu întâmpină însă numeroase dificultăți, din cauza lipsei de informații cu privire mai ales la descoperirile mai vechi, respectiv din cauza caracterului lacunar sau uneori chiar contradictoriu al acestor informații.

Unele dintre descoperiri s-au pierdut în întregime, singura informație de care dispunem este cea a apariției lor, la un moment dat, pe teritoriul uneia sau alteia dintre localitățile maramureșene. Este vorba de depozitul descoperit în 1872 la Sarasău, în punctul de hotar Vaskapu (Poarta de Fier), care a avut în compoziție un număr mare de obiecte¹, de depozitul de la Rahov, cu conținut neprecizat, descoperit înainte de 1928, an în care apare pentru prima dată menționat², și de depozitul de mari dimensiuni de la Rozavlea, ieșit la iveală în 1935 și dispărut fără urme³.

Există și alte depozite, despre care informațiile sunt sumare, astfel că este imposibilă stabilirea conținutului lor, chiar dacă sunt menționate unele dintre piesele pe care le-au avut în compoziție. Despre depozitul de la Strâmtura, găsit în 1855, se consemnează doar că era format din fragmente de diverse obiecte de bronz și de o masă topită de astfel de obiecte⁴, despre depozitul de la Rona de Jos, descoperit în 1872, că avea în compoziție mai multe brățări⁵, despre depozitul de la Sârbi, apărut în 1910, că era alcătuit din seceri, vârfuri de lance, fragmente de pumnal sau spadă⁶. Din depozitul de la Câmpulung la Tisa, ieșit la iveală în 1870 cu ocazia construirii căii ferate, se pare cel mai numeros din Maramureș, întrucât piesele ce i-au aparținut "au umplut o întreagă căruță"⁷, nu a ajuns în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmăției decât o singură piesă - un

¹ Mihályi 1900, 139, nota 5.

² Pasternak 1928, 171, Nr. 32; Bernjakovič 1960, 367, Nr. 114.

³ Roska 1942, 239, Nr. 59; Petrescu-Dîmbovița 1977, 150; idem 1978, 153, Nr. 303.

⁴ Mihályi 1900, 153, nota 2.

⁵ Mihályi Manuscris, 18 și 22.

⁶ Nistor, Vulpe 1969, nota 30.

⁷ Mihályi Manuscris, 14; Kacsó 1980, 300.

vârf de lance - care a fost menționat sau ilustrat de mai multe ori⁸, fără a fi însă precizată fie localitatea sa de descoperire, fie apartenența sa la un depozit⁹. Din păcate, chiar câteva descoperiri recente sunt într-o situație asemănătoare. Din depozitul de la Săcel, descoperit în 1968 în apropiere de pâraul Valea Largă, n-a fost salvat decât un topor cu ceafa prelungită¹⁰, iar depozitul de la Kereši, deși găsit în 1986, este pierdut, fiind totuși consemnat faptul că era format din trei brățări¹¹.

Câteva dintre descoperiri au precizat doar ținutul de proveniență - Maramureș - fără a fi cunoscute localitățile lor de descoperire. Caracterul acestor descoperiri nu poate fi stabilit cu certitudine, am considerat totuși că ele aparțin categoriei depozitelor, având în vedere indicația că piesele ce le pot fi atribuite au același an de descoperire și au ajuns și în aceleași colecții. Am denumit aceste depozite: Maramureș I, II, III și IV. Depozitul Maramureș I, format din trei piese, a fost descoperit în 1783 și a ajuns în colecția Colegiului reformat din Prešov¹². Teritoriul de descoperire al acestui depozit stă totuși sub un oarecare semn de întrebare, întrucât sursa primară de informație afirmă că locul de descoperire s-ar fi aflat pe malul Someșului. Depozitul Maramureș II are în compoziție cinci piese, despre care se precizează că au fost descoperite în 1842 și au ajuns în colecția Colegiului reformat din Debrecen¹³. Cele zece brățări găsite împreună, achiziționate de T. Lehoczky la 2-3 septembrie 1883, formează depozitul Maramureș III¹⁴, iar depozitului Maramureș IV îi aparțin cele două vârfuri de lance cu patina identică, achiziționate de Muzeul Național din Budapesta în 1946¹⁵. În mod aproape cert, cele două piese provin dintr-un depozit mai mare.

Pare destul de probabil că tot unor depozite le-au aparținut cele trei piese - un celt, o brățară și o bară de bronz, care au fost găsite în 1863 la Sarasău¹⁶, respectiv cele trei topoare achiziționate în ziua de 15 februarie 1896 de către T. Lehoczky la Sighetu Marmației¹⁷. În ceea ce privește ultima descoperire, colecționarul din Munkács n-a precizat localitatea unde au fost găsite topoarele, din acest motiv doar proveniența lor din Maramureș pare sigură, nu și apariția lor la Sighetu Marmației, fapt totuși posibil, având în

⁸ ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 164; Hampel 1880, 44; idem 1886 a, pl. 27, 4; idem 1886 b, pl. 27, 4; idem 1892, 59; Pulszky 1897, pl. 51, 4; Pasternak 1928, 167, Nr. 17; Roska 1942, 109 sq., nr. 66; Mozsolics 1973, 183.

⁹ Apartenența sa la depozitul din 1870 a putut fi stabilită pe baza manuscrisului lui Mihályi (Mihályi Manuscris, 14).

¹⁰ Kacsó 1977 b, 29, fig. 3.

¹¹ Kacsó 1995 a, 14.

¹² Hampel 1880, 65 sq.; Kacsó 1995 a, 14 sq.

¹³ Hampel 1892, 86; Roska 1942, 171, nr. 141; Kacsó 1995 a, 15, fig. 2, 1-3.

¹⁴ Lehoczky 1892, 159; idem Manuscris I, 44; Kacsó 1995 a, 15.

¹⁵ Kacsó 1995 a, 15, fig. 2, 5-6.

¹⁶ ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 165; Hampel 1886 a, 98; idem 1892, 87 și 137; Kacsó 1977 a, 135, fig. 1, 8 și fig. 4.2; idem 1995 a, 21 sq. În manuscrisul lui Mihályi (Mihályi Manuscris, 15 și 22) atât brățara cât și bara sunt menționate ca descoperite în 1870. Este evident că autorul greșește atunci când precizează anul de descoperire, întrucât tot el spune, ca de altfel și Hampel, că bara de la Sarasău a figurat în expoziția universală de la Paris din 1867.

¹⁷ Lehoczky 1912, 32; idem Manuscris II, 64 sq.; Jankovich 1931, pl. 6, 17, 22; Nestor 1932, 128; Kacsó 1995 a, 17, fig. 3, 1-2

vedere că ele au fost cumpărate în această localitate. Un alt depozit ce provine, probabil, de la Sighetu Marmației, format dintr-un topor, un vârf de lance și cinci brățări, a fost achiziționat de Muzeul Comitatului Maramureș în decembrie 1902 de la Mihály Binder, locuitor al orașului de pe Iza¹⁸.

Descoperirile din Maramureș despre care au fost publicate datele cele mai contradictorii în literatura mai veche sau mai recentă sunt cele ce au apărut la Călinești în deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea.

Primele informații cu privire la aceste descoperiri sunt cuprinse în scrisoarea lui I. Mihályi către F. Romer, inserată de acesta în studiul său despre tezaurul de aur de la Sarasău¹⁹. În scrisoare, pe lângă informațiile cu privire la localitatea Sarasău, documentele referitoare la ea, datele despre biserica de piatră din secolul al XIV-lea și descrierea condițiilor de descoperire a tezaurului, se specifică că în 1862, pe proprietatea lui J. Jurka, plugul a scos la iveală mai multe "obiecte de cupru roșu", unele asemănătoare celor din tezaur. În 1869 se menționează pentru prima dată descoperirea la Călinești, tot pe proprietatea lui J. Jurka, a unei spade de bronz întregi²⁰. Într-unul din inventarele publicate ale expoziției din 1876 de la Sighetu Marmației, organizată cu prilejul unei reuniuni științifice a medicilor și cercetătorilor naturii, se specifică că de la Călinești au fost expuse aici de către I. Mihályi o spadă de bronz, iar de către Liceul reformat din Sighetu Marmației două culturi, două seceri, dintre care una întreagă, 12 brățări și o bucată de bronz brut²¹. Într-un alt inventar, publicat cu acest prilej, este menționat același număr de piese, în loc de seceri se vorbește însă de două cuțite în formă de seceră, iar în loc de bucata de bronz brut de o bară de bronz²². În același an - 1876 - în lucrarea lui C. Gooss, spada de la Călinești apare ca o descoperire izolată²³. Aceeași spadă este amintită și de Gr. Tocilescu²⁴. Date relevante cu privire la descoperirile de la Călinești se găsesc în studiul lui I. Mihályi despre preistoria Maramureșului, scris, se pare, în 1883 și rămas în manuscris²⁵. Sunt menționate ca provenite din această localitate o spadă lungă de 56 cm, descoperită în jurul anului 1865, în partea de sus a satului, precum și culturi, dintre care două se aflau în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmației, patru centuri, dintre care două, aproape intacte, erau depuse în aceeași colecție, cea mai mare având lungimea de 97 cm, lățimea de 9,6 cm, la ambele capete câte un cârlig, iar de la acestea, la o distanță de 17-28 cm, câte trei orificii, în care se potriveau cârligele, două seceri, dintre care una întreagă, doar cu tăișul uzat, mai mici decât cele actuale, cu partea inferioară plată și partea superioară prevăzută cu două nervuri, ambele în colecția Liceului reformat, o turtă de bronz în greutate de 1 kg, 12

¹⁸ Múzeumi Évkönyv 1905, 78 ff. Pieseile au fost înregistrate sub numerele 139-145. Soarta lor ulterioară nu este cunoscută.

¹⁹ Romer 1865, 38 sq.

²⁰ ArchÉrt 1, 1869, 268.

²¹ Magyarorvosok 1878, 164 sq.

²² ArchÉrt 10, 1876, 294.

²³ Gooss 1876, 468.

²⁴ Tocilescu 1880, 439.

²⁵ Data este consemnată în Múzeumi Évkönyv 1905, IV. 66. Manuscrisul, aflat în prezent la Direcția județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare (Fond Dr. Ioan Mihályi de Apșa, nr. 470 -doc. nr. 16/1878), este de fapt o copie, care cuprinde însă și câteva însemnări, respectiv completări oiografe ale lui Mihályi.

brățări, unele cu secțiunea pătrată, altele cu secțiunea rotundă, ornamentate cu creștături sau grupuri de incizii, cu diametrul de 7-8 cm, dar și două cu diametrul de 11,5 cm, în proprietatea amintitului liceu²⁶. În inventarele mai sus-menționate ale expoziției din 1876, centurile din colecția Liceului reformat sunt înșirate ca provenite de la Câmpulung la Tisa²⁷. J. Hampel descrie următoarele piese de la Călinești: a. centură din placă subțire, neornamentată, capetele semicirculare, prevăzute cu câte un cârlig, patru orificii și o crăpătură longitudinală, în mai multe locuri deteriorată, lung. 1 m, lăț. max. 9,6 cm, lăț. înspre capete 8,5 cm; b. centură din placă subțire, neornamentată, cu capetele lipsă, patru orificii, deteriorată înspre una dintre margini, lung. 78 cm, lăț. 7,2-9,0 cm; c. două brățări cu secțiunea pătrată, capetele boante, la una apropiate, la cealaltă suprapuse, diam. interior 6 cm și 6,5 cm, gros. max. a barei 1 cm; d. două brățări cu secțiunea rotundă, capetele boante, apropiate, ornamentate cu creștături ușor oblice, diam. interior 6 cm și 6,5 cm, gros. max. a barei 0,7 cm și 0,8 cm; e. brățară cu secțiunea rotundă, capetele boante, ornamentate cu creștături dispuse pe grupuri, diam. interior 6,4 cm, gros. max. a barei 0,7 cm; f. brățară cu secțiunea rotundă, capetele boante, suprapuse, ornamentată pe toată lungimea barei cu incizii transversale, diam. interior 6 cm, gros. max. a barei 1 cm; g. două brățări cu secțiunea rotundă, capetele boante, apropiate, ornamentate cu incizii liniare, diam. interior 6,5 cm și 6,1 cm, gros. max. a barei 1 cm; h. brățară cu secțiunea rotundă, capetele boante, apropiate, ornamentată cu incizii liniare, diam. interior 6,6 cm, gros. max. a barei 0,9 cm; i. spadă de bronz cu lama în formă de frunză de crin și mânerul terminat într-o cupă joasă, prevăzută cu un buton, ornamentată pe lamă și pe ambele fețe ale cupei, lung. 56 cm. J. Hampel mai precizează că descoperirea, căreia îi mai aparțin, potrivit unor știri, încă trei brățări, a ieșit la iveală în 1863 sau 1865, pe un teren arabil și că, în afara ultimei piese, ce este în proprietatea lui I. Mihályi, toate celelalte se găsesc la Liceul reformat din Sighetu Marmăției²⁸. După T. Lehoczky, depozitul găsit la Călinești în 1863 conținea centuri de bronz, brățări și spade, iar piesele au ajuns în colecțiile lui I. Mihályi și ale Liceului reformat din Sighetu Marmăției²⁹. J. Pasternak amintește descoperirile de la Călinești, citându-l pe J. Hampel³⁰, iar M. Roska vorbește, într-o lucrare din 1932, de aceeași descoperire ca de o dovadă, alături de tezaurul de aur de la Sarasău, a pătrunderii în Maramureș a unor importuri din Italia, fără a menționa însă vreun obiect de aici drept argument pentru această concluzie³¹. În repertoriul apărut în 1942, același autor afirmă că din depozitul de bronzuri de la Călinești, descoperit în 1863 sau 1865, au ajuns în colecția Mihályi din Sighetu Marmăției 9 brățări, o spadă cu cupă la mâner, lung. 55,2 cm, o bară de bronz, două cuțite, descoperirea conținând încă, se pare, trei brățări, dar și că cele două centuri descrise de J. Hampel provin de fapt de la Câmpulung la Tisa³². K. Bernjakovic

²⁶ Mihályi Manuscris, 10-11 (spada), 13 (celturile), 14-15 (centurile, secerile), 17 (turta).

²⁷ ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 164.

²⁸ Hampel 1886 a, 73; idem 1892, 31 sq.

²⁹ Lehoczky 1892, 147.

³⁰ Pasternak 1928, 174, nr. 18.

³¹ Roska 1932, 544.

³² Roska 1942, 88, nr. 48. Tot aici, autorul spune că în 1929 el a văzut doar spada și o apărătoare de braț. În mod cert, aceasta din urmă provine de la Belaia Cerkov (cf. Kacsó 1977a, 140, fig. 4, 1).

indică ca localitate de descoperire a depozitului Kaliny, aflată la nord de Tisa, și următoarea compoziție: o spadă cu cupă la mâner, două centuri ornamentate și cinci brățări, prima ajunsă în colecția Mihályi, celelalte în muzeul din Sighet, de unde au fost duse la Budapesta și Viena³³. M. Rusu enumeră depozitul de la Călinești căruia îi atribuie și spada, printre cele ale grupului Moigrad-Tăuteu (Hallsatt B₁)³⁴, iar A. D. Alexandrescu descrie aceeași spadă ca fiind în compoziția unui depozit³⁵. Date consistente cu privire la descoperirile de la Călinești sunt comunicate de către M. Petrescu-Dîmbovița în monografiile despre depozitele de bronzuri din România³⁶. În comparație cu versiunea românească, în cea germană apar mai multe date, din acest motiv rezum doar textul din această versiune. Se afirmă aici că în 1863/1865 au apărut la Călinești două depozite, care nu mai pot fi reconstituite cu siguranță, întrucât au ajuns în două colecții. Spada nu aparține depozitului și este, probabil, o descoperire izolată. Din depozit se aflau în colecția Liceului reformat din Sighet, în 1876, două celturi, două cuțite în formă de seceră, 12 brățări și o bară de bronz, din care o parte, de exemplu brățările, a ajuns mai târziu în colecția Mihályi. Se inserează apoi informații cu privire la descoperirile de la Călinești, care ar fi fost furnizate de C. Kacsó, potrivit cărora este posibil să provină de la Călinești un al doilea depozit, format din mai multe celturi, două seceri, patru plăci de centură, dintre care două aproape întregi, și cele primite de la M. Rusu, după care spada cu cupă la mâner, un “căzănel italic” și două celturi s-ar putea să provină dintr-o descoperire închisă (Ha B₁). În literatura citată este menționată, printre altele, lucrarea lui M. Roska din 1932, despre care se spune că ar fi singura în care este amintit “căzănelul italic”. I. Chicideanu atribuie spada cu cupă la mâner unui depozit³⁷, iar T. Bader consideră, totuși cu un semn de întrebare, aceeași piesă ca o descoperire izolată³⁸.

În legătură cu aceste descoperiri mi-am exprimat și eu părerea în două ocazii. Având în vedere că majoritatea surselor de informații înșiră doar piesele apărute la Călinești, fără a preciza caracterul lor, opinam la un moment dat că ar fi posibil ca brățările de aici să fi constituit un depozit de sine-stătător³⁹, iar în legătură cu spada cu cupă la mâner scriam că pare puțin probabilă apartenența sa la aceeași descoperire cu restul obiectelor cunoscute din această localitate, dar ea nu poate fi nici cu totul exclusă⁴⁰.

După cum rezultă din lungul excurs bibliografic, referitor la descoperirile de la Călinești au fost furnizate informații contradictorii în privința anului de apariție a pieselor, numărului și felului acestora, și au fost exprimate păreri divergente în legătură cu caracterul lor.

În afară de I. Mihályi, care indică ca an de descoperire 1862, celelalte surse vorbesc de 1863 sau 1865, respectiv de o dată în jurul acestor ani. În privința numărului și

³³ Bernjakovič 1960, 355. nr. 32.

³⁴ Rusu 1963, 192, nota 44 și 208, nr. 8.

³⁵ Alexandrescu 1966, 173, nr. 43.

³⁶ Petrescu-Dîmbovița 1977, 87; idem 1978, 116, nr. 123.

³⁷ Chicideanu 1983, 11, nota 4.

³⁸ Bader 1991, 149.

³⁹ Kacsó, Mitrea 1976, nota 36.

⁴⁰ Kacsó 1977 a, 138 sq.

felului pieselor descoperite la Călinești, sursa de informații de cea mai mare încredere este manuscrisul istoricului maramureșean, confirmat în bună parte de datele comunicate de J. Hampel. Pe baza acestora se poate conchide că la Călinești au fost descoperite o spadă cu cupă la mâner, mai multe celturi, două seceri, 12 brățări (două dintre ele, cu diametrele de 11,5 cm, par a fi fost totuși verigi de picior), patru plăci de centură, o turtă de bronz. Spada a ajuns în colecția Mihályi, de aici la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 202), de unde a fost transferată, la ordin, la București, astăzi aflându-se în colecția Muzeului Național de Istorie (nr. inv. 69 742). Două celturi, două seceri, nouă brățări, două plăci de centură și o turtă de bronz au intrat în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmăției. Soarta lor, ca și a pieselor ce n-au fost achiziționate pentru această colecție, rămâne necunoscută. Cei mai mulți dintre autorii care s-au ocupat de aceste descoperiri le atribuie, în special pe baza datelor lui J. Hampel, unui singur depozit. În sprijinul acestei atribuirii ar putea fi invocată și informația că piesele, inclusiv spada, au fost descoperite pe proprietatea lui J. Jurka. Împotriva includerii spadei într-o descoperire comună cu celelalte piese de la Călinești pledează însă diferența cronologică dintre ele. Spada se încadrează în mod cert în perioada Moigrad (Ha B¹). Pentru datarea celorlalte piese, care aparțin cu certitudine, după cum ne asigură I. Mihályi, unei dcoperiri unitare, avem la dispoziție doar descrierea sumară a unora dintre ele. Atât brățările cu secțiunea pătrată, cât și cele cu secțiunea rotundă, ornamentate, sunt caracteristice mai ales perioadei Uriu (Reinecke BC - BD), dar nu lipsesc nici din depozitele perioadei Suseni (Ha A). Este de remarcat că descoperirea de la Călinești este singura din Maramureș în care apar brățări cu secțiunea pătrată, în schimb brățările cu secțiunea rotundă sunt prezente în numeroase depozite, unele formate exclusiv din această categorie de podoabă. Secerile, probabil cu limbă la mâner, sunt, de asemenea, caracteristice ambelor perioade, ca de altfel și plăcile de centură, acestea din urmă fiind totuși mult mai numeroase în depozitele din Ha A⁴². Pentru o încadrare mai precisă a depozitului de la Călinești hotărâtoare ar fi tipurile sau variantele de celturi cu care erau asociate piesele menționate. Din păcate, tocmai despre ele lipsesc orice fel de informații suplimentare. Întrucât în nici unul din depozitele de tip Uriu-Opályi din Maramureș nu se găsesc plăcile de centură, pare totuși mai probabilă datarea depozitului de la Călinești în perioada Ha A, așa cum a fost inseriat și de M. Petrescu-Dîmbovița.

Concluzionând cele relatate despre descoperirile de bronzuri de la Călinești apărute în deceniul șapte al secolului al XIX-lea, se poate afirma că aici au ieșit la iveală, la date apropiate, un depozit de bronzuri, din care o parte a pieselor a ajuns în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmăției, și o spadă de bronz, care a fost achiziționată de I. Mihályi.

În ceea ce privește informațiile pe care le-am furnizat lui M. Petrescu-Dîmbovița, este evident că ele se refereau la conținutul real al depozitului descoperit în 1862/1863 la Călinești, care au fost însă, dintr-un motiv pe care nu îl cunosc, doar parțial redată. În ceea ce privește informațiile primite de același autor de la M. Rusu, potrivit cărora ar fi posibil ca de la Călinești să mai fi provenit o descoperire închisă de care să aparțină și spada cu

⁴¹ Rusu 1963, 192; Alexandrescu 1966, 128 sq.; Kacsó 1977 a, 152; Chicideanu 1983, 14 sqq.; Bader 1991, 149.

⁴² Kemenczei 1991, 40; Kacsó 1995 b, 105.

cupă la mâner, este de precizat că ele sunt lipsite de suport bibliografic, în singura lucrare citată ca sursă - cea a lui M. Roska din 1932 - nefiind nominalizat, așa cum am semnalat mai sus, vreun import italic descoperit în această localitate.

Un alt depozit care a putut fi reconstituit pe baza informațiilor din manuscrisul lui I. Mihályi este cel de la Nereșnica⁴³. Potrivit celor afirmate de istoricul maramureșean⁴⁴, în apropiere de localitate, într-o salină, au fost descoperite, în 1843, două topoare cu disc și spin, lung. 26 cm, două culturi, șapte verigi (brățări), dintre care unele ornamentate, precum și o spirală. Cele două topoare au ajuns în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmăției, după cum rezultă și din inventarele publicate ale expoziției din 1876 de la Sighetu Marmăției⁴⁵, iar restul pieselor, donate de profesorul Lugossy Jozsef, în colecția Academiei Ungare, fapt în parte confirmat și de o informație publicată în 1844⁴⁶. J. Hampel descrie doar un singur topor din colecția Liceului, despre care afirmă că a fost descoperit în 1844 și avea spinul bine dezvoltat, lama puternic lăpită înspre tăiș, tăișul neregulat și cu resturile ciotului de turnare în mijloc, tubul de înmănușare cu capetele ușor îngroșate și cu vizibile cusături de turnare⁴⁷. Acest topor este în mod cert unul dintre exemplarele amintite de I. Mihályi. Informația lui J. Hampel a fost preluată de J. Pasternak⁴⁸ și K. Bernjakovič⁴⁹, care consideră poporul - evident greșit - o descoperire izolată.

Datele furnizate de I. Mihályi lămuresc definitiv și problema numărului de topoare din depozitul de la Ieud, precum și condițiile sale de descoperire⁵⁰. Este interesant că el pune această descoperire, ca de altfel și pe cele de la Coștiui și Nereșnica, în conexiune cu exploatarea sării în Maramureș. În privința depozitului de la Coștiui mai este de notat că I. Mihályi nu vorbește despre piesele ajunse în colecția imperială de la Viena, în schimb consemnează existența, pe lângă altele, a două culturi, despre care afirmă că unul a ajuns, încă în 1863, la Muzeul Național Ungar, iar celălalt la Oficiul regal al sării⁵¹. Mult mai târziu - în august 1902 - Oficiul regal, cu sediul la Coștiui, a predat Muzeului Comitatului Maramureș din Sighetu Marmăției două piese: un celt și o brățară⁵². Având în vedere conținutul depozitului⁵³, pare verosimil că și aceste piese au aparținut depozitului descoperit în 1863, ele adăugându-se celor ce s-au păstrat la Viena și Budapesta.

Analiza detaliată a informațiilor cu privire la descoperirile de bronzuri de la Câmpulung la Tisa indică, cu probabilitate destul de mare, că din această localitate, în afara depozitului din 1870, mai provin alte două, fiecare dintre ele conținând câte două topoare cu disc și spin.

⁴³ Kacsó 1995 a, 16.

⁴⁴ Mihályi Manuscris, 13, 16, 19, 22.

⁴⁵ ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 164.

⁴⁶ Magyar Akadémiai Értesítő IV, 1844, 3 (febr.-apr.), 70.

⁴⁷ Hampel 1880, 33; idem 1892, 4.

⁴⁸ Pasternak 1928, 161, nr. 154.

⁴⁹ Bernjakovič 1960, 369, nr. 154.

⁵⁰ Cf. Kacsó 1977 a, 140 sq.; idem 1995 a, 13 sq.

⁵¹ Mihályi Manuscris, 13, 18.

⁵² Múzeumi Évkönyv 1905, 78 sqq.

⁵³ Kacsó 1995 a, 12.

Potrivit unei menționări din 1844⁵⁴, Lugossy Jozsef, cel care a donat Academiei Ungare o parte a pieselor de la Nerešnica, a trimis spre expertiză aceluiași for două topoare găsite la Câmpulung la Tisa în 1842. Deși se afirmă în sumara notă că ar fi vorba de “două topoare de cupru romane”, acestea erau, foarte probabil, tot topoare din epoca bronzului. Ele au fost identificate de către F. Romer⁵⁵ cu două topoare cu loc de descoperire neprecizat ce au figurat în expoziția arheologică de la Bratislava. Cele două piese, identice ca formă, ornamentație și dimensiuni, erau, potrivit ilustrației, topoare cu disc și spin de tip B₄, varianta Rohod. La aceste piese se referă desigur și I. Mihályi⁵⁶, care citează lucrarea lui F. Romer și afirmă că topoarele, fiecare cu lungimea de 21 cm, au ajuns în colecția Muzeului Național Ungar.

La o distanță de timp apreciabilă față de prima menționare a acestei descoperiri, în raportul cu privire la situația colecțiilor Muzeului Național Ungar pe anul 1899⁵⁷ se specifică că au fost primite ca donație de la elevul Cserei Gusztáv două topoare găsite la Câmpulung la Tisa. În registrul de inventar al muzeului apare și locul de descoperire a celor două topoare - teritoriul Fabricii de cherestea. Piesele nu mai pot fi identificate în prezent, în același registru ele sunt însă destul de exact descrise, având indicate și lungimile lor, fiecare câte 21 cm. Pe baza descrierii, cele două topoare se încadrează în tipul B₃, eventual varianta Cehăluș⁵⁸.

Firește, informațiile prezentate sunt interpretabile în mai multe feluri, pentru existența a două depozite diferite de topoare cu disc și spin la Câmpulung la Tisa pledează totuși mai multe argumente: distanța de peste 50 de ani dintre sursele primare de date, numele deosebite ale persoanelor particulare amintite în legătură cu piesele, aspectul lor diferit, așa cum rezultă din ilustrația prezentată de F. Romer, respectiv din cele extrase din registrul de inventar. Împotriva unei astfel de interpretări s-ar putea invoca informația lui I. Mihályi cu privire la lungimea topoarelor, identică cu cea din registru, deși este evident că el se referea la aceleași piese ca și F. Romer, pe care de altfel îl și citează, dar și faptul că toporul publicat în 1866 este dat de S. Márki⁵⁹ ca provenit de la Peregu, jud. Arad.

Un alt depozit al cărui conținut nu mai poate fi stabilit cu certitudine este cel cunoscut în 1855 la Borșa. În ceea ce privește piesele de bronz, deși în literatura recentă se găsesc alte date⁶⁰, informațiile lui F. Kenner⁶¹ sunt lămuritoare, problema apartenenței la aceeași descoperire a unor piese de aur⁶² rămâne însă incertă. Ipoteza unei descoperiri unitare pare a fi mai acceptabilă, având în vedere că același an de descoperire - 1855 - a fost

⁵⁴ Magyar Akadémiai Értesítő IV, 1844, 3 (febr. apr.), 70.

⁵⁵ Romer 1866, 29, fig. 43-44.

⁵⁶ Mihályi Manuscris, 16.

⁵⁷ Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899.-évi állapotáról, Budapest, 1900, 29.

⁵⁸ Kacsó 1995 a, 12.

⁵⁹ Márki 1892, fig. de la p. 12. Pentru o astfel de localizare nu este prezentat nici un argument.

⁶⁰ Petrescu-Dîmbovița 1977, 86; idem 1978, 116, nr. 121.

⁶¹ Kenner 1863, 300, fig. 56 (toporul cu disc și spin).

⁶² Seidl 1856, 78 sq.

indicat atât pentru piesele de aur, cât și pentru cele de bronz⁶³. Pe baza unei informații din manuscrisul lui I. Mihályi⁶⁴ se completează numărul pieselor de aur de la Borșa, și anume cu un inel, despre care se afirmă că era întrutotul asemănător celor de la Sarasău și a ajuns în proprietatea episcopului greco-catolic E. Anderko.

Dintre descoperirile mai recente incert este numărul de piese ce aparține depozitului de la Sarasău III. În 1961 au fost adunate de la suprafață, în punctul "Răstoace", zece topoare cu disc și spin, care au fost achiziționate de F. Nistor⁶⁵. Ulterior, în același punct au mai fost găsite trei topoare cu disc și spin, care au ajuns în colecția școlii din localitate și care am considerat că aparțin, foarte probabil, aceluiași depozit⁶⁶. La aceste trei piese s-au adăugat în colecția școlii din Sarasău, la o dată neprecizată, încă două topoare cu disc și spin, despre care lipsesc orice fel de date cu privire la locul și data descoperirii. Ele provin însă în mod cert din raza localității Sarasău, întrucât au fost donate școlii de către elevi localnici. Cu o doză de incertitudine și mai mare, aceste două piese pot fi considerate ca aparținând depozitului apărut în 1961, un argument în acest sens fiind patina lor verde albăstrui, respectiv verde închis, la fel ca a celor mai multe topoare din depozit⁶⁷.

Datele de care dispunem în legătură cu descoperirile noi sunt desigur mai numeroase și mai precise datorită faptului că, deși uneori la o distanță de timp destul de mare de la momentul descoperirii, sunt controlate locurile de descoperire, astfel fiind obținute și informații relevante cu privire la condițiile de depunere a depozitelor. Din păcate, datorită caracterului întâmplător al descoperirilor, unele dintre piesele care le aparțin sunt înstrăinate. Câteva dintre ele au fost recuperate doar după publicarea descoperirii (Sarasău, Crăciunești, Rozavlea), altele, se pare, s-au pierdut definitiv. Printre acestea din urmă se numără și piese din depozitul de la Bogdan Vodă, care au ajuns la un amator din Borșa și care în prezent sunt inaccesibile.

În legătură cu acest depozit mai este de semnalat un aspect. La publicarea sa⁶⁸, s-au comis câteva inadvertențe la descrierea pieselor, rezultatul fiind prezentarea unei compoziții diferite de cea reală a descoperirii. Dintre acestea, comentez aici doar una, întrucât informația a fost deja preluată în literatură. Autorii descriu două fragmente, pe care le denumesc discuri spiralice din șapte spire de sârmă de bronz, la care secțiunea sârmei este pătrată, spre deosebire de cea a capătului liber, care este rotundă, și le compară cu acele cu capul spiralic și tija serpentiformă, cum sunt cele din depozitele de la Cincu și Deva III⁶⁹. T. Soroceanu, foarte probabil influențat de comparația amintită, menționează aceste fragmente printre cele ce ar putea aparține tipului de ac specificat⁷⁰. În realitate, cele două discuri spiralice sunt fragmente, ce se potrivesc perfect, de la o singură piesă, și anume o brățară cu

⁶³ Ipoteză formulată încă de Hampel 1892, 18 și acceptată, cu mai mult sau mai puțin aplomb, de majoritatea celor care s-au ocupat de acest depozit (Rusu 1972, 44; Mozsolics 1973, 123 sq.; eadem 1988/89, 171 sq.; Petrescu-Dimbovița 1977, 86; idem 1978, 116, nr. 121; Kacsó 1995 a, 11).

⁶⁴ Mihályi Manuscris, 28.

⁶⁵ Nistor, Vulpe 1969, 182, fig. 1B și fig. 2A.

⁶⁶ Kacsó, Bura 1974.

⁶⁷ Kacsó 1995 a, 16 sq.

⁶⁸ Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995.

⁶⁹ Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, 154 sqq., fig. 6, 21. 26.

⁷⁰ Soroceanu 1996, 268, nota 64.

capetele spiralice (fig. 1), asemănătoare cu cele din depozitul de la Cornuțel⁷¹, și care s-a rupt în două în momentul în care a fost turtită.

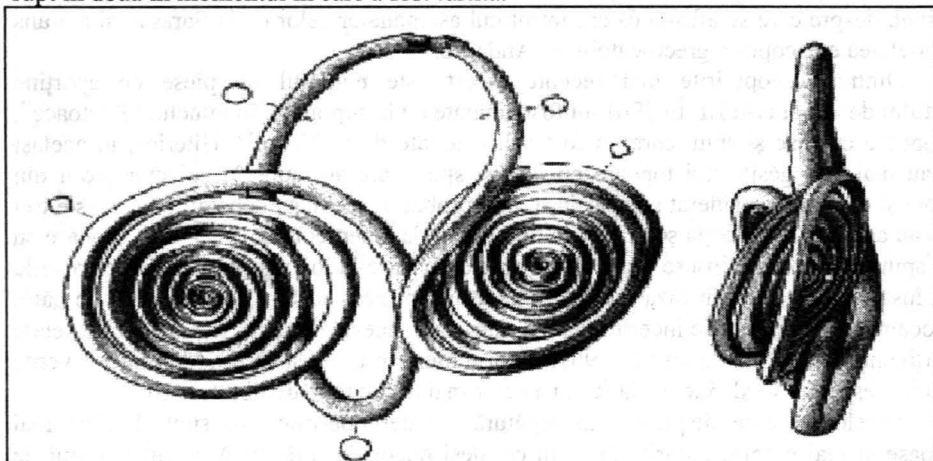

Fig. 1.- Brățară cu capetele spiralice din depozitul de la Bogdan Vodă.

Abb. 1.- Armring mit Spiralenden aus dem Depotfund von Bogdan Vodă.

Descoperirile discutate până aici aparțin categoriei depozitelor formate din mai multe piese. În afara acestora, din Maramureș provin numeroase bronzuri al căror caracter, în lipsa informațiilor cu privire la condițiile de depunere și descoperire, nu poate fi stabilit cu certitudine. La multe dintre ele se precizează doar regiunea de origine - Maramureșul - fără a fi menționată localitatea de proveniență. Unele dintre ele au apărut, poate, în așezări sau necropole, altele au aparținut, eventual, unor depozite de mai multe piese. Câteva reprezintă, probabil, depuneri intenționate singulare, așa-numitele depozite de o singură piesă. O astfel de atestare se poate face însă doar pausal, având în vedere starea lor de păstrare, locul în care au fost găsite, în măsura în care există totuși informații în această direcție, raportul lor față de alte tipuri de descoperiri. Între depozitele de acest fel din Maramureș s-ar putea încadra spadele întregi, care, exceptând depozitul de la Oncești, apar în stare intactă sau aproape intactă doar ca descoperiri singulare, în depozitele formate din mai multe piese, ca cele de la Bogdan Vodă⁷², Sighetu Marmăției I⁷³ sau Nižnij Bystryj⁷⁴, ele sunt în stare fragmentară sau chiar transformate în obiecte cu altă destinație. Tot acestei categorii de depozite i-ar putea aparține și două dintre vârfurile de lance găsite la Sighetu Marmăției, unul în albia râului Iza, altul pe malul aceluiași râu⁷⁵.

⁷¹ Stratan 1964, 524 sq., fig. 2, 1-2. 4.

⁷² Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, fig. 1, 7. 12.

⁷³ Nistor, Vulpe 1969, fig. 3B, 50.

⁷⁴ Savčuk 1971.

⁷⁵ Nistor, Vulpe 1969, fig. 4, 69. 70.

Cu toate că se pot face și astfel de aprecieri, includ și piesele mai sus amintite în categoria descoperirilor izolate, întrucât există totuși o anumită doză de nesiguranță în privința stabilirii caracterului și semnificației lor.

Luând în considerare toate datele existente despre descoperirile de bronzuri din Maramureș, chiar dacă unele informații cu privire la ele sunt discutabile sau interpretabile, se poate afirma că au apărut aici până în prezent 56 de depozite de mai multe piese, primul în 1783, cel mai recent în 1988. 26 de depozite au fost descoperite până în 1918, 11 până în

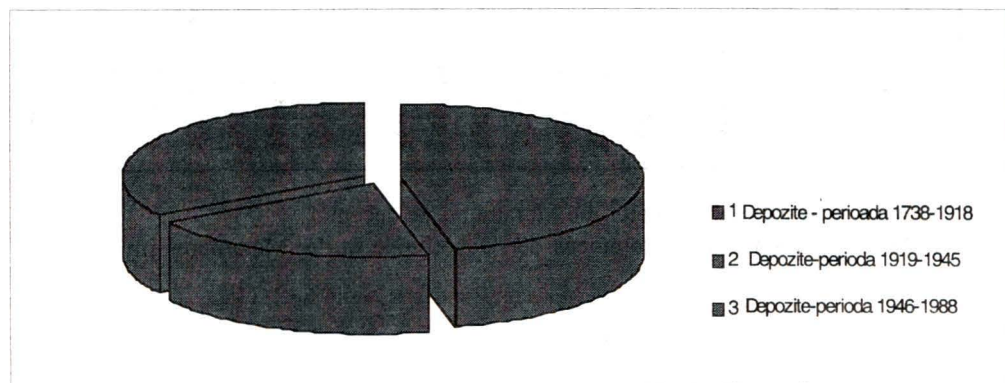

Fig.2 Reprezentarea grafică a apariției depozitelor din Maramureș în intervale de timp istorice

Abb.2 Graphische Darstellung des Vorkommens der Depotfunde in der Maramures in historischen Zeitspannen

1945 și 19 până în 1988 (fig. 2), cele mai multe - câte 6 - în deceniile 1891-1900, 1941-1950 și 1961-1970

(fig. 3). Raportând numărul de depozite la numărul de ani pe care-i cuprinde fiecare interval, este evident că, proporțional, cele mai multe înregistrări de depozite aparțin ultimului interval, atunci când în regiune au activat mai multe instituții specializate, în primul rând muzeele din Baia Mare, Sighetu Marmației și Ujgorod. Deși numărul pieselor ce le-au aparținut a fost cu certitudine mult mai mare, pe baza surselor de informații literare și a consemnărilor din registrele de inventar ale diferitelor colecții muzeale au putut fi contabilizate 757 piese, ce au făcut parte din compoziția acestor depozite. Dintre ele se păstrează și în prezent 627 de piese, soarta celorlalte rămânând necunoscută, la fel ca și a celor doar menționate fără vreo precizare cu privire la numărul lor sau la categoriile cărora le aparțineau. Din intervalul 1783-1918 se cunosc 158 de piese, din care se păstrează 53, adică 33,54 %, din intervalul 1919-1945 116 piese, din care se (Fig. 3) Păstrează 102, adică (Fig. 3) Păstrează 102, adică 87,93 %, din intervalul 1946-1988 483 de piese, din care se

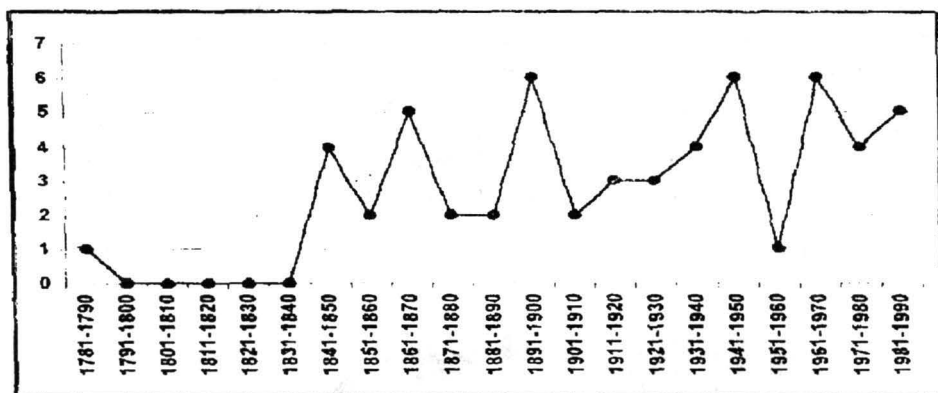
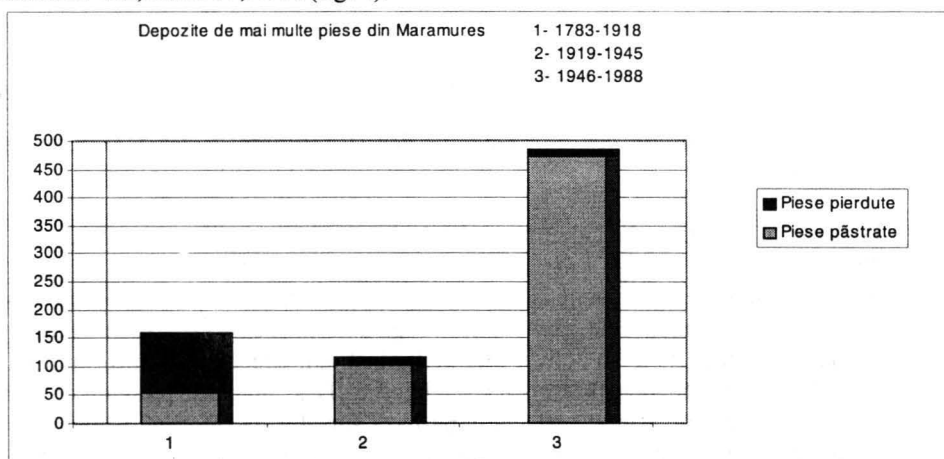

Fig.3 Diagrama aparitiei depozitelor din Maramures pe decenii.

Abb.3 Das Diagramm des Vorkommens der Depotfunde in der Maramures im Laufe der Jahrzehnten.

păstrează 472, adică 97,72 % (fig. 4).

sFig. 4.- Numărul pieselor din depozite.

Abb. 4.- Die Anzahl der Stücke aus Depotfunden.

Se reliefează clar îmbunătățirea în timp a proporției dintre piesele descoperite și cele păstrate, chiar dacă și în timpurile mai apropiate de noi s-au mai pierdut bronzuri sau chiar depozite întregi.

Numărul descoperirilor izolate din Maramureș, ce poate fi stabilit pe baza informațiilor din literatură și a examinării diferitelor colecții, este de 87. Cele mai multe dintre ele - 65 - au apărut înainte de primul război mondial. Dintre acestea se păstrează 29, adică 44,61 %.

Până la sfârșitul celui de al doilea război mondial este semnalată doar apariția unei singure piese, pumnalul din împrejurimile localității Hust⁷⁶, păstrat în prezent la muzeul din Miskolc. În ultimele decenii au apărut 21 de descoperiri izolate, cel mai recent - un topor cu disc și spin la Săliștea de Sus⁷⁷ - în 1988. Dintre acestea se păstrează 17, adică 80,95 %. (Fig. 5).

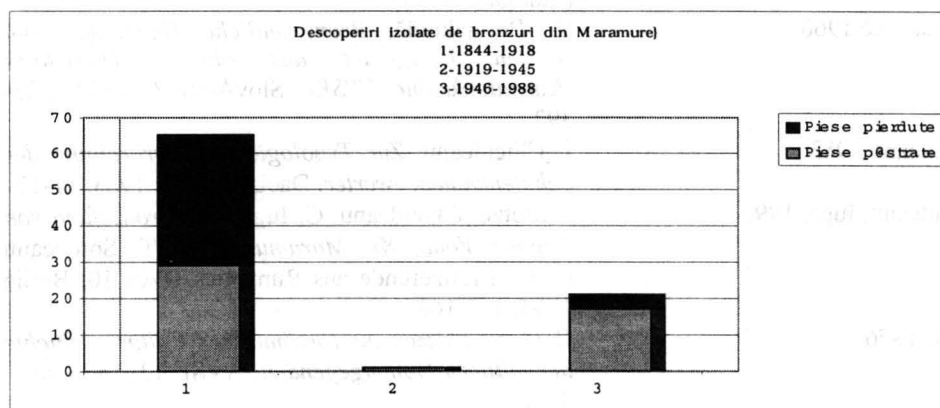

Fig.5 Numărul descoperirilor izolate

Abb.5 Die Anzahl der Einzelfunde

Pentru câteva dintre piese, și anume cele din colecția Muzeului Comitatului Maramureș din Sighetu Marmăției, astăzi pierdute, localitățile de descoperire au fost desemnate ipotetic, deoarece sursa de informare cu privire la ele⁷⁸ nu consemnează locul de proveniență a pieselor, ci doar localitatea de domiciliu al donatorului.

În condițiile în care deja de peste un deceniu n-au mai apărut descoperiri noi de bronzuri în Maramureș, după cum în secolul al XX-lea n-au mai ieșit la iveală tezaure de aur sau piese izolate de aur⁷⁹, fără a afirma că în Maramureș au fost scoase la suprafață toate piesele de bronz și aur, este de presupus totuși că aparițiile viitoare ale unor astfel de descoperiri vor fi aici din ce în ce mai rare.

LITERATURA

⁷⁶ Mozsolics 1952.

⁷⁷ Kacsó 1995 a, fig. 10, 5.

⁷⁸ Múzeumi Évkönyv 1905, IV, 78 sqq.

⁷⁹ Excepția o reprezintă totuși cele zece inele de aur de tip Brăduț, descoperite, împreună cu alte obiecte de aur, în tumulul 13 din necropola de la Iza II, ce aparține purtătorilor culturii tumulare carpatice și se datează în secolele I-II d.Ch. Este vorba de un inel cu secțiunea pătrată, capetele subțiate și suprapuse, și nouă inele cu secțiunea rotundă, capetele subțiate suprapuse sau apropiate, ornamentate cu grupuri de creștături paralele ce alternează cu grupuri de incizii unghiulare. Informații E. Balahuri și V. Kotigorosko. Este evidentă aici refolosirea unor obiecte de la începutul mileniului I a. Ch., datorită valorii metalului din care au fost confecționate.

- Alexandrescu 1966 A.D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*. Dacia N.S. 10, 1966, 117-189.
- Bader 1991 T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*. PBF IV 8 (Stuttgart 1991)
- Bernjakovič 1960 K. Bernjakovič, *Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstales (Karpataukraine USSR)*. SlovArch 8, 1960, 325-392.
- Chicideanu 1983 I. Chicideanu, *Zur Typologie und Verbreitung der Schalenknaufschwerter*. Dacia N.S. 27, 1983, 11-17.
- Chicideanu, Iuga, 1995 I. Motzoi-Chicideanu, G. Iuga, *Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureș*. În: T. Soroceanu (red.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin 1995, 141-168.
- Gooss 1876 C. Goos, *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittlern Donaugegenden*. AVSL 13, 1876, 407-537.
- Hampel 1880 J. Hampel, *Magyarhoni régészeti leletek repertóriuma. Második közlemény*. ArchKözl 13, 1880, 33-75.
- Hampel 1886 a J. Hampel, *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie* (Budapest 1886).
- Hampel 1886 b, 1892 J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban 1-2* (Budapest 1886, 1892).
- Jankovich 1931 J. Jankovich, *Podkarpatska Rus v prehistorii* (Mukacevo 1931).
- Kacsó 1977 a C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României. - About the Knowledge of the Metallurgy of Copper and Bronze in the North-Western Part of Romania*. Apulum 15, 1977, 131-154.
- Kacsó 1977 b C. Kacsó, *Descoperiri inedite de bronzuri din județul Maramureș. - Neue Bronzefunde im Bezirk Maramuresch*. Marmatia 3, 1977, 27-36.
- Kacsó 1980 C. Kacsó, *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz (jud. Maramureș). - Données préliminaires concernant des bronzes trouvés à Bicaz (départ. de Maramureș)*. SCIVA 31, 1980, 295-303.

- Kacsó 1995 a C. Kacsó, *Al patrulea depozit de bronzuri de la Sighetu Marmăției. - Das vierte Bronzedepot von Sighetu Marmăției*. RevBistriței 9, 1995, 5-48.
- Kacsó 1995 b C. Kacsó, *Der Horifund von Arpașel*. În: T. Soroceanu (red.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin 1995, 81-130.
- Kacsó, Bura 1974 C. Kacsó, N. Bura, *Piese inedite din depozitul de bronzuri de la Sarasău (jud. Maramureș). - Unveröffentlichte Stücke aus dem Bronzeverwarfund von Sarasău (Bez. Maramures)*. ActaMN 11, 1974, 1-4.
- Kacsó, Mitrea 1976 C. Kacsó, I. Mitrea, *Depozitul de bronzuri de la Rozavlea (jud. Maramureș).- Dépôt de bronzes à Rozavlea (dép. de Maramureș)*. SCIVA 27, 1976, 537-548.
- Kemenczei 1991 T. Kemenczei, *A pécskai/Pecica második bronzlelet. - Der zweite Depotfund von Pecica/Pécska*. FolArch 42, 1991, 27-48.
- Kenner 1863 F. Kenner, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1859-1861)*. Archiv österr. Geschichtsquellen 29, 1863, 185-337.
- Lehoczky 1892, 1912 T. Lehoczky, *Adalekok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére 1-2* (Munkács 1892, 1912).
- Lehoczky Manuscris I T. Lehoczky, *Régészeti jegyzetek. I. kötet. 1866-1894*. În arhiva Muz. Ujgorod. Lehoczky Manuscris II T. Lehoczky, *Régészeti jegyzeteim. II. kötet. 1894-1899*. În arhiva Muz. Ujgorod
- Magyarorvosok 1878 *Magyar orvosok és természetvizsgálók 1876 augusztus 22-től egész 28-ig Máramaros-Szigeten tartott XIX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai* (Budapest 1878).
- Márki 1892 S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története II/1* (Arad 1892). Mihályi 1900 I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV* (Sighet 1900). Mihályi Manuscris I. Mihályi, *A történet előtti Máramaros*. La Direcția județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare.
- Mozsolics 1952 A. Mozsolics, *Egy husztkörnyéki tör.* ArchÉrt 79, 1952, 96-99.
- Mozsolics 1973 A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens* (Budapest 1973).

- Mozsolics 1988/89 A. Mozsolics, *Bronzezeitliche Goldohrringe von Dobrovitza*. MAGW 118/189, 1988/89, 163-174.
- Nestor 1932 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. BerRGK 22, 1932 (1933), 11-181.
- Nistor, Vulpe 1969 F. Nistor, A. Vulpe, *Bronzuri inedite în Maramureș în colecția prof. Francisc Nistor din Sighetul Marmăției. - Bronzes inédits appartenant à la collection du professeur Francisc Nistor de Sighetul Marmăției*. SCIV 20, 1969, 181-194.
- Pasternak 1928 J. Pasternak, *Ruské Karpaty v archeologii* (Prace 1928).
- Petrescu-Dîmbovița 1977 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România* (București 1977).
- Petrescu-Dîmbovița 1978 M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. PBF XVIII 1 (München 1978).
- Pulszky 1897 F. Pulszky, *Magyarország archaeológiája 1-2* (Budapest 1897).
- Romer 1865 F. Romer, *A két hazában talált régi arany müemlélekröl különösen a szarvasszoi- Mármarmos-megyei- arany kincsröl*. ArchKözl 5, 1865, 29-45.
- Romer 1866 F. Romer, *Müregészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra* (Pest 1866).
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium. I Öskor* (Kolozsvár 1942).
- Rusu 1963 M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*. Dacia N.S. 7, 1963, 177-210.
- Rusu 1972 M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A. - Zur Goldmetalurgie in der Bronze D und Hallstatt A-Zeit*. ActaMN 9, 1972, 29-63.
- Savčuk 1971 E. L. Savčuk, *Razvedki v Zakarpatie*. Arheologiceskie Otkritija 1970, Moskva 1971, 243-244.
- Seidl 1856 J. G. Seidl, *Beträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie 5*. Archiv österr. Geschichtsquellen 15, 1856, 78-79.

- Soroceanu 1996 T. Soroceanu, *Der Bronzedeptfund von Cincu/Groß-Schenk, Siebenburgen*. Eurasia Antiqua 2, 1996, 241-286.
- Stratan 1964 I. Stratan, *O nouă descoperire hallstattiană din Banat. -Une nouvelle découverte hallstattienne en Banat*. SCIV 15, 1964, 523-528.
- Tocilescu 1880 Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (București 1880).

Lista 1

Depozite de bronzuri din Maramureș

Localitatea	Anul de descoperire	Locul inițial de păstrare	Locul actual de păstrare	Nr. De piese iniți al cunoscut	Nr. de piese păstrate
Maramureș I	1783	Colegiul reformat Prešov	?	3	-
Câmpulung la Tisa I	1842	Col. Academiei Ungare	?	2	-
Maramureș II	1842	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen	5	3
Nereșnicja	1843	Liceul reformat Sighetu Marmației Col. Academiei Ungare	?	12	-
Sârbi I	1849	Col. Mihályi ?	?	2	-
Borșa	1855	Col. Graffenried Col. Imperială Viena Col. Anderko	?	13	-
Strâmtura	1855	?	?	-	-
Călinești	1862 (1863?)	Liceul reformat Sighetu Marmației	?	21	-
Coștiui I	1863	Col. Imperială Viena Muz. Budapesta Oficiul regal al minelor	Muz. Viena Muz. Budapesta	11	6

Sarasău I	1863	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	3	2
Ieud	1867	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	6	4
Cămpulung la Tisa III	1870	Liceul reformat Sighetu Marmăției	?	1	-
Rona de Jos	1872	?	?	2	-
Sarasău II	1872	?	?	-	-
Budești	1883	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	2	2
Maramureș III	1883	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod	10	2
Viškovo	1891	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	16	15
Sighetu Marmăției V	1896	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod	3	2
Sighetu Marmăției III	1898	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	1	1
Cămpulung la Tisa II	1899	Muz. Budapesta	?	2	-
Rozavlea I	1899	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	2	1
Solotvino I	1900 ?	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	21	12
Sighetu Marmăției VI	1902	Muz. Sighet	?	7	-
Sârbi II	1910	?	?	-	-
Solotvino II	1913	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	3	3

Șieu I	1913	Col. T. Kiss	?	10	-
Krajnikovo	1920	Col. Potuśniak	Muz. Ujgorod	2	1
Săliștea de Sus	1920-1925	Col. Particulară	?	2	-
Dibrova	1925	Muz. Ujgorod ?	Muz. Ujgorod	35 + fragm. Ceram.	35 + frag m.cer m
Rahov	1928	?	?	-	-
Kaliny	1932	Muz. Ujgorod ?	Muz. Ujgorod	3	2
Bârsana	1935	Muz. Antichități București	Muz. București	9 (10?)	9
Rozavlea II	1935	?	?	-	-
Costiui II	1936	Col. T. Kiss	?	5	-
Sighetu Marmației I	1941	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației	48	48
Dragomirești	1942	Col. Preissig	Muz. Budapesta	8	3
Sighetu Marmației II	1944	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației	4	4
Breb	1945 ?	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației	4	4
Maramureș IV	1946	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	2	2
Sârbi III	1947	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației	12	12
Glod	1958	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației	11	10

Sarasău III	1961	Col. Nistor, Col. Școlii Sarasău	Muz. Sighetu Marmației	15	15
Săpînța	1961	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației	18	18
Kriva	1966	Muz. Ujgorod	Muz. Ujgorod	28 + un vas	28 + un vas
Săcel	1968	Școala Săcel	Școala Săcel	1	1
Vadu Izei	1968	Col. Nistor, Muz. Baia Mare	Muz. Sighetu Marmației Muz. Baia Mare	12	12
NiCnij' Bystrij	1970	Muz. Ujgorod	Muz. Ujgorod	4	4
Rozavlea III	1971	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	28 + fragm. Ceram.	28 + frag m.cer m
Șieu II	1971	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	14 + fragm. Ceram.	14 + frag m cerm.
Crăciunești	1972	Muz. Sighetu Marmației	Muz. Sighetu Marmației	40	39
Bogdan Vodă	1980	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	235 + fragmc eram	229 + frag mcer m.
Moisei	1980 – 1985	Muz. Sighetu Marmației	Muz. Sighetu Marmației	15	15
Sighetu Marmatiei IV	1985	Muz. Sighetu Marmației	Muz. Sighetu Marmației	4	4
Crasna Vișeuului	1986	Muz. Baia Mare Muz. Sighetu Marmației Școala Petrova	Muz. Baia Mare Muz. Sighetu Marmației Școala Petrova	34	34
Kiresi	1986	?	?	3	-
Oncești	1988	Școala Oncești	Muz. Sighetu Marmației	3	3

Lista 2

DESCOPERIRI IZOLATE DE BRONZURI DIN MARAMUREȘ

LOCALITATEA	PIESA	ANUL DE DESCOPERIRE	LOCUL ÎNȚIAL DE PĂSTRARE	LOCUL ACTUAL DE PĂSTRARE	DE
Coștiui	Topor cu disc și spin	1844	Liceul reformat Sighetu Marmăției	?	
Rokosovo	Celt	1853	Muz. Budapesta	?	
Sighetu Marmăției	Celt	1862	Col. imperială Viena	Muz. Viena	
Sarasău	Spadă	1863	Col. Csorba	?	
Călinești	Spadă	1865	Col. Mihályi	Muz. București	
Sarasău	Spadă	1867	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	
Solotvino	Spadă	1867	Liceul reformat Sighetu Marmăției	?	
Belaia Cerkov	Apărător de braț	1868	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	
Sarasău	Centură	1870	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	
Sarasău	Topor cu marginile înălțate	1871	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	
Maramureș	Celt cu plisc fragmentar	1874	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod	
Maramureș	Celt miniatural	1874	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod	
Budești	Centură fragmentară	1876	Muz. Budapesta	?	
Dragomirești	Spadă	1876	Liceul pedagogic Sighetu Marmăției	?	
Dragomirești	Topor cu disc și spin	1876	Liceul pedagogic Sighetu Marmăției	?	
Maramureș	Celt cu plisc	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	

Maramureș	Celt cu plisc	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Srednii Vodean	Celt fragmentar	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Vișeu de Mijloc	Brățară	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Budești	Ac de bronz	1880	Col. Szathmari	Muz. Aiud
Maramureș	Seceră cu buton	1880	Colegiul reformat Prešov	?
Sighetu Marmatiei	Vârf de lance	1881	Muz. Berlin	Muz. Berlin
Maramureș	Topor cu disc și spin	1883	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod
Săliște de Sus	Celt	1883	Col. Mihályi	?
Maramureș	Topor cu disc și spin	1885	Col. Spöttl	?
Maramureș	Celt	1886	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureș	Celt de tip transilvănean	1886	Liceul reformat Sighetu Marmatiei	?
Maramureș	Brățară	1891	Col. Egger	?
Maramureș	Celt	1891	Col. Egger	?
Maramureș	Spadă	1891	Col. Egger	?
Maramureș	Vârf de lance	1891	Col. Egger	?
Maramureș	Vârf de lance	1891	Col. Egger	?
Sighetu Marmatiei	Brățară	1891	Col. Lehoczky	?
Bogdan Vodă	Brățară închisă	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen

Coștiui	Spadă	1892	Muz. Budapesta (Col. Kiss)	?
Maramureș	Celt cu plisc	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureș	Celt cu plisc	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureș	Spadă	1892	Col. particulară	?
Maramureș	Topor cu disc și spin	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureș	Topor cu disc și spin	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureș	Vârf de lance fragmentar	1892	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod
Maramureș	Verigă de picior	1892	Colegiul reformat Debrecen	?
Maramureș	Verigă de picior	1892	Colegiul reformat Debrecen	?
Maramureș	Topor cu aripioare	1896	?	?
Coștiui	Seceră	1900	Muz. Viena	?
Ieud	Celt fragmentar (tăiș)	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Ieud	Celt fragmentar (tăiș)	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureș	Celt	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureș	Celt	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureș	Celt	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureș	Pumnal fragmentar	1900	Col. Mihályi	?
Maramureș	Topor cu disc și spin	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare

Sighetu Marmației	Topor	1902	Muz. Sighetu Marmației	?
Sighetu Marmației	Topor	1902	Muz. Sighetu Marmației	?
Sighetu Marmației	Topor cu disc și spin	1902	Muz. Sighetu Marmației	?
Sighetu Marmației	Celt	1903	Muz. Sighetu Marmației	?
Sighetu Marmației	Celt	1903	Muz. Sighetu Marmației	?
Sighetu Marmației	Topor cu disc și spin	1903	Muz. Sighetu Marmației	?
Vișeu de Sus	Celt	1903	Muz. Sighetu Marmației	?
Viškovo	Ac	1904	Muz. Budapesta	?
Maramureș	Celt cu plisc	1912	Col. Lehoczky	?
Maramureș	Topor transformat în ciocan	1912	Col. Lehoczky	?
Sighetu Marmației	Topor cu disc tip B1	1918	Muz. Debrecen	?
Hust	Pumnal	1939-1945	Col. particulară	Muz. Miskolc
Sighetu Marmației	Verigă de picior fragmentară	1962	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta
Bedevlja	Turtă în formă de brățară masivă	1964	Muz. Ujgorod	Muz. Ujgorod
Glod	Celt	1965	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare
Glod	Celt	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației
Sârbi	Topor de tip Hajdusámson	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației
Sighetu Marmației	Vârf de lance	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmației

Sighetu Marmatei	Vârf de lance	1969	Col. Nistor	Muz. Marmatei	Sighetu
Maramureș	Topor cu disc și spin	1970	Muz. Baia Mare	?	
Maramureș	Topor cu disc și spin	1970	Muz. Baia Mare	?	
Șieu	Celt de tip transilvănean	1971	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	
Nereșnicja	Topor cu disc și spin	1972	Muz. Ujgorod	?	
Sarasău	Celt masiv	1972	Muz. Sibiu	?	
Maramureș	Topor cu disc și spin	1975	Muz. Sighetu Marmatei	Muz. Sighetu Marmatei	
Maramureș	Topor cu disc și spin	1975	Muz. Sighetu Marmatei	Muz. Sighetu Marmatei	
Maramureș	Verigă de picior cu capetele rupte	1975	Muz. Sighetu Marmatei	Muz. Sighetu Marmatei	
Maramureș	Verigă de picior fragmentară	1975	Muz. Sighetu Marmatei	Muz. Sighetu Marmatei	
Sighetu Marmatei	Topor cu disc tip B1	1980	Muz. Sighetu Marmatei	Muz. Sighetu Marmatei	
Călinești	Spadă fragmentară	1981	Școala Călinești	Școala Călinești	
Hust	Celt	1981	Muz. Ujgorod	Muz. Ujgorod	
Coștiui	Celt	1983	Școala Coștiui	Școala Coștiui	
Săliștea de Sus	Topor cu disc și spin	1988	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	

Bemerkungen zu den Bronzefunden in Maramureș (Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes werden eingehend einige ältere Bronzefunde in der Maramureș, wie jene von Călinești, Nereșnica, Borșu, Ieud u. a. erörtert, um ihre richtige Zusammensetzung zu bestimmen.

Im zweiten Teil wird die Gesamtanzahl der Bronzefunde dieser Gegend analysiert. Obwohl einige Informationen über die in der Maramureș erschienenen Funde zweifelhaft oder widersprüchlich sind, kann man behaupten, daß hier 56 Mehrstückdepots zum Vorschein kamen, 26 zwischen 1783 und 1918, 11 zwischen 1919 und 1945, 19 zwischen 1946 und 1988. Diese Depots enthielten eine große Anzahl von Stücken, davon sind aber nur 757 bekannt und 627 erhalten geblieben. Dazu werden noch 87 Bronzestücke hinzugefügt, deren Charakter schwer feststellbar ist, da die Auskünfte hinsichtlich ihrer Fundumstände fehlen. Bei einigen handelt es sich wahrscheinlich um Einzelstückdepots, andere dagegen könnten einigen Mehrstückdepots angehören oder aus Siedlungen bzw. Gräberfeldern stammen. Die letzten in der Maramureș erschienenen Bronzefunde sind das Schwertdepot von Oncești und die Nackenscheibenaxt von Săliștea de Sus, die 1988 gefunden wurden. In Anbetracht der Dynamik der Entdeckungen kann man vermuten, daß das zukünftige Vorkommen solcher Funde in der Maramureș immer seltener wird.

În câteva numere ale publicației *Satu Mare-Studii și Comunicări*, revista Muzeului Județean, au apărut o serie de descoperiri monetare antice¹. Articolul de față prezintă un număr de șapte monede inedite din colecția numismatică a muzeului; prezentarea se face în ordinea alfabetică a localităților cu descoperiri. Adăugăm că pentru piesa cu numărul șase (x) din listă nu se indică proveniența.

Lista monedelor² este următoarea:

1. AMATI (com.Păulești)

Filip Arabul

Sesterț; axa 3; 26,5 X 27 cm; 13,88 g.

B.Pick, I, 1898, nr.6; F.Martin, 1992, 2.56³.

(Sarmizegetusa)⁴, a.iulie-august 247 - august 248.

Obs. Bine conservat; ciobit, un fragment lipsă.

M.J.S.M., inv.39362.

2 APA (com.Apa)

Traian

Denar; axa 7; 17,7 X 18,8 cm; 2,57 g.

Ric, II, p.257, nr.191(Roma), a.103-111.

Obs. Bine conservat, prezintă zgârieturi puternice (incizii);

ciobit, un fragment lipsă⁵.

M.J.S.M., inv.39361

3. HOMORODUL DE JOS (com.Homoroade)

Tetradrahmă barbară; axa 4; 23,5 X 24 mm; 12,49 g.

Av. Cap uman în profil spre stânga, ușor stilizat cu cunună de lauri și barbă. Cununa este redată prin trei șiruri de proeminențe ovale, ascuțite la capete, așezate orizontal (cel de sus

¹ Gh Lazin, *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p.127-131; Gh. Lazin - Ioan Popescu *StCom Satu Mare*, VII-VIII, 1986-1987, p.95-99; Gh Lazin - Ioan Ciarnău, *StCom Satu Mare*, IX - X, 1993, p.49-56 (în acest număr, este publicată și *Bibliografia numismatică a județului Satu mare - antică și medievală*, cunoscută până în momentul respectiv) Gh Lazin, *StCom Satu Mare*, XIV, 1997, p. 119-122

² Numerotarea din text, corespunde celei din fig. 1 (*Monede antice din județul Satu Mare*).

³ Pentru determinare: B. Pick, *Die antiken Münzen Nord- Griechenlands, I Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, nr. 6; Ferenc Martin, *Kolonialprägungen aus Moesia und Dacia*, Budapest-Bonn, 1992, 2.56.

⁴ Radu Adevan, *Monetăria provincială de la Sarmizegetusa*, în *BSNR*, LXXXVI, 86-87, 1992-1993, nr.140-141(1996), p.117-122.

⁵ Moneda a fost descoperită de către elevul Răzvan Apan de la Școala Generală Apa, în grădina casei unde locuiește: Apa, Strada de Sus, nr.267. Despre descoperire prof.N.Pop de la Școala din localitate a sesizat Muzeul Județean Satu Mare. Colegul Liviu Marta, arheolog a făcut o deplasare în vederea stabilirii clare a condițiilor de descoperire. Nu sunt semnalate urme arheologice în punctul de descoperire. Însă în zonă, terasa superioară din dreapta pârâului Seinelu a fost locuită încă din preistorie. La Școala Generală Apa, există mai multe fragmente de vase(oale, chiupuri, străchini) modelate cu roata și la mână de culoare cenușie, gălbuie, cenușie negricioasă, găsite în zonă, "La Herbeneaga", și care se pot încadra în sec.III-IV. De pe teritoriul localității mai provin piese din inventarul unui mormânt de incinerare(E.Istvánovits, V.Kulcsar, în *A Nyiregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve*, Nyiregyháza, XXX-XXXII(1987-1989), 1992, p.17, nr.1; I.Stanciu, în *EphNap*, V, 1995, p.141, nr.1). De menționat că în primăvara anului 1998, arheologii R.Gindele și L.Marta, au efectuat săpături de salvare în partea de est a comunei, punctul "Moșia Brazilor" fiind descoperite complexe din preistorie, din epoca română și sec.VII-VIII (vezi, L.Marta-R.Gindele *Săpăturile de salvare din comuna Apa*, în prezentul volum). Mulțumiri colegului L.Marta și prof. N.Pop(Apa) pentru amabilitate.

și cel de jos) sau oblic (cel de mijloc). Deasupra acestora, părul, redat prin linii drepte, iar la ceafă prin linii ușor arcuite. Pletele de pe ceafă sunt redade prin proeminențe ovale dispuse "în brăduț". Chipul uman are nas puternic, bine conturat, gura este redată prin două globule, iar ochiul printr-un triunghi în care se află o globulă. obrazul proeminent, iar barba realizată prin mici proeminențe inofirme, dispuse neregulat. Gâtul este marcat printr-o linie șerpuită.

Rv. Cal și călăreț în trap spre stânga. Corpul calului este puternic arcuit, capul apare ca un cioc de pasăre cu globulă (ochiul), picioarele calului au încheieturile redade prin globule, iar copitele prin triunghiuri. Coadă stilizată. Pe cal călărețul este spre stânga; corpul este bine proporționat, brațele lipsesc, iar capul este redat printr-o globulă. Poartă un coif stilizat, cu crinieră în formă de S alungită mult spre spate. Deasupra coamei calului se vede vag ramura, mult stilizată. Deasupra capului călărețului apare o pasăre în profil spre stânga, fără picioare, cu aripile strânse și gâtul lung arcuit.

Obs. Piesa ar putea să fie surfrapată (anume detalii de pe **Rv.** par să indice acest lucru) dar nu e sigur. Pe revers, între călăreț și ramură, s-a practicat ulterior o incizie. Titlu de argint, superior: 800 ‰.

M.J.S.M., inv. 34623 (fig. 1)⁶.

4a. **MEDIEȘUL AURIT** (com. Medieșul Aurit)

Marcus Aurelius

Denar; axa 12; 15,4 x 16,9 mm; 1,97 g

RIC, III, p. 222, nr. 122 (Roma), a. decembrie 164 - august 165.

Obs. Plan oval, conservare mediocră, tocit⁷.

M.J.S.M., inv. 39358.

4b. **Lucius Verus**

Denar; axa 6; 17,7 x 18 mm; 1,87 g.

RIC, III, p. 357, nr. 540 (Roma), a. august - decembrie 165.

Obs. Conservare mediocră, tocit, un fragment lipsă⁸.

M.J.S.M., inv. 39359.

5. **SĂCĂȘENI** (com. Săcășeni)

Marcus Aurelius: Faustina II

Denar; axa 12; 15,7 x 17,8 mm; 2,65 g.

RIC, III, p. 268, nr. 669 (Roma), a. 161-176.

Obs. Suberat, numai din AE (pelicula de AR complet dispărută).

Conservare bună, ciobit pe două laturi, bucăți lipsă⁹.

⁶ Moneda a fost găsită de către Tătaran Gheorghe din satul Chilia, nr. 10 (com. Homorode), în locul numit "Pășunea nemților", zonă de hotar ce aparține de Homorodul de Jos și se află situată în dreapta drumului Homorodul de Jos-Homorodul de Mijloc, la intersecția acestuia cu drumul de acces spre Chilia. Anul descoperirii: 1994, primăvara, prin achiziționare a ajuns în colecțiile M.J.S.M.

⁷ Moneda a fost găsită în campania de cercetări arheologice din anul 1998 partea de hotar: "Șuculeu" (vezi S. Dumitrașcu-T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, J, Muzeul de Istorie Satu Mare, 1967 punctul "La Petriceanu" situat la nord-vest de rezervația arheologică în imediata apropiere. Săpături:

S. Dumitrașcu (responsabil, Universitatea Oradea) și Speranța Pop (Muzeul Județean Satu Mare). Le aducem mulțumiri pentru permisiunea de a publica piesa.

⁸ Piesa a apărut în campania de cercetări din anul 1997, în aceeași zonă (vezi nota 7), însă în punctul "La Moldovan". Săpături: S. Dumitrașcu (responsabil, Universitatea Oradea), Gh. Lazin și Speranța Pop (Muzeul Județean Satu Mare). Moneda descoperită în 1997 a fost menționată și în comunicarea lui S. Dumitrașcu, *Regiunea Tisei Superioare în secolele III-IV A.D.*, prezentată la simpozionul internațional *Relații româno-ucrainiene, istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 26-29 noiembrie, 1998.

M.J.S.M., inv.39360.

6x. SATU MARE (județ?)

Q. Titi.

Denar; axa 6; 17,2 x 18,6 mm; 3,24 g.

Crawford (R.R.C.), Cambridge, 1987, nr. 341/2 (Roma), a. 90 a. Chr.

Obs. Circulat, tocit, plan ușor descentrat.

M.J.S.M., inv 12.126¹⁰.

X
X X

Dintre piesele prezentate mai sus, se impune în primul rând moneda de tipul "călărețul cu pasăre", descoperită la Homorodul de Jos (fig. 2). Analogii sigure în lumea dacică nu se cunosc¹¹. Se știe însă faptul că acest tip monetar, care cuprinde mai multe variante, se întâlnește în nordul Transilvaniei, în Banat, în estul și nord - estul Ungariei¹², spațiu de unde avem și o bună analogie¹³. Totul pare, să indice că este vorba de o emisiune celtică, bătută undeva în spațiul de la vest și nord-vest de Dacia. Se poate data larg în jurul anului 200 a Chr¹⁴.

Legat de această descoperire (monedele de tipul "călărețul cu pasăre" sunt extrem de rare), amintim că în apropiere, în localitatea Necopoi, la 2-2,5 km spre nord, a fost găsită în luna august 1985 o monedă de tip Huși-Vovriești¹⁵, și că la 2 km spre sud-vest, pe "Dăul Mocoalei" din localitatea Homorodul de Sus, au fost găsite fragmente ceramice lucrate cu mâna în asociere cu ceramică celtică modelată la roată. Datare: faza II₁¹⁶.

Asupra celorlalte monede prezentate mai sus nu mai insistăm, decât pentru a releva faptul că celor două piese emise de Marcus Aurelius și Lucius Verus, descoperite la Mediușul Aurit "Șuculeu", i se adaugă aceea aparținând lui Commodus, găsită în anul 1975¹⁷, reprezentând un prețios indiciu cronologic pentru a doua jumătate a sec. II p. Chr., a importanței așezării de aici.

Lista ilustrațiilor

Fig.1. Harta județului Satu Mare cu descoperirile menționate

Fig.2. Moneda de tipul "călărețul cu pasăre" de la Homorodul de Jos "Pășunea nemților".

⁹ Moneda a intrat prin achiziție în colecțiile Muzeului Județean Satu Mare în toamna anului 1997. Din relatăriile descoperitorului, ea a fost găsită în dreapta drumului Săcășeni-Chegea. Cercetări de teren: R.Gindele și L.Marta, arheologi la Muzeul Județean Satu Mare. Acestora le mulțumim pentru informații, precum și pentru permisiunea de a publica piesa. Pentru descoperirile de epocă romană din perimetrul comunei Săcășeni: János Némethi-R.Gindele, în *AMP*, XXI, 1997, p.658, nr.62-64.

¹⁰ Asupra piesei în discuție nu deținem alte informații.

¹¹ C.Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p.71-75.

¹² *Ibidem*, p.74-75 (Unele asemănări cu piesa nr.12, pl.IX).

¹³ K.Pink. *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939, p.XVII, nr.344.

¹⁴ C.Preda, *op.cit.*, p.74-75.

¹⁵ Gh.Lazin-I.Popescu, *Monede antice mai recent descoperite în județul Satu Mare*, în *StCom Satu Mare*, VII-VIII, 1986-1987, p.96-97.

¹⁶ I.H.Crișan, I.H.Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, Editura științifică, 1969, p.265, nr.153; Gh.Lazin, *StCom Satu Mare*, V-VI, 1981-1982, p.74, nr.7.

¹⁷ Gh.Lazin - I.Ciamașu, în *StCom Satu Mare*, IX-X, 1992-1993, p.50, nr.4 și nota 6.

Așezarea antică este situată pe malul pârâului Ogăt, în bazinul superior al râului Ier, la 500 m de la comuna Pișcolt spre satul Curtuiuşeni, în dreapta șoselei Satu Mare-Oradea. O parte din așezare a fost distrusă în cursul extragerii lutului. Materialele arheologice au fost salvate de I. Némethi (1970-1995) și de I. Némethi - R. Gindele (1995-1997). În acest punct au mai fost descoperite materiale din epoca neolitică (Lazarovici-Némethi 1983), din perioada Latênului celtic. Descoperiri din epoca romană au mai fost publicate de I. Némethi (Némethi 1983, p.140-141).

Descrierea materialului:

GR .nr .1/1970 inv. 2651-2660, MOC.

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de buză ,c. p. este cărămiziu-roșiatică, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.II, fig.3); 2.1 frg. de perete , c.p. este cărămiziu-roșiatică, asp. fin, sp.ext. este lustruită uniform; 3.1 frg. de buză,c. p. este cărămiziu-roșiatică, asp. fin, sp.ext. este lustruită uniform (pl. II, fig.2); 4.1 frg. de buză, c. p. este roșiatic-brună, asp. fin, sp. ext. și int.sunt lustruite uniform (pl. II, fig. 1); 5.1 frg. de fund, c.p. este cenușiu-deschisă, asp. fin ,sp. ext. este lustruită uniform (pl.II, fig.4); 6.4 frg. de pereți, c. p. este cenușiu-deschisă, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită în dungi.

Ceramică modelată cu mâna:

7.1 frg. de perete, c. p. este cenușie, degr. prundiș, asp. zgrunțuros.

Gr. nr.2/1970 inv.2671-2680, MOC.

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de fund,c. p. este cărămizie, degr. microprundiș, asp. aspru; 2.1 frg. de buză,c. p. este cenușiu-deschisă,asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform și sunt aplicate pe el motive lustruite (pl.III, fig.1); 3.1 frg. de perete, c. p. este cenușiu-deschisă, degr. nisip fin,asp. nisipos-săpunos,pe sp. ext. este aplicată o angobă cenușiu-negricioasă (pl.III,fig.4); 4.4 frg. de buză, c. p. este cenușiu -deschisă,degr. nisip fin,asp. săpunos (pl.III,fig.2); 5.1 frg. de perete,c. p. este cenușiu-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă (pl.III,fig.3); 6.2 frg. de pereți, c. p. este cenușie,degr. nisip, asp.nisipos-săpunos,pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie; 7.1 frg. de fund, c. p. este cenușie, asp. fin, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale (pl.III,fig.5).

Gr. nr.3/1970

Ceramică modelată la roată

1.1 frg. de perete, c. p. este cărămizie-brună, degr. nisip fin, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cărămizie-brună, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite (pl.IV,fig.4); 2.1 frg. de buză,caracteristici identice cu 1 (pl.IV,fig.3); 3.1 frg. de buză, c. p. este cenușie-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos (pl.IV,fig.2); 4.1 frg. de buză, c. p. este cenușie-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. sub buză este ornamentată cu motive lustruite (pl.IV, fig.1); 5.1 frg. de fund, c. p. este cenușie-închisă,degr. microprundiș, asp. aspru, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.IV,fig.5).

Gr. nr.4/1973

1.1 frg. de buză, c. p. este cărămizie, degr. nisip fin, asp. nisipos-săpunos (pl.VI,fig.3); 2.3 frg. de buză, c. p. este cărămizie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, în secțiune prezintă un miez cenușiu, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite (pl.V,fig.1); 3.1 frg. de buză, c. p. este cărămizie, asp. fin, în secțiune prezintă un miez cenușiu, sp. ext. este lustruită în dungi (pl.VI,fig.1); 4.1 frg. de fund, c. p. este cărămizie, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform (pl.V,fig.6); 5.1 frg. de buză, c. p. este cenușie-galbenă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.V,fig.4); 6.1 frg. de perete, c. p. este cenușie-deschisă, degr. mâl, asp. fin-săpunos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.VII,fig.5); 7.1 frg. de perete, c. p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.VII,fig.6); 8.1 frg. de buză, c. p. este brună, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.V,fig.7); 9.1 frg. de buză, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușiu închisă (pl.VI,fig.4); 10.1 frg. de buză, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenușiu închisă (pl.VII,fig.3); 11.1 frg. de buză, c. p. este cenușie, degr. mâl, asp. fin-săpunos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.VI, fig.2); 12.1 frg. de buză, c. p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite (pl.VII,fig.2); 13.1 frg. de buză, caracteristici identice cu nr.12 (pl.V,fig.3); 14.2 frg. c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușiu închisă, sp. exterioră este lustruită uniform (pl.VII, fig.4); 15.1 frg. de buză, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenușie-negricioasă, ornamentat cu motive lustruite (pl.VII, fig.1).

Ceramică modelată cu mâna:

16.1 frg. de buză, c.p. este cenușie-galbenă, degr. micropundiș, asp. zgrunțuros-compact, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă (pl.V, fig.2); 17.1 frg. de fund, c.p. este brună, degr. micropundiș, asp. compact (pl.V, fig.5).

Gr. nr. 5/1973

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de perete, c. p. este cărămizie-roșiatică, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform; 2.1 frg. de perete, c. p. este roșiatic-cărămizie, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă roșiatică.

Ceramică modelată cu mâna:

3.1 frg. de perete, c. p. este brun-cenușie, degr. cioburi pisate, asp fin-compact.

Gr. nr.1/1976

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de perete, c. p. este cărămizie-galbenă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform; 2.2 frg. de pereți, c. p. este cenușie-deschisă, degr. nisip, mâl, asp. nisipos-săpunos; 3.1 frg. de perete, c. p. este cenușie-deschisă, degr. nisip, mâl, asp. nisipos-săpunos, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale (pl.VIII,fig.3); 4.2 frg. de pereți, c. p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită în dungi și pe el sunt aplicate motive lustruite (pl.VIII,fig.2).

Gr. nr.2/1976

Ceramică modelată la roată:

1.4 frg. de pereți, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie închisă (pl.VIII,fig.1), 2.2 frg. de pereți, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, sp. ext. este lustruită uniform.

Ceramică modelată cu mâna:

3.1 frg. de perete, c.p. este brun-galbenă, degr. microprundiș, asp. compact.

Gr. nr.3/1988

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de perete, c.p. este cărămie-roșcată, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform (pl.IX, fig.2); 2.3 frg. de fund, c.p. este cenușie-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie închisă (pl.IX, fig.3); 3.2 frg. de funduri, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos (pl.VIII, fig.4); 4.1 frg. de perete, c.p. este cenușie-brună, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenușie-închisă; 5.5 frg. de pereți, c.p. este cenușie deschisă, degr. nisip fin, asp. nisipos-fin, pe sp.ext. și int. este aplicată o angobă cenușie; 6.1 frg. de buză, c.p. este cenușie-brună, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext.și int. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. și buza este ornamentată cu motive lustruite (pl.IX, fig.1); 7.1 frg. de buză, c.p. este cenușie, degr. nisip fin,mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie închisă, sp. ext. este lustruită uniform, ornamentată cu motive lustruite (pl.IX, fig.5); 8.1 frg. de perete, c.p. este cenușie deschisă, degr. mâl, asp. săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie; 9.1 frg.de perete, c.p. este cenușie, asp. fin, sp. ext. este lustruită în dungi; 10. 3 frg. de buze, c.p. este cenușie deschisă, pe sp. ext.și int. este aplicată o angobă cenușie, sp. ext. este lustruită în dungi (pl.IX, fig.4); 11.5 frg. de fund, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.VIII, fig.5).

Ceramică modelată cu mâna:

12.1 frg. de perete, c.p. este cenușie închisă, degr. microprundiș, asp. zgrunțuros-compact.

Gr. 2/1986

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de buză, c.p. este cărămie-roșiatică, asp. fin, pe sp. ext. este aplicată o angobă roșiatică (pl.X, fig.3); 2.1 frg. de buză, c.p. este cărămie-roșiatică, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă roșiatic-brună (pl.X, fig.5); 3.3 frg. de perete, c.p. este cenușie deschisă,degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie; 4.2 frg. de pereți, c.p. este cenușie deschisă, degr. mâl, asp. fin-săpunos.

Ceramică modelată cu mâna:

5.1 frg. de buză, c.p. este brun-cărămie, degr. microprundiș, asp. compact-zgrunțuros (pl.X, fig.4).

Gr. 3/1995

Ceramică modelată la roată:

1.3 frg. de umăr, c.p. este galben-cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită uniform (pl.X, fig.1); 2.1 frg. de perete, c.p. este cenușie, asp. fin, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este ornamentată cu motive lustruite (pl.X, fig.2); 3.1 frg. de perete, c.p. este cenușie, degr.mâl, asp. fin-săpunos, sp. ext. este lustruită uniform.

Gr.5/1995

Ceramică modelată la roată:

1.3 frg. de pereți, c.p. este cărămizie-roșiatică, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, în secțiune prezintă un miez cenușiu-negricios, sp. ext. este lustruită uniform (pl.XI, fig.2); 2.2 frg. de funduri, c.p. este cărămizie-gălbuie, asp. fin, pe sp. ext. este aplicată o angobă cărămizie închisă (pl.XI, fig.4); 3.1 frg. de perete, c.p. este cărămizie-roșiatică, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă roșiatică; 4.1 frg. de buză, c.p. este cenușie-gălbuie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, în mijlocul secțiunii prezintă un miez cenușiu (pl.XI, fig.1); 5.1 frg. de fund, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenușie-negricioasă (pl.XI, fig.5); 6.2 frg. de pereți, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale; 7.1 frg. de perete, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, mâl, asp. săpunos-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform; 8.1 frg. de buză, c.p. este cenușie-gălbuie, degr. nisip fin, asp. fin, sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie închisă, sp. ext. este lustruită uniform (pl. XI, fig.3).

Complex 7/1995**Ceramică modelată la roată:**

1.2 frg. de pereți, c.p. este cărămizie roșiatică, asp. fin, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă roșiatică; 2.3 frg. de pereți, c.p. este roșiatic-cărămizie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos; 3.9 frg. de pereți, c.p. este cenușie gălbuie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă negricioasă (pl. XII, fig.3,4); 4.1 frg. de perete, c. p.este cenușie-gălbuie, degr. nisip fin, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite.

Ceramică modelată cu mâna.

5.2 frg. dintr-un vas, c.p. este brun-cărămizie, degr. nisip, asp. compact, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă (pl.XII, fig.1); 6.2 frg de buză, c.p. este brun-cenușie, degr. nisip, asp. compact-fin (pl.XII, fig.2).

Din stratul superior al gropii provin două fragmente ceramice de culoare cenușie deschisă, degr. pietricele, asp. zgrunțuros.

Groapa 1/1996**Ceramică modelată la roată:**

1.3 frg. de perete, c.p. este cenușie deschisă, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale; 2.1 frg. de perete, c.p. este cenușie închisă, în secțiune prezintă un miez cărămiziu, degr. nisip fin, mâl, asp. săpunos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită uniform; 3.4 frg. de perete, c.p. este cenușie deschisă, în secțiune prezintă un miez cenușiu, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform (pl.XIII, fig.2); 4.6 frg. de buză, c.p. este brună, degr. nisip fin, mâl, asp. săpunos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită uniform, ornamentată cu ornamente lustruite (pl.XIII, fig.1).

Ceramică modelată cu mâna:

5.1 frg. de fund, c.p. este cărămizie brună, în secțiune prezintă un miez cenușiu negricios, degr. pietriș, asp. compact (pl.XIII, fig.3).

Gr.2/1997**Ceramica modelată la roată:**

1.10 frg. de pereți și buze, c. p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. nisipos-fin (pl. XIV, fig.6); 2.1 frg. de perete, c. p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext.

este aplicată o angobă cenușie închisă; 3.2 frg. de pereți, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. nisipos fin, sp. ext. este lustruită uniform; 4.4 frg. de pereți, c.p. este cenușie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform; 5.1 frg. de perete, c. p. este cenușie-deschisă, degr. nisip fin, asp. nisipos-fin, sp. ext. este lustruită uniform și sunt aplicate pe el motive lustruite (pl.XIV, fig.4); 6.1 frg. de buză, c. p. este cenușie deschisă, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext. și int. este aplicată o angobă cenușie închisă, sp. ext. este lustruită în dungi și sunt aplicate pe el motive lustruite (pl.XIV, fig. 7); 7. 1 frg. de perete, caracteristici identice cu nr. 6 (pl.XIV, fig. 5).

Ceramica modelată cu mâna:

8.1 frg. de buză, c. p. este maronie-galbenă, degr. pietricele, asp. zgrunțuros-compact (pl.XIV, fig.1); 9.1 frg. de perete, caracteristici identice cu nr.8, ornamentat cu nervuri paralele (pl.XIV, fig.2); 10.1 frg. de perete, c.p. este maronie, degr. nisip, asp. nisipos-compact.

Din această groapă mai provine și o scoabă de fier (pl.XIV, fig.3).

În funcție de caracteristicile pastei și tehnologia de producere, materialul ceramic se poate grupa în următoarele categorii: ceramică având culoarea pastei în nuanțele cărămizii și cenușii, modelată la roată; ceramică a cărei pastă are un aspect zgrunțuros, modelată la roată și ceramică modelată cu mâna. Este foarte interesant raportul numeric dintre aceste categorii: ceramica de culoare cărămizie-16,6 %, ceramica cenușie-73,8 %, ceramica zgrunțuroasă-1,1 % și ceramica modelată cu mâna-8,3 %.

Ceramica modelată la roată.

Se poate observa, în cazul ceramicii cărămizie și cenușie, acoperirea suprafeței vasului (exterioră, sau exterioră și interioară) cu o angobă de o nuanță mai închisă decât culoarea pastei. Acest procedeu este aplicat și unor fragmente modelate cu mâna (pl.V.fig.2; pl.XII.fig.1). Se utilizează și lustruirea în dungi sau uniformă pe suprafața exterioră a vasului. De remarcat este ponderea mare de folosire a acestui procedeu tehnologic (45.3 %). O cantitate însemnată de ceramică (21,4 %) modelată la roată este ornamentată cu motive lustruite (48,4 %), cu nervuri (48.4 %), cu linii în val (15,1 %), cu "periniță" (6 %) și cu brâu (6%). Tipuri de ornamente diferite pot fi aplicate pe același vas, dar liniile în val nu se asociază cu motive lustruite. Intensa utilizare a ornamentului lustruit (pondere egală cu nervura, cel mai simplu ornament) poate plasa datarea așezării spre sfârșitul secolului IV (Jurecko 1984. p. 75).

Caracteristicile pastei, procedeul tehnologic de tratare a suprafețelor și ornamentica pot fi identice în cazul mai multor tipuri de vase. Din această cauză acordăm o atenție mai mare analizei tipologice.

Străchinile cu buză îngroșată și trasă în interior (nr. 2, 3, 4, 5, 10, 11) apar foarte des în așezările sarmatice. Acest tip de vas este cunoscut atât din așezări datate în secolul III la Bánhalma (Vaday, Vörös 1977.49. fig.1/3); secolul III-IV la Apagy (Istvánovits 1993.26.fig.1/4); secolul IV (Bozu, El Susi 1987. 253. fig. 9/3); sfârșitul secolului IV, începutul secolului V la Sarkad Köröshát (Vaday, Medgyesi 1993. 65. fig.2), Sântana (Barbu, Dörner.1980. 140. fig.2). În zona Careiului asemenea străchini apar la Curtuiuşeni-Vincze tag (Németi , Gindele 1997, p.675, fig.1) și de la Săcăşeni - La canal (Németi , Gindele 1997, p.676, fig.2).

Strachina cu buză îngroșată cu o nervură sub buză (nr.1) este o formă mai rară, dar apare în așezările sarmatice de la sfârșitul secolului II până la abandonarea lor (Istvánovits 1993, p.18). Cele mai apropiate analogii din punct de vedere geografic există la Apagy

(Istvánovits 1993, p.27, pl.2/3) și la Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdomb (Nepper, 1984.194. pl.21/3). Pentru zona Careiului putem da analogii de la Ady Endre și de la Ghenci-Grajdurile CAP (Némethi, Gindele 1997. 695. fig.1,2).

În așezarea de la Pișcolt-Lutărie apar și forme mai interesante de străchini, dar au și acestea analogii, nr.13 la Törökszentmiklós în mediu datat în a doua jumătate a secolului III-secolul IV (Vaday, 1985.354. fig.10/2). Strachina nr.12 imită forme provinciale romane.

În cursul secolelor II-IV e.n. în așezări apare o cantitate însemnată de vase de provizii. Cercetarea arheologică se ocupă de mult timp cu acest tip de vas (Richtofen 1931, Dumitrașcu 1988). Tipologic, pot fi încadrate destul de greu, pentru că uneori prezintă o varietate mare a dimensiunii și profilaturii buzei (Dumitrașcu, Bader 1967, p.34). Vasele de provizii de la Pișcolt-Lutărie se pot împărți în două categorii: vase mai mari, pasta degresată cu mai mult nisip, ornamentate cu linii vălurite pe umăr sau pe buză (nr.15-18) și vase mai mici, cu pastă mai fină, ornamentate cu motive lustruite (nr.19-21 și nr.25-31). Prima categorie poate atesta o anumită influență nordică (vezi toată problematica la Istvánovits, 1993, 21). Vasele din categoria a doua apar pe tot cursul locuirii sarmatice din Bazinul Carpatic (Párducz, 1959, 363).

Tot în categoria vaselor de provizii putem încadra și un tip cu dimensiuni mai reduse (nr.23-24). Acest tip apare frecvent în așezările sarmatice pe tot cursul secolelor II-IV.

Ceramica modelată cu mâna.

Este deosebit de importantă studierea detaliată a ceramicii modelate cu mâna, deoarece această categorie a veselei este produsă în mare parte în gospodării, conservând un timp mai îndelungat formele tradiționale. Putem admite, cu oarecare rezerve, că ceramica modelată cu mâna poate oferi unele indicii pentru departajări etno- culturale.

Ceramica modelată cu mâna de la Pișcolt-Lutărie se poate grupa în trei tipuri.

1.Oală? cu buza alungită, umăr neaccentuat (pl.XV, fig. 4). Datorită stării fragmentare, este destul de greu de dat analogii. Asemenea tipuri apar la Arad-Gai, pe cursul Mureșului (Pădureanu, 1996, pl.V, fig.5); la Besenyőszög-Koczkalapos, din regiunea Tisei Mijlocii (Vaday, 1988-89, 232) în situri dateate în secolul al IV-lea.

2.Vas borcan, cu fund accentuat, buza lipsește (pl.XV, fig. 6). Asemenea vase sunt cunoscute din situri sarmatice, de la Șeitin-Tăietură (Blăjan, 1975, 85, pl.10, fig.3), de la Bajmok (Párducz, 1950. fig.102,12), în contexte dateate în secolul al IV-lea.

3.Oală cu buza evazată, cu umăr accentuat (pl.XV, fig.1-3). Sunt ornamentate cu impresiuni realizate cu degetul și cu ornamente, care apar în general la vasele modelate la roată: benzi de linii în val (pl.XV, fig.9), nervuri paralele (pl.XV, fig.6), șir de puncte realizate cu roțița (pl.XV, fig.7).

Asemenea ornamente apar în așezările sarmatice târzii din Câmpia Ungară (Vörös, 1991/92, 22).

Limitele cronologice ale așezării de la Pișcolt-Lutărie sunt extrem de greu precizabile. Materialul arheologic se datează pe baza analogiilor de la sfârșitul sec.III până la începutul sec.V. O datare mai precisă ar putea oferi fragmentul de vas-butoi (Pl.X, fig.1). Acest tip de vas apare mai des în sec. IV sau la începutul sec. V (Istvánovits, 1981, 121). La sfârșitul sec.IV apar în Câmpia Ungară oale foarte asemănătoare cu un exemplar de la Pișcolt-Lutărie (Pl.XII, fig.2) (Vörös, 1991/92, 22). De asemenea, tot pentru o datare în a

două jumătate a secolului IV pledează și prezența în procentaj redus a ceramicii zgrunțuroase.

Este foarte probabil ca această așezare să aparțină sarmaților, însă sunt evidente și unele influențe nordice (chiupuri masive , ceramica zgrunțuroasă). Având în vedere stadiul actual al cercetărilor, interpretările istorice deocamdată sunt premature , dar este de remarcat faptul că așezarea de la Pișcolt-Lutărie se situează în exteriorul valurilor sarmatice din Bazinul Carpatic.

- Barbu, Dörner 1980 Barbu, M., Dörner, E. : Cercetările arheologice de la Sântana.Campania 1979.Ziridava XII.131-151.
- Bozu, El Susi 1987 Bozu,O., El Susi,G.: Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul"Vinograda Vlaskicrai"(județul Caraș-Severin). Die spätrömische Siedlung von Moldova Veche-"Vinograda-Vlaskicrai" (kreis Caraș-Severin).Banatica.9.1987.239-271.
- Blăjan 1975 Blăjan, M.: Descoperiri dacice și sarmatice de la Șeitin (jud. Arad).Crisia.5.1975.69-85.
- Dumitrașcu 1988 Dumitrașcu, S.: Chiupuri dacice (dolia, pithoi) descoperite în județul Bihor (Jarres daces(pithoi, dolia) decouvertes dans le departement de Bihor). Crisia.18.1988.9-32.
- Dumitrașcu, Bader 1967 Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I), Muzeul de Istorie Satu Mare 1967.
- Istvánovits 1981 Istvánovits, E.:Szarmata besimitott kerámia.Ms.
- Istvánovits 1993 Istvánovits, E.:Az apagyí császárkori telep (Die kaiserzeitliche Siedlung in Apagy).NYJAMÉ.32-35.(1990-1992)1993.9-33
- Jurecko 1984 Jurecko, P.: Zür Frage der Genese der römmerzeitlichen scheibengedrehten Keramik in der Ostslowakei. Römmerzeitliches drehscheibenware in Barbaricum. Symposium " Die Keramikproduction in den ersten Jahrhundert u.Z. in Mitteleuropa und der ihre Bedeutung für den Fortschritt Produktivkraftentwicklung" vom 21 bis 25 Mai 1984.Weimar.auf Wachsenburg und in Haarhausen. Weimar.1984.71-77.
- Pădureanu 1996 Eugen D. Pădureanu,Așezarea daco - romană de sec.IV d.Hr. de la Arad-Gai; Die dakisch-römische Siedlung aus dem IV. Jahrhundert von Arad-Gai (Kr. Arad);in Ziridava.19-20.1996.79-91.
- Párducz 1950 Párducz, M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon.III.Denkmal der Sarmatenzeit in Ungarn.III.ArchHung.30.1950.
- Párducz 1959 Párducz, M.:Archaologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn.ActaArchHung.11.1959.
- Lazarovici, Némethi 1983 Lazarovici, Gh., Némethi, I.:Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul,Sătmarul și Clujul) (Die entwickelte Jungsteinzeit im North-Western Rumänien:Sălaj, Satu Mare und Cluj).AMP.7.1983.17-37.

- Némethi 1983 I. Némethi. Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Careiului, în SCIVA.34.1983.134-151.
- Némethi, Gindele 1997 Beitrage zur Geschichte des Careigegend im 2.-4. Jahrhundert n. Ch. Contribuții la istoricul zonei Carei. AMP.21.1997.599-703
- Nepper 1984 Nepper, I.:Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd Nagyfarkas-dombon (Eine sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Nagyfarkas-Hügel, Biharkeresztes-Ártánd.DMÉ.1982(1984).101-251.
- Richtofen 1931 Richtofen, B. von :A hullámvonaldiszú agyagvedrek elterjedése és kormeghatározása (Zeitstellung und Verbreitung der Tonkrausen mit Wellenlinien-verzierung). ArchÉrt.45.1931.
- Vadai 1985 Vadai, A. H. : Sarmatisches Graberfeld in Törökszentmiklos-Surján-Ujtelep. ActaArchHung.37.1985.345-391.
- Vadai 1988-1989Vadai, A. H.:Die Sarmatischen Denkmaler des Komitats Szolnok MittArchInst. 17-18.1988-89
- Vadai, Medgyesi 1993 Vadai, A., Medgyesi, P.:Rectangular vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. CommArchHung.1993.63-89.
- Vadai, Vörös 1977 Vadai, A., Vörös,G.: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában.ArchÉrt. 104.1977.98-106.
- Vörös 1991/92 G. Vörös,Későszarmata falu emlékei Tápé-Széntégláégető lelőhelyről Funden eines Dorfes aus der Spätsarmatenzeit, fundort Tápé-Ziegelbrennerei; in MFMÉ.1991/92-1.11-31.

Lista figurilor

Fig. 1Amplasarea geografică a sitului Pișcolt-Lutărie în Bazinul Carpatic.

Fig. 2: 1-Complex 1/1970 nr. 4; 2-Complex 1/1970 nr. 3; 3-Complex 1/1970 nr.1; 4-Complex 1/1970 nr. 5

Fig. 3: 1-Complex 2/1970 nr. 2; 2-Complex 2/1970 nr. 4; 3-Complex 2/1970 nr.5; 4-Complex 2/1970 nr. 3; 5-Complex 2/1970 nr.7

Fig. 4: 1-Complex 3/1970 nr. 4; 2-Complex 3/1970 nr. 3; 3-Complex 3/1970 nr. 2; 4-Complex 3/1970 nr. 1; 5-Complex 3/1970 nr. 5

Fig. 5: 1-Complex 4/1973 nr.2; 2-Complex 4/1973 nr. 16; 3-Complex 4/1973 nr.13; 4-Complex 4/1973 nr. 5; 5-Complex 4/1973 nr.17; 6-Complex 4/1973 nr.4; 7-Complex 4/1973 nr.8

Fig. 6: 1-Complex 4/1973 nr.3; 2-Complex 4/1973 nr.11; 3-Complex 4/1973 nr.1; 4-Complex 4/1973 nr.9

Fig. 7: 1-Complex 4/1973 nr.15; 2-Complex 4/1973 nr.12; 3-Complex 4/1973 nr.14; 4-Complex 4/1973 nr. 14; 5-Complex 4/1973 nr. 6; 6-Complex 4/1973 nr. 7

Fig. 8: 1-Complex 2/1976 nr. 1; 2-Complex 1/1976 nr. 4; 3-Complex 1/1976 nr. 3; 4-Complex 3/1988 nr. 3; 5-Complex 3/1988 nr. 11

Fig. 9 : 1-Complex 3/1988 nr. 6; 2-Complex 3/1988 nr. 1; 3-Complex 3/1988 nr. 2; 4-Complex 3/1988 nr. 10; 5-Complex 3/1988 nr.7

Fig. 10 : 1-Complex 3/1995 nr. 1; 2-Complex 3/1995 nr. 2; 3-Complex 2/1986 nr. 1; 4-Complex 2/1988 nr. 5; 5-Complex 2/1988 nr.2

Fig. 11: 1-Complex 5/1995 nr. 4; 2-Complex 5/1995 nr. 1; 3-Complex 5/1995 nr. 8; 4-Complex 5/1995 nr. 2; 5-Complex 5/1995 nr. 5

Fig. 12 : 1-Complex 7/1995 nr. 5; 2-Complex 7/1995 nr. 6; 3-Complex 7/1995 nr. 1; 4-Complex 7/1995 nr. 5; 5-Complex 7/1995 nr. 4

Fig. 13 : 1-Complex 1/1996 nr. 6; 2-Complex 1/1996 nr. 3; 3-Complex 1/1996 nr. 5

Fig. 14 : 1-Complex 2/1997 nr. 8; 2-Complex 2/1997 nr. 2; 3-Complex 2/1997 scoabă de fier; 4-Complex 2/1997 nr. 5; 5-Complex 2/1997 nr. 7; 6-Complex 2/1997 nr. 1; 7-Complex 2/1997 nr. 6

Fig. 15 :Tipuri de ceramică modelată cu mâna. 1-Complex 4\1973 nr.16; 2-Complex 7\1995 nr.5; 3-Complex 7-1995 nr.6; 4. Complex 2\1997 nr.8; 5-Complex 2\1997 nr.2.; 6-Complex 4\1973 nr.17; 7-Complex 2\1988 nr.5

Fig. 16 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 1-Complex 2/1986 nr. 1; 2-Complex 4/1973 nr. 11; 3-Complex 1/1970 nr. 3; 4-Complex 1/1970 nr.4; 5-Complex 3/1970 nr. 3; 6-Complex 4/1973 nr. 5; 7-Complex 4/1973 nr. 13; 8-Complex 7/1995 nr.1; 9-Complex 3/1995 nr.1; 10-Complex 2/1970 nr.4; 11-Complex 4/1973 nr. 9; 12-Complex 4/1973 nr. 1; 13-Complex 2/1988 nr.2; 14-Complex 3/1988 nr.10

Fig. 17 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 15-Complex 4/1973 nr.14; 16-Complex 4/1973 nr.8; 17,18-Complex 2/1997 nr.1; 19-Complex 2/1997 nr.6; 20-Complex 3\1988 nr.7; 21-Complex 4\1973 nr.14; 22-Complex\1970 nr.4; 23-Complex 4-1973 nr.2; 24-Complex 1\1970 nr.1; 25-Complex 4\1973 nr.15; 26-Complex 4\1976 nr.12; 27-Complex 2\1970 nr.2; 28-Complex 3\1970 nr.2; 29-Complex 5\1995 nr.4; 30-Complex 1\1996 nr.6; 31-Complex 3\1988 nr. 6.

ROMAN AGE SETTLEMENT FROM PIȘCOLT-LUTĂRIE (COUNTY SATU MARE)

The ancient settlement is on the bank of a brook, in the upper valley of the Ier, of 500 meters from Pișcolt village towards Curtuișeni, on the right side of the Satu Mare- Oradea road. A part of the settlement was destroyed during the extraction of the clay. The archeological materials were saved by I. Némethi (1970-1995) and by I. Némethi-R. Gindele (1995-1997). In this place were found materials from the Neolithic age, the Celtic-latin age and the roman age.

According to the characteristics of the paste and the producing technology of the pottery material, there exist the following categories: pottery having the colour of the paste in the shade of brick-coloured and of ash-coloured pottery with a paste having a rough aspect, wheeled and hand-made pottery. The numerical relationship among these categories: brick-coloured pottery-16,6%, ash-coloured pottery-73,8%, rough-pottery-1,1% and hand-made pottery-8,3.

Wheeled pottery

There can be observed in the case of brick-coloured and ash-coloured pottery the cover of the pot's surface (exterior or exterior and interior) with a coat of a darker shade than the colour of the material. There is applied the smoothing in stripes or uniform on the exterior surface of the pot, too. It's remarkably the great significance of using this technological process (45,3%). A considerable quantity of wheeled pottery (21,4%) is decorated with smoothed-in motives (48,4%), with ribbes (48,4%), with wavy-lines (15,1%), with "cushion" (6%) and with girdle (6%). Different decoration types can be applied on the same pot, but wavy-lines are not associated with smoothed-in motives. The intense using of the smoothed ornaments (same significance with the ribbes, the simplest ornaments) can be placed the settlements dating around the end of the 4th century.

In the course of the 2nd -4th centuries A.D. in the settlements appear a considerable quantity of storage vessels. From typologic point of view they can be categorized with difficulty because they sometimes show a great variety of size and profile of rim. Storage vessels from Pișcolt-Lutărie can be classified in two categories: bigger pots, paste kneaded with more sand decorated with wavy-lines on the shoulder or on the rim (nr. 15-18) and smaller pots with a finest material decorated with smoothed-in motives (nr. 19-21 and 25-31). The first category can certify a certain northern influence. Pots from the second category appear in the whole Sarmatic stage from the Carpathan Basin. Also in the category of the storage vessels we can list a type of smaller sizes (nr. 23-24). This type appears frequently in the Sarmatian settlements in the course of the 2nd-4th centuries.

Hand-made pottery

It's very important the detailed studying of the hand-made pottery because this category of pots is produced mainly in the households, preserving for a long time the traditional forms. We can admit that hand-made pottery can offer some information about cultural or ethnic attribution.

The chronological limits of the settlement from Pișcolt-Lutărie can be defined very difficult. The archeological material is dated on the basis of the analogies from the end of the 3rd century -the beginning of the 5th century. A more precise datation can offer the cask-pot fragment (fig.10. 1). This kind of pot appears more often in the 4th century or at

the beginning of the 5th century. At the end of the 4th century on the Hungarian Plain appear pots similar to that one from Pișcolt-Lutărie (fig.12.2).

It is probable that this settlement belongs to the Sarmatians, but there are some northern influences too (massive storage-vessels, rough pottery). Taking in consideration the current stage of the researches, the historical interpretations are still premature but it's remarcably that the settlement from Pișcolt-Lutărie is situated in the outside of the Sarmatian wall-systems from the Carpathian Basin.

Fig. 1 Applecement of Pișcolt-Lutarie in the Carpathian Basin

Fig. 2: 1-pit 1/1970 nr. 4; 2-pit 1/1970 nr. 3; 3-pit 1/1970 nr.1; 4-pit 1/1970 nr. 5

Fig. 3: 1-pit 2/1970 nr. 2; 2-pit 2/1970 nr. 4; 3-pit 2/1970 nr.5; 4-pit 2/1970 nr. 3; 5-pit 2/1970 nr.7

Fig. 4: 1-pit 3/1970 nr. 4; 2-pit 3/1970 nr. 3; 3-pit3/1970 nr. 2; 4-pit 3/1970 nr. 1; 5-pit 3/1970 nr. 5

Fig. 5: 1-pit 4/1973 nr.2; 2-pit 4/1973 nr. 16; 3-pit 4/1973 nr.13; 4-pit 4/1973 nr. 5; 5-pit 4/1973 nr.17; 6-pit 4/1973 nr.4; 7-pit 4/1973 nr.8

Fig. 6: 1-pit 4/1973 nr.3; 2-pit 4/1973 nr.11; 3-pit 4/1973 nr.1; 4-pit 4/1973 nr.9

Fig. 7: 1-pit 4/1973 nr.15; 2-pit 4/1973 nr.12; 3-pit 4/1973 nr.14; 4-pit 4/1973 nr. 14; 5-pit 4/1973 nr. 6; 6-pit 4/1973 nr. 7

Fig. 8: 1-pit 2/1976 nr. 1; 2-pit 1/1976 nr. 4; 3-pit 1/1976 nr. 3; 4-pit 3/1988 nr. 3; 5-pit 3/1988 nr. 11

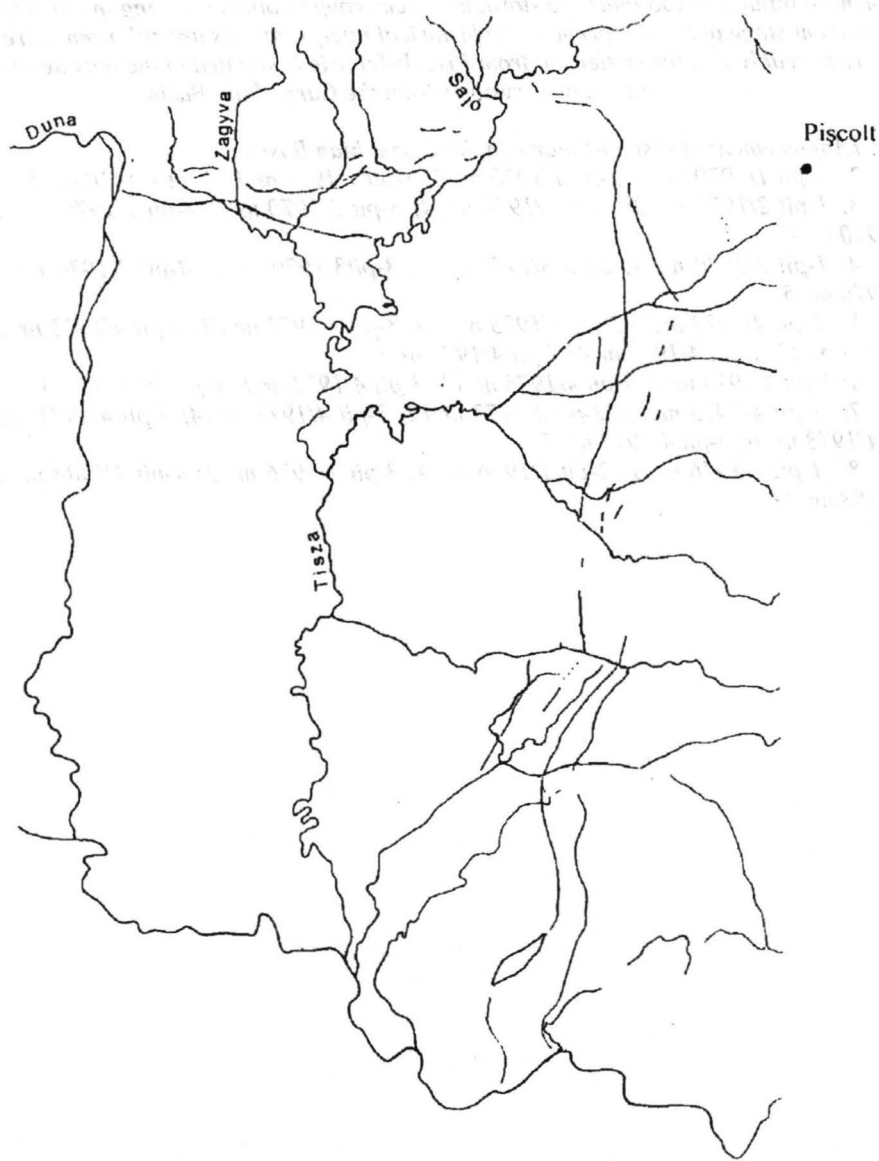

Fig. 1 Amplasarea geografică a sitului Pișcolt-Lutârie în Bazinul Carpatic.

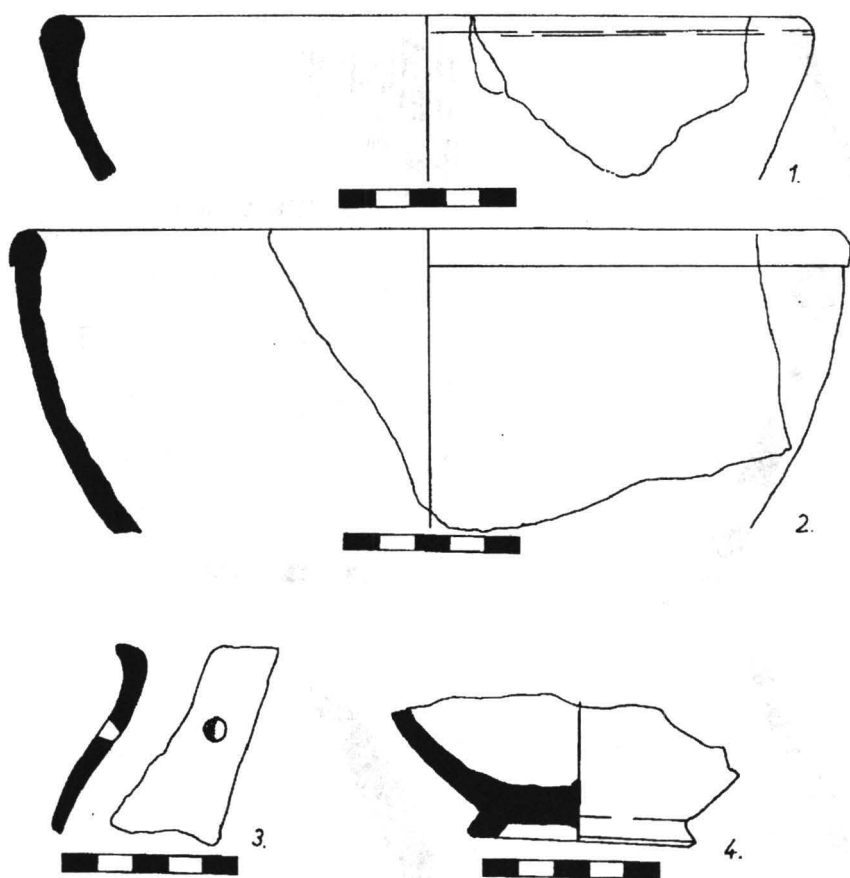

Fig. 2: 1-Complex 1/1970 nr. 4; 2-Complex 1/1970 nr. 3; 3-Complex 1/1970 nr.1; 4-Complex 1/1970 nr. 5

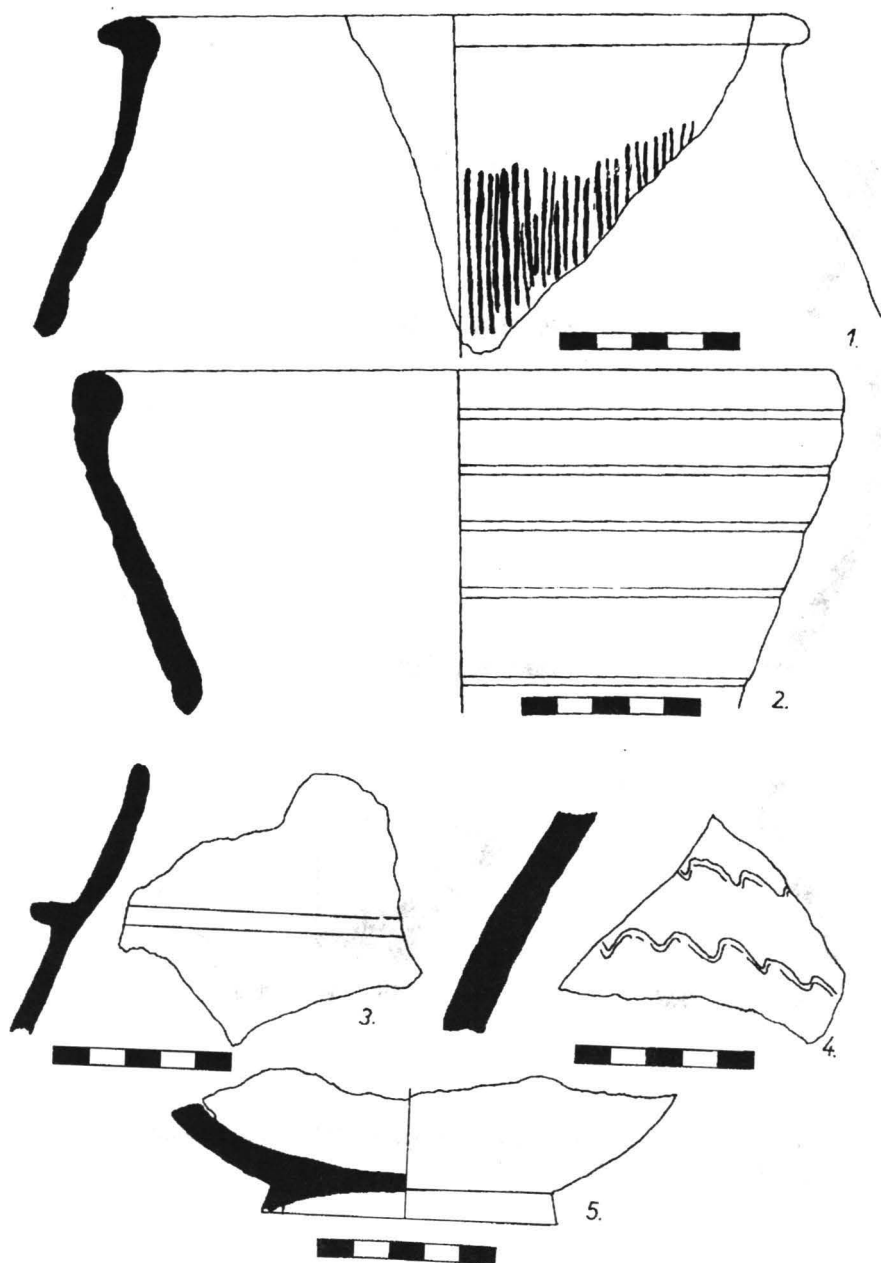

Fig. 3: 1-Complex 2/1970 nr. 2; 2-Complex 2/1970 nr. 4; 3-Complex 2/1970 nr.5; 4-Complex 2/1970 nr. 3; 5-Complex 2/1970 nr.7

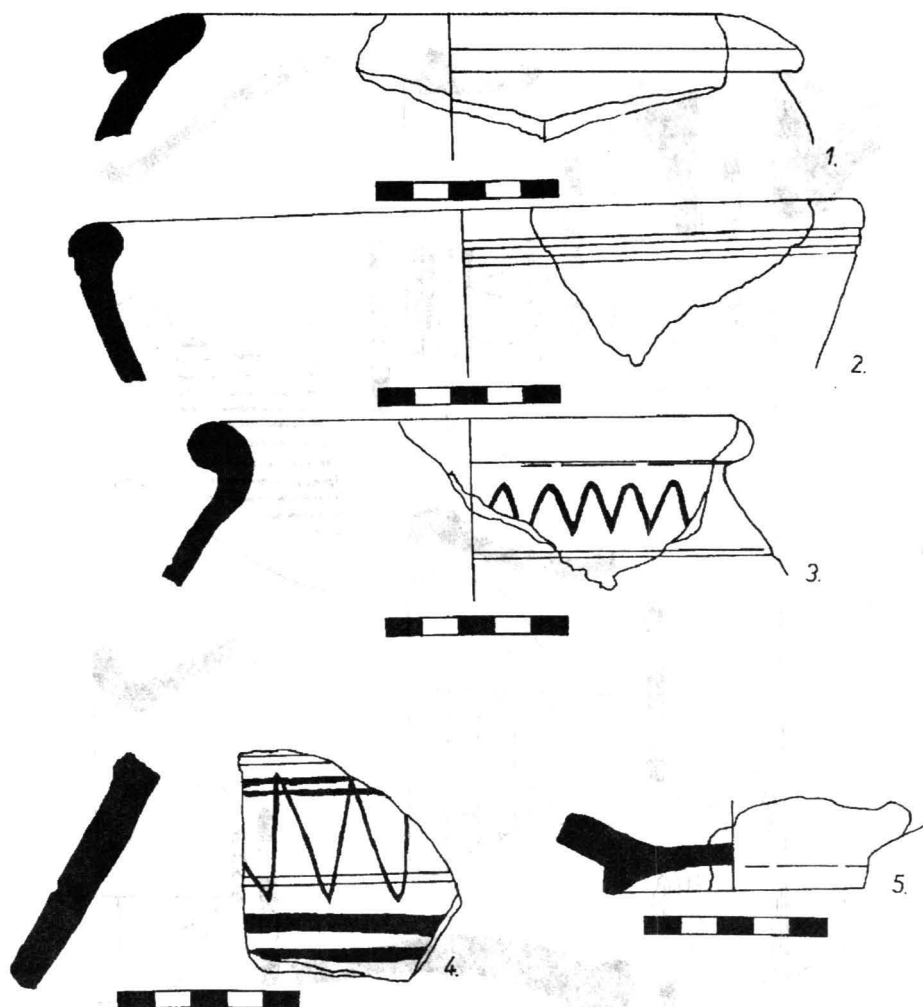

Fig. 4: 1-Complex 3/1970 nr. 4; 2-Complex 3/1970 nr. 3; 3-Complex 3/1970 nr. 2; 4-Complex 3/1970 nr. 1; 5-Complex 3/1970 nr. 5

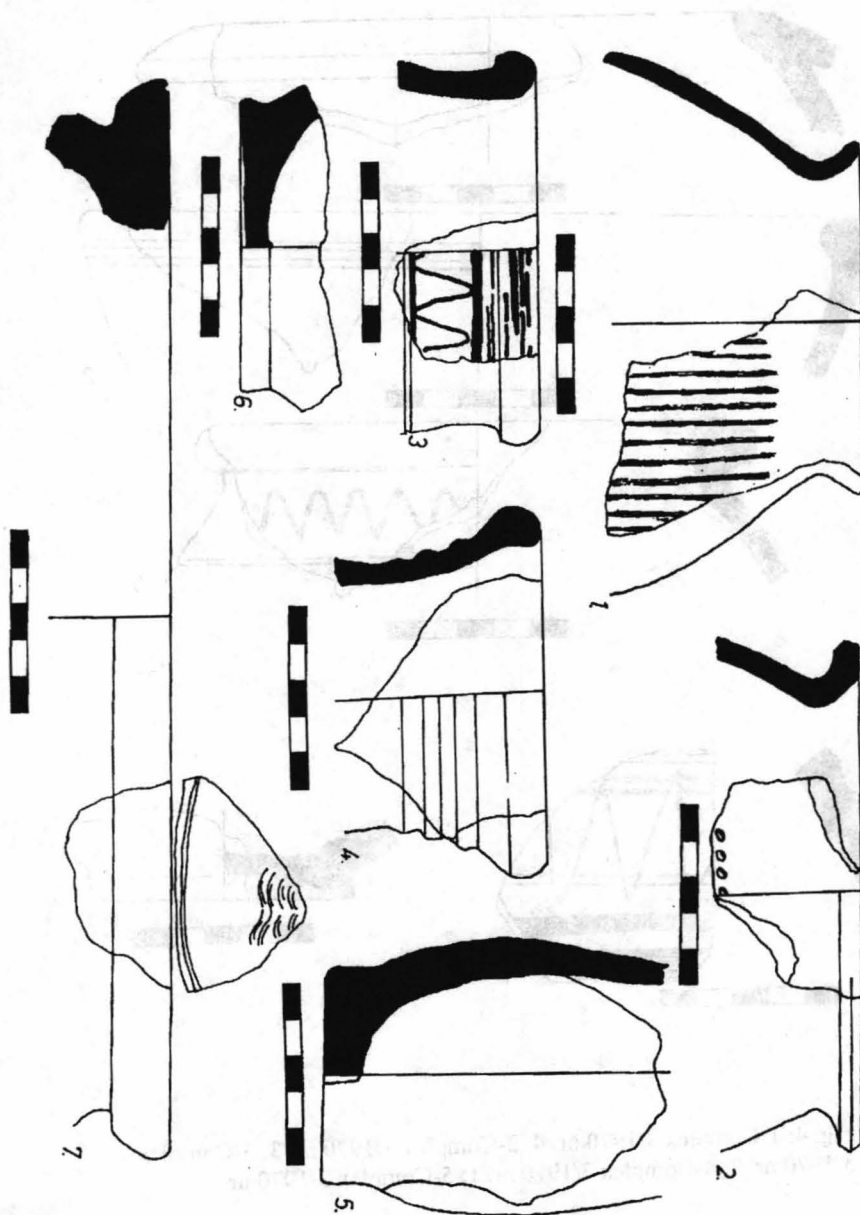

Fig. 5: 1-Complex 4/1973 nr.2; 2-Complex 4/1973 nr. 16; 3-Complex 4/1973 nr.13; 4-Complex 4/1973 nr. 5; 5-Complex 4/1973 nr.17; 6-Complex 4/1973 nr.4; 7-Complex 4/1973 nr.8

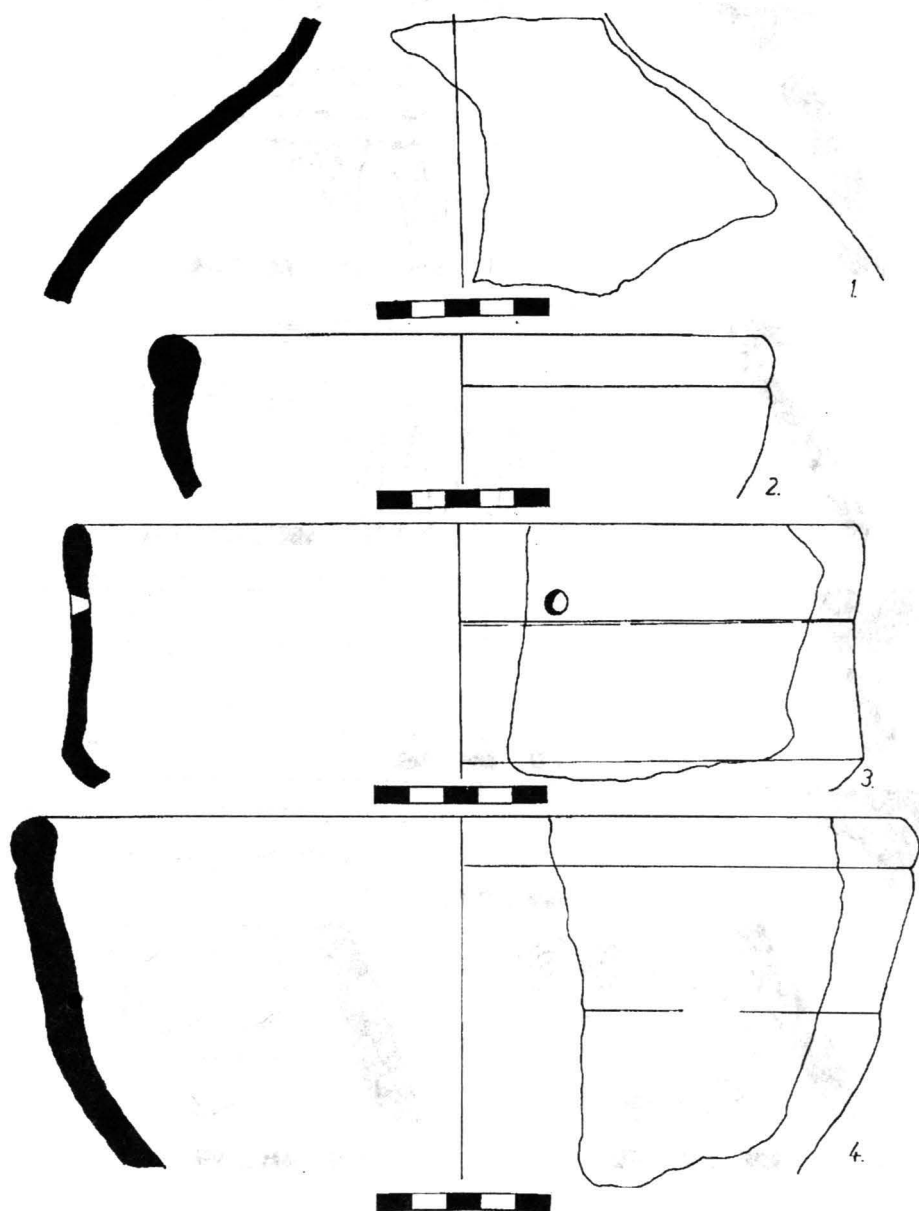

Fig. 6: 1-Complex 4/1973 nr.3; 2-Complex 4/1973 nr.11; 3-Complex 4/1973 nr.1; 4-Complex 4/1973 nr.9

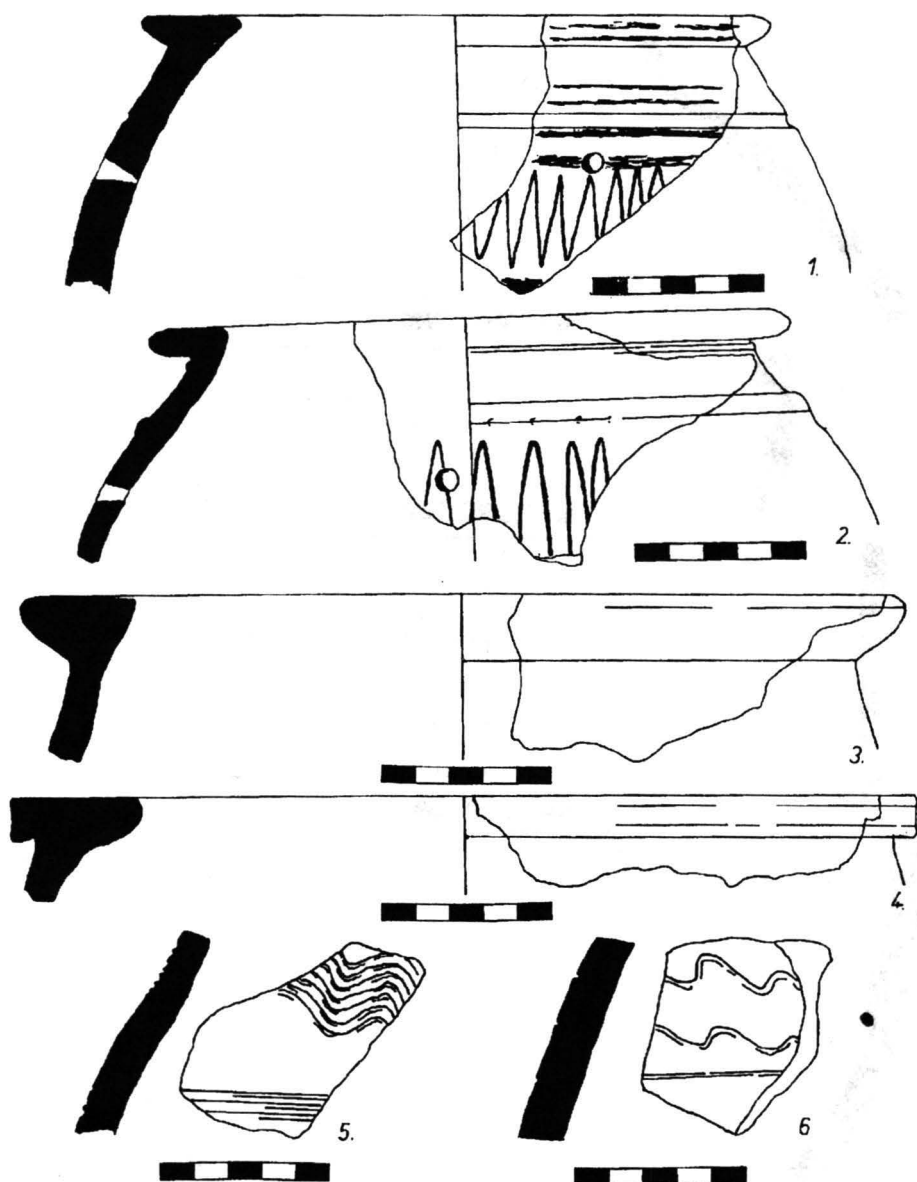

Fig. 7: 1-Complex 4/1973 nr.15; 2-Complex 4/1973 nr.12; 3-Complex 4/1973 nr.14; 4-Complex 4/1973 nr. 14; 5-Complex 4/1973 nr. 6; 6-Complex 4/1973 nr. 7

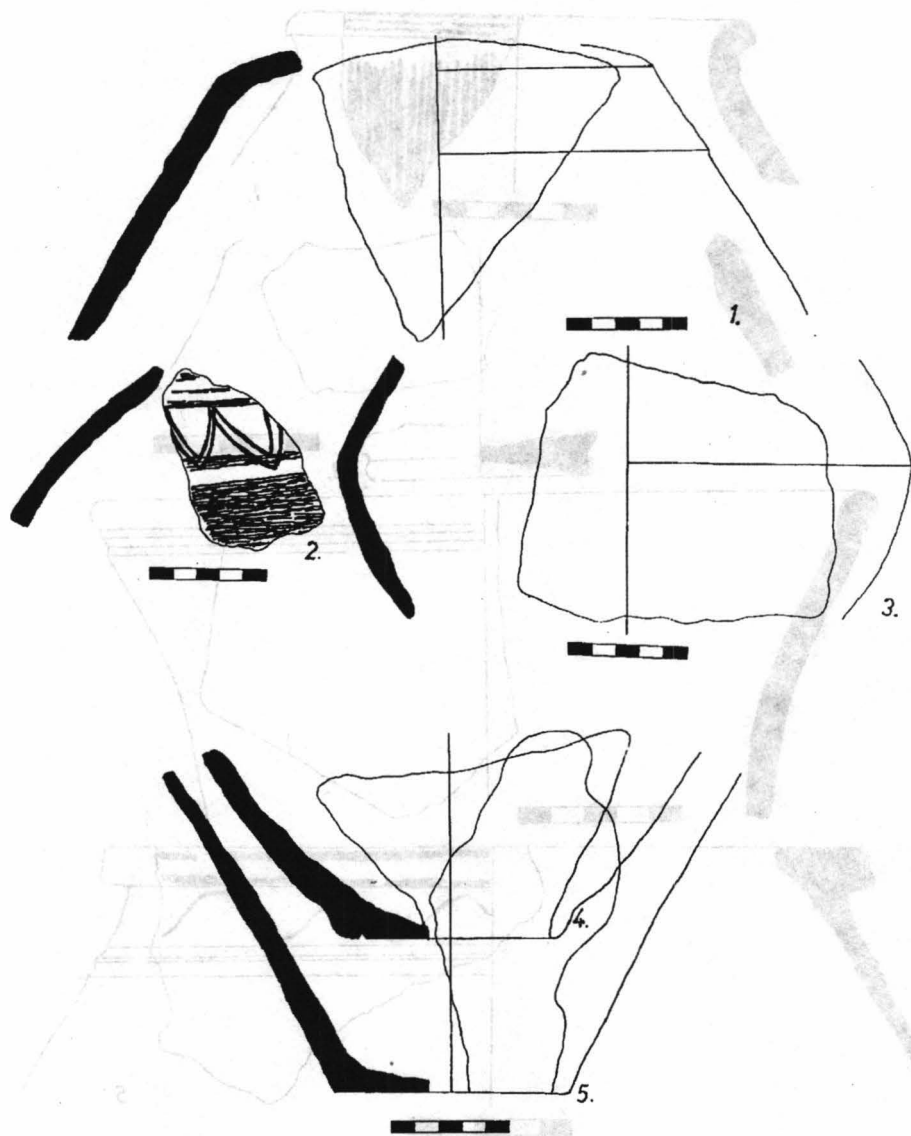

Fig. 8: 1-Complex 2/1976 nr. 1; 2-Complex 1/1976 nr. 4; 3-Complex 1/1976 nr. 3; 4-Complex 3/1988 nr. 3; 5-Complex 3/1988 nr. 11

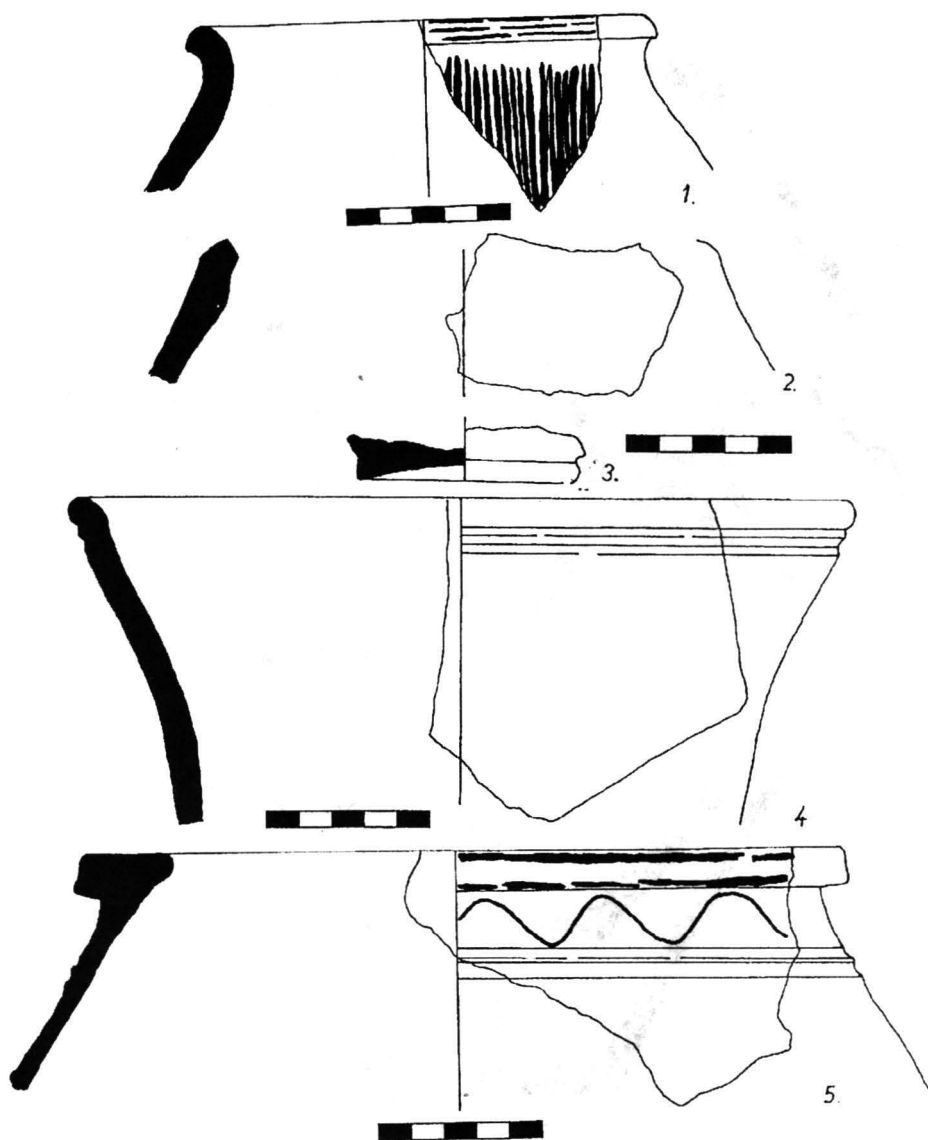

Fig. 9 : 1-Complex 3/1988 nr. 6; 2-Complex 3/1988 nr. 1; 3-Complex 3/1988 nr. 2; 4-Complex 3/1988 nr. 10; 5-Complex 3/1988 nr.7

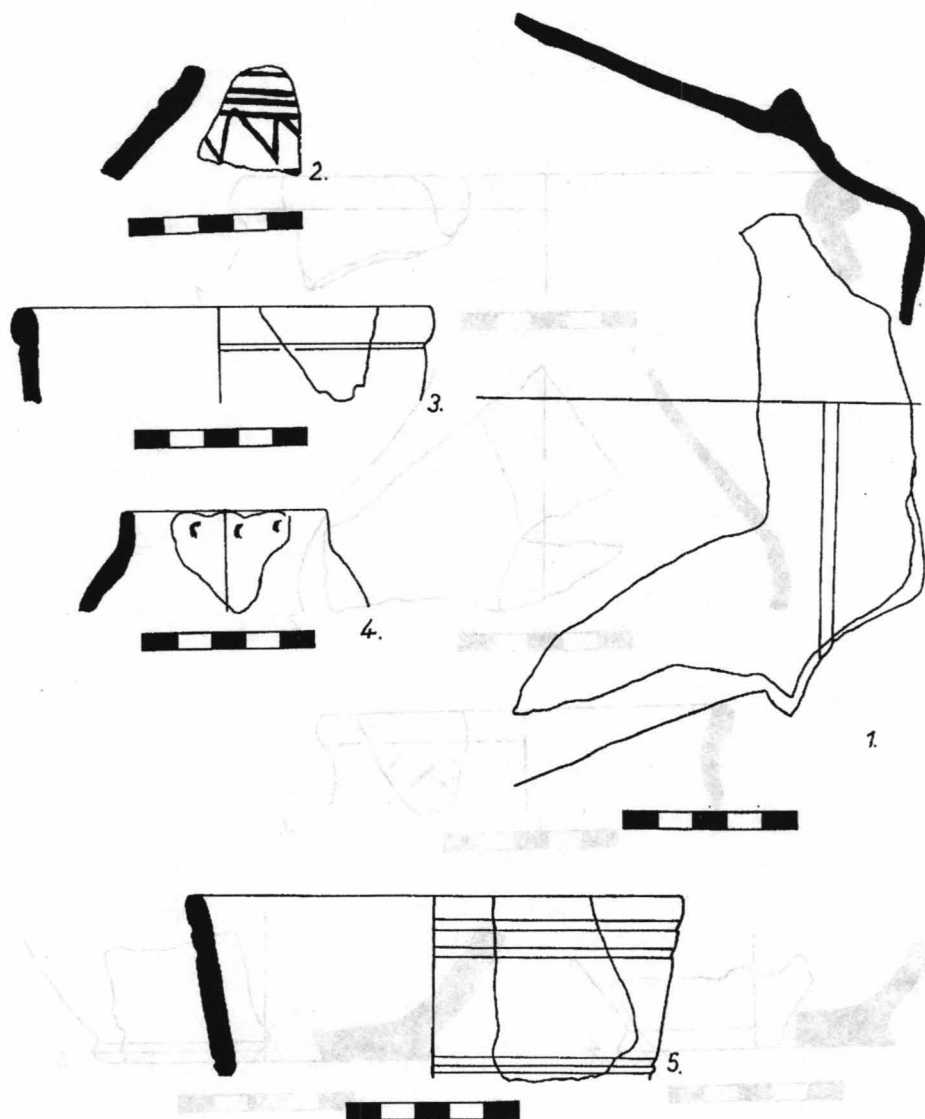

Fig. 10 : 1-Complex 3/1995 nr. 1; 2-Complex 3/1995 nr. 2; 3-Complex 2/1986 nr. 1; 4-Complex 2/1988 nr. 5; 5-Complex 2/1988 nr.2

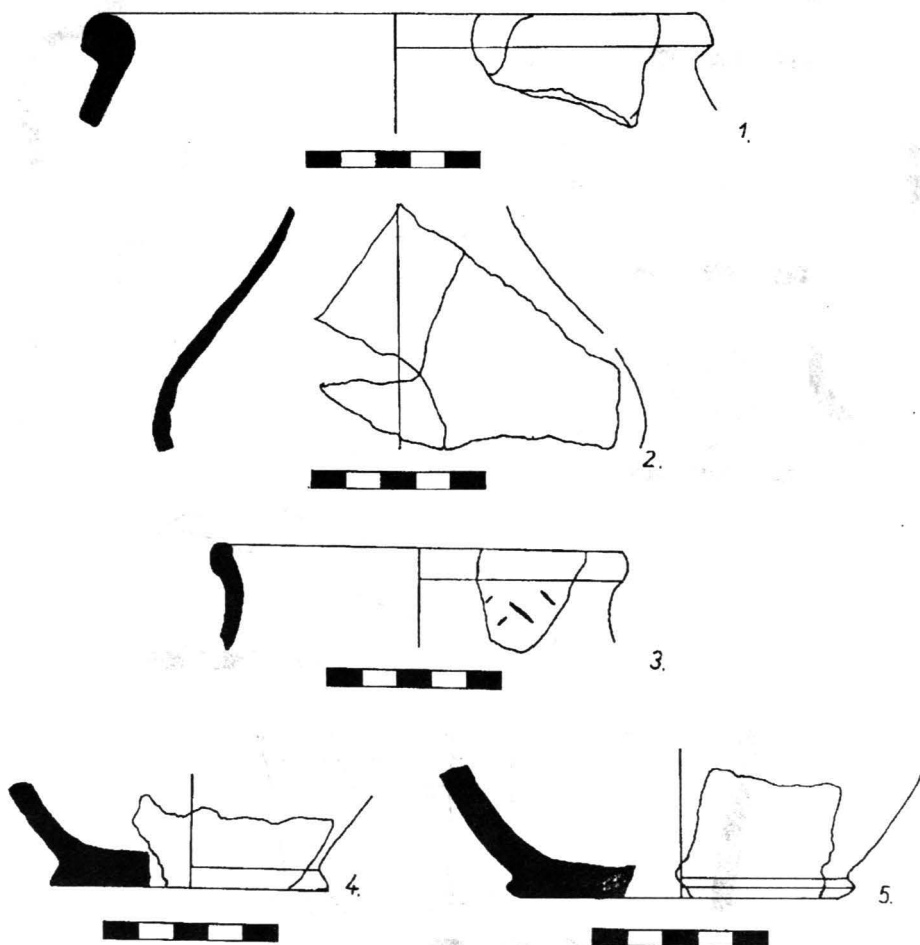

Fig. 11: 1-Complex 5/1995 nr. 4; 2-Complex 5/1995 nr. 1; 3-Complex 5/1995 nr. 8; 4-Complex 5/1995 nr. 2; 5-Complex 5/1995 nr. 5

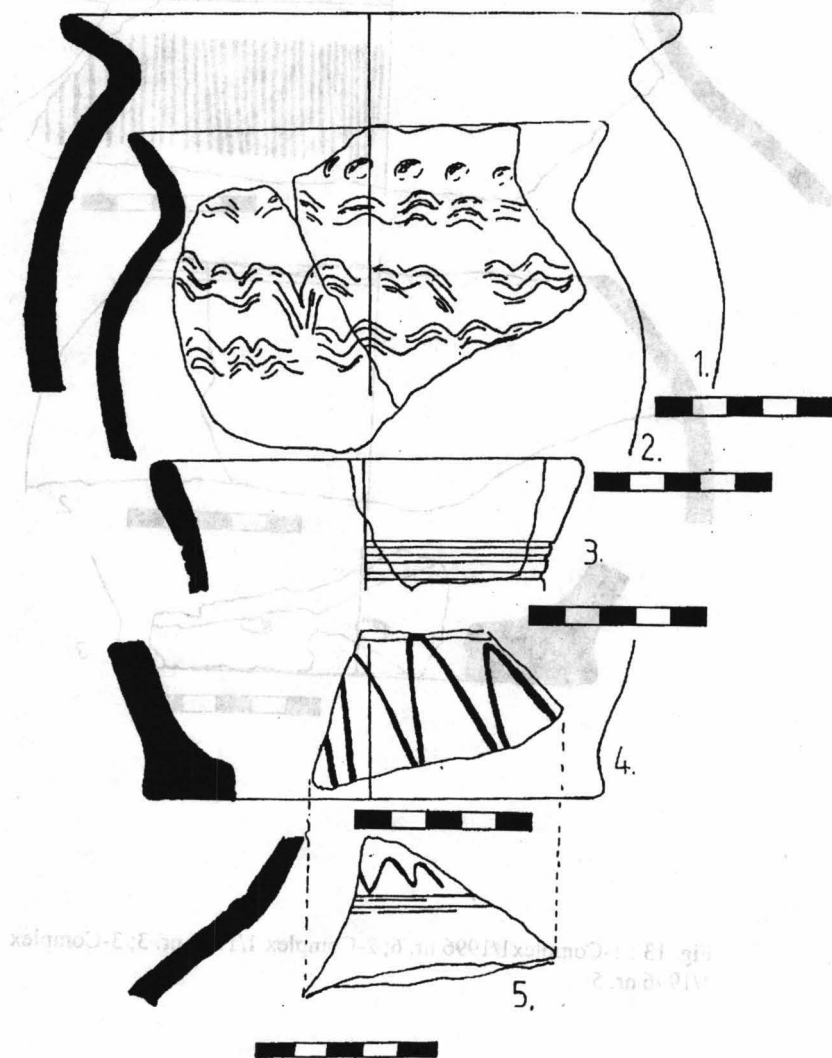

Fig. 12 : 1-Complex 7/1995 nr. 5; 2-Complex 7/1995 nr. 6; 3-Complex 7/1995 nr. 1; 4-Complex 7/1995 nr. 5; 5-Complex 7/1995 nr. 4

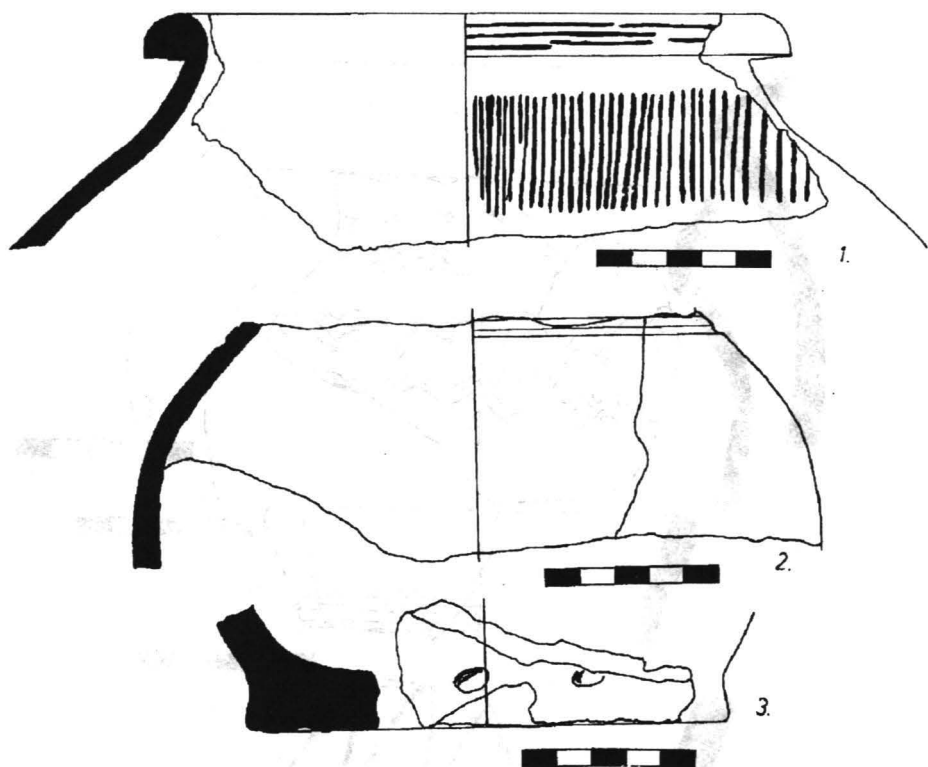

Fig. 13 : 1-Complex 1/1996 nr. 6; 2-Complex 1/1996 nr. 3; 3-Complex 1/1996 nr. 5

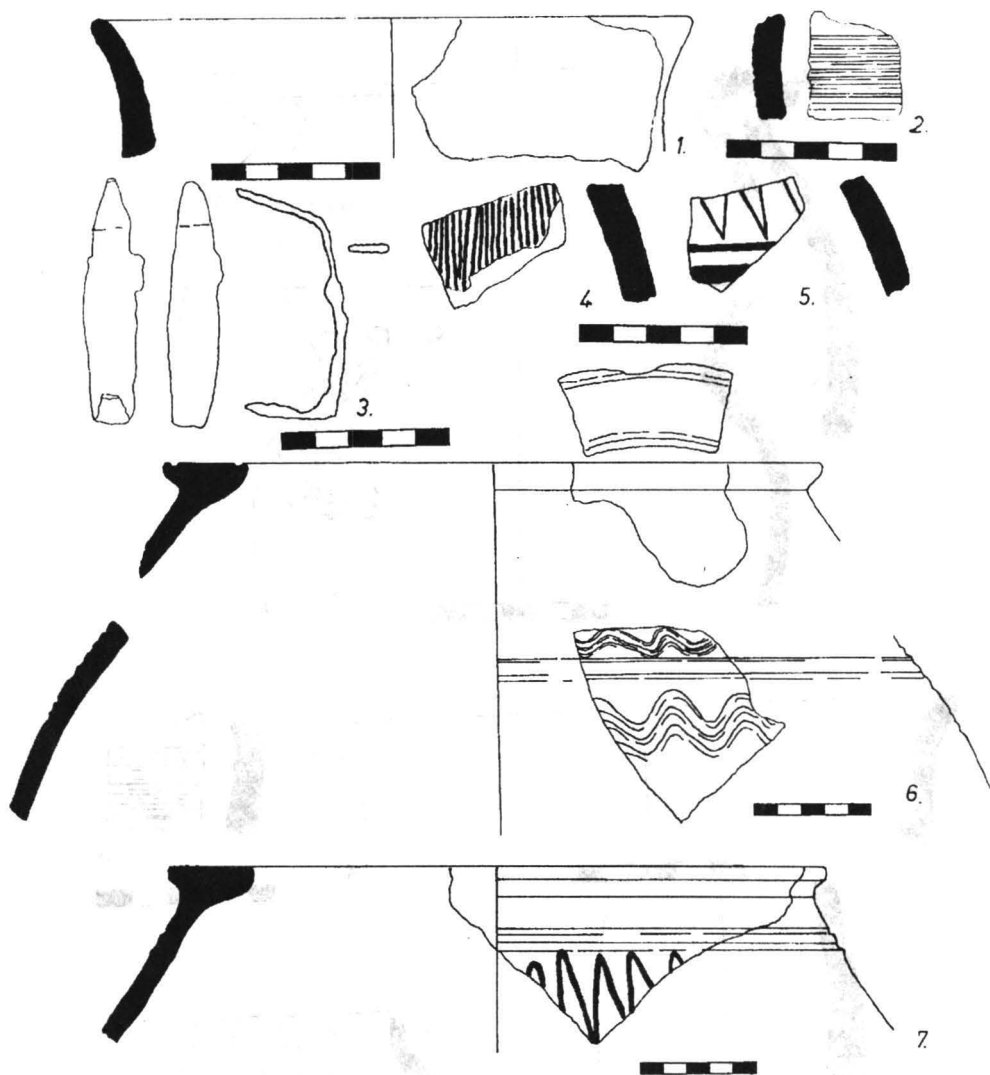

Fig. 14 : 1-Complex 2/1997 nr. 8; 2-Complex 2/1997 nr. 2; 3-Complex 2/1997 scoabă de fier; 4-Complex 2/1997 nr. 5; 5-Complex 2/1997 nr. 7; 6-Complex 2/1997 nr. 1; 7-Complex 2/1997 nr. 6

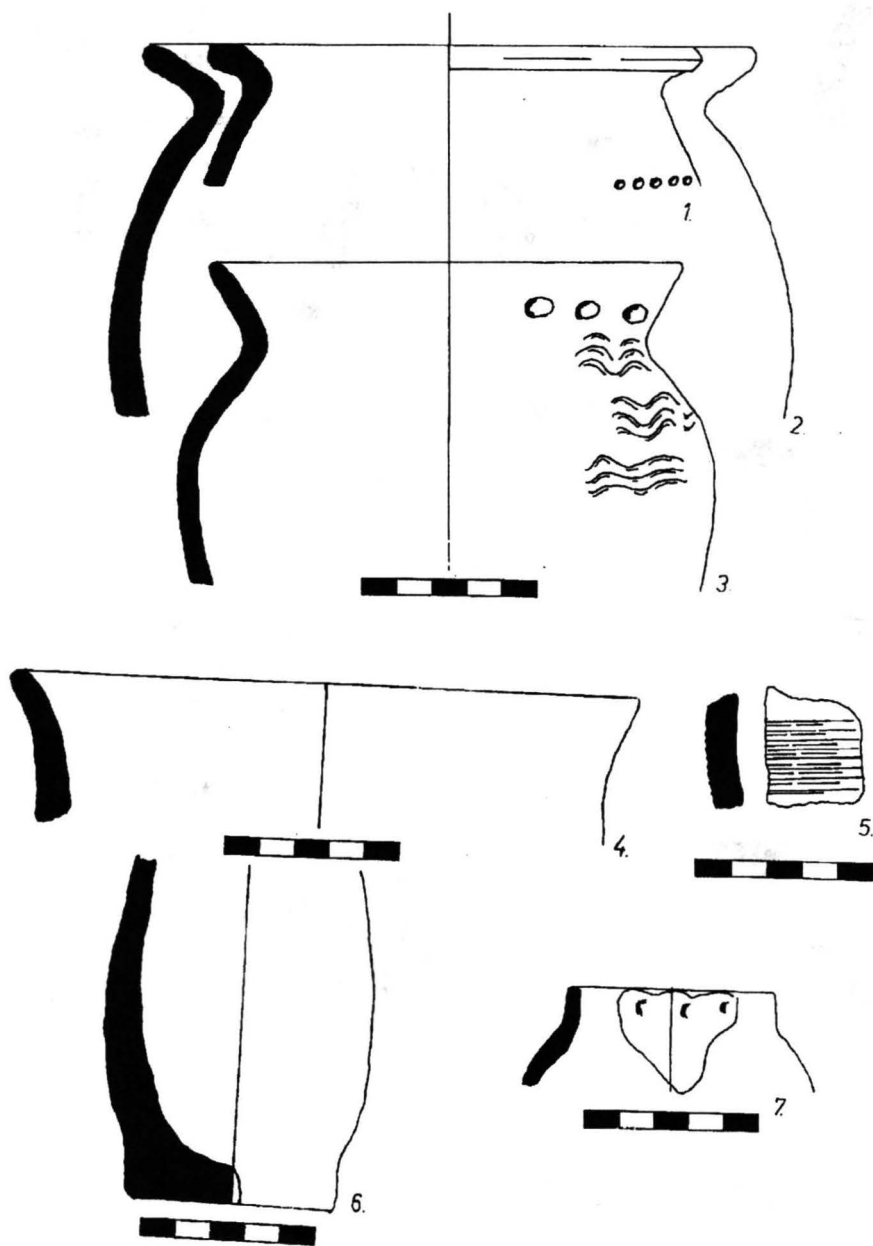

Fig. 15 :Tipuri de ceramică modelată cu mână. 1-Complex 4\1973 nr.16; 2-Complex 7\1995 nr.5; 3-Complex 7-1995 nr.6; 4. Complex 2\1997 nr.8; 5-Complex 2\1997 nr.2.; 6-Complex 4\1973 nr.17; 7-Complex 2\1988 nr.5

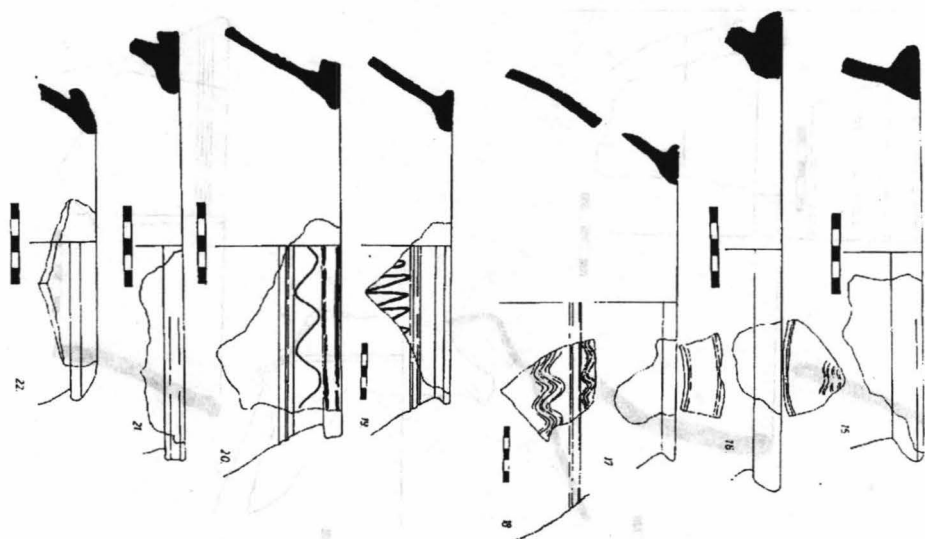
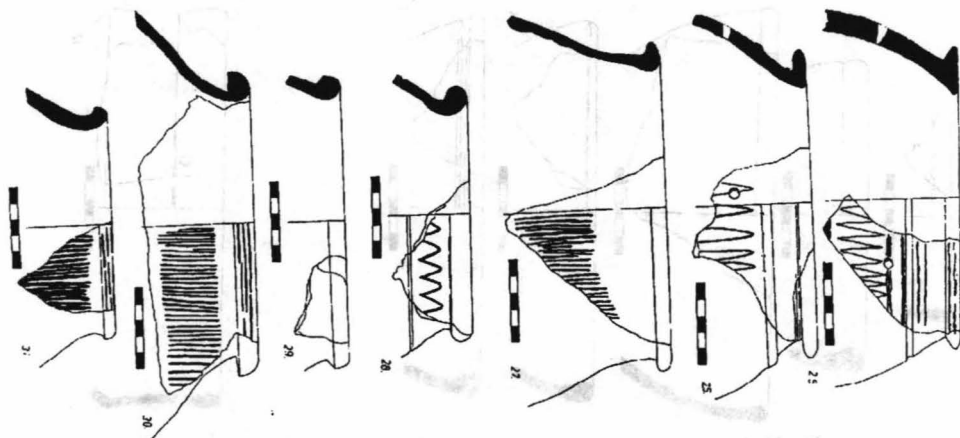

Fig. 16 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 1-Complex 2/1986 nr. 1; 2-Complex 4/1973 nr. 11; 3-Complex 1/1970 nr. 3; 4-Complex 1/1970 nr.4; 5-Complex 3/1970 nr. 3; 6-Complex 4/1973 nr. 5; 7-Complex 4/1973 nr. 13; 8-Complex 7/1995 nr.1; 9-Complex 3/1995 nr.1; 10-Complex 2/1970 nr.4; 11-Complex 4/1973 nr. 9; 12-Complex 4/1973 nr. 1; 13-Complex 2/1988 nr.2; 14-Complex 3/1988 nr.10

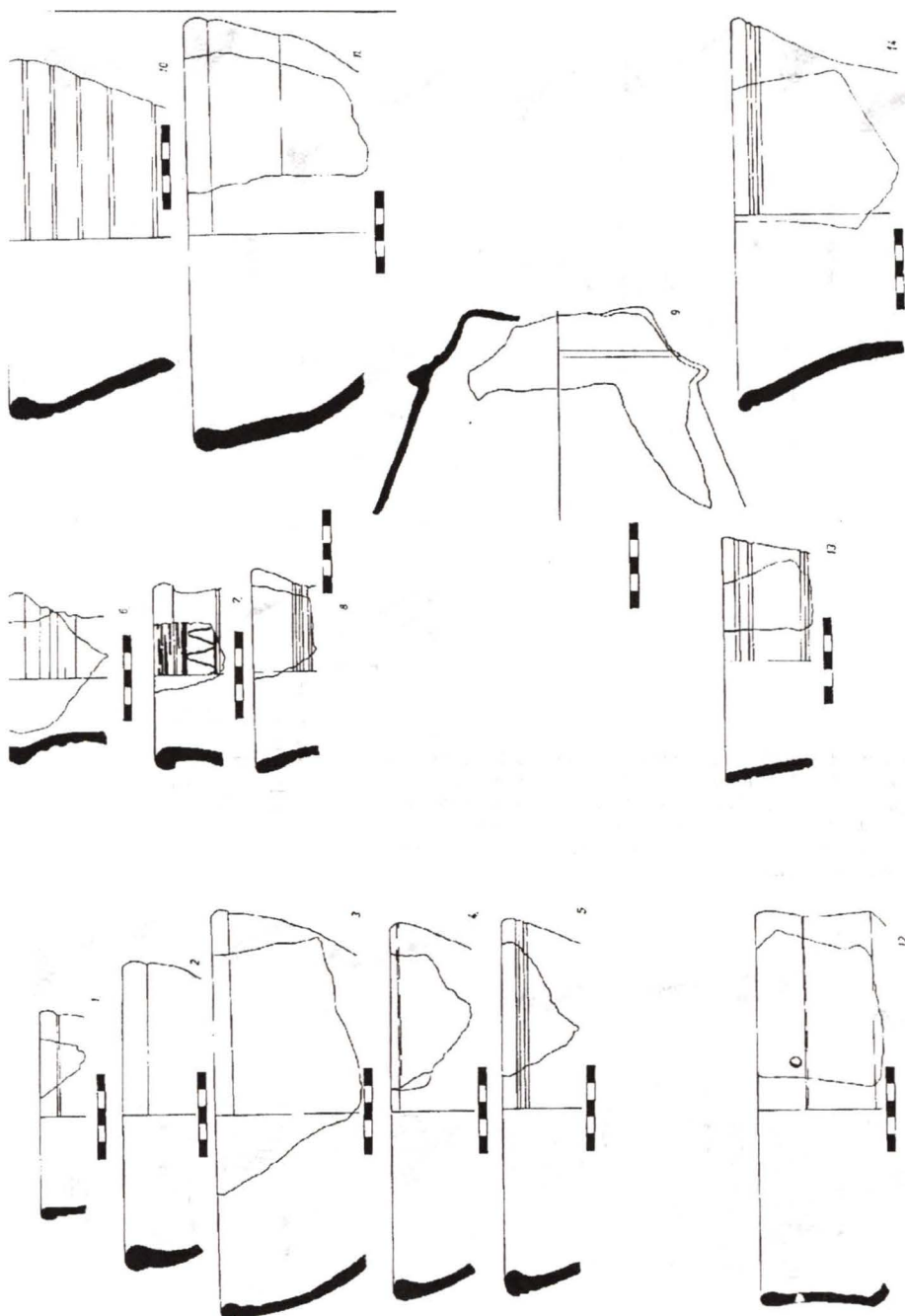

Fig. 17 : Tipuri de ceramică modelată la roată. 15-Complex 4/1973 nr.14; 16-Complex 4/1973 nr.8; 17,18-Complex 2/1997 nr.1; 19-Complex 2/1997 nr.6; 20-Complex 3/1988 nr.7; 21-Complex 4/1973 nr.14; 22-Complex 1/1970 nr.4; 23-Complex 4-1973 nr.2; 24-Complex 1/1970 nr.1; 25-Complex 4/1973 nr.15; 26-Complex 4/1976 nr.12; 27-Complex 2/1970 nr.2; 28-Complex 3/1970 nr.2; 29-Complex 5/1995 nr.4; 30-Complex 1/1996 nr.6; 31-Complex 3/1988 nr. 6.

Micul punct muzeistic organizat în incinta vechiului Casino de la Băile Herculane este singurul loc unde mai pot fi admirate puținele vestigii rămase din stațiunea termală romană. Din păcate nu toate exponatele sunt descoperite în teritoriul actualei stațiuni așa cum susțin localnicii.

Majoritatea antichităților descoperite aici au fost trimise la Viena din ordinul guvernatorului Banatului (1736) "spre a împodobi- împreună cu altele, aduse din Transilvania - holul și scara ducând la biblioteca publică cezaro-regească", (Griselini 1984, p.205).

În anul 1922 când s-a înființat expoziția din cadrul stațiunii balneare au fost aduse diferite piese provenind din săpăturile arheologice întreprinse la începutul secolului XX de generalul Nicolae Cena la Mehadia, cel care a înființat și acest muzeu (Buracu 1984, p.6-8).

Muzeul din Reșița preluând după al doilea război mondial expoziția stațiunii Băile Herculane s-a îngrijit să îmbogățească colecția (din care multe piese importante dispăruseră între timp) cu alte materiale de factură romană îndeosebi material tegular: țigle, conducte, cărămizi, pișcoturi, etc. Un fragment de țiglă poartă ștampila LEG VII...., în cartuș cu *ansae*. O analogie perfectă a aceste ștampile o cunoaștem din descoperirile arheologice de la Gornea (jud. Caraș-Severin). (Gudea 1977, fig.13 a). O conductă cilindrică poartă chiar marcat cu tuș: G 1968, anul 1968 fiind anul efectuării săpăturilor arheologice la baia romană de la Gornea (Gudea 1977, p. 12, n. 2).

Partea negativă a lucrurilor o constituie faptul că nu există nici o indicație sau evidență a pieselor arheologice ce provin din alte puncte ale Banatului.

Vom încerca în continuare să facem câteva observații asupra unei stele funerare care a scăpat atenției cercetărilor, nefiind încă publicată.

Stela funerară este confecționată dintr-un bloc de piatră calcaroasă cenușie, dură și săpunoasă la pipăit. Starea fragmentară a pietrei nu permite pe deplin precizarea tuturor elementelor de decor.

Suprafața sculptată este puternic distrusă și tocită doar pe alocuri se pot distinge câteva contururi mai proeminente.

Lungimea blocului de piatră este de 80 cm, înălțimea de 83 cm și lățimea de 20 cm.

În centrul imaginii apare reprezentată, credem, o femeie într-un medalion semicircular din două muluri, prima de 6 cm lățime și a doua de 4 cm. Îmbrăcămintea pare a fi o *palla*, iar coafura încadrează din lateral și deasupra fața. Persoana redată nu pare să fi avut barbă, fapt ce ne îndreptățește să credem că este, așa cum am zis, o femeie.

Pe colțurile rămase între medalionul semicircular și chenarul simplu ce încadrează din lateral imaginea defunctei au fost realizate niște decoruri vegetale sub forma unor frunze de ferigă.

În partea superioară a stelei pe axul central se poate remarca un element de decor circular care ne duce cu gândul la un vas sau un conde pin încadrat probabil, în cazul nostru, de doi lei afrontați.

Tipologic putem încadra stela la tipul iconic nearhitectural cu medalion și partea de sus dreaptă (III. C. 1 după Lucia Țeposu-Marinescu) sau tipul plastic cu imaginea

defunctului în bust: pieptul, gâtul, capul (I.c.1 după Alexandru Diaconescu) (Chiș 1997, p.72-76).

Datarea stelei funerare se încadrează în epoca stăpânirii Daciei de către romani, secolul II-III p.Chr.

Locul de descoperire este necunoscut, mai precis incert. Roca cenușie, calcaroasă extrem de dură este tipică munților din zona Mehadia- Băile Herculane, fapt ce ne facem să credem că a fost descoperită aici, probabil de generalul Nicolae Cena. Urmărind inventarul colecție sale, la înființarea muzeului stațiunii în 1922, piesa noastră pare a fi cea cu "No. XIV" : " Bloc de piatră rupt, destinat sau pentru o piatră de mormânt sau pentru o tablă votivă" (Buracu 1924, p.16). Din colecția Muzeului Băilor Herculane, dintre toate pietrele funerare cu caracteristicile unei table (deci nu altar), face parte doar stela mai sus descrisă.

Abrevieri bibliografice

Buracu 1924 Coriolan I. Buracu, *Muzeul General Nicolae Cena în Băile Herculane și Cronica Mehadiiei*, Lugoj, 1924.

Chiș 1997 Silviu Chiș, *Observații asupra stelelor funerare de la Potaissa*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, 3, 1997, Alba-Iulia, p.71-78.

Griselini 1984 Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, (traducere și note Costin Feneșan), Timișoara, 1984.

Gudea 1977 Nicolae Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană-târzie*, Reșița, 1977.

*Ein Grabdenkmal von der Sammlung des Herkulesbadmuseums
(Zusammenfassung)*

Der Grabdenkmalfragment war bis jetzt unveröffentlicht. Er ist uns in ein schlechter Zustand behaltet und stellt eine Frau in einen Halbkreismedalion dar. Der Steinblock hat folgende Dimensionen: 80 cm Länge, 83 cm Höhe und 20 cm Breite. Nach unsere Meinung die Funebralstele soll identisch mit der Stuck aus der Inventarkatalog des Priesters Coriolan I. Buracu sein. Der graue, harte Kalksteinblock ist auch heute in der Herkulesbadmuseum, der ehemalige "General N.Cena" Museum bewahrt. Es kann aber sein, dass die Funebralstele aus der Ausgrabungen von Mehadia (Kreis Caraș-Severin) - 12 km weit von Herkulesbad - von der Amateurarchaologe N.Cena gefunden sein soll.

Abb.1 Der Grabdenkmalfragment von der Sammlung des Herculesbadmuseum

0 8 16 24 cm

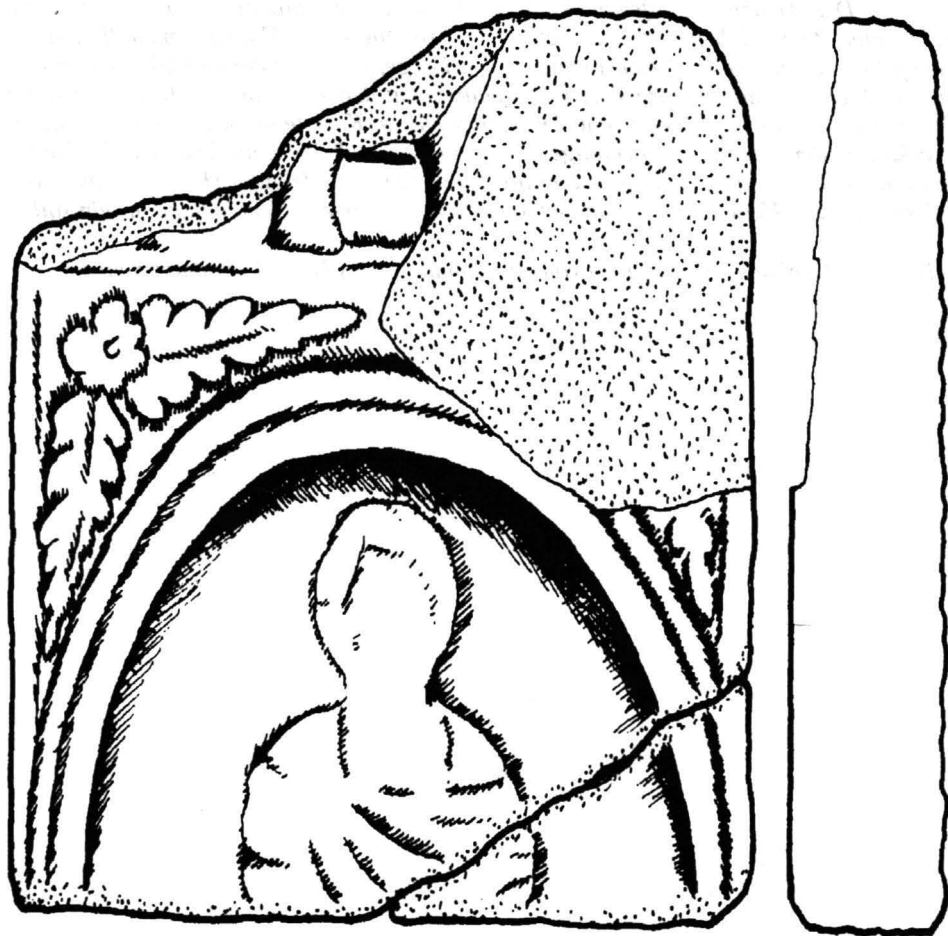

Fig. 1 Stela funerară din colecția Muzeului Băilor Herculane

Excepție unele mențiuni sumare și în același timp incomplete sau greșit publicate, vestigiile care se pot data cronologic în secolele II-IV p. Chr. descoperite pe teritoriul actual al județului Satu Mare, au început să fie cercetate mai aprofundat începând cu deceniul al VII-lea a secolului nostru.

Bibliografia de față înmănușează studii, articole și note apărute în diferite publicații de sine stătătoare sau în perioadele din țară sau din străinătate, care au drept de cercetare antichitățile din această perioadă, pentru care s-a propus și noțiunea de epocă romană (I. Stanciu, *EphNap*, V, 1995, p. 139-226).

Criteriul de ordonare pe care îl socotesc cel mai corect este gruparea studiilor pe autori, în ordine alfabetică; pe categorii de descoperiri, sau operând pe o ordonare cronologică mai restrânsă (ex: sec. II-III sau sec. III-IV), lucrul nu este posibil. Acolo unde există rezumate într-o limbă străină, au fost făcute mențiunile cuvenite. Abrevierile uzitate sunt cele adoptate de revista: *Satu Mare - Studii și Comunicări*. În cazul recenziilor este menționat mai întâi autorul și lucrarea recenzată iar apoi numele celui care a întocmit recenzia.

1. Bader, Tiberiu. *Descoperiri monetare în Câmpia Someșană*, Baia Mare, 1967.
2. Bader, Tiberiu. *Descoperiri de "terra sigillata" în teritoriile situate la nord-vest de Dacia romană* (Zur Verbreitung der sigillaten im Nordwestern Siebenbürgens), în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 269-276.
3. Bader, Tiberiu. *Ein Mittelalterliches Schwert mit Inschrift aus Satu Mare* (Rumänien), în *ŠtudijnéZvesti*, 21, Nitra, 1985, p. 257-264.
4. Bader, Tiberiu. *Contribuții la cunoașterea istoriei orașului Satu Mare. Descoperiri arheologice - (I)*, (Beiträge zur Kenntnis der Stadt Sathmar. Archäologische Funde - (I), în *StCom Satu Mare*, III, 1975, p. 19-45.
5. Bader, Tiberiu, Winkler, Iudita. *Al doilea tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghirișa (com. Beltiug, jud. Satu Mare)*, (Der zweite hortfund Römisch - Kaiserzeitlicher Denare aus Ghirișa (Gem. Beltiug, Kr. Satu Mare), în *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 85-126.
6. Bader, Tiberiu, Lazin Gheorghe. *Mărturii arheologice din județul Satu Mare*, Satu Mare, 1980.
7. Bader, Tiberiu. *Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (partea I-a)*, (Die Archäologischen Grabungen im Kreis Satu Mare), în *StCom Satu Mare*, V-VI, 1981-1982, p. 143-165.
8. Bichir, Gheorghe. *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, I, Rapports généraux*, Belgrad, 1971, p. 275-285.
9. Bichir, Gheorghe. *Les Daces libres de l'époque romaine a la lumière des données archeologiques*, în *Traco-Dacica*, II, 1976, p. 287-306.
10. Bichir, Gheorghe. *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques*, în *Actes du II-e Congrès de Tracologie*, II, București, 1980, p. 287-307.
11. Bóna, István. *Az újhátyáni germán lovassir*, în *ArchÉrt*, 1961, 2, p. 192-196.

12. Bóna , István. *Szabolcs - Szatmár megye régészeti emlékei. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei, I. Magyarország Műemlékeinek Topográfiája*, X, Szerk. Entz G., Budapest, 1986, p. 15-91.
13. Bóna , István. *A honfoglalás előtti kultúrák és népek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monografiája, I. Kötet - Történelem és kultúra*, Nyiregyháza, 1993.
14. Butunariu, Viorel. *Monede romane post-aureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491)*, I. Perioada 275-324 (Les monnaies romaines post-auréliennes dans les territoires carpato-danubiano-pontiques (les années 275-491). I. La periode 275-324, în ArhMold, XI, 1987, p. 113-140.
15. Butunariu, Viorel. *Monede antice post-aureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491)*, II. Perioada 324-383. (Les monnaies romaines post-auréliennes dans les territoires carpato-danubiano-pontiques (les années 275-491), II. La periode 324-383, în ArhMold, XII, 1988, p. 131-196.
16. Cercun, Iolana, K. *Aspecti istoriograficinovo doslidjenia etnicinói istorii Verhnego Potisia*, I-V v.v.n.e., în Carpatica, 5 Ujgorod, 1998, p. 154-165.
17. Chirilă, Eugen, Dumitraşcu, Sever, Mălăescu, Dumitru. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VI)*, în Apulum, IX, 1971, p. 169-172.
18. Chirilă, Eugen, Dumitraşcu, Sever, Emödi, Ioan, Lazin, Gheorghe, Nanaşi, Zoltan, Némethi, Ioan. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XI)*, în StCom Sibiu, 18, 1974, p. 135-139.
19. Chirilă, Eugen, Lucăcel, Vasile. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XVI)*, în ActaMP, III, 1979, p. 137-138.
20. Diaconu, Gheorghe. *Dacii din nord-vest în epoca romană. Carpii în interiorul arcului carpatic*, (Die Daker aus dem Nordwestern im Römischer Zeit. Die Karpen im Innenkarpatischen gebiet), în SCIVA, 37, 1986, 4, p. 296-308.
21. Diculescu, Constantin. *Die Wandalen und die Goten in Hungarn und Rumänien*, în Mannus Bibliothek, 34, Leipzig, 1923.
22. Dörner, Egon. *Dacii şi sarmaţii din secolele II-III e.n. în vestul României*, (Daker und Sarmaten in western Rumänien während des 2-3 Jarhunderts), Apulum, IX, 1971, p. 681-692.
23. Dumitraşcu, Sever, Bader, Tiberiu. *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit* (Die Siedlung der freien Daker von Medieşul Aurit), în AMN, IV, 1967, p. 107-126.
24. Dumitraşcu, Sever, Bader, Tiberiu. *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit* (I), (Die Siedlung der freien Daker von Medieşul Aurit), Oradea, 1967.
25. Dumitraşcu, Sever. *Aşezări şi descoperiri dacice din vestul şi nordul-vestul României în secolele II-IV e.n.* (Habitants et découvertes daces dans l'ouest et le nord-ouest de la Roumanie du II-e au IV-e siècle de notre ère), în Lucrări Ştiinţifice, Oradea, 2, 1968, p. 239-256.
26. Dumitraşcu, Sever. *Săpăturile arheologice de la Unimăt* (Archäologische Ansgrabungen im Unimăt), în StCom Satu Mare, I, 1969, p. 41-47.
27. Dumitraşcu, Sever. *O locuinţă descoperită în staţiunea arheologică "Şuculeu" de la Medieşul Aurit* (In der Archäologische Beobachtungsstelle "Şuculeu" bei Medieşul Aurit wurde), în Apulum, X, 1972, p. 669-683.
28. Dumitraşcu, Sever. *Dacii şi neamurile germanice din nord-vestul Daciei*, în Semicentenarul PCR în judeţul Bihor, Oradea, 1971, p. 359-381.
29. Dumitraşcu, Sever, Nanaşi, Zoltan. *Ceramica descoperită la Ghenetea* (jud. Bihor), (In Genetea-Kreis Bihor - entdeckte Keramik), în StCom Satu Mare, II, 1972, p. 227-236.

30. Dumitrașcu, Sever, Marghitan, Liviu. *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României* (Dakische Siedlungen und Funde aus dem III Jahrhundert v.u.z. bis zum II Jahrhundert u.z. im Westen und Nordwesten Rumäniens, în Sargetia, VIII, 1971, p. 45-55.
31. Dumitrașcu, Sever. *Există cultura Sântana de Mureș - Cerneahov și tipul Prešov în Crișana?* (Is it existing the Sântana de Mureș - Cerneahov culture and the Prešov type in Crișana?), în *Lucrări științifice, Institutul Pedagogic, seria Istorie - Filologie, Bacău, 1974, p. 43-59.*
32. Dumitrașcu, Sever. *Noi considerații asupra dacilor liberi de epocă romană din vestul și nordul-vestul României* (New considerations on the free dacians from north-western Romania), în *StCom Satu Mare, III, 1975, p. 51-59.*
33. Dumitrașcu, Sever. *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României (sec. II-IV e.n.)*, (Les daces libres de nord-ouest de la Roumanie (II-e - IV-e siècle n.e)), în *Crisia, VII, 1977, p. 65-76.*
34. Dumitrașcu, Sever. *Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1978.
35. Dumitrașcu, Sever. *Les Daces libres de Crișana (II-e - IV-e siècle de notre ère)*, în *Actes du II-e Congrès International de Tracologie, II, București, 1980, p. 351-357.*
36. Dumitrașcu, Sever. *Stadiul cercetărilor privind civilizația dacică din NV României* (Le stade des recherches concernant la civilisation dace de nord-ouest de la Roumanie), în *StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 59-68.*
37. Dumitrașcu, Sever. *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I-e.n.*, (Ornaments, parures et pieces d'habits de I-er millénaire n. è.), în *Crisia, XIII, 1983, p. 33-142.*
38. Dumitrașcu, Sever. *Dacia Apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane)*, Oradea, 1993.
39. Dumitrașcu, Sever. *Omnis Barbaria*, în *AMP, XXI, 1997, p. 305-360, (Romani și barbari la frontierele Daciei romane: Römer und Barbaren an den Grezen des Römischen Dakiens)*. Publicație apărută cu ocazia celui de-al XVII Congres Internațional de Studii asupra Frontierelor Imperiului Roman, Zalău, septembrie 1997 (în continuare AMP, XXI).
40. Dumitrașcu, Sever. *Ceramics discovered in the west of Roman Dacia (centuries II-IV A.D.)*, (*Vase ceramice din secolele II-IV p.Chr. descoperite la vest de provincia Dacia*), în *AMP, XXI, 1997, p. 525-537.*
41. Ferenczi, Ștefan. *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia* (Über die Verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien) în *StCom Satu Mare, I. 1969, p. 91-110.*
42. Glodariu, Ioan. *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, (Zum Umlauf fremder Münzen in Dazien - 2 Jh. u.v.z. - 1 Jh u.z), în *ActaMN, VIII, 1971, p. 71-90.*
43. Glodariu, Ioan. *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, (Dakiens Handelsverbindungen mit der Hellenistischen und Römischen Welt - 2 Jh.v.u.z. - 1 Jh.u.z) Cluj-Napoca, 1974.
44. Hampel, József. *A.M.N. Múzeum Érem és Régiségosztályának gyarapodása junius havában*, în *ArchÉrt, XVI, 1880, p. 232.*
45. Horedt, Kurt. *Archäologische Deutungem. 3. Zur Deutung der Siedlung und des Gräberfelds von Medieșul Aurit, jud. Satu Mare*, în *Apulum, XI, 1973, p. 91-98.*
46. Horedt, Kurt. *Beziehungen zwischen Dakern und Germanen*, în *Kurt Tackenberg zum 75 Geburtstag*, Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn, 1974, p. 161-173.
47. Horedt, Kurt. *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982.

48. Iercoșan, Neța. *Noi descoperiri arheologice în zona Carei* (Neue Archäologische Entdeckungen aus Carei), în *StCom Satu Mare*, VII-VIII, 1986-1987, p. 139-158.
49. Iercoșan, Neța. *Săpăturile arheologice din județul Satu Mare* (1971-1990), (Les fouilles archéologiques du département de Satu Mare - 1971-1990), în *StCom Satu Mare*, IX-X, 1992-1993, p. 77-90.
50. Iercoșan, Neța. *Săpăturile arheologice în așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo - Criș de la Tășnad* (jud. Satu Mare), (Fouilles archéologiques dans l'établissement appartenant à la culture Starčevo - Criș de Tășnad dep. Satu Mare, în *StCom Satu Mare*), XI-XII, 1994-1995, p. 9-23.
51. Istvanovits, Eszter, Kulcsár, Valeria. *Pajzos temetkezések a Dunától keletre eső Kárpát-medencei Barbaricumban* (Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegen Barbaricum des Karpatenbekens), în *NyJAMÉ*, XXX-XXXII, 1987-1989, p. 47-96.
52. Jahn, Michael. *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung*, în *Mannus Bibliothek*, 21, Leipzig, 1921.
53. Kotigoroško, Vjačeslav, G. *Gončarnoe proizvodstvo v Verhnem Potise III v. do. n.e. - IV v.n.e.*, în *Východoslovenský Pravek*, Košice, IV, 1993, p. 143-156.
54. Kotigoroško Vjačeslav, G. *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, Institutul Român de Tracologie, Biblioteca Thracologica, IX, București, 1995.
55. Kotigoroško, Vjačeslav, G. *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène și română)*, Institutul Român de Tracologie, Biblioteca Thracologica, IX, București, 1995 (Recenzie: Némethi János, în *StCom Satu Mare*, XIII, 1996, p. 457-461).
56. Kotigoroško Vjačeslav, G. *Kurgan pozdnerimskovo vremia vozle c. Lazuri Caty-Marskovo uezda Rumâni* (The Mound of the Late Roman period near the village Lazuri (Satu Mare region), în *Carpatica*, 5, Ujgorod, 1998, p. 129-136.
57. Kovács, Sándor. *Jegyzetek a Béla-Várhegyi leletekről* (Aufzeichnungen über die Fundstücke aus Béla-Várhegy), în *NyJAMÉ*, VIII-IX, 1965-1966, Budapest, 1967, p. 25-33.
58. Lamiova-Schmiedlova, Maria. *Dacians on the territory of present day Slovakia (Dacii pe teritoriul Slovaciei de astăzi)*, AMP, XXI, 1997, p. 743-766.
59. Lamiova-Schmiedlova, Maria. *Stempelverzierte graue Keramik aus Römischer Zeit in der Ostslowakei (Ceramica cenușie ștampilată de epocă romană din estul Slovaciei)*, în AMP, XXI, 1997, p. 767-781.
60. Lazin, Gheorghe. *Circulația monetară în nord-vestul României (sec. II-IV), (Die Münzumlauf in Nordwesten Rumäniens - II-IV Jh.)*, în *StCom Satu Mare*, I, 1969, p. 111-120.
61. Lazin, Gheorghe, Ardevan, Radu. *Monede antice din județul Satu Mare. (Monnaies antiques au département de Satu Mare)*, în prezentul volum, p.
62. Lazin, Gheorghe - Némethi, Ioan. *Descoperiri dacice din sec. II-IV e.n. în zona Carei* (Dakische Funde aus dem II-V Jahrhundert in der zone von Carei), în *Crisia*, II, 1972, p. 199-213.
63. Lazin, Gheorghe - *Cercetări arheologice în sudul județului Satu Mare (zona Tășnad) - I* (Des recherches archéologiques au midi du département de Satu Mare (zone Tășnad), - I în *StCom Satu Mare*, III, 1975, p. 61-75.
64. Lazin, Gheorghe. *Monede antice din colecția Muzeului județean Satu Mare* (Alte Münzen aus der Sammlung des Kreis-Museums Sathmar), în *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 127-131.

65. Lazin, Gheorghe. *Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. III-IV e.n. descoperite la Satu Mare* (Dakische Keramikbrenneröfen aus dem III-IV Jahrhundert unserer Zeit, die im Satu Mare entdeckt wurden), în StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 133-142.
66. Lazin, Gheorghe. *Ceramica ștampilată din secolele II-IV e.n. descoperită în nord-vestul României* (Stempelkeramik aus dem III-IV Jahrhundert unserer Zeit in Nord-Western Rumäniens entdeckt), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 123-135.
67. Lazin, Gheorghe. *Două piese de metal din sec. VIII-IX descoperite în localitatea Lazuri - jud. Satu Mare* (Zwei Gegenstände aus Metal, aus dem VIII-IX Jahrhundert - in der Ortschaft Lazuri - Kreis Satu Mare entdeckt), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 137-142.
68. Lazin, Gheorghe, Cionca, Aneta. *Noi descoperiri dacice pe teritoriul actual al județului Satu Mare* (Nouvelles découvertes daces dans le département de Satu Mare), în StCom Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 85-93.
69. Lazin, Gheorghe, Popescu, Ioan. *Monede antice mai recent descoperite în județul Satu Mare* (Monnaies antiques récemment découvertes dans le département de Satu Mare), în StCom Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 95-99.
70. Lazin, Gheorghe. *Rezultatele cercetărilor arheologice în așezarea dacică (sec. I î.e.n. - sec. I e.n.) de la Lazuri - jud. Satu Mare*, în SympThrac, 7, Tulcea, 1989, p. 312-314.
71. Lazin, Gheorghe. *Civilizația dacică din secolul II î.e.n. - I e.n. în nord-vestul României*, în SympThrac, 8, Satu Mare - Carei, 1990, p. 62-67.
72. Lazin, Gheorghe, Hep, Maria. *Așezări și descoperiri arheologice din secolele V-IX e.n. în județul Satu Mare*, în SympThrac, 8, Satu Mare - Carei, 1990, p. 79-86.
73. Lazin, Gheorghe. *Szatmár megyei éremletek, în Szabolcs-Szatmár Szemle Nyiregyháza*, 3, 1991, p. 335-337.
74. Lazin, Gheorghe. *Un mormânt din secolul al III e.n. descoperit la Cehăluț (jud. Satu Mare)* (Ein un Cehăluț-Kreis Satu Mare - entdecktes Grab aus dem 3 Jh. u.z.), în AMP, XVI, 1992, p. 339-346.
75. Lazin, Gheorghe, Ciarnău, Ioan. *Monede antice din județul Satu Mare. Bibliografia numismatică a județului Satu Mare - antică și medievală* (La monnaie antique au département de Satu Mare. La bibliographie numismatique du département de Satu Mare - antique et medievale), în StCom Satu Mare, IX-X, 1993, p. 49-56.
76. Lazin, Gheorghe. *O categorie aparte a ceramicii din sec. III-IV d. H. descoperită în nord-vestul României* (Une catégorie à part de la céramique du III-e - IV-e siècle ap. Ch. découvertes au nord-ouest de la Roumanie), în Revista Bistriței, IX, 1995, p. 145-148.
77. Lazin, Gheorghe. *Rectificări privind două monede romane imperiale descoperite în județul Satu Mare* (Rectification concerning two Roman Imperial coins discovered in Satu Mare county), în StCom Satu Mare, XVI, 1997, p. 119-122.
78. Lazin, Gheorghe. *Județul Satu Mare - Bibliografia perioadei secolelor II-IV* (Satu Mare county - The bibliography of II-IV centuries), în prezentul volum, p.
79. Macrea, Mihail. *Dacii liberi în epoca romană* (Die freien Daker während der Römerzeit), în Apulum, VII/1, 1968, p. 171-200.
80. Marta Liviu, Gindele Robert, *Raport privind cercetările arheologice de la Apa* (jud. Satu Mare). Campania 1998, în StCom Satu Mare, în prezentul volum, p.
81. Mitrea, Bucur. *Trente années des découvertes monétaires en Roumanie: 1957-1987*, în Dacia, N.S., XXXII, 1988, nr. 1-2 janvier-décembre, p. 218-230.

82. Mureșan, Pompei. *Contribuții etnografice la terminologia unor elemente de cultură agricolă din județul Satu Mare* (Ethnographical contributions to the terminology of some agricultural elements in the district Satu Mare), în AMET, VIII, 1976, p.
83. Némethi, Ioan. *Descoperiri arheologice din hotarul orașului Carei* (jud. Satu Mare), (Archäologische Entdeckungen in der Umgebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 167-182.
84. Némethi, Ioan. *Descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei* (Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei Gegend), în SCIVA, 34, 2, 1983, p. 134-150.
85. Némethi, Ioan. *Descoperiri arheologice de pe teritoriul localității Moftinul Mic* (jud. Satu Mare), (Archäologische Entdeckungen auf dem gebiet des Dorfes Moftinul Mic-Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 101-137.
86. Némethi, Ioan. *Repertoriul arheologic al localității Ghenci* (com Căuaș, jud. Satu Mare), (Das Archäologische Repertoire des Dorfes Ghenci (Gemeinde Căuaș, Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, IX-X, 1992-1993, p. 57-75.
87. Némethi, János, Gindele Robert, *Beiträge zur Geschichte des Careigegend im 2-4 Jahrhundert n. Ch.* (*Contribuții la istoricul zonei Careiului în secolele II-IV p. Chr.*), în AMP, XXI, 1997, p. 599-703.
88. Némethi, János, Gindele Robert. *Așezarea din epoca romană de la Pișcolt-Lutărie* (jud. Satu Mare), în prezentul volum, p.
89. Opreanu, Coriolan. *Dakien und die lazygen während der Regierungs Trajans* (*Dacii și iazigii în vremea lui Traian*), în AMP, XXI, 1997, p. 269-290.
90. Preda, Constantin. *Circulația monedelor post-aureliene în Dacia* (Circulation des monnaies romaines post-auréliennes en Dacie), în SCIVA, 26, 4, 1975, p. 441-486.
91. Protase, Dumitru, Bader, Tiberiu. *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa* (Ein Kaiserzeitlicher Schatzfund mit römischen Denaren aus Ghirișa), în Tezaure monetare, p. 37-60.
92. Roska, Marton. *Erdély régészeti repertórium, I. Öskor* (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, I. Praehistorica), Cluj, 1942.
93. Rusu, Mircea. *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea* (Contribution archéologiques a l'histoire de la cité fortifiée de Biharea), în AIIC, III, Cluj, 1960, p. 7-25.
94. Sășianu, Alexandru. *Moneda antică în vestul și nord-vestul României* (Ancient coins in Western and Nord-Western Romania), Oradea, 1980.
95. Sășianu, Alexandru. *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, (Recenzie: Gheorghe, Lazin, Marilena, Lazin), în StCom Satu Mare, V-VII, 1981-1982, p. 677-680.
96. Stanciu, Ioan. *Ceramică din secolele III-IV descoperită la Ciumești, jud. Satu Mare* (La céramique du III-e - IV-e siècle découverte a Ciumești, dep. Satu Mare), în ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 553-568.
97. Stanciu, Ioan. Lazuri, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993*. A XXVIII-a Sesiunea națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 73, p. 36.
98. Stanciu, Ioan. *Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș* (Contribution to the knowledge of the Roman Imperial period in the middle an lower basin of the Someș river), în EphNap, V, 1995, p. 139-226.
99. Stanciu, Ioan - Lazuri, jud. Satu Mare, *Așezările din secolele II-IV și VI-VII, în Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994*, A XXIX-a Sesiunea națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, nr. 72/II, p. 51.

100. Stanciu, Ioan - Lazuri, jud. Satu Mare, *Așezările din mileniul I p. Chr. în Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, A XXX-a Sesiunea națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-6 mai 1996, nr. 80/II, p. 71-72.
101. Stoia, Adriana - *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1976), în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 357-373.
102. Stoia, Adriana - *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1977), în *Dacia*, N.S., 1978, p. 348-362.
103. Szirmai, Antal - *Szatmár Vármegye, Fekvése, történeti és polgári esmérte*, vol. I-II, Buda, 1809-1810.
104. Vende, Aladar - *Szatmár vármegye őskora, în Szatmár vármegye. A Magyarország bizottságának felügyelete alatt írtak a Szatmár megyei helyi munkatársak*, Budapest, 1909.
105. Winkler, Iudita - *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SCȘ, Cluj, seria III, științe sociale, an, VI, nr. 1-2, 1955, p. 13-18.
106. Winkler, Iudita - *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege, în Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, München, 17, 1967, p. 123-156.
107. Winkler, Iudita - *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare* (Der Römische Denarhort von Satu Mare), în *Tezaure monetare*, p. 19-36.
108. Zirra, Vlad - *Un cimitir celtic în nord-vestul României. Ciumești, I* (Ein Keltisches Gräberfeld in Nord-West Rumänien. Ciumești.I), Baia Mare, 1967.
109. Zirra, Vlad - *Stand der forschung der Keltischen SpätlatenZeit in Rumänien*, în AR, XXIII, 1971, p. 529-547.

*Satu Mare County - The Bibliography of IInd - IVth Centuries
(Summary)*

Excepting some summary, incomplete and wrong published mentions, the discoveries from Satu Mare county for IInd - IVth centuries became to be thoroughly researched only at the beginning of seventh decade of our century.

This bibliography includes studies, articles and varied periodicals or publications, in the country or from abroad with research in the field of antiquities from that period known as the Roman Age (I. Stanciu, EphNap, V, 1995, p. 139.226).

The criterion that I consider to be the most correct is to group together the authors, alphabetically; using discovery categories or a limited chronology (for instance: IInd-IIIrd centuries or IIIrd-IVth centuries) that thing is not possible. The abbreviations are those used by the year-book: Satu Mare-Studii și Comunicări. In case of some book-review it is mentioned first the author and the title of the book that is reviewed, than the name of the one who did the book-review.

Așezarea slavă timpurie de la Lazuri - "Lubi tag", jud. Satu Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993 - 1995*). Contribuții la cunoașterea secolelor 6-7 în zona Tisei superioare

Ioan Stanciu

Comuna (suburbană) Lazuri se află în imediata apropiere nord-nord-vestică a orașului Satu Mare (între limitele celor două localități distanța fiind cu ceva sub 3 km), așadar la nord de cursul inferior al râului Someș, față de care așezarea din punctul *Lubi tag* este situată la cca. 8 km. Zona aparține Câmpiei Someșene, axată pe albia meandrată a Someșului, cu o altitudine medie între 115-116 m. Peisajul este marcat de relieful plat, caracterizat prin fragmentarea redusă, aceasta datorându-se cu precădere vechilor văi create de cursul râului sau afluenții săi. Tocmai terasele acestora sau porțiuni de teren cu aspectul unor "grinduri" au fost succesiv locuite în decursul vremii. Pe verticală, solul este alcătuit din depozite aluviale (lut și nisip cu pietrișuri la bază), iar stratul de la suprafață îl reprezintă solurile brune și gleice, propice mai ales pășunatului. În vecinătatea vestică și sud-vestică se afla Mlaștina Ecedea, una dintre cele mai întinse zone mlăștinoase din întreaga Câmpie a Tisei, traversată de cursul inferior al Crasnei. În trecut, Câmpia Someșană era acoperită cu păduri de foioase și vegetație specifică ținuturilor mlăștinoase, imagine confirmată deja de primele documente medievale (*Bader 1978*, p. 9; *Karácsonyi 1994-1995*, p. 202-203, 211-213).

Punctul *Lubi-tag* este situat la 2 km N-V de centrul comunei și 250 m în dreapta șoselei Lazuri - Peleş (Peleşu Mare), în imediata vecinătate a S.C. Agrocom Satu Mare, Ferma nr. 3. Zona centrală a locuirilor din diferite perioade corespunde unei porțiuni de teren plată, ușor ridicată în raport cu terenul din jur (diferența maximă de nivel este de 75 cm). Este de presupus că, în trecut, aspectul de "grind" al locului era mai accentuat și că în jur era răspândit teren mlăștinos, presărat cu fire de apă. Ampla rețea a canalelor pentru drenaj, recent amenajate, susține această presupunere. Construcția fermei, arăturile succesive și amintetele canale au afectat unele dintre complexele arheologice. Întinderea reală a așezărilor din epoci diferite, concentrate practic în aceeași porțiune de teren, este dificil de estimat în actualul stadiu al cercetării, însă, probabil că unele dintre ele (din epoca romană și așezarea slavă timpurie, poate și cele din epoca bronzului și hallstattiană) ocupau o suprafață de aproximativ 3-4 hectare.

Sunt reprezentate prin complexe arheologice locuiri din epoca bronzului și hallstattiană (*Kacsó 1995; Némethi 1996a; Némethi 1997*, p. 78-80), în continuare orizonturile C și D ale epocii Latène (*Lazin 1981-1982*, nr. 8a, p. 74-75; *Lazin 1989; Lazin 1990*, nr. 14, p. 64; *Némethi 1996a; Némethi 1997*, p. 80-81), epoca romană (*Stanciu 1994a; Stanciu 1995a; Stanciu 1995b*, nr. 17/B, p. 145-150; *Stanciu 1996a; Stanciu, colab. 1998*, p. 37-38), secolele 6-7 (*Stoia 1978*, nr. 73/b, p. 356; *Lazin 1981-1982*, nr. 8a, p. 74; *Lazin, Hep 1990*, nr. 19/a, p. 8; *Stanciu 1994a; Stanciu 1995a; Stanciu 1996a; Stanciu, colab.*

* Identificarea sitului se datorează lui Gh. Lazin (Muzeul Județean Satu Mare), care a efectuat sondaje în anii 1977-1978, 1984, interesat fiind cu precădere în cercetarea locuirii din epoca Latène târzie. În 1993 a început cercetarea sistematică a obiectivului, în esență susținută prin colaborarea dintre Muzeul Județean Satu Mare (Gh. Lazin) și Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca (Ioan Stanciu). La campania 1994 a participat, pe o durată mai scurtă, dr. C. Kacsó (Muzeul Județean Maramureș), iar în cursul campaniei 1995 a intervenit colaborarea cu Institutul Român de Tracologie (dr. J. Némethi) și Universitatea de Stat din Uzgorod (dr. V. G. Kotigoroško, dr. I. Cercun). Colaborarea cu Universitatea ucraineană (dr. V. G. Kotigoroško) a continuat și în cursul campaniei 1996, colectivul ucrainean investigând un sector distinct, în zona cimitirului tumular din epoca romană.

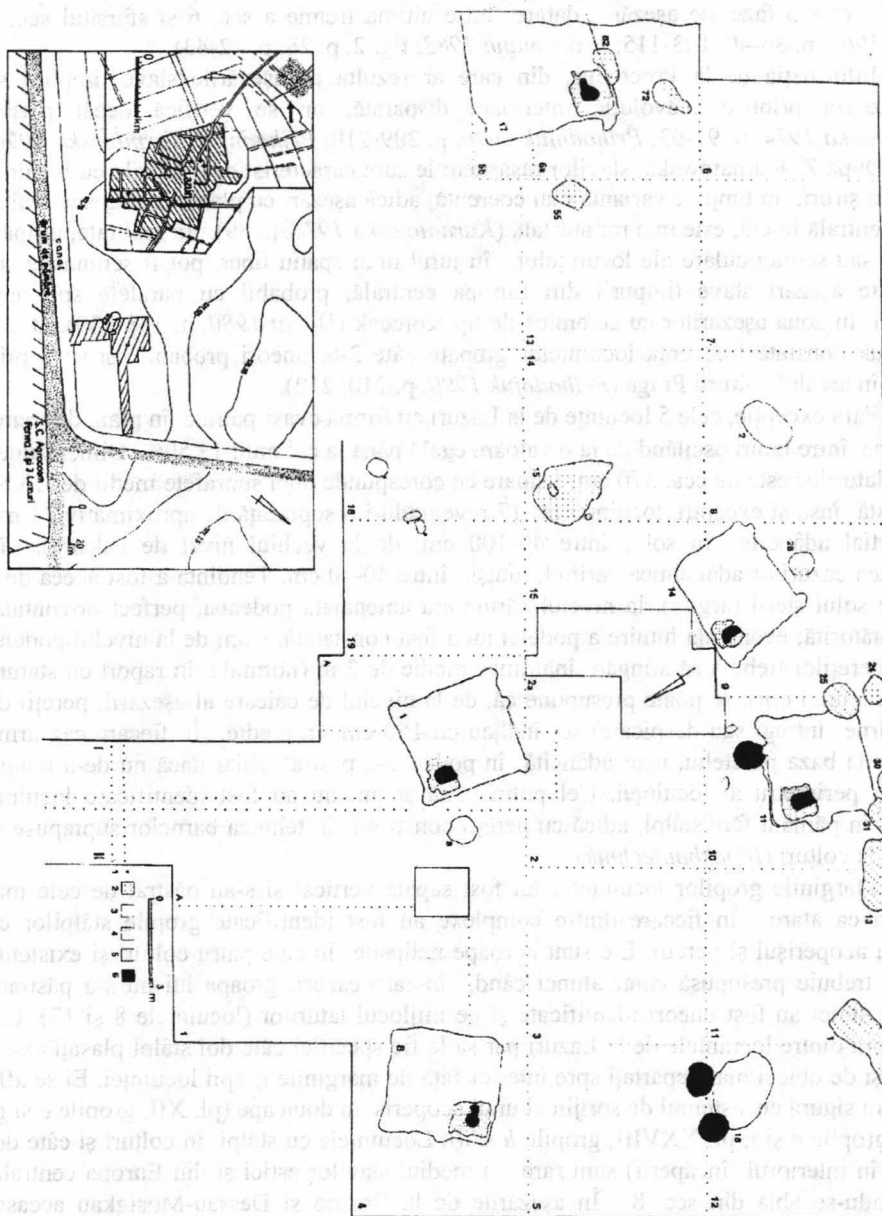
1998, p. 38-40, fig. 44) și secolele 9-10 (menționi: *Stanciu 1996a; Stanciu, colab. 1998*, p. 40). În imediata apropiere a așezărilor, V. G. Kotigoroško a identificat un grup de tumuli cu morminte de incinerare, aproape complet aplatizați; unul dintre ei a fost integral cercetat în campaniile 1995-1996 și datat în sec. 3-4 d.Chr. (*Kotigoroško 1997; Kotigoroško 1998*).

În majoritatea suprafețelor săpate până acum nu există straturi de cultură distincte, care să poată fi atribuite exclusiv unei perioade, cu excepția epocii bronzului. Arăturii, cu o grosime medie de 25/30 cm, îi urmează un strat de pământ negru, afânat (grosime medie 30 cm), uneori parțial bulversat în partea superioară printr-o arătură veche, mai adâncă, care conține materiale din diverse perioade. Acesta suprapune un strat de pământ brun-gălbui (grosime medie 10/15 cm), uneori foarte asemănător sterilului arheologic, în care au fost găsite fără excepție materiale din epoca bronzului sau hallstattiene. Solul steril din punct de vedere arheologic este reprezentat printr-o argilă gălbuie, care în adâncime, conține din ce în ce mai mult limonit. La o adâncime de aproximativ 140 cm, lutul galben este înlocuit cu un strat de argilă cenușiu-vineție, ce conține de asemenea limonit. În suprafețele nr. 9, 10 și 11/1995 a fost sesizat, sub arătură, un strat cultural medieval timpuriu (sec. 9-10), care acoperă complexe medievale timpurii mai vechi (pl. XLVII/8, stratul b).

Așadar, așezării slave timpurii nu îi corespunde un strat cultural distinct, vag conturat doar în apropierea complexelor. Pe verticală, locuințele sunt sesizabile uneori chiar de la baza arăturii (în medie de la -30/40 cm), însă planul lor poate fi clar delimitat deasupra sterilului arheologic, în stratul corespunzător epocii bronzului. Materiale din această perioadă apar foarte rar în afara locuințelor. Lipsa unui strat legat de locuirea slavă timpurie ar putea fi explicată prin bulversările produse în sol ca urmare a arăturilor adânci, însă în general acestor așezări le este caracteristic un strat de cultură superficial ori lipsește de cele mai multe ori, situație ce nu poate fi explicată decât prin durata scurtă a locuirii și numărul mic al locuințelor ce au funcționat sincron (*Prihodnjuk 1990*, p. 210). Este indicat pe această cale sedentarismul firav, respectiv mobilitatea unor comunități ce practicau o agricultură extensivă și creșterea animalelor (*Prihodnjuk, Terpilovskij 1990*, p. 429; *Zeman 1976*, p. 224; *Parczewski 1993*, p. 109; *Fusek 1994a*, p. 312).

Locuințele

Observațiile cu privire la topografia internă a așezării nu pot fi decât preliminară, însă complexele cercetate în campaniile 1993 - 1995 (locuințele 1, 8, 11, 14 și complexul 18) indică o anumită tendință. Ele sunt dispuse de-a lungul unui perimetru oval, care delimitează o suprafață nelocuită, lipsită de orice amenajări, cu dimensiunile pe axe de cca. 15 X 11 m. Trei dintre locuințe au orientare aproape identică, nord-sud (nr. 1, 11 și 14) și cuptoare construite în aceeași manieră; alături de locuința 1 există și o groapă (nr. 8). Este posibil ca locuința nr. 8 (orientată NNV-SSE, pe direcția intrării), identică în această privință - dar și ca variantă de cuptor - locuinței 17, să nu aparțină acestei grupări (fig. 1). Probabil că o altă grupare asemănătoare există și în zona locuinței nr. 17, împreună cu altele cercetate în campania 1997 (*Stanciu, colab. 1998*, p. 38-40; fig. 44), însă situația este mai complicată aici, datorită suprapunerilor de complexe. În nord-vestul României o dispunere asemănătoare a locuințelor poate fi semnalată la *Badon-Doaște* (jud. Sălaj), unde cele patru locuințe cercetate delimitează o porțiune circulară liberă, cu diametrul de cca. 19

m. Locuințele sunt orientate aici nord-sud, cu intrarea spre sud, în direcția spațiului neamenajat¹. Analogii pentru o astfel de situație există, spre exemplu, la Siladice (așezare datată în prima jumătate a sec. 6) în Slovacia vestică (Fusek 1994a, nr. 104, p. 243), Brezno (datare identică) în Boemia nord-vestică (Pleinerová 1965, fig. 1, p. 121), Dessau-

¹ Posibilitatea de a examina documentația cercetărilor (inedite) de aici o datorez domnului Alex. V. Matei (Muzeul de Istorie și Artă Zalău), mulțumindu-i cu acest prilej.

Mosigkau (pe Elba mijlocie), unde o astfel de grupare a locuințelor este păstrată pe parcursul celor 5 faze ale așezării, datate între ultima treime a sec. 6 și sfârșitul sec. 7 (Krüger 1967, p. 36-40, 103-115; Brachmann 1983, fig. 2, p. 28; p. 42-43).

Informația de la Procopius, din care ar rezulta că așezările slave timpurii se caracterizează printr-o evoluție interioară disparată, nu se verifică decât parțial (Kurnatowska 1974, p. 91-93; Prihodnjuk 1990, p. 209-210; Prihodnjuk, Terpilovskij 1990, p. 425). După Z. Kurnatowska, slavilor răsăriteni le sunt caracteristice așezările cu locuințe grupate în șiruri, în timp ce varianta mai coerentă, adică așezări cu plan circular sau oval și "piață" centrală liberă, este mai rar atestată (Kurnatowska 1974, p. 89). În realitate, grupări circulare sau semicirculare ale locuințelor, în jurul unui spațiu liber, pot fi semnalate în mai multe așezări slave timpurii din Europa centrală, probabil cu paralele spre est, îndeosebi în zona așezărilor cu ceramică de tip Korceak (Donat 1980, p. 138-139). O. M. Prihodnjuk constată frecvența locuințelor grupate câte 2-6, uneori probabil separate prin garduri, în arealul culturii Praga (Prihodnjuk 1990, p. 210, 212).

Fără excepție, cele 5 locuințe de la Lazuri au formă cvasi-patrată în plan, diferența de mărime între laturi oscilând de la o valoare egală până la cel mult 13,50%. Dimensiunea medie a laturilor este de cca. 370 cm, valoare ce corespunde unei suprafețe medii de 13,50 m². Există însă și excepții, locuinței nr. 17 revenindu-i o suprafață de aproximativ 21 m². Sunt parțial adâncite în sol (între 40-100 cm, de la vechiul nivel de călcare), în majoritatea cazurilor adâncimea variind, totuși, între 40-70 cm. Tendința a fost aceea de a se atinge solul steril (argila), la nivelul căruia era amenajată podeaua, perfect orizontală, inițial bătătorită; eventuala lutuire a podelei nu a fost constatată. Cum de la nivelul podelei elevația pereților trebuia să atingă înălțimea medie de 2 m (normală în raport cu statura obișnuită a unui om), se poate presupune că, de la nivelul de călcare al așezării, pereții de lemn (bârne întregi sau despicate) se înălțau cu 150 cm în medie. În fiecare caz urma bărnei de la baza peretelui, ușor adâncită în podea, s-a păstrat, chiar dacă nu de-a lungul întregului perimetru al locuinței. Cel puțin până acum, nu au fost identificate locuințe adâncite în pământ fără stâlpi, adică cu pereții construiți în tehnica bănelor suprapuse și îmbinate la colțuri (*Blockbautechnik*).

Marginile gropilor locuințelor au fost săpate vertical și s-au păstrat de cele mai multe ori ca atare. În fiecare dintre complexe au fost identificate gropile stâlpilor ce susțineau acoperișul și pereții. Ele sunt aproape nelipsite în cele patru colțuri și existența stâlpului trebuie presupusă chiar atunci când, în rare cazuri, groapa lui nu s-a păstrat². Gropi de stâlpi au fost uneori identificate și pe mijlocul laturilor (locuințele 8 și 17). Cel puțin unora dintre locuințele de la Lazuri par să le fie specifici câte doi stâlpi plasați axial, simetric și de obicei mai depărtați spre interior față de marginile gropii locuinței. Ei se află în legătură sigură cu sistemul de sprijin al unui acoperiș în două ape (pl. XII, gropile *e* și *g*; pl. XX, gropile *e* și *f*; pl. XXVIII, gropile *h* și *d*). Locuințele cu stâlpi în colțuri și câte doi pe axă (în interiorul încăperii) sunt rare în mediul slavilor estici și din Europa centrală, răspândindu-se abia din sec. 8. În așezările de la Brezno și Dessau-Mosigkau această situație ar putea fi explicată printr-o posibilă influență exercitată de locuințele germanice cu plan dreptunghiular (Donat 1980, p. 64). Gropile de stâlpi, circulare de cele mai multe ori, depășesc spre exterior perimetrul gropii locuinței, detaliu considerat a fi caracteristic locuințelor slave timpurii (Donat 1970, p. 258). Uneori conturul stâlpului poate fi sesizat și pe verticală, în peretele gropii, ca în cazul locuințelor nr. 8 și 11 (pl. XII, gropile *b* și *c*; pl.

² Lipsa gropii din colțul corespunzător cuptorului a fost frecvent semnalată în locuințele slavilor răsăriteni și P. Donat explică situația prin faptul că în acest sector al locuinței lipsa stâlpului era suplinită de capetele suprapuse ale bănelor din pereți (Donat 1980, p. 57, 64).

XX, groapa *b*; pl. XLIX/1). Mai rar, au fost descoperite gropi de stâlpi și în exteriorul gropii locuinței, în imediata apropiere a marginilor acesteia. Legătura cu complexe în apropierea cărora au apărut nu este sigură, deși, măcar uneori, pot indica stâlpi care consolidau dinspre exterior pereții mai prost executați ori deteriorați. Spre exemplu, această situație poate fi semnalată în cazul mai multor locuințe de la Dessau-Mosigkau (*Krüger 1967*, fig. 3/5, p. 17; fig. 5/1, p. 19; fig. 11/1, p. 25 ș.a.) sau în Moldova (*Teodor 1978*, p. 15). Un caz mai sigur îl reprezintă locuința 8 unde, de o parte și alta a laturii pe care probabil se afla intrarea, dispuse simetric, se află două gropi care puteau aparține unor stâlpi ce susțineau streșina acoperișului ((pl. XII, gropile nr. 7 și 8).

În fața cuptorului locuinței 1, trei gropi de țărushi, grupate într-un plan triunghiular, pot să indice un suport de lemn, fixat pe țărushi sau chiar o "crăcană" de care era suspendat un vas (pl. XX, gropile *g*, *h*, *I*). Uneori au fost identificate în fața cuptorului alveolări în care era păstrată, pe durată scurtă, cenușa și cărbunele scoase din cuptor, cazul locuințelor nr. 8 (pl. XII, gr. *a*) și 14 (pl. XXVIII, gr. *I*). În locuința 14 o astfel de groapă, cu dimensiuni mai mari, era amplasată în apropierea intrării (pl. XXVIII, gr. *j*). Nu există argumente care să sprijine presupunerea că unele dintre aceste gropi au fost destinate păstrării proviziilor, deși, mai rar, astfel de complexe gospodărești sunt atestate în interiorul locuințelor slave timpurii (*Fusek 1994a*, p. 133).

Locul intrării poate fi clar precizat în cazul locuinței nr. 1. În colțul sud-vestic (opus pe diagonală cuptorului) stâlpul de colț *b* a fost dublat la 66 cm distanță de stâlpul *a*, care, dacă ținem cont de forma gropii, a fost cioplit, având secțiune rectangulară (pl. VII; pl. XLVIII/1). O situație asemănătoare apare în locuința 14, indicată de gropile de stâlpi *a* și *l* (pl. XXVIII). Probabil că groapa *c* a aparținut unui stâlp care dubla de la un moment dat stâlpul de colț *b* (deteriorat), consolidând colțul sud-vestic al locuinței. Spre deosebire de locuința nr. 1, se pare că în acest caz intrarea nu mai era încadrată de unul dintre stâlpii de colț, dublat de un stâlp separat, ci de doi stâlpi distincți (*a* și *l*). La niciuna dintre construcții nu au fost surprinse în porțiunea intrării trepte cruțate în lut sau un ieșind rectangular, adăncit în pământ. Cum gropile locuințelor s-au păstrat în general foarte bine, este de presupus că intrarea nu a fost amenajată în acest fel. Treptele cruțate puteau fi înlocuite cu bucăți de bărne cioplite (spre exemplu, o reconstituire la *Rappoport 1972*, fig. 2, p. 231). De regulă, locul intrării se afla pe latura opusă cuptorului, detaliu verificabil și în alte părți (*Rappoport 1972*, p. 229; *Teodor 1978*, p. 15; *Baran 1990*, p. 222). Criteriul decisiv pentru plasarea intrării, respectiv a cuptorului, trebuie să fi fost unul de ordin practic, adică intenția de a se evita expunerea intrării pe direcția vânturilor, situație evidentă în cazul așezării de la Lazuri. Cu abateri nesemnificative, locuințele sunt orientate în funcție de punctele cardinale, situație constatabilă de obicei în așezările slave timpurii și nu numai, adeseori orientarea construcțiilor fiind totuși adaptată topografiei locului (*Rappoport 1972*, p. 229; *Baran 1990*, p. 220).

În literatura de specialitate este unanim acceptată constatarea cu privire la tipul de locuință specific slavilor în epoca medievală timpurie, conturat în elementele sale definitorii la data când triburile slave se aflau deja în migrație: mai mult sau mai puțin adăncită în pământ sau chiar construită la suprafața solului (pe tălpi); plan patrat sau cvasipatrat (diferența de mărime dintre laturi nu depășește 15%); instalație pentru foc (vatră deschisă, mai frecvent cuptor de lut sau de piatră), plasată de obicei într-un colț, de obicei pe latura nordică. Astfel de locuințe caracterizează întreg teritoriul de răspândire al slavilor timpurii și ele apar în așezări cu ceramică specifică, asociate - acolo unde au fost identificate și cimitire - mormintelor de incinerare (*Kudrnác 1966*; *Krüger 1967*, p. 31-40; *Donat 1970*, p. 252, 255; *Rappoport 1972*; *Pleinerová 1979*; *Zeman 1976*, p. 218; *Donat*

1980, p. 55-56; Šalkovský 1993; Baran 1990; Gojda 1991, p. 18-20; Parczewski 1993, p. 96-100; Fusek 1994a, p. 128-134, 309, 312)³. Locuințele adâncite sunt caracteristice Europei estice și sud-estice, iar în Europa centrală (spațiul locuit aici de slavi) acestea se extind până pe linia Elbei mijlocii, în continuare peste lanțul nordic al Munților Lusacieni, zona Porților Moraviene și a Cracoviei, dincolo de care sunt cunoscute cu precădere locuințe de suprafață patrate, construite pe tălpi sau locuințe ușor adâncite, cu plan oval, dreptunghiular-alungit sau neregulat (Donat 1970, p. 262-265; Donat 1975, p. 114-115; Pleinerová 1979, p. 629; Donat 1980, p. 37, 46-56). În teritoriul slavilor răsăriteni a fost separată zona de silvo-stepă, cu locuințe adâncite în pământ, de zona împădurită, aceasta cu locuințe de suprafață construite pe tălpi (Donat 1975, p. 113). Pentru prima dată (a doua jumătate a sec. 5) locuințele patrate, adâncite în pământ și cu instalație de foc într-un colț, sunt atestate în zona Bugului sudic, a Nistrului mijlociu și Prutului superior. Deși lucrurile nu sunt suficient de clare în această privință, majoritatea cercetătorilor văd legături în direcția culturilor Zarubineț (apoi Kiev), spre aria nordică, periferică, a culturii Cerneahov ori în orizontul târziu al culturii tumulilor carpatici (spre exemplu, Rappoport 1972, p. 230-231; Donat 1980, p. 63; n. 114, p. 63; Baran 1991, p. 39-40; Parczewski 1993, p. 99-100). În răsăritul Europei, aceste locuințe au fost construite pe durata sec. 6-7 numai pe un teritoriu restrâns la vest de Nipru, răspândindu-se în direcția opusă abia în perioada următoare (Rappoport 1972, p. 229).

Construcții cu rol economic (?)

Un element care pare să fie comun celor mai vechi așezări slave din nord-vestul României îl reprezintă cvasi-absența construcțiilor gospodărești anexe în apropierea locuințelor⁴. Lipsa sau raritatea anexelor gospodărești caracterizează așezările slave timpurii (Donat 1980, p. 74-75, 77; Baran 1990, p. 224). Este plauzibilă explicația conform căreia, eventual, erau construite la suprafața solului, de unde dificultatea de a le determina planul (Donat 1980, p. 126). Pe teritoriul României, în așezările din sec. 6-7 construcții de suprafață, fără instalație de foc, sunt documentate la sud de Carpați (Dolinescu-Ferche 1984, p. 126). Nu sunt atestate în mod sigur grajduri pentru vite sau construcții independente, de tipul hambarelor (Donat 1980, p. 74, 80)⁵.

O destinație aparte în raport cu locuințele propriu-zise trebuie să fi revenit complexului nr. 18 de la Lazuri, adică o groapă de formă ovală (246 X 186 cm) pe axe, din care erau deservite două cuptoare scobite în peretele nordic (pl. XLIV). Este posibil să fi existat un acoperiș, deși nu au fost identificate gropi de stâlpi sigure. O analogie perfectă cunosc, de asemenea în nord-vestul României, în așezarea de la Panic unde, însă, există un singur cuptor (Matei 1993, p. 325; fig. 1, p. 326).

³ Locuința de formă aproape patrată, adâncită în pământ, nu constituie în sine un element definitoriu pentru civilizația slavă arhaică. Locuințele adâncite, inclusiv cu această formă, au fost utilizate din preistorie până în zilele noastre, de populații distincte și în diferite zone, deci ca element izolat nu poate avea nici o relevanță etnică (spre exemplu, Zaharia 1967, p. 153; Bóna 1973, p. 143).

⁴ Pentru complexele adâncite în pământ, lipsa instalației pentru foc oferă un criteriu rezonabil în scopul delimitării construcțiilor anexe, cu rol gospodăresc. Poate fi nesigură exploatarea acestui indiciu în cazul construcțiilor amenajate la suprafața solului, de regulă prost conservate și care, măcar uneori, este posibil să fi avut instalație pentru foc, distrusă însă, fără a fi lăsat urme.

⁵ Analizând aceste date și având în vedere gruparea strânsă a locuințelor, în cele mai multe cazuri, situație ce exclude posibilitatea amenajării unor anexe în apropierea lor, P. Donat crede că în mediul slavilor timpurii n-au existat gospodării (ferme) reciproc delimitate și aflate în proprietatea unei familii (Donat 1980, p. 126, 130).

Cele două complexe se deosebesc în mod clar de locuințele cunoscute în ambele așezări. Nu cunosc analogii contemporane sigure în regiunea Tisei superioare. În Transilvania s-ar putea face trimitere la "locuința" nr. 1 din așezarea de la Sighișoara-Dealul viilor, datată în sec. 7-8 (Baltag 1982, p. 49; fig. 9, p. 48). Paralele excelente există pe teritoriul României în așezările cercetate la sud de Carpați, spre exemplu locuința nr. 2 de la Dulceanca II, identică practic complexului de la Panic (Dolinescu-Ferche 1986, fig. 2/2, p. 48) sau, tot de aici, cuptoarele în aer liber A, B și C, cu dimensiuni ceva mai mici (Dolinescu-Ferche 1986, fig. 3/5-8, p. 126). Complexul nr. 18 de la Lazuri este asemănător unei construcții de la Radovanu, de asemenea dotată cu două cuptoare (simple, fără grătar, utilizate pentru arderea ceramicii), însă cu groapa de formă trapezoidală, iar cuptorul nr. 2 este prevăzut cu găuri pentru aeraj (Dolinescu-Ferche 1984, p. 129; fig. 5/1). O construcție asemănătoare celor din nord-vest este și cuptorul pentru ars vase descoperit la Dulceanca I, deservit dintr-o groapă aproape circulară. Pe vatră au fost descoperite mai multe vase întregibile (unul modelat la roată, restul cu mâna), separate de vâlătuci așezați în poziție verticală (Dolinescu-Ferche 1969). Un cuptor de ars vase, cu formă tronconică în secțiune, de asemenea fără grătar, a fost cercetat la București - Str. Sf. Ioan cel Nou (Teodorescu 1972, p. 75; fig. 1, p. 76; Comșa 1975, p. 182; fig. 6). Un cuptor asemănător trebuie să fi fost și cel de la București-Dămăroaia, în care vasele (majoritatea modelate la roată) au fost suprapuse pe două rânduri și separate de vâlătuci (Rosetti 1934, p. 212; Comșa 1975, p. 182; fig. 6).

Astfel de cuptoare, utilizate în mod special pentru arderea ceramicii, nu sunt cunoscute în sec. 6-7 la slavii din răsăritul Europei sau din Europa centrală, de unde presupunerea că vasele puteau fi arse la foc deschis, în condițiile unei temperaturi între 520-600 °C, ce putea fi atinsă chiar pe o vatră (Brachmann 1983, p. 49; Magomedov, Smilenko 1990, p. 398; Parczewski 1993, p. 28). În mediul slav, lansarea unei veritabile producții ceramice, la nivelul unor ateliere meșteșugărești, se produce, cu variabile determinabile zonal, abia pe parcursul sec. 8-9 (Magomedov, Smilenko 1990, p. 398-399; Stana 1994, p. 13-14). În imediata vecinătate a teritoriului nord-vestic românesc, un atelier pentru producerea ceramicii este atestat în așezarea Fedorovo I, tocmai din această vreme (Kotigoroško 1977, p. 81-82, 94, 98; fig. 3/1, p. 84). În mediul culturii Luka Raikovețkaia sunt atestate cuptoare simple, scobite în pereți, utilizate pentru arderea ceramicii, deoarece au fost găsite fragmente de vase nearse (Magomedov, Smilenko 1990, p. 399). Într-o perioadă mai târzie (sec. 9-11), pe teritoriul României sunt cunoscute chiar cuptoare pentru ars ceramică prevăzute cu grătar (Teodor 1996, p. 54). Din această perioadă, o locuință adâncită de la Bucov-Rotari dispunea de un cuptor scobit în perete, despre care se crede că a servit și la arderea ceramicii (Comșa 1978a, p. 4; fig. 27/4, p. 41; alte analogii, unele chiar mai târzii, pentru cuptoare scobite în peretele unei gropi, probabil utilizate și pentru arderea ceramicii, la Tentiuc 1996, p. 53, 105-108).

Pentru destinația strict economică a complexelor cercetate la Lazuri și Panic pledează câteva argumente. Ele diferă prin plan și restul detaliilor constructive de locuințele celor două așezări. Bolta cuptoarelor este mai înaltă comparativ cu același tip de cuptor, atestat în cazul unor locuințe din ambele așezări. Mi se pare puțin probabil ca cele două construcții să fi fost utilizate doar ca spații pentru gătit, în timpul verii, deoarece amenajarea lor presupunea un efort relativ mare în raport cu avantajul obținut (se evita supra încălzirea locuințelor). Nu, în ultimul rând, intervin analogiile clare, menționate deja, din zona sud-carpatică, respectiv cuptoare de acest tip în care au fost găsite ultimele șarje de vase. Interesant este faptul că în cuptoarele de la Dămăroaia și Dulceanca I se aflau împreună vase lucrate cu mâna și la roată. Situația ilustrează posibilitatea ca în aceste

cuptoare simple să fi fost arse și vase modelate la roata rapidă, după parametri comparabili celor caracteristici cuptoarelor cu grătar. Poate că lipsa grătarului era suplinită de vâlătucii așezați sub și printre vase, însă performanțele unui astfel de cuptor rămân, totuși, discutabile. Este posibil ca și cuptoarele scobite în pereții locuințelor - mai ales atunci când au dimensiuni mai mari - sau cele din interior să fi fost utilizate și la arderea ceramicii, însă în cadrul unei producții casnice, sporadică și neorganizată (Teodor 1996, p. 54; Tentiuc 1996, p. 107).

Practicarea unor activități meșteșugărești în interiorul locuințelor o indică lingura de lut descoperită în locuința 1a, foarte probabil destinată turnării metalului topit (pl. V/8), dar și un tipar de lut găsit în locuința 23/1997. Este posibil ca o anumită zonă a așezării să fi fost destinată construcțiilor gospodărești, situație constatată în cazul unor așezări slave timpurii (Rusanova 1976, p. 48-49; Donat 1980, p. 126).

Instalații pentru foc dependente de locuințe

Fără excepție, locuințele posedă în unul dintre colțuri, pe latura nordică sau vestică, un cuptor. Este nesigur aspectul instalației pentru foc care a suprapus blocul de lut, respectiv cuptorul nr. 1 din locuința 17 (pl. XXXIV; LIV/1). În mod sigur acestea îi corespundeau două vetre circulare, suprapuse (cu diametrul de 56 cm). În cazul celei mai recente, marginea vestică s-a păstrat ușor înălțată, iar împrejurul și pe suprafața lor au fost găsite numeroase fragmente de vâlătuci și lipitură arsă. Nu este exclus să fi existat în acest caz un cuptor semisferic de lut, amenajat deasupra blocului de lut cruțat.

Locuințele cunoscute până acum la Lazuri indică utilizarea a două tipuri de cuptor. *Tipul I*: cuptor scobit într-un bloc de lut, rămas nesăpat într-un colț al locuinței. După forma cuptorului propriu-zis, pot fi separate două variante: *A*) cu planul de formă dreptunghiulară sau asemănător unei potcoave cu brațele prelungite, complet deschis spre interiorul locuinței; *B*) cu formă de pară în secțiune verticală și orizontală. *Tipul II*: cuptoare scobite în perețele locuinței, de formă semisferică în secțiune. Există cazuri în care tipul I este asociat tipului II în aceeași locuință.

Tipul I.A este atestat în interiorul locuințelor 1, probabil și 1a, 11, 14, plasat fiind întodeauna în colțul nord-vestic. Blocul de lut are formă paralelipipedică, însă de cele mai multe ori marginile sale s-au prăbușit. Înălțimea lui a depins de adâncimea gropii locuinței, fiind delimitat ca atare înainte de săparea acesteia. De cele mai multe ori stratul cultural din epoca bronzului (10/15 cm) a fost curățat, astfel că partea superioară a blocului se afla sub nivelul de călcare din exteriorul locuințelor. Întodeauna blocul de lut era separat de marginile vestică și nordică ale gropii locuinței printr-un spațiu corespunzător ductului peretelui din bârne (întodeauna acesta s-a conturat printr-o nuanță distinctă a umpluturii, iar aceasta conținea, până la nivelul podelei, fragmente de vâlătuci, cioburi și oase de animale.

locuința	suprafața (m ²)	suprafața bloc lut (m ²)	laturi bloc lut (cm)	tip cuptor	dimensiuni cuptor (cm)	înălț. Maxim ă (cm)
1	13,14	1	100-100	I.A	50(65)-38	24
8	14,44	1,44	120-120	I.B	50-44	56
11	13,50	1,22	120-110-110-102	I.A	62-46-38-60	34
14	12,30	0,70	80-82-80-94	I.A	74-42	28
17	21,16	1,34	116	I.B	94-50	52

Fig. 2. Caracteristici ale cuptoarelor locuințelor de la Lazuri-Lubi tag

Fig. 2 indică o relație direct proporțională între mărimea suprafeței locuinței și cea a blocului de lut, cu precizarea că, în cazul celei mai mari dintre locuințe (nr. 17), suprafața blocului nu depășește totuși 1,34 m² (eventual, a fost inițial ceva mai mare). De obicei, în fața blocului podeaua este mai ridicată cu câțiva centimetri. Din aceeași fig. 2, rezultă că blocul de lut, respectiv cuptorul de tip I.A, este mai scund decât înălțimea blocului și a cuptorului de tip I.B, situație ce ar putea fi explicată prin diferențe în ce privește construcția părții superioare a instalației pentru foc.

Cavitatea cuptorului a fost scobită în blocul de lut, latura deschisă spre interiorul locuinței corespunzând marginii blocului în această direcție. În plan, forma este cvasidreptunghiulară (cu colțurile laturii din spate mai mult sau mai puțin rotunjite) sau asemănătoare unei potcoave cu brațele alungite. Cuptorul locuinței nr. 11 se îngustează spre gura de alimentare. Media dimensiunilor pe axe este de 60 X 40 cm, deși uneori - cum indică vatra păstrată pe o lungime mai mare - axa lungă putea să fie mai mare, însă partea din față a blocului s-a prăbușit, distrugând parțial și pereții cuptorului. Înălțimea maximă păstrată a pereților (de la nivelul vetrei) oscilează între 24-34 cm. Ei se ridicau deasupra orizontalei blocului, însă situația inițială trebuie să fi fost alta, deoarece partea superioară a blocului de lut s-a amestecat în timp, pe o anumită adâncime, cu pământ din umplutura locuinței și din stratul de cultură. În secțiune verticală, pereții cuptorului sunt uneori aproape perpendiculari pe vatră sau aplecați spre interior, alteori profilul este accentuat albiat, cu diferențe chiar în cazul aceleiași instalații (spre exemplu cuptorul nr. 1 al locuinței 11; pl. XXI/1).

După săparea cavității cuptorului, aceasta era lutuită (grosime medie a stratului pereților de 2-3 cm și a vetrei de 3-4 cm). De obicei vatra era amenajată la nivelul podelei, doar în cazul locuinței nr. 14 prima vatră se afla cu 2-3 cm mai jos (pl. XXVIII). Amestecarea lutului cu pleavă a fost constatată doar în cazul cuptorului din locuința nr. 8 (amprente de tulpini și boabe, probabil de cereale). Ca urmare a arderii puternice, repetate, jumătatea dinspre interiorul cuptorului a vetrei și pereților (mai ales spre baza acestora) a devenit cenușiu-alburie, iar restul cărămidie. Întodeauna lutul din spatele pereților și de sub vatră era ars (culoare brun-cărămidie) pe o grosime medie de 2-3 cm. În general vetrele s-au păstrat fisurate. În cazul cuptorului din locuința 14, peste vatra inițială, deteriorată, a fost întins un nou strat de lutuială (între ele aflându-se un strat fin de pământ negru), puternic arsă și ea.

Este aproape sigur că acest tip de cuptor era complet deschis spre interiorul locuinței și nu exista o gură de alimentare propriu-zisă. Nici într-un caz n-au fost găsite fragmente sigure de boltă. În partea din față a cuptorului locuinței nr. 1, pe vatră, a fost descoperită o bucată de lut bine ars, cu o margine fălțuită și profil curbat, al cărei rost, dacă s-a aflat în legătură cu construcția cuptorului, nu-l pot presupune (pl. LV/5). Este puțin probabil ca aceste cuptoare să fi avut o boltă de lut, deoarece - mai ales în cazul celor care au pereții îmbinați în unghiuri aproape drepte - forma nu este deloc adecvată amenajării unei cupole, iar pereții, atâta cât s-au păstrat, sunt verticali. De asemenea, mi se pare puțin probabil să fi avut o boltă construită din vâlătuci prinși cu lut, zidită deasupra unui schelet de lemn (ulterior ars), deoarece ar fi fost mult prea grea, nesigură deci, pe de altă parte ar fi trebuit să apară în cuptor resturi de lut ars cu amprente de vâlătuci. Soluția ideală ar fi fost amplasarea unui platoru de lut rectangular deasupra cuptorului. Presupunerea este confirmată doar în cazul locuinței nr. 1a, în al cărei cuptor (și în umplutura gropii locuinței) au fost găsite fragmente dintr-un platou mare de lut (pl. IV/1-5). În ultimă instanță, este posibil - în unele cazuri cel puțin - să fi lipsit bolta, situație ce ar face improprie denumirea

de cuptor. La Dulceanca II există trei cazuri sigure de cuptoare cu boltă de lut, ridicată deasupra orizontalei blocului în care cavitatea cuptorului a fost amenajată (*Dolinescu-Ferche* 1995, fig. 3, p. 167; fig. 4/4-6, p. 168; fig. 5/4-5, p. 169). Alte cuptoare din așezările de la Dulceanca au bolta integrată în blocul de lut, adică sub orizontala acestuia sau atingând-o ușor (*Dolinescu-Ferche* 1995, fig. 1/1-4, p. 164; fig. 2, p. 166; fig. 6, p. 170; fig. 8, p. 172; fig. 9, p. 173; fig. 11/1-4, p. 175). Despre alte cuptoare (scobite într-un bloc de lut) din Câmpia Munteniei este greu de spus dacă aveau sau nu o boltă (de lut) propriu-zisă.

Tipul I.B. Este atestat în locuințele nr. 8 și 17 (pl. XII; pl. XXXIV), amplasat fiind în colțul sud-estic sau nord-vestic. În secțiune verticală și orizontală au formă de pară. Înălțimea lor este mai mare decât a cuptoarelor de tip I.A (56 cm pentru cel din locuința 8, 52 cm pentru cel din locuința 17), cu siguranță inițial chiar mai mare decât cea păstrată. Gura de alimentare este deschisă aproximativ pe mijlocul laturii blocului. La cuptorul din locuința nr. 8 era ușor deviată față de axa cuptorului și avea forma unui canal cilindric, lung de 24 cm, cu înălțime maximă de 30 cm. La cuptorul locuinței nr. 17 lungimea gurii de alimentare nu a putut fi stabilită în mod sigur; în punctul în care se îmbina cu pereții cuptorului avea înălțimea de 28 cm. Deși în umplutura lor n-au fost găsite fragmente sigure de boltă, este posibil, ținând cont de forma lor, să fi avut o cupolă sprijinită pe pereți, dar și pe blocul de lut. Nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca această boltă să fi fost parțială, în centrul ei fiind lăsat un spațiu gol, necesar unui tiraj mai bun al focului și pentru evacuarea fumului. Sub lutuiala vetrei cuptorului din locuința 8 se afla un pat de cioburi.

O observație importantă este aceea că, în nord-vestul României cel puțin, cuptoarele scobite într-un bloc de lut nu apar împreună cu cuptoare construite din piatră, în aceeași așezare⁶. Intervine întrebarea dacă prezența unuia dintre cele două tipuri se datorează intenției comunității de a păstra o tradiție în ce privește construcția instalației pentru foc ori este vorba despre adaptarea la resursele de materie primă locale. Uneori se crede că utilizarea unuia sau altuia dintre cele două tipuri poate fi explicată prin lipsa, respectiv prezența, pietrei de stâncă sau de râu în zona respectivă (*Rappoport* 1972, p. 233; *Dolinescu-Ferche* 1974, p. 128; *Rusanova* 1976, p. 47). P. Šalkovský, analizând situația din Slovacia, este de părere că tradițiile culturale și tehnologice au avut un rol important în alegerea unui anume tip de cuptor, în zona de câmpie, lipsită de piatră, fiind constatate adeseori pietrare, iar în zona de munte cuptoare de lut (*Šalkovský* 1993, p. 73). Opinia acestui autor aș privi-o mai degrabă cu circumspecție, deoarece ar fi necesară determinarea tipul de piatră utilizată în câmpie, pentru că, acolo unde era posibil, s-a folosit piatră de râu. Situația din nord-vestul României, atâta cât este cunoscută, contrazice o astfel de părere. Așezarea de la Lazuri se afla la peste 30 km de zonele unde există piatră de stâncă, iar Someșul - de unde, eventual, putea fi adusă piatră de râu - se află la o distanță de cca. 8 km. În schimb, la Badon, Panic și Zalău-Valea Mâții, unde din imediata apropiere a așezărilor se poate procura gresie, cuptoarele sunt construite din acest material. În cuptoarele locuințelor de la Lazuri au fost găsite și bucăți rectangulare de piatră de stâncă, plate, foarte probabil chiar ușor prelucrate, înroșite de foc (ceva mai multe în cuptorul locuinței nr. 17), însă ele nu par să fi fost utilizate la construcția cuptorului. Pe de altă parte, la Panic, unde piatra de stâncă se găsește în relativa apropiere a așezării, lipsesc ori sunt foarte puțini vâlătucii, care la Lazuri se află în relație sigură cu cuptoarele și suplinesc anumite funcții, îndeplinite în așezarea de la Panic de bucățile de piatră.

Legătura dintre tipul de cuptor și resursele locale o sugerează și situația din zona sud-carpatică, unde în partea de câmpie din centru și sud-vest nu există nici măcar piatră de

⁶ Cunosce din alte zone doar excepția din așezarea de la București-Căfelu Nou, unde două cuptoare erau construite din piatră și vâlătuci de lut, iar alte trei au fost amenajate în bloc de lut (*Leahu* 1963, p. 38).

râu (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 128), drept urmare cuptoarele au fost construite din lut, în timp ce în Muntenia nord-estică așezările sunt situate în apropierea surselor de piatră din zona premontană și montană ori a unor râuri cu piatră adecvată construcției, ca urmare cuptoarele sunt din piatră (*Dolinescu-Ferche 1979*, p. 222). Acestea trebuie să fi fost mai durabile decât cele amenajate într-un bloc de lut, deoarece atunci când intervenea o defecțiune ele puteau fi ușor reparate sau chiar refăcute. Este alta situația cuptoarelor de lut, mai puțin durabile. Refacerile constatate la Lazuri indică slaba rezistență a cuptoarelor de tip I.B, ai căror pereți se prăbușeau frecvent, foarte probabil că datorită presiunii exercitate de blocul de lut, pe care se păstrau vase și care suporta totodată greutatea numeroșilor vâlâtuci⁷. La un moment dat, refacerea pereților prăbușiți ai cuptorului, prin scobirea în continuare a blocului de lut, devenea imposibilă, deoarece se atingeau marginile blocului. Ar fi un motiv în plus să credem că opțiunea pentru cuptoarele de lut a fost fortuită, determinată în ultimă instanță de lipsa pietrei în împrejurimile așezării. De altfel, în arealul ocupat de purtătorii culturii Praga domină cuptoarele construite din piatră (*Rappoport 1972*, p. 229; *Rusanova 1976*, p. 47; *Baran 1991*, p. 38).

Tipul II este reprezentat prin cuptoare scobite în peretele locuinței, constatat fiind în cazul locuinței nr. 11 (pl. XX; pl. XXI) și în cazul altora, cercetate în campaniile 1996-1997. În plan au formă circulară sau ovală, cu diametre medii de 120-130 cm. În unele cazuri bolta lor se afla, foarte probabil, deasupra nivelului de călcare din așezare, cum este acela al locuinței 11, unde cei doi stâlpi care delimitează cuptorul nr. 2 pot indica o construcție exterioară ușoară (adosată peretelui nord-nord-estic al locuinței), eventual un simplu acoperiș care proteja cuptorul (pl. XX). Lutuiala pereților și a boltei nu depășește în grosime 2-3 cm. Vatra constă de asemenea dintr-un strat de lutuială gros de 3-4 cm, puternic arsă de cele mai multe ori. Cel puțin la Lazuri, nu au fost utilizate lespezi de piatră pentru pavarea vetrei. Frecvent, aceasta se află la o înălțime intermediară între podea și nivelul solului. În locuința nr. 11 urma bazei peretelui de lemn a fost surprinsă și în sectorul gurii de alimentare a cuptorului nr. 2, ceea ce înseamnă că peretele de lemn se întrerupea doar de la înălțimea gurii de alimentare a cuptorului și în jurul acesteia.

Destinația acestor cuptoare care, fiind situate în exteriorul locuinței nu puteau s-o încălzească, aproape sigur era doar una casnică (pregătirea alimentelor), eventual puteau fi utilizate și pentru arderea ceramicii sau chiar topirea metalului (*Teodor 1996*, p. 54; *Tentiuc 1994*, p. 262). Cu referire la bordeiele din sec. 8-9, M. Comșa consideră că aceste cuptoare nu sunt de fapt scobite în peretele locuinței, ci într-o "laviță" de lut cruțat, care servea ca loc de dormit în interiorul spațiului locuit (*Comșa 1978b*, n. 13, p. 112). Acesta nu poate fi nicidecum cazul celor de la Lazuri, deoarece aceste cuptoare depășesc aici în mod clar perimetrul părții adâncite a locuințelor. Uneori a fost presupusă săparea unor astfel de cuptoare în pereții construcțiilor părăsite (*Gavrituchin 1993*, p. 107; *Tentiuc 1994*, p. 261). Nu exclud ca acesta să fie și cazul cuptorului nr. 2 din locuința 11, în umplutura căreia au fost constatate două straturi, separate printr-o lentilă discontinuă de arsură (pl. XXI, profilurile B-B₁ și C-C₁). Dacă în ultima fază din existența locuinței nr. 17 pe blocul de lut a fost construit un nou cuptor și nu o vatră, așa cum sugerează marginile ridicate ale lipiturii vetrei (pl. XXXIV, profilul A-A₁; pl. LIV), atunci intervine un al treilea tip de cuptor, de formă semisferică în secțiune, foarte probabil cu bolta construită pe un cofraj de nuiele.

Locuința adâncită în pământ, dotată cu instalație de încălzire interioară, a apărut la slavi ca răspuns la condițiile climaterice aspre din silvo-stepa est-europeană (*Donat 1970*, p.

⁷ Mi se pare semnificativă în acest sens situația cuptoarelor din locuința 8 și mai ales 17. În interiorul lor au fost găsiți vâlâtuci mari, ovoidali, încastrați în peretele distrus al cuptorului, plasați imediat sub umărul format de cuptor, spre partea sa superioară, tocmai pentru a susține pereții.

261) și îi reprezintă în teritoriile unde au ajuns ulterior. Deoarece forma planului ori alte detalii constructive sunt relativ uniforme, s-a propus diferențierea locuințelor slave timpurii prin tipul de instalație pentru foc (*Rappoport* 1972, p. 229). În literatura românească ce a luat în discuție așezările din sec. 6-7, acest criteriu tipologic a fost accentuat de către V. Teodorescu, care a separat pentru prima dată teritoriul culturii Ipotești-Cândești într-o arie vestică (Ipotești-Ciurel), caracterizată prin cuptoare scobite într-un bloc de lut cruțat și una estică (Cândești), definită prin utilizarea cuptorului construit din piatră (*Teodorescu* 1964, p. 498). Această situație nu poate fi explicată în mod obligatoriu prin afirmarea și perpetuarea unor tradiții constructive comunitare, ci și - cum am semnalat deja - prin raportarea la resursele locale, respectiv prezența/absența pietrei. Validarea acestei explicații s-ar putea produce doar prin cartarea siturilor, în raport cu cele mai apropiate surse de piatră. Dacă în sec. 6-7 opțiunea a fost în general pentru cuptoarele de piatră, superioare calitativ celor din lut, este posibil ca cele încadrate tipului I (scobite într-un bloc de lut) să reprezinte o ingenioasă transpunere în lut a cuptoarelor de piatră, produsă în zonele în care acest material lipsește (inclusiv piatra de râu). Evident, nu poate fi exclusă în mod categoric transmiterea unei tradiții constructive în lut, pe o anumită durată, la anumite comunități deplasate din zone în care piatra nu există. În sensul acestor explicații mi se pare elocvent cazul așezărilor din nord-vestul României, în mod sigur întemeiate de aceeași populație, însă comunități sătești distincte au utilizat cuptoare construite din material diferit, adaptându-se pe această cale resurselor locale.

Cu referire la mediul slav timpuriu în general și la civilizația secolelor 6-7 pe teritoriul României, problema originii diferitelor tipuri de cuptoare nu a fost soluționată în termeni convingători. Tendința este aceea de a argumenta legături categorice între tipurile instalațiilor pentru foc și etnicul populațiilor ce le-au utilizat⁸. Teoretic cel puțin, acest gen de interpretare poate fi pus sub semnul întrebării deoarece, pe de o parte, vatra sau tipurile simple de cuptor menajer nu reprezintă o instalație atât de complexă încât să presupunem apariția ei într-un singur loc, pe de alta, împrumuturile culturale se pot produce fără semnificație etnică obligatorie⁹. Rămâne însă în afara discuției faptul că migrația slavilor pe parcursul secolelor 6-7 poate fi urmărită tocmai prin cartarea siturilor în care apar locuințe adâncite în pământ, cu cuptor plasat într-un colț, elemente asociate ceramicii lucrată cu mâna specifică și ritului funerar al incinerăției.

În bazinul superior al Tisei instalația pentru foc tipică epocii Latene și romane a fost vatra¹⁰. Aici, cuptoarele de lut menajere (simple, semisferice în secțiune) se cunosc încă din epoca Latene și probabil sunt chiar ceva mai frecvente în epoca romană, însă ele par să

⁸ Două exemple alese oarecum la întâmplare. I. Kudrnac susținea răspândirea cuptorului de piatră prin intermediul slavilor (*Kudrnac* 1966, p. 201-211), iar V. Teodorescu considera că "cuptorul de piatră e totuși romanic" (*Teodorescu* 1964, p. 497; n. 14, p. 497).

⁹ Aceeași observație, spre exemplu la *Bóna* 1973, p. 147.

¹⁰ Celții au utilizat vetre deschise, iar de la Prešov se cunoaște un cuptor menajer de lut (*Kotigoroško* 1995, p. 35). Locuințelor dacice din acest spațiu le sunt caracteristice vetrele amenajate la nivelul podelei (*Kotigoroško* 1995, p. 69-70), însă în dava de la Malaja Kopanja se cunosc mai multe cuptoare construite din gresie, despre care autorul cercetărilor de acolo crede că aveau o destinație specială, în cadrul unor ateliere meșteșugărești, probabil în legătură cu prelucrarea metalelor (*Kotigoroško* 1995, p. 77-79). În epoca romană, analizând ansamblul datelor, același autor ajunge la concluzia că locuințele erau încălzite, de obicei, cu vetre ușor adâncite în podea, uneori înconjurate de pietre. Cuptoarele de lut sunt rar atestate și au formă circulară sau asemănătoare unei poteoaave (*Kotigoroško* 1995, p. 113-114). În nord-vestul României se cunosc din această perioadă: vatră simplă (?), la Mesteacăn, jud. Maramureș (*Iuga* 1979, p. 312); vatră delimitată de pietre, la Călinești, jud. Maramureș (*Popa, Kacsó* 1974, p. 564); vetre amenajate pe un postament cruțat în lut, la Lazuri-Lubi tag (*Stanciu* 1995b, p. 146; pl. VIII, p. 191); de la Pișcolt, jud. Satu Mare, se cunoaște un cuptor de lut amenajat în afara locuinței (*Némethi* 1996b).

existe ca anexe exterioare ale locuințelor. Cuptoare de piatră se cunosc doar în obiectivul dacic de la Malaja Kopanja. Se poate avea în vedere o anumită tradiție locală în ce privește construcția cuptoarelor de lut menajere, situate în afara locuințelor, instalații foarte asemănătoare de fapt cuptoarelor de tip II. Este imposibil de dovedit o legătură directă între cuptoarele slave timpurii de piatră și instalațiile similare dacice, acestea, foarte probabil, cu destinație economică. Precedente locale clare pentru cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruțat din interiorul locuinței nu există. Împreună cu cuptoarele de piatră, acest tip de instalație pentru foc se răspândește în nord-vestul României și întreaga zonă a Tisei Superioare odată cu primii slavi. Locuințele din sec. 5-6 de la Biharea, deci imediat anterioare, erau încălzite cu ajutorul unor vetre deschise (Dumitrașcu 1994, p. 167-169).

Analogii contemporane cuptoarelor scobite într-un bloc de lut, așa cum sunt cunoscute de la Lazuri, există în imediata vecinătate geografică a spațiului nord-vestic românesc. În așezarea de la Kisvárdá-TV torony (Ungaria nord-estică), probabil databilă în sec. 6, se cunosc două locuințe cu cuptor de tipul I.A și una care are trei cuptoare de tipul II (scobite în pereți)¹¹. În Ucraina Ciscarapatică, locuința nr. 1 de la Dedovo III, datată în sec. 6, are un cuptor de piatră plasat în colțul nord-vestic și două cuptoare scobite în pereți, iar locuința nr. 2 doar un cuptor scobit în peretele sud-estic (Cercun 1994-1995, fig. 2, p. 69; fig. 4, p. 72). Mai multe locuințe de la Velikaia Begani, databile după părerea mea cel mai devreme pe parcursul sec. 7, au doar cuptoare scobite în pereți (Cercun 1994-1995, fig. 5, p. 67). Locuințele de la Galoc și Beregovo, plasate în sec. 6, au vetre mărginite de pietre, mai probabil însă cuptoare de piatră incomplet păstrate (Penjak 1986; Penjak 1988). În Slovacia, cele mai răspândite pe parcursul acestei perioade sunt vetrele (Šalkovský 1993, p. 67), iar din partea legată de bazinul Tisei superioare a acestui teritoriu nu cunosc locuințe slave timpurii (sec. 6 - prima jumătate a sec. 7) cu cuptor. Cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruțat (tipurile I.A și I.B) ori amenajate în pereții construcțiilor adâncite (tipul II) devin tipice locuințelor din Muntenia centrală și vestică în așezări date cel mai devreme în a doua jumătate a sec. 6, în care apare frecvent și ceramică slavă timpurie (spre exemplu Dolinescu-Ferche 1995)¹². Astfel de cuptoare caracterizează și așezarea de la Lazuri (nord-vestul României), contemporană celor din Muntenia.

În raport cu precedentele cuptoarelor de lut din mediul slav timpuriu au fost accentuate anumite relații. Cuptoare de lut simple apar sporadic în orizontul târziu al culturii Zarubineț și în locuințele culturii tumulilor carpatici (Maksimov 1990, p. 34-36; Baran, Vakulenko 1990, p. 115-116). Cuptoare scobite în pereții locuințelor au fost rar amenajate în mediul culturii Kiev (cuptoare scobite în perete, în cazul câte unei locuințe de la Roișce și Bielgorodka, după Baran, Vakulenko 1990, p. 119, 125). Ca număr și varietate, apariția cuptoarelor de lut pare să fie mai pregnantă în locuințele culturii Cerneahov, deși prezența lor rămâne totuși izolată. Se cunosc în aria acestei culturi cuptoare scobite în pereții construcțiilor adâncite, cuptoare ovale amenajate la nivelul podelei în locuințe de suprafață, cuptoare de lut cu bolta construită din pietre (?), amenajate la nivelul podelei, în locuințe adâncite și chiar cuptoare scobite într-un bloc de lut cruțat, cu vatră ovală sau de formă apropiată unei potcoave, cu partea superioară a pereților și bolta construite probabil din vâlătuci, oricum din bucăți de lut (Baran, Vakulenko 1990, p. 115-118). M. Parczewski vede prototipul cuptoarelor scobite în bloc de lut în cuptoarele de lut

¹¹ După știința mea, cercetările desfășurate aici în anii 1992-1993 au rămas inedite; menționez Istvánovits 1994. Pentru posibilitatea de a examina documentația săpăturii și materialul recoltat, datorez mulțumiri d-soare dr. Eszter Istvánovics (Jósa Andráš Múzeum, Nyíregyháza).

¹² În mod preliminar, doar așezarea de la Vlădiceasca-Snagov a fost datată la sfârșitul sec. 5 și în prima jumătate a sec. 6 (Sandu, Miu 1996, p. 138).

cu boltă ale culturii Cerneahov, cunoscute în zona marginală nordică a acestei culturi, preluate apoi în cultura Kiev (*Parczewski 1993*, p. 99). Probabil că rolul intermediar al culturii Kiev trebuie totuși exclus, deoarece în așezările ce-i aparțin sunt cunoscute doar cuptoare săpate în pereții locuințelor (*Gavrituchin 1993*, p. 107). I.G. Gavrituchin invocă posibilitatea unei legături directe între cuptoarele slave timpurii și unele locuințe din aria vest-ucraineană a culturii Cerneahov, adâncite în pământ și pe marginile cărora se află trepte de pământ cruțat, care puteau favoriza amenajarea unui cuptor; în aceste locuințe apar însă vetre.

În literatura arheologică românească unii specialiști au în vedere originea dacică a cuptoarelor scobite într-un bloc de lut cruțat (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 129; *Bârză 1979*, p. 86; *Teodorescu, colab. 1993*, n. 38, p. 386; *Teodor 1996*, p. 76). Inițial, M. Comșa a făcut legătura dintre acest tip de cuptor întâlnit în așezările din Câmpia Română în sec. 6-7 și cele din așezările dacice târzii, semnalate în aceeași zonă¹³, susținând apoi introducerea cuptoarelor scobite într-un calup de lut cruțat de către slavii sosiți în sec. 6 din zona Bugului vestic (*Comșa 1978b*, p. 115).

Îi Gavrituchin accentuează observația că tehnica construcției cuptoarelor adâncite în pământ nu trebuie legată în mod obligatoriu de o anumită tradiție culturală strict delimitabilă, trimițând la exemplul cuptoarelor pentru ars ceramică sau topirea metalelor din epoca romană (*Gavrituchin 1993*, p. 108). Dacă lucrurile ar sta așa, atunci tendința de a căuta precedente ale cuptoarelor scobite în bloc de lut este sortită de la bun început eșecului. Revenind la o părere deja exprimată, trebuie să avem în vedere și posibilitatea ca aceste cuptoare să nu reprezinte altceva decât imitații ale cuptoarelor de piatră, în zone în care această materie primă lipsește, cel puțin pe durata etapei când se generalizează instalația pentru foc de tipul cuptorului în interiorul locuințelor.

Până spre sfârșitul sec. 5, dacă locuințele de la Vlădiceasca-Snagov au fost bine datate (*Sandru, Miu 1996*), pe teritoriul României cuptoarele de lut apar relativ izolat. Ele nu au reprezentat un tip de instalație pentru foc obișnuită locuințelor adâncite în pământ, cu atât mai puțin cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruțat¹⁴. Acestea, plasate într-un colț al

¹³ Cu referire, probabil, în primul rând la cuptoarele simple de lut, construite la nivelul podelei sau pe un soclu de pământ, consideră că în sec. 6-7 sunt caracteristice numai populației băstinașe, răspândindu-se mai târziu în Câmpia Tisei și chiar zona Dunării mijlocii, unde vor fi preluate și de slavi (*Comșa 1973*, p. 204; n. 3, p. 204). În 1959 aceeași autoare considera că, dacă populației romanice locale îi sunt caracteristice bordeiele cu vatră deschisă, slavii pot fi delimitați prin bordeie cu cuptoare de piatră sau lut (*Comșa 1959*, p. 93).

¹⁴ Un cuptor "cruțat" în pământ este menționat la {ura Mică (jud. Sibiu), datat în sec. 2-1 î.Chr. (*Glodariu, colab. 1979*, p. 150; fig. 1, p. 150). În două dintre bordeiele cercetate la Brănești-Vadu Anei (Sectorul agricol Ilfov), datate în sec. 2-1 î.Chr. s-au găsit cuptoare amenajate într-un bloc de lut cruțat, cu baza rotundă sau în formă de poicoavă (*Damian, colab. 1994*). Nu exclud posibilitatea ca cele două locuințe să fi fost greșit datate pe baza materialului antrenat în umplutura lor, deoarece aici există și o locuire din sec. 7. Din precizările primite de la dl. Silviu Teodor (coautor al săpăturii) am înțeles că același tip de cuptor este caracteristic și locuințelor mai târzii cercetate aici, spre exemplu nr. 3 și 8. Aceeași situație se repetă, probabil, în așezarea de la Bornești (jud. Neamț), unde au fost surprinse și complexe din sec. 6-7, iar printre cioburile atribuite epocii Latene se află sigur și unele mai târzii, lucrate cu mâna, posibil unele chiar la roata înceată (*S. Teodor 1984*, fig. 14, 15, p. 132). Cuptorul din locuința nr. 3 de la Dulceanca I (datată în sec. 3 d.Chr.) a fost frecvent invocat ca precedent al cuptoarelor scobite într-un bloc de lut cruțat din sec. 6-7 (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 32, fig. 12, p. 33). Există însă câteva argumente ce sprijină posibilitatea ca unele dintre locuințele de aici, în primul rând cea cu nr. 3, să aparțină în realitate orizontului din sec. 6, unde astfel de cuptoare, de asemenea însoțite de vâlătuci, apar într-o formă identică (*Stanciu 1998*, n. 19). Din zona sud-carpatică a României și datate în epoca romană, au fost menționate, uneori cu precizări neclare, cuptoare amenajate pe o platformă de lut cruțat sau chiar scobite în interiorul ei, la Chilia (*Morintz 1962*, p. 517; fig. 4, p. 516), Mătăsaru (*Bichir 1984*, p. 11), Dulceanca I (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 23; fig. 4, p. 24, fig. 12, p. 33). Un cuptor scobit într-un bloc de lut cruțat (tipul I.A) a fost semnalat în așezarea Sântana de Mureș - Cerneahov de la Alexandria. În jurul lui au fost găsite numeroase pietre și vâlătuci, iar printre fragmentele ceramice recoltate din locuință apare și un fragment dtr-o țaviță lucrată cu mâna. Este posibil ca

locuințelor și aproape întodeauna însoțite de vălătuci, iar în inventarul ceramic și de vase lucrate cu mâna slave timpurii, își au punctul de greutate pe teritoriul României în sec. 6 (probabil a doua jumătate) și caracterizează zona central-vestică a Munteniei, dar și unele așezări din teritoriul nord-vestic al țării.

O cartare a cuptoarelor scobite într-un bloc de lut a făcut același Gavrituchin, operând în prealabil o clasificare a acestora¹⁵. La rezultate asemănătoare ajunsese și P.A. Rappoport¹⁶. Cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruțat, cu cupola construită din vălătuci (?) se concentrează în intervalul delimitat de mijlocul sec. 5 și mijlocul sec. 6 în bazinul Bugului vestic, pe cursurile mijlocii ale râurilor Goran i și San, zona așa-numitei grupe Ripnev (*Gavrituchin 1993*, p. 106, 110; *Rappoport 1972*, p. 230; *Rusanova 1976*, p. 47; *Parczewski 1993*, p. 98). Situația poate fi exemplificată prin cuptoarele de la Ripnev (*Baran 1963*, fig. 1, p. 353; fig. 2, p. 354; fig. 3, p. 355) și Zimne 4 (*Gavrituchin 1993*, p. 104) în Ucraina nord-vestică, Swierszczow Kolonia¹⁷, Măckowka¹⁸ și Igolomia (*Parczewski 1993*, p. 98) în răsăritul Poloniei. Dacă încadrarea cronologică și atribuirea etnică sunt corecte, atunci una dintre cele mai vechi apariții a cuptorului scobit într-un bloc de lut în mediul slav timpuriu este cea dintr-o locuință adâncită de la Nesluchov (Ucraina, districtul Lvov, pe cursul superior al Bugului vestic), în care ceramica slavă timpurie, lucrată cu mâna, se asociază celei lucrată la roată, de factură Cerneahov; complexul a fost datat în sec. 4, până la începutul sec. 5 (*Cigilik 1996*). În spațiul dintre Bugul vestic și râul Goran i cuptoarele de acest tip vor fi utilizate și în perioada următoare, adică de la mijlocul sec. 6 până la începutul sec. 7, în a doua jumătate a sec. 7 răspândindu-se spre nord-est până pe cursul mijlociu al râului Pripet; mai târziu va deveni tipul de bază în cadrul culturilor Volânțevo și Romensk (*Gavrituchin 1993*, p. 106).

Gruparea cea mai consistentă a cuptoarelor scobite într-un bloc de lut cruțat este în mod cert delimitabilă la Dunărea inferioară, respectiv în centrul și vestul Munteniei. O altă grupare este cea care se conturează aproximativ între râurile San și Goran i și pe Vistula superioară. O altă grupare compactă pare să existe în zona bazinului superior al Tisei (nord-estul Ungariei, sud-vestul Ucrainei carpatică și nord-vestul României). Pe teritoriul Moldovei descoperirile sunt izolate¹⁹. Cu o singură excepție la sud de Carpați, anume

această locuință (nr. 4) să aparțină unei perioade ulterioare (*Preda 1961*, fig. 4, p. 213; fig. 3, p. 212; fig. 6/5, p. 214). În așezarea (sec. 4) de la Țima (jud. Prahova), sunt menționate locuințe cu cuptor scobit într-un bloc de lut cruțat, cu cuptor construit din piatră sau scobit în perete (*Olteanu, colab. 1979*, p. 277; *Olteanu, Neagu 1984*, p. 155; *Olteanu, colab. 1993*, p. 346). În Transilvania, prima apariție certă a unui cuptor scobit într-un bloc de lut poate fi menționată în cazul locuinței 18 de la Bratei 1, atribuită fazei b, datată de la mijlocul sec. 5 până în primele decenii ale sec. 6 (*Bârzu 1994-1995*, p. 241, 244).

¹⁵ *Gavrituchin 1993*, fig. 6, p. 108-109. Deosebește tipul I, caracterizat prin forma circulară în plan, complet desprins de pereții gropii locuinței și tipul II, de formă dreptunghiulară în plan, blocul de lut nefiind desprins de pereții locuinței (p. 110). Cum în cazul tipului II autorul are în vedere cu precădere descoperirile românești din zona Dunării inferioare, trebuie făcută precizarea că în cazul majorității exemplurilor blocul de lut este totuși desprins de pereții locuințelor. Presupun că, cel puțin uneori, autorii săpăturilor puteau să nu sesizeze ductul peretelui (respectiv șanțulețul păstrat) care separa blocul de peretele gropii locuinței. O clasificare mai nuanțată a operat S. Dolinescu-Ferche, însă în esență sunt delimitate aceleași tipuri (*Dolinescu-Ferche 1995*).

¹⁶ *Rappoport 1972*, fig. 3, p. 232; fig. 4, p. 234. Nu este clar dacă autorul are în vedere exclusiv cuptoarele scobite într-un bloc de lut, deoarece menționează - pentru zona Bugului vestic, a Pripetului și zona de stepă a Moldovei - și unele cuptoare construite numai din bucăți de lut (vălătuci?), după modelul celor din piatră (p. 230).

¹⁷ *Zakoscielna, Gurba 1993*, fig. 5, p. 14-15. Aici locuința și cuptor tipu I.A, absolut identic celor de la Lazuri. Locuința - datată în sec. 5 sau la răscrucea dintre sec. 5-6 - este considerată ca fiind unul dintre cele mai vechi complexe slave timpurii din Polonia (p. 20).

¹⁸ Situl nr. 2, probabil cuptoarele nr. 1/1965 și 6/1965 (*Parczewski 1993*, p. VIII, p. 182; pl. IX, p. 183). Cuptorul nr. 2 a fost atribuit celui mai vechi orizont din așezare (p. 90).

¹⁹ În cazul câte unei singure locuințe și în asociere cu cuptor de piatră sau vatră mărginită de pietre (*Mitrea 1978*, p. 208-209; fig. 2/1; *Mitrea 1980*, p. 70; fig. IX/2; pl. XVIII/1).

locuințele de la Vlădiceasca (nesigur dateate și în a doua jumătate a sec. 5), cele mai timpurii descoperiri puse pe seama slavilor sunt cele din arealul nordic al culturii Praga, dateate în a doua jumătate a sec. 5 - începutul sec. 6. Este posibil ca acest tip de cuptor să-și aibă originea aici în mediul Cerneahov târziu. Precedente izolate pentru aceste cuptoare ar putea exista și la sud de Carpați (Dulceanca I, {irna, Alexandria, eventual și altele), însă de cele mai multe ori datarea inițială poate fi pusă sub semnul întrebării.

Teoretic cel puțin, așa cum indică răspândirea descoperirilor, s-ar părea că în arealul nordic al culturii Praga și la Dunărea inferioară au existat centre genetice distincte pentru acest tip de cuptor. Totuși, între vestigiile din cele două zone există suficiente elemente de legătură, în virtutea cărora este mai logică presupunerea că au fost vehiculate de aceeași populație, iar centrul inițial de răspândire a fost acela unde pentru perioada secolelor 5-7 sunt atestate cel mai devreme. Cele mai vechi instalații pentru foc de acest tip din arealul nordic al culturii Praga au fost atribuite celei de-a doua jumătăți a sec. 5 ori sec. 5 târziu și etapei de început a secolului următor, dată la care în zona sud-carpatică a României, cu excepția nesigură remarcată deja de mai multe ori, astfel de cuptoare nu sunt obișnuite locuințelor. Cuptoarele din arealul ocupat de cele două grupe sunt identice, mai mult, sunt utilizați în legătură cu ele vâlătuci identici ca forme și dimensiuni, iar locuințele sunt foarte asemănătoare prin restul detaliilor. Indiscutabil este faptul că, pe de o parte, în cadrul grupării nordice este vorba despre așezări slave timpurii, pe de alta, la sud de Carpați, în majoritatea cazurilor - chiar dacă în măsură mai mică - apare și ceramică slavă timpurie lucrată cu mâna. Nu în ultimul rând, cel târziu spre mijlocul sec. 6 (cum atestă sursele scrise dintr-o etapă ușor mai târzie), slavii trebuie să fi fost prezenți în nordul Dunării inferioare (Pohl 1988, p. 96).

Referitor la originea cuptoarelor de lut simple, amenajate la nivelul podelei sau pe un postament de pământ cruțat și a celor scobite în pereții locuințelor ori amenajate în spațiul dintre locuințe, majoritatea specialiștilor români consideră că ele au origine locală, fiind uneori denumite "cuptoare pentru copt pâine, de tip roman" (Zaharia 1967, p. 153; Mitrea 1970, p. 364; Comșa 1973, p. 204 ș.a.). Foarte probabil că această explicație este valabilă, alături însă de precizarea că aceste cuptoare au fost în realitate mult mai larg răspândite în perioada antoslavă²⁰. Se pare, de asemenea, că ele nu sunt caracteristice celui mai vechi orizont slav și că ele s-au răspândit la slavi abia în sec. 7-8 (Rusanova 1976, p. 47; Parczewski 1993, p. 98-99; Gavrituchin 1993, p. 107). De aceea, opinia lui M. Rusu, după care cuptorul scobit în peretele locuinței a fost introdus în Transilvania de un grup slav vestic ajuns aici spre sfârșitul sec. 7, nu poate fi susținută (spre exemplu Rusu 1973, p. 197; n. 38, p. 197).

Ceramica

Cu o singură excepție clară (pl. II/5), vasele de lut găsite în cele cinci locuințe de la Lazuri au fost lucrate cu mâna. Deși doar examinarea macroscopică a compoziției pastei ceramice nu oferă rezultate suficient de sigure, am încercat o înregistrare detaliată a observațiilor, presupunând că datele obținute sunt apropiate totuși situației reale (fig. 3).

Complex	1	2	3	4	5	6	7

²⁰ Nu insist asupra cazurilor depistabile pe teritoriul României sau asupra celor din partea central-estică a Europei (acestea menționate deja), amintind doar constatarea că în zona Tisei ele au fost utilizate și de către sarmați (Fodor 1985, p. 69).

1	100	-	-	-	-	-	-
1a	81,82	-	-	-	18,18	-	-
8	14,28	-	28,58	-	57,14	-	-
11	90	-	-	10	-	-	-
14	83,33	-	-	-	-	-	16,16
17	45,45	9,09	-	9,09	9,09	27,27	-
18	100	-	-	-	-	-	-
medie	73,55	1,30	4,08	2,73	12,06	3,90	2,38

Fig. 3. Lazuri-Lubi tag. Compoziția pastei vaselor lucrate cu mâna (procente). 1: cioburi pisate. 2: cioburi pisate și nisip. 3: cioburi pisate și microprundiș. 4: nisip. 5: microprundiș. 6: macroprundiș. 7: ingrediente nesesizabile (?).

În mod clar pot fi separate, din acest punct de vedere, două grupe, prima caracterizată prin amestecul lutului precumpănitor cu cioburi pisate, cea de-a doua prin utilizarea ca adaos a nisipului ori a micro/macroprundișului. Înțeleg prin microprundiș nisipul amestecat cu pietricele de dimensiuni mai mici (până la 2-3 mm), ceea ce înseamnă că avem de-a face cu prundiș sortat. În alte cazuri, este sesizabilă utilizarea unui adaos mai grosier, adică nisip ce conține multe pietricele și de dimensiuni mai mari, pentru care am utilizat termenul de macroprundiș. Uneori, cioburile pisate - utilizate ca degresant în cazul primei grupe - apar sub forma unor bucăți mai mari, ușor sesizabile la suprafață și în secțiunea fragmentelor ceramice, alteori au fost suficient de bine pisate pentru ca prezența lor să devină mai greu observabilă. Cantitatea cioburilor pisate amestecate cu lutul variază. Este posibil ca uneori să fi fost utilizată șamota (lut special ars cu acest scop, sfărâmat), așa cum s-a constatat în alte zone (Zeman 1976, p. 220; Baran, Prihodnjuk 1990, p. 231; Parczewski 1993, p. 27; Fusek 1994a, p. 17), însă separarea cu ochiul liber a acestui adaos, față de cioburile pisate, este imposibilă. Uneori, cioburile pisate apar împreună cu nisip, micro/macroprundiș, fiind posibil ca, cel puțin în unele cazuri, prezența pietricelelor să se datoreze faptului că lutul nu a fost bine ales. La nivelul ceramicii din cele cinci locuințe este evidentă utilizarea prioritară a cioburilor pisate ca adaos, urmând apoi microprundișul. Cum însă este necesar să avem în vedere și cazurile în care cioburile pisate sunt asociate cu alte ingrediente, rezultă că de fapt cioburilor pisate le revine chiar o proporție mai mare (78,93%).

J. Zeman a separat o grupă definibilă prin utilizarea în diferite proporții a nisipului fin, în care apar și pietricele de până la 5 mm diametrul și o a doua, caracterizată prin utilizarea unei cantități mari de nisip cu bob uniform, bine amestecat cu lutul și alcătuind o structură omogenă. În timp ce vasele din prima grupă au fost lustruite înainte de ardere sau li s-a aplicat un strat fin de angobă, celor din grupa a doua le lipsește de regulă această particularitate, fiind sesizabile la suprafață nisipul sau mica²¹. După acest autor, vasele din grupa a doua sunt asemănătoare ceramicii lucrată cu mâna mai târzie și apar de regulă în complexe în care există deja marfă lucrată cu mâna ornamentată sau modelată la roată (Zeman 1976, p. 220). După altă părere, vasele cu pereți mai subțiri, confecționate din pastă amestecată cu nisip sau microprundiș și cu suprafața netedă, au o poziție cronologică mai timpurie, iar pasta grosieră, amestecată cu cioburi pisate, pietricele, de unde și aspectul zgrunțuros al suprafeței vasului, sunt caracteristici mai târzii (Rusanova 1976, p. 19, 24).

²¹ Zeman 1976, p. 220. Observații valabile și în cazul ceramicii din Polonia (Parczewski 1993, p. 27).

La Lazuri există cazuri când datorită cantității mai mici a degresantului ori faptului că el a fost bine pisat și amestecat cu lutul, aspectul pastei arse este mai fin.

A fost exprimată părerea că tipul Praga propriu-zis al ceramicii slave timpurii este definibil în raport cu alte variante regionale tocmai prin particularități de ordin tehnic (pastă cu nisip și suprafața bine netezită), caracterizând zona situată la vest de Vistula. În teritoriul cuprins între râurile Pripet și Teterev, în complexele Korceak vasele de tip Praga ar coexista cu vase în a căror pastă se află cioburi pisate și pietriș (*Comșa 1971*, p. 111; *Teodor 1978*, n. 202, p. 64). O astfel de separare tranșantă este greu de susținut astăzi, deoarece în Polonia, Slovacia și chiar Boemia este constatabilă utilizarea cioburilor pisate sau a șamotei (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 27; *Fusek 1994a*, p. 17). Se pare, totuși, că în partea vestică a Europei centrale au fost utilizate cu precădere, ca adaosuri, nisipul sau roca sfărâmată (*Zeman 1976*, p. 220; *Pleinerová 1968*, p. 651-652; *Brachmann 1983*, p. 33; *Szykalski 1991*, p. 85). Vasele ce conțin în pastă cioburi pisate sau șamotă sunt mai frecvente în zona răsăriteană a lumii slave (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 27), însă acest tip de pastă ceramică nu a fost specific doar olăriei slave, existând precedente clare și pe teritoriul României (*Teodor E. 1996*, p. 32-33).

Majoritatea vaselor trebuie să fi fost modelate din suluri de lut așezate în spirală (procedeul cel mai eficient), suluri de lut suprapuse (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 27), eventual - în unele cazuri - chiar prin suprapunerea progresivă a unor fâșii sau bucăți de lut (*Godea 1982*, p. 44; *Friesinger 1971-1974*, p. 33). Vasele mici au fost lucrate dintr-o singură bucată de material. Nu apar, după netezirea și arderea vaselor, indicii clare despre procedeele utilizate în scopul modelării. Atenția sau îndemânarea cu care vasele au fost lucrate variază de la forme accentuat asimetrice pe verticală și orizontală, cu pereți neregulați ca grosime și la suprafață, până la, uneori, vase cu formă simetrică, pereți cu grosime constantă și suprafața atent netezită. Întodeauna sunt vizibile, cu precădere pe direcție verticală sau oblică și mai accentuat în interiorul vaselor, urmele netezirii (cel mai probabil cu o bucată de cârpă sau piele umedă). Vasele trebuie să fi fost modelate pe suporturi de lemn plate ori ușor convexe, cum indică uneori fundurile concave.

Este variabilă și calitatea arderii, aproape fără excepție neuniformă, aspect indicat de miezul mai închis la culoare și suprafața neuniform colorată. Există vase a căror pastă a devenit, în urma arderii, chiar foarte compactă, altele cu pasta fărâmicioasă, efecte datorate nu numai calității arderii, ci și calității pastei crude. Adeseori fundurile prezintă urme de ardere secundară, iar în zona marginii apare o bandă de culoare cenușie ori neagră, cel din urmă detaliu indicând probabil poziția vasului în timpul arderii (*Zeman 1976*, p. 220). Analizele efectuate indică în unele cazuri o temperatură de ardere în jurul a 800°C, care - după unii autori - presupune utilizarea cuptoarelor; cercetările experimentale au dovedit însă faptul că pentru obținerea unei calități medii a arderii (520 - 600°C) erau suficiente instalațiile de foc deschise (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 28). Este mai probabil însă că vasele au fost arse de multe ori în cuptoarele menajere sau, situație certă pe teritoriul României, în cuptoare (simple, fără grătar) special amenajate.

După părerea lui J. Zeman, o familie utiliza pe parcursul unui an, cu precădere în scopul preparării hranei, cel mult 20 de vase, în tranșe de câte 4-6 exemplare (*Zeman 1976*, p. 220). Presupunerea este confirmată și de media numărului de vase descoperite în locuințele de la Lazuri (în jur de 7-8). Cum oalele domină net în repertoriul formelor ceramicii slave timpurii, se poate presupune că alte forme utilizate au fost confecționate cu precădere din lemn și nu s-au păstrat (*Parczewski 1993*, p. 63, după K. Godlowski).

În ce privește formele vaselor de la Lazuri, ele corespund materialului specific mediului slav timpuriu²². Domină oala cu diametrul maxim situat în partea superioară a vasului și gura cilindrică, considerată ca formă reprezentativă pentru ceramica slavă timpurie și consacrată în literatura de specialitate sub denumirea de *tip Praga*²³. Utilizarea acestui termen pentru întreaga ceramică din arealul grupei Praga este controversată, iar o definiție precisă a tipului Praga propriu-zis încă lipsește²⁴. Ca variantă a tipului Praga a fost delimitat așa-numitul *tip Korceak*, caracterizat prin oale ce au profilul mai zvelt și o valoare apropiată între diametrul gurii și diametrul maxim (Rusanova 1976, fig. 6, p. 18; Rusanova 1988). Este reprezentativ pentru zona Volhiniei, unde reprezintă între 80-90% din totalul ceramicii (Rusanova 1988; Baran, Prihodnjuk 1990, p. 232). Vasele de tip Praga sau Praga-Korceak (expresie folosită adeseori) s-au răspândit pe un teritoriu întins din Ucraina până în Germania estică, iar spre sud până la Dunărea inferioară, marcând migrația slavilor.

Cum, aproape constant, datarea complexelor slave timpurii s-a bazat pe prelucrarea ceramicii, se înțelege de ce clasificarea ei formală și cronologia relativă au constituit obiectul unor demersuri repetate²⁵. În mod evident, prima necesitate în acest scop o reprezintă definirea cât mai exactă a formei vasului, urmând apoi elaborarea unei tipologii și analizele statistice. În cazul ceramicii slave timpurii (lucrată cu mâna), marcată de stereotipie, un sistem tipologic construit pe cale semi-intuitivă este supus unor riscuri serioase, nu în ultimul rând acela reprezentat de subiectivitatea autorului²⁶. Aspectul puțin diferențiat, cvasi-unitar al acestei ceramicii este recunoscut, iar limitele dintre forme și tipuri sunt dificil de surprins și definit. În plus, vasele sunt păstrate de cele mai multe ori în stare fragmentară și, adeseori, sunt accentuat asimetrice pe orizontală și verticală (Pleinerová, Zeman 1970, p. 732; Rusanova 1976, p. 16; Parczewski 1993, p. 28). Cealaltă posibilitate ține de "transpunerea matematică" a formei vaselor prin urmărirea variabilității proporțiilor și a altor parametri²⁷, obstacole existând și în acest caz²⁸.

Pentru clasificarea ceramicii din nord-vestul României am aplicat sistemul utilizat de G. Fusek, remarcabil prin modalitatea de a analiza forma vasului, prelucrarea tipologiei și nu în ultimul rând prin analizele statistice ce susțin o cronologie relativă, chiar dacă discutabilă (Fusek 1994a, p. 28-58; Fusek 1994b, p. 19-20)²⁹. Printre fragmentele înscrise

²² O comparație preliminară, spre exemplu cu materialul înregistrat la Rusanova 1976; Zeman 1976; Parczewski 1993; Fusek 1994a.

²³ Borkovský 1940; Baran, Prihodnjuk 1990, fig. 44, p. 233, 235; Baran 1991, fig. c, p. 35; p. 39; Parczewski 1993, p. 43; fig. 4.5, p. 34-35; Fusek 1994a, p. 305.

²⁴ O succintă prezentare a chestiunii, dar și a discuției cu privire la originea tipului Praga, la Parczewski 1993, p. 43, 62-65.

²⁵ O prezentare critică la: Parczewski 1993, p. 28-30; Fusek 1994a, p. 19-28.

²⁶ Cazul exemplului selectat de Eug. S. Teodor, comparând două propuneri pentru tipologia ceramicii grupei Penkovka (Teodor E. 1996, p. 35-36).

²⁷ O disociere a celor două metode la Parczewski 1993, p. 28.

²⁸ Cele mai serioase menționate la Parczewski 1993, p. 29. Rezerve clar exprimate de C. Stana (Stana 1995, p. 288). Referitor la această posibilitate, într-o ordine ce marchează și perfecționarea metodei, sunt de menționat: Pleinerová, Zeman 1970; Rusanova 1976; Rusanova 1988; Zoll-Adamikowa 1985; Parczewski 1988; Parczewski 1993; Fusek 1994. Eug. S. Teodor a conceput sistemul *Compas* (Teodor E. 1996).

²⁹ Conturul vasului este tratat ca sumă a unor linii curbate situate la distanțe diferite față de o axă verticală, ce trece printr-un punct fix. Prin formule simplificate (de cele mai multe ori raporturi între diferite dimensiuni) se obțin indecși ce definesc forma vasului (calculare operate în milimetri și exprimate în cifre cu două zecimale). Formulele A, B, H, M definesc forma vaselor întregi (H pentru oale și M pentru castroane). Separarea celor două forme (oale/castroane) este operată pe baza raportului dintre diametrul maxim și înălțimea totală a vasului. Dacă înălțimea este mai mare sau egală cu media vasul este de tip oală, dacă este mai mică vasul este de tip castron. Din combinația indecșilor H2/H1, A2/A1 au rezultat opt tipuri importante de oale (modelate cu mâna sau la roată), incluzând mai multe subtipuri și variante, iar prin combinația indecșilor M2/M1, A1/A2 au fost delimitate patru tipuri principale de castroane (sau oale-castron) și mai multe subtipuri și variante. Cronologia relativă a întregii

în anexă am inclus și exemplare pentru care nu a fost posibilă decât determinarea gradului de înclinare a marginii; repartizarea lor în vreun tip rămâne nesigură și de aceea am marcat cifra corespunzătoare tipului cu caractere italice. Tabelul care descrie materialul ceramic (*anexa*) respectă modelul utilizat de G. Fusek, parametri și valoarea indecșilor (D, D2 și G2 exprimați în grade) fiind înscrise pe trei rânduri în interiorul fiecărei coloane. Am păstrat întocmai marcajele utilizate de autorul al cărui model l-am folosit, inclusiv pentru tipurile și variantele delimitate. Fără excepție, exemplarele întregi se încadrează în tipurile și variantele stabilite pentru materialul slovac, existând cazuri în care vasele de la Lazuri nu pot fi incluse însă unor subvariante, situație ce poate fi explicată prin anumite particularități regionale ale olăriei din această perioadă. Este explicabil de ce uneori vasele de mari dimensiuni, datorită modelării dificile, au un profil ușor diferit în raport cu cele de mărime medie, care reprezintă tipul respectiv. Proporțiile lor se încadrează însă în parametri caracteristici aceluși tip. Este posibil ca încadrarea în tipuri a vaselor mici sau miniaturale să fi fost întâmplătoare, de aceea G. Fusek le tratează ca o grupă distinctă (*Fusek 1994a*, p. 77).

Pot fi separate două forme de bază: oala și castronul (oala-castron, cum este denumită uneori). În cazul primeia dintre ele, înălțimea vasului depășește sau este egală diametrului maxim, în cazul celei de-a doua, înălțimea se află sub valoarea diametrului maxim. Denumirea de castron este mai degrabă convențională, deoarece este nesigur că aceste vase îndeplineau funcția unui castron propriu-zis. Această formă este slab reprezentată în locuințele de la Lazuri (sigur doar în locuința 1a, pl.II/6 și pl. III/2). Prezența sporadică a castroanelor caracterizează și alte zone (*Rusanova 1976*, p. 20; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 232-233). Aproape constant apar în inventarul ceramic al locuințelor câte unul (cel mai frecvent), două sau trei ori chiar patru vase de mari dimensiuni, uneori cu înălțimea de aproape 50 cm (pl. I/1). Ele pot fi caracterizate drept vase de provizii (poate mai ales pentru apă) și trebuie să fi fost parțial îngropate în interiorul locuinței, cazul unui astfel de recipient găsit în imediata apropiere a cuptorului locuinței nr. 18/1997. Astfel de vase există în general rar în inventarul locuințelor slave timpurii (*Zeman 1976*, p. 190; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 231; *Parczewski 1993*, p. 45) și de aceea apariția lor aproape constantă în locuințele de la Lazuri poate fi remarcată ca interesantă.

Este nesigur dacă putem vorbi în cadrul ceramicii lucrată cu mâna și despre o a treia formă, anume tăvițele circulare. Un fragment provine din locuința 1a, probabil chiar din zona cuptorului, deși situația nu este suficient de clară, deoarece ciobul nu purta nici un marcaj (pl. III/8). Un fragment minuscul, posibil din marginea unei tăvițe, a fost găsit în apropierea cuptorului locuinței nr. 14 (pl. XXIX/6), iar alte două fragmente mărunte provin din locuința nr. 17 (unul găsit în cuptorul nr. 2, celălalt în stratul nr. 4, așadar în legătură cu al doilea nivel de locuire sesizat în acest complex (pl. XXXV/4,5).

ceramici este susținută însă de analiza formală a părții superioare a vaselor, avându-se în vedere și tehnica modelării. Pentru fiecare fragment (păstrat până la linia diametrului maxim) au fost urmărit 7 parametri ce caracterizează detaliat forma vasului în această zonă. Formulele D2, E1, E2 au servit ca bază pentru stabilirea principalelor tipuri. Subtipurile și variantele au fost delimitate cu ajutorul formulelor F și G. Tipurile și variantele stabilite au constituit baza pentru prelucrarea unor diagrame seriale (autor P. Stadler). Au fost efectuate 4 analize seriale, comparându-se apariția comună a 3 caracteristici definite, 5 și a tuturor celor 7. În ultima analiză s-a urmărit apariția comună a tipurilor și variantelor parametrilor definiți, fiind combinate perechi ale acestora și separate 172 dintre ele. Din comparația combinațiilor de tipuri și variante ale parametrilor a rezultat că pentru exploatarea cronologică sunt importante numai anumite tipuri și variante, respectiv combinațiile lor. G. Fusek a revenit în 1995 cu o încercare de analiză demonstrativă a ceramicii slovace de la sfârșitul sec. 5 până în prima jumătate a sec. 10, raportată în esență la sistemul din 1994, operată fiind doar o simplificare (*Fusek 1995*).

Singurul exemplu pentru utilizarea unor platouri rectangulare de lut, foarte probabil plasate deasupra cuptorului, îl oferă locuința nr. 1a. Interesant este faptul că fragmentele găsite în cuptor și umplutura locuinței indică două exemplare (pl. III/6; pl. IV/1-5). În același complex a apărut un castron (?) scund, cu pereții aproape perpendiculari și marginea răsfrântă spre exterior (pl. III/2). Vasul nu reprezintă un produs “de serie” al olăriei slave timpurii, însă are analogii foarte bune³⁰.

Trei vase întregibile, găsite în locuințele 11 (pl. XXIII/8), 14 (pl. XXIX/2) și 17 (în cuptorul 1, deci aparține primei faze din utilizarea locuinței; pl. XXXV/6) reprezintă tipul I.1.b Fusek. Sunt vase zvelte, uneori (pl. XXIII/8) cu o valoare pentru indexul H2 sub limita inferioară cunoscută în cazul materialului din Slovacia (*Fusek 1994a*, fig. 14 și 15, p. 32). Linia diametrului maxim (umerii) este situată foarte sus. Diametrul gâtului are o valoare relativ mare față de cea a diametrului maxim, fiind apropiată de cea a indexului A2 pentru toate exemplarele (între 0,82-0,93). Marginea vaselor este scundă și aproape verticală în majoritatea cazurilor, iar partea superioară este slab profilată. Tipul I.1.b este comparabil tipurilor 2.1, 2.2, 3.1 și 5.1 Parczewski³¹, de asemenea tipului I/A Rusanova (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18; p. 17-18; *Rusanova 1988*, fig. 1, p. 94). După părerea mai multor autori, aceste vase sunt reprezentative pentru mediul răsăritean slav timpuriu și pot indica o poziție cronologică mai timpurie (*Parczewski 1993*, p. 44). Apar mai departe în Polonia estică, Boemia, Moravia, Slovacia, rar în zona Elbei mijlocii și pot fi legate de conformația clasică a tipului Korceak din Ucraina vestică, adică din Volhinia și Podolia (*Parczewski 1993*, p. 44). Oala descoperită în locuința nr. 11 (pl. XXIII/8) este identică unui exemplar de la Bachórz (Polonia sud-estică, pe râul San), considerat ca exemplu clasic pentru tipul Korceak, cu analogii îndeosebi în bazinul superior al Terevului și bazinul mijlociu al râului Sluc. Originea estică și poziția cronologică timpurie a tipurilor slab profilate Parczewski 5.1 și 8.2 o confirmă analogiile clare de pe Niprul mijlociu și superior ori cele din Moldova (*Parczewski 1993*, p. 44-45).

Câte un exemplar din locuința 1a (pl. I/1) și 8 (pl. XIII/1) reprezintă subvariantele II.1.b.C. În general vasele incluse tipului II diferă de cele caracteristice tipului I (Fusek) prin forma mai bombată, indicată de valorile mai mari ale indicelui H2, iar diferența dintre diametrul gurii vasului și cel al fundului este mai mare. Vasele tipului II sunt cele mai apropiate de forma clasică a tipului Praga, corespunzând în general tipului 2.3 Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 5, p. 35). Sunt vase cu umeri înalți (linia diametrului maxim este plasată sus), iar între diametrul gurii și cel al fundului vasului există o diferență relativ mare. Atrage atenția aspectul uniform al marginilor, aproape verticale, alături de profilatura slabă a părții superioare a acestor vase. Analogiilor bune din Slovacia, incluse subvariantei II.1.b.C (*Fusek 1994a*, fig. 28, p. 39), le pot fi alăturate și cele din Polonia, reprezentate prin tipul 2.3 al lui M. Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 5, p. 35). Vasele din nord-vestul României pot fi apropiate și tipului I/C și I/D Rusanova din Ucraina nord-vestică (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18; *Rusanova 1988*, fig. 1, p. 94), așadar din mediul tipului Korceak. Prezența unor astfel de vase poate fi constatată și pe teritoriul României, spre exemplu la Poian (*Székely 1992*, fig. 16/1a, p. 267), Ștefan cel Mare (*Mitrea 1980*, pl. XXIII/4) sau Dulceanca 1 (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 63/4, p. 72). În cazul ceramicii din Slovacia, subvariantele II.1.b.C a fost separată de subvariantele II.1.b.D, datorită diferenței mai mici dintre diametrul fundului și cel al gâtului vasului. În aceeași zonă, vase ca cele de la

³⁰ Ripnev II (*Baran 1963*, fig. 6/8, p. 359); Brno-Piskáry (*Jelínková 1990*, fig. 4/1, p. 257; fig. 6/4, p. 259); tipul 11.4/b Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 12, p. 42); Nitra-Mikov dvor (*Fusek 1991*, pl. I/9,10, p. 319).

³¹ *Parczewski 1993*, fig. 4, p. 34; fig. 6, p. 36; fig. 8, p. 38; pentru parametri H2, A1 și B2 se poate urmări, în cazul fiecărui tip, tabelul 1, p. 32.

Lazuri par să fie reprezentative pentru tipul II.1 (*Fusek 1994a*, fig. 28, p. 39). Dacă nu cumva intervine întâmplarea, în nord-vestul României acestei subvariante îi aparțin cu precădere vase de dimensiuni mari (este și cazul unui exemplar de la Panic). Ele pot fi considerate ca tipice pentru definiția tipului Praga propriu-zis și ar putea fi menționată o întreagă serie de analogii din mediul ceramicii slave timpurii. Remarc doar un vas modelat la roata înceată, aproape identic exemplarului găsit în locuința 1a de la Lazuri (acesta lucrat cu mâna), descoperit la Stupava, în Slovacia (*Fusek 1994a*, pl. LXI/1; p. 248-249; pentru indecși p. 282). În nord-vestul României subvariantei II.1.b.C îi aparține urna mormântului 21 de la Pișcolt-*Nisiparie*¹². Din același mormânt provine o "cataramă" cu cârlig (fier) și din alte contexte se cunosc două amnare simple (*Németi 1983*, fig. 8/6,9,10, p. 147; fig. 10/4,6,7, p. 149). Este foarte probabil că amintitele piese se leagă de mediul avar timpuriu și că mormintele de incinerare de la Pișcolt se datează în sec. 7 timpuriu sau în prima jumătate a acestui secol.

În mod evident, tipul II.2 este apropiat tipului II.1, de care se deosebește prin faptul că umerii vasului (linia diametrului maxim) se află ceva mai jos. Cel puțin din punct de vedere vizual, încadrările în acest tip, așa cum au fost operate de G. Fusek, rămân uneori discutabile, în ce privește valabilitatea unor indecși pentru încadrările tipologice precise. Separabilă datorită indicelui H1 (între 0,51-0,65), care indică un fund și mai strâmt în raport cu diametrul gâtului, subvarianta II.2.b.C este reprezentată printr-un vas din locuința 1a (pl. II/4). Un vas miniatural (pl. II/6), găsit în secțiunea II, deși a fost inclus categoriei castroanelor de tip III.2.b.B, nu poate fi considerat decât o replică miniaturală a subvariantei II.2.b.C, reprezentată prin menționatul vas din locuința 1a. Acesta se particularizează prin valoarea medie a raportului dintre diametrele gâtului și fundului, situată între valorile specifice subvariantelor II.2.b.A și II.2.b.D. În materialul slovac această subvariantă este bine reprezentată, inclusiv printr-o oală modelată la roata înceată (*Fusek 1994a*, fig. 30, p. 41). Vasul de la Lazuri se remarcă și prin prin linia mai joasă a diametrului maxim și nu în ultimul rând chiar prin calitatea modelării. Subvarianta II.2.b.D se particularizează prin fundul și mai strâmt (modelat sub forma unui pedestal) față de valoarea diametrului gâtului, respectiv al gurii vasului. {i în acest caz există o diferență sesizabilă între profilul singurului vas, descoperit în locuința nr. 11 (pl. XXII/4) și cele ale exemplarelor atribuite de G. Fusek acestei subvariante (*Fusek 1994a*, fig. 30, p. 41), încât suntem îndreptățiți să punem sub semnul întrebării această încadrare. Este posibil ca situația să se datoreze faptului că vasul de la Lazuri se apropie mai degrabă de proporțiile unui castron, oricum, în Slovacia nu există analogii apropiate nici în rândul oalelor și nici al castroanelor. O paralelă bună apare în locuința nr. 18 de la Lublin-*Czwartek* (Polonia), printr-o oală încadrată tipului 2.4.b *Parczewski* (*Parczewski 1993*, p. X/2, p. 184; fig. 5, p. 35). După părerea mea, există o legătură între acest vas și cele în formă "de lalea", slab profilate și cu gâtul ușor evidențiat, descoperite în zona Jitomirului și în Polesia, în complexe cu vase de tip Korceak (*Rusanova 1976*, p. 38-39; fig. 20/5,6, p. 39). În așezările de la Korceak ele reprezintă între 1-3% din totalul ceramicii, mai numeroase (10-15%) fiind în așezarea de la Podrije (*Rusanova 1976*, p. 38). Vasele de acest tip sunt slab reprezentate în nord-vestul României, în afara exemplarului întreg de la Lazuri existând probabil alte câteva fragmente de margini, ceva mai multe la Panic (material inedit). A fost indicat faptul că siturile cu o astfel de ceramică se află la nord-est de arealul culturii Korceak și aparțin grupei Tușemlea-Kolocin, răspândită pe Niprul superior și în Bielorusia, legată fiind de elemente baltice (*Rusanova 1976*, p. 38-39). În acest sens, un exemplu bun îl oferă

¹² *Németi 1983*, fig. 8/5, p. 147; fig. 10/3, p. 149. Măsurătorile le-am efectuat pe desenul refăcut al vasului.

așezarea Struga 1 din Bielorusia sudică, unde astfel de vase apar frecvent (*Vergej 1993*, pl. II/6,7, p. 79; pl. III/2, p. 80; pl. V/6,7, p. 82 ș.a.).

Vasul miniatural din locuința 1a de la Lazuri (fig. 27, III.2.b.B./2; pl. 28/6) a fost inclus doar demonstrativ subvariantei III.2.b.B (castroane), în virtutea proporțiilor, însă este evident că el nu aparține categoriei castroanelor propriu-zise. Varianta III.2.b a fost separată în cadrul materialului slovac datorită gâtului mai larg, iar subvarianta III.2.b.B a fost delimitată prin valorile mai apropiate între diametrul gâtului și al fundului, reprezentată fiind printr-un singur vas, de dimensiuni mici (*Fusek 1994a*, fig. 36, p. 44; pl. XVII/11, p. 331).

În funcție de forma rezultată în urma modelării, fundurile vaselor pot fi separate în trei tipuri. *Tipului A* îi sunt caracteristice fundurile simple, care continuă fără nici o schimbare a liniei profilului jumătății inferioare a vasului; unghiul care leagă fundul propriu-zis de peretele vasului este mai mult sau mai puțin rotunjit. În cazul primei variante fundul este perfect orizontal, uneori ușor concav, aspect datorat însă mai degrabă neregularității modelării (spre exemplu: pl. I/1; II/4; XXIV/2,4), în cazul celei de-a doua, există tendința clară de arcuire a fundului spre interiorul vasului (spre exemplu: pl. XIV/3; XXXVI/8), aspect datorat cel mai probabil suportului pe care recipientele au fost modelate. *Tipul A* este identic tipurilor *a* și *b* Pleinerová-Zeman (*Pleinerová, Zeman 1970*, fig. 7, p. 727; p. 731) și tipurilor *k.a* și *k.d* Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 17, p. 55). *Tipul B* este definibil prin prezența mai mult sau mai puțin accentuată a unui picior. Într-o primă variantă pot fi grupate acele vase a căror parte inferioară se îngustează și arcuiește ușor, formând un picior mai mult sau mai puțin înalt, abia conturat (spre exemplu: pl. I/4; II/6; XXII/4; XXIV/1). În cazul variantei a doua, linia piciorului este clar conturată, însă acesta este mult mai scund (spre exemplu: pl. VI/6; XIV/2; XXIV/3; XXX/1,2). Fundurile celei de-a treia variante au o "talpă" mai mult sau mai puțin accentuată, care poate fi interpretată ca un picior cu înălțime foarte redusă (spre exemplu: pl. XXIII/8; XXIX/7,8; XXXV/6). În clasificarea Pleinerová-Zeman fundurile variantei I aparțin tipului *d* (*Pleinerová, Zeman 1970*, fig. 7, p. 727; p. 731), iar în cea a lui Parczewski tipurilor *k.b*, *k.c*, *k.f* (*Parczewski 1993*, fig. 17, p. 55). La Lazuri domină vasele cu fundurile de tip B, adică cu un "picior" mai mult sau mai puțin evidențiat.

În general ornamentul este rar prezent pe ceramica slavă timpurie lucrată cu mâna, iar în definiția tipului Praga a intrat chiar cvasi-absența acestuia (*Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 235; *Szykowski 1991*, p. 85; *Parczewski 1993*, p. 60-62; *Fusek 1994a*, p. 58-63). În general pe vasele din nord-vestul României decorul aproape că lipsește, situație cât se poate de evidentă. În locuința nr. 1a de la Lazuri s-au găsit câteva fragmente pe care apar motive executate în pasta crudă. Este vorba într-un caz despre un romb hașurat (pl. III/3), în altul despre un motiv realizat din împunsături circulare, posibil capul unei păsări, cu ochiul clar marcat (pl. III/4). Un motiv rombic hașurat, identic celui de pe fragmentul din locuința 1a, există și pe un ciob găsit în groapa nr. 8, aceasta totuși cu datare nesigură (pl. XLV/5). Explicarea acestor incizii ca ornamente propriu-zise nu este deloc sigură. Ele apar sporadic și, măcar uneori, ar putea fi interpretate ca reprezentări simbolice. Este în primul rând cazul semnelor cruciforme descoperite în număr mare pe teritoriul României și puse în legătură cu creștinismul (*Teodor 1991*, p. 82-84; n. 92, p. 84). Un argument serios în sprijinul presunerii că cel puțin anumite semne au un caracter simbolic (nu neapărat în legătură cu anumite concepte ale religiei creștine, fără a exclude însă și această posibilitate) este acela că unele dintre semne apar în formă identică în mai multe așezări contemporane. Este înainte de toate cazul crucii care are unul dintre brațe prelungit printr-o linie vălurită sau îndoită unghiular, semn atestat la Botoșana (*Teodor 1984a*, fig. 46, p. 125) sau Bacău

(Mitrea 1980, pl. XXVI/2) în Moldova și la Dulceanca 1 în Muntenia (*Dolinescu-Ferche* 1974, fig. 52/2, p. 65); foarte probabil că același semn apare la Băchorz, în Polonia (*Parczewski* 1996, fig. 14/5, p. 276). Poate fi și cazul rombului hașurat, cum apare pe fragmentul de la Lazuri, dar și la Cucorăni în Moldova (*Teodor* 1991, fig. 14/4, p. 132), Siladice ori Șurany (aici un romb alcătuit din puncte și altul din linii duble întrerupte) în Slovacia (*Fusek* 1994a, pl. I/4, p. 364; pl. LXI/4,9, p. 375).

Este interesantă frecvența acestor semne pe fusaiiolele din așezarea Lug I (sec. 7-8): zvastici, cruce, motive triunghiulare alcătuite din puncte și chiar un patrat sau romb hașurat (*Berezoveț* 1963, fig. 12, p. 167; fig. 13, p. 168) ori la Gorodka în Ucraina (aici motive alcătuite din linii asociate cu puncte) (*Prihodnjuk* 1975, fig. 12/3,4, p. 31; pl. II/10,12). Motive sau chiar scene figurate, alcătuite din mici impresiuni în pasta crudă a vaselor, apar de asemenea în mai multe locuri pe teritoriul României, spre exemplu cazul unei tăvițe de la Ciurel (*Dolinescu-Ferche* 1979, fig. 8/9, p. 193) sau al unor vase de la Poian (*Székel* 1992, fig. 7B.5/1, p. 254; fig. 15/3, p. 266), Pojorăni (*Coman* 1969, fig. 4/1, p. 295) sau Lozna-Străteni (*Teodor* 1980, fig. 9/3, p. 459). Pentru o astfel de tehnică decorativă, M. Parczewski găsește alte analogii contemporane din mediul slav timpuriu, inclusiv pe Nipru și Nistru, remarcând frecvența mare din zona Elbei mijlocii (*Parczewski* 1993, p. 61-62). Este interesant un vas descoperit în așezarea slavă timpurie de la Schulzendorf, pe care, realizată în această manieră, apare o scenă figurată căreia i s-a conferit o semnificație cultică (*Die Slawen* 1985, fig. 145/c, p. 300). Motive incizate în pasta crudă a unor vase din așezarea slavă timpurie de la Debczyno (probabil și o pasăre) au fost interpretate de asemenea ca simboluri magico-religioase (*Sikorski* 1991). În nord-vestul României, pe un singur fragment, găsit la Badon (inedit), apare un brâu simplu, plasat de-a lungul gâtului vasului. Este un element interesant, deoarece acest ornament este specific grupei Penkovka din zona silvo-stepică a Niprului mijlociu (*Parczewski* 1993, p. 67), mai rar atestat în interiorul bazinului carpatic (*Teodor* 1978, fig. 22/1-3, p. 181; *Fusek* 1994a, pl. XXXV/10, p. 349). După părerea lui Dan Gh. Teodor este caracteristic grupei Tușemlea-Kolocin, în care apare oricum (*Teodor* 1978, p. 44).

Utilizarea ceramicii modelată la roata înceată rămâne nesigură în cazul celor 5 locuințe de la Lazuri (posibil un tip mai rudimentar ca cel îndeobște cunoscut pe durata epocii medievale timpurii). Este vorba despre un singur vas, găsit în locuința 14, lucrat din pastă amestecată cu cioburi pisate și care pe suprafața exterioară a fundului prezintă o adâncitură circulară, cu diametrul de 5,4 cm (pl. XXIX/8). Alte 13 vase (material inedit), care au pe fund aceleași adâncituri (circulare sau aproape patrute), în majoritate castroane, se cunosc din așezarea de la Panic. Compoziția pastei și arderea nu diferă în raport cu vasele lucrate cu mâna și nu există alte particularități, cu excepția adânciturilor amintite, care să indice utilizarea unei roți încetete. Eventuala confirmare a acestei presupuneri ar indica momentul de început al adaptării roții olarului în mediul cultural slav timpuriu din zona Tisei superioare, cu rezultate concretizate în vase identice ca formă celor modelate cu mâna și neornamentate.

Majoritatea adânciturilor circulare au diametrul de cca. 4,5 cm, într-un caz de 3,6 cm. Aproape fără excepție li s-a oferit o explicație tehnică, în legătură cu o roată a olarului simplă (acționată cu mâna), provocate fiind de axul supraînălțat al acesteia³³. De cele mai multe ori aceste adâncituri sunt mai mici decât cele existente pe fundul vaselor din nord-

³³ *Friesinger* 1971-1974, p. 36. Este citată aici și opinia lui R. Pittioni, după care aceste impresiuni nu ar fi un indiciu tehnic și au fost create după modelarea vasului. Majoritatea specialiștilor susțin însă părerea opusă. Totuși, trebuie avut în vedere faptul că roți acționate cu mâna, bine cunoscute, ca cele de la Deda (România) și Herbignac-Landieu (Franța) nu au axul supraînălțat (*Godea* 1982, fig. 19, p. 35; fig. 20, p. 36).

vestul României, cu un diametru ce nu depășește 3 cm, însă nu lipsesc analogii pentru cazurile în care dimensiunea lor este mai mare (spre exemplu: *Fusek 1994a*, pl. XXXI/4, p. 345; pl. LXVII/4, p. 381; *Kraskovská 1972*, pl. 30/2; pl. 32/3; pl. 35/14; pl. 42/5; *Stana 1995*, fig. 6/6, p. 271; *Dostál 1975*, pl. 110/30, p. 518)³⁴. Pentru adânciturile rectangulare (de cele mai multe ori patrate) există foarte puține analogii și se consideră că vasele pe care apar au fost modelate cu mâna³⁵, însă pot semnala câteva paralele și în cazul unor vase modelate la roata înceată (*Kraskovská 1972*, pl. 50/5; *Dostál 1975*, pl. XXV/7; pl. 66/4,5; *Stana 1995*, fig. 6/6, p. 271, aici poligonală). Este nesigură interpretarea lor ca amprente ale axului roții (circular în secțiune, dar în porțiunea care străbate și fixează discul cu secțiune rectangulară), însă - dacă realmente este vorba în aceste cazuri despre utilizarea roții olarului - nu ar fi exclus să indice acel "cep" montat pe disc. Tocmai în legătură cu această supoziție se află posibilitatea de a defini variantele cele mai simple ale roții olarului și de a accepta faptul că "orice suport ce permite o mișcare de rotație" poate fi definit ca roată a olarului, în sensul unor predecesori direcți (*Godea 1982*, p. 45).

Precedentele imediate ale ceramicii medievale timpurii lucrată la roata înceată nu sunt suficient de clare. Spre deosebire de provinciile romane din zona Dunării inferioare, în Pannonia și Noricum este constatabilă utilizarea unei roți cu turație lentă. Ceramica lucrată în această tehnică este puțină în Dacia și nu există aici indicii pentru perpetuarea ei (*Comșa 1973b*, n. 4, p. 168). Principala posibilitate de a urmări această legătură ar fi așadar în direcția fostelor provincii romane din zona Dunării mijlocii, avarilor revenindu-le un anume rol în răspândirea acestei tehnici în mediul slav din apropierea lor (*Comșa 1973b*, p. 170-171). Este logică presupunerea că slavii timpurii și-au însușit tehnica modelării la roată în zonele în care contactele cu olăria locală și tradițiile antice târzii au fost mai puternice, adică în bazinul danubian (*Parczewski 1993*, p. 67; *Fusek 1994a*, p. 305-306) și aceea că nu a existat un singur centru genetic pentru această ceramică din mediul slav, că însușirea noii tehnici s-a putut produce în mai multe locuri și nu obligatoriu la aceeași dată³⁶.

Părerile cu privire la data apariției ceramicii modelată la roată (înceată) în Slovacia sunt împărțite. După părerea unor autori lipsește în sec. 6 (*Bialeková 1962*, p. 148; *Zábajnik 1988*, p. 432). După cronologia lui G. Fusek, marfa lucrată la roată și ornamentată există deja în complexele din a doua jumătate a sec. 6, cel târziu spre sfârșitul acestui secol și începutul celui următor (*Fusek 1994a*, p. 306). Ceramica lucrată la roată nu poate fi anterioară sec. 7 în zona ucraineană a Tisei superioare, unde răspândirea completă a acestei categorii s-a produs abia în a doua jumătate a sec. 9, iar limita cronologică superioară a complexelor cu ceramică preponderent lucrată cu mâna este plasată la granița dintre sec. 8-9, iar cele care conțin material în majoritate la roată au fost datate în a doua jumătate a sec. 9 (*Kotigoroško 1977*, p. 97). De altfel, în întreaga Ucraină nord-vestică slavii utilizează în sec. 6-7 doar ceramică lucrată cu mâna (*Rusanova 1976*, p. 21-40; *Rusanova, Timoșciuk 1984*, p. 16-17; 27-28; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 236; *Magomedov, Smilenko 1990*, p. 398-399). Pe teritoriul Poloniei răspândirea ceramicii lucrată la roată s-a petrecut spre

³⁴ Este mai puțin probabil ca în cazul "semnelor" cu un diametru mai mare să avem de-a face cu amprenta axului propriu-zis al roții, căreia ar trebui să-i revină cel puțin grosimea corespunzătoare. Este de presupus că partea axului roții care străpungea discul trebuie să fi fost subțiată, formând și un cant pe care se sprijinea discul. Nu este exclus ca pe acesta să fi fost montat un "cep" ușor reliefat, care asigura vasului o stabilitate mai mare în cursul modelării, impresiuni ca cele de pe fundul vaselor amintite datorându-se tocmai acestuia.

³⁵ *Fusek 1994a*, pl. XLV/10, p. 359; *Parczewski 1993*, pl. XXVI/16, p. 200; *Podgórska-Czopek 1991*, pl. I/11, p. 35. La Kod în, într-o locuință datată în sec. 6 și în una atribuită secolului 8 (*Rusanova, Timoșciuk 1984*, pl. 19/2; pl. 33/4).

³⁶ *Fusek 1994a*, p. 306. Acest autor are în vedere chiar posibilitatea ca în cazul Slovaciei un rol intermediar să-l fi avut langobarzii (*loc. cit.*).

mijlocul sau în a doua jumătate a sec. 7, probabil ceva mai devreme în Polonia sudică și sud-vestică (*Parczewski 1993*, p. 65; *Parczewski 1995*). În cazul Boemiei, J. Zeman are în vedere posibilitatea producerii ei din a doua jumătate a sec. 6 (*Zeman 1976*, p. 210-212). În linii mari, începutul unei producții organizate pentru ceramica modelată la roată poate fi plasat la slavii din Europa centrală în intervalul delimitat de sfârșitul sec. 6/ începutul sec. 7 și mijlocul sec. 7 (*Parczewski 1995b*, p. 12).

În Transilvania, se pare că pe parcursul sec. 6 ceramica modelată la roata înceată lipsește sau este rar atestată³⁷. Această categorie se afirmă odată cu așezările date cel mai devreme în sec. 7 (*Zaharia 1994-1995*, p. 312; *Stanciu, Matei 1994*, n. 34, p. 143) și în cimitirele grupei Mediaș, al căror început a fost datat ultima oară în a doua jumătate a sec. 7 (*Horedt 1986*, p. 66-73; *Horedt 1987*, p. 13). Argumentele invocate, reflectând stadiul actual al cercetărilor și cunoștințelor, nu sunt atât de puternice încât să excludă începutul așezărilor și cimitirelor cu ceramică modelată la roata înceată deja în prima jumătate a sec. 7. Referitor la zona sud-carpatică, după constatările mai vechi ale lui V. Teodorescu, deja în faza Ipotești-Cândești I (Târgșor), datată în ultima treime a sec. 5 și începutul sec. 6, erau utilizate (mai rar) vase lucrate la roata înceată (*Teodorescu 1964*, p. 490-491). O astfel de marfă n-a fost găsită, în condiții stratigrafice sau contexte sigure pe parcursul etapei Ipotești-Cândești II, datată în al doilea sfert și la mijlocul sec. 6, însă reapare în faza a III-a (ultima treime a sec. 6 - primele decenii ale sec. 7), pentru ca pe parcursul fazei a IV-a (sec. 7) să se impună (*Teodorescu 1964*, p. 492, 494-495). Prezența redusă a ceramicii modelată la roata înceată (uneori și vase lucrate cu mâna și ajustate la roată) în așezările sud-carpătice din sec. 6 este confirmată și prin alte constatări (spre exemplu: *Dolinescu-Ferche 1984*, p. 129; *Dolinescu-Ferche 1986*, p. 130).

Ridică semne de întrebare în această privință situația din Moldova, zonă referitor la care se crede că această categorie ceramică este prezentă pe întreaga durată a sec. 5-7, la vasele din a doua jumătate a sec. 6 și prima jumătate a sec. 7 fiind caracteristică pasta ce conține microprundiș (în măsură mai mică) asociat cioburilor pisate (*Teodor 1978*, p. 26-27; *Mitrea 1980*, p. 81). Dacă în cazul complexelor date în a doua jumătate a sec. 6 și începutul secolului următor prezența ceramicii modelată la roata înceată este o realitate indiscutabilă, rămâne sub semnul întrebării utilizarea acestei categorii ceramice deja în faza Costișa-Botoșana I (a doua jumătate a sec. 5 - prima jumătate a sec. 6); ea nu este menționată în așezările corespunzătoare cercetate pe teritoriul Bucovinei nordice și nici măcar în cazul așezărilor eponime (pentru verificare: *Teodor, Căpitanu, Mitrea 1968*, p. 243; *Teodor 1984*, p. 52-53).

În general, se crede că pe teritoriul României ceramica modelată la roata înceată începe să se impună, în sensul unei prezențe majoritare, spre sfârșitul sec. 7 și pe parcursul sec. următor (*Zaharia 1971*, p. 279; *Teodor 1978*, p. 86; *Baltag 1979*, p. 82; *Harhoiu, Baltag 1982*, p. 46; *Stanciu, Matei 1994*, n. 34, p. 143). În secolele 8-9 fenomenul caracterizează spații întinse, producându-se însă cu diferențe de ritm sesizabile (*Stanciu 1994b*, n. 33, p. 312-313). În acest sens, este probabil că, în raport cu teritoriul sud-carpatic și Transilvania, ritmul a fost mai lent la est de Carpați, unde în sec. 8-9 ceramicii modelată la roată îi revine un procent mediu de cca 50%³⁸. După calcule mai vechi, în sec. 9 ceramica lucrată cu mâna încă mai reprezenta aici cca. 30-40% (*Teodor 1968*, p. 272).

Deși lipsesc complexe mai strâns date pe parcursul sec. 7, se poate avea în vedere - cu precădere pentru zona sud-carpatică și Transilvania - progresul treptat al olăriei

³⁷ Spre exemplu în locuința nr. 19 de la Poian, în asociere cu o fibulă digitată de tipul I.C Werner (*Székely 1992*, p. 263).

³⁸ Cu referire la Moldova centrală: *Mitrea 1980*, p. 89.

modelată la roata înceată, începând deja cu prima jumătate a secolului, prezența ei intensificându-se în etapa următoare³⁹. În raport cu teritoriile locuite de slavi în Europa estică și centrală, în a doua jumătate a sec. 6 pe teritoriul României olăria lucrată la roata înceată există sigur în inventarul ceramic al unor așezări, împreună cu vase slave timpurii lucrate cu mâna. Dacă datarea fazei timpurii a culturii Ipotești-Cândești rămâne cea propusă mai demult, atunci o astfel de ceramică era produsă și utilizată la sud de Carpați deja în ultima treime a sec. 5. Roata cu turație lentă (acționată cu mâna) putea ajunge aici din provinciile sud-dunărene (Comșa 1978a, p. 99). De asemenea, faptul că la sud de Carpați, în Transilvania (sud-estică) și Moldova sunt cunoscute singurele așezări din sec. 6 în care ceramica slavă timpurie lucrată cu mâna se asociază frecvent celei modelată la roata rapidă (legată direct de tradițiile antice târzii), indică și el spațiul din care, alături de zona Dunării mijlocii, au pornit influențele ce au contribuit la modificarea civilizației slave timpurii⁴⁰.

În mod sigur este cunoscută o singură oală (întregibilă) modelată la roata rapidă, descoperită în locuința Ia. A fost lucrată dintr-o pastă ce conține și microprundiș, bine arsă, deși neuniform (culoare brună, cu pete cenușii). Vasul are corpul ovoidal, un gât bine marcat, marginea înaltă, accentuat răsfrântă spre exterior, cu o șanțuire pe partea interioară, destinată, probabil, sprijinirii unui capac. Pe suprafața interioară nu sunt vizibile "coastele" propriu-zise, determinate de turația rapidă a roții, ci un fel de fațete și striuri (pl. II/5). Din aceeași locuință provine un fragment din partea superioară a unei oale de dimensiuni mici, modelată la roata rapidă, de asemenea dintr-o pastă zgrunțuroasă, cu microprundiș, foarte bine arsă (culoare cenușie; pl. VI/4); este însă aproape sigur că acest fragment a fost antrenat în umplutura locuinței și datează din epoca romană.

Oala din locuința Ia indică prezența unei categorii ceramice relativ frecvent întâlnită în așezările din sec. 6, probabil și o anumită durată din prima jumătate a sec. următor (adeseori în asociație cu ceramică slavă timpurie lucrată cu mâna), de pe teritoriul României (Zaharia 1971, p. 279), la sud de Carpați (Teodorescu 1964, p. 490-495; Dolinescu-Ferche 1984, p. 130, 133-137), în Moldova (Teodor 1978, p. 24-26; Mitrea 1980, p. 79-81) și în Transilvania (Székely 1992; Zaharia 1994-1995, p. 322-325). Inclusiv forma vasului are analogii în aceleași direcții (Teodor 1984, fig. 32/1, p. 111; Dolinescu-Ferche 1984, fig. 10/2; Zaharia 1994-1995, fig. 10/14, p. 346; fig. 13/2, p. 349). Felul în care se prezintă suprafața interioară a vasului se datorează, probabil, folosirii unei roți de felul celei remarcată în faza a III-a a așezării de la Bratei, datată în sec. 7 târziu (Zaharia 1994-1995, p. 324, 327) sau așa-numitei roți încetinite la V. Teodorescu, după părerea acestui autor acționată cu mâna, însă cu o turație mai mare, utilizată din ultima treime a sec. 6 până spre sfârșitul sec. 7 (Teodorescu 1964, p. 489, 494-495).

Ceramica modelată la roată, cu atât mai mult la roata rapidă, nu reprezintă pe parcursul secolului 6 un element caracteristic pentru cultura materială a slavilor timpurii. Dacă realmente seria de așezări databile cel mai probabil în a doua jumătate a sec. 5, în care există și complexe cu ceramică lucrată la roata rapidă, legată de tradițiile epocii romane imperiale târzii, așa cum sunt cele din Bucovina nordică, pot fi puse și pe seama slavilor, atunci înseamnă că aici slavii au intrat în contact cu o populație mai veche, care producea

³⁹ În acest sens constatarea Mariei Comșa: între Carpați și Dunăre ceramica modelată la roata înceată se impune treptat pe parcursul sec. 7 și primele decenii ale sec. următor (Comșa 1978a, p. 99-100).

⁴⁰ Spre exemplu, M. Parczewski desemnează zona Dunării inferioare ca spațiu sigur unde în sec. 6 cultura slavă timpurie a receptat influențe post-antice și bizantine (Parczewski 1993, p. 66). După unii autori, este foarte probabil ca pe parcursul sec. 6 să se fi produs mișcări regresive ale grupurilor de populație slavă, dinspre sud spre nord, situație ce ar confirma informații din cronicile vechi rusești, explicând schimbarea rapidă a culturii slave în sec. 7 (Parczewski 1993, p. 143, cu citarea bibliografiei).

ceramică superioară, lucrată după o tehnică pe care slavii n-au putut s-o însușească la acea dată. Ceramica lucrată la roată ar "ieși din uz" în mediul slav timpuriu din zona menționată la sfârșitul sec. 5 - începutul secolului următor (*Baran, Prihrodnjuk 1990*, p. 231). Cum s-a arătat, situația este distinctă în sec. 6-7 pe teritoriul României unde - indiferent de explicațiile care se oferă acestui fenomen - ceramica lucrată la roata rapidă este în uz chiar în așezările în care sunt constatabile elemente slave, în mod sigur în a doua jumătate a sec. 6 și pe o anumită durată a sec. 7. Ceramica lucrată la roata rapidă găsită în complexele slave timpurii din Europa centrală a fost legată mai curând de orizontul germanic târziu al epocii migrațiilor și, ca prezență sporadică, a fost utilizată ca element pentru o datare mai timpurie.

O astfel de olărie nu poate fi semnalată nicăieri în complexe slave timpurii certe din zona Tisei superioare, cu excepția cazului izolat de la Lazuri. Oala găsită în locuința 1a din această așezare apare, așadar, ca un exemplu izolat și ea nu indică, în stadiul actual al cunoștințelor, o producție locală. În lumina situației de ansamblu schițată mai sus, acest vas trebuie considerat ca import dintr-o zonă apropiată, unde acest gen de ceramică era în uz și se producea în a doua jumătate a sec. 6 sau prima jumătate a sec. următor. În acest sens, putem avea în vedere Transilvania intracarpatică, apoi vestul României sau Câmpia Tisei mijlocii, în cazul celei din urmă zone dacă ne referim la perioada de dinaintea pătrunderii avarilor. Este de presupus că astfel de vase nu se mai produc în zona vestică a României după distrugerea regatului gepid și ele sunt necunoscute în mediul avar timpuriu, oricum nu există nici un element care să susțină datarea locuinței 1a de la Lazuri într-o perioadă anterioară anului 568, dimpotrivă ea reprezintă orizontul târziu al locuirii din această așezare. Pe de altă parte, vasul de la Lazuri este diferit față de ceramica zgrunțuroasă utilizată în mediul gepid pe parcursul sec. 6, caracterizată printr-o profilatură mai accentuată a marginii, pereții subțiri și canelurile accentuate de pe suprafața interioară și chiar exterioară. Pentru vasul în discuție nu pot fi semnalate nici analogii din zona Tisei mijlocii, legate deja de începutul Chaganatului avar. Ea poate fi comparată cu marfa semnalată în Transilvania sud-estică, adică - ținând cont în primul rând de particularitățile tehnologice - cu o categorie existentă în etapa a III-a a așezării nr. 2 de la Bratei, databilă în sec. 7 (*Zaharia 1994-1995*, p. 324, 327). Există în vestul României excepția așezării de la Sănnicolaul Român, datată în sec. 5-6, unde, în locuințe dotate cu cuptor de piatră, ceramica zgrunțuroasă modelată la roata rapidă se asociază celei modelată cu mâna (*Dumitrașcu, Crișan 1990*)

Ceramica - indicator cronologic

Diferitele încercări de clasificare tipologică au propus criterii ce indică evoluția în timp a ceramicii slave timpurii și pe baza cărora a fost elaborată o cronologie relativă. Este de înțeles că aplicarea globală a acestor criterii, asupra materialului din întreg spațiul atins de slavi, nu poate fi un demers corect din punct de vedere metodologic. Ca exemplu, spre deosebire de alte zone, pe teritoriul României (la sud și est de Carpați, în Transilvania sud-estică) în a doua jumătate a sec. 6 ceramica slavă lucrată cu mâna este relativ frecvent asociată celei modelată la roata rapidă. Există apoi tipuri de vase utilizate fără modificări majore pe întreaga durată a secolelor 6-7, acesta fiind chiar cazul tipului Praga clasic (*Parczewski 1993*, p. 43; *Fusek 1994a*, p. 305; *Rusanova 1976*, p. 25). Metodologic, sunt discutabile chiar premisele unei clasificări, adică măsura în care analiza formei vasului întreg și ordonarea ceramicii în acest mod, pot oferi repere cronologice credibile ori sunt

mai importante în acest scop micro-caracteristicile formale sau tehnologice (*Fusek 1995*, p. 28).

Cel mai vechi orizont al locuirii slave din sec. 6-7 a fost definit prin ceramica lucrată cu mâna și neornamentată, înlocuită treptat prin vase ornamentate și modelate la roată (înceată), fenomen ale cărui ritm și intensitate au variat în diferitele zone (*Rusanova 1976*, p. 21-40; *Zeman 1976*, p. 221-223; *Jelínková 1990*; *Parczewski 1993*, p. 26-29, 88-94; *Fusek 1994a*, p. 14-76, 91-115). Este necesară însă precizarea că datarea mecanică a complexelor izolate, pe baza criteriului oferit de absența ceramicii modelată la roată, este nesigură, deoarece într-o etapă mai recentă pot fi constatate complexe "regresive" (*Parczewski 1993*, p. 93). În cazul unor zone este posibil să-și fi făcut apariția noi comunități slave timpurii, deplasate din teritoriile originare sau de la periferia lor, purtătoare ale acestei ceramicii regresive, cunoscut fiind faptul că acolo evoluția culturii materiale s-a produs mai lent. Nu în ultimul rând, trebuie avută în vedere existența unor faze distincte ale locuirii din aceeași așezare, respectiv durata scurtă a unei etape, situație explicabilă prin părăsirea ciclică a așezărilor, datorită rațiunilor de ordin economic în primul rând.

Anumite detalii ale vasului modelat cu mâna sunt considerate ca indicatori pentru o poziție cronologică mai timpurie: gura/marginea scundă, verticală sau ușor răsfrântă spre exterior⁴¹, profilarea slabă a părții superioare, partea inferioară a gâtului slab evidențiată sau chiar inexistentă, linia diametrului maxim (umerii vasului) plasată foarte sus (*Rusanova 1976*, p. 24; *Jelínková 1990*, p. 279-280; *Parczewski 1993*, p. 56-60; *Fusek 1994a*, p. 304-305). După părerea lui J. Zeman, raportându-se la ceramica din Boemia, marginile vaselor nu sunt apte pentru observații cronologice (*Zeman 1976*, p. 220).

Din punctul de vedere al cronologiei relative s-a avut în vedere pentru zona Europei centrale existența succesivă a trei orizonturi: în cel mai vechi există doar ceramică lucrată cu mâna; urmează apoi un orizont în care apar sporadic vase lucrată la roată, ornamentate; în etapa următoare ceramica lucrată la roată începe să se impună⁴². M. Parczewski separă, în cazul Poloniei, doar două orizonturi (faze), utilizând principal aceleași criterii, privind cu scepticism existența unei faze intermediare, de tranziție (*Parczewski 1993*, p. 88-94). G. Fusek are în vedere pentru Slovacia trei faze, de la cca. 500 până spre sfârșitul sec. 7, ultima dintre ele (faza a III-a, corespunzând aproximativ celei de-a doua jumătăți a sec. 7) marcând etapa finală a culturii slave timpurii (*Fusek 1994a*, p. 91-115, 306-307).

În cronologie absolută, pentru locuirea slavă din Slovacia, Moravia, Boemia și Polonia sfârșitul primei faze, oferit de data la care începe să fie utilizată ceramică lucrată la roată (înceată) și ornamentată (fascicule de linii drepte sau vâlvurite trasate cu pieptenele), îl reprezintă finalul secolului 6 și începutul secolului următor (*Zeman 1976*, p. 223; *Jelínková 1990*, p. 280; *Fusek 1994a*, p. 307; *Parczewski 1993*, p. 93). Lucrurile nu sunt definitiv rezolvate în această privință, deoarece, cum am arătat, opiniile cu privire la data de început a unei producții meșteșugărești în cazul ceramicii lucrată la roată diferă, acoperind intervalul delimitat de sfârșitul sec. 6 - mijlocul sec. 7⁴³. O dată mai timpurie pentru apariția

⁴¹ După părerea lui G. Fusek există și vase timpurii cu marginea accentuat răsfrântă (*Fusek 1994a*, p. 304).

⁴² *Zeman 1976*, p. 222; *Fusek 1994a*, p. 305; D. Jelínková definește orizontul intermediar prin apariția ceramicii Praga evoluată (grupa B) și prin frecvența mai mare a ornamentului pe vasele lucrate cu mâna (*Jelínková 1990*, p. 280).

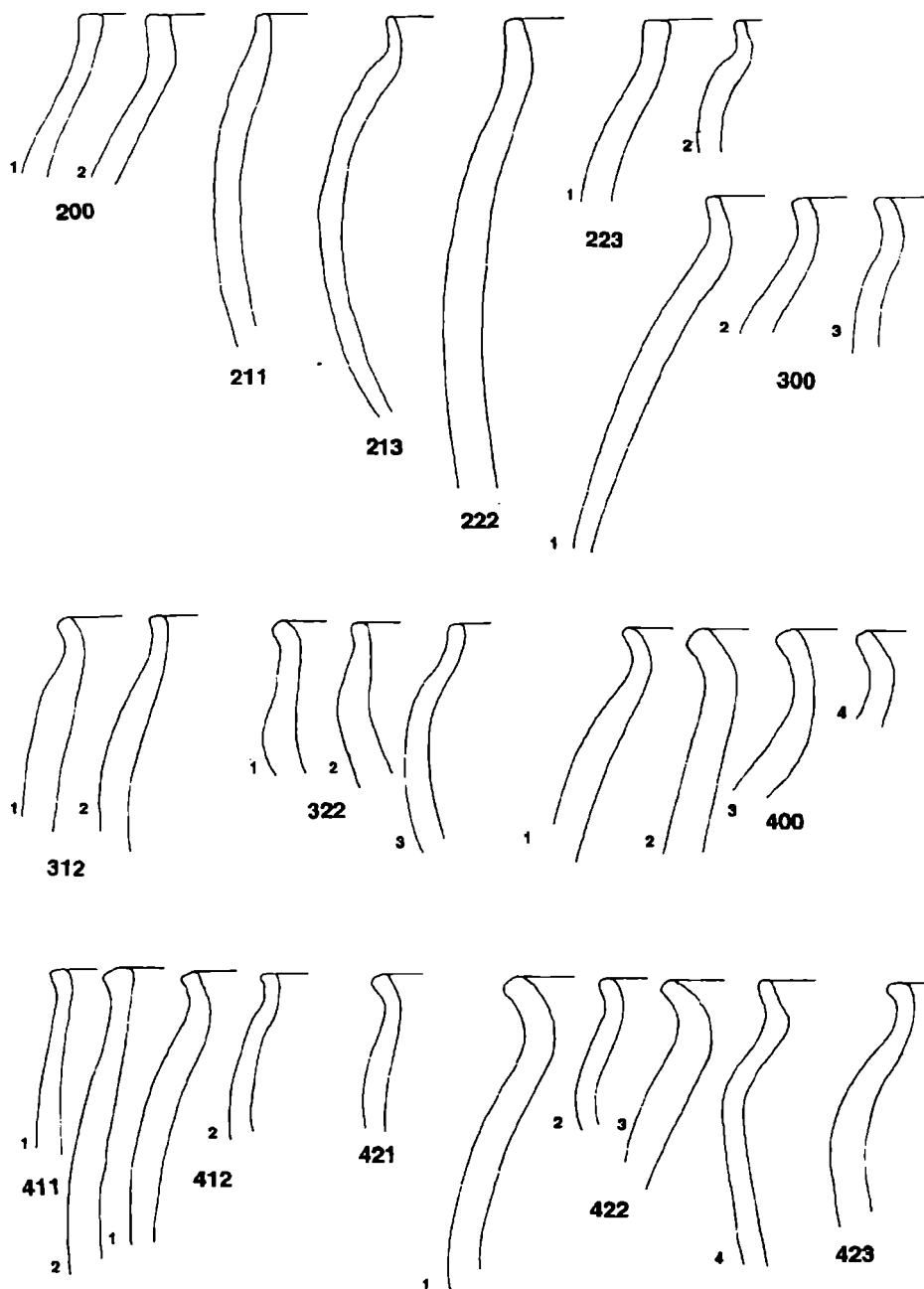
⁴³ *Zábojník 1988*, p. 432; *Parczewski 1995*, p. 12. Nu există argumente suficiente, în afara propriei clasificări, pentru a presupune geneza locală a olăriei modelată la roată din Slovacia, deja în a doua jumătate a sec. 6, cum a propus G. Fusek (*Fusek 1994*, p. 305-306). Acest autor se referă ulterior la sfârșitul sec. 6 (*Fusek 1995*, p. 28).

ceramicii lucrată la roată nu poate fi propusă nici în cazul teritoriului ucrainean din bazinul Tisei superioare.

Deoarece existența unor vase modelate la roată în locuințele cercetate la Lazuri rămâne, totuși, sub semnul întrebării, iar vasul confectionat la roata rapidă reprezintă un import, este posibil să avem de-a face în nord-vestul României cu un orizont reprezentat exclusiv prin ceramică lucrată cu mâna, neornamentată (ori în măsură foarte mică) și în acest caz este puțin probabil ca limita cronologică superioară a vestigiilor să depășească sfârșitul sec. 6. Dacă realmente a fost produsă și utilizată ceramică modelată la roata înceată, foarte puțină la Lazuri (mai bine reprezentată la Panic), putem avea în vedere etapa finală a sec. 6 și prima jumătate a sec. 7. Faptul că presupusa ceramică modelată la roata înceată este neornamentată și din punct de vedere tehnic nu există diferențe prea mari față de vasele mai îngrijit lucrate, cu mâna, nu poate fi interpretat decât ca indiciu pentru o datare mai timpurie, eventual în sec. 6 târziu și primele 2-3 decenii ale secolului următor.

Deocamdată nu există posibilitatea de a data mai strâns în această zonă începutul producției ceramicii modelată la roata înceată și ornamentată cu pieptenele, atât de caracteristică întregii epoci medievale timpurii. Cum arătăm, este nesigur dacă fundurile de vase pe care apar adâncituri circulare sau rectangulare indică deja utilizarea unei roți "primitive", în acest caz am putea crede, accentuând aspectul tehnic rudimentar al acestor vase, că avem de-a face cu momentul inițial, data la care în zonă se încearcă pentru prima dată utilizarea acestui instrument, copiată fiind forma unor vase lucrate cu mâna sau, eventual, sunt vase lucrate cu mâna și ajustate la roată. O datare mai timpurie a acestui fenomen ar putea fi sugerată de însăși situarea geografică a vestigiilor slave timpurii din nord-vestul României, adică într-o zonă de contact direct cu lumea gepidă înainte de 567/568 și Chaganatul avar, după această dată. În zona vest-nord-vestică a României, cu atât mai mult în Transilvania, există o producție a ceramicii lucrată la roată pe întreaga durată a epocii migrațiilor și medievale timpurii. Spre exemplu, complexele funerare transilvănene de tip Band-Noșlac conțin, până în sec. 7 târziu ceramică lucrată la roata rapidă, legată de tradițiile antice târzii și ale epocii migrațiilor. Așadar este logică presupunerea că în nord-vestul României ceramica lucrată la roată putea fi preluată în mediul slav timpuriu chiar mai devreme față de teritoriile aflate la nordul Dunării mijlocii. Pe de altă parte, ținând cont de faptul că în mediul slavilor timpurii a fost utilizată exclusiv roata înceată din momentul în care se lansează o producție meșteșugărească în domeniul ceramicii, trebuie accentuată observația că acest fenomen putea să se producă cel mai devreme în ultima treime a sec. 6, dată de la care acest tip de roată a fost utilizat, probabil, în majoritatea centrelor din zona Dunării (cu atât mai mult în zona Dunării mijlocii), după bulversările produse de intervenția avarilor.

G. Fusek a separat complexele ce conțin exclusiv ceramică lucrată cu mâna într-un orizont mai vechi, un altul mediu, urmat de unul mai recent, iar despre alte complexe

consideră că nu pot fi datate exact⁴⁴. Rezultatele la care acest autor ajunge, pe baza unor

⁴⁴ În cel mai vechi orizont sunt plasate tipurile de margini: 100, 212, 222, 312, 321, 323, 331, 411, 412, 422, 512 (mai bine reprezentate sunt tipurile 212, 222, 312, 411 și 512). La nivelul tuturor complexelor date în faza I.a (în mare prima jumătate a sec. 6) domină tipul 212, urmat în ordinea reprezentării cantitative de tipurile 222, 312, 100, 213, 512 și sporadic de tipurile 321, 323, 411, 412, 422. În orizontul mediu au fost repartizate tipurile 213, 223, 314, 412, 421, 522, alături de care reapar tipurile 222, 312, 411. La nivelul tuturor complexelor date în faza

complexe despre care consideră că pot fi mai exact clasificate într-o ordine cronologică relativă, nu pot fi preluate totuși ca certe. Se impune, înainte de toate, precizarea că tipurile stabilite pentru partea superioară a vaselor includ și variante labile, care - vizual cel puțin - ar putea aparține și altor tipuri. Clasificarea pe care a utilizat-o este importantă pentru că grupează tipuri și variante în funcție de criterii acceptate ca semnificative pentru cronologia ceramicii slave timpurii: gradul de răsfrângere al marginii și mai ales înălțimea ei, ca și profilatura părții superioare a vasului. Cele mai vechi tipuri ar trebui considerate acelea care există în cel mai vechi orizont al complexelor ce conțin exclusiv ceramică lucrată cu mâna, adică tipurile 100, 212, 222, 312, 321, 323, 331, 411, 412, 422, 512 și, dacă ținem cont de reprezentarea lor cantitativă, îndeosebi tipurile 212, 222, 312. Majoritatea dintre ele apar însă și pe parcursul etapelor următoare, în unele cazuri până în orizontul târziu al complexelor ce conțin și puțină ceramică lucrată la roată (tipurile 331, 421) sau chiar până în orizontul mai timpuriu al complexelor în care deja prezența acestei categorii ceramice se intensifică (tipurile 321, 412), adică până în a doua jumătate a sec. 7. O poziție mai timpurie ar trebui să revină, de asemenea, tipurilor ce apar numai în orizontul cel mai vechi al complexelor ce conțin doar ceramică lucrată cu mâna (tipul 100⁴⁵ și 512).

Tipul 100 Fusek este nesigur sau slab reprezentat în inventarul celor 5 complexe de la Lazuri (probabil în locuința 14, pl. XXIX/5). Apariția sa este sporadică și în Slovacia (*Fusek 1994a*, fig. 52), iar apartenența slavă a celor două vase de la Potvorice (*Fusek 1994a*, pl. XLVIII/4,5, p. 362) este contestabilă, deoarece în mediul slavilor vestici astfel de vase (castroane îndeosebi) au fost probabil împrumutate, în zonele de contact, de la germanici și folosite chiar pe o durată mai lungă (*Parczewski 1993*, p. 58). În Polonia nu există contexte care să probeze poziția timpurie a vaselor cu o astfel de conformație a părții superioare (*Parczewski 1993*, p. 56). Astfel de recipiente sunt răspândite pe Niprul mijlociu în arealul culturii Penkovka și parțial în zona dintre Carpați și Pripet a vestigiilor Praga-Korceak, unde poziția lor timpurie este asigurată totuși (*Parczewski 1993*, p. 58). Analogiile de pe teritoriul României confirmă datarea timpurie (sec. 6) a vaselor cu partea superioară astfel conformată. Mi se par semnificative analogiile din sud-estul Transilvaniei, databile în sec. 6 sau a doua jumătate a secolului (*Székely 1992*, fig. 5.B4/2, p. 252) sau de la Bratei-așezarea nr. 2 (*Zaharia 1994-1995*, fig. 9/5,7, p. 345; fig. 11/8, p. 347). Fragmentele din ultima așezare au fost găsite în locuințele 1 și 2, atribuite fazelor I-II, datate dinspre mijlocul sec. 6 până spre începutul sau prima jumătate a sec. 7. Autoarea cercetărilor precizează faptul că în locuința nr. 1 a apărut multă ceramică lucrată cu mâna, inclusiv marfă slavă (*Zaharia 1994-1995*, p. 322-333). La Botoșana, un vas scund, poate cu destinație specială, a fost găsit într-o locuință atribuită primei faze, datată în a doua jumătate a sec. 5 - prima jumătate a sec. 6 (*Teodor 1984a*, fig. 46, p. 125; fig. 47, p. 126). Datarea timpurie a acestui tip de margine este confirmată în vecinătatea geografică, la Kod în (*Rusanova, Timoścuk 1984*, p. 11-14, 81-82; anexa următoare p. 34, tipul 1), iar un vas găsit în altă locuință de la Botoșana aparține fazei a II-a din evoluția așezării, datată în a doua jumătate a sec. 6 - prima jumătate a sec. următor (*Teodor 1984*, fig. 48/3, p. 127).

1.b (în mare a doua jumătate a sec. 6) domină tipurile 222 și 213, urmate de tipurile 212, 223, 312, 422 și în cele din urmă 314, 322, 411, 412, 421, 522 și 812 (acesta vas lucrat la roată, ornamentat). În orizontul cel mai târziu au fost plasate (în ordinea reprezentării cantitative) tipurile: 422, 234, 322, 332, 421, 423, 441. De asemenea, la nivelul tuturor complexelor datate în faza a II-a (în mare prima jumătate a sec. 7) domină tipul 422, urmat de tipurile 222, 322 și sporadic alte tipuri, inclusiv vase lucrate la roată (*Fusek 1994a*, p. 72).

⁴⁵ Deși tipul 100 este plasat și mai târziu, în faza a II-a, cazul complexului 2 de la Malá nad Hronom (*Fusek 1994a*, nr. 73, p. 217; pl. XXVII/15, p. 341).

Ca și la Lazuri (fig. 4), *tipul 211* este slab reprezentat în Slovacia. La Potvorice prezența lui a fost datată în faza I.a (*Fusek 1994a*, pl. XLVIII/7, p. 362), iar un complex de la Sliac, unde se asociază cu *tipul 612*, a fost atribuit fazelor II-III (*Fusek 1994a*, pl. LVIII/10, p. 372). Exemplul de la Lazuri poate fi comparat cu *tipul E.a* Parczewski (spre deosebire de acesta, buza este tăiată drept și nu rotunjită), atribuit fazei timpurii din Polonia (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 56). Astfel de margini, scunde, aproape verticale, aparținând unor vase cu partea superioară slab profilată, există în Ucraina și au fost încadrate variantei 2 Rusanova, cu date care nu depășește sec. 6 (*Rusanova 1976*, fig. 7/2, p. 19, 21-32). În așezările de la Kod în marginile de acest tip (2a) apar fără excepție în faza IA, IB și cca. prima jumătate a fazei IIA, ceea ce înseamnă în cronologie absolută sec. 5 - cca. prima jumătate a sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 8, p. 13; anexa următoare p. 34). Analogii foarte bune pentru *tipul 211* există în locuința 2 de la Suceava-*Țipot*, unde astfel de margini au apărut împreună cu o fibulă digitată miniaturală de *tipul I.H/* Werner (*Matei 1960*, fig. 4/1,7, p. 380; fig. 7, p. 383), databilă spre începutul sec. 7 (*Teodor 1992*, p. 130) sau chiar în sec. 6, mai probabil a doua jumătate (*Fiedler 1992*, 1, p. 103). La sud de Carpați astfel de vase au fost datate în ultima treime a sec. 5 - începutul sec. 6 (*Teodorescu 1964*, fig. 2/6, p. 491), al doilea sfert și mijlocul sec. 6 (*Teodorescu 1964*, fig. 3/4, p. 493) sau în a doua jumătate a secolului (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 52/4, p. 65; *Dolinescu-Ferche 1984*, fig. 7/10, p. 132).

Tipul 213 (fig. 4) nu este considerat ca o apariție reprezentativă pentru orizontul cel mai vechi al complexelor ce conțin doar ceramică lucrată cu mâna din Slovacia (*Fusek 1994a*, p. 72), deși este atestat la Potvorice, deci cu o poziție cronologică timpurie, după părerea lui Fusek (*Fusek 1994a*, pl. XLVIII/3,6, p. 362). Este interpretat aici mai degrabă ca indicator pentru faza I.b. Corespunde variantelor 2-5 ale *tipului E.b* Parczewski, excluse din rândul indicatorilor cronologici (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 58). Ar putea fi comparat cu *tipurile 3a, 3b* sau *3v* Rusanova, Timošciuk, datate la Kod în în sec. 5 și cea mai mare parte a sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Prezența vaselor cu o profilatură a părții superioare foarte asemănătoare acestui tip pe durata secolelor 6-7 în mediul slav din Europa centrală este confirmată și de situația din Moravia (*Jelinková 1990*, fig. 19/1,3,4, p. 272). Astfel de vase, cu marginea aproape verticală, fără gât, par să fie slab reprezentate pe teritoriul României în a doua jumătate a sec. 6 sau prima jumătate a secolului următor⁴⁶.

Tipul 221 este slab reprezentat în nord-vestul României, doar prin trei exemple, dintre care partea superioară a unui vas din locuința 11 de la Lazuri diferă destul de mult în raport cu exemplele slovace (pl. XXII/4). Acolo apare în orizontul mediu al complexelor ce conțin și ceramică lucrată la roată, încadrabil de la faza II (*Fusek 1994a*, fig. 55, p. 52; p. 73).

Tipul 223 a fost separat de *tipul 222* datorită profilaturii ceva mai accentuate (*Fusek 1994a*, fig. 55, p. 52). Exemplul de la Lazuri este definibil prin verticalitatea gurii, relativ scundă și profilatura slabă, cu umerii vasului plasați sus (fig. 4). În materialul slovac, *tipul 222* este cel mai bine reprezentat în faza I.b, dar și în cea anterioară. Conform datărilor operate, apare aici până în orizontul intermediar al complexelor cu puțină ceramică lucrată la roată, adică până în faza a doua. Este comparabil cu *tipul B.e* Parczewski, suspectat a face parte din grupa caracteristicilor mai vechi pe teritoriul Poloniei (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; p. 56, 58), dar și *tipului B.b* Parczewski, căruia nu i se conferă vreo semnificație cronologică (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51). Conform clasificării mai simple

⁴⁶ Spre exemplu la Botoșana, faza II (*Teodor 1984*, fig. 40/3, p. 119) sau Dulceanca I (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 52/2, p. 65).

a Rusanovei, tipul 222, așa cum este reprezentat la Lazuri, poate fi inclus variantelor 2 și mai ales 3 (cu o curbă mai accentuată a umărului), ce fac parte din combinația (variantele 2-5) caracteristică secolului 6 în Ucraina nord-vestică (*Rusanova* 1976, fig. 7, p. 19; p. 24). După clasificarea materialului de la Kod în, tipul 222 ar corespunde variantelor 2b, 2v și 3b, cu datare în sec. 5 și până spre mijlocul sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk* 1984, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Că acest tip prezintă caracteristici timpurii, o dovedește și situația din Moravia, unde apare și în complexe date în faza I (*Jelinková* 1990, fig. 10/2,4, p. 263; fig. 11/3,4,5 p. 264). Probabil că presupunerile lui Parczewski și Fusek despre apariția acestor vase pe o durată mai lungă, probabil chiar și în prima jumătate a sec. 7, sunt îndreptățite. Este de reținut însă faptul că în Ucraina ele reprezintă o grupă timpurie a ceramicii, care la Kod în cel puțin, nu depășește sec. 6.

În grupa "tipurilor 300" G. Fusek a inclus vasele a căror parte superioară are marginea ceva mai evazată (între 8-15°) în raport cu grupa anterioară, astfel că tipul 311 (cazul unui vas din locuința 14, pl. XXIX/2) devine comparabil, în esență, tipului 211 și poate fi acceptat ca indicator pentru grupa caracteristicilor timpurii. Prezența lui în complexe slovace date în faza Ia susține această opinie⁴⁷. Ar putea fi raportat tipului D.b la Parczewski, cu caracteristici ce apar pe o durată mai lungă (*Parczewski* 1993, fig. 14, p. 52; p. 56).

La Lazuri, tipul 312 este asemănător tipului 213, marginea fiind ceva mai înclinată (fig. 4). În materialul slovac apare relativ bine reprezentat în complexe din etapele Ia și Ib, însă este atestat și în continuare. Aici, prezența sa timpurie poate fi dovedită prin asocierea cu un vas legat de mediul germanic târziu, într-un complex de la Zilina (*Fusek* 1994a, pl. LXIX/2,8, p. 383). De asemenea, poziția mai timpurie ar putea fi susținută și de faptul că această profilatură nu a fost imitată de primele vase lucrate la roată (*Fusek* 1994a, fig. 56, p. 53). Tipul 312 poate fi bine corelat cu tipurile C.d și E.b Parczewski, atribuite însă grupei caracteristicilor târzii (*Parczewski* 1993, fig. 13, p. 51; fig. 14, p. 52; p. 56, 59). Dacă acceptăm interpretarea Rusanovei, atunci tipul în discuție (analog variantelor 5 și 6 Rusanova) încă mai reprezintă grupa variantelor timpurii (*Rusanova* 1976, fig. 7, p. 19; p. 24), situație indicată și la Kod în prin varianta 3v (*Rusanova, Timošciuk* 1984, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Este cert că vase cu un astfel de profil al părții superioare devin mai numeroase și în zona extracarpatică a României în a doua jumătate a sec. 6 sau prima jumătate a secolului următor, însă au în mod evident marginea mai înaltă și evazată, iar profilatura este mai puternică (*Teodor* 1984, fig. 39/2,3,5, p. 118; *Dolinescu-Ferche* 1974, fig. 88, p. 85). Datările operate în cazul materialului din Ucraina și Slovacia nu susțin părerea că tipul 312 Fusek reprezintă un indicator obligatoriu pentru o datare târzie, deși o atitudine circumspectă este necesară.

În legătură cu tipul 322 Fusek, așa cum apare la Lazuri, pot fi grupate două variante clare, un fragment sugerează un vas (mai curând castron) cu gura largă și fundul ascuțit (fig. 4/322-2; pl. XXXV/1)⁴⁸, iar un alt fragment (fig. 4/322-3; pl. XIII/3) a aparținut unei oale ca cea din locuința 11, cu aceeași conformație a părții superioare (pl. XXIII/8). În Polonia, o conformație foarte asemănătoare variantei 322/2 apare la varianta 3 a tipului G.a și la varianta 2 a tipului G.i Parczewski, considerate ca neexploatabile cronologic (*Parczewski* 1993, fig. 16, p. 54). O analogie mai bună o reprezintă un vas descoperit la Kromolin 1, într-un complex atribuit fazei II (*Parczewski* 1993, pl. XXXI/4, p. 205). Vase cu partea superioară foarte asemănătoare fragmentului de la Lazuri sunt bine reprezentate la

⁴⁷ Pobodim-Dolné pole (*Fusek* 1994a, pl. 46/5,8, p. 360).

⁴⁸ Am adăugat și un fragment cu profil foarte asemănător, găsit în umplutura gropii nr. 2/1995, pentru care nu am efectuat măsurătorile (pl. XLV/3; fig. 4/322 -1).

Dessau-Mosigkau în fazele din sec. 7 ale așezării (Krüger 1967, fig. 25/d, p. 48; fig. 26/d,e, p. 49; fig. 31/7, p. 54; fig. 33/a, p. 56 ș.a.). O eventuală raportare la tipologia realizată de Rusanova ar trebui să aibă în vedere atât forme timpurii, cât și mai târzii (Rusanova 1976, fig. 6, p. 18; fig. 9, p. 20). Situația este neclară și în așezările de la Kod în, unde vase cu o profilatură asemănătoare apar atât în fazele timpurii (Rusanova, Timoșciuk 1984, pl. 15/13; pl. 23/16,17; pl. 29/4), dar și în cea plasată în sec. 8 (Rusanova, Timoșciuk 1984, pl. 25/5). Așadar, asocierea acestui tip grupeii caracteristicilor timpurii ori târzii pare să fie realmente imposibilă.

Varianța 322/3 de la Lazuri corespunde tipului 322 Fusek, atestat în Slovacia întâia oară într-un complex datat în faza I.b, în care există deja un vas lucrat la roată⁴⁹, însă el este mai bine reprezentat aici în asociații specifice fazelor II și III, deci ar trebui văzut ca indicator al grupeii caracteristicilor mai târzii. Spre exemplu, în complexul 270 de la Nitra-Mikov dvor, datat în faza III, un fragment din partea superioară a unui vas (tip 322) este asociat cu multă ceramică lucrată la roată și ornamentată (Fusek 1994a, pl. XL/1-11, p. 354). Vase cu o astfel de profilatură a părții superioare au caracteristicile tipului B.b sau C.e/1,2 Parczewski, inclus printre indicatorii orizontului timpurii (Parczewski 1993, fig. 13, p. 51; p. 56, 58). Ele se regăsesc în tipurile 3, 4, 5 Rusanova, combinație care în Ucraina caracterizează sec. 6 (Rusanova 1976, fig. 7, p. 19; p. 24). Spre exemplu locuința nr. 23 de la Gorodoc, în al cărei inventar se aflau tocmai variantele 3-5, a fost datată prin metoda geomagnetică în a doua jumătate a sec. 6, iar locuința 7 de la Podrije, cu aceeași combinație a ceramicii, era tăiată de o locuință datată cu C₁₄ la sfârșitul sec. 7 - începutul sec. 8 (Rusanova 1976, p. 21-24). Dacă ne bazăm pe încadrările operate în Slovacia, atunci fragmentul de la Lazuri poate fi alăturat grupeii caracteristicilor târzii, fără a exclude prezența lui în unele complexe databile - cum poate sugera situația din Ucraina - în a doua jumătate a sec. 6 mai ales.

Varianța 3 a tipului 400 poate fi considerată, prin caracteristicile sale (margine înaltă, accentuat răsfântă și profilatură puternică), ca indicator pentru o etapă mai târzie. Este analoagă tipului 432/732 Fusek și poate fi comparată chiar cu tipul 522/822 din aceeași clasificare, reprezentat în bună parte prin vase modelate la roată (Fusek 1994a, fig. 57, p. 54; fig. 58, p. 55). Tipului 411 (fig. 4; pl. XXIX/3) îi revine în materialul slovac o poziție timpurie. Această încadrare este confirmată prin asocierea cu tipurile B.d și B.e Parczewski, considerate a fi în Polonia un indiciu pentru grupa caracteristicilor timpurii (Parczewski 1993, fig. 13, p. 51; p. 56, 58). În tipologia alcătuită de Rusanova ar corespunde tipului 2 de margine, de asemenea cu dateare timpurie (Rusanova 1976, fig. 7, p. 19; p. 21, 27). Varianța 2v de la Kodân, reprezentativă aici pentru etapele I și IIA, oferă un alt reper pentru o poziție mai timpurie (Rusanova, Timoșciuk 1984, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Este foarte probabil că putem avea în vedere tipul 411 ca index al grupeii caracteristicilor timpurii și în nord-vestul României. În complexele slovace, tipul 412 (fig. 4; pl. II/3; pl. XXIII/6) este reprezentat până în etapa târzie. Este cert însă că variantele din nord-vestul României, prin micro-caracteristicile lor (margine scundă, ușor înclinată, profilatura slabă), ar putea indica o poziție cronologică timpurie. În această direcție pledează și tipul analog (C.a) din clasificarea lui M. Parczewski (Rusanova, Timoșciuk 1984, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Tipul 412 poate fi de asemenea comparat cu marginile de tip 3b și 3c de la Kodân, cu dateare timpurie (Rusanova, Timoșciuk 1984, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). O astfel de profilatură a părții superioare are și unul dintre vasele găsite în locuința 1a (pl. I/1).

⁴⁹ Siladice-Bodoș I (Fusek 1994a, nr. 102, p. 24-241; pl. LII/2, p. 366).

Tipul 421 (fig. 4) apare pe teritoriul Slovaciei în combinații din faze diferite. În cazul materialului polonez, are analogii în variantele 3 și 4 ale tipului D.c Parczewski, care pot indica atribute ale fazei târzii (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 56). Putem avea în vedere capacitatea acestui tip de a indica grupa caracteristicilor târzii însă, cum indică și situația din Slovacia, doar sub semnul întrebării. Pe de altă parte, ca în alte cazuri, intervine și aici relativitatea inevitabilă a acestei clasificări, spre exemplu, la Lazuri tipul 421 este aproape identic tipului 412.

Tipul 422 (fig. 4) este cel mai bine reprezentat printre descoperirile slovace, care în proporție de cca. jumătate sunt vase deja modelate la roată, cu profil identic variantelor 422/1,3 de la Lazuri. Restul variantelor acestui tip diferă destul de mult prin conformația marginilor. Acestea, împreună cu tipul 423 de la Lazuri, sunt margini cu o profilatură identică variantelor B.e/1,2,3 Parczewski, specifică complexelor timpurii din zona Prutului și Nistrului mijlociu (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; p. 56, 58), așadar pot fi avute în vedere ca indicator pentru grupa caracteristicilor timpurii. Varianta 422/1 indică vase cu gura largă și jumătatea inferioară a corpului zveltă care, teoretic cel puțin, par să reprezinte caracteristicile târzii (profilatură accentuată, margine relativ înclinată). Poate fi alăturată variantelor 1 și 2 ale tipului G.h Parczewski, cu date tardie, concentrate pe teritoriul polonez în zona Oderului mijlociu (*Parczewski 1993*, fig. 16, p. 54; p. 56, 58-59). Această poziție cronologică este confirmată de complexele slovace cu date mai târzii, în care astfel de profiluri se asociază cu marfă lucrată la roată și ornamentată (spre exemplu: *Fusek 1994a*, pl. VII/4, p. 21; pl. VIII/2, p. 322; pl. XLIV/7, p. 358; pl. LIX/5, p. 373).

Un caz interesant este acela al variantei 422/4, particularizată prin profilul aproape unghiular și poziția înaltă a umărului (fig. 4; pl. XXXV/3). O analogie bună apare în complexul 57 de la Złotniki 1, atribuit mai degrabă unei etape tranzitorii între cele două faze poloneze (*Parczewski 1993*, p. 90; pl. XIX/7, p. 193) sau secolului 6/faza I (*Zoll-Adamikowa 1985*, fig. 3/h, p. 168; p. 172), de asemenea în complexul 69/59 de la Cracovia-Nowa Huta 1, databil în faza II, deoarece se asociază cu un vas lucrat la roată (*Parczewski 1993*, pl. XV/2, p. 189). Pot conta și analogiile din așezarea de la Dessau-Mosigkau, prezente în faza I, mai numeroase însă pe parcursul fazelor următoare (*Krüger 1967*, fig. 21/g,n, p. 44; fig. 28/k, p. 51; fig. 35/i, p. 58 ș.a.). Vasul din cuptorul nr. 1 al locuinței 17 de la Lazuri poate fi comparat în ultimă instanță cu un tip mai evoluat, existent în materialul ucrainean de tip Luka-Raikovețkaia (*Rusanova 1976*, fig. 8/1, p. 20) și care probabil se transformă într-o variantă târzie (sec. 8) în așezarea de la Kodân II (*Rusanova, Timoșciuk 1984*, pl. 31/5; pl. 34/11; pl. 33/2). Există așadar argumente în sprijinul presupunerii că vasul de la Lazuri aparține unui orizont târziu al locuirii din această așezare. O confirmare categorică există chiar în zonă, deoarece un exemplar aproape identic a fost găsit la Lăpușel, într-o așezare sigur mai târzie (*Stanciu 1994b*, pl. XIX/4, p. 296).

Clasificarea fragmentelor din părțile superioare ale vaselor este riguroasă în măsura în care grupează tipuri relativ uniformizate după criterii considerate a fi principale, acceptate în general ca indicatori cronologici pentru evoluția ceramicii slave timpurii (înălțimea și gradul de înclinare al marginii, profilatura părții inferioare a gâtului, poziția umerilor). În acest sens, valabilitatea metodei poate fi verificată doar prin existența unor asocieri coerente ale tipurilor în interiorul complexelor, în funcție de criteriile menționate de mai multe ori (poziția timpurie o indică marginile scunde și slab înclinate, profilatura

slabă). Este sigur însă că în suficiente cazuri avem de-a face cu încadrări

	elemente timpurii	elemente timpurii (?)	elemente neutre	elemente târzii (?)	elemente târzii
complex	100 211 311 411 11b 112bD	213 222 223/1 412 423	223/2 312 322/3	322/2 400/2-4 421 422/1-3 111bC 112bC	422/4 R T P
11	•	• • • • •	•		
18					
8		•	•	2 •	
17	•			•	•
14	•			•	•
1a	• • • •	•	•	• • • • •	• • • • • 2 ?

artificiale, depistabile vizual, motiv pentru care ar fi necesară desprinderea unor serii de variante. Se ajunge pe această cale la o extremă ramificare, aspect ce poate fi reproșat întregii tipologie elaborată de G. Fusek. Pe de altă parte, raportarea la acest sistem rămâne

riscantă (cel puțin în privința cronologiei absolute), deoarece datarea complexelor în care apare ceramică lucrată la roată (ornamentată) nu este suficient argumentată pentru a doua jumătate a sec. 6. În general, clasificarea propusă de M. Parczewski pare mai corectă, deoarece combină parametri strict tehnici cu forma generală a profilului. Raportarea la tipologia Rusanova (deși este una simplificată) rămâne necesară, deși de la bun început se poate presupune un oarecare decalaj cronologic între analogiile ucrainene și prezența lor în afara acestui teritoriu. Consider acest aspect mai important în cazul tipurilor susceptibile de o apariție mai târzie în Ucraina, care în exterior ar trebui considerate ca indicatori mai siguri pentru grupa caracteristicilor târzii.

Principala dificultate în încercarea de a determina indicatori cronologici, respectiv caracteristici timpurii ori târzii, se datorește tocmai repetiției unei bune părți a profilurilor pe o durată mai lungă. Din acest punct de vedere, analizele statistice operate de G. Fusek și M. Parczewski au ajuns în majoritatea cazurilor la rezultate comune, indicând - în termenii de neocolit ai probabilității - tipurile reprezentative pentru grupa caracteristicilor timpurii, respectiv târzii. Pornind de la aceste date, sprijinite pe analogii, am separat 5 grupe ale profilurilor părții superioare a vaselor, caracterizate prin prezența elementelor *timpurii* (100; 211; 213; 311; 411), *timpurii incerte* (213; 222; 223/1; 412; 423), *neutre din punctul de vedere al datării*, fiind atestate atât în etapa timpurie, cât și în cea târzie (; 223/2; 312; 322/3), *târzii incerte* (322/2; 400/2-4; 421; 422/1,2,3) și *târzii* (422/4).

În ce privește vasele întregi, oala cea mai bine reprezentată în materialul cunoscut până acum din nord-vestul României aparține variantei I.1.b Fusek, de care se leagă în zonă (cu diferențe nesemnificative) și subvariantea I.1.b.C. Sunt vase de mărime mică și mai ales medie. Varianta I.1.b (pl. XXIII/8; pl. XXIX/2; pl. XXXV/6) are o analogie perfectă în tipul 2.1 Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 4, p. 34; pl. VI/4), reprezentat în Polonia, cum am arătat deja, printr-un singur exemplar, găsit în complexul 39 de la Bachórz (pe râul San), considerat a fi unul dintre cele mai vechi de pe teritoriul Poloniei. Este forma clasică a tipului Korceak, răspândită în zona Teterenvului superior și în bazinul mijlociu al râului Sluc din Ucraina. În afara acestor regiuni apar astfel de vase în răsăritul Poloniei, Boemia, Moravia, Slovacia, chiar dacă nu în variante identice exemplarelor de la Bachórz și nord-vestul României (*Parczewski 1993*, p. 44). Tipul I.1.b corespunde perfect tipului I, forma A, la Rusanova (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18). La Kod în, vase identice celor de la Lazuri nu depășesc sec. 5 (*Rusanova, Timościuk 1984*, pl. 20/7,8; pl. 27/1; pl. 29/2; pl. 32/1,3; anexa următoare p. 34). În complexul 21 de la Kod în I o astfel de oală a apărut împreună cu o fibulă din sec. 5. Vaselor de acest tip le sunt caracteristice la Lazuri margini de tipurile 311 (timpurie), 223 și 322 (cu caracteristici mixte?). În general se consideră că au proveniență estică și o poziție cronologică timpurie (*Rusanova 1988; Parczewski 1993*, p. 44). Totuși, M. Parczewski crede că încadrarea cronologică a acestui tip trebuie privită cu circumspecție însă, în contextul la care face trimitere pentru o posibilă datare mai târzie, apare un vas sensibil diferit în raport cu cele din nord-vestul României⁵⁰. Din Slovacia au fost publicate doar două vase încadrate subvariantei I.1.b.C: unul de la Galanta, probabil cu o datare mai târzie (*Fusek 1994a*, pl. XIV/4, p. 328) și altul de la Potvorice, plasat în faza I.a, mai asemănător vaselor din nord-vestul României (*Fusek 1994a*, pl. 48/2, p. 362). Este necesar însă să fie remarcată diferența sesizabilă la vasele din România, cu margini verticale și umeri plasați foarte sus, criterii care indică o poziție cronologică foarte timpurie. Nu cunosc analogii exacte pentru vasele discutate în alte zone ale României; ele pot fi alăturate elementelor ce indică orizontul timpuriu.

⁵⁰ *Parczewski 1993*, p. 44; pl. XII/11, p. 186. De altfel, o altă analogie poloneză excelentă (urma mormântului nr. 1 de la Miedzyborów) a fost datată în fază timpurie (*Parczewski 1993*, pl. XXXVI/1, p. 210).

Subvarianta II.1.b.C (pl. I/1; pl. XIII/1) poate fi raportată corect tipologiei lui Fusek, printre vasele slovace incluse tipului corespunzător fiind și unul lucrat la roată (Fusek 1994a, fig. 28, p. 39). Un exemplar a fost datat în fazele I.b-II (Fusek 1994a, pl. VIII/11, p. 322), celelalte în faza II, fiind asociate de cele mai multe ori cu ceramică lucrată la roată și ornamentată (Fusek 1994a, pl. XIV/2, p. 328; pl. XXIX/1, p. 343; LXI/1, p. 375; LXVII/1, p. 381), situație ce orientează spre a doua jumătate a sec. 6 - prima jumătate a sec. 7. Raportarea la clasificarea operată de M. Parczewski indică (cu precizarea că în majoritatea cazurilor sunt vase ceva mai scunde și uneori cu marginea mai puțin înclinată) tipurile 2.2.e, 2.3/b,f, 8.3/d (Parczewski 1993, fig. 4, p. 34; fig. 5, p. 35; fig. 9, p. 39). Sunt vase uneori cu date incertă sau atribuite fazei mai târzii, deci poate fi vizat - în cronologie absolută - același interval ca în cazul analogiilor slovace (Parczewski 1993, pl. XIII/1,4, p. 187; pl. XIV/10, p. 188; pl. XIX/1, p. 193; pl. XXXI/2, p. 205). O analogie foarte bună pentru vasul din locuința 1a (pl. I/1) este considerată ca timpurie în cadrul materialului din Moravia (Jelinková 1990, fig. 6/5, p. 259; p. 279). Dacă ținem cont de faptul că în Slovacia și Polonia astfel de vase apar și în asociație cu ceramică modelată la roată și ornamentată, atunci vasele din nord-vestul României, chiar dacă sub semnul întrebării, ar trebui alăturate grupei mai târzii.

Subvarianta II.2.b.C, reprezentată printr-un vas din locuința 1a (pl. II/4), nu are paralele exacte în tipul corespunzător din clasificarea lui Fusek. O comparație, relativă, se poate face cu un vas găsit la Nitra-kasarné pod Zoborom, datat în fazele I-II (Fusek 1994a, pl. XLIV/13, p. 358). Este posibil să imite forma unor vase modelate la roată, presupunere sprijinită de asemănarea cu un vas descoperit la Dindești (jud. Satu Mare), datat cu probabilitate în sec. 7 (Stanciu 1996b, pl. V/15, p. 89). Am putea avea în vedere mai curând o datare târzie pentru acest vas. Este foarte asemănător unui exemplar miniatural, găsit de asemenea la Lazuri și încadrat tipului III.2.b.B (pl. II/6).

Subvarianta II.2.b.D nu poate fi alăturată vaselor pe care G. Fusek le-a încadrat acestui tip (Fusek 1994a, fig. 30, p. 41). În schimb, vasul de la Lazuri (pl. XXII/4) este absolut identic tipului 2.4.b al lui M. Parczewski (Parczewski 1993, fig. 5, p. 35), reprezentat printr-un exemplar găsit într-o locuință de la Lublin-Czwartek, considerată printre cele mai vechi complexe slave timpurii din Polonia (Parczewski 1993, pl. X/2, p. 184). Datarea timpurie a acestui vas, pe teritoriul Poloniei cel puțin, nu este obligatorie. Ele apar într-o formă ușor modificată în contexte mai târzii, la Szeligi spre exemplu, uneori fiind vorba chiar despre recipiente lucrate la roată (Szymanski 1967, fig. 15/16, p. 52; fig. 54/5, p. 136; fig. 68/10, p. 158; fig. 73/1,5, p. 163). Caracteristicile vasului din nord-vestul României sunt însă în mod evident arhaice, aspect sprijinit inclusiv pe analogia perfectă din locuința de la Lublin. Există așadar argumente pentru a alătura acest vas, chiar dacă nu în mod cert, grupei caracteristicilor timpurii.

Am indicat deja opinia generală potrivit căreia vasele lucrate cu mâna, pe care apar elemente decorative preluate de pe ceramică modelată la roată (linii simple vălurite sau drepte, fascicule alcătuite din astfel de linii, trasate cu pieptenele), aparțin unei etape mai târzii (de obicei, aceste vase se asociază cu ceramică modelată la roată în ceață). Un exemplu chiar pentru teritoriul nord-vestic al României există în așezarea de la Lăpușel, care în mod sigur este ulterioară locuințelor de la Lazuri (Stanciu 1994b, pl. IV/2, p. 277). În acest sens, trebuie remarcat faptul că nu se cunoaște nici un complex legat de cea mai veche prezență slavă în nord-vestul României în care să fi fost găsite astfel de vase.

Tăvițele circulare de lut sunt slab reprezentate în cadrul ceramicii din Slovacia și în majoritatea cazurilor au apărut în complexe datate în fazele II-III (Fusek 1994a, pl. XX/12, p. 334; pl. XXVIII/3, p. 342; XXXIX/12,14, p. 353 ș.a.). În Polonia apar de

asemenea sporadic, atât în complexe date în faza I (*Parczewski 1993*, pl. XI/15, p. 185; XXIX/10, p. 203), cât și în altele mai târzii (*Parczewski 1993*, pl. XVIII/9, p. 192). În așezările de la Kod în tăvițele au fost utilizate încă din fazele timpurii (sec. 5) (*Rusanova, Timoșciuk 1984*, pl. 17/11; 26/7,8; 32/10; 36/14,15; anexa următoare p. 34), însă sunt puține în complexele date în sec. 6 (*Rusanova, Timoșciuk 1984*, pl. 19/4; pl. 13/7; pl. 16/13) și mult mai bine reprezentate în etapa următoare. Zona maximei concentrări a descoperirilor în sec. 6-7 o reprezintă teritoriul dintre Niprul mijlociu și Dunărea inferioară, apoi nord-vestul Peninsulei Balcanice (*Herrmann 1986*, fig. 1, p. 271). În general, tăvițele n-au avut în sec. 6-7 un rol important în mediul slavilor apuseni și nici în perioada următoare (*Herrmann 1986*, p. 267). Cvasi-absența acestor vase în așezările slave timpurii din nord-vestul României ar putea fi interpretată cronologic (în direcția unei datări mai timpurii) și sugerează legături în direcția acelor zone în care aceste vase nu au fost utilizate de către slavii timpurii, adică zona Smolenskului și zonele împădurite de pe Pripet și Niprul superior (*Herrmann 1986*, n. 5, p. 267; *Parczewski 1993*, p. 46).

Într-un singur caz (locuința 1a de la Lazuri) se cunosc fragmente dintr-un platou mare de lut (poate chiar două exemplare; pl. 29/6; pl. 30/1 5). În Polonia nu există indicii despre utilizarea lor pe parcursul etapei timpurii, răspândindu-se aici abia în sec. 7-8 (*Parczewski 1993*, p. 60, 69). Situația pare să fie asemănătoare în Boemia, Moravia și Germania răsăriteană (*Parczewski 1993*, p. 69). În Slovacia se cunosc doar trei exemplare, legate de complexe date în faza II, adică aproximativ în prima jumătate a sec. 7 (*Fusek 1994a*, pl. XXXIX/10, p. 353; pl. XLII/3, p. 356; pl. XLVI/4, p. 360). Este puțin probabil să existe o relație directă între descoperirile slave timpurii și două apariții din epoca romană: Nizna Myšľa, în Slovacia (*Fusek 1994a*, p. 78) și Wólka Lasińska, în Polonia (*Parczewski 1993*, p. 69). Descoperirile românești din zona sud-carpatică sunt văzute ca cele mai vechi (*Parczewski 1993*, p. 69; *Fusek 1994a*, p. 78). La Dulceanca I, cuptorul locuinței nr. III, datată în epoca romană, era suprapus de un astfel de platou, este însă posibil ca datarea complexului să fie greșită, așa cum am sugerat deja (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 13, p. 34).

Combinția diferitelor elemente (timpurii, timpurii nesigure, neutre, târzii nesigure, târzii) indică mai multe grupe (fig. 5): a) conține elemente timpurii sigure, asociate celor timpurii nesigure ori neutre (locuința 11, complexul 18); b) conține un element timpuriu nesigur, asociat unui element neutru și altora târzii nesigure (locuința 8); c) conține elemente târzii certe, asociate elementelor ce aparțin celorlalte categorii, în majoritatea cazurilor chiar și elemente timpurii sigure (locuințele 1a, 14, 17). Cum am arătat, includerea fragmentelor de margini și chiar a vaselor întregi în una dintre cele cinci grupe ale caracteristicilor nu poate fi calificată ca demers cu rezultate sigure, deși am utilizat în acest scop criterii acceptate de majoritatea specialiștilor (în esență clasificările operate de Fusek, Parczewski și Rusanova). Este necesară o anumită doză de reținere și în raport cu asocierile ce definesc complexele, deoarece nu există garanția că din fiecare complex avem la dispoziție totalitatea ceramicii.

Nu există complexe definibile prin prezența exclusivă a elementelor timpurii sigure ori în care acestea să domine. Situația ar putea indica lipsa orizontului contemporan celor mai vechi vestigii slave din Europa centrală, adică, în cronologie absolută, un indicator pentru slavii ajunși aici în a doua jumătate a sec. 5(?) / sec. 5 târziu - primele decenii ale sec. 6. Complexele în care apar doar elemente timpurii sigure sau nesigure ori neutre (grupa a) indică cel mai vechi orizont, cazul locuinței 11 și al complexului 18. Grupa b (locuința 8) ar putea reprezenta un orizont intermediar, caracterizat prin accentuarea prezenței elementelor târzii nesigure și lipsa ceramicii lucrată la roată în interiorul complexelor. Delimitarea acestei etape nu poate fi acceptată decât în termenii

unei largi probabilități, deoarece lipsa elementelor târzii sigure s-ar putea datora întâmplării. Pe de altă parte, nedumirește în cazul acestor complexe lipsa ori prezența nesemnificativă a elementelor timpurii sigure ori incerte, aspect constatabil în cazul etapei următoare. Mai bine reprezentată este *grupa c*, căreia îi aparțin complexe cu un inventar ceramic mixt, uneori fiind reprezentate chiar elementele timpurii sigure (mai numeroase în locuința 14), definibilă însă prin numărul mai mare al elementelor târzii nesigure și apariția elementelor târzii sigure. Faptul că în majoritatea complexelor există elemente timpurii sigure sau nesigure poate indica durata scurtă a intervalului ce separă această etapă/fază de cea timpurie.

Datarea locuinței 1a de la Lazuri poate fi confirmată și prin prezența fragmentelor dintr-un platou de lut, eventual și a tăviței, elemente bine reprezentate și în nord-vestul României în complexe mai târzii, în care există ceramică lucrată la roata înceată, ornamentată. Un caz aparte îl reprezintă apariția unor oale de tip I.1.b, avute în vedere ca reprezentante ale grupei caracteristicilor timpurii, în inventarul locuințelor 14 și 17, datate în faza târzie. Elementele târzii, în cazul locuinței 14, se leagă însă doar de un fragment mărunț, nesigur, de tăviță (pl. XXIX/6) și fundul unui vas, despre care nu se poate spune în mod sigur că a fost lucrat la roată. Este dificil de explicat prezența unei oale de tip I.1.b (pl. XXXV/6) în interiorul celui mai vechi cuptor din locuința 17, asociată unui fragment ce indică, foarte probabil, o formă târzie (pl. XXXV/3). Putem avea în vedere posibilitatea ca oalele de tip I.1.b să fi fost utilizate, totuși, pe o durată mai lungă.

Încercarea de a delimita, în termenii cronologiei relative, două etape pentru cele 5 locuințe de la Lazuri este mai degrabă una preliminară, deoarece rezultate mai sigure ar putea fi obținute cu ajutorul inventarului ceramic dintr-un număr mai mare de complexe. Pe de altă parte, existența acestor etape o argumentează nu numai refacerea locuinței 17, ci și relația de superpoziție constatată în cazul mai multor locuințe, al căror inventar nu a fost încă analizat⁵¹.

Dacă raportăm ceramica de la Lazuri materialului slovac și dacă datele susținute de G. Fusek se apropie de realitate, atunci etapa târzie (locuințele 17, 1a și eventual 14) este anterioară fazei II Fusek (datată în linii mari pe parcursul primei jumătăți a sec. 7), deoarece celei din urmă i-au fost atribuite și complexe în care există ceramică mult mai evoluată în raport cu cea de la Lazuri (în mod sigur lucrată la roată, uneori și ornamentată). Cum s-a văzut, prima jumătate sec. 7 reprezintă, mai sigur, etapa în care ceramica modelată la roata înceată și ornamentată începe să fie produsă și utilizată în mediul slav din zona Dunării mijlocii. Este illogică presupunerea că în spațiul nord-vestic al României acest fenomen s-ar fi putut produce mai târziu, dată fiind vecinătatea imediată cu zone în care pe parcursul sec. 5-7 a existat o producție ceramică avansată, inclusiv modelată la roata rapidă (Transilvania intracarpatică și spațiul vestic românesc). Oricum, vasele despre care presupun că au fost lucrate la roata înceată (unul singur la Lazuri, mult mai numeroase la Panic), neornamentate, sunt foarte greu de diferențiat față de cele modelate cu mâna, situație ce n-ar putea indica decât etapa de început pentru această producție în mediul slav timpuriu, respectiv chiar o dată anterioară momentului de răscruce dintre sec. 6-7. Devine logică, pe această cale, presupunerea că locuințele cele mai târzii de la Lazuri (17 și 1a) ar trebui să reprezinte sec. 6 târziu, eventual și primele 2-3 decenii din secolul următor. Prin urmare, datarea fazei timpurii nu poate viza decât o etapă anterioară, mai probabil a doua sau ultima treime a sec. 6.

⁵¹ Un plan pe care sunt trecute toate locuințele cercetate până în anul 1997, la Stanciu, *colab.* 1998, fig. 44.

În literatura arheologică românească momentul 567/568, adică data la care avarii pătrund și se așează în interiorul bazinului carpatic, este considerat aproape în unanimitate ca *terminus post quem* pentru apariția slavilor în spațiul extracarpatic al României⁵². S-ar putea însă ca sursele literare să aibă dreptate atunci când indică cel târziu a doua treime a sec. 6 pentru prezența grupurilor de populație slavă în zona Dunării inferioare (Pohl 1988, p. 96), iar în partea nordică a Moldovei nu este exclus să fi pătruns chiar mai devreme. Oricum, în cazul zonei nord-vestice a României raportarea la situația din spațiul românesc sud-carpatic nu este prioritară în această privință. Bazinul Tisei superioare, teoretic cel puțin, putea să fie atins chiar mai devreme (prima jumătate a sec. 6) de valul migrației slave, deși datele cunoscute din zonă sunt puțin concludente în acest sens.

*Alte categorii de materiale*⁵³

A apărut o singură "greutate" de lut ars sigură, perforată. În fața cuptorului din locuința 14 de la Lazuri s-a găsită partea inferioară a unei astfel de piese, împreună cu un alt fragment, probabil din același exemplar (pl. XXX/4,6). Are formă piramidală, cu colțurile accentuat rotunjite și o lungime de cca. 13 cm. A fost confecționată din aceeași pastă ca a vălătucilor, bine arsă, cu urme ușoare de ardere secundară. Foarte probabil că a fost utilizată ca greutate pentru războiul de țesut. Este posibil ca unei piese foarte asemănătoare exemplarului neperforat găsit în locuința 30 de la Botoșana (Teodor 1984, fig. 26/4, p. 105) să îi aparțină și un fragment găsit în locuința 11 de la Lazuri (pl. XXVII/6).

Trei greutateți conice (perforate), identice ca formă celei de la Botoșana, au fost găsite într-o locuință de la Cracovia-Nowa Huta 18 împreună cu alte 196 fragmente, dispuse în linie, pe o latură a locuinței, deci în mod sigur indicând existența unui război de țesut (Hachulska-Ledwos 1986, p. 20; pl. II/2, p. 130). Este ciudat însă faptul că astfel de piese, cu excepția menționată, lipsesc sau sunt incert documentate în mediul slav din sec. 6-7 (Parczewski 1993, p. 80). Lipsa lor, spre exemplu în așezarea de la Dessa-Mosigkau, a atras atenția (Krüger 1967, p. 97). Nu cunosc analogii sigure pentru greutatea de la Lazuri în zona românească sud-carpatică, iar în Moldova, deși sunt rare, apar menționate piese conice sau piramidale (Teodor 1978, p. 21). Cum nu putem să ne îndoim de practicarea torsului și a țesutului (apar fusaiole de lut, amprente ale țesăturilor în lutul crud), este posibil să fi fost utilizate ca greutateți pentru războiul de țesut vertical pietre, poate chiar vălătuci legați cu sfoară.

Se cunosc doar două fusaiole (locuințele 1a și 11), modelate cu mâna, din pastă amestecată cu microprundiș (pl. XXI/5) sau fără nici un adaos (pl. III/7). Ambele au formă biconică, așa cum este cazul majorității pieselor cunoscute din mediul slav timpuriu (spre exemplu Parczewski 1993, fig. 22, p. 79).

În umplutura locuinței nr. 1a a fost găsită o lingură de lut, foarte apropiată prin forma cupei celor actuale. Pe o latură este prevăzută cu cioc de scurgere și are un manșon

⁵² Data la care pătrund și se așează slavii timpurii pe teritoriul României, alături de problema relațiilor cu populația locală, au fost chestiuni intens dezbătute în literatura românească de specialitate. Cu excepția Mariei Comșa, care a avut constant în vedere așezarea slavilor timpurii în spațiul extracarpatic românesc spre începutul sec. 6 sau pe parcursul primei jumătăți a secolului, restul specialiștilor au apărut poziția fixată de I. Nestor, conform căreia datarea corectă trebuie să vizeze a doua jumătate sau ultima treime a sec. 6. Pentru detalii și bibliografia principală: Teodor 1978, p. 34-39, 45-50; Curta 1994, p. 239-243. Fl. Curta insistă asupra contradicțiilor pe care le-a înregistrat dezbaterile problemelor referitoare la slavii timpurii în literatura arheologică românească postbelică, subliniind efectele unei "paradigme ideologice", deficiențele de metodă în cazul atribuirilor etnice și supralicitarea dihotomiei populație sedentară/populație migratoare (Curta 1994, p. 270-272).

⁵³ Pentru vălătuci și "pânișoarele" de lut, găsite în legătură cu cuptoarele, Stanciu 1998.

scurt, tubular (pl. V/8). A fost modelată dintr-o pastă grosieră, însă compactă, amestecată cu puține cioburi pisate, iar în interiorul cupei există urmă de ardere secundară. Nu cunosc analogii contemporane în mediul slav timpuriu din afara teritoriului României. Dimpotrivă, chiar dacă nu identice ca formă a cupei, astfel de linguri apar relativ frecvent în spațiul românesc extracarpatic, în Moldova și Muntenia⁵⁴. Exemplare identice acestora se cunosc din așezarea transilvăneană Bratei 2 (Zaharia 1994-1995, fig. 20/8, p. 356) și dintr-o locuință probabil mai târzie de la Poian (Székely 1992, fig. 19/B.25/1, p. 272). Interpretarea acestor piese ca recipiente pentru turnarea metalului topit este cea mai probabilă (Teodor 1978, p. 21; Dolinescu-Ferche 1984, p. 129; Teodor 1996, p. 30), iar practicarea unei activități de acest fel în așezarea de la Lazuri o indică și descoperirea unui tipar din lut ars.

Din piatră au fost confecționate cute, trei exemplare fiind găsite în locuința nr. 11. Una dintre ele este din gresie fină, cenușie (pl. XXI/2), a doua din marmură alb-gălbuie sau travertin (existent în împrejurimile localității Seini; pl. XXI/3) și o alta din gresie verzuie, nisipoasă (pl. XXI/4). A fost remarcată apariția relativ constantă în interiorul cuptoarelor (alături de vâlătuci) a unor bucăți mici de șist, rectangulare, plate, puternic arse, uneori oferind impresia unei prelucrări ușoare. În mod sigur au fost prelucrate, sub forma unor "pânișoare", discoidale sau cu aspect mai puțin regulat, câteva pietre găsite în locuința 8 (pl. XV/6,8,9).

În umplutura aceleiași locuințe a fost găsit un fragment mic dintr-o lupă de fier, însă legătura directă cu acest complex - în a cărui umplutură putea fi antrenat - rămâne nesigură (pl. XIV/5). Probabil că acesta este și cazul altor piese de metal sau al unui canin perforat (probabil de câine), găsit în umplutura locuinței 17, parțial deranjată de un canal modern (pl. XLVII/5). O sârmă subțire, de argint, cu corpul torsadat în unele porțiuni, foarte probabil de la o brățară, a fost găsită în apropierea cuptorului nr. 1 al locuinței 11 (pl. XXI/6). Un fragment identic a fost descoperit în locuința nr. 2 din aceeași așezare, aceasta sigur databilă în epoca romană (Stanciu 1995b, pl. XXVI/7, p. 209). Un "inel" spiralic din bronz a apărut pe podeaua locuinței 17, împreună cu un ac de bronz, însă ele aparțin probabil locuirii din epoca bronzului sau epoca romană (pl. XLVII/2,7)⁵⁵. Un cui mic de bronz a fost găsit pe lipitura arsă (dărâmată?) a cuptorului nr. 2 din locuința 17, însă la această adâncime, deja materialele puteau fi bulversate de plug (pl. XLVII/4). O cataramă mică din fier, dreptunghiulară și semicirculară în secțiune, cu spinul ușor îngroșat spre capăt, a apărut în zona aceleiași locuințe, însă deasupra gropii nr. 82, mai târzie. Cu o lungime de numai 1,6 cm, ea ar trebui interpretată ca o piesă legată de încălțăminte sau aparținând unei genți purtată la brâu⁵⁶, oricum nu cunosc analogii în alte complexe slave timpurii și este puțin probabil că ar putea sprijini o datare mai exactă.

Materialul osteologic

Oasele de animale nu sunt prea numeroase și marea lor majoritate au apărut în umplutura cuptoarelor, de multe ori purtând urme de ardere. Am exclus oasele găsite în umplutura locuințelor, împreună cu fragmente ceramice preistorice sau din epoca romană, legătura lor cu complexe slave timpurii nefiind deloc sigură. Majoritatea determinărilor,

⁵⁴ Teodor 1978, fig. 7/1,4; Teodorescu 1972, fig. 6/7, p. 85; Dolinescu-Ferche, Constantiniu 1981, fig. 17/16, p. 321. Mai multe exemplare sunt cunoscute din nivelul II al așezării Dulceanca IV (Dolinescu-Ferche 1992, fig. 32/27, p. 168; fig. 33/13,31, p. 169).

⁵⁵ Pe podeaua locuinței nr. 1 a fost găsit un fragment dintr-o fibulă romană (Stanciu 1995b, pl. 25/4, p. 208), iar în cazul mai multor locuințe de la Panic au apărut în umplutura lor piese de metal din epoca romană.

⁵⁶ Este posibil ca astfel de cataramă mici să fi fost utilizate într-o perioadă mai târzie în legătură cu curele ce asigurau pintenii (Fiedler 1992, I, p. 201).

efectuate până acum doar în cazul a 5 complexe, aparțin d-lui Al. Gudea (student la Universitatea de Științe Agricole, Cluj-Napoca). Evident că doar acest material nu poate ilustra în mod suficient de convingător situația reală în ce privește exploatarea animalelor domestice și sălbatice de către locuitorii așezării.

specia	L. 1 (nr. frgm.)	Gr. 8 (nr. frgm.)	L. 8 (nr. ind.)	L. 14 (nr. ind.)	L. 17 cuptor 1 (nr. ind.)	L. 17 cuptor 2 (nr. ind.)
<i>Bos taurus</i>	9	-	3	1	-	1
<i>Ovis et Capra</i>	4	3	3	-	1	-
<i>Sus scrofa domes.</i>	1	11	-	1	6	1
<i>Equus caballus</i>	2	-	1	-	-	-
Gallina	-	-	-	-	1	-
<i>Canis familiaris</i>	-	-	1	-	-	-
<i>Sus scrofa ferus</i>	-	2 ind.	-	-	-	-
<i>Capreolus capreolus</i>	-	-	1	-	-	-
<i>Lepus europaeus</i>	-	-	-	-	-	1

Fig. 6. Lazuri-Lubi tag, materialul osteologic din complexe.

Procentual (fig. 7) domină ovi-caprinele (11 indivizi, 30,55%), în mai multe cazuri fiind vorba despre oase arse, găsite fără excepție în cuptoare. Starea fragmentară a materialului nu a permis observații cu privire la talia ori vârsta indivizilor sacrificați. Urmează la o mică diferență porcul domestic (10 indivizi, 27,78%). Resturile celor 7 indivizi probabili din cuptorul nr. 1 al locuinței 17 au aparținut unor exemplare mature. Este ciudată prezența oaselor de la un număr atât de mare de exemplare într-un singur cuptor, situație ce poate afecta în mod artificial statistica operată. Bovinelor le revine, la o oarecare distanță, un procent de 16,66% (6 indivizi), fiind mai bine reprezentate în locuința nr. 8. Doi indivizi aparțin foarte probabil unor exemplare mature, unul din locuința 14 a avut o vârstă tânără în momentul sacrificării, iar unul dintre ei trebuie să fi fost de talie mică.

Dintre animalele domestice mai sunt reprezentați caii (3 exemplare, 8,33%), în locuința 1 probabil chiar 2 indivizi, găina (un singur exemplar în cuptorul nr. 1 al locuinței 17) și câinele (un singur exemplar în locuința 8). Resturile calului din locuința 8 indică un individ robust, masiv, iar câinele din aceeași locuință pare să fi avut o talie destul de înaltă. Dintre animalele sălbatice o prezență mai accentuată pare să aibă mistrețul, ilustrat prin resturile sigure a cel puțin 2 indivizi din groapa 8 (5,56%), complex care rămâne însă cu o datare incertă. Prin câte un exemplar sunt ilustrate câpriorul și iepurele.

<i>Ovis et Capra</i>	<i>Sus scrofa domes.</i>	<i>Bos tau-rus</i>	<i>Equus caballus</i>	<i>Sus scrofa ferus</i>	<i>Canis familiaris</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>lepus europaeus</i>	Gallina
30,55	27,78	16,66	8,33	5,56	2,78	2,78	2,78	2,78

Fig. 7. Repartiția procentuală a diferitelor specii de animale. Pentru locuința 1 și groapa nr. 8 s-a avut în vedere câte un individ din fiecare specie determinată, deoarece starea fragmentară a oaselor nu a permis constatarea numărului probabil al exemplarelor.

Ierarhizarea cantitativă a speciilor indică o situație preliminară interesantă, distinctă în raport cu precizările efectuate în cazul altor așezări contemporane sau ușor mai târzii. În mediul slavilor vestici dintre Elba și Oder preponderența o dețin porcii, urmași de bovine, ovi-caprine și cai, însă în unele cazuri, ca la Dessau-Mosigkau, domină bovinele. Tot acolo există zone în care procentajul animalelor sălbatice îl depășește pe cel al animalelor domestice și nu se cunoșteau așezări în care ovi-caprinele să fie atât de bine reprezentate ca la Lazuri (*Herrmann 1968*, p. 87-90). Între sec. 6-8 porcul pare să fi fost pe primul plan și în așezările din Polonia centrală (*Herrmann 1979*, p. 50; n. 12, p. 54-65), însă din cele mai vechi așezări slave poloneze lipsesc determinările precise. Materialul puțin de la Bachórz, spre exemplu, indică doar prezența bovinelor (*Parczewski 1993*, p. 110). Complexele slave timpurii din Ucraina, Cehia și Slovacia indică preponderența bovinelor, urmate de porc (*Parczewski 1993*, p. 110; *Fusek 1991*, p. 330; *Baran 1972*, p. 73; *Packova, Terpilovskij 1990*, p. 370). În așezarea de la Ciurelu domină în mod categoric bovinele, urmate de porc și apoi ovi-caprine (*Dolinescu-Ferche 1979*, p. 216-217). Cu un procent identic apar bovinele și la Dulceanca II, însă ordinea este inversată între porc și ovi-caprine (*Dolinescu-Ferche 1986*, p. 151-152). Într-o zonă relativ apropiată așezării de la Lazuri, două locuințe de la Sănnicolau Român, datate în sec. 5-6, conțin resturi osteologice ce indică preponderența bovinelor, urmate de porcine și apoi ovi-caprine, fiind atestate de asemenea găina și calul, acesta probabil utilizat în alimentație (*Haimovici 1992b*, p. 40-41). Materialul din două locuințe aparținând așezării de la Davideni indică de asemenea poziția importantă deținută de bovine, urmate de ovi-caprine și porc (*Haimovici 1992a*). Este de remarcat faptul că, din punctul de vedere al procentajului mare deținut de ovi-caprine, așezarea de la Lazuri poate fi comparată pe teritoriul României doar cu cea de la Davideni.

Suntem îndreptățiți să credem că, în ce privește exploatarea animalelor domestice, au existat anumite diferențe între diversele grupări ale aceleiași populații - în virtutea anumitor tradiții -, însă acest sector important al vieții economice a fost condiționat cu siguranță și de condițiile naturale proprii fiecărei regiuni (*Herrmann 1968*, p. 90). Chiar dacă uneori diferențele dintre comunități relativ contemporane dar distincte etnic pot fi întâmplătoare, aceasta nu poate fi totuși o regulă, deoarece există adeseori deosebiri tranșante între modelele economice susținute de grupuri de populații cu etnic diferit. Este suficient de elocventă în această direcție situația înregistrată în așezarea de la Morești, databilă în linii mari pe parcursul sec. 6, unde pozițiile principale aparțin bovinelor și calului, ovi-caprinele fiind slab reprezentate, iar porcul și găina apar sporadic (*Horedt 1979*, p. 214; tabelul nr. 3, p. 212-213).

Dacă analizele viitoare vor confirma indiciile obținute la Lazuri, atunci se va impune constatarea că, din acest punct de vedere, comunitatea de aici se abate de la modelul "clasic" al acestui sector al economiei societății slave timpurii. Prezența porcului și găinilor indică caracterul sedentar al comunităților (*Dolinescu-Ferche 1979*, p. 217; *Dolinescu-Ferche 1986*, p. 152; *Packova, Terpilovskij 1990*, p. 370; *Haimovici 1992a*, p. 239), însă nu stabil în modul strict al cuvântului, cazul slavilor care se mișcă în direcția unor teritorii noi. Preponderența bovinelor în economia pastorală a slavilor timpurii o confirmă și sursele bizantine contemporane acestora (*Parczewski 1993*, p. 110). Nici în Rusia medievală consumul cărnii de oaie n-a fost preferat (*Woronin 1959*, p. 248). În multe așezări slave timpurii sau mai târzii au fost descoperite oase de cal. Majoritatea specialiștilor acceptă sacrificarea lor la un moment dat și consumul cărnii, ca la alte populații de altfel (spre exemplu, *Herrmann 1968*, p. 87; *Dolinescu-Ferche 1986*, p. 152). Sunt relevante în acest sens sursele medievale timpurii rusești, care indică consumul cărnii de cal la slavii răsăriteni, până într-o perioadă mai târzie (*Woronin 1959*, p. 247-248).

Date preliminare despre aşezarea din sec. 7

Existenţa unei locuiri databilă exclusiv în sec. 7 poate fi propusă în termeni relativ siguri. Este vorba despre două gropi integral cercetate (nr. 25 şi 28) şi altele investigate parţial (nr. 1, 13, 30 şi 31). Este posibil ca "gropile" 13, 30 şi 31 să aparţină aceleiaşi complex, poate chiar o locuinţă cu marginile mai puţin regulate (fig. 1). Mi se pare important faptul că au fost determinate relaţii de superpoziţie, respectiv stratigrafice, între aceste complexe şi cele legate de locuirea ce-şi are punctul de greutate în sec. 6, pe de o parte, pe de alta în raport cu cel mai târziu orizont al locuirii din punctul *Lubi tag* (sec. 9-10 în linii mari). Groapa nr. 25 intersectează colţul sud-estic al locuinţei 11, aceasta datată în a doua jumătate a sec. 6 (pl. XX; pl. XXI, profilul C-C₁), iar colţul sud-vestic al aceleiaşi locuinţe a fost străpuns de "groapa" 31 (pl. XX). Profilul peretelui sudic al suprafeţelor 9 şi 10 indică faptul că groapa nr. 24 aparţine stratului din sec. 9-10, suprapus stratului care umple gropile 1, 13, 30 şi 31, acestea contemporane gropilor mai timpurii nr. 25 şi 28 (pl. XLVII/8). Aceeaşi situaţie o indică profilul matorului dintre suprafeţele 10 şi 11, adică stratul medieval timpuriu mai târziu suprapune în mod clar groapa nr. 13.

În groapa 25 au apărut multe fragmente (mari şi mici) de vălătuci şi "pânişoare" de lut, deci ar fi posibil ca astfel de obiecte să fi fost utilizate şi de locuitorii aşezării mai târzii, indicându-se pe această cale o legătură directă între locuitorii celor două aşezări. Presupunerea nu poate fi sprijinită acum pe alte argumente, însă nu poate fi exclusă existenţa unei durate scurte între sfârşitul primei aşezări şi începutul celei de-a doua.

În umplutura gropilor 25 şi 28 n-au fost găsite decât fragmente din vase lucrate cu mâna, împreună cu multe oase de animale, lipitură arsă, cărbune, cenuşă şi deja menţionatele fragmente de vălătuci (din groapa 25 şi un obiect de fier; pl. 47/6). O imagine parţială ne putem face doar asupra ceramicii lucrată cu mâna din groapa 25. Există fragmente de tăviţe, unele cel puţin cu marginea foarte scundă (pl. XLVI/2) şi margini de vase a căror formă integrală nu poate fi reconstituită; una dintre ele este ornamentată pe buză cu alveole (pl. XLVI/5). Pasta lor a fost amestecată cu multe cioburi pisate. Ele pot fi alăturate ceramicii lucrată cu mâna cunoscută în zonă din aşezările de la Turulung-Vii (material inedit), Lăpuşel (*Stanciu 1994b*), eventual şi Crăciuneşti în Depresiunea Maramureş (*Popa, Harhoiu 1989*, p. 256-265).

Importantă în privinţa datării este groapa nr. 1, parţial identificată şi cercetată în suprafeţele 11-12. Are formă dreptunghiular alungită, cu colţurile rotunjite şi este puţin adâncă (fig. 1). Are analogii perfecte chiar în zona nord-vestică a României, în aşezări mai târzii, dateate spre mijlocul şi a doua jumătate a sec. 7 (Crăciuneşti: *Popa, Harhoiu 1989*, fig. 6, p. 258), a doua jumătate a sec. 7 - prima jumătate a sec. 8 (Lăpuşel: *Stanciu 1994b*, fig. 3, p. 271; pl. V, p. 278; pl. XiV/1, p. 290) ori în a doua jumătate a sec. 8 - prima jumătate a sec. 9 (*Stanciu, Matei 1994*, pl. I).

Destinaţia complexelor de formă oval-neregulată sau dreptunghiular-alungită (acestea de mică adâncime şi albiate în secţiune) nu este foarte clară, uneori însă (când posedă instalaţie pentru foc) este sigur că avem de-a face cu locuinţe. Ele sunt caracteristice zonei dintre Vistula şi Oder (în interiorul grupei Dziedzice-Szeligi), dar şi locuirii slave din zona Elbei (*Zeman 1979*, p. 123; fig. 2, p. 118; *Donat 1977*; *Baran 1990*, p. 223; *Parczewski 1993*, p. 100-101). Nu apar ori sunt foarte rare în mediul slavilor răsăriteni, nici în epoca timpurie şi nici pe parcursul secolelor 8-10 (*Rappoport 1972*). De asemenea, nu apar la slavii din Peninsula Balcanică, unde domină pe parcursul secolelor 6-8 locuinţele patrate, adâncite în pământ (*Donat 1975*, p. 122). Majoritatea celor care s-au ocupat cu

această chestiune au avut în vedere răspândirea mai târzie a acestor tipuri de complexe, adică cel mai devreme de la sfârșitul sec. 6 și mai ales pe parcursul secolului următor (spre exemplu Zeman 1979, p. 123; Baran 1991, p. 38; Parczewski 1993, p. 101). Argumente puternice în sprijinul părerii că acestea au în nord-vestul României o poziție mai târzie, amenajarea lor începând doar pe parcursul sec. 7, oferă nu numai inventarul ceramic (marfă lucrată la roata înceată), ci și analogiile perfecte din restul zonei Tisei superioare, așa cum sunt cele din așezările din regiunea Vinogradov a Ucrainei ciscarpătice (Kotigoroško 1977; Penjak 1980).

Câteva concluzii

În legătură cu fenomenul migrației grupurilor de populație slavă pe parcursul sec. 6 - începutul sec. 7, în teritoriul nord-vestic al României (ca parte sudică a bazinului Tisei superioare) poate fi delimitat un orizont cultural distinct, reprezentat prin așezări și morminte plane de incinerare, cele din urmă cunoscute de la Pișcolt-Nisipărie, jud. Satu Mare (Németi 1983, nr. 4, p. 139-140; fig. 8/5,6,9-12, p. 147; fig. 10/3,4,6,7, p. 149). Denumirea de "orizont Lazuri-Pișcolt" nu poate fi decât una convențională, însă poate fi aplicată unui interval cronologic în mod clar separabil prin vestigii distincte în raport cu perioada anterioară sau cu cele specifice zonei în etapa ce a urmat.

Analiza ceramicii, dar și relațiile de superpoziție între unele dintre complexele cercetate la Lazuri, indică existența a două etape/faze distincte în evoluția unora dintre așezări⁵⁷. În esență avem de-a face cu o etapă timpurie, când a fost utilizată exclusiv ceramică lucrată cu mâna, neornamentată și care, din punct de vedere formal, prezintă caracteristici timpurii sigure sau probabile, iar delimitarea etapei târzii, mult mai bine reprezentată în așezarea de la Panic, a fost posibilă datorită apariției vaselor neornamentate, lucrate cu mâna, prezentând însă caracteristici târzii și, probabil, datorită existenței vaselor modelate la o roată primitivă, cu turație lentă, a căror formă indică de asemenea caracteristici târzii sigure sau probabile.

Orizontul târziu, raportat la situația din bazinul Tisei superioare și zonele învecinate, nu poate depăși primele decenii ale sec. 7. Cum el a evoluat în legătură directă cu etapa anterioară, acesteia i-ar reveni în linii mari a doua jumătate a sec. 6, iar dacă ținem cont de reperul istoric pe care l-ar putea reprezenta apariția avarilor în bazinul carpatic, atunci am putea avea în vedere ultima treime a acestui secol.

Neclaritățile în raport cu precizarea datei la care este inițiată producția ceramicii modelată la roata înceată în zona Tisei superioare și la nordul Dunării mijlocii, dar și obstacolele de ordin metodologic (spre exemplu, care este durată mai probabilă a unei faze de locuire în aceeași așezare?), lasă încă suficiente semne de întrebare. În acest sens, deși nu dispunem de indicii mai clare, nu poate fi exclus începutul locuirii slave timpurii în nord-vestul României deja pe parcursul primei jumătăți a sec. 6, respectiv lansarea producției ceramicii modelată la roata înceată încă din a doua jumătate a secolului, presupunere emisă, spre exemplu, în cazul mediului slav timpuriu din Slovacia.

Este nesigură legătura obligatorie între cea mai veche prezență slavă timpurie în zona nord-vestică a României și avansul, apoi așezarea, avarilor în bazinul carpatic, deoarece migrația slavilor începuse cu siguranță înaintea acestei date. Cum s-a arătat deja, nu există însă, deocamdată cel puțin, informații concrete suficient de convingătoare pentru a

⁵⁷ În afara așezării de la Lazuri, mă refer la cea de la Panic, jud. Sălaj (cercetări mai vechi ale d-lui Alex. V. Matei de la Muzeul de Istorie și Artă din Zalău). Ceramica descoperită în locuințele investigate în cea din urmă a fost analizată în detaliu, deocamdată fiind încă inedită.

data mai devreme, deja pe parcursul primei jumătăți a sec. 6, prezența slavă în acest teritoriu, situație valabilă pentru întreg bazinul superior al Tisei, având în vedere chiar sărăcia vestigiilor databile în linii mari pe parcursul sec. 6, cunoscute din partea sud-vestică a Ucrainei ciscarpătice ori chiar lipsa acestora din Slovacia estică, în actualul stadiu al cercetărilor cel puțin⁵⁸.

Față de precizările literare clare despre prezența unor grupuri slave timpurii în zona Dunării inferioare, informațiile care, eventual, ar putea fi legate de zona Tisei superioare, lipsesc. Este foarte probabil că, referitor la prima jumătate a sec. 6, Jordanes nu cunoștea prezența slavilor decât în afara arcului carpatic, până la gurile Vistulei, iar când îi localizează pe gepizii din vremea sa (spre mijlocul sec. 6) între Mureș și cele trei Crișuri, așadar în vecinătatea teritoriului care ne interesează, eventualii slavi din apropiere îi sunt necunoscuți (*Godlowski 1980*, p. 225-226; *Pohl 1988*, p. 97). Informația de la Prokopios despre herulii care în anul 512 s-au îndreptat spre insula Thule, trecând la un moment dat "peste toate neamurile sclavinilor", este puțin probabil să aibă vreo valoare ca indicator pentru o prezență slavă la acea dată în zona Tisei superioare sau în Slovacia sud-estică ori chiar în interiorul bazinului carpatic (*Godlowski 1980*, p. 226; *Pohl 1988*, n. 23, p. 368; *Comșa 1995*). O altă informație de la Prokopios, despre refugiul regelui langobard Hildigis la slavi, ar putea fi acceptată ca argument pentru o prezență slavă undeva la nordul Dunării mijlocii, în apropierea gepizilor și langobarzilor, spre mijlocul sec. 6 (*Godlowski 1980*, p. 226; *Pohl 1988*, p. 97). De asemenea, există posibilitatea de a interpreta în același sens o altă informație, din Epitaful episcopului Martin de Bracara (*Pohl 1988*, p. 97).

Seria datelor ce indică un anume tip de habitat, aspectul locuințelor și instalației pentru foc, ceramica utilizată și nu în ultimul rând ritul funerar, oferă suficiente argumente în sprijinul presupunerii că purtătorii orizontului Lazuri-Pișcolt au fost grupuri de populație slavă timpurie. Deși există unele elemente (vasul lucrat la roata rapidă, cunoscut de la Lazuri, piesele de metal de la Pișcolt) ce pot fi interpretate în sensul unor relații cu medii culturale străine, în această direcție pronunțându-se și preluarea producției ceramicii modelată la roata înceată, se poate susține că, în cazul vestigiilor din nord-vestul României cel puțin, avem de-a face cu grupuri omogene de populație slavă. Cu excepția ceramicii modelată la roata rapidă și a unor piese de metal, artefacte prezente în zona sud-carpatică sau est-carpatică a României și care pot fi legate de aspectul mediului cultural romano-bizantin, vestigiile din nord-vestul României sunt identice, pe de o parte, celor din centrul și vestul Munteniei, pe de alta, celor din interiorul așa-numitei "grupe Ripnev", din partea

⁵⁸ În 1977 V. G. Kotigoroșko constata o densitate maximă a locuirii în colțul sud-vestic al Ucrainei ciscarpătice (Zakarpattia), fără a putea oferi însă vreun obiectiv sigur databil în secolele 6 ori 6-7 (*Kotigoroșko 1977*). În 1980 a fost precizată existența unui orizont din secolele 6 sau 6-7 în așezările de la Holmok, Cervenevo și Cepa, însă în majoritatea cazurilor ceramica lucrată cu mâna se asociază celei modelată la roata înceată, situație ce indică mai degrabă sec. 7 (*Penjak 1980*, p. 152-153; nr. 7, p. 33, 35-45; fig. 16, p. 46; nr. 2, p. 22-24; nr. 3, p. 24-30). Orizontului slav timpuriu îi aparțin și descoperirile mai vechi de la Ujgorod-Galago (*Penjak 1980*, nr. 6, p. 31, 33; fig. 10/1,2, p. 34). În 1986 a fost semnalată așezarea de la Galoc, iar în 1988 cea de la Beregovo, ambele dateate în sec. 6 (*Penjak 1986; Penjak 1988*). În sec. 6 a fost datată și așezarea de la Dedovo III (*Cercun 1994-1995*). În Slovacia estică nu se cunosc până în prezent vestigii slave sigur databile în sec. 6 (*Fusek 1994a*, harta nr. 3, p. 124). După părerea lui J. Béreš, complexul ceramic de la Nizná Myšla se datează în a doua jumătate a sec. 6, până la începutul sec. 7 (*Béreš 1996*, p. 134), însă G. Fusek îl include fazei a II-a, adică perioadei dintre cca. 600-650 (*Fusek 1994a*, nr. 89, p. 232). Fazei a II-a îi sunt atribuite și așezările de la Dvorianky-Vel'ky kövész, Nyzna Myšla-Mol'va și Vranou nad Topľou-Malé pol'o (*Fusek 1994a*, harta nr. 4, p. 125; nr. 38, p. 196; nr. 89, p. 232; nr. 130, p. 258-259). Din 8 locuri de descoperire provin vestigii plasabile în fazele II-III, adică în sec. 7 (*Fusek 1994a*, harta nr. 5, p. 125), iar două așezări au fost dateate în a doua jumătate a sec. 7 (*Fusek 1994a*, harta nr. 5, p. 126). Referitor la Slovacia estică, K. Godlowski se gândea și la tezaurul de la Obišovice, care - alături de monede mai vechi -, conține și o piesă de aur de la Justinianus I (*Godlowski 1980*, p. 229).

sudică a bazinului superior al Pripetului. Este constatabilă în aceste zone apariția locuințelor patrate parțial adâncite în pământ, cu construcție de stâlpi (ce au dispoziție similară în nord-vestul României și pe Bugul superior), încălzite cel mai frecvent cu cuptoare scobite într-un bloc de lut, în legătură cu care apar vălătuci sau “pâinișoare” de lut ars. Între ceramica lucrată cu mâna (de tip Korceak/Praga-Korceak) din nord-vestul României și o bună parte a celei din interiorul grupei așezărilor sud-carpătice de tip Ciurel, există de asemenea puternice afinități cu zona Pripetului superior, a Bugului vestic cu precădere.

Vestigiile slave timpurii din nord-vestul României apar ca o punte de legătură între cele din bazinul superior al Pripetului, pe de o parte și cele din centrul și vestul zonei sud-carpătice românești, pe de alta. Nu este exclus ca ele să indice deplasarea unor grupuri de populație slavă de-a lungul Tisei (spre exemplu, *Comșa 1986*), indiferent de direcția în care s-au mișcat. Este de presupus că spre anii 550 grupuri de slavi, sprijiniți de gepizi, atacau Imperiul romano-bizantin deja dintr-o zonă situată în vestul Banatului românesc (*Comșa 1986*, p. 273; *Comșa 1987*, p. 220). Lipsa vestigiilor slave timpurii în câmpia vestică românească, respectiv în estul Ungariei, ar putea fi explicată prin atitudinea gepizilor înainte de 568 ori a avarilor după această dată, care puteau să permită deplasarea unor grupuri de populație slavă, dar nu și așezarea acestora în teritoriile aflate sub controlul lor direct.

Descoperirile atribuite “grupei Ripnev” au fost puse pe seama uniunii tribale a dulebilor, ipoteză sprijinită și pe toponime din zona Bugului vestic, derivate din numele acestora (*Baran 1965*, p. 375; *Pohl 1988*, p. 118).

CATALOG

Materialele recoltate se păstrează la Muzeul Județean Satu Mare. Cum marea majoritate a vaselor au fost lucrate cu mâna, fără ajutorul roții olarului, nu repet această precizare în fiecare caz; atunci când avem de-a face cu vase modelate la roată, se specifică acest lucru. Dimensiunile pentru fragmentele păstrate de la linia diametrului maxim în sus și vasele întregi ori întregibile sunt înregistrate în *anexă*, în rest, au fost menționate în catalog. Am utilizat următoarele abrevieri tehnice: a = adâncime; D = diametrul; DF = diametrul fundului; DG = diametrul gurii; Gr = grosime; Î = înălțime; l = lățime; L = lungime; m (indice) = dimensiune medie; mx (indice) = dimensiune maximă; p (indice) = dimensiune probabilă; * = identitate.

Locuința nr. 1a. Cercetată de Gh. Lazin (Muzeul Județean Satu Mare) în anul 1977. Nu dispun de documentația referitoare la acest complex, probabil pierdută. Au fost recuperate doar câteva fotografii (pl. L/1), beneficiind și de informațiile primite de la autorul sondajului, pentru care exprim cele mai sincere mulțumiri cu acest prilej. A fost identificată în secțiunea I/1977 (trasată paralel cu șanțul de drenaj care taie așezarea pe direcția S-E/N-V) și parțial cercetată printr-o casetă. Fotografiiile indică un plan patrat, identic celui al locuințelor investigate ulterior, colțurile fiind marcate prin gropi de stâlpi. Cuptorul, scobit într-un bloc de lut crușat, se afla în colțul sud-vestic. Din fotografii rezultă că pereții acestuia s-au păstrat pe o înălțime de 30-40 cm, fiind umplut cu vălătuci, foarte multă cenușă și cărbune. Marcajele de pe cioburi indică o adâncime de 90 cm (de la

actualul nivel de călcare) pentru vatra cuptorului, de aceea se poate presupune cam aceeași adâncime pentru podeaua locuinței. Pornind de la această valoare, se poate aproxima și adâncimea gropii locuinței în raport cu vechiul nivel de călcare, la cca. 60 cm. Marea majoritate a ceramicii a fost găsită în interiorul cuptorului, pe vatră, deasupra unui strat de cărbune și cenușă sau în umplutura instalației pentru foc.

Ceramică (nr. inv. 35.547; 35.602-35.617):

- Pl. I/1: vas (oală) de mari dimensiuni, întregibil; pastă grosieră, inconsistentă, amestecată cu multe cioburi pisate, uneori chiar bucăți mari; culoare brună, urme de ardere secundară; de pe vatra cuptorului.

- Pl. I/2: fragmente din marginea unei oale de mari dimensiuni; aceeași pastă; culoare cafenie, miez brun; din cuptor.

- Pl. I.3: fragmente din marginea unei oale de mari dimensiuni; aceeași pastă; culoare brună, miez negru, urme de ardere secundară; din cuptor.

- Pl. I/4: fragment fund; aceeași pastă și culoare, ars secundar, din cuptor; $DF_p = 20$ cm. - Pl. I/5: fragmente din partea superioară a unui vas (oală) mare; aceeași pastă; culoare cărămizie (neuniformă), miez cenușiu; din cuptor.

- Pl. II/1: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămizie; din umplutura locuinței (-25/50 cm).

- Pl. II/2: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, amestecată cu cioburi pisate; culoare neagră-cenușie, ardere secundară; din umplutura locuinței (-50/70 cm).

- Pl. II/3: fragment din partea superioară a unei oale: pastă grosieră, relativ compactă, conține nisip; culoare cărămizie, miez cenușiu; din umplutură (-50/70 cm).

- Pl. II/4: oală; pastă grosieră, relativ compactă, conține microprundiș; culoare brună, pete cenușii; din umplutură (-60 cm).

- Pl. II/5: oală *modelată la roată* (cel mai probabil cu turație rapidă, deoarece în zona marginii și pe suprafața interioară sunt vizibile striuri și caneluri fine); pastă zgrunțuroasă, compactă, degresată cu microprundiș; culoare brună, pete cenușii; din umplutură (-60 cm).

- Pl. III/1: fragmente din partea superioară a unei oale mari; pastă grosieră, inconsistentă, conține multe cioburi pisate; culoare brună, miez negru, ardere secundară; din cuptor.

- Pl. III/2: castron; pastă grosieră, inconsistentă, cu cioburi pisate; culoare brună; din umplutură.

- Pl. III/3: fragment perete vas; pastă grosieră, relativ compactă, cu cioburi pisate; culoare cărămizie, miez cenușiu; ornament alcătuit dintr-un romb hașurat (în pasta crudă); din umplutură (-50/70 cm).

- Pl. III/4: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare brună, miez negru; ornament (posibil capul unei păsări, realizat prin mici impresiuni circulare în pasta crudă); din cuptor.

- Pl. III/5: fragment din partea superioară a unui vas; aceeași pastă; culoare neagră-cenușie; ornament reprezentat de o linie unghiulară, situată la baza marginii; din umplutură (-50/70 cm).

- Pl. III/8: fragmente dintr-o tăviță circulară, cu marginea foarte scundă ($DG_p = 26$ cm; $I = 2$ cm); pastă grosieră, inconsistentă, cu cioburi pisate; culoare cenușie, urme accentuate de ardere secundară; de pe vatra cuptorului (?).

număr total (probabil) de vase: 12

		pas-ta		vase mari: 4 (33,33%)
	cp		nis, micr	oale: 6 (50%)
LM 11 (91,66%)	9 (81,82%)		2 (18,18%)	castroane: 1 (8,33%)
RR 1 (8,33%)			1 (100%)	tăvițe: 1 (8,33%)

- Din locuință provine și un alt fragment din marginea unui vas de dimensiuni mici, modelat la roata rapidă, din pastă degresată cu microprundiș, culoare cenușie (pl. VI/4). Este însă aproape sigur că aparține epocii romane, fiind antrenat în umplutura complexului slav timpuriu.

- Fragment *tavă* (?) circulară cu marginea înălă (găsită în zona locuinței, la -25/50 cm; $DG_p = 28,5$ cm; $DF_p = 23$ cm; $I = 7,8$ cm; pl. III/6). Modelare neglijentă, din lut amestecat cu pleavă, slab ars, neuniform (nuanțe brune și cenușii); pe suprafața exterioară amprente de paie.

- Fragmente dintr-un *platou* de lut (găsit în cuptor, probabil pe vatră, la -90 cm, alte fragmente în umplutura locuinței, la -60/90 cm; pl. IV/1-5). Pastă grosieră, amestecată cu pleavă, inconsistentă; ardere slabă, urme de ardere secundară puternică. Modelare neglijentă, amprente de paie și semințe ($I = 10,5$ cm; $Gr_{peric} = 3,7$ cm; $Gr_{fund} = 5$ cm).

- *Fusaiolă* de lut (găsită în umplutură, la -50/70 cm). Modelată cu mâna, pastă fină, bine arsă, culoare cenușie ($D_{mx} = 3,1$ cm; $I = 3,4$ cm; pl. III/7).

- *Lingură* de lut (găsită în umplutură, la -75 cm; $L = 8,6$ cm; pl. V/8). Pastă grosieră, compactă, degresată cu puține cioburi pisate. Bine arsă, nuanțe de brun; în interiorul cupei urme de ardere secundară (culoare brun-negricioasă). Manșon tubular ($L = 1,9$ cm).

- *Vas miniatural* (găsit în S II/1978 ?, metrul 12,50, la -75 cm; pl. II/6). Lucrat cu mâna, pastă grosieră, relativ compactă, degresată cu cioburi pisate. Ardere neuniformă, culoare brună, pete cenușii. Marcajul de pe vas nu este suficient de clar, posibil să provină din L_{1a} , deoarece și în cazul altor cioburi din locuință apare metrul 12,50 ($DG = 7$ cm; $D_{mx} = 7,5$ cm; $DF = 4,8$ cm; $I = 7,5$ cm).

- Din S III/1978, car. 2-3, -55 cm, provine o teslă din fier (pl. 47/1; $L = 17,2$ cm; $I_{mx} = 5,5$ cm; $Gr_m = 0,8$ cm; nr. inv. 31.453). Adâncimea la care a apărut, dar și fragmentele ceramice alături de care a fost găsită, indica legătura piesei cu așezarea slavă timpurie.

Văltuci și "pânișoare" (modelate cu mâna, din lut nativ, fără vreun adaos); piese neinventariate:

- Pl. IV/6: "pânișoară", tipul III/1⁵⁹; pastă semifină, compactă, bine arsă; culoare cafenie, ardere secundară pe o parte; din umplutură (-60/90 cm); $D_{mx} = 7,9$ cm; $Gr_{mx} = 5$ cm.

- Pl. IV/7: "pânișoară"; tipul III/3; aceeași pastă; culoare cafenie; $D_{mx} = 7$ cm; $Gr_{mx} = 4$ cm; același context.

- Pl. V/1: "pânișoară"; tipul III/1; aceeași pastă; culoare brună, ardere secundară; probabil din cuptor; $D_{mx} = 8$ cm; $Gr_{mx} = 5,2$ cm.

⁵⁹ Pentru încercarea de clasificare tipologică a acestor piese (în funcție de formă și dimensiuni): Stanciu 1998.

- Pl. V/2: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă, culoare și din același context; $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=4$ cm.
- Pl. V/3: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; aceeași pastă, culoare și din același context; $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm. Pe o parte s-a imprimat în pasta moale urma unei țesături.
- Pl. V/4: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; probabil din cuptor; $D_{mx}=6,7$ cm; $Gr_{mx}=3,2$ cm.
- Pl. V/5: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare brună, ardere secundară; același context; $D_{mx}=8,4$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm. Pe una dintre fețe, incizat în pasta moale, apare un semn de forma literei < Î >, împreună cu o ramură (?).
- Pl. V/6: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; același context; $D_{mx}=7,7$ cm; $Gr_{mx}=4$ cm.
- Pl. V/7: "pânișoară", tipul V; aceeași pastă; culoare cafenie, urme de ardere secundară; același context; $D_{mx}=4,3$ cm.
- Pl. VI/1: fragment vălătuc (capăt), tipul I/1; pastă grosieră, relativ compactă, culoare cărămizie; din umplutură (-60/90 cm); $D_{mx}=7,5$ cm.
- Pl. VI/2: fragment vălătuc (capăt), tipul I/1; aceeași pastă și culoare, urme de ardere secundară; același context.
- Pl. VI/3: vălătuc întregibil, tipul I/1; aceeași pastă și culoare; același context; $L_p=19$ cm.

total piese determinabile: 12

		tipul		
I/1	III/1		III/3	V/3
3 (25%)	7 (58,33%)		1 (8,33%)	1 (8,33%)

Locuința nr. 1 (1993; secțiunea I și secțiunea I/cas A; pl. VII; pl. XLVIII)

A fost posibilă delimitarea planului între -70/75 cm (în continuare, toate adâncimile sunt date de la actualul nivel de călcare), însă deja la -55 cm s-a conturat blocul de lut cruțat și au apărut resturile cuptorului. Are formă aproape patrată (pl. VII): laturile sudică și estică măsoară 370 cm, latura vestică 360 cm, iar cea nordică 350 cm (suprafață totală cca. 13 m²). Intrarea trebuie să fi fost situată între gropile de stâlpi *a* și *b* (66 cm între ele), în colțul sud-vestic. Adâncimea gropii locuinței a fost de 10 cm, însă ținând cont de faptul că toate celelalte complexe contemporane au fost identificate între -40/50 cm, trebuie să presupunem o adâncime reală de cel puțin 40 cm. Pereții erau ușor înclinați spre interior. Podeaua nu a fost amenajată în mod special (probabil era inițial bătătorită), aflându-se la nivelul sterilului arheologic (lut galben). În fiecare dintre colțuri a fost identificată câte o groapă de stâlp, cu formă în plan aproape circulară sau ovală (excepție groapa *a*, rectangulară) și îngustate spre fund. Dimensiunile lor pe axe oscilează între 36 X 48 cm, iar adâncimea (de la nivelul la care au fost identificate) între 20-28 cm. Alte două gropi circulare, cu diametre și adâncimi mai mici, au fost identificate în exteriorul gropii locuinței, aproximativ pe mijlocul laturilor vestică și nordică; legătura lor cu locuința nu este sigură. Pe o lungime de 210 cm de la groapa din colțul nord-vestic, lipit de marginea nordică a locuinței, se afla un șanțuleț, adâncit doar cu 4 cm față de nivelul podelei (lățime medie de 20 cm). O situație similară a fost constatată, pe o porțiune mai scurtă, la 12 cm de la marginea estică a gropii locuinței. Aceste contururi indică bârna care se afla la baza pereților din lemn (așa-numita talpă), parțial adâncită în pământ.

Cuptorul era plasat în colțul nord-vestic, fiind construit într-un bloc de lut paralelipedic, rămas nesăpat atunci când s-a amenajat groapa locuinței (partea sa estică

era prăbușită). Ținând cont de porțiunea mai bine păstrată a blocului de lut, putem admite o valoare medie de 100 cm pentru laturile sale. Resturile cuptorului s-au conturat deja la -55 cm, sub forma unei grămezi circulare de vălătuci și lipitură arsă (în general distincția dintre vălătucii macerați și lipitura arsă a fost dificilă). În mare parte fragmentari, vălătucii și "pânișoarele" de lut au fost îngrămădite pe o suprafață mai mare decât cea a instalației pentru foc propriu-zise, iar între ei se afla lut galben sau lut galben amestecat cu pământ cenușiu. Unii dintre ei (sunt de dimensiuni și forme variate) poartă urme evidente de ardere secundară. Cuptorul propriu-zis (pl. VII/2; pl. LVIII/2,3) avea formă dreptunghiulară în plan, cu colțurile ușor rotunjite (50 X 38 cm). Este posibilă o lungime ceva mai mare a vetrei (până la 65 cm), deoarece fragmente ale acesteia erau dislocate pe o lungime mai mare în raport cu lungimea păstrată a cuptorului. În stadiul în care s-a conservat, instalația pentru foc era complet deschisă spre centrul locuinței. Pereții constau din lipitură puternic arsă (cărămizie, cu o grosime de 2-3 cm), fiind ceva mai groși spre porțiunea de contact cu vatra; s-au păstrat mai bine pe latura nordică (20-24 cm înălțime, de la nivelul vetrei). Sub presiunea vălătucilor, care par a fi fost înghesuiți în cuptor, latura estică a cedat, deplasându-se față de axa lungă. Vatra s-a păstrat sub forma unei cruste foarte puternic arsă (pe partea pe care a ars focul era cenușie-alburie, grosime medie 4-5 cm). În exteriorul pereților și sub vatră lutul galben era ars la roșu pe o grosime de 2 cm. Remarc un mic intrând pe care îl formează peretele vestic al cuptorului, la 10 cm de la gura acestuia (pe partea opusă situația nu a fost suficient de clară în această privință). În apropierea colțului sud-vestic al blocului de lut exista o grămăjoară de cărbune și cenușă, amestecate cu vălătuci spărți.

În umplutura cuptorului, în afara cantității impresionante de vălătuci și "pânișoare" au apărut doar câteva fragmente ceramice (pl. VI/6-8; pl. VIII/1), oase de animal, sporadic și mici bucăți de cărbune (ceva mai mult cărbune, chiar și bucăți mari, se afla pe vatră). În cuptor, dar mai ales în restul locuinței s-au găsit și fragmente ceramice preistorice ori din epoca romană, evident rulate (cele din cuptor sunt foarte mărunte). Cioburi slave timpurii sigure au fost găsite doar în cuptor și în grămada de vălătuci din apropierea acestuia.

Este nesigur dacă avem de-a face cu un cuptor propriu-zis, deoarece fragmente sigure din boltă n-au apărut. Unele bucăți de lut ars ar putea aparține acestei părți a instalației pentru foc, însă ele nu pot fi sigur separate de resturile vălătucilor. O excepție constituie o bucată de lut bine ars (L = 21 cm; Gr = 7 cm; pl. LV/5), cu suprafața netezită, marginea ajustată sub forma unei borduri și ușor curbată, care ar putea indica marginea gurii de alimentare a unui cuptor cu boltă. Fragmentele de lipitură arsă, vălătucii cât și pereții cuptorului sunt din lut nativ, în care apar doar particule fine de mică. Remarc grija cu care pereții cuptorului au fost neteziți, probabil cu o scândură.

Locuința nr. 1 suprapunea două gropi din epoca bronzului, iar, în apropierea colțului nord-vestic (în exteriorul complexului), la -30 cm, a apărut o depunere de lipitură arsă și cioburi databile într-o perioadă ulterioară.

Ceramică (nr. inv. 35.602-35.605):

- Pl. VI/6: fragmente fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare brună, miez negru; din cuptor.

- Pl. VI/7: fragmente din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, cu cioburi pisate, strat subțire de angobă; culoare cafenie, miez negru; din cuptor.

- Pl. VI/8: fragmente din partea inferioară a aceluiași vas; din cuptor.

- Pl. VIII/1: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare brună, miez negru; $D_g=15,4$ cm.

Număr total (probabil) de vase: 2

modelate cu mâna: 2 (100%)

pastă degresată cu cioburi pisate: 2 (100%)

Vălduci și "pânișoare" (modelare cu mâna, lut nativ, găsite în cuptor):

- Pl. VIII/2: "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă; culoare cărămizie, ardere secundară; $D_{mx}=8,3$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm.

- Pl. VIII/3: "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, inconsistentă, slab arsă; culoare cafenie; $D_{mx}=8,3$ cm; $Gr_{mx}=5,4$ cm.

- Pl. VIII/4: "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă; culoare brun-cărămizie; $D_{mx}=8,3$ cm; $Gr_{mx}=4,6$ cm.

- Pl. VIII/5: "pânișoară", tipul III/2; aceeași pastă; culoare brun-cărămizie, ardere secundară; $D_{mx}=8,4$ cm; $Gr_{mx}=5,2$ cm.

- Pl. VIII/6: "pânișoară", tipul III/2; aceeași pastă, culoare cafenie, ardere secundară; $D_{mx}=8,5$ cm; $Gr_{mx}=5,5$ cm.

- Pl. VIII/7: "pânișoară", tipul III/2; aceeași pastă, culoare cărămizie, ardere secundară; $D_{mx}=8,4$ cm; $Gr_{mx}=5,7$ cm.

- Pl. VIII/8: "pânișoară", tipul III/2; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; $D_{mx}=9,4$ cm; $Gr_{mx}=4,9$ cm.

- Pl. IX/1: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; $D_{mx}=8,4$ cm; $Gr=3,5$ cm.

- Pl. IX/2: "pânișoară", tipul V; aceeași pastă și culoare; $D=6,6$ cm.

- Pl. IX/3: "pânișoară" (?), tipul VII/2; aceeași pastă; culoare cafenie; $I=13,7$ cm; $I=5,5$ cm; $Gr=4,7$ cm.

Pl. IX/4: "pânișoară" (?), tipul VII/2; aceeași pastă; culoare cărămizie; $I=11$ cm; $I=5,6$ cm; $Gr=4,7$ cm.

- Pl. IX/5: "pânișoară" (?), tipul VII/1; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; $I=10,6$ cm; $I=6,4$ cm; $Gr=4,4$ cm.

- Pl. IX/6: "pânișoară" (?), tipul VII/2; aceeași pastă și culoare; $I=12$ cm; $I=6,4$ cm; $Gr=4,3$ cm.

- Pl. IX/7: "pânișoară" (?), tipul VII/2; aceeași pastă; culoare cafenie; $I=10,4$ cm; $I=6,8$ cm; $Gr=4,3$ cm.

- Pl. X/1: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă; culoare cafenie, miez cărămiziu; $I=17,8$ cm; $Gr_{mx}=9,7$ cm.

- Pl. X/2: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; $I=18,6$ cm; $Gr_{mx}=11,8$ cm.

- Pl. XI/1: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; $I=11,5$ cm; $Gr_{mx}=5,4$ cm.

- Pl. XI/2: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă; culoare cărămizie; $I=11,8$ cm; $Gr_{mx}=5,6$ cm.

număr total piese determinabile: 18

			tipul			
I/3	III/1	III/2	III/3	V	VII/1	VII/2
4 (22,22%)	3 (16,66%)	4 (22,22%)	1 (5,56%)	1 (5,56%)	1 (5,56%)	4 (22,22%)

Material osteologic (nr. inv. 35.560; determinare efectuată de către dr. Cl. Lisovschi-Cheleşanu, Universitatea de științe Agricole și Medicină Veterinară, Cluj-Napoca):

specia	nr. fragmente	context
bovine	9	cuptor
ovi-caprine	4	*
cabaline	2	*
suine	1	*

Groapa nr. 8 (1993; secțiunea II, carourile 48-49; pl. 45/4; pl. LII/1)

Marcată inițial Gr. 1/secțiunea II. Identificată la -60 cm, deși se contura neclar încă la -55 cm. Formă relativ circulară în plan ($D = 94$ cm); pereți ușor înclinați spre interior. Se adâncea cu 21 cm în stratul corespunzător epocii bronzului și în steril. Umplută cu pământ negru-cenușiu, spre fund parțial amestecat cu lut galben. Inventar:

- *Fragmente ceramice* lucrate cu mâna, sigur din epoca romană.

- *Fragment* din peretele unui vas lucrat cu mâna, pastă relativ compactă, degresată cu nisip, arsă la negru. Ornamentat cu linii trasate în rețea (incizie), înainte de ardere (pl. 45/5).

- *Maxilarul* unui mistreț, așezat pe marginea sudică a gropii, aproape de gura ei.

Material osteologic (neinventariat; determinare efectuată de către dr. Cl. Lisovschi-Cheleşanu):

specia	nr. fragmente	nr. prob. indivizi	vârsta	observații
suine	13	sigur 2 mistreți	2-3 ani; 4 ani	
ovi-caprine	3			arse

Datarea complexului rămâne nesigură, deși ornamentul în rețea incizat pe unul dintre cioburi este identic celui de pe un fragment ceramic găsit în locuința 1a (pl. III/3)

Locuința nr. 8 (1994; suprafețele 1, 4 și secțiunea III; pl. XII; pl. XLIX)

Contur sesizabil la -37/40 cm, cu excepția colțului vestic, unde se afla blocul de lut crușat. A fost posibilă delimitarea clară a planului între -46/49 cm. Partea superioară a pereților cuptorului a apărut la -40 cm. Plan de formă patrată, laturile oscilează cu foarte mici diferențe în jurul a 380 cm (suprafață totală de cca. 14,50 m²). Pereții gropii erau bine păstrați, fiind aproape verticali. Podeaua era orizontală, probabil inițial bătătorită. Intrarea se afla, probabil, pe latură estică, în apropierea colțului nord-estic (opus cuptorului). Din profilul C-C₁ (pl. XII) rezultă că groapa locuinței pornește din stratul negru-cenușiu situat imediat sub arătură, adică de la adâncimea medie de 25/30 cm. Adâncimea inițială (nivelul podelei) trebuie să fi fost la cca. 70 cm.

În colțurile sudic și nordic, pe fundul locuinței, au fost delimitate două gropi de stâlpi, cu formă ovală în plan (*groapa c*: $D = 26$ cm; $a = 11$ cm; *groapa f*: $D = 40 \times 36$ cm; $a = 18$ cm). Conturul altei gropi (*b*) a fost sesizat pe mijlocul laturii vestice, atât pe fundul locuinței, cât și pe peretele vertical ($D = 36 \times 28$ cm; $a = 13$ cm, de la podea). Spre interior, în apropierea gropii *e* a fost delimitată *groapa d*, eventual două gropi întretăiate ($D = 38 \times 20$ cm; $a = 7/13$ cm). Cu siguranță au existat stâlpi în colțurile vestic și estic, însă surprinderea lor n-a fost posibilă. Un indiciu interesant referitor la sistemul de sprijinire a acoperișului ar putea să-l ofere gropile nr 7 și 8, situate în exteriorul gropii locuinței, la 40

cm distanță de colțurile sud-estic și nord-estic (*groapa* 7, D = 42 X 36 cm; a = 7 cm; *groapa* 8, D = 40 X 30 cm; a = 20 cm). În lipsa inventarului, ele ar putea fi legate de locuință doar prin poziția față de aceasta. Probabil că în relație cu *groapa* d se afla *groapa* g (D = 40 X 24 cm; a = 5/16 cm), însă delimitarea acesteia nu a fost prea sigură. Aproximativ pe mijlocul laturii sudice a fost sesizată, pe o lungime de 108 cm, urma tălpii peretelui (șanțuleț lat de 12 cm în medie și adânc de 16 cm).

Cuptorul a fost scobit într-un bloc de lut, cruțat în colțul sud-vestic. Acesta avea formă cubică, cu laturi (excepție înălțimea) ce oscilau ușor în jurul a 120 cm; în parte, marginile s-au prăbușit, mai ales în zona colțurilor. Posibil ca pe latura nordică să fi fost amenajat sub forma unei trepte, fie că aici s-a prăbușit pe o adâncime mai mare. Cuptorul propriu-zis a fost scobit în porțiunea centrală a blocului, gura de alimentare fiind deschisă spre mijlocul laturii estice. În plan forma cuptorului este ușor ovală (la -55 cm, pe blocul de lut, dimensiuni pe axe: 50 X 44 cm), iar în secțiune formă de pară (înălțime maximă păstrată: 56 cm). Gura de alimentare, ușor deviată față de axa cuptorului, sub forma unui canal cilindric, era lungă de 24 cm. La baza laturii estice a blocului de lut (cu gura de alimentare) a fost cruțată în lutul galben o treaptă, pe o înălțime de 6 cm de la podea și lată de 15 cm. Pereții cuptorului au fost lățuți pe o grosime de 3-4 cm și foarte puternic arși (culoare cărămizie, vatra cenușiu-alburie). Pământul din exteriorul lătuiei era ars pe o grosime medie de 2 cm. Lipitura conține pleavă, cu urme evidente de tulpini și semințe (probabil cereale). În apropierea gurii de alimentare a instalației pentru foc se afla o groapă de formă ovală (*groapa* a: D = 50 X 40 cm; a = 18 cm). În umplutura ei au apărut cioburi mărunte din epoca romană și preistorice, rulate. Este foarte posibil să fi fost utilizată la depozitarea pe durată scurtă a cenușii și cărbunelui din cuptor (a apărut doar foarte puțin cărbune).

În umplutura locuinței se aflau relativ multe cioburi mărunte, rulate, preistorice și din epoca romană. În stratul -60/70 cm au apărut trei oale (jumătățile inferioare), într-un caz fiind găsite fragmente din marginea vasului în cuptor. Chirpici ars, uneori cu amprente de nuiete, a apărut sporadic, bucăți mai mari fiind sesizate spre fundul gropii. Mai probabil este că au fost antrenate, deoarece urme de incendiu nu există. Fragmente ceramice slave timpurii au fost găsite în cuptor, pe blocul de lut cruțat și în apropierea acestuia.

Pe cea mai mare parte a adâncimii, cuptorul era umplut cu lut galben amestecat cu pământ negru-cenușiu, în care a apărut foarte multă lipitură arsă, macerată, posibil și - cel puțin în unele cazuri - fragmente informe de vălătuci. Unele bucăți mari, vitrificate, nu par să provină de la bolta cuptorului (fragmente sigure din bolta acestuia n-au fost găsite). N-a fost găsită nici cenușă, iar cărbune doar în cantitate foarte mică, de unde rezultă că vatra a fost curățată înainte ca locuința să fi fost părăsită. Pe vatră, peste un strat subțire de pământ, se aflau 11 vălătuci, majoritatea ovoidali și de dimensiuni mari. Marea majoritate a fragmentelor de vălătuci și "pânișoare" a fost găsită în cuptor.

În toamna anului 1994 cuptorul nu a fost secționat, urmărindu-se transportarea lui la muzeul din Satu Mare, în vederea reconstituirii, inițiativă la care s-a renunțat în cele din urmă. În primăvara 1995, la demontarea cuptorului (distrus în cea mai mare parte), a fost sesizată existența unui pat de cioburi sub lipitura vetrei. Fapt curios, o parte dintre acestea aparțineau unui vas întregibil, cu fragmente găsite și în cuptor sau pe blocul de lut cruțat (pl. XIII/1).

Ceramică (nr. inv. 35240; 35242-35262; 35535-35545; 35670-35676):

- Pl. XIII/1: vas (oală) de dimensiuni mari, întregibilă; pastă grosieră, cu multe cioburi pisate, inconsistentă, slab arsă; culoare cărămizie (neuniformă), ardere secundară puternică; fragmente găsite pe blocul de lut și sub vatra cuptorului.

- Pl. XIII/2: fragment margine vas; aceeași pastă; culoare cenușie; din umplutura locuinței.

- Pl. XIII/3: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră (conține cioburi pisate și microprundiș), inconsistentă, slab arsă; culoare cărămizie, miez negru; găsit pe blocul de lut.

- Pl. XIII/4: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, mai bine arsă, conține microprundiș; culoare cafenie, miez negru; găsit pe blocul de lut.

- Pl. XIV/1: fragmente din partea superioară a unui vas (oală) de mari dimensiuni; aceeași pastă; culoare brună, strat fin de angobă; de pe blocul de lut și din cuptor.

- Pl. XIV/2: fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, conține microprundiș și cioburi pisate; culoare cenușie, miez negru; fragmente găsite lângă blocul de lut (-60/70 cm); DF=9,7 cm.

- Pl. XIV/3: oală căreia îi lipsește partea superioară; pastă zgrunțuroasă (cu microprundiș), compactă; culoare cărămizie, pete cenușii; același context; DF=10,7 cm.

- Pl. XIV/4: oală căreia îi lipsește partea superioară; aceeași pastă; culoare cenușie, miez negru; fragmente găsite lângă blocul de lut și în cuptor; DF=13 cm.

vase lucrate cu mâna: 7 (100%)

	pasta	
cioburi pisate	cioburi pisate/microprundiș	microprundiș
1 (14,28%)	2 (28,58%)	4 (57,14%)

număr total (probabil) de vase: 7

vase mari: 2

oale: 5

Vălătuci și "pâinișoare" de lut ars:

- Pl. XI/3: vălătuc, tipul I/3; pastă semifină, relativ compactă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptor; I=17,2 cm; Gr_{mx}=9,6 cm.

- Pl. XV/1: "pâinișoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă, bine arsă; culoare cafenie; din umplutura locuinței; D_{mx}=10,5 cm; Gr_{mx}=6 cm.

- Pl. XV/2: "pâinișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare brună, ardere secundară; D_{mx}=7,2 cm; Gr_{mx}=4,8 cm. Pe o parte, a fost incizată în pasta moale un semn cruciform.

- Pl. XV/3: fragment "pâinișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cenușie, miez cărămiziu; din umplutură (-60/75 cm); D_{mx}=7,6 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XV/4: "pâinișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie; din zona cuptorului (-40/45 cm); D_{mx}=9,1 cm; Gr_{mx}=6 cm.

- Pl. XV/5: "pâinișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cenușie, ardere secundară; din cuptor; D_{mx}=7,5 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XV/7: fragment "pâinișoară", tipul III/1 (?); aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptor; D_{mx}=7,6 cm.

- Pl. XVI/1: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; din cuptor (pe vatră); I=18,2 cm; Gr_{mx}=8,2 cm.

- Pl. XVI/2: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; același context; I=18,7 cm; Gr_{mx}=9 cm.

- Pl. XVII/1: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă; culoare cărămizie; același context; I=17,8 cm; Gr_{mx}=9,5 cm.

Pl. XVII/2: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă; culoare cafenie, ardere secundară; același context; I=16,6 cm; Gr_{mx}=8,5 cm.

- Pl. XVIII/1: vălătuc, tipul I/3; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; același context; I=18,2 cm; Gr_{mx}=7,5 cm.

- Pl. XVIII/2: vălătuc, tipul I/3; pastă grosieră, relativ compactă; culoare cafenie, pete cenușii; același context; I=17,5 cm; Gr_{mx}=7,3 cm.

- Pl. XIX/1: vălătuc, tipul I/3; pastă semifină, relativ compactă; culoare cafenie, ardere secundară; același context; I=16 cm; Gr_{mx}=8,2 cm.

număr total piese: 14

	tipul	
I/8		III/1
8 (57,14%)		6 (42,86%)

- *Lupă* de fier (fragment), găsită în umplutura locuinței, la -60 cm; posibil să fi fost antrenată odată cu cioburile străine de complex (pl. XIV/5).

- *Piatră* de râu fasonată, găsită în umplutura locuinței, la -70/80 cm (pl. XV/9).

- *Piatră* de stâncă fasonată, găsită în umplutura cuptorului; urme de ardere (pl. XV/8).

- *Piatră* de stâncă, modelată sub forma unui vălătuc tipul III/1, găsită pe blocul de lut cruțat; urme puternice de ardere (pl. XV/6).

Material osteologic (determinare efectuată de către Alex. Gudea):

specia	nr. fragment	nr. probabil indivizi	vârsta	observații
bovine	10	mini-mum 3	2 probabil maturi	1 exemplar talie mică
ovi-caprine	4	2		1 ovi-caprină + 1 căprior
cabaline	2	1		tip masiv, robust
câine	2	1		talie aproximativă: 40-45 cm

Locuința nr. 11 (1995, suprafața 10; pl. XX; pl. XXI/1; pl. L/2)

Contur delimitat la -50 cm. Încă din stratul -15/20 cm (pământ negru-afânat) au apărut pietre arse, oase de animale, fragmente ceramice (majoritatea medievale timpurii, însă și preistorice ori din epoca romană, bucăți de lipitură arsă), situația înregistrată în suprafața 11 fiind identică. Aceleași materiale, în plus și fragmente de oale medievale timpurii lucrate la roata rapidă (sec. 9-10), au apărut până la -50 cm. Pe întreaga porțiune a suprafeței, mai ales în jumătatea sud-estică, au fost găsite și multe cioburi din vase lucrate cu mâna, inclusiv fragmente de tăvițe și platouri.

Formă cvasi-patrată (pl. XX): latura nordică = 392 cm; latura sudică = cca. 400 cm (colțul sud-estic a fost distrus de *groapa nr. 25*, iar cel sud-vestic de *groapa nr. 30*, mai târziu); latura estică (parțial afectată de *groapa nr. 25*) = cca. 346 cm; latura vestică (parțial afectată de *groapa nr. 30*) = cca. 366 cm. Existau mai multe gropi de stâlpi. *Groapa c* (colț nordic): D = 40 X 34 cm; a (de la nivelul podelei) = 12 cm. *Groapa d* (colț estic): D = 32 X

24 cm; $a = 10$ cm (de la podea, însă conturul ei a fost parțial sesizat la -50 cm). Deși colțul sud-vestic a fost afectat de *groapa nr. 30*, s-a păstrat o parte din *groapa* stâlpului corespunzător, adâncită cu 13 cm față de podea (*groapa f*). O *groapă* cu contur semicircular în zona gurii (*groapa b*), mai mare decât anterioarele, a fost identificată aproximativ pe mijlocul laturii vestice ($D_{\text{guri}} = 84$ cm, spre fund formă ovală, măsurând 48 X 40 cm pe axe). Alte două gropi au fost identificate în interiorul locuinței, aproximativ pe axă: *groapa e* ($D = 36$ X 32 cm; $a = 7$ cm); *groapa f* ($D = 28$ X 24 cm; $a = 17$ cm). La 20 cm față de latura sudică a locuinței se afla *groapa a* ($D = 48$ cm; $a = 49$ cm); legătura ei cu L_{11} nu este sigură. Nesigură este și relația dintre această locuință și gropile 25a ($D = 40$ X 30 cm; $a = 28$ cm) și 25b ($D = 40$ cm; $a = 32$ cm); eventual, ele ar putea indica un acoperiș ușor, încorporat locuinței, în zona *cuptorului nr. 2*. De-a lungul peretelui estic, parțial nordic și vestic, a fost delimitat, la adâncimea corespunzătoare podelei, conturul tălpii peretelui (șanțuleț albiat în profil, lățime variabilă între 8-20 cm, $a_m = 2-3$ cm). În fața colțului sud-vestic al blocului de lut cruțat, la 50 cm de la marginea acestuia, se aflau trei gropi mici (g, h, l), cu fundul ascuțit (axa lungă maximum 10 cm; $a_{\text{mx}} = 10$ cm), grupate într-un plan triunghiular. Din profilurile B-B₁ și C-C₁ (pl. XXI/1) rezultă că L_{11} suprapunea *groapa nr. 61* (în umplutura ei au fost găsite numai cioburi preistorice). Locuința nu a avut o podea special amenajată și nu a fost sesizată în mod clar nici bătătorirea lutului. Nivelul de călcare în interiorul (*groapa*) locuinței se afla la o orizontală aproape perfectă, corespunzând unei medii de 93 cm (de la actualul nivel de călcare). Cum umplutura pornește din stratul de cultură mixt aflat imediat sub arătură, se poate presupune o adâncime de maximum 60 cm față de vechiul nivel de călcare.

Cuptorul nr. 1 (pl. XX; pl. XXI/1; pl. L/2)). Amenajat într-un bloc de lut, cruțat în colțul nordic. Acesta avea o formă ușor trapezoidală în plan (120 X 110 X 110 X 102 cm). De la podea s-a păstrat pe o înălțime maximă de 33 cm. Marginile, mai ales în zona frontală, s-au prăbușit. Cuptorul propriu-zis are în plan aceeași formă, cu latura nordică ușor arcuită (62 X 46 X 38 X 60 cm). Ținând cont de întinderea vetrei pe axa lungă și admitând posibilitatea ca în zona frontală pereții să se fi prăbușit, atunci trebuie să acceptăm o lungime ceva mai mare pentru cuptor (cca. 76 cm). Pereții lui s-au păstrat pe o înălțime maximă de 34 cm (față de linia vetrei). Pe latura dinspre interiorul locuinței nu au fost descoperite resturile unei eventuale guri de alimentare, așa cum nu s-au găsit nici resturi sigure de boltă în umplutura sau apropierea cuptorului. Peretele estic și cel nordic erau perfect verticali, netezi, îmbinați unghiular între ei, la fel și cu suprafața vetrei; cel vestic, era ușor aplecat spre interior, probabil sub presiunea blocului de lut. Inițial lutul a fost bine netezit, probabil cu o scândură, fapt care explică verticalitatea pereților lor, respectiv îmbinarea unghiulară ($Gr_m = 2-3$ cm; lutulăla puternic arsă, la brun-roșcat, compactă). Vatra atinge în unele porțiuni chiar 4 cm grosime, fiind de culoare cenușiu-alburie pe partea pe care a ars focul. A fost amenajată direct pe podea, ridicându-se deasupra acesteia cu 3-4 cm. Porțiunea din fața cuptorului era ușor înălțată în raport cu restul podelei (2-3 cm). În spatele pereților și sub vatră lutul a fost puternic ars (uneori pe o grosime de 6 cm). Vatra era acoperită cu un strat de cărbune gros de 3-4 cm. În fața gurii cuptorului, încă la -80 cm, a apărut o grămjăoară de cărbune și cenușă.

Cuptorul nr. 2 (pl. XX; pl. XXI, profilul A-A₁). A fost scobit în peretele nordic al locuinței, la 80 cm față de colțul nord-estic. Formă relativ circulară în plan ($D = 100$ cm). Vatra, albiată, consta dintr-un strat de lutulăla gros în medie de 2 cm. Sub ea lutul a fost ars la roșu pe o grosime de 2-3 cm. Spre deosebire de vatră, foarte compactă (cenușiu-alburie pe partea pe care a ars focul) și bine păstrată, pereții nu s-au conservat decât spre baza lor, fiind găsite doar resturile lipiturii prăbușite peste vatră (acestea indică o grosime de 2-3 cm

pentru pereți și boltă). Fragmente din bolta distrusă au apărut deja la -47 cm, suprafața vetrei aflându-se la -62 cm. Este de presupus o înălțime a bolții de cel puțin 30 cm. Vatra nu s-a păstrat în zona gurii de alimentare, spre interiorul locuinței (foarte probabil că s-a prăbușit în groapa acesteia).

O situație interesantă poate fi remarcată în profilurile B-B₁ și C-C₁ (pl. XXI). Se distinge un prim strat al umpluturii (prin care a fost delimitat planul complexului!), alcătuit din pământ negru-cenușiu afânat ($Gr_m = 20$ cm), culoare ceva mai deschisă decât cea a pământului care umple complexele mai târzii, uneori pigmentat cu pământ ars (vălătuci macerați?) și puțin cărbune. Pe o anumită lungime a profilului B-B₁, a fost sesizată, sub stratul menționat, o lentilă de pământ cenușiu amestecat în mare măsură cu lut galben, care conține resturi de pământ ars și cărbune, mai consistentă spre latura nordică a locuinței (grosime 12 cm în medie) și mai subțire spre interior (4 cm grosime medie). Groapa locuinței a fost umplută spre bază cu un strat de pământ cenușiu amestecat cu mult lut galben, relativ clar separabil în raport cu stratul de pământ negru-cenușiu de deasupra și lentila menționată deja. Această situație ar putea indica două faze în utilizarea locuinței, posibil chiar în legătură cu existența celor două cuptoare, însă unele fragmente ceramice găsite în stratul / sunt identice celor din complexele medievale timpurii, mai târzii.

Majoritatea materialului a fost găsită în umplutura *cuptorului nr. 1*, pe blocul de lut crușat sau în apropierea acestuia. Acest cuptor era umplut cu pământ cenușiu afânat, amestecat cu mult lut galben. În interiorul lui erau îngămădiți vâlătuci (probabil câteva zeci) și "pânișoare" de lut, oase de animale - uneori puternic arse -, fragmente ceramice lucrate exclusiv cu mâna și câteva bucăți mici, plate de piatră de stâncă, uneori și acestea puternic arse. Pe blocul de lut, în spatele laturii nordice a cuptorului, se aflau vâlătuci întregi sau fragmentari, oase de animal, puține fragmente ceramice și o cute din gresie. Mai mulți vâlătuci (împreună cu fragmente de "pânișoare"), alături de fragmente ceramice (inclusiv un vas întregibil, pl. XXII/4), probabil și câteva bucăți mari de lipitură arsă, au fost găsiți în fața blocului de lut/cuptorului și în apropierea colțului său nord-estic (aici se afla și o a doua cute din gresie). În restul suprafeței locuinței materiale au apărut sporadic. În *cuptorul nr. 2* nu a fost găsit nici un fel de material, cu excepția unui ciob slav-timpuriu apărut în marginea vetrei, spre interiorul locuinței. Material sub nr. inv. 35.721-35.729; 35.736; 35.737; 35.742-35.765; 35.767-35.795; 35.813; 35.981.

Ceramică:

- Pl. XXII/1: fragmente din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămidie, pe suprafața exterioară strat fin de angobă; din cuptorul nr. 1.

- Pl. XXII/2: fragmente din partea superioară a unei oale; aceeași pastă, conține microprundiș; culoare cenușie, miez negru; găsite pe podea, lângă blocul de lut.

- Pl. XXII/3: fragmente dintr-o oală; aceeași pastă, cu cioburi pisate; culoare cărămidie, miez negru; același context.

- Pl. XXII/4: oală (proporții apropiate unui castron); pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conține cioburi pisate; aceeași culoare; pe podea, în fața cuptorului nr. 1.

- Pl. XXIII/1: fragmente din partea superioară a unui vas mare; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; aceeași culoare; pe blocul de lut și în fața acestuia, pe podea.

- Pl. XXIII/2: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cărămidie, miez cafeniu; pe podea, lângă blocul de lut.

- Pl. XXIII/3: fragment din marginea unei oale; aceeași pastă; culoare cafenie, pete cenușii; același context.

- Pl. XXIII/4: fragmente din partea superioară a unei oale mici; aceeași pastă; culoare brună, miez negru; culoare brună, miez negru, strat fin de angobă; din umplutură (-57/64 cm).

- Pl. XXIII/5: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cărămidie; pe podea.

- Pl. XXIII/6: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, cu cioburi pisate; culoare brună, miez negru; pe blocul de lut.

- Pl. XXIII/7: fragment din jumătatea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, cu cioburi pisate; culoare cafenie, angobă; pe podea, în fața cuptorului nr. 1.

- Pl. XXIII/8: oală întregibilă; aceeași pastă; culoare cenușie, ardere secundară; fragmente găsite în cuptorul nr. 1 și în fața lui.

- Pl. XXIV/1: fund vas; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conține cioburi pisate; culoare cărămidie, miez negru, ardere secundară; fragmente găsite în cuptorul nr. 1 și lângă el; DF=10,2 cm.

- Pl. XXIV/2: fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, cu cioburi pisate; culoare cărămidie, miez brun, ardere secundară; fragmente găsite în fața cuptorului nr. 1 și pe blocul de lut.

- Pl. XXIV/3: fund vas; aceeași pastă, cu degresant nesensibil; culoare cafenie; din cuptorul nr. 1; DF=6 cm.

- Pl. XXIV/4: fund vas; pastă zgrunțuroasă, foarte compactă, conține nisip; culoare cărămidie, miez negru; lângă blocul de lut, pe podea; DF=9 cm.

- Pl. XXIV/5: fragment fund; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămidie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; DF=8,5 cm.

- Pl. XXIV/6: fragmente din partea inferioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cărămidie, pete cenușii; pe podea, în fața cuptorului nr. 1; DF=9,6 cm.

- Pl. XXIV/7: fragmente din partea inferioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cenușie, ardere secundară; de pe blocul de lut și din fața cuptorului nr. 1; DF=13 cm.

număr total (probabil) de vase: 10

modelate cu mână: 10 (100%)

	pasta		vase mari: 1 (10%)
cioburi pisate		nisip	oale: 9 (90%)
9 (90%)		1 (10%)	

Vălătuci și "pânișoare" de lut ars:

- Pl. XIX/2: fragment "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, conține mult nisip; culoare cafenie, ardere secundară; din umplutura locuinței (-65/70 cm); pe o parte se distinge mai clar un semn de formă literei "V"; $D_{mxp}=8,5$ cm; $Gr_{mx}=5,6$ cm.

- Pl. XIX/3: fragment "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, fără vreun adaos; culoare cărămidie; pe blocul de lut; $D_{mxp}=8,8$ cm; $Gr_{mx}=5,7$ cm.

- Pl. XIX/4: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; pe podea, lângă cuptorul nr. 1; $D_{mx}=9,3$ cm; $Gr_{mx}=5,7$ cm.

- Pl. XIX/5: fragment "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămidie, ardere secundară; același context; $D_{mx}=9,5$ cm; $Gr_{mx}=5,3$ cm.

- Pl. XIX/6: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cafenie; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=10,2$ cm; $Gr_{mx}=6,2$ cm.

- Pl. XIX/7: fragment "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; din umplutura locuinței; $D_{mxp}=9$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm.

- Pl. XXV/1: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie; același context; pe o parte, două linii divergente, ușor adâncite (în pasta nearsă); $D_{mx}=8,6$ cm; $Gr_{mx}=4,6$ cm.
- Pl. XXV/2: fragment "pânișoară", tipul III/3 (?); pastă grosieră, relativ compactă, fără nici un adaos; aceeași culoare și din același context; $D_p=8,5$ cm.
- Pl. XXV/3: "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, fără nici un adaos; culoare cafenie, ardere secundară pe o parte; de pe blocul de lut; $D_{mx}=8,7$ cm; $Gr_{mx}=4,8$ cm.
- Pl. XXV/4: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; același context; $D_{mx}=8,3$ cm; $Gr_{mx}=4,6$ cm.
- Pl. XXV/5: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie; același context; $D_{mx}=8,3$ cm; $Gr_{mx}=4$ cm.
- Pl. XXV/6: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=9,2$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm.
- Pl. XXV/7: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; pastă grosieră, relativ compactă, fără vreun adaos; culoare cenușie, miez cărămiziu, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=9$ cm; $Gr_{mx}=4,3$ cm.
- Pl. XXV/8: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; pastă semifină, compactă, conține nisip fin; culoare cafenie, miez brun; de pe blocul de lut; $D_{mxp}=8$ cm; $Gr_{mx}=4,8$ cm.
- Pl. XXVI/1: fragment "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, fără vreun adaos; aceeași culoare, ardere secundară; pe o parte a fost incizată o linie, probabil face parte dintr-un semn cruciform; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=9,6$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm.
- Pl. XXVI/2: fragment pânișoară, tipul III/1; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; de pe blocul de lut; $D_{mxp}=8,5$ cm; $Gr_{mx}=4,8$ cm.
- Pl. XXVI/3: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; $D_{mx}=10,5$ cm; $Gr_{mx}=4$ cm.
- Pl. XXVI/4: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; pe o parte linie adâncă, ușor vălurită; de pe blocul de lut; $D_{mx}=9,5$ cm; $Gr_{mx}=3,5$ cm.
- Pl. XXVI/5: vălătuc (?), tipul II/1; aceeași pastă; culoare cărămizie; din umplutura locuinței (-60/75 cm).
- Pl. XXVI/6: "pânișoară" fragmentară, tipul III/2; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; pe o parte, linie făcând parte, probabil, dintr-un semn cruciform; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=10,4$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm.
- Pl. XXVI/7: capăt vălătuc, tipul I/2; aceeași pastă; culoare cafenie; din umplutura locuinței (-60/75 cm).
- Pl. XXVII/1: capăt vălătuc, tipul I/1 (?); aceeași pastă și culoare; același context.
- Pl. XXVII/2: capăt vălătuc, tipul I/1 (?); aceeași pastă și culoare, ardere secundară; același context.
- Pl. XXVII/3: fragment vălătuc; pastă grosieră, relativ compactă, fără vreun adaos; culoare cărămizie; linii neregulate (?) incizate în pasta crudă; același context.

total piese determinabile: 23

		tipul			
I/1	I/2	II/1	III/1	III/2	III/3
2 (8,70%)	1 (4,35%)	1 (4,35%)	17 (73,90%)	1 (4,35%)	1 (4,35%)

- Fragment din partea inferioară a unei *piese tronconice* din lut ars (umplutura locuinței, -75 cm; $D_{p\text{ bază}} = 11$ cm; pl. XXVII/6). Lut fără degresant, ardere bună (culoare cafenie); ardere secundară pe suprafața bazei.

- *Fusaiolă* de lut, bitronconică (găsită în apropierea cuptorului 1, la -80/85 cm; $D = 4$ cm; $I = 3$ cm; pl. XXI/5). Modelată cu mâna. Pastă amestecată cu microprundiș, bine arsă (culoare cenușie, cu porțiuni cafenii).

- *Cute* (găsită lângă colțul nord-estic al blocului de lut: $L = 14,4$ cm; $l_m = 4,5$ cm; $Gr = 2$ cm; pl. XXI/2). Confecționată din gresie fină, cenușie.

- *Cute* (găsită pe blocul de lut; $L = 10,5$ cm; $l_m = 4$ cm; $Gr_m = 2,5$ cm; pl. XXI/3). Confecționată din marmură alb-gălbuie.

- Fragment *cute* (pe blocul de lut; $L = 8,5$ cm; $l_m = 4,5$ cm; $Gr_m = 2,5$ cm; pl. XXI/4). Gresie verzuie, nisipoasă.

- *Sârmă* de argint (la 45 cm în fața colțului sudic al blocului de lut cruțat și la -76 cm; pl. XXI/6). Unul dintre capete este subțiat; pe unele porțiuni este torsionată. Mai probabil să fi fost antrenată în umplutura locuinței.

Locuința nr. 14 (1995; suprafețele 9 și 15; pl. XXVIII; pl. LI)

Deja la -45 cm, în porțiunea corespunzătoare cuptorului au apărut vălătuci și "pânișoare" (în majoritate spați) și lipitură arsă; delimitarea clară a planului a fost posibilă la aceeași adâncime. Formă aproape patrată, orientată E-V cu laturile ceva mai lungi (latura nordică: 374 cm; latura sudică: 354 cm; latura estică: 328 cm; latura vestică: 344 cm; suprafața totală: 12,25 m²).

Au fost identificate mai multe gropi de stâlpi. *Groapa f* (colț nordic): $D = 28$ cm; $a = 14$ cm (de la nivelul podelei). *Groapa g* (colț nord-estic): $D = 38 \times 24$ cm; $a = 12$ cm. *Groapa b* (colț sud-estic): $D = 30 \times 22$ cm; $a = 4$ cm. *Groapa c* (colț sud-estic, dublează groapa b): $D = 32 \times 28$ cm; $a = 10$ cm. *Groapa a* (în apropierea colțului sud-estic): $D = 36$ cm; $a = 25$ cm (de la -45 cm). *Groapa k* (colț sud-vestic, face corp comun cu cu groapa locuinței): $D = 40$ cm. La 46 cm vest față de *groapa a*, foarte probabil altă groapă de stâlp, sugerată de ieșindul semicircular pe care îl formează marginea sudică a locuinței (*groapa l*: $D = 30$ cm). În acest caz, spațiul dintre gropile *a-l* marca intrarea în locuință. În interiorul locuinței, *groapa k* este dublată de *groapa e* ($D = 22 \times 16$ cm; $a = 10$ cm). Pe axa N-S au fost identificate alte două gropi în interiorul locuinței: *groapa d* ($D = 22 \times 18$ cm; $a = 34$ cm) și *groapa h* ($D = 26 \times 20$ cm; $a = 15$ cm). La 40 cm în fața gurii cuptorului se afla *groapa l*, de formă neregulată ($D = 44 \times 32$ cm; $a = 7$ cm); era umplută cu cărbune și cenușă. O groapă ovală, de dimensiuni mai mari însă, a apărut în apropierea mijlocului laturii sudice a locuinței (*groapa j*, $D = 90 \times 66$ cm; $a = 18$ cm). Între gropile *l* și *j* era împrăștiat pe podea un strat subțire de cărbune și cenușă (grosime 1-2 cm), mai consistent în apropierea gropii *j*. Pe latura vestică, între gropile de stâlpi *e - f* și în colțul nord-vestic s-a păstrat, sub forma unui șanțuleț, urma tălpii peretelui ($l_m = 20$ cm; $a = 5/8$ cm). Nu a existat o podea special amenajată, nefiind sesizată în mod clar nici bătătorirea lutului. Se afla la -67/71 cm în raport cu actualul nivel de călcare, fapt ce presupune o adâncime minimă a gropii locuinței de 40 cm.

Cuptorul a fost construit într-un bloc de pământ special lăsat în colțul nord-vestic al locuinței. Acesta avea formă paralelipipedică, pe latura estică și sudică fiind parțial prăbușit (latura nordică: 80 cm; latura estică: 82 cm; latura sudică: 80 cm; latura vestică: 94 cm; înălțime maximă păstrată: 26 cm). Cuptorul propriu-zis are în plan forma unei potcoave prelungite ($L_{pe\text{ axa}} = 74$ cm; $l = 42$ cm). Pereții s-au păstrat pe o înălțime maximă de 28 cm și constau dintr-un strat de lipitură gros în medie de 2 cm. Datorită arderii puternice, au devenit foarte compacți. În apropierea laturii scurte a cuptorului, spre perete, exista un prag înălțat cu 10 cm față de linia vetrei (pl. XXVIII, profil A-A.). Vatra inițială a fost amenajată mai jos cu 2-3 cm în raport cu nivelul podelei. Sub vatră și pe lângă pereți, lutul galben era

înroșit pe o grosime medie de 2 cm. La un moment dat, prima vatră a fost suprapusă de un nou strat de lipitură (3-4 cm grosime), între acesta și prima vatră aflându-se un strat subțire (1-2 cm) de pământ negru, fără urme de ardere (?). În secțiune, pe lățimea cuptorului, ca și vatra precedentă, aceasta era albiată. Spre gura de alimentare a cuptorului, noul strat de lipitură (fisurat în bună parte) nu a acoperit complet prima vatră, rămânând astfel un prag. Cuptorul era umplut cu pământ negru-cenușiu, parțial amestecat cu lut galben, în care au fost găsiți mai mulți vălătuci (în majoritate spărți încă din vechime) și "pâinișoare" de lut, puține fragmente ceramice, oase de animal (unele arse), puțin cărbune. În preajma cuptorului, mai ales în fața lui, erau împrăștiati vălătuci, "pâinișoare" de lut, puține fragmente ceramice. Printre aceste materiale și mai ales sub ele, a apărut cenușă și cărbune. Material sub nr. inv. 35. 802-35.812; 35. 814-35.844. Material sub nr. inv 35802-35812; 35814-35844.

Ceramică:

- Pl. XXIX/1: fragmente din jumătatea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conține cioburi pisate; culoare cafenie, miez negru; din cuptor.
- Pl. XXIX/2: oală întregibilă; aceeași pastă; culoare cărămizie, cu pete cenușii, miez negru, ardere secundară, angobă pe suprafața exterioară; din cuptor.
- Pl. XXIX/3: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare brună, miez negru, angobă; pe podea, în apropierea cuptorului.
- Pl. XXIX/4: fragmente din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cenușie, miez cărămiziu; pe podea, în apropierea cuptorului și din cuptor.
- Pl. XXIX/5: fragment din partea superioară a unui vas; aceeași pastă, degresant nesesizabil; culoare cenușie, miez cafeniu; din umplutura locuinței (-45/50 cm).
- Pl. XXIX/6: fragment din marginea unei tăvițe (?); pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conține cioburi pisate; culoare cărămizie; pe podea, în apropierea cuptorului.
- Pl. XXIX/7: fragmente fund; pastă grosieră, relativ compactă, degresant nesesizabil; culoare cărămizie, miez negru; pe podea, în apropierea cuptorului; $DF_p=12,9$ cm.
- Pl. XXIX/8: fragmente fund, *modelat la roata înceată* (?); aceeași pastă, conține cioburi pisate; culoare brună, miez negru; pe suprafața exterioară există o adâncitură circulară; pe podea, în fața cuptorului; $DF_p=9,9$ cm.
- Pl. XXX/1: fragmente fund; aceeași pastă; culoare cărămizie, miez cenușiu; pe podea, în fața cuptorului; $DF_p=8,7$ cm.
- Pl. XXX/2: fragment fund; aceeași pastă și culoare, degresant nesesizabil; același context; $DF_p=7,5$.
- Pl. XXX/3: fund vas; aceeași pastă, conține cioburi pisate; culoare brun-cărămizie; același context; $DF_p=8,7$ cm.

număr total (probabil) de vase: 6

	pasta		vase mari: 1? (16,66%)
cioburi pisate		degresant nesesizabil	oale: 4 (66,66%) tăvițe: 1? (16,66%)
5 (83,33%)		1 16,66%)	

Vălătuci și "pâinișoare" din lut ars:

- Pl. XXX/5: "pânișoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă; culoare cafenie; pe o parte, incizate în pasta moale, linii scurte, ușor vâlvurite; pe podea, în fața cuptorului; $D_{mx}=9,9$ cm; $Gr_{mx}=5,2$ cm.
- Pl. XXX/7: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie; în apropierea cuptorului (-50/60 cm); $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=4,4$ cm.
- Pl. XXX/8: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cafenie, ardere secundară; pe blocul de lut, deasupra cuptorului; $D_{mx}=7,7$ cm; $Gr_{mx}=4,9$ cm.
- Pl. XXX/9: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; pe podea, în fața cuptorului; $D_{mx}=8,6$ cm; $Gr_{mx}=4,7$ cm.
- Pl. XXXI/1: vâlătuc (?), tipul VI; aceeași pastă și culoare; pe podea, în apropierea cuptorului; 6 X 6,5 X 7,8 cm.
- Pl. XXXI/2: "pânișoară", tipul III/3; aceeași pastă și culoare; pe podea, în fața cuptorului; $D_{mx}=7,9$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm.
- Pl. XXXI/3: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare, ardere secundară; același context; $D_{mx}=8,7$ cm; $Gr_{mx}=4,7$ cm.
- Pl. XXXI/4: "pânișoară", tipul III/4; aceeași pastă, culoare cărămizie; același context; $D_{mx}=8,3$ cm; $Gr_{mx}=2,7$ cm.
- Pl. XXXI/5: "pânișoară", tipul III/4; aceleași pastă, culoare și context; $D_{mx}=8,6$ cm; $Gr_{mx}=4$ cm.
- Pl. XXXI/6: "pânișoară", tipul III/4; aceleași pastă, culoare și context; $D_{mx}=9$ cm; $Gr_{mx}=4,4$ cm.
- Pl. XXXI/7: "pânișoară", tipul III/1; aceleași pastă, culoare și context; $D_{mx}=9,4$ cm; $Gr_{mx}=4,3$ cm.
- Pl. XXXI/8: "pânișoară", tipul III/4; aceleași pastă, culoare și context; $D_{mx}=9,2$ cm; $Gr_{mx}=3,5$ cm.
- Pl. XXXI/9: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; din apropierea cuptorului (-50/60 cm); $D_{mx}=7,5$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm.
- Pl. XXXII/1: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; pe podea, în spatele cuptorului; $D_{mx}=7,7$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm.
- Pl. XXXII/2: "pânișoară" fragmentară, tipul III/1; aceeași pastă și culoare; din cuptor; $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=4,9$ cm.
- Pl. XXXII/3: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă și culoare; pe podea, în fața cuptorului; $D_{mx}=8,5$ cm; $Gr_{mx}=5,2$ cm.
- Pl. XXXII/4: "pânișoară", tipul III/1; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; pe podea, în apropierea cuptorului; $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=5,5$ cm.
- Pl. XXXII/5: "pânișoară", tipul III/1; aceleași pastă, culoare și context; $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm.
- Pl. XXXII/6: "pânișoară", tipul III/1; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, fără nici un adaos; aceeași culoare; pe podea, în fața cuptorului; $D_{mx}=8$ cm; $Gr_{mx}=5,8$ cm.
- Pl. XXXII/7: fragment vâlătuc, tipul VII/3 (?); pastă grosieră, relativ compactă, fără nici un adaos; aceeași culoare și din același context; $l_p=8$ cm; $Gr=5$ cm.
- Pl. XXXIII/2: capăt vâlătuc, tipul I/1; aceeași pastă; culoare cărămiziu-cafenie; același context.
- Pl. XXXIII/3: capăt vâlătuc, tipul I/1; aceleași pastă, culoare și context.
- Pl. XXXIII/4: capăt vâlătuc; aceeași pastă și culoare; pe podeaua locuinței.

total piese determinabile: 23

		tipul			
--	--	-------	--	--	--

I/1	III/1	III/3	III/4	VI	VII/3
3 (13,00%)	13 (56,52%)	1 (4,36%)	4 (17,40%)	1 (4,36%)	1 (4,36%)

- Fragment *greutate* din lut ars (pentru războiul de țesut), găsită în fața cuptorului, pe podea (pl. XXX/4). Pastă semifină, fără degresant, bine arsă (culoare cărămiziu-cafenie); posibil ușoară ardere secundară.

- Partea inferioară a unei *greutăți* de lut pentru războiul de țesut, găsită în fața cuptorului (pl. XXX/6). Aceeași pastă și ardere (probabil sunt fragmente din aceeași piesă).

- Fragment dintr-o *piesă semisferică* modelată din lut ars (găsită în fața cuptorului; $D_p = 25$ cm; $I_p = 10$ cm; pl. XXXIII/1). Pastă grosieră (fără degresant), insuficient arsă (culoare cărămizie), inconsistentă. Suprafață neglijent modelată. Deasupra bazei, trei alveole dispuse în plan triunghiular.

Material osteologic (determinare efectuată de către Alex. Gudea):

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	vârsta
bovine	2	minimum 1 individ	tineret
suine	1		

Locuința nr. 17 (1995; suprafețele 6A, 6B; pl. XXXIV; pl. 53; pl. 54)

O mică porțiune din zona colțului estic a rămas necercetată în campania 1995, fiind însă investigată în campania 1997. Marginea estică a fost distrusă de un canal de drenaj, iar *groapa nr. 82* (ulterioară) a afectat o mică porțiune din latura sudică. Actualul nivel de călcare pe malul canalului menționat este mai ridicat față de restul suprafeței cercetate, datorită pământului excavat. Situația stratigrafică înregistrată este următoarea (pl. XXXIV): 1) strat vegetal, negru-cenușiu ($Gr_m = 10$ cm); 2) pământ cenușiu, compact, aruncat din canal și, ulterior, parțial nivelat (prin arătură) ($Gr_m = 30$ cm); 3) pământ cenușiu- închis, foarte probabil reprezintă vechea arătură, anterioară săpării canalului ($Gr_m = 14$ cm); 4) pământ negru-cenușiu, afănat ($Gr_m = 16$ cm); 5) pământ cenușiu-gălbui, corespunzător stratului de cultură din epoca bronzului ($Gr_m = 10$ cm; stratul nr. 7 pe pl. XXXIV, profilul B-B₁); argilă galbenă (sterilul arheologic).

Conturul locuinței (umplutură din pământ negru-cenușiu afănat; pl. XXXIV, stratul nr. 4) a fost delimitat la -60 cm (măsurat pe martorul cu suprafața 13; pe martorul dintre suprafețele 6A/6B, datorită pământului aruncat din canal, adâncimea este mai mare). Planul integral al locuinței este identic cu al celorlalte, adică aproape patrat. Admițând faptul că lungimea laturii vestice a fost corect determinată (460 cm), rezultă dimensiuni apropiate și pentru celelalte laturi (cea sudică s-a păstrat în bună parte). Cu suprafața probabilă de 21 m², este cea mai mare dintre locuințele cercetate până acum. Au fost identificate mai multe gropi de stâlpi. *Groapa a* (colțul nordic): $D = 28 \times 22$ cm; $a = 21$ cm (de la nivelul podelei). *Groapa c* (colțul vestic): $D = 32 \times 18$ cm; $a = 17$ cm. *Groapa b* (pe mijlocul laturii vestice): $D = 48 \times 22$ cm; $a = 19$ cm. *Groapa d* (aproximativ în centrul locuinței): $D = 24 \times 22$ cm; $a = 11$ cm. *Groapa e* (în apropierea colțului vestic): $D = 68 \times 56$ cm; $a = 88$ cm (de la actualul nivel de călcare); legătura ei cu L. 17 nu este sigură (fără inventar), deoarece ar putea fi o groapă anterioară, tăiată de locuință. Pe întreaga lungime a laturii vestice și o porțiune a celei sudice a fost identificată, sub forma unui șanțuleț, urma tălpii peretelui din lemn ($l_m = 10$ cm; $a_m = 12$ cm).

Instalația pentru foc a trecut prin câteva modificări succesive. *Cuptorul inițial* (nr. 1) a fost scobit în partea central/nord-estică a unui bloc de lut cruțat în colțul vestic al locuinței. În plan, acest bloc are forma unui patrat perfect (latură de 116 cm) și se ridica de

la podea cu 64 cm. S-a păstrat foarte bine peretele vestic, în timp ce restul laturilor erau parțial prăbușite. Cuptorul propriu-zis are în plan și profil formă de pară (pl. XXXIV; pl. LIV). Se îngustează spre gura de alimentare, plasată pe latura estică a blocului și ușor deviată spre N-E în raport cu axa lungă a cuptorului. Prima vatră a fost amenajată la 6 cm deasupra nivelului de călcare din interiorul locuinței. Lutuiala puternic arsă a vetrei (culoare cărămizie în secțiune, cenușiu-alburie pe partea de contact cu focul) și pereților este groasă de 2-3 cm. Înălțimea păstrată a pereților, de la nivelul primei vetre, este de 52 cm. Pe axa lungă (inclusiv gura de alimentare), cuptorul măsoară la bază 94 cm. În exteriorul vetrei și a pereților, lutul galben al blocului era ars la brun-cărămiziu pe o grosime de 2-3 cm. Pe alocuri, lipitura pereților era distrusă (pe marginea sudică, ceva mai jos de jumătatea înălțimii, s-a păstrat mai degrabă amprenta peretelui). Lungimea gurii de alimentare nu a putut fi stabilită în mod sigur, însă se poate ține cont de distanța pe care a fost sesizată, în această porțiune, prelungirea lipiturii vetrei (maximum 16 cm), dar și de linia până la care, sub dărâmatărea blocului, a apărut cărbune și cenușă. Pereții canalului pentru foc erau complet prăbușiți, păstrați fragmentar, macerați în bună parte. Se distingeau însă arcuirea gurii de alimentare, chiar în apropierea punctului în care aceasta se îmbina cu pereții cuptorului, la 28 cm înălțime de la nivelul vetrei. La un moment dat, vatra a fost acoperită cu un nou strat de lutuială (2-3 cm grosime, ceva mai subțire spre gura de alimentare).

Umplutura cuptorului consta din pământ galben, amestecat în mică măsură cu pământ cenușiu. Pe întreaga adâncime au apărut foarte mulți vălătuci și "pânișoare"; mai puține dintre piese erau întregi, majoritatea păstrându-se sparte încă din vechime, iar mulți dintre vălătuci erau macerați, irecuperabili. Aceștia au fost așezați în așa mod, încât să încapă cât mai mulți în cavitatea cuptorului, unii fiind aranjați chiar sub umărul format de pereți. Au mai apărut oase de animal, arse, fragmente ceramice, câteva pietre de stâncă, arse și ele. Pe o adâncime de 20 cm spre vatră s-a intensificat prezența vălătucilor, mai ales ovoidali, de dimensiuni mari, unii întregi. Sub ei (pe vatră) se aflau bucăți mai mari de cărbune. La această adâncime se afla și jumătatea inferioară a unei oale, așezată cu fundul în sus. Mai mulți vălătuci au căzut în fața gurii de alimentare, peste un strat de cărbune și cenușă (Gr = 2-3 cm), acoperiți apoi cu lut galben, căzut din partea frontală a blocului.

Posibil ca prăbușirea boltei cuptorului ori chiar a pereților, mai ales în zona de contact cu gura de alimentare, să fi determinat abandonarea lui, după care a fost umplut în maniera descrisă. În continuare, blocul de lut a fost înălțat printr-un strat de pământ cenușiu-gălbui (gros de 16 cm), care acoperă cuptorul. Peste acest strat, ușor adâncită în blocul de lut astfel supraînălțat, a fost amenajată o nouă vatră (pl. XXXIV/profilul A-A₁; pl. LIV/1). Groasă de 2 cm în medie, sub ea pământul era ars la brun-cărămiziu pe o grosime identică. Deteriorându-se, peste această vatră a fost întins un nou strat de lutuială, cu grosime identică. Ambele vetre au formă relativ circulară ($D = 56$ cm), depășind spre colțul nord-vestic suprafața vetrei cuptorului inițial. De la adâncimea identificării (-60 cm) se ridicau pe blocul de lut, pe o înălțime maximă de 18 cm, lipitură arsă și fragmente de vălătuci. Deși nu au apărut fragmente sigure de boltă, posibilitatea ca cele două vetre să fi aparținut unui cuptor de lut emisferic nu poate fi exclusă, mai ales că cea de-a doua avea marginea vestică ridicată, asemenea peretelui unui cuptor, incomplet păstrat.

Situația stratigrafică surprinsă în interiorul locuinței (pl. XXXIV, profilul B-B₁; pl. LIV/2) indică utilizarea ei pe parcursul a două etape. În cea dintâi, nivelul interior de călcare se afla la -150 cm (măsurat pe martorul dintre suprafețele 6A/ 6B, intrând în calcul și pământul aruncat din șant; în raport cu nivelul de călcare al așezării groapa locuinței trebuie să fi avut o adâncime de cca. 100 cm). La un moment dat, groapa locuinței a fost

umplută pe o adâncime medie de 30 cm cu un strat de pământ cenușiu (aproape uniform, în mică măsură amestecat cu lut galben), identic stratului cu care a fost supraînălțat blocul de lut. Peste acesta a fost întins un strat de lut galben (20/30 cm grosime), a cărei linie superioară marca nivelul de călcare în locuința astfel refăcută și care a păstrat același plan.

Majoritatea materialelor a apărut în umplutura primului cuptor și în stratul de pământ cenușiu (nr. 6 pe profilul B-B₁). Pe ultimul nivel de călcare (mai recent) din interiorul locuinței au fost găsite doar câteva cioburi, în apropierea colțului nord-vestic al blocului de lut. Intervine întrebarea dacă stratul de pământ cenușiu se datorează unei umpleri premeditate a gropii ori s-a constituit în timp (în cazul unei prime abandonări a locuinței). Faptul că acest strat este foarte uniform și coincide cu cel care suprapune blocul de lut sugerează mai degrabă premeditarea, situație ce se putea produce după dezafectarea primului cuptor. În caz contrar, ar trebui să acceptăm ipoteza reutilizării locuinței după un interval de timp nu foarte mare; pentru a se obține o podea mai sigură putea fi întins acum stratul de lut. Material sub nr. inv. 35.845-35.930; 35.984-35.988.

Ceramică:

- Pl. XXXV/1: fragmente din partea superioară a unui castron (?); pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cenușie, miez negru; zona locuinței (suprafața 6b, -60/70 cm).

- Pl. XXXV/2: fragmente din partea superioară a unui vas; aceeași pastă, conține macroprundiș; culoare cenușie, pete negre; din stratul nr. 6 (-100/110 cm).

- Pl. XXXV/3: fragment din jumătatea superioară a unei oale; aceeași pastă, conține nisip și cioburi pisate; culoare brună, angobă; din cuptorul nr. 1.

- Pl. XXXV/4: fragment margine tăviță (?); aceeași pastă, conține cioburi pisate; culoare cărămizie, pete cenușii; din "cuptorul" nr. 2.

- Pl. XXXV/5: fragment margine tăviță (?); pastă grosieră, inconsistentă, conține cioburi pisate; culoare cărămizie; din stratul nr. 4, în fața blocului de lut.

- Pl. XXXV/6: oală întregibilă; aceeași pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1.

- Pl. XXXVI/1: fragment din marginea unui vas mare; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămiziu-gălbuie; din stratul nr. 6, lângă blocul de lut.

- Pl. XXXVI/2: fragment din partea superioară a unui vas mare; aceeași pastă, conține microprundiș; culoare cărămizie, miez negru; din cuptorul nr. 1 (porțiunea gurii de alimentare).

- Pl. XXXVI/3: fragment din partea superioară a unui vas; aceeași pastă și culoare; din stratul nr. 6, pe podea.

- Pl. XXXVI/4: fragment din partea superioară a unui vas; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămiziu-gălbuie; din stratul nr. 4.

- Pl. XXXVI/5: fragment fund; aceeași pastă, cu degresant nesensibil; culoare cărămizie, ardere secundară; același context.

- Pl. XXXVI/6: fragment fund; aceeași pastă, conține cioburi pisate; culoare cafenie; din stratul nr. 4 (-65/70 cm).

- Pl. XXXVI/7: fragment din partea superioară a unei oale; pastă ceva mai fină, relativ compactă, conține nisip; culoare cafenie, miez negru; același context.

- Pl. XXXVI/8: fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cafenie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; DF=10,3 cm.

- Pl. XXXVI/9: fragment fund; aceeași pastă și culoare; din stratul nr. 4; DF=12 cm.

- Pl. XXXVI/10: fragment fund; aceleași pastă, culoare și context; $DF_p=19$ cm.

- Pl. XXXVI/11: fragmente din partea inferioară a unui vas mare; pastă grosieră, inconsistentă, conține macroprundiș; culoare cenușie, miez negru, ardere secundară; umplutură (-60 cm); $DF=18$ cm.

număr total (probabil) de vase
(stratul nr. 6 și cuptorul nr.1): 6

vase mari: 2 (33,33%)
oale: 4 (66,66%)

	pasta		
cioburi pisate	nisip/cioburi pisate	microprundiș	macroprundiș
2 (33,33%)	1 (16,66%)	1 (16,66%)	2 (33,33%)

număr total (probabil) de vase
(stratul nr. 4 și "cuptorul" nr. 2): 5

vase mari: 1 (20%); oale: 2 (40%)
tăvite (?): 2 (40%)

	pasta	
cioburi pisate	nisip	macroprundiș
3 (60%)	1 (20%)	1 (20%)

Vălătuci și "pâinișoare" din lut ars (modelare cu mâna, lut nativ, pastă semifină, relativ compactă):

- Pl. XXXVII/1: "pâinișoară", tipul III/1; culoare brun-cărămizie; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=10,5$ cm; $Gr_{mx}=5,2$ cm.

- Pl. XXXVII/2: "pâinișoară", tipul III/1; culoare cărămizie, ardere secundară pe o parte; de pe vatra cuptorului nr. 1; $D_{mx}=8,7$ cm; $Gr_{mx}=3,9$ cm.

- Pl. XXXVII/3: "pâinișoară", tipul III/1; aceeași culoare; pe podea, în fața cuptorului nr. 1; $D_{mx}=9,8$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm.

- Pl. XXXVII/4: "pâinișoară", tipul III/1; culoare cafenie, ardere secundară pe o parte; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=9,2$ cm; $Gr_{mx}=3,5$ cm.

- Pl. XXXVII/5: "pâinișoară", tipul III/3, culoare cărămizie; același context; $D_{mx}=9$ cm; $Gr_{mx}=4$ cm.

- Pl. XXXVII/6: "pâinișoară", tipul III/1; aceeași culoare și același context; $D_{mx}=10$ cm; $Gr_{mx}=4,1$ cm.

- Pl. XXXVII/7: "pâinișoară", tipul III/1; culoare brună; același context; $D_{mx}=10$ cm; $Gr_{mx}=4,4$ cm.

- Pl. XXXVII/8: "pâinișoară", tipul III/1; culoare cărămizie, ardere secundară; din stratul nr. 4 (-60/70 cm); $D_{mx}=8,2$ cm; $Gr_{mx}=5$ cm.

- Pl. XXXVIII/1: fragment "pâinișoară", tipul III/1; culoare cafenie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; $D_{mx}=9,7$ cm; $Gr_{mx}=4,5$ cm.

- Pl. XXXVIII/2: "Pâinișoară" fragmentară, tipul III/2; aceeași culoare, ardere secundară; același context; $D_{mx}=7,8$ cm.

- Pl. XXXVIII/3: fragment "pâinișoară", tipul III/1; culoare cafenie; același context; $D_{mx}=9,7$ cm; $Gr_{mx}=4,8$ cm.

- Pl. XXXVIII/4: "pâinișoară" (?), tipul VII/3; culoare cărămizie; stratul nr. 4 (-60/70 cm); $I=14,3$ cm; $I=6,5$ cm; $Gr=5,4$ cm.

- Pl. XXXVIII/5: vălătuc (?), tipul I/3; culoare brun-cenușie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; $I=11,3$ cm; $Gr_{mx}=8,5$ cm.

- Pl. XXXVIII/6: fragment capăt vălătuc, tipul I/1 (?); culoare cărămizie; stratul nr. 4 (-65/70 cm).

- Pl. XXXVIII/7: "pâinișoară" (?), tipul VII/1; culoare cafenie, ardere secundară; stratul nr. 4 (-60 cm).
- Pl. XXXVIII/8: fragment vălătuc, tipul I/1 (?); culoare cărămizie; cuptorul nr. 1 (porțiunea gurii de alimentare); linii neregulate (?) incizate în pasta moale.
- Pl. XXXIX/1: vălătuc, tipul I/3; culoare cărămizie; de pe vatra cuptorului nr. 1; $I=14,4$ cm; $Gr_{mx}=7,4$ cm.
- Pl. XXXIX/2: vălătuc (?), tipul I/3; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1 (gura de alimentare); $L_p=13$ cm; $Gr_{mx}=8$ cm.
- Pl. XXXIX/3: piesă identică; culoare cafenie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; $I=12,5$ cm; $Gr_{mx}=8,7$ cm.
- Pl. XXXIX/4: capăt vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie, miez cenușiu; pe podea, în fața cuptorului nr. 1.
- Pl. XXXIX/5: capăt vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; din cuptorul nr. 1.
- Pl. XL/1: vălătuc (?), tipul I/3; culoare brună, ardere secundară; pe vatra cuptorului nr. 1; $I=13$ cm; $Gr_{mx}=7,8$ cm.
- Pl. XL/2: "pâinișoară" (?), tipul VII/3; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; $I=13,3$ cm; $Gr_{mx}=7,8$ cm.
- Pl. XL/4: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; lângă cuptor, stratul nr. 4 (-60 cm); $Gr_{mx}=8,7$ cm.
- Pl. XL/5: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeași culoare; din cuptorul nr.1; $Gr_{mx}=7,8$ cm.
- Pl. XLI/1: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie, ardere secundară; același context; $Gr_{mx}=10,6$ cm.
- Pl. XLI/2: vălătuc, tipul I/1; aceeași culoare, ardere secundară; același context; $I=20$ cm; $Gr_{mx}=10,3$ cm.
- Pl. XLI/3: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare brun-cărămizie, ardere secundară; același context.
- Pl. XLI/4: fragment vălătuc, tipul I/2; aceeași culoare; stratul nr. 4 (-70 cm); $Gr_{mx}=6,2$ cm.
- Pl. XLI/5: fragment vălătuc, tipul I/2; aceeași culoare și din același context; $Gr_{mx}=6,7$ cm.
- Pl. XLII/1: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; din cuptorul nr. 1; linii ondulate, incizate în pasta moale; $Gr_{mx}=9,2$ cm.
- Pl. XLII/2: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare brun-cărămizie, ardere secundară; același context.
- Pl. XLIII/1: fragment vălătuc, tipul I/2; culoare cărămizie; din același context; $l_{mx}=10$ cm; $Gr_{mx}=7,2$ cm.
- Pl. XLIII/2: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeași culoare; lângă cuptor, stratul nr. 4 (-60 cm); $l_{mx}=10$; $Gr_{mx}=7,2$ cm.
- Pl. XLIII/3: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeași culoare și din același context; $Gr_{mx}=6,5$ cm.
- Pl. XLIII/4: fragment vălătuc, tipul I/1 (?); culoare brun-cărămizie; linii intersectate, trasate în pasta crudă; din cuptorul nr. 1.
- Pl. XLIII/5: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; același context; $Gr_{mx}=8,7$ cm.
- Pl. XLIII/6: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeași culoare; același context; $Gr_{mx}=7,8$ cm.

număr total piese determinabile: 38

				tipul			
I/1	I/2	I/3	III/1	III/2	III/3	VII/1	VII/3
16 (42,10%)	3 (7,90%)	5 (13%)	9 (23,70%)	1 (2,63%)	1 (2,63%)	2 (5,27%)	1 (2,63%)

- *Piesă* de lut, probabil de formă cilindrică, cu laturile mai scurte arcuite (găsită la 100 cm N-E față de blocul de lut și -60 cm; D_p al bazei = 13,5 cm (pl. XL/3). Pastă fără degresant, bine arsă (culoare cărămizie); pe suprafața plată ardere secundară puternică (culoare cenușie).

- *Cataramă* de fier (la 80 cm S-E față de colțul sud-estic al blocului de lut, -65 cm; $L = 2$ cm; $l = 1,6$ cm; pl. XLVII/3). Verigă semicirculară în secțiune, spin ușor îngroșat spre capăt. Legătura cu L. 17 nu este certă, deoarece ar putea aparține *gropii nr. 82*, mai târzie.

- *Cui* din bronz (pe lipitura arsă din zona cuptorului/vetrei nr. 2, la -50 cm; $L = 1,8$ cm; pl. XLVII/4). Patină verde. Legătura cu cuptorul nr. 2 rămâne totuși incertă, datorită adâncimii la care a fost descoperit.

- *Verigă* spiralică din bronz (inel ?) (în apropierea blocului de lut, la -65 cm; pl. XLVII/2). Confecționată din tablă de bronz, secțiune semicirculară.

- *Canin* de câine, perforat, utilizat ca pendentiv (în apropierea blocului de lut, la -65/70 cm; pl. XLVII/5).

- Fragment dintr-un *ac de bronz* (jumătatea nordică a locuinței, pe podea; $L = 7,4$ cm; pl. XLVII/7). Foarte probabil din epoca bronzului, antrenat în stratul nr. 6.

material osteologic (cuptorul nr. 1) (determinări efectuate de Al. Gudea)

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	vârsta	observații
suine	17	minimum 6	maturi	sigur 2 mistreți; domină fragmente de extremități arse (picioare, degete)
ovine	18			
galinacee	3	minimum 1		

material osteologic (cuptorul nr. 2)

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	observații
iepure	3	probabil 1	
bovine	2		3 fragmente suine la nord de cuptor

Complexul nr. 18 (1995; suprafețele 5 și 12; pl. XLIV)

Contur identificat la -50 cm. Formă ovală (dimensiuni pe axe 246 X 186 cm). Se adâncește până la -120 cm, rezultând o adâncime minimă a gropii (în raport cu nivelul de călcare al așezării) de cca. 70/80 cm. Fundul era perfect orizontal; probabil că pereții au fost săpați în trepte ușoare. Pe marginea nord-estică au fost identificate două cuptoare scobite în perete, ambele cu formă ovală în plan (pl. XLIV).

Cuptorul nr. 1 are diametrele pe axe de 118 X 88 cm, iar *cuptorul nr. 2* de 108 X 88 cm. *Vatra cuptorului nr. 1* se afla cu 20 cm mai sus față de nivelul de călcare din interiorul complexului, iar *vatra cuptorului nr. 2* cu 32 cm. Mai bine s-a păstrat marginea estică a *cuptorului nr. 1*, în unele porțiuni pereții având înălțimea de 30 cm. Grosimea vetrelor și a pereților este de 2-4 cm, sub lipitură pământul fiind ars cam pe aceeași grosime. Vetrele s-au conservat excelent (culoare cenușiu-alburie pe suprafața pe care a ars focul), pereții, împreună cu fragmente de boltă, fiind prăbușiți în bună parte în interiorul cuptoarelor. Pe vetre se afla un strat subțire de cărbune și cenușă (1-2 cm grosime). Alături de lipitură arsă, în general prost păstrată, în umplutura celor două cuptoare au apărut puține fragmente ceramice mărunte (preistorice majoritatea, unele din epoca romană), fragmente rulate de oase de animale, cărbune. În fața celor două cuptoare era împrăștiat un strat gros de 5-10 cm de cărbune, cenușă și pământ ars (remarc chiar bucăți mai mari de lemn carbonizat).

În umplutura complexului (foarte probabil o construcție de tipul anexelor gospodărești, cu un acoperiș ușor) au apărut sporadic mici fragmente ceramice preistorice, Latène sau din epoca romană. Trei fragmente din marginea unor oale lucrate cu mâna, identice prin conformație și factură ceramicii găsite în locuințele slave timpurii, asigură datarea construcției. Material la nr. inv. 36003; 36020-36022.

Ceramică:

- Pl. XLIV/1: fragment din jumătatea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămizie, miez cenușiu, angobă; pe fundul gropii.

- Pl. XLIV/2: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cenușie, miez gălbui, în umplură, la -50 cm.

- Pl. XLIV/3: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cenușie, miez cafeniu; în umplură, la -80/90 cm.

Groapa nr. 2 (1995; suprafața 8, caroul 14/B,C; pl.XLV/4)

Delimitată deja la -35/40 cm (umplură din pământ negru-cenușiu, tasat). Contur oval în zona gurii. Dimensiuni pe axe: 190 X 120 cm. În jumătatea inferioară pereții au fost scobiți în lutul galben, fundul este albiat. Adâncime maximă (de la nivelul identificării): 74 cm. Deoarece a străpuns o locuință de suprafață din epoca bronzului (aceasta determinabilă prin cantitatea foarte mare de ceramică), în umplutura complexului au apărut multe cioburi preistorice, îndeosebi în apropierea pereților. Au fost găsite însă și câteva fragmente de margini lucrate cu mâna, aparținând, foarte probabil, unor oale slave timpurii (pl. XLV/2,3). De asemenea, au apărut multe oase de animal, însă este la fel de probabil că și acestea au fost antrenate din complexul preistoric menționat deja. Forma gropii ar putea indica destinația ei, anume aceea de a fi servit la scoaterea lutului. Cel mai probabil, poate fi datată, pe baza fragmentelor ceramice amintite, în sec. 6, fără a exclude însă posibilitatea ca groapa să aparțină următorului orizont al locuirii (sec. 7).

Groapa nr. 25 (1995; suprafețele 9-10; pl. XLVI/1; pl. L/3)

Delimitată la -50 cm. Formă ovală în plan (128 X 104 cm pe axe). Adâncime maximă de la nivelul identificării: 54 cm. Pereți aproape verticali, fund albiat. Umplură: pământ negru-cenușiu, afânat. Au fost găsite fragmente ceramice mărunte, exclusiv din oale lucrate cu mâna, un obiect de fier, puține pietre de stâncă (unele arse), oase de animal, cărbune, cenușă, lipitură arsă; remarc prezența relativ frecventă a bucăților de vălătuci.

Intersectează colțul sudic al locuinței nr. 11. Foarte probabil groapă menajeră. Inventar înregistrat la nr. 36.035-36.039.

Ceramică:

- Pl. XLVI/2: fragment tăviță; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cafenie, ardere secundară puternică.
- Pl. XLVI/3: fragment fund vas; aceeași pastă, culoare cenușie, ardere secundară.
- Pl. XLVI/4: fragment margine oală; pastă grosieră, inconsistentă; culoare neagră-cenușie; $DG_p=13,8$ cm.
- Pl. XLVI/5: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cărămizie, miez negru; $DG_p=15,9$ cm.
- *Obiect din fier (daltă pentru prelucrarea lemnului, călcâi de lance?).* L = 8 cm; Gr = 0,2/0,3 cm. Puternic corodată (pl. XLVII/6).

Material osteologic (determinare efectuată de Alex. Gudea).

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	v înrstă	observații
bovine	21	minimum 5	adultă	talie medie
ovi-caprine	13			2 exemplare căprior, talie medie
suine	5	2		1 exemplar mistreț, probabil 1 exemplar domestic, talie mică
pasăre	2			

Groapa nr. 28 (1995; suprafața 9; pl. XLVI/6)

Identificată la -45 cm. Formă ovală în plan (dimensiuni pe axe: 90 X 72 cm). Se adâncește în stratul din epoca bronzului și în steril până la -74 cm, îngustându-se spre fund. Umplutură: pământ negru-cenușiu; bucăți mărunte de lipitură arsă, fragmente mici de oase de animal, fragmente ceramice mărunte, rulate (majoritatea din epoca romană). Câteva dintre cioburile lucrate cu mâna par să fie medievale timpurii. Remarc un fragment din peretele unei oale (pastă grosieră, relativ compactă, amestecată cu cioburi pisate, miez cenușiu, la suprafață culoare brună), pe care au fost trasate în pasta moale câteva linii (pl. XLVI/7; nr. inv. 36041).

BIBLIOGRAFIE

Bader 1978	-Tib. Bader, <i>Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică, București, 1978.</i>
Baltag 1979	-Gh. Baltag, <i>Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara. Marisia, 9, 1979, p. 75-106.</i>
Baltag 1982	-Gh. Baltag, <i>Locuințe, ateliere și instalații de foc din secolele IV-VIII în așezarea de la Sighișoara-Dealul viilor. Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, 13, 1982, 2, p. 44-50.</i>
Baran 1963	- V.D. Baran, <i>Ranneslavjanskije poselenie u.s. Ripneva (Ripnev II) na Zapadnom Buge. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 108, 1963, p. 351-365.</i>
Baran 1972	- V.D. Baran, <i>Ranni slov'jani miz Dnistrom i Prip'jattju, Kiiv, 1972.</i>
Baran 1990	- V.D. Baran, <i>Ranneslavjanskije kul'tur i V-VII vv. i etno- politiceskaja</i>

	<i>consolidatija slavjan (IV). Tip i jilišč i hozaistven ih pastroek (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop i v pred-gosudarstven ii period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 219- 226.</i>
Baran 1991	<i>-V.D. Baran, Entstehung und Ausbreitung der frühslawischen Kulturen. Starigrad/Oldenburger. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein (herausgegeben von M. Müller-Wille), Neumünster, 1991, p. 29-51.</i>
Baran, Prihodnjuk 1990	<i>-V.D. Baran, O.M. Prihodnjuk, Ranneslavjanskije kul'tur i V-VII vv. i etnopoliticeskaja konsolidatija slavjan (IV). Keramika (6). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop i v pred-gosudarstven ii period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 231-238.</i>
Baran, Vakulenko 1990	<i>-V.D. Baran, L.V. Vakulenko, Etnokul'turn iie proeš i vo vtoroi cetverti I t i s. n.e. na territorii iugo-vostocnoi Evrop i (II). Tip i jil ih i hozaistven ih postroec (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop i v pred-gosudarstven ii period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 115-126.</i>
Bârză 1979	<i>-L. Bârză, Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii, Biblioteca de arheologie, XXXVII, 1979.</i>
Bârză 1994-1995	<i>-L. Bârză, La station n° 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe - VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-tirbu. Dacia, N.S., 38-39, 1994-1995 (1997), p. 239-295.</i>
Béřeš 1996	<i>- J. Béřeš, Ethnokulturelle Prozesse in der Ostslowakei im Frühmittelalter. Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11 Jahrhundert (herausgegeben von D. Bialeková, J. Zábajník), Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994, Slowakische Akademie der Wissenschaften, Archäologisches Institut, Bratislava, 1996, p. 133-139.</i>
Berezoveț 1963	<i>-D.T. Berezoveț, Poselenija ulicej nar. Tjasmine. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 108, 1963, p. 145-208.</i>
Bialeková 1962	<i>- D. Bialeková, Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. SlovArch, 10, 1962, 1, p. 97-148.</i>
Bichir 1984	<i>-Gh. Bichir, Geto-dacii din Muntenia în epoca romană, Biblioteca de arheologie, XLIII, București, 1984.</i>
Bóna 1973	<i>-I. Bóna, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunajvárosban, Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest, 1973.</i>
Borkovský 1940	<i>-I. Borkovský, Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury, Praha, 1940.</i>
Brachmann 1983	<i>-H.-J. Brachmann, Die Funde der Gruppe des Prager Typs in der DDR und ihre Stellung im Rahmen der frühslawischen Besiedlung dieses Gebietes. Slavia Antiqua, 29, 1983, p. 23-64.</i>
Cercun 1994-1995	<i>-I. Cercun, Speșializirovann iie peci na ranneslavjanskijh poselenijah Zakarpat'ja. StComSatu Mare, 11-12, 1994-1995, p. 67-82.</i>
Cigilik 1996	<i>-V. M. Cigilik, Novi doslidjennia poselennia v Nesluhovi. Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodk Archeologicznego (Rzeszów - Krosno - Przemysł - Sandomierz - Tarnów), 17, 1996, S. 283-289.</i>
Coman 1969	<i>-Gh. Coman, Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI. SCIV, 20, 1969, 2, p. 287-314.</i>
Comșa 1959	<i>-M. Comșa, Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov (r. și reg. Ploiești). SCIV, 10, 1959, 1, p. 81-96.</i>
Comșa 1971	<i>-M. Comșa, Quelques problèmes concernant l'unité et les variantes régionales de la civilisation slave aux VIe-Xe siècles. Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21-27 août 1966 (rédigé par Jan Filip), 2, Prague, 1971, p. 1111-1116.</i>
Comșa 1973a	<i>-M. Comșa, Die Slawen im karpatisch-donauländischen Raum im 6.-7. Jahrhundert. Zeitschrift für Archäologie, 7, 1973, p. 197-228.</i>

Comșa 1973b	-M. Comșa, <i>L'origine des marques de potier sur la céramique Slave. Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie. Berlin 24.-28. August 1970, Band III, Berlin, 1973, p. 167-172.</i>
Comșa 1975	-M. Comșa, <i>Socio-Economic Organization of the Daco-Romanic and Slav Populations on the Lower Danube during the 6th-8th Centuries. Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania (Editors: M. Constantinescu, ft. Pascu, P. Diaconu), Bibliotheca Historica Romaniae, XVI, București, 1975, p. 171-200.</i>
Comșa 1978a	-M. Comșa, <i>Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești), Biblioteca de arheologie, XXXIII, București, 1978.</i>
Comșa 1978b	-M. Comșa, <i>Tipuri de locuințe din secolele VIII-X din sudul Munteniei. Ilfov-File de istorie, București, 1978, p. 111-115.</i>
Comșa 1995	-M. Comșa, <i>Drumul herulilor din anul 512 prin "Țara tuturor sclavinilor". Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos (Căldrăși), 13-14, 1995, p. 197-206.</i>
Curta 1994	-Fl. Curta, <i>The Changing Image of the Early Slavs in the Rumanian Historiography and Archaeological Literature. A Critical Survey. Südost-Forschungen, 53, 1994, p. 225-310.</i>
Damian, colab. 1994	-P. Damian, colab., <i>Brănești-Vadu Anei, sectorul agricol Ilfov. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993, A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 15, p. 8.</i>
Die Slawen 1985	-Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch, Neubearbeitung, herausgegeben von J. Herrmann, Berlin, 1985.
Dolinescu-Ferche 1969	-S. Dolinescu-Ferche, <i>Cuptor de ars oale din secolul al VI-lea e.n. la Dulceanca (jud. Teleorman). SCIV, 20, 1969, 1, p. 117-124.</i>
Dolinescu-Ferche 1974	-S. Dolinescu-Ferche, <i>Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca, Biblioteca de arheologie, XXIV, București, 1974.</i>
Dolinescu-Ferche 1979	-S. Dolinescu-Ferche, <i>Ciurel, habitat des VF-VIF siècles de notre ère. Dacia, N.S., 23, 1979, p. 179-230.</i>
Dolinescu-Ferche 1984	-S. Dolinescu-Ferche, <i>La culture Ipotești-Ciurel-Cindești (V-VF siècles). La situation en Valachie. Dacia, N.S., 28, 1984, 1-2, p. 117-149.</i>
Dolinescu-Ferche 1986	-S. Dolinescu-Ferche, <i>Contributions archéologiques sur la continuité daco-romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VF siècle de notre ère. Dacia, N.S., 30, 1986, 1-2, p. 121-154.</i>
Dolinescu-Ferche 1992	-S. Dolinescu-Ferche, <i>Habitats des VF et VIF siècles de notre ère a Dulceanca IV. Dacia, N.S., 36, 1992, p. 125-177.</i>
Dolinescu-Ferche 1995	-S. Dolinescu-Ferche, <i>Cuptoare din interiorul locuințelor din secolul al VI-lea e.n. de la Dulceanca. SCIVA, 46, 1995, 2, p. 161-191.</i>
Dolinescu-Ferche, Constantiniu 1981	-S. Dolinescu-Ferche, M. Constantiniu, <i>Un établissement du VF siècle à Bucarest (découvertes de la rue Soldat Ghivan). Dacia, N.S., 25, 1981, p. 289-329.</i>
Donat 1970	-P. Donat, <i>Zur Nordausbreitung der slawischen Grubenhäuser. Zeitschrift für Archäologie, 4, 1970, 2, p. 250-269.</i>
Donat 1975	-P. Donat, <i>Bemerkungen zur Entwicklung des slawischen Hausbaues im mittleren und südöstlichen Europa. Balcanoslavica, 4, 1975, p. 113-125.</i>
Donat 1977	-P. Donat, <i>Die unregelmäßigen Gruben und der Hausbau bei der Nordwestslawen. Slavia Antiqua, 24, 1977, p. 118-140.</i>
Donat 1980	-P. Donat, <i>Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert. Archäologische Beiträge zur Entwicklung und Struktur der bäuerlichen Siedlung, Berlin, 1980.</i>
Dostál 1975	-B. Dostál, <i>Breclav-Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec, IV, Brno, 1975.</i>
Dumitrașcu 1994	-Sev. Dumitrașcu, <i>Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980, Universitatea din Oradea, Seria Istorie, II, Oradea, 1994.</i>

Dumitrașcu, Crișan 1990	-S. Dumitrașcu, I. Crișan, <i>Descoperiri și cercetări arheologice din anul 1988 de la Sânnicolau Român, județul Bihor. Crisia</i> , 20, 1990, p. 97-127.
Fiedler 1992	-U. Fiedler, <i>Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau, Teil 1-2, UPA, Band 11, Bonn</i> , 1992.
Fodor 1985	-I. Fodor, <i>Árpád-kori külső kemencéink keleti párhuzamairól. Középkori régészetiünk újabb eredményei és időszéri feladatai/Neure Ergebnisse und aktuelle Frage der Mittelalterarchäologie in Ungarn</i> (herausgegeben von I. Fodor, L. Selmeczi), <i>Budapest</i> , 1985, p. 51-70.
Friesinger 1971-1974	-H. Friesinger, <i>Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften</i> , 15-16, 1971-1974.
Fusek 1991	-G. Fusek, <i>Vcasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore. SlovArch</i> , 39, 1991, 1-2, p. 289-330.
Fusek 1994a	-G. Fusek, <i>Slovensko vo vcasnoslovanskom období, Archaeologia Slovaca Monographiae/ Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, tomus 3</i> (redigit Alex. Ruttkay), <i>Nitra</i> , 1994.
Fusek 1994b	-G. Fusek, <i>Analyse der Formen des handgemachten Keramikgeschirrs als Beitrag zur relativen Chronologie. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert</i> (herausgegeben von C. Stana), <i>Kolloquium Mikulcice</i> , 25.-27. Mai 1993/ITM, Band I, <i>Brno</i> , 1994, p. 13-27.
Fusek 1995	-G. Fusek, <i>Formanalyse vollständiger Gefäße oder ein weiterer Versuch, frühmittelalterliche Keramikgefäße aus der Slowakei zu klassifizieren. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung</i> (herausgegeben von L. Poláček), <i>Kolloquium Mikulcice</i> , 24.-26. Mai 1994/ITM, Band II, <i>Brno</i> , 1995, p. 15-33.
Gavrituchin 1993	-I.O. Gavrituchin, <i>Ranneslavianskie pč.miatniki v raione Zimnevskogo gorodišča. Archaeoslavica, Kraków</i> , 2, 1993, p. 99-112.
Glodariu, colab. 1979	-I. Glodariu, colab., <i>Raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse în 1978 la Țura Mică (jud. Sibiu). Materiale</i> , 13, 1979, p. 149-154.
Godea 1982	-I. Godea, <i>Das Töpferrad. Vergleichende Anschauung/Roata olarului. Privire comparativă. StComCaransebes</i> , 4, 1982, p. 19-53.
Godlowski 1980	-K. Godlowski, <i>Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen. Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung</i> , 24. bis 27. Oktober 1978, <i>Stift Zweil, Niederösterreich</i> (herausgegeben von H. Wolfram und F. Daim), <i>Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 4, Wien</i> , 1980, p. 225-232.
Gojda 1991	-M. Gojda, <i>The Ancient Slavs. Settlement and Society. The Rhind Lectures 1989-1990, Edinburgh</i> , 1991.
Hachulska-Ledwos 1986	-R. Hachulska-Ledwos, <i>Materiały wczesnosredniowieczne ze stanowisk 17, 18 i 20 w Krakowie-Nowej Hucie (Pleszów). Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków</i> , X, 1986 (Materiały Archeologiczne, Seria A, XXV, 1986), p.107-147.
Haimovici 1992a	-S. Haimovici, <i>Studiu arheozoologic al resturilor din așezarea de la Davideni, jud. Neamț (sec. V-VII e.n.). Memoria Antiquitatis</i> , 18, 1992, p. 233.
Haimovici 1992b	-S. Haimovici, <i>Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român - săpăturile din 1989. Crisia</i> , 22, 1992, p. 39-46.
Harhoiu, Baltag 1982	-R. Harhoiu, Gh. Baltag, <i>Vestigii ale epocii post-romane la Sighișoara-Cătunul viilor. Documente recent descoperite și informații arheologice, Academia de Științe Sociale și Politice, București</i> , 1982, p. 40-47.
Herrmann 1968	-J. Herrmann, <i>Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe. Studien auf der Grundlage archäologischen Materials, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte</i> ,

	<i>Band 23, Berlin, 1968.</i>
Herrmann 1979	<i>-J. Herrmann, Probleme der Herausbildung der archäologischen Kulturen slawischer Stämme des 6.-9. Jh.. Rapports du IIF Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, p.39-75.</i>
Herrmann 1986	<i>-J. Herrmann, Getreidekultur, Backteller und Brot-Indizien frühslawischer Differenzierung. Zbornik posveten na Boško Babic/Mélange Boško Babic, Prilep, 1986, p. 267-272.</i>
Horedt 1979	<i>-K. Horedt, Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen, Bukarest, 1979.</i>
Horedt 1986	<i>-K. Horedt, Siebenbürgen im Frühmittelalter, Antiquitas, Reihe 3 (Serie 4), Bonn, 1986.</i>
Horedt 1987	<i>-K. Horedt, Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse. Die Völker Südosteuropas im 6. bis. 8. Jahrhundert (herausgegeben von B. Hänsel), Südosteuropa Jahrbuch, 17. Band, München/Berlin, 1987, p. 11-26.</i>
Istvánovits 1994	<i>-E. Istvánovits, O nouă descoperire de tip "Przeworsk" în bazinul Tisei Superioare/A new site of Przeworsk Culture in the Upper-Tisza region. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993, A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 73, p. 4.</i>
Iuga 1979	<i>-G.M. Iuga, Raport preliminar privind cercetarea arheologică de la Mesteacăn, județul Maramureș. Materiale, 13, 1979, p. 311-314.</i>
Jelínková 1990	<i>-D. Jelínková, K chronologii sídlitních nálezů s keramikou prazského typu na Moravě. Praveké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika, Brno, 1990, p. 251-281.</i>
Kacsó 1995	<i>-C. Kacsó, Lazuri, jud. Satu Mare. I. Locuirea din epoca bronzului. Crònica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994, A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, nr. 72/I,</i>
Karácsonyi 1994-1995	<i>-C. Karácsonyi, Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României (Cu referiri la modificările microclimatice, edafice și biocenotice survenite în urma acestor lucrări). StComSatu Mare, 11-12, 1994-1995, p. 195-233.</i>
Kotigoroško 1977	<i>-V.G. Kotigoroško, Novie dannie k izuceniiu drevnei istorii slavjan Zakarpat'jo. SlovArch, 25, 1977, 1, p. 81-102.</i>
Kotigoroško 1995	<i>-V.G. Kotigoroško, Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n.-IV e.n. (perioadele Latene și romană), Bibliotheca Thracologica, XI, București, 1995.</i>
Kotigoroško 1997	<i>-V. Kotigoroško, Tumuli din perioada romană târzie de lângă satul Lazuri (jud. Satu Mare). Cercetări arheologice în aria nord-tracă, București, 2, 1997, p. 399-407.</i>
Kotigoroško 1998	<i>-V. G. Kotigoroško, Kurgan pozdnerimskogo vremeni vozle s. Lazuri Satu-Marskogo uezda Rumynii. Carpatica. Starozitnosti Verhn'ogo Potissja ta sumiznih regionov. Ugorod, 1998, p. 129-140.</i>
Kraskovská 1972	<i>-L. Kraskovská, Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici, Bratislava, 1972.</i>
Krüger 1967	<i>-B. Krüger, Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet (mit Beiträgen von. H.-H. Müller, Ch. Müller, K.-D. Jäger und R. Pleiner), Berlin, 1967.</i>
Kudrnác 1966	<i>-J. Kudrnác, Die slawischen eingetieften Wohnstätten. Vznik a počátky Slovanu, 6, 1966, p. 197-221.</i>
Kurnatowska 1974	<i>-Z. Kurnatowska, Structure sociale des Sclavènes à la lumière d'une analyse de l'habitat. Balcanoslavica, 1 (1972), 1974, p. 87-96.</i>
Lazin 1981-1982	<i>-Gh. Lazin, Descoperiri dacice din sec. III î.e.n. - I e.n. în județul Satu Mare. StComSatu Mare, 5-6, 1981-1982, p. 69-81.</i>
Lazin 1989	<i>-Gh. Lazin, Rezultatele cercetărilor arheologice în așezarea dacică (sec. I î.e.n. - sec. I e.n.) de la Lazuri - jud. Satu Mare. SympThrac, Tulcea, 7, 1989,</i>

	p. 312-314.
Lazin 1990	-Gh. Lazin, <i>Civilizația dacică din secolul II î.e.n. - I e.n. în nord-vestul României</i> . SympThrac, Satu Mare-Carei, 8, 1990, p. 62-67.
Lazin, Hep 1990	-Gh. Lazin, M. Hep, <i>Așezări și descoperiri arheologice din secolele V-IX în județul Satu Mare</i> . SympThrac, Satu Mare-Carei, 8, 1990, p. 79-86.
Leahu 1963	-V. Leahu, <i>Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cătelu Nou</i> . Cercetări arheologice în București, 1963, p. 15-47.
Magomedov, Smilenko 1990	-B.V. Magomedov, A.T. Smilenko, <i>Sozial'no-ekonomiceskoe razvitie naselenija jugo-vostocnoi Evrop i v I t is. n.e. (VIII)</i> . Goncarstvo (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop i v pred-gosudarstven ii period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 393-401.
Maksimov 1990	-E.V. Maksimov, <i>Jugo-vostocnaia Evropa v pervoi četverti I t. is. n.e. po arheologiceskim dann în (I)</i> . Tip i jil ih i hoziaistven ih soorujenii (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop i v pred-gosudarstven ii period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 34-38.
Matei 1960	-M. D. Matei, <i>Slavjanskije poselenija v Sucave. Dacia, N.S.</i> , 4, 1960, p. 375-394.
Matei 1979	-Al.V. Matei, <i>Repertoriul de așezări și descoperiri a- parțin înd sec. IV-IX de pe teritoriul județului Sălaj</i> . ActaMP, 3, 1979, p. 475-513.
Matei 1993	-Al.V. Matei, <i>Așezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj. Materiale</i> , 17/2 (1983), 1993, p. 325-327.
Mitrea 1970	-I. Mitrea, <i>Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în sec. V-VI</i> . Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 345-369.
Mitrea 1978	-I. Mitrea, <i>Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna (II)</i> . Contribuții la arheologia epocii de formare a poporului român. Carpica, X, 1978, p. 205-252.
Mitrea 1980	-I. Mitrea, <i>Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX</i> . Carpica, 12, 1980, p. 55-142.
Mitrea 1994	-I. Mitrea, <i>Așezarea din sec. V-VII de la Davideni, jud. Neamț. Cercetările arheologice din anii 1988-1991</i> . Memoria Antiquitatis, 19, 1994, p. 279-332.
Morintz 1962	-S. Morintz, <i>Săpăturile de la Chilia, r. Vedea, reg. Argeș. Materiale</i> , 8, 1962, p. 513-519.
Németi 1983	-I. Németi, <i>Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare)</i> . SCIVA, 34, 1983, 2, p. 134-150.
Németi 1996a	-J. Németi, <i>Lazuri, jud. Satu Mare. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996</i> , nr. 80/I, p. 71.
Németi 1996b	-I. Németi, <i>Pișcolt, jud. Satu Mare. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996</i> , nr. 106, p. 89.
Németi 1997	-J. Németi, <i>Descoperirile arheologice de la Lazuri - "Lubi tag" (jud. Satu Mare)</i> . Cercetări arheologice în aria nord-tracă, București, 2, 1997, p. 78-86.
Olteanu, colab 1979	-ft. Olteanu, V. Teodorescu, N. Neagu, <i>Rezultatul cercetărilor arheologice de la (firna) (județul Prahova) (anul 1978) cu privire la secolele III-XI</i> . Materiale, 13 (Oradea), 1979, p. 277-279.
Olteanu, Neagu 1984	-ft. Olteanu, N. Neagu, <i>Așezările din secolele III-XI de la (firna, jud. Prahova</i> . Materiale, 16 (Vaslui), 1984, p. 155-157.
Olteanu, colab. 1993	-ft. Olteanu, colab., <i>Locuințe din secolele IV, VI și IX-X descoperite la (firna, jud. Prahova</i> . Materiale, 17/2 (Ploiești, 1983), București, 1993, p. 347-348.
Packova, Terpilovskij 1990	-S.P. Packova, R.V. Terpilovskij, <i>Sozial'no-ekonomiceskoe razvitie naselenija jugo-vostocnoi Evrop i v I t is. n.e. (VIII)</i> . Semledelie i životnovodstvo (1). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop i v pred-gosudarstven ii period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V.

	<i>Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 363-376.</i>
Parczewski 1988	<i>-M. Parczewski, Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1988.</i>
Parczewski 1993	<i>-M. Parczewski, Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen, Veröffentlichungen der österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, Band XVII, Wien, 1993.</i>
Parczewski 1995	<i>-M. Parczewski, Zu den Anfängen der Drehscheibenkeramik im westlichen Polen im Lichte des Fundmaterials aus Zukowice bei Glogów. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung (herausgegeben von L. Poláček), Kolloquium Mikulčice, 24.-26. Mai 1994/ITM, Band II, Brno, 1995, p. 9-14.</i>
Parczewski 1996	<i>-M. Parczewski, Rezultaty badan wykopaliskowych w Bachórz w latach 1993-1995. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego (Rzeszów-Krosno-Przemyśl-Sandomierz-Tarnów), 17, 1996, p. 263-282.</i>
Penjak 1986	<i>-S.I. Penjak, Novye slavjanskije pamjatniki v Zakarpat'e. Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten, Nitra, 1986, p. 275-283.</i>
Penjak 1988	<i>-S.I. Penjak, Novye ranneslavjanskije pamiatniki serediny I tys. n.e. v Zakarpatskoj oblasti USSR. Trudy V Mezhdunarodnogo Kongressa archeologov-slavistov, Kijev, 18-25 setiabria 1985, Kii, 1988, p. 174-181.</i>
Pleinerová 1965	<i>-I. Pleinerová, Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Brezno bei Louny. Germania, 43, 1965, 1-2, p. 121-138.</i>
Pleinerová 1968	<i>-I. Pleinerová, Zur relativen Chronologie der Keramik vom Prager Typus auf Grund der Siedlungsgrabung Brezno bei Louny. Archeologické Rozhledy, 20, 1968, 5, p. 645-666.</i>
Pleinerová 1979	<i>-I. Pleinerová, Zu den frühslawischen Grubenhäusern. Rapports du IIF Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, tome I, Bratislava, 1979, p. 629-637.</i>
Pleinerová, Zeman 1970	<i>-I. Pleinerová, J. Zeman, Návrh klasifikace casne slovanské keramiky v Cechách. Archeologické Rozhledy, 22, 1970, 6, p. 721-732.</i>
Podgórska-Czopek 1991	<i>-J. Podgórska-Czopek, Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w Grodzisku Dolnym, stan. 3, woj. Rzeszów. Archaeoslavica, Kraków, 1, 1991, p. 9-60.</i>
Pohl 1988	<i>-W. Pohl, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n.Chr., München, 1988.</i>
Popa, Harhoiu 1989	<i>-R. Popa, R. Harhoiu, Mărturii arheologice din Mara- mureș aparținând mileniului I e.n.. SCIVA, 40, 1989, 3, p. 249-272.</i>
Popa, Kacsó 1974	<i>-R. Popa, C. Kacsó, Cercetări arheologice la Călinești-Maramureș. SCIVA, 25, 1974, 4, p. 561-578.</i>
Preda 1961	<i>-C. Preda, Săpăturile de la Alexandria. Materiale, 7, 1961, p. 209-215.</i>
Prihodnjuk 1975	<i>-O. M. Prihodnjuk, Slov' ĩni na Podilli (VI-VII st. n.e.), Kiev, 1975.</i>
Prihodnjuk 1990	<i>-O.M. Prihodnjuk, Ranneslavjanskije kul'tur ĩ V-VII v.v. ĩ etnopoliticeskaja consolidatija slavjan (IV). Kategorii pamjatnikov, topografija, planirovka (3). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop ĩ v pred-gosudarstven ĩi period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 209-219.</i>
Prihodnjuk, Terpilovskij 1990	<i>-O.M. Prihodnjuk, R.V. Terpilovskij, Soțial'no-ekonomiceskoe razvitie naselenija jugo-vostocnoi Evrop ĩ v I t ĩs. n.e. (VIII). Obsestvenoe otnosenie (7). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop ĩ v pred-gosudarstven ĩi period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 421-433.</i>
Rappoport 1972	<i>-P.A. Rappoport, Die ostslawischen Wohnbauten des 6.-13. Jh. in der Waldsteppenzonen. Zeitschrift für Archäologie, 6, 1972, 2, p. 228-239.</i>
Rosetti 1934	<i>-D.V. Rosetti, Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest. Germania, 18, 1934, p. 206-213.</i>

Rusanova 1976	-I.P. Rusanova, <i>Slavjanskije drevnosti VI-VII vv., Moskva, 1976.</i>
Rusanova 1988	-I.P. Rusanova, <i>Klassifikacija keramiki tipa Korcak. Slavia Antiqua, 30 (1984-1987), 1988, p. 93-100.</i>
Rusanova, Timoșciuk 1984	-I.P. Rusanova, B.A. Timoșciuk, <i>Kodyn - slavjanskije poselenija V-VIII vv. na.r. Prut, Moskva, 1984.</i>
Rusu 1973	-M. Rusu, <i>Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population Roman de Transylvanie (VIe - Xe siècles). Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI-XI vekh/Les Slaves et le monde mediteranéen (VIe - Xe siècles), Symposium international d'archéologie slave, Sofia, 23-29 avril 1970, Sofia, 1973, p. 189-201.</i>
Sandu, Miu 1996	-V. Sandu, F. Miu, Vlădiceasca, Tâncăbești, com. Snagov, Sectorul agricol Ilfov. <i>Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, nr. 171, p. 137-138.</i>
Šalkovský 1993	-P. Šalkovský, <i>Frühmittelalterliche Hausbaukultur in der Slowakei. Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 septembre 1991 (rédigé par J. Pavúk), 4, Bratislava, 1993, p. 65-74.</i>
Sikorski 1991	-A. Sikorski, <i>Ryt figuralny i aplikacja plastyczna na wczesnosredniowiecznej ceramice naczyńowej z Debczyna, woj. Koszalin. Sprawozdania Archeologiczne, 43, 1991, p. 281-287.</i>
Stana 1994	-C. Stana, <i>Zur Erforschung der westslawischen Keramik. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert (herausgegeben von C. Stana), Kolloquium Mikulčice, 25.-27. Mai 1993/ITM, Band I, Brno, 1994, p. 13-17.</i>
Stana 1995	-C. Stana, <i>Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung (herausgegeben von L. Poláček), Kolloquium Mikulčice, 24.-26. Mai 1994/ITM, Band II, Brno, 1995, p. 265-286.</i>
Stanciu 1994a	-I. Stanciu, Lazuri, jud. Satu Mare. <i>Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993, A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 73, p. 36.</i>
Stanciu 1994b	-I. Stanciu, <i>Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercetările arheologice din anii 1992, 1993). EphNap, 4, 1994, p. 267-322.</i>
Stanciu 1995a	-I. Stanciu, Lazuri, jud. Satu Mare. <i>Așezările din secolele II-IV și VI-VII. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994, A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, nr. 72/II, p. 51.</i>
Stanciu 1995b	-I. Stanciu, <i>Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș. EphNap, 5, 1995, p. 139-226.</i>
Stanciu 1996a	-I. Stanciu, Lazuri, jud. Satu Mare. <i>II. Așezările din mileniul I p. Chr.. Cronica Cercetărilor arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, nr. 80/II, p. 71-72.</i>
Stanciu 1996b	-I. Stanciu, <i>Vestigii medievale timpurii din județul Satu Mare. StComSatu Mare, 13, 1996, p. 71-91.</i>
Stanciu 1998	-I. Stanciu, <i>Über frühslawische Tonklumpen und Ton"brötchen". EphNap, 8, 1998 (sub tipar).</i>
Stanciu, colab. 1998	-I. Stanciu, Gh. Lazin, R. Gindele, I. Marta, S. Pop, Lazuri I (punctul Lubi tag), jud. Satu Mare. <i>Așezările din mileniul I p. Chr.. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1997, A XXXII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Călărași, 20-24 mai 1998, nr. 44, p. 37-40.</i>
Stanciu, Matei 1994	-I. Stanciu, Al. V. Matei, <i>Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Salaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania. ActaMP, 18, 1994, p. 135-163.</i>
Stoia 1978	-A. Stoia, <i>Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977). Dacia, N.S., 23,</i>

	1978, p. 348-362.
Székely 1992	-Z. Székely, <i>Așezări din secolele VI-XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior</i> . SCIVA, 43, 1992, 3, p. 245-306
Szykalski 1991	-J. Szykalski, <i>Frühe slawische Funde in Böhmen, Mähren und der Slowakei und ihre kulturhistorische Bewertung</i> . Studia Archeologiczne (Wrocław), no. 1232/20, 1991, p. 85-95.
Szymanski 1967	-W. Szymanski, <i>Szeligi pod Plockiem na początku wczesnego sredniowiecza</i> . Zespół osadniczy z VI-VII w., Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967.
Tentiuc 1994	-I. Tentiuc, <i>Cercetări arheologice în așezarea medievală Durlești-Valea Babei</i> . ArhMold, 17, 1994, p. 253-269.
Tentiuc 1996	-I. Tentiuc, <i>Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII</i> , Iași, 1996.
Teodor 1968	-Dan Gh. Teodor, <i>Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei</i> . SCIV, 19, 1968, 2, p. 227-278.
Teodor 1978	-Dan. Gh. Teodor, <i>Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român</i> , Iași, 1978.
Teodor 1980	-Dan Gh. Teodor, <i>Cercetări în așezarea din secolele VII-VIII de la Lozna-Străteni, jud. Botoșani</i> . Materiale, 14 (Tulcea), 1980, p. 455-461.
Teodor 1984	-Dan Gh. Teodor, <i>Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e.n. (Așezarea de la Botoșana-Suceava)</i> , Biblioteca de arheologie, XLVI, Iași, 1984.
Teodor 1991	-Dan Gh. Teodor, <i>Creștinismul la est de Carpați de la origini și până în secolul al XIV-lea</i> , Iași, 1991.
Teodor 1992	-Dan Gh. Teodor, <i>Fibule "digitate" din secolele VI-VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic</i> . ArhMold, 15, 1992, p. 119-152.
Teodor 1996	-Dan Gh. Teodor, <i>Mesteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI</i> , Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, VIII, Iași, 1996.
Teodor, Căpitanu, Mitrea 1968	-Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu, I. Mitrea, <i>Cercetările arheologice de la Mănoaia-Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V-VI din Moldova</i> . Carpica, 1, 1968, p. 233-247.
Teodor E. 1996	-Eug. S. Teodor, <i>Sistemul Compas. Studiu de morfologie analitică numerică, aplicat ceramicii uzuale din perioada de migrație a slavilor</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București, 1996.
S. Teodor 1984	-Silvia Teodor, <i>Descoperiri din epoca Latène în zona Neamțului</i> . Thraco-Dacica, 5, 1984, 1-2, p. 123-137.
Teodorescu 1964	-V. Teodorescu, <i>Despre cultura Ipotești-C indești în lumina cercetărilor arheologice din nord-vestul Munteniei (regiunea Ploiești)</i> . SCIV, 15, 1964, 4, p. 485-503.
Teodorescu 1972	- V. Teodorescu, <i>Centre meșteșugărești din secolele V/VI-VII în București</i> . București. Materiale de Istorie și Muzeografie, 9, 1972, p. 73-99.
Teodorescu, colab 1993	-V. Teodorescu, V.I. Dupoi, M. Peneș, D. Lichiardopol, Gh. Panait, <i>Stațiunea arheologică Budureasca, jud. Prahova (complexele daco-romane și străromânești)</i> . Materiale, 17/2 (Ploiești, 1983), 1993, p. 365-387.
Vergej 1993	- V.S. Vergej, <i>Ranneslavjanskoe poselenie Struga 1 na nijnei Gorâni</i> . Archaeoslavica, 2, 1993, p. 63-85.
Woronin 1959	-M. N. Woronin, <i>Die Nahrung und das Hausgerät. Geschichte der Kultur der alten Rus. Die materielle Kultur der alten Rus (herausgegeben unter der Redaktion von M.N. Woronin, M.K. Karger, M.A. Tichanow)</i> , Berlin, 1959, p. 245-260.
Zábojník 1988	-J. Zábojník, <i>On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia</i> . Archeologické Rozhledy, 40, 1988, 4, p. 401-437.
Zaharia 1967	-E. Zaharia, <i>Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român</i> , Biblioteca de arheologie, XII, București, 1967.
Zaharia 1971	-E. Zaharia, <i>Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu</i> . Dacia, N.S., 15, 1971, p.

	269-287.
Zaharia 1994-1995	-E. Zaharia, <i>La station n° 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe-VIIe siècles). Dacia, N.S., 38-39, 1994-1995 (1997), p. 297-356.</i>
Zakoscielna, Gurba 1993	-A. Zakoscielna, J. Gurba, <i>Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza ze stanowiska 28 w Swierszczowie Kolonii, woj. zamojskie. Archaeoslavica, 2, 1993, p. 7-24.</i>
Zeman 1976	-J. Zeman, <i>Nejstarší slovanské osídlení Čech. Památky Archeologické, 67, 1976, 1, p. 115-235.</i>
Zeman 1979	-J. Zeman, <i>K problematice casne slovanské kultury ve stredni Evrope. Památky Archeologické, 70, 1979, 1, p. 113-130.</i>
Zoll-Adamikowa 1985	-H. Zoll-Adamikowa, <i>Chata z praskim typem ceramiki ze Zlotnik, woj. miejskie krakowskie. Archeologia Polski, 30, 1985, p. 161-173.</i>

Die frühslawische Siedlung von Lazuri - "Lubi tag", Kreis Satu Mare (die archäologischen Forschungen der Jahre 1977, 1993-1995). Beiträge zum Kennen der 6.-7. Jh. im oberen Theiss - Gebiet

(Zusammenfassung)

Die Ortschaft Lazuri (Kr. Satu Mare) befindet sich nördlich vom Unterlauf des Flusses Someș, in der unmittelbaren Nähe der rumänisch-ungarischen Grenze, in einem Gebiet das der Someșer Ebene angehört. Diese Ebene hat im Westen eine direkte Verbindung mit der Theiss-Ebene. Westlich und südwestlich davon lag früher der Ecedea Sumpf - vom Unterlauf des Flusses Crasna durchquert -, eines der ausgedehntesten sumpfigen Gebiete aus der ganzen Theiss-Ebene.

In den Jahren 1977-1988 durchführte hier Gh. Lazin vom Museum aus Satu Mare (Sathmar) Sondierungsgrabungen. Er erforschte damals auch eine frühslawische Wohnung (Nr. 1a). Seit dem Jahr 1993 wurden die Grabungen wieder aufgenommen, im wesentlichen durch die Zusammenarbeit zwischen dem Museum aus Satu Mare und dem Institut für Archäologie und Kunstgeschichte aus Cluj-Napoca (Klausenburg).

Die Objekte bestehen aus Siedlungen der Bronze- und der Hallstattzeit, ebenfalls der Horizonte C und D der Latènezeit, römischen Kaiserzeit und der 6.-7. und 9.-10. Jahrhunderte. In der Mehrheit der bisher ausgegrabenen Fläche gibt es keine distinkte Kulturschichten, die ausschließlich einer Periode zuzuschreiben wären, mit der Ausnahme der Bronzezeit. Im Fall der frühslawischen Siedlung kann man manchmal eine wenig deutliche Kulturschicht in der unmittelbaren Nähe der Objekte bemerken. Senkrecht kann man diese Wohnungen manchmal sogar am unteren Niveau der Ackerung wahrnehmen, ihr Grundriß kann man aber deutlich in der Kulturschicht, oberhalb der archäologisch sterilen Schicht, umgrenzen.

Die Bemerkungen hinsichtlich der inneren Topographie der Siedlung können zur Zeit nur vorläufig sein, aber die in den Jahren 1993-1995 erforschten Objekte weisen eine gewisse Tendenz auf. Sie befinden sich entlang eines ovalen Umfangs, der eine unbewohnte Fläche, wo jedwelche Einrichtung fehlt, abgrenzt (Abb. 1). Die Wohnungen sind, mit unbedeutenden Ablenkungen, nach den Himmelsrichtungen orientiert, eine gewöhnliche Situation in den frühslawischen Siedlungen.

Die Häuser die wir hier studieren haben alle eine quasi-quadratische Form, die Unterschiede zwischen den Seiten sind sehr klein. Die durchschnittliche Länge der Seiten beträgt 370 cm, was eine Fläche von 13,50 qm ergibt. Es gibt aber auch Ausnahmen, das

Haus Nr. 17 hat eine Fläche von ungefähr 21 qm (Taf. XXXIV). Die Häuser sind teilweise in der Erde vertieft, zwischen 40-100 cm vom Bodenniveau der Siedlung. Der Fußboden wurde auf den archäologisch sterilen Boden angelegt, und war zuerst festgestampft. In jedem Haus sind die Spuren der Fundamentbalken erhalten geblieben, wenn auch nicht überall entlang des ganzen Umfangs. Bisher wurden keine solche vertiefte Wohnungen ohne Eckpfeiler gefunden, d.h. in der Technik der übereinander liegenden Balken gebauten Wände. Die Pfahllöcher gibt es nicht nur an den vier Ecken, sondern manchmal auch in der Mitte der Seiten. In Lazuri gibt es in diesen Fällen je zwei dünnere Pfähle, die symmetrisch und gewöhnlicherweise weiter nach innen von den Wänden standen. Die Häuser mit Eck- und zwei mittleren Pfeilern auf jeder Achse (im Inneren des Hauses) sind selten bei den ost- und mitteleuropäischen Slawen. Dieser Haustyp verbreitete sich erst im 8. Jh. Für die Siedlungen von Brezno und Dessau-Mosigkau erklärte man diese Situation durch einen möglichen Einfluss der germanischen Häuser mit rechteckigem Grundriß (Donat 1980, S. 64).

Den Eingang kann man besser beim Haus Nr. 1 präzisieren (Taf. VII). In der südwestlichen Ecke, die dem Ofen diagonal gegenüber liegt, gab es 66 cm weiter einen zweiten Pfeiler (wahrscheinlich mit einem rechteckigen profil), dessen Anwesenheit man nur in Verbindung mit einer Tür erklären kann. Ein ähnliches System stellten wir im Haus nr. 14 fest.

Wir haben die Öfen ausführlich erforscht. Diese befanden sich immer in einer der Ecken der westlichen oder nördlichen Seite. Es gab zwei Arten von Öfen. Der Typ I war ein in einem Tonblock ausgehöhlter Ofen. Der Tonblock war eine ungegrabene Stelle in einer Ecke des Hauses. Eine erste Variante (A) hat einen rechteckigen Grundriß oder ähnelt einem verlängerten Hufeisen. Die zweite Variante (B) hat einen birnenförmigen Grundriß und die gleiche Form im senkrechten Schnitt. Oberhalb des Tonblocks und im Inneren dieser Öfen fanden wir ganze Stücke oder Fragmente von den sogenannten tönernen "Brötchen" und von Tonklumpen. In anderen Arbeit habe ich mich auf die ursprüngliche Form dieser Ofen und die mögliche Funktion der obengenannten Funde bezogen (Stanciu 1998). Der Typ II sind die in einer der Hauswände ausgehöhlten Ofen mit halbkugelförmiger Form. Man konnte die Assoziierung der zwei Ofentypen innerhalb des selben Objektes feststellen. Die Abbildung 2 zeigt ein direktes Verhältnis zwischen der Fläche des Hauses und die des Tonblocks (Öfen ersten Types).

Die in Tonblöcken ausgehöhlten Öfen erscheinen im Nordwesten Rumäniens nicht mit Öfen aus Stein in der selben Siedlung zusammen; auch sonst ist eine solche Situation sehr Selten. Ich bin geneigt jenen Autoren Recht zu geben, die glauben daß, die Verwendung eines oder des anderen Ofentypes von der Anwesenheit, bzw. Abwesenheit der Steine in der betreffenden Region bestimmt wurde. Was die Öfen vom Typ II anbelangt, man hat manchmal vermutet daß sie in den Wänden der verlassenen Häuser eingerichtet worden waren (Gavrituchin 1993, S. 107; Tentiuc 1994, S. 261). Ich schliesse nicht aus daß dies auch der Fall des Ofens Nr. 2 vom Haus 11 aus Lazuri sein könnte. In der Füllung des Hauses konnten wir zwei durch eine unterbrochene Brandschicht getrennte Niveaus sehen (Taf. XXI, Profile B-B₁ und C-C₁). Wen in der letzten Phase des Hauses 17 auf dem Tonblock ein Ofen und keine einfache Feuerstelle gebaut wurde, so wie es die erhobenen Ränder des Lehmverputzes andeuten, dann haben wir mit einem dritten halbkugelförmigen Ofen zu tun, dessen Gewölbe wahrscheinlich auf einer Rutenschalung gebaut war (Taf. XXXIV, Profil A-A₁). Im Fall der Häuser 14 und 17 stellten wir die Wiederherstellung der ursprünglichen Feuerstelle des Ofens fest. Die Situation des Hauses 17 ist sehr interessant, da es sicher in zwei Etappen benutzt wurde. Um eine Zeit ist der ursprüngliche Ofen (im Tonblock ausgehöhlt) zusammengebrochen, wahrscheinlich sogar der Tonblock. Es ist möglich daß, zu diesem Zeitpunkt auch Probleme in der Struktur der Wände entstanden sind, da in die Wohngrube und auf den Tonblock eine Erdschicht angelegt wurde.

Obendrauf hat man dann eine dünnere Lehmsschicht, deren obere Linie den Fußboden markierte, angelegt (Taf. XXXIV, Profile A-A₁ und B-B₁).

Die meisten Tonblocköfen fand man an der unteren Donau, bzw. in Mittel- und Westmuntien (Große Walachei) (z.B. Dolinescu-Ferche 1995). Eine andere Gruppe liegt ungefähr zwischen den Flüssen San und Gorany und an der Oberweichsel (eine Karte die man auch mit anderen Funden ergänzen kann, bei Gavrituchin 1993, Abb. 6, S. 108-109). Eine weitere Gruppe scheint an der Obertheiss existiert zu haben (ausser Lazuri gibt es so einen Ofen in einem unpublizierten Haus aus Culciu Mare, Kr. Satu Mare und in einer ebenfalls unpublizierten Siedlung aus Kisvarda, in Nordostungarn).

Die frühesten den Slawen zugeschriebenen Funde sind diejenigen aus dem Nordareal der Prag-Kultur, die in die zweite Hälfte des 5. Jh. - Anfang des 6. Jh. datiert werden. Es ist wahrscheinlicher daß dieser Ofentyp seinen Ursprung hier, am Rande des spät-Tscherneachow Umfeldes, hat. Die Tonöfen scheinen als Zahl und Varietät mehr in den Häusern der Tschernjachow-Kultur anwesend zu sein, obwohl sie auch hier ziemlich selten sind. Man kennt innerhalb dieser Kultur Öfen die in den Wänden eingerichtet waren, ovale Öfen auf dem Fußboden in Oberflächenwohnungen, Tonöfen mit Steingewölbe (?) am Fußbodenniveau in vertieften Wohnungen und sogar Tonblocköfen mit ovaler oder hufeisenförmiger Feuerstelle und die oberen Wände und das Gewölbe wahrscheinlich aus Tonklumpen oder jedenfalls aus Tonstücken (Baran, Vakulenko 1990, S. 115-118). Einzelne Vorgänger dieser Öfen konnten auch auf dem Gebiet Rumäniens, südlich von den Karpaten, existiert haben (manchmal hat man auf ihren dakischen Ursprung hingewiesen), aber in den meisten Fällen kann man ihre ursprüngliche Datierung in Frage stellen. Im Gebiet der Obertheiss gibt es aber keine sichere Vorgänger für diese Öfen, so wie auch für diejenigen aus Stein. Die typische Feueinrichtung für die Latène- und Römerzeit war die Feuerstelle, obzwar man auch einfache halbkugelige Haushaltstonöfen kennt. Die waren wahrscheinlich öfter in der Römerzeit, erscheinen aber als äußerliche Anhänge der Wohnung. Die Häuser der 5.-6. Jh. von Biharea (Nordwestrumänien), unmittelbar vor den Slawen also, hatten offene Feuerstellen (Dumitraşcu 1994, S. 167-169).

Es scheint, wenigstens theoretisch, daß im Nordareal der Prag-Kultur (Prag-Kortschak) und an der unteren Donau unterschiedliche Ursprungszentren für diese Öfen existierten. Trotzdem gibt es zwischen den Funden der zwei Gebiete genügend Verbindungselemente (Aspekte der Häuser, die Anwesenheit der Tonklumpen und der tönernen "Brötchen", die handgearbeitete Keramik und die Brandgräber) so daß es logischer erscheint daß sie der selben Bevölkerung angehörten und ihr Ursprungszentrum war dasjenige wo sie für die 5.-6. Jh. am frühesten belegt sind. Die ältesten Öfen dieses Typs aus dem Nordareal der Prag Kultur wurden in die zweite Hälfte des 5. Jh. oder am Ende des 5. und am Anfang des nächsten Jahrhundert datiert. Um diese Zeit waren solche Öfen in den Häusern aus dem Südkarpatischen Gebiet Rumäniens (mit einigen unsicheren Ausnahmen) nicht gewöhnlich.

Einen besonderen Zweck im Vergleich zu den eigentlichen Wohnhäuser muß das Objekt 18 gehabt haben. Es handelt sich um eine ovale Grube aus welcher zwei in der nördlichen Wand ausgehöhlten Öfen bedient waren (Taf. XLIV). Es ist möglich daß es hier auch ein Dach gegeben hat, obwohl wir keine sicheren Pfahlhöcher identifiziert haben. Eine perfekte Analogie im Nordwesten Rumäniens gibt es in der Siedlung von Panic, wo es aber nur einen einzigen Ofen gibt (Matei 1993, S. 325; Abb. 1, S. 326). Die zwei Objekte unterscheiden sich deutlich von den Wohnungen der beiden Siedlungen. Ich kenne keine sicheren zeitgleichen Analogien an der Obertheiss, aber es gibt gute Parallelen in Südsiebenbürgen und, vor allem, südlich von den Karpaten wo sie, in den meisten Fällen, als sichere Keramiköfen interpretiert wurden.

Eine besondere Aufmerksamkeit habe ich der Keramik gewidmet, eine Fundart die die kulturell-chronologische Einstufung der Objekte aus Lazuri unterstützt. Leider geben

die bisherigen typologisch-chronologischen Schemata keine sicheren Ergebnisse, so wie das genauere Anfangsdatum der Herstellung von Keramik auf der langsam rotierenden Töpferscheibe im frühslawischen Milieu an der mittleren Donau und der Obertheiss diskutabel bleibt. Mit einer einzigen klaren Ausnahme (Taf. II/5) wurden die Gefäße mit der Hand gefertigt. Der Großteil von ihnen waren schwach gebrannt und nachlässig, aus einem mit zerstoßenen Scherben oder Schamott vermischten Ton geformt (Abb. 3). Was ihre Form anbelangt, entsprechen sie dem Material das typisch für das frühslawische Milieu ist. Es herrscht der Topf mit dem maximalen Durchmesser im oberen Teil und zylindrischer Mündung vor, eine Form die als repräsentativ für die frühslawische Keramik gesehen wird (der Typ Prag oder Prag-Kortschak). Für die typologische Einstufung habe ich das System von G. Fusek verwendet - im Fall der slowakischen Funde - separat für die ganzen Gefäße und die Fragmente aus dem Oberteil der Gefäße. Ich habe genau die Markierung die dieser Autor verwendet, inklusive für die abgegrenzten Typen und Varianten, benutzt. Ohne Ausnahme kann man die Funde aus Lazuri in die für die slowakische Keramik Typologie einordnen.

In den meisten Fällen haben wir mit Töpfen zu tun, die "Schüsseln" erscheinen in Lazuri nur sporadisch. Es ist noch unsicher ob wir von einer dritten Form sprechen können, nämlich die kreisförmigen Tablett ("tönerne Teller"), weil sie entweder als sehr kleine Fragmente gefunden wurden oder, wie im Haus 1a, wo die Scherben deutlich sind, die Verbindung mit dem Objekt unsicher ist. Nur im Fall vom Haus 1a war eine rechteckige Tonplatte/Tonwanne, wahrscheinlich oberhalb des Ofens, benutzt. Die Ornamente fehlen fast völlig. In der selben Wohnung fanden wir ein paar Fragmente wo auf dem noch ungebrannten Ton ein schraffierter Rhombus (Taf. III/3) oder, möglicherweise, ein mit kreisförmigen Stichen gezeichneter Vogelkopf (Taf. III/4) gezeichnet wurde. Die Erklärung dieser Zeichnungen als eigentliche Ornamente ist keinesfalls sicher. Sie erscheinen sporadisch und könnten, wenigstens in manchen Fällen, als symbolische Darstellungen interpretiert werden. Ein ernstes Argument dafür ist dasjenige daß manche der Zeichen in einer fast identischen Form in mehreren Siedlungen vorkommen. Dies könnte auch der Fall des schraffierten Rhombus sein, der auch in Cucorâni (in der Moldau) und in Siladice und Šurany in der Slowakei auftaucht.

Die Verwendung der auf der langsam rotierenden Scheibe gefertigten Keramik bleibt im Fall der 5 Häuser von Lazuri unsicher. Wir haben einen einzigen Gefäßboden vom Haus 14, aus welchem eine kreisförmige Vertiefung erscheint (Taf. XXIX/8). Andere 13 unveröffentlichten Gefäße aus der Siedlung von Panic (Kr. Sălaj) - mehrheitlich Schüsseln - weisen auf dem Boden die gleichen Vertiefungen. Man gab im allgemeinen eine technische Erklärung dafür, d. h. die Benutzung einer mit der Hand betriebenen Töpferscheibe, die eine emporragende Achse hat. In den meisten Fällen sind aber diese Vertiefungen kleiner als auf den Funden aus Nordwestrumänien. Wenn meine Vermutung bestätigt sein wird, so wurden die Gefäße mit solchen Zeichen den Anfangszeitpunkt für die Benutzung einer primitiven Töpferscheibe im frühslawischen Milieu an der Obertheiss markieren, mit undekorierten, mit denjenigen mit der Hand gefertigten fast identischen (als Form und Tonzusammensetzung) Gefäßen.

Man kennt mit Sicherheit einen einzigen Topf der auf einer wahrscheinlich schnell rotierenden, mit dem Fuß betriebenen Scheibe hergestellt wurde (Taf. II/5). Der Topf besteht aus einem mit Sand vermischten, gut gebranntem Ton (braune Farbe mit grauen Flecken). Auf den inneren Wänden sieht man nicht die Kanneluren der schnellen Rotation der Scheibe, sondern eine Art Rillen und Facetten. Das Gefäß hat gute Analogien in Rumänien, südlich von den Karpaten, aber auch in Siedlungen aus Südostsiebenbürgen. Das Aussehen seiner inneren Wände ist das Ergebnis der Verwendung einer ähnlichen Töpferscheibe wie diejenige aus der III. Phase der Siedlung von Bratei, die ins späte 7. Jh. datiert wird.

Für die chronologische Einstufung der Keramik habe ich sie meistens mit den Ergebnissen von G. Fusek, M. Parczewski und I. P. Rusanova verglichen, aber auch andere Analogien, inklusive aus Rumänien, vor allem wenn sie in Objekten erscheinen sind, die mit Metallfunden datierbar sind. Ich habe so fünf Merkmalsgruppen festgestellt: sichere frühe, unsichere frühe, chronologisch neutrale, unsichere späte und sichere späte. Die Ergebnisse der Beobachtung der Assoziation der Keramik in Objekten können nicht sicher sein, da ich zu wenige Objekte zur Verfügung hatte (Abb. 5). Der älteste Horizont könnte durch diejenigen Wohnungen wo sicher oder unsicher frühe oder chronologisch neutrale Keramik erscheint, dargestellt sein (Haus 11 und Objekt 18). Eine andere Assoziation der Merkmale kann einen Zwischenhorizont zeigen (Haus 8), der durch das Vorkommen der unsicher späten Merkmale gekennzeichnet ist. Das Keramikinventar der Häuser 14, 17 und 1a hat sichere späte Merkmale, aber gibt hier auch sichere oder unsichere frühe Elemente. Leider fanden wir im Haus 17 zu wenig Keramik für Feststellung der eventuellen Unterschiede zwischen den zwei Phasen, aber die Funde aus der Füllung des ursprünglichen Ofens weisen schon späte Merkmale auf.

Die spätere Datierung des Hauses 1a kann auch durch die Anwesenheit der Fragmente einer Tonplatte, eventuell auch des kreisförmigen Tablett bestatigt, Elemente die auch in Nordwestrumänien in späteren Objekten, wo es schon auf der Töpferscheibe verfertigte Keramik gibt, vorkommen. Ein besonderer Fall ist das Vorkommen der Töpfe vom Typ I.1.b Fusek (die ich als repräsentativ für die frühen Merkmale betrachte) in den Häusern 14 und 17, die in die späte Phase datiert werden. Die späten Elemente im Haus 14 sind: ein unsicheres Fragment eines Tablett (Taf. XXIX/6) und ein Gefäßboden, von dem man nicht sicher sagen kann ob er auf der Scheibe gearbeitet wurde. Wir können jedoch annehmen daß die Töpfe dieses Types (I.1.b) eine längere Zeitspanne benutzt wurden.

Wenn wir die Keramik von Lazuri mit den slowakischen Funden vergleichen und wenn die von G. Fusek vorgeschlagenen Datierungen der Wirklichkeit nah sind, geht unsere späte Etappe der II. slowakischen Phase vor (die letztere wird allgemein in die erste Hälfte des 7. Jh. datiert), weil dieser Phase auch Objekte wo dekorierte, auf der Scheibe verfertigte Keramik vorkommt, zugeschrieben wurden. Beim heutigen Forschungsstand ist es vorsichtiger zu vermuten daß, die Etappe wo im slawischen Milieu an der mittleren Donau die auf der Scheibe gearbeitete Keramik anfängt, ist das Ende des 6. Jh. und die erste Hälfte des 7. Jh. Andererseits ist es unlogisch zu vermuten daß, im Nordwesten Rumäniens dieses Phänomen später ereignet ist, da dieses Gebiet eng mit Siebenbürgen verbunden war, wo in den 5.-7. Jh. eine fortgeschrittene Keramikproduktion existierte, inklusive die schnell rotierende Töpferscheibe. So gesehen, es ist wahrscheinlicher daß der späte Horizont von Lazuri das Ende des 6. Jh. und die ersten 2.-3. Jahrzehnte des nächsten Jahrhundert umfaßt. Demzufolge, kann die Datierung der Frühphase nur in eine vorangehende Etappe gemacht werden, nämlich in das zweite oder das letzte Drittel des 6. Jh.

Von den anderen Funden weise ich nur auf einen im Haus 1a gefundenen Tonlöffel hin. Er war sehr wahrscheinlich für das Giessen des geschmolzenen Metalls benutzt, mit mehreren Analogien in Rumänien (Taf. V/8). Einige bronzene, eiserne oder beinerne Kleinfunde wurden in der Füllung der Häuser entdeckt aber sie gehören, zusammen mit Keramikfragmenten, der Füllung einiger vorangehenden Objekte an (Taf. XLVII/2,4,5,7) oder gehören eben einigen späteren Objekten die die frühslawischen Wohnungen geschnitten haben (Taf. XLVII/3).

Die Knochenfunde (in Öfen vorkommend) sind relativ wenig zahlreich und können nur vorläufig verarbeitet werden. Prozentmäßig stellt man eine betonte Anwesenheit der Schafe und Siegen, gefolgt von Schweinen und Rindern fest (Abb.6).

Ich habe einige vorläufigen Informationen bezüglich der nächsten Etappe der Siedlung von Lazuri-Lubi tag präsentiert, d.h. eine neue Siedlung, die man ausschließlich

ins 7. Jh. - wahrscheinlicher in seine zweite Hälfte - datieren könnte. Es handelt sich um zwei völlig untersuchte Gruben (Nr. 25 und 28) und andere, teilweise erforschte Objekte (Nr. 1, 13, 30 und 31). Die Grube 25 schneidet die südöstliche Ecke des Hauses 11 (Taf. XX; Taf. XXI, Profil C-C₁) und die "Grube" 31 schneidet die südwestliche Ecke des gleichen Hauses (Taf. XX). Das Profil der südlichen Wand der Flächen 9 und 10 zeigt daß die Grube 24 der Schicht der 9.-10. Jh. angehört, von oberhalb der Gruben 1, 13, 30 und 31, die letzteren zeitgleich mit den früheren Gruben 25 und 28 (Taf. XLVII/8). In der Füllung der Gruben 25 und 28 wurden nur mit der Hand gearbeitete Keramikfragmente gefunden. Es ist sicher daß wir mit Gefäßen mit fortgeschritteneren Merkmalen zu tun haben, jetzt sind auch die Tablettis verwendet (Taf. XLVI/2-7).

Obwohl die archäologische Forschung der Problematik bezüglich des Eindringens der Frühslawen nach Nordwestrumänien noch am Anfang ist und einige ältere Forschungen noch zu berichtigen sind (v.a. diejenigen der Siedlung von Panic, die am Anfang falsch datiert wurde), so kann man doch einige vorläufigen Bemerkungen formulieren.

Bezüglich des Phänomens der Migration der slawischen Gruppen im 6. und am Anfang des 7. Jh. im Nordwesten Rumäniens (d.h. der südliche Teil des Obertheissbeckens) kann man einen distinkten kulturellen Horizont umschreiben, der aus Siedlungen und flachen Brandgräbern (die letzteren von Pișcolt-"Nisipărie", Kr. Satu Mare bekannt). Die Bezeichnung "Horizont Lazuri-Pișcolt" kann nur konventionell sein, kann aber für eine Zeitspanne verwendet werden, die sich durch klare Funde von der vorhergehenden und der nachfolgenden Etappe unterscheidet.

Das Studium der Keramik und die stratigraphischen Verhältnisse zwischen manchen der Objekte von Lazuri erwies die Existenz von zwei Etappen/Phasen in der Entwicklung der Siedlungen. Wir haben im wesentlichen mit einer frühen Etappe zu tun, als nur handgearbeitete, undekorierte und sichere oder wahrscheinliche frühe Merkmale vorweisende Keramik benutzt wurde und einer späten Etappe - besser in der Siedlung von Panic, Kr. Sălaj vertreten - mit undekorierten, handgearbeiteten Gefäßen mit späten Merkmalen und - unsicher diesmal - mit Gefäßen die auf einer primitiven, langsam rotierenden Töpferscheibe gefertigt waren, deren Form ebenfalls sichere oder wahrscheinliche späte Merkmale aufweist (der Fall einiger Gefäße aus Panic).

Auf die Situation aus dem Obertheissbecken und den benachbarten Zonen bezogen, kann der späte Horizont die ersten Jahrzehnte des 7. Jh. nicht überschreiten. Da er sich in direkter Verbindung mit der vorangehenden Etappe entwickelt hat, kann diese letztere in großen Zügen in die zweite Hälfte des 6. Jh. datiert werden und, wenn wir das Erscheinen der Awaren im karpatischen Becken in Betracht ziehen, können wir an das erste Drittel dieses Jahrhundert denken.

Die Unklarheiten in der Datierung des Anfangs der Herstellung der Keramik auf der langsam rotierenden Töpferscheibe im Gebiet der Obertheiss und nördlich der mittleren Donau, aber auch die methodologischen Hindernisse (z. B. welche ist die wahrscheinlichste Dauer einer Bewohnungsetappe in einer Siedlung?) erzeugen noch genügend Fragezeichen. In dieser Hinsicht kann man - obwohl wir über keine klarere Indizien verfügen - nicht ausschließen daß der Anfang der frühslawischen Anwesenheit im Nordwesten Rumäniens schon in die erste Hälfte des 6. Jh. datiert werden könnte, beziehungsweise der Anfang der Herstellung von Keramik auf der langsam rotierenden Scheibe schon in die zweite Hälfte dieses Jahrhunderts (eine Vermutung die, z.B. für das frühslawische Milieu aus der Slowakei geäußert wurde).

Unsicher ist die obligatorische Beziehung zwischen der ältesten slawischen Anwesenheit im Nordwesten Rumäniens und dem Eindringen und der Niederlassung der Awaren im karpatischen Becken, da die Migration der Slawen schon vor dieser Periode begonnen hatte. Wie schon angedeutet gibt es aber, bis jetzt wenigstens, keine konkrete und

überzeugende Informationen für eine frühere Datierung, d. h. schon in die erste Hälfte des 6. Jh., der slawischen Anwesenheit auf diesem Gebiet. Diese Situation gilt für das ganze Obertheissbecken wenn man die Spärlichkeit der in das 6. Jh. datierbaren Funde aus dem Südwesten der Ukraine von diesseits der Karpaten und ihr Fehlen in der Ostslowakei bei dem heutigen Forschungsstand in Betracht zieht.

Im Vergleich zu den deutlichen literarischen Nachrichten über die Anwesenheit der frühslawischen Gruppen an der unteren Donau, fehlen die entsprechenden Erwähnungen für die Obertheiss. Es ist sehr wahrscheinlich daß für die erste Hälfte des 6. Jh. Jordanes die Anwesenheit der Slawen nur ausserhalb des Karpatenbogens bis zur Weichselmundung kannte. Er plziert die Gepiden seiner Zeit (gegen die Mitte des 6. Jh.) zwischen den Mureş (Marosch) und die drei Criş (Kreisch), d.h. in der Nähe des behandelten Gebietes, aber die eventuellen Slawen von hier sind ihm unbekannt (Godlowski 1980, S. 225-226; Pohl 1988, S. 97). Die Information von Prokopios über die Herulen die im Jahre 512 zur Insel Thule führen über die Gebiete "aller Geschlechter der Sklawinen" hat wahrscheinlich wenig Wert als Hinweis auf eine slawische Anwesenheit an jenem Datum an der Obertheiss, in der Südslowakei oder sogar im Inneren des Karpatenbeckens (Godlowski 1980, S. 226; Pohl 1988, Anm. 23, S. 368; Comşa 1995). Eine andere Information von Prokopios über die Flucht des Langobardenkönigs Hildigis zu den Slawen kann man als Argument für eine slawische Präsenz irgendwo nördlich von der mittleren Donau, in der Nähe der Gepiden und Langobarden, gegen die Mitte des 6. Jh. annehmen (Godlowski 1980, S. 226; Pohl 1988, S. 97). Ebenfalls gibt es die Möglichkeit eine andere Nachricht aus dem Epitaph des Bischofs Martin von Braccara im selben Sinn zu interpretieren (Pohl 1988, S. 97).

Die Daten die auf einen gewissen Habitatstyp hinweisen, das Aussehen der Wohnungen und der Feuereinrichtung, die Keramik und, nicht zuletzt, die Begrabungsweise, bieten genügend Argumente für die Vermutung daß die Träger des "Horizontes Lazuri-Pișcolt" die frühslawischen Gruppen waren. Obwohl manche Elemente im Sinn von Beziehungen mit anderen Kulturen interpretiert werden können (das Gefäß auf der schnell rotierenden Scheibe von Lazuri, die Metallfunde von Pișcolt, die Übernahme der Herstellung von Keramik auf der langsam rotierenden Scheibe), kann man behaupten daß wir, wenigstens im Fall der Funde aus Nordwestrumänien, mit homogenen slawischen Gruppen zu tun haben. Mit der Ausnahme der Keramik auf der schnell rotierenden Scheibe und mancher Metallfunde, Artefakte die im Süden oder im Osten der Karpaten anwesend sind und mit dem römisch-byzantinischen kulturellen Milieu in Verbindung stehen, sind die Funde aus Nordwestrumänien mit denjenigen aus Mittel- und Westmuntien einerseits und mit denen von der sogenannten "Ripnev - Gruppe" aus dem südlichen Teil des oberen Pripet-Beckens identisch. Man stellte in diesen Gebieten das Erscheinen der quadratischen, teilweise vertieften und mit Pfeilern - die die Gleiche Stellung im Nordwestrumänien und am oberen Bug haben - gebauten Häuser fest. Diese Häuser wurden meistens mit in Tonblöcken ausgehöhlten Öfen geheizt und in diesem Zusammenhang erscheinen auch die Tonklumpen und die tönernen "Brötchen". Bei der handgearbeiteten Keramik aus dem Nordwesten Rumäniens (vom Typ Kortschak/Prag-Kortschak) und einem großen Teil derjenigen aus den südkarpatischen Siedlungen vom Typ Ciurel gibt es starke Ähnlichkeiten mit dem oberen Pripet-Gebiet, vor allem mit dem westlichen Bug.

Die frühslawischen Funde aus dem Nordwesten Rumäniens kommen als eine Brücke zwischen denjenigen aus dem oberen Pripet-Becken und denjenigen aus der mitte und dem Westen des südkarpatischen Gebietes vor. Es ist nicht ausgeschlossen daß sie auf eine Bewegung einiger slawischen Gruppen entlang der Theiss hinweisen (Comşa 1986), egal in welcher Richtung sie sich bewegt haben. Es ist anzunehmen daß, gegen die Jahre 550 slawische Gruppen, von Gepiden unterstützt, das römisch- byzantinische Reich von einer Region im Westen des rumänischen Banats schon angriffen (Comşa 1986, S. 273;

Comşa 1987, S. 220). Das Fehlen der frühslawischen Funde in der rumänischen Westebene, beziehungsweise in Ostungarn, kann man durch die Haltung der Gepiden vor 568 oder der Awaren nach diesem Jahr erklären, die die Bewegung mancher slawischen Gruppen erlauben konnten, nicht aber die Niederlassung dieser Gruppen in den unter ihrer direkten Kontrolle befindlichen Gebieten.

Die der "Ripnev-Gruppe" zugeschriebenen Funde wurden mit dem Stammesverband der Duleben in Verbindung gesetzt, eine Hypothese die sich auch auf Ortsnamen aus dem Gebiet des West-Bugs die von derem Namen hergeleitet sind, stützt (Baran 1965, S. 375; Pohl 1988, S. 118).

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN UND TAFELN

Abb. 1. Lazuri-"Lubi tag", ein Teil der Grabungen der Jahre 1993-1995. 1: römischen Kaiserzeit. 2: Lehmblock. 3: 6.-7. Jh. 4: 7. Jh. 5: 9.-10. Jh. 6: Ofen.

Abb. 2. Merkmale der Öfen.

Abb. 3. Die Zusammensetzung des bei den handgearbeiteten Gefäßen benutzten Tons (Prozente). 1: zerstoßene Scherben. 2: zerstoßene Scherben und Sand. 3: zerstoßene Scherben und feiner Kies. 4: Sand. 5: feiner Kies. 6: grober Kies. 7: unbestimmte Bestandteile (?).

Abb. 4. Fragmente der oberen Gefäßteile. Typologische Einstufung (nach G. Fusek).

Abb. 5. Die Assoziierung der Keramik in Objekten. R: auf der Scheibe gearbeitete Keramik. T: kreisförmige Tablett. P: Tonwannen. m: die Anwesenheit eines einzigen Exemplars (eine Ziffer statt diesem Zeichen gibt die Anzahl der Exemplare an).

Abb. 6. Die Verteilung verschiedener Tierspezies auf Objekten.

Abb. 7. Die Prozentanteile verschiedener Tierspezies.

Taf. I. Haus 1a.

Taf. II. Haus 1a. 5: auf der schnell rotierenden Töpferscheibe hergestelltes Gefäß.

Taf. III. Haus 1a.

Taf. IV. Haus 1a.

Taf. V. Haus 1a.

Taf. VI. Haus 1a (1-5). Wohnung 1 (6-8). 4: Fragment eines auf der schnell rotierenden Scheibe gearbeiteten Gefäß, sehr wahrscheinlich aus der römischen Kaiserzeit.

Taf. VII. Wohnung 1. 1: die Spur des Fundamentbalkens. 2: die Feuerstelle des Ofens. 3: gelb-rötlicher Ton. 4: gebrannter Ton. 5: Scherben. 6: Tonklumpen und löcherne "Brötchen". 7: verbrannter Lehmverputz. 8: Knochen. 9: Steine. 10: modelliertes Stück aus gebranntem Ton.

Taf. VIII. Haus 1.

Taf. IX. Haus 1.

Taf. X. Haus 1.

Taf. XI. Haus 1 (1, 2). Haus 8 (3).

Taf. XII. Haus 8. 1: graue Erde (Ackerung). 2: schwarz-graue lockere Erde. 3: graue, mit gelbem Ton vermischte Erde. 4: gelb-graue Erde (bronzezeitliche Schicht). 5: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). Für die Funde siehe die Erklärung zur Taf. VII.

Taf. XIII. Haus 8.

Taf. XIV. Haus 8. 5: Fragment einer Eisenluppe.

Taf. XV. Haus 8. 6, 8, 9: fassonierte Steine.

Taf. XVI. Haus 8.

Taf. XVII. Haus 8.

Taf. XVIII. Haus 8.

Taf. XIX. Haus 8 (1). Haus 11 (2-7).

Taf. XX. Haus 11. 1: gelb-rötlicher Lehm. 1a: Feuerstelle des Ofens. 2: Schutt der Ofenwände und -gewölbe. 3: die Spur des Fundamentbalkens. 4: gebrannter Lehm. 5: verbrannter Lehmverputz. 6: Keramikfragmente. 7: Knochen. 8: Kohle. 9: Schleifstein. 10: Tonklumpen und tönerner "Brötchen".

Taf. XXI. Haus 11. Die Profile A-A₁, B-B₁ und C-C₁ (1: schwarz-graue Erde; 2: schwarze, mit Brandspuren und Kohle vermischte Erde. 3: graue, mit viel gelbem Ton vermischte Erde; 4: gelber, mit grauer Erde und viel Asche vermischte Erde; 5: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril); 6: lockere schwarze Erde). 1: Schnitte durch den Ofen Nr. 1. 2, 3, 4: Schleifsteine. 5: handgearbeitete Spinnwirtel. 6: Silberdraht.

Taf. XXII. Haus 11.

Taf. XXIII. Haus 11.

Taf. XXIV. Haus 11.

Taf. XXV. Haus 11.

Taf. XXVI. Haus 11.

Taf. XXVII. Haus 11 (1-4, 6). Hause 14 (5,7,8).

Taf. XXVIII. Haus 14. 1: die Feuerstelle Nr. 1. 2: die Feuerstelle Nr. 2. 3: die Spur des Fundamentbalkens. 4: gebrannter Lehm. 5: schwarze Erde. 6: Keramikfragmente. 7: Knochen. 8: Tonklumpen und tönerner "Brötchen". 9: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). 10: Asche und Kohle.

Taf. XXIX. Haus 14.

Taf. XXX. Haus 14.

Taf. XXXI. Haus 14.

Taf. XXXII. Haus 14.

Taf. XXXIII. Haus 14.

Taf. XXXIV. Haus 17. 1: schwarz-graue Erde (Vegetationsboden). 2: graue, kompakte, aus dem Kanal geworfene Erde. 3: dunkelgraue Erde. 4: lockere schwarz-graue Erde. 5: gelb-rötlicher, teilweise mit grauer Erde vermischter Lehm. 6: graue, mit wenig gelb-rötlichem Lehm vermischte Erde. 7: grau-gelbe Erde (bronzezeitliche Schicht). 8: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). 9: die Feuerstelle des Ofens. 10: wiederhergestellte Feuerstelle. 11: der Ofen (?) Nr. 2. 12: gebrannter Lehm. 13: verbrannter Lehmverputz. 14: Asche und Kohle. 15: Tonklumpen und tönerner "Brötchen". 16: Keramikfragmente. 17: Stein. 18: die Spur des Fundamentbalkens.

Taf. XXXV. Haus 17.

Taf. XXXVI. Haus 17.

Taf. XXXVII. Haus 17.

Taf. XXXVIII. Haus 17.

Taf. XXXIX. Haus 17.

Taf. XL. Haus 17.

Taf. XLI. Haus 17.

Taf. XLII. Haus 17.

Taf. XLIII. Haus 17.

Taf. XLIV. Objekt Nr. 18. 1: geackerte Erde. 2: lockere schwarz-graue Erde. 3: graue, mit gelbem Ton und ziegelroten Brandspuren. 4: grau-gelbe Erde (bronzezeitliche Schicht). 5: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). a: Asche und Kohle. b: Schutt der Ofenwände und -Gewölbe. c: Stein.

Taf. XLV. 1-3: die Grube Nr. 2. 4, 5: die Grube Nr. 8. a: Knochen. b: Scherben.

Taf. XLVI. 1-5: die Grube Nr. 25. 6, 7: die Grube Nr. 28.

Taf. XLVII. 1, 3, 6: Eisen. 2, 4: Bronze. 5: Knochen. 1: der Schnitt III/1978. 2-5, 7: Haus 17. 6: die Grube Nr. 25. 8: das Profil der südlichen Wand der Flächen 9 und 10

(a: graue Erde/Ackerung; b: lockere schwarze Erde/Kulturschicht der 9.-10. Jh.; c: schwarz-graue Erde; d: gelber Ton. e: grau-gelbliche, lehmige Erde/bronzezeitliche Schicht; f: gelb-rötlicher Lehm/archäologisch steril; für den Rest der Symbole siehe Taf. XX).

Taf. XLVIII. Haus 1.

Taf. XLIX. Haus 8.

Taf. L. Haus 1a/1977 (1). Haus 11 (2). Die Grube Nr. 25 (3).

Taf. LI. Haus 14.

Taf. LII. Grube Nr. 8 (1). Haus 14 (2). Haus 11 (3,4).

Taf. LIII. Haus 17.

Taf. LIV. Haus 17.

Taf. LV. Haus 1.

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2 G1	I	D _{max}	
V1	L 1a	(H) II.1.b.C	210	2 5 0,79	7 16 0,86	0 23 0,55	6 56 1,39	26 49 0,56	33 44 0,97	29 183 24	-35 91 0,89	-82 26 0,28	-95 6 0,38	-103 0,79	400 0,82	486 15	
V2	L 1a	312		-5 2	3 11	0 8	3 51	26 42	31								
I/3	L 1a	400		1 4	8 21	0 21	7			21	0,90	0,31	0,42	0,84	0,92	21	15
V5	L 1a	300		-4 2	3 15	0 11	3										
II/1	L 1a	300		-4 2	2 8	0 8	3			11						15	11
II/2	L 1a	312		-2 4	2 8	0 7	3 11	10 40	17	14						21	14
II/3	L 1a	412		-2 3	3 7	0 9	3 33	17 38	21		0,88	0,29	0,69	0,59	0,88	18	14
II/4	L 1a	(H) II.2.b.C	64	4 3 0,81	3 10 0,86	0 10 0,56	4 15 1,84	9 20 0,56	10 17 1,00	9 32 17	-5 27 0,82	-21 14 0,22	-29 0 0,44	-28 15 0,90	148 150 0,78	148 142 22	
II/5	L 1a	(H)	56	2 4 0,59	8 13 0,79	0 17 0,73	8 15 1,81	13 13 0,73	15 36 0,95	9 30 32	-4 22 0,78	15 0 0,33	15 0 0,29	15 0 0,87	150 74 0,82	142 70 25	
II/6	S II 78	(M) III.2.b.B	32	-2 2 0,59	2 6 0,84	0 6 0,72	2 7 1,73	5 9 0,72	6 8 0,97	4 20 18	-3 13 0,78	-8 3 0,27	9 0 0,41	9 0 0,83	74 0,73	70 18	
III/1	L 1a	400		1 7	5 12	0 22	6			23						15	21

Anexă. Lazuri-Lubi tag, ceramică lucrată cu mână. Dimensiuni și raporturi între dimensiuni. Pentru semnificația simbolurilor și restul detaliilor, Fusek 1994a, Fusek 1994b. I: înălțime. D_{max}: diametrul maxim.

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	I G1	D _{max} G2	D2
III/2	L 1a	?	60	1 4 0,32	4 16 0,94	0 20 0,93	3 6 5,12	3 6 0,93	4 12 0,80	2 5 14	0 3 0,79	-2 3 0,12	-4 2 0,18	5 77	77	128	
III/4	L 1a	422		3 3	6 12	0 15	6 15	14 18	19								
										27	0,80	0,40	0,37	0,74	0,69	22	24
XIII/1	L 8	(H) II.1.b.C	117,5	-2 2 0,71	12 18 0,83	0 13 0,81	12 29,5 1,20	18 33 0,51	24 51 0,86	18 104 33	-32 65 0,80	-59 13 0,31	-57 2 0,43	-58 330	330	283	
XIII/3	L 8	322		-5 2	1 6	0 4	1 15	8 14	10								
										9	0,84	0,30	0,42	0,80	0,87	14	9
XIII/4	L 8	422/722		-3 2	3 7	0 7	3 13	9 13	11								
										23	0,80	0,33	0,39	0,81	0,78	23	22
XIV/1	L 8	422/722		2 4	7 17	0 16	7 32	22 30	28								
										22	0,82	0,35	0,38	0,78	0,79	24	21
XXII/1	L 11	200		-8 0	0,5 7	0 3	1										
										4							4
XXII/2	L 11	200		-7 0	1 13	0 9	1,5										
										4							4
XXII/3	L 11	213		-2 1	1 9	0 4	2 24	18 29	24								
										8	0,86	0,42	0,50	0,75	0,92	27	8
XXII/4	L 11	(H) II.2.b.D	78	-5 1 0,64	1 10 0,88	0 5 0,50	1,5 24 1,53	8 24 0,50	10 13 0,98	9 55 8	-14 31 0,84	-37 13 0,18	-39 3 0,45	41 179	179	178	
XXIII/1	L 11	222		-6 1	0 20	0 0	0 40	16 44	22								
										0	0,80	0,26	0,52	0,73	1	0	0

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	I G1	D _{max} G2	D2
XXIII/2	L 11	223		-8 1	1 14	0 2	1 28	19 26	26								
										4	0,80	0,46	0,46	0,73	0,96	27	4
XXIII/3	L 11	300		-7 0	-2 12	0 0	0										
										9						0	9
XXIII/4	L 11	200		-6 0	0 6	0 2	1										
										0						0	0
XXIII/5	L 11	300		-3 0,5	3 11,5	0 10	6 32	11									
										15						31	14
XXIII/6	L 11	412		-4 1	2 6	0 5	2 17	9 18	12								
										18	0,87	0,30	0,45	0,75	0,87	22	18
XXIII/7	L 11	423		-3 2	4 12	0 7	4 20	18 20	22								
										18	0,80	0,47	0,43	0,75	0,85	30	18
XXIII/8	L 11	(H) I 1.b	65	-8 0 0,75	-2 11 0,84	0 0 0,49	0 21 1,02	10 17 0,49	12 6 0,77	11 141 10	-34 0 0,78	-34 2 0,32	-33 2 0,45	-34 1 0,83	200 1,00	154 0	
XXIX/1	L 14	211		-5 1	0 4	0 0	0 37	13 32	16								
										0	0,95	0,23	0,46	0,81	1,00	0	0
XXIX/2	L 14	(H) I 1.b	53	-4 2 0,70	1 6 0,87	0 8 0,77	2 20 1,15	7 10 0,77	8 14 0,80	7 61 9	-9 21 0,86	-13 9 0,21	-12 1 0,26	14 1 0,87	152 0,80	122 14	
XXIX/3	L 14	411		-4 0	3 8	0 13	2 31	7 11	7								
										21	0,87	0,13	0,20	1,00	0,78	9	19
XXIX/4	L 14	421		0 3	5 8	0 13	4 13	8 16	8								
										32	0,84	0,16	0,38	1,00	0,69	17	28

pL	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	I G1	D _{max} G2	D2
XXXV/1	L 17	322		-4 1	1 7	0 6	1 7	4 8	6								
										8	0,75	0,29	0,38	0,67	0,71	9	8
XXXV/3	L 17	422		-2 3	3 10	0 8	3 14	13 12	15								
										8	0,75	0,29	0,38	0,67	0,71	9	8
XXXV/6	L 17	(H) I.I.b	81	-5 1 0,79	-1 10 0,82	0 0 0,73	0 26 1,02	15 16 0,73	18 43 0,80	15 99 6	-18 35 0,81	-25 11 0,43	-22 6 0,38	-28 -28 0,83	247	198	
XXXVI/2	L 17	400		-2 3	6 14	0 18	5										
										23						17	22
XXXVI/4	L 17	400		0 2	4 9	0 10	4										
										24						22	22
XXXVI/7	L 17	400		-4 3	1 7	0 7	2										
										8						0	8
XLIV/1	18	411		-7 5	3 7	0 14	3 35	13 25	16								
										23	0,91	0,21	0,34	0,81	0,81	12	22
XLIV/2	18	300		-5 1	-1 7	0											
										8						0	8
XLIV/3	18	223		-2 2	1 8	0 3	2 11	11 17	14								
										7	0,79	0,45	0,55	0,79	0,90	34	7

LISTA ILUSTRAȚIEI

Fig. 1. Lazuri-Lubi tag. O parte a săpăturilor din campaniile 1993-1995. 1: epoca romană. 2: bloc de lut crușat (în care a fost amenajat cuptorul). 3: a doua jumătate a sec. 6 - începutul sec. 7. 4: sec. 7. 5: secolele 9-10. 6: cuptor.

Fig. 4. Fragmente din părțile superioare ale vaselor. Clasificare tipologică (după G. Fusek).

Fig. 5. Asocierea ceramicii în complexe. R: ceramică lucrată la roată. T: tăvițe circulare. P: platou de lut. m: prezența unui singur exemplar (cifra plasată în locul acestui semn, indică numărul exemplarelor).

Pl. I. Locuința 1a.

Pl. II. Locuința 1a. 5: vas modelat la roata rapidă.

Pl. III. Locuința 1a.

Pl. IV. Locuința 1a.

Pl. V. Locuința 1a.

Pl. VI. Locuința 1a (1-5). Locuința 1 (6-8). 4: fragment dintr-un vas modelat la roata rapidă, foarte probabil din epoca romană.

Pl. VII. Locuința 1. 1: urma bârnei de la baza peretelui. 2: vatra cuptorului. 3: lut galben-roșcat. 4: lut ars. 5: fragmente ceramice. 6: vâlătuci și "pâinișoare" de lut.

Pl. VIII. Locuința 1.

Pl. IX. Locuința 1.

Pl. X. Locuința 1.

Pl. XI. Locuința 1 (1,2). Locuința 8 (3).

Pl. XII. Locuința 8. 1: pământ cenușiu (arătură). 2: pământ negru-cenușiu, afânat. 3: pământ cenușiu, amestecat cu lut galben. 4: pământ cenușiu-gălbui (strat epoca bronzului). 5: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). Pentru materiale, legenda de la pl. VII.

Pl. XIII. Locuința 8.

Pl. XIV. Locuința 8. 5: fragment lupă de fier.

Pl. XV. Locuința 8. 6, 8, 9: pietre fasonate.

Pl. XVI. Locuința 8.

Pl. XVII. Locuința 8.

Pl. XVIII. Locuința 8.

Pl. XIX. Locuința 8 (1). Locuința 11 (2-7).

Pl. XX. Locuința 11. 1: argilă galben-roșcată. 1a: vatră cuptor. 2: dărâmatură din pereții și bolta cuptorului nr. 2. 3: urma bârnei de la baza peretelui. 4: argilă arsă. 5: lipitură arsă. 6: fragmente ceramice. 7: oase. 8: cărbune. 9: cute. 10: vâlătuci și "pâinișoare" de lut.

Pl. XXI. Locuința 11. Profilurile A-A₁, B-B₁ și C-C₁ (1: pământ negru-cenușiu; 2: pământ negru, amestecat cu mult pigment de arsură și cărbune; 3: pământ cenușiu, amestecat cu mult lut galben; 4: lut galben amestecat cu pământ cenușiu și multă cenușă; 5: argilă galben-roșcată/sterilul arheologic; 6: pământ negru, afânat). 1: secțiuni prin cuptorul nr. 1. 2, 3, 4: cute. 5: fusaiolă modelată cu mâna. 6: sârmă de argint.

Pl. XXII. Locuința 11.

Pl. XXIII. Locuința 11.

Pl. XXIV. Locuința 11.

Pl. XXV. Locuința 11.

Pl. XXVI. Locuința 11.

Pl. XXVII. Locuința 11 (1-4, 6). Locuința 14 (5,7,8).

Pl. XXVIII. Locuința 14. 1: vatra 1. 2: vatra 2. 3: urma bârnei de la baza peretelui. 4: argilă arsă. 5: pământ negru. 6: fragmente ceramice. 7: oase. 8: vâlâtuci și "pâinișoare" de lut. 9: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). 10: cenușă și cărbune.

Pl. XXIX. Locuința 14.

Pl. XXX. Locuința 14.

Pl. XXXI. Locuința 14.

Pl. XXXII. Locuința 14.

Pl. XXXIII. Locuința 14.

Pl. XXXIV. Locuința 17. 1: pământ negru-cenușiu (strat vegetal). 2: pământ cenușiu, compact, aruncat din canal. 3: pământ cenușiu- închis. 4: pământ negru-cenușiu, afânat. 5: argilă galben-roșcată, parțial amestecată cu pământ cenușiu. 6: pământ cenușiu, amestecat în mică măsură cu argilă galben-roșcată. 7: pământ cenușiu-gălbui (strat epoca bronzului). 8: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). 9: vatră cuptor. 10: vatră refăcută. 11: cuptorul (?) nr. 2. 12: argilă arsă. 13: lipitură arsă. 14: cenușă și cărbune. 15: vâlâtuci și "pâinișoare" de lut. 16: fragmente ceramice. 17: piatră. 18: urma bârnei de la baza peretelui.

Pl. XXXV. Locuința 17.

Pl. XXXVI. Locuința 17.

Pl. XXXVII. Locuința 17.

Pl. XXXVIII. Locuința 17.

Pl. XXXIX. Locuința 17.

Pl. XL. Locuința 17.

Pl. XLI. Locuința 17.

Pl. XLII. Locuința 17.

Pl. XLIII. Locuința 17.

Pl. XLIV. Complexul nr. 18. 1: pământ arat. 2: pământ negru-cenușiu, afânat. 3: pământ cenușiu, amestecat cu mult lut galben și intens pigmentat cu arsură cărămizie. 4: pământ cenușiu-gălbui (strat epoca bronzului). 5: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). a: cenușă și cărbune. b: dărâmtură din bolta și pereții cuptoarelor. c: piatră.

Pl. XLV. 1-3: groapa nr. 2. 4, 5: groapa nr. 8. a: oase. b: fragmente ceramice.

Pl. XLVI. 1-5: groapa nr. 25. 6, 7: groapa nr. 28.

Pl. XLVII. 1, 3, 6: fier. 2, 4: bronz. 5: os. 1: secțiunea III/1978. 2-5, 7: locuința 17. 6: groapa nr. 25. 8: profilul peretelui sudic al suprafețelor 9 și 10 (a: pământ cenușiu/arătură; b: pământ negru, afânat/strat cultural din sec. 9-10; c: pământ negru-cenușiu; d: lut galben; e: pământ cenușiu-gălbui, argilos/strat din epoca bronzului; f: argilă galben-roșcată/sterilul arheologic; pentru restul simbolurilor a se vedea planșa XX).

Pl. XLVIII. Locuința 1.

Pl. XLIX. Locuința 8.

Pl. L. Locuința 1a/1977 (1). Locuința 11 (2). Groapa nr. 25 (3).

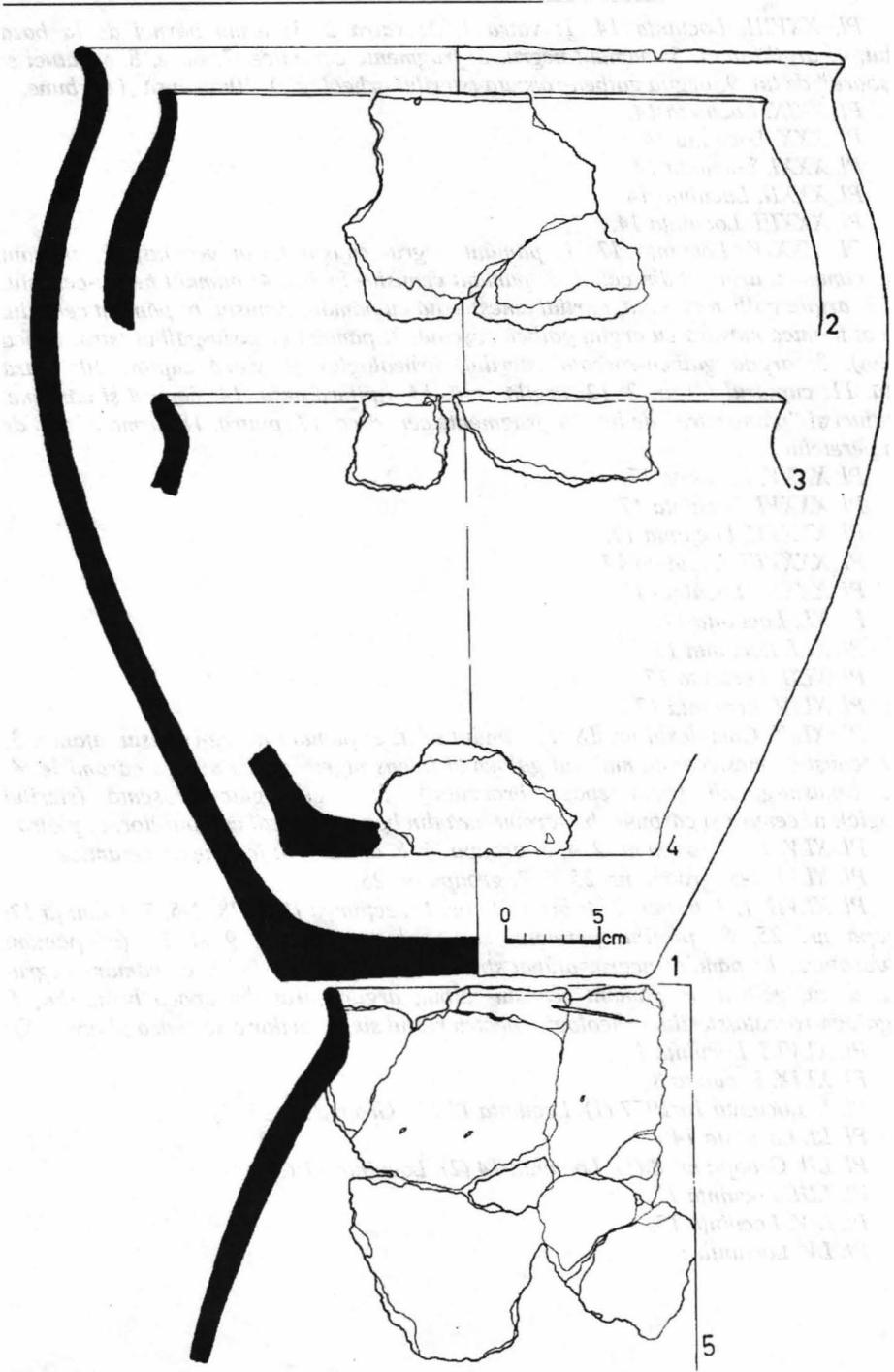
Pl. LI. Locuința 14.

Pl. LII. Groapa nr. 8 (1). Locuința 14 (2). Locuința 11 (3,4).

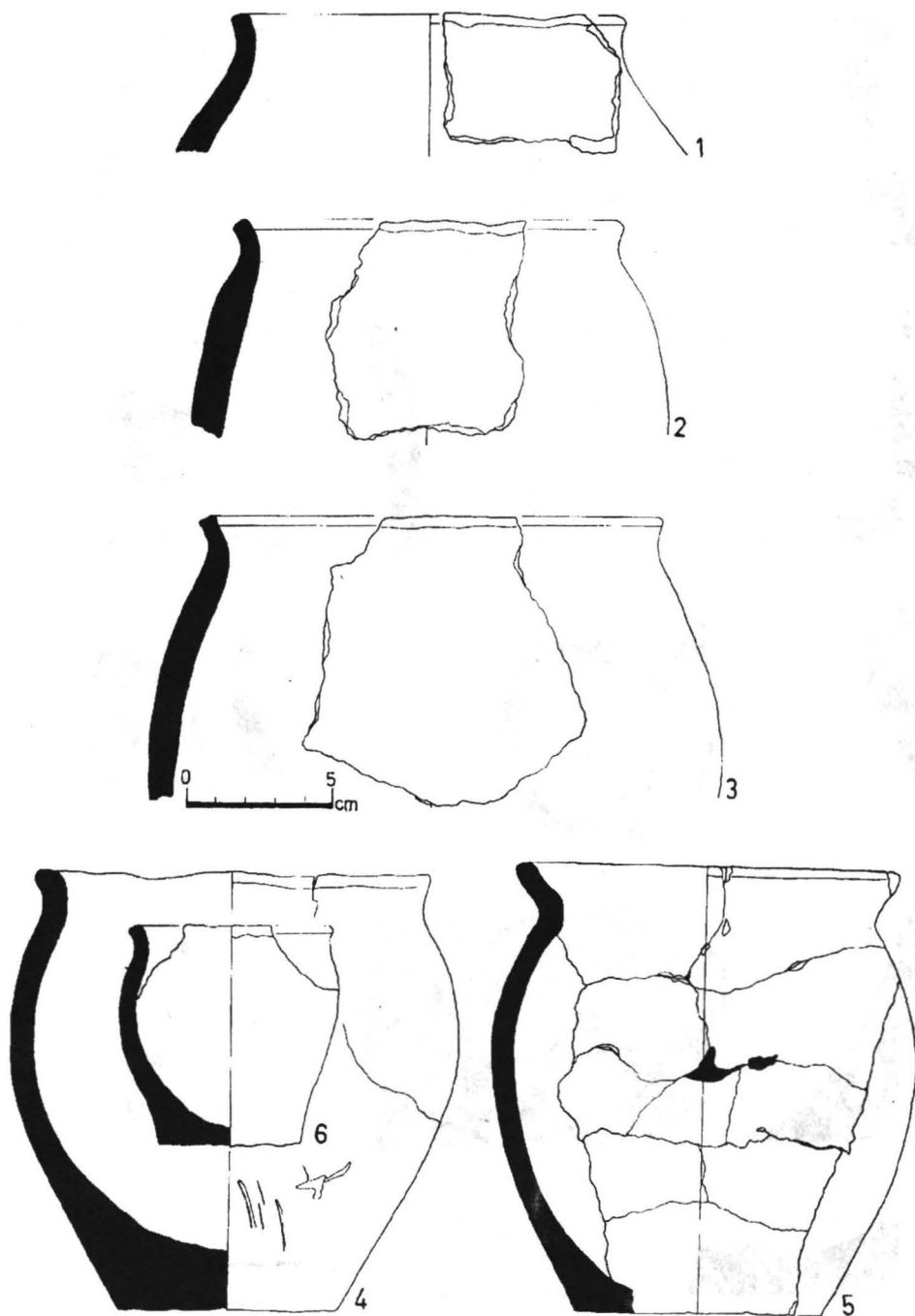
Pl. LIII. Locuința 17.

Pl. LIV. Locuința 17.

Pl. LV. Locuința 1.

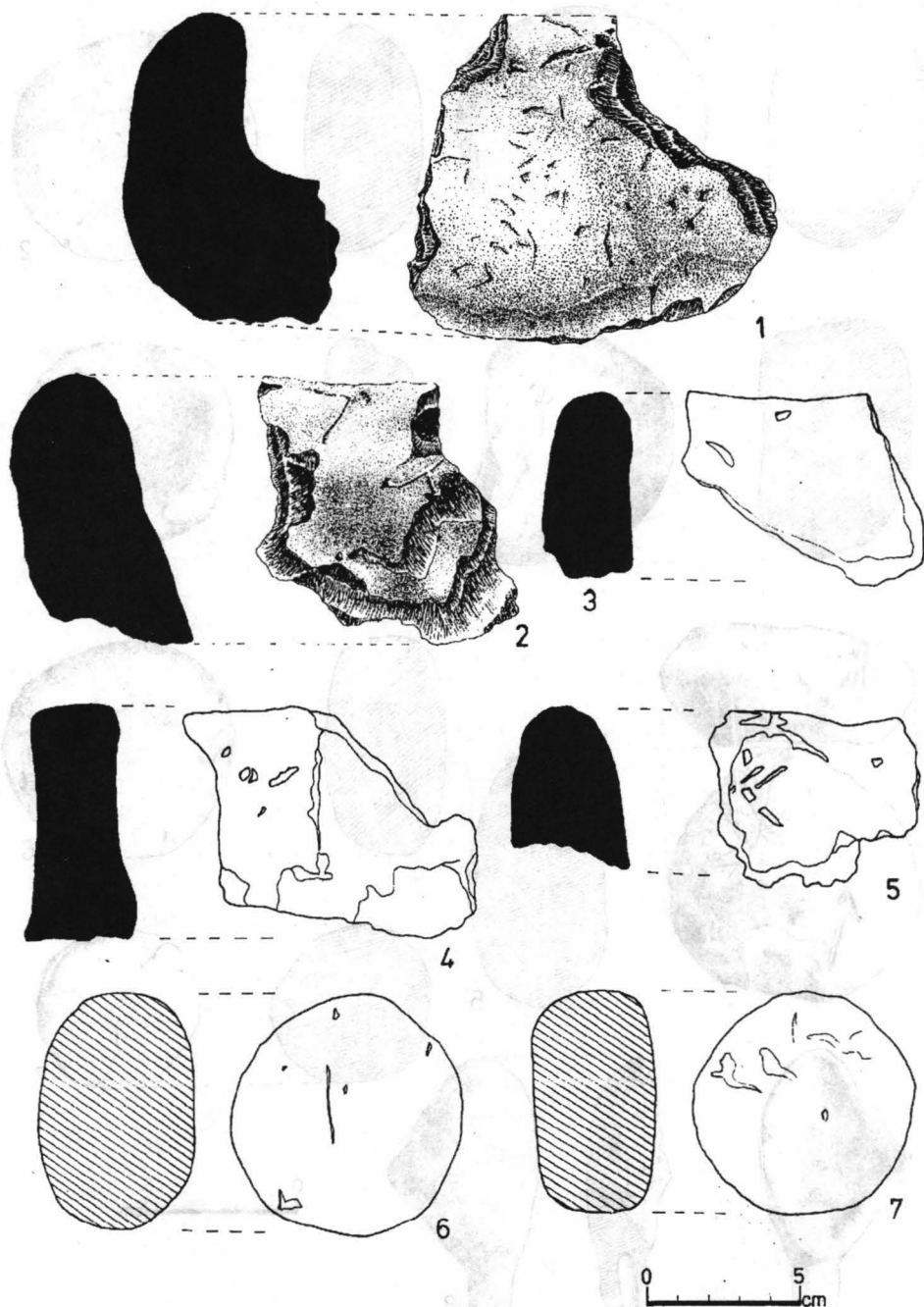

Planșa 1

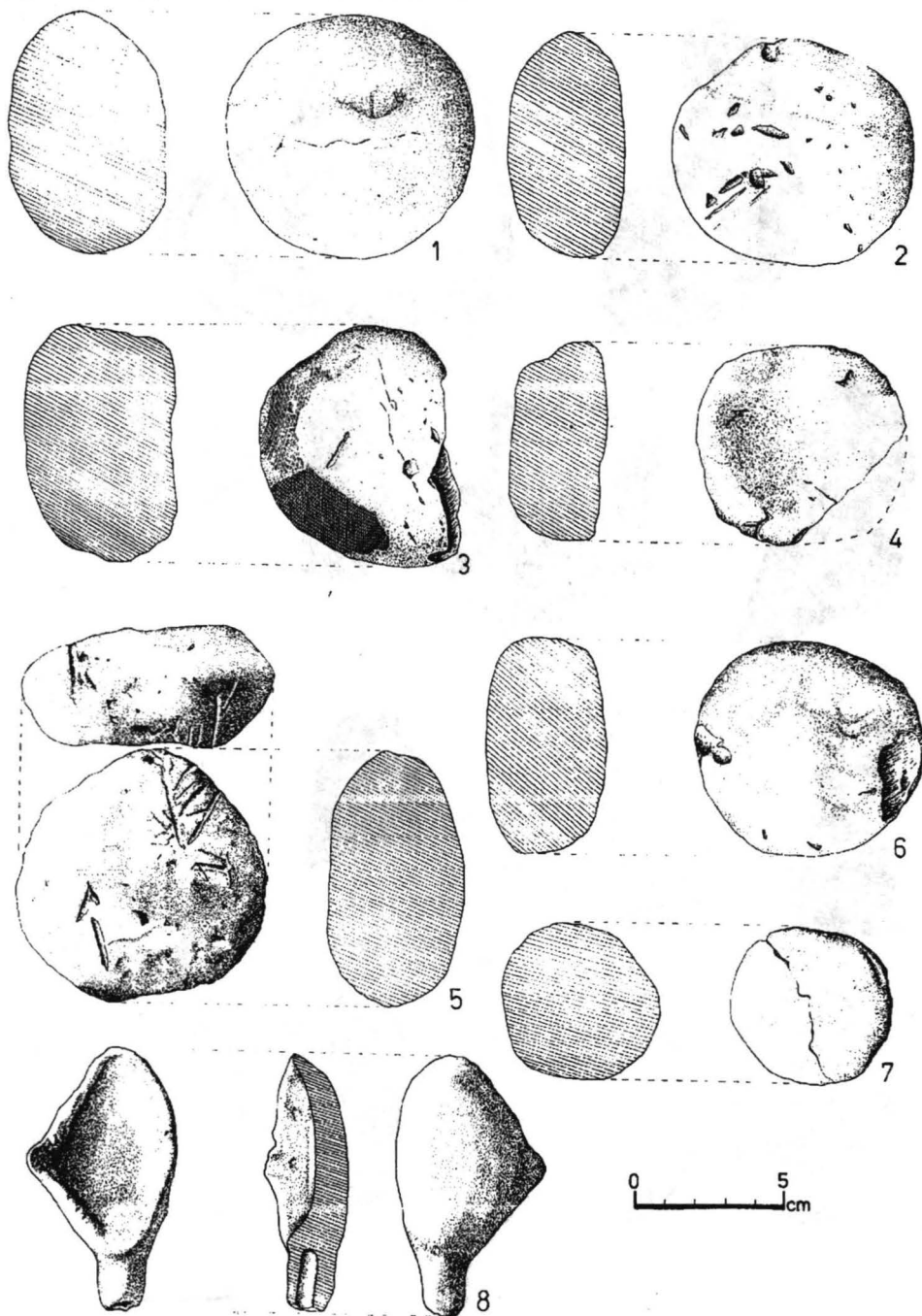

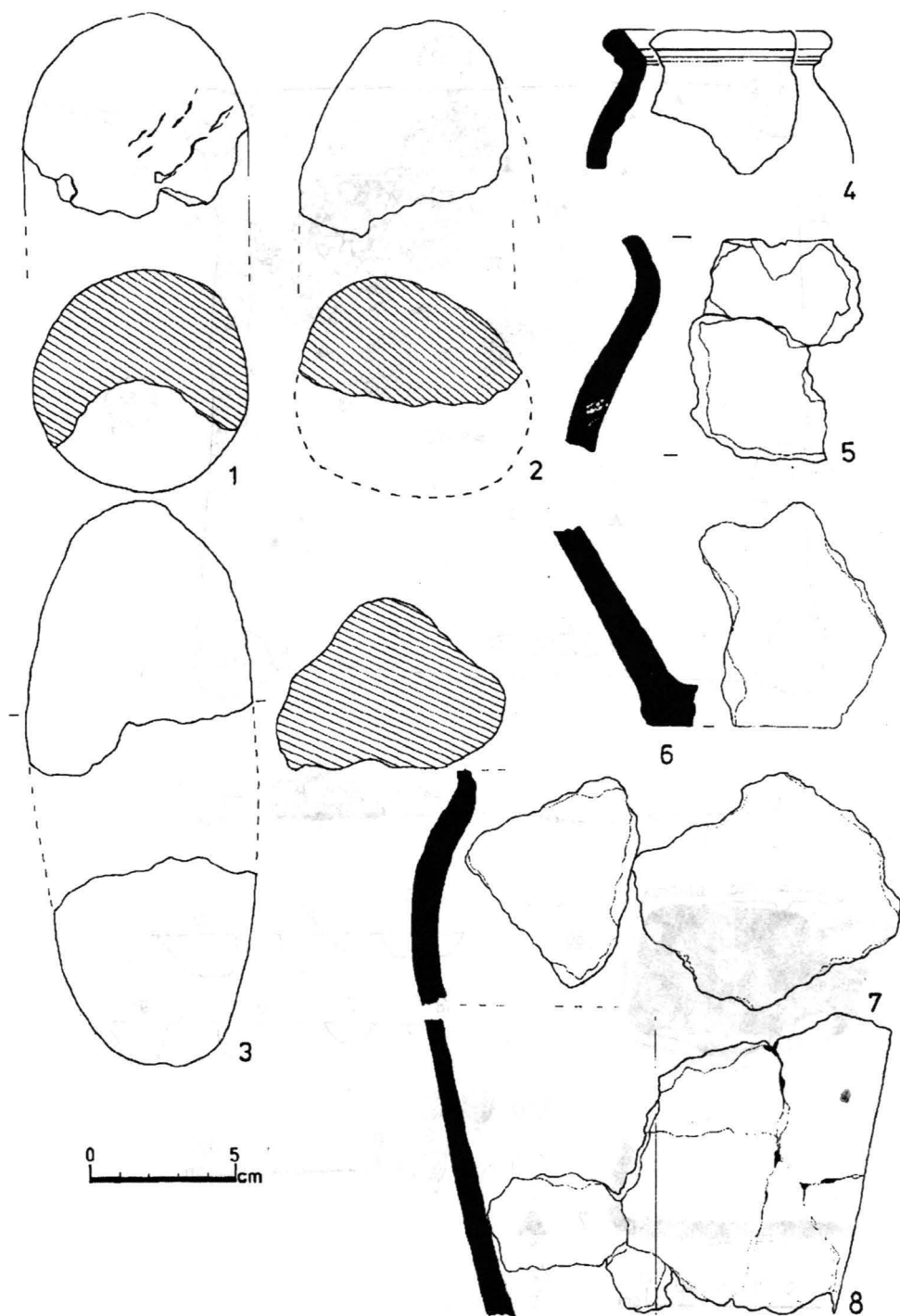
Planşa III

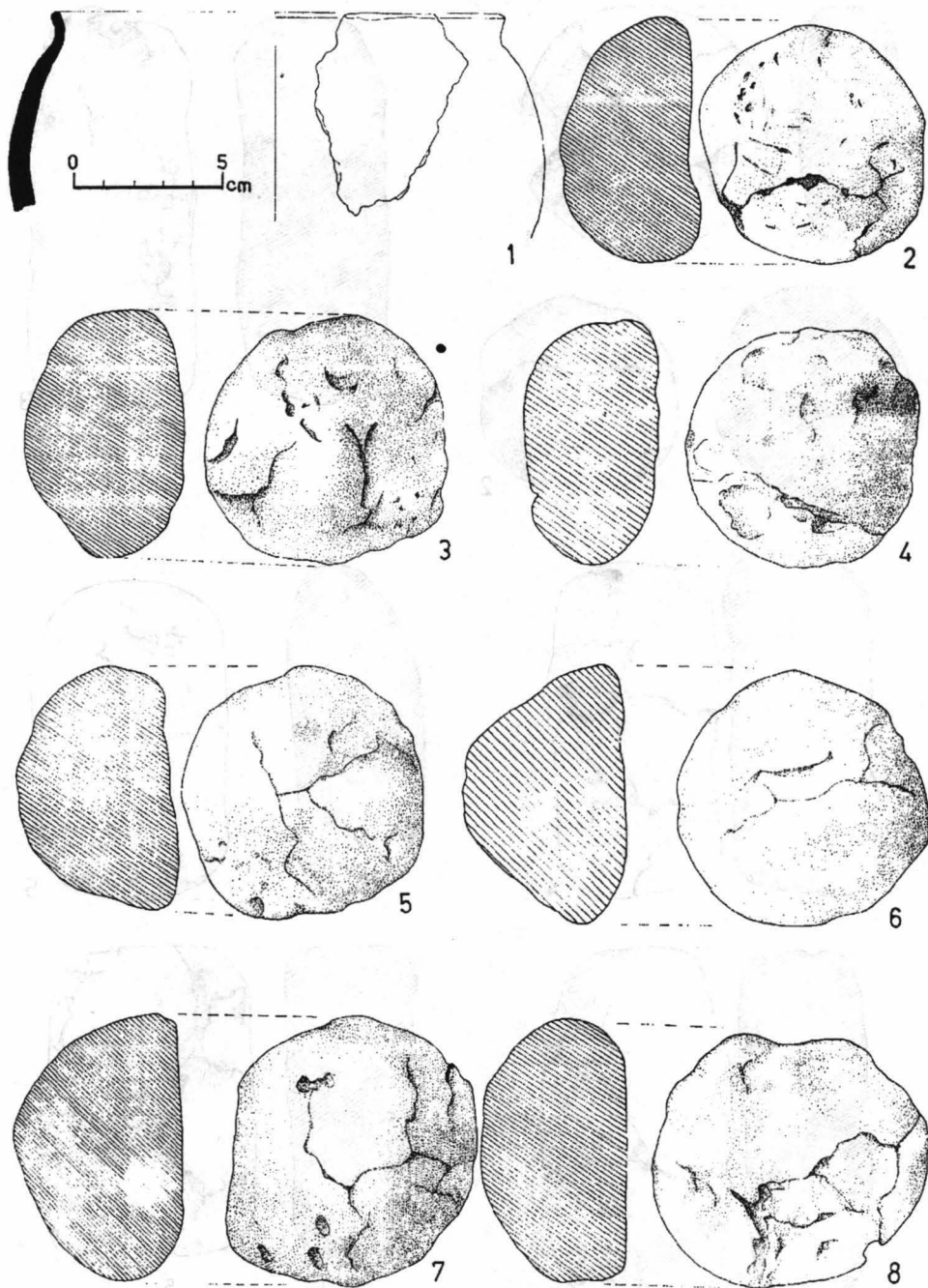
Planșa IV

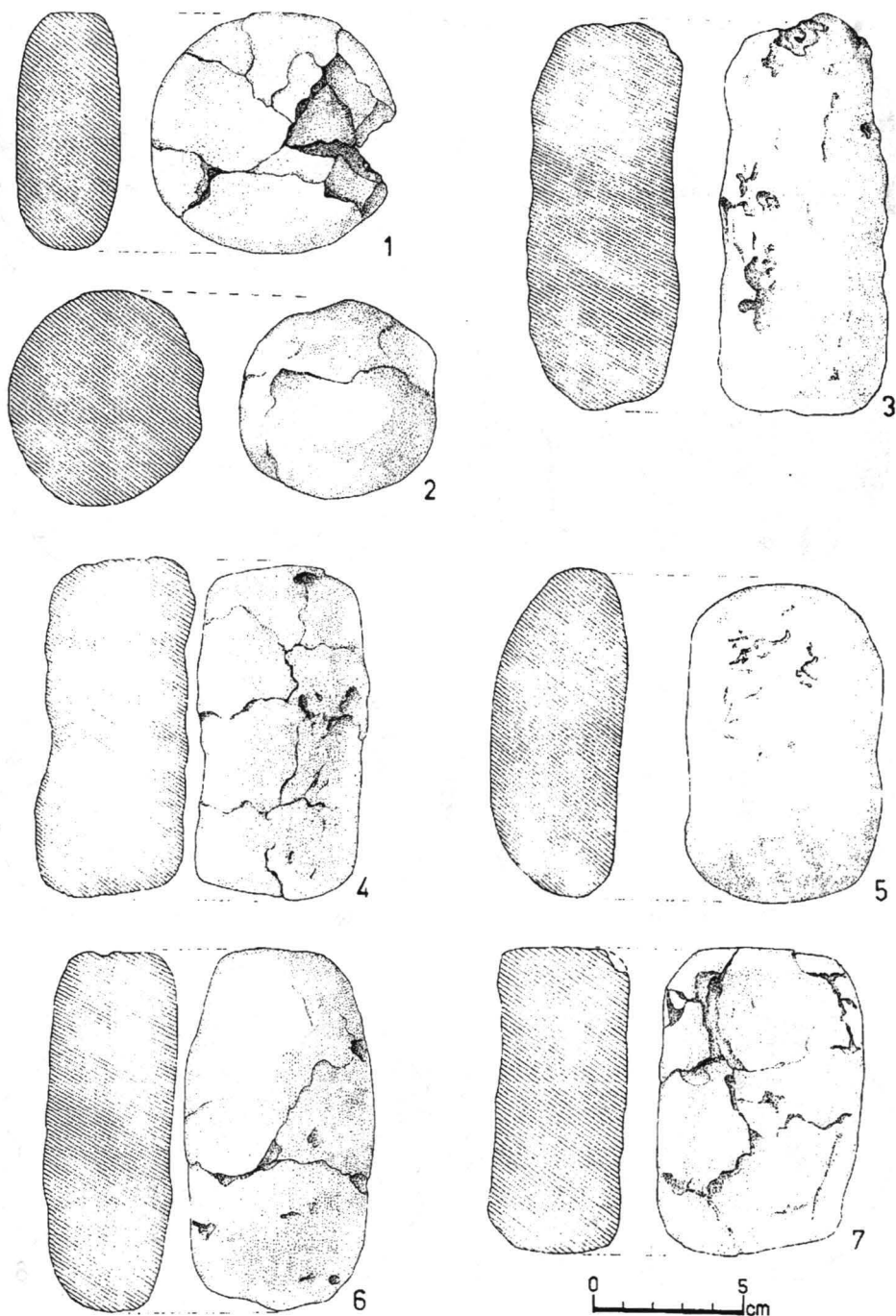
Planșa V

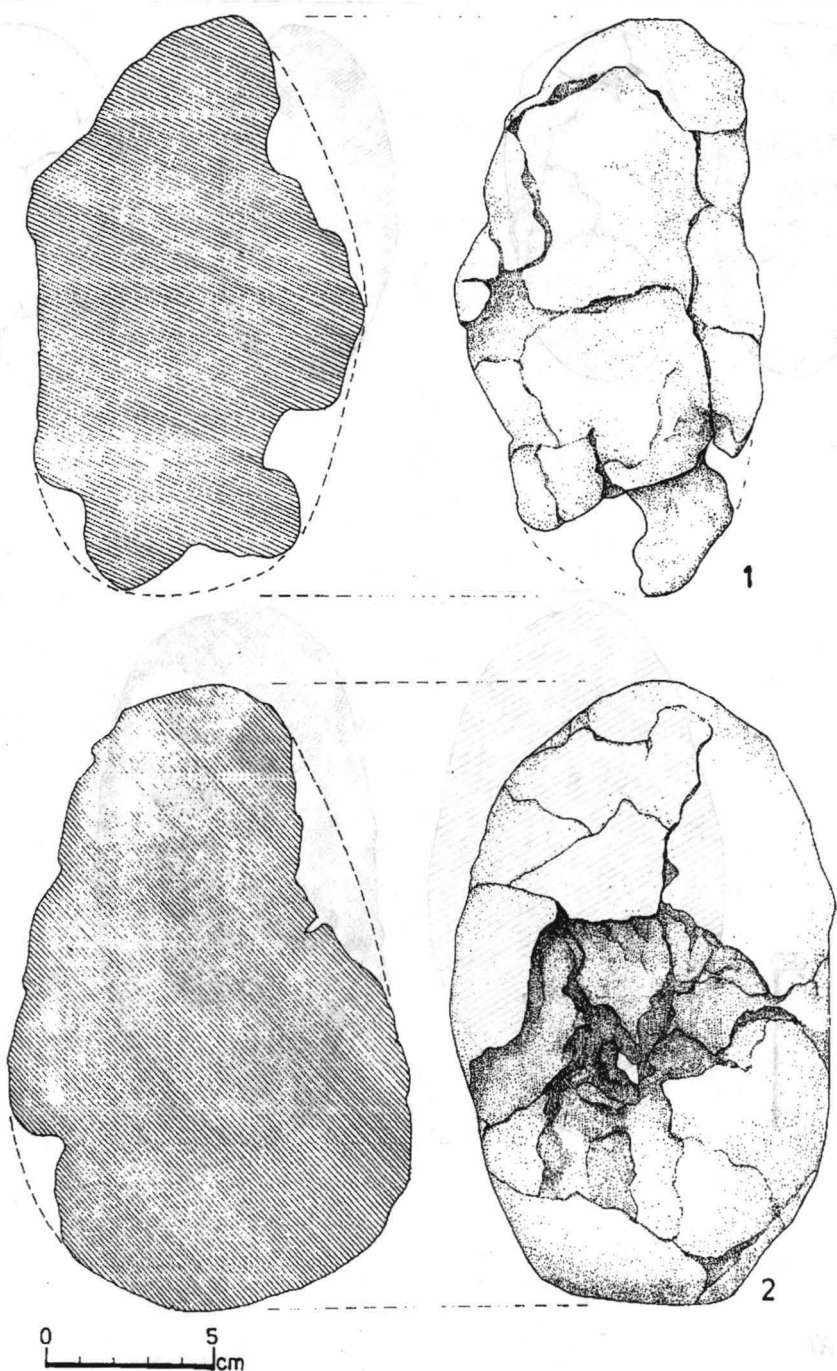
Planșa VI

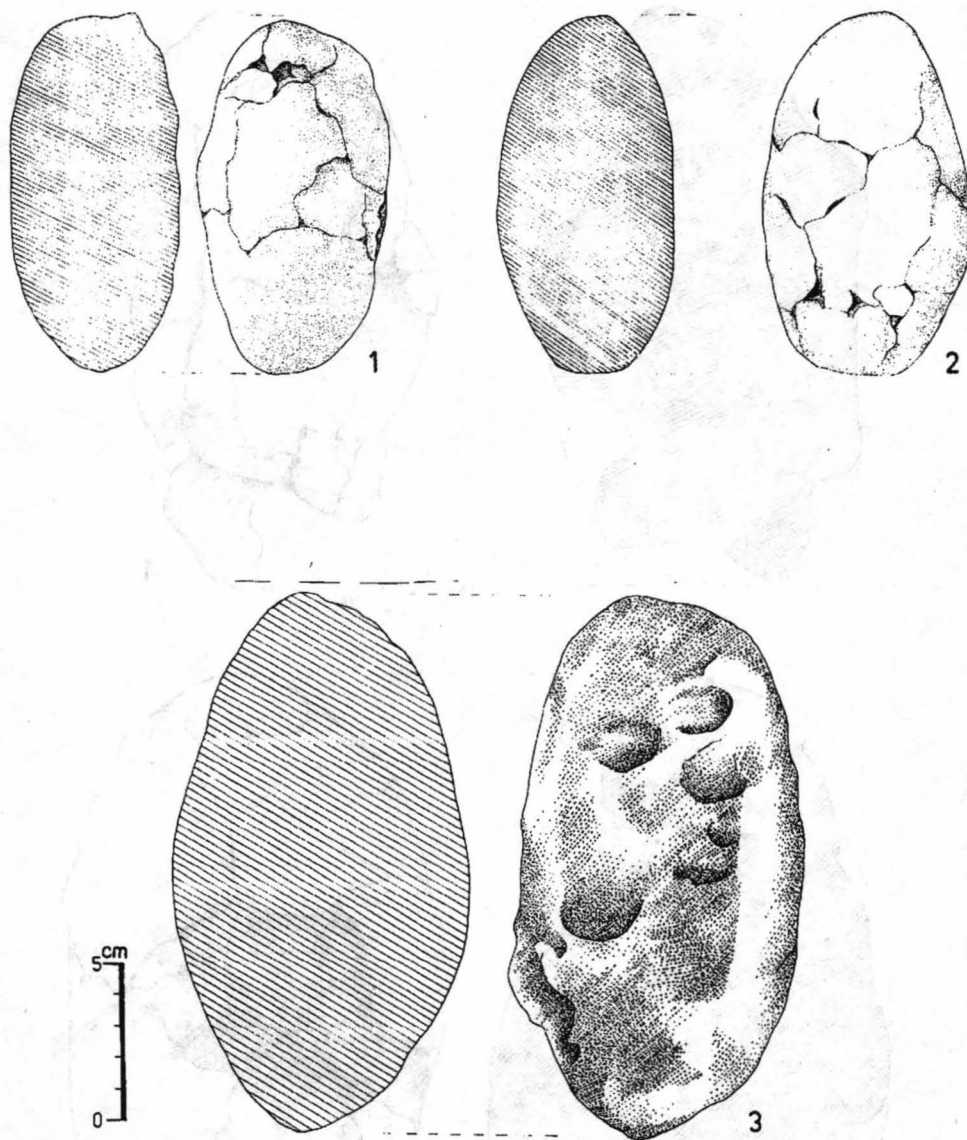

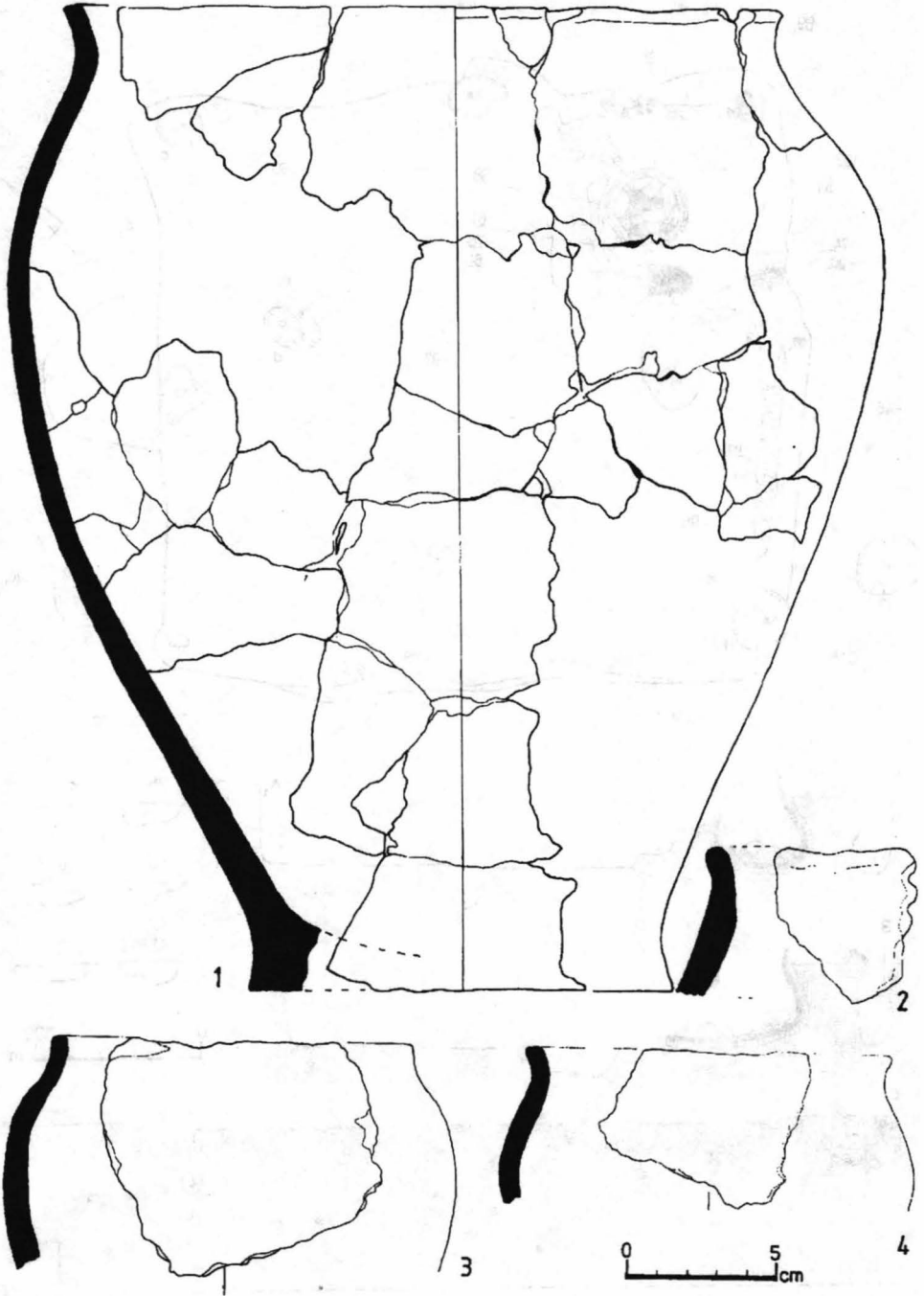
Planșa VIII

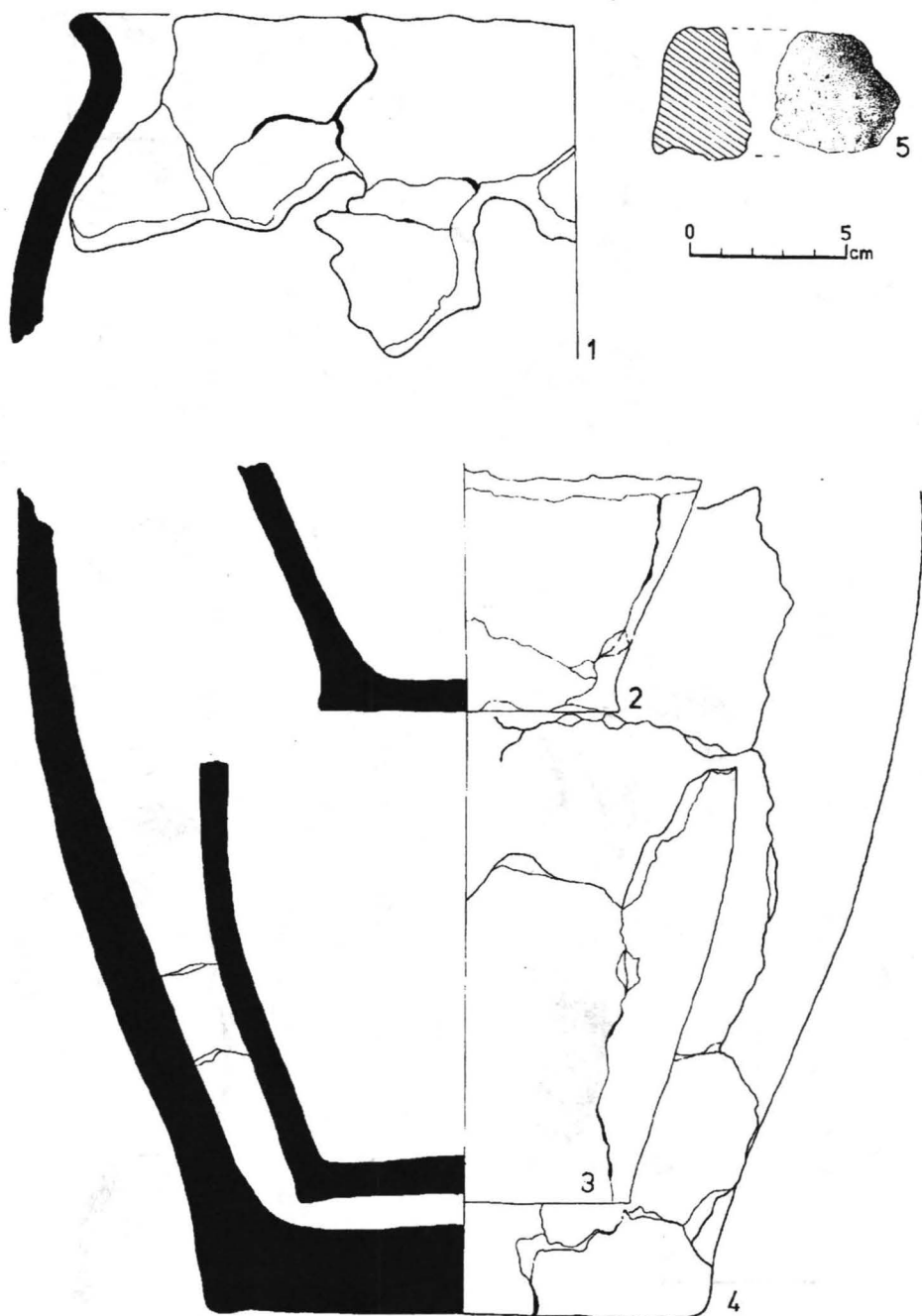
Planșa IX

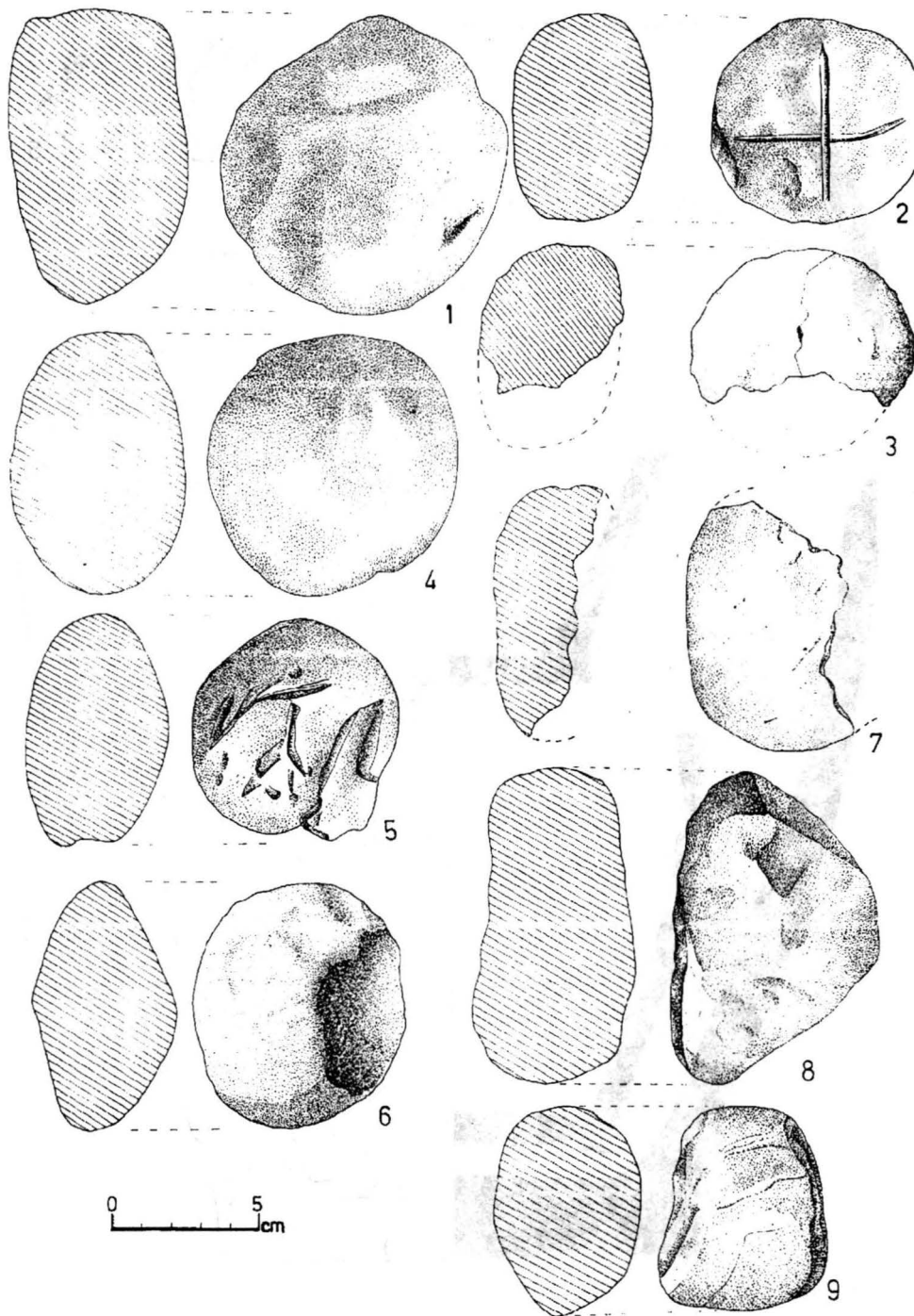
Planșa XI

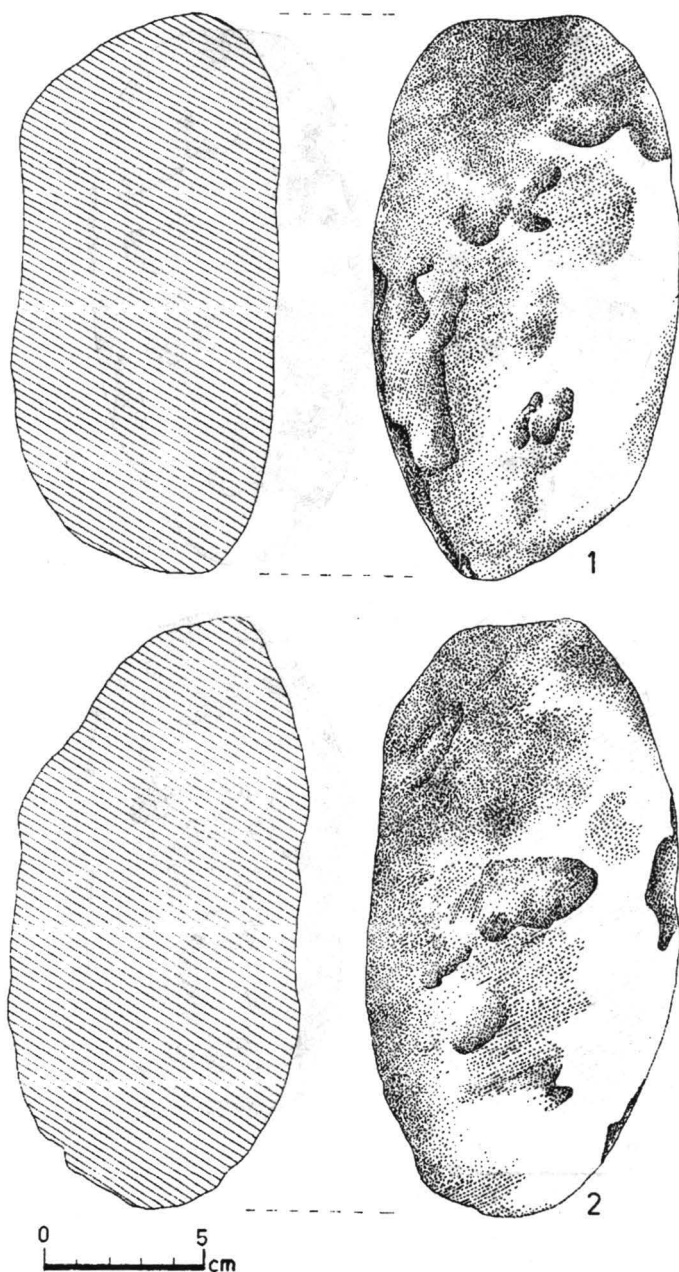
Planşa XIII

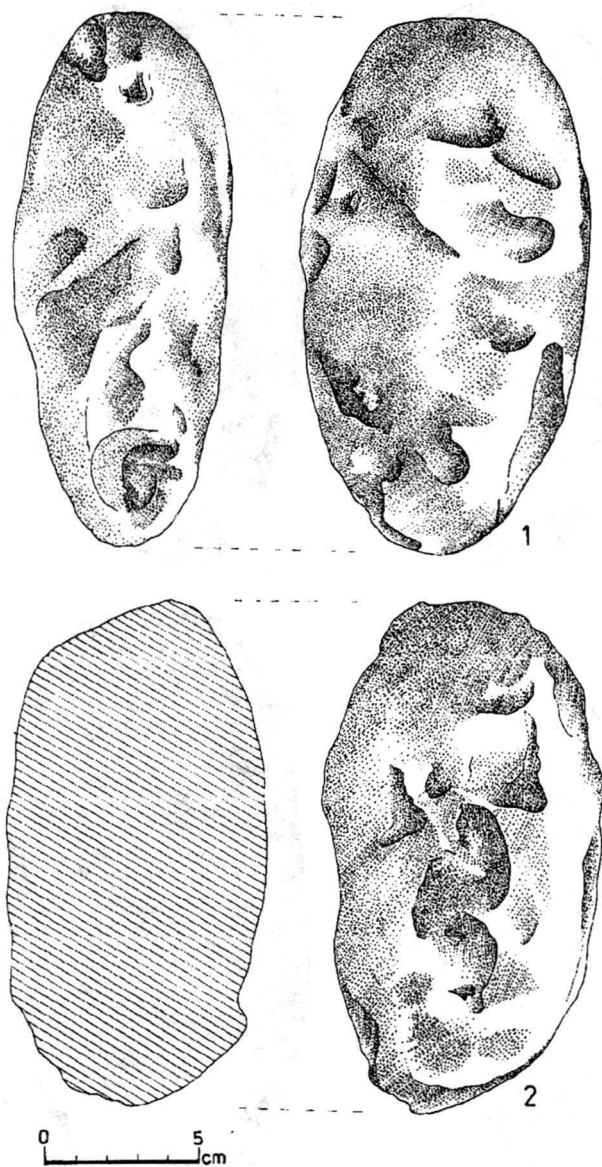
Planșa XIV

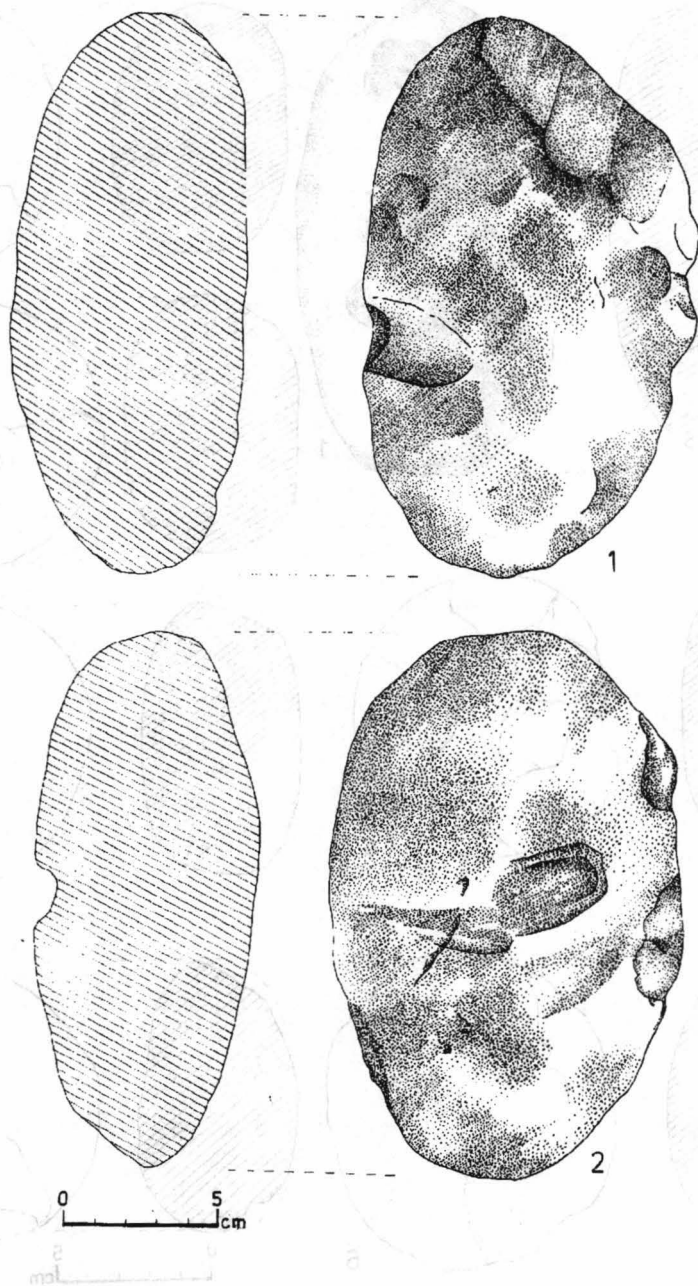

Planșa XV

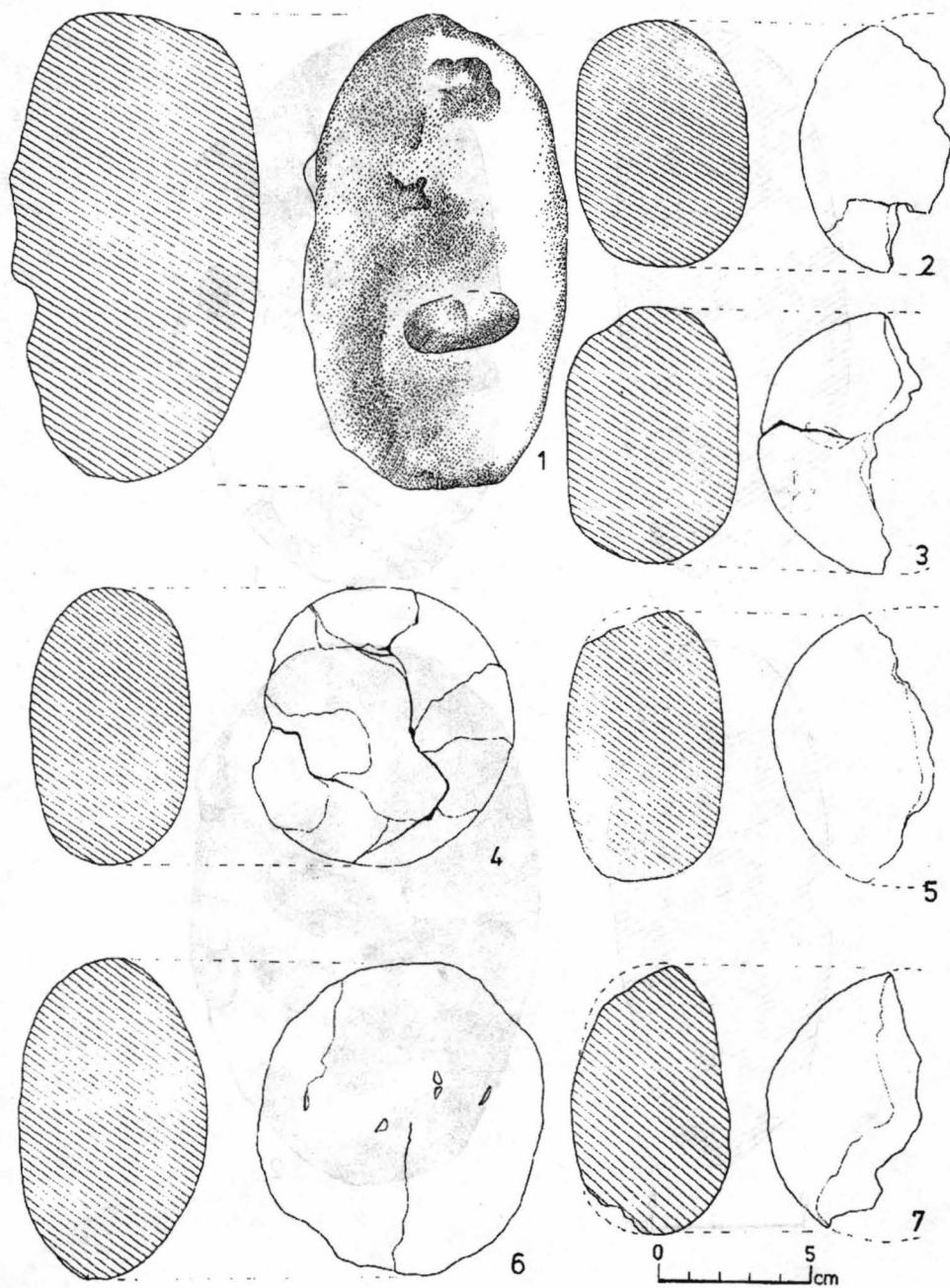

Planșa XVI

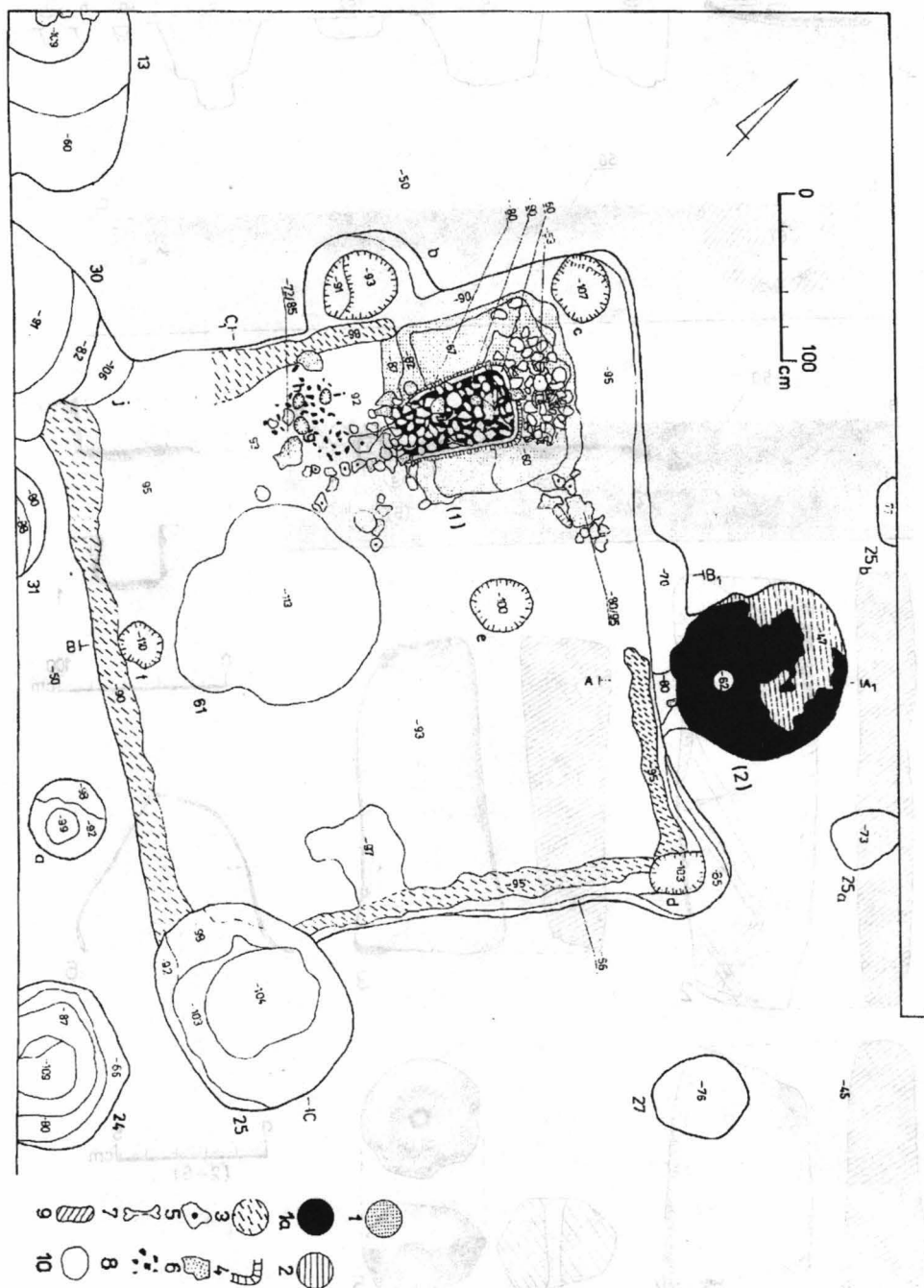
Planșa XVII

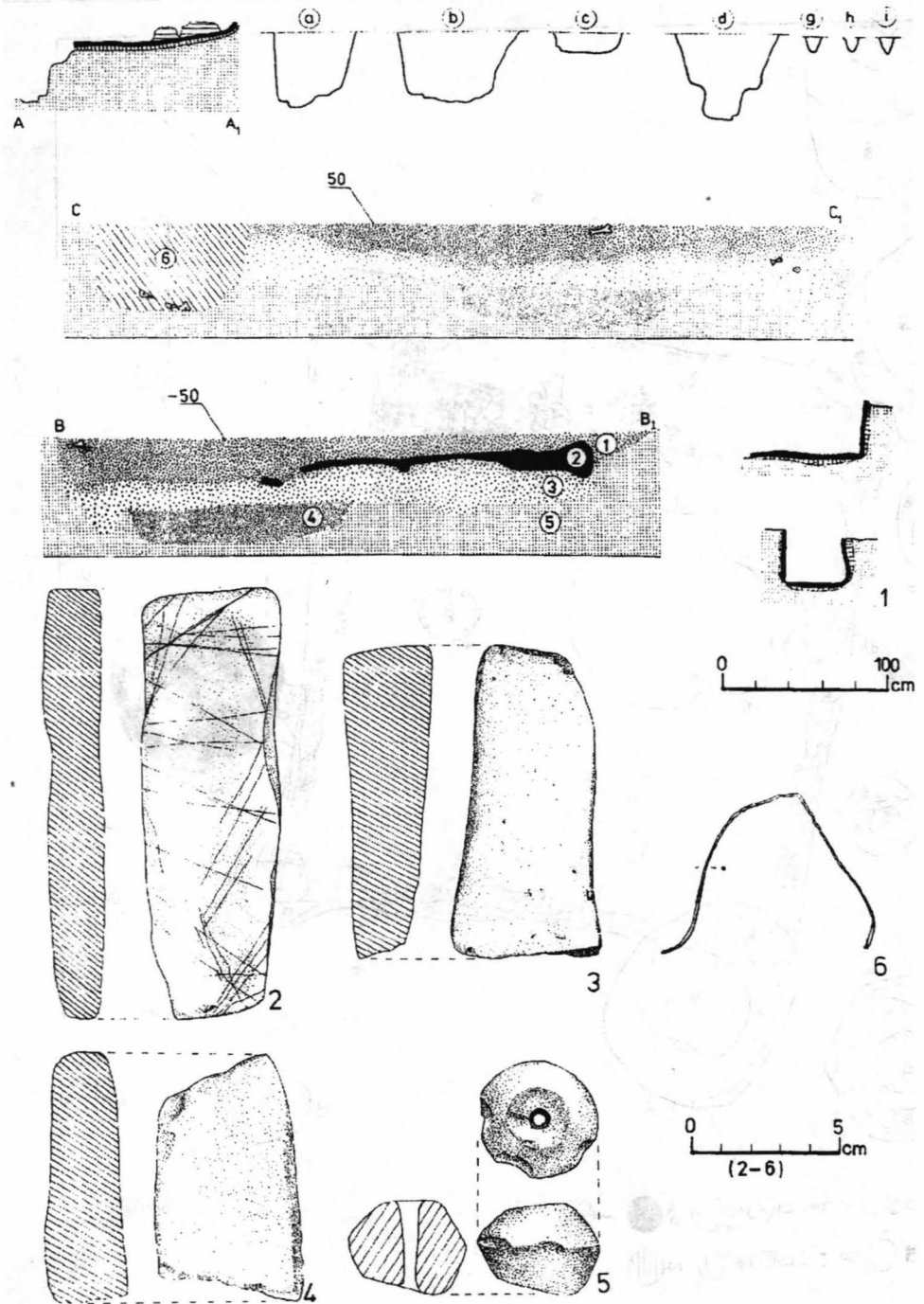
Planșa XVIII

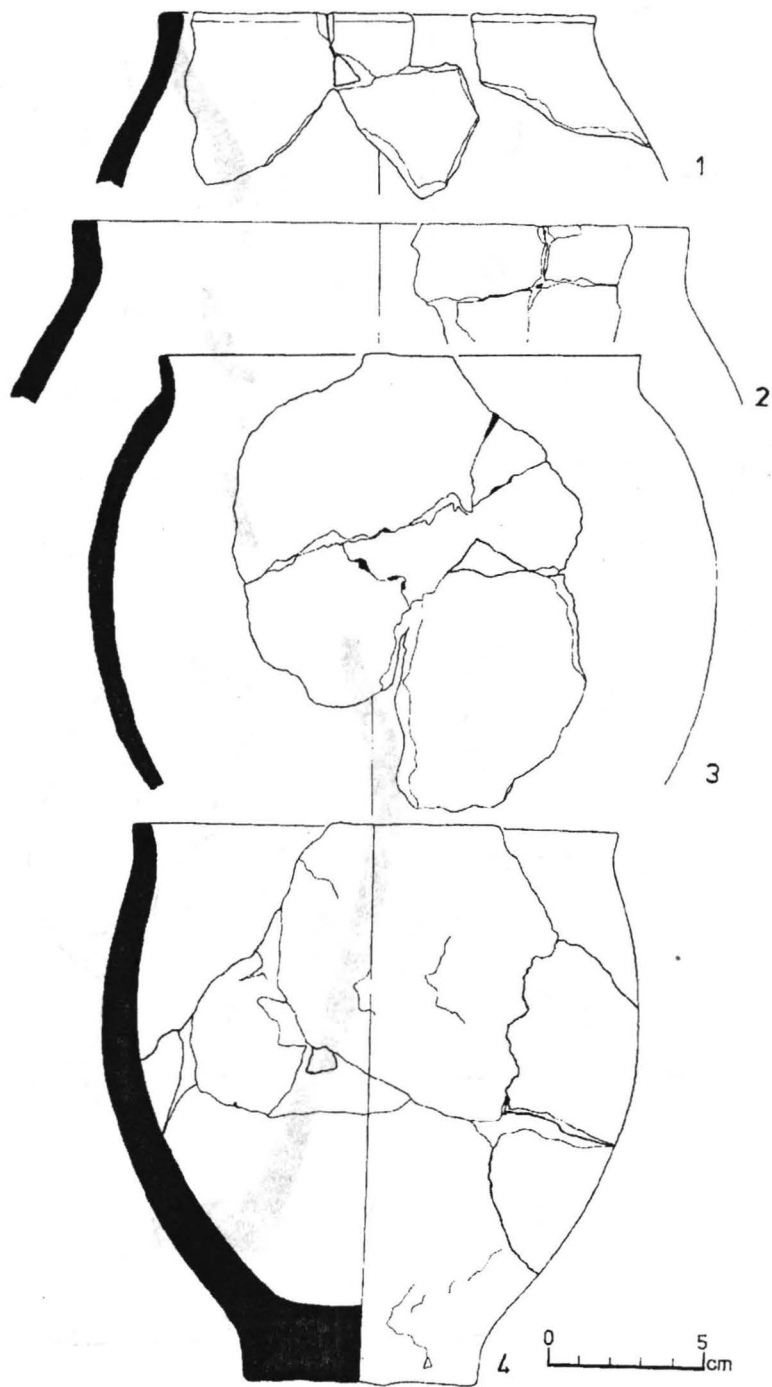
Planșa XIX

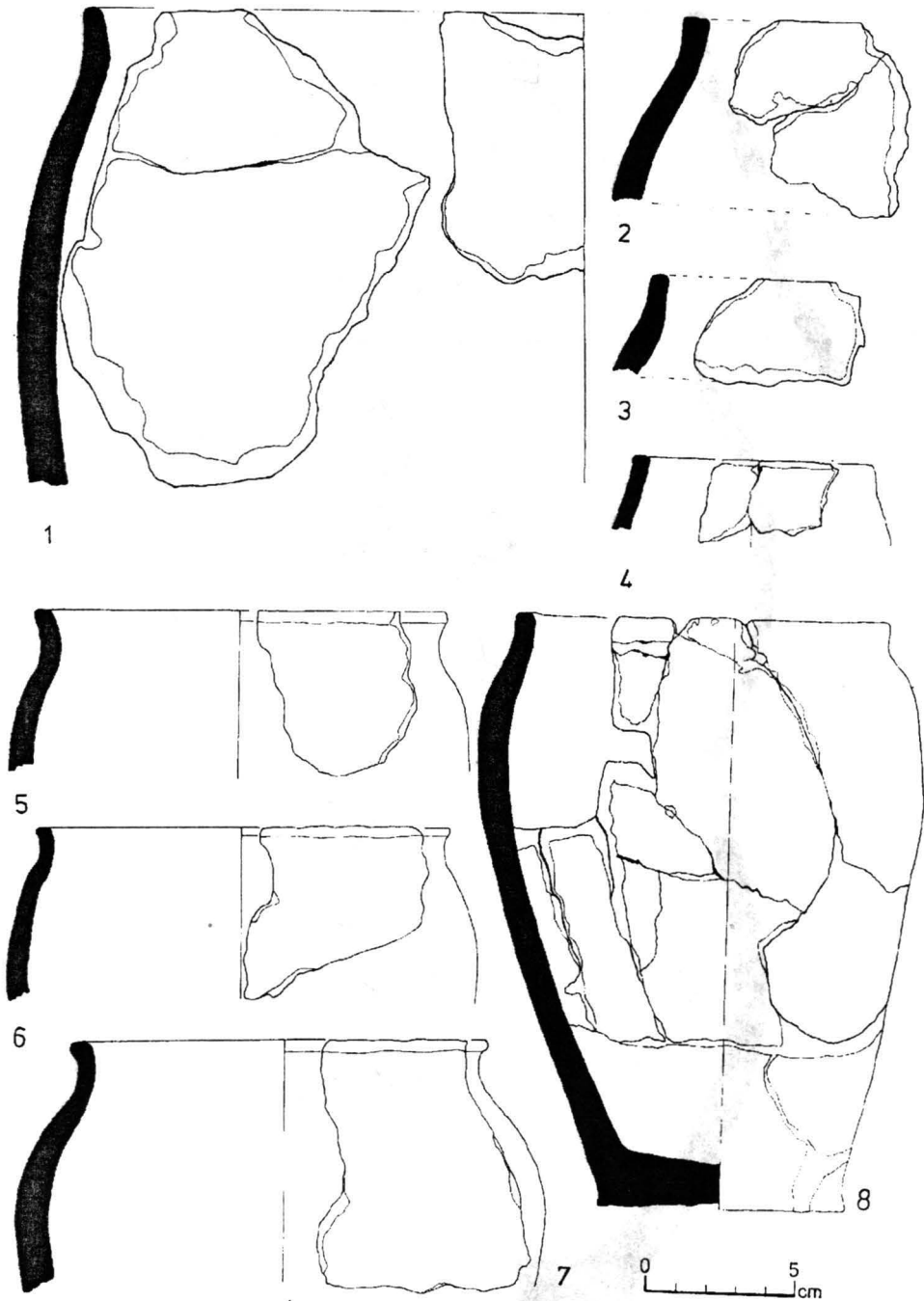
Planşa XX

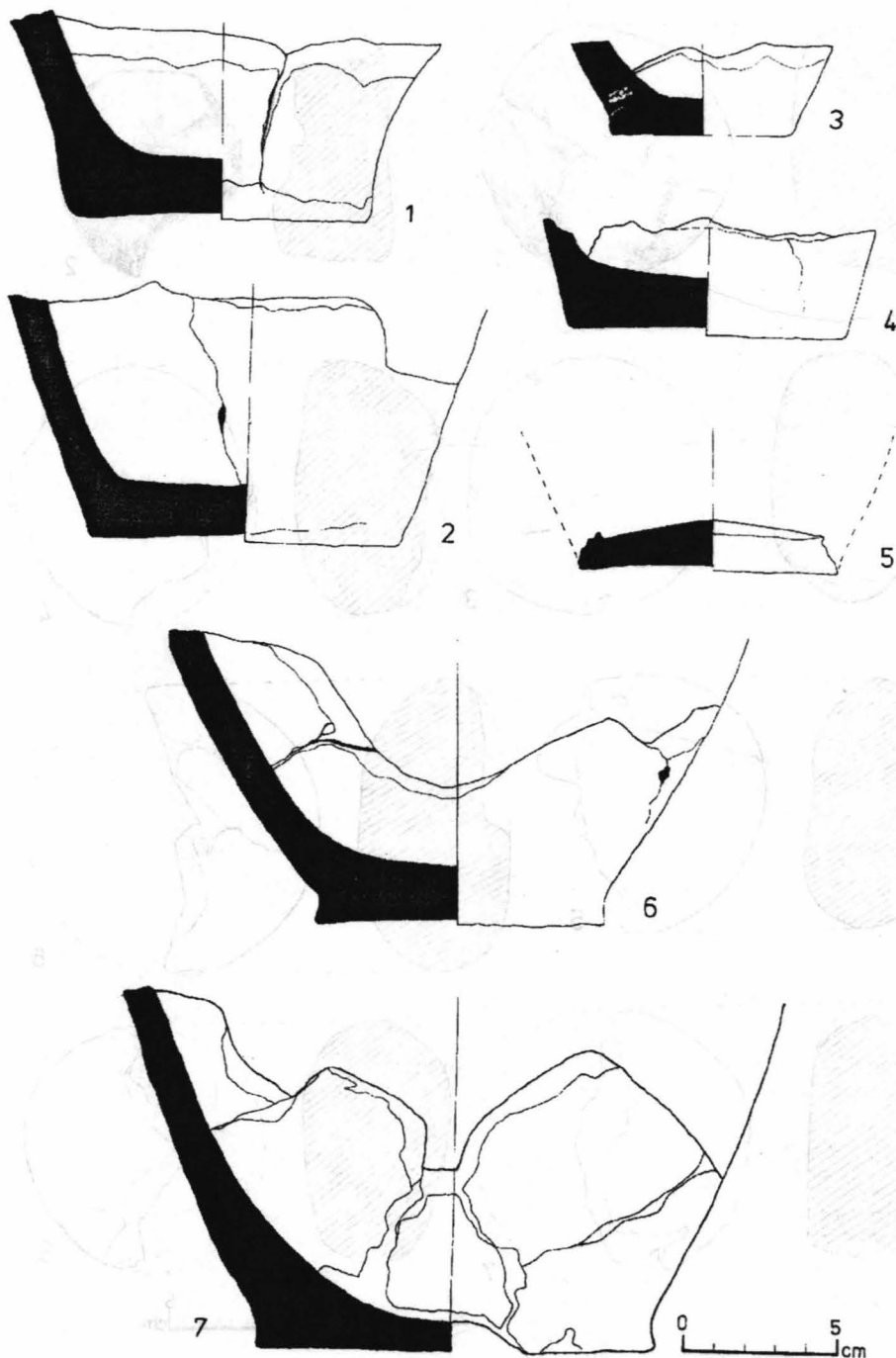
Planșa XXI

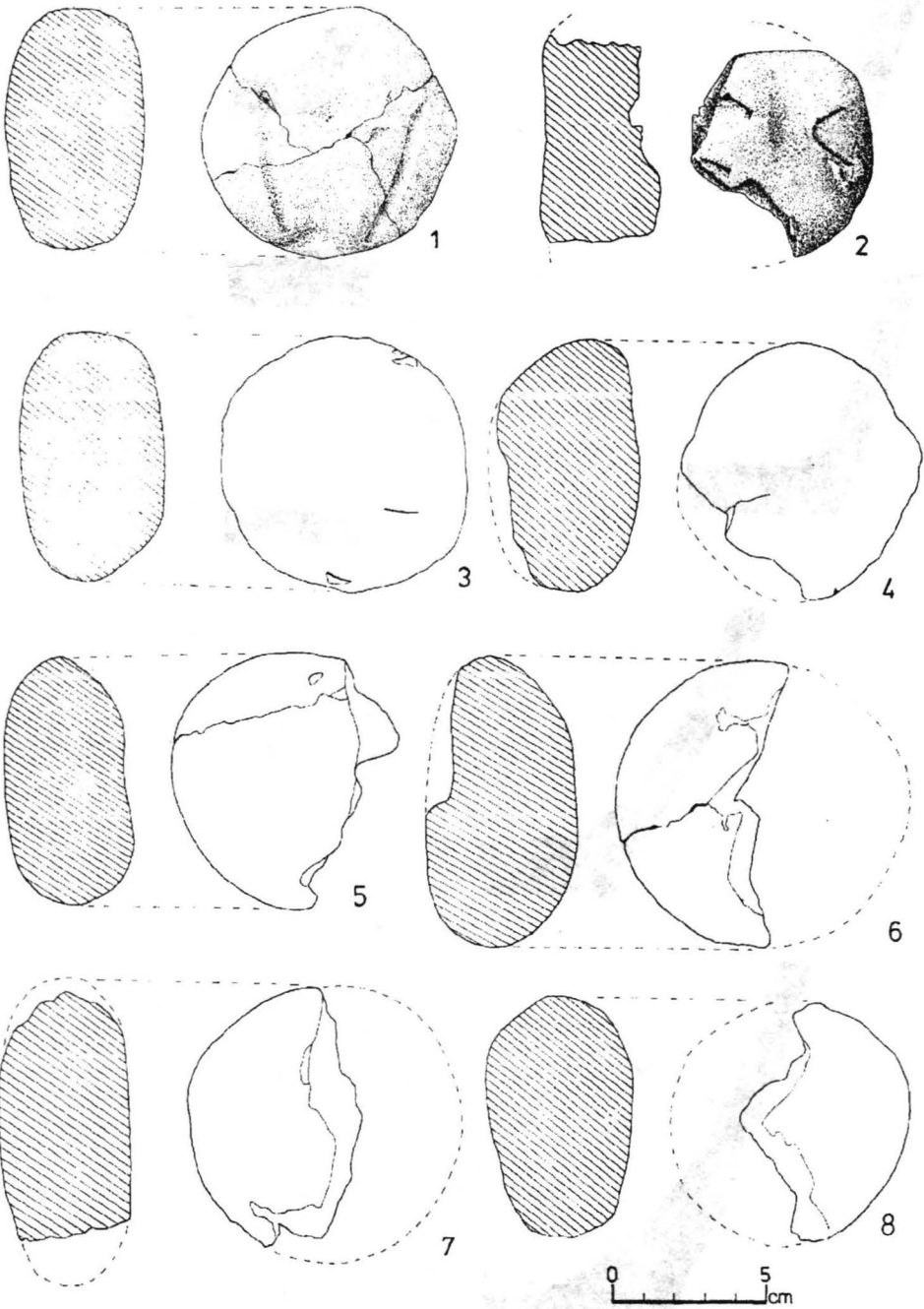
Planșa XXII

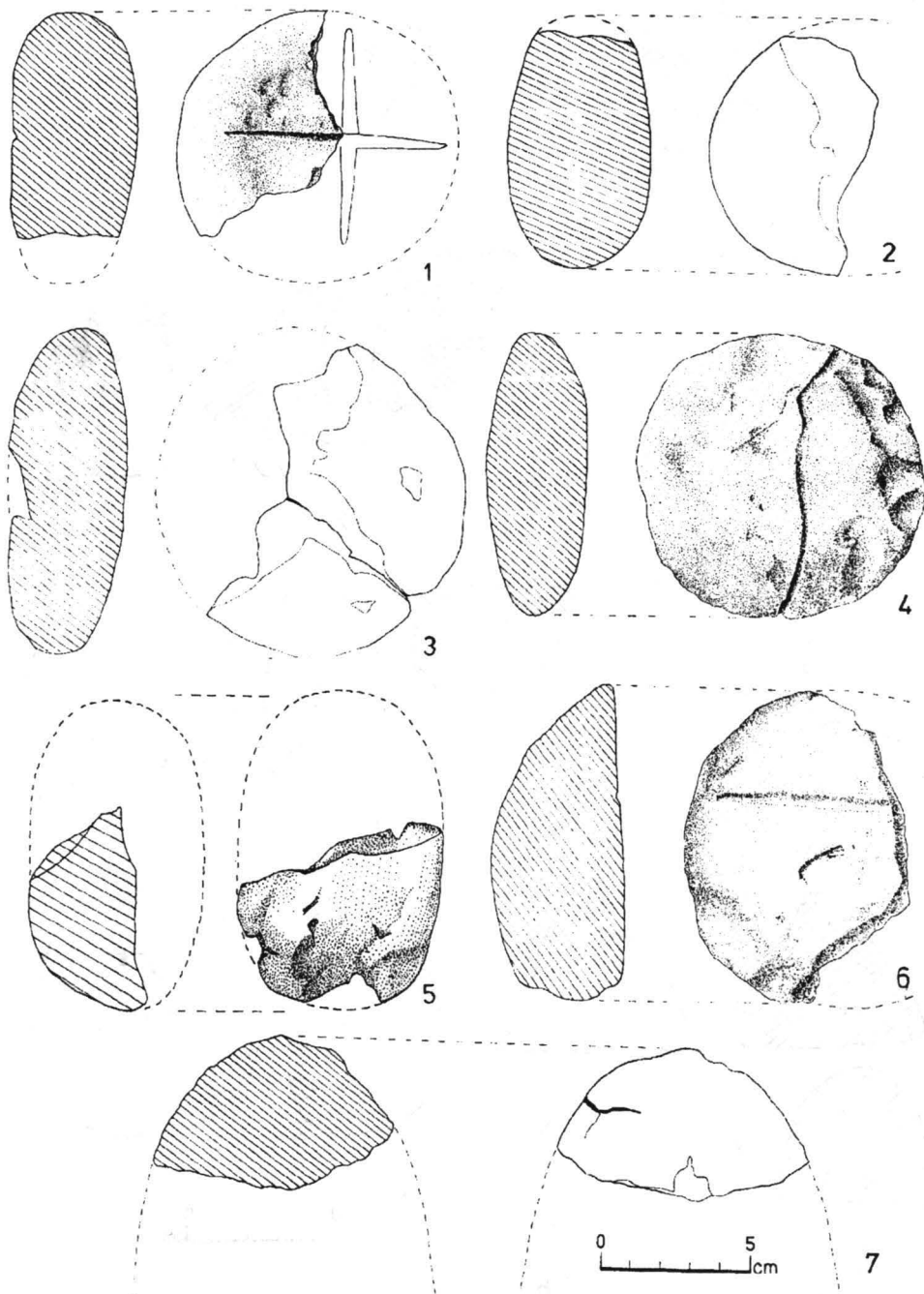
Planșa XXIII

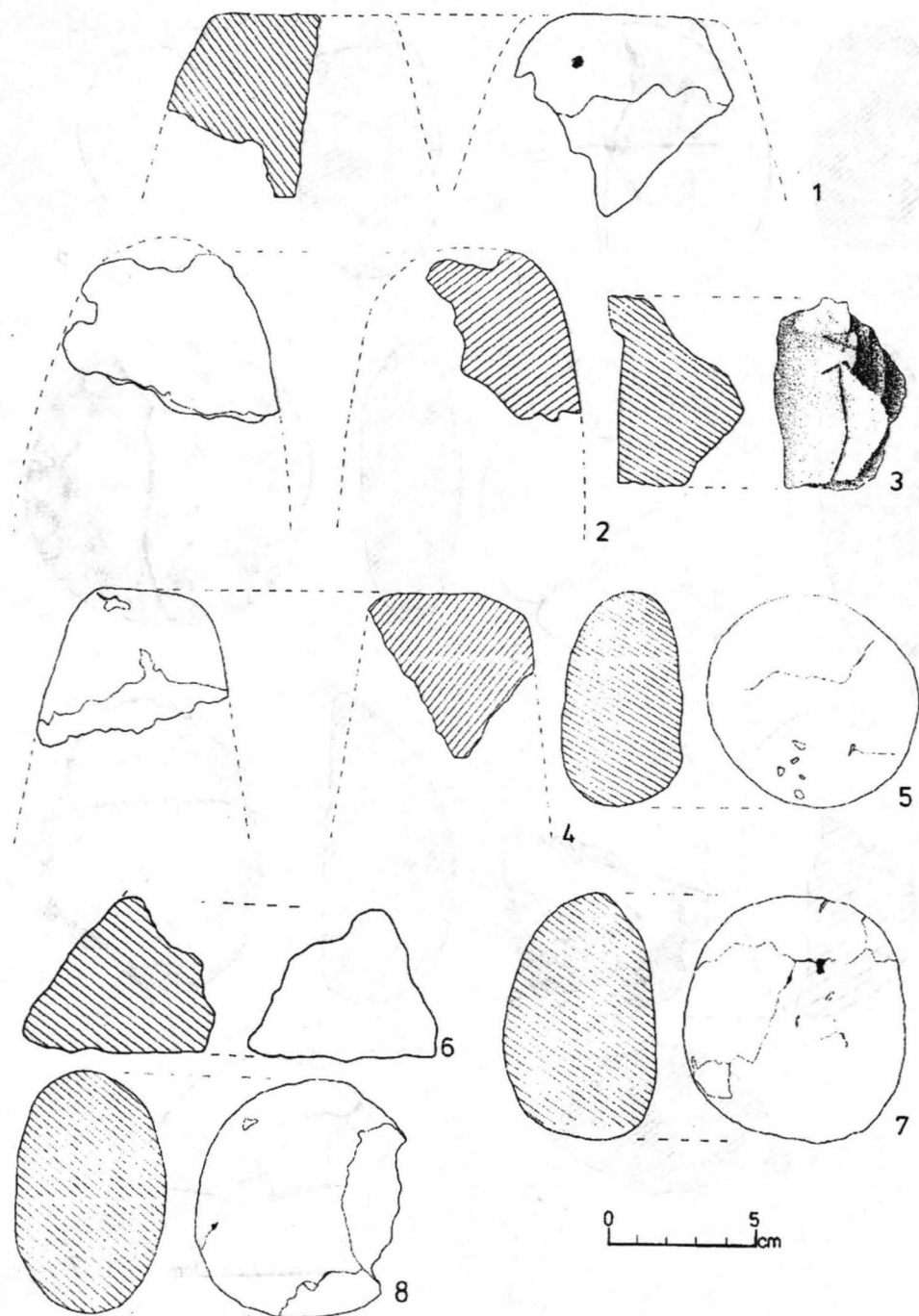
Planșa XXIV

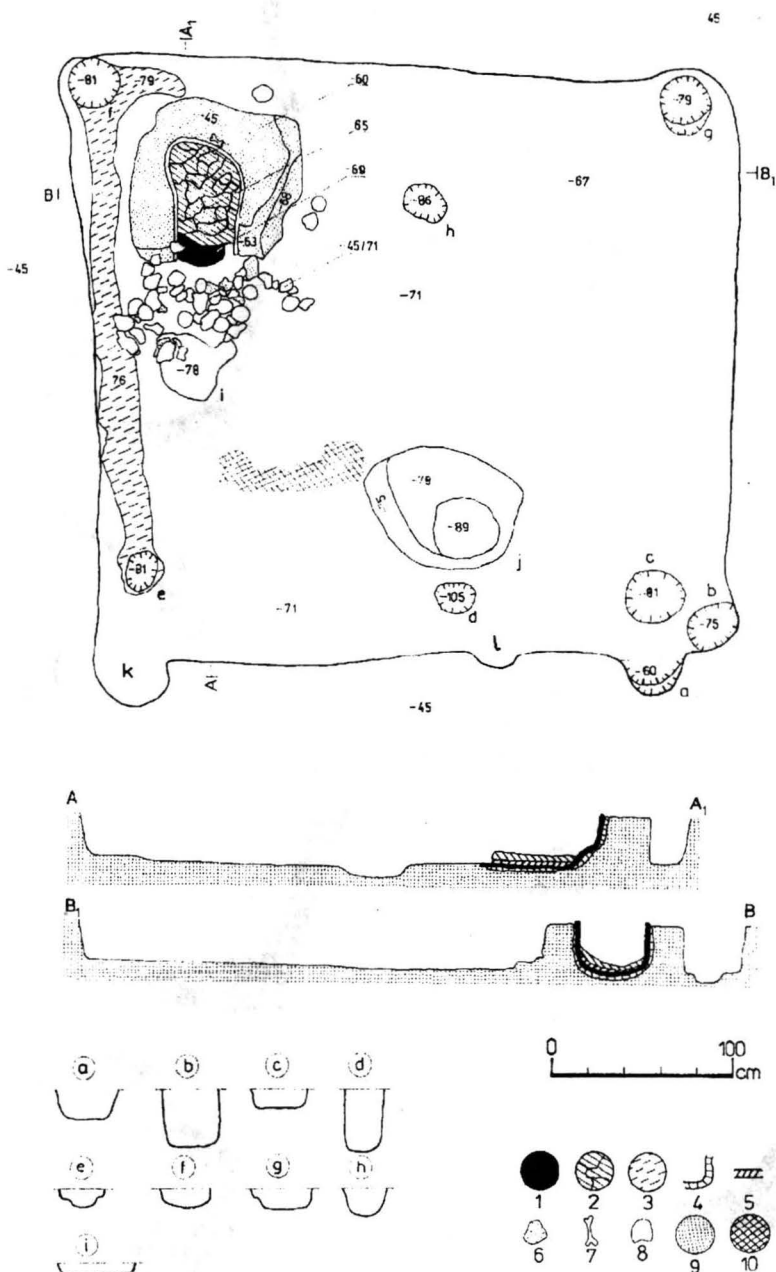
Planșa XXV

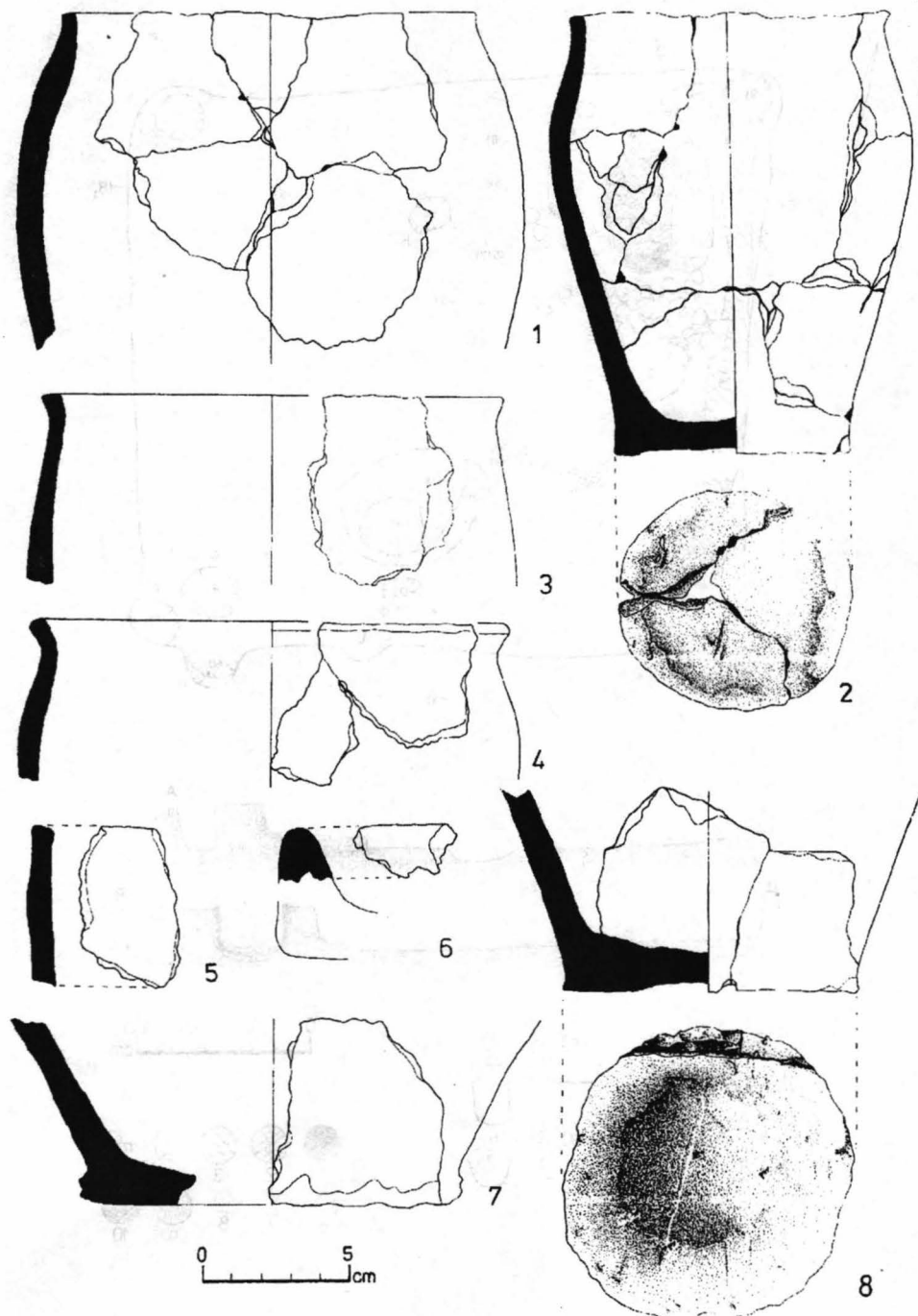
Planșa XXVI

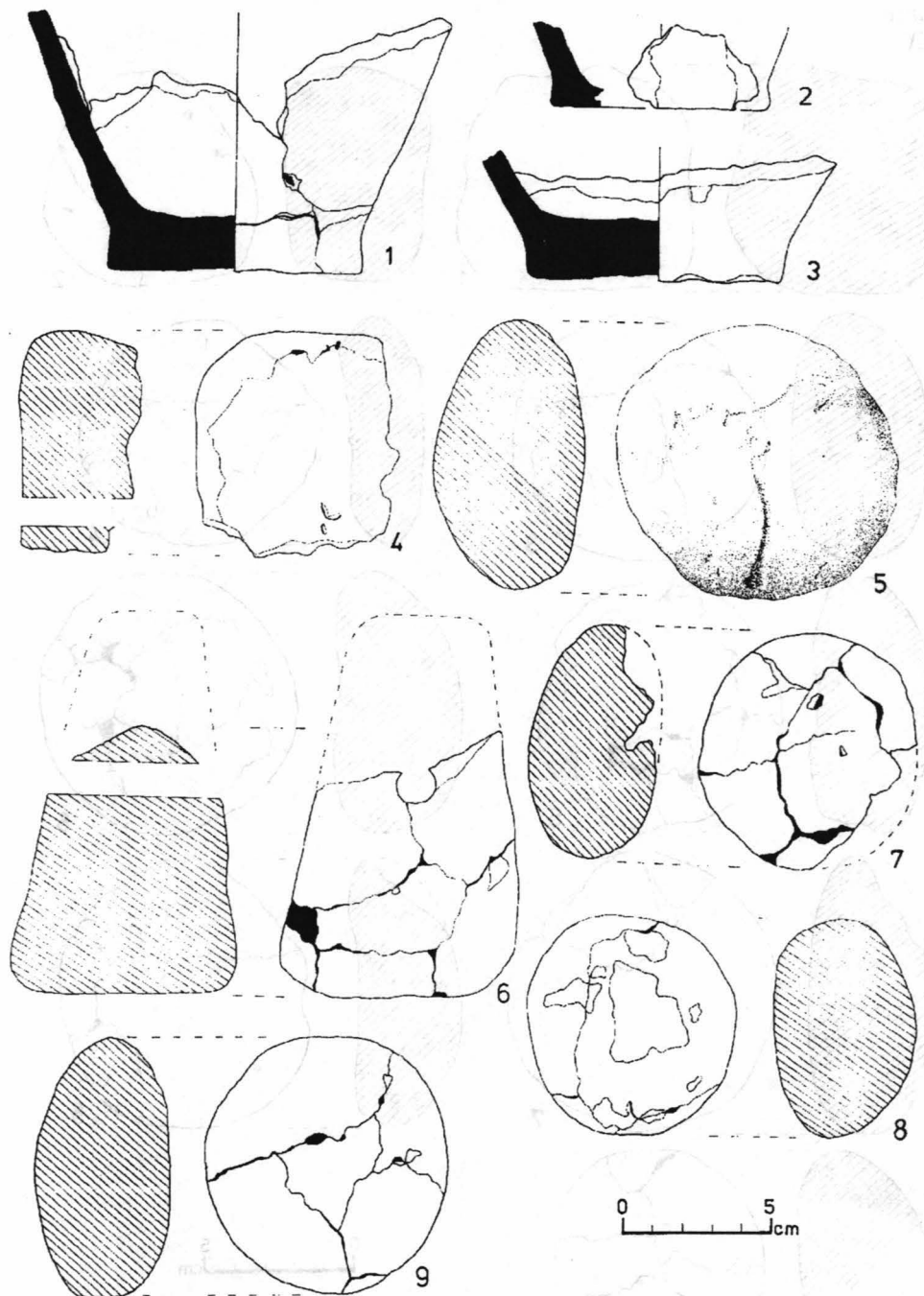
Planșa XXVII

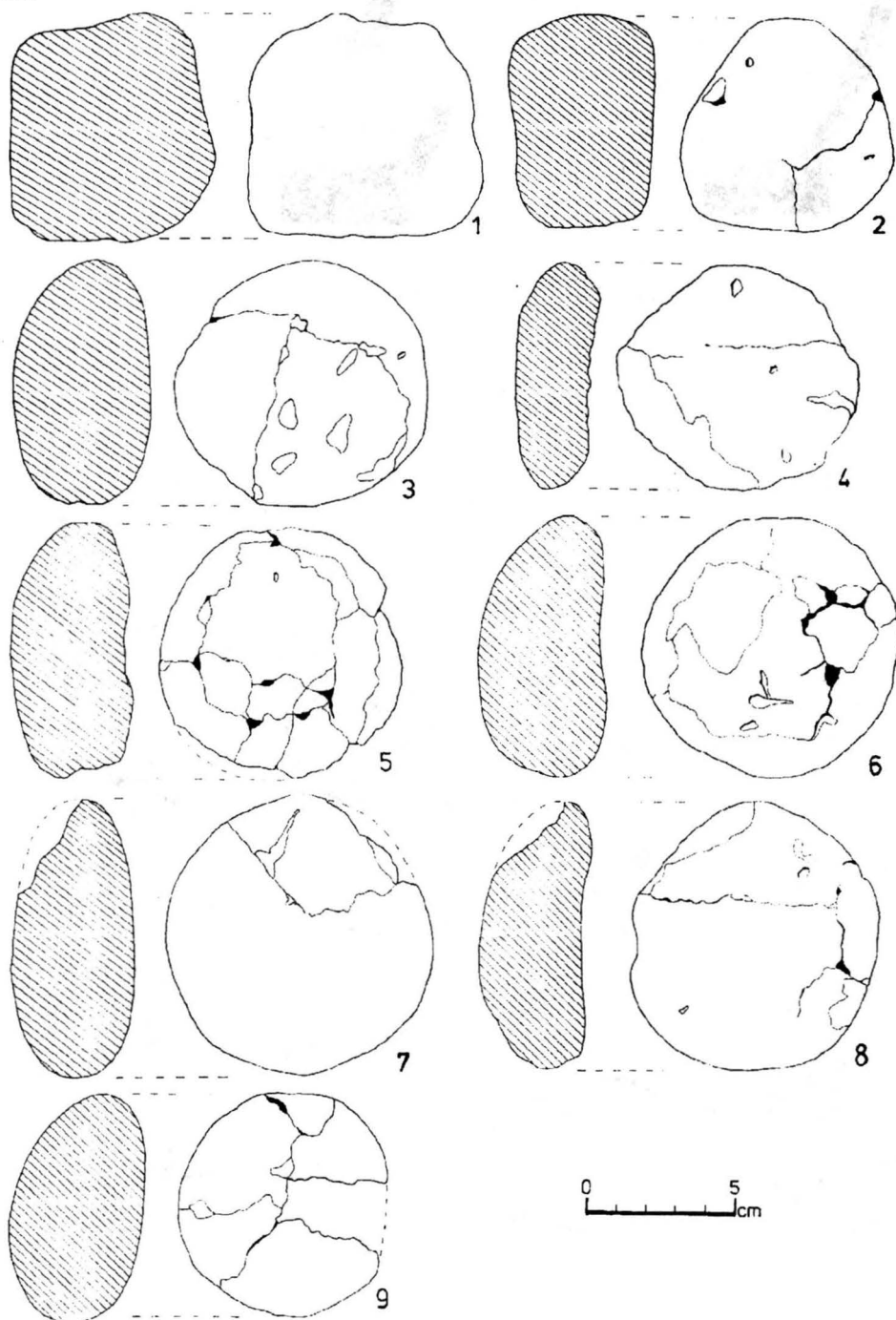
Planșa XXVIII

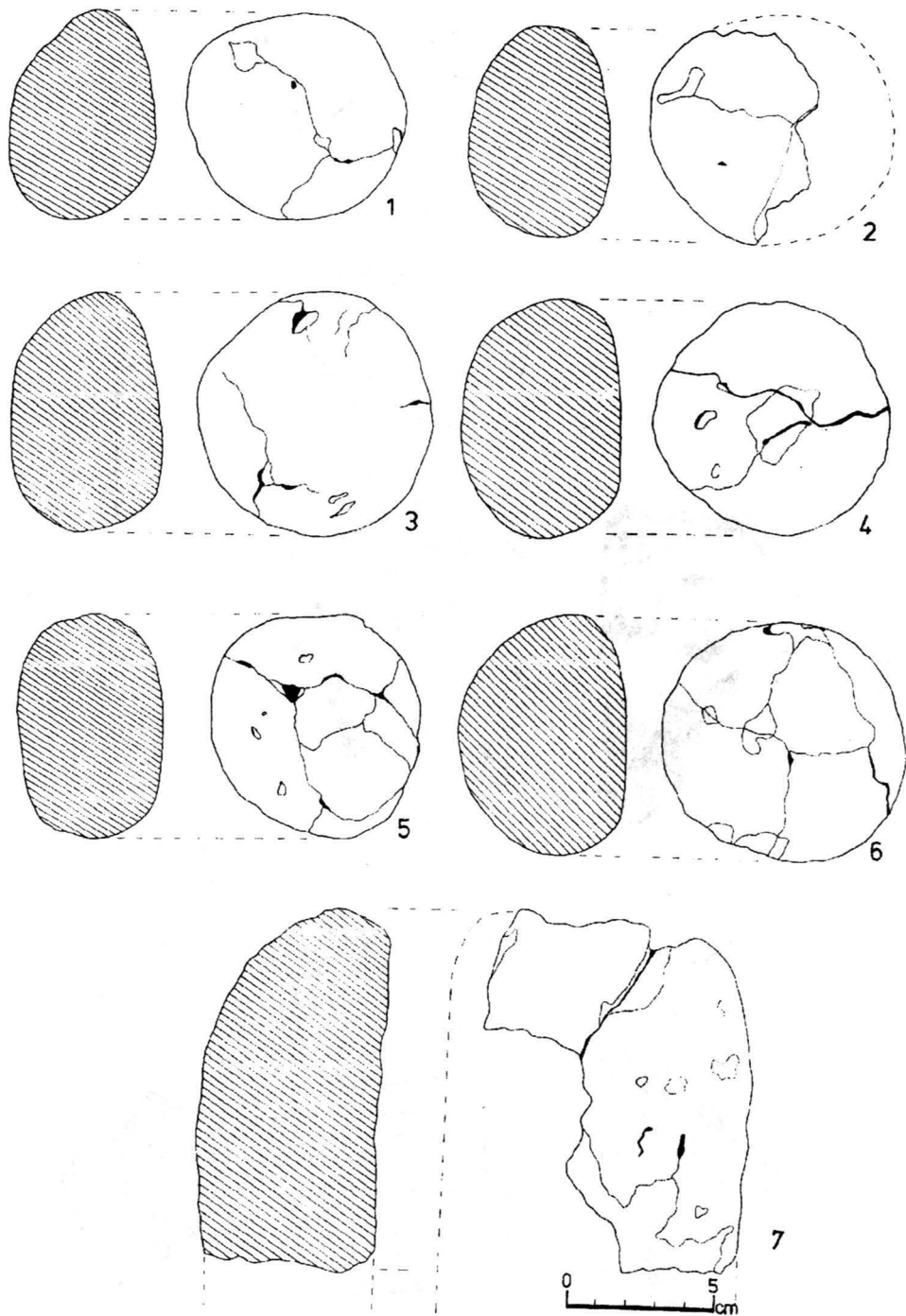
Planșa XXIX

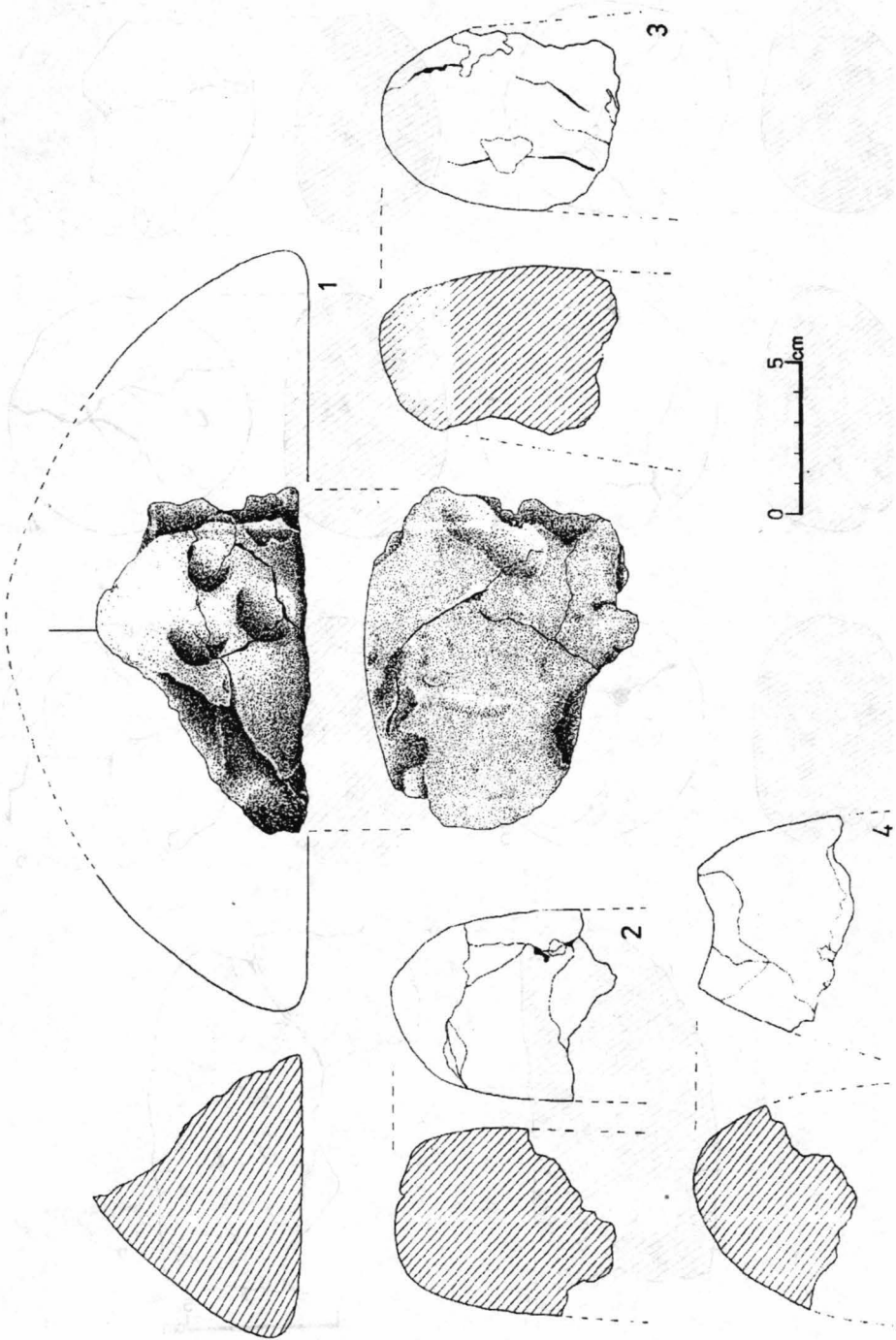
Planșa
XXX

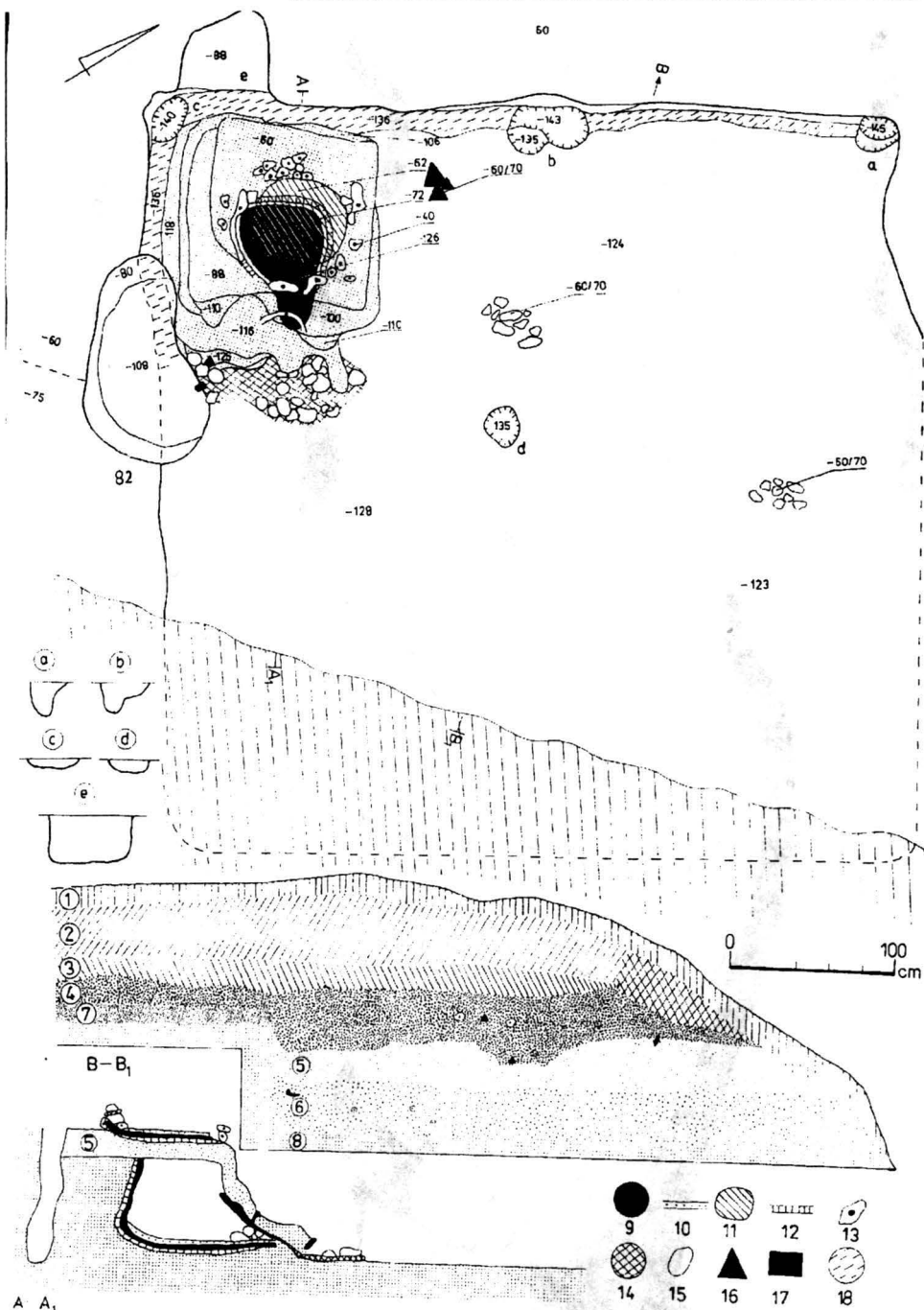
Planșa XXXI

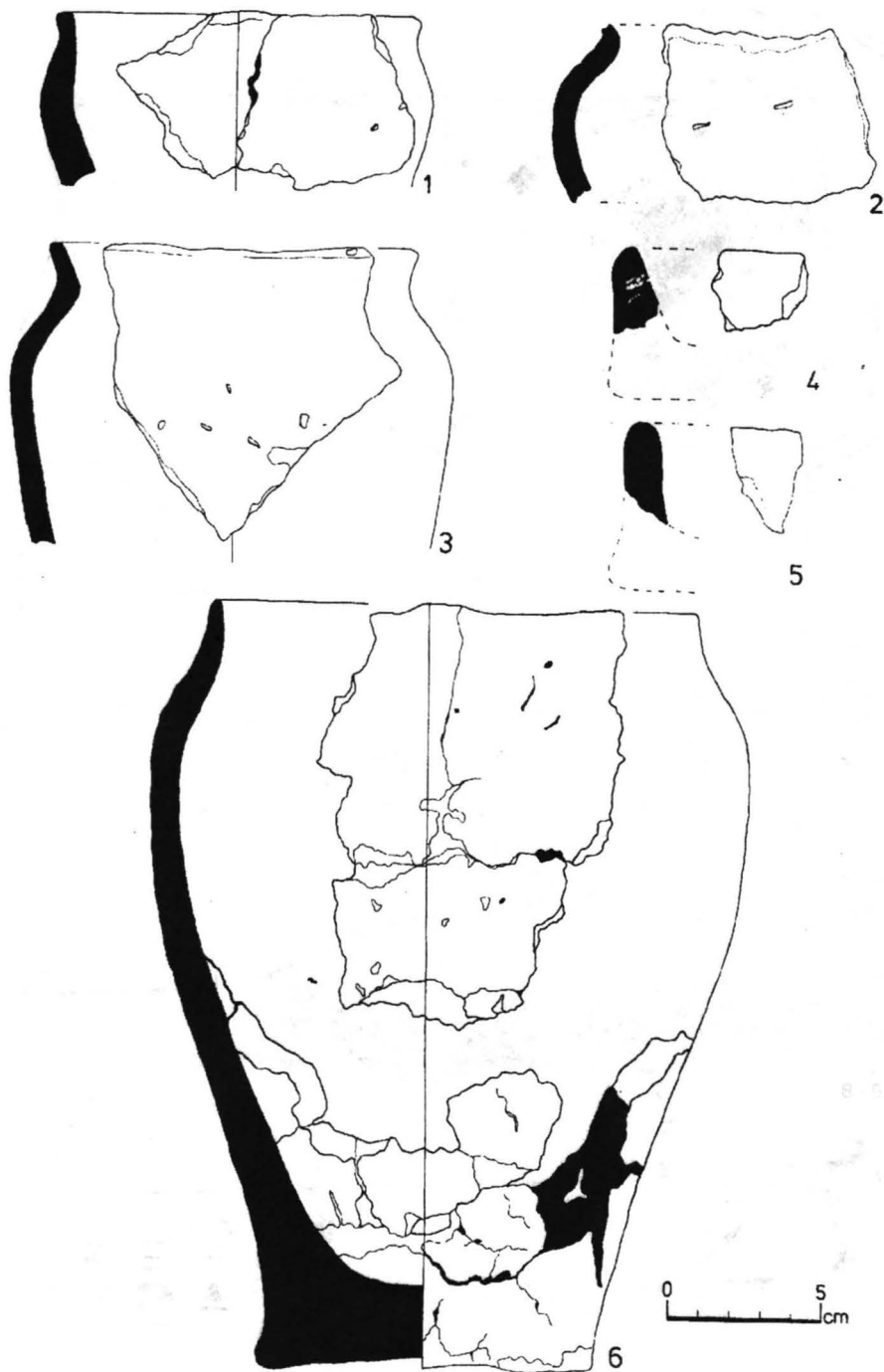
Planșa XXXII

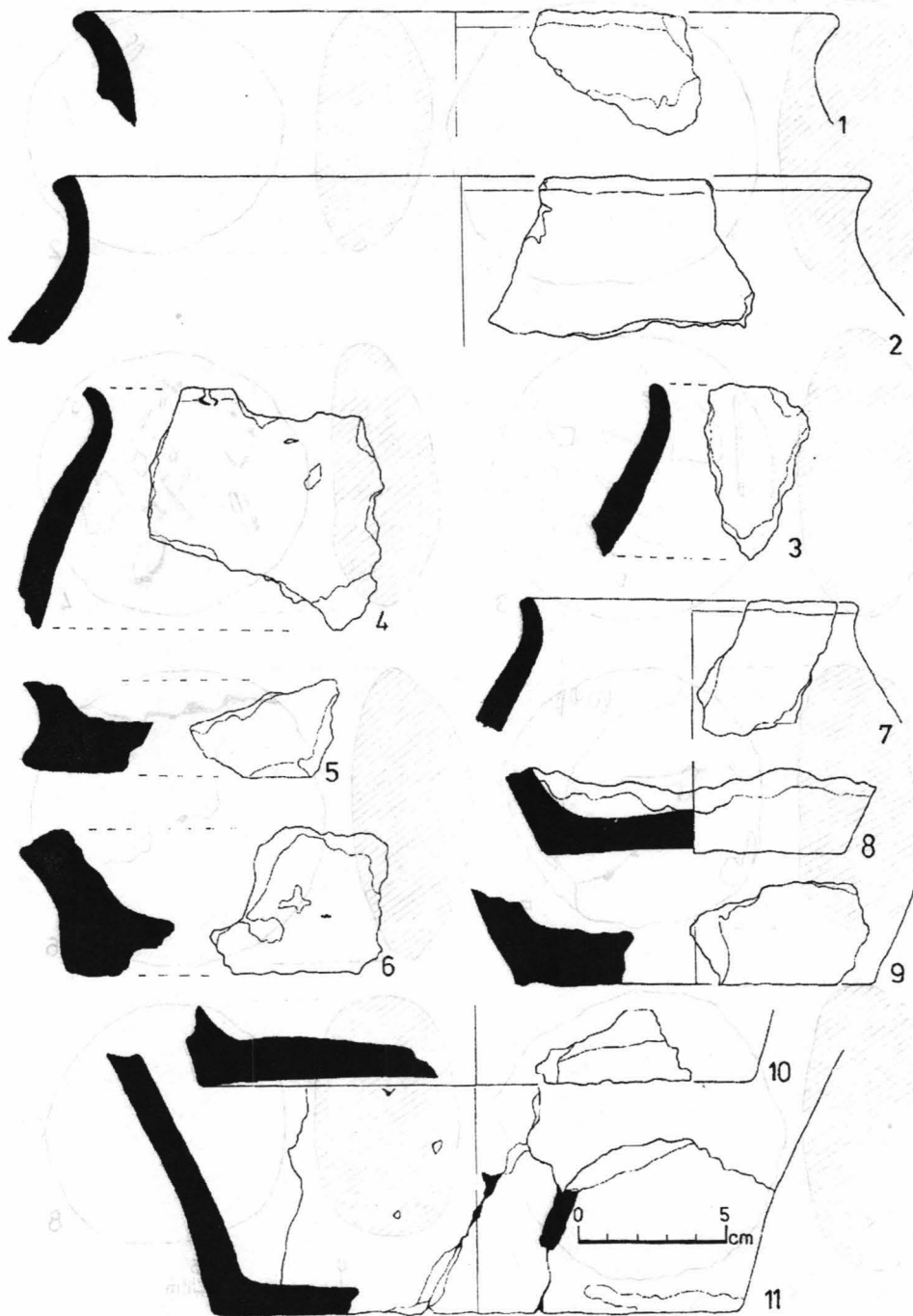
Planșa XXXIII

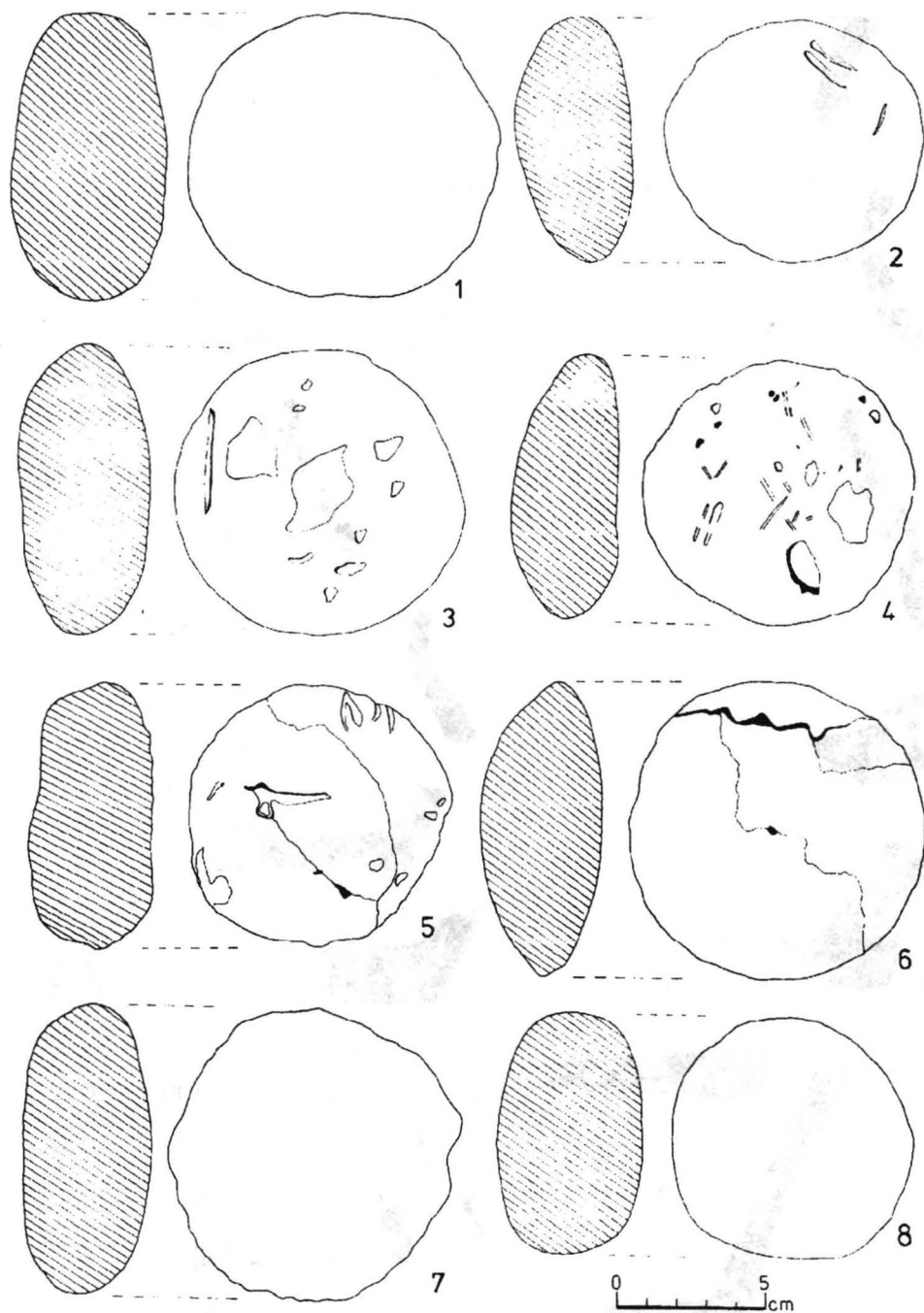
Plansa XXXIV

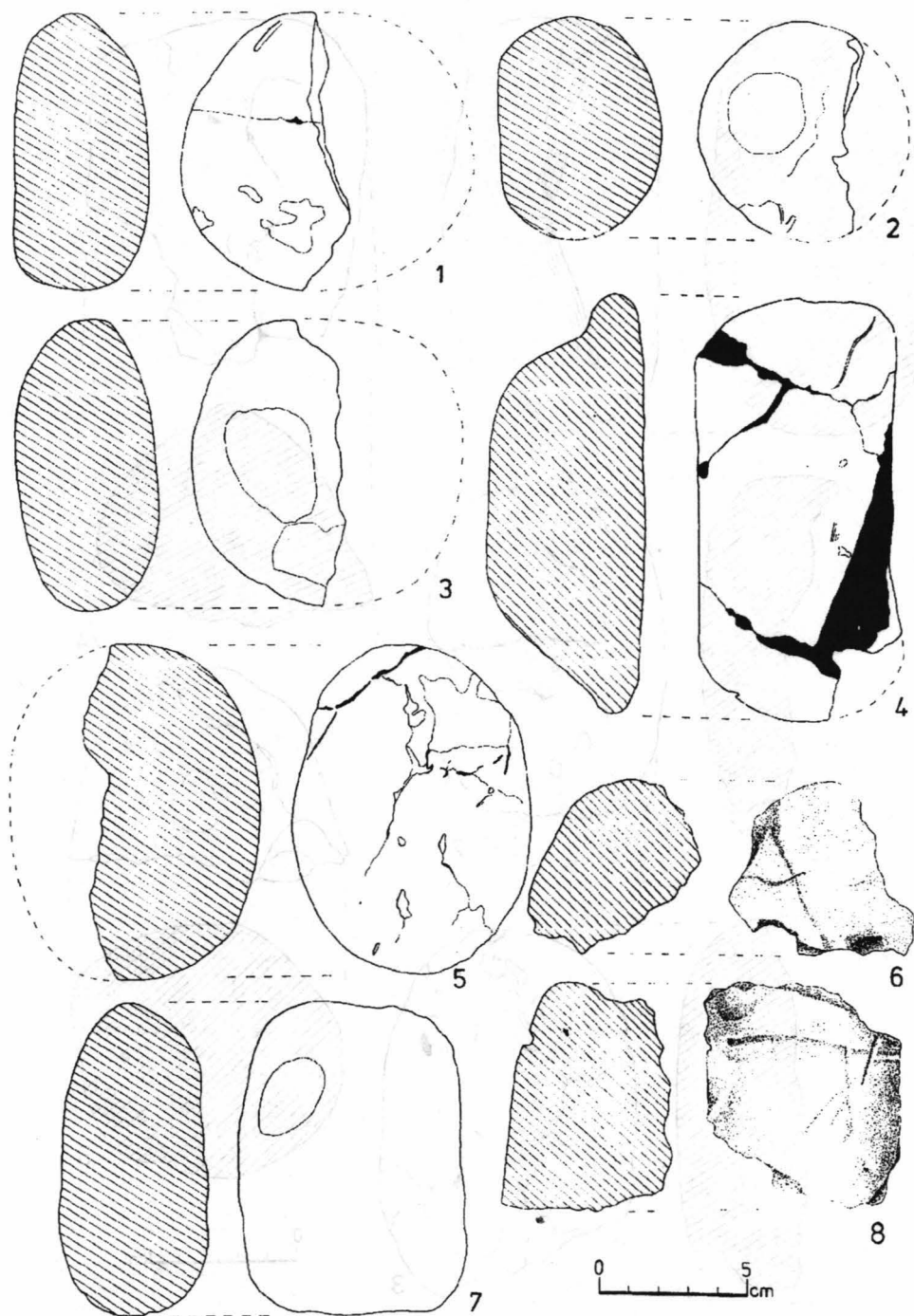
Planșa XXXV

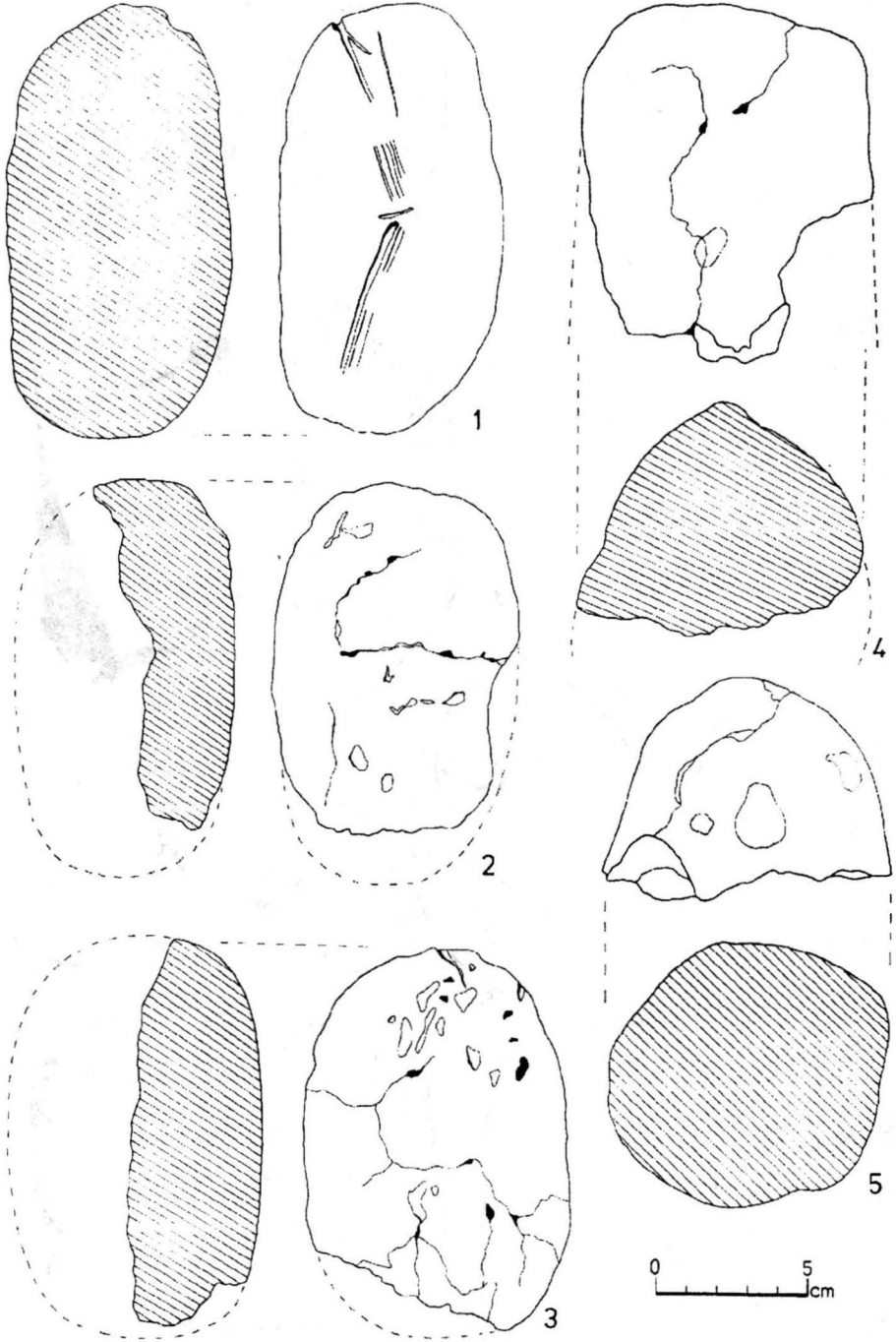
Planșa XXXVI

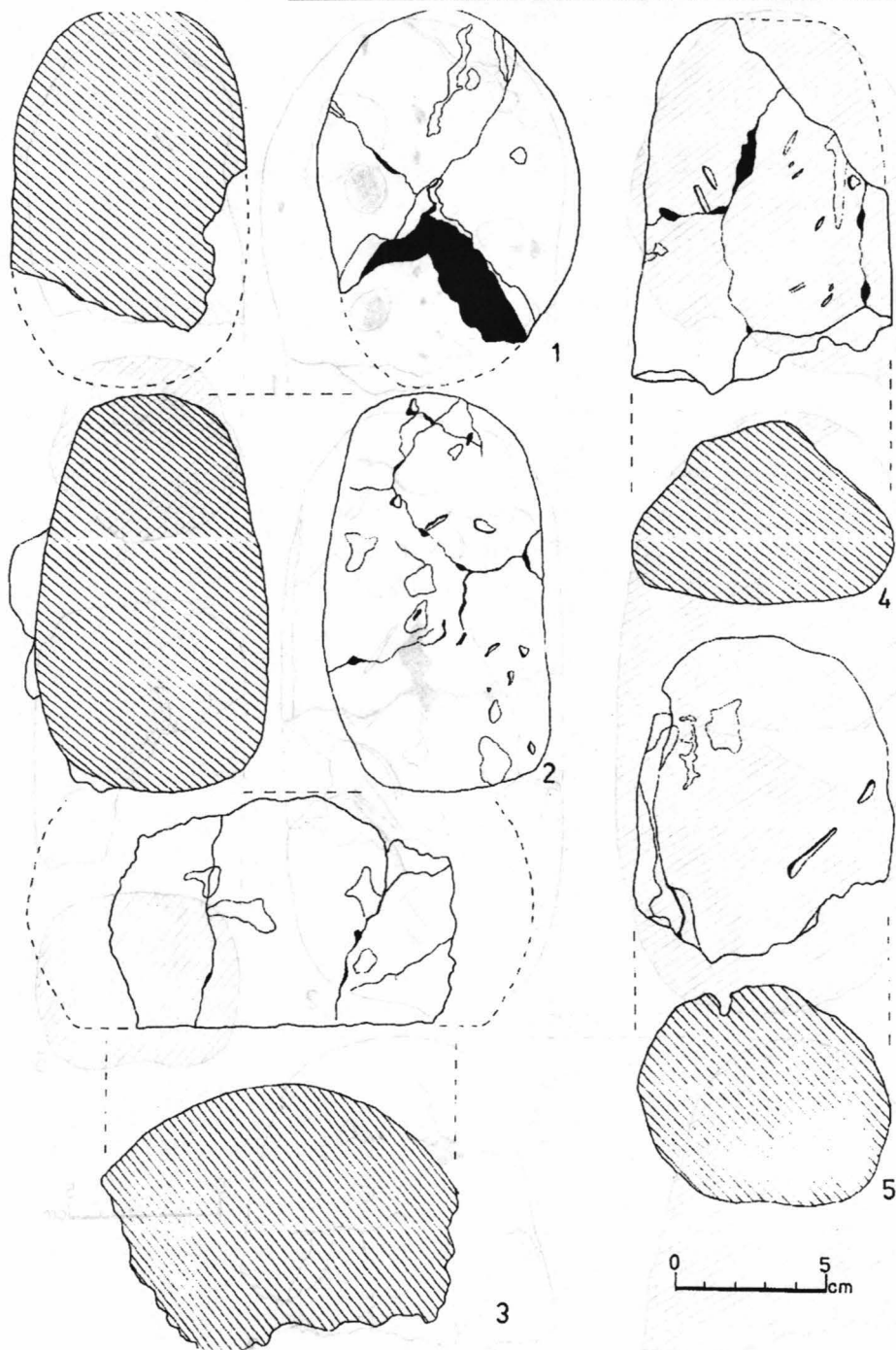
Planșa XXXVII

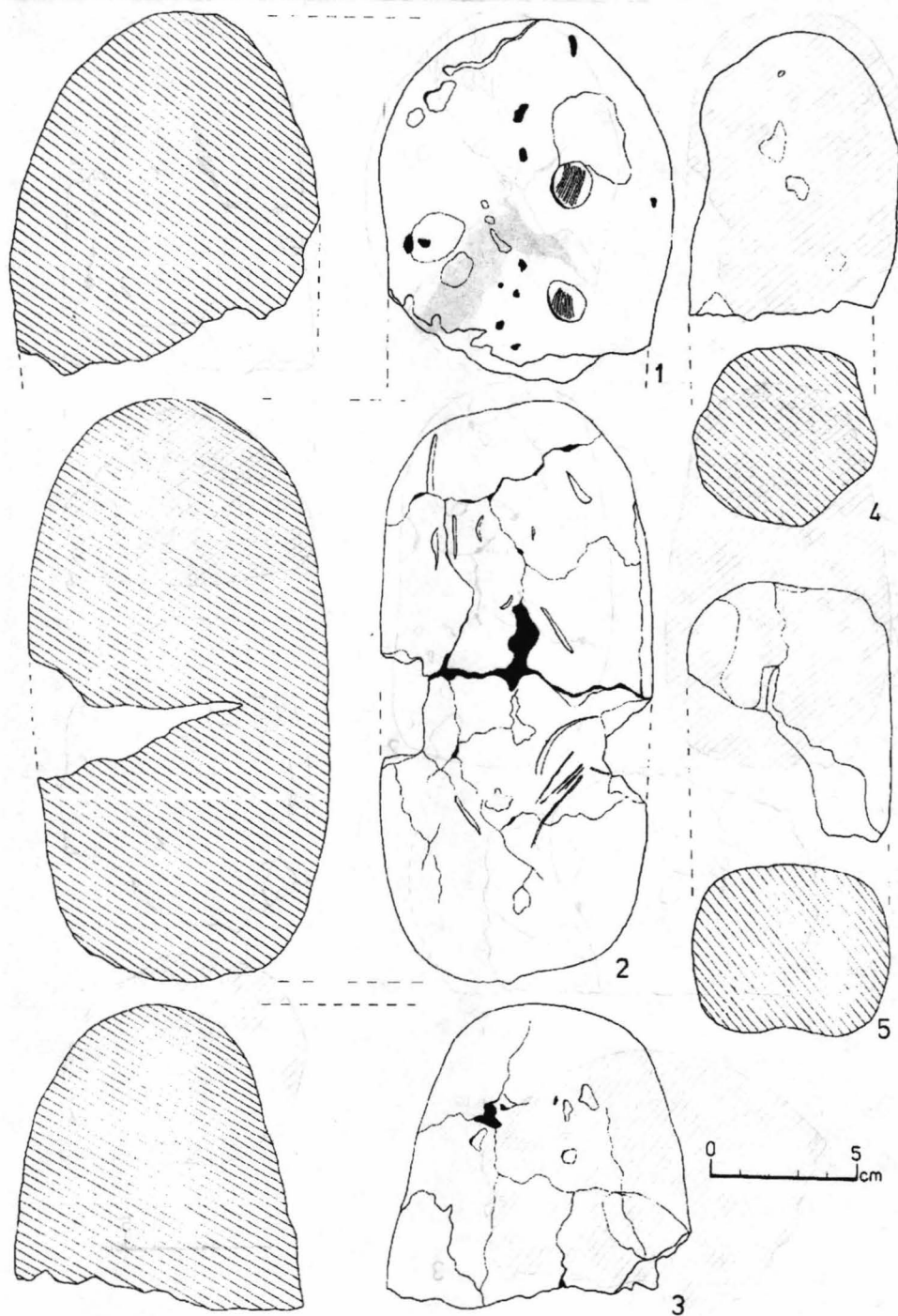
Planșa XXXVIII

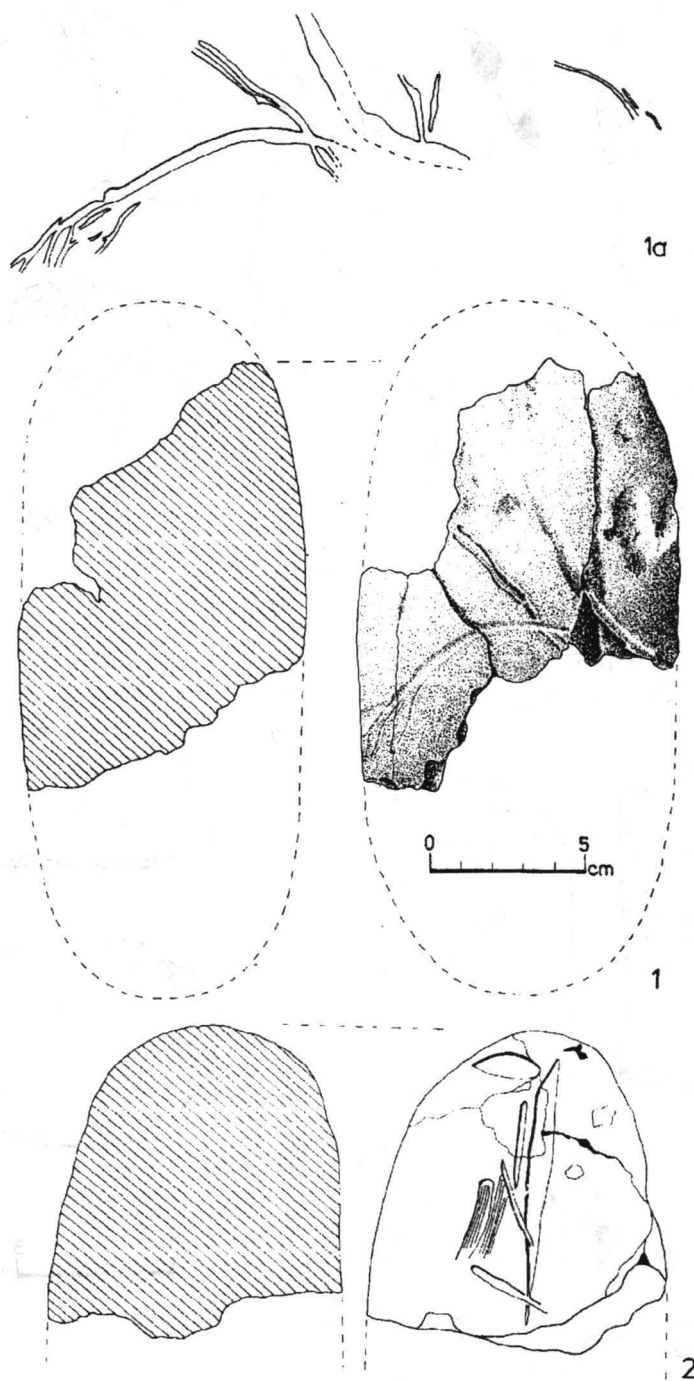
Planşa XXXIX

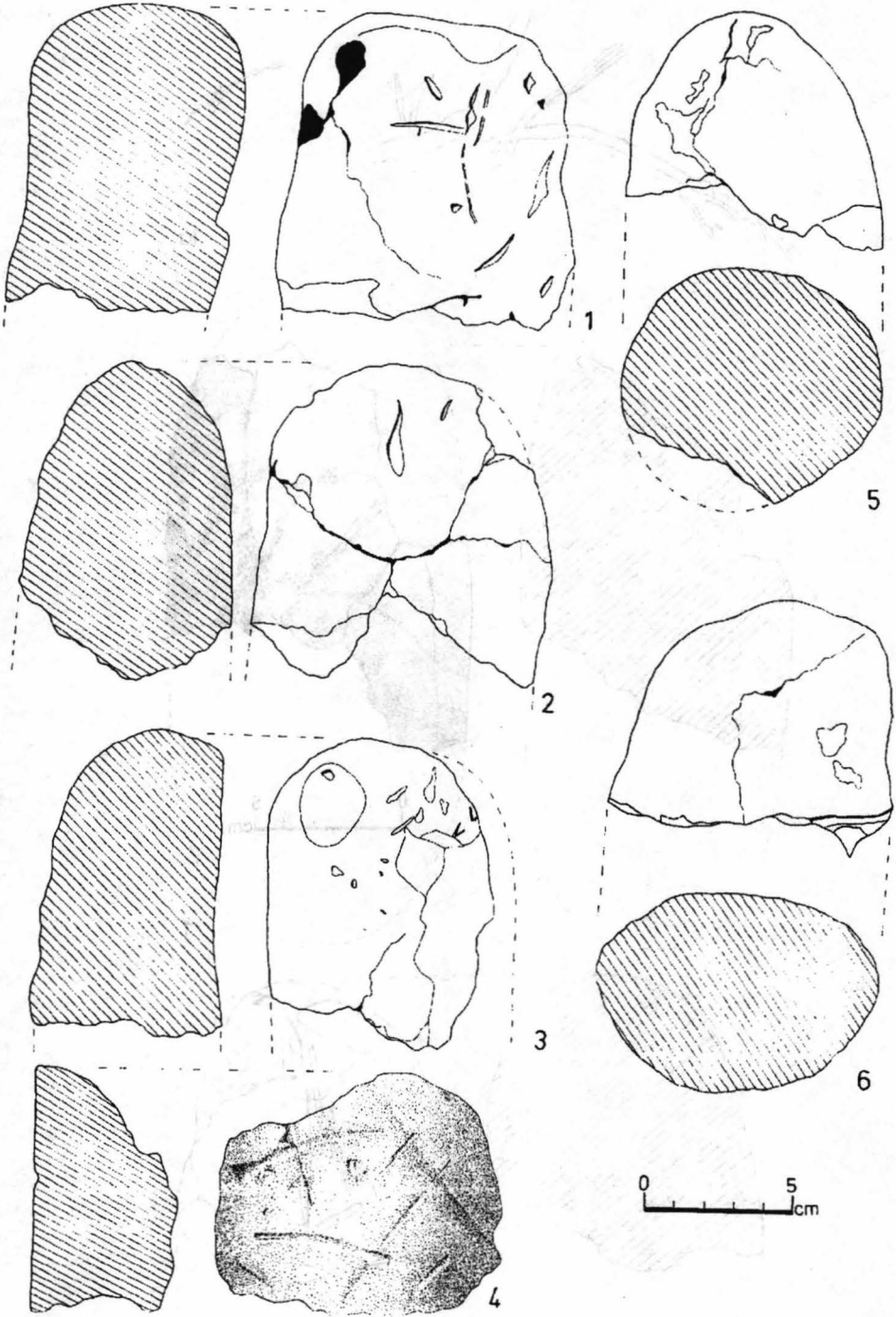
Planșa XL

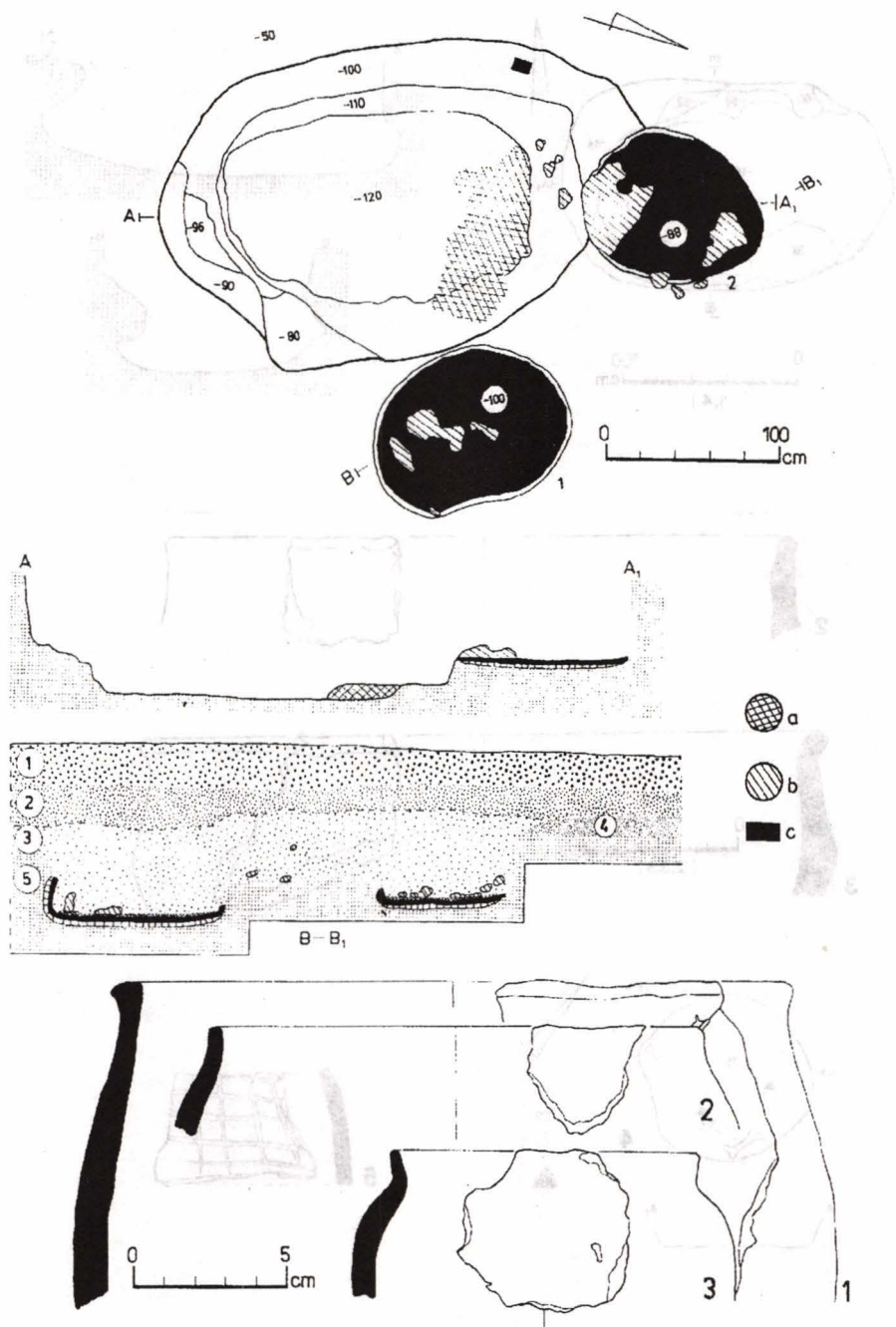
Planșa XLI

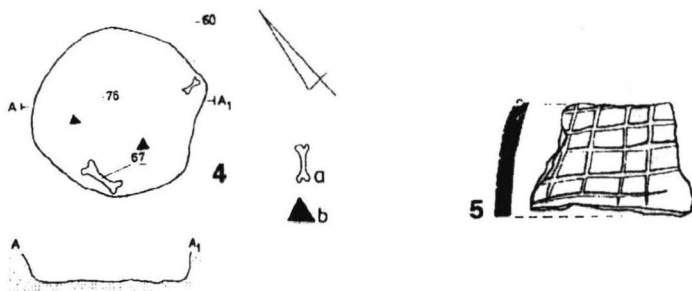
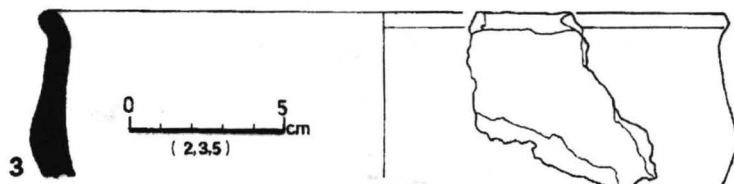
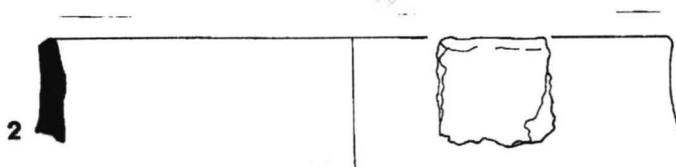
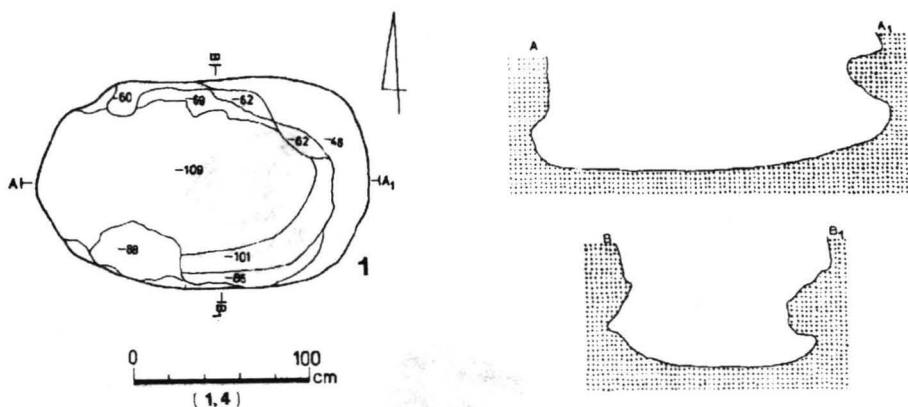
Planșa XLII

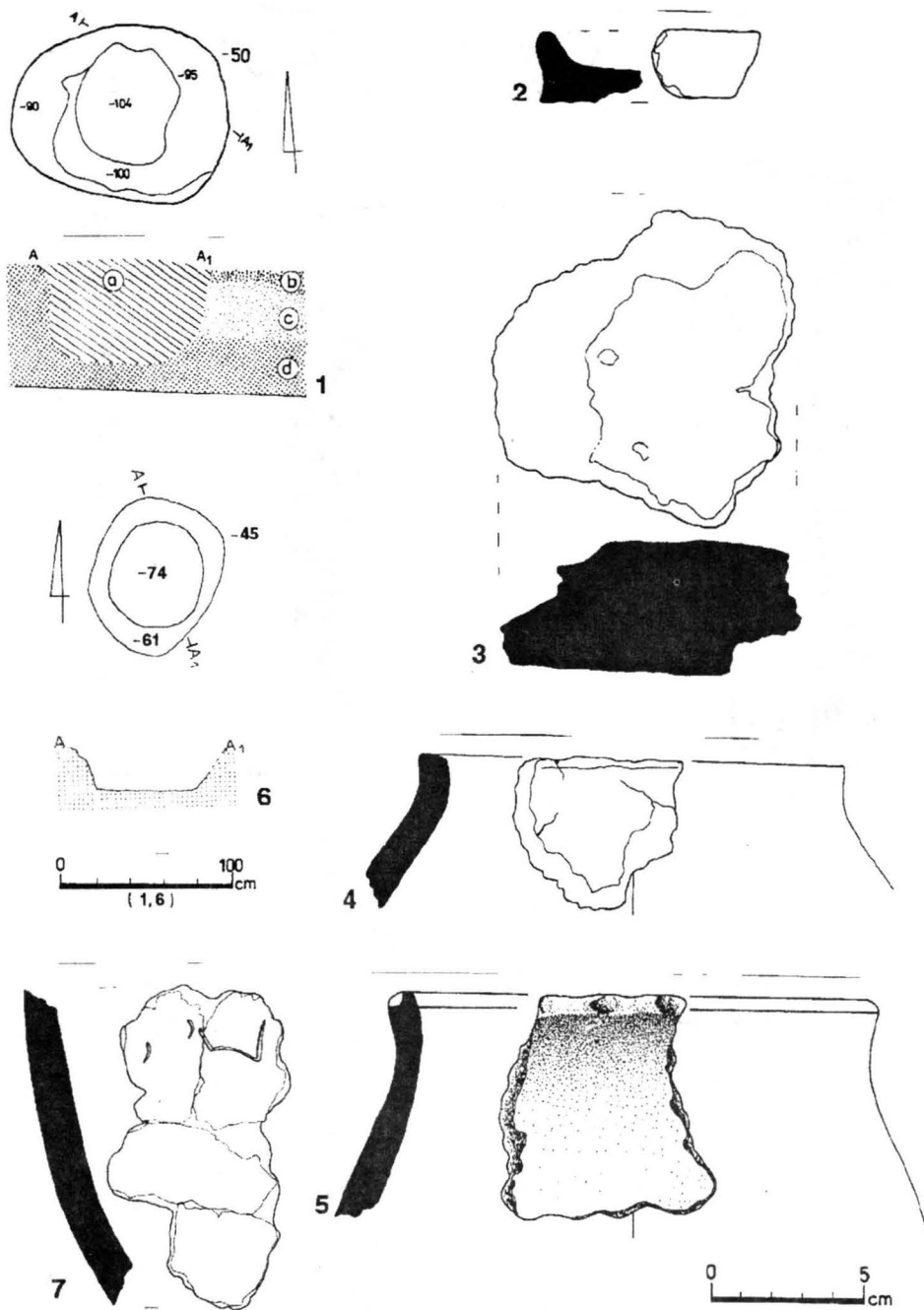

Planşa XLIII

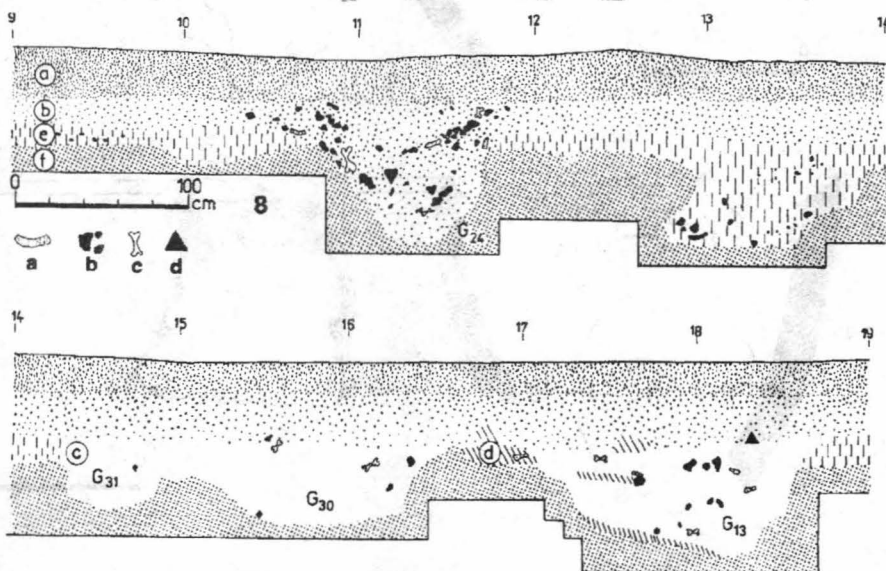
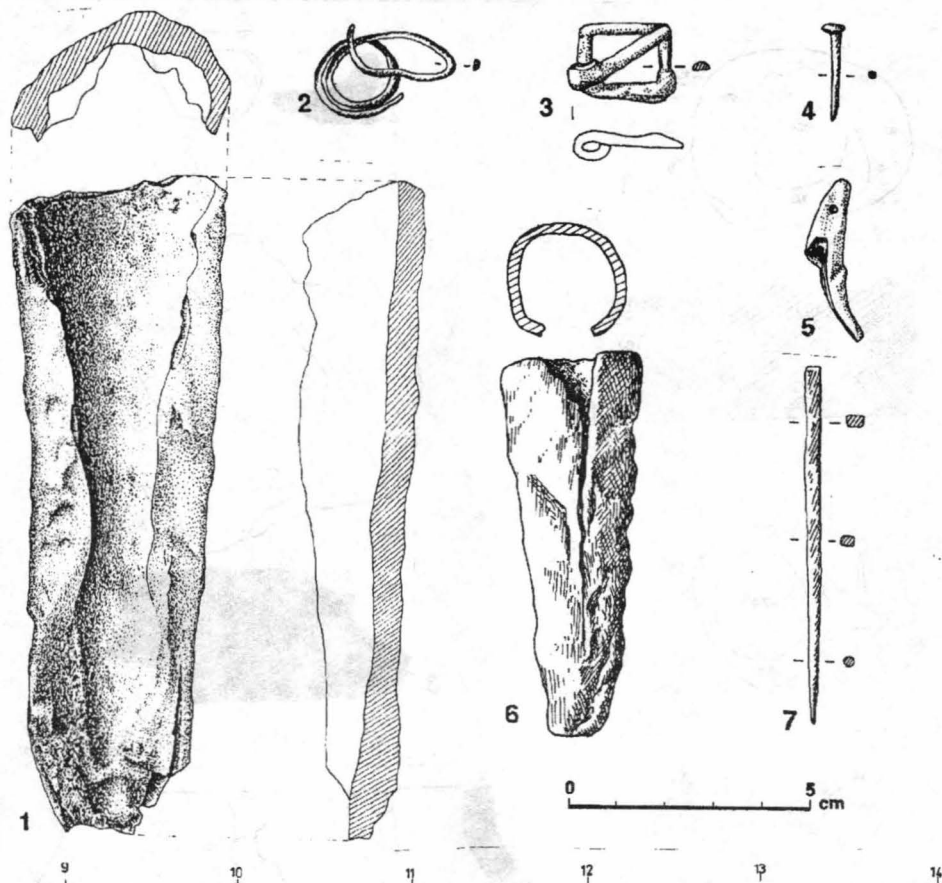

Planșa XLIV

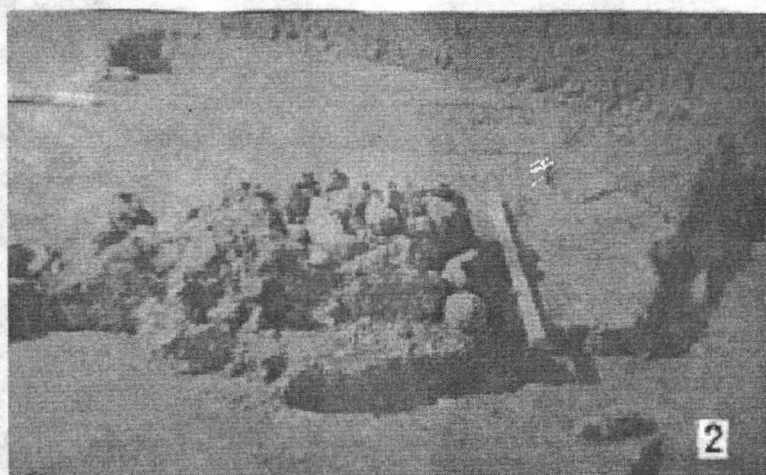
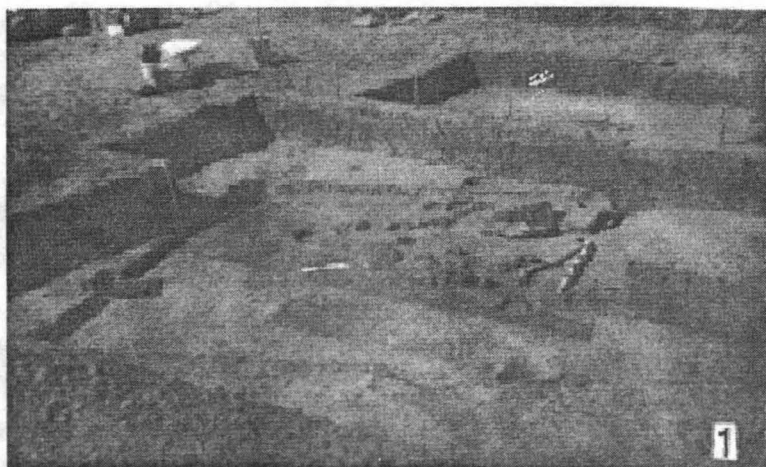

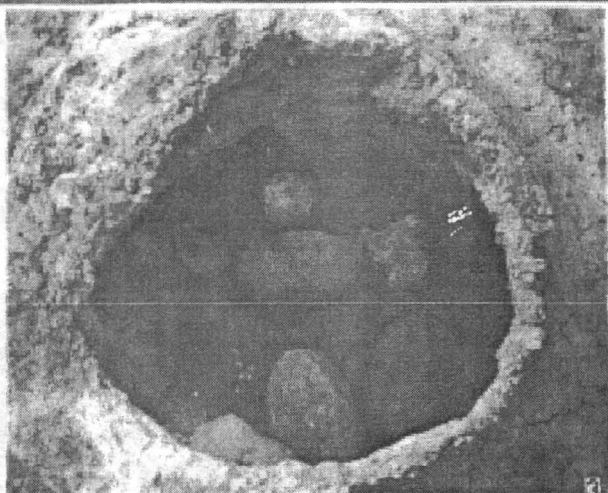
Planșa XLVI

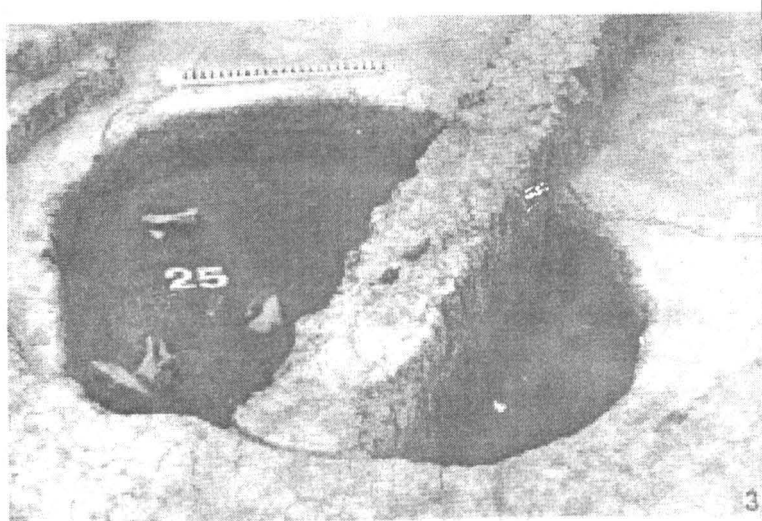
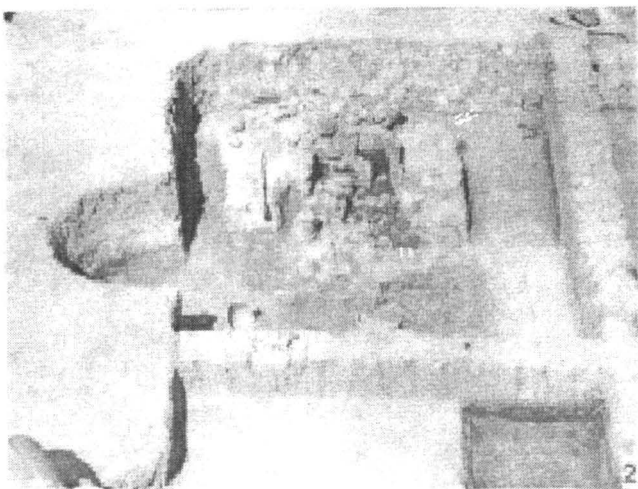
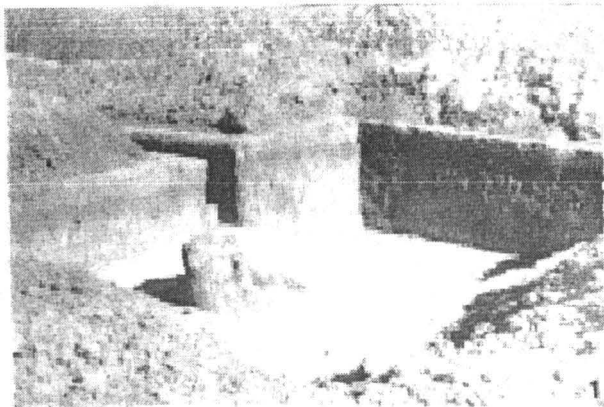
Planșa XLVII

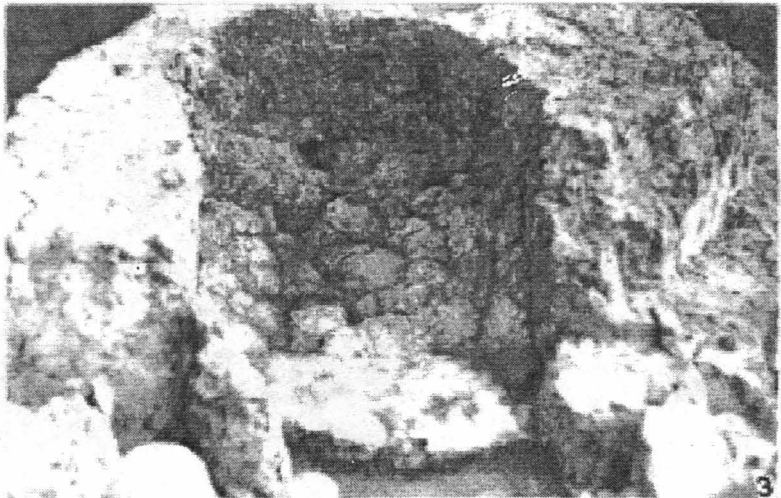
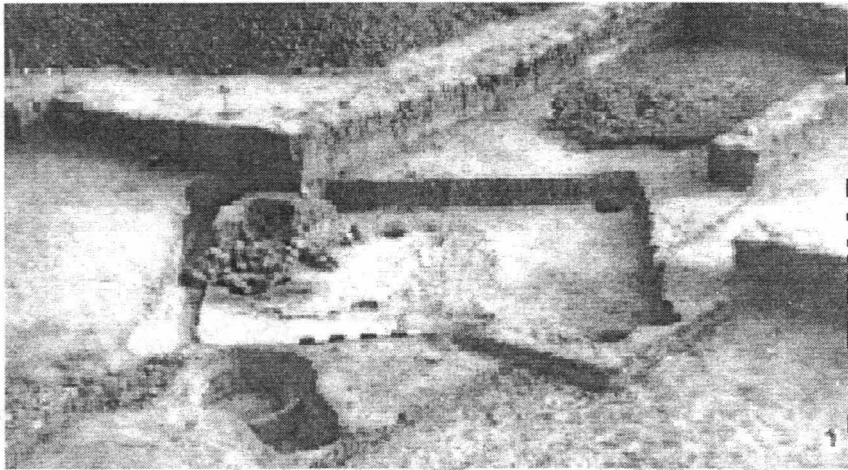
Planșa XLVIII

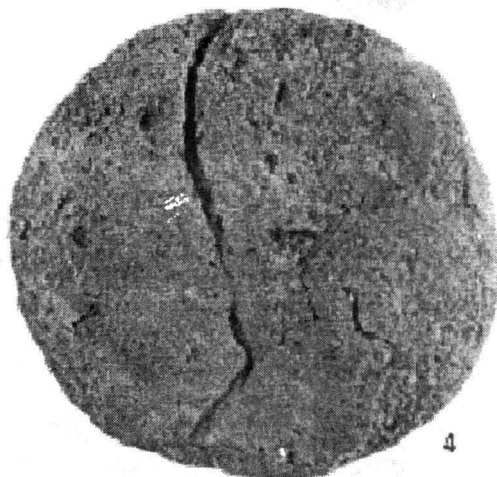
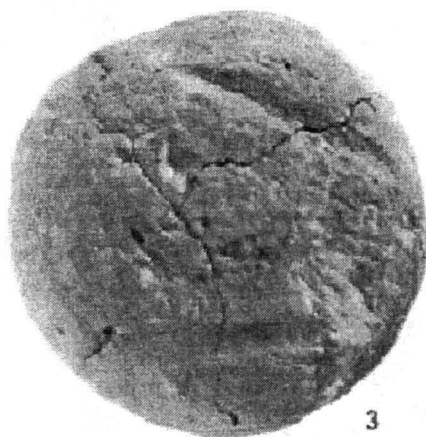
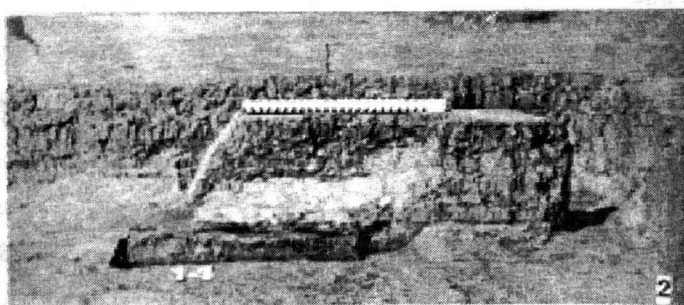
Planșa XLIX

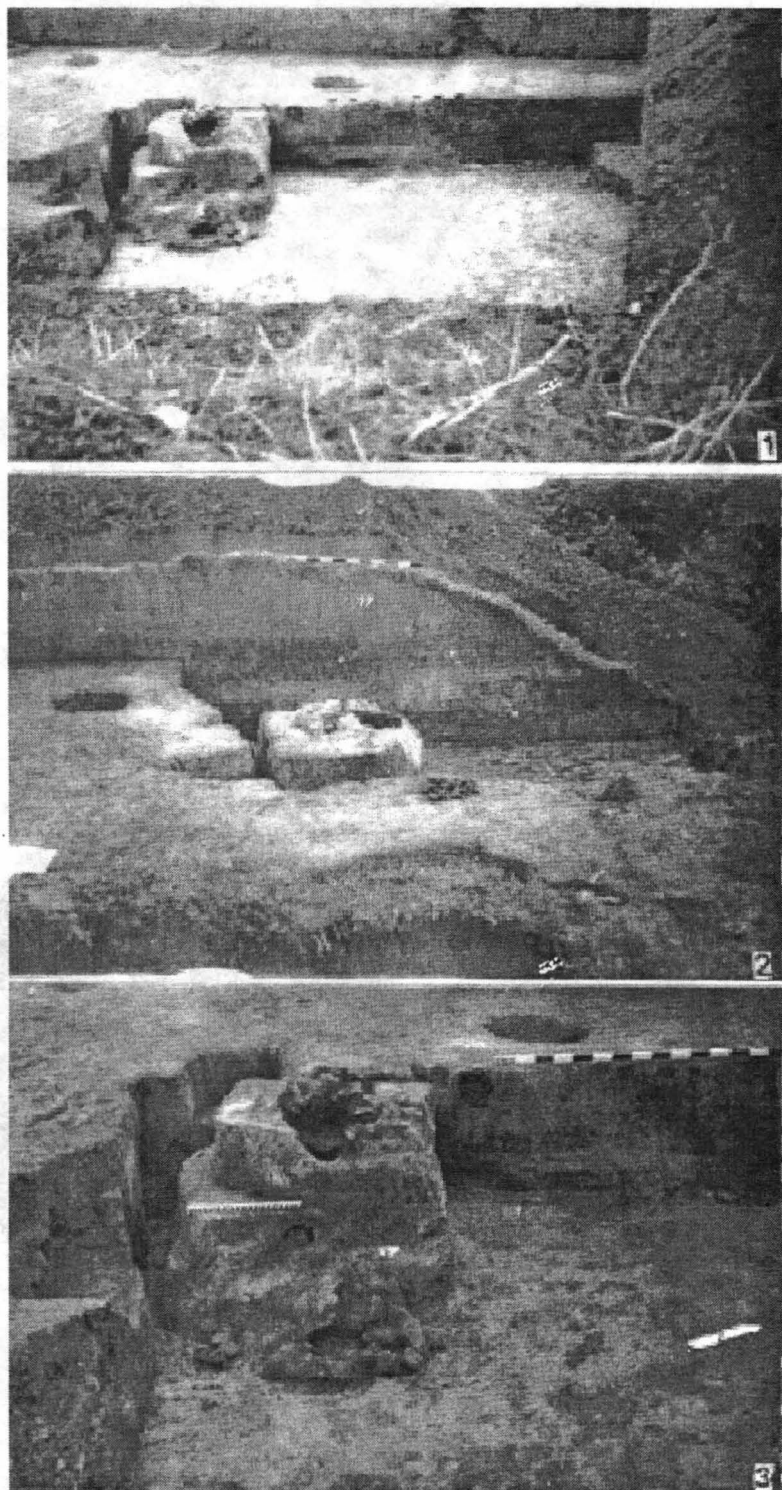
Planșa L

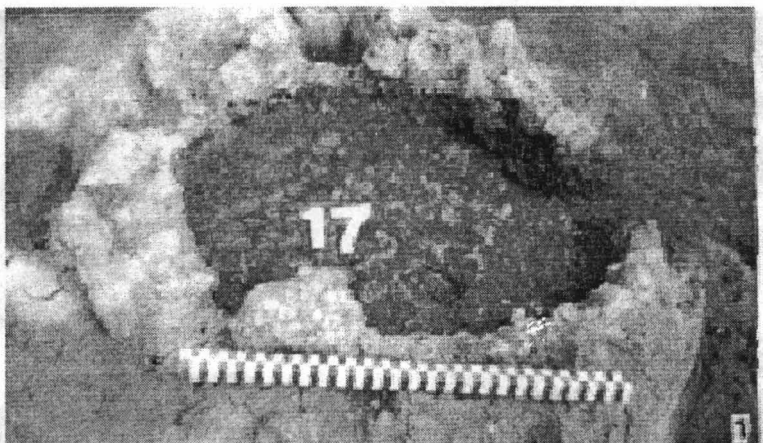

Plasa LI

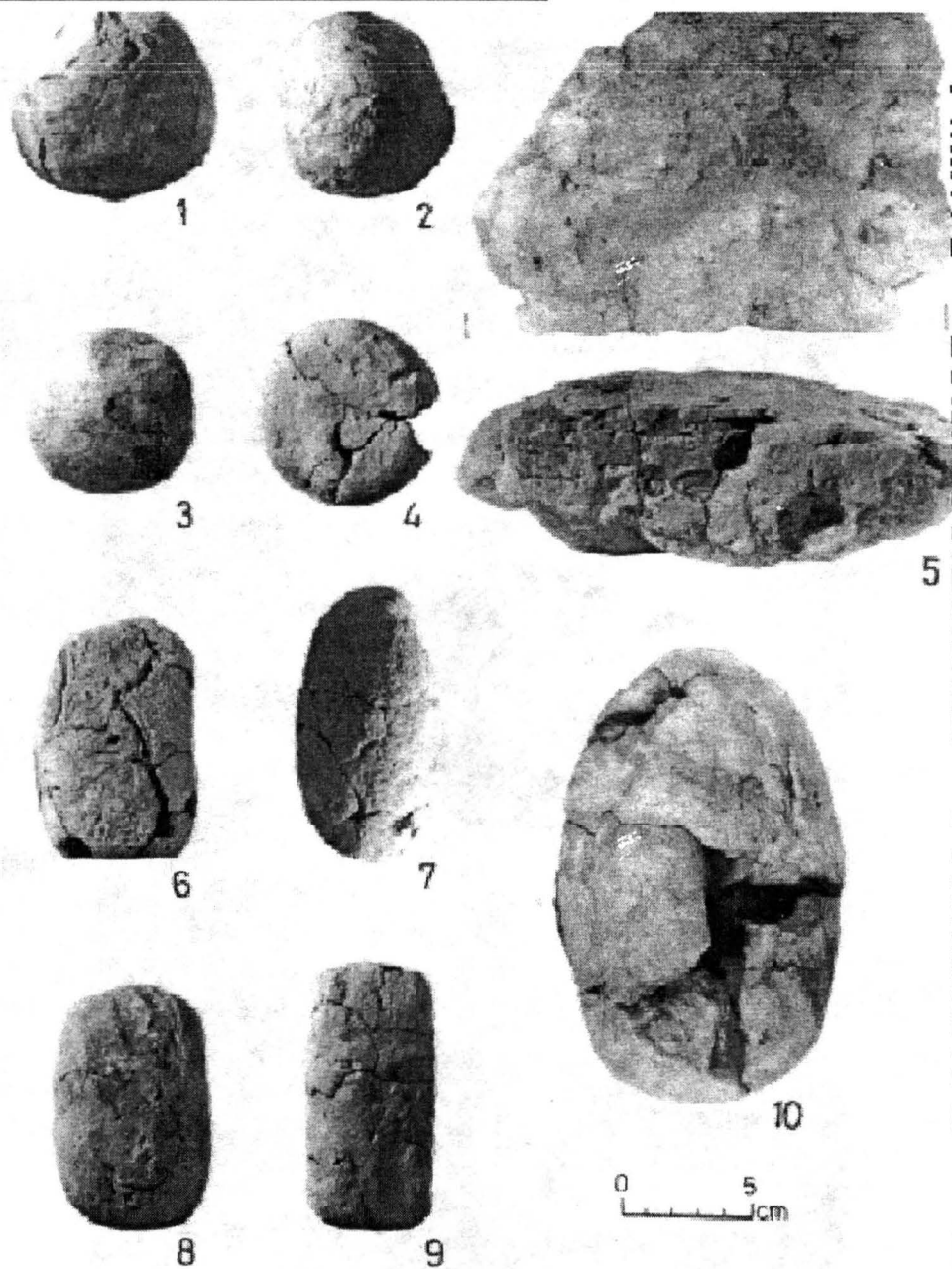

Planșa LII

Plansa LIII

Planșa LIV

Plasa LV

Localitatea Apa se află situată în partea sud-estică a județului Satu-Mare, pe terasa dreaptă a Someșului. În literatura arheologică, comuna Apa este cunoscută în urma descoperiri în teritoriul ei a două așezări aparținând culturii Otomani și a cunoscutului depozit de arme de bronz (BADER 1978.119-120, cu întreaga bibliografie). Pe teritoriul comunei Apa au mai apărut două descoperiri de epocă romană : un denar emis în timpul împăratului Traian (prezentat în acest volum), precum și un lot de piese ce provin dintr-un mormânt din secolul III. (STANCIU 1995, 141, cu întreagă bibliografie).

Punctul Moșia Brazilor se află la un kilometru est de marginea comunei Apa, în hotar cu localitatea Seini (jud. Maramureș), pe terasa nordică a pârâului Seinel, care de fapt reprezintă terasa mijlocie a Someșului. Această zonă are o poziție geografică deosebită, fiind mărginită la nord de un pârâu (nu i-am putut identifica numele) cu o vale mlăștinoasă. Acest pârâu, având și el o terasă înaltă, se varsă în Seinel, la vest de Moșia Brazilor, dând zonei un aspect de promontoriu.

Săpăturile de salvare de la Moșia Brazilor au fost efectuate în luna aprilie a anului 1998, ca urmare a trasării unui șanț de conductă pentru transportul gazelor. Șanțul cu lățimea și adâncimea de doi metri a tăiat promontoriul pe întreaga sa lungime (900m). Ductul său a urmat direcția NV-SE.

În profilul șanțului de conductă au fost observate numeroase urme arheologice, săpăturile de salvare organizate de Muzeul Județean Satu Mare urmărind cercetarea acestora.

Lucrările de salvare, finanțate de Regia Autonomă Transport-Gaze, Filiala Satu-Mare (beneficiarul lucrării), s-au făcut într-un ritm alert ca urmare a presiunilor exercitate de proprietarii de teren ce intenționau să înceapă lucrările agricole de primăvară. Cu toate acestea, au putut fi cercetate marea majoritate a complexelor arheologice sesizate pe întreaga lungime a șanțului de conductă.

Au fost considerate complexe arheologice atât diferențele de culoare, cât și porțiuni din laturile șanțului în care au apărut diferite materiale arheologice (ceramică și oase), sesizate sub nivelul de pământ arat.

Metoda menționată ne-a făcut să dăm indicativul de "complexe" și unor zone tăiate de șanț pe care, ulterior, în urma săpării casetelor, le-am considerat ca fiind porțiuni dintr-un nivel de locuire neolitică.

Ca punct de reper în fixarea distanțelor dintre complexe și a porțiunilor în care ele apar, a fost luată interconectarea dintre două conducte (vizibilă la suprafață). Aceasta este plasată la baza porțiunii de conductă ce traversează aerian pârâul Seinel.

Din punct de vedere stratigrafic am putut constata că stratul de culoare cenușiu-gălbui afectat de lucrările agricole se adâncește până la -0,30 -0,40 metri. Sub el, după cum am menționat, s-a putut constata existența în unele porțiuni a unui nivel de locuire neolitică cu o grosime de 15-20 cm.

Pentru complexele care provin din alte perioade de locuire a zonei nu a fost sesizat un strat arheologic, ele adâncindu-se din nivelul de arătură. Stratul de pământ steril apare la -0,30-0,40 m și este reprezentat de o argilă galben-maronie, care în profunzime capătă o consistență tot mai nisipoasă.

Descrierea complexelor

C1/1998 : groapă ce s-a conturat în profilul sud-vestic al șanțului, la o distanță de 701 metri de la inter-conectarea conductelor de gaz. A fost deschisă o casetă cu dimensiunile de 2,20X0,40 m. În jurul complexului au fost observate gropi de pari. În interiorul gropii a apărut doar un singur fragment ceramic de epocă romană.

C2/1998 : profilul său a fost identificat în peretele sud-vestic al șanțului la distanța de 698 metri de la interconectare. În interiorul casetei (1,50X1,10 m), gura complexului a fost prinsă la adâncimea de -0,40 metri, imediat sub nivelul arător. Inventarul a constat din fragmente ceramice de epocă romană.

C3/1998 și C4/1998 : profilele lor au fost vizibile în latura sud-vest a șanțului la distanța de 690 metri de la interconectare. În caseta deschisă (3,10X1,90 m) pentru săparea lor, gurile complexelor s-au conturat de la adâncimea de -0,25 metri. Inventarul lor conținea fragmente ceramice de epocă romană. Foarte probabil C4 este o groapă de stâlp ce se leagă de C3.

C5a/1998 : complexul a fost vizibil în profilul sud-estic al șanțului la distanța de 687 metri de la inter-conectare. În caseta săpată pentru decopertarea sa, gura complexului a apărut la adâncimea de -0,37 metri. Conținea un inventar bogat compus din : obiecte de fier (vârf de lance și un clește metalurgic) și multă ceramică (inclusiv vase întregibile) de epocă romană.

C5b/1998 : profilul său s-a conturat între metri 686 și 690 ai peretelui de șanț sud-vestic. În casetă (3,50X1,60 m) conturul complexului a fost vizibil de la -0,26 m. Inventarul său cuprinde numeroase fragmente ceramice (unele reconstituibile), precum și o mărgea din pastă de sticlă databilă în sec. IV e.n.

C6a/1998 : complexul s-a conturat la distanța de 682-685 metri în profilul nord-vestic al șanțului. A fost deschisă o casetă de 3,50 X 1,60 metri. Complexul s-a conturat la adâncimea de 0,40 metri. A conținut numeroase fragmente ceramice din epoca romană.

C6b/1998 : complexul s-a conturat la distanța de 681-684 metri în profilul sud-estic al șanțului. A fost deschisă o casetă de 3,60 X 1,20 metri. Complexul s-a conturat la adâncimea de 0,30 metri. A conținut multe fragmente ceramice din epoca romană.

C7a/1998 și C7b/1998 : complexul s-a conturat la distanța de 655-660 metri în profilul nord-vestic al șanțului. A fost deschisă o casetă de 4,70 X 1,50 metri și o casetă de 4,80 X 1,20 metri. Complexele s-au conturat la adâncimile de 0,65 metri. Inventarul complexelor constă în fragmente ceramice din epoca neolitică.

C8/1998 : indicativ dat unei pete gălbui-cenușie sesizat în profilul nord-vestic al șanțului între metri 635-640. La o examinare ulterioară s-a considerat că nu este un complex arheologic.

C9/1998 : complexul s-a conturat în profilul nord-vestic al șanțului între metri 494-496. A fost deschisă o casetă de 3,20 X 1,20 de metri și s-a adâncit la 0,60 metri. Nu s-a conturat nimic în grund.

C10/1998 : complexul s-a conturat în profilul nord-estic al șanțului între metri 484-486. A fost deschisă o casetă de 3,70 X 1,20 de metri. Complexul s-a conturat la adâncimea de 0,50 metri. A conținut numeroase fragmente ceramice din epoca romană.

C11/1998 : strat neolitic surprins între metri 455-465 în profilul sud-estic al șanțului. Acesta apare la adâncimea de 0,30-0,56 metri.

C12a/1998 : strat neolitic observat între metri 450-456 în profilul nord-vestic al șanțului. A fost deschisă o casetă de 5,70 X 1,70 m. Din stratul de arătură (0-0,40 m)

provin un fragment ceramic hallstattian și două fragmente ceramice din epoca romană. La adâncimea 0,40-0,60 a fost constatată existența unui nivel neolitic. Din el provine ceramică de calitate medie și inferioară, precum și o lamă de silex.

C12b/1998 : fundul unui complex neolitic constatat între metri 448-451, la o adâncime cuprinsă între 0,60-0,80 metri. Din lipsă de timp nu s-a mai cercetat.

C13/1998 : strat neolitic ce apare între metri 413-423, la o adâncime de 0,30-0,50 metri. Din lipsă de timp nu a fost dezvelit.

C14a/1998 : complex neolitic conturat între metri 403-411 ai profilului nord-vestic a fost deschisă o casetă de 7,90 X 1,80 metri. La adâncimea de 0,40 metri s-a conturat o groapă cu diametrul gurii de 1,80 metri. Inventarul ei constă dintr-un număr mare de fragmente ceramice neolitice de calitate inferioară.

C15a/1998 și C15b/1998 : strat cenușiu-gălbui-argilos ce apare pe ambele laturi ale șanțului, la o adâncime de 0,30-0,60 m; între metri 386-392 au fost deschise două casete de 5,70 X 1,70 m. În stratul de arătură (0-0,30 m) au apărut numeroase fragmente ceramice neolitice, hallstattiene și de epocă romană. În stratul cenușiu-gălbui nu au fost descoperite artefacte.

C16/1998 : între metri 382-385, pe latura nord-vestică a șanțului a fost deschisă o casetă de 3,00 X 1,60 m. În nivelul arător (0-0,40 m) au apărut numeroase fragmente ceramice aparținând culturii Gáva și neolitice târzii. La adâncimea de 0,40 m s-a conturat o groapă cu diametrul maxim de 1,20 metri.

Inventarul ei constă dintr-un bogat material ceramic (inclusiv vase întregibile) aparținând culturii Gáva. Sub fundul gropii (-0,65 m), până la o adâncime de -1,00 m a fost constatată existența unui strat neolitic. Din acesta provin numeroase fragmente ceramice de calitate inferioară și un număr redus de fragmente de calitate medie.

C17/1998: complexul s-a conturat în profilul șanțului la metri 381-382. A fost deschisă o casetă de 1,50 X 1,00 m. Gura complexului a apărut la 0,50 metri. Din lipsă de timp a fost doar parțial cercetat. Din stratul de arătură provin fragmente ceramice neolitice și de epocă romană. În complex a apărut ceramică neolitică dintr-o pastă de calitate medie și comună.

C18/1998 : groapă prinsă în metrul 349 al profilului sud-vestic. Pentru dezvelirea ei a fost deschisă o casetă de 1,40X0,90 m. Groapa, cu diametrul maxim al gurii de 0,90 m s-a conturat la -0,40 m. A conținut doar câteva fragmente ceramice neolitice.

C19/1998 și C20/1998 : sunt indicativele unor pete gălbui-cenușii ce s-au conturat în profilul sud-vestic și respectiv nord-estic al șanțului de conductă. În urma săpării unor casete (4,00 X 1,20 și 1,80 X 1,00 m) la adâncimea -0,40 m nu s-au conturat complexe .

C21/1998 : groapă de mici dimensiuni cu umplutură neagră compactă sesizată în profilul nord-estic al șanțului la 342-343 metri. În caseta deschisă (1,00 X 0,50 m) a apărut o umplutură compactă de cărbune și oase carbonizate. Acest complex ar putea să reprezinte un mormânt de incinerare din sec. VII-VIII.

C22/1998 și C23/1998 : sunt indicativele date unor straturi subțiri galben-cenușii ce s-au conturat vag sub stratul vegetal în profilul sud-vestic al șanțului. Între metri 252,70-256,80 a fost săpată o casetă (4,10 X 2,00 m) pentru dezvelirea "complexului 23". Săpând stratul arător (0-0,40 m) am constatat că pata de culoare galben-cenușie sesizată în profilul șanțului nu s-a mai conturat în grundul casetei. La o examinare ulterioară am considerat că ceea ce am numit inițial C22/1998 nu este un complex arheologic.

C24a/1998 și C24b/1998 : indicativul dat unor pete de culoare galben-cenușie, vizibile între cei doi pereți ai șanțului începînd cu metrul 242. Pe latura nord-estică a șanțului a fost săpată o casetă (2,60 X 1,20 m) până la adîncimea de -0,43 m.

În grundul casetei nu am sesizat existența unui complex și ca urmare am renunțat să mai săpăm o casetă pe latura sud-vestică a șanțului. Din stratul de arătură provin fragmente ceramice neolitice și de epocă romană.

C25a/1998 : complexul a fost vizibil în profilul nord-estic între metri 263,90 și 238,70. A fost deschisă o casetă (3,00 X 1,60 m), în care complexul s-a conturat la -0,40 m. Inventarul său constă din materiale ceramice modelate cu mîna, din sec. VII-VIII și un fragment de zgură de fier. În el, în poziția secundară au apărut și fragmente ceramice neolitice și de epocă romană.

C25b/1998 : a apărut în profilul sud-estic între metri 236,30 și 238,40. În grundul casetei (3,20 X 1,80 m) complexul a fost surprins la adîncimea de -0,25 m. El conținea fragmente ceramice din sec. VII-VIII și un număr mic de fragmente neolitice. Din stratul arător provine ceramică neolitică și prefeudală precum și un fragment de rășniță.

După modul cum sunt amplasate și după materialul arheologic, acesta ar putea face parte dintr-o locuință prefeudală traversată de ductul șanțului conductei de gaz. Nu au apărut gropi de stîlp.

C26/1998 : constă dintr-o pată neagră de mici dimensiuni care a apărut sub nivelul de arătură în profilul nord-estic. A fost golit prin săparea unei casete (0,50 X 0,40 m). În el au fost descoperite doar fragmente de lemn carbonizat.

C27/1998 : s-a conturat în peretele sud-estic al șanțului la distanța de 158 metri de la interconectare. S-a deschis o casetă de 1,00 X 2,20 m în care gura complexului apărea la -0,70 m. A fost cercetat doar parțial pentru că timpul nu ne-a permis îndepărtarea pămîntului excavat din șanț aflat deasupra lui. Inventarul este compus din fragmente ceramice de epocă romană (majoritatea lucrată cu mîna) și câteva fragmente ceramice neolitice.

C28/1998 : a fost cercetat parțial din aceleași cauze ca și C27. Profilul complexului s-a conturat la distanța de 104 metri pe latura sud-estică a șanțului. În casetă (2,90 X 1,50 m) el a început să fie vizibil de la adîncimea de -0,40 m. Inventarul constă din fragmente ceramice din sec. VII-VIII și câteva fragmente de ceramică neolitică.

C29a/1998 și C29b/1998 : fragmente dintr-o locuință tăiată de șanțul conductei de gaz. Pentru cercetarea lor au fost deschise două casete (3,50 X 8,20 și 2,70 X 0,90 m). În grundul lor complexe s-au conturat la -0,20 metri. În complexe au apărut numeroase fragmente de tîpsie și alte forme de vase modelate cu mîna. Este probabil că construcția a fost încălzită cu un pietrar care a fost distrus de șanțul conductei. Într-un perimetru mai restrîns al locuinței au fost descoperite foarte multe pietre cioplite. Locuința a suprapus o groapă cu pereți arși din epoca romană în care nu a fost descoperit material arheologic.

C30/1998 : denumirea atribuită unei pete de nuanță mai închisă ce a apărut la o distanță de 87 de metri de la interconectare. Săparea ei nu a dat material arheologic.

C31/1998 : groapă cu pereți arși apărută la o distanță de 71 metri de la interconectare. A fost cercetată prin deschiderea unei casete de 2,40 X 1,60 metri, în care gura complexului s-a conturat la adîncimea de -0,40 metri. Inventarul constă din fragmente ceramice din epocile neolitică, hallstattiană și romană.

C32/1998 : groapă vizibilă între metri 66-67 al profilului nord-estic al șanțului de conductă. În grundul casetei (2,60 X 1,50 m) gura complexului a apărut la adâncimea de -0,30 m. Inventarul acestei gropi cuprinde ceramică hallstattiană și romană.

C33/1998 : identificat prin profilul unei gropi observate la metri 68-69 ai laturii de sud-est al șanțului. A fost cercetată doar parțial, datorită cantității mari de pământ excavate din șanțul aflat deasupra ei, prin deschiderea unei casete cu dimensiunea de 1,30 X 0,90 m. În casetă, complexul s-a conturat la adâncimea de -0,30 m, iar în umplutura sa au apărut fragmente ceramice ce aparțin probabil culturii Gáva.

C34/1998 : a fost sesizat între metri 63-64 ai laturii nord-estice. S-a deschis o casetă de 13,70 X 1,60 m, prin care a fost cercetat și complexul 35a. Din stratul de arătură provin fragmente ceramice din epoca bronzului. Inventarul complexului constă din fragmente ceramice neolitice, de epocă romană și din sec. VII-VIII.

C35a/1998 : sud-estic află pe latura de nord-est a șanțului între metri 54 și 59. Stratul arător (0-0,30) au apărut fragmente ceramice Gáva și de epocă romană. În umplutura sa a fost găsită ceramică Gáva.

C35b/1998 : observat în profilul sud-vestic al șanțului între metri 54-61. Pentru dezvelirea sa a fost săpată o casetă de 6,00 X 2,00 m. La adâncimea de 0,40 metri am dat peste o platformă de chirpici ars. Deasupra platformei, în nivelul de chirpici, ca și sub acesta a apărut același tip de material, constând din ceramică Gáva și de epocă romană.

C36/1998 : în profilul nord-estic la distanța de 46 metri de la interconectare a apărut o pată de culoare mai închisă decât lutul steril. Din lipsă de timp, acest complex nu a mai fost dezvelit.

C37/1998 : groapă detectată între metri 41 și 42 ai profilului nord-estic. În interiorul ei nu s-a găsit material arheologic.

C40/1998 : a fost surprins în profilul sud-estic la o distanță de 379 metri de la interconectare. A fost săpată o casetă cu o suprafață de 3,40 X 1,40 m și cu o adâncime de -0,60 metri. În grundul casetei nu s-a conturat nici un obiectiv arheologic.

Artefactele neolitice sunt reprezentate prin : ceramică, un fragment de topor din piatră șlefuită, neperforat, și prin fragmente de obsidian și silex (vârfuri, nuclee și așchii).

Ele provin din resturile unui strat neolitic, cu o grosime medie de 0,15-0,20 m, constatat pe porțiuni de câțiva metri pe întreaga lungime a șanțului de conductă. În unele porțiuni este posibil că acesta să fie de fapt fundul unor gropi menajere.

Inventarul neolitic este reprezentat într-o proporție covârșitoare prin fragmente ceramice. Acestea, din punctul de vedere al pastei din care au fost confecționate, sunt încadrabile unei specii ceramice semifine (descoperite în proporție foarte mică), precum și unei categorii ceramice de uz comun (majoritatea fragmentelor). Ca degresant a fost utilizat în special mâlul, de unde și aspectul făinos al ceramicii. S-a putut observa prezența în pasta vaselor a unor pietricele sau a cioburilor pisate.

Culoarea ceramicii este gălbuie, portocalie, roșcată, cărămizie (majoritatea) și, mai rar, datorită arderii secundare pe ea apar pete cenușii. Ornamentația ce apare mai des este aceea plastică și este reprezentată de butoni tronconici perforați și butoni alungiți. Un singur fragment a fost decorat prin linii incizate. Pasta de slabă calitate din care au fost confecționate vasele a făcut ca acestea să se păstreze într-o formă foarte fragmentară și corodată.

Am putut reconstitui doar un castron cu corpul arcuit și buza ușor adusă în interior, formă ce aparține categoriei ceramice semifine. În comparație cu descoperirile neolitice târzii publicate din zona Careiului (NÉMETI 1986-1987.15-21., IERCOȘAN

1997.23-58.), printre fragmentele ceramice de la Apa nu au fost găsite fragmente ceramice cu decor pictat.

Ceramica de factură Gáva provine din complexe ce aparțin acestei culturi, în special gropi menajere, precum și din stratul arător sau complexe din epoci ulterioare. Descoperirile de factură Gáva au apărut pe părțile mai înalte ale promontoriului, în apropierea ambelor terase traversate de șanțul de conductă. Fragmentele ceramice descoperite sunt încadrabile celor două categorii ceramice specifice culturii Gáva : speciei roșii de uz comun, precum și speciei de calitate mai bună.

Acestea din urmă se prezintă în următoarele nuanțe de culori : negru-lucios, negru metalizat în exterior și roșie în interior, negru în interior și brună în exterior, brună pe ambele fețe. Au putut fi reconstituite forme de castroane adânci cu marginea interioară a buzei îngroșată și o formă de ceașcă cu toarta supraînălțată. S-au mai descoperit și fragmente ce provin de la vase mari cu buza mult evazată.

Decorul este reprezentat atât prin caneluri late sau înguste cât și prin benzi ondulate de linii incizate. Pentru o încadrare cronologică a acestor descoperiri poate fi utilizat lotul ceramic din C16. Din acesta provin fragmente ceramice decorate cu benzi ondulate incizate, decor ce apare în cadrul descoperirilor de tip Gáva timpurii (KEMENCZEI 1984.71.).

Tot spre aceeași concluzie ne duce și prezența fragmentelor de castroane cu buza îngroșată în interior și nedecorate cu caneluri, formă ceramică a cărei prezență a putut fi constatată chiar și în materialele târzii de tip Suciul de Sus de la Lazuri.

parte importantă din complexele descoperite la Apa. Moșia Brazilor o reprezentau cele din epoca romană. Se poate urmări concentrarea lor în zonele dintre metri 485-705 și metri 50-105.

Este foarte probabil că complexele dintre metri 680-705 aparțin unui atelier de confecționat obiecte de bronz, pentru că a fost descoperit un fragment dintr-o placă de bronz, foarte probabil folosit ca materie primă, mai multe obiecte neidentificabile din bronz și un clește specializat din fier.

Menționăm descoperirea unui vârf de lance din fier. Din aceste complexe provin numeroase fragmente ceramice și vase reconstituibile. Predomină fragmentele de chiupuri și străchinile, unele cu motive lustruite.

Complexele dintre metri 50-105 sunt întrepătrunse de complexele din alte perioade. Platforma de chirpic din complexul 35b poate să aparțină unei locuințe de suprafață. Este importantă suprapunerea gropii cu pereți arși cu locuința din secolul VII-VIII. (Complex 29a) și descoperirea unui fragment de capac din pastă zgrunțuroasă, deasemenea într-o groapă cu pereți arși (Complex 31).

Relații între cele două grupuri de complexe sunt greu de stabilit. Diferența constatată în materialul arheologic, respectiv în diferența procentajelor dintre ceramica modelată la roată și ceramica modelată cu mâna poate să se datoreze atât diferențelor cronologice cât și diferențelor funcționale ale complexelor.

În punctul Apa-Moșia Brazilor au mai fost descoperite și complexe care se datează în secolul VII-VIII. Din aceste complexe se remarcă obiectivele 29a și 29b, care foarte probabil sunt părți ale aceleiași locuințe. Caracterul complexului 21 poate fi stabilit numai după efectuarea unor analize osteologice.

Bibliografie :

BADER 1978

T.Bader : *Epoca bronzului în Nord-Vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*. București. 1978.

IERCOȘAN 1997

N.Iercoșan : *Descoperiri arheologice în așezarea neolitică târzie de la Carei "Cozard". Groapa nr. 2. StCom Satu-Mare XIV.1997.23-58.*

KEMENCZEI 1984

T.Kemenczei : *Die Spätbronzezeit Nord-ostungarns*. Budapest. 1984.

NÉMETI 1986-1987

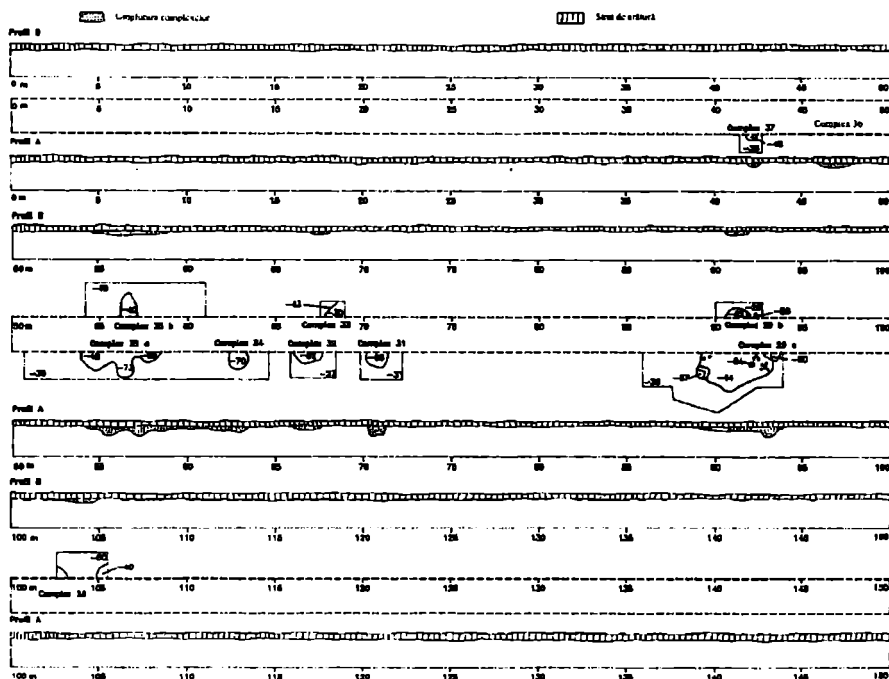
I.Németi : *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei*. StCom Satu-Mare. VII.VIII.1986-1987.15-61.

STANCIU 1995

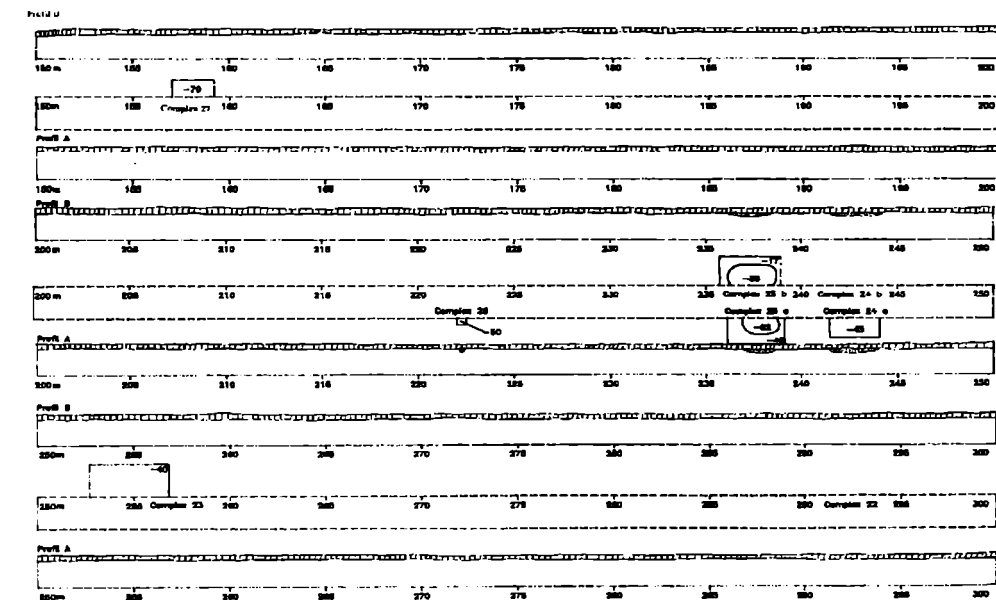
I. Stanciu: *Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș*. Ephem. Nap. V 1995.139-22.**Lista ilustrațiilor**

Grundul și profilele complexelor arheologice și ale santului de conductă.

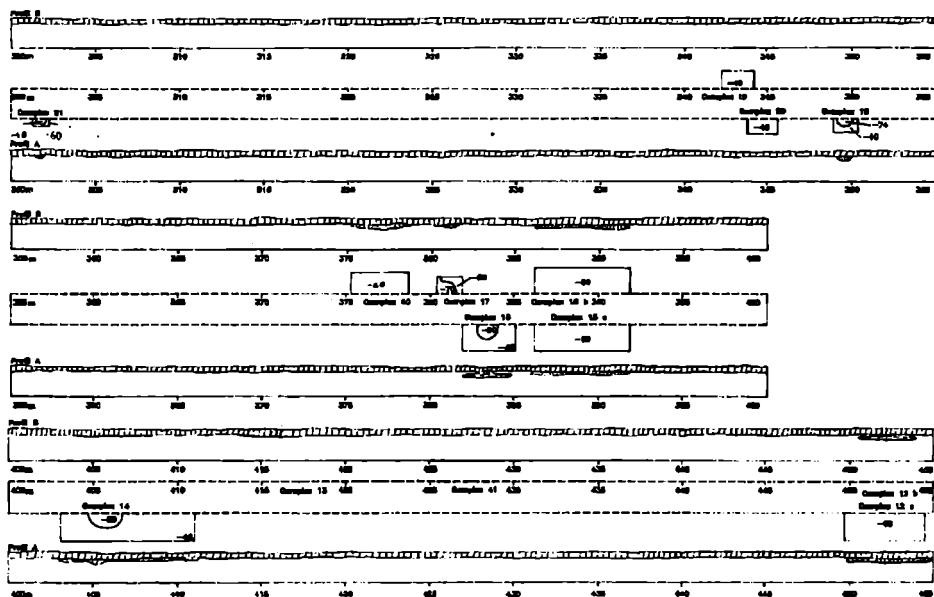
List of the figures*The ground and profiles of the archaeological assemblages and of the pipe groove.****The Saving Excavations from Apa
Summary****In Apa village , during april - may 1998 , there were carried out some saving excavations on the route of a gas pipe which was crossing the high bank of the Someș river.**As a result of the archaeological excavations which had the aim of saving the objectives partially destroyed by the excavation of the groove for the pipe , there were obtained artefacts belonging to the following ages and cultures.**1.Late neolithic - represented by a level of habitation.**2.Early Gava - being represented by the ceramics of 2 house -keeping pits.**3.Roman age - having the most numerous assemblages and archaeological material.**4.Early feudal age - represented by dwellings from the VII - VIII -th centuries.*

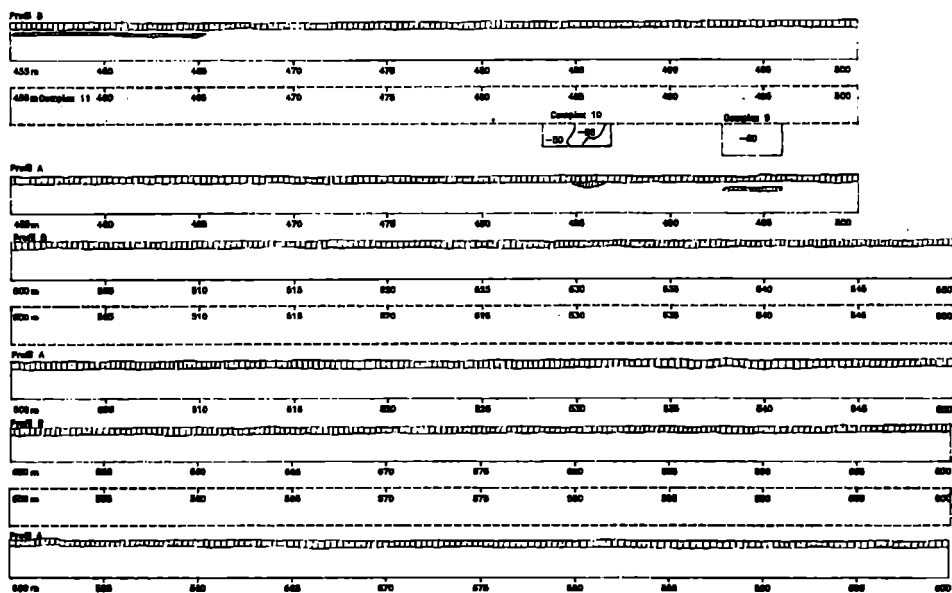
Planșa I

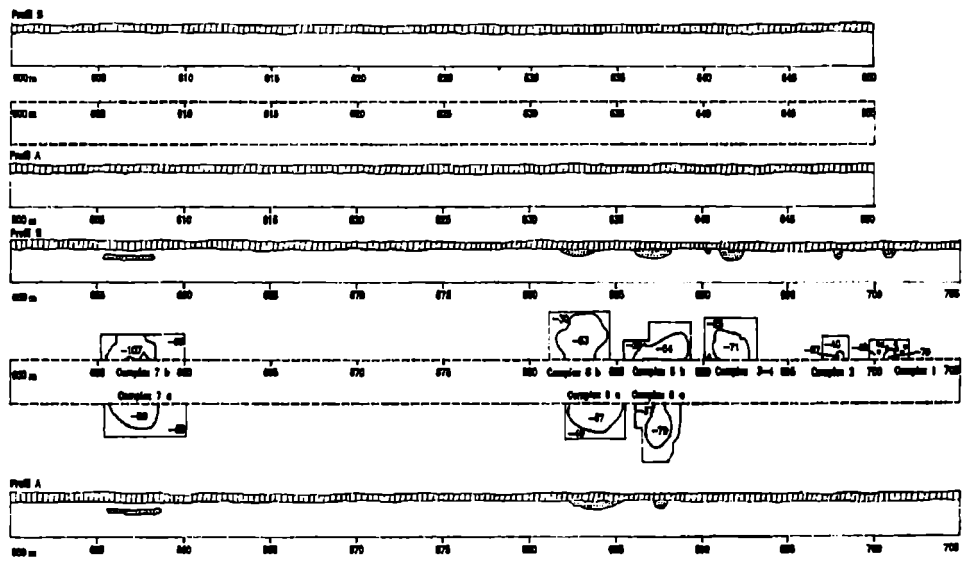
Planșa II

Planșa III

Planșa IV

Planșa V

Biserica catolică din Maramureș în sec. XIII-XVI*

Marius Diaconescu

1. Introducere

Istoria medievală a Maramureșului a atras atenția istoricilor din cauza multitudinii particularităților care o caracterizează. De obicei cercetătorii au fost tentați doar de subiectele “fierbinți”. În acest context multe teme, care se impun în cazul studierii istoriei regionale, au rămas neatinse. Printre ele se află și istoria bisericii catolice din Maramureș. Ea a fost abordată fragmentar și tangențial cu ocazia unor studii ori de istoria bisericii catolice sau reformată din Ungaria în general, ori în sintezele de istorie a Maramureșului. Dintre abordările de anvergură se remarcă Innocentius Simonchicz, care, în jurul anilor 1800, într-un capitol al unei lucrări de istorie a Maramureșului, rămasă în manuscris, redactată în stilul și la nivelul epocii respective, a încercat să demonstreze existența unei școli catolice la Hust¹. Pe de altă parte, istoricul de artă I. Henszlmann a realizat o trecere în revistă la mijlocul veacului trecut a bisericilor (clădirilor) maramureșene din perspectiva metodologiei pe care o practica².

Dacă istoria bisericii ortodoxe maramureșene a beneficiat de o mulțime de abordări, cea a catolicismului necesită încă atenția istoricilor. După cum vom sublinia pe parcurs, și acest domeniu se caracterizează prin particularisme. În studiul de față încercăm să surprindem cât mai multe aspecte ale istoriei catolicismului în Maramureș. Din păcate sărăcia informațiilor documentare – ele constituie sursa de informare principală – nu ne permite o abordare cvasi-totală a subiectului. Sperăm că unele lacune vor putea fi suplinite cu ocazia unor cercetări viitoare.

Am structurat lucrarea pe câteva puncte care să permită nuanțarea aspectelor importante din istoria bisericii catolice maramureșene. Astfel, în prima parte prezentăm informațiile pe care le-am descoperit despre fiecare biserică – termen prin care înțelegem atât lăcașul de cult, cât și comunitatea catolică aferentă. În partea a doua dezbatem structura și ierarhia bisericii catolice din Maramureș, de fapt și singurul aspect care s-a mai bucurat de atenția istoricilor. Sperăm că prin completările pe care le facem să clarificăm problema dreptului de jurisdicție episcopală. În ultima parte abordăm succint – din cauza informațiilor – chestiunea pătrunderii Reformei în Maramureș, cea care a cauzat, firește, încheierea unui capitol din istoria catolicismului în regiune.

* Lucrarea de față este partea a doua a unei istorii a catolicismului în Maramureș. Prima parte a abordat istoria mănăstirii eremiților: M. Diaconescu, ‘Catolicismul în Maramureș (I) – mănăstirea eremiților’, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIV, 1997, p. 123-132.

¹ Innocentius Simonchicz, *Noctium Murmaticarum Vigiliae* (în continuare *Noctium*), mss., Biblioteca Națională Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár), Budapest, Ungaria, secția de mss. (kéziratár), Quart. Lat., no. 274, I, f. 53-69

² I. Henszlmann, ‘A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei’, în *Archaeologiai közlemények*, Pest, IV, 1864, p. 127-157. Argumentele pentru datarea clădirilor sunt improprii.

2. *Bisericile catolice din Maramureș*

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea au început să vină oaspeții regali, adică populație germanică (așa-numiții sași) și în Maramureș. Prima localitate în care s-au așezat a fost Visk, la granița vestică a comitatului. Caracterul germanic al așezării s-a păstrat mult peste timp, căci, spre comparație cu celelalte așezări de oaspeți din regiune, aici se mai vorbea o limbă germană, desigur învechită și alterată, chiar la începutul secolului al XVIII-lea³. În 1272 satul Visk a fost dăruit de către regele Ștefan al V-lea familiei Hontpázmány Ujhely⁴, danie confirmată în 1281⁵. Primele informații despre oaspeții sosiți în Maramureș datează de la cumpăna secolelor XIII-XIV. În 1300 dania satului Visk a fost revocată, regele Andrei III oferindu-le nobililor proprietari alte moșii în schimbul satului și a cetății. Regele avea nevoie de satul și cetatea Visk pentru sprijinirea populațiilor sau oaspeților adunați în țara Maramureșului (*in subsidium populorum seu hospitum nostrorum <in terra> nostra Maramarus congregatorum*)⁶.

Tot la sfârșitul secolului al XIII-lea au început să se așeze noii coloniști și în alte locuri din Maramureș, unde peste câțiva ani vor funcționa așa numitele târguri de coroană: Hust, Teceu și Câmpulung. Aceste localități sunt sigur înființate de oaspeții regali. În aceeași perioadă au început să se stabilească și în Sighet, unde, probabil, exista anterior o așezare a autohtonilor⁷.

Înființarea noilor localități de către coloniștii germani – la care s-au adăugat și maghiari – a necesitat și asigurarea vieții spirituale pentru noua populație catolică. Stadiul încă incipient al colonizărilor este demonstrat și de faptul că, cu puțin timp înainte de 1300, episcopul de Eger (Agria) a sfințit locuri de biserici și cimitire în unele așezări din Maramureș⁸, adică în noile sate întemeiate de coloniști.

Grija pentru viața spirituală a fost de la început în atenția comunităților catolice nou înființate. Printre primele articole ale privilegiului acordat de regele Carol Robert oaspeților maramureșeni era reglementată și funcționarea parohiilor. Oapeții au obținut dreptul de a-și aduce preot după dorința și opțiunea lor, putându-l păstra pentru totdeauna. Preotul avea dreptul să își lase averea moștenire potrivit dorinței sale. Pentru întreținerea lui, oaspeții lăsau pe câmp dijma cuvenită⁹. Preoții au deținut în timp un loc important în comunitățile respective, deoarece adesea le-au reprezentat interesele.

Nu este exclus ca inițial comunitățile catolice să fi apelat la construcții din lemn, dar numai temporar. Din momentul în care dimensiunea comunității a permis efortul necesar, s-au construit lăcașuri de cult din piatră. Coloniștii veneau din zone unde monumentalul sfida greutățile construcției. Majoritatea bisericilor catolice maramureșene au fost construite din piatră. Excepții au făcut, după cum vom vedea, doar micile capele feudale ale nobililor maghiari sau români trecuți la catolicism. Numărul lăcașurilor de cult catolice indică, de asemenea, și dimensiunea comunității respective.

³ Mathias Bel, *Historia comitatus Maramorosiensis*, mss., Biblioteca Națională Széchényi, Budapest, Ungaria, secția de mss. (kéziratár), Fol. Lat., no. 3379, p. 68, 71.

⁴ R. Popa, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 47-48, nota 33.

⁵ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (în continuare: *Codex*), V/3, Budac, 1850, p. 87-88.

⁶ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900, p. 3-4.

⁷ Întemeierea Sighetului de către populația românească sau de către oaspeți este o chestiune încă insolubilă.

⁸ *Documente privind istoria României* (în continuare *DIR*), seria C, Transilvania, sec. XIII/II, p. 461; G. Fejér, *Codex*, VI/2, Budac, 1850, p. 192-193.

⁹ *DIR*, C, sec. XIV/III, p. 284. I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 9-10.

Prima biserică catolică a fost cea din Visk. Probabil că oaspeții au preluat de la vechii proprietari feudali construcția inițială, pe care au dezvoltat-o. Biserica din Visk era dedicată Sf. Nicolaie Confesorul ("*Sanctus Nicolaus Confessoris*")¹⁰. Dintre preoții care au funcționat aici îi cunoaștem doar pe trei: pe *Gregorius*, care a achitat dijma papală în 1332-1337¹¹, pe *Georgius*, rectorul bisericii care a depus jurământ episcopului de Eger în 1346¹², și pe *Iohannes*, pleban care, împreună cu alții, a participat la o hotărnicire dintre Câmpulung și Săpânța în 1373¹³. Averea bisericii – cea pe care o știm din documentele păstrate – a constat dintr-o moară pe apa Talaborului, la vărsarea lui în Tisa, care i-a fost dăruită de Iancu de Hunedoara. Veniturile ei au fost adesea deturnate de către comiții Maramureșului, fiind solicitată intervenția regelui Mathia pentru repunerea ei în drepturi în 1467¹⁴ și 1481¹⁵. Este singura biserică pe care o cunoaștem în Visk în Evul Mediu. Pe locul acestei biserici din sec. al XIII-lea¹⁶ s-a construit în 1790 un lăcaș nou¹⁷.

Cele mai multe lăcașuri de cult catolice – 7 – au fost construite în Hust. Importanța economică și strategică – exploatarea de sare din vecinătate și cetatea – au atras un număr mai mare de locuitori. Aici s-au aflat și o mare parte a funcționarilor comitatului, precum și o oarecare pătură de orășeni înstăriți.

Biserica despre care avem cele mai multe informații, dar care este și cea mai veche, este cea închinată Fericitei Elisabeta Văduva ("*Beata Elisabetha Vidua*"). Aceasta a fost cea mai importantă, deoarece avea cele mai multe averi, aici funcționa plebanul Hustului și vicarul Maramureșului. Plebania era biserica principală dintr-o comunitate.

Perioada construirii bisericii trebuie plasată la începutul sec. al XIV-lea¹⁸. Doar cercetările arheologice sau de istoria artei vor putea determina dacă există mai multe faze ale construcției. Din arhiva acestei biserici s-a păstrat până la noi un act deosebit de interesant prin multitudinea informațiilor. Este vorba de o confirmare și întărire pentru această biserică a unui privilegiu pentru indulgențe, acordat de o serie de legați papali, episcopi maghiari sau alți înalți ierarhi catolici¹⁹. În 24 ianuarie 1431 episcopul Dyonsiei, *Nicolaus*, vicar apostolic în episcopia Agriei ("*suffraganeusque alme ecclesie Agriensis in pontificalibus generalis*") a confirmat la cererea plebanului de Hust, *Symonis*, vechiul privilegiu al indulgențelor concepute bisericii Sf. Elisabeta prin bunăvoința sfinților părinți ("*quia privilegia indulgentiarum sancte Elisabetha matris ecclesie iam dudum formata a sanctis patribus benigniter concessa*"). Documentul conține o listă cu ierarhii catolici – legați papali și episcopi – care au conceput și confirmat acest drept de acordare a indulgențelor bisericii din Hust. Cel care a conferit primul privilegiu a fost "*frater Iacobus*

¹⁰ Franciscus Reti, *Chronologia Rei Cameralis Marmaticeae*, mss., Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca, fond: Colecția de documente și manuscrise vechi, cutia 14, fasc. 3, p. 51-52, 58.

¹¹ *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, Budapesta, 1887, p. 327 (1333 – *Gregorius sacerdotes de Visk* – 2 mărci de Kosice), 355 (1334 II – *plebanus de Wysk*), 371 (1335 I – *Wysk* – 48 de groși).

¹² I. Mihályi, *op. cit.*, p. 23-25.

¹³ *Ibidem*, p. 69-70.

¹⁴ F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 51-52.

¹⁵ *Ibidem*, p. 58. Actul din 1467 a fost confirmat în 1503 de regina Ana: Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta, DI. 24. 849. Tot aici, în copie simplă, la fel ca documentul anterior, actul din 1481.

¹⁶ Datarea în sec. al XV-lea de către I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 157, este improprie.

¹⁷ I. J. Kováts, *Magyar református templomok*, II, Budapesta, 1942, p. 619.

¹⁸ I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55, afirmă că această biserică ar fi fost construită în timpul regelui Mathia. Probabil această biserică a fost descrisă, fără a fi datată, de către I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 147-148, care nu mai cunoștea existența altor biserici în oraș (nici nu indică cui era dedicată).

¹⁹ Tiszántúli református egyházkerületi Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei és följegyzései (n.n. – fosta colecție a Liceului Reformat din Sighet), R 2579/55. Copie foto: Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta, DF 275.894. Actul este foarte deteriorat, rupt, cu lipsuri și pătat, ceea ce îngreunează și fragmentează exploatarea lui

*Mothoniensis*²⁰. În perioada următoare, până în 1431, privilegiul a fost întărit de mai multe ori de alți ierarhi: “*Stephanus Veniensis episcopus, Bodeslaus archiepiscopus Strigoniensis, Petrus Marsicanensis*²¹, *frater Iacobus prescriptus Mothoniensis, frater Mathias Salucernensis, frater Thomas Verensis episcopi, Nicolaus Agriensis episcopus*²², *Michael episcopus de eadem*²³ cum suo sufraganeo domino Ewerhardo episcopo Caronensi, *Stephanus episcopus Agriensis*²⁴, *idem Stephanus cum suis suffraganeis Mykowiensi, ... et Luca Zerinesi*²⁵ *episcopis, Georgius Vespremiensis*²⁶, *Petrussanctus Scardonensis*²⁷, *Matthias Lucerniensis, Vallentinus Suanensis*²⁸, ... *Iacobus archiepiscopus Thebariensis*²⁹ *et Nicolaus Sanctorensis episcopi*” (din cauza degradării documentului este imposibilă reconstituirea întregii liste). Printre cei care au concedat acest privilegiu de acordare a indulgențelor au fost trei episcopi de Eger – *Nicolaus, Michaelis* și *Stephanus* și mai mulți vicari de Eger. Privilegiul din 1431 a mai fost întărit ulterior de același episcop *Nicolaus* al Dyonisieiei, precum și de *Hermannus*, episcopul Tripolitaniei și vicar al Agriei în 1433 și 1446. Cel mai vechi ierarh al Ungariei care a conferit acest privilegiu a fost arhiepiscopul de Esztergom, *Bodeslaus* (1321-1328)³⁰. Fiindcă el apare în listă între două menționări ale primului ierarh catolic ce a conferit acest drept, “*frater Iacobus Mothoniensis*”³¹, rezultă că privilegiul inițial a fost conferit cel mai devreme în anii 1322-1328. Biserica Sf. Elisabetha din Hust a fost construită deci la cumpăna secolelor XIII-XIV.

Acordarea acestui gen de privilegiu era în practică în Ungaria medievală³². Dreptul respectiv de acordare a indulgențelor pe perioade diverse de timp era concedat nu numai de către papalitate, cât și de către episcopii și arhiepiscopii maghiari, dar și cei străini și legații papali³³. În general documentele originale nu s-au păstrat peste timp, o mare parte a acestor indulgențe fiind cunoscute din registrele papale. Privilegiul acordat bisericii din Hust aparține categoriei numite *quadragesima*, deoarece perioada de timp era de 40 de zile, în fiecare an, cu ocazia sărbătoririi patroanei – *B. Elisabetha Vidua*.

Acest drept de acordare a indulgențelor a adus o mulțime de beneficii bisericii din Hust. Credincioșii care au solicitat indulgențe au dăruit biserica din Hust cu bani, argintărie

²⁰ Potrivit listei ierarhilor catolici ai lui C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, SRE Cardinalum, ecclesiarum antistitum series*, I, Monasterii, 1913, p. 351, *Iacobus Mothoniensis* (Methone, în Grecia) a fost între 1322 și 1333. Doar o parte a ierarhilor de pe această listă am reușit să îi identificăm.

²¹ *Ibidem*, p. 327: *Petrus Marsicanensis* (Marsi, în Italia Inferioară) – între 1327-1336.

²² „Dörögdi Miklós” a fost episcop de Eger între 1330 și 1361. P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I, Budapest, 1996, p. 68.

²³ Documentul este deteriorat în porțiunea respectivă, fiind lizibilă doar litera M. Credem că este vorba de Szécsényi Mihály, episcop de Eger între 1363 și 1377. *Ibidem*, loc. cit.

²⁴ „pomázi Cíkó István”, episcop de Eger între 1387 și 1399. *Ibidem*, loc. cit.

²⁵ C. Eubel, *op. cit.*, p. 449: Luca, episcop de Severin între 1390-1394.

²⁶ *Ibidem*, p. 524: *Georgius Vespremiensis* (Veszprém, în Ungaria) între 1403-1412. Acest *Georgius* nu apare în lista lui P. Engel.

²⁷ *Ibidem*, p. 438: *Petrussanctus*, episcop Scardonensis între 1410 - 1420.

²⁸ *Ibidem*, p. 466: *Vallentinus Suanensis* (episcopie din Italia) între 1397-1402.

²⁹ *Ibidem*, p. 482: *Iacobus*, episcop Thoborinensis (episcopie din Italia), între 1411-1418.

³⁰ „Piast Boleszló”, arhiepiscop de Esztergom între 1321 și 1328. P. Engel, *op. cit.*, I, p. 63.

³¹ Ordinea este următoarea: “*frater Iacobus Mothoniensis, Stephanus Veniensis episcopus, Bodeslaus archiepiscopus*” [porțiune lipsă; întregit după sens] *Strigoniensis, Petrus Marsicanensis, frater Iacobus prescriptus Mothoniensis*” etc.

³² Chestiunea indulgențelor în Ungaria medievală nu a beneficiat de o literatură de specialitate bogată. O abordare sintetică a chestiunii indulgențelor a fost realizată recent: J. Sümegi, ‘Adatok a penitencia és a bűcsük történetéhez a középkori Magyarországon’, în *Hermann Egyed emlékkönyv* (szerkesztette: J. Sümegi és I. Zombori), Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998, p. 101-153.

³³ *Ibidem*, p. 125-127.

și pământuri. În mai multe localități din comitatele Maramureș, Bereg și Ugocea biserica deținea, în urma donațiilor beneficiarilor de indulgențe, între 1 și 15 iugăre de pământ³⁴.

Vechile privilegii prin care a fost dotată de regii Ungariei cu venituri de la Cămara de sare maramureșeană au fost distruse cu ocazia incursiunii moldovenilor din 1469. În 1474 regele Mathia a dăruit din nou această biserică cu 1200 de pietre de sare anual de la Cămara de sare a Maramureșului. Pentru întreținerea preotului (*rectores sew plebani eiusdem ecclesie*) erau date de asemenea 40 de pietre de sare anual, cu obligația ținerii unei slujbe săptămânale în cinstea Sfântei Fecioare³⁵. În 1486 regina Beatrix a confirmat privilegiile anterioare conferite de Iancu de Hunedoara și Mathia – sunt menționate privilegiile primite de la cei doi – și a mărit subsidiul la 2000 de pietre anual, la cererea preotului *Franciscus*, “*pro celebrandis certis missis et pro vestitura plebanorum et vicariorum eiusdem ecclesie*”³⁶. Preotul acestei biserici, care a îndeplinit de obicei și funcția de vicar al Maramureșului, administra și o parte a satelor Lipce și Herince. La porunca regelui Mathia, în 1479 plebanul Hustului și preotul acestei biserici, *Petrus*, era introdus de către Conventul din Lelesz în stăpânirea a 13 sesii iobăgești din Lipce și a altora din Herince³⁷.

Dintre preoții acestei biserici îi cunoaștem pe plebanul *Simonis*, atestat între 1431 și 1462³⁸; în 1462 pe *Iohannes*³⁹; în 1474 magistrul *Clemente de Berky*⁴⁰; între 1476⁴¹ și 1480⁴² pe plebanul *Petrus (Dranyan)*; în 1486 pe *Franciscus*⁴³; iar pe *Martinus* între 1520⁴⁴ - 1531⁴⁵. Probabil aici a funcționat în anii 1332-1337 plebanul *Gregorius*, care a achitat dijma papală⁴⁶.

O altă biserică din Hust a fost cea dedicată Sf. Ecaterina (“*Beata Catherina Virginis et Martiris*”). Potrivit aserțiunii lui I. Simonchicz, această biserică ar fi fost construită în timpul regelui Vladislav al II-lea⁴⁷. Construcția ei poate fi plasată în a doua jumătate a sec. al XV-lea, probabil în ultimii ani de domnie ai regelui Mathia și primii ani ai lui Vladislav al II-lea. În 1515 rectorul *Matthias* solicita sprijin financiar regelui, acuzându-i pe predecesorii săi (e vorba de cel puțin doi predecesori deci) de neglijență în administrarea averii bisericii, din care cauză supraviețuirea cotidiană a devenit o problemă. Regele a dăruit din veniturile Cămării de la Coștiui 1200 de pietre de sare anual, cu obligația ținerii a două slujbe săptămânale, una în cinstea Sf. Ana, iar cealaltă pentru patroana bisericii, *Beata Catherina*, dând porunci stricte funcționarilor pentru respectarea

³⁴ *Supra*, nota 19. Pe verso, este o listă cu averile dobândite de biserică de pe urma acestui privilegiu al indulgențelor, realizată de plebanul *Simonis* între 1439 și 1462.

³⁵ Dl. 25.201/2, 3. În copie la Egyetemi könyvtár (Biblioteca Universitară), Budapest, Collectio Hevenessiana, tomus L, p. 148.

³⁶ Dl. 17.804.

³⁷ F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 57-58.

³⁸ Vezi *supra*, nota 19.

³⁹ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 441.

⁴⁰ Dl. 25.201/2.

⁴¹ Dl. 70.984. F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 57-58.

⁴² Tiszántúli református egyházkerületi Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei és följegyzései, R 2579/93.

⁴³ Dl. 17.804.

⁴⁴ Dl. 84.639.

⁴⁵ I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55.

⁴⁶ *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 327 (1333 I - *Gregorius de Huzth de Maramorisio* - 36 groși); p. 330 (1334 I - *Gregorius plebanus de Hust* - 24 groși); p. 356 (1334 II - *Hucz*); p. 371 (1335 I - *plebanus de Hust* - 30 groși).

⁴⁷ I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55.

acestui privilegiu⁴⁸. Singurul preot pe care îl cunoaștem este același *Matthias*, care mai este atestat încă în 1531⁴⁹.

Nobilul de origine română din Hațeg, Ioan Cândreș, a construit în perioada în care a fost castelan la Hust o capelă din piatră dedicată Sf. Fecioare ("*Beata Maria Virginis*"). La rugămintea lui, Iancu de Hunedoara a înzestrat-o în 1449 cu 12 de florini de aur anual din veniturile cămării maramureșene⁵⁰. Probabil această capelă era situată în interiorul cetății Hust. Preotul acesteia era plătit în deceniul 4 al secolului al XVI-lea din veniturile cetății⁵¹.

La sfârșitul secolului al XV-lea un orășean bogat, Albert Literatul, a construit biserica cu hramul "*Sancta Crucis*" și a dotat-o cu veniturile unei mori de pe râul Hust. În 1492 a obținut de la regina Beatrix o diplomă care confirmă și întărirea donația⁵². În 1531 aici funcționa preotul *Iohannes*⁵³.

O altă biserică, mai bine zis o capelă, care a funcționat în Hust, este cea dedicată Sf. Rege Ștefan (*Sanctus Stephanus Rex*). Din averea acestei capele știm doar despre o bucată de pământ de lângă podul de peste Baranya între 1439-1462⁵⁴. În 1531 aici funcționa preotul *Gregorius*⁵⁵.

Potrivit manuscrisului lui I. Simonchicz, în Hust ar mai fi existat următoarele lăcașuri de cult în 1531: biserica dedicată lui "*Sancti Michaelis Archangeli*", cu preotul *Nicolaus* și "*Omnium Sanctorum*", cu preotul *Andreas*⁵⁶. Din păcate alte informații documentare nu mai deținem despre aceste lăcașuri de cult.

Biserica din Teceu a fost probabil construită la cumpăna secolelor XIII-XIV⁵⁷. Informațiile despre aceasta sunt extrem de reduse: memoria documentelor i-au păstrat doar pe plebanii bisericii din 1334-1335, *Benedictus*, care a achitat dijmele papale⁵⁸, din 1336, *Paulus*, care participa împreună cu un alt reprezentant al comunității la stabilirea hotarelor dintre Teceu și Bedeu⁵⁹ și pe *Ioannes*, care solicita confirmarea unor drepturi regelui Albert în 1439 împreună cu preoții din Hust și Sighet⁶⁰.

Biserica din Câmpulung s-a construit probabil la începutul secolului al XIV-lea⁶¹ și era dedicată lui "*Sancti Martini*"⁶². Potrivit dijmelor papale aici funcționa plebanul

⁴⁸ F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 67-68. I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 59 b. O copie a documentului se află în Colecția Hevenessiana, Egyetemi Könyvtár, Budapest, tomus L, p. 147.

⁴⁹ I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 55. 68b.

⁵⁰ A. A. Rusu, I.-A. Pop, I. Drăgan, *Izvoare privind Evul Mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, Cluj-Napoca, 1989, nr. 148, p. 173, după o copie simplă din sec. al XVII-lea, DL 25.201/4. Originalul la Tiszántúli református egyházkerületi Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztójka család iratai, oklevelei, följegyzései, R 2579/63.

⁵¹ Arhivele Naționale Maghiare, Budapest, Magyar Kamara Archivum, E 185, Archivum familiae Nadásdy, 59 cs., 26 tétel, f. 1-2.

⁵² Copie simplă a documentului într-un mss. al lui Gustav Wenzel, *Analecta historica comitatum de Marmarus concernentia*, mss., Biblioteca Națională Széchényi, Budapest, Ungaria, secția de mss. (kéziratar), Quart. Lat., no. 2384, f. 130, fără trimitere arhivistică.

⁵³ I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 55.

⁵⁴ "*tercia pars cuius est Capelle sancti regis Stephani*", potrivit registrului bisericii Sf. Elisabeta realizat de plebanul *Simonis* între 1439 și 1462. Cf. *supra*, nota 19.

⁵⁵ I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 55.

⁵⁶ *Ibidem*, loc. cit.

⁵⁷ I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 156, o datează fără argumente în sec. al XV-lea.

⁵⁸ *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 327 (1334 – *Benedictus de Chechu* – 60 de groși); p. 356 (1334 II – *plebanus de Tentev*); p. 371 (1335 I – *Tenkev* – 48 de groși).

⁵⁹ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 13-14.

⁶⁰ DL 13.358.

⁶¹ I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 147, o datează în sec. al XV-lea, fără argumente. A remarcat transformările moderne.

⁶² I. Simonchicz, *Noctium.*, II, f. 88.

Iohannes, care achita pentru parohia sa 6 și, respectiv 12 groși⁶³, jumătate față de cel din Hust și Sighet, ceea ce indică dimensiunea mai redusă a comunității. Biserica originală s-a construit la începutul veacului al XIV-lea⁶⁴.

În Sighet a funcționat în epoca medievală o biserică de dimensiuni impresionante pentru regiunea respectivă – biserica dedicată “*Sancti Emerici*”. Această biserică a atras vii dispute istoriografice datorită stilului construcției. Există un punct de vedere potrivit căreia biserica ar fi fost construită inițial pentru populația ortodoxă românească din regiune, deoarece nu avea sacristia indispensabilă cultului catolic⁶⁵. Se susține că în 1352 regele Ludovic a dăruit-o coloniștilor, schimbându-i-se cu această ocazie și hramul în “*Sanctus Emericus*”. Afirmatia este pur și simplu gratuită, deoarece, dacă în diploma din acel an, cu ocazia confirmării privilegiului din 1329 dat așezărilor de oaspeți regali maramureșeni, este inclus și Sighet-ul, la cererea preotului de aici, nu înseamnă că acest an trebuie luat ca punct de reper pentru o eventuală transformare a lăcașului de cult. În primul rând actul este pur și simplu o confirmare a vechilului privilegiu carolin. Preotul *Benedictus* reprezenta, în calitate de delegat, interesele întregii comunități de oaspeți regali din Sighet⁶⁶. De ce doar acum s-a introdus în privilegiu și Sighet-ul? Probabil că aici existase o așezare mai veche, care nu a fost întemeiată de oapeții germani. Pe de altă parte, preotul avea și funcția de vicar al Maramureșului, ceea ce indică faptul că biserica sa era destul de importantă. Același preot a fost angrenat în 1346 în conflictul pentru jurisdicție episcopală dintre episcopiile de Eger și de Alba Iulia⁶⁷. Tot el a funcționat și în perioada 1332-1337, când este menționat în dijmele papale⁶⁸.

Data construcției este discutabilă și, probabil doar cercetările arheologice ar putea să o stabilească. Datarea lansată în istoriografia maghiară – sec. XI-XII⁶⁹ – este exagerată⁷⁰. Dimensiunea și stilul arhitectonic al bisericii din Sighet intrigă specialiștii la speculații variate⁷¹.

În afară de preotul *Benedictus* din 1346, mai îl cunoaștem pe plebanul *Anthonius* din 1439, care solicita, împreună cu cei din Hust și Teceu, confirmarea unor drepturi regelui Albert⁷².

În afara bisericilor din cele cinci târguri de coroană au mai existat în Maramureș câteva capele sau biserici catolice. La Coștiui s-a construit cândva în secolul al XV-lea o capelă în care slujea preotul de la biserica din Sighet. Obligații asemănătoare au avut față de tăietorii de sare și preoții din Hust și Teceu. În 1439 plebanii din Hust, Teceu și Sighet s-au plâns regelui Albert că nu le erau respectate vechile drepturi și privilegii de către comiții cămării. Ei susțineau că din vechime primeau 12 dinari (așa numiții *odvarpenz*) săptămânal, câte o bucată de postav anual, și câte o piele pentru celebrarea slujbei săptămânale, precum

⁶³ *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 330 (1334 I – *Iohannes plebanus de Longo Prato*); p. 356 (1334 II – *sacerdotes de Zozywmezew*); p. 371 (1335 I – *plebanus de Hozcowmezew* – 6 groși).

⁶⁴ Biserica este datată de R. Popa, *op. cit.*, p. 226, la începutul sec. al XIV-lea. Cf. și I. Kováts, *op. cit.*, p. 613.

⁶⁵ C. Petranu, ‘Biserica reformată din Sighet și bisericile de lemn din Maramureș’, în *AIIIN*, Cluj, X, 1945, p. 327-328. Tor aici și bibliografia problemei.

⁶⁶ I. Simonchicz, *Noctium*, II, f. 106.

⁶⁷ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 23-25.

⁶⁸ *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 330 (1334 I – *Benedictus plebanus de Dygnet* – 24 groși); p. 355 (1334 II – *Zyger*); p. 371 (1335 I – *Ziget* – 48 groși).

⁶⁹ I. J. Kováts, *op. cit.*, II, p. 617.

⁷⁰ I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 153, a datat-o în sec. al XIII-lea. R. Popa, *op. cit.*, p. 226, nota 57, l-a contrazis, plasând construcția la mijlocul veacului al XIV-lea. Considerăm că problema nu a fost definitiv încheiată, doar cercetările arheologice putând-o rezolva.

⁷¹ Descrierea a fost efectuată de I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 153-154.

⁷² Dl. 13.358.

și sare de la tăietori, pe care o puteau vinde în fața ocnelor. Comitele cămării, *Brapióni de Laak*, nu a mai respectat dreptul preoților referitor la sare, obligându-i ca pentru 100 de pietre să primească 20 de dinari. Vechiul privilegiu a fost conferit de regina Elisabeta (mama lui Ludovic cel Mare). În urma abuzului comitelui, preoții au solicitat regelui Albert confirmarea lui⁷³. Un document din 1530 este mai explicit. Tăietorii de sare au adresat o petiție regelui în care îl informau că potrivit vechilor lor libertăți, capelanii bisericii din Sighet erau obligați să facă slujbe Vinerea, Sâmbăta și Duminica în capela de la Coștiui, primind ca plată sare pe care puteau să o vândă, dar comitele cămării din acea vreme nu mai respecta acest obicei⁷⁴. Deci cel puțin până la mijlocul secolului al XVI-lea această capelă nu avea preot propriu, ci aici servea unul din Sighet.

În vestul comitatului funcționau câteva biserici catolice mai mici, legate nu de o comunitate maghiară sau germană, ci de nobilii proprietari. La cumpăna secolelor XIV-XV o parte a familiei nobiliare din Dolha a adoptat catolicismul. În 1419 au solicitat ca biserica închinată "*Sanctae Catherinae*" din satul Sarkad și cea lui "*Sancti Michaeli Archangeli*" din Makaria să depindă direct de arhiepiscopia de Esztergom⁷⁵. Pe aceste două proprietăți ale lor, Sarkad și Makaria, existau la începutul secolului al XV-lea comunități catolice, care aveau – în 1418 – biserici de lemn și cimitire distincte de comunitățile ortodoxe din satele respective⁷⁶. Pe la mijlocul sec. al XV-lea nobilii de Dolha au construit o biserică din piatră pe proprietatea principală a familiei – Dolha – care mai exista în prima jumătate a secolului nostru⁷⁷.

În satul Domnești (Urmező) a existat, probabil din a doua jumătate a veacului XV, o biserică catolică, deoarece aici este menționată una reformată la începutul sec. al XVII-lea⁷⁸. Anterioritatea unei biserici catolice era posibilă ori în contextul catolicizării familiei nobile române de aici, ori datorită faptului că satul a intrat după desherența vechilor proprietari, puțin înainte de 1500, în proprietatea familiei nobile maghiare Pogány. Noii proprietari au colonizat probabil locuitori maghiari sau și-au construit o biserică de curte.

În afară de aceste biserici și comunități catolice, au mai funcționat în Maramureș două mănăstiri⁷⁹. Cea eremită de la Remeți, de lângă Teceu, a funcționat după 1360 până la Reformă⁸⁰. Despre funcționarea unei mănăstiri benedictine la Hust avem doar informații târzii. Potrivit unor relatări târzii, cu ocazia promovării Reformei în Hust, în 1547, promotorul ei, Tamás Huszti Lovász, ar fi fost alungat din oraș de călugării de la mănăstirea "*Sancta Elena*"⁸¹.

⁷³ DI. 13.358.

⁷⁴ Al. Dobosi, 'Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul mediu (sec. XIV-XVI)', în *SCIM*, II, 1951, fasc. 1, p. 163.

⁷⁵ B. Iványi, *A romai szent birodalmi széki gróf Teleki család Gyömrői levéltára*, Szeged, 1937, nr. 141, p. 110-111.

⁷⁶ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 223.

⁷⁷ Informația și datarea a fost preluată, fără posibilitatea practică a unei verificări, după I. J. Kováts, *op. cit.*, II, p. 613.

⁷⁸ F. A. Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, 1728, p. 609-610.

⁷⁹ A. Meszlényi, *Az egri érsekség felállitásának s a kassai és szatmári püspökségek kihalásának a története*, Budapest, 1938, p. 35, susține, fără argumente, că ar fi existat în mai multe locuri mănăstiri franciscane. Nu cunoaștem nici o mănăstire franciscană în Maramureș!

⁸⁰ Pentru istoria acestei mănăstiri: M. Diaconescu, 'Catolicismul în Maramureș (I) – mănăstirea eremitelor', în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIV, 1997, p. 123-132.

⁸¹ F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 108. Din relatarea preluată de F. A. Lampe nu rezultă cărui ordin aparținea mănăstirea. Dar A. Meszlényi, *op. cit.*, p. 35, susține că a existat o mănăstire benedictină la Hust, dar care, fiind proaspăt înființată, nu a reușit să se dezvolte din cauza Reformei. Din păcate nu face trimitere la nici o sursă sau bibliografie. Tentativele noastre de a găsi alte informații despre această mănăstire benedictină au rămas fără rezultat. În istoria

Biserica catolică din Maramureș este strict legată de comunitățile de maghiari și germani din cele cinci târguri de coroană – Hust, Visk, Teceu, Câmpulung și Sighet – și, într-o mai mică măsură, de catolicizarea unor familii nobile românești.

3. Organizarea bisericii catolice maramureșene

Întemeierea noilor așezări și, implicit, fundarea noilor biserici catolice, au ridicat probleme delicate pentru organizarea și structura ierarhică. Situată la marginea regatului într-o zonă de interferență a jurisdicției mai multor episcopate a generat conflicte între forurile ecleziastice catolice. Pe de altă parte, structurarea bisericilor pe plan local a cunoscut o evoluție determinată atât de disputele dintre episcopii, cât și de situarea îndepărtată față de un centru episcopal propriu-zis.

Cu excepția tratărilor expeditivite din lucrările generale⁸², trebuie menționate câteva contribuții în domeniu. G. Pray nu plasa direct Maramureșul printre comitatele de sub jurisdicția episcopiei de Agria. Cunoscând doar actul prin care regele Andrei al II-lea acorda episcopiei ardelene dreptul de jurisdicție, conchide că regiunea a aparținut acesteia și doar în epoca modernă (*post aetatem Pazmani* – sec. al XVII-lea -n.n.) a revenit episcopiei de Eger⁸³.

Un manuscris al canonicului episcopiei de Eger, József Nováky (1753-1827), despre demnitarii episcopiei respective a fost publicat la începutul secolului XX. Autorul, după enumerarea informațiilor documentare – pe care le vom discuta imediat – conchide că Maramureșul a rămas sub jurisdicția episcopiei de Eger după 1346⁸⁴.

F. Balássy⁸⁵, dedică arhidiaconatului de Maramureș un capitol întreg (*A maramarosí főesperesi kerület*) dintr-o istorie a constituirii episcopiei de Eger. Susține că inițial teritoriul Maramureșului se afla sub jurisdicția episcopiei ardelene, dar ulterior episcopul de Eger a dobândit dreptul respectiv, declanșându-se conflictul dintre cei doi episcopi. Analizând evoluția conflictului, fără să cunoscă documentele interne maramureșene, conchide că arhidiaconatul de Maramureș s-a transformat într-un vicariat. Vicarul nu era vreun canonic de Eger, ci un pleban, asemănător cu plebanul *Benedictus* de Sighet din 1346, din care cauză nu mai întâlnim în documentele ulterioare nici un arhidiacon de Maramureș. Ipoteza lansată de acest istoric este cea viabilă, fiind confirmată de analiza documentelor interne maramureșene (pe care istoricul nu le-a cunoscut)!

Autorul unei istorii a episcopiei ardelene, J. Temesváry⁸⁶, susține că inițial Maramureșul se afla sub jurisdicția episcopiei ardelene, drept însușit de episcopul de Eger în urma donației regelui Andrei III. După conflictul din anii 1300, din existența arhidiaconului de Maramureș printre canonicii episcopiei de Eger și din listele dijmelor papale, conchide că decizia Scaunului Papal a fost împotriva episcopului ardelean.

Istoricul B. Kovács afirma recent că în 1404 vicarul din Tășnad al episcopiei ardelene a devenit superiorul bisericilor catolice maramureșene. Concluzionează că episcopia

mănăstirilor benedictine din Ungaria a lui J. Lajos Csóka, *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, München, 1980, nu am găsit nici o informație despre existența unui asemenea lăcaș la Hust.

⁸² I. Sugár, *Az egri püspökök története*, Budapest, 1984, p. 86-87, 111. A. Meszlényi, *op. cit.*, p. 34-35.

⁸³ G. Pray, *Specimen hierarchiae Hungariae*, I, Posonii et Casoviae, 1776, p. 195. 198-201.

⁸⁴ [J. Nováky], 'Memoria dignitatum et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis', în *Adatok az Egri egyház megye történetéhez*, IV, Eger, 1908, p. 65-67; p. 87.

⁸⁵ F. Balássy, 'Az egri egyházmegye alakulása', în *Emlékkönyv Kis-Aponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére*, Eger, 1865, p. 83-87. A fost preluat de A. Meszlényi, *loc. cit.*

⁸⁶ J. Temesváry, *Erdély középkori püspökei*, Cluj-Kolozsvár, 1922, p. 91-96, 146.

Ardealului a acaparat definitiv bisericile din Maramureș, aducând ca argument și lipsa ierarhilor maramureșeni – arhidiaconi – pe lista capitularilor de Eger⁸⁷.

Diversitatea opiniilor în istoriografie impune de la sine o tentativă de clarificare a exercitării dreptului de jurisdicție episcopală asupra bisericilor catolice maramureșene.

Disputele aprinse pentru dreptul de jurisdicție episcopală asupra Maramureșului s-au desfășurat la cumpăna secolelor XIII-XIV între episcopiile de Eger și cea de Alba Iulia. Premisele acestui conflict s-au conturat la mijlocul secolului al XIII-lea. La începutul secolului al XIII-lea episcopia de Eger a primit de la regii Ungariei, Andrei al II-lea și Bela al III-lea, dreptul de a strânge dijma episcopală din comitatele Bereg și Ugocea, privilegiu confirmat în 1261 regele Bela al IV-lea⁸⁸. Regele Ștefan al V-lea a întărit acest privilegiu în 1271⁸⁹. În virtutea acestor privilegii, episcopul de Eger a deținut jurisdicția și asupra Viskului și a celorlalte așezări nou întemeiate, care din punct de vedere administrativ făceau parte încă din comitatul Ugocea. Privilegiul menționa dreptul episcopului și asupra așezărilor ce se vor înființa! O schimbare de fond a intervenit în 1288, când regele Ladislau IV Cumanul a dăruit dijmele din comitatul Ugocea episcopului de Alba Iulia⁹⁰. Cauzele acestei cedări sunt necunoscute, însă efectul a constat în deschiderea unei îndelungate dispute interepiscopale. Oricum, nu se poate susține că inițial Maramureșul a fost inițial sub jurisdicția episcopiei ardelene. Primele comunități catolice – sigur cea din Visk – care mai făceau parte din punct de vedere administrativ din comitatul Ugocea, au fost până în 1288 sub jurisdicția episcopului de Eger.

Cu puțin înainte de 1300 s-a modificat și statutul juridic al Maramureșului prin constituirea sa ca și comitat distinct⁹¹. În noul context administrativ creat, episcopia de Eger a încercat să reintre în posesia vechilor drepturi. În anul 1299 episcopul ardelean îl acuza în fața regelui pe episcopul de Eger că i-a încălcat drepturile sale și s-a grăbit să sfințească niște locuri de cimitire în câteva sate din Maramureș⁹². Regele a anulat o donație anterioară în favoarea Eger-ului pentru dreptul de jurisdicție spirituală asupra Maramureșului, după ce arhiepiscopul de Kálocsa, superiorul ierarhic al episcopului ardelean, a demonstrat că țara Maramureșului era între hotarele diocezei Transilvaniei⁹³. Probabil că episcopul de Eger a primit privilegiul cu puțin timp înainte de această plângere din februarie 1299. Este încă un indiciu că această dispută s-a acutizat pe fondul înființării comitatului Maramureș în acești ani. Regele a apelat la o delegație formată din episcopul de Oradea, *Emericus*, și vicecancelarul curții regale, prepozitul de Titel, *Ladislau*, care au convocat pe nobilii din acele părți și au confirmat că Maramureșul era și a fost între limitele diocezei ardelene. În consecință, regele l-a mandatat pe capelanul curții regale să îl introducă pe episcopul ardelean în drepturile sale.

Capacitatea delegației regelui de a se documenta la fața locului este discutabilă. Care nobili ai acelor părți au fost convocați? Doar locuitorii din Visk și celelalte așezări de oaspeți erau catolici, la fel ca și familia nobiliară Ujhelyi, proprietară în regiune. Până

⁸⁷ B. Kovács, *Az Egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger, 1987, p. 61.

⁸⁸ G. Fejér, *Codex*, Budae, 1829, IV/3, p. 43: "*decimas omnium forestarum nostrarum et noualium praediorum nostrorum fundatorum et fundandorum*".

⁸⁹ *Ibidem*, V/1, Budae, 1829, p. 157.

⁹⁰ F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermanstadt, 1892, p. 159.

⁹¹ Primele menționări ale titlului de comite de Maramureș sunt din 1299: "*Nicolao woywode comite de Vgucha et de Maramoristio*" – DI. 107.417; 107.418.

⁹² DIR, C, XIII/II, p. 461; G. Fejér, *Codex*, VI/2, Budae, 1850, p. 192-193; DI. 26.368.

⁹³ G. Fejér, *Codex*, VI/2, p. 192-194: "*utrum terra Maramoros vocata intra terminos et limites Diocesis Transilvaniae existat nec ne*".

recent ei aparținuseră din punct de vedere administrativ de comitatul Ugocea, care era din 1388 sub jurisdicția episcopului ardelean.

Probabil că episcopul de Eger s-a împotrivit – chiar sprijinit de rege – căci în anul 1300 episcopul de Alba Iulia a apelat la judecata Scaunului Papal pentru rezolvarea conflictului. El l-a acuzat de încălcarea canoanelor și de însușirea dreptului zeciuielii și a jurisdicției spirituale pe ierarhul de la Eger⁹⁴.

În favoarea cui a decis Scaunul Papal putem deduce din faptul că în dijele papale din anii 1330-1337 Maramureșul era înscris în cadrul episcopiei de Eger⁹⁵ și tot în acești ani exista printre capitularii de acolo și un arhidiacon de Maramureș⁹⁶. Dar succesul episcopiei de Eger a fost temporar, deoarece conflictul s-a redeschis peste puțin timp, fiind implicați și preoții locali.

Pe fondul acestui conflict s-a reorganizat și structura locală a bisericii maramureșene într-un vicariat. Înainte de 1346 episcopul ardelean a reușit să și-l supună pe vicarul Maramureșului, preotul *Benedictus* din Sighet⁹⁷. Într-un concurs de împrejurări necunoscute, episcopul de Eger l-a obligat pe preot să-i jure credință și supunere, sub pedeapsa încarcerării și a confiscării averii. Ca girant al supunerii sale era preotul din Visk, *Georgius*, care a jurat că îl va supraveghea pe vicar⁹⁸. În perioada următoare Maramureșul a rămas sub jurisdicția episcopiei de Eger, căci episcopii și vicarii ei au confirmat de mai multe ori privilegiul de acordare a indulgențelor concedat bisericii Sf. Elisabetha din Hust⁹⁹.

Evoluția ulterioară a conflictului o putem doar parțial urmări datorită sărăciei informațiilor documentare. A. Szirmay a publicat în rezumat un document din 1404 emis de "*Crisogonus de Chernavoda vicariusque de Thasnad, per comitatus Zownuk, Ugacha et Maramaros in spiritualibus generalis*"¹⁰⁰. Contextul în care acest vicar al episcopiei ardelenne a devenit superiorul bisericilor catolice din Maramureș este indescifrabil. Este drept că din 1346 până prin 1439 nu cunoaștem nici un vicar al Maramureșului. Probabil în 1404 s-a consumat doar un moment episodic al disputei dintre cele două foruri catolice¹⁰¹.

Conform surselor din secolele XV-XVI, Maramureșul a reintrat sub jurisdicția episcopiei de Eger. Privilegiul indulgențelor pentru biserica Sf. Elisabeta din Hust a fost confirmat în 1431 de Nicolaie, episcop al Dyonișiei și vicar al episcopiei de Eger, cu permisiunea episcopului diocesei respective – "*libero consensu reverendi in Christo patris et domini episcopi dyocesi ecclesie Agriensis prescripti cuius ex permissione curam gerimus*"¹⁰². Iar printre cei care au confirmat privilegiul în sec. XIV-XV sunt o serie de episcopi și vicari de Eger¹⁰³.

⁹⁴ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 1-2.

⁹⁵ *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 330.

⁹⁶ *DIR*, C, XIV/III, nr. 1, p. 1; nr. 57, p. 254; nr. 127, p. 291. J. Nováky, *op. cit.*, p. 65, 94, pomenește de un arhidiacon *Georgius* de Maramureș încă din 1329!

⁹⁷ B. Kovács, *op. cit.*, p. 61. *Ibidem*, p. 178, nota 514, îl combate pe F. Balássy care susține apartenența Maramureșului de episcopia de Eger sub forma unui vicariat. Cf. F. Balássy, *op. cit.*, p. 87.

⁹⁸ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 23-25.

⁹⁹ Vezi *supra*, nota 19 și următoarele.

¹⁰⁰ A. Szirmay, *Notitia politica, historica, topografica incliti comitatus Ugochiensis*, Pestini, 1805, p. 29.

¹⁰¹ F. Balássy, *op. cit.*, p. 87, comentând documentul din 1404, admitea existența unui drept al episcopiei ardelenne asupra Maramureșului, dar fără o exercitare efectivă a lui.

¹⁰² Vezi *supra*, nota 19.

¹⁰³ Vezi *supra*, despre biserica B. Elisabetha Vidua din Hust.

În prima jumătate a sec. al XVI-lea locuitorii din cele cinci târguri de coroană se plâneau că vicarul episcopiei de Eger încerca să le perceapă dijmă, contrar obiceiului¹⁰⁴. Iar o conscripție din 1700 a bisericilor care au aparținut episcopiei de Eger le menționează și pe cele din Maramureș¹⁰⁵. Pe de altă parte, din secolul al XV-lea apare frecvent în documente un vicar al Maramureșului. Deci Maramureșul a intrat definitiv sub jurisdicția episcopiei de Eger după 1346, cu excepția unui moment episodic din 1404.

Organizarea pe plan local a bisericilor catolice din Maramureș a suferit și ea diverse evoluții dictate de conflictul dintre cele două episcopii. Inițial bisericile din Maramureș au fost integrate vicariatului care cuprindea comitatele Bereg și Ugocea. În 1320 arhiepiscopul Thoma de Strigoniu se adresa vicarului pe care îl numea: "*vicarium de Bereg, de Marmaros et de Ugucha*"¹⁰⁶. Peste câțiva ani organizarea bisericească a fost restructurată într-un arhidiaconat al Maramureșului în cadrul episcopiei de Eger. Pe lista demnitarilor bisericești ai capitolului din Eger apare și un anume *Georgius*, arhidiacon de Maramureș între 1329 și 1333¹⁰⁷. În cadrul acestui arhidiaconat al Maramureșului erau cuprinse și unele biserici din comitatele Ugocea și Sătmar, conform registrului dijmelor papale din 1334¹⁰⁸. Această formă de structurare a fost doar episodică, deoarece arhidiaconul de Maramureș nu mai apare în documentele ulterioare pe listele demnitarilor capitolului din Eger.

În jurul anului 1340 s-a desfășurat o nouă etapă în evoluția conflictului dintre episcopiile de Eger și Alba Iulia pentru jurisdicția în Maramureș. În acest context probabil s-a restructurat și organizarea bisericii maramureșene într-un vicariat care cuprindea numai bisericele din acest comitat. Primul vicar cunoscut este *Benedictus*, plebanul bisericii din Sighet, antrenat și el în disputa interepiscopală. Documentele au mai păstrat numele a câțiva vicari ai Maramureșului din secolele următoare. Întotdeauna ei erau și plebani în Hust, ceea ce indică mutarea centrului de greutate în această localitate, cu o comunitate catolică mult mai puternică. O explicație a predominării plebanului din Hust în ocuparea funcției de vicar poate fi și rolul strategic, de "capitală" administrativă pe care l-a avut cetatea de la Hust, construită în primii ani ai domniei lui Ludovic cel Mare.

Documentele cunoscute menționează următorii vicari: în 1439 preotul bisericii Sf. Elisabetha din Hust purta titlul "*Symon, plebanus de ipsa Hwzth et vicarius Maramorosiensis*"¹⁰⁹, iar în 1450: "*Simonis, plebanus de Huzth vicariusque terrae Maramorosiensis in spiritualibus generalis*"¹¹⁰; în 1462: "*Iohannes vicarius de Kesellewmezew*" – era chemat ca megieș, fiind proprietar în acea localitate¹¹¹; în 1474 magistrul *Clemente de Berky* era preot al bisericii "*Sancta Elisabetha Vidua*" "*et vicariis eiusdem ecclesie*"¹¹²; în 1476 un *Petrus Dranyan* era pleban în Hust și "*vicarii terrae Maramorosiensi*"¹¹³, același care în 1480 se numea "*vicarius de Hwzth*"¹¹⁴; în 1486

¹⁰⁴ Arhivele Naționale Maghiare, Budapeșt, Magyar Kamara Archivum, E 210, Miscellanea, 26 cs., 12 tétel, f. 1. Ordonatorii fondului, arhiviștii maghiari, l-au datat arbitrar 1550. Actul este păstrat sub forma unei copii de epocă, fără dată. Considerăm că el datează din deceniile 2 sau 3, înainte de Reformă.

¹⁰⁵ 'Adatok Telekessy István Egri püspök korához', în *Adatok az Egri egyház megye történetéhez*, IV, Eger, 1908, p. 305-306.

¹⁰⁶ I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55. A. Szirmay, *op. cit.*, p. 95.

¹⁰⁷ *DIR*, C, XIV/III, nr. 1, p. 1; nr. 57, p. 254; nr. 127, p. 291. J. Nováky, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰⁸ *DIR*, C, XIV/III, p. 248-249.

¹⁰⁹ Vezi *supra*, nota 19.

¹¹⁰ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 344.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 441.

¹¹² *DI*, 25.201/2.

¹¹³ *DI*, 70.984.

Franciscus era menționat cu titlul de vicar al bisericii din Hust¹¹⁵. În 1520 un "*Martinus plebanus de Hwzth vicarius terrae Maromorosiensis*" elibera o scrisoare de iertare pentru fiica lui Nicolaie Barilovics, *Sophia*, care, fără voia și știrea părinților a încălcat moravurile¹¹⁶. Este probabil aceeași persoană cu *Martinus Kiss* întâlnit în 1531¹¹⁷.

Documentele nu menționau întotdeauna titulatura completă a vicarului. Este aceeași funcție: vicar al Maramureșului. Vicarul era numit de episcop, pe care îl înlocuia în problemele administrative și spirituale în zonele îndepărtate de centrul episcopal¹¹⁸. Vicariatul maramureșean avea o situație specială datorată conflictului interepiscopal. Într-o conscripție din 1476 a bunurilor episcopiei de Eger nu este cuprins și Maramureșul, nici măcar la dijmă¹¹⁹. Într-o perioadă apropiată, la începutul secolului al XVI-lea, locuitorii celor cinci târguri de coroană se plâneau regelui că vicarul episcopiei de Eger voia să perceapă dijmă de la bisericile lor împotriva obiceiului (*contra consuetudinem*)¹²⁰. Într-o conscripție din 1700 a tuturor bisericilor care au aparținut episcopiei de Eger, dar au trecut la luteranism sau calvinism, executată la porunca lui Kollonich, se scrie despre Maramureș că, conform documentelor, episcopul avea un vicar special acolo¹²¹. Extrapolând caracterizarea din 1700, putem afirma că acest vicariat al Maramureșului avea un caracter special, în sensul că episcopul de Eger, superiorul vicarului, nu percepea de aici dijme sau alte venituri episcopale.

Doar în chestiunile spirituale grave vicarul Maramureșului, împreună cu consistoriul său diecezan – format desigur din ceilalți plebani – apela la forul superior. Un astfel de caz s-a petrecut în 1520, când o problemă de moralitate a fost rezolvată cu ajutorul vicarului episcopiei de Eger – *litteras domini Iohannis Baptiste Bonzaghni generalis vicarii ecclesie Agriensi* – și al legatului papal¹²².

Vicarul Maramureșului, care era de obicei plebanul din Hust¹²³, avea o avere proprie, arondată funcției sale, care consta în satul Poiana Uliului (Kesélyümező)¹²⁴ și în părți din satele Lipce și Herince¹²⁵. Destinul lor după instaurarea Reformei a fost ambiguu, în conscripții fiind trecute ca ale vicarului, deși acesta nu mai funcționa. Treptat ele au intrat în stăpânirea bisericii reformate din Hust.

La sfârșitul secolului al XVII-lea episcopia de Eger a încercat să revină în Maramureș. În 1699 în acest comitat, în Hust se afla *Mathias Frantz*, despre care se scria

¹¹⁴ Într-un act din 15 decembrie 1480 apare ca împăciuitor într-un conflict local: Tiszántúli református egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztójka család iratai, oklevelei és följegyzései, R 2579/93.

¹¹⁵ Di. 17.804.

¹¹⁶ Di. 84.639.

¹¹⁷ I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55.

¹¹⁸ I. Kosutány, *Egyháztörvény. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása*, Kolozsvár, 1906, p. 452-453.

¹¹⁹ Di. 37.008.

¹²⁰ Arhivele Naționale Maghiare, Budapeșt, Magyar Kamara Archivum, E 210, Miscellanea, 26 cs., 12 tétel, f. 1.

¹²¹ "*etiam spectat ad episcopatum Agriensem et habuit olim episcopus Agriensis ibidem specialem vicarium, uti eatenus literalia instrumenta extant*", 'Adatok Telekessy István Egri püspök korához', în *Adatok az Egri egyház megve történetéhez*, IV, Eger, 1908, p. 305-306.

¹²² Di. 84.639.

¹²³ I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55, susține că până la construirea bisericii *Sancta Elisabetha Vidua*, pe care o plasează în sec. al XV-lea, vicarul Maramureșului nu rezida în Hust.

¹²⁴ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 441.

¹²⁵ V. Belay, *Máramaros megye társadalmi és nemzeti élete. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Budapeșt, 1943, p. 143, 171, sub voce.

într-o listă a parohiilor diocezane: “*non valens subsistere discessit*”¹²⁶. Doar din 1730 s-au instalat la Sighet piariștii¹²⁷, bastion al catolicismului în Maramureș în epoca modernă.

În ierarhia catolică existau diferențe și pe plan local. Astfel, plebanii erau preoții plebaniei, adică ai bisericii principale din comunitate, care avea drept de decimă. Celelalte biserici erau simple parohii, ai căror preoți se numeau sacerdotes, sau rectores. Dar din cauză că începând cu sec. al XIV-lea în Ungaria a început o identitate între cei doi termeni¹²⁸, este dificil să decidem care biserici maramureșene aveau un statut superior. În Hust cel puțin, putem susține că biserica “*B. Elisabetha Vidua*” deținea locul primordial, datorită faptului că preotul ei era, cel puțin din sec. al XV-lea, vicar al Maramureșului. Întotdeauna numele preotului de aici era asociat cu titlul de pleban! Preoții celorlalte biserici apar când cu titlul de pleban, când cu cel de rector.

4. Pătrunderea Reformei în Maramureș

Catolicismul medieval maramureșean a suferit aceeași lovitură distrugătoare specifică din sec. al XVI-lea. Maramureșul a intrat încă din primii ani ai Reformei în aria disputelor și transformărilor confesionale. I. Szilágyi susține chiar că cele cinci târguri de coroană au fost atrase de curentul protestant încă din primii 10 ani ai Reformei¹²⁹. Printre primele comunități care au adoptat luteranismul a fost cea din Visk, care mai păstra mult mai puternic specificul german. Prin 1522-24 aici activa ca predicator *Iános Surdaster* (Süket) din Sibiu¹³⁰. Un alt predicator a fost *Mathias Ramaschius*, tot din Sibiu.

În 1526, într-o înțelegere dintre Petrus Pogány și magistrații târgului Teceu, primul restituia bisericii pământurile ocupate anterior, în prezența „*Ambrosii Pap, reverendi oppidi Tetsö praedicanti*”. După cum remarcă și F. Reti, aceasta este o dovadă că doctrina lui Luther a pătruns și în Teceu¹³¹.

Din păcate doar la atât se reduc informațiile pe care le deținem cu privire la primii ani ai Reformei în Maramureș. Faptul că încă nu s-au desființat mănăstirile catolice dovedește o etapă incipientă și fără agresivitate. Cel care a dat un impuls violent procesului a fost Tamás Huszti Lovász. Lui îi este atribuită reformarea bisericilor din Hust¹³² și din Sighet¹³³. El a participat și la Sinodul protestant de la Arad din 1545 organizat sub tutela lui Gáspár Drágffy¹³⁴. Peste doi ani a încercat să introducă Reforma în târgul său natal, Hust, unde a intrat în conflict cu călugării de la mănăstirea Sf. Elena. Călugării l-au alungat din oraș și s-a retras în târgurile învecinate unde a continuat să predice reformarea bisericii¹³⁵.

Cel care a reușit să impună în comunitățile din Maramureș Reforma sub forma calvină a fost un predicator numit *Paulus*¹³⁶. Noua doctrină a pătruns în toate târgurile încă

¹²⁶ J. Nováky, *op. cit.*, p. 263.

¹²⁷ A. Meszlényi, *op. cit.*, p. 35.

¹²⁸ A. Tauber, *Manuale iuris canonici continuo respectu habito ad Hungariam*, ed. a 4-a, Sabariae, 1912, I, p. 308.

¹²⁹ I. Szilágyi, *A máramaros-szigeti reform. tanoda történeteinek rövid vázlata*, Máramaros Sziget, 1858, p. 4.

¹³⁰ V. Belay, *op. cit.*, p. 45, nota 120.

¹³¹ F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 76-77. Afirmția lui I. Simonchicz, *Noctium*, II, f. 90, potrivit căreia ultimul preot catolic ar fi fost Petrus Pogány în 1553 trebuie verificată. Mai degrabă acesta a fost ultimul predicator luteran înainte de conversia comunității la calvinism.

¹³² K. Nagy, *A Tiszántúli református egyházkerület története*, II, *Egyház községek adatára*, p. 217.

¹³³ V. Belay, *op. cit.*, p. 45, nota 120; I. Zovány, *A reformáció magyarországon 1565-ig*, p. 180-181.

¹³⁴ F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 93.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 108.

¹³⁶ *Ibidem*, loc. cit.. K. Nagy, *op. cit.*, p. 217.

din 1556¹³⁷. Fenomenul a fost deosebit de agresiv și a determinat părăsirea mănăstirilor de către călugări catolici¹³⁸.

Bisericile reformate din Maramureș s-au grupat într-un seniorat (protopopiat) care aparținea de Superintendența Cistibiscană¹³⁹, deși comitatul făcea parte, din punct de vedere administrativ, din principatul Transilvaniei. Considerăm că premisa esențială a structurii eclesiastice a constituit-o apartenența bisericilor catolice maramureșene la episcopia de Eger, nu la cea de Alba Iulia.

Destinele bisericii reformate din Maramureș au fost conduse în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de un predicator cu o personalitate marcantă: *Balázs Mezögyány*. Prima lui menționare documentară este din 1568, când eliberează împreună cu magistratul comitatului un act de proprietate referitor la Ruscova¹⁴⁰. Este un caz neobișnuit ca un preot să facă parte din magistratul comitatului, alături de vicecomite și să elibereze acte oficiale! Societatea sec. al XVI-lea are încă multe pete care ar trebui descifrate.

Peste un an îl întâlnim printre semnatarii și participanții la Sinodul de la Oradea care a dezbătut dogmele bisericii unitariene¹⁴¹. Nu este exclus ca tot el să fi reprezentat Maramureșul și la Sinodul din februarie 1567 de la Debrecen. Statutul privilegiat al celui care conducea comunitatea din Sighet și senioratul Maramureșului în calitate de protopop, a fost întărit chiar de Ștefan Báthory. În 1583 a scutit casa (*domus*) pastorului, situată în vecinătatea casei parohiale din Sighet, de toate impozitele și taxele pe care trebuiau să le achite cei de condiție plebee¹⁴². Ultima atestare documentară a acestui lider al bisericii reformate maramureșene este din 1595, când, împreună cu juzii și jurații târgului Sighet a organizat miliția locală pe decurii pentru apărare (măsură impusă de incursiunea tătarilor din acel an)¹⁴³.

Pătrunderea Reformei a avut cel puțin două consecințe importante: înființarea și funcționarea unei școli la Sighet și redactarea actelor oficiale în limba maghiară. Plasarea de către I. Simonchicz a unei școli la Hust în secolul al XV-lea, care ar fi fost subvenționată de regii Ungariei din veniturile cămării de sare¹⁴⁴, trebuie tratată cu rezervă. Nu există nici o informație documentară care să ateste existența acelei școli presupuse de romanticul istoric. Certă este doar funcționarea unei școli la Sighet începând cu secolul al XVI-lea. I. Szilagyi îi plasează începuturile, cu o oarecare rezervă, chiar în 1524, anul pătrunderii Reformei în Sighet. Sigur în 1540 școala funcționa, căci de atunci începe un lung șir de profesori¹⁴⁵. Primul învățător cunoscut este Albert Szegedi, cel care în 1569 redacta *Statutele* celor cinci târguri de coroană în limba maghiară¹⁴⁶. Inițial școala a fost susținută de comunitatea locală,

¹³⁷ F. Reti, *op. cit.*, 4, p. 119.

¹³⁸ M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 128-129.

¹³⁹ F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 126, 604.

¹⁴⁰ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare, fond 48, Colecția "Documente personale dr. Ioan Mihalyi de Apșa", nr. 59, f. 7-8.

¹⁴¹ F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 249.

¹⁴² Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta, P 108, Eszterházy család hercegi ága, Repositorium 41, 299 cs., fasc. L, nr. 434.

¹⁴³ [I. Simonchicz], *Monumentum politicum Marmatiae saeculi decimi sexti editum saeculo decimo nono ex originali mss.*, Vacii, Typis pro Marmatia paratis Antonius Gotlieb Marmarossiensis, anno 1806, p. 4.

¹⁴⁴ Idem, *Noctium*, I, f. 58 et passim.

¹⁴⁵ I. Szilagyi, *op. cit.*, p. 4.

¹⁴⁶ "Szegedi Albert diakon schola mester", I. Simonchicz, *Noctium*, II, f. 91.

iar din timpul principelui Gabriel Bethlen a primit subvenții de la Cămara de sare, atât pentru întreținerea profesorilor, cât și a elevilor¹⁴⁷.

Istoria catolicismului în Maramureșul medieval este strict legată de comunitățile celor cinci târguri de coroață – Hust, Visk, Teceu, Câmpulung și Sighet – așezări cu populație maghiară și germanică. Cele mai multe biserici (7 la număr) au fost construite în Hust, fie din inițiativa comunităților, fie privată, a unor locuitori mai înstăriți. În celelalte au funcționat doar câte o biserică – cel puțin după sursele cunoscute. Bisericile au fost dotate cu diverse averi imobiliare (terenuri agricole, mori), rente anuale de la Cămara de sare maramureșeană, cadouri în argintărie etc., atât de către autorități, cât și de comunități și particulari. Cele mai multe averi le-a avut biserica Sf. Elisabeta din Hust, care a beneficiat și de un privilegiu pentru acordarea indulgențelor, o sursă sigură de venituri. Au mai existat două mănăstiri, una eremită lângă Teceu, la Remetei, și alta benedictină, în Hust.

Pe de altă parte, catolicismul a fost susținut și de unele familii nobiliare. Nobilii de Dolha, de origine română, au adoptat și au sprijinit catolicismul încă de la începutul sec. al XV-lea. Probabil și familia nobililor din Domnești, în urma căsătoriilor mixte, s-a catolicizat.

Dreptul de jurisdicție episcopală asupra Maramureșului a fost disputat între episcopiile de Eger și de Transilvania. În cele din urmă episcopia de Eger a avut câștig de cauză. Episcopul era reprezentat în teritoriu de un vicar, de obicei plebanul bisericii Sf. Elisabeta din Hust. Vicariatul maramureșean a avut un statut privilegiat, deoarece comunitățile catolice erau scutite de achitarea dijmei episcopale.

Un capitol important din istoria catolicismului în Maramureș – epoca medievală – a fost încheiat prin succesul Reformei. Inițial ea a pătruns în Maramureș sub forma luterană, apoi s-a impus cea calvină. Printre influențele Reformei sunt introducerea practicii scrierii actelor în limba maghiară și înființarea unei școli la Sighet.

¹⁴⁷ Peter Hari, *Oratio Petri Hari professoris ... in Gymnasio Szigetiensi (de historia Gymnasii Szigetiensis)*, în *Tóth Ferencz gyűjteménye a magyar reformáta egyház története vonatkozó iratoknak*, I kötet, Biblioteca Națională Széchényi, Budapest, secția de mss. Quart. Hung. 1043, p. 57-60.

The Catholic Church from Maramureș County in the XIIIth-XVIth Centuries

(Abstract)

The history of the Catholicism in the medieval County of Maramureș was in reciprocal relation with those five boroughs (oppida), which had Hungarian and Saxon inhabitants. The most numerous churches were in Hust (7: Sancta Elisabetha Vidua; Beata Catherina Virginis et Martiris; Beata Maria Virginis; Sancta Crucis; Sanctus Stephanus Rex; Sanctus Michaelis Archangelis and Omnium Sanctorum). They were built by the communities or the by richest inhabitants. In the other boroughs it existed only one church: in Visk (Sanctus Nicolaus Confessoris); in Teceu (the patron is unknown); in Câmpulung (Sanctus Martinus) and in Sighet (Sanctus Emericus). The churches received the State and private endowments: the annual rents on the salt-mines, the ownership and the gold and silver presents. The church "Sancta Elisabetha Vidua" was the richest. It had a prerogative of the indulgence, which was a sure benefit. A less church was in Coștiui (Rónaszék) for the salt-miners, where the priest from Sighet officiates the religious solemnities. All churches were built from stone.

There were two monasteries in the County of Maramureș. The Eremite monastery was near Teceu, in the village Remeti, between 1363-1554. A Benedictine monastery was in Hust, but just for few years, in the middle of the XVIth century.

On the other hand, the few nobiliary families, that had Romanian origin and were Ortodoxes, converted to the Catholicism. The Dolhay family converted around the 1400 years, and sustained the Catholic church of wood from his possessions: Makaria (Sancta Catherina) and Sarkad (Sanctus Michaelis Archangelis). In the second part of the XVth century they built a church from stone in their residence – Dolha. It is possible that other Romanian noblemen, the family from Domnești (Urmező) converted to the Catholicism at the middle of the XVth century.

The most important problem of the history of the Catholicism in this county is the bishopric jurisdiction. There are a lot of hypothesis in the historiography, but the historians used the few records. The analyses of the internal records from Maramureș may decide in this question. The bishopric jurisdiction had been disputed between the bishop of Eger (Agria) and the bishop of Transsylvania. The conflict began immediately after the constitution of the Maramureș County as distinct county, at the end of the XIIIth century. At the beginning, the villages from the Maramureș were a part of the County of Ugocea. This county was under the jurisdiction of the bishopric of Eger. But in 1288 the Hungary's king gave this right to the bishopric of Transsylvania. The conflict began when the region of Maramureș was constituted as a county. According to the first privilege, obtained from the reign of Bela the IIIrd, the bishop of Eger had the jurisdiction through the new villages. After the conflict from 1299-1346, the County of Maramureș remained into the bishopric of Eger. The bishop had a special vicar in Maramureș, who usually was the priest of the church "Sancta Elisabetha Vidua" from Hust. The vicar had the distinct ownership given his church. The vicariate of Maramureș had a special position, because his churches didn't pay the bishopric taxes.

The history of the Catholicism in Maramureș during Middle Age was finished by the success of the Reformation. In the 3rd decade of the XVIth century the Lutheranism was accepted in the boroughs from Maramureș, and in 1556 the Calvinism, too. The influences of Reformation were the writing of the records in Hungarian language and the foundation of the first school in Maramureș, at Sighet.

Istoria Transilvaniei în timpul principelui Gabriel Báthory (1608-1613) a fost rareori abordată. De cele mai multe ori istoricii au fost impresionați de caracterizările negative ale contemporanilor. Comportamentul imoral al principelui și, mai ales, politica dură și spoliatoare față de sași, au influențat nefavorabil imaginea pe care contemporanii au lăsat-o spre moștenire posterității. Un rol fundamental în crearea acestei imagini negative a avut-o cronică Transilvaniei a sasului Georg Kraus¹, membru al categoriei de supuși ai principelui care au avut cel mai mult de suferit.

O oarecare atenție a fost acordată principelui de istoriografia maghiară în a doua jumătate a secolului trecut², fiindu-i dedicată și o monografie³. Istoriografia din ultimii ani s-a ocupat doar accidental de domnia acestui principe, fiind prezentat într-o lumină sumbră și comparat de regulă cu stăpânirea “binefăcătoare” a lui Gabriel Bethlen⁴. Subiectivismul acestei comparații este relevat de demonstrația recentă a istoricului László Nagy, potrivit căreia întotdeauna primul sfetnic al lui Gabriel Báthory a fost Gabriel Bethlen⁵!

Istoriografia română nu i-a acordat o atenție specială, fiind pomenit doar cu ocazia studiilor despre relațiile Transilvaniei cu Țările Române sau în tratatele de istorie generală. Pentru imaginea funebră care s-a instalat în scrisul istoric românesc este deosebit de semnificativă caracterizarea lui N. Iorga: “*cel mai nebun dintre Bathorești, <<tiranul>> și <<noul Sardanapal>> pentru sași, care visa să cârmuiască din Sibiu, ca vasal turcesc, până la Dunăre*”⁶.

În privința ultimei afirmații a marelui istoric, trebuie spus doar că “visul” lui nu era altceva decât o etapă în evoluția ideii creării unui stat dunărean puternic. Ideea, care a apărut la puțin timp după dezastrul Ungariei la Mohács în 1526, și-a găsit materializarea în unirea Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei sub principele Sigismund Báthory în 1595 și apoi în ceea ce a intrat în tradiția românească ca prima unire – cea sub Mihai Viteazul. Având aceste precedente, ambiția tânărului principe a încercat să reediteze realizările petrecute doar cu câțiva ani mai înainte. În acest curent se înscrie tentativa principelui de a ocupa Țara Românească și apoi întreaga sa politică externă. Recent în istoriografia maghiară se reafirma, pe fondul unei imagini negative a principelui comparativ cu succesorul său, că atitudinea războinică față de Țara Românească se datorează înțelegerii dintre Gabriel Báthory și haiducii care l-au impus pe tron, cărora le promisese campanii militare⁷. De fapt presiunea haiducilor se interfera perfect cu planurile principelui de a reedita stăpânirea lui Sigismund Báthory din 1595.

Pe plan intern acest principe nu a fost mai “nebun” decât alții. Politica sa spoliatoare și extrem de dură față de sași se explică în contextul în care aceștia erau

¹ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965.

² V. Schmidt, ‘Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához’, în *Századok*, XXI, 1887, p. 14-35, 97-120; A. Komáromy, ‘Báthory Gábor történetéhez’, în *Hadtörténelmi Közlemények*, IX, 1896, p. 273-298, 417-452 (documente); D. Angyal, ‘Báthory Gábor uralkodása’, în *Századok*, XXX, 1896, p. 23-46, 114-128 etc.

³ S. Szilágyi, *Báthory Gábor fejedelem története*, Pest, 1867 (új kiadás, Budapest, 1882).

⁴ Excepție face doar L. Nagy, *A rossz híré Báthoryak*, Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1984, p. 154-210, care face un remarcabil excurs în evoluția imaginii lui Gabriel Báthory în literatura istorică.

⁵ *Ibidem*, p. 182.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1915, p. 220.

⁷ L. Makkai, Z. Szász, *Erdély története 1606-tól – 1830-ig* (în continuare: *Erdély története*), II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, p. 630-631.

filoaustrici și au acordat întotdeauna sprijin curții habsburgice în exercitarea unei influențe în Transilvania. Prin slăbirea economică a sașilor principele a încercat să își supună un dușman intern incomod. Pe de altă parte, economia Transilvaniei, țară care a fost angrenată în războiul de 15 ani, era încă afectată de distrugerii și de inflația generală. Principele a ales soluții nepopulare – dar și nepractice – pentru a-și asigura necesitățile financiare, supralicitate de efortul militar și de pretențiile haiducilor. Exagerările imorale, brutalitatea și celelalte acte extreme sunt la rândul lor un produs al epocii, al societății transilvănene angrenată de câteva decenii în războaie. Acesta este însă un subiect care depășește limitele temei propuse în aceste pagini, dar care ar putea constitui un interesant capitol de istorie.

Pentru realizarea idealurilor sale ambițioase Gabriel Báthory s-a sprijinit în primul rând pe nobilimea de rând și pe mulțimea de haiduci. Haiducii erau categoria socială care s-a impus pe plan militar în Transilvania și Partium în urma evoluției lor spectaculoase din timpul anilor de război⁸. Presiunea lor pe plan politic s-a manifestat pregnant în timpul lui Gabriel Báthory, mai ales datorită rolului lor în impunerea acestuia ca principe al Transilvaniei⁹. Totodată, haiducii au constituit suportul uman al ambițiilor sale pe plan militar și politic. Un exemplu semnificativ în studierea raporturilor dintre Gabriel Báthory și haiduci îl constituie regiunea Maramureșului, cu atât mai mult cu cât aici politica socială a principelui a avut implicații de anvergură în structura societății locale.

Comitatul Maramureș a intrat în 1556 în componența principatului Transilvaniei. Din motive strategice și economice regiunea a constituit un permanent măr al discordiei între principii Transilvaniei și casa de Habsburg. Uneori habsburgii au ocupat cu forța comitatul, administrându-l între 1563-1566 și 1599-1605¹⁰.

Cu câteva excepții, societatea maramureșeană din a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu a fost marcată de transformări majore. Pe plan social se contura din ce în ce mai pregnant un nou tip de nobilime, cea armalistă¹¹. Dar încă acești nobili cu blazon, mai numeroși în cele cinci târguri de coroană – ei apar treptat și la sate – nu constituiau decât o minoritate insignifiantă față de mulțimea de nobili români, descendenți ai vechilor cnezi și voievozi din secolele XIV-XV. O altă categorie socială care apare la mijlocul secolului al XVI-lea este cea a scutiților de taxe și impozite. Ca o răsplată a serviciilor militare sau de altă natură, principii Transilvaniei au acordat o serie de scutiri unor locuitori ai celor cinci târguri de coroană. Aceștia aveau un statut intermediar, pentru că nu au acces la rangul nobiliar, dar averea lor, de obicei *curia* sau casa, erau scutite de orice taxe sau impozite.

Letargia societății maramureșene a luat sfârșit odată cu invazia tătară din 1595. Pentru prima oară tătarii au jefuit și distrus o parte a satelor maramureșene venind din Polonia și încercând să intre în Ungaria. Evenimentul respectiv a avut un răsunet impresionant la curțile europene. Pe plan local au fost revigorate atribuțiile militare ale localnicilor. De exemplu, sub îndrumarea fruntașilor comunității, locuitorii din Sighet s-au organizat într-o miliție locală structurată pe 21 de decurii în funcție de dispunerea teritorială¹².

⁸ Despre originea haiducilor: L. Nagy, *Hajdúvitézek (1591-1699)*, Zrinyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983, p. 13-50.

⁹ *Ibidem*, p. 187-202. Pentru evenimentele care au dus la alegerea lui Gabriel Bathory pe tronul Transilvaniei cf.: Erdély története, II, p. 621-627; Zs. Trócsányi, 'Rákóczi Zsigmond (egy dinasztia születése)', în *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 1978, Debrecen, 1979, p. 84-108.

¹⁰ M. Diaconescu, *Etnie și confesiune în Tara Maramureșului în sec. XV-XVI*, mss., lucrare de licență, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1995, p. 35.

¹¹ Pentru apariția și evoluția nobilimii armaliste orășenești în Ungaria: I. Rácz, *Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, p. 43-57 etc.

¹² [Inze Szimoncsics] *Monumentum politicum Marmatiæ saeculi decimi sexti editum seculo decimo nono ex originali mss.*, Vacii, Typis pro Marmatia paratis Antonius Gotlieb Marmarossiensis, anno 1806, passim.

În anii următori și Maramureșul a fost angrenat în vâltoarea războinică ce a antrenat timp de 15 ani centrul Europei. A fi războinic a devenit peste noapte o meserie foarte apreciată în regiune. Trabanții și haiducii apar și în Maramureș, în special în cele cinci târguri de coroană, potențiale furnizoare de oameni liberi dispuși să aleagă calea armelor. La sate exista deja o numeroasă pătură nobiliară cu atribuții militare.

Poziția strategică și veniturile cămării de sare au atras din nou atenția habsburgilor, care au intrat din nou în 1599 în Maramureș¹³. Generalul Basta a stăpânit și a administrat Maramureșul, cu o scurtă pauză în timpul lui Mihai Viteazul, până în 1605. Aga Leka a recedat Hustul habsburgilor, dar răsplata pentru acest cadou a fost așteptată degeaba de către fostul căpitan al voievodului român¹⁴. În 1603 maramureșenii au fost din nou victime ale unei incursiuni a tătarilor, aliați de această dată cu polonii într-o campanie antiaustriacă¹⁵. Deși maramureșenii s-au raliat răscoalei antihabsburgice conduse de Ștefan Bocskai¹⁶, statutul și apartenența statală a comitatului au fost incerte pentru următorii ani.

Ștefan Bocskai a lăsat prin testament domeniul cetății Hust lui Valentin Drugeth de Homonna, cel desemnat de altfel și drept urmaș la tronul Transilvaniei. Manevrele politice interne și externe au determinat alegerea lui Sigismund Rákóczy ca principe al Transilvaniei, iar apoi a lui Gabriel Báthory. Hustul a reintrat în sfera de dominație a habsburgilor în urma orientării lui Homonnai către împărat. În acest context stările Transilvaniei au solicitat chiar din 1607, după alegerea lui S. Rákóczy, retrocedarea cetății și a domeniului către principat¹⁷.

Alegerea lui Gabriel Báthory a complicat chestiunea domeniului cetății Hust. Dieta de la Cluj a decis trimiterea de solii la Poartă și în alte locuri necesare pentru a trata retrocedarea lui către Transilvania¹⁸.

În 1608 principele răscumpăra Hustul și cămara de sare de la Valentin Drugeth de Homonna pentru suma de 30.000 florini¹⁹. Probabil cu scopul de a-și asigura sprijinul populației locale, Dieta din 9 octombrie 1609 recunoștea autonomia Maramureșului, stipulând ca locuitorii acelei regiuni să fie judecați conform obiceiurilor de acolo²⁰.

În ciuda tranzacției, într-un context pe care deocamdată nu îl putem descifra, cetatea Hust a reintrat în stăpânirea familiei Drugeth de Homonna. Dieta din 1610 de la Bistrița îl învinuia pe Valentin Homonnai de pierderea ei²¹. La începutul lui 1611 cancelarul János Imreffy, propunea răscumpărarea Hustului²². Cumnatul principelui, J. Imreffy, era direct interesat, deoarece Gabriel Báthory îi dăruise în anul trecut posesiunile maramureșene confiscate de la Gy. Kornis²³, care îl trădase²⁴. Cetatea, probabil și domeniul și cămara de sare aferentă, erau în administrarea căpitanului Iosif Bornemisza în numele lui

¹³ Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, ed. a II-a, Editura Gutinul, Baia Mare, 1997, p. 94.

¹⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (în continuare: *Documente*), VII, București, Editura Cartea Românească, 1934, nr. 109-110, p. 127-129.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 129, p. 150-152.

¹⁶ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 95.

¹⁷ Zs. Trocsányi, *op. cit.*, p. 90, 93. *Monumenta comitalia regni Transsylvaniae*, V, Budapest, p. 461-464, 485-491, 496-497.

¹⁸ S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 42.

¹⁹ Franciscus Réti, *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*, mss., Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca, fond Colecția de documente și manuscrise vechi, cutiile 14-15, vol. 4, p. 182.

²⁰ *Monumenta comitalia regni Transsylvaniae*, VI, Budapest, 1880, p. 166.

²¹ *Ibidem*, p. 168.

²² A. Veress, *Documente*, VIII, București, 1935, nr. 106, p. 140-143.

²³ Franciscus Réti, *op. cit.*, 4, p. 184-185.

²⁴ Detalii despre complotul din 1610 în F. Deák, 'A széki merénylet 1610-ben', în *Századok*, 1876, p. 470-485.

Ștefan Homonnai (moștenitorul lui Valentin Homonnai), și se arăta a fi credincios habsburgilor²⁵. Este foarte interesant că în Maramureș se exercita de fapt o dublă autoritate. Cetatea cu domeniul aferent, inclusiv cămara de sare, erau administrate de familia Homonna, iar restul de principat. Nu se poate face încă o distincție clară între autoritatea fiecărei părți. Această situație s-a întâlnit adesea în epoca principatului. Fiecare autoritate a încercat să își atragă simpatizanți și credincioși prin acordarea de privilegii și imunități – în special celor cinci târguri de coroană – sau prin înobilări armaliste.

În ciuda acestei alternanțe în administrarea și conducerea comitatului Maramureș, majoritatea locuitorilor, atât nobilii români, cât și orășenimea maghiară, au răma în cea mai mare parte fideli principelui ardelean. Antipatia și opoziția față de imperiali s-a manifestat pregnant și fără echivoc cu ocazia unui conflict militar desfășurat în 1611.

După campania militară a lui Gabriel Báthory în Țara Românească²⁶ voievodul român Radu Șerban a cerut și a obținut sprijinul habsburgilor contra principelui ardelean. În ciuda profunde crize economice prin care trecea Transilvania în anul respectiv – 1611, care a provocat și o serie de dezertări în masă din armata principelui²⁷, trupele imperiale ale generalului Sigismund Forgach au avut mari greutăți în Transilvania. Inițial trupele unite austriaco-române au avut un succes iluzoriu, jefuind regiunile fidele principelui. După jaf trupele românești ale lui Radu Șerban au plecat acasă, iar austriecii s-au văzut singuri în fața turcilor veniți în ajutorul lui Gabriel Báthory²⁸. La începutul lunii septembrie secuii se împotriveau încă armatei austriece²⁹. Înfrânt, S. Forgach a urmat sfatul lui Radu Șerban și a trecut în Moldova, înfruntând cu dificultate zăpada și gerul din munți de la începutul lunii octombrie³⁰. Din Moldova imperialii intenționau să ajungă la Cașovia (Kosice) tranzitând prin Polonia. Probabil că nu au mai putut aștepta la Suceava salvconductul solicitat polonilor³¹, căci au încercat să scurteze drumul prin Maramureș.

Despre evenimentele petrecute în Maramureș există câteva rapoarte oficiale păstrate peste timp³²: un raport al Cămării de la Kosice către împăratul Rudolf al II-lea, imediat după eveniment (10 noiembrie 1611)³³, altul al căpitanului cetății Sătmar, Andrei Dóczy, către regele Mathia II³⁴, o relatare a unui participant direct din oastea imperială³⁵, și raportul lui S. Forgach către regele Mathia II despre întreaga campanie întreprinsă împreună cu Radu Șerban contra lui Gabriel Báthory³⁶.

Oastea imperială a plecat de la mănăstirea Putna spre Maramureș peste munți având drept călăuză un călugăr. Prima tentativă de a pătrunde în Maramureș a durat circa 9 zile, dar insuccesul a fost cauzat de condițiile meteorologice și de lipsa unui drum. Inițial s-au decis să se întoarcă în Moldova. Dar în a treia zi, din cauza lipsei cailor, care ori au murit, ori au fost mâncați de trupe – ceea ce nu le permitea un drum lung prin Polonia – s-

²⁵ A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 114, p. 149-150.

²⁶ Campania a fost prezentată subiectiv în istoriografia română de către T. Mutașcu, *Artă militară în Țara Românească la începutul sec. al XVII-lea sub Radu Șerban*, București, Editura Militară, 1961, passim.

²⁷ A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 134, p. 174-176.

²⁸ D. Angyal, *op. cit.*, p. 118-119.

²⁹ A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 156, p. 202-203.

³⁰ *Ibidem*, VIII, nr. 164, p. 209.

³¹ *Ibidem*, loc. cit.

³² Evenimentul din 1611 a fost semnalat în istoriografia română de către A. Pippidi, 'Note de istorie a Maramureșului în sec. XVI-XVII', în *Marmatia*, nr. 5-6, 1979-1980, p. 180. Este interesant că istoricii maghiari au minimalizat evenimentul: D. Angyal, *op. cit.*, p. 119.

³³ A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 169, p. 213.

³⁴ *Ibidem*, nr. 171, p. 215-216.

³⁵ *Ibidem*, nr. 176, p. 219-223.

³⁶ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, București, 1882, IV/1, p. 454.

au întors spre Maramureș. După trei zile au reușit să treacă munții în Maramureș. Atmosfera care domnea în rândul trupelor imperiale este relevată de relatarea unui participant: "*ne rugam Domnului Dumnezeu să ne scoată în vreo țară, căci ne urăsem cu foamea*". Ridicarea la luptă a comitatului a fost o surpriză totală pentru oastea imperială. Lupta cu românii a durat două zile și o noapte. Românii erau conduși de comitele comitatului, care le-a cerut imperialilor să lepede armele și să presteze jurământ de supunere principelui Gabriel Báthory. Refuzul hotnogilor de haiduci de a preda armele a determinat acutizarea luptei. Unii haiduci au trecut de cealaltă parte doar pentru a primi hrană. Circa 500 de imperiali au murit, iar alții au fost luați în robie.

Comportamentul românilor maramureșeni a intrat în etapa de jaf specifică oricărui război de epocă. Spunea un martor ocular: "*pe cei pe care nu i-au tăiat, i-au lăsat în cămașă*". Ultimii au predat armele trupele nobiliare (numite "slugile domnilor") la propunerea unui moșneag ungur "*nemeș între acei români mulți*" în numele vicecomitelui. Au predat armele dar nu au jurat credință principelui. Au fost duși la Sighet, însă pe drum au fost atacați de români. O parte din prizonieri au fost duși robi principelui. Unul sau doi dintre hotnogii care s-au opus capitulării – sursele nu coincid în privința numărului – au fost decapitați sau trași în țeapă din ordinul vicecomitelui Petru Pogány³⁷.

Potrivit raportului lui S. Forgach, în 10 zile imperialii au pierdut circa 2.000 de călăreți (de fapt fără cai). Cei care au supraviețuit s-au retras în Moldova și au tranzitat Polonia pentru a ajunge în Ungaria superioară. Voievodul Moldovei le-a acordat subsidii în valoare de 2.000 de florini pentru a facilita tranzitul resturilor de trupe austriece. În dezastrul trupelor imperiale, căpitanul cetății Sătmar, Andrei Dóczy, a fost nevoit să își lase calul și sluga la mitropolitul din Suceava. Popa Dan din Gyürös, trimis în 1614 în Moldova de către episcopul de Mukacevo, se interesa despre soarta acelor bunuri lăsate de căpitan în vremurile de restriște³⁸.

Lupta din Maramureș s-a desfășurat cândva între 22 octombrie 1611, dată la care generalul S. Forgach îi raporta regelui Mathia II despre intenția lui de a tranzita Polonia, unde a și trimis doi soli pentru a obține salvconductul necesar³⁹, și 10 noiembrie, data primului raport despre dezastru, cel al Cămării de la Kosice⁴⁰. Cauza pentru care imperialii au încercat să treacă prin Maramureș spre Ungaria superioară, deși inițial intenționaseră să tranziteze Polonia, poate fi ori dorința haiducilor de a scurta drumul, ori întârzierea salvconductului pentru tranzit. Trecerea unei armate de 3.000 de oameni însemna în acele vremuri jefuirea regiunilor tranzitate.

Mobilul românilor maramureșeni a fost în primul rând apărarea averilor lor care erau expuse jafului trupelor imperiale înfometate. În al doilea rând se poate vorbi și de o antipatie generală față de habsburgi, acumulată în perioadele în care aceștia stăpâniseră și administraseră comitatul. Un episod asemănător s-a petrecut cu circa cinci decenii mai devreme, în 1562, când trupele imperiale trimise în ajutorul lui Despot Vodă au fost nevoite să-și croiască drum cu forța armelor prin Maramureș⁴¹. Ostilitatea nobililor români față de austrieci se datorează politicii economice a administrațiilor habsburgice, ultima, cea a generalului Basta fiind extrem de dură. În general se poate observa o ostilitate accentuată a

³⁷ S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 162, utilizând cronici ulterioare, scrie despre doi hotnogi trași în țeapă: Albert Fabrizi și Lukács Kállai. Un martor ocular îl numește pe Paul Palai, care ar fi fost decapitat. Cf. A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 176, p. 219-223.

³⁸ A. Veress, *Documente*, IX, București, 1937, nr. 21, p. 19-20.

³⁹ *Ibidem*, VIII, nr. 164, p. 209.

⁴⁰ *Ibidem*, VIII, nr. 169, p. 213.

⁴¹ *Călători străini despre Țările Române*, II, București, Editura Științifică, 1970, p. 207.

românilor maramureșeni față de habsburgi și o oarecare fidelitate față de principii ardeleni pe toată perioada existenței principatului autonom al Transilvaniei. Episodul militar din 1611 se prezintă doar ca un moment acut al acestor raporturi.

Fidelitatea maramureșenilor față de principe s-a manifestat și cu alte ocazii. În primăvara lui 1611 răspundeau ordinului de mobilizare în tabăra de la Bistrița cu ocazia începerii campaniei concertate austriaco-polono-române contra principelui⁴². În campania contra Brașovului din decembrie 1612 erau solicitați și pedestrași din târgurile maramureșene⁴³. Principele Gabriel Báthory a acordat și el o atenție deosebită supușilor săi din Maramureș. Cei care au beneficiat îndeosebi de răsplată pentru credința arătată au fost locuitorii celor cinci târguri de coroană.

Încă din 1608 a scutit de orice taxe casa unui locuitor al târgului Sighet⁴⁴. În 1610 îl înnobila cu blazon pe un alt locuitor al Sighetului, Pál Tekeházi⁴⁵. La sfârșitul lunii decembrie 1611, probabil și ca un ecou al luptei desfășurate cu circa două luni mai devreme, principele întărea locuitorilor celor cinci târguri de coroană libertățile și privilegiile acordate de Ștefan Báthory în 1582⁴⁶ și de regina Ana în 1504⁴⁷.

În obiectivele politice ale lui Gabriel Báthory se afla și crearea de probleme Poloniei pentru ca aceasta să nu mai poată interveni în Moldova, pe care intenționa să o ocupe. La mijlocul anului 1612 principele a concentrat o oaste în jurul cetății Hust din Maramureș cu scopul de a crea tulburări la hotarele poloneze⁴⁸. El încerca să pună în aplicare un plan mai vechi, conceput în 1610⁴⁹, înainte de a-l ataca pe Radu Șerban în Țara Românească⁵⁰. Planurile i-au fost dejucate de manevrele solului său la Poartă, Andrei Geczy, care a obținut investitura în locul său și venea cu trupe turco-tătare⁵¹. Pericolul transformării Transilvaniei în pașalâc⁵² i-a determinat pe Gabriel Báthory și pe austrieci să găsească un numitor comun și să-și unească eforturile contra turcilor⁵³.

Acutizarea statutului lui Gabriel Báthory, intrat în perioada de criză maximă a domniei sale, precum și creșterea rolului strategic al Maramureșului, au determinat un val de înnobilări armalistice fără precedent în regiune. Foarte mulți locuitori ai Sighetului au primit diplome armalistice individuale la mijlocul anului 1612: Miklós și István Nagy⁵⁴, Matheus Magyar, Ioan Zsibai și alții vreo 10 despre ale căror acte avem informații⁵⁵, la care se adugă alții din Hust sau Câmpulung⁵⁶.

⁴² A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 118, p. 154-155.

⁴³ *Monumenta comitalia regni Transsylvaniae*, VI, Budapeșt, 1880, p. 257-258.

⁴⁴ Franciscus Réti, *op. cit.*, 4, p. 182 – Stephanus Asztalos.

⁴⁵ A. Áldassy, *Czimereslevelek*, I, Budapeșt, 1904, nr. 176, p. 107.

⁴⁶ Arhiva de stat a regiunii Zakarpattia, Beregovo, Ucraina, Arhiva celor cinci orașe regale, inventar nr. 336, fond nr. 61, opis nr. 1, nr. 17.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 18. Actul din 1504 a fost publicat după o altă sursă de către Gy. Petrovay, 'Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez', în *Történelmi Tár*, X, 1909, p. 513-515.

⁴⁸ V. Schmidt, *op. cit.*, p. 25 și 31.

⁴⁹ Probabil în acest context al acutizării relațiilor cu polonii, unii maramureșeni au încălcat "legile nescrise" ale păstoritului în munți și în 1610 au furat oile unor ciobani din Polonia care păstoreau în regiunea satului Caloceia (Kálcsa), aproape de granița dintre cele două state: Tiszántúli református egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei, följegyzései (n.n.: fosta colecție a Liceului Reformat din Sighet), R 2579/312.

⁵⁰ A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 50, p. 109-111.

⁵¹ *Ibidem*, VIII, nr. 205, p. 257-258.

⁵² *Ibidem*, VIII, nr. 206, p. 258-259.

⁵³ *Ibidem*, VIII, nr. 209, p. 261-262, nr. 213, p. 265-266.

⁵⁴ A. Áldassy, *op. cit.*, III, nr. 129, p. 70.

⁵⁵ Franciscus Réti, *op. cit.*, 4, p. 188-189.

⁵⁶ *Ibidem*, loc. cit.; A. Áldassy, *op. cit.*, III, nr. 131, p. 71-72.

La 1 august principele a înnobilit un grup masiv de 71 de locuitori ai celor cinci târguri maramureșene: 29 din Teceu, 28 din Sighet, 7 din Hust, 3 din Visk și 4 din Câmpulung⁵⁷. Ei trebuiau să servească în vremurile de necesitate și de război la cetatea Hust⁵⁸. O asemenea înnobilitare de grup este singulară în Maramureș. Ea era practică în Transilvania de câțiva ani din rațiuni strategice. Exemplul l-a dat principele Ștefan Bocskai, care în 1605 a înnobilit cu arme 9254 de haiduci din regiunea Debrecen-ului⁵⁹. Este cazul extrem al înnobilărilor în grup. Gabriel Báthory a mai apelat la astfel de măsuri pentru a-și asigura fidelitatea și credința ostașilor săi, mereu tentați spre dezertare⁶⁰. Alți orașeni din Hust și Sighet au fost înnobilați în 1613⁶¹. Un urbaniu din 1614 număra numai în Sighet 76 de nobili care aveau diplome armalistice de la Gabriel Báthory⁶².

Se poate estima că în timpul lui Gabriel Báthory au fost înnobilați cel puțin 200 de locuitori ai celor cinci târguri de coroană. Abia acum s-a produs prima explozie în structura societății maramureșene. Nobilimea românească rămânea încă majoritară numeric, dar treptat ponderea ei va scădea, atât prin înmulțirea armaliștilor maghiari din cele cinci târguri, cât și prin maghiarizarea unor nobili români prin repetatele căsătorii mixte. Înnobilările din timpul principelui Gabriel Báthory au marcat un salt numeric consistent pentru ponderea nobilimii maghiare în congregația nobiliară a comitatului Maramureș.

Orașenimea maramureșeană a mai beneficiat și de alte privilegii. În 1612 principele lua sub protecția sa pe tăietorii de sare din Sighet⁶³, probabil și cu scopul de a promova exploatarea sării în acele momente de criză economică în Transilvania.

Haiducii din cele cinci târguri de coroană și-au apărut peste timp imunitatea obținută de la principele Gabriel Báthory. În 1636 îl solicitau principelui Gy. Rákóczy I să le respecte imunitatea primită de la *“bunul principe Gabriel Báthory”* (*“jo Emlekezetű Bathorj Gabor fejedelemnek adot immunitassako”*), altfel îl amenințau cu nesupunerea⁶⁴.

Istoria Maramureșului din perioada principelui Gabriel Báthory (1608-1613), poate fi rezumată la două chestiuni importante. Una se încadrează în istoria evenimentială: la începutul lunii noiembrie 1611, românii maramureșeni au respins cu armele tentativa trupelor austriece de a tranzita regiunea către regiunile Ungariei superioare. Cu această ocazie s-a evidențiat antipatia față de habsburgi și fidelitatea față de principele Transilvaniei. Pe de altă parte, domnia acestui principe controversat a marcat primul mare salt numeric al nobilimii de etnie maghiară în congregația comitatului Maramureș. Majoritatea numerică a nobililor români a scăzut treptat în epoca următoare. Cele circa 200 de înnobilări armalistice efectuate de către principe în rândul locuitorilor celor cinci târguri de coroană au constituit cea mai importantă transformare socială, ținând cont de raportul număr/timp. Înnobilitarea aceluia grup de 71 de orașeni, condiționați de slujirea militară la

⁵⁷ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, seria Diplome privilegiate, nr. 19. Cf. *infra*, în Anexă.

⁵⁸ *“pro necessitate temporis et belli ad arcem nostram Huzt vel predicto regno nostro fideliter inservire debeantur et teneantur”*. *Ibidem*, loc. cit.

⁵⁹ A. Áldássy, *op. cit.*, III, nr. 36, p. 16-18.

⁶⁰ A înnobilit grupuri de 26, 40 sau chiar 128 de oșteni: *ibidem*, I, nr. 183, p. 110; I. Sándor, *Czimerlevelek*, Kolozsvár, I, 1910, nr. 71, p. 52-54; nr. 73, p. 54-55 etc.

⁶¹ Franciscus Réti, *op. cit.*, 4, p. 189-190.

⁶² *Ibidem*, p. 161: *“qui armales a Gabriele Bathori habent”*.

⁶³ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca, fond Colecția de documente și manuscrise vechi, cutia 14, *“Instructiones und Ordnung ...”*, f. 181.

⁶⁴ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, seria Protocoalele Congregației comitatului Maramureș, nr. 1, p. 221 (Partialis congregatio dominorum nobilium comitatus Maramarosiensis die 31 Martii A. 1636 celebrata).

cetatea Hust, este un caz izolat pentru această regiune, dar des practicat pentru alte părți ale Transilvaniei. Imunitatea acordată orășenilor a pătruns în conștiința lor, și, total diferit de catalogarea principelui de către alți locuitori ai principatului, îl preamăreau pe Gabriel Báthory.

ANEXĂ:

1612, august, 1, Alba Iulia. Diplomă armalistă prin care principele Transilvaniei Gabriel Báthory înnobilează cu blazon 71 de locuitori ai celor cinci târguri de coroană din Maramureș: György Nagy, Mihály Bongác, Sebastian Kozák, Mihály Töldy, András Palagy, Gáspár Várally, Mátyás Ferencz, Gáspár Gyula, Emeric Ferencz, Gáspár Ferencz, István Báthory, Mihály Varga, János Nykos, Mihály János, István Horváth, László Nagy, Báltázár Horváth, János Petrecz, Melchior Száy, Tamás György, Mihály Tóth, András Szekeres, Péter Erdély, János Sóvágó, György Piros, Báltázár Patóczy, András Kelemen, János Berky, Bálint Deák din Teceu, Péter Fekete, András Steber, György Szólóssy, Pál Szólóssy, Gergely Szólóssy, János Hatvani, Mihály Fábán, János Nagy, András Kovács, János Székely, György Pongrácz, Martin Borbély, Tamás Veres, István Csehy, Simon Kossa, János Molnár, Emeric Szigety, Simon Szigety, János Csehy, Mihály Nánássy, György Borbély, András Kovácsy, János Pongrácz, Mihály Nagy, István Lőrincz, János Kozák, Mihály Orbán, János Herebe din Sighet, István Czirke, János Czirke, Mihály Nagy, János Agoston, István Benczik, János Tekeházy, György Gálgóczy din Hust, György Kata, Lőrincz Deák, János Demecz din Visk, Miklós Haydu, Demeter Simon, István Tolvay și András Gál din Câmpulung.

Nos Gabriel Dei gratia Transsylvaniae Valachiae Transalpinæque princeps, partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes etc., memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod cum eam semper mentis animique nostri intentionem ac sensum habuerimus, ut non solum eos qui instinctu et amore saltem ipsius virtutis moti plurimis iisque præclarissimis et illustribus præcipue autem militaris obsequiis per se de nobis regnoque hoc nostro fide constanti et indubitata assidue bene mereri student, vestigiis quondam divorum principum insistere volentes principali nostra gratia fideque ipsorum convenientes liberalitateque afficere, vero etiam eos qui ab fragilitatem humanæ naturæ exercitio rerum præclararum se suamque familiam illustrare sponte nequaquam sibi proponant, larga nostra munificentia et fomentis ac incitamentis dignorum præmiorum ad fastigia virtutum egregiaque facinora attentanda soleamus excitare, attentis itaque et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis fidelium nostrorum nobilium Georgii Nagy, Michaelis Bongacz, Sebastiani Kozak, Michaelis Toldy, Andreæ Palagy, Casparis Varaly, Matthæi Ferencz, Gasparis Gula, Emerici Ferencz, Casparis similiter Ferencz, Stephani Bathary, Michaelis Varga, Ioannis Nykos, Michaelis Ianos, Sthephani Horvatt, Blasii Nagy, Balthazaris Horvatt, Ioannis Pettrez, Melchioris Szay, Thomæ Georgy, Michaelis Thott, Andreæ Szekeres, Petri Erdely, Ioannis Sovago, Georgii Piros, Balthazaris Pathoczy, Andreæ Kelemen, Ioannis Berky, Valentini Literati omnino de Theczeo, Petri Fekete, Andreæ Steber, Georgii, Pauli et Gregorii Szeoleosy, Ioannis Hattvany, Michaelis Fabian, Ioannis Nagy, Andreæ Kovaczy, Ioannis Szekel, Georgii Pongrac, Martini Borbely, Thomæ Veres, Sthephani Czehy, Simonis Kola, Ioannis Molnar, Emerici et Simonis Szighety, Ioannis Czehy, Michaelis Nanasy, Georgii Borbely, Andreæ Kovaczy, Ioannis Pongraczi, Michaelis Nagy, Stephani Leorincz, Ioannis Kozak, Michaelis Urban, Ioannis Herebe omnino de Szigett, Stephani et Ioannis Czirke, Michaelis Nagy, Ioannis Agoston, Stephani Benczik, Ioannis Thekehazy, Georgii Galgoczy omnino de

Huztt, Georgii Cata, Laurentii Literati, Ioannis Demecz de Visk, item Nicolai Haydu, Demetrii Simon, Stephani Tolvay ac Andreæ Gal omnino de Hozzumezeo quæ ipsi principibus primum Transsylvaniæ, prædecessoribus videlicet nostris, ac tandem nobis etiam et dicto regno nostro in omnibus occasionibus bellicisque expeditionibus pro salute patriæ susceptis iuxta possibilitatis eorum exigentiam fideliter exhibuerunt et impenderunt ac in futurum quoque exhibituros et impensuros ipsos confidimus, eosdem igitur Georgium Nagy, <Michaelem Bongacz>, Sebastianum Kozak, Michaelem Toldy, Andream Palagy, Casparum Varalj, Matthæum Ferencz, Casparum Gula, Emericum Ferencz, Casparum similiter Ferencz, Stephanum Batharj, Michaelem Varga, Ioannem Nykos, Michaelem Ianos, Sthephanum Horvatt, Blasium Nagy, Balthazarem Horvat, Ioannem Petrecz, Melchiorum Szaj, Thomam Georgy, Michaelem Totth, Andream Szekeres, Petrum Erdely, Ioannem Sovago, Georgium Piros, Balthazarem Pathoczj, Andream Kelemen, Ioannem Berkj, Valentinum Literatum, Petrum Fekete, Andream Steber, Georgium Paulj⁶⁵ <et> Gregorium Szeoleosy, Ioannem Hatvanj, Michaelem Fabian, Ioannem Nagy, Andream Kovachj, Ioannem Zekely alias Nagj, <Georgium Pongracz>, Martinum Borbely, Thomam Veres, Sthephanum Czehj, Simonum Kosa, Ioannem Molnar, Emericum et Simonem Szighetj, Ioannem Chehj, Michaelem Nanasj, Georgium Borbelj, Andream Kovachj, Ioannem Pongraczj, Michaelem Nagy, Stephanum Leorincz, Ioannem Kozak, Michaelem Vrbán, Ioanem Herebe, Stephanum et Ioannem Czirke, Michaelem Nagy, Ioannem Agoston, Stephanum Benczik, Ioannem Thekehazi, Georgium Galgoczj, Georgium Katha, Laurentium Literatum, Ioannem Demecz, Nicolaum Haydu, Demetrium Simon, Stephanum Tolvay ac Andream Gal de speciali nostra gratia potestatisque nostra plenitudine ex statu et conditione plebea ac ignobili in qua nati sunt et hactenus extiterunt eximendos ac in coetum et numerum verorum et indubitatorum prædicti regni nostri Transsylvaniæ et partium Hungariæ eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et ascribendos duximus, prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et ascribimus ea tamen conditione ut ipsi hæredesque et posteritates ipsorum universis pro necessitate temporis et belli ad arcem nostram Huzt vel prædicto regno nostro fideliter inservire debeant et teneantur, decernentes expresse ut a modo deinceps iidem præscripta persona hæredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universi pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur.

In signum autem huiusmodi vera et perfecta nobilitatis eorum hæc arma seu nobilitatis insignia: scutum videlicet militare, coelestini coloris, cuius fundum viridis cespes occupat, in quo duo integri leones oribus hiantibus et linguis rubicundis exertis, corporibus erectis, posterioribus stare, anterioribus vero pedibus inter se columnam quandam superne laureo serto insignitam fortiter tenere visuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam corona seu diadema regium gemmis unionibusque præciosis eleganter exornatum contegit; ex quo gryphus medius umbilico tenus emergens, alis expansis, rostro aperto, levo protenso, dextro autem pede vexillum rubei et albi coloris fortiter compræhensum tenere conspicitur; ex cono autem galeæ teniæ sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout hæc omnia in capite sive principio præsentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur.

Animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra supradictis personis hæredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus, annuentes et concedentes ut ipsi præscripta arma seu nobilitatis

⁶⁵ Corect Paulum.

insignia more aliorum verorum et insignitorum nobilium armis utentium ubique in proeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis et aliis quibusvis exercitiis nobilitaribus et militaribus necnon sigillis, vexillis, cortinis, vælis, aulæis, annulis, domibus, clypeis, tentoriis, sepulchris generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub meræ et synceræ nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, ordinis, conditionis, dignitatis, honoris et præeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominari et reputari volumus ferre et gestare omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et prærogativis quibus coeteri veri, nati et indubitati nobiles ac militares homines prædicti regni nostri Transsylvaniæ et partium Hungariæ eidem annexarum quomodocunque de iure et antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint.

In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam præsentas literas nostras pendentes et authentici sigilli nostri muni<mi>ne roboratas memoratis Georgio Nagy, <Michaeli Bongacz>, Sebastiano Kozak, Andreæ Palagy, Caspari Varali, Matthæo Ferencz, Caspari Gula, Emerico Ferencz, Caspari similiter Ferencz, Stephano Bathari, Michaeli Varga, Ioanni Nykos, Michaeli Ianos, Sthephano Horvatt, Blasio Nagi, Balthazari Horvatt, Ioanni Petrecz, Melchiori Szay, Thomæ Georgi, Michaeli Totth, Andreæ Szekeres, Petro Erdely, Ioanni Sovago, Georgio Piros, Balthasari Pathoczi, Andreæ Kelemen, Ioanni Berky, Valentino Literato, Petro Fekete, Andreæ Steber, Georgio, Paulo et Gregorio Szeoleosy, Ioanni Hattvani, Michaeli Fabian, Ioanni Nagy, Andreæ Kovacz, Ioanni Szekely alias Nagi, <Georgio Pongracz>, Martino Borbely, Thomæ Veres, Sthephano Czehy, Simoni Kola, Ioanni Molnar, Emerico et Simoni Szigethy, Ioanni Czehy, Michaeli Nanasi, Georgio Borbely, Ioanni Pongracz, Michaeli Nagy, Stephano Leorincz, Ioani Kozak, Michaeli Vrbán, Ioanni Herebe, Stephano et Ioanni Czirke, Michaeli Nagy, Ioanni Agoston, Stephano Benczik, Ioanni Tekehazy, Georgio Galgoczy, Georgio Katha, Laurentio Literato, Ioanni Demecz, Nicolao Haydu, Demetrio Simon, Stephano Tolvay, Andreæ Kovacz, Michaeli Toldy et Andreæ Gal ipsorumque hæredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas, duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Alba Iulia die prima mensis Augusti anno Domini millesimo sexcentesimo duodecimo.

Gabriel princeps, manu propria.

[*Pe verso, de altă mână*]: Literæ nobilitares armalesque serenissimi principis Transsylvaniæ Gabriel Bathorj pro parte et in persona nobilium Georgii Nagy, Michaelis Bongacz, Sebastianj Kozak, Michaelis Toldy, Andreæ Palagi, Casparis Warali, Matthei Ferencz, Gasparis Giula, Emerici Ferencz, Gasparis similiter Ferencz, Stephani Bathari, Michaelis Varga, Ioannis Nykos, Michaelis Ianos, Sthephani Horvat, Blasii Nagy, Baltasaris Horwat, Ioannis Petrecz, Melchioris Szaj, Thomæ Gyeorgy, Michaelis Tot, Andreæ Zekeres, Petri Erdely, Ioannis Sovago, Georgii Piros, Balthasaris Pathoczi, Andreæ Kelemen, Ioanni Berky, Vallentini Literati omnino de Tecseo, item in persona nobilium videlicet Petri Fekete, Andreæ Steber, Georgii, Pauli et Gregorii Zeoleosy, Ioannis Hatvani, Michaelis Fabian, Ioannis Nagy, Andreæ Kowacz, Ioannis Zekely, Georgii Pongracz, Martini Borbely, Thomæ Veres, Sthephani Cehi, Simonis Kossa, Ioannis Molnar, Emerici Simonisque Zygethj, Ioannis Czehi, Michaelis Nanassi, Georgii Barbelj, Andreæ Kowacz, Ioannis Pongracz, Michaelis Nagi, Stephani Leorincz, Ioannis Kozak, Michaelis Vrbán, Ioannis Herebe omnino de Zygeth, item Stephani Ioannisque Czirke, Michaelis Nagy, Ioannis Agoston, Stephani Benczik, Ioannis Thekehazy, Georgii Galgoczy omnino de Hvzth, item Georgii Kata, Laurentii Literati, Ioannis Demeczii omnino de Visk, item

Nicolai Haidu, Demetri Simon, Stephani Tolvai ac Andreæ Gal omnino de Hozzumezeo. Exhibite in congregatione nostra in oppido Ziget comitatuque Maramarosiensis, 16 videlicet die congregatione nostre in anno Domini 1612, rate itaque per nos et affirmate, publicate atque proclamate, nullo penitus contradictore coram nobis apparente./ Vicecomes comitatus Maramarosiensis/ egregius Ioannes de Petrova./ Ioannes Thorday de Zigeth/ iuratis notarius manu propria.

- *original, pergament parțial deteriorat cu inițiale ornamentate, cu blazonul pictat în colțul din stânga sus, cu sigiliul mare atârnat deteriorat.*
- *Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, seria Diplome privilegiale, nr. 19.*

On the History of the Maramuresh County during the Prince Gabriel Báthory (Abstract)

The reign of the prince Gabriel Báthory is very disputed in historiography. The abuses, the violence and the immorality, which were characterizing his reign, are being compared with the beneficial reign of his successor, Gabriel Bethlen.

The history of the Maramuresh county in his reign was marked of two important movements: both a military event and even a social one.

Between 22nd of October and 10th of November 1611, an Austrian army tried to cross through Maramuresh County, aiming to reach the Northern Hungary. This army, together with the Walachian troops, fought against the prince in Transsylvania. But they were forced to withdraw after a couple of months, reaching first of all Moldavia. When they attempted to cross the County of Maramuresh, the Romanian noblemen were called to rise against them. After a two days battle, a part of Austrian army was captured and the rest of it run to Moldavia. A lot of Austrian soldiers died in that battle. The Romanian noblemen preserved their loyalty towards the prince.

The other important movement was the social transformation in this time. The Romanian noblemen still prevailed, in respect of their number, in the feudal order from the region. The prince Gabriel Báthory ennobled a lot of people from the Hungarian inhabitants in the five royal boroughs (oppida) – at least 200 of them. The inhabitants were usually ennobled on behalf of an 'armalist diploma' awarded to individual persons. There was still an exception. Using only one diploma, the prince awarded the nobility to 71 inhabitants from boroughs (we give the text of the record – from the 1st of August 1612 – in the annexe). This was an unique example for the County of Maramuresh, but it is very often in the other parts of Transsylvania. For the first time, in this reign, an important lot of Hungarian new noblemen joined to the feudal order from the County of Maramuresh.

The privilege obtained during the reign of this prince penetrated the mentality of the inhabitants of the boroughs. After 25 years, for example, they threatened on the Transsylvanian prince, George Rákóczy the 1st, with the rebellion in case that he didn't recognize their immunity.

Gencs településének népeségi és gazdasági viszonyai a XVIII. század végén – a XIX. század elején

Balogh Géza

A XVIII. század jelentős változást hozott egész Európa fejlődésében. A feudális struktúrán belül mélyreható átalakulás indult meg a tőkés gazdálkodás kialakításának irányába. Ez a folyamat, fokozatosan, földrajzi térségenként eltérő időben történt. E század teremtette meg „... hogy Európának újabb részei léphessenek tovább a feudális rendszerből a polgári társadalom felé¹. Magyarországon is „a XVIII. század a rommá lett ország fokozatos felemelkedésének, regenerálódásának időszaka volt, az európai modell általános mozgásának megfelelően².

A II. Rákóczi Ferenc vezette felkelést követően, mely vidékünket jelentős mértékben érintette, s melynek végső kifejelete Szatmáron és Nagymajténynál következett be a fegyveres konfliktus helyén előtérbe került a megegyezés Magyarország és a Habsburg - ház között. A nemességnek a királyság önállóságával sikerült kiváltságait is átmenteni. Ez főleg abban nyilvánult meg, hogy a kiváltságos rendeknek, a nemességnek és a főpapságnak, sikerült megszerezni a fontosabb tisztségeket, teljes egészében ellenőrizni az országgyűlést, birtokolni a földterület jelentős hányadát, s a jobbágyokat továbbra is ingyenmunkára kényszeríteni.

A korabeli Szatmár vármegye gazdasági fejlődését, népességét s annak etnikai összetételét jelentősen befolyásolta a szabadságharc idején bekövetkezett elnéptelenedés. E hátrány feloldásához járult hozzá a szatmári békét (1711) követő céltudatos telepítés, amellyel „... a bécsi kormány az ország gazdasági felvirágoztatása mellett Magyarország elnémetesítését is célba vette...³. E telepítések során a vármegyébe főleg a Károlyi család, Sándor és fia, Ferenc kezdeményezésére és támogatásával „1712-től 1838-ig összesen 2072 külföldi, német család telepedett le a 31 sváb községbe⁴.

Az általam vizsgált település, Gencs, azok közé tartozik, ahová nem telepítenek külföldről közösségeket. Kezdeteiről a források először 1328-ban tesznek említést, Gench megnevezéssel⁵. A falu az Ér és a Kraszna folyó árterületeinek találkozásánál jött létre, Nagykárolytól délre. A név a hosszú ideig itt birtokos Gencsy nemzetségnévből származik⁶. Lakosságáról, társadalmi és nemzeti eredetét nézve Maksai Ferenc megállapítja, hogy a várjobbágyokból származó kisenemesek lehettek⁷ s a névanyag alapján magyarok⁸. Jelentősebb birtokosai a középkor folyamán a Báthoryak és a Vetésiek⁹. Az 1514-es

¹ Kosáry Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Bp. 1990. 14. old.

² *Ibidem*, 31. old.

³ Vonház István, *A Szatmár megyei német telepítés*. Kolozsvár 1997. 20. old.

⁴ *Ibidem*, 186. old.

⁵ Suciú Coriolan, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*. I. 257 old.

⁶ Szirmai Antal, *Szatmár Vármegye fekvése, története és polgári esmérte*. Buda. 1810. 37. old.

⁷ Maksay Ferenc, *A középkori Szatmár megye*. Bp. 1940. 14. old.

⁸ *Ibidem*

⁹ Borovszky Samu, *Szatmár Vármegye*. é. n. Bp. 75. old.

parasztlázadás alkalmával a gencsi kisnemesek csatlakoznak a parasztokhoz amiért jószágaitak Báthory Andrásnak adományozta a király¹⁰.

A XVII – XVIII. századok során a Báthory család kihaltával, újabb birtokosok szereznek benne részt; a Losonczi, Bánffy, Vay, Sarkadi, stb. családok, s „már az egész helység nemesekből állott”¹¹. Ezt látszik bizonyítani az 1715-ös összeírás, amikor a településen csak „4 egyéb magyar jogállapotú” háztartást tüntetnek fel, amelyek használatában 92 köblös szántó és 41 kaszás rét található¹².

A Habsburg -uralom megszilárdulásával, II. József idején (1780 – 1790) került sor a lakosság első, átfogóbb, helységenkénti, nemek szerinti és a férfiakra vonatkozó foglalkozás szerinti összeírására. Ezt motiválta a munkaerő és a katonaság helyzetének felmérésére irányuló törekvés. Gencsen az összeírás alkalmával feljegyeztek 192 házat, 260 családdal. A település jogi népessége 1138 személy, amelyből a távollevők száma 25, az idegeneké 12, s így a tényleges népesség 1125 személy. Az összeírt lakosság nemek szerinti megoszlása a következő: 560 férfi, amelyből 230 házasságban és 330 nőtlen és 578 nő. Eltérvén az eddigi népességre vonatkozó adatoktól, az összeírás a férfiakra vonatkozóan tartalmaz adatokat a foglalkozási struktúrára is. Az 560 férfi közül 1 pap, 281 nemes, 4 paraszt, 4 polgár és paraszt örököse, 129 zsellér, 7 egyéb, 98 az 1–12 év közötti férfi sarjadék és 35 a 13–17 év közötti férfi sarjadék¹³.

A fenti adatokat elemezve megállapítható, hogy Gencs települése az 1125 lakosával, a volt vármegye (a mai Románia területén található települések) lakosságának — 77.208 személy¹⁴ — mintegy 1.45 %-át tette ki. A helység lakossága viszonylag állandó lakhelyű személyekből tevődött össze. Mintegy 25 személyt jegyeztek fel távollevőnek. Ez az összlakosság 2.22 %-a. Az idegen jelenlevők száma pedig 12, vagyis az összlakosság 1,06 %-a. Az összeírt 192 házra egyenként 0.73 család jut, ami azt jelenti, hogy nem minden család rendelkezett különálló lakóházzal. Egy házban kénytelen volt átlagosan együttélni 5.85 személy, aki nem minden esetben tartozott ugyanazon család kötelékébe. Ennek ellenére, az egy házra jutó családok száma valamivel kedvezőbb a vármegyei átlagnál, amely 0.86¹⁵. Gencs esetében az egy átlagos nagyságú családra jutó személyek száma 4.32 személy, ami a vármegye esetében valamivel több, vagyis 5.03 személy¹⁶. Tehát a vármegye átlagánál 0.71 személlyel kevesebb.

A település lakosságának számbeli alakulását lehetőséggem van bemutatni a XIX. század első feléből adatokkal is. A református egyházközség keresztemelési, halotti és esketési anyakönyvében találunk az össznépességre utaló adatokat is. A hitközség lélekszáma 1804-ben 624, 1807-ben 636, 1816-ban 622, 1818-ban 636, 1819-ben 639 és végül 1825-ben 647 személy volt¹⁷. Nota bene megjegyzés alatt, ugyanitt utalást találunk a helybeli görög

¹⁰ Szirmai Antal *i. m.* 75. old.

¹¹ Borovszky Samu *i. m.* 75. old.

¹² Acsády Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Bp. 1846. 127. old.

¹³ Dávid Zoltán, *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Bp. 1960. 166–167. old.

¹⁴ Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea în Populație și societate*. Cluj. 1972. 102. old.

¹⁵ Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea în Populație și societate*. Cluj. 1972. 102. old.

¹⁶ Idem. 104. old.

¹⁷ *Ibidem*

katolikus (oláh) eklézsia lélekszámára is. E szerint a görög katolikus lakosok száma 1817 januárjában 385 személy¹⁸. Úgy vélem, hogy a görög katolikus lakosok számát, ha összeadjuk a reformátusokéval, megkapjuk a település összlakosságát, többé-kevésbé pontosan, mivel a római katolikusok először csak 1839-ben jelennek meg csekély számban. A fenti adatok alapján a település lélekszáma 1007. Mintegy tíz évvel később Nagy Lajos is közöl adatokat Magyarország népességéről az 1827-es évre vonatkozóan. E szerint Gencsen 148 ház, 348 görög katolikus (egyesült), s 684 helvetikus vallású személy élt. Ez együttesen 1032 lelket jelent¹⁹. Ha az 1787-es népszámlálás adatait összevetjük az 1816/17-es és az 1827-es adatokkal, megállapítható, hogy a népesség csökken 1816-ig, majd emelkedő tendenciát mutat az elkövetkező években. Ennek magyarázatára az egyházi feljegyzésekben nem találtam utalást. Esetleg meg lehet említeni, hogy ebben az időben zajlanak a napóleoni háborúk, s az itt elesett gencsiek nem szerepelnek a halottakra vonatkozó feljegyzésekben, vagy lehetséges, hogy nagyobb méretű elköltözés következett be. Annál is inkább nehezen magyarázható a csökkenés, mert a református közösségre vonatkozóan a feljegyzések szinte folyamatos szaporulatról tudósítanak. Íme, hogyan jelentkezik a népszaporulat dinamikája az 1768 és 1839 közötti 71 év alatt²⁰.

	Született	Meghalt	Szaporulat
1768-1770	56	31	25
1771-1780	185	127	58
1781-1790	198	206	-8
1791-1800	230	172	58
1801-1810	260	278	-18
1811-1820	274	227	47
1821-1830	289	217	72
1831-1839	-263	245	18
71 év	1755	1503	252

Megvizsgálva a fenti adatokat megállapítható, hogy a 71 év alatt a település lakossága 252 személlyel szaporodott. A létszámnövekedés két évtized kivételével folyamatos. Az átlagos évenkénti szaporulat 3.45 személy. A születések száma 1821 – 1830 között legmagasabb, amikor a legmagasabb a szaporulat is. Ha az elhalálozás adatait vizsgáljuk, ez 1801 – 1810 között legmagasabb, amikor a lakosság 18 lélekkel fogyott. Az évenkénti számadatokból megállapítható, hogy elég magas a gyermekhalandóság. Így 1784-ben a 29 halott közül 16 az 1–14 év közötti gyermek, 1793-ban a 20 közül 11, 1801-ben a 31 közül 25, 1814-ben 32 közül 27, 1829-ben a 45 közül 22 a gyermek²¹. A betegségekről, amelyek e magas elhalálozási arányt okozták az első helyen a himlő

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Nagy Lajos, *Notitiae Politico-Geographico Statisticae. Tomus Primus*. Buda. 1828. 365. old.

²⁰ A Gencsi ref. egy. i. m. 1768–1839. évekre.

²¹ *Ibidem*

található, de megemlítettek még a vérhas, a forró betegség, a kelevény, a vízi betegség, a száraz betegség, a hideglelése, stb²².

A lakosság nemzetiségi összetételére vonatkozóan a XVIII. századra nincsenek adataink. Becslésekbe bocsátkozni, úgy vélem, nem volna szerencsés, annál is inkább, mivel ezt az időszakot számos kutató úgy jellemzi, mint a nagy belső átrendeződések, vándorlások idejét. Ez a folyamat érinti Szatmár vármegyét is. Tudott, hogy csak a szomszédos Szabolcs megyéből 1702 – 1720 között „... Szatmárba közel kétszáz... családfő szökött át”²³. A belső migrációban részt vettek a jobbágyok is, nemzetiségükre való tekintet nélkül. Erre vonatkozóan Ács Zoltán megállapítja: „A 18. század első felében lezajlott nagy belső migrációban a nemzetiségi jobbágyok éppúgy részt vettek, mint magyar társaik”²⁴.

A XIX. század népességére vonatkozóan kedvezőbb helyzetben vagyunk, ami a nemzetiségi összetételt, arányt illeti. Rendelkezem 3 olyan adattal, amely a falu, Gencs lakosságának nemzetiségi megoszlására is utal. Az első adat az 1816/17-es évekből való s a református egyház anyakönyvének első kötetében található. E szerint 1816 január 4-én a református Eklézsiában 622 lelket számláltak, míg 1817 januárjában a román Eklézsiában 385 lelket²⁵. Ez összesen 1007 lakost jelent, amelyből a reformátusok 61.76 %-ot, a románok pedig 38.23 %-os jelentenek.

A fennebb már említett Nagy Lajos által közölt adatok szerint a nemzetiségi arány a következőképpen alakul: az 1032 lakosból a reformátusok száma 684, azaz 66,27 %, a románoké pedig 348, azaz 33.72 %²⁶.

Egy évtizeddel később, Fényes Elek közreadott földrajzi leírásában Gencsre vonatkozóan megtalálhatók a következő adatok: az összlakosság 1167 személy; ebből református 726 (62.21 %); görög katolikus 368 (31.57 %). Az általam ismert forrásanyagok közül először itt találkozunk római katolikusokkal, számuk mindössze 73 (6.25 %)²⁷.

A rendelkezésemre álló adatok alapján lehetőség adódik arra is, hogy megvizsgáljuk a lakosság nemek szerinti megoszlását is, igaz, csak bizonyos korlátok között. Az 1783 – 87-ben elvégzett első népszámlálás adatai szerint Gencs 1125 lakosa közül a férfiak száma 560 (49.77 %), a nőké 578 (51.37 %)²⁸. Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a vármegyei adatokkal, némi eltérés tapasztalható. Szatmár vármegye ma Romániához tartozó részének összlakossága 77.208, amelyből 39.293 (50.89 %) férfi, 37.915 (49.11 %) pedig nő²⁹. Ezt a vizsgáldást a XIX. század elejére vonatkozóan csak a református közösség tagjaira vonatkozóan végezhetem el. Egy 1818. február 2-án elvégzett számbavétel alkalmával találtak 148 ágyat. 360 férfit (az összlakosság 50.31 %-a) és 316 asszonyt (vagyis 49.68 %-át a 636 személynek)³⁰. Összehasonlítva a fenti két adatot,

²² *Ibidem*

²³ Ács Zoltán, *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Bp. 1996. 94. old.

²⁴ *Idem*. 95. old.

²⁵ A gencsi ref. egy. i. m.

²⁶ Nagy Lajos, i. m. 365. lap.

²⁷ Fényes Elek, *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota Statisztikai és Geographiai tekintetben*. Pest, 1839. 287. old.

²⁸ Dávid Zoltán, i. m. 166 – 167. old.

²⁹ Natalia Giurgiu, i. m. 110. old.

³⁰ A Gencsi ref. egy. i. m. 133. old

kitűnik, hogy a nemek közötti arány az eltelt 35 év alatt megváltozott a férfiak javára, ami a korábban tapasztalt vármegyei átlagnak is nagyjából megfelel.

Már tanulmányom bevezető részében említettem, hogy a XVIII. század végének és a XIX. század elejének egyik fő jellemzője a tőkés árutermelésre való áttérés. Ennek egyik legfontosabb eleme a földesúr – jobbágy viszony rendezése. Ebben különösen érdekelt volt a bécsi udvar is, amely a háborúk hosszú sorozatát vívta, s „...ez időben, már ez a köznép szolgáltatta az állandó hadsereget, valamint fenntartásának fő eszközét, az állami adót”³¹. A kérdés rendezésének folyamata már III. (VI.) Károly (1711 – 1740) idején megindult. 1722-ben a király arra utasította magyar kancelláriáját „... , hogy jogos panasz esetén elégtételt szerezzen a jobbágnak az úri önkénnyel szemben”³². A nemesség az úrbérrendezést kezdettől ellenezte, mivel úgy ítélte meg, hogy „... a jobbágykötelék időelőtti feloldása aláassa a nemesi kiváltságokat”³³. Meglátásuk szerint a jobbágykérdés saját ügyük, „melyben az államnak minél csekélyebb hatáskört és befolyást lehet engedni”³⁴. A különböző nézőpontok, megítélések eredményeként az 1764/65-ös országgyűlés anélkül oszlott fel, hogy törvényt hozott volna a kérdésben. A rendi országgyűlés tehetetlensége, elutasító magatartása megadta a lehetőséget Mária Terézia (1740 – 1780) császárnő számára, hogy reformjainak megvalósításában mellőzze a rendeket. „A bécsi udvar, miután a magyar rendekkel nem sikerült a jobbágykérdésben dűlőre jutnia, ezt a konfliktust felhasználta arra, hogy saját hatáskörében rendeletileg szabályozza az úrbéri viszonyokat és ezzel útját állja a földesúri túlkapasoknak. Fő érdeke ebben az volt, hogy megvédje, sőt, lehetőleg növelje a parasztok adófizető képességét, maximálja a földesúri terheket és elősegítse az árutermelésüket”³⁵. A jobbágykérdéssel foglalkozó császári rendeletet két évi előkészítés után, 1767 január 26-án magyar, latin és szlovák nyelven hirdették ki³⁶.

Gencsen, akárcsak az ország egész területén, az úrbéri viszonyok rendezése és előkészítése, végrehajtása alkalmával 4 dokumentumot szerkesztettek. Ezek: a 9 kérdésre adott válasz; az előzetes összeírás, amelyben rögzítették az úrbéres háztartások családfőinek nevét és az általuk bevallott — használt szántók, rétek mennyiségét — a szőlőt, gyümölcsöst, irtást; a nyomtatott Urbárium — amely az általános érvényű jogi normák mellett rögzíti az adott helység jogállását, az egész jobbágytelekhez tartozó szántóföld és kaszáló mennyiségét, a robotnapok számát s azoknak teljesítési feltételeit, s más, a vizsgált településre jellemző adatokat; az Urbáriumhoz kapcsolódó Tabella, benne az úrbéres családfők család - és keresztnevei, az általuk használt szántóföld, rét mennyisége, valamint az ennek fejében kirótt úrbéres kötelezettség.

„Gents“ faluban³⁷ a kilenc kérdőpontra adott válaszok összeállítására 1772 november 25-én került sor, a bíró és 6 esküdt előtt³⁸.

³¹ Acsády Ignác, *A magyar jobbágyság története*. Bp. 1948. 275. old

³² Idem. 276. old.

³³ Idem. 285. old.

³⁴ *Ibidem*

³⁵ Kosáry Domokos, *i. m.* 89. old.

³⁶ A kérdéssel kapcsolatban lásd: Acsády I., Kosáry Domokos *i. m.*, valamint David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700–1848*, Marczali Henrik, Mária Terézia és kora.

³⁷ A település neve s jogi állapota az úrbérrendezés idején

Áttanulmányozva a forrásanyagot, megállapítható, hogy az Urbáriumot megelőző időben a falu nem rendelkezett, és a kikérdezettek nem is hallottak hasonló jellegű dokumentumról³⁹. A contractusok csak az 1770-es években csak az adófizetésekre vonatkozóan fogalmazódtak meg. A szolgáltatásokat pedig továbbra is a szóbeli egyezségek alapján végzik a helybeliek, hol vonó marhával, hol kézi munkával, mások pedig pénzen váltják meg.

A kérdésekre adott válaszokból megismerhetjük a helység természeti viszonyait. A térséget az Ér és a Kraszna vizei öntözik s áradások idején jelentős károkat okoznak. Hegyei, erdői nincsenek, de a vidék alkalmas gabonafélék termesztésére s állattenyésztésre. E két foglalkozás jelenti a lakosság megélhetésének forrását. Termékeiket a közeli vásáros helyeken értékesítik: Nagykárolyban „fél mérföldnyire“, Margittán és Szatmáron „három mérföldnyire“, s Királydarácon és Tasnádon „két mérföldnyire“⁴⁰. Termesztének kendert is, mivel „áztatójok jó és elegendő vagyon“⁴¹.

Ugyancsak beneficiumként említik a helységekben működő szárazmalmot s az egy-két „mér földnyire“ található vizimalmokat is. Gyümölcsstermesztéssel nem foglalkoznak, de a telkeiken kívül rendelkeznek „káposzta és zöldségtermő földekkel“⁴².

A közösségi jövedelem tekintetében megállapítást nyer, hogy „... a helység semmivel nem rendelkezik“⁴³.

A település hátrányairól szólva a kikérdezettek megemlítik: esős időben a Kraszna és az Ér áradásai kárt okoznak szántóföldeikben, réteiken, mivel laposabb helyeken vannak, esős években iszapos szénát kaszálnak; sarjút nem lehet kaszálni; vásáros helyeik távol vannak, útjaik rosszak és „... Nagy Majtinban úgy Szatmáron levő hidakon is vámat fizetnek“⁴⁴; legelőik kevés „... és mivel ezen helység nagy ország útjában vagyon, az sok úton járók meg élík határjokon, s mind ezen okbul Marhájok megszorul, mind pediglen, hogy ezen helységbelieknek úgy földes uraiknak is feles Marhájok vagyon ugyan ezen okbul, amidőn az ugar kitelik, a Határ felszántódik, az lakosok közül sokan magok Marhájokat pénzért más határokon járatni kénytelenítettnek“⁴⁵; erdejük nincs s úgy épület-mint tűzifájukat pénzért kénytelenek megvásárolni, a messzebb vidékről hordani; mivel helyben semmi jövedelemforrás nincs, hogy pénzt keressenek „a nyári napokon a három-négy mérföldnyire levő szálló hegyeken dolgoznak“⁴⁶.

A helységben sok a földesúr, s azok a jobbágyok szolgálatait szükségleteiknek megfelelően követelik. Vannak időszakok, amikor egyvégtében öt-hat napot kell

³⁸ Az esküdtek által országszerte elmondott szöveg: ÉN. N. N. esküszöm az élő Istenre, tellyes szent Háromságra, Atya, Fiu, és szent Lélek Istene, Szepőlтелен Szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én fère tévén mindennemű félelmet, haragot, szeretetet, magam saját hasznát avagy kárát és akarmi kigondolható emberi tekintetet, mind azokra, amellyekre kérdendő leszek igazán felelek, mind magam, mind más itt lakosoknak birtokát és akárminemű javait, kárait, vagy fogyatkozásait ezen helységnek igazán megvallom és legkissebbet is amennyire tudom el nem tagadok. Isten engem úgy segéljen.

³⁹ *A Gecsi jobbágyok válasza a 9 kérdésre*. Szatmár Állami Levéltár. Leltári szám 897. 78. zs. mikrofilm. 1772. nov. 25.

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*

⁴² *Ibidem*

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem*

szolgáljanak a jobbágyok. A vallomásaik szerint a leszolgált napok száma 12 – 25 között van, megegyezés szerint. Kilencedet adnak a búzából, árpából, tengeriből s zabból „ és, hogy az kilencedbeli Adózás ezen nemes Vgyének nagyobb résziben szokásban vagyon, bizonyos⁴⁷.

Vay László földesúr emberei "... az életbeli kilenceden kívül esztendőnként az uraságnak az Zsákot egy Tyúkot, Tizenkét Tojást és amely gazdának Tehenei vadnak, azok akármennyi Tehenei legyenek csak egy Itcze vaját valamint az tehenetlen gazdák adnak, úgy Marhás gazdák egy szekér Karácsony Fáját tartoznak az Uraság számára maga erdejéből az Uraságnak hozni⁴⁸.

Jogi helyzetüket tekintve "Ezen Helybéli Szegénység mind Szabad menetelű személyekből álló⁴⁹ — záródik a 9 kérdőpontra adott feleletek sora.

Az úrbérrendezést megelőző összeírás alapján mintegy 44 úrbéres háztartás volt a faluban. Ezek közül 25 szabad menetelű, 13 házas szellér és 6 háznélküli szellér. Az általuk használt belső telek nagysága 18 egész telek területének megfelelő, amely felosztott 1/8-as, 1/4-es 1/2-es és egész telkekre. A szántó területének nagysága, amely használatukban volt, összesen kitett 289 Posonyi mérőt. A rét nagysága pedig 137 kaszás volt⁵⁰. E számadatokból kitűnik, hogy igen csekély a belső telek, a hozzákapcsolódó szántóföld és a rét területe is, ami a jobbágyháztartások használatában van. Ez nem biztosíthatta a megélhetéshez szükséges feltételeket, csak arra szolgálhatott alapot, hogy a jobbágyok a tulajdonosnak dézsmát, kilencedet adjanak s robotnapokat teljesítsenek.

A nyomtatott Urbáriumot 1774 szeptember 14-i keltezéssel látták el. E szerint „Gents“ — falu jogállású település. A helységben "... egy egész jobbágy Ház helynek belső Fundusa, az az Ház Helye, annak udvara, tsűrös és veteményes kertye, oly nagy és teres Helyt foglaljon a minémű két Posonyi Mérő Mag alá kívántatik⁵¹. Az egy egész belső jobbágytelekhez "... Huszonhat Hold szántó Föld, minden egy holdban két Posonyi Mérőt számlálván, és Rét Tizenkét — kaszálóra való; mivel esztendőnként egyszer kaszáltatik — adassék⁵². Ez a külső területi méret beilleszkedik az utasítások szerint Szatmár vármegye úrbéres földjei minőségének kereteibe, amely a szántóföldek esetében 26 – 32 hold között van, s a kaszálók esetében 8 – 12 kaszás terület között⁵³.

A második részben a jobbágyok haszonvételei vannak felsorolva. A gencsi jobbágyoknak „ bort árulni Szent – Mihály naptól fogva Karácsony Napjáig szabad⁵⁴. Amint már a 9 kérdésre adott feleletekből kitűnt, a helységnek kevés leelője van s teheneket nem tarthatnak, "... ezért a Jobbágyok az Vajnak megadásától mentek lesznek⁵⁵.

Ami a jobbágyi szolgálatokat, kiváltképpen a robotot illeti, azok méreteiről s teljesítési feltételeiről adnak általános képet a hivatalos, kötelező érvényű utasítások.

⁴⁷ Ibidem

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Gencs helység urbáriális összeírása – 1772 nov. 25. Szatmári Állami Levéltár. Leltári szám 896. 78. számú mikrofilm.

⁵¹ Gencs helység Urbárium. 1774 szept. 14. Szatmári Állami levéltár. leltári szám 899. I. old.

⁵² Idem. 2. old.

⁵³ Acsády Ignác. i. m. 296. old.

⁵⁴ Gencs helység Urbárium. 2. old.

⁵⁵ Idem. 3. old.

Miután országos intézkedésként kötelezővé válik a heti 1 robotnap, helyi sajátossággként leszögezi, hogy „Két Marhával, maga szekerével Szántáskor mindazon által négy Marhával maga Szekerével s Ekéjével az Uraságnak dolgozni tartozzék. Ha pedig valamely Jobbágy négy ígás Marhának fogyatkozása miatt, megírt mód szerint a szántást meg nem tehetné, az olyattán jobbágy mással össze fogván egy napi szántást két napi munkával végezzen. Mind azon által ezen terhes munkát minden szántáskor csak egyszer tartozzék meg adni; Ha pedig négy marhája mellé egy személy elegendő nem volna, akkor az Jobbágy egyet ugyan olyast, amely minden munkára alkalmas legyen, másikat pedig csak marha hajtásra valót tartozzék adni, ezen két személy mindazon által különös munkára ne fordíthatassék”⁵⁶.

A zsellérek kötelezettségeire vonatkozóan általános érvényűnek tekinthető az az előírás, mely szerint a magános házzal bírók 18 napot, akiknek pedig házuk nincs 12 napot kézi munkával kötelesek ledolgozni. Helyi sajátossággként az Urbárium előírja, hogy „Amennyire pedig ezen Helységben egynémely zsellérek valamely fundusokat bírnának, amelyeknek száma nyolcados ház helynek mivoltát fel nem érné, azoktól csak kilenced termésben adattassék meg, az egyéb adózások, szolgálatok eránt pedig olyanok az terheknek ház helye mivolta vagy appertinentiája nyolcados ház helyt fel nem ér, egyedül mint házzal bíró zselléreknek tekintessenek”⁵⁷.

A vidék természeti-földrajzi sajátosságaiból adódóan Gencs környékéről hiányoztak az erdők és a nagyobb kiterjedésű nádasok. Ezt figyelembe véve az Urbárium úgy fogalmaz, hogy „Mivel ezen Helységben a fáizásnak, úgy nádak fogyatkozása miatt a Jobbágyok ezen javakkal nem élnek, azért sem öl fának, sem nád kévének hordásával és vágásával nem fognak tartozni”⁵⁸.

A fennebb jelzett általános és sajátos utasításokon kívül az Urbárium utal még az adózásra, a kilencedre és a hegyvámra, a földesurak jussaira és tulajdon jövedelmére, az eltiltott és rendkívül való cselekedetekre és szokásokra, a büntetésekre. Biztosította a szabad költözködést, szabályozta az úriszék működését, stb. Hiányosságairól szólva Acsády Ignác rámutat, hogy továbbra is a jobbágyság fennmaradt, „A paraszt nem lett telkének tulajdonosa, s még az önkéntes örökváltságról sem történik intézkedés”⁵⁹. „Nem tagosította a telki állományt, ami a földművelés lendületét nagy mértékben hátráltatta”⁶⁰.

Az úrbérrendezés 4. nagy jelentőséggel bíró dokumentuma az Urbáriumhoz csatolt Tabella. Ebből megismerhetjük az úrbéres háztartásokat, a családfők nevével, az általuk bevallottan használt szántók és rétek mennyiségét, valamint az ennek fejében kirótt kötelezettségeiket (robot adózás, telekbér, stb.). Gencs esetében, mint már jeleztem, igen nagy a földbirtokosok száma. Ezek közé tartoznak: Vay László, Nagy György árvái, Balog András, Csomai Pálné, Balog Mihály, Török György, Piskolti József, Mede Ferenc, Barta András, Gyene György, Kerekes Sigmond, Baróti András, Balogh Mária, Batizi Sigmond és Bara Gábor⁶¹. A viszonylag nagyobb számú földbirtokok létének következménye, hogy a

⁵⁶ Idem. 4. old.

⁵⁷ Idem. 7. old.

⁵⁸ Idem. 9. old.

⁵⁹ Acsády I. i. m. 299. old.

⁶⁰ Idem 300. old.

⁶¹ *Gencs helységének Urbáriális Tabellája*. Szatmári Állami Levéltár. Leltári szám 899.

szolgáltatukban álló jobbágyságok száma viszont alacsony. Csupán Vay László obersternek van 10 szabad menetelű, 2 házzal bíró és 1 más háznál lakó zsellérje⁶². A többiek jobbágyságainak száma a következőképpen alakul: Nagy György árvái 11 szabad menetelű jobbággyal s 2 házzal bíró zsellérrel rendelkeznek; Balog András 1 szabad menetelű jobbággyal, Csomai Pálné 1 házzal bíró zsellérrel, Balog Mihály 1 házzal bíró zsellérrel, Piskolti József 1 házzal bíró zsellérrel, Mede Ferenc 2 szabad menetelű jobbággyai s 2 házzal bíró zsellérrel, Kerekes Sigmond 1 szabad menetelű jobbággyal, Batizi Sigmond 1 házzal bíró zsellérrel, Baróti András 1 házzal bíró zsellérrel, Balogh Mária 1 szabad menetelű jobbággyal és Bara Gábor 1 más házában lakó zsellérrel⁶³.

A Tabella összesített adataiból kitűnik, hogy a 44 szolga közül 28 szabad menetelű, 14 zsellér s kettő más házában lakó zsellér. A használatukban található jobbágyhelyek nagysága 8.6/8-as teleknek felel meg, amelyek felosztlanak 1/8-os, 1/4-es, 5/8-os, 3/8-os és 1/2-es nagyságúakra. A belső telkek összterülete 20.3/4 posonyi mérő. A hozzá tartozó szántóterület nagysága 257,3/4 hold, amelyhez 151 embervágó rét tartozik. A fenti területek használatáért esztendőnként tartoznak 533.27/38-ad marhas robottal, vagy e helyett 1343.8/19-ed kézi szolgálattal Kilencedet termékben szolgáltatnak, beleértve a kendert és a lent is⁶⁴.

A úrbérrendezés alapvető célkitűzése, hogy szabályozza a jobbágytelkek után kötelező pénzbeli és termékbeli terheket is. Gencs esetében az összesített adatok szerint a 44 jobbágycsalád összesen 42 forint adót fizet. Tűzrevaló fával, fonással és vaj adással nem tartoznak. Kötelesek azonban 20.40/76 kappant, 20.40/76 csirkét és 123.8/38 tojást adni⁶⁵.

A helység közös jövedelmével kapcsolatban a Tabella is leszögezi, hogy "...közönségesen semmit sem bír"⁶⁶.

A bemutatott források alapján megállapítható, hogy az úrbérrendezés Gencs esetében sem csorbította a földesurak érdekeit, csupán a teljesen jogtalan igényeket szüntette meg s „inkább csak erkölcsi eredménnyel járt, amennyiben fokozta a parasztságban a vágyat, hogy anyagi és jogi helyzetét még inkább megjavítsa, a reményt, hogy e törekvésben az állam is támogatni fogja s az öntudatot, hogy a munkával, melyet végez, elől áll az államfenntartó elemek sorában"⁶⁷.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Acsády Ignác. i. m. 301. old.

Relațiile sociale și economice ale populației localității Ghenci la finele sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (Rezumat)

Secolul al XVIII-lea aduce transformări importante în toată Europa. Crează posibilitatea trecerii la o economie capitalistă. Județul Satu Mare se afla la periferia acestor schimbări, fiind afectat la începutul secolului de revolta antihabsburgică condusă de către Rákóczi Francisc al II-lea. Depopularizarea ținutului a fost remediată prin colonizarea organizată a șvabilor de către Curtea de la Viena, prin care se urmărea și germanizarea ținutului. În privința evoluției numerice a populației localității Ghenci, un real folos ne oferă recensământul populației efectuat sub Iosif al II-lea, când populația reală a localității a fost de 1125 de persoane. La începutul secolului al XIX-lea populația scade simțitor, ca la mijlocul deceniului al treilea să ajungă din nou la 1032 de persoane. Pe baza documentelor eclesiastice reformate se poate urmări chiar componența pe sexe și naționalități a populației.

Privind situația economică a localităților se poate constata că măsurile luate de stăpânirea habsburgică nu au periclitat privilegiile nobilimii ci au prelungit existența relațiilor feudale. O caracteristică specifică a satului Ghenci la sfârșitul secolului al XVIII-lea este existența unui număr mare de nobili. Datorită acestui fapt persoanele care se aflau în slujba lor era relativ redusă. În urma introducerii Urbariului, la 14 sept. 1774, a fost fixată mărimea sesiei iobăgești la 26 iugăe de pământ arabil, la care se adaugă 12 coase de fâneată. Aceasta sesie a asigurat cele necesare existenței familiilor iobăgești și a permis exploatarea lor în cadrul sistemului feudal. Cele patru documente întocmite cu ocazia introducerii Urbariului permit studierea situației concrete din localitatea Ghenci.

Social and Economic Realities from Ghenci Village in the End of XVIII-th Century and Beginning of XIX-th (Summary)

The XVIII-th century brings important changes in all Europe, creating the possibilities to experience capitalistic economy. Satu Mare county was peripheral to these changes, being affected, at the beginning of the century, by antihapsburg revolt, headed by Rákóczi Francisc the II-nd. The depopulation of the region was rectified through Swabian colonization, organized by the Vienna Court, the purpose being also, an increasing of the German population.

As concerns numerical development of Ghenci, very useful is the census performed in the time of Joseph the II-nd, when the real population was 1125 persons. In the beginning of XIX-th century the population decrease in a sensitive way and in the half of third decade again reaches 1032 persons. On the basis of Reformed ecclesiastic documents one can even the composition of population on sexes and nationalities.

Considering the economic situation of the locality, it comes out that the measures of Hapsburg domination didn't jeopardized nobility but prolonged feudal relationships. A main feature of Ghenci in the end of XVIII-th century was a big number of noblemen. As a result, the number of persons that served them was relatively low. After the Urbarium from September 14 in 1774, the plot of land rented from the feudal lord didn't provided the livelihood of villains, it only allowed the exploitation. The four documents elaborated when the Urbarium was introduced afforded us to study the concrete situation from Ghenci.

1848-1858, Contribuții documentare la cunoașterea activității Preparandiei diecezane Greco-Catolice din Oradea

Mihai Apan

Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la înființarea Bisericii Române Unite cu Roma, Greco - Catolică, Dieceza Orăzii- Mari, prepozitul capitular, Dr. Iacob Radu a scris lucrarea intitulată *Istoria Diecezei Române- Unite a Orăzii Mari* în care ne relatează despre înființarea și scopurile Preparandiei diecezane din Oradea: "În diploma Împăratului Leopold al II-lea din 30 ianuarie 1792, prin care s-a întemeiat Seminarul nostru, s-a prevăzut că în acest institut se vor crește și viitorii dascăli sau învățători ai școalelor populare din această dieceză. Dar înființarea unei școli sistematice și corespunzătoare cerințelor vremii și legii învățământului pentru formarea învățătorilor, numai prin stăruința lui Erdeli s-a putut înființa. Această știre îmbucurătoare s-a vestit clerului și poporului prin circularul din 3 iunie 1847 no 588, în care se spune că prin prea înaltul decret ces (aro) regesc din 29 decembrie 1846, Majestatea Sa s-a îndurat a permite, ca și în această dieceză să se înființeze o școală normală preparandie după sistemul în vigoare atunci în monarhie, cu două cursuri, asigurându-se din fondul studiilor salar de câte 300 florini pentru 2 profesori și burse de câte 40 florini, pentru 6 elevi mai săraci. Totodată îndeamnă pe preoți să stăruiască pentru înființarea și zidirea de școli, să catehizeze regulat și să-și însușească și ei obiectele care se vor propune în noua școală, ca să poată controla pe învățători în împlinirea oficiului lor"¹.

"Ca ori și care arhiereu conștiu de marea importanță a educației tinerimii, Erdeli a purtat mare grije de școli. Se înțelege că mai aproape de inima sa a fost Seminarul din Oradea al cărui rector a fost timp de 6 ani și sub înțeleapta lui conducere institutul a trăit din cele mai înfloritoare epoce. De îngrijirea părintească a lui nu a fost lipsit nici în timpul episcopatului său, îndrumând și controlând cu înțelepciune și energie conducerea lui"².

La 3 septembrie 1848 Vasile Erdeli episcopul greco-catolic al diecezei Oradea, îl numește pe Aron Teodor, proaspătul paroh provizoriu al parohiei greco - catolice Delani din comitatul Bihor, în funcția de rector al Preparandiei, cu un salariu lunar de 100 florini, pe lângă asigurarea locuinței și a meniului alimentar în cadrul Preparandiei. În baza înaltului decret regal și al instrucțiunilor Consiliului Locotenențial Regal Maghiar din Buda mai sunt numiți câte doi învățători cu un salariu anual de 300 florini din fondul studiilor, insistând asupra faptului ca cursurile să înceapă la 15 septembrie în clădirea reedificată³.

Cine era proaspătul paroh provizoriu al parohiei gr.-cat. din Delanii - Beiușului? "Tot din nobila familie de Bistra, născut la 6 februarie 1803 în comuna Tichindeal, județul Sibului, unde tatăl său a fost notar comunal. A făcut liceul în Blaj, Cluj și Odorheiu, teologia în Budapesta. După hirotonire, 23 Aprilie 1829, a fost puțin timp arhivar diecezan, în anii 1830-1835 profesor la liceul din Beiuș, în 1836 vice arhidiacon în Galșa și canonic onorific apoi secretar episcopesc și notar consistorial. În 1838 paroh în Arad iar între 1839-1842 director al liceului din Beiuș. În 1842 - 1848 revizor al cărților românești la tipografia Universității din Buda, iar după desființarea aceluiași oficiu în 1849 a fost paroh provizoriu în comuna Delani (lângă Beiuș) și între 1850-1855 translator la Consiliul Locot (enențial)

¹ Dr. Iacob Radu, *Istoria Diecezei Române-Unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1930, p. 119

² *Ibidem*, p. 118.

³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Bihor, *fond Liceul Pedagogic "Iosif Vulcan" Oradea*, inventar nr. 980, das. 1, fila 16, (în continuare D. J.A. N. B. și inv.)

Reg(al) din Buda. În 3 August 1855 a fost numit canonic școlastic, iar în 11 Maiu 1857 prepozit în nou înființatul Capitul al diecezei Lugojului. Moare la 6 aprilie 1869"⁴.

Cursurile Preparandiei diecezane nu au putut începe la 15 septembrie 1848, după cum aflăm din raportul vicerectorului. Au fost mai multe motive pentru justificarea amânării începerii cursurilor. Pe de o parte amânarea era justificată de "vremurile tulburi", pe de altă parte alumnii din Timiș și Caraș au plecat acasă la părinți cu aprobarea episcopului Erdeli, tocmai pentru a fi în mai mare siguranță și feriți de posibilele evenimente cu caracter mai violent sau să nu fie luați în armată.

Pe de altă parte în document sunt invocate și motive de ordin organizatoric: introducerea noului regulament de funcționare, păstrarea unui climat de disciplină severă, modificarea metodicii de predare a materiilor. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, vacanța suplimentară de 5 zile, acordată de episcop, pentru recoltarea strugurilor⁵.

Despre necesitatea existenței unei Preparandii diecezane tocmai la Oradea, aflăm din raportul episcopului Erdeli, înaintat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice al Ungariei, datat 11 septembrie 1848: "Educarea și instruirea poporului român este o chestiune pe care interesul național o pretinde, fapt pentru care guvernul trebuie să utilizeze toate mijloacele care-i stau la dispoziție pentru ca să înființeze o Preparandie Națională și pe aceasta să o organizeze într-o manieră corespunzătoare, pentru că numărul românilor uniți (din Banat, Crișana, Maramureș și părțile Transilvaniei) ajunge la 900000, iar ritualul deosebit impune existența unei preparandii separate. Pentru aceasta cel mai potrivit loc este Oradea, așezată aproape în centrul (zonei) locuite de români și în afară de aceasta este orașul cel mai maghiarizat dintre toate celelalte localități, locuite de români.

La Oradea alumnii ar putea învăța mai ușor limba maghiară iar în preparandie numărul alumnilor ar spori și odată cu aceasta să ne așteptăm și la creșterea numărului de burse. Poporul (român) este atât de sărăcit că fără burse de studii frecventarea școlii și continuarea studiilor este imposibilă"⁶.

Episcopul Erdeli în încercarea sa de a fi mai convingător în direcția sprijinirii învățământului pentru poporul român de pe aceste meleaguri invocă constatarea arhiducelui Iosif și palatin al Ungariei, "de eternă amintire", potrivit căreia "starea de incultură a poporului român este cauza principală a nestatorniciei religioase"⁷, pentru că era convins (palatinul), conchide episcopul, că "numai printr-un învățământ corespunzător se poate ajunge la formarea unor convingeri religioase solide"⁸.

În funcția de vicedirector al preparandiei diecezane, și în același timp profesor al acesteia, a fost menținut și în continuare Ioan Pop⁹ cu studii de teologie făcute la Viena. Era absolvent al aceleași preparandii orădene. După hirotonire, la 14 noiembrie 1839, îndată a fost numit vicerector iar în anul 1858 a fost promovat la funcția de rector al acestei preparandii, până la moartea sa, survenită la 12 aprilie 1871¹⁰.

"Dr. Ioan Vancea, episcopul Gherlei, arhiepiscop și mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș, unul dintre cei mai mari arhierei ai bisericii noastre. S-a născut la 18 Maiu 1820 în comuna Vășad. A studiat liceul în Oradea ca elev al Seminarului nostru și teologia în Viena. După hirotonire, 10 August 1845, a fost puțin timp arhivar diecezan și capelan în

⁴ Dr. Iacob Radu, *op. cit.* p. 212

⁵ D.J.A.N.B., *fond Liceul Pedagogic "Iosif Vulcan" Oradea*, inv. nr.980, dos. 1, fila 21

⁶ *Ibidem*, file 19

⁷ *Ibidem*, fila 18

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Dr. Iacob Radu, *op. cit.* p. 213.

Macău apoi a fost trimis la Viena în institutul Sf. Augustin și în 31 Iulie 1848 a luat doctoratul în teologie. Reîntors în diecăză în zilele cele mai critice de revoluției, a fost pe rând: arhivar, vicienotar, asesor consistorial, secretar episcopesc și profesor la școala normală diecezană de învățători. În 3 August 1855 a fost numit canonic și inspector școlar diecezan. În 4 iulie 1865 episcop al Gherlei și în 21 Octombrie 1868 arhiepiscop și mitropolit¹¹.

După cum am mai amintit, prin decretul regal din 29 decembrie 1846, au fost aprobate un număr de 6 burse, de câte 40 florini fiecare, pentru 6 elevi dintre cei mai săraci. Rectoratul Preparandiei diecezană din Oradea i-a propus pe Bălaj Paul, Körtenyi Ignat, Mărcuș Ioan, Kövari Vasile, Ember Vasile, Fejer Alexandru și Cozma Mihai bursieri în anul școlar 1848/1849¹². Körtenyi Ignat a părăsit cursurile preparandiale și profesia de învățător, preferând cariera militară¹³. Din cei 6 bursieri, 3 erau din comitatul Satu Mare, 2 din comitatul Bihor și unul din comitatul Timiș¹⁴.

Bălaj Paul, 21 de ani, originar din localitatea Recea, comitatul Satu Mare, era orfan, fără tutore, absolvent al studiilor de filozofie. Cunoaște limbile maghiară și latină. S-a ocupat și de educația alumnilor mai tineri și mai săraci¹⁵.

Fehér Alexandru, 24 de ani, originar din localitatea Andrid, comitatul Satu Mare, orfan de mamă. Tatăl său Fehér Andrei era cantor. A absolvit studiile de filozofie. Cunoaște limbile maghiară, română și latină¹⁶.

Mărcuș Ioan, de 18 ani, originar din localitatea Sânmiclăuș, comitatul Satu Mare. Amândoi părinții erau țărani. Era absolvent al clasei a IV-a de lingvistică. Vorbea bine limbile maghiară, română și înțelegea limba latină¹⁷.

Acești alumni toți erau de naționalitate română, inclusiv cei din comitatul Bihor și cel din comitatul Timiș.

În anul I de studii al anului școlar 1848/1849 se studiau următoarele obiecte de învățământ: Teoria religiei, Din istoria societății antice, Limba Maghiară, Scrierea caligrafică, Teoria învățării, Geografie, Contabilitate, Orgă, Muzică, Rit bisericesc, Metodica predării¹⁸.

Prin ordin al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice al Ungariei trimis și Episcopiei Greco-Catolice Oradea se impunea folosirea limbii maghiare ca unica limbă oficială de predare în Preparandia diecezană¹⁹, dar în legătură cu aceasta la 4 decembrie 1848, consiliul profesorilor constată: "Atunci când conform altor ordine înalte în preparandie pot fi acceptate și asemenea persoane, care nu stăpânesc la perfecție limba maghiară, pentru aprofundarea cunoștințelor de limba maghiară, care să facă posibilă înțelegerea corespunzătoare a prelegerilor susținute în exclusivitate în limba maghiară, s-ar impune predarea unor ore de limbă maghiară. Alumnii preparandiei noastre se pregătesc pentru luminarea (minților) credincioșilor români, educarea și instruirea unor asemenea copii, care stăpânesc în exclusivitate limba română, dar care la rândul lor ar trebui să stăpânească și regulile gramaticale ale limbii maghiare. Noi înțelegem să folosim în

¹¹ *Ibidem*, p. 212-213

¹² D.J.A.N.B. *fond Liceul Pedagogic "Iosif Vulcan" Oradea*, inv. nr. 980, dos. 1, fila 18

¹³ *Ibidem*, fila 50

¹⁴ *Ibidem*, inv. 978, registru 38 a, fila 3

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*, inv. 980, dos. 1, fila 23

exclusivitate limba română atât în susținerea prelegerilor, dar și la restul obiectelor de studiu și nu intenționăm să neglijăm sau să suprimăm limba română, iar în virtutea punctului de vedere mai demult anunțat, potrivit căruia în relațiile noastre cu credincioșii români putem să comunicăm și în limba română, este evident că nu se poate impune limba maghiară ca unică limbă de propunere și studiu în educație și instruire"²⁰.

Mai mult, în cadrul consiliului profesorilor Preparandiei diecezane din Oradea, se conturează ideea deosebit de evidentă că: "Fiind în așa fel coapte simțămintele naționale ale naționalităților, pe fiecare în parte îi preocupă folosirea limbii materne și în deosebi pe alumnii preparandiei noastre, ca viitori învățători ai poporului român. Din partea lor se cere cunoașterea limbii române și a particularităților ei specifice, iar pentru aceasta se impune în mod obligatoriu ținerea prelegerilor și a lecțiilor de limba română. În fiecare săptămână este nevoie să se țină cel puțin o oră de limba română cu prelegeri din cei mai buni autori de asemenea manuale iar limba română să fie considerată obiect obișnuit de studiu"²¹.

Cursurile Preparandiei diecezane din Oradea au fost întrerupte în intervalul de timp 1 august - 1 noiembrie 1849 și, tot în această perioadă nu și-au primit salariile profesorii de la Preparandie, iar bursierii nu și-au primit bursele, cauza fiind lipsa de comunicare între Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Maghiare și casieria Episcopiei romano-catolice de la Püspök - Ladányi, actualmente în Ungaria²².

Conform registrului matricol pe anii 1848-1858 cursurile anului I de studii pentru această perioadă au fost frecventate de un număr de 69 alumni, cei mai mulți fiind din localitățile comitatelor Bihor și Satu Mare, în ordinea numărului de alumni urmând Caraș-Severin cu 7, Aradul cu 6, Transilvania cu 6 iar Maramureșul și Timișul cu câte unul. Observăm că din comitatul Bihor s-au înscris 25 alumni, iar din Satu Mare 24. După cum rezultă din analiza tabelului în anexă, marea majoritate a elevilor din comitatul Satu Mare erau fii de țărani români săraci. Cățiva, dar mult mai puțini, erau fii de cantori-învățători și ceea ce este interesant că o parte dintre alumnii cursului I au fost învățători suplinitori în cadrul școlilor confesionale greco-catolice. În toată această perioadă 9 alumni din comitatul Satu Mare au beneficiat de o bursă anuală de 40 florini, fiecare în parte. Alumnii cursului I de studii erau absolvenți ai cursurilor gimnaziale din Oradea, Beiuș, Satu Mare. Toți cunoșteau limbile română și maghiară.

În cadrul Preparandiei diecezane alumnii cursului I de studii au studiat următoarele discipline: Catihetica practică, Pedagogia, Muzica, Economia rurală, Tehnologia, Istoria naturală, Aritmetica, Gramatica română, Gramatica germană, Ritul și cântul ecleziastic și Metodica predării²³.

Integrându-se mișcării revendicate românești din anii 1848-1850, acțiunile orădenilor au avut un efect pozitiv în planul conștiinței localnicilor, între care se cuvine să așezăm și tineretul studios, venit de pe meleagurile sătmărene. Acesta n-a fost străin nici de debaterile care au precedat redactarea memoriului din 25 februarie 1849, prin care se revendica un teritoriu de sine stătător al românilor, care să se numească Țara Românilor, în fruntea căreia să se afle un prefect așa cum a fost Avram Iancu în timpul revoluției.

Desigur că tinerii alumnii sătmăreni educați în spiritul românesc, care domnea în Preparandia diecezană, au fost printre aceia care propagau cu prioritate ideea garantării limbii și naționalității române. Școala era pentru ei cea mai importantă pârgie care putea să asigure păstrarea atributelor etnice și intermedia accesul la cultură a fiilor de țărani,

²⁰ *Ibidem*, fila 43

²¹ *Ibidem*, fila 49

²² *Ibidem*, filele 63-64

²³ *Ibidem*, inv. 978, registru 38 a, filele 17, 19, 25, 26, 29, 33.

lipsiți de mijloace materiale. Martori și participanți la evenimentele ce se petrec în Crișana, ei vor asimila, în adevăratele lor sensuri, principiile proclamate de fruntașii politici români în luna mai pe Câmpia Libertății din Blaj pentru a scăpa de nedreptățile seculare, sociale și naționale. Dacă intențiile de a înființa o universitate românească în Transilvania n-au putut fi materializate, se cuvine să remarcăm faptul că învățământul elementar și cel secundar românesc a fost consolidat și îmbunătățit. Importantele așezăminte școlare românești de la Oradea sau Beiuș au fost echivalente cu oricare dintre școlile secundare din monarhie, dar au scos generații de intelectuali români legați prin mii de fire de poporul din care s-au ridicat și l-au servit până la sacrificiu.

Contribuția Seminarului Român Unit din Oradea la dezvoltarea culturală românească din Partium și din întreaga Transilvanie a fost imensă. Această contribuție a fost recunoscută și de istoriografia românească ortodoxă și laică, din anii de după suprimarea Bisericii Române Unite, în 1948. Astfel, manualul de Istorie a Bisericii Române, editat de Patriarhia Ortodoxă Română, la București, în anul 1958, menționează următoarele cuvinte de laudă, privitoare la Seminarul din Oradea: "După școlile din Blaj, acesta este cel mai vechi așezământ românesc de învățatură, care a dat românilor din Transilvania și Ungaria peste 6.000 de cărturari, între anii 1792-1921"²⁴.

TABEL
cu alumnii din comitatul Satu Mare

Nr. crt.	Numele și prenumele	Localitatea	Ocupația părinților	Vârsta
1.	Bălaj Paul - bursier	Recea	orfan	21 ani
2.	Fehér Alexandru - "-	Andrid	cantor	24 ani
3.	Mărcuș Ioan - "-	Sănmiclăuș	țărani	18 ani
4.	Ghencz Gheorghe - "-	Tiream	țărani	18 ani
5.	Nistor Constantin - "-	Doba	țărani	18 ani
6.	Popa Gheorghe - "-	Sătmărel	cantor	17 ani
7.	Cozma Ioan - "-	Dindești	țărani	19 ani
8.	Mărcuș Teodor - "-	Domănești	cantor	19 ani
9.	Sabău Gheorghe - "-	Istrău	țărani	18 ani
10.	Duma Dumitru	Tămaia	țărani	18 ani
11.	Ivanciuc Ioan	Bărsana	cantor	20 ani
12.	Alexi Ioan	Tiream	țărani	19 ani
13.	Maghiar Paul	Chilia	țărani	18 ani
14.	Toth Gheorghe	Pișcolt	țărani	19 ani
15.	Zetea Simian	Culciu Mare	cantor	25 ani
16.	Cioară Gheorghe	Moftinul Mic	țărani	27 ani
17.	Tămaș Nicolae	Loc. Ungaria	țărani	18 ani
18.	Zerne Teodor	Curtuișeni	cantor	19 ani
19.	Bala Gheorghe	Moftinul Mic	țărani	17 ani
20.	Dănilă Gheorghe	Tiream	țărani	18 ani
21.	Pop Petru	Loc. Ungaria	țărani	18 ani
22.	Rițiu Andrei	Doba	orfan	17 ani
23.	Soreanu Andrei	Sănmiclăuș	țărani	17 an
24.	Tătăranu Ioan	Chilia	țărani	18 ani

²⁴ *Istoria Bisericii Române*, vol II, București, 1958, p. 331

The Greek-Catholic Church Shool from Oradea

(Summary)

The language, the literature and the modern Romanian culture holdes the seal made in Blaj, also in the great centre of national spirituality from Oradea, Beius, Cluj, Turda, Gherla, Năsăud, etc.

The church and school were first made the consciences, brotherhooding the faith with the science.

They, peasants's son and cantor-school masters had got the all holy faith and the science with a remarkable receptivity wich his perfectly went till heroism had returned at his native place like preaches in faith, nation and country we can easy say about them: "God in your light, I saw the light".

The eloquent proof was the activity of the "Preparandia Diecezana Greco - Catolică" which had change the idea of our Romanian roots into a revolutionary idea. Made from Rome and from Romanian language a mean from rise of our romanian nation.

Constatăm cu regret, la un secol și jumătate de la derularea evenimentelor revoluționare pașoptiste că, spre deosebire de Transilvania istorică, nu ne putem permite, nici în ziua de azi, o imagine cât de cât relevantă vis-à-vis de cele petrecute în comitatele vestice.

Istoricii unguri au abordat chestiunea în cauză cu mai multă tenacitate și consecvență, de pe poziții oarecum firești, de partizanat, etalând îndeosebi reacțiile și atitudinea clasei sociale avute și a autorităților politico-administrative ale vremii, neîndoindu-se înregimentate cauzei revoluției ungare. Mai puțin e reflectată atitudinea segmentelor sociale de rând, a populației rurale mai ales, abia atunci ieșită din chingile servituiții feudale sub imperiul legilor din martie 1848.

În această literatură de specialitate atitudinea și poziția populației românești sunt și mai puțin regășibile, eventual doar în măsura în care ea s-a pus de-a curmezișul revoluției ungare și a idealurilor promovate de aceasta, unele în contradicție flagrantă cu aspirațiile legitime ale românilor.

Era și este în continuare de datoria istoricilor români de a surmonta acest handicap. Au fost publicate sporadic ediții de documente, o serie de studii și articole pe această temă, dar care, fără a minimaliza valoarea lor, suferă de o coerență a desfășurărilor și profunzime. O atare stare de lucruri e valabilă, mai ales, pentru zona Sătmarului, unde elucidarea evenimentelor, poate cu excepția revoltei de la Medieșu Aurit, constituie încă un deziderat istoriografic absolut necesar. Acest lucru reclamă investigații serioase în fondurile arhivistice.

După înăbușirea revoluției, guvernul austriac a dispus ca toate documentele privitoare la hotărârile și dispozițiile guvernului revoluționar ungar să fie distruse. Primarul de atunci al orașului Satu Mare, Gyene Károly, doar a barat textele în cauză, cuprinse în protocoale, ele putând fi reconstituite¹. Pe de altă parte, circulara din 16 septembrie 1849 a lui Józsa Péter, comisarul imperial al districtului Oradea, care îngloba din punct de vedere administrativ și comitatul Satu Mare, prevedea în mod expres ca "toate documentele din arhivele parohiale, privitoare la rânduielile nelegiuite emise de Cârma revoluționară, să fie îndepărtate, tăiate sau arse"². Investigația e limitată, prin urmare, la acea bază documentară ce a supraviețuit sau strecurat prin foarfecele unei cenzuri extrem de severe.

Ținând cont de sursele editate ca și de unele inedite, depistate pe parcursul anilor în fondurile documentare cercetate, ne propunem doar punctarea câtorva considerate de natură să configureze, cu aproximație, problematica și desfășurările din zona de nord-vest a țării.

Primul document destinat Sătmarului a fost emis la Buda, în 16 martie 1848, purtând semnătura conțelului Zichy Ferenc, vicepreședintele Consiliului Locotenențial Regal Ungar, cuprinzând instrucțiuni menite să reglementeze activitatea presei, în sensul unei sporite toleranțe, în ideea prevenirii agitațiilor și tulburărilor³.

La 19 martie 1848, deputatul sătmarăean Kende Zsigmond scria din Pojon (Bratislava), stărilor și ordinelor din comitat, să înființeze de urgență gărzi civile pentru menținerea ordinii, chiar dacă acest lucru nu era încă reglementat legislativ.⁴

¹ Borovszky Samu, *Szatmár-Némethi*, Budapest, f.a., p.263.

² Arh.Nat. Satu Mare, *Colecția de documente ale instituțiilor ecleziastice*, dosar nr.312, fila57.

³ Arh.Nat.Cluj, fond *Prefectura Județului Satu Mare. Acte administrative*, nr.1202/1848.

⁴ Arh.Nat.Cluj, fond *Prefectura Județului Satu Mare. Acta publico-politicorum*, fasc.122, nr.80/1848.

Consiliul orașului la 21 martie⁵ și congregația comitatensă la 29 martie⁶ iau act cu satisfacție de evenimentele de la Pesta din 15 martie 1848 și de proclamația Consiliului Locotenențial din 16 martie cu privire la desființarea cenzurii.

Nu trecuseră decât 12 zile de la proclamația din Pesta (15 martie 1848) și deja era tras un serios semnal de alarmă vis-à-vis de primejdia potențială pe care ar reprezenta-o țărănimea. La 27 martie, baronul Wesselényi Miklós, comitele suprem al comitatului Solnocu de Mijloc, scria din Jibou contelui Dégenfeld Pál din Satu Mare "... primejdia vine, mai ales, din partea românilor, rutenilor și slovacilor. Pe aceștia, îndeosebi pe cei români, trebuie să-i influențăm prin intermediul preoților, care au asupra lor o autoritate nelimitată"⁷. Cât privește înarmarea gărzilor, ea ar trebui să se limiteze - potrivit aceleași surse - la nobili și elemente burgheze. "Este mai bine să nu le amintim (țăranilor n.a.) că și ei ar putea să se înarmeze"⁸. Era limpede, din start, că revoluția ungară de eliberare națională din ghearele regimului habsburgic căpăta și conotații sociale în viziunea nobilimii liberale: conservarea pe mai departe a privilegiilor în detrimentul țărănimii, îndeosebi cea românească.

Legea agrară votată de către Dieta de la Pojon la 18 martie, sancționată de împărat la 11 aprilie, privea doar iobagii și jelerii urbarialiști, pe care i-a eliberat de obligațiile feudale, transformându-i din punct de vedere juridic - social în oameni liberi și stăpâni ai sesiilor. jelerii alodiali și iobagii ce dețineau, pe bază de contracte, pământuri alodiale precum și terenuri rezultate în urma defrișărilor n-au înțeles acest lucru, pretinzând dreptul de proprietate asupra loturilor alodiale. Dreptul de folosință a pădurilor era și el limitat, potrivit legii, la strângerea crengilor uscate, nicidecum la exploatarea lemnului de construcție. Această situație a generat mari nemulțumiri în comitatul Satu Mare și a stat la baza acțiunilor semnate documentar în circa 20 de localități⁹. Primii care s-au răzvrătit au fost cei din Moftin, la 5 aprilie 1848, "intrând cu forța pe pământurile considerate a fi a lor"¹⁰ (urbarii introdus în 1846/1847 a separat pământurile alodiale de cele urbariale n.a.).

La 3 mai 1848 comitetul administrativ al comitatului Satu Mare solicită, prin memoriul adresat palatinului Ungariei, înființarea grabnică a tribunalelor statariale, ca urmare a fărâdelegilor comise și a situației instabile create. Două zile mai târziu, la 5 mai, palatinul István și ministrul de interne Szemere Bertalan semnau ordinul privind introducerea statariului pentru condamnarea imediată a agitatorului și tâlharilor¹¹.

Mișcări protestare și ocupări forțate ale pământurilor și pădurilor alodiale sunt semnalate și în satele din jurul Careiului, pe domeniul Károly, cu participarea țăranilor români și maghiari. Represiunea nu avea să întârzie. La mijlocul lunii mai 1848 se găseau în temnița de la Carei 327 de țărani¹². Informația e furnizată de preotul - cărturar Moise Sora Novac din Hurezu Mare (comitatul Satu Mare), implicat și el în evenimentele revoluționare din zonă, întemnițat la Carei cu începere din 7 mai 1848. A corespondat intens cu George Barițiu în anii 1848-1853, care îl aprecia ca fiind "unul dintre cei mai

⁵ Borovszky Samu, *op.cit.*, p.263.

⁶ Idem, *Szatzmár vármegye*, Budapest, f.a., p.517.

⁷ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol.I, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p.146.

⁸ Idem, p.147

⁹ Kovács Iosif, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p.15-18; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*.C.Transilvania, vol.II(1979) și III (1982), București, passim.

¹⁰ A. Vaida, *Revoluția de la 1848-1849 în nordul Transilvaniei*, rezumatul tezei de doctorat, manuscris, p.11.

¹¹ Arh.Nat.Cluj, *fond Prefectura Județului Satu Mare. Acta publico-politicorum*, fasc.122, nr.88/1848.

¹² Doru Radosav, *Cărturarul sătmărean Moise Sora Novac și revoluția din 1848*, în "Anuarul Institutului de Istorie - Arheologie", XI, Cluj-Napoca, 1978, p.104.

naționali români ce avem în Ungaria"¹³. Nu este lipsit de importanță nici faptul că Moise Sora Novac statuează, într-o însemnare a sa din 1851, pentru prima oară toponimul românesc "Satu Mare" în loc de "Szatmár"¹⁴.

Considerăm că ideile formulate cu prilejul Adunării Naționale de la Blaj din 3/15 - 5/17 mai 1848 au fost cunoscute și împărtășite de românii sătmăreni, după cum rezultă din circulara difuzată la 28 iunie 1848 de către Ioan Pop, protopopul districtului Sărăuad (comitatul Solnoca la Mijloc), participant la Blaj împreună cu Demetriu Coroianu din Craidorolt.¹⁵ De altfel, și Moise Sora sublinia, într-o scrisoare adresată lui Barițiu la 4 august, adeziunea la programul blăjean al preoților întruniți în sinodul episcopal de la Oradea (29 iulie - 2 august 1848)¹⁶.

La 22 mai 1848 are loc la Șomcuta Mare (Districtul Chioar) o întrunire a oficialităților, care declară districtul "unit irevocabil cu Ungaria și alipit comitatului Satu Mare"¹⁷.

Un eveniment mai grav se petrece la 15 iunie, când garda călare din Baia Sprie atacă adunarea electorală de la Baia Mare, omorând 9 alegători și rănind în jur de o sută¹⁸.

După relativa acalmie din vara anului 1848, timp în care orașul și comitatul își organizează gărzile naționale, acțiunile protestatare aveau să reizbucnească odată cu venirea toamnei. Cei care se agită mai mult sunt românii din Districtul Chioar și cei din jurul târgului Medieșu Aurit. Geneza acestei revigorări trebuie identificată, negreșit, în adunarea de la Năsăud (13-14 septembrie), la care au participat peste 500 de grăniceri din Regimentul 2. Participanții au declarat unanim că rămân la hotărârile de la Blaj și, prin urmare, nu recunosc uniunea Transilvaniei cu Ungaria, votată de Dieta de la Cluj la 29 mai și sancționată de împărat la 10 iunie. Cu această ocazie colonelul Karl Urban, noul comandant al regimentului, adresează o proclamație către locuitorii din nordul Transilvaniei, potrivit căreia va recruta 100000 de români cu care "să spargă uniunea". Cei prezenți au jurat credință față de împărat și națiune (română n.a.) pe drapelul regimentului. Până la sfârșitul lunii octombrie reprezentanții a circa 100 de sate au venit, la Năsăud spre a presta jurământul de fidelitate¹⁹. Chiorenii s-au răsculat la 16 septembrie, deîndată ce delegații lor au revenit de la Năsăud. La începutul lunii octombrie s-au adunat în localitatea Fănațe, unde au fost prezenți și reprezentanții grănicerilor și trei emisari ai lui Avram Iancu. Adunarea a decis separarea Chioarului de Ungaria și alăturarea sa districtului grăniceresc. Dar, emisarii lui Iancu vor fi capturați și spânzurați în apropiere de Baia Mare.²⁰

Printre cei care și-au depus omagiile în fața drapelului imperial de la Năsăud remarcăm delegații satelor Lucăcești (27 septembrie), a căror scrisoare a fost tradusă din germană de către doi șvabi din Borlești (comitatul Satu Mare)²¹, Hurezu Mare (29 septembrie)²² și Medieșu Aurit (4 octombrie), scrisoarea lor ("păgăra") fiind tradusă de preotul rom.cat. din Ioșib²³.

¹³ *Ibidem*, p.103

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Lupta românilor din Județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848-1918*, București, 1989

¹⁶ *Idem*, p.74

¹⁷ Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, p.519

¹⁸ A.Vaida, *loc.cit.*, p.18

¹⁹ *Ibidem*, p.20-21.

²⁰ *Ibidem*, p.22

²¹ *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848-1918*, București, 1981, p.15.

²² Arh.Naț.Cluj, fond Prefectura Județului Satu Mare. Acta publico-politicorum, fasc.122, nr.327/1848.

²³ Ziarul "Szamos", XXVIII, nr.11 din 6 februarie 1896.

Negustorii de vite din Medieșu Aurit au adus de la târgul din Lăpuș vestea mișcării din Chioar și a existenței unui om al împăratului la Năsăud, la care dacă apelezi primești o scrisoare prin care ești scutit de darea recruților și de impozite. Nerespectarea acestor deziderate de către autorități vor cauza revolta izbucnită la 8 octombrie. Locuitorii s-au înarmat și pregătit să se opună gărzilor trimise pentru pacificare. Revolta, derularea ei și ancheta tribunalului statarial, desfășurată între 16-26 octombrie, sunt cunoscute în mare măsură. Au fost întemnițați 60 de țărani, iar bunurile sechestrate. Ștefan Zima și Dumitru Zab au fost condamnați la moarte prin spânzurătoare²⁴. Cei întemnițați au fost eliberați în august 1849, după capitularea armatei ungare la Șiria, din ordinul comisarului cezaro-crăiesc al comitatului Satu Mare, Kende Zsigmond. Sentința de executare prin spânzurătoare a celor doi capi ai revoltei n-a fost aplicată. Verificând în registrul parohial gr.cat. al decedaților din Medieșu Aurit, rezultă că Ștefan Zima a murit la 28 mai 1871, în vârstă de 70 ani²⁵, iar Dumitru Zab la 23 noiembrie 1859, în vârstă de 49 ani²⁶. În mai 1857 medieșenii își căutau încă dreptatea, adresându-se în scris împăratului Franz Joseph I pentru pagubele suferite în timpul revoluției²⁷.

Mai mult cu valoare sentimentală semnalăm faptul că Simion Bărnuțiu a urmat între anii 1819-1825 gimnaziul piariștilor din Carei,²⁸ iar profesorul Alexandru Chioreanu alias Bătrăneanu, prefectul Clujului, participant la Blaj și la revoluția din Țara Românească, spânzurat de unguri la Someșeni în 13 octombrie 1848, era originar din Bolda (comitatul Satu Mare)²⁹.

Vestea capitulării de la Șiria (13 august 1849) devenise publică în Satu Mare abia după două săptămâni. Adunarea comitetului comitatens încă dezbătea la 27 august soarta prizonierilor de război cazați în oraș³⁰. La 28 august cei 300 de prizonieri croați au fost conduși până la Moftin, fiind eliberați după 10 luni de captivitate, timp în care au executat lucrări de drenare a Someșului.

Cu data de 1 septembrie 1849 în fruntea administrației comitatense fusese numit Kende Zsigmond, comisar plenipotențiar cezaro-crăiesc și președinte al comitatului. Din ordinul acestuia au fost interzise adunările publice, confiscate armele și rupte din protocoale toate însemnările și procesele verbale privind măsurile inițiate de guvernul revoluționar ungar. În dimineața zilei de 23 septembrie 1849 drapelele negru-galben imperiale au fost arborate pe clădirea primăriei și a altor edificii publice³¹.

După înăbușirea revoluției, când teritoriul Ungariei a fost împărțit, potrivit ordinului Ministerului de Interne din 13 septembrie 1850, în cinci districte administrative, comitatele Cenad, Arad, Békés, Bihoru de Nord, Bihoru de Sud și Szabolcs au fost înglobate în districtul Oradea³².

²⁴ Al.Doboși, *Miscările revoluționare din 1848 în părțile sătămărene*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", vol.V, Cluj, 1929-1930, p.457.

²⁵ Arh.Naț. Satu Mare *Colecția registrelor parohiale de stare civilă*, nr.922, f.8.

²⁶ *Ibidem*, nr.921, f.8.

²⁷ *Lupta românilor din Județul Satu Mare...*, p.110-113.

²⁸ *Idem*, p.11.

²⁹ C.Mălinaș, *O stampă a lui Avram Iancu la Portița*, în "Mărturii. Evocări", Editura Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, 1980, p.78; St.Pascu, *Alex.Chioreanu alias Bătrăneanu și rolul lui în populația românilor ardeleni din anul 1848*, Sibiu, 1939, p.41-45.

³⁰ Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, p.521.

³¹ *Idem*, *Szatmár-Németi*, p.271.

³² *Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény és kormánylap*, 1850, CXX, p.1573-1574.

**Appreciations Concerning the Manifestations from the 1848
in Satu Mare Region
(Summary)**

At the level of Satu Mare county there are known this time about twenty places, where it took place different forms of manifestation in the context of the revolutionary movement during 1848-1849. Those were generated, in the first way, by agrarian low from 1848, March 18. A revolt of grater proportion took place in Medieșu Aurit, in October 1848, followed by the sentence to prison of sixty peasants. Ștefan Zima and Dumitru Zăo were to be hung, but the verdict wasn't executed.

•

Învățământul confesional românesc din Protopopiatul ortodox Beiuș (județul Bihor) în perioada 1912-1919

Sorin Vasile Hendea

I. Argument

Pornim în abordarea acestei tematici, pretențioasă din punctul nostru de vedere, cu convingerea că “istoria învățământului și problematica sa apare, în cercetarea actuală, ca un sector privilegiat, datorită tematicii generoase...”. Cu toate acestea, la o analiză mai temeinică, specialistul, iubitor al istoriei culturale bihorene, dar nu numai, în cadrul căreia se regăsește sau ar trebui să se regăsească și istoria învățământului, ar putea surprinde o realitate mai puțin plăcută, care pornește de la faptul că “în lucrările generale de istorie sau în studiile de sinteză asupra unor capitole ale vieții culturale naționale au apărut sumare referințe despre Crișana, unele dintre acestea fiind eronate”. Cunoscând aceste realități, consider că numai abordarea sistematică, coerentă și documentată a istoriei locale poate veni în sprijinul realizării, într-un moment de maximă maturitate, a unei sinteze generale, în care, la loc de cinste, s-ar înscrie și manifestările culturale ale românilor bihoreni, cu atât mai mult” cu cât (acestea – n.n.s.) au fost realizate cu forțe proprii și în condiții deosebit de grele”.

Am pornit apoi la investigarea acestui segment al istoriei culturale bihorene, călăuziți fiind de convingerea că școlile confesionale românești au reprezentat “una din formele reușite de cultivare a idealului național, de sădire în sânul poporului român a conștiinței de sine, a luptei permanente pentru conservarea și dezvoltarea limbii, a literaturii, a artei și istoriei străbune, a obiceiurilor și religiei strămoșești ...”, văzând în aceste edificii culturale niște “așezăminte de lumină înviorătoare de suflete ...”.

Analizarea mai profundă a realităților politice și culturale ale perioadei luate în studiu, coroborarea acestor realități cu activitatea desfășurată de așezămintele culturale românești în vederea propășirii culturale a românilor transilvăneni ne întăresc convingerea că școlile populare, ortodoxe și unite, “deși modeste, cu dascăli retribuiți în mod necorespunzător, cu elevi puțini și săraci, au ținut trează conștiința națională românească ...”, aducându-și pe deplin aportul la emanciparea românilor transilvăneni în deceniile premerătoare anului 1918.

Vom remarca de asemenea faptul că întreaga acțiune politică a românilor orădeni, în vederea obținerii de drepturi umane, ar fi eșuat cu siguranță dacă nu era puternic susținută de curentul cultural. Acesta din urmă, reprezentat prin biserică și școală, a alimentat în permanență “cordonul” oamenilor politici ai națiunii române din Transilvania,

¹ Iacob Mârza, *Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1987, p. 5

² Dr. Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor (1849 – 1918)*, Fundația Culturală “Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 9S

³ *Ibidem*

⁴ Ioan Popovici, *Informații din arhivele bihorene referitoare la situația școlii românești din Bihor la începutul secolului al XX-lea*, în “Revista Arhivelor”, 1991, nr. 4, p. 509

⁵ Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română gr. – ort. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anul 1915, Tiparul Tipografiei Diecezane gr. – ort. române, Arad, 1915, p. 145

⁶ Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914 – 1919)*, în *Cele Trei Crișuri*, Oradea, 1996, nr. 7-8, p. 8

dintre preoți, învățători sau profesori ridicându-se principalii protestatari, adevărații luptători pentru drepturile politice și culturale ale românilor transilvăneni.

Un exemplu de dăruire este acela al vicarului episcopesc Vasile Mangra⁷, cel care se va ridica în mai multe, rânduri împotriva tendinței de statificare a școlilor confesionale românești. El critica aceste tendințe venite din partea guvernanților maghiari, cerând preoților și învățătorilor să explice poporului cum că “statificarea școalelor nu are de consecință nici un fel de ușurare a poporului”, aceasta cu atât mai mult cu cât aplicarea măsurilor preconizate de Budapesta ar însemna “că toate averile nemîșcătoare ... cum sunt edificiile școlare, locuințele învățătoresști, clădirile laterale, intravilanele, grădinile și pământurile școlare să fie cedate statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosință pe vecie”⁸.

De o înaltă ținută morală și însoțit de un extraordinar spirit de dăruire a fost și profesorul beiușean Constantin Pavel, autorul unui impresionant discurs rostit în cadrul consiliului profesoral al Liceului greco-catolic din Beiuș, cu ocazia memorabilei zile de 1 Decembrie 1918, intervenție publicată integral în numărul din 15 decembrie 1918 al ziarului “Unirea” din Blaj⁹. Profesorul Pavel insistă – în alocuțiunea rostită – asupra zilei istorice pe care o trăiau, precum și asupra greutăților și nedreptăților la care au fost supuși românii de-a lungul secolelor. Este puternic marcat de nedreptatea la care au fost supuși cărturarii, poeții și preoții români, expuși mereu presiunilor venite din partea coroanei maghiare. Ceea ce îl nemulțumește cel mai mult este însă tratamentul la care au fost supuse școlile românești, iar tonalitatea din glasul eruditului beiușean te cutremură: “Ani de-a rândul, în școlile noastre puși am fost ... să grăim grai străin și neînțeles de pruncuții noștri ... Aici, în școlile noastre românești ... puși am fost să preamărim glorie străine, ori chiar pe sângiuitorii neamului nostru ... Toate începuturile tuturor liftelor de pe stepele Asiei trebuie să le descălcim și să le îndopăm cu lopata în fiii tăi, neam românesc, dar despre începutul și înstăpânirea ta în pământul lucrat și apărut de tine tăcea scrisul cel din carte și trebuia să tăcem și noi ...”.

Ținându-se cont de realitățile subliniate anterior, de potențialul cultural existent în spațiul bihorean, considerăm că orice inițiativă în direcția valorificării informațiilor privind fenomenul educațional este bine venită, reprezentând un câștig pentru scrisul istoriografic bihorean și național.

I. Stadiul actual al cercetării problemei

Abordarea istoriografică a acestui segment cultural românesc se impune, considerăm noi, cu atât mai mult cu cât o serie de lucrări de specialitate, dedicate acestei problematice, tratează cu multă superficialitate realitățile culturale, unele dintre acestea neglijând efectiv ținuturile Crișanei.

Consider oportun a menționa aici lucrarea intitulată *Contribuții la istoria învățământului românesc*¹⁰, care, deși apărută la 1970, nu face referiri la istoria

⁷ Vasile Mangra, născut la 1852 în comuna Săldăbagiu, provine dintr-o străveche familie de preoți. Școala secundară a făcut-o la liceul unit român din Beiuș, după care îl întâlnim, în anul 1872/73, la vârsta de 20 de ani, în registrele Academiei de Drept din Oradea, ca student în cursul I. Teologia a urmat-o în Arad, în anii 1869 – 1872, implicându-se de timpuriu într-o serie de acțiuni culturale românești. Figură bihoreană de importanță deosebită, Vasile Mangra s-a remarcat atât ca deputat, cât și ca vicar și mitropolit; vezi Anexele 1 și 2

⁸ Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.A.N.), fond: *Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 22

⁹ Prof. Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 259-260.

¹⁰ XXX, *Contribuții la istoria învățământului românesc*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970

învățământului românesc din Transilvania. Un an mai târziu apărea și *Istoria învățământului din România*¹¹, din cadrul căreia ne-a reținut atenția capitolul intitulat sugestiv "Dezvoltarea învățământului în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Țara Românească, Moldova și Transilvania: 1818 – 1918", purtând semnătura lui I. Popescu Teiușan. Autorul insistă, nejustificat de mult, pe tratarea acelor probleme legate de istoria învățământului din Țara Românească și Moldova, neglijându-l pe cel din Transilvania istorică. Puținele referiri la Transilvania sunt și ele eronate, autorul vorbind despre "caracterul liberal" al Legii XXXVIII din 1868, de prevederile căreia ar fi profitat, în viziunea domniei sale, "burghezia română din Transilvania". Lipsindu-i spiritul realității, I. Popescu Teiușan consideră că aplicarea acestei legi "a marcat un progres apreciabil în dezvoltarea școlii primare românești ...", autorul neținând cont de faptul că această lege a fost criticată chiar și de unele elemente progresiste ale intelectualității maghiare¹², datorită nedemocratismului ei.

Vom remarca, de asemenea, că nici istoricul Nicolae Iorga nu insistă asupra acestor probleme în două dintre lucrările sale, dedicate istoriei românilor transilvăneni. Astfel, în *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*¹³, autorul face puține referiri la cultura românilor transilvăneni, amintind doar tangențial despre învățământul românesc din perioada dualismului. Aceasta o face în capitolul al XVII-lea, din partea a doua a lucrării, intitulat "Cultura populară la românii din Ungaria în preajma anului 1870".

Nici lucrarea *Istoria învățământului românesc*¹⁴, având XIV capitole și 175 p., nu aduce mai multe referiri la istoria învățământului românesc din Transilvania.

Încercând totuși a realiza o modestă sinteză a abordărilor istoriografice în acest domeniu, de până la această dată, vom remarca preocupările lui Mircea Păcurariu, acesta realizând o serie de trimiteri la situația învățământului românesc transilvănean în două dintre lucrările sale: *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 – 1918)*¹⁵ și *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*¹⁶

Păstrând aceeași linie a raporturilor dintre biserică și școală, instituțiile culturale fundamentale ale românilor ardeleni, respectiv raportul dintre biserică și putere, în Transilvania, interesează în mod deosebit studiile *Biserica și școala. Spiritualitatea greco-catolică în viziunea lui Nicolae Iorga*, purtând semnătura lui Marcel Știrban¹⁷, și *Contribuții la istoria raportului Biserica – Putere în Transilvania (1867 – 1918)*, avându-l ca autor pe istoricul Liviu Maior¹⁸.

O incursiune temerară în realitățile politice ale Transilvaniei primului deceniu al secolului XX realizează Stelian Mândruț, prin lucrarea *Miscarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905 –*

¹¹XXX, *Istoria învățământului din România*. Compendiu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971

¹²Bunăoară sociologul maghiar Jászi Oszkár aprecia, cu privire la această lege, că ea "n-a fost niciodată aplicată (subl. ns. – S.H.), ea a avut doar menirea, ca biroul de presă ungar, invocând-o, să se poată mândri cu liberalismul maghiar".

¹³Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura științifică și Enciclopedică, București 1989

¹⁴Idem, *Istoria învățământului românesc*, Editura Didactică și Pedagogică, București 1871

¹⁵Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului Ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu 1986

¹⁶Idem, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj - Napoca 1992

¹⁷Marcel Știrban, *Biserica și școala. Spiritualitatea greco-catolică în viziunea lui Nicolae Iorga*, în *Convergențe Europene. istorie și societate în epoca modernă*. Editura Dacia, Cluj-Napoca 1993, p. 52-64.

¹⁸Liviu Maior, *Contribuții la istoria raportului Biserica – Putere în Transilvania (1867 – 1918)* în *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, Editura Dacia, Cluj- Napoca 1993, p.174- 182

1910¹⁹. Autorul consacră un capitol din această lucrare “legislației școlare”, realizând o minuțioasă interpretare a Legilor școlare maghiare din 1907 (Apponyi).

Autorul dovedește același stil concis, aceeași rigoare și seriozitate, cu care deja ne-a obișnuit, întâlnită de altfel și în studiul care și-a propus să abordeze *Învățământul comunal elementar din Transilvania între anii 1867 – 1918*²⁰, material prin care autorul ne furnizează o serie de informații utile cu privire la organizarea și conducerea școlilor comunale.

Informații utile despre învățământul românesc de până la 1867 în Transilvania, ne furnizează Lucia Protopopescu²¹ și Nicolae Albu²², autori a două lucrări de sinteză care se completează foarte bine și care s-au dovedit a fi deosebit de utile pentru istoriografia acestei probleme.

Un alt material de o importanță aparte în vederea întregirii imaginii învățământului românesc din spațiul intracarpatic, îl reprezintă *Activitatea “Astrei” pentru dezvoltarea învățământului românesc în Transilvania (1861 – 1918)*, purtând semnătura profesorului Teodor Pavel²³. Autorul realizează o incursiune în realitățile culturale ale Transilvaniei dualiste, accentuând rolul marcant pe care Astra l-a îndeplinit în procesul de susținere și alimentare a învățământului românesc din Transilvania acelei perioade.

Literat și filosof, G. Sima realizează, la rândul său, o minuțioasă prezentare a legislației școlare adoptată în Transilvania dualistă, insistând în lucrarea *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, tocmai asupra procesului de organizare a învățământului primar românesc din Transilvania acelei perioade în corelație cu legislația de la 1868²⁴.

Legislația școlară maghiară și impactul produs sistemului educațional românesc au fost abordate, alături de multe alte realități ale istoriei Transilvaniei și de către colectivul format din Ioan N. Ciolan, Constantin Voicu și Mihai Racovițan, în lucrarea *Transilvania – istorie și dăruire românească*²⁵.

În aceeași notă se menține și lucrarea *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867 – 1875)*, apărută sub îngrijirea lui Simion Retegan. Autorul realizează un consistent studiu introductiv, prin intermediul căruia pătrundem în realitățile culturale și politice ale Transilvaniei din primul deceniu al dualismului, după care, făcând apel la un bogat și diversificat material documentar, autorul nu face altceva decât să întărească teoriile enunțate²⁶.

În domeniul teoriei didactice, a abordărilor de sinteză și largă cuprindere istoriografică se înscrie numele profesorului Vasile Popeangă, autor al mai multor studii și lucrări de referință în domeniul istoriei învățământului românesc transilvănean. Remarcăm cu această ocazie abordarea, de către autor, a problemelor privind activitatea corpului

¹⁹ Stelian Măndruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905 – 1910*, Fundația Culturală “Cele Trei Crisuri”, Oradea, 1995

²⁰ Idem, *Învățământul comunal elementar din Transilvania între anii 1867 – 1918*, în *Crisia*, XIX, Oradea, 1989, p.272 – 277

²¹ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania (1774 – 1805)*, București, 1966

²² Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800 – 1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971

²³ Teodor Pavel, *Activitatea “Astrei” pentru dezvoltarea învățământului românesc în Transilvania (1861 – 1918)*, în *Sargetia*, X, Deva, 1973, p. 263-306

²⁴ G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1915

²⁵ Ioan N. Ciolan, Constantin Voicu, Mihai Racovițan, *Transilvania – istorie și dăruire românească*, Editura Sirius, București, p. 119-131

²⁶ Simion Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867 – 1875)*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1994

didactic din Transilvania la realizarea unirii de la Alba Iulia²⁷ sau dezvoltarea unei preze pedagogice românești în Transilvania dualistă²⁸. Însă autorul pătrunde și în sistemul educațional românesc, subliniind caracterul național al acestuia²⁹, reușind, de asemenea, și realizarea unei sinteze a școlii românești transilvănene în perioada dualismului³⁰.

Preocupări similare a manifestat și cărturarul Onisifor Ghibu, ale cărui realizări³¹ întregesc, prin consistența informației transmise, imaginea acestui "tablou".

La rândul său Gheorghe Iancu a abordat doar tangențial unele probleme privind sistemul educațional din Transilvania, demn de amintit fiind studiul având ca obiect de reper Învățământul primar și secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918 – 1920)³².

Cu siguranță că și presa, la rândul ei, coroborată cu informațiile arhivistice, reprezintă sau poate să reprezinte un important izvor istoriografic. Întrucât în problematica istoriei învățământului românesc transilvănean orice abordare este bine venită, înțelegem a menționa și încercarea lui Ionela Simona Mircea de a realiza o incursiune în coloanele gazetei "Albina", în vederea conturării unor aspecte privind învățământul românesc din primul deceniu al epocii dualiste³³.

Referitor la constituirea și activitatea desfășurată de reuniunile și organizațiile învățătoarești vom remarca eforturile depuse, în vederea abordării unor asemenea domenii de cercetare, de către Pora Andrei, cu referiri la organizațiile învățătoarești din Transilvania³⁴; Iosif Moldovan, pentru școlile greco-orientale române din Dieceza Aradului³⁵; Capânanu V., P. Pușcașu, referitor la reuniunea învățătoarească din spațiul maramureșean³⁶; Flaminia Faur, cu referiri la regiunile bihorene³⁷ și Bujor Dulgău, vis-à-vis de Arhidiaconatul Sătmăr³⁸.

În aceeași sferă a abordărilor regionale se înscriu și investigațiile lui Dorin Giurgiu, axate pe realitățile sistemului educațional din județul Alba în perioada dualismului³⁹; cele ale lui Victor Târcovnicu, abordând istoria învățământului românesc din

²⁷ Vasile Popeangă, *Lupta corpului didactic din Transilvania pentru realizarea unirii de la Alba Iulia*, în *Revista de Pedagogie* XVII, 1968, nr. 9, p. 100-106

²⁸ Idem, *Presa pedagogică din Transilvania (1860 – 1918)*, Editura Didactică și Pedagogică, București

²⁹ Idem, *Conceptul de educație națională în gândirea pedagogică din Transilvania*, în *Revistă de Pedagogie*, XIX, 1970, nr. 7, p. 105-110

³⁰ Idem, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974

³¹ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*; ediție îngrijită de Octav Păun; tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii: V. Popeangă; Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975; Idem, *Nu din partea aceea (studii și articole 1904 – 1914)*; îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de V. Popeangă; Editura Eminescu, București, 1985; Idem, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915

³² Gheorghe Iancu, *Învățământul primar și secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918-1920)*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, Cluj – Napoca, 1970

³³ Ionela Simona Mircea, *Probleme privind învățământul românesc în paginile gazetei "Albina" (1866 – 1876)*, în *Apulum*, XXXIII, Alba Iulia, 1996, p. 89-93

³⁴ Pora Andrei, *Organizațiile învățătoarești din Transilvania*, Institutul de arte grafice "Ardealul", Cluj, 1929

³⁵ Iosif Moldovan, *Monografia Reuniunii învățătorilor români de la școlile greco-orientale române din Dieceza Aradului*, Timișoara, 1940

³⁶ Capânanu V., P. Pușcașu, *Reuniunea învățătorilor români din Maramureș*, în Marmăția, 1997

³⁷ Flaminia Faur, *Contribuții la cunoașterea istoricului reuniunilor de învățători români din Bihor (1875 – 1919)*, Oradea, 1996 (Dizertație – manuscris dactilografiat)

³⁸ Bujor Dulgău, *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Arhidiaconatul Sătmărului*, în *Acta Musei Porolissensis*, XX, Zalău, 1996, p. 277-284

³⁹ Dorin Giurgiu, *Ideea de unitate națională în școlile populare românești din județul Alba (1867 – 1918)*, în *Apulum*, XXXIII, Alba Iulia, 1996, p. 125-132

Banat, în aceeași perioadă a dualismului⁴⁰, sau ale lui Ioan Ardelean, cu referiri la comitatul Sălaj⁴¹. O incursiune temerară în sistemul educațional blăjean o realizează Iacob Mârza în lucrarea *Școală și națiune*⁴², iar pentru ținuturile Sătmarului vom reține preocupările profesorului Doru Radosav⁴³.

Pentru spațiul bihorean vom remarca, în primul rând, activitatea istoriografică a prof. Viorel Faur, autor a numeroase studii și lucrări de istorie culturală a românilor bihoreni⁴⁴. Surprinde ușurința cu care autorul reușește să transmită informația, stilul concis, bogăția și abundența informațiilor prelucrate.

O reală valoare istoriografică are volumul de documente elaborat de Ioan Popovici și colaboratorii săi, intitulat simbolic *1918 – Bihorul în epopeea unirii – Documente*⁴⁵, volum care conține și materiale referitoare la învățământul bihorean de până la 1918.

Tot aici se înscriu și preocupările prof. Constantin Pavel, autorul unei incursiuni de o sută de ani în istoria școlilor beiușene⁴⁶; ale profesorului Gavril Hădăreanu, care realizează o sinteză a vieții culturale din Țara Beiușului⁴⁷; activitatea lui Nicolae Fîru⁴⁸, Nicolae Țucra⁴⁹, Petre Pușcașu⁵⁰ sau Ioan Popovici⁵¹, autori, la rândul lor, a unor materiale cu valoare științifică, deosebit de utile în vederea realizării unei lucrări de sinteză dedicată învățământului românesc bihorean din perioada dualistă (1867 – 1918).

În același context se înscriu și preocupările autorului acestei investigații istoriografice, preocupări concretizate într-o serie de studii ancorate în realitățile culturale ale Protopopiatului ortodox Beiuș (jud. Bihor) din deceniul premergător actului de la 1 decembrie 1918⁵². În centrul atenției autorului s-a aflat școala confesională românească,

⁴⁰ Victor Tărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1870 – 1918)*, București, 1970

⁴¹ Ioan Ardelean, *Istoria învățământului românesc din Sălaj*, Editura revistei "Școala noastră", Zalău, 1936

⁴² Iacob Mârza, *op. cit.*

⁴³ Doru Radosav, *Aspecte ale învățământului românesc din sec. XVIII – XIX în Satu Mare*, în *Satu Mare – Studii și comunicări*, vol. IV, 1980, p. 167-180; Idem, *Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (sec XVII – XIX)*, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995

⁴⁴ Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (I)*, Oradea, 1970; Idem, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II): Beiușul cultural*, Oradea, 1971; Idem, *Cultura românilor din Bihor (1848 – 1918)*, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1992; Idem, *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana (1830- 1940)*, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995

⁴⁵ Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Ana Ilea, Andrei Caciorea, 1918 – *Bihorul în epopeea unirii – Documente*, C.C.E.S. al jud. Bihor, Oradea, 1978

⁴⁶ Dr. Constantin Pavel, *Școlile din Beiuș (1828 – 1928)*, Tiparul Tipografiei "Doina" Beiuș, 1928

⁴⁷ Prof. Gavril Hădăreanu, *op. cit.*

⁴⁸ Nicolae Fîru, *Date și documente privitoare la istoricul școlilor române din Bihor*, Arad, 1910

⁴⁹ Nicolae Țucra, *Contribuții documentare la istoricul școlilor românești din sudul Bihorului (1870 – 1918)*, în *Crișia*, XIX, Oradea, 1989, p. 455-465

⁵⁰ Dr. Petre Pușcașu, *Aspecte ale luptei bihorene pentru școală națională în secolul al XIX-lea, în Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturie*, evocări, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1980, p. 116-121

⁵¹ Ioan Popovici, *Informații din arhivele bihorene referitoare la situația școlii românești din Bihor la începutul secolului al XX-lea*, în *Revista Arhivelor*, 1991, nr. 4

⁵² Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914 – 1919)*, în *Cele Trei Crișuri*, anul VII (serie nouă), nr. 7-8, Oradea, 1996, p. 8; Idem, *Considerații privind învățământul românesc bihorean în perioada 1914 – 1919*. Liceul greco-catolic "Samuil Vulcan" din Beiuș, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, vol. III, Alba Iulia, 1997, p. 139-146; Idem, *Situația învățământului confesional ortodox din Bihor în preajma izbucnirii primului război mondial. Protopopiatul ortodox Beiuș*, în *Cele Trei Crișuri*, anul VIII (serie nouă), nr. 4-6, Oradea, 1997, p. 4 (partea I) și *Cele Trei Crișuri*, anul VIII (serie nouă), nr. 7-9, Oradea, 1997, p. 4 (partea a II-a); Idem, Roman R. Ciorogariu, apărător al școlii confesionale românești, în *Cele Trei Crișuri*, anul VIII (serie nouă), nr. 10-12, Oradea, 1997, p. 2; Idem, *Contribuții documentare la cunoașterea învățământului confesional ortodox din Protopopiatul Beiuș* (jud. Bihor) în perioada 1914 – 1919 (Lucrare de Diploma – ms. dact.)

supusă unor represalii tot mai evidente în perioada 1910 – 1918, în condițiile în care prăbușirea monarhiei bicefale era iminentă.

În ceea ce privește informațiile cu privire la manualele școlare redactate în perioada dualismului, autorii acestora, caracterul lor și gradul de penetrare în sistemul școlar românesc, informațiile care ne-au parvenit sunt puține. Vom aminti aici investigațiile lui Ioana Botezan⁵³ și ale lui Ștefan Manciulea⁵⁴, dedicate reconstituirii personalității și activității autorului de manuale școlare Ioan Micu Moldovan. De asemenea, informații utile despre autori de manuale școlare românești întâlnim în lucrarea lui Teodor Neș *A doua carte despre oameni din Bihor*⁵⁵.

O serie de date orientative mai pot fi "spicuite" din lucrările generale de Istorie a românilor sau alte lucrări de specialitate, în condițiile în care se impune ca o necesitate – considerăm noi – investigarea și valorificarea materialului de arhivă, prea puțin analizat până în prezent, în vederea recuperării acestui fragment de istorie culturală românească transilvăneană, pe care-l reprezintă învățământul confesional, atât ortodox cât și greco-catolic.

I. Scurtă incursiune în realitățile perioadei abordate

Gânditorul român Dimitrie Gusti scria, prin anii 1937 - 1938, într-un articol din *Enciclopedia României*, următoarele: "De aceea se impune o cercetare amănunțită a idealului național, problemă care constituie etica națiunii. Până acum singurul izvor temeinic pentru etica națiunii a fost istoria națională. Se cere însă o cunoaștere mai amănunțită, pe care n-o poate da decât știința realității naționale prezente, știința națiunii. Pe temeiul acesteia se va putea stabili în sfârșit adevăratul ideal național, care să nu însemneze o înstrăinare, o îndepărtare de la linia istorică a neamului, ci o dezvoltare maximă spre desăvârșire a tuturor putințelor lui firești"⁵⁶.

Între sistemul de gândire progresist - național promovat de Dimitrie Gusti și conceptul de educație națională, conturat în perioada formării națiunii române și amplificat tot mai pregnant după 1868⁵⁷, există o strânsă corelație. Numeroși pedagogi au punctat în studiile elaborate importanța pe care o are educația națională în realizarea individului⁵⁸. Ne raliem punctului de vedere promovat de pedagogul Ion Popescu, care consideră că educația națională are la bază educarea tineretului, inseparabil de spiritul națiunii pe care o reprezintă. Prin spiritul națiunii I. Popescu înțelege aspirațiile ei, atitudinile ei naturale, prestațiile ei "pe terenul științelor, artelor și a vieții practice și peste tot faptele ei istorice, în fine datinile și moravurile și cu deosebire limba și literatura ei în care mai pregnant i se exprima individualitatea"⁵⁹.

Întreaga această gândire național-românească avea nobila menire de a pregăti terenul în vederea realizării unității teritoriale și culturale depline, în granițele aceluiași stat

⁵³ Ioana Botezan, *Documente inedite privind contribuția lui I. M. Moldovan la elaborarea, editarea și răspândirea manualelor școlare pentru învățământul românesc din Transilvania în perioada 1860 – 1914*, în Sargetia, X, 1973, p. 251-262

⁵⁴ Ștefan Manciulea, *Ioan Micu Moldovan, autor de manuale istorice*, Blaj, 1938

⁵⁵ Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor: ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Stelian Vasilescu*; Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Bihor, 1979, p. 207-211

⁵⁶ Mircea Vulcănescu, *Războiul pentru întregirea neamului*, Cluj-Napoca, 1991, p. 6

⁵⁷ În anul 1868 guvernul maghiar a adoptat "legea naționalităților", lege care, teoretic, acordă drepturi culturale tuturor naționalităților din imperiu, dar care în realitate, a însemnat o nouă și grea lovitură aplicată sistemului educațional nemaghiar.

⁵⁸ Prof. dr. Vasile Popeangă, *Conceptul de educație națională în gândirea pedagogică din Transilvania*, în Revista de Pedagogie, 1970, nr. 7, pag. 105-110

⁵⁹ *Ibidem*, p. 106

unitar și independent. Ca atare, această activitate propagandistică se impunea îndeosebi în teritoriile românești care se gaseau în momentul izbucnirii primului război mondial sub ocupația vremelnică a unor imperii situate în imediata vecinătate a spațiului românesc.

Primul obiectiv formulat de liderii politici ai vremii, de cercurile politice conducătoare și de opinia publică românească, în august 1914, odată cu izbucnirea războiului mondial a fost acela al realizării deplinei unități teritoriale a românilor.

Condițiile vitrege cu care s-a confruntat România la 1914, unele obligații politice mai vechi, dar care atunci nu mai corespundeau aspirațiilor naționale⁶⁰, precum și inspirata politică promovată de liderul liberal Ionel I. C. Brătianu, au făcut posibilă menținerea României în afara evenimentelor militare până în anii 1916. Neutralitatea adoptată pe moment nu putea însă rezolva aspirațiile de unitate națională a românilor, lucru care nu a scăpat din vedere nici cercurilor politice conducătoare în acel moment, după cum aprecia la acea dată și istoricul A.D. Xenopol: "a rămâne neutrali până la sfârșit înseamnă a face o politică de iepuri. A lăsa să treacă acest moment, unicul pe care istoria ni-l pune la îndemână, pentru a ne rotunji statul cu rășchiratul nostru neam, este a ne arăta nevrednici de a ne număra printre popoare; căci un popor trăiește doar nu numai ca să mănânce de azi pe mâine, ci ca să îndeplinească un ideal pe pământ, și mai mare și mai îndreptățit ca acel al poporului român e greu de întâlnit pe lume"⁶¹.

Omul politic Take Ionescu credea în victoria Antantei, alături de care – considera el în iulie 1915 – ar trebui să lupte și România, militând în discursurile sale pentru aderarea României la acest bloc militar. Opțiunea lui era motivată dacă ținem cont de cuvintele pe care le-a rostit în timpul mitingului desfășurat la 28 iunie/11 iulie 1915 în sala "Dacia" din București: "Dacă însă ne-am închipui noi că (aliații - n. n.) învingând fără noi vor învinge pentru noi, ar trebui să fim adevărați nebuni. Victoria lor fără noi poate să ne scape viața materială de astăzi, nu ne poate însă scăpa nici viața noastră morală, nici drepturile generațiilor noastre viitoare"⁶².

Fermitatea și clarviziunea omului politic Take Ionescu, cunoscut ca fiind un devotat filo-francez, au fost apreciate la acea dată, cu atât mai mult cu cât aproape întreg spectrul politic românesc și întreaga opinie publică din România militau pentru promovarea războiului de reîntregire națională. Cu toate acestea încă nu sosise momentul potrivit angajării României în acest război.

Consider ca fiind important de menționat și faptul că ambele blocuri militare angajate în acest război devastator și-au intensificat tot mai mult demersurile diplomatice, menite a atrage România într-o sferă sau alta a intereselor lor militare.

În această ordine de idei, amintim acele acțiuni diplomatice venite din partea cercurilor conducătoare de la Budapesta, și care, la insistențele Germaniei wilhelmiene, vor promite tocmai îmbunătățirea condiției românilor din teritoriile românești ocupate de Austro-Ungaria. Semnificativă, în acest sens, este scrisoarea trimisă de Tisza István mitropolitului Ioan Metianu, la 22 septembrie 1914. Prin aceasta se promitea satisfacerea unor revendicări românești pe plan național-politic, cultural și economic: "Poate fi avută în vedere – scria el – o reformă a legii școlare, care să aibă în vedere dorințele concetățenilor noștri nemaghiari referitoare la școlile confesionale. Mai putem asigura, prin dispozițiuni

⁶⁰ Amintim, în acest sens, tratatul încheiat de România cu Puterile Centrale la 1883, care cuprindea și o clauză secretă privind participarea României la război alături de Germania. Întrucât din acest bloc militar făcea parte și Austro-Ungaria, care stăpânea o serie de teritorii românești, idealurile României nu puteau fi realizate printr-o participare la război alături de Puterile Centrale.

⁶¹ *** *România în anii primului război mondial*, Editura Militară, București, 1987, vol. I, p. 84-85

⁶² *Ibidem*, p. 91

legale, folosirea limbii materne în comunicarea directă cu organele de stat și, în sfârșit, poate fi supusă unei revizuiri reforma electorală, în așa fel încât reprezentarea politică a românilor să fie pusă pe o bază mai echilibrată"⁶³.

Teoretic, guvernanții maghiari erau dispuși să rezolve problema școlilor confesionale, garantau folosirea liberă și neîngrădită a limbii materne și mergeau până acolo încât erau dispuși să accepte chiar și modificarea legii electorale! În realitate nimic din acest program nu va fi aplicat, nici o ameliorare a condiției umane a elementului românesc, totuși majoritar în aceste teritorii, nu se va înregistra; întreaga propagandă maghiară dovedindu-se a fi una electorală și populistă.

Vis-a-vis de acest gen de propagandă maghiară au reacționat oamenii politici din Transilvania și din Regat, precum și opinia publică, românii care de acum erau "conștie (conștiință - n.n.-V.H.) de menirea lor pe lume"⁶⁴. Bunăoară, liderul politic Iuliu Maniu, referindu-se la acest gen de scrisori machiavelice, aprecia următoarele: "Cadrele depuse în scrisoarea contelui Tisza István sunt departe nu numai de principiul autonomic, ci și de modalitățile practice prin care s-ar putea atinge considerațiunile mai înainte arătate și scopul principal al luptelor noastre politice: asigurarea existenței noastre naționale"⁶⁵.

Liderii politici din Transilvania, în frunte cu Iuliu Maniu, au dus în acești primi ani ai războiului o politică antimaghiară, pronunțându-se deschis și tot mai vehement în vederea unirii acestor teritorii cu România. În aceste condiții autoritățile maghiare au recurs la o politică de mână forte, în vederea calmării spiritelor: activitatea politică a fost interzisă; a fost instituită starea de asediu; liderii politici români au fost arestați, mobilizați și trimiși pe front; satele românești au fost împânzite cu jandarmi și numeroși țărani și intelectuali, care nu fuseseră și nu erau activiști politici, au fost arestați și internați în lagăre, astfel încât "între 1914 - 1918 au fost ridicați și smulși de la vetrele lor aproape 50.000 de români transilvăneni"⁶⁶.

Intrarea României în război de partea Antantei, în august 1916, a stârnit și mai mult revolta cercurilor conducătoare de la Budapesta. Încorporările forțate din rândul românilor s-au intensificat și mai mult, abuzurile administrației maghiare devin din ce în ce mai greu de suportat pentru românii oprimați. La toate nedreptățile provocate de guvernanții maghiari, românii mai erau nevoiți a se confrunța și cu greutățile determinate de prelungirea neașteptată de mult a acestui război.

Consecințele acestui război, politica abuzivă antiromânească promovată de cercurile politice de la Budapesta, vor avea efecte nefaste asupra vieții cotidiene a românilor, în general, și asupra domeniului cultural, în mod special.

Cultura românească s-a confruntat în acești ani cu greutăți insurmontabile, învățămintul fiind segmentul cel mai vitregit. Acest lucru se explică, și va fi surprins pe îndelete în această lucrare, prin politica de deznaționalizare, dirijată de la Budapesta și pusă în practică cu ajutorul unor elemente șovine maghiare, școala și biserica românească erau instituțiile care mai opuneau rezistență maghiarizării forțate. Școala românească era creatoare de valori și așa cum se aprecia cu prilejul deschiderii Reuniunii învățătoresți, desfășurată cu puțin înainte de izbucnirea războiului : "Forța unui popor nu trebuie să se măsoare după numărul baionetelor, ci după numărul școlilor sale. Ceea ce în trecut au fost fortărețele, bastioanele, pentru apărarea unui popor contra inamicilor, azi școalele au rolul

⁶³ Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 - 1918)*, p. 161-162

⁶⁴ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul Ortodox Beius*, inv. 1057, dos. 130, f. 392-393

⁶⁵ *** *România în anii primului război mondial*, p. 98

⁶⁶ *Ibidem*, p. 99

acelora"⁶⁷.

Tocmai acest lucru nu a scăpat de sub observație nici liderilor maghiari, politica promovată de aceștia vizând închiderea lăcașurilor de cultură, după ce le impuneau o serie de condiții de funcționare aproape imposibil de satisfăcut din modeste sume materiale pe care bisericile românești le puteau aloca.

Concentrarea forțată a învățătorilor români, imposibilitatea alinierii școlilor românești la standardele impuse de inspectorii regali, lipsa unui sprijin material elementar venit din partea statului, nu au făcut altceva decât să pregătească terenul în vederea închiderii unor școli confesionale românești sau a transformării lor în școli de stat cu limba de propunere maghiară.

Un rol hotărâtor revenea în această perioadă bisericii românești, susținătoare a școlilor confesionale proprii, cunoscând însă și ea vitregia vremurilor ce se derulau sub pregnantă amprentă lăsată de un imperiu și o stăpânire aflate în agonie. Cu toate acestea, biserica ortodoxă, prin vicarul episcopal Vasile Mangra⁶⁸, se va strădui să intervină în vederea salvării școlilor confesionale românești⁶⁹, propunând, de la bun început, ca învățătorii chemați sub drapel "să fie substituiți prin preoții locali, cari sunt îndatorați să facă înregistrările elevilor și instruirea lor la zi"⁷⁰.

Prin asemenea măsuri, liderii bisericii românești vor încerca nu numai să salveze școlile românești, ci chiar să mențină un anumit nivel calitativ în instrucția școlară, pregătind poporul pentru evenimentele din toamna și iarna anilor 1918 – 1919.

II. Greutățile întâmpinate de școlile confesionale românești din Protopopiatul Beiuș în perioada 1912 – 1919

Greutățile cu care s-a confruntat învățământul românesc din Transilvania dualistă au fost multiple. Ele rezidă din politica cercurilor politice maghiare și a legislației școlare promovată de către acestea, dar și din ororile și distrugerile materiale provocate de derularea operațiunilor militare ale primei mari conflagrații mondiale.

Constituie o realitate faptul că prin "Legea naționalităților", din 1868, statul ar fi trebuit să deschidă școli cu limba de predare a "naționalităților", acolo unde acestea formau majoritatea populației, dar, cu toate acestea "nu vom întâlni în Transilvania, până la 1918, nici o școală de stat cu o altă limbă de predare decât maghiara"⁷¹.

Această realitate este surprinsă și criticată și de către unele elemente progresiste ale culturii maghiare. Bunăoară sociologul maghiar Jászi Oszkár afirmă, cu privire la această lege, că ea "n-a fost niciodată aplicată (subl. ns.- S.H.), ea a avut doar menirea, ca biroul de presă ungar, invocând-o, să se poată mândri cu liberalismul maghiar"⁷².

Neaplicarea corespunzătoare a legislației existente, și așa deficitară, îl determină pe vicarul episcopal Vasile Mangra să pledeze pentru "salvarea școalelor naționale", pentru neacceptarea compromisurilor care ar leza "autonomia bisericii și așezămintele ei

⁶⁷ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania*..., p. 19

⁶⁸ *Urmasul lui Vasile Mangra în funcția de vicar episcopal a fost Roman R. Ciorogariu, cel care ajunge și primul episcop al Oradei la 1922*

⁶⁹ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 22

⁷⁰ *Ibidem*, dos. 128, f. 50

⁷¹ Gheorghe Iancu, *Învățământul primar și secundar în Transilvania*..., p. 251

⁷² *** *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1916, p. 250 (După Jászi Oszkár, *A Nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés = Formarea statelor naționale și problema naționalităților*, Budapesta, 1912, p. 478)

culturale"⁷³.

Situația este mult agravată de realitatea care caracterizează repartitia numerică a naționalităților în aceste teritorii. Toate statisticile efectuate de la Iosif al II-lea încoace îi arată pe români ca fiind majoritari, ei depășind, încă la 1840, cifra de 2.000.000. Statistica maghiară din 1910 pentru Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș ne prezintă următoarele cifre și procente: 2.830.040, adică 53%, români; 1.664.296, adică 31,6%, unguri; 596.116, adică 10,7%, germani; 204.150, adică 3,9%, alții - evrei, ruteni, slovaci, țigani. Totalul populației din aceste teritorii era de 5.263.602 locuitori⁷⁴. Observăm ponderea dominantă a elementului românesc în urma unor statistici efectuate de autoritățile maghiare, care nu aveau nici un interes de a supraestima numărul românilor în aceste teritorii, ci din contră, de a-l micșora, așa cum se va observa în nenumărate rânduri.

Dar ponderea nemaghiarilor era semnificativă în întregul Regat maghiar. După același recensământ din 1910 putem constata că din întreaga populație a regatului, maghiarii reprezentau 54,5%, românii 16,1%, germanii 10,4%, slovaci 10,7%, sârbii 2,5% și rutenii 2,5%⁷⁵.

Considerăm că aceste cifre sunt relevante. Am apelat la ele numai cu intenția de a ne forma o imagine globală a situației numerice a populației acestor teritorii în perioada luată în studiu, pentru a vedea concret care era ponderea populației nemaghiare din regat și, deci, dacă cererile și revendicările lor erau îndreptățite.

Demne de menționat sunt concluziile la care a ajuns cercetătorul maghiar Kovács Éva privind gradul de instruire al locuitorilor regatului. Aceasta apreciază că, din totalul tinerilor obligați a frecventa învățământul elementar, "în jur de 20% nu au umblat la școală." Cunoștințele de scris-citit erau "de 66%, în rândul bărbaților și de numai 46% în rândul femeilor"⁷⁶. Cu aceste procentaje ne situăm cu mult în urma Marii Britanii, unde 96% dintre bărbați și 95% dintre femei cunoșteau scrisul și cititul; dar eram superiori Italiei, unde numai în jur de 45% dintre bărbați și 30% dintre femei cunoșteau această artă.

Aceiași sursă bibliografică realizează, pe baza unor statistici, o ierarhizare a participării populației, pe culte, la instituțiile de învățământ ale statului, în anii imediat premergători izbucnirii războiului: "Cea mai mare parte a elevilor o reprezentau romano-catolicii (39,3%) Semnificativ a fost și numărul reformaților (11,8%), al celor susținuți de societăți (9,3%), dar și al greco-orientalilor (7,9%) ... " ⁷⁷.

Reiese foarte clar și din aceste statistici faptul că românii ortodocși nu aveau dreptul de a frecventa școlile de stat, unde limba de predare era numai maghiara. În schimb, Unirea cu Biserica Romei a facilitat accesul unui număr destul de mare de tineri la școlile de stat, în statisticile mai sus prezentate aproximativ 7,9% din totalul celor înscriși, și posibilitatea continuării studiilor la Universități de prestigiu.

În Transilvania după 1868 existau trei categorii de școli: școlile de stat, școlile confesionale și cele susținute de societăți.

Școlile de stat erau singurele școli susținute financiar de către stat, aici limba de propunere fiind doar maghiara.

Școlile confesionale erau autonome și neautonome. Cele autonome erau conduse de autoritatea lor bisericească și supuse controlului statului; în această categorie înscriindu-se școlile ortodoxe române și sârbe, școlile reformate și unitariene maghiare, evanghelice,

⁷³ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beius*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 155

⁷⁴ Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania* ..., p. 47

⁷⁵ *Ibidem*, p. 164

⁷⁶ Kovács Eva, *Modele de școli primare și învățământul de zi cu zi*, în *Historia*, 1996, nr. 5-6, p. 53

⁷⁷ *Ibidem*, p. 54

luterane, săsești. Școlile confesionale neautonome erau conduse și controlate, întocmai ca școlile de stat, prin organisme ale statului, bisericile și ordinele călugărești având doar drepturi în susținerea școlii și a numirii personalului didactic; înscriindu-se aici școlile romano-catolice, greco-catolice și evreiești.

Cea de a treia categorie o constituiau școlile susținute de societăți, care aveau o situație juridică identică cu a celor confesionale neautonome.

Școlile confesionale ortodoxe din județul Bihor, precum și cele din Protopopiatul Beiuș și-au menținut în bună parte activitatea și după anul 1907, anul adoptării legilor Apponyi, prin intermediul cărora, apreciază V. Faur, "era lovită autonomia școlilor confesionale ale popoarelor nemaghiare din Transilvania și Ungaria"⁷⁸.

Cu mult mai dificilă va fi situația în preajma izbucnirii războiului și pe parcursul desfășurării acestuia, școlile confesionale confruntându-se cu numeroase lipsuri, precum cea a fondurilor materiale necesare susținerii edificiilor școlare, deteriorarea acestor lăcașuri, lipsa învățătorilor și imposibilitatea elevilor de a frecventa prelegerile⁷⁹.

În ceea ce privește spațiile de învățământ, dotarea și îngrijirea acestora, probleme majore au existat încă înainte de izbucnirea războiului. În localitățile și parohiile ortodoxe aparținătoare Protopopiatului Beiuș aceste nereguli au fost sesizate chiar de inspectorul regal, în urma vizitelor întreprinse la aceste școli. Astfel, vicarul episcopesc Vasile Mangra sesizează Oficiul protopresbiterial despre neregulile sesizate de inspectorul regal la școala confesională din Sânmartin, în luna ianuarie 1913, aici elevii neavând manuale, nefiind clasificați și fiind nevoiți "a aduce lemne de acasă" pentru "încălzirea salei de învățământ"⁸⁰.

Asemenea lipsuri au fost întâlnite și la școala confesională ortodoxă din Budureasa⁸¹, unde, datorită faptului că "lărgirea salei merge foarte încet ... prelegerile nici acum nu și-au început", adică în ianuarie 1913. Dar acestea nici nu puteau începe în condițiile în care era neadecvată și dotarea cu rechizite școlare, "tabla neagră nu se mai poate folosi ... , nu s-a găsit cuier, vas pentru apă, fiere pentru curățirea picioarelor", iar băncile erau "impracticabile și vătămătoare pentru sănătate", la toate acestea adăugându-se și faptul că lemnele pentru foc lipseau în miez de iarnă.

Cazurile improprii desfășurării procesului de învățământ sunt numeroase. Semnalările venite din partea inspectorului regal s-au dovedit de cele mai multe ori întemeiate. În localitatea Budureasa, bunăoară, după vizita inspectorului regal în ianuarie 1913 și sesizarea lipsurilor existente, preotul localității a împrumutat 700 coroane și a reorganizat școala românească, acum aflându-se în imposibilitatea de a restitui banii și fiind amenințat "numai și numai pentru că am adus școala în ordine cu cele trebuincioase"⁸², afirma dezamăgit preotul în cauză.

În ianuarie 1914 sunt sesizate nereguli la școala confesională ortodoxă din Meziad, unde "băncile școlare sunt necorespunzătoare, locuința învățătorului e nepadimentată"; iar la Băbești "școala de învățământ e scundă, lumina internă a acesteia e

⁷⁸ Dr. Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni* (1849 – 1918), Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1992; Aplicarea și impactul legii școlare din 1907 sunt surprinse de Flaminia Faur, în lucrarea *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907. Documente*, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1994

⁷⁹ Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914 – 1919)*, în *Cele Trei Crișuri*, 1996, nr. 7-8, p. 8

⁸⁰ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 66

⁸¹ *Ibidem*, f. 64

⁸² *Ibidem*, dos. 128, f. 9

slabă, băncile școlare sunt nepractice"⁸³.

Lista edificiilor școlare neadecvate ar putea continua, dar considerăm mult mai gravă situația localităților lipsite în totalitate de școală sau de învățători. Dacă în cadrul școlii ortodoxe române din parohia Răbăgani, unde, datorită lipsurilor, învățătorul stă "fără a putea începe prelegerile și e supus la toate lipsurile și neajunsurile ..." ⁸⁴, lucrurile se mai puteau redresa, situația era mult mai gravă în comunele Albești - Hidișeu, unde "de mai mulți ani în lipsă de edificiu școlar corespunzător nu avem învățător, în urmare prelegerile în comunele sus amintite sunt sistate ..." ⁸⁵. Cu nimic mai îmbucurătoare nu este situația "nici în Ceișoara, precum nici în Topa de jos ...", deoarece și aici lipsesc edificiile școlare⁸⁶.

Cu toate că sesizările inspectorului școlar au fost făcute cunoscute Oficiului protopresbiteral Beiuș "în privința învățământului nu s-a făcut nimic" pentru anul școlar 1913/1914, în următoarele comune: Albești, Cărbunari, Cârpeștii Mari, Câmpani, Ceișoara, Copăceni, Coșdeni, Crăncești, Cresuia, Drăgoteni, Făncești, Pomezueu, Săliște B., Săliște, Hidiș, Sitani, Topa de Sus, Vărășeni⁸⁷. Această imposibilitate evidentă de a acționa la timp denotă situația dificilă în care se găsea și biserica ortodoxă românească, aflată și ea într-o critică situație financiară.

În aceste condiții deosebit de delicate pentru supraviețuirea învățământului confesional ortodox se impunea acționarea energică, pentru a se evita închiderea acestor lăcașuri de învățământ sau pentru a se evita transformarea lor în școli de stat. În favoarea acestei ultime ipoteze, statul maghiar putea aduce ca argumente solide tocmai incapacitatea și imposibilitatea parohiilor ortodoxe românești de a susține material propriile școli. Terenul a fost meticolos pregătit de autoritățile maghiare și ne vom opri în cele ce urmează asupra acestui aspect.

O primă măsură menită a periclita evoluția învățământului confesional ortodox român, și așa subrezit din cauza greutăților cu care se confruntă, a constituit-o votarea în Parlament, în anul 1913, a legii prin care toate localitățile mai mari din Ungaria și Transilvania, care plăteau un impozit direct către stat mai mare de 30.000 coroane anual, erau obligate să înființeze câte o "grădiniță de copii", în cazul în care existau peste 30 de copii între 3 și 6 ani în localitatea respectivă. Limba de convenție era cea maghiară. Se pare că prin aceste grădinițe au încercat "să trezească și să dezvolte în sufletul copiilor sentimentul de alipire către patria ungară ..." ⁸⁸.

Mult mai puternică a fost lovitura primită de școlile confesionale ortodoxe române în același an, 1913, când a fost adoptată de către Parlament legea privind salarizarea învățătorilor. Aceasta era o completare a articolului de lege XXVII din 1907 și stipula faptul că "salarul fundamental nu mai începe de la 1000 coroane ci de la 1200 coroane și se urcă până la 3200 coroane plus banii de chirie".

Vicarul Vasile Mangra apreciază gravitatea momentului, determinată de faptul că "noua lege școlară implică greutăți nouă pentru școala noastră și cere jertfe îndoit de la susținătorii ei ...", întrucât parohiile nu aveau posibilități materiale pentru achitarea unor asemenea salarii. Problema salarizării învățătorilor români nu a putut fi soluționată în mod favorabil de către biserica ortodoxă românească, după cum se poate observa și din

⁸³ *Ibidem*, dos. 126, f. 126

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 128, f. 47

⁸⁵ *Ibidem*, f. 49

⁸⁶ *Ibidem*, f. 65

⁸⁷ *Ibidem*, dos. 129, f. 169

⁸⁸ Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 161

documentele de arhivă cercetate⁸⁹.

Prin asemenea gen de acțiuni adoptate de Parlamentul maghiar se intensifică presiunile asupra școlilor confesionale ortodoxe, în vederea transformării lor în școli de stat.

Împotriva acestei tendințe se va ridica același V. Mangra, criticând tendința de statificare a școlilor, cerând preoților și învățătorilor să explice poporului faptul că "statificarea școalelor nu are de consecință nici un fel de ușurare a poporului", aceasta cu atât mai mult cu cât aplicarea acestor măsuri ar însemna "că toate averile nemișcătoare ... cum sunt, edificiile școlare, locuințele învățătoresți, clădirile laterale, intravilanele, grădinile și pământurile școlare să fie cedate statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosință pe vecie"⁹⁰.

Teama vicarului este îndreptățită și, în scurt timp, se vor resimți și efectele acestei politici promovate de guvernul maghiar. Surse documentare inedite vin să întărească convingerile lui Vasile Mangra. Ne oprim deocamdată, la Raportul cu nr. 560/1914, prin care se aduce la cunoștință "Venerabilului Consistor" faptul că, în mai multe parohii "averile școlare nu sunt transcrise pe biserică". Acest lucru a făcut posibilă transferarea averilor școlare confesionale ortodoxe române din unele localități în patrimoniul unor școli comunale de stat: "Averile școlare din Rotăcești - Ojești - înființându-se în comună școală comună cu l. de propunere maghiară, averea școalei confesionale a trecut la cea comună, tot așa: în Ceișoara, Cârpești, Topa de sus, Făurești și Nanhidișel ..."⁹¹. Aceasta constituie un exemplu categoric al politicii școlare promovate de Budapesta vis-à-vis de școlile nemaghiare din Regat.

Este absolut fundamental să vedem care era numărul de școli din Protopopiatul Beiuș în preajma izbucnirii războiului mondial, care era gradul de participare a tineretului la prelegerile școlare și în ce stare se găseau așezămintele culturale românești la acea dată.

Documentele pe care le avem la dispoziție, parte din ele deja amintite, pun în lumină o situație deloc îmbucurătoare, dar care reprezintă realitatea înregistrată la finele anului școlar 1913/1914⁹². Conform datelor de arhivă analizate rezultă faptul că în cele 55 de parohii ale Protopopiatului Beiuș existau doar 35 de școli, frecventate de 1276 tineri, cu vârsta între 6 și 12 ani, din cei 5271 obligați a frecventa prelegerile și de către 292 tineri, cu vârsta cuprinsă între 13 și 15 ani din cei 822 obligați la frecvența școlară. Putem, de asemenea, constata faptul că încă înainte de izbucnirea războiului școlile confesionale ortodoxe se confruntau cu o acută penurie de învățători calificați, fiind și acesta un indiciu clar al frecvenței reduse a tinerilor la prelegerile școlare.

Frecvența școlară de până la 1914 și greutățile extraordinare cu care se va confrunta fenomenul educațional după 1914, pe parcursul perioadei acestui prim război mondial, a avut ca rezultat *creșterea numerică a analfabeților, proveniți îndeosebi din rândul populației ortodoxe românești*⁹³.

În anul 1914, la izbucnirea primului război mondial, învățământul românesc era slab reprezentat. Situația era neplăcută pentru românii care doreau să iasă din "întunericul" în care au fost ținuiți atâtea sute de ani. Rolul esențial în acest scop nobil a revenit școlilor populare, ortodoxe și unite, care, "deși modeste, cu dascăli retribuiți în mod

⁸⁹D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 18;

⁹⁰*Ibidem*, f. 22;

⁹¹*Ibidem*, dos. 128, f. 32

⁹²*Ibidem*, dos. 129, f. 403-408;

⁹³Sorin Vasile Hendea, *Rolul manualelor școlare și al bibliotecilor românești în combaterea analfabetismului în satele din Protopopiatul ortodox Beiuș (1910 - 1915)*, studiu aflat sub tipar la Arhiva Românească.

necorespunzător, cu elevi puțini și săraci, au ținut trează conștiința națională românească, constituind, în același timp, un pericol pentru statul ungar"⁹⁴.

O imagine clară și obiectivă asupra greutăților cu care s-a confruntat învățământul românesc bihorean din perioada luată în studiu, ne-o putem forma și parcurgând *Rapoartele generale ale senatului școlar de la Consistoriul gr.-ort. român din Oradea mare*.

Din aceasta importantă sursă documentară aflăm și despre "împrejurările grele și neprielnice, între cari suntem nevoiți să ne cheltuim energiile, făcând eforturi hotărânte cu imposibilul, în scopul asigurării așezămintelor de lumină înviorătoare de suflete, și mai ales pentru dezvoltarea acestor așezăminte ..." "⁹⁵.

Constituie o realitate evidentă faptul că învățământul confesional românesc a întâmpinat ostilitatea cercurilor conducătoare maghiare, întreaga documentație parcursă dovedind "zbaterile" elementului cultural românesc, hotărât a rezista tuturor acestor vicisitudini de moment. Este adevărat și faptul că guvernării maghiari vor încerca, printr-o serie de scrisori, după cum s-a mai amintit, să prezinte cercurilor politice de la București un nou program de guvernare, în care erau prevăzute o serie de drepturi politice și culturale pentru românii din imperiu"⁹⁶. Toată această mascaradă se făcea în ideea atragerii României de partea Puterilor Centrale, și numai la insistențele Germaniei.

În aceeași ordine de idei, guvernul de la Budapesta lansează ordinațiunea referitoare la "introducerea limbii materne, ca studiu auxiliar în școlile primare de stat, care de acum însemnează un cuminte și bun început ..." "⁹⁷. Prin această măsură, care prevedea ca elevii "cu limba maternă nemaghiară ... să facă uz de limba maternă ca limbă auxiliară în clasele I-II, iar în clasele III, IV și V să se predea ca studiu separat", se urmărea întrebuițarea limbii materne numai "pentru înlesnirea învățării limbii maghiare, pentru progresul instrucției în limba maghiară"⁹⁸.

Se poate observa clar faptul că avem de a face cu o politică propagandistă venită din partea Budapestei, canalizată în realitate în scopul maghiarizării forțate a românilor ortodocși din aceste teritorii. În vederea atingerii scopului final, autoritățile maghiare nu au ezitat nici un moment de a se folosi de o serie de mijloace mai puțin "ortodoxe".

Pentru a se asigura reușita procesului de maghiarizare era însă nevoie de a fi anihilat elementul cultural românesc. Cel mai mare obstacol în calea acestui "proces" îl constituia școala românească și implicit învățământul confesional românesc, "adevărat și puternic mijloc pentru luminarea, întărirea, pentru dezvoltarea sufletului nostru etnic plămădit în albia bisericii străbune și încălzit de soarele credinței, care se manifestă atât de curat prin limba neamului ..." "⁹⁹.

Cea mai sigură metodă de "lichidare" a școlilor confesionale românești o constituia transformarea lor în școli de stat și instruirea tineretului în limba maghiară. Pentru atingerea acestui scop era nevoie ca școlile confesionale ortodoxe românești să fie închise, aceasta putându-se realiza din diverse motive. Unul dintre aceste motive l-ar fi putut constitui și lipsa învățătorilor din școlile confesionale românești și ca atare autoritățile maghiare vor acționa exact în această direcție. Dacă la toate cele amintite mai adăugăm și faptul că prin legislația școlară în vigoare (introdusă în 1907) statul avea dreptul să

⁹⁴Idem, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914 - 1919)*, în *Cele Trei Crișuri*, 1996, nr. 7-8, p. 8

⁹⁵Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română gr.-ort. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anul 1915, p. 145

⁹⁶Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar* ..., p. 161-162

⁹⁷Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial ..., p. 148-149

⁹⁸Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar* ..., p. 160-161

⁹⁹Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial ..., p. 150

intervină acolo unde dotarea școlară lasă de dorit sau unde, din diverse motive, prelegerile nu se țineau sau desfășurarea lor era dezorganizată avem o imagine clară a încorporării învățătorilor ortodocși români, în urma dispozițiilor venite de la Budapesta.

Cele dintâi recrutări și încorporări ale învățătorilor români în armata austro-ungară s-au realizat încă din momentul izbucnirii războiului. În acest moment atât de delicat remarcăm intervenția salutară a bisericii ortodoxe, care, cu toate că trecea printr-o perioadă de criză, se va implica decisiv în procesul de salvare a lăcașurilor de cult românești.

Preoțimea română va fi îndrumată, de către forurile conducătoare bisericești, să se implice, în sensul înlocuirii învățătorilor concentrați, "să facă unele lecțiuni la zi cu tinerele mlădițe ... , să le învețe rugăciunile și să le deslușească meșteșugul scrisului și al cetitului"¹⁰⁰.

Situația nou creată și nemaiîntâlnită până în acel moment explica, credem noi, ezitarea care i-a caracterizat pe unii slujitori ai bisericii ortodoxe și, drept urmare, neimplicarea lor substanțială în scopul îndeplinirii ordinelor venite din partea vicarului episcopal. Tocmai această situație de excepție îl determina pe Vasile Mangra să-și exprime nemulțumirea, la 1 martie 1915, vis-à-vis de situația mai sus prezentată: "mulți dintre pastorii sufletești ai turmei cuvântătoare ... nu că nu fac nimic din îndemnul inimii dar nici în temeiul ordinului, ba unii chiar au tristul curaj de a cere sub diferite pretexte absolvirea lor de la îndeplinirea acestei îndatoriri strâns legate de chemarea preotească"¹⁰¹.

Greutățile inerente izbucnirii războiului se vor ține lanț, încorporările forțate în rândul învățătorilor, și așa în număr insuficient, dar îndeosebi a oamenilor de rând, au făcut ca oamenii să se găsească în situația neplăcută de a nu-și mai putea școlariza copiii. Cu toate că, conducătorii bisericii vor face noi apeluri în vederea înlocuirii învățătorilor concentrați sau a celor lipsă¹⁰² prin preoții locali, aceștia din urmă în foarte multe cazuri, nu vor înțelege misiunea nobilă care le era atribuită: aceea de pastori ai turmei cuvântătoare, dar și de dascăl al credincioșilor săi.

În cele ce urmează ne-am propus să trecem în revistă câteva cazuri edificatoare privind situația mai sus prezentată. Astfel, preotul parohiei Sânmartin înștiințează în octombrie 1914 pe administratorul protopopesic al Beiușului de faptul că "prelegerile încă nu s-au început", aceasta deoarece bărbații au fost concentrați la război, iar mamele au nevoie de sprijinul copiilor pentru "sămănatul grâului care încă nu s-a terminat"¹⁰³. În această localitate instrucția școlară "a avut mers regulat, împlinindu-și atât directorul, cât și învățătorul regulat datorințele", până la finele anului școlar 1913/1914. Dar începând cu vara anului 1914 au început să apară și primele greutăți determinate de mobilizarea generală. În acel moment "a trebuit să meargă sub drapel și învățătorul nostru Iuliu Lazăr, pe care l-a substituit preotul local". Acesta din urmă a îmbinat cele două activități până la sfârșitul anului 1914, atunci când "din cauze sanitare a fost silit să sisteze cu regret instrucția (școlară- n.n.-V.H.)"¹⁰⁴.

Cazul parohiei Sânmartin este unul deosebit de interesant, dar nu singular în cadrul acestui protopopiat. Analiza efectuată de preotul acestei parohii un an mai târziu ne demonstrează și întărește, încă odată, realitatea existentă. Din concluziile exprimate în acest raport reținem faptul că în parohie existau condiții bune pentru desfășurarea activității didactice întrucât "sala de învățământ este curățită, văruiată, prevăzută cu întreg mobilierul

¹⁰⁰ *Ibidem*

¹⁰¹ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beius*, inv. 1057, dos. 135, f. 53

¹⁰² *Ibidem*, dos. 128, f. 50

¹⁰³ *Ibidem*, f. 60

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 36-37

și toate rechizitele de lipsă", dar, cu toate acestea prelegerile nu s-au început "în lipsă de învățători"¹⁰⁵. Situația este cu atât mai neplăcută cu cât și preotul din localitate este bolnav și se găsește în imposibilitatea de a ține prelegerile.

Nici în anii următori situația nu se va ameliora în această parohie, ca de altfel nici în alte localități, ci, din contră, se va agrava vizibil. Astfel, în anii 1916 frecvența școlară a fost foarte mică până în februarie, după care elevii "n-au cercetat de loc (prelegerile - n.n.-S.H.)", astfel încât examenul final la această școală "nu se va putea ținea"¹⁰⁶.

Speranțele locuitorilor din parohia Sânmartin, de a avea un învățător propriu, se vor spulbera în august 1917, atunci când este anunțată oficial dispariția învățătorului Iuliu Lazăr, mort pe front, acolo unde fusese dus contra voinței sale¹⁰⁷. Postul rămas vacant a fost scos la concurs, dar ca în aproape toate celelalte cazuri similare, nu vor exista concurenți în vederea ocupării acestuia.

Exemplul de față este, considerăm noi, de-a dreptul edificator, este o secvență dramatică din acest univers educațional românesc, urmărit pe parcursul anilor 1914-1918. De la acest caz particular vom ajunge, după cum ne-am propus de la bun început, la generalizări, în sprijinul demersului nostru "venind" și alte asemenea exemple și cazuri particulare, pe care ne simțim datori a le consemna în continuare.

O situație similară celei din Sânmartin o înregistrăm și în celelalte parohii ale protopopiatului. În parohia Șoimuș - Petreasa, spre exemplu, în anul 1914 "instrucția școlară a avut mers regulat ...", dar "în luna septembrie și octombrie elevii au cercetat neregulat școala", acest lucru deoarece "elevii în lipsa părinților înrolați au fost mamelor ajutor la economie"¹⁰⁸.

Trist și dureros chiar este faptul că, după cum se poate observa din aceste două exemple, și în acele localități școlare în care prelegerile au avut o frecvență regulată până la 1914, odată cu izbucnirea războiului predarea va fi întreruptă. Numai în puține cazuri activitatea școlară se va putea desfășura cât de cât normal.

În foarte multe școli greutatea materiale, existente și înainte, dar accentuate odată cu izbucnirea războiului, îi împiedica pe părinți să-și mai trimită copiii la școală. În aceste cazuri disperate, nici pedepsele venite din partea dascălilor nu mai sunt eficiente, după cum se poate observa într-o relatare din anii 1914-1915, în care se arată faptul că "în săticelele noastre deluroase și muntoase nici pedepsele nu-și au efectul dorit, deoarece sărăcia, acest oaspete neavenit dar îndârjit de statornic al sătenilor respectivi, îi scăpă și de urmările pedepselor"¹⁰⁹.

Cu toate că aceste greutăți se țineau lanț, cu toate că există o adevărată penurie a învățătorilor, cu toate că o mare parte a preoților ortodocși se eschivau de la îndatoririle ce le reveneau privind instrucția școlară, preotul parohiei Roșia îi acuza pe părinți, în octombrie 1914, de lipsa de fermitate în ceea ce privește școlarizarea elevilor, cerând chiar "pedepsirea părinților reticenți", în baza articolului 86 din Regulament¹¹⁰.

Considerăm ca fiind de-a dreptul bizară această acuză venită din partea unui preot, care, în condițiile dramatice în care se zbătea națiunea română, avea misiunea creștinească de a se afla alături de ea, de a-și aduce contribuția, prin efortul propriu și al semenilor săi, la instruirea pedagogică a tinerelor vlăstare și nu era cazul să recurgă la amenințări și

¹⁰⁵ *Ibidem*, dos. 137, f. 65

¹⁰⁶ *Ibidem*, dos. 145, f. 283

¹⁰⁷ *Ibidem*, dos. 152, f. 169

¹⁰⁸ *Ibidem*, dos. 128, f. 38. *Ibidem*, dos. 128, f. 38

¹⁰⁹ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ..., p. 156

¹¹⁰ D.J.B.A.N., Fond Protopopiatul ortodox Beius, inv. 1057, dos. 128, f. 82

catalogări neîntemeiate. Atitudinea sa justițiară este neîntemeiată și neavenită, cu atât mai mult cu cât în rândul preoțimii se înregistrează, la acea dată, o adevărată politică pasivistă și se observa o indiferență nejustificată vis-à-vis de educația școlară.

Exact în această ordine de idei, pentru a întări cele mai sus afirmate, *vom reține apelurile, de-a dreptul desperate, pe care vicarul Vasile Mangra le va face, an de an, în scopul înlocuirii prin preoți a învățătorilor încorporați în armată. Urmașul său, vicarul Roman R. Ciorogariu, continuă aceste demersuri, cu aceeași insistență, rezultatele nefiind însă deloc îmbucurătoare.* Din raportul Oficiului protopopesc privind activitatea școlară pe anul 1917 aflăm că pe învățătorii concentrați în război "nu i-au substituit parohii lor". Au existat, totuși, câteva cazuri izolate, în care preoții au înțeles nevoia de a-și face datoria creștinească, dar "ceilalți preoți au satisfăcut în o măsură mai mică dorința lor, iar alții n-au satisfăcut de loc"¹¹¹.

Revenind la situația confuză creată de acest război mondial, ne vom opri atenția, pentru moment, asupra parohiei Budureasa, unde, în ianuarie 1915, a fost recrutat învățătorul Mihai Corjea, școala rămânând fără învățător la mijloc de an școlar¹¹², cu toate că exista un mare număr de copii înscriși și dornici de a frecventa prelegerile¹¹³. Acest incident nedorit intervine tocmai după ce fusese găsit un învățător potrivit în persoana lui Mihai Corjea, întrucât predecesorul acestuia, învățătorul Ioan Sferdean, fusese acționat în justiție pentru "delapidare și falsificare de documente private"¹¹⁴.

Situația este similară și în parohia Sohodol, unde, la fel ca și în Budureasa, "prelegerile școlaei ... sistau", deoarece învățătorul Dimitriu Gherla "au fost chemat la arme și de atunci (martie 1915-n.n.-S.H.) nu s-au mai reîntors ..."¹¹⁵.

Aceste încorporări din rândul învățătorilor români determină forurile bisericești superioare să reînnoiască, (în octombrie 1915), ordinul privind îndatorirea preoților "de a face zilnic patru lecții cu elevii obligați la școală în toate comunele - fără deosebire de confesiune - unde a fost învățător și acuma nu este, din cauza ducerii la oaste"¹¹⁶.

Nu s-a obținut însă efectul scontat, după cum se poate observa dintr-un raport al Dr.-lui V. Fildan, care a efectuat un control în 12 școli din Protopopiatul Beiuș, constatând faptul că "în cele mai multe școli prelegerile au sistat, parte că postul învățătoresc e vacant, parte că învățătorii sunt duși sub drapel"¹¹⁷.

Astfel stând lucrurile, vom fi de acord întru totul cu aprecierile vicarului Vasile Mangra, care consideră că situația școlară "în anul școlar 1914-15 nu s-au schimbat în spre mai bine, ci din potrivă situația ... s-a agravat întru-cât tot mai mulți învățători sunt chemați să-și facă datoria pe câmpul de luptă"¹¹⁸.

Remarcăm pentru anul 1915 periplusul organizat de protopopul Moise Popoviciu prin mai multe localități din Protopopiatul Beiuș¹¹⁹, în urma căruia a putut să formuleze o serie de constatări. A observat că în Drăgoteni "școala e corespunzătoare", la fel stând lucrurile și în Petreasa sau în Răbăgani. Trist era însă faptul că, din cele 17 școli vizitate, numai trei erau corespunzătoare, dar și dintre acestea ultima nu funcționa, în lipsă de învățător. Cele mai multe dintre școlile vizitate nu aveau așezământ confesional ortodox, iar

¹¹¹ *Ibidem*, dos. 159, f. 149-151

¹¹² *Ibidem*, dos. 136, f. 26

¹¹³ *Ibidem*, f. 92

¹¹⁴ *Ibidem*, dos. 132, f. 236; f. 242-243; f. 252

¹¹⁵ *Ibidem*, dos. 136, f. 155 *Ibidem*, dos. 136, f. 155

¹¹⁶ *Ibidem*, dos. 139, f. 78

¹¹⁷ *Ibidem*, dos. 138, f. 25

¹¹⁸ *Ibidem*, dos. 139, f. 117

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 3-4

în unele dintre acestea, cum ar fi spre exemplu Corbești, Ceișoara, Dușești, Cârpeștii Mici s-au construit școli de stat.

Pericolul statificării școlilor confesionale românești, rezultat al politicii dictate de Budapesta, a fost bine sesizat de către vicarul V. Mangra la momentul potrivit¹²⁰. Nu ne-am propus să reluăm informațiile prezentate anterior, astfel încât vom aminti doar, în completarea celor deja spuse, că acest fenomen de statificare a școlilor confesionale românești a luat o mare amploare, îndeosebi începând cu anul 1914.

Primele exemple de școli confesionale transformate în școli comunale de stat se înregistrează în anul 1914, atunci când "averile școlare din Rotăcești - Ojești - înființându-se în comună școală comunală cu l. de propunere maghiară, averea școalei confesionale a trecut la cea comunală, tot așa: în Ceișoara, Cârpești, Topa de sus, Făurești și Nanhidișel ..."¹²¹

Continuând acest temerar periplu în rândul parohiilor din Protopopiatul Beiuș, vom constata că "în comunele bis. Albești și Hidiș nu avem școală confesională - nici de alt caracter - de mai mulți ani"¹²². Situația se menține similară pe întreg parcursul acestui război¹²³.

Parohia Beiușele dispune de așezământ școlar, dar nici aici în anul 1915 prelegeri nu se organizau, deoarece învățătorul fusese înrolat în armată, iar preotul local s-a sustras acestei îndatoriri nescrise, pe motiv de boală¹²⁴.

În continuare ne vom opri atenția pentru câteva clipe asupra unui caz interesant, acela al Beiușului istoric. Conform unor statistici efectuate de autoritățile maghiare la 1910 pentru întreg Imperiul austro-ungar¹²⁵, Beiușul număra 4223 locuitori, dintre aceștia 1176 fiind gr.-ort. români, 948 greco-catolici, 650 romano-catolici, 795 reformați, 611 israeliți, 29 evanghelici și 5 unitarieni. Remarcăm numărul ridicat al gr.-ort., 1176, cifră indicată de către unul dintre cele mai serioase recensăminte organizate de Budapesta. Documentele de arhivă consultate cu privire la anii 1915-1916¹²⁶ ne indică doar în jur de 427-438 de credincioși ortodocși. Coroborarea acestor statistici, mergându-se pe ideea că ele sunt cât mai apropiate de realitatea din teren, ne demonstrează un lucru îngrozitor: scăderea drastică a populației ortodoxe românești în perioada 1910-1915/16, de la 1176 la 427/438 de locuitori¹²⁷.

Considerăm că această scădere accentuată a populației ortodoxe românești, într-un timp atât de scurt, s-a datorat cu siguranță izbucnirii războiului și incorporărilor forțate organizate de autoritățile maghiare. Populația românească din Beiuș trebuia trimisă pe front cu atât mai mult cu cât aparține unui centru cultural semnificativ, făcea dovada unei culturi naționale care trebuia stopată prin orice mijloace.

Am insistat ceva mai mult asupra acestui exemplu relevant privind concentrările

¹²⁰ *Ibidem*, dos. 125 a, f. 22;

¹²¹ *Ibidem*, dos. 128, f. 32

¹²² *Ibidem*, dos. 132, f. 288

¹²³ *Ibidem*, dos. 137, f. 66; dos. 140, f. 130; dos. 143, f. 200; dos. 144, f. 20-21; dos. 146, f. 37; dos. 152, f. 63

¹²⁴ *Ibidem*, dos. 137, f. 84

¹²⁵ *Magyar statisztikai közlemények (Statistică maghiară informativă)*, Editura Athenaeum, Budapesta, 1912, p. 280-281

¹²⁶ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 141, f. 193; dos. 142, f. 103; dos. 144, f. 372-373

¹²⁷ Datele statistice prezentate par a fi totuși apropiate de adevăr, cel puțin din două motive:

1. în cazul recensământului organizat de Budapesta la 1910 (considerat a fi cel mai bun și mai real recensământ organizat de autoritățile maghiare până la acea dată) nu există nici un motiv ca numărul ortodocșilor să fie supraestimat;

2. în cazul statisticilor din anii 1915 - 1916 nu ne-am mulțumit cu una sau două informații, ci am apelat la toate listele întocmite de preoții ortodocși la acea dată, diferențele dintre statistici fiind minore.

masive de populație românească ortodoxă, într-o perioadă în care protestele bisericii ortodoxe nu se făceau auzite.

Parcursul sistematic al statisticilor existente, privind fiecare parohie în parte, ne-ar permite într-un final să trasăm o serie de concluzii noi, ne-ar ajuta, eventual, să stabilim exact care a fost numărul românilor ortodocși ce au fost obligați să-și părăsească familiile și să pornească la război.

Informațiile documentare ne arată că nici în comuna Burda nu exista la 1915 școală confesională, în localitate fiind școală comună, dar și aici prelegerile fiind întrerupte, deoarece învățătorul era plecat la război¹²⁸.

Un exemplu ceva mai fericit îl constituie acela al școlii confesionale ortodoxe din Căbești, acolo unde după numeroase sesizări din partea inspectorului școlar, după mai multe sancțiuni și amenințări venite din partea autorităților maghiare, într-un final preotul ort. Cornel Templeanu reușește, la 1917, să aducă școala în stare de funcționare¹²⁹.

Triste sunt acele cazuri în care, cu toate că erau depășite cele două impedimente majore în calea desfășurării prelegerilor, adică existența unei săli de clasă corespunzătoare și a unui învățător, activitatea școlară stagnează din alte motive. Acest al treilea motiv este întâlnit, spre exemplu, în școala din Curățele, acolo unde în decembrie 1915 prelegerile vor fi întrerupte datorită frigului persistent și a lipsei lemnului pentru foc¹³⁰.

Cazul mai sus amintit este totuși unul izolat, problemele cele mai grave cu care se confrunta, în general, învățământul confesional românesc ortodox la acea dată rămânând lipsa acută a edificiilor școlare și a învățătorilor. Vom aminti, în acest sens, cazul parohiei Cârpeștii Mari, unde la 1915 lipseau edificiile școlare¹³¹. Situația rămâne critică și pentru anul următor, pentru care documentele consultate nu consemnează existența vreunei "școli confesionale sau orice altă școală"¹³².

O situație similară se înregistrează și în parohia Coșdeni¹³³, unde nici până la 1919 nu a fost rezolvată problema ridicării unui edificiu școlar. Nici în parohia Ceișoara¹³⁴ "instrucțiune cu elevii ... nu se poate ține", întrucât "școala veche confesională e gata să se dărâme". După numai un an, la 1916, documentele parcurse ne arată că "edificiul vechi școlar s-a dărâmat ...", nemai existând în parohia respectivă "un alt edificiu corespunzător pentru școala confesională". Dacă la toate acestea mai adăugăm și faptul că "postul de învățător conf. nu s-au îndeplinit mai mult de 15 ani", avem o imagine completă a situației dramatice în care se găsea învățământul confesional la acea dată în parohia Ceișoara. Mai mult decât atât, putem înțelege apelurile disperate ale preotului local, în vederea edificării unui nou așezământ școlar, întrucât, așa cum se exprimă și domnia sa, "să periclita existența școlii confesionale", adică există pericolul înființării în localitate a unei școli de stat.

Șubrezirea edificiului școlar din parohia Forău îi împiedica pe părinți să-și trimită copiii la școală. Aflăm astfel, din raportul administratorului protopopes, despre rezultatele constatate în urma vizitei pe care a efectuat-o în martie 1916, la fața locului. Din însemnările sale reiese faptul că, "casa parohială și zidirea școlară sunt în stare de aceea, încât în fiecare zi se așteaptă căderea acelor edificii, ba acoperământul școlii a și căzut în parte ..."¹³⁵.

¹²⁸ D.J.B.A.N., fond: *Protopopiatul ortodox Beiuș*, dos. 137, f. 134; dos. 138, f. 78

¹²⁹ *Ibidem*, dos. 130, f. 278, f. 284, f. 286; dos. 132, f. 24; dos. 134, f. 81; dos. 137, f. 135, f. 139; dos. 150, f. 222

¹³⁰ *Ibidem*, dos. 135, f. 117

¹³¹ *Ibidem*, dos. 138, f. 105

¹³² *Ibidem*, dos. 147, f. 109

¹³³ *Ibidem*, dos. 137, f. 74; dos. 162, f. 59

¹³⁴ *Ibidem*, dos. 139, f. 79; dos. 148, f. 195; dos. 149, f. 124

¹³⁵ *Ibidem*, dos. 144, f. 87; dos. 145, f. 37

Dar, de fiecare dată, apelurile disperate în vederea salvării acestor edificii școlare nu și-au atins scopurile, ele au rămas fără nici un rezultat concret și foarte rare au fost cazurile în care s-a reușit o intervenție eficientă. Un caz îmbucurător îl constatăm în parohia Pomezeeu, acolo unde, în august 1915, în urma a numeroase apeluri formulate, s-a ajuns la ridicarea unei noi școli confesionale. Noul edificiu nu a fost finalizat datorită izbucnirii războiului și deoarece "cea mai mare parte a capurilor familiilor sunt duși sub arme"¹³⁶.

Nu același lucru se poate însă spune despre parohia Luncasprie, despre care aflăm din raportul preotului Dimitrie Husariu, din septembrie 1915, că în localitate "s-a înființat o școală comunală cu 2 puteri didactice acum sunt 4 ani", și drept urmare "școală confesională nu avem"¹³⁷.

Lipsa unei școli confesionale o înregistrăm și în parohia Sitani¹³⁸, unde, spre deosebire de localitatea Luncasprie, nu ființează însă nici școală comunală. La 1917 vicarul episcopal Roman Ciorogariu arată că parohia Sitani este "una din cele mai importante ... comune" și consideră ca fiind important pentru a se interveni "în scopul luării și închirierii unui local cât de modest pentru ținerea prelegerilor". Se pare însă că toate aceste apeluri au rămas fără nici un rezultat, neajungându-se la edificarea unei școli confesionale românești în această localitate în perioada desfășurării războiului.

Nici în parohia Săldăbagiu¹³⁹ nu s-a ajuns la ridicarea unui nou așezământ cultural. Aici fusese demolată vechea școală confesională ortodoxă, întrucât era prea veche, materialul rezultat din demolare aflându-se "pe intravilanul școlii comunale" și prăpădindu-se, deoarece Sinodul a hotărât amânarea zidirii noului edificiu școlar până la terminarea războiului, întrucât "partea cea mai mare dintre credincioși e dusă la miliție, chiar și dintre puțini(i) oameni rămași acasă în curând vor pleca mai mulți".

Un nou exemplu neplăcut se înregistrează în parohia Spinuș, acolo unde demersurile în vederea ridicării unui edificiu școlar, au început de la 1912¹⁴⁰ și unde se înregistrează o atitudine ostilă a preotului local față de fenomenul educațional. Documentele consultate întăresc această idee, arătându-se clar că preotul local "nu numai nu execută ordinele primite, ci le sfârtică, iar față de școală ... arată o ținută ostilă", existând riscul ca "poporul, văzând păcatele preotului, se va înstrăina de școală, de biserică"¹⁴¹.

După cum s-a putut observa și din multe alte exemple, o asemenea atitudine de neimplicare a preoților în procesul de educație este frecventă în parohiile acestui protopopiat. Nu contestăm greutățile cu care s-a confruntat biserica ortodoxă la acea dată, dar cu toate acestea nu putem să fim de acord cu politica de neangajare a preoților ortodocși în procesul de educație națională.

Aceeași problemă stringentă, lipsa edificiului școlar, se înregistrează și în parohia Săliște, unde s-a ajuns totuși în anii 1913 la donația unei case țărănești, în vederea folosirii sale ca edificiu școlar. Această idee este surprinsă și într-un document de epocă, în care se arată că "edificiul acesta este donat pe sama școalei confesionale de un poporean cu numele Mihoc, dar încă nu e transcris pe biserică". Lucrurile vor evolua în sens pozitiv, astfel încât în noiembrie 1917 preotul Nicolae Mihoc era pregătit în vederea începerii prelegerilor în localitate, "sala de învățământ fiind aranjată cu bănci, tablă, cuptor de încălzit, etc."¹⁴².

¹³⁶ *Ibidem*, dos. 138, f. 72

¹³⁷ *Ibidem*, dos. 141, f. 210

¹³⁸ *Ibidem*, dos. 149, f. 125; dos. 155, f. 135

¹³⁹ *Ibidem*, dos. 130, f. 99; dos. 141, f. 33

¹⁴⁰ *Ibidem*, dos. 132, f. 64, f. 71-72, f. 75, f. 89

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 80

¹⁴² *Ibidem*, dos. 130, f. 16-17, f. 20; dos. 152, f. 117

O situație dramatică o înregistrăm, în schimb, în parohia Topa de Sus, unde școala confesională ortodoxă a fost închisă la 1908, "din cauză că nu a corespuns legilor prescise", astfel încât în octombrie 1917 "edificiul școlar lipsește mai cu totul"¹⁴³.

Exact același lucru s-a petrecut și în parohia Ceîșoara, acolo unde în noiembrie 1916 "nu exista nici un fel de școală", iar "sală de învățământ pe lângă toate încercările și toate eforturile în timpul de față parohia nu e în stare să edifice"¹⁴⁴.

Un nou exemplu privind reticența cu care unii preoți au înțeles să răspundă problemelor stringente și deosebit de grave cu care s-a confruntat învățământul confesional ortodox în anii acestui război, se înregistrează în parohia Vărășeni. În această localitate preotul Terentie Moga nu încurajează procesul de edificare a unui nou edificiu școlar ci, din contră, taie orice elan al sâtenilor, afirmând că "în Vărășeni în veci școală confesională nu va fi..."¹⁴⁵.

Din păcate, printr-o asemenea atitudine din partea păstorilor ortodocși, s-a ajuns în unele cazuri, la demoralizarea sâtenilor, care și așa treceau prin momente dificile. Similar s-au petrecut lucrurile și în localitatea Făncești, unde oamenii "nici nu voiesc să auză de ridicarea edificiului școlarii"¹⁴⁶. Probleme în edificarea unui așezământ cultural se înregistrează și în parohiile Copăceni¹⁴⁷ și Ceica¹⁴⁸.

Dar și acele parohii care dispuneau de edificii școlare aveau de înfruntat vicisitudinea vremurilor pe care le parcurgeau. Cele mai mari neplăceri rezidau din faptul că, de foarte multe ori, sălile de clasă nu corespundeau cerințelor legale sau că parohiilor, conducătoare de școli confesionale, le lipseau banii necesari în vederea îmbunătățirii situației și dotării școlilor cu cele necesare. La toate acestea suntem nevoiți a le reaminti pe cele care țineau de lipsa învățătorilor calificați sau a unor suplinitori, cunoscători de carte. Aceste greutăți sunt neplăcute, ele neputând fi puse însă în exclusivitate pe seama războiului, cu atât mai mult cu cât, după cum s-a putut ușor observa și din exemplele prezentate, există o tradiție a lor, situată undeva cu mult înainte de 1914. Aceasta însă nu înseamnă că războiul nu a contribuit la amplificarea greutăților cu care se confruntau școlile confesionale românești, atât ortodoxe cât și greco-catolice.

O analiză temeinică a acestui fenomen general, odată realizată, ne-ar conduce probabil la sistemul legislativ maghiar în vigoare, sistem care îngreua posibilitățile de dezvoltare a învățământului nemaghiar din spațiul monarhiei bicefale.

Foarte interesante sunt, după părerea noastră, documentele care ne transmit informații utile cu privire la starea edificiilor școlare și la ponderea scăzută a învățătorilor români. Putem astfel observa că și în parohia Dobrești, în decembrie 1915, situația era jalnică, deoarece "edificiul școlar e nereparat și nevăruit, sala de învățământ neîngrijită, băncile sunt murdare ... padimentul pe alocurea cu bureți, urmare poate a mucezăli ... ". Această realitate îl nemulțumește profund pe administratorul protopopesic de Beiuș, domnia sa considerând, pe bună dreptate, că "aceste stări deplorabile arată neglijența regretabilă a organelor noastre subalterne de acolo ... ". Dar la toate aceste lipsuri și neglijente am mai putea adăuga și lipsa unui învățător, postul fiind scos la concurs încă la 1915, însă fără nici un rezultat¹⁴⁹.

¹⁴³ *Ibidem*, dos. 147, f. 112; dos. 153, f. 74

¹⁴⁴ *Ibidem*, dos. 146, f. 378

¹⁴⁵ *Ibidem*, dos. 130, f. 120

¹⁴⁶ *Ibidem*, dos. 131, f. 346

¹⁴⁷ *Ibidem*, dos. 149, f. 128

¹⁴⁸ *Ibidem*, dos. 137, f. 132

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 39; dos. 135, f. 75

O împrejurare identică este surprinsă în parohia Drăgoteni¹⁵⁰, documentele parcurse subliniind faptul că "școala n-are locuință pentru învățător ... nu e curățită ... postul de învățător e vacant". Situația nu se va redresa nici în anii următori, astfel încât, "în anul curent 1919 și anul trecut 1918, prelegerile la școala noastră confesională sistează în lipsă de învățător."

În parohia Hidișel, la 1915 stagne "instrucțiunea" cu elevii obligați a frecventa școala confesională, întrucât "de vreo 10 ani (se găsesc - n.n.-S.H.) în lipsă totală de învățător", precum și "în lipsă de edificiu școlar corespunzător legii în vigoare". Din această cauză s-a ajuns la înființarea în parohie a unei școli comunale¹⁵¹.

Lipsa învățătorului este consemnată și în parohia Mizieș. Din raportul preotului local, din august 1915, reiese că "în urma mobilizării învățătorului, subscrisul am ținut instrucția în școală cu băieții, în măsură ce mi-a permis agendele mele preoțești, iar cu finea anului am dat examenul final în regulă"¹⁵². Constituie o realitate incontestabilă faptul că și în alte parohii au existat cazuri similare, când preoții au înțeles necesitatea și importanța misiunii pe care o aveau de îndeplinit și s-au achitat cu seriozitate de aceasta. Astfel, într-un raport din august 1915 se arată că "în anul trecut (1914 - n.n.-S.H.) școlastic elevii au fost instruiți prin preoți în comunele următoare ... în Nimăești ... , elevii au fost instruiți prin preotul Gheorghe Roman; în B. Sănmartin pe învățătorul mobilizat Iuliu Lazăr l-a substituit preotul de acolo Gavril Cristea ... în Mezieș... preotul Florian Găină", iar în Beiuș "pe timp cât a fost învățătorul mobilizat, instruirea elevilor s-a făcut prin teologul Alexandru Ardelean. La fel s-au petrecut lucrurile și în parohiile Forău, Dobrești, Feneriș, Răbăgani, Câmpani¹⁵³.

Revenind la informațiile cu privire la dificultățile școlare înregistrate vom arăta că și parohia Răbăgani se confrunta cu lipsa cadrului didactic, dar și cu alte probleme nerezolvate, perpetuate de-a lungul întregii perioade luate în studiu, astfel încât acestea nu permiteau "reactivarea școlii confesionale" nici în iunie 1918¹⁵⁴. Aceleași greutăți nu permiteau, în octombrie 1917, începerea prelegerilor în școala confesională din parohia Săucani¹⁵⁵.

Cu toate acestea se înregistrează și două cazuri în care prelegerile se puteau desfășura în condiții normale : parohiile Roșia¹⁵⁶ și Meziad¹⁵⁷. Desigur, ele nu erau singurele localități în care se înregistrează o desfășurare normală a fenomenului educațional, am recurs la nominalizarea lor fiindcă le-am întâlnit consemnate de mai multe ori în documentele vremii.

După această incursiune în lumea școlii românești a Protopopiatului Beiuș, din anii 1913-1918, cu exemplificarea celor mai interesante situații întâlnite în materialul arhivistic consultat, s-ar impune trasarea unor concluzii cu caracter general.

Considerăm ca fiind important de accentuat faptul că, în toată această perioadă, forurile superioare ale bisericii ortodoxe s-au implicat decisiv în vederea sprijinirii școlilor confesionale românești, acționând, în sensul răspândirii, prin intermediul școlii, a "cât mai multă lumină între credincioși, să le deșteptăm serioase îndemnuri pentru dragostea de

¹⁵⁰ *Ibidem*, dos. 139, f. 8; dos. 162, f. 53

¹⁵¹ *Ibidem*, dos. 136, f. 11; dos. 139, f. 92

¹⁵² *Ibidem*, dos. 137, f. 83

¹⁵³ Sorin Vasile Hendea, *Noi contribuții documentare cu privire la concentrarea învățătorilor din Protopopiatul ortodox Beiuș (judetul Bihor) în perioada anilor 1914 - 1916*, în *Munții Apuseni*, vol.-IV, Oradea, 1998

¹⁵⁴ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 129, f. 354; dos. 132, f. 386; dos. 158, f. 154

¹⁵⁵ *Ibidem*, dos. 153, f. 75

¹⁵⁶ *Ibidem*, dos. 158, f. 283

¹⁵⁷ *Ibidem*, dos. 139, f. 81; dos. 150, f. 85

cultură și pentru o frumoasă și creștinească viață sufletească"¹⁵⁸.

Vom mai aminti, de asemenea, implicarea senatului școlar din Oradea Mare, în sensul de a contribui "la asigurarea echilibrului sufleteș și material în sânul credincioșilor" și în scopul de a crea "condițiuni prielnice școlii, ca ea să poată funcționa". În această ordine de idei, senatul școlar a acționat în direcția angajării preoților "în slujba școalelor ai căror învățători luptă sub flamurile țării ..." ¹⁵⁹.

Dacă aceste sarcini trasate nu au putut fi îndeplinite întru totul, iar pe alocuri chiar deloc, aceasta s-a datorat unor factori obiectivi. Am aminti, în acest sens, greutatea inerentă care au copleșit întreaga societate, afectată de desfășurarea războiului mondial, dar și legislația maghiară în vigoare, cu un pronunțat caracter antiromânesc, precum și viața politică maghiară în sine, cu toate schimbările de guvern din anii 1917-1918¹⁶⁰. La toate acestea vom adăuga lipsa de înțelegere manifestată de cea mai mare parte a preoțimii ortodoxe românești și neimplicarea ei energetică în procesul educațional, eschivându-se de la o îndatorire nobilă și creștinească: educarea tineretului.

Situația devine cu adevărat dramatică începând cu anul 1917, atunci când funcția de Ministru al Cultelor și Instrucțiunii a fost încredințată contelui Apponyi Albert, "unul din cei mai șoviniști conducători politici unguri, adversar încarnat al tuturor naționalităților nemaghiare din fosta monarhie"¹⁶¹; cel care a inițiat "o operație radicală în probleme școlare".

Numai apropierea sfârșitului războiului și înfrângerile care s-au ținut "lanț", iminenta prăbușire a Monarhiei austro-ungare, în condițiile intensificării luptei de eliberare națională a popoarelor oprimate, au determinat pe guvernanți să lanseze ordinul cu nr. 202.600/1918, prin care se arată că "de acum înainte poate fi limba română, limbă de propunere în școalele elementare comunale și confesionale, iar în clasele I și II propunerea limbii maghiare se poate omite cu totul"¹⁶².

Aceasta nu înseamnă însă că statul maghiar accepta sau agreea ideea desprinderii teritoriilor românești de sub propria-i stăpânire.

Învățământul românesc confesional a înregistrat în această perioadă o continuă degradare. Această degradare nu are însă la bază numai izbucnirea războiului, ci, așa cum s-a mai arătat, de vină este, în primul rând legislația maghiară în vigoare. Mai mult decât atât, vom afirma, cu toată convingerea, faptul că Budapesta a dus o politică dirijată de lichidare a școlilor confesionale românești, creatoarele unei educații naționale. Aceasta cu atât mai mult cu cât, după cum afirma pedagogul Ion Borcea, viața culturală influențează asupra școlii și, ca atare, "școala românească din Transilvania are menirea de a păstra caracterul național al culturii, al limbii, al tradițiilor și vieții poporului"¹⁶³.

Tocmai acest lucru nu a scăpat guvernanților maghiari, ei intenționând să mențină, ca până atunci, popoarele nemaghiare într-un stadiu cultural inferior. Numai în acest fel puteau fi evitate mișcările naționale și revendicările politice, care ar fi putut ușor răsturna tendințele de hegemonie ale imperialiștilor maghiari.

În aceste condiții nu mai trebuie să ne mire faptul că guvernanții au omis a lua în

¹⁵⁸ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial din Dieceza română gr. ort. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anul 1916, p. 120

¹⁵⁹ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ... din anul 1917, p. 117

¹⁶⁰ Este important de reținut faptul că, după retragerea de la conducerea guvernului a lui Tisza István, în vara anului 1917, urmează un guvern "democratic", condus de contele Eszterházy, înlocuit la scurt timp de un nou cabinet "democratic", condus de Wekerle Sándor.

¹⁶¹ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar ...*, p. 165

¹⁶² D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beius*, inv. 1057, dos. 160, f. 231

¹⁶³ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania ...*, p. 17

considerare o serie de sugestii și revendicări ale unor lideri politici români sau ale unor intelectuali de marcă, privind învățământul în limba maternă. Astfel și demersul ilustrului intelectual, Dr. Aurel Lazăr, privind modelarea copiilor, impunându-se ca o necesitate, considera domnia sa "ca școala să ia în considerare limba lor maternă, valorile culturale ce vor fi asimilate de copii și particularitățile naționale"¹⁶⁴, demers ce va rămâne fără nici un rezultat pozitiv din partea guvernanților.

Procesul de maghiarizare forțată a fost accentuat în anii acestui prim război mondial, loviturile pe care le-a primit învățământul confesional românesc având urmări deosebit de grave.

Despre amploarea acestui fenomen de deznaționalizare vorbesc chiar și unii maghiari cu idei reformatoare. Unul dintre aceștia este sociologul Iászi Oszkár, el considerând că degradarea umană și deznaționalizarea a mers până acolo încât "junkeiul maghiar de-abia consideră pe nemaghiari ca oameni; administrația și justiția într-o limbă străină agravează năpăstuirea poporului; școala, care are drept scop maghiarizarea, menținerea naționalităților pe o treaptă inferioară. Nu numai țăranii nemaghiari sunt asupriți, ci și intelectualii, dacă persistă a rămâne atașați aspirațiilor culturale și politice ale poporului lor. Intelectualul nemaghiar nu poate deveni funcționar superior, - el este mereu boicotat de societatea maghiară. Este socotit <<daco-roman>> fiecare cetățean care vorbește românește și apără drepturile poporului față de abuzurile funcționarilor"¹⁶⁵.

Declarația acestui intelectual maghiar cu idei progresiste ne ajută a înțelege mult mai ușor gravitatea situației din anii 1912-1919, imposibilitatea în care se găseau învățământul confesional românesc și biserica românească, de a reacționa și a se împotrivi la politica de lichidare a elementului cultural românesc, promovată de cercurile conducătoare de la Budapesta.

În anii războiului politica statului maghiar a urmărit, ca și coordonată principală, înrolarea forțată a învățătorilor români. În acest fel era stopat fenomenul educațional din școlile confesionale românești, sau chiar mai mult, se deschideau noi posibilități de transformare a acestora în școli de stat, unde limba de propunere era maghiara.

Primele recrutări și incorporări forțate din rândul învățătorilor români s-au realizat chiar în momentul izbucnirii războiului. Întrucât anterior am mai făcut unele referiri cu privire la aceste aspecte, nu vom mai insista prea mult asupra acestor probleme.

Încercând o imagine de ansamblu a întregului Bihor vom constata că deja în anul școlar 1914-1915 au fost concentrați 48 de învățători¹⁶⁶, pentru ca în anul școlar 1915-1916 numărul acestora să urce la 53¹⁶⁷.

În aceeași perioadă a anilor 1914/15 – 1915/16 se constată o agravare a situației învățământului confesional și în Protopopiatul Beiuș, unde lucrurile "nu s-au schimbat înspre bine, ci dimpotrivă situația școlii s-a agravat întrucât tot mai mulți învățători sunt chemați să-și facă datoria pe câmpul de luptă"¹⁶⁸.

Interesant de urmărit sunt sursele documentare la care am avut acces, ele transmițându-ne informații inedite cu privire la acești ani. Astfel, pentru anii următori, sursele documentare indică în unanimitate o creștere semnificativă a numărului învățătorilor înrolați în armată. Aflăm că "situația școlii s-a agravat (începând cu anul 1917

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 21-22

¹⁶⁵ *** *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 250

¹⁶⁶ Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial ... din anul 1916, p. 123

¹⁶⁷ Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial ... din anul 1917, p. 118

¹⁶⁸ D.J.B.A.N., *Fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 146, f. 274

- n.n.-S.H.) întrucât tot mai mulți învățători sunt chemați ... pe câmpul de luptă"¹⁶⁹. Aceeași informație o obținem și dintr-o altă sursă documentară, aici menționându-se faptul că "aproape jumătate din învățătorii noștri regulați au fost înrolați în armată. În școalele acestora învățământul se poate zice că a stagnat, din lipsă de puteri didactice"¹⁷⁰.

Revenind la aria geografică a Protopopiatului Beiuș, avem la dispoziție un document deosebit de important, care ne informează cu privire la situația învățământului confesional ortodox pe anul 1917. Aflăm astfel că "în cele 52 parohii învățământul l-am prevăzut 8 învățători definitivi, 3 învățătoare definitive, 5 învățători provizorii, 2 învățătoare provizore, iar învățători concentrați avem și astăzi 5"¹⁷¹.

Realizând un banal calcul matematic vom constata că existau la acea dată doar 18 învățători, definitivi și provizorii, și 5 învățători înrolați în armată. Mergând mai departe cu acest calcul constatăm cu durere faptul că cel puțin 29 de parohii ale acestui protopopiat, din cele 52 existente, erau lipsite de învățători.

Nu vom insista din nou asupra motivelor pentru care preoțimea rurală românească din Protopopiatul ortodox Beiuș nu s-a implicat suficient în procesul educațional, cu atât mai mult cu cât această atitudine noi nu ne-o putem explica. Nedumirirea noastră este cu atât mai mare cu cât, parcurgând materialul arhivistic accesibil, am constatat o implicare temeinică, în acest proces, a forurilor superioare ale bisericii ortodoxe. Chemările și ordinele vicarilor episcopali nu au fost urmate însă în mod consecvent de preoțimea rurală ortodoxă.

Revenind la situația învățământului confesional românesc, vom insista puțin asupra soluțiilor pe care le prezintă, în vara anului 1918, vicarul Roman R. Ciorogariu.

Vom aminti în acest sens circulara lansată de vicarul episcopal în iulie 1918, prezentând același text zguduitor cu care ne-am obișnuit deja¹⁷². În acest document se amintea că "împrejurările ... pentru școală nu s-au schimbat spre mai bine, dimpotrivă s-au mai agravat prin concentrarea tot mai mare a învățătorilor la armată ... , astfel pe anul școlar 1918-1919 nu putem conta nici la un învățător nou", întrucât "absolvenții de pedagogie ... toți au intrat în serviciul războiului". În continuare, vicarul recurge la o chemare patetică, încercând și în acest fel mobilizarea preoțimii, în caz contrar existând riscul – aprecia domnia sa - "să ... ne pierdem generația nouă pentru biserică și neam".

Soluția pe care vicarul Roman R. Ciorogariu o vede ca fiind viabilă în aceste condiții dificile ar consta în următoarea formulă: acolo unde "comunele sunt apropiate, de pildă la 2-3 kilometri, ori să se concentreze școlarii din două comune la școala unde este învățător, ori învățătorul să preleagă jumătate de zi într-o comună și ceilaltă jumătate în altă comună"¹⁷³.

Această formulă propusă în august 1918, pentru anul școlar 1918-1919, chiar dacă era deosebit de dificilă, atât pentru învățător, cât și pentru elevi, era una care se impunea în acele vremuri de restriște, de lipsuri insurmontabile.

Cu toate aceste greutăți, cu toate temerile vicarului episcopal, au fost înregistrați pentru anul școlar 1918/1919, o serie de noi învățători, titulari și suplinitori, în mai multe parohii ortodoxe din Protopopiatul Beiuș. Amintim în acest sens parohiile: Drăgoteni, Pocola, Pociovești, Vărășni, Forău, Cresuia, Petreasa, Beiuș (școala de băieți), Beiuș

¹⁶⁹ *Ibidem*, dos. 153, f. 29

¹⁷⁰ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ... din anii 1918 - 1920, p. 230

¹⁷¹ D.J.B.:A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 159, f. 149-151

¹⁷² *Ibidem*, dos. 161, f. 139

¹⁷³ *Ibidem*, dos. 160, f. 54

(școala de fete), Nimăești, Sohodol, Crâncești și Săliște¹⁷⁴.

Dar cu toate acestea, situația învățământului confesional ortodox din protopopiat nu se va ameliora, ci, dimpotrivă, va cunoaște o deteriorare accentuată, înregistrându-se pentru anul școlar 1918/1919 cel mai mic procentaj al frecvenței școlare din întreaga perioadă luată în studiu.

Într-un mod oarecum firesc, înrolarea forțată în armată a învățătorilor români, lipsurile accentuate cu care s-a confruntat fenomenul educațional românesc în perioada războiului, au atras după sine o scădere considerabilă a numărului de elevi înscriși la școlile confesionale, precum și a acelor care au frecventat prelegerile.

La nivelul întregului Bihor erau obligați a frecventa prelegerile în anul școlar 1913 – 1914 un număr de 34.341 elevi, din care au urmat cursurile aproape jumătate, mai exact 16.021 elevi¹⁷⁵. Pentru acest an școlar în Protopopiatul Beiuș erau obligați să cerceteze școala 5.271 elevi având vârsta cuprinsă între 6 și 12 ani, frecventând însă școala mai puțin de 25 % din totalul lor¹⁷⁶.

Media mult mai scăzută din Protopopiatul Beiuș, privind frecvența școlară, s-ar explica prin faptul că avem de a face cu o populație pur românească, de confesiune ortodoxă, cunoscut fiind faptul că în rândul populației ortodoxe românești s-au înregistrat mereu cele mai mici procentaje privind frecvența școlară. De remarcat faptul că și în localitățile cu populație românească, dar de rit greco-catolic, acest procentaj era mai ridicat. Nu mai luăm în discuție localitățile predominante de populație maghiară, unde gradul de instrucție era cel mai ridicat, aceasta și ca urmare a sprijinului material primit din partea statului maghiar.

Pentru anul școlar 1914-1915 se remarcă o scădere a numărului elevilor la nivelul Bihorului, cu 2685, față de anul școlar anterior. Această scădere se explică prin faptul că guvernul a emis ordinațiunea ministerială cu nr. 23436/1914, în temeiul căreia elevii claselor a IV-a, a V-a și a VI-a erau scutiți de frecventarea școlii, pentru a putea participa la treburile gospodărești și ale câmpului¹⁷⁷.

Această scădere a numărului elevilor se înregistrează de la an la an. Pentru anul școlar 1915-1916, la nivelul Bihorului se înregistrează un număr de 25.875 elevi obligați a frecventa școala. Dintre aceștia au urmat cursurile un procentaj de 56%, adică 13.923 elevi¹⁷⁸.

În acest an școlar numărul elevilor din Protopopiatul Beiuș, obligați să frecventeze școala, a scăzut la 4586¹⁷⁹, rămânând în anii următori constant sau cunoscând oscilații nesemnificative. Astfel, pentru anul școlar 1916-1917 s-au înregistrat un număr de 4436 elevi, cu vârsta cuprinsă între 6 și 12 ani, obligați la frecvența școlară¹⁸⁰, iar pentru anul școlar 1917-1918 sunt consemnați un număr de 4441 elevi¹⁸¹.

Foarte interesant este, după părerea noastră, saltul numeric înregistrat în anul școlar 1918-1919, atunci când se ajunge la 4889 elevi obligați a frecventa prelegerile. Din păcate tot acum se înregistrează și cea mai scăzută cotă de participare a elevilor la prelegeri, fiind înregistrat un procentaj de numai 10,5%¹⁸². Și acest procentaj scăzut, înregistrat în

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 98, f. 106-107, 117-118, f. 133-136, f. 191, f. 197; dos. 162, f. 54

¹⁷⁵ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ... din anul 1915, p. 155-156

¹⁷⁶ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 129, f. 403-408;

¹⁷⁷ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ... din anul 1916, p. 123

¹⁷⁸ Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ... din anul 1917, p. 118

¹⁷⁹ D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 145, f. 318-323;

¹⁸⁰ *Ibidem*, dos. 150, f. 69-74;

¹⁸¹ *Ibidem*, dos. 161, f. 336-341;

¹⁸² *Ibidem*, dos. 167, f. 108-113;

ultimul an al războiului, este explicabil dacă ținem cont de amploarea pe care a avut-o acest război, de prelungirea lui neașteptată și de toate greutățile și lipsurile care însoțesc o asemenea conflagrație mondială.

În Bihorul anilor 1916-1917 scăderea numărului elevilor este semnificativă, ajungându-se până acolo încât prelegerile să fie cercetate de un număr de numai 7393 elevi¹⁸³.

După cum s-a mai arătat pe parcursul acestei lucrări, după anul 1917 situația se va îngreuna și agrava mult, observându-se o ușoară ameliorare spre sfârșitul anului 1918, atunci când înfrângerea Puterilor Centrale era iminentă iar lupta de eliberare a popoarelor subjugate luase proporții.

Sfârșitul războiului, la 11 noiembrie 1918, nu a însemnat și sfârșitul operațiunilor militare în aceste regiuni. Este cunoscut faptul că aici s-a instituit o adevărată teroare care a mai durat câteva luni, căreia îi va pune capăt campania de eliberare a armatei române. În acest fel au ajuns zilele de 19 și 20 aprilie adevărate zile de sărbătoare, ele amintind de eliberarea Beiușului istoric și a Oradei Mari.

Până la momentul eliberării însă, au fost înregistrate nenumărate momente de încordare și pentru învățământul confesional românesc. Despre realitățile care au caracterizat învățământul confesional ortodox românesc din Protopopiatul Beiuș în această perioadă, aflăm din "Raportul" întocmit de către inspectorul școlar Petru E. Papp, în iunie 1919, pe care-l adresează Consistoriului gr.-ort.rom. din Oradea Mare. Citind printre rânduri acest deosebit de interesant și valoros document de arhivă, avem ocazia să aflăm, printre altele, că "anul acesta școlar a fost unul cu cele mai puține rezultate posibile, deoarece îndată după începerea prelegerilor a izbucnit gripa spaniolă, în urma căreia prelegerile au fost sistate până în luna Faur. În alte sate școala n-a mai putut fi redeschisă, fiindcă ne-au năpădit Săcuii – pe la sfârșitul lui Faur – mai pe urmă comuniștii, și noi stăm sub o continuă teroare (subl.ns.-S.H.). Deși a venit apoi armata română și dezrobirea noastră națională, țărani rămanând foarte în urmă cu lucrul câmpului, nu s-a mai putut produce o stare normală în mersul învățământului, așa că numai la un număr neînsemnat de școli s-a dat examenul final. (subl.ns.-S.H.)"¹⁸⁴.

Documentul amintit are o valoare istoriografică deosebită, surprinzând, cu o sumedenie de exemple, consecințele nefaste pe care le-a lăsat în urma sa acest război.

Ne reține atenția în continuare "Circulara"¹⁸⁵ pe care vicarul episcopal Roman R. Ciorogariu o lansează în iulie 1919 de la Oradea Mare tuturor oficiilor protopresbiterale și parohiale, aflate sub jurisdicția Consistoriului ortodox român din Oradea Mare. La rândul său, un document foarte interesant, acesta ne furnizează informații cu privire la desfășurarea învățământului în anul școlar 1919-1920. Aflăm astfel că "limba maghiară, dimpreună cu istoria, geografia și constituțiunea Ungariei se scot din învățământul primar", iar în locul acestora se introduce în mod obligator, Istoria dimpreună cu Geografia și Constituțiunea țărilor locuite de Români".

Mai mult decât atât, se pledează pentru ridicarea învățământului confesional, pentru sprijinirea acestuia de către stat, pentru o salarizare corespunzătoare a învățătorilor confesionali, astfel încât din acest punct de vedere "să nu fie nici o deosebire între învățătorul confesional și învățătorul de stat".

Același Roman R. Ciorogariu insistă, în "Circulara" din august 1919¹⁸⁶, pe o serie

¹⁸³ Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial ... din anii 1918 - 1920, p. 232

¹⁸⁴ D.J.B.A. N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 167, f. 5-6;

¹⁸⁵ *Ibidem*, dos. 168, f. 154;

¹⁸⁶ *Ibidem*, dos. 164, f. 198;

de probleme privind salarizarea învățătorilor confesionali ortodocși români. În continuare vom reda fragmentar și această sursă documentară, oprindu-ne pentru câteva clipe și asupra acestei probleme acute, aceea a salarizării cadrelor didactice. Aceasta cu atât mai mult cu cât avem de a face cu o nouă amprență lăsată de război și legislația maghiară în sectorul educațional românesc.

Vicarul episcopesc a ridicat această problemă considerată acută, care a caracterizat acești ani ai războiului și care explică, într-o oarecare măsură, penuria învățătorilor în școlile confesionale ortodoxe din Bihor. Astfel, reținem din acest document că: "Unii învățători de ai noștri nici până azi n-au primit toate întregirile ce li se cuvin pentru că salariile lor învățătoarești să corespundă măsurii fixate de lege, iar alții și dacă au întregirile de salare, ori anumite ajutoare de război ... acele uneori sunt mai mici decât a învățătorilor cu asemenea ajutoare votate de statul ungar de până aici".

În aceste condiții considerăm demersul inițiat de vicarul Roman R. Ciorogariu ca fiind unul pertinent care se impunea și, ca atare justificat.

Așa cum s-a mai spus, sfârșitul războiului nu a însemnat și lichidarea problemelor cu care s-a confruntat sute de ani la rând învățământul românesc. Nici Unirea din 1 Decembrie 1918 nu a rezolvat problemele stringente ale învățământului românesc, dar prin instituirea unor organe de conducere românești, a Consiliului Dirigent, adevăratul guvern din spațiul intracarpatic în perioada 1919 – 1920, s-au creat condiții propice revigorării acestui sector.

În anii de activitate ai Consiliului Dirigent se menține penuria de învățători, consecința nefastă a anilor de dominație maghiară, a războiului abia încheiat. În aceste condiții *se va face apel în continuare la preoțimea ortodoxă* cu mențiunea că "preoților cari s-ar angaja la acest serviciu cultural li se pune în vedere remunerația de învățător începător, împreună cu acele adausuri de război, pe cari în calitate de preoți nu le primesc"¹⁸⁷. Erau vizați însă numai preoții capabili și care "vor anticipa promisiunea că-și vor îndeplini conștiincios și cu zel activitatea de învățător".

Unirea din 1918 a deschis posibilitatea aniversării în școli a evenimentelor istorice românești, interzis a fi și cel puțin menționate până la acea dată. Astfel, s-a ajuns a fi serbată, spre exemplu, ziua de 24 ianuarie, precum și 27 martie și 1 decembrie. Cursurile erau sistate în aceste zile de sărbătoare, se organizau serbări și spectacole, era o adevărată atmosferă de bucurie¹⁸⁸.

Cea mai mare satisfacție care a însoțit biserica ortodoxă românească din Bihor, susținătoare a școlilor confesionale românești, a fost cu siguranță mesajul regelui Ferdinand I, făcut credincioșilor români la Oradea Mare, cu privire la reînființarea Episcopiei de Oradea Mare¹⁸⁹. Primul episcop al noii Episcopii ortodoxe va fi părintele Roman R. Ciorogariu.

Gravitatea fenomenului prezentat este accentuată de *creșterea semnificativă a numărului de analfabeți proveniți din rândurile populației ortodoxe românești*. Această realitate dureroasă trebuie să o consemnăm ca atare, cu atât mai mult cu cât românii nu se fac vinovați de acest fenomen, *ei sunt victimele sistemului legislativ existent și a ororilor războiului*.

Toate sursele documentare parcurse indică accentuarea acestui proces în anii războiului; logica omului de rând convergând spre aceeași concluzie: sistarea prelegerilor, din diverse motive, nu putea avea alt rezultat decât îngroșarea numărului necunoscătorilor

¹⁸⁷ *Ibidem*, dos. 168, f. 28

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 24;

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 116;

scrisului și cititului.

Faptul că, în ansamblul ei, populația Bihorului își însușise noțiunile de scris și citit în proporție de 53%¹⁹⁰, trebuie pusă pe seama faptului că procentajul este rezultatul mediei realizate între cunoscătorii de carte ai tuturor naționalităților din județ. Ori discordanța, în acest sens, este uriașă, între populația maghiară, puternic susținută în procesul educațional de către statul maghiar și populația românească ortodoxă, în rândurile căreia "numărul analfabeților era în proporție de 76,7%"¹⁹¹.

Încercări de ameliorare a acestor realități neplăcute și dureroase totodată au existat în toată această perioadă. Ele au fost concretizate prin acțiunile întreprinse de societățile culturale românești, unde la loc de frunte se înscriu demersurile Astrei, și prin activitatea bisericii românești, acțiuni care-și propuneau combaterea analfabetismului în rândul populației românești din lumea satelor.

În cadrul acestor acțiuni umanitare se înscriu, printre altele, organizarea cursurilor de alfabetizare, care se adresau tuturor locuitorilor satelor, indiferent de vârsta acestora sau de sex, precum și editarea de manuale școlare românești, dar și înființarea bibliotecilor populare, menite a sprijini acest proces de culturalizare a satelor românești din Transilvania dualistă.

Toate aceste acțiuni culturale și educaționale aveau drept scop emanciparea culturală, social economică și politică a românilor din aceste teritorii, vremelnice încorporate în granițele monarhiei bicefale; bisericii și școlii revenindu-le un rol primordial și incontestabil în derularea acestor evenimente.

Romanian Confessional Education in Orthodox Residence from Beiuș (Bihor county) in 1912-1919 (Summary)

Romanian education in dualistic Transylvania didn't had, so far, a privileged place in Romanian historiography, so any registering concerning this issue is useful.

Starting from these facts, I conceived this work making a foray in dualistic Transylvanian realities, for the moment on educational system from Bihor county, (Orthodox residence from Beiuș) during last years of the dualistic political system (1912-1919).

The paper analyses, one after the other, the difficulties that Romanian confessional education faced during this time, the ominous effects and the reasons that generated this crisis of Romanian educational system: Hungarian legislation, the policy of Hungarian state, the poverty of Romanian peasantry and carelessness concerning education, the aversion of First World War.

¹⁹⁰ Prof. Vasile Popeangă, *Lupta corpului didactic din Transilvania* ..., p. 102

¹⁹¹ Ioan Popovici, *Informații din arhivele bihorene* ..., p. 510

A nemzeti tanácsok jogi és politikai helyzetéről 1918 november – 1919 február

Ormos Mária

A Magyar Nemzeti Tanácsról és országos hálózatáról Schönwald Pál írta a legátfogóbb munkát mintegy 30 évvel ezelőtt. Munkáját azonban Hajdú Tibor kivételével általában nem hivatkozzák meg, a kézikönyvek irodalmi ajánlásaiban nem szerepel, vagyis e jogász szerző feldolgozása a történelem oktatásban és a történelmi szemlélet alakulásában nem, vagy alig hasznosul. Így azután a Népköztársaság e fontos szervét nagyjából-egészéből ellepi a feledés.

Ez önmagában véve mégsem indokolná, hogy a kérdést — pontosabban szólva annak egy részét — előadás tárgyává tegyük. Az igazi indok a következő: Schönwald a vidéki NT-ok leveleiből, beadványaiból, javaslaiból, panaszaiból stb. összeálló — egyébként teljesen heterogén és nehezen rendszerezhető — iratanyagot egy folyamatos történet részeként építette be mondandójába, az itt található dokumentumokat jórészt illusztrációként használva fel. Az anyag azonban minden spontaneitása ellenére, vagy talán éppen ezért, ennél jóval többet nyújt. Elemzése alapján ugyan nem lehet biztos következtetésekre jutni még csak arra nézve sem, hogy vajon országszerte egyáltalán hány NT alakult, és még kevésbé arra, hogy közülük mennyi volt autonóm jellegű és mennyi csupán a helyi közigazgatás átkeresztelt köntöse, vagy hogy az autonóm tanácsok társadalmi összetétele miként alakult. Ezzel szemben az MNT Irodájába áramló, valósággal áradó írásokból, amelyeknek megszerkesztésére senki nem adott ki utasítást, sőt azok elküldését többnyire nem is kérte, következtetni lehet az ország gazdasági, pénzügyi, közlekedési, kereskedelmi, közéleti állapotára, az életfeltételek minőségére, a leszerelt vagy inkább szélnek eresztett katonák reménytelen helyzetére, széles csoportok, rétegek hangulatára, annak változásaira, a viták mibenlétére, az úgynevezett „fosztogatások” természetére és a megtorlások hátterére.

Mivel Schönwaldnak más szempontjai voltak, érthető, ha a szóban lévő anyagot e szempontok szerint nem elemezte. Ugyanakkor vélhetően nagyon is kíváncsi, hogy ez egyszer megtörténjék. A másik indoka annak, hogy feltúrjuk a Magyar Nemzeti Tanács, az MNT dossziéit, abban áll, hogy bizonyos kérdéseket eddig sem ő, sem más nem fogalmazott meg, illetve hogy kínáló kérdésekre olyan kvázi válaszokat sugallt, amelyek valójában nem, vagy nem teljesen fedik a valóságot.

Csak néhány kérdésre utalok a lehetségesek közül. Ilyen: miért működött országgyűlésként, vagy pontosabban szólva: ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlésként az MNT, ha valójában nem volt ilyen funkciója, illetve, ha szántak neki, akkor ki és miért tette lehetetlenné, hogy e feladatkörben valóban kifejtse tevékenységet? Miért hozták létre a NT-ok országos hálózatát, ha működését eleve lehetetlenné tették? Mire szolgált egyáltalán, milyen koncepcióban ágyazódott tiszavirág jellegű létük, és miért számolták fel még jóval azelőtt, hogy bármi mással helyettesíteni lehetett volna őket? Továbbá: milyen politikai és társadalmi üzenetet hordoztak e szervezetek? Milyen jellegűek voltak a maguk konkrét valóságában „a novemberi tömegmegmozdulások”, milyen csoportok vettek

azokban részt, kik és mik voltak a „célszemélyek“, és egyáltalán, mi volt a cél? Ki vagy kik voltak érdekeltek az úgynevezett „rend–teremtésben“, és az kikre irányult?

A lehetséges elemzési szempontok közül e helyen csak egynek, a vidéki NT-ok jogi és politikai helyzetének vázolására vállalkozom. NT–ot a magyar vidéken sokféleképpen hoztak létre, de két alaptípus mégis elkülöníthető megalakításuk formáját és lényegét tekintve, ami azután behatárolta további működésüket is. Az egyik fő változatot az képezte, midőn a helyi — megyei, városi, községi, nagy ritkán járási — hatóság maga hozta létre a NT–ot, többnyire úgy, hogy a korábbi tisztviselői kar, illetve a helyi hatóság a helyén maradt, és legfeljebb csak enyhén egészült ki újonnan választott tagokkal. Történt ez egyébként az MNT november 1–i felhívásának szellemében, még ha hozzá is tehető ehhez, hogy egyúttal a régi vezetők érdekeinek megfelelően. Magától érthetődik, hogy ezt leginkább a megyékben és a nagyobb városokban lehetett keresztülvinni, míg a kisebb helységekből a helyi erőviszonyok, olykor pedig véletlenek döntöttek. Mindkét esetben bőven találni példát.

Meggyőző minta az első változatra — többek között — Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának november 4–i ülése, ahol a precízen vezetett jegyzőkönyv szerint elfogadtak egy minden igényt kielégítő demokratikus határozati javaslatot, majd a NT elnökévé „egyhangú felkiáltással“ megválasztották az addigi főispánt, Széchenyi Aladárt. (Az eljárás annak ellenére is tipikusnak tekinthető, hogy Széchenyi közel állt a köztársasági politikához és személy szerint Károlyi Mihályhoz). Személyi vonatkozásban — szervezeti téren — a demokráciának mindössze annyiban áldoztak, hogy a korábbi alispán mellé még két alelnököt iktattak be: Gaál Gasztont és (nagyatádi) Szabó Istvánt. Mindketten tagjai voltak a korábbi alsóháznak.

Számos példa található azonban az anyagban arra is, hogy a kisebb helységekből széles közönség döntött a NT megalakításáról vagy a helyi közigazgatási tisztviselők kezdeményezésére, vagy egy okos és agilis polgár jóvoltából. Az utóbbi folyamatot jól szemlélteti a horgosi (Csongrád vm.) eset, ahol a népgyűlés összehívása Herédi Józsefnek, amint erről szóló beszámoló levelében önmagát nevezi, Józsi bácsinak volt köszönhető. Nem említi, hogy tudott volna az MNT felhívásáról, és valószínűleg nem is tudhatott, amikor november 1–én azt látta, hogy az állomáson veszteglő katonavonat „értelmetlenebbjei“ — akiknek egyébként vélhetően nem volt se enni–innivalójuk, se pénzük, hanem egyedül fegyverük volt — nekiálltak a helység közepén lévő boltok, raktárak, műhelyek és természetesen a kocsmák szétdúlásának. Úgy látta, hogy a „legnagyobb borzalom“ elkerülése érdekében valamit tenni kell. Csakhogy a bíró azt mondta, hogy az általa javasolt népgyűlést nem lehet egyszerűen kidoboltatni, hanem ahhoz meg kell szerezni a főszolgabíró engedélyét. Herédi József már–már azt hitte, hogy mégis bekövetkezik a „végső borzalom“, amikor megérkezett a főispán utasítása, hogy a népgyűlést igenis dobolják ki és tartsák meg. November 2–a volt, így tehát a főispán már tudott az MNT felhívásáról, és ez árában sem volt, hogy szembehelyezkedjék a központi hatalommal.

Tette ezt — sorstársaihoz hasonlóan — annál is kevésbé, mivel a szóban forgó felhívást a legjobb akaratú sem lehetett jól értelmezni. Ebben ugyanis a NT–ok legfőbb feladataként szerepelt a helyi hatóságok tevékenységének „ellenőrzése“. Józan paraszti ésszel, de még kiművelt politikai aggyal is ebből a legtöbben arra következtettek, hogy mivel az ellenőrzést mindig egy felettes szerv gyakorolja, a NT–okat értelemszerűen a helyi

közigazgatás fölé rendelték. Igaz, hogy a szövegnek voltak korlátozó kitételei is, amennyiben óvta a NT-okat attól, hogy „beavatkozzanak” a hatóságok dolgába, és figyelmükbe elsősorban a felvilágosítást, az önkéntes gyűjtést, valamint a hazatérő katonák ünnepélyes fogadásának megszervezését ajánlotta, a szövegben mégis csak ott állt az ellenőrzés kifejezés, és egyelőre nem lehetett tudni, hogy ez gyakorlatilag mit jelent. Jó idő telt el, amigg kiderült, hogy semmit sem jelent. (E feladatkör megnevezése egyébként jogi képtelenségre vezetett annyiban, hogy az első modellbe tartozó NT-ok, ahol maguk a helyi hatóság reprezentánsai ültek, végeredményben önmaguk ellenőrzésére voltak hivatottak).

Körülbelül három hétig tartott a bizonytalanság mint az MNT, mint a helyi NT-ok felhatalmazása körül, és ez egybeesett azzal a szakasszal a NT-ok életében, amikor — kisebb nagyobb súrlódások ellenére — az autonóm NT-ok is együtt tudtak működni a hatóságokkal. Ennek azonban nemcsak az említett bizonytalanság volt az oka, — még ha ezt talán döntőnek is tekinthetjük. További ok volt, hogy két kérdésben a hatóság és a NT szinte mindig egyetértett. Az egyik abban állt, hogy a NT-okban a hatóságok szövetségest véltek felfedezni a rend biztosítása vagy helyreállítása kérdésében. Hozzáteszem: egyáltalán nem alaptalanul. Bármelyik kategóriába tartoztak is, a NT-ok legfőbb feladatuknak valóban a rend megőrzését vagy helyreállítását tekintették. Többnyire azonnal felállítottak valamilyen őrző-védő alakulatot, amit hívhattak nemzetőrségnek, de máskor nép-, falu vagy polgárőrségnek neveztek, a dolog lényege az volt, hogy megóvják a várost, a községet, a falut az olyan cselekményektől, mint amilyenektől a már idézett Herédi József számolt be.

És a még rosszabbtól. A fegyveres rablás ugyanis ellenállás esetén nem ritkán vezetett a gyilkossáig. Így például a Hajdú Tibor által is meghivatkozott Látrányban (Somogy vm.) — még mielőtt bárki bármilyen „megtorlásra” gondolt volna — bizony hullák feküdtek az utcán. Szemben az MNT-hoz panaszt benyújtó fiatalember adatával, a NT elnöke a helységben távolról sem 150 lakosról tudott, akiket „állati módon agyonvertek és megpofoztak” volna, hanem — legalábbis szerinte — 7 főről, akiket viszont nem megpofoztak, de részben felakasztottak, részben golyó által kivégeztek. Ezek az áldozatok azonban nem parasztok, nem földművesek, sőt még csak nem is helybeliek voltak, hanem Látrányban sosem látott katonák. A látrányi zendülés egyébként ugyanúgy zajlott le, mint a hertelendi és egy sor más. Leszerelőben lévő katonák kezdték, és csatlakozott hozzájuk néhány helybeli kocsmatöltelék, akik közül három ellen — megint csak a NT elnöke szerint — már a saját jó édesanyja is többször oltalmat kért. Az MNT az idézett panaszos (az egyik randalírozó testvére) adatai és feljelentése alapján megszidta a helyi NT-ot, Látrányból azonban, mint láthattuk, egészen más felvilágosítást kapott, a rendteremtő akciót vezető Lovass hadnagy pedig azt írta, hogy ők ugyan beszüntethetik tevékenységüket, ha az MNT úgy kívánja, de ha az anarchia ismét felüti a fejét, akkor jöjjenek a tett színhelyére maguk az urak.

Az akcidentális eseteket elhagyva és általánosítva valamelyest az egyébként végső következtetésekre e szempontból sem alkalmas anyagot, annyit mindenképpen meg lehet állapítani, hogy az október végi, november elejei mozgolódások és incidensek alapvetően különböztek a nemzetiségi, illetve a zömmel vagy egészen magyarok lakta területen. Az előbbiben a célszemélyek többnyire gazdag vagy annak hitt magyarok, nagyon gyakran

nagybirtokosok vagy bérlők, a magyar területeken azonban általában nem ezek, hanem kereskedők, iparosok, kocsmárosok, nagy ritkán gazdagabb parasztok voltak. Egy-két esetben előfordult, hogy a zendülők kárt tettek uradalmi vagyonban, de akkor is elsősorban élelemszerzés okán: állatokat lőttek ki az erdőből vagy lecsapolták a halastavat. Egy-két esetben került csak sor kastélyok, kúriák kifosztására. Az utóbbi övezetben nincs nyoma annak, hogy bárhol is sor került volna erdő, rét, legelő vagy szántó kisajátítására, földfoglalásra, vagy uradalmi központ megtámadására. Az viszont előfordult, hogy egy-egy NT megzsarolt néhány nagyobb uradalmat, hogy a helybeli inségen segítsen.

A magyar területeken tehát paraszti zendülésekről — legalábbis a szóban lévő iratanyag alapján — meglehetősen nehéz beszélni. Sokkal inkább szó volt éhséglázadás jellegű megmozdulásokról, amelyekben élen járnak a minden ellátmány és kötelék nélkül a vakvilágba szétszórt katonák. E megmozdulásoknak — úgyszólván akarva vagy akaratlan — volt még egy sajátos kísérő tünete, és vélhetően egyúttal hangulata. A felsorolt célszemélyek ugyanis a legtöbbször zsidók voltak. Az MNT anyaga egyébként egy esében, Óbecsén (Bács-Bodrog vm.) kifejezetten előtérbe állítja a „fosztogatás“ antiszemita jellegét, amennyiben az itt fellépő nemzetőrök nem elégedtek meg azzal, hogy mindenükből kiforgasság a zsidó boltosokat és kocsmárosokat, de egyúttal valamennyiüket családotól elzavarták a községből, és aki vonakodott távozni, azt ütlegekkel térítették jobb belátásra. Az már csak ráadás, hogy ezt az akciót a helyi nemzetőrség hajtotta végre.

Ami magát a földkérdést illeti, azok a NT-ok, amelyek vele egyáltalán foglalkoztak levelükben, felterjesztésükben, meglehetősen mérsékeltnek mutatkoztak. A föld kisajátításának és felosztásának gondolata nem bukkan elő e lapokon, legfeljebb egy-egy utalás található rá, hogy bizonyos helyeken már-már ilyesmit pedzenek az emberek. A NT-októl származó javaslatok elsősorban arra irányultak, hogy tegyék jóvá azokat a károkat, amelyek a háború alatt a bevonult katonákat és családjukat, valamint általában véve a kisgazdákat érte, illetve, hogy aki akar és azt megteheti, vásárolhasson az állam által e célra rendelkezésre bocsátandó földekből. Többféle elképzelés is olvasható arról, hogy az állam miként juthatna ilyen áruba bocsátható földhöz, de ezek között sem merült fel az általános, vagy akár csak egy radikális kisajátítás. A legmesszebb az a javaslat ment, amely az 1000 hold feletti birtokrészek kisajátításáról beszélt, de ez olyan időpontban történt, amikor már közzismert volt, hogy a kormány is foglalkozik a földreformmal. E kérdés másik oldala volt, hogy a megbüntetésű személyeket pedig az a csoport tette ki, amely jogtalanul nyereszkedett a háborún, miközben a többség a fronton szenvedett. Élen jártak ezek között az olyan hatósági személyek, akik a frontszolgálat ellenében kiszolgáltatandó járulékok egy részét egyszerűen zsebre vágták, vagy a pénz feletti rendelkezési jogukkal visszaélve azt zsarolásra használták fel. Mindent összevéve: a NT-ok, és azok sorában az autonóm NT-ok is a reform talaján álltak a földkérdésben.

E ponton — noha nem lehet célom a katonaság kérdésének részletes elemzése — néhány mondat erejéig mégis kitérek e fontos problémára. A katonák arra kényszerültek, hogy egyénileg keressék az útjukat. Ez a forradalom utáni első időkben a nagy átlagot tekintve kétfelé vezetett. Az egyik csoport legfőbb törekvése abban állt, hogy valahogy élve hazajusson, megúszva az idegen rekvirálókat, az éhezést és más veszedelmeket. Ha nem látott más lehetőséget, bandába állt, és fosztogatott, rabolt, és mivel közben bőven ivott, nem ritkán gyilkolt is. Egy másik rész viszont a „jó fiúk“ táborába állt, és ezen a módon

próbálta megszerezni — nyilvánvalóan nem egészen mellékesen — a mindennapi betevőjét. Ők lettek a mindenféle őrségek valamint a katona tanácsok tagjai, és úgy vélték, hogy szolgálnak, és védenek a haza és a rendszer érdekében. Csakhogy... Csakhogy a számításuk többnyire nem vált be. Igaz ugyan, hogy a kormány a nemzetőrségek tagjai számára megítélt egy nem is jelentéktelen zsoldot, ezt azonban általában nem tudták kifizetni, mert nem volt miből. Így azután olykor maguk az őrségek is megbízhatatlanokká váltak. Mint említettem, Óbecsén maguk hajtották végre a rablásokat, de hivatkozhatom arra is, hogy az egyik helység nemzetőrsége agyba-főbe verte a szomszédos helység NT-ának tagjait, mert saját megbízói érdekében újra rekvirálni akart egy már elrekvirált holmit.

Nos, bárhogyan is, a helyi NT-ok minden ismert esetben rendpártiak voltak, és annak biztosítása érdekében ők is hajnaldóak voltak elmenni a „legszigorúbb” intézkedésekig, vagyis a ki nem mondott, hanem csak látsensen alkalmazott statáriális eljárásig. Csakúgy, mint a kormány. Ez volt tehát egyúttal az egyik oka annak, hogy a forradalmat követő első három hétben a helyi hatóságok együttműködtek nem csak a maguk szervezte ál-NT-okkal, de a valódi, autonóm NT-okkal is.

A másik ok viszont abban állt, hogy mindenki tudta: a nyugalom fenntartása csak úgy biztosítható, ha gondoskodni tudnak a közösség elemi szükségleteinek kielégítéséről. Nem volt titok, hogy az éhező, rongyos és nyomorgó ember jelenti a legnagyobb veszélyt a társadalmi békére nézve. Ebben pedig — úgy tűnt — a hivatali hatóság szintén rászorult a NT-ok segítségére. Márpedig a leszerelő katonák hosszú ideig nem láttak pénzt, miközben egy részüket hazafelé tartva ráadásul mindenükből kifosztottak, a hadiözvegyek és árvák nem kapták nem az őket megillető járadékot, az üzemek és malmok fűtőanyag, energiaforrás híján alig dolgoztak, vagy leálltak, az üzletek üresen ásitoztak, az áru néhány kilométeres szállítása a MÁV csődje miatt leküzdhetetlen akadályokba ütközött, ettől eltekintve pedig életveszélyes kaland volt, a parasztok már nem tudták etetni az állatokat, mert az állam minden úgynevezett „felesleget” elrekvirált, de egy részük már maga is kétségbe ejtő helyzetben volt, mert ha ennivalója akadt is, már lekopott róla a ruha és a csizma vagy cipő. Ami pedig az úgynevezett „ellátatlanokat” illette, ők már valóban nem jutottak hozzá a liszthez, cukorhoz, gyufához, petróleumhoz, hogy a húsról és a tejről ne is beszéljünk.

A NT-ok éppen azt tekintették legfőbb feladatuknak, hogy saját településük ellátásról gondoskodjanak. Oroszlánként védelmezték a falu, község, város érdekeit, és nem sokat törődtek az „országos” érdekekkel, de még a szomszédos település érdekeivel, mi több, jogaival sem. A folyamatot, amely e feladat jegyében indult, a legjobb akarat mellett is csak nemzeti méretű zabrálásnak lehet nevezni, amelyben önállóan vagy csendestársként részt vettek a helyi hatóságok is, a legfőbb szervezők azonban a NT-ok, a végrehajtók pedig nemzet- nép- vagy falu-őrök voltak, ritkábban pedig csendőrök. Másként szólva: a már érintett spontán és éppen spontaneitása miatt szerfelett veszedelmes fosztogatási hullám mellett elkedzódott egy szervezett, önmagát legálisnak tekintő fosztogatás is, amit többnyire rekvirálásnak neveztek. E helyi rekvirálási tevékenység voltaképpen válasz volt egyrészt a megelőző állami rekvirálásra (ami ráadásul folytatódott is), illetve arra, hogy az állami koncepció a javak összegyűjtéséről, majd igazságos szétosztásáról csak fele részben

valósult meg. Egészen jól végrehajtották az elrekvirálás szintjéig, ott azonban a dolog láthatóan megrekedt, és országos elosztásról nemigen lehetett beszélni.

Mondani is felesleges talán, hogy e helyi rekvirálásra senki sem rendelkezett felhatalmazással, a szereplők mégis azt gondolták, hogy a kényszerhelyzet, amint több NT-vezető kifejezte magát: a kormány „tehetetlensége“ és a politikai bölcsesség egyértelműen felhatalmazza őket erre. Zömmel egyetértettek e felfogással a helyi hatóságok képviselői is. Több olyan eset ismert, mindön a NT velük egyeztetve vagy egyenes felkérésük alapján járt el, de ahol ez nem is állt fenn, a hatóságok legalább hallgattak, és bár szaporodtak a panaszai a NT-ok „hatalmi túlkapásai“ miatt, a rekvirálást, az élelmiszer- vagy fűtőanyag-osztást általában véve nem kifogásolták.

A panasztevők azok voltak, akiknek az áruját, készleteit a NT-ok lefoglalták. E panaszokat hatalmas mennyiségük miatt lehetetlen, de talán nem is érdemes ismertetni. Ehelyett inkább az akciók tárgyát sorolom fel. Ott volt közöttük a gabona, a birka, a marha, a disznó, továbbá a fa, a bőr, a bor, a petróleum. Rendelkezünk egy kimutatással azokról a jogtalan foglalásokról, amelyeket a vidéki NT-ok hajtottak végre a vasútállomásokon veszteglő vonatokon. Tették és tehették ezt annak ellenére, hogy több helyen már vasút-őrség is működött. Egy hónap alatt (november 29-ig) a MÁV felmérése szerint 37 állomáson fordult elő ilyen eset, és 4 kivételével a NT-ok számlájára volt írható. A kivételek a következők voltak: a budapesti városparancsnokság, amelynek utasítására a nyugati pályaudvaron található összes élelmiszert elvitték, mit sem törődve azzal, hogy mi volt a szerelvény célállomása: a kisújszállási előljáróság, amely tüzfát „vételezett“ ezen a módon: a hajdúszoboszlói városi hatóság, amely 7 vagon gabonát rekvirált, és végül a nagyvárad hatóság, amely egy tartálykocsi petróleumot fejtett le. A többi 34 állomáson a NT-ok voltak a tettesek, méghozzá egyes esetekben folyamatosan. Soltvadkerten előbb tüzfát szereztek e módon, de a sikeren felbuzdulva november vége felé már az állomáson áthaladó valamennyi kocsit felnyitották és kiürítették. A kecskemétiak zsíron és boron kívül elsősorban a folyékony fűtő- és világító-anyagokra specializálódtak, a szolnokiak a vármegye egész területén, minden állomáson kifosztották a Németországba, Ausztriába és Horvátországba irányított szerelvényeket, és ugyanezt tették a külföldi szállítmányokkal a szegediek is. A kiskunfélegyháziak finnyások voltak, és miután átvizsgáltak minden átmenő szerelvényt, csak azt pakolták ki, ami véleményük szerint szükséges volt a község számára. Karácsony előtt néhány helyen nagy érdeklődés mutatkozott a mák iránt.

Az MNT természetesen minden esetben, amikor a „rekvirálás“ tudomására jutott, — és az esetek száma százakra tehető —, tiltakozott, figyelmeztetett, óvott, de többnyire csak azt érte el, hogy a helyi NT-ok vezetői megsértődtek és büszkén kijelentették, hogy legelemibb hazafias kötelességüknek tettek eleget, amikor igyekeztek ennivalót vagy egyebet biztosítani a nincsteleneknek, és e célból lefoglalták és felosztották — mondjuk — a malmok egész örleményét, függetlenül attól, hogy kinek vagy minek a gabonájáról volt szó. Az MNT szemrehányásaira érkező válaszok között volt olyan is, amely szerint a NT voltaképpen csak a „teljesen tehetetlen állam“ helyett cselekedett. nehéz lenne azt állítani, hogy e szavakban nem volt igazság.

Míg a rendteremtés és a rekvirálás kérdésében a helyi hatóság a NT-okkal vagy együttműködtek, vagy legalább nem ütköztek össze, más volt a helyzet, ha a NT a helybeli kereskedők és iparosok árait akarta letörni, illetve amikor ugyancsak helybeliektől próbált

meg pénzt szerezni. Pénzre több célból is szükség volt. Részben a NT-ok feladatkörében eljáró embereknek nem járt útiköltség, sem fuvardíj, sem kiküldetési pénz. Magyarán szólva, semmi sem járt nekik, márpedig tartósan nehéz volt bárkitől elvárni, hogy midőn a szükség amúgy is óriási, saját maga finanszírozza a közért kifejtett tevékenységét. Másrészt szükség volt pénzre ahhoz, hogy a rendfenntartó őrsegeknek is lehessen fizetni a nekik hivatalból járó zsoldot, ám a kasszában sehol sem volt pénz e célra. Harmadrészt a NT-ok amiatt is pénzhez akartak jutni, hogy a saját településükre visszatérő katonáknak kifizethető legyen a leszerelési járulék. E célból aztán több helyen a fimon vagy már nem is finom zsarolás eszközéhez nyúltak, hogy „önkéntesnek“ feltüntetett adakozás formájában valójában megadóztassák a helyi gazdagabb polgárokat. Ezt a gyakorlatot azonban már nemcsak az MNT, de a helyi hatóság sem nézte jó szemmel, mivel ezekben az esetekben — akár árletörésről, akár adóztatásról volt szó — az eljárás szenvedő alanyai a saját viriliseik voltak.

A két helyi közeg, az állami szervek és a NT-ok szembekerülésére és rivalizálására mégsem ebből az okból került sor. A közigazgatás vezetői és tisztviselői hamarabb megértették, mint a NT-ok tagjai, hogy — ellentétben az eredeti feltevessel — a NT-ok valójában semmiféle jogosítvánnyal nem rendelkeznek. megértették, hogy az „ellenőrzés“ kifejezés tartalmatlan, mert a NT-ok a helyi közigazgatás dolgaiba nem avatkozhattak bele és még csak bele sem szólhattak. E felismerést elősegítették az MNT dorgáló levelei és a minisztériumok rendeletei, előírásai, mely utóbbiak tudni sem akartak a NT-ok létezéséről. A folyamat november közepén kezdődött (egyútt egyébként magának az MNT-nek a degradálódásával), november vége felé vált határozottá, majd megpecsételte az MNT december 2-i körirata. Ekkoriban a helyi közigazgatási tisztviselők már elhatárolódtak a NT-októl. A maguk által lábra állított szervezeteket hagyták kimúltni, az autonóm NT-ok tevékenységét pedig igyekeztek korlátozni és visszaszorítani.

A NT-ok e folyamatot eleinte úgy érzékelték, hogy a főispán, a főszolgabíró, a jegyző, a bíró azért válik tartózkodóvá, majd elutasítóvá a NT-al szemben, mert saját reakciós úri lelke ezt diktálja neki. Az MNT december 2-i körlevele alapján azonban már ők is kénytelenek voltak megérteni, hogy a felsoroltak — akár reakciósak, akár nem — ezt teljes felhatalmazással és joggal teszik. Ez az irat ugyanis két helyen leszögezte, hogy a NT-ok nem avatkozhatnak be a közigazgatás ügyeibe. A jog és a törvény tehát a főispán, jegyző, stb. oldalán állt. Ott állt a kormány, és erről szolt maga a Magyar Nemzeti Tanács. A folyamat ugyan megfelelt a forradalmat ellenző vagy elutasító tábor felfogásának, e vonatkozásban mégis bajos egyszerűen az ellenforradalom támadásáról beszélni, lévén hogy azt a kormány és az MNT álláspontja támasztotta alá.

A NT-ok történetének második fejezetét a november végi, december eleji átmeneti helyzet jellemezte, amelyben a NT-ok még megpróbáltak harcolni jogaikért. Elszaporodtak az olyan irások, amelyekben a NT-ok jogkörüket firtatták, illetve szemrehányást tettek az MNT-nek amiatt, hogy tőle semmi értesítést, eligazítást, irányítást nem kaptak, és azt panaszolták, hogy a népkormány megvonja tőlük az eszközöket, amelyeket eredményes munkájuk megkívánna. Ebből az időszakból egész halom olyan irás maradt fenn, amelyben a NT-ok eligazítást, feladatuk meghatározását, hatáskörük körülírását kérték. Ekkor még harcoltak a megszerezhetőnek vélt hatalmi eszközökért. A

december 2-i körirat azután lassanként megtette a hatását, ami úgy jelentkezett, hogy megértve végleges vereségüket, e harmadik szakaszban — ritka kivételt nem számítva — a NT-ok apránként leépültek, feloszlottak vagy tevékenységük egyszerűen elhalt.

Lássuk a vitába és harcba bevetett érveket. Az egyik, rendszeresen visszatérő érv a fennálló hatóságok „kárhozatos“, „ókori“, „antidemokratikus“ stb. viselkedése, miközben e társaságok „tele vannak mindenféle piszkos dolgok elkövetésének gyanújával“, és miközben „a farkas továbbra is farkas marad, és tovább is a bárány bőrre pályázik“. Ehhez társul a vád, hogy a kormány és az MNT mégis ezek kezébe játssza vissza a hatalmat, és így — írják például Kalocsáról — „a népkormányt legtermészetesebb támaszától fosztja meg.“ Sőt, Pat kisközség NT-a a jogtalanság állapotának felhányortogatása után egyenesen így fogalmaz: „... a népben az a hit kezd megerősödni, hogy a nemzeti Tanács nem ér semmit, és a népkormány se ér semmit, mert minden úgy van, mint előbb“. A harmadik, rendszeresen visszatérő érv abban áll, hogy ilyen körülmények között a NT tevékenysége „illuzórikussá“ válik, illetve, hogy miután a nép bizalmat vetett beléjük, ezzel nem élhetnek vissza, következésképpen nem vállalhatják a felelősséget olyan fejleményekért, amelyekről nem tehetnek. Az ilyesfajta okfejtés végén több NT kilátásba helyezi lemondását, mások viszont ezt meg is teszik.

Jelezte ebbeli szándékát a már idézett kalocsai NT, azután Pilismarót, Pat, Nagykörű, Erdőtelek, Hőgyész, Böhönye, stb. NT-a. Ezek közül az irományok közül egyet idézek, amely Erdőtelek (Heves vm.) községből érkezett. Ebben a NT már nem latolgatott és nem fenyegetőzött, hanem egyszerűen közölte, hogy beszüntette tevékenységét. Indoklásként az alábbiakat hozte fel: „... nem akarjuk és nem is bírjuk tehát az erkölcsi felelősséget viselni, mely a háborús közélélmézést irányító bölcs hatóságok és a jelenlegi megrögzött tehetetlenség folytán községünkben következetes inség és az ezzel kapcsolatosan várható tragikus események miatt nehezednek ránk. A felelősséget azokra a hatóságokra hárítjuk, melyek előidézői voltak annak, hogy az 5000 lakosú nagyközség 1918 őszén terményeitől megfosztatott, és hadi liszttel való ellátással kecsegtetvén még a terményszükséglet beszerzését sem engedélyezték a lakosságnak.... A közélélmzési miniszter úr az alispán úrra hárítja a gondoskodási kötelességet, az alispán úr a főszolgabíró úrra, végül mindhárman és egyhangúlag az elhárító ütközőként közbeiktatott helyi közélélmzési bizottságra tolják a megoldást, a község közélélmzési bizottsága pedig tehetetlenül áll a mindenből kifosztott községben és a hivatalos huza-vona és tehetetlenség közepette a lakosság nélkülöz, éhez, és ma már a has forradalmának vészjósló mosolyát hallatja. Nem áll módunkban kitérni a község nyomorúsága elől, mert mi is az éhezőkkel éhezünk, és ezért elhagyjuk a helyünket“.

Számos további, hasonló szellemben fogant írást idézhetnék, de azok is csak a már levonható következtetést támasztanák alá: a november végi, december eleji bizonytalanságot és küszködést követően a NT-ok vezetői és tagjai maguk is belátták, hogy nincs cselekvési területük, az őket életre szólító szöveg önellentmondásos volt, az elébük szabott feladat pedig (már ha egyáltalán volt ilyen) megoldhatatlan. Már tudták, hogy a játszmát elvesztették. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy az MNT sem töltötte (tölthette) be azt a funkciót, amit eredetileg tulajdonítottak neki. Így azután már azon sem lehet csodálkozni, hogy 1919 januárjában feloszlatták az MNT Irodáját, és ezáltal megszűnt a több mint három hónapig működő „népi postafiók“. A NT-ok történetének végére azután

kitette a pontot a belügyminiszter február 13-i rendelete, amely kilátásba helyezte a vidéki NT-ok feloszlatását. Ez a községi képviselőtestületek tervezett újráválasztásával volt kapcsolatban „a fennálló Nemzeti Tanácsokból, illetve a forradalmi pártok választott képviselőiből”. E polgári demokratikus szempontból valójában nehezen értelmezhető választójogi rendelet valóban meg is született, de községi képviselőtestületi választásokat végül csak úgy nem tartottak, mint képviselőháziakat.

A történetből lesűrhető következtetésekkel viszont nagyon is csinján kell bánni, részben az anyag már említett esetlegessége, részben pedig az eseménysor mögött meghúzódó motívumok feltáratlansága miatt. Teljes biztonsággal csupán a következők állapíthatók meg. Először is az, hogy egyfelől a NT-ok — miként hirdették — a népköztársaság legszilárdabb támaszai akartak lenni, és hogy másfelől mégis maguk a kormányzati szervek, illetve a nekik deferáló MNT szorította vissza és számolta fel őket. A köztársaság–ellenes reakció ezt bizonyára szívesen megtette volna maga is, ám erre nem kellett vállalkoznia, mivel végrehajtották maguk a kormánysszervek. A NT-okra nem csak a helyi közigazgatás nem tartott igényt, de a kormány és maga az MNT sem. Másodszor biztosnak látszik, hogy a NT-ok nemcsak hirdették magukról, hogy támaszai a Népköztársaságnak, de az esetek nagytöbbségében valóban azok is voltak. Elvileg a demokrácia, az államforma tekintetében a köztársaság oldalán álltak, gyakorlati tevékenységükben és javaslataikban mérsékeltek maradtak, és amennyiben túllépték hatáskörüket, ezt saját értelmezésük szerint és nem kis részt valóban is állampótló szerepükben, mintegy kényszer hatása alatt tették. Kétségtelen továbbá, hogy a rendteremtés olykor nagyon is drasztikus lépéseitől sem riadtak vissza. Több olyan eset volt, midőn a rendteremtésben nem valami önkényesen odaküldött „alakulat”, hanem részben éppen a NT által kért karhatalom vagy egyenesen a helybéli „őrség” vett részt. Emellett számos NT-i irat hangsúlyozta, hogy elejét akarják venni az anarchiának, a felforgatásnak, az „orosz példa” követésének, vagyis valóban az új államrend szolgálatára vállalkoztak.

Végül harmadszor, és talán éppen ez a legfontosabb, biztosan állítható, hogy minden félreértés vagy késedelmes felismerés ellenére, az MNT „népi postafiókja” a maga egyszerűségében és kivételességében az irományok százainak jóvoltából meglepően kiváló bizonyítványt állít ki a vidéki Magyarország egyszerű fiainak politikai felkészültségéről és bölcsességéről. Voltaképpen csodával határos, hogy szinte minden helységben akadt nem is egy, de egész csapat ember, aki felelősséggel vállalkozni tudott nem csak arra, hogy új eszméket képviseljen, de arra is, hogy szervezzen és cselekedjen az érdekükben.

Minden további már a miértek világába tartozik. A válaszokat vélhetően két területen lehet keresni. Az egyik talán a némileg sajátos magyar jogi, pontosabban alkotmányjogi goldoklás birodalma, amiről azonban, nem lévén kompetens, még csak feltevésekbe sem merek bocsátkozni, a második pedig a politika világa. Nem lehet kizárni ugyanis, hogy e kérdés mögött voltaképpen pártpolitikai harcok húzódtak meg, amire helyenként maga az anyag is enged következtetni, de semmiképpen sem olyan mértékben, hogy ennek alapján általános következtetést lehetne levonni.

Végül marad még egy cáfolhatatlan tény: 1919 elejére a helyi NT-ok elsorvasztása következtében a köztársasági kormány és a polgári demokrácia országos mértékben elvesztette egyik fontos, ha nem a legfontosabb népi támaszát.

Câteva considerații despre situația juridică și politică a Consiliilor Naționale în perioada cuprinsă între noiembrie 1918 – februarie 1919

(Rezumat)

Înainte cu aproximativ 30 de ani a fost elaborată o lucrare foarte amplă cuprinzând și prezentând rețeaua Consiliului Național Maghiar. Autorul este Schönwald Pál, de meserie jurist, care a încercat să realizeze o lucrare de sine stătătoare, prin așezarea cap la cap a documentelor (petiții, plângeri, moțiuni) CNM, folosind marea parte a acestora drept material ilustrativ pentru carte. Din cauza eterogenității materialului, lucrarea lui Schönwald Pál, cu excepția lui Hajdu Tibor, nu a fost niciodată citată în literatura de specialitate sau propusă ca material bibliografic. Cu toate acestea cartea este un document prețios, deoarece analizând-o se poate deduce situația economică, financiară, alimentară a țării, se poate vedea starea de spirit a unor mase populare. Se aruncă lumină și asupra situației disperate a soldaților eliberați, asupra așa-numitelor "hefuiuri", a naturii și cauzelor acestora.

Deoarece Schönwald s-a apropiat de aceste documente, dintr-un anumit punct de vedere, problemele mai sus enumerate nu au fost tratate deloc. Motivul pentru care au fost redeschise dosarele CNM este că anumite probleme nu au fost încă lămurite nici de Schönwald, sau a sugerat unele rezolvări care corespund doar în parte sau deloc adevărului.

Vor fi citate doar câteva dintre problemele care trebuie să fie puse:

- *de ce a îndeplinit CNM funcții parlamentare, de ce a funcționat ca Adunare Națională Constituantă provizorie?*
- *dacă acestea au fost atribuțiile sale, atunci cine și de ce a împiedicat să-și desfășoare activitatea în această direcție?*
- *de ce a fost înființată rețeaua pe țară a Consiliului Național, dacă activitatea sa a fost împiedicată cu bună știință?*
- *care a fost rolul acestor CN?*
- *de ce au fost desființate cu mult înainte de a fi înlocuite cu alte organe?*
- *care a fost rolul politic și social al acestor CN?*
- *care a fost caracterul "mișcărilor de masă din noiembrie"?*
- *ce grupuri au participat la aceste mișcări?*
- *care a fost scopul acestor mișcări?*
- *care au fost persoanele interesate în restabilirea "ordinii"?*

Această lucrare și-a propus doar schițarea situației juridice și politice a CN regionale.

Consiliile Naționale care au luat ființă pe teritoriile locuite de maghiari pot fi împărțite în două categorii distincte, ceea ce le va determina activitatea.

Una dintre variante este când autoritățile locale – județene, orășenești, comunale – au hotărât înființarea CN. În acest caz autoritățile locale au rămas în funcții și doar pe alocuri au apărut oameni noi. Acest lucru s-a petrecut în spiritul apelului CN Maghiar din 1 noiembrie, cu respectarea intereselor foștilor conducători. În acest mod s-au petrecut lucrurile în județe și în marile orașe, căci în localitățile mai mici raportul de forțe și întâmplarea au jucat rolul decisiv – aceasta fiind cea de a doua variantă.

Sunt exemple multe în ambele cazuri.

Unul dintre punctele apelului din 1 noiembrie era "controlul" activității autorității locale, astfel CN locale aveau în subordine autoritățile locale. Cu toate că în textul apelului se cerea ca aceste CN să nu se amestece în activitatea autorităților locale doar în cazul organizării viziunii festive a soldaților sau a unor colecții de bunuri pentru armată, era prezent cuvântul "control", și astfel nimeni nu știa exact ce acoperă acest cuvânt. Trebuia să treacă mult timp, până s-a ajuns la concluzia că de fapt nu înseamnă nimic. Autoritățile în CN vedeau un colaborator în menținerea ordinii.

E departe de a putea trage concluzii din acest material documentar, dar se poate totuși afirma că mișcările (răzvrătirile) de la sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie erau diferite în zonele locuite în mare parte de maghiari, de cele cu populație mixtă.

În teritoriile locuite în mare parte de maghiari nu se poate vorbi de mișcări țărănești, ci mai mult de cele cauzate de înfometarea militarilor de curând eliberați. Trebuie încă amintit aici faptul că în mare parte cei jefuiți erau evrei, astfel materialul documentar al CNM subliniază caracterul "antisemit" al mișcării din Obécse.

În ceea ce privește problema pământului, acele scrisori documente, puține la număr, care au atins acest subiect au fost destul de moderate, optând pentru reforma agrară.

Trebuie atinsă și problema militarilor. Aceștia au fost siliți (nevoiți) să-și caute singuri calea de ieșire din impas. Și în acest caz se pot distinge două categorii. Una din acestea cuprindea militarii care s-au străduit să ajungă cât mai repede acasă, scăpând de primejdii, foamete, boli. Dacă nu aveau de ales se organizau în bande, jefuiau, beau și nu de puține ori se întâmpla să și ucidă. Din cealaltă categorie făceau parte acei "băieți buni", care pe căi pașnice își făceau rost de pâinea de toate zilele. Aceștia din urmă au format gărzile de toate felurile și au fost membri consiliilor militare. Ei considerau că-și slujesc patria, făcându-și deci astfel datoria față de țară. Însă nici această categorie nu a reușit să-și facă rost pe căi legale de cele necesare traiului, căci, cu toate că guvernul a hotărât plata unei solde considerabile pentru membrii gărzii naționale, nu a reușit să asigure suma promisă din lipsă de fonduri. Astfel, însăși garda a devenit o organizație pe care nu se putea conta. Spre exemplu la Obécse chiar garda a comis mai multe jafuri, sau garda națională a unei localități a bătut membrii CN din cealaltă localitate, deoarece a încercat să facă noi recvizări.

Se știe și faptul că singurul mod de a menține ordinea și liniștea este prin asigurarea necesarului de alimente a populației. Nu era secret că cel mai mare pericol pentru societate îl prezentau indivizii înfomețați, lipsiți de orice mijloace. Aici era deci nevoie de ajutorul CN, și autoritățile au și apelat la el. Greutățile erau nenumărate: militarii dezarmați nu au primit nici un ban, o parte din ei în drum spre casă au fost jefuiți, vădulele și orfanii de război nu au primit de la stat nici un ajutor; uzinele, morile, în lipsă de materie primă nu lucrau aproape deloc, magazinele erau goale, transportul mărfurilor pe căi ferate nu era asigurat; țăranii nu aveau cu ce să-și hrănească animalele, deoarece statul a recvizat tot, așa-numitul "surplus".

CN și-au propus ca să asigure alimentația propriei localități. Apărând interesul propriului sat, comună sau oraș, nu le păsa de interesul național, nici de cel al localității vecine.

Pe lângă valul de jefuiri spontane, și foarte periculos, a început un jaf sistematic, organizat, care s-a autonumit "legal", fiind definit prin cuvântul "recvizare". Legat de

această acțiune plângerile sunt nenumărate, care datorită volumului foarte mare nici nu merită să fie prezentate.

CNM în cazul în care a primit plângerile, care veneau în scris, a protestat, a atenționat, dar conducătorii CN locale s-au supărat declarând că ei și-au făcut datoria față de țară, asigurând prin recvizări cele necesare traiului populației localității pe care o reprezintă. Erau cazuri în care s-a declarat că totul s-a făcut în "locul statului care era incapabil" să ia măsurile necesare pentru binele populației. Aici însă s-a spus adevărul.

Autoritățile însă repede și-au dat seama că CN nu dispuneau de nici un drept legal de a se amesteca în activitatea acestora. Au înțeles că expresia de "control" a CN nu are nici un sens, nici un temei. Acest proces a început la mijlocul lunii noiembrie, în paralel cu degradarea CNM. La 2 decembrie a fost o circulară, conform căreia CN nu are dreptul să se amestece în problemele de administrație.

A urmat perioada de tranziție, când CN au încercat să lupte pentru drepturi. A început un val de reproșuri spre CNM că nu au primit îndrumări, ajutor, că le-au fost luate mijloacele prin care ar putea desfășura o muncă eficientă. Acestea însă s-au dovedit a fi fără nici un rezultat, și CN încetul cu încetul s-au autodizolvat, încetându-și activitatea.

În ianuarie 1919 a fost dizolvat Biroul CNM. La aceasta trebuie adăugat ordinul ministrului de interne din 13 februarie, când acesta a prevăzut dizolvarea CN locale. În urma desființării acestora guvernul republican și democrația burgheză și-au pierdut sprijinul maselor.

Documente inedite privind schimbul de ostatici de la Tiszafüred din 23 mai 1919

Viorel Ciubotă

Un număr de 49 de documente dintre care 43 inedite¹ și 6 edite², aduc la lumină un episod puțin abordat de istoriografia anului 1919 și anume schimbul de ostatici efectuat de armatele română și comunistă maghiară, la Tiszafüred în 23 mai 1919. Acest lucru este cu atât mai surprinzător cu cât personajele acestei drame erau legate în mod direct de două dintre personalitățile politice de prim rang din România și Ungaria și anume dr. Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent și Kun Béla, conducătorul guvernului comunist de la Budapesta.

De altfel acest episod a fost trecut sub tăcere inclusiv de contemporani, părțile beligerante nerecunoscând în mod oficial, luarea de ostatici. Astfel la 17 mai 1919, Comandamentul suprem al trupelor maghiare în telegrama trimisă Comandamentului Diviziei 16 infanterie scria că "nu au dat nicicând în scris, nici verbal ordin trupelor sale în subordine pentru a lua ostatici cu sine, întrucât cu ocaziunea evacuării teritoriului dincolo de Tisa indivizi iresponsabili ar fi făptuit astfel de lucruri atunci Comandamentul suprem se va îngriji ca acești ostatici să fie căutați pentru a se putea reîntoarce fără împedecare la vatra lor."³ Este greu de crezut că luarea de ostatici s-a făcut fără știrea comandamentului suprem, mai ales dacă ținem seama că această practică a început încă în timpul guvernării lui Károlyi Mihály, după cum rezultă din amintirile unor personalități direct implicate. Astfel în 13 martie 1919 o patrulă a pătruns în banca "Silvania", a arestat mai multe persoane care duse în fața procurorului militar dr. Pograny, au fost acuzate de trădare de patrie. Au fost luați ca ostatici și duși la Nyiregyháza unde au stat șase săptămâni, până la venirea armatei române". Printre ostaticii de la Nyiregyháza amintim pe Alexandru Aciu, Coriolan Meseșan cu soția lui Adela, Aurel Mașcan, Virgil Barbulovici, Petru Sireag, Ion Crețea, dr. Iuliu Mureșan, dr. Valer Ancean, Iuliu Pop, preoții Emil Ostate, Valentin Copos și George Groza, în total 32 de persoane⁴.

Zece dintre acești ostatici au evadat din trenul care îi transporta în 26 aprilie 1919 la Budapesta iar alții 12 au ajuns acolo, de unde au fost eliberați cu ocazia schimbului din 23 mai 1919.

Deci este sigur că acțiunea de luare de ostatici era una oficială, de care știa atât guvernul cât și comandamentul suprem maghiar.

Practica de luare de ostatici a continuat și în cursul lunii aprilie 1919. De astă dată începutul l-au făcut trupele române care în perioada 7-13 aprilie 1919 au arestat și internat pe tatăl lui Kun Béla, fost notar în Nimiega de Jos,⁵ localitate situată în apropierea orașului Năsăud. Este evident că acest act a constituit o eroare politică, fapt pentru care Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent a intervenit imediat, solicitând eliberarea de urgență a lui

¹ Documentele se găsesc în Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Comandamentul Trupelor din Transilvania, dos. 35/1919, f. 18-84.

² Cele 6 documente au fost publicate de Paul Abrudan, *Documente inedite privind desfășurarea evenimentelor politico-militare din Transilvania după adunarea națională de la Alba Iulia*, în Acta Musei Porolissensis, IX, 1985, p. 486-488.

³ Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos. 35/1919, f. 52-54.

⁴ cf. Alexandru Aciu, *Paștile în Nyiregyháza (20 aprilie 1919)*, "Gazeta de Duminică", nr. 16 -17 din 27 aprilie 1924 și *Idem*, *Șimleul sub linie demarcațională*, în Tiron Albani, 20 de ani de la unire, I, Oradea, 1938, p.316-317; dr. Coriolan Meseșan, *Un episod al ostaticilor*, Șimleu Silvaniei, 1932, 12-14.

⁵ Arh.M.Ap.N., C.T.T., dos.35/1919, f.19

Kohn Moric, probabil cu gândul la teribilele represalii care ar fi putut să urmeze împotriva românilor din teritoriile încă ocupate de bolșevici (Sătmarul, Crișana și Ardealul). Dar în același timp credem că intervenția lui Iuliu Maniu se datora și spiritului de dreptate care îl domina știind faptul că tatăl lui Kun Béla nu făptuise nimic împotriva noii stăpâniri, fiind arestat și internat doar pentru calitatea lui de părinte a conducătorului bolșevic¹.

În 16 aprilie 1919 Kohn Moric, în urma ordinului Comandamentului Trupelor din Transilvania a fost pus efectiv în libertate reîntorcându-se acasă la Nimiega de Jos². Știrea arestării și internării lui Kohn Moric a provocat, după cum bănuise și Iuliu Maniu, o reacție imediată din partea bolșevicilor maghiari care chiar în timpul începutului ofensivei românești din 15-16 aprilie 1919, au arestat și transportat la Budapesta rudele lui Iuliu Maniu rămase în afara liniei de demarcație: Clara Maniu (mama), Cornelia Maniu (soră) și Romul Erdelyi (verișor). Știrea aceasta era reprodușă de ziarul "Dimineața" care o prelua de la Biroul de presă iugoslav: "Când trupele secuiești au aflat că români au arestat pe părinții lui Béla Kun au pretins ca să fie arestată și familia lui Iuliu Maniu"³.

Este sigur că timp de mai multe zile nu s-a știut absolut nimic despre soarta celor 3 rude ale lui Iuliu Maniu. Ziarul "Patria" se întreba în 24 aprilie "Ce-i cu mama d-lui Maniu?", știind doar că doamna Maniu și o nepoată au fost arestate și duse la Marghita, de unde nu se mai știa ce s-a întâmplat cu ele⁴.

Mai bine informat era Grupul de Nord care într-o telegramă din 18 aprilie informa Comandamentul Trupelor din Transilvania că mama lui Iuliu Maniu a fost dusă la Debrețin și de acolo la Budapesta, unde a fost internată într-un hotel⁵.

Abia în 29 aprilie 1919 odată cu reîntoarcerea din prizonierat a sublocotenentului Ferechiu din Divizia 7-a s-au aflat date exacte despre soarta rudelor lui Iuliu Maniu. Ei fuseseră arestați de trupele secuiești în Șimleu Silvaniei, de unde cu un vagon de vite fuseseră expediați pe ruta Valea lui Mihai - Oradea spre Budapesta. Aceste date au fost comunicate și d-lui Iuliu Maniu cu ocazia vizitei pe care a făcut-o la Debrețin în ziua de 29 aprilie 1919⁶.

Soarta familiei lui Iuliu Maniu a provocat așa cum era de așteptat reacția celor mai înalte foruri civile și militare românești. Încă în 23 aprilie 1919 Marele Cartier General Român prin ordinul 99 transmis Comandamentului Trupelor din Transilvania cerea ridicarea ca ostatic a tatălui lui Kun Béla și somarea comandamentului maghiar de a "înapoia de îndată pe doamna Maniu în schimbul părintelui lui Béla Kun"⁷. Inclusiv Ion. I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri și al afacerilor străine, aflat în acea perioadă la Paris îi amintește lui M. Pherechide, ministru fără portofoliu, să amenințe pe unguri cu represalii dacă se întâmplă ceva ostaticilor români și în special mamei lui Iuliu Maniu⁸.

Deasemenea problema ostaticilor români a constituit și obiectul tratativelor româno-ungare din 2-3 mai 1919. În condițiile de armistițiu din 3 mai 1919 ale conducerii

¹ *Ibidem* și *loc.cit.*, f. 18 și 20.

² *Loc.cit.*, f. 18.

³ "Dimineața", anul XVI, nr. 4671/2 mai 1919, p.4.

⁴ "Patria", an I, nr. 57/24 aprilie 1919, p. 3.

⁵ Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos. 35/1919, f. 28.

⁶ *loc.cit.*, f. 47.

⁷ *loc.cit.*, f. 47.

⁸ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, 1939, p. 58. Din contextul documentului reiese că telegrama datează după 27 aprilie 1919 când divizia secuiască s-a predat armatei române.

militare române se cerea la punctul 11: "Trimiterea acasă imediat a tuturor prizonierilor de război, a ostaticilor, precum și a populației evacuate de trupele în retragere..."¹.

Între timp la 3 mai 1919 tatăl lui Kun Béla, este arestat din nou și internat într-un hotel din Făgăraș, făcând o escală la Sibiu unde i se ia și un interviu publicat în ziarul "Patria", de unde rezultă că el era împotriva ideilor comuniste ale fiului său pe care de astfel nu-l mai văzuse din anul 1916².

În același timp se fac primele tentative ale Grupului de Nord de a intra în contact cu tabăra adversă. Prima încercare este eșuată datorită faptului că "Parlamentari ofițeri sau intelectuali (maghiari n.n) n-au voit niciunul ca să primească să meargă la gărzile roșii de care au o așa mare oroare încât preferă a muri decât a se duce ca parlamentari. Ofițeri români ca parlamentari nu s-au putut trimite deoarece inamicul nu a fost constituit decât din bande neregulate fără un comandament responsabil cu care să se poată parlamenta..."³.

A doua încercare de contact a avut loc în dată de 5 mai 1919 când s-au trimis doi parlamentari civili unguri (Hodossy Lajos și Mengeld Gniszter) din Debrețin pe la Szolnok. Ei nu au putut trece podul de peste Tisa, datorită faptului că "garda roșie maghiară împușcă asupra tuturor neținând cont de steagul alb...". Mai mult comandantul Regimentului 3 Vânători (colonelul Traian Constantinescu) nu le-a permis să treacă deoarece nu avea acceptul superiorilor săi. Trebuie menționat că între 3-6 mai 1919 la Szolnok au avut loc lupte violente între trupele bolșevice și garda albă care a reușit să pună mâna pe oraș⁴. Aceasta era de fapt motivul pentru care colonelul Constantinescu a refuzat să permită trecerea celor doi parlamentari.

La sugestia generalului Hanzu, comandantul Diviziei 16-a, se pare că cei doi parlamentari au fost expediați pe la Miskolc- Tokay, trecând prin zona de ocupație cehoslovacă⁵.

Răspunsul Comandamentului suprem maghiar datează din 17 mai 1919 și a ajuns la Comandamentul Trupelor din Transilvania în 18 mai 1919. În el se accepta schimbul de ostatici propus de români, acesta urmând să se desfășoare în data de 22 mai, ora 9 la podul de la Tiszafüred⁶.

Schimbul de ostatici a fost aprobat de către Marele Cartier General în data de 9 mai 1919 printr-o telegramă semnată de generalul de divizie Henric Cihoscki, subșef de stat major, adjunctul generalului Prezan⁷. S-a hotărât de asemenea ca toți membrii familiei lui Béla Kun să fie trecuți pe celălalt mal al Tisei, pentru ca acolo, cei care nu voiau să părăsească România să dea declarație în scris în fața delegaților bolșevici, cum era cazul lui Gal Béla, care nu voia să meargă la Budapesta. Oricum schimbul de ostatici nu s-a efectuat în ziua de 22 mai din cauza întârzierii cu care au fost trimiși membrii familiei Kun la Grupul de Nord. Ei vor sosi la Tiszafüred abia în 23 mai ora 7.30, iar schimbul ostaticilor s-a făcut doar la ora 15 deoarece între timp mama lui Iuliu Maniu fusese retrasă de la pod.

Din partea română la schimb a participat sublocotenentul Savu din Divizia 16-a care a preluat pe membrii familiei lui Iuliu Maniu și încă "vreo 70 ostatici români și

¹ G.D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Adealului și ocuparea Budapestei, (1918-1920)*. București, 19-21, p. 74-75 și *Desăvârșirea unității naționale statale a poporului român. Recunoșterea ei internațională 1918*, vol.III, București, 1986, p.363.

² "Patria", an I, nr. 68/9 mai 1919. Interviuul este reprodus și în ziarul "Unirea" din 11 mai 1919

³ Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos. 35/1919, f. 33.

⁴ *Tradiții de solidaritate revoluționară româno-ungară. 1884-1946 documente și amintiri*, București, 1979, p.317.

⁵ Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos 35/1919, f. 39.

⁶ *loc.cit.*, f. 52-54.

⁷ *loc.cit.*, f. 59.

unguri"¹. De remarcat că majoritatea celor 70 de ostatici erau maghiari bogați luați ca ostatici de bolșevicii în retragere. Deasemenea, deși Gál Arthur a refuzat în fața delegaților unguri să meargă la Budapesta el a fost luat cu forța de către comuniști².

Se puna astfel capăt în mod fericit unui episod tragic al anului 1919. El a trecut oarecum neobservat de către presa și opinia publică a vremii, aceasta datorându-se mai ales faptului că în Transilvania se desfășura vizita perechii regale române, eveniment care capta toată atenția. Familia Maniu, după un scurt popas la Tiszafüred a plecat la Oradea unde a fost primită de familia regală aflată acolo în acea zi. Abia la începutul lunii iunie 1919 Clara Maniu ajungea la Sibiu unde i s-a făcut o primire călduroasă de către publicul românesc. Ziarul "Patria" scria că ea a fost eliberată împreună cu alți 47 de ostatici români³

¹ *loc. cit.*, f. 76.

² *loc. cit.*, f. 83 și 84.

³ "Patria", an I, nr. 89/6 iunie 1919.

1

1919 aprilie 14, <Sibiu>. Adresa Consiliului Dirigent Român nr. 958 către Comandamentul Trupelor din Transilvania în care se cere eliberarea lui Kun Moric, tatăl șefului guvernului comunist de la Budapesta, deoarece acest fapt nu constituie motiv de arestare.

Consiliul Dirigent Român. Președenția
Nr.958/1919 pres<idial> Sibiu la 14 aprilie 1919

Onorat Comandament!

Din raportul săptămânal al Regimentului 7 de jandarmi din Cluj, ne-a ajuns la cunoștință că în comuna Nimiea Ungurească¹ (Magyar-nemegye) a fost deținut Kohn Moric², tatăl lui Kun Béla președintele guvernului comunist din Budapesta și a fost predat pentru internare Div. 7.

Având în vedere că la percheziția domiciliului, precum arată raportul, nu s-a aflat nimic compromițător contra lui; având în vedere, că singur faptul, că este tatăl lui Kun Béla, nu poate fi motiv pentru deținere sau internare[...] ³

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f.19

2

1919 aprilie 16, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Diviziei 7-a să-l elibereze pe tatăl lui Béla Kun deoarece la percheziția domiciliară nu s-a găsit nimic compromițător.

372/35 Hugues

Comandamentul Trupelor din Transilvania Serv<iciul> de Stat Major, Bir<oul>
Infor<ormații> către Divizia 7a

Div 7 16/4

Fiind informați că D<umnea>v<oastră> ați deținut și internat pe Kohn Moric din Nimiea Ungurească (Magyar nemegye) tatăl lui Béla Kun - președintele guvernului comunist din Budapesta și totdeodată că la percheziția domiciliului său, nu s-a aflat nimic compromițător cu onoare vă rog să binevoiți a dispune:

a) Eliberarea lui Kohn Moric dacă într-adevăr nu există alt motiv pentru această măsură, decât faptul că este tatăl lui Béla Kun, internarea sa având o importanță politică.

b) Luați măsuri de supravegherea susnumitului după ce el va fi eliberat.

c) Raportați motivele pentru care a fost internat.

Nr. 4841

D<in> O<rdin>

16.4.1919

Șeful de Stat major General Panaitescu

Arh. M.Ap.M., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 18

¹ Azi Nimiea de Jos

² Kohn Moric avea în anul 1919 vârsta de 66 ani . A fost notar în comuna Nimiea de Jos și cunoștea foarte bine limba română

³ Lipsește sfârșitul documentului

3

1919 aprilie 18 <Debrețin>. Grupul de Nord raportează Comandamentului Trupelor din Transilvania despre stadiul îndeplinirii ordinului nr. 5340 referitor la tatăl lui Béla Kun și mama lui Iuliu Maniu

Extra urgent

Grupul de Nord către Com<andament>

La ordinul D<umnea>v<oastră> no. 5340 din 30/4 M.C. cu onoare raportăm:

1. Din cercetările făcute nu s-a putut afla nimic până acum despre tatăl lui Béla Kuhn, neștiind pozitiv dacă acesta se afla în teritoriul neocupat. Nu s-au trimis parlamentari.
2. Mama d<omnu>lui Maniu¹ a fost transportată din Silagy Somlyo² la Debrețin iar de acolo din informațiuni sigure deținem că a fost dusă la Budapesta și internată într-un hotel.
3. D<omnu>l Maniu are cunoștință despre acest lucru.

D<din> O<rdin> Șef de St<at> Major

Lt. colo<nel> Negulescu

No. 445 30/4/1919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 28

4

1919 aprilie 23, <București>. Copia ordinului nr. 9 al Marelui Cartier General Român în care se cerea ca tatăl lui Kun Béla să fie arestat și schimbat cu mama lui Iuliu Maniu.

2497-221-23/4-/3/38

Marele Cartier G<eneral> Comandamentul<ui> trup<elor> <din> Trans<ilvania>

Suntem informați că mama domnului Maniu președintele Consiliului Dirigent, femeie în vârstă de 76 ani, a fost ridicată din comuna Radacini³ de unguri în retragere.

S-a aflat până acum că ar fi fost expediată prin Or<a> dia - mare, dar în ce direcție nu se știe.

Cum în partea ocupată de trupele noastre se află tatăl lui Béla Kun, este necesar să-l ridicați ca ostatec și, fie printr-o radiogramă sau parlamentari, să somați Comandamentul adversar a vă înapoia de îndată pe doamna Maniu în schimbul părintelui lui Béla Kun.

De altfel trebuie a se soma adversarul că va răspunde de viața tuturor ostaticilor ridicați în retragerea lor actuală, cum și mai înainte și că interesul lor le dictează de a-i înapoia pe toți aceștia în timpul cel mai scurt, pentru a permite Comandamentului român să trateze pe populația de origine ungară din zona ocupată și din cea pe care o va mai ocupa-o, în conformitate cu legile umanitare cerute de dreptul internațional.

Ar fi preferabil ca parlamentarii să fie trimiși chiar din ofițeri sau persoane marcante de origine unguri, din zona ocupată de d<umnea>v<oastră>.

Aceasta pentru a pune la adăpost viața ofițerilor noștri, având în vedere că nu ne adresăm unei armate care să aparțină unui guvern recunoscut.

Rog a ne ține la curent cu această chestiune.

¹ Clara Maniu, născută Coroianu s-a născut în anul 1842, având deci în această perioadă 77 ani.

² Șimleu Silvaniei.

³ De fapt este vorba de Bădăcin.

No. 99 din 23/4/1919

Șeful de stat major general al Armatei
General Prezan¹

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 22-23

5

1919 aprilie 23, <Sibiu>. Generalul Panaitescu informează Grupul de Nord despre faptul că tatăl lui Béla Kun, arestat de Divizia 7-a a fost eliberat în urma intervenției lui Iuliu Maniu

Grupul de Nord

Am onoare a înainta în copie ordinul M.C.G. nr 99 din 23 aprilie 1919 rugându-vă să binevoiți a lua măsuri de executare.

Totdeodată se face cunoscut că tatăl lui Béla Kun se numește Kohn Moric și domiciliază în Nimigea Ungurească. El a fost internat mai înainte de Divizia 7-a însă în urma intervenției Domnului Președinte Maniu s-a ordonat Diviziei 7-a cu no. 4841 din 16.04.1919 să fie lăsat în libertate.

Rezultatul măsurilor luate rog a se raporta cât mai urgent Comandamentului.

No 5100 din 23/4/1919

D<in> O<rdin>
Șeful de stat major
General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 20

6

<1919 aprilie 24 <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Grupului de Nord să-l rearesteze pe tata lui Béla Kun, eliberat în urma intervenției lui Iuliu Maniu.
Hugues

Grupul de Nord

Am onoare a vă înainta în copie ordinul M<arelui> C<artier> G<eneral> nr. 99 din 23 Aprilie 1919, rugându-vă să binevoiți a lua măsuri pentru executare.

Totdeodată se face cunoscut că fiind informați că tatăl lui Béla Kun, anume Kohn Moric din Nimigea Ungurească a fost internat de Divizia 7-a, în urma intervenției domnului președinte Maniu am ordonat Diviziei 7-a cu no. 4841 din 16.4.1919 să-l lase în libertate.

Ca atare în orice situație s-ar găsi Kohn Moric în prezent, veți dispune luarea lui ca ostatec, pentru ca astfel să ne putem atinge țelul nostru.

Rezultatul măsurilor luate rog a mi-l raporta cât mai urgent.

D <in> O<rdin>
Șeful de Stat major
General <Panaitescu>

Urmează copia documentului nr. 4

¹ Generalul Constantin Prezan a ocupat funcția de șef al Marelui Stat General al armatei din 1 ianuarie 1917 până în anul 1920.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T. dos 35/1919, f. 21

7

1919 aprilie 24, <Sibiu>. Generalul Panaitescu, șeful de stat major al Comandamentului Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General Român despre stadiul îndeplinirii ordinului 99 din 23 aprilie 1919.

Hugues

M<arelui> C<artier > G<eneral>

La ordinul no. 99 din 23/4/919

Am onoare a raporta:

1) S-a luat măsurile necesare de executare prin Grupul de Nord a celor ordonate de D<umnea> v<oastră>

2) Comandamentul s-a interesat îndeaproape de soarta doamnei Maniu, fără însă să fi putut obține eliberarea sa.

3) Kohn Moric tatăl lui Béla Kun fusese internat de Divizia 7-a, însă domnul Maniu a intervenit personal în ziua de 14/4/919 să fie lăsat în libertate pe motivul că internarea lui Kohn Moric are o importanță politică.

D<in> O<rdin>

No. 5107 din 24.04.919

Șeful de stat major
General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 24 și 25

8

1919 aprilie 24, <Debrețin>. Grupul de Nord cere Comandamentului Trupelor din Transilvania lămuriri cu privire la localitatea Nimigea Ungurească.

Grupul de nord către C<oman>d<amen>t
Tr<upelor> din Tr<ansilvania>

La ordinul 5100 cu onoare rog a ne comunica unde se află localitatea Nimigea Ungurească și cum este scrisă pe hărțile ungurești 1/200000.

<Din> o<rdin>

Lt. col. Negulescu

no. 241/24/4/919

<În partea de jos a telegramei 2 adnotari>:

4.V. 919

Nu am asupra mea decât
dosarul zilei curente
Maior Gheorghe

919.V.3

D. Maior Gheorghe este
avertizat a-și răsfoi zilnic
mapele și a scoate la lumină
chestiunile care întâmplător
ar fi în restanță.
General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 34

9

1919 aprilie 28, <Sibiu>. Generalul Panaitescu șeful de stat major al Armatei de Transilvania cere Grupului de Nord să raporteze rezultatul ordinului nr.5100 din 23 aprilie 1919.

Hugues

Grupul de nord

Urmare la no. 5100 din 23/4/919

Rog raportați rezultatul ordinului de mai sus fiind cerut de M<arele> C<artier> G<eneral>.

D<in> O<rdin>

General Panaitescu

Nr. 5319/28.04.919

Grupul de Nord

28/4 ora 16.40

s.s. indescifrabil

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 26

10

1919 aprilie 30, <Sibiu>. Convorbire între colonelul Vasile Maxim, subșef al statului major al Comandamentului Trupelor din Transilvania și Grupul de Nord, referitoare la soarta mamei lui Iuliu Maniu.

Aici colonelul Maxim¹. D<omnu>l g<ene>ral Mărdărescu² ordonă ca să înaintați neapărat până astăseară rezultatul ordinului no. 5100 din 23/4/919, urmat de ordinul no. 5319 din 28/4/919 relativ la mama d-lui președinte Maniu, rezultatul fiind cerut urgent astăseară de M<arele> C<artier> G<eneral>.

D<in> O<rdin>

Colonel Maxim

nr.5340 din 30/4/919 ora 18.36

Sunteți aici d<omnu>le colonel ?. Aici. D<omnu>l Maniu a fost zilele trecute la Dej apoi a venit la Careii Mari [...] ³/ Degeaba-mi vorbești mie acum, dați-ne rezultatul până astăseară la ordinul dat după cum a ordonat d<omnul> general./ Am înțeles.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 31.

¹ Colonelul Vasile Maxim era subșeful Satului Major al Comandamentului Trupelor din Transilvania.

² Generalul Gheorghe Mărdărescu a fost numit comandantul armatei române din Transilvania în 11 aprilie 1919.

³ Cuvânt fără sens.

11

1919 mai 1, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Grupului de Nord informații privind stadiul negocierilor cu bolșevicii maghiari în privința soartei ostaticilor români.

Tr<ansmis> C<oman>d<a>nt Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
către Grupul de Nord

La no. 445 cu no.5100 din 23 aprilie s-a ordonat: a) ca tatăl lui Bela Kuhn să fie internat ca ostatic, b) ca comandamentul adversar să fie somat că va răspunde de viața tuturor ostaticilor ridicați în actuala retragere cum și de mai înainte fiind interesul lor a înapoia în cel mai scurt timp spre a putea trata după legile umanitare pe populația de origine ungară, trimițând persoane marcante de origine unguri ca parlamentari sau chiar din ofițeri unguri. Răspundeți detaliat la punctele a, b, c arătând cronologic măsurile luate, dacă radiogramele și câte au fost trimise și primite, ce parlamentari s-au trimis și rezultatul detaliat, arătându-se numele lor. Veți continua a face toate demersurile spre a salva viața tuturor ostaticilor români și a ne fi înapoiați în cel mai scurt timp.

C<oman>d<a>nt Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
General Mărdărescu

No. 541/1/5/919 st<il> n<ou>

12

1919 mai 1, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre conținutul ordinului 5100 din 21 aprilie 1919
Nr. 541 din 1 mai 1919

C<omandamentul> Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către Marele Cartier
General

La nr. 445, cu nr.5100 din 23 aprilie s-a ordonat:

a) Ca tatăl lui Béla Kun să fie internat ca ostatic;

b) Ca comandamentul advers să fie somat prin radiogramă sau parlamentari să înapoieze pe doamna Maniu.

c) Ca adversarul să fie somat că va răspunde de viața tuturor ostaticilor ridicați în actuala retragere, cum și de mai dinainte, fiind în interesul lor a-i înapoia în cel mai scurt timp, spre a putea trata după legile umanitare populația de origine ungară, trimițând persoane marcante de origine unguri ca parlamentari sau chiar din ofițerii unguri.

Răspundeți detaliat la punctele a,b și c, arătând cronologic măsurile luate dacă radiogramele și câte au fost trimise și primite, ce parlamentari s-au trimis, și rezultatul detaliat, arătându-se numele lor.

Veți continua a face demersurile spre a se salva viața tuturor ostaticilor români și a ne fi înapoiați în cel mai scurt timp.

Comandantul Tr<upelor> <din> Transil<ania>
General Mărdărescu.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 27 Publicat în Paul Abrudan, *Documente inedite privind desfășurarea evenimentelor politico-militare din Transilvania după adunarea națională de la Alba Iulia*, în Acta Musei Porolissensis, IX, 1985, p. 486

13

1919 mai 1, <Debrețin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania din ce cauze nu poate aduce la îndeplinire ordinul nr. 5419

Grupul de nord către C<oman>d<amen>t Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>

La ord<inul> d<umnea>v<oastră> no. 5419 din 1/5/919, am onoare a raporta:

1. Cu raportul no. 241 s-a cerut comandamentului a ne indica unde se găsește comuna Nimigea Ungurească și cum este scrisă pe hartă. La acest raport n-am primit nici un răspuns.

2. Comuna aceasta e în zona de supraveghere, diviziile având tot serviciul lor de siguranță și informații în zona de operații care era prea depărtată, iar acest comandament neavând nici pretor, nici agenți de siguranță, s-a dat ordin companiilor de jandarmi din Dej și Cluj ca să-l interneze. Rezultatul nu se cunoaște încă.

3. Comandamentul Grupului de Nord neavând telegrafie fără fir ordinul s-a comunicat diviziilor în subordine. Acestea nu au putut intra în legătură prin T.F.F cu adversarul. Parlamentari ofițeri sau intelectuali n-au voit niciunul ca să primească să meargă la gărziile roșii de care au o așa de mare oroare încât preferă a muri decât a se duce ca parlamentari. Ofițerii români ca parlamentari nu s-au putut trimite deoarece inamicul nu a fost constituit decât din bande neregulate fără un comandament responsabil cu care să se poată parlamenta și să-i comunicăm ordinul care s-a dat spre a fi comunicat comandamentului inamic.

4. Neputând trimite parlamentari și nefiind șefi responsabili nu s-a avut cui să se comunice că se face răspunzător de viața ostaticilor care au fost luați. De altfel ostaticii care s-au luat de bolșevici < din > garda roșie nu sunt numai români ci chiar cei mai mulți sunt unguri bogați. Am dispus luarea de ostatici a capilor comuniști rămași în teritoriul de curând ocupat.

C<oman>d<an>t Grup Nord

General Moșoiu¹

D<in> O<rdin> 492/1/5/919

Arh M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f.33

14

1919 mai 2, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Grupului de Nord să înceapă tratative cu bolșevicii maghiari în vederea schimbului dintre părinții lui Béla Kun deținuți de armata română și ostaticii români deținuți de trupele maghiare

370/35.

Grupului de nord

La no 492 binevoiți a cunoaște, că s-a dat ordin Comandamentului zonei de supraveghere să interneze pe Kohn Moric (tatăl lui Bela Kuhn), care locuiește în comuna Magyar - Nemegye¹.

¹ Generalul Traian Moșoiu, originar din Transilvania a ocupat în prima parte a anului 1919 funcția de comandant al Comandamentului Trupelor din Transilvania iar din aprilie 1919 comandant al Grupului de Nord.

Rog însă, ca D <umnea> voastră să luați imediate măsuri, ca unul dintre capii comuniștilor arestați (după cum arătați în raportul D<umnea> voastră sus menționat) să fie trecut peste Tisa, cu steag alb, spre a nu fi împușcat în momentul trecerii Tisei, cu comunicare din partea Comandamentului Trupelor din Transilvania, că:

- 1) Tatăl lui Bela Kuhn este internat și luat ca ostatic.
- 2) Mama domnului Maniu, femeie în etate de 76 ani, care a fost ridicată de trupele comuniste, să fie înapoiată imediat, împreună cu persoanele ce-o întovărășeau, în schimbul tatălui lui Bela Kuhn.
- 3) Să fie înapoiată toți ostaticii ridicați de trupele comuniste în momentul retragerii, precum și mai înainte, în timpul cel mai scurt, pentru a permite Comandamentului Trupelor din Transilvania, să trateze populațiunea de origine ungară din zona ocupată în conformitate cu legile umanitare cerute de dreptul internațional.

Veți ține acest comandament la curent cu această chestiune, arătând la timp și în mod amănunțit toate măsurile luate de D<umnea> voastră în sensul ordinului de față.

Comandantul Trupelor din Transilvania

General Mărdărescu

No 5493

Șef de stat major

2. 5. 1919

General Panaitescu

Arh M.Ap. M, fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 43. Ordinul de repetă la filele 44-45.

15

1919 mai 2, <Debrețin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre modul cum au fost arestate și duse la Budapesta mama și rudele lui Iuliu Maniu

Grupul nord către C<o>m<an>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>.
Bir<oul> inf<or>m<ați>

Urmare la no. 492 din 1/5 919 în ceea ce privește mama d-lui dr. Maniu avem următoarele informațiuni precise de la subl <ocotenen> Ferichiu de la Div<izia> 7: Doamna², d<omnișoa> ră³ precum și preotul Romul Erdei⁴, cumnat al d<omnu>lui dr. Maniu fiind arestați de trupele secuiești în Șimleu au călătorit într-un vagon de vite împreună cu alți deținuți români până la Er Mihalifalva, de unde apoi vagonul a fost dirijat prin Oradea Mare spre Budapesta.

Toate informațiile ce le avem asupra d<oam>nei Maniu a<u> fost date personal de ofițer d<omnu>lui dr. Maniu cu ocazia vizitei ce a făcut-o la Debrețin în ziua de 29/4 - 919

no:515

<Din> O<rdin> Șef st<at> major

din 2/5 919

Lt. colonel Negulescu

¹ Azi Nimigea de Jos.

² Este vorba de Clara Maniu.

³ Cornelia Maniu a îmbrăcat haina de călugăriță sub numele de sora Cecilia, în cadrul ordinului Surorilor Franciscane.

⁴ Romul Erdelyi era fiul Lucreției Coroianu măritată cu preotul Ioan Erdelyi din Tărărești (jud. Satu Mare). Hirotonit în 3 februarie 1918 el a funcționat ca profesor de teologie la Liceul "Simion Bărnuțiu" din Șimleu Silvaniei și a fost preot în Cehei.

Şef bir<ou> inf<ormaţi>
Maior Focşăneanu

919 v. 3

1. Se va raporta [...] ¹.
din faţă M<arelui> C<artier> G<eneral>, precum şi măsurile luate
2. Ordin Grupului de Nord să ia măsuri în sensul ultimului ordin dat .
3. Se va urmări rezultatul ordinului dat zonei de supraveghere relativ la tatăl lui Bela Kuhn.

General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 47

16

1919 mai 2 <Sibiu>. Generalul Mărdărescu cere Comandamentului zonei de supraveghere Cluj să ia măsuri ca în conformitate cu ordinul Marelui Cartier General nr. 99 din 23 aprilie 1919, să interneze pe Kun Moric, tatăl şefului guvernului bolşevic de la Budapesta.

Extra urgentă de C<oman>d<a>m<en>t Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
către Comandamentul zonei de supraveghere Cluj

În conformitate cu ord<inul> M<arelui> C<artier> G<eneral> no 99 din 23/4/919 binevoii a lua măsuri urgente pentru internarea lui Kohn Moric, tatăl lui Kuhn Bela, care domiciliază în Nimigea Ungurească (6 km vest Năsăud) pe ungureşte Nimegye Magyar² (scara 1/200.000). În cazul când numitul ar fi plecat din comună vă veţi interesa imediat şi urmări pentru a fi internat. Rezultatul cercetărilor şi al măsurilor luate de d<umnea>voastră se va raporta neîntârziat comandamentului.

General Mărdărescu

No. 5491/2/5/9 Hugues Sfetescu ora 21,15, primit Moldovan 21,15

Arh. M.Ap. N., fond 1696., C.T.T., dos. 35/1919, f. 32. Se repetă ordinul la fila 35.

17

1919 mai 3, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre ultimele informaţii în legătură cu soarta ostaticilor români precum şi asupra măsurilor luate pentru a intra în contact cu bolşevicii maghiari

Nr. 5551
din 3 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General

¹ Cuvinte indescifrabile.

² Azi Nimigea de Jos.

Urmare la raportul nostru nr. 5107 din 24 aprilie 1919,

Am onoare a raporta că în ce privește pe mama d-lui dr. Maniu, sublocotenentul Finichi (fost prizonier) din Divizia 7, dă următoarele informațiuni precise:

Doamna Maniu, domnișoara și preotul Romul Erdely, cumnat al d-lui dr. Maniu, au fost arestați de trupele ungurești în Șimleu și au călătorit într-un vagon de vite, împreună cu alți deținuți români, până la Valea lui Mihai, de unde vagonul a fost dirijat, prin Oradea mare, spre Budapesta.

Comandamentul a luat următoarele măsuri:

1) S-a dat ordin Zonei de supraveghere de a interna pe tatăl lui Kun Bela și a-l urmări, în cazul când nu s-ar găsi în satul său, Nimigea Ungurească (6 km vest Năsăud).

2) S-a dat ordin Grupului de Nord, de a timite peste Tisa pe unul din capii comuniștilor arestați de noi, pentru a le comunica:

a) Că tatăl lui Kun Bela a fost internat și luat ca ostatic

b) Că mama d-lui Maniu, care a fost ridicată de trupele maghiare să fie imediat înapoiată împreună cu persoanele ce o întovărășesc în shimbul tatălui lui Béla Kun.

c) Să fie înapoiți toți ostaticii ridicați de trupele comuniste atât în timpul retragerii, cât și mai înainte, pentru a permite Comandamentului Trupelor din Transilvania de a trata populațiunea de origine ungară, din zona ocupată în conformitate cu legile umanitare cerute de dreptul internațional.

Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 46. Publicat în P. Abrudan, *op.cit.*, p.487

18

1919 mai 6, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre arestarea și internarea tatălui lui Béla Kun

Nr.5707
din 6 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General
Urmare la raportul nr.5551 din 3 mai 1919,

Am onoare a raporta că tatăl lui Kun Bela a fost internat la Făgăraș, într-un hotel, fiind în strictă supraveghere.

Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 48. Publicat în P. Abrudan, *op.cit.*, p.487.

1919 mai 6, <?>. Comandantul zonei de supraveghere informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre arestarea lui Kun Moric.

Comand<antul> trupelor din comand<amentul> zonei
Comand<amentul> Trupelor din Transilvania.
Serviciul de stat major

La no. 5491 raportează că individul Moritz Kuhn a fost arestat de compania jand<armi> Deva¹ pe care l-a înaintat pretorului Comand<amentului> trupelor din Transilvania în ziua de 5/5 1919. Arestarea și trimiterea lui s-a făcut de compania de jand<armi> Deva² în baza ordinului telegrafic nr. 490 al Comand<amentului> Grupului de Nord. Rog ordinați dacă s-a primit individul la acel comandament.

Comandantul zonei de suprav<eghere> din Transilvania
Colonel Marinescu³

no. 674/6/5/1919

Arh. M.Ap. N., fond 1696., C.T.T., dos. 35/1919, f. 36

20

1919 mai 7, <Debrețin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre trimiterea a doi parlamentari la Budapesta pentru a cere eliberarea mamei lui Iuliu Maniu și a ostaticilor deținuți de bolșevici.

Grupul de nord către C<oman>d<amen>t Tr<upelor> Tr<ansilvania>
Bir <oul> inf<ormații>

La ord<inul> no. 5493 2/5/1919 am onoare a raporta că în ziua de 5/5/1919 s-au trimis doi parlamentari civili prin Szolnok la Comandamentul trupelor maghiare cu însărcinarea de a preda guvernului din Budapesta o notă prin care se cerea înapoierea mamei d<omnu>lui dr. Maniu și a tuturor ostaticilor în sensul ordinului d<umnea>v<oastră>.

D<in> O<rdin>
Șef st<at> major
no 720 7/5/1919 Lt. col. Negulescu
Șef bir<oul> inf<ormații>
Maior Focșăneanu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f.38.

¹ Greșit indicată localitatea. Este vorba de localitatea Dej, situată mult mai aproape de Năsăud.

² Greșit indicată localitatea. Este vorba de localitatea Dej, situată mult mai aproape de Năsăud.

³ Colonelul Ilie Marinescu, era comandantul zonei de supraveghere.

1919 mai 8, <Debrețin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre arestarea lui Kun Moric, tatăl șefului guvernului comunist de la Budapesta.

Gupul de nord către C<oman>d<amen>t tr<upelor> Bir<oul> inf<ormații>

Am onoare a raporta că compania de jandarmi Dej raportează că Kohn Moric, tatăl președintelui comuniștilor din Budapesta, Bela Kuhn, a fost arestat și trimis acelu C<omanda>ment.

no 715/8/5 919

D<in> O<rdin>
Șef st<at> major
Lt. col. Negulescu
Șef bir<ou> inf<ormații>
Maior Focșeneanu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 37.

22

1919 mai 9, <?>. Divizia 16 a înștiințează Comandamentul Grupului de Nord despre eșuarea tentativei de a începe tratative pentru schimbul ostaticilor pe la Szolnok

Comandamentul Diviziei 16 a
Nr. 862/9. V. 919

Divizia 16 a către C<omandamentul> Grupului de Nord

La ordinul no. 522 din 3. V. al Comand<amentului> Trup <elor> din Trans<ilvania> am onoare a vă raporta cum urmează:

Parlamentarii Hodossy Lajos și Mengeld Gniszter ambi<i> din Debrețin au plecat în 5/V însoțiți de subloc<otenentul> Sasu până la Szolnok. La Szolnok n-au putut trece parlamentarii dincolo de Tisa deoarece garda roșie maghiară împușcă asupra tuturor neținând cont de steagul alb, totodată au declarat comandantul trupelor noastre Reg. 3 Vânători de la Szolnok, că nu permite trecerea lipsind permisia superiorilor lui și având în vedere că ungurii împușcă asupra tuturor fără deosebire care încearcă a trece podul.

Garda roșie e și mai nedisciplinată ca mai înainte, se vorbește că trupa lor e încontinuu beată. S-au înapoiat parlamentarii la Debrețin, ei s-ar putea trimite încă pe la Tokay - Miskolcz¹, însă e probabil că vor fi reținuți de trupele cehoslovace, care de 2 zile se află în Miskolcz.

După împrejurările de acum cred că doamna Maniu, chiar dacă ar fi eliberată din Budapesta, ar întâmpina pe drum mai multe neajunsuri și pericole pe drum spre Tisa ca dacă ar rămâne deocamdată în Budapesta.

Binevoiți a decide ca să trimeată parlamentarii către Miskolcz sau să mai așteptăm

Comandamentul Diviziei 16 a

¹ Corect Miskolc.

Generalul Hanzu¹

<Sus în dreapta o rezoluție>:

- 1/ 5-919 inf. 1) Ordin Div 16 a trimite parlamentarii cu ord<in> de serviciu prin care să se roage trupele cehoslovace a se permite trecerea.
2) Prezentul raport a se înainta C.T.T. în original

Lt. col. Negulescu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919 f. 41.

23

1919 mai 10, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre trimiterea a 2 parlamentari civili la Budapesta pentru a cere înapoierea ostaticilor români.

Nr. 5885

din 10 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania

Către

Marele Cartier General

(Serviciul informațiilor)

Urmare la nr. 5551 din 3/5/1919 și 5707 din 6/5/1919,

Am onoare a raporta că s-au trimis doi parlamentari civili prin Szolnok la Comandamentul Trupelor maghiare, cu însărcinarea de a preda guvernului din Budapesta o notă prin care se cerea înapoierea mamei d-lui dr. Maniu și a tuturor ostaticilor.

D<in> O<rdin>

Șeful de Stat Major al C.T.T

General Panaitescu

Arh.M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 49. publicat în P. Abrudan, *op.cit.*, p.487.

24

1919 mai 11, <Debrețin>. Comandamentul Grupului de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre ordinul dat de a trimite parlamentari la bolșevicii maghiari, în problema ostaticilor, pe la Miskolc -Tokay

Comandamentul Grupului de Nord către
Trupelor din Transilvania

Comandament

Urmare la no 720 din 7.V. 1919 am onoarea a înainta raportul Diviziei 16 no.862 din 9.V. 1919 cu privire la executarea ordinului D<umnea>v<oastră> no 5493 din 2.V. 1919.

S-a dat ordin Diviziei 16 a trimite parlamentarii prin Tokay- Miskolcz cu ordin de serviciu prin care să se roage trupele cehoslovace a le permite trecerea spre Budapesta.

¹ Generalul de brigadă Alexandru Hanzu a fost primit în cadrul armatei din fosta armată austro-ungară printr-un decret regal din 31 ianuarie 1919.

no. 850/11 mai 1919

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
Lt. Colonel Negulescu

<Pe margine s-a notat>: "Raportul de mai sus se referă la parlamentarii trimişi pentru a cere eliberarea D-nei Maniu"; "Chestiunea a pierdut din actualitate".

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 39.

25

1919 mai 18, <Sibiu>. Notă privind familia lui Kun Bela, şeful guvernului comunist din Budapesta, precum şi domiciliul membrilor acesteia.

Notă

1. Soţia lui Kuhn Moric (tata lui Kuhn Bella) se află în Nimigea Ungurească. Se numeşte Roza Kuhn. Locuieşte cu fiica ei Irena (25 ani) nemăritată. Nu mai are alte surori.

2. Kuhn Sandor¹ fratele lui Kuhn Bella locuieşte în Cluj, fără ocupaţie. Str. Kosot² Lajos no. 22.

3. Cumnatul lui Kuhn Bella este Gall Bella (36 ani) farmacist în Maros Ujvar³ (sud Turda), însurat, are (probabil) 1 copil. Soţia trăieşte.

Gall Artur fratele lui Gall Bella, avocat în Alba Iulia (42 ani), însurat nu are copii.

919 V. 18

1. Ordin zonei de supraveghere, dacă consimt să-i trimeată sub paza Grupului de Nord, unde trebuie să sosească în cursul zilei de 21.

Dacă nu consimt să ia declaraţie în acest sens, trimiţându-le tot la Grupul de Nord la aceeaşi dată.

2. Ordin Gr<upului> de Nord în acest sens.

G<eneral> Mărdărescu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/ 1919, f. 50.

26

1919 mai 18 <Debreţin> Grupul de Nord trimite Comandamentului Trupelor din Transilvania răspunsul guvernului maghiar relativ la eliberarea mamei lui Iuliu Maniu

Gr<upul> nord către C<oman>d<amen>t tr<upelor>
<din > Tr <ansilvania>
Extraurgentă cu precădere

Am onoarea a înainta în copie răspunsul guvernului comunist din Budapesta relativ la eliberarea doamnei Maniu rugând să binevoiţi a dispoza şi a ne da ordine.

¹ Era invalid de război.

² Corect Kossuth.

³ Azi Ocna Mureş.

D<in > O<rdin>
Şef de stat major
Lt. col. Negulescu

no. 1042 din 18/5 919

Copie -traducere:
Godollo¹ 17/5 1919

Către Comandamentul Diviziei 16 a române Debreţin

La adresa d<umnea>voastră din 13 mai am onoare a vă răspunde următoarele, rugându-vă a înainta la comandamentul suprem al trupelor:

1. Comandamentul armatei înapoiază pe mama lui Maniu Iuliu cu întreg personalul ce o întovărăşeau, dacă în schimb comandamentul român eliberează tatăl internat a lui Kuhn Bela, mama lui, surorile lui şi cumnatul lui.

2. Comandamentul suprem al trupelor maghiare nu au dat nicicând în scris, nici verbal ordin trupelor sale în subordine pentru a lua ostatici cu sine, întrucât cu ocaziunea evacuării teritoriului dincolo de Tisa indivizi iresponsabili ar fi făcut astfel de lucruri, atunci Comandamentul suprem se va îngriji ca aceşti ostatici să fie căutaţi pentru a se putea reîntoarce fără împedecare la vatra lor.

3. Atât schimbul reciproc al persoanelor numite din punctul unu precum şi pentru predarea ostaticilor se va fixa data de 22 mai 1919 stil nou la ora 9 dimineaţa la podul de la Tisza Fured². Comandamentul suprem al trupelor maghiare se va îngriji de aceea, ca să se prezinte atât aparţinătorii familiei lui dr. Iuliu Maniu precum şi eventualii ostatici duşi şi până atunci aflaţi.

4. Prezentarea la pod a persoanelor de schimb se va semnaliza cu steag alb. Primiţi sincerele mele stime. Din încredinţarea comandamentului suprem. Subscriere indescifrabilă. Pentru conformitatea traducerii căpitan Vancea.

No 517/27

19/5

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919 f.52-54

27

1919 mai 19, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre propunerea bolşevicilor maghiari în privinţa schimbului de ostatici.

Nr. 6241
din 19 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General

Am onoare a transmite mai jos comunicarea primită de la comandamentul duşman cu rugămintea să binevoiţi a hotărî.

¹ Gödöllő, localitate situată aproape de Budapesta.

² Tiszafüred, localitate din Ungaria.

Art. 11 din condițiunile de armistițiu prevede pentru dușman înapoierea tuturor prizonierilor de război și ostaticilor civili, precum și a populației evacuate de trupele vrăjmașe în retragere, fără reciprocitate din partea noastră.

Înainte însă de formularea condițiilor de armistițiu, la care dușmanul n-a răspuns până acum, în scopul salvării mamei domnului dr. Maniu și în conformitate cu ordinul D<oamnei> voastre nr. 99 din 23 aprilie 1919, s-a propus comandamentului dușman înapoierea doamnei Maniu, în schimbul tatălui lui Béla Kun, internat de comandamentul român.

Astăzi, prezentându-se posibilitatea de-a salva, pe lângă doamna Maniu, și persoanele ce o însoțesc, precum și o parte dintre ostaticii luați de dușman, acest comandament este de părere a se primi propunerea comandamentului dușman, în schimbul tatălui și familiei lui Bela Kun.

Comandamentul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu
Șef de stat major al C.T.T.
General Panaitescu

nr. 6421
19/5/1919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 51. Publicat în P. Abrudan, op.cit., p.488

28

1919 mai 19, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere zonei de supraveghere ca în cursul zilei de 21 mai rudele lui Kun Béla să fie prezențe la Grupul de Nord în vederea schimbului de ostatici.

Nr.6275
19/5/1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către Zona de supraveghere

Extra urgent

Binevoți a lua măsuri ca în cursul zilei de 21 mai să se afle prezenți la Grupul de Nord și transportate sub pază următoarele persoane:

- 1) Kun Moric, tatăl lui Bela Kun, aflat în lagărul Făgăraș.
 - 2) Roza Kun, soția lui Kun Moric, cu fiica sa Irena, ambele se află în prezent în comuna Nimigea Ungurească.
 - 3) Gall Bella, cumnatul lui Kun Bella, farmacist, domiciliat în Maros Ujvaros¹ (sud Turda), împreună cu soția sa și un copil.
 - 4) Gall Arthur, cumnatul lui Kun Bella, avocat în Alba Iulia, împreună cu soția sa.
- Toți urmează a fi trimiși la Grupul de Nord, de unde vor fi expediați la Tiszafüred, pentru a fi predați, în schimbul ostaticilor, printre care se află și mama d-lui dr. Maniu, aceasta conform cererii lui Bella Kun și aprobării M<arelui> C<artier> G<eneral>.

În cazul când vreunul dintre ei nu ar accepta, se vor lua declarații în acest sens, trimițându-le la Grupul de Nord neîntârziat, până în culesul zilei de 21 mai.

Se va raporta și comandamentului de executarea prezentului ordin.

¹ Azi Ocna Mureș.

În timpul călătoriei vor fi tratați bine.

Comandantul trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh.M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 60. publicat în P. Abrudan, op.cit., p.488

29

1919 mai 19, <București>. Marele Cartier General comunică Comandamentului Trupelor din Transilvania aprobarea pentru schimbul de ostatici cu guvernul bolșevic maghiar.

M<arele> C<artier> General 1977-28/19/5-13

Extra urgent

Comand<amentului> Trup<elor> din Trans<ilvania>

La no.6241 am onoarea a comunica că se aprobă schimbul ostaticilor conform propunerii.

Șeful de stat major
G<enera>l Cihoski¹ no 1352/1915 919

<Adnotări>:

Lucrat cu No. 6273 C<omandamentul> Grup Nord și Comandamentul zonei supraveg<here>.

6275
19.05.919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 59

30

1919 mai 19, <Sibiu>. Generalul Mărdărescu informează Grupul de Nord despre aprobarea Marelui Cartier General în privința schimbului de ostatici, precum și despre ordinul dat zonei de supraveghere ca aceștia să fie prezenți în cursul zilei de 21 mai la comandamentul grupului.

Hugues

Grupul de Nord

La no. 1042

Vi se face cunoscut că M<arele> C<artier> G<enera>l cu no 1352 a aprobat schimbul ostaticilor conform propunerii .

S-a dat ordin zonei de supraveghere ca în cursul zilei de 21 mai să se afle prezenți la Comandamentul grupului, tatăl, mama și sora lui Kuhn Bela, asemenea și cei 2 cumnați ai lui, soțiile și copiii lor.

¹ Generalul de divizie Henric Cihoski a fost între anii 1918-1920 subșef de stat major în Marele Cartier General, fiind adjunctul generalului Prezan.

În cazul că vreunul din ei ar refuza să meargă, s-a dat ordin Comandamentului zonei de supraveghere a li se lua declarațiuni care vi se vor trimite D<umnea> v <oastră>.

6273 19/5/919

Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f.58

31

1919 mai 19, <Sibiu>. Telegramă a Comandamentului Trupelor din Transilvania către Marele Cartier General în care cere îndrumări cum să procedeze în urma răspunsului guvernului comunist maghiar din 17 mai 1919.

Coman<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către
Cartier General

Extra urgent

Am onoarea a transmite mai jos comunicarea primită de la comandamentul dușman, cu rugămintea să binevoiți a hotărî: art<icolul> 11 din condițiunile de armistițiu prevede pentru dușman înapoierea tuturor prizonierilor de război și ostaticilor civili, precum a populațiunei evacuate de trupele vrajmașe în retragere, fără reciprocitate din partea noastră. Înainte însă de formularea condițiunilor de armistițiu, la care dușmanul nu a răspuns până acum, în scopul salvării mamei domnului dr. Maniu și în conformitate cu ordinul d<umnea>voastre no. 99 din 23/4/919, s-a propus comandamentului dușman înapoierea doamnei Maniu în schimbul tatălui <lui> Bela Kun, internat de comandamentul român. Astăzi prezentându-se posibilitatea de-a salva pe lângă doamna Maniu și persoanele ce o întovărășeau, precum și o parte dintre ostaticii luați de dușman, acest comandament este de părere a se primi propunerea comandamentului dușman, în schimbul tatălui și familiei lui Bela Kun.

Comandamentul trupelor din Transilvania
General Mărdărescu
Șef de stat major
General Panaitescu

no. 6241 19/5/919

Copie:

Gr<upul> Nord către C<oman>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
Extraurgent cu precădere c<oman>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> și d-lui
dr. Maniu extra urgent cu precădere

Am onoare a înainta în copie răspunsul guvernului comunist din Budapesta relativ la eliberarea doamnei Maniu rugând să binevoiți a dispoza și a ne da ordine.

D<in> O<r<din>
Șef de stat major
Lt. col. Negulescu

no.1042 18/5/919

urmează apoi telegrama Comandamentului suprem maghiar din 17 mai.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 55-57

32

1919 mai <20>. Convorbire între maiorul Drouhet Eduard, șeful Biroului Informații al Comandamentului Trupelor din Transilvania și Grupul de Nord(?).

Am onoare să vă salut. Aici maior Drouhet. Vă rog dați-mi un [...] ¹ parlamentarii unguri în chestia d-nei Maniu unde se află ei în momentul de față? Din cauza greutății legăturilor am dat ordine la [...] ² pentru ducerea familiei Bela Kuhn la Debretzin. Am dat însă [...] ³ ordine căci acei care nu vor să meargă să dea declarațiuni scrise [...] ⁴ să se ducă la Debretzin. Așa că astăzi dimineața dl. general a ordonat ca și cei care nu vor să meargă, să meargă peste frontieră, trimiși în orice caz, pentru a da față cu ungurii declarațiuni că nu vor să meargă.

Am vorbit cu dl. col<onel> Marinescu în această problemă dar nu știu dacă va mai fi timpul ca până în cursul nopții <să> poată fi trimiși aceștia la Debretzin, după cum s-a cerut acum în urmă. E oare posibilă o amânare a datei de mâine ?. Puteți să o cereți că aveți T.F.F.

- Noi nu avem T.F.F. care să putem vorbi la B<u>d<apesta>.

Vom încerca însă, dar nu garantăm de rezultat.

- În orice caz am spus d-lui col<onel> Marinescu că tatăl lui Bela Kuhn va vrea sau nu va vrea să fie transportat și împreună cu el și ceilalți, vrând nevrând, de va fi timpul necesar?

- D-le colonel, dar luați urgente măsuri ca să se [...] ⁵ căci așa crede dl. general acum că este mai bine cu toate că mă tem că nu vor ajunge la timp la Debrecin. Poate găsiți vreun mijloc de locomoțiune ca să-i transportați în cursul nopții. Bine înțeles că dacă [...] ⁶ veți face în așa fel ca cel puțin actele [...] ⁷ aseară la Debretzin. Dar de tatăl lui Kuhn nu am primit raportul. Îndată cât primesc îl fac cunoscut [...] ⁸ el nu mai încape discuții el trebuie să fie trimis [...] mama d-lui Maniu.

- Și eu cred tot astfel.

- Să ne țineți în curent cu această știre.

- Da bine. Am onoare să vă salut.

- Să trăiești.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 71 -73

33

1919 mai <20> <?>. Convorbire între maiorul Drouhet șeful Biroului Informații și probabil generalul Panaitescu în problema schimbului de oștici.

¹ Lipsă în text

² Lipsă în text

³ Lipsă în text

⁴ Lipsă în text

⁵ Lipsă în text

⁶ Lipsă în text

⁷ Lipsă în text

⁸ Lipsă în text

Aici maior Drouhet. D-l.g<ene>ral Mărdărescu mi-a spus să vin [...] ¹ mai târziu cu această chestiune și o să vă deie răspunsul. voi avea grijă. În chestiunea lui Bela Kuhn d<umea>v<oastră> aveți deja vreo informație?

Roza Kun și fiică-sa și [...] ² să plece asemenea și Gal Bela cu soția și un copil. Să încheie proces verbal cu declarațiile lor. Acum te rog să ai grijă să [...] ³ mele la Predeal, cât dacă nu plec cu trenul de [...] ⁴ nu mai am alt tren.

- Dar celălalt cumnat a lui Kuhn?

- Nu am primit rezultatul și vă rog chiar să luați dispozițiuni în acest sens de urgență, pentru ca și cei care refuză și dau declarații să fie transportați odată cu tatăl lui Kuhn în fața delegaților [...] ⁵ da dar după ordinul d<umnea>voastră no. 6275 nu trebuie [...] ⁶.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 74

34

1919 mai 21, <?>. Comandamentul zonei de supraveghere informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre stadiul expedierii membrilor familiei lui Béla Kun la Comandamentul Grupului de Nord, în vederea schimbului cu ostaticii români deținuți de bolșevicii maghiari.

Urg<ent>

Coman<amentului> Trupelor Trans <ilvania> Sibiu
Zona de supraveghere 226/21.05.1919 ora 18.40

La no. 6275 raportează că șeful siguranței de stat Cluj a plecat cu automobilul la Nimigea ungurească pentru a aduce pe Roza Kun și fiica sa Irena la Cluj și de acolo să le transporte cu trenul la Comand<amentul> Grupului de Nord. Sosirea și plecarea lor din Cluj vom raporta ulterior. Gall Bela pleacă astăzi seară la Comand <amentul> Grupului de Nord fără soție, fiind bolnavă, are certificat medical. Gall Artur cu soția a plecat astăzi la ora 16 la Gr<upul> de Nord. Kun Moritz a fost trimis de lagărul Făgăraș la Comand<amentul> Grupului de Nord.

Comand <amentul> zonei de supraveghere Transilvania
Colonel Marinescu

No. 1393

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 66.

35

¹ Lipsă în text

² Lipsă în text

³ Lipsă în text

⁴ Lipsă în text

⁵ Lipsă în text

⁶ Lipsă în text

1919 mai 21, <Debrețin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre ordinul dat Diviziei 16 ca să comunice delegaților unguri prezenți la schimbul de ostatici că Gall Béla, farmacist, cumnat a lui Béla Kun, nu dorea să plece din Transilvania.

Gr<upul> de Nord către C<omandamen>t
t <upelor> <din> Tr<ansilvania> Bir<oul> inf<ormații>

Urgent

Am onoare a înainta în copie raportul companiei de jandarmi Aiud no.645 din 21.05.1919. S-a dat ordin Diviziei 16 să comunice cele raportate delegatului ungur la Tisza cu ocazia schimbului de ostatici ce se va face la 22.05.1919 dacă până atunci nu va sosi declarația în scris. Totdeodată am onoarea a raporta că tatăl lui Bela Kuhn n-a sosit cu trenul curier de azi așa că nu o să putem face mâine schimbul de prizonieri.

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
Lt. c<olone>l Negulescu

no.1193 - 21.05.

Copie:

Urgent comand<amentul> Gr<upului> nord Debrețin. Tr <ansmis> Nagyenyed¹ 635-54-21-9- Conform telegramei no.6275 Comandament<ului> trupelor Transilvaniei d-l Gall farmacist în Maros Ujvar² cumnatul lui Kuhn Bela declară că nu voieşte a merge la Budapesta fiindcă aici se află foarte bine şi nici odată nu a fost vătămat.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 64

36

1919 mai 21, <?>. Maiorul Drouhet comunică Grupului de Nord copia telegramei 1393 a Comandamentului zonei de supraveghere.

Extra urgent
a se înmâna imediat

Grupul de nord

La No. 1215

Am onoare a vă transmite copie după telegrama No. 1393 a Comand<amentului> zonei de supraveghere.

Probabil până în dimineața de 22 toți cei arătați în ea să fie la Debrețin.

Copie....

No 8299
din 21 mai 919

D<in> O<rdin>
Şef Bir <oul> informații

¹ Azi Aiud.

² Azi Ocna Mureşului.

Maior Drouhet

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 63.

37

1919 mai 21, <Debrețin>. Comandamentul Grupului de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania că membrii familiei lui Kun Béla n-au ajuns încă la Debrețin, astfel că schimbul de ostatici prevăzut pentru data de 22 mai trebuie amânat cu o zi.

Extra urgent C<omandamentul> Gr<upului> nord către
C<oman>d<amen>t Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>

Extraurgent am onoare a raporta că tatăl lui Kuhn Bela și ceilalți membri ai familiei lui n-au sosit până acum 21.05 ora 20.30 la Debrețin pentru a se face schimbul de ostatici mâine 22/5 ora 9. S-a intervenit pe lângă trupele inamice din sectorul Tisza Fured¹ pentru o amânare de 48 ore. Nu s-a primit încă răspunsul. Rog dați ordin ca ostaticii unguri hotărâți pentru schimb să fie trimiși de urgență la Debrețin.

no.1215/21.05 20/45

D<in> O<rdin>
Șef de st<at> major
Lt. col. Negulescu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 65.

38

1919 mai 22, <?>. Maiorul Drouhet informează pe generalul Panaitescu despre stadiul sosirii la Debrețin a rudelor lui Bela Kun în vederea schimbării cu ostaticii români.

Tr<ansmite> C<oman>d<amen>t<u>l tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către
Grupul de Sud pentru general Panaitescu

Am onoare a raporta că Divizia 16 comunică că mama d-lui Maniu a sosit la Tisza Fured². Ostaticii noștri n-au ajuns la Debretzin³. Cei 2 cumnați ai lui Kuhn Bela trebuiau să fi sosit azi 22 mai ora 14 la Debretzin. Tatăl lui Kuhn Bela, mama și sora lui sunt deja la Cluj și pleacă cu un tren special al unui domn ministru. Astă noapte vor fi la Debretzin. Am comunicat același lucru și Grupului de Nord pentru a lua înțelegere ca schimbul să se execute mâine.

Șeful Biroului informații
Maior Drouhet

no.6415 din
22/5/1919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 80.

¹ Corect Tiszafüred.

² Corect Tiszafüred.

³ Corect Debrecen.

39

1919 mai 22, <Cluj>. Colonelul Maxim comunică Grupului de Nord că membrii familiei lui Kun Béla vor ajunge în cursul zilei la Debrețin.

Hugues F<oarte> urgent

Grupul de Nord

Cei 2 cumnați a<i> lui Kuhn Bella vor sosi cu trenul probabil la ora 14 la Debrețin.

Kuhn Moric cu soția și fiica lor Irena pleacă azi din Cluj la ora 12 cu tren special. Vor fi astă seară în Debrețin.

No.6397 22/05.919

D<in> O<rdin>
Colonel Maxim

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 62

40

1919 mai 22, <?>. Șeful Biroului informațiilor, maiorul Drouhet înștiințează Grupul de Nord că schimbul ostaticilor nu putea avea loc decât în ziua de 23 mai deoarece familia lui Bela Kun încă nu sosise la Debrețin.

Extra urgent

Grupul de Nord

Divizia 16 raportează cu no.1200 că mama d-lui Maniu a sosit la Tisza Fured¹. Rog înștiințați Divizia 16 despre întârzierea ostaticilor care trebuie să sosească până astăseară la Debrețin.

No.6417 din 22.05.919

Zona de supraveghere raportează că cei 2 cumnați ai lui Kuhn Bella au trecut deja la Debrețin și urmează a sosi azi 22 ora 14, că tatăl, mama și sora a lui Kuhn Bella pleacă urgent azi 22 mai după amiază spre Debrețin. Ei sunt deja în Cluj. Rog luați măsuri ca schimbul să se facă mâine 23 mai ținând în același timp și comandamentul <la curent> cu această chestiune.

Șeful Bir <oului> Informații
Maior Drouhet

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 67.

41

¹ Corect Tiszafüred.

1919 mai 22 <?>. Grupul de Sud comunică generalului Panaitescu că mama lui Iuliu Maniu a ajuns la Tizsafüred, dar încă nu au sosit la Debrețin membrii familiei lui Béla Kun.

Grupul de Sud
Pentru d-l general Panaitescu

Am onoare a raporta că Divizia 16 comunică că mama d-lui Maniu a sosit la Tisza Fured¹.

Ostacii noștri n-au putut ajunge la Debrețin. Cei 2 cumnați ai lui Kuhn Bela trebuie să fi sosit azi 22 mai ora 14 la Debrețin. Tatăl lui Kuhn Bella, mama și sora lui sunt deja în Cluj și pleacă azi cu un tren special al unui domn ministru. Astă noapte vor fi în Debrețin.

Am comunicat același lucru și Grupului de Nord pentru a lua înțelegere ca schimbul să se execute mâine.

No.6415
din 22.05.1919

Șeful Biroului Informații
Maior Drouhet

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 68.

42

1919 mai 22, <Debrețin>. Divizia 16 comunică Comandamentului Trupelor din Transilvania că mama lui Iuliu Maniu așteaptă la Tizsafüred ca să fie schimbată cu familia lui Bela Kun.

F<oarte> urgent

Comand<amentului> tr <upelor> <din >
Tr <ansilvania> Div <izia> 16

Mama d-lui Maniu așteaptă în Tisza Fured² schimbul, rog imediat răspuns unde se află familia lui Kuhn Bela.

Nr.1200

D<in> O<rdin>
Șef de st<at> major
Lt. col. Pheleps

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 69.

43

1919 mai 23, <?>. Colonelul Maxim îl informează pe generalul Panaitescu despre conținutul telegramei Grupului de Nord, relativ la schimbul de ostatici din ziua de 23 mai.

C<oman>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către
Grup Sud pentru dl. general Panaitescu

¹ Corect Tizsafüred.

² Corect Tuszafüred.

Am onoare a înainta în copie telegrama Grupului de Nord no.1286 spre știință.

D<in> O<rdin>
Colonel Maxim

no.6959 23/5/919

Copie:

Grup Nord către C<omandamentul> t<rupelor> <din> T<ransilvania> Bir<oul>
inf<ormații>

Am onoare a raporta că tatăl, mama și sora împreună cu ei doi cumnați ai lui Kuhn Bela au sosit la Tisza Fured¹ astăzi 23/5 ora 7.30. Schimbul ostaticilor se va face la ora 15 deoarece mama d-lui dr. Maniu fusese retrasă aseară la bkm <?> înapoi așa ca astăzi la ora 9 care era hotărâtă pentru schimb nu s-a putut face schimbul. Comuniștii și-au cerut scuze. S-a dat ordin ca cei din familia lui Kuhn Bela care nu voiesc să treacă Tisa să fie duși pe malul drept al Tisei ca acolo să dea declarație scrisă chiar în fața delegatului ungar.

D<in> O<rdin>
Şef stat major
Lt. col. Negulescu

no.1286

<Adnotare>

919 V. 23

Nu, declarațiile vor fi făcute pe stânga Tisei, în fața delegatului ungar, în dublu exemplar și anume: unul pentru delegatul ungar și altul p<entru> C<oman>d<amentul> armatei.

s.s. indescifrabil

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 82

44

1919 mai 23, <Debrețin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania că rudele lui Béla Kun au sosit la Tiszafüred în vederea efectuării schimbului cu ostaticii români.

Grup <de> Nord către C<omandamentul> tr<upelor>
Tr <ansilvania> Bir<oul> inf<ormații>

Am onoare a raporta că tatăl, mama, sora și cei doi cumnați ai lui Kuhn Bela au sosit la Tisza Fured astăzi 23/5 ora 7.30. Schimbul ostaticilor se va face la ora 15 deoarece mama d-lui dr. Maniu fusese retrasă aseară la bkm (?) înapoi astfel că astăzi la ora 9 care era hotărâtă pentru schimb nu s-a putut face schimbul, comuniștii și-au cerut scuze. S-a dat ordin ca cei din familia lui Kuhn Bela care nu voiesc să treacă peste Tisa să fie duși pe malul drept al Tisei ca acolo să dea declarație scrisă chiar în fața delegatului ungar.

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
Lt. col. At.

Negulescu

¹ Corect Tiszafüred.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 77.

45

1919 24 mai, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania trimite generalului Panaitescu copia telegramei 1309 a Grupului de Nord.

Tr<ansmis> C<oman>d<amen>t Tr<ueplor> <din> Tr<ansilvania> către
Divizia I Vânători. Pentru dl. g<ene>ral Panaitescu

Am onoare a transmite copie a telegramei no. 1309 a Grupului de Nord.

D<in> O<rdin>
Col<onel> Maxim

no.6563, 24/5/1919 copie

<Urmează copia documetului nr. 39>

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 81

46

1919 mai 24 <?>. Colonelul Maxim îi trimite generalului Panaitescu aflat al Divizia I Vânători copia telegramei nr. 1309 a Grupului de Nord.

Divizia I Vîn<ători>
pentru dl. general Panaitescu

Am onoare a transmite copie după telegrama no.1309 a Grupului de Nord.

D<in> O<rdin>
Colonel Maxim

Nr. 6563

24/5/919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 75

47

1919 mai 24 <?>. Divizia 1 vânători trimite Comandamentului Trupelor din Transilvania, copia telegramei nr. 1309 a Grupului de Nord referitoare la schimbul de ostatici desfășurat la Tiszafüred.

Divizia I Vîn<ători> pentru d-l General Panaitescu

Am onoare a transmite copie după telegrama no.1309 a Grupului de Nord .

No.6563
24.05.919

D<in> O<rdin>
Colonel(?)

C<oman>d<a>m<en>t Gr<upului> N<ord> către
C<oman>d <a>m<en>t t<rupelor> T<ransilvania>
Bir<oul> inf<or>m <ații>

Am onoarea a raporta că astăzi 23.5.919 ora 15 s-a făcut schimbul ostaticilor la Tisza Fured¹. Au fost primiți de către sublt.Savu delegatul Div<iziei> 16, familia d-lui dr. Maniu și încă vreo 70 ostatici români și unguri. Familia lui Kuhn Bela a fost predată trupelor maghiare.

D<in> O<rdin>
Şef de st<at> major
Lt. col. Negulescu
Şef bir<ou> inf<or>m<ații>
Maior Focșăneanu
ora 6/5 24/5 1919

nr.1309
23/5. 919
<Sus adnotare>:

Inf. a se comunica D-l General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 76

48

1919 iunie 24, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General Român despre felul cum a decurs schimbul de ostatici la Tisa.

Marele Cartier General

nr.7877
24/6/1919

Am onoare a înainta alaturata corespondență din care se vede modul cum s-a făcut predarea ostaticilor schimbați între noi și guvernul comunist maghiar.

Din această corespondență se vede că atât Kun Sandor fratele lui Bela Kuhn cu familia cât și Gal Arthur, cumnatul lui Bela Kuhn cu familia, dezaprobă politica fratelui și cumnatului lor și declară că nu vor să meargă la Budapesta.

Din raportul ofițerului care a executat predarea se vede că îndeosebi Gal Arthur a refuzat să meargă la Budapesta declarând și verbal ungarilor că nu vrea să treacă Tisa, însă că aceștia l-au luat cu forța.

D<in> O<rdin>
Şeful de Stat Major
General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 83.

49

¹ Corect Tiszafüred.

1919 iunie 24, <Debrețin>. Grupul de Nord comunică Comandamentului Trupelor din Transilvania că deși Gál Artur, cumnatul lui Bela Kun a declarat că nu dorește să meargă la Budapesta, el a fost dus cu forța de către bolșevicii unguri.

Comandamentului Trupelor din Transilvania
Biroul informațiilor

Am onoare a înainta alăturata corespondență privitoare pe Gál Arthur, cumnatul lui Kuhn Bela, care deși dăduse declarație că nu voiește să meargă la Budapesta, totuși a fost luat cu forța de bolșevici, rugându-vă să binevoiți a dispune.

No.7877
24.6.919

Din Ordin
Șef de Stat major
Lt. col. Negulescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 84.

**Unpublished Documents Concerning Hostages Exchange from Tiszafüred
in 1919, May 23
(Summary)**

A less known episode concerning the historiography of 1919 is revealed by 49 documents (from among 43 unpublished), that is hostages exchange between Romanian army and Hungarian communist army, in May 23, 1919.

The exchange took place in Tiszafüred, a locality situated near Tisa river and it had as protagonists, members of first rank families from Transylvania and Hungary of that time: Iuliu Maniu, the president of the Directing Council and Kun Béla, leader of Hungarian communist government.

Național-țărănismul ca sistem de idei social-politice s-a conturat în urma fuzionării în anul 1926 a Partidului Țărănesc din Vechiul Regat cu Partidul Național Român din Transilvania. Teoria "statutul țăărănesc" ca doctrină oficială cuprindea ideea agrariană a primatului agriculturii și pe cea a unei guvernări democratice a țăărănimii¹. Între personalitățile politice importante ale național-țărănismului s-au remarcat: Constantin Stere, Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, George G. Mironescu, Armand Călinescu, Petre Andrei, Dimitrie Gusti, Constantin Rădulescu Motru.

Înainte alegerilor din martie 1922, ziarul "Satu Mare" scria despre Iuliu Maniu: "o figură măreață a Ardealului care simbolizează cinstea, înțelepciunea și energia, un luptător devotat al tuturor cauzelor drepte, un judecător imaculat pus în slujba poporului și a adevărului, un astru strălucitor al Ardealului"². În același număr al ziarului se menționa faptul că: "în urma unui accident de automobil suferit de Iuliu Maniu, șeful Partidului Național, acesta n-a mai putut fi prezent al adunarea partidului desfășurată în sala hotelului Dacia din Satu Mare, unde era așteptat cu dragoste, fiindcă fiecare cuvânt al său înfierbânta sufletele, umplea inimile de bucurie și entuziasm"³. Despre Iuliu Maniu (1873-1953) trebuie reliefat faptul că a fost unul dintre cei mai reprezentativi oameni politici ai României.

Născut în ziua de 8 ianuarie 1873, la Șimleul Silvaniei, Iuliu Maniu a studiat dreptul, din anul 1891, la Cluj, Budapesta și Viena. În anul 1897 a fost cooptat membru în Comitetul național al Partidului Național Român din Transilvania, iar în 1906 a devenit deputat de Vințu de Jos.

Iuliu Maniu a făcut parte din pleiada personalităților istorice: Gheorghe Pop de Băsești, Alexandru Vaida-Voievod, Stefan Ciceo Pop, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Ioan Suciu ș.a., care au avut un rol important în înfăptuirea unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului și Sătmăruului cu România, despre care a afirmat că reprezintă "un triumf al libertății omenești"⁴.

Începând cu 2 decembrie 1918 a fost ales în unanimitate președinte al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920). Din anul 1918, an marcat de măreața zi de la 1 Decembrie, când a avut loc Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și până în anul 1926, Iuliu Maniu a fost președinte al Partidului Național Român, iar între anii 1926-1933 și 1937-1947, președinte al Partidului Național-Țărănesc.

Iuliu Maniu a fost prim-ministru al României între: 16 noiembrie 1928-7 iunie 1930; 13 iunie-10 octombrie 1930 și 20 octombrie 1932-14 ianuarie 1933. Când ne gândim la Iuliu Maniu, când rememorăm momente și aspecte din viața și activitatea sa, ne gândim la faptul că "Iuliu Maniu aparține actului de la 1 Decembrie 1918, pregătirii și consecințelor imediate ale acestuia" așa cum consemna ziarul "Decalog" din București⁵.

Consiliul Dirigent, al cărui președinte a fost Iuliu Maniu, a urmărit primordial organizarea unei noi administrații românești în Transilvania. La 3 decembrie 1918 s-a

¹ Marin Nedelea, *Istoria României*, compendiu de curente și personalități politice, vol.II., București, 1994, p.99

² *Satu Mare*, nr.16/1922, p.1.

³ *Ibidem*, p.2.

⁴ Vasile Netea, *O zi din istoria Transilvaniei*, Editura "Țara noastră", București, 1990, p.152.

⁵ *Decalog*, nr.51/1937, p.1.

discutat la Alba Iulia problema preluării administrației locale, ordonându-se consiliilor naționale județene românești să instituie controlul asupra administrației din județele lor și să facă propuneri de persoane potrivite⁶.

Numirile de prefecți s-au făcut treptat în funcție de locul liniei de demarcație stabilită prin Convenția de la Belgrad. Localitățile din județul Satu Mare nu s-au aflat sub autoritatea directă a Consiliului Dirigent în perioada decembrie 1918-aprilie 1919, continuând să rămână sub controlul guvernului maghiar. În regiunile sălăjene, maramureșene și bihorene situația administrației s-a schimbat din luna aprilie 1919⁷.

În această lună, armata română a trecut linia de demarcație de pe Mureș pentru a se îndrepta spre Tisa, eliberând județele din nord-vestul României.

În data de 19 aprilie 1919, "în sâmbăta mare a Paștelor primele trupe române au trecut podul de peste Someș intrând în centrul orașului Satu Mare, sub comanda colonelului Ressel. La orele trei după masă a sosit la Satu Mare și generalul Lascăr Davidoglu, comandantul armatelor române din nord-vestul Ardealului"⁸.

În ziua de 22 aprilie 1919, Pirmăria orașului Satu Mare a avut prima conducere românească⁹, Augustin Ferențiu fiind încredințat de către Consiliul Dirigent în funcția de primar. Au fost numiți tribuni interimari care să răspundă și să controleze oficiile publice ale orașului.

Un moment important pentru preluarea administrației l-a constituit ședința Consiliului Național Român comitatens Satu Mare, ținută în sala mare a casei municipiului Satu Mare în ziua de 26 aprilie 1919.

Din procesul verbal¹⁰ al acestei ședințe rezultă că la punctul IV s-a discutat despre cele trei propuneri făcute pentru funcția de prefect român al județului Satu Mare: 1. Alexandru Racoți Filip, 2. Teodor Mihali și 3. Teofil Dragoș, propuneri prezentate forului competent, Consiliul Dirigent.

Legat de acest act istoric se înscrie prima vizită a lui Iuliu Maniu, președinte al Consiliului Dirigent, în județul Satu Mare, în zilele de 26 și 27 aprilie 1919, când s-a aflat la Satu Mare și Carei.

În zilele de 26-27 aprilie 1919, delagațiile Tribunalului, Camerei Avocațiale, orașului, Poștei și Telegrafului, Episcopiei catolice și Consiliului Național Român au jurat credință statului român. În data de 27 aprilie, Iuliu Maniu împreună cu prefectul Alexandru Racoți s-au dus la Carei, unde au preluat prefectura județului ai cărei funcționari în total fiind 135 și toți maghiari, în marea lor majoritate și-au oferit serviciile statului român¹¹.

Respectându-se procedura de preluare a prefecturii și a puterii publice, în prezența președintelui Consiliului Dirigent, la 19 mai 1919, Alexandru Racoți a comunicat prin două circulare că a fost investit prefect al județului Satu Mare de către Consiliul Dirigent până la reorganizarea administrației, care s-a prelungit până în noiembrie 1919. Prin urmare, la 9 noiembrie 1919 se poate socoti data încheierii procesului de reorganizare administrativă, când comunele românești din fostul județ Ugocea au fost integrate în județul Satu Mare, formând o plasă cu reședința la Halmeu.

⁶ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918-1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.92.

⁷ *Ibidem*, p.130.

⁸ *În serviciul patriei 1933-1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în județul Satu Mare*, Satu Mare, 1938, p.28.

⁹ *Ibidem*, p.29.

¹⁰ Arhivele Naționale Satu Mare, *fond Prefectura Județului Satu Mare*, dos.nr.4/1918, f.7-14.

¹¹ *Patria*, 1 mai 1919, p.3.

Al doilea moment mai puțin cunoscut al prezenței lui Iuliu Maniu în părțile sătmărene este legat de vizita regelui Ferdinand și a reginei Maria, în ziua de 25 mai 1919, la Carei și în data de 26 mai 1919, la Baia Mare¹².

Un alt moment apreciat în presa vremii l-a constituit participarea lui Iuliu Maniu, în data de 4 octombrie 1936, la Satu Mare, la Congresul Partidului Național - Țărănesc județean¹³, desfășurat și în prezența lui Ion Mihalache.

Iuliu Maniu a fost și o constantă prezență spirituală în conștiința sătmărenilor. Ziarul "Gazeta"¹⁴ consemna faptul că la Congresul de plasă Satu Mare al P.N.Ț., la care au luat parte Andrei Doboși, Ștefan Anderco, Gavril Barbul, Titu Demian, acesta din urmă caracteriza personalitatea lui Iuliu Maniu "înțeleptul și luceafărul".

În ziua de 13 februarie 1924, într-un articol închinat lui Wilson, scris de către Iuliu Maniu și publicat în ziarul "Satu Mare", se reliefa: "marele principiu al liberei determinări a popoarelor a dat acestora raze de nădejde ducând la triumf dorul de libertate și unire a neamurilor despărțite printr-un vitreg destin și hotare meșteșugite"¹⁵.

Aceste considerații urmăresc să se înscrie omagiului de a ne cinsti cele mai remarcabile personalități istorice, politice, culturale din care a făcut parte și Iuliu Maniu, trecut în neființă în 5 februarie 1953, în închisoarea de la Sighetul Marmăției.

Dezvelirea bustului "Iuliu Maniu", realizat de către sculptorul Radu Ciobanu, amplasat în Piața Libertății din municipiul Satu Mare, în ziua de 27 noiembrie 1993, precum și acordarea numelui Liceul "Iuliu Maniu" din 24 aprilie 1997, fostului Grup Școlar de Construcții Mașini din municipiul Carei, ce funcționează în clădirea vechii Prefecturi a județului Satu Mare, unde a fost primit Iuliu Maniu, în 27 aprilie 1919 și amplasarea unei plăci comemorative cu efigia lui Iuliu Maniu au reprezentat manifestări de trecere în eternitate a numelui și memoriei lui Iuliu Maniu.

¹² Romul Boilă, *Consiliul Dirigent*, în "Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928", vol.I, Cultura Națională, București, 1929, p.101.

¹³ În serviciul patriei..., p.72

¹⁴ *Gazeta*, 21 aprilie 1936, p.1.

¹⁵ *Satu Mare*, 13 februarie 1924, p.1.

Token About Iuliu Maniu's Passing (1873-1953) in Satu Mare Region (Summary)

Iuliu Maniu was one of the greatest political personality from Romania.

Since 1918, December 2 he was the chairman of the Directing Council of Transylvania(1918-1920). Since 1918, year marked by the grandiose day of December 1-st, when it took place the National Assembly from Alba Iulia and until 1926, Iuliu Maniu was chairman of the National Romanian Party, and between 1926-1933 and 1937-1947 chairman of the National Peasant Party.

Iuliu Maniu visited Satu Mare and Carei in 1919, April 26-27, when local authorities pledged loyalty to the Romanian state. Also, in 1919, May 25, he was in Carei town, with the occasion of king Ferdinand and Queen Maria's visit and, in 1936, October 4, to County Congress of National Peasant Party, in Satu Mare town.

Figuri ilustre sătmărene (IV)
Dr.OCTAVIAN ARDELEAN
(1899-1974)

Claudiu Porumbăcean

Ani de-a rândul elita românească din zona Sătmarului a rămas în uitare, fie din motive politice dar și din oarecare indiferență istorică. Dacă în perioada interbelică județele învecinate și-au trecut la loc de cinste personalitățile¹, Sătmarul nu s-a bucurat de o asemenea atenție. Cu mici excepții (Vasile Lucaciu, Aurel Popp) personalitățile românești din acest județ (deloc puține) nu au fost prezentate cititorilor decât, poate, la nivelul unor spontane articole de presă. Lăudabilă este totuși apariția unei lucrări în limba maghiară în perioada interbelică ce face o sinteză a personalităților maghiare marcante din zona Ardealului, incluzând chiar și nume românești, printre care și sătmăreni².

Din aceste motive și nu numai, în urmă cu doi-trei ani s-a lansat acest ciclu de studii intitulat "Figuri ilustre sătmărene" care astăzi a ajuns la numărul IV și care sperăm să continue cât mai mult și de ce nu, în scurt timp să fie completat cu o carte dedicată acestor mari nume care au făcut atâta cinste Sătmarului de altă dată.

De această dată ne-am decis să prezentăm în paginile acestei prestigioase reviste pe OCTAVIAN ARDELEAN, cu atât mai mult cu cât în anul 1999 aniversăm o sută de ani de la nașterea sa.

Una din cele mai reprezentative personalități ale vieții medicale și politice sătmărene, dr. Octavian Ardelean s-a născut la 24 septembrie 1899 în localitatea Negrești, județul Satu Mare și este fiul lui Demetriu Ardelean și Maria Kocsis³. A absolvit liceul și examenul de bacalaureat la Seghedin, urmând Facultatea de medicină la Budapesta, București și Cluj⁴ și un stadiu de studii și practică medicală la Paris, Londra și în Suedia, pentru specializare în radiografie⁵. Începând cu anul 1922 va practica medicina în Satu Mare, devenind medic al Spitalului orașenesc, apoi medic primar, șeful secției de radiologie și chiar director al acestui spital.

În ceea ce privește activitatea politică, Octavian Ardelean a făcut parte din Partidul Național Liberal filiala Satu Mare (primul partid liberal din Transilvania, înființat în anul 1919), fiind unul dintre liderii locali și un reprezentant de marcă al acestuia. A făcut parte din delegația permanentă a PNL organizația județului Satu Mare, în anul 1928 a fost ales secretar general al organizației locale⁶, pentru ca la Congresul partidului din 30 mai 1935 să devină secretar general al PNL, atât la nivel județean cât și la municipiu⁷.

Perioada de apogeu a carierei sale politice este marcată de numirea sa în funcția de prefect al județului Satu Mare în intervalul 20 aprilie 1935 - 29 decembrie 1937⁸. Este o

¹ Vezi pe larg Ioan Ardelean Senior, *Oameni din Sălaj*, Zalău 1938

Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Oradea 1936

idem, *A doua carte despre oameni din Bihor*, Oradea 1979

² *Erdély Monografia (Monografia Ardealului)*, sub redacția lui Várady Aladár și Berey Géza, Ed.Gloria, Satu Mare, f.a. pe larg

³ Arhivele Naționale Satu Mare (în continuare ANSM), *Colecția de registre parohiale de stare civilă*, reg.nn.1011, f.125, poz.81.

⁴ *Erdély Monografia*, p.601

⁵ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetare*, Ed.Cugetarea, Georgescu Delafras, 1940, p.46.

⁶ "Gazeta Sătmarului", nr.1/10 oct.1928.

⁷ Tankoczi Gyula, *Satu Mare Város Képes Tükre (Oglinda orașului Satu Mare)*, Satu Mare, f.a., p.141

⁸ *În serviciul patriei*, Prefectura Satu Mare, 1937, p.91

perioadă de maximă dezvoltare a județului Satu Mare, cu realizări de excepție în toate domeniile vieții social- economice, politice, administrative și culturale. Se construiesc edificii de marcă pentru acest județ (Palatul Prefecturii - actualul Muzeu Județean, Biserica Greco-catolică și cea ortodoxă din orașul Satu Mare, Aeroportul Satu Mare, Statuia lui Vasile Lucaciu, Spitalul din Negrești ș.a.)⁹, ele dăinuind și astăzi, fiind considerate, pe bună dreptate, poate cele mai reprezentative împliniri de pe meleagurile sătmărene. De altfel, întreaga activitate a Prefecturii Satu Mare în perioada 1934 -1937 este prezentată (spre bucuria istoricilor) în lucrarea "În serviciul patriei", o adevărată dare de seamă în fața istoriei, scrisă din inițiativa prefectului Octavian Ardelean.

Trebuie adăugat faptul că Octavian Ardelean a făcut parte din conducerea mai multor instituții sociale și culturale, a publicat o serie de studii în reviste de specialitate, iar pentru meritele sale deosebite a fost distins cu mai multe ordine și decorații: "Coroana României" în grad de ofițer, "Meritul Sanitar" clasa I¹⁰, Marele Ordin Cehoslovac "Leul Alb" în grad de comandor¹¹ ș.a.

Vicisitudinile istorice ale anului 1940 îl obligă la refugiu, ajungând în cele din urmă la Ploiești, unde se va și stabili. Evenimentele petrecute după 1944 îl fac să înțeleagă că întoarcerea la Satu Mare nu mai are nici un rost, mai ales că noile autorități comuniste i-au confiscat averea și imobilul deținut pe strada Gheorghe Doja nr. 9¹². Așadar, Octavian Ardelean decide să rămână la Ploiești (unde se va și căsători) până la trecerea în neființă, survenită la 30 mai 1974, la venerabila vârstă de 75 de ani.

Pentru ceea ce a făcut atât în plan politic, medical cât și administrativ și pentru marile realizări pe care le-a lăsat posterității, admirate și astăzi, numele lui Octavian Ardelean va rămâne o permanență în istoria Sătmăruului și a PNL.

⁹ ANSM, *fond Prefectura Județului Satu Mare*, dos.nr.55/1940, f.25-63.

¹⁰ *Erdély Monografia*, p.601

¹¹ *În serviciul patriei*, p.273.

¹² ANSM, *fond Primăria municipiului Satu Mare*, dos.nr.7/1950, f.5.

Great Personalities from Satu Mare (IV)
Dr. Octavian Ardelean (1899-1974)
(Summary)

Born in September 24, 1899 in Negrești, the county of Satu Mare, dr. Octavian Ardelean has graduated medicine in Budapest, Bucharest and Cluj. He got specialised in radiography in Paris, London and Sweden. He practises medicine at the hospital in Satu Mare as a chief doctor.

On the political level, he was one of the leaders of the Liberal Party in Satu Mare and he was the prefect of the county between April 1935 - December 1937, period in which the Satu Mare county knows the greatest development in its whole history.

He died in Ploiești on the 1974, May 30.

Dr. Octavian Ardelean
(1899-1974)

O personalitate sătmăreană a perioadei interbelice: Jakabffy Elemér - Activitate politică și culturală

Szöcs Péter Levente

Introducere

Cariera și opera unei personalități atât de complexe și multilaterale, ca Jakabffy Elemér, este foarte greu de prezentat în cadrul unei singure lucrări de asemenea proporții. Anumite aspecte ale activității lui ar merita o cercetare mai amplă a cărei rezultate, probabil ar depăși mărimea unui volum. Limitele biografice ale acestui om de cultură, politician, redactor de reviste, personalitate publică, expert în problemele minorităților pe plan european, se încadrează între 1881-1963, acoperind în timp Monarhia Austro-Ungară, România interbelică, Ungaria hortistă și România comunistă. Schimbările zbuciumate și transformările majore intervenite în spațiul Sud-Est European, în acest interval, marchează profund personalitatea, cariera și viața lui Jakabffy Elemér. Biografia lui este într-un fel oglinda acestor mutații sociale, economice și politice.

Ce îndeamnă cercetătorul de azi, în afara complexității și bogăției acestei vieți, la o investigare specială? Desigur o carieră remarcabilă și interesantă, reprezintă o temă abordată cu predilecție, dar în cazul nostru avem de a face cu posibilitatea de a găsi răspunsuri la întrebări legate de viața politică interbelică, activitatea internă și externă a Partidului Național Maghiar și cultura minoritară din Transilvania în perioada respectivă. Jakabffy Elemér este un personaj care marchează puternic toate aceste probleme. Astfel, elucidând realitățile legate de viața lui, obținem răspunsuri și la întrebările schițate mai sus.

În cazul lui Jakabffy Elemér avem de a face cu o situație norocoasă, adică cu un fenomen destul de rar. Fiind jurist de profesie și având în sânge preocuparea față de păstrarea memoriei faptelor și evenimentelor, a scris cu o răbdare extraordinară un jurnal destinat în primul rând familiei și urmașilor¹. Acest jurnal în ciuda atâtor schimbări și peripeții s-a păstrat în proprietatea familiei, reprezentând un izvor de neprețuit pentru cercetătorii acestui domeniu.

Jurnalul a fost scris în limba maghiară și este împărțit în fascicule. Metoda de redactare am putut-o reconstitui din relatările fiului său. Jakabffy Elemér a notat cu mâna, într-un caiet, evenimentele de zi cu zi. Asemenea caiete s-au păstrat până astăzi, numai că numărul lor este foarte redus și informația transmisă face referire, în majoritatea cazurilor, la perioada de după cel de-al II-lea război mondial. Pentru o perioadă de trei-patru ani, caietele au fost adunate și însemnările cuprinse în ele au fost redactate în fascicule bătute la mașină și legate într-o formă bibliofilă. Jakabffy Elemér a urmărit mai multe criterii de redactare. În primul rând a grupat informațiile potrivit naturii lor, astfel a creat o serie de fascicule care fac referiri exclusiv la evenimentele familiare; o altă categorie de fascicule tratează activitatea politică, pentru ca în cea de a treia colecție să se facă referiri la activitatea conferinței minorităților de pe lângă Societatea Națiunilor. În cadrul acestor serii de fascicule tematice evenimentele sunt ordonate cronologic.

Astfel, memoriile au mai multe fascicule, dar numărul exact al acestora nu l-am putut stabili, în primul rând datorită pierderii parțiale a acestora în timp. Odată cu instaurarea comunismului în România, Jakabffy Elemér a devenit "persona non grata" în

¹ Informațiile referitoare la păstrarea și soarta manuscrisului, precum și intențiile scriitorului au fost obținute de la fiul lui Jakabffy Elemér, Jakabffy Lóránd, pensionar cu domiciliul în Satu Mare, căruia îi transmitem și pe această cale mulțumirile noastre pentru ajutorul acordat.

ochii noilor oficialități. A fost mutat cu domiciliul forțat în Satu Mare, neavând posibilitatea de a salva nimic din bunurile mobile, aici încadrându-se și arhiva personală, din care făceau parte și jurnalele. În anii "exilului" Jakabffy Elemér, retras din viața publică, a încercat să reconstitue seria memoriilor pierdute și a scris, în acest sens, un nou șir de fascicule, completat cu evenimentele de după 1944. La o vizită a lui Jakabffy Lóránd, fiul lui Jakabffy Elemér, în casa natală, a fost descoperit, accidental, un număr de fascicule, în original, din memoriile redactate de tatăl său. Materialele amintite se găseau în depozitul Cooperativei Agricole de Producție din Zăgujeni. Astfel putem reconstitui forma inițială a jurnalelor.

O parte a caietelor se referă la istoria și viața familiei. Primul caiet, care prezintă un interes deosebit pentru noi, tratează activitatea lui Jakabffy Elemér înainte de 1918. Cu activitatea politică a personajului amintit, din perioada interbelică, se ocupă trei caiete din seria memoriilor originale, precum și un fascicol din cele redactate după 1949. La acestea se mai adaugă un caiet care tratează separat participarea lui la Conferințele Minorităților de la Geneva și unul care se ocupă cu activitatea acestuia în cadrul Partidului Național Maghiar.

Aceste cinci caiete constituie principala noastră sursă informativă, completată de seria revistelor "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară] și *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin] precum și discursurile parlamentare din epocă. Prin valorificarea acestor izvoare dorim să oferim o imagine generală asupra activității politice a lui Jakabffy Elemér și în același timp să completăm răspunsurile la întrebările formulate anterior. Acest demers se impune cu atât mai mult cu cât arhiva centrală a Partidului Național Maghiar s-a pierdut, fapt care ridică valoarea altor izvoare informaționale, dedicate acestui domeniu.

De altfel, personalitatea lui Jakabffy Elemér, odată cu eliminarea lui din viața politică s-a dat uitării. În istoriografia postbelică, atât română cât și maghiară, apare tot mai rar, și atunci numai în calitate de redactor al revistei "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară]. Încercările modeste din anii 70, menite a reevalua rolul și personalitatea sa, sunt departe de a oferi o imagine obiectivă și exhaustivă. Așadar este necesară cercetarea temei în vedrea umplerii acestui gol istoriografic.

Activitatea politică a lui Jakabffy Elemér în perioada interbelică

Familia Jakabffy este originară din sudul Banatului, obținând statutul de nobil de la Maria Theresa, în jurul anilor 1780, atunci când Granița Militară este desființată și reorganizat comitatul Caraș (1779)².

Tatăl, Jakabffy Imre, este vicecomite de Caraș-Severin din anul 1880, iar mai târziu comitele aceluiași județ. Este membru fidel al partidului liberal al lui Tisza István, pe care-l reprezintă și în parlament, devenind și secretar de stat³. Astfel, Jakabffy Elemér se naște într-o familie cu tradiții politice. Coloratura conservatoare-liberală, tipică elitei politice a Regatului Ungar din acea vreme, precum și atitudinea promonarhistă a tatălui, marchează puternic personalitatea fiului, care devine adept al aceluiași principii.

După absolvirea facultății de drept la Universitatea de la Budapesta, tânărul Jakabffy Elemér își începe activitatea ca avocat la Lugoj⁴. În același timp, în calitate de

² Mikó Imre, *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség* [Jakabffy Elemér și revista "Minoritatea Maghiară"], în *Korunk*, 1973, nr. 8, p. 1197.

³ Balogh Edgár, *Lugosi örökség* [Moștenirea din Lugoj], în: *Mesterek és kortársak* [Maeștrii și contemporanii], București, 1974, p. 472.

⁴ Mikó, *op. cit.*, p. 1198.

moșier în Zăgujeni, este confruntat cu problema sărăciei agricultorilor zilieri, aflați în slujba marilor moșieri. În special este acută problema pensiilor de bătrânețe și de invaliditate. Astfel, el, ca moșier, propune, în prima sa lucrare, apărută în 1904⁵, chiar contrar intereselor sale, constituirea unui fond de pensii pentru acești agricultori, înființat prin contribuțiile moșierilor, raportat la mărimea suprafețelor stăpânite și la numărul angajaților.

În anul 1910 devine deputat în circumscripția Bocșa, sub culorile Partidului Național al Muncii, condus de Tisza. Ca tânăr debutant face parte din gruparea promotoare a ideologiei neoconservatoare, numită ironic de către opoziție "puii de leu a lui Tisza".

Datorită tradiției familiare, Jakabffy Elemér devine, în pragul primului război mondial, consilierul lui Tisza în problemele minorităților⁶. Într-adevăr este predestinat pentru această funcție, cu atât mai mult cu cât mediul multietnic al Banatului i-a dat posibilitatea de a înțelege problema celuilalt și de a fi deschis la valorile altor naționalități. De la tatăl său, Jakabffy Elemér moștenește câțiva prieteni de familie din rândul românilor. Între aceștia se numără și Emanuil Gojdu, predecesorul tatălui său în funcția de comite al Caraș-Severinului și membrul judecătoriei supreme; deputatul Vinchentie Babeș, tatăl lui Victor Babeș; membrii familiei Mocsonyi (Mocioni)⁷, etc. Este coleg de școală și prieten pe viață cu Caius Brediceanu, viitorul ministru al afacerilor transilvănene în guvernul lui Tache Ionescu, în perioada 1921-1922, cunoscându-l foarte bine și pe Petru Groza, pe linie juridică⁸.

În calitate de consilier pe problemele minorităților, asistă la tratativele duse de Tisza cu Partidul Național Român în timpul primului război mondial. El redactează textul propunerii legislative care vizează satisfacerea unei părți din cerințele românilor transilvăneni. Tisza cu această inițiativă a vrut să ajungă la un compromis între scopurile naționale românești și opoziția conservatoare maghiară, condusă de Apponyi Albert și Bethlen István⁹.

În cursul războiului participă activ la dezbaterile parlamentare referitoare la dreptul de vot. În această problemă importantă, care ținea în febră toată viața politică maghiară, implicând și organizațiile minorităților etnice, Jakabffy Elemér adoptă o direcție liberală, ajungând chiar în contradicție cu Tisza, care vroia să ajungă la un compromis între conservatori și radicali. Jakabffy Elemér dorea ca dreptul de vot și eligibilitatea să fie extinse la toți cetățenii de peste 24 de ani, care au satisfăcut studiile obligatorii (6 clase elementare). Participând activ în discuțiile politice, adună și redactează discursurile comisiei parlamentare care dezbate proiectul de lege privind alegerile parlamentare, publicându-le într-un volum¹⁰.

Ultima funcție a lui Jakabffy Elemér în Monarhia Austro-Ungară este aceea de membru în comisia comună de politică externă, de unde demisionează în cursul evenimentelor din octombrie 1918, întorcându-se acasă la Lugo¹¹.

⁵ Jakabffy Elemér, *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* [Ce trebuie să facem în privința rezolvării problemei zilierilor agrari?], Budapest, 1904.

⁶ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 1201.

⁷ Balogh Edgár, *op. cit.*, p. 474.

⁸ Mențiuni apar în memoriile aflate în manuscris în proprietatea familiei: *Adatok családunk történetéhez* [Date pentru istoria familiei noastre], (în continuare *Memorii*), partea XI, pp. 21-2. "Prietenia" cu Petru Groza a fost vitală pentru familie, deoarece în două rânduri aceasta-i poate mulțumii supraviețuirea sa. Astfel, cu ocazia reformei agrare din 1920, prin intervenția lui Groza, atunci ministru însărcinat cu afaceri transilvănene, nu a fost confiscată moșia; iar cu ocazia deportărilor din anii 1948-49, primul ministru Petru Groza, dă posibilitate familiei de a se muta la Satu-Mare.

⁹ Textul inițiativei legislative v. în *Parlamentari Napló* [Jurnal Parlamentar], XIII, martie 1914, p. 415.

¹⁰ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 1204.

¹¹ *Ibidem*.

Încercând o imagine de ansamblu asupra acestui început de carieră vom sublinia faptul că este una foarte reușită pentru un politician de numai 37 de ani. Chiar dacă aparține națiunii majoritare, Jakabffy Elemér dă dovada sensibilității față de minoritățile etnice, politice, și sociale. Programul oferit de el, din poziția națiunii majoritare, pentru rezolvarea problemelor minorităților, este baza cerințelor ce vor fi urmărite mai târziu de pe poziții minoritare. Moștenirea ideologică și politică a familiei determină culoarea politică de neoconservator-liberal, precum și orientarea spre partidul în care își desfășoară activitatea. Tocmai acest lucru a făcut ca și în perioada interbelică opinia lui despre guvernarea și politica lui Tisza, să fie mai optimistă și mai favorabilă decât aceea a majorității¹².

Atitudinea față de minorități face plauzibil paralelismul dintre el și Mocsáry Lajos, chiar dacă Jakabffy Elemér face parte dintr-o generație mai tânără, întrucât baza lor ideologică de acțiune este comună.

Marea Unire din 1 decembrie 1918 a fost urmată de o perioadă de pasivitate politică din partea maghiarimii din România. Jakabffy Elemér petrece acest răstimp în Lugoj sau pe moșia sa din Zăgujeni. Desființează biroul de avocat și se ocupă numai de administrarea propriei moșii¹³.

Prima funcție publică, și în același timp cea mai onorantă pentru el¹⁴, a fost președinția consiliului laic al parohiei romano-catolice din Lugoj, pe care o îndeplinește până la 1933. Funcțiile laice în biserică erau foarte importante în această perioadă, deoarece dispuneau de administrarea școlilor susținute de confesiunea respectivă, precum și de averea bisericească destul de substanțială. În această perioadă începe și cariera jurnalistică. Asociindu-se cu Sulyok István, redactează revista *Krassó Szörényi Lapok*. [Pagini din Carș-Severin]. Articolele sale consemnează fidel evenimentele petrecute în perioada interbelică¹⁵.

Primele mișcări politice ale minorității maghiare vizau constituirea unei organizații maghiare, care trebuia să reprezinte toate păturile și conceptele politice ale comunității maghiare. Dar divergențele de opinii n-au făcut posibilă constituirea acestei formațiuni. S-au cristalizat astfel două centre de partid, unul care era mai radical și urmărea încorporarea politică a micilor industriași și țărani și altul mai conservator, care dorea continuarea tradițiilor politice austro-ungare, menținând politica exclusiv în mâna elitei. S-a format astfel Partidul Popular Maghiar și Partidul Național Maghiar. Totuși s-a impus o unitate de acțiune, deoarece statutul minoritar a determinat ca cele două partide să aibă programe aproape identice. Astfel, s-a ajuns la 28 decembrie 1922 la unificarea celor două partide pentru a realiza, măcar din punct de vedere politic, proiectul Uniunii Maghiare¹⁶.

Jakabffy Elemér participă din primele momente, atât la organizarea filialelor locale ale Uniunii Maghiare, cât și la dezbaterile dintre cele două curente. Conduce în județul Carș-Severin campania electorală a Uniunii, din martie 1922. Înfrângerea suferită la aceste alegeri îndeamnă politicienii maghiari la realizarea fuziunii celor două formațiuni maghiare. Jakabffy Elemér participă la ședința de întemeiere a Partidului Național Maghiar, din 28 decembrie 1922, având un referat privind problemele legate de reforma agrară. Este

¹² Balogh Edgár, *Figyelemre méltó örökség* [O moștenire remarcabilă], în *Korunk*, 1969, nr. 10., p. 1167.

¹³ *Memorii*, XI, pp. 3-4

¹⁴ *Ibidem*., p. 5.

¹⁵ v. în *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Carș-Severin], 1922, nr. 88-104 și 1923, nr. 1-36.

¹⁶ Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története. 1918-1940* [Douzeci și doi de ani. Istoria politică a maghiarilor din Transilvania 1918-1940], Budapest, 1941, p. 40.

ales ca vicepreședinte al partidului și președinte al Comisiei de Drepturi Minoritare, însărcinat cu supravegherea organizațiilor de partid din Banat¹⁷.

O parte deosebit de interesantă a jurnalului este cea care face referiri la desfășurarea ceremoniilor de încoronare din 1 decembrie 1922 de la Alba Iulia. Este invitat la ceremonie, recunoscut fiind ca o personalitate marcantă a vieții politice de dinainte de 1918, precum și prin influența sa în cadrul bisericii romano-catolice. Brătianu, prin invitarea lui și a numeroaselor personalități ale vieții politice maghiare, dorea să demonstreze legitimitatea încoronării, care prin participarea invitaților maghiari s-a și îndeplinit¹⁸.

Participă activ, în continuare, la activitatea Partidului Național Maghiar. Ca vicepreședinte este referentul problemei de învățământ la convenția extraordinară din mai 1923, desfășurată la Târgu Mureș. Cu această ocazie participanții au hotărât ca în cazul în care nu era rezolvată problema învățământului minoritar, să facă apel la Societatea Națiunilor. A avut loc o luptă crâncenă între orientările din partid. Aripa condusă de Bernády György propunea apropierea de Partidul Liberal, aflat la guvernare. O altă grupare a dorit alianța cu Partidul Național, condus de Maniu, și a treia, din care făcea parte și Jakabffy Elemér, era adepta apelării la Societatea Națiunilor¹⁹.

Totuși, ideile liberale, precum și simțul "realpolitic", îl îndeamnă pe Jakabffy Elemér la o încercare de a găsi compromisuri între viața politică românească și dezideratele naționale maghiare. Astfel, mediază încercările de apropiere între guvernul liberal și Partidul Național Maghiar, participând la discuții cu subsecretarul de stat Gh. Tătărescu. Acest fapt a stârnit numeroase controverse, atât în sânul partidului cât și în presă, majoritatea elitei politice maghiare neacceptând compromisuri care nu garantau drepturile minoritare. Jakabffy Elemér a fost atacat în mai multe rânduri, dar acest fapt nu a adus retragerea lui din viața publică, ci, mai mult, a dus la formarea unei grupări liberal-radicală în cadrul Partidului Național Maghiar²⁰.

- Aceste controverse în jurul lui Jakabffy Elemér l-au determinat pe acesta să nu accepte candidatura la funcția de președinte al Partidului Național Maghiar, după moartea lui Jósika Sámuel. Datorită eșuării apropierei de Partidul Liberal, el adoptă calea apelării la Societatea Națiunilor. Astfel, în cursul lunilor ianuarie-februarie 1925, organizează și pregătește petiția privind cauza coloniștilor expropriați din Banat²¹.

În august 1925 este organizată Secția de Minorități și Istorie a Partidului Național Maghiar, al cărui președinte a fost ales Jakabffy Elemér, datorită activității de redactor al revistei "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară]. Această organizație s-a ocupat de evoluția problemei minorităților pe plan European, propunându-și să aducă noi date în vederea stabilirii politicii minoritare a partidului. În primii ani activitatea s-a mărginit numai la strângerea datelor. Ulterior, prin această secție, Partidul Național Maghiar va participa la conferințele minorităților europene pe lângă Societatea Națiunilor. În cursul anilor 30 Jakabffy Elemér, prin intermediul noii secții, a organizat dezbateri și simpozioane publice pentru popularizarea problemelor cercetate, precum și a face cunoscut politica partidului în domeniul dreptului minoritar²².

¹⁷ *Memorii*, XI, pp. 13-5.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 16-20.

¹⁹ *Ibidem*, XIV, p. 11.

²⁰ *Ibidem*, pp. 8-10.

²¹ *Ibidem*, p. 11.

²² *Ibidem*, p. 22.

În cursul anului 1926 Jakabffy Elemér este ocupat cu pregătirea alegerilor locale și generale. Participă activ la încheierea unei noi convenții cu partidul lui Averescu, pe baza alianței semnate la Ciucea în 1923. Astfel, pentru prima dată, reprezentarea Partidului Național Maghiar în Parlament era proporțională cu ponderea populației maghiare din România²³. Jakabffy Elemér nu acceptă să candideze la nici o circumscripție, deoarece este încă adeptul unei apropieri de liberali, fiind implicat și în redactarea revistei, ceea ce nu-i permitea să fie departe de Lugoj²⁴.

O implicare mai activă în campania electorală a adus anul 1927, atunci când Partidul Național Maghiar, împreună cu Partidul German, a creat blocul electoral minoritar. Convenția de bază a acestui bloc prevedea, în vederea asigurării proporționale a reprezentării minorității germane, ca deputații maghiari, aleși în Arad și Târnava Mică, să renunțe la mandat în favoarea candidatului german²⁵. Această problemă delicată a fost rezolvată în județul Arad prin sacrificiul de sine a lui Jakabffy Elemér, care a considerat că prestigiul său va fi un garant suficient în vederea unei reușite electorale. Electoratul maghiar din Arad a acceptat, cu oarecare regret, renunțarea lui Jakabffy Elemér dar a rămas fidel Partidului Național Maghiar. Extremiștii maghiari și români au lansat critici aprigi la adresa lui, dar în același timp a fost câștigată încrederea și prețuirea germanilor²⁶.

O nouă candidatură la mandatul de deputat al lui Jakabffy Elemér au adus alegerile din 1928. Până în acest moment divergențele între Partidul Național Maghiar și Partidul German s-au adâncit. Cea mai nevalgică a fost problema șvabilor din Sătmar, unde Partidul German, cu sprijinul autorităților locale, a promovat o puternică politică de regermanizare. Aceste contradicții a dus la ruperea Blocului Minoritar creat în vederea câștigării alegerilor din 1927. Partidul Național Maghiar a decis participarea la noile alegeri cu liste proprii. Acest fapt a fost cu atât mai mult accentuat cu cât tatonările de alianță cu partidul lui Maniu au eșuat²⁷.

Jakabffy Elemér cu această ocazie a acceptat candidatura din considerente principiale. A crezut că participarea lui va aduce voturi suplimentare la listele partidului, în plus participarea independentă a Partidului Național Maghiar în viața politică românească reprezenta un ideal adoptat și de el²⁸. A fost ales ca deputat în județul Trei Scaune, după o campanie deosebit de activă, plină cu mitinguri electorale. Cu această ocazie Jakabffy Elemér a avut prilejul să ajungă în contact direct cu problemele alegătorilor de rând și să observe și în practică viața minoritară²⁹.

Participarea la lucrările parlamentului nu a fost deosebit de intensă. În primul rând considera că redactarea revistei, participarea la conferințe internaționale, precum și conducerea secției de Minorități și Istorie sunt probleme mult mai importante ca participarea în luptele cotidiene ale Camerei. Pe parcursul acestui mandat (1928-1931) a redactat o singură Comunicare în privința coloniștilor din Banat, în schimb a fost foarte activ la lucrările comisiilor, contribuind cu experiența juridică și politică, la formarea numeroaselor proiecte³⁰. Astfel a participat la pregătirile proiectului de lege privind reforma administrației locale, precum și la dezbaterile privind ratificarea Concordatului cu Vaticanul. Fiind o personalitate de prestigiu, de altfel credincios catolic, avea influență

²³ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 60.

²⁴ *Memorii*, XIV, p. 28.

²⁵ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 71.

²⁶ *Memorii*, XIV, p. 34.

²⁷ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 86.

²⁸ *Memorii*, XV., p. 3.

²⁹ *Ibidem*, p. 5.

³⁰ *Ibidem*, p. 7.

considerabilă în biserica romano-catolică. Astfel a fost exponentul nemulțumirilor acestei biserici față de pierderile suferite în urma semnării Concordatului, continuând o polemică aprigă în presă cu Onisifor Ghibu³¹.

Acești ani au fost deosebit de activi pentru Jakabffy Elemér. În afara participării la lucrările parlamentului, a fost un membru activ al organizației bănățene a Partidului Național Maghiar, a participat la lucrările Conferințelor Minorităților din Geneva, precum și la numeroase dezbateri publice, politice și literare³². Ca membru activ al organizației privind drepturile minorităților naționale de pe lângă Societatea Națiunilor face numeroase călătorii în mijlocul minorităților din România (bulgari, tătari, etc.), precum și în rândurile minorităților maghiare din alte state vecine³³.

Alegerile din 1931 au fost necesare datorită eșecului guvernării lui Maniu și revenirea lui Carol al II-lea în țară. Partidul Național Maghiar participă din nou la alegeri cu liste independente, neavând nici un aliat³⁴. Jakabffy Elemér a acceptat candidatura în județul Satu Mare, în special din cauza șvabilor de pe aceste meleaguri. După alegera lui, acesta a încercat medierea între organizațiile etnice germane și comunitățile șvabe maghiarizate. Sprijinul guvernului Iorga acordat Partidului German, precum și influența germanilor în biserica catolică din Sătmăr, au eșuat încercările lui Jakabffy Elemér³⁵.

La noile alegeri din 1932, aceste probleme nu l-au putut împiedica pe Jakabffy Elemér să candideze din nou în județul Satu Mare. Cu ocazia acestei campanii a condus și o activitate de revigorare a vieții de partid din județ și a intervenit în numeroase probleme locale spre rezolvarea lor³⁶.

Alegerile din noiembrie 1933 au diminuat considerabil numărul grupului parlamentar al Partidului Național Maghiar, astfel nici Jakabffy Elemér nu a obținut mandat. Lipsa din Parlament a fost compensată de alegerea lui în funcția de președinte al organizației teritoriale bănățene a Partidului Național Maghiar³⁷.

Anii 1934-37 au fost relativ liniștiți pentru Jakabffy Elemér, dar și pentru Partidul Național Maghiar. Deși au fost mai multe nedreptăți, atât individuale cât și colective, la adresa minorității maghiare, totuși activitatea culturală, de protejare a drepturilor, a putut să fie continuată. Revistele, chiar dacă au fost cenzurate, au apărut cu o frecvență stabilă și au fost autorizate majoritatea activităților organizate de Partidul Național Maghiar³⁸.

Jakabffy Elemér era preocupat în majoritatea timpului de conducerea activității secțiilor partidului, al căror președinte a fost. Astfel, în calitatea de conducător al Secției de Minorități și Istorie, a participat în continuare la conferințele internaționale ale minorităților. Mai mult decât atât, el a organizat în fiecare an ședințele publice ale acestei secții, având un caracter de popularizare, dar oferind și prilejul pentru numeroase dezbateri care clarificau anumite aspecte ale drepturilor minorităților³⁹.

În calitatea sa de președinte al organizației teritoriale din Banat, a început o mișcare intensă de manifestări culturale și acțiuni de binefacere. Ca reprezentant al aripii liberal-radicală a pledat pentru cooptarea tinerilor (cei care au terminat studiile după 1918) în activitatea de partid și în viața politică. Astfel, în acțiunile organizate de el, precum și în

³¹ *Ibidem*, p. 9.

³² *Ibidem*, pp. 10-1.

³³ *Ibidem*, p. 17-8.

³⁴ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 101.

³⁵ *Memorii*, XV., pp. 25-6.

³⁶ *Ibidem*, XV., p. 29.

³⁷ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 122.

³⁸ *Ibidem*, *op. cit.* p. 130.

³⁹ *Memorii*, serie nouă, p. 139.

paginile revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară] a asigurat un loc pentru noua generație⁴⁰.

În 1937 a expirat mandatul Parlamentului ales în 1933 și au fost ținute noi alegeri. Puterea Gărzii de Fier a crescut simțitor în anii 1935-1937, ceea ce demonstra o întărire a dreptei extreme în România. În acest context liberalul Jakabffy Elemér a renunțat să mai participe efectiv la viața politică, neacceptând candidatura pentru Satu Mare sau Timiș, acolo unde vor fi promovați reprezentanți ai noii generații. El s-a înscris pe listele din Caraș-Severin, pentru a strânge cât mai multe voturi în favoarea partidului. Datorită faptului că nici un partid n-a obținut procentajul de 40 %, necesar formării unui guvern, potrivit matematicii electorale, conducătorii listelor au obținut mandate. Astfel și Jakabffy Elemér a obținut un loc în parlament, chiar contrar voinței sale. Imposibilitatea de a forma un guvern a dus la dizolvarea parlamentului (18 ianuarie 1938), înainte ca acesta să fi ținut ședința de deschidere. Accentuarea extremei drepte s-a manifestat prin cochetarea lui Goga, primul ministru desemnat, cu Garda de Fier⁴¹.

Este extrem de valoroasă prezentarea circumstanțelor, în memoriile lui Jakabffy Elemér, privind încheierea alianței între Partidului Național Maghiar și partidul lui Goga. Ideea acestei alianțe a fost dată de orientarea lui Goga spre axa Berlin-Roma și dorința de a instaura un sistem similar și în România. Goga dorea să folosească pentru acest scop minoritatea germană, ajunsă în acel moment sub controlul mișcării naziste, cât și minoritatea maghiară, deoarece partidul lui abia a obținut intrarea în parlament la alegerile din decembrie 1937⁴². Jakabffy Elemér scrie că ideea alianței a fost acceptată de conducerea Partidului Național Maghiar numai la insistența lui Bárdossy, ambasadorul Ungariei la București. În special rezervele lui Bethlen György erau foarte mari dar presiunile, atât din partea guvernului maghiar cât și român, au dus la semnarea acestei alianțe. Imaginea partidului a fost salvată, fără pierderea prestigiului, printr-o situație norocoasă. Exact la 9 februarie, președinția Partidului Național Maghiar trebuia să accepte noua alianță electorală, discuțiile fiind întrerupte de instaurarea noului regim carlist⁴³.

Regimul autoritar, îngrădirile libertăților cetățenești, au dus la paralizarea vieții de partid. Jakabffy Elemér, care și până acum a fost adeptul liberalismului, s-a retras în munca de redactare a revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară]. A încercat să organizeze activitatea organizației bănățene a Partidului Național Maghiar într-un mod conspirativ dar rezultatul obținut s-a concretizat doar prin menținerea contactului între foștii membri activi, păstrând astfel posibilitatea de a începe din nou activitatea, odată cu ameliorarea situației⁴⁴. În majoritatea nedreptăților produse (arestări, persecutări) conducerea Partidului Național Maghiar, deși neavând o recunoaștere oficială, a încercat protecția intereselor minoritare, folosind, de cele mai multe ori, relațiile personale⁴⁵.

În iulie 1938 Jakabffy Elemér este ales ca membru al Academiei de Științe Maghiare și în cursul aceluiași an finalizează, împreună cu Páll György, lucrarea "*A bánsági magyarok hűség és Romániában. 1918-1938*" [Istoria de 20 de ani a maghiarimii din Banat]⁴⁶.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 140.

⁴¹ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 139.

⁴² *Ibidem*, p. 200-1.

⁴³ *Memorii*, serie nouă, p. 145.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 146.

⁴⁵ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 206.

⁴⁶ *Memorii*, serie nouă, p. 146.

Crearea Frontului Renașterii Naționale a ridicat problema integrării minorității maghiare în această organizație. Guvernul român n-a recunoscut vechea conducere a Partidului Național Maghiar, care se auto-considera singura reprezentanță legitimă a maghiarimii din România, fiind aleasă cu ocazia Convenției de la Sfântu Gheorghe (4 septembrie 1937), pentru patru ani. Astfel, primele tatonări între guvern și minoritatea maghiară au început prin tratativele purtate cu episcopii celor trei biserici maghiare, precum și cu Bánffy Miklós și Szász Pál, personaje considerate reprezentative de către Carol al II-lea⁴⁷. Din memoriile lui Jakabffy Elemér avem dovada presiunii guvernului maghiar, care dorea apropierea României la sistemul Axei⁴⁸. Prin numeroase compromisuri a fost înființată Uniunea Maghiară, ca organizație minoritară a Frontului, care a creat posibilitatea continuării activității politice⁴⁹.

Potrivit modelului de organizare a Frontului, și Uniunea Maghiară avea un caracter corporatist. Accentul s-a pus mai mult pe acțiuni culturale, la extinderea organizării asociațiilor de gospodari și la programe sociale. Însă accentuarea revizionismului, evenimentele externe, au creat o situație nefavorabilă pentru ameliorarea situației minorității maghiare. Au fost numeroase cazuri când autoritățile locale au oprit acțiunile organizate de Uniunea Maghiară, iar cenzura a îngreunat foarte mult activitatea presei⁵⁰.

Perioada dictaturii regale a însemnat pentru Jakabffy Elemér o pauză în viața politică. Neacceptând ideile care stăteau la baza acestui sistem a lăsat organizarea Uniunii Maghiare teritoriale bănățene pe seama tinerilor, școliți cu câțiva ani înaintea. Activitatea lui s-a rezumat la cercetarea științifică în domeniul dreptului minoritar internațional și în domeniul istoriei maghiarimii din Caraș-Severin⁵¹.

Dictatul de la Viena și instaurarea regimului antonescian a creat o situație deosebit de grea pentru maghiarii rămași între granițele României. Jakabffy Elemér devine activ din nou și trece la reorganizarea Uniunii Maghiare. Împreună cu Gyárfás Elemér și Márton Áron, episcop romano-catolic de Alba Iulia, au obținut acordul lui Antonescu privind crearea unei organizații minoritare. La ședința de întemeiere a acesteia, din 4 noiembrie 1940, la Aiud, Jakabffy Elemér este ales ca vicepreședinte însărcinat cu supravegherea organizațiilor din județele Arad, Timiș-Torontal și Caraș-Severin. În această calitate coordonează cumpărarea unei tipografii și a unui cotidian, care va fi transformat în organul Uniunii Maghiare. În același timp declanșează un amplu program de ajutorare pentru cei ajunși în sărăcie, datorită războiului, precum și familiilor acelor care au fost duși la muncă silnică. Aceste ajutoare considerabile au fost oferite de asociațiile gospodărești, deosebit de înfloritoare, înființate de Uniunea Maghiară⁵².

Este extrem de prețioasă descrierea oferită de memorii cu privire la revolta Gărzii de Fier din Timișoara, precum și viața de zi cu zi din mijlocul războiului⁵³. Jakabffy Elemér a jucat un rol important în medierea dintre oficialitățile române și maghiare. Politica privind minoritățile a fost condusă, de ambele părți, pe baza principiului reciprocității, adică prin aprobări pentru gesturi similare și retorsiuni pentru prejudicii reale sau imaginare. În acest context a fost deosebit de importantă acțiunea de informare și atenuare a conflictelor, desfășurată de Jakabffy Elemér, recunoscut de ambele părți ca un mediator. Și-a dovedit

⁴⁷ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 220

⁴⁸ *Memorii*, serie nouă, p. 147.

⁴⁹ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 222.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 223.

⁵¹ *Memorii*, serie nouă, p. 148-156.

⁵² *Ibidem*, pp. 157-163.

⁵³ *Ibidem*, p. 162.

eficiența în această sens prin obținerea vizelor, întreținând relații strânse cu consulul maghiar din Arad și Brașov și în obținerea aprobărilor privind presa. Pe lângă acest fapt Jakabffy Elemér a fost activ și în privința informării comisiei mixte germano-italiene însărcinată cu supravegherea aplicării Dictatului de la Viena⁵⁴.

Sfârșitul acestei cariere publice bogate o aduce turnura din 23 august 1944. După acest eveniment, ca o personalitate proeminentă a maghiarimii, este internat. Odată cu instaurarea comunismului, persecuțiile la adresa lui vor lua o nouă fațadă, fiind din nou arestat, deoarece nu acceptă invitația de a participa în organizația maghiară de coloratură de stângă. În anul 1949 este mutat cu domiciliul forțat la Satu Mare, unde moare, retras de lume, la data de 19 mai 1963.

Jakabffy Elemér, redactor al revistei "Magyar Kisebbség" și publicist al problemelor minoritare

Jakabffy Elemér s-a păstrat în memoria colectivă nu ca politician, ci mai ales ca om de cultură, redactor al revistei "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară]. Este autor a numeroase articole referitoare la situația maghiarimii din România și a altor minorități din Europa, autor de studii științifice și istorice, sau de teoria dreptului, care tratează problematica minorităților.

Ideea lansării unei reviste s-a născut odată cu transformările petrecute în toamna anului 1918. Noua situație cerea clarificarea ideologică, stabilirea noilor coordonate de gândire și acțiune politică pentru maghiarimea din România Mare. Era necesară obținerea unei imagini complexe și obiective cu privire la situația minorității. Jakabffy Elemér aducând, chiar prin tradiția familială, dar și din experiența politică anterioară, deschiderea față de problemele minorității, a simțit această necesitate istorică și a trecut printre primii la acțiune⁵⁵.

Revista "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară] este lansată exact în febra formării organizațiilor minorității maghiare. Dezbaterile intense în cotidienele maghiare, precum și contactele personale, demonstau tot mai mult necesitatea unui organ care să insiste asupra problemelor de zi cu zi și să ofere spațiu pentru dezbateri ideologice. Astfel, scrisoarea de intenție, privind publicarea unei asemenea reviste, concepută de Jakabffy Elemér împreună cu doi colegi: Willer József și Sulyok István, a fost trimisă exact cu două săptămâni înainte ca adunarea reprezentanților organizațiilor maghiare să se pronunțe asupra necesității unificării forțelor, fixând data de creere a unui partid unic pentru decembrie, a acestui an⁵⁶.

În această scrisoare sunt enunțate intențiile editoriale ale noii reviste: "Revista "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară] vrea să strângă toate datele referitoare la cultura, economia, societatea și politica națiunii noastre, minoritare. (...) Vrem să acordăm atenție românilor, sașilor și evreilor transilvăneni. (...) Dorim să urmărim cu atenție teoriile și experiențele problemei minorităților naționale oriunde pe lume, adică lucrări teoretice privind minoritățile, legislația în domeniu și activitatea asociațiilor și comisiilor din cadrul Ligii Națiunilor"⁵⁷.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 170.

⁵⁵ Monoki I., *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 1919-1940* [Istoria periodicelor maghiare de sub stăpânirea română, 1919-1940], Budapest, 1941, p. 12.

⁵⁶ *Memorii*, XI, pp. 12-3.

⁵⁷ *Ibidem*.

Astfel "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară] devine o revistă de "politică națională", organul principal al teoriei și practicii politicii minorității. Primul număr a apărut la 1 septembrie 1922, iar ultimul la 16 august 1943, când a fost interzis. Jakabffy Elemér hotărește stilul și profilul revistei, atât ca redactor cât și ca scriitor, de la momentul întemeierii până la sfârșit, chiar dacă din "triumviratul" inițial rămâne singur în ultimii ani⁵⁸.

Potrivit intenției redactorilor, revista avea trei scopuri majore. În primul rând, rolul cel mai important a fost prezentarea situației maghiarimii din România cât mai obiectiv. Astfel, sunt publicate numeroase statistici, studii de caz, micromonografia unor probleme, informații referitoare la legislația minoritară. O serie de articole voiau să prezinte minoritatea maghiară, atât pentru români, cât și pentru străini. Astfel a fost creată ediția în limba română, germană și franceză: *Glasul Minorităților*, *Die Stimme der Minderheiten*, *La Voix des Minorités*, care au făcut cunoscută situația maghiarilor din Transilvania.

Al doilea scop era prezentarea românilor pentru comunitatea maghiară, atât din perspectivă istorică cât și din punctul de vedere al actualității culturale, politice contemporane, oferind exemple de conviețuire dar și punți de legătură între cele două națiuni. Astfel sunt prezentate afirmațiile de simpatie și scrierile pentru reconciliere a politicianilor și a scriitorilor români, între care Sextil Pușcariu, Panait Istrati, Eftimie Murgu. Unul dintre cei mai des citați este Nicolae Iorga, iar dintre poeți este Octavian Goga, dar apar și declarațiile lui Nicolae Titulescu.

În același timp, conform intențiilor publicate la pornirea revistei "*Magyar Kisebbség*" [Minoritatea Maghiară], aceasta devine forul unde se formează politica minorității europene, publicând lucrările specialiștilor europeni în problema minorităților. Jakabffy Elemér fiind adeptul unei politici realiste afirmă: "trebuie să găsim calea corectă la ideea de stat a națiunii majoritare, prin acordarea drepturilor egale minorităților naționale"⁵⁹.

Potrivit dezideratului enunțat, printr-o serie de articole, semnate în majoritatea cazurilor de Jakabffy Elemér, este prezentat trecutul românilor din Banat și Transilvania, oferind ca exemplu de urmărit rețeaua de învățământ, asociațiile sociale și presa românească de dinainte de 1918. Scopul principal este cunoașterea mai profundă a românilor de către maghiari, pentru a evita experiențele negative și a urma modelele și acțiunile pozitive.

Având o educație liberală, Jakabffy Elemér este adeptul pluralismului. Potrivit crezului politic și de publicist, reliefat în mai multe articole, viața intelectuală a societății este numai atunci completă, când este caracterizată de diversitate și paralelism moral-lingvistic-cultural. Acest crez a determinat și atitudinea lui în calitate de politician al minorității, afirmând că societatea este un "covor persan" în care trebuie să-și găsească locul și cultura minorității ca, o pată decorativă⁶⁰. El respingea exclusivismul moral și cultural, în acest sens, deși era catolic credincios, a criticat chiar și extremismele propriei biserici.

În sistemul de valori al lui Jakabffy Elemér un rol primordial îl avea cultura. Comparând-o cu politica, el a afirmat că scopul trebuie să fie păstrarea și îmbogățirea culturii, iar politica trebuie să fie numai un mijloc pentru atingerea acestui scop. În viziunea lui, cultura era universală, adică culturile națiunilor, având caractere specifice, sunt strâns

⁵⁸ v. Balogh Edgár, *Figyelemre méltó örökész* [O moștenire remarcabilă], în *Korunk*, 1969, nr. 10., p. 1167.

⁵⁹ *Magyar Kisebbség*, 1924, nr. 1.

⁶⁰ v. articolul: Jakabffy Elemér, *Az örök Példa* [Exemplul etern], în: *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], nr. din 17 aprilie 1927.

legate de anumite valori fundamentale universale⁶¹. Acest concept a determinat atât stilul revistei sale, cât și atitudinea lui față de partidele românești. Conform acestor principii, autorul recunoaște că programul politic nu poate fi comun, dar pe plan cultural, datorită influenței reciproce, este necesară colaborarea. Accentuează de mai multe ori diferențele politice, culturale, dar subliniază în același timp interferența lor, astfel autonomia culturală este o formă de organizare, afirmă el, optimă pentru această situație. Autonomia politică, bazată pe cea culturală, este cea mai bună soluție pentru realizarea apropierei națiunilor minoritară și majoritară⁶².

Ca istoric, Jakabffy Elemér era adeptul continuității în evoluția istoriei. Potrivit viziunii sale, istoria este alcătuită din succesiunea perioadelor, caracterizate de continuități și schimbări relative, recunoscând și existența unei repetiții relative, însă respinge ideea spengleriană a ciclicității civilizațiilor. Repetiția este interpretată de Jakabffy Elemér ca o analogie a faptelor întîmplate anterior, astfel împăcând viziunea de succesiune a civilizațiilor cu cea a ciclicității⁶³. Defapt prestația lui ca istoric avea finalități practice.

Cercetând istoria minorității maghiare din Banat⁶⁴, precum și a românilor din Ungaria de dinainte de 1918⁶⁵, aducea argumente și exemple la ideile și programele exprimate ca politician minoritar. Analogiile succesive, adică istorice, precum și comparațiile contemporane cu situația altor minorități din țările europene, erau folosite pentru elaborarea soluțiilor la problemele minorității maghiare din România interbelică. Scopul principal a fost realizarea egalității în drepturi a minorităților. În evoluția istorică a găsit antecedentele acestei probleme în războaiele confesionale, neexcluzând o posibilă continuitate între cele două fenomene⁶⁶.

Analizează minuțios evoluția conflictelor naționale în cadrul unui stat și încearcă să redefinească noțiunea de "națiune minoritară" și "minoritate națională" în contextul "națiunii" și "statului național" sau "statului multinațional". Astfel în accepțiunea lui, "minoritatea națională" însemna apartenența unei grup la o comunitate națională, indiferent dacă acesată comunitate mai mare trăia într-un stat național propriu sau în mai multe state ca grupuri minoritare. "Națiune minoritară" în schimb însemna pentru el o comunitate în cadrul unui stat, care este diferită într-o măsură mai mare sau mai mică. Această ideologie avea efecte multiple atât asupra politicii urmate cât și asupra revistei "*Magyar Kisebbség*" [Minoritate Maghiară]. Astfel accepta legitimitatea luptei minorităților care n-aveau state naționale proprii (catalanii, bretonii, etc.), precum și pentru cei care aveau state naționale, impunându-se loialitatea dublă. Aceste comunități, în primul rând trebuiau să satisfacă

⁶¹ v. cuvântarea lui Jakabffy Elemér, rostit cu ocazia deschiderii Casei de Cultura din Lugoj: *Az új Kultúr-Otthon* [Noul Cămin Cultural], în: *Ünneplő Beszéd* [Cuvântări Festive], Lugoj, 1931, 96.

⁶² v. cuvântarea lui Jakabffy Elemér, *Az európai politika története a német-francia háború befejezésétől a világháború kitöréséig* [Istoria politicii europene de la încheierea războiului germano-franceze și izbucnirea primului război mondial] în: *Ünneplő beszéd* [Cuvântări Festive], Lugoj, 1931, 116.

⁶³ Balázs Sándor, *Jakabffy Elemér, a nemzetiségpolitikus, a kisebbségi sors teoretikusa* [Jakabffy Elemér, politician al naționalităților, teoretician al vieții minoritare], introducere în: Jakabffy Elemér, *Nemzetiségpolitikai írárok* [Scrieri de politica naționalităților], Bukarest, 1993, p. 15.

⁶⁴ cele mai importante lucrări sunt Jakabffy Elemér, Páll György, "*A bántási magyarság húsz éve Romániában. 1918-1938*" [Istoria de 20 de ani a maghiarimii din Banat], Budapeșt, 1939., Jakabffy Elemér, *A bántási magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* [Formarea comunității maghiare din Banat în cursul secolului al XIX-lea], f.l. 1940

⁶⁵ Jakabffy Elemér, *A románok hazánkban és a Román Királyságban* [Românii din țara noastră și în Regatul României], f. l., 1918, Jakabffy Elemér, *Adatok a románok történetéhez a magyar uralom alatt* [Date privind istoria românilor sub stăpânirea maghiară], f. l. (Lugoj), 1931, Jakabffy Elemér, *Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* [Istoria comitatului Caraș-Severin, cu accent pe problema minoritară], Lugoj, 1940

⁶⁶ Balázs Sándor, *op. cit.*, 16.

cerințele statului unde trăiau și în al doilea rând, prin îmbogățirea culturii naționale proprii, să mențină sentimentul colaborării comunității cu cealaltă parte a națiunii. Astfel, Jakabffy Elemér întotdeauna a fost stăpânit de două considerente: loialitate față de România și fidelitate față de propria națiune.

Dintre scopurile menționate mai sus, ale revistei "*Magyar Kissebség*", era și acela de a lupta pentru egalitatea în drepturi a minorităților. Jakabffy Elemér era foarte activ în realizarea acestui deziderat, pledând pentru remedierea prejudiciilor cauzate de multiplele schimbări. Ar fi însă o greșeală dacă am vedea în el numai un apărător simplu al acelora al căror drepturi erau lezate. Aceste demersuri se integrează defapt în ansamblul eforturilor sale de a crea democrația reală, și nu numai formală în România. Realizarea acestui deziderat general va aduce rezolvarea problemelor minorităților dar și pe acelea ale populației majoritare.

În privința lui Jakabffy Elemér esența contradicțiilor și a problemelor nu este dată de neînțelegerile dintre națiunea minoritară și cea majoritară, ci mai degrabă de conflictul dintre comunitatea minoritară asuprită și stat, sau acel sistem politic care a creat această situație. Potrivit ideilor sale, și marea parte a națiunii majoritare era asuprită de acest stat, deci nu poate fi considerat dușman⁶⁷. Datorită ideologiei liberal-democrate, Jakabffy Elemér nici-o dată n-a confundat elita dominantă cu poporul român, iată de ce era compatibilă critica aprigă adusă conducerii și politicii statului cu credința împăcării și respectul față de români⁶⁸.

În publicistica pe tema apărării drepturilor, Jakabffy Elemér folosește contradicțiile între faptele și afirmațiile oficialităților. Astfel, cere în repetate rânduri respectarea promisiunilor făcute de guvernanți și, mai mult, aplicarea legilor votate. În acest sens merită să acordăm atenție numeroaselor pledoarii pentru respectarea integrală a rezoluțiilor adoptate la Alba Iulia cu ocazia Marii Adunări Naționale din 1 decembrie 1918⁶⁹.

Pe lângă acest program "minimal" cere și drepturi care nu puteau fi deduse din legile adoptate formal. Principalele domenii în acest sens sunt politica școlară, asimilarea forțată și folosirea limbii materne în toate ramurile administrației. Cultura și limba română trebuiau să fie asimilate de oricine din România, afirma Jakabffy Elemér, dar nu putea să însemne în același timp renunțarea la cultura minorității și la limba maternă.

În privința asimilării forțate sunt două domenii nevralgice în privința minorității maghiare din Transilvania. În primul rând este relația cu evreimea de cultură maghiară, iar în al doilea rând este vorba despre relația cu comunitatea șvabilor maghiarizați. Cele două probleme sunt abordate de Jakabffy Elemér cu mare tenacitate și într-un stil liberal. Astfel, el considera că apartenența la una dintre comunitățile etnice poate fi decisă doar pe baza autoîncadrării. Astfel, evreii de cultură maghiară sunt părți integrante ale minorității maghiare, cei de cultură română sunt părți ale națiunii române, iar cei de cultură evreiească fac parte în națiunea evreiească. Apartenența la una dintre aceste culturi se face prin autoopțiune⁷⁰. Pentru această atitudine a fost atacat în mai multe rânduri, îndeosebi când

⁶⁷ v. articolul lui Jakabffy Elemér, *Miért indultunk az új útra?* [De ce am pornit pe calea cea nouă?], în: *Krassó-Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], 30 iunie 1927.

⁶⁸ v. Jakabffy Elemér, *Meddő próbálkozások* [Încercări nereușite], în: *Magyar Kissebség* [Minoritatea Maghiară], 1923, p. 29

⁶⁹ v. Jakabffy Elemér, *Állásom függ attól, hogy megoldom a kérdést vagy sem* [Funcția mea depinde de faptul că rezolv această problemă sau nu], în: "*Magyar Kissebség*" [Minoritate Maghiară], 1927, p. 353

⁷⁰ v. Jakabffy Elemér, *Nyílt levél Ft. Kovács Lajos R.K. lelkész úrnak* [Scrisoare deschisă pentru p. s. Kovács Lajos, preot roman-catolic], în: "*Magyar Kissebség*" [Minoritate Maghiară], 1925, p. 285-9.

antisemitismul a devenit o politică oficială, declanșând totodată o intensă polemică publicistică pe această temă⁷¹.

Asimilarea forțată a șvabilor maghiarizați din județul Satu Mare, de către organizațiile germanilor, precum și atitudinea autorităților locale și a bisericii catolice este tratată în memoriile lui Jakabffy Elemér. Cu ocazia campaniilor electorale și fiind deputat al acestui județ, el a încercat să medieze în repetate rânduri acest conflict, cu un succes destul de limitat⁷².

Revista "*Magyar Kissebség*" era primită cu entuziasm de publicul cititor, dovada constituind-o scrisorile trimise la redacție și comentariile cotidienele. Deja în anul 1923 revista avea peste două mii de abonați, care permite o apariție regulată și oferea o stabilitate financiară. În ciuda cenzurii, stilul și atitudinea articolelor era destul de critică față de guvern, în afara acestui fapt revista era și un for îndrăgit al polemicilor ideologice. Prin existența sa această revistă era o importantă realizare culturală a minorității maghiare, un izvor bogat și pentru vremurile noastre.

Activitatea lui Jakabffy Elemér la Conferința Minorităților Europene

Pe lângă activitatea politică și culturală intensă, Jakabffy Elemér se remarcă prin scrierile teoretice și politice privind dreptul minorităților, precum și prin participarea lui la viața internațională, prin intermediul Conferințelor Minorităților Europene, organizate pe lângă Societatea Națiunilor. Împreună cu Balogh Artur, Jakabffy Elemér poate fi considerat "ministru de externe" al Partidului Național Maghiar și astfel al minorității maghiare din România.

Tratatul de pace din 1919-1920 prevedea anumite obligații pentru țările nou create privind respectarea drepturilor minorităților naționale. Cu supravegherea aplicării acestor obligații era însărcinată Societatea Națiunilor. În cazul României mai exista o obligație suplimentară în această privință, asumată în rezoluțiile din Alba Iulia la 1 decembrie 1918. Acest cadru juridic determina modalitatea revendicării drepturilor minorității. În primii ani elita politică maghiară a cerut respectarea hotărârilor de la Alba Iulia, considerând că obligația asumată este mai presus decât cea impusă. Nereușita acestei tactici a fost urmată de apelul la Societatea Națiunilor. Desigur schimbarea tacticii a stârnit critica majorității românilor, dar au avut loc și numeroase polemici în sânul comunității maghiare⁷³.

Prima dată trebuia clarificată relația "suveranității de stat" și "dreptul informării" sau "dreptul petiționar". Jakabffy Elemér a depus un efort remarcabil în respingerea acuzelor, venite atât din partea adversarilor români, cât și maghiari. Astfel, afirmă că "dreptul petiționar" aplicat la forurile internaționale nu atinge suveranitatea statală, atâta timp cât soluționarea revendicărilor minorității maghiare este încercată prima dată în cadrul sistemului statal. În al doilea rând, prin semnarea tratatelor de pace statele și-au asumat obligativitatea și "dreptul Petiționar", ceea ce nu face altceva decât să atenționeze statul la respectarea acestei obligații⁷⁴.

În acest sens Partidul Național Maghiar a decis, la convenția din 23 mai 1923 de la Târgu Mureș, că dacă revendicările minoritare nu vor fi satisfăcute de statul român, atunci partidul va apela la intervenția Societății Națiunilor. În intervalul 1920-1940 comunitatea

⁷¹ despre împrejurările acestor polemici v. *Memorii*, partea XIV, pp. 21-2.

⁷² *Memorii*, XV, pp. 23-6.

⁷³ Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 114-5.

⁷⁴ v. articolul lui Jakabffy Elemér în: *Krassó-Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], 24 mai 1923.

maghiară din România a înaintat 34 de petiții, din care au fost soluționate favorabil un număr de trei cazuri⁷⁵. Dintre aceste cazuri soluționate favorabil, Jakabffy Elemér a jucat un rol important în acela al coloniștilor expropriați din Banat⁷⁶.

Pe lângă Societatea Națiunilor mai multe organizații internaționale au abordat problema minorității. Minoritatea maghiară a căutat contactele cu aceste foruri pentru a se ține la curent cu evoluția internațională a problemei minorităților și a informa opinia publică europeană asupra situației din România.

Una dintre aceste organizații era Uniunea Interparlamentară, care deja la conferința din 1922, ținută la Viena, a hotărât că va examina problema minorităților și a creat o comisie specială pentru "problemele coloniale și minoritare", al cărui rol a fost pregătirea unui proiect de rezoluție care va garanta drepturile tuturor minorităților etnice și confesionale din toate statele. Partidul Național Maghiar a primit invitație de participare prin intermediul grupului parlamentar, și astfel a asistat la întrunirile acestui for începând din 1923⁷⁷.

Pentru popularizarea conceptului de pace, întruchipat în Societatea Națiunilor, s-au format în toată Europa Asociații Pentru Liga Națiunilor. Aceste asociații au ajuns în contact direct cu problemele minorităților, astfel Uniunea Internațională a Asociațiilor pentru Liga Națiunilor [Union Internationale des Associations pour la Société des Nations] a creat o comisie pentru examinarea acestor întrebări. Organismul menționat dorea cu adevărat consolidarea sistemului de pace de după primul război mondial, astfel a acordat o atenție destul de mare problemei minorităților. Atât organizațiile minorităților, cât și cele ale majorității, au fost membri egali ai acestui for, deci s-a creat un unicat în viața internațională, unde minoritatea și majoritatea aveau aceleași drepturi. Asociația Maghiară din România pentru Liga Națiunilor s-a creat la 14 mai 1927 și a devenit membru al organizației internaționale în 1930⁷⁸.

Pe lângă aceste foruri și grupurile minoritare au dorit constituirea unei organizații proprii, unde fără frâna delegaților majoritari, pot fi dezbătute problemele specifice. Ideea acestei organizații a fost lansată de Ewald Ammende, reprezentantul minorității germane din Estonia. El a obținut treptat acordul organizațiilor minoritare de a convoca o conferință la Geneva, care să reglementeze cadrul general al politicii minorității, recomandată pentru Societatea Națiunilor și în același timp să evalueze activitatea acestui for în problematica minorităților. Această conferință s-a deschis la 15 octombrie 1925 și s-a bucurat de o largă audiență, participând delegați a 33 grupuri minoritare din 12 state europene, reprezentând 14 națiuni. Partidul Național Maghiar din România a fost reprezentat prin Balogh Artur și Jakabffy Elemér⁷⁹. După această deschidere conferința a fost ținută anual, devenind cel mai prestigios for al minorităților.

Memoriile lui Jakabffy Elemér ne oferă o imagine inedită din lumea acestor conferințe, el participând la fiecare dintre aceste dezbateri, până în anul 1936, atunci când datorită dominanței grupărilor germane de orientare nazistă, consideră că participarea sa nu mai este utilă⁸⁰.

⁷⁵ Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 114-5.

⁷⁶ *Memorii*, XI, pp. 16-8.

⁷⁷ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 82.

⁷⁸ Fábrián Ernő, *Bevezetés* [Introducere], în: Balogh Artúr, *Jogállam és kisebbség* [Statul de drept și minoritate], București, 1997, p. 15.

⁷⁹ Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 83.

⁸⁰ Amintirile lui, Jakabffy Elemér a redactat într-un fascicol separat: *Memorii*, partea XII, intitulat: *Részvételeim a nemzetkisebbségek kongresszusain* [Participarea mea la conferințele minorităților naționale]

Ideile de bază ale Conferinței au fost acceptate la sesiunea de deschidere. Potrivit acestora, libertatea culturii naționale este tot o valoare universală și fundamentală a lumii ca și libertatea confesională. Astfel, fiecare stat trebuie să asigure posibilitatea evoluției libere a comunităților componente și pentru membrii acesteia acordarea drepturilor cetățenești depline. A doua idee de bază ridică dreptul fiecărei comunități naționale la autonomie culturală. A treia stipulează rolul Societății Națiunilor privind protecția minorităților și a patra apelează la ajutorul organismelor internaționale în această problemă⁸¹.

În sesiunea din 1926 a fost adoptată rezoluția privind egalitatea în drepturi cetățenești și electorale, folosirea limbii și asigurarea șanselor egale în economie. La sesiunea din 1927 a fost discutată relația suveranității statale și a protecției internaționale a minorităților, precum și rolul acestei probleme în menținerea păcii și stabilității. În 1928 este adoptată recomandarea privind asigurarea posibilității ca o minoritate să-și mențină contactele cu patria mamă. În 1929 este dezbătută situația presei minorităților și a instituțiilor științifice minoritare. În 1930 este adoptat planul lui Briand privind realizarea unei uniuni "paneuropene"⁸².

Începând cu anii 30 conferința va fi tot mai mult dominată de grupările minorităților ajunse sub influența lui Hitler. Liderii germani, care nu acceptau aceste idei, sunt marginalizați, iar apoi prin superioritatea numerică a grupărilor germane este impusă opinia nazistă. Astfel conferința devine un for al revizionismului, pierzând audiența și prestigiul câștigat. Jakabffy Elemér duce o luptă crâncenă împotriva acestei dominații, dar moartea lui Ammende în 1936, precum și întărirea extremei drepte, a zădărnicit aceste eforturi⁸³.

Defapt Jakabffy Elemér realizează foarte repede, că aceste Conferințe ale Minorităților nu ajută foarte mult în protecția drepturilor și în rezolvarea problemei minorităților. Această organizație are o evoluție similară cu aceea a Societății Națiunilor. Aceasta din urmă, inițial a fost creată ca un for al membrilor egali, menit să substituie politica tradițională de echilibru a marilor puteri, dar treptat a devenit tocmai terenul unde a fost promovată această politică de dominanță. Activitatea Societății Națiunilor a mai fost îngreunată de birocratismul excesiv, dar cea mai dăunătoare a fost lipsa desăvârșită a mijloacelor cu care puteau fi aplicate rezoluțiile. Similar, și Conferința Minorităților ajunge sub dominația unei grupări restrânse, este lipsită de orice mijloace care să-i confere și un rol executiv, ceea ce o făcea să fie ineficientă⁸⁴.

Era totuși o realizare demnă de a fi respectată și faptul că minoritățile, create parțial în urma tratatelor de pacea din 1919-1920, sau existente anterior, au creat pentru prima dată o organizație independentă, recunoscută pe plan internațional, atât de statele suverane cât și de organizațiile internaționale, ca de exemplu Societatea Națiunilor. Hotărârile dezbătute la aceste conferințe au oferit o bază solidă pentru rezoluțiile adoptate în perioada postbelică⁸⁵.

Prestația lui Jakabffy Elemér, prin participarea lui la Conferințele Minorităților Europene, este cu atât mai importantă cu cât o examinăm prin prisma celorlalte minorități. Defapt el nu a abordat nici o dată problema minorității maghiare independent de contextul celorlate grupări minoritare. El a considerat totdeauna exemplele aduse din Transilvania ca un exemplu specific la problemele generale, existente și la majoritatea altor minorități. Era

⁸¹ *Memorii*, XII, pp. 3-4.

⁸² Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 83.

⁸³ *Memorii*, XII, pp. 68-9.

⁸⁴ Balázs Sándor, *op. cit.*, p. 23.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 24.

în acest sens un "internaționalist al problemei minorităților", care s-a arătat defapt prin activitatea lui în favoarea minorității bulgare din România⁸⁶. A întreținut relații extrem de bune cu liderii grupărilor minorității germane, până ce controversele cu șvabii maghiarizați și accentuarea influenței naziste n-a pus capăt unității de gândire⁸⁷.

În privința relației maghiarilor din România cu Ungaria, Jakabffy Elemér a adoptat o poziție moderată. A vrut să creeze un "modus vivendi" acceptabil atât de guvern și de opinia publică românească cât și de către comunitatea maghiară, astfel încât să nu fie afectată dezvoltarea culturii minorităților. În acest sens a condamnat orice propagandă irredentistă și încercările de influență din partea Ungariei, pentru a evita generalizările făcute de partea română, conform cărora orice idee provenită din Ungaria este de natură revizionistă, impunându-se a fi stopată⁸⁸.

Potrivit lui Jakabffy Elemér izolarea națională, neîncrederea reciprocă, neglijarea problemei minorităților, dar și revizionismul va cauza izbucnirea unui război. Critică Societatea Națiunilor în acest sens, mai ales în cuvântările rostite la Conferințele Minorităților, dar și în articolele sale, demonstrând incapacitatea de acțiune în privința stopării acestui proces⁸⁹. Într-un articol de-al său afirmă că primejdia noului război se găsește în primul rând în indolența manifestată față de masa de 40 de milioane de cetățeni aparținătoare unor minorități⁹⁰. Desigur aceste afirmații nu însemnau că Jakabffy Elemér vedea în problema minorității miezul tuturor problemelor. A putut să facă diferența între "marea" și "mica" politică. Însă nu a uitat că această "mică politică" poate să stingă o parte a punctelor nevralgice și mai ales să aducă împăcarea celor două națiuni.

Concluzii

În contextul accentuării actelor extremiste pe plan european, Jakabffy Elemér continuă să fie adeptul valorilor umanist-liberale, susținând că numai prin păstrarea tradițiilor culturale, prin respectarea democrației și constituționalității pot fi rezolvate problemele naționale. Cu această atitudine Jakabffy Elemér pierde treptat baza de susținători, fiind atacat atât de dreapta cât și de stânga.

Prin cariera lui a ajuns în contact cu foarte multe domenii, activitatea lui încadrându-se în trei perioade istorice. Memoriile lui ne oferă informații prețioase despre realitățile acestor perioade. Faptul că partea cea mai importantă a activității lui s-a desfășurat în perioada interbelică, face ca cea mai interesantă să fie aceea parte a memoriilor care se ocupă tocmai de această perioadă. Deși se simte în limbajul textelor și în formularea prudentă că aceste însemnări au fost scrise într-o perioadă tulbură (război, iar mai târziu regimul comunist), găsim multe informații confidentiale, în special relatările unor discuții cu oameni politici de primă mână.

În acest sens memoriile sale aduc noi date privind activitate Partidului Național Maghiar, în special cu referiri la relațiile interne, procedura nașterii anumitor hotărâri. Jakabffy Elemér, fiind un liberal-radical, adoptă un ton ușor critic față de conducerea partidului, susținând totdeauna promovarea tinerilor. Relatările lui întregesc informațiile

⁸⁶ *Memorii*, XIV, p. 23-4.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 45-6.

⁸⁸ Balázs Sándor, *op. cit.*, 27.

⁸⁹ *Memorii*, XV, pp. 55

⁹⁰ v. Jakabffy Elemér, *A mi ügyünk mint az európai politika próbaköve* [Cauza noastră ca încercarea politicii europene] în: *"Magyar Kisebbség"* [Minoritate Maghiară], 1933, 625-8.

aduse de monografia lui Mikó Imre, precum și imaginea alcătuită pe baza ziarelor și revistelor din perioadă.

Aceste memorii sunt practic singurele informații privind activitatea Conferinței Minorităților Europene și relațiile între participanți. Imaginea oferită de Jakabffy Elemér referitoare la lumea acestei organizații internaționale ne dezvăluie rolul acestuia în politica europeană.

Provenind din mediul multiethnic al Banatului, și având numeroși prieteni din rândul românilor, Jakabffy Elemér este o personalitate ideală care să militeze pentru apropierea românilor și maghiarilor. Acest fapt este accentuat de atitudinea lui liberală, de gândirea democratică, care dă deschiderea necesară înțelegerii celuilalt. De fapt putem să afirmăm că acest lucru a devenit un scop al viații sale, care-l plasează lângă Mocsáry Lajos și mulți alți.

Activitatea și scrierile lui Jakabffy Elemér sunt importante și actuale, deoarece în esență conțin acele probleme și concepte care pot ajuta în procesul de căutare a noilor soluții raționale. Desigur, nu trebuie să ne întoarcem la proiectele vechi, elaborate de el sau de contemporanii lui, ci trebuie să găsim în ele acele concluzii care ne ajută în evitarea noilor conflicte și în stabilirea soluțiilor, care corespund cerințelor democratice.

Bibliografie

1. Balázs S., *Jakabffy Elemér, a nemzetiségpolitikus, a kissebségi sors teoretikusa* [Jakabffy Elemér, politician al naționalităților, teoretician al vieții minoritare], introducere în: Jakabffy Elemér, *Nemzetiségpolitikai írásk* [Scrieri de politica naționalităților], Bukarest, 1993.
2. Balogh E., *Lugosi örökség* [Moștenirea din Lugoj], în: *Mesterek és kortársak* [Maeștrii și contemporanii], Bukarest, 1974.
3. Balogh E., *Figyelemre méltó örökrész* [O moștenire remarcabilă], în *Korunk*, 1969, nr. 10., p. 1165-9.
4. Bányai L., *Harminc év. Jergyzetek a romániai magyarság útjáról* [Treizeci de ani. Note despre drumul maghiarimii din România], Bukarest 1949.
5. Berey G., *A magyar ujságírás Erdélyben 1919-1939* [Publicistica maghiară din Transilvania 1918-1939], Szeged 1940.
6. Fábíán E., *Bevezetés* [Introducere], în: Balogh Artúr, *Jogállam és kissebség* [Statul de drept și minoritate], Bukarest, 1997.
7. Jakabffy E., *Az új Kultúr-Otthon* [Noul Cămin Cultural], în: *Ünneplő Beszédék* [Cuvântări Festive], Lugos, 1931, 89-98.
8. Jakabffy E., *Az európai politika története a német-francia háború befejezésétől a világháború kitöréséig* [Istoria politicii europene de la încheierea războiului germano-franceze și izbucnirea primului război mondial] în: *Ünneplő beszédék* [Cuvântări Festive], Lugos, 1931, 113-9.
9. Jakabffy E., *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* [Ce trebuie să facem în privința rezolvării problemei zilierilor agrari?], Budapest, 1904.
10. Jakabffy E. - Páll Gy., *A bánsági magyarság húsz éve Romániában. 1918-1938* [Istoria de 20 de ani a maghiarimii din Banat], Budapest, 1939.
11. Jakabffy E., *A bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* [Formarea comunității maghiare din Banat în cursul secolului al XIX-lea], f.l. 1940.

12. Jakobffy E., *A románok hazánkban és a Román Királyságban* [Românii din țara noastră și în Regatul României], f. I., 1918.
13. Jakobffy E., *Adatok a románok történetéhez a magyar uralom alatt* [Date privind istoria românilor sub stăpânirea maghiară], f. I. (Lugoj), 1931.
14. Jakobffy E., *Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* [Istoria comitatului Caraș-Severin, cu accent pe problema minoritară], Lugoj, 1940.
15. Jakobffy E., *Miért indultunk az új útra?* [De ce am pornit pe calea cea nouă?], în: *Krassó-Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], 30 iunie 1927.
16. Jakobffy E., *Az örök Példa* [Exemplul etern], în: *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], nr. din 17 aprilie 1927.
17. Jakobffy E., *Meddő próbálkozások* [Încercări nereușite], în: *Magyar Kissebség* [Minoritatea Maghiară], 1923, p. 29-35
18. Jakobffy E., *Állásom függ attól, hogy megoldom a kérdést vagy sem* [Funcția mea depinde de faptul că rezolv această problemă sau nu], în: *Magyar Kissebség* [Minoritate Maghiară], 1927, p. 353-4
19. Jakobffy E., *Nyílt levél Ft. Kovács Lajos R.K. lelkész úrnak* [Scrisoare deschisă pentru p. s. Kovács Lajos, preot roman-catolic], în: *Magyar Kissebség* [Minoritate Maghiară], 1925, p. 285-9.
20. Jakobffy E., *A mi ügyünk mint az európai politika próbaköve* [Cauza noastră ca încercarea politicii europene] în: *Magyar Kissebség* [Minoritate Maghiară], 1933, 625-8.
21. *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], numerele din anii 1919-1930.
23. *Magyar Kissebség* [Minoritatea Maghiară], volumele din 1922-1943.
24. Mikó I., *Jakobffy Elemér és a Magyar Kissebség* [Jakobffy Elemér și revista Minoritatea Maghiară], în *Korunk*, 1973, nr. 8, p. 1190-9.
25. Mikó I., *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története. 1918-1940* [Douzeci și doi de ani. Istoria politică a maghiarilor din Transilvania 1918-1940], Budapeșt, 1941.
26. Monoki I., *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 1919-1940* [Istoria periodicelor maghiare de sub stăpânirea română, 1919-1940], Budapeșt, 1941.
27. *Parlamenti Napló* [Jurnal Parlamentar], volumele din anii 1909-1918

Memoriile lui Jakobffy Elemér

Memorii, XI: Közéletem a kisebbségi sors első éveiben 1918-1922 [Activitatea mea publică în primii ani al vieții minoritare]

Memorii, XII: Részvételeim a Nemzetkissebségek Kongresszusain 1925-1936 [Participarea mea la Conferințele Minorităților]

Memorii, XIV: Közéletem legharciasabb lustruma 1923-1927 [Cronica celui mai intense activități publice]

Memorii, XV: Ismét mint képviselő 1928-1933 [Din nou ca deputat]

Memorii, seria nouă: (fără titlu)

The Political and Cultural Activity of Jakabffy Elemér (Summary)

In the study is presented the political and cultural activity of Jakabffy Elemér, an important personality of the Hungarian minority from Romania in the period between the Second World War. The most important source of information were the memoirs of Jakabffy Elemér, which are in the possession of the family, and they didn't are edited, yet.

The political carrier of Jakabffy Elemér started in the Austro-Hungarian Monarchy as a member of the Parliament in Tisza's Party. He was concerned in the minority problems, as well in social sphere and in the extension of political rights. His liberal ideas determined the adoption of a permissive position in front of political, social and national minorities. After 1918, Jakabffy Elemér had continued his political program as a defender of minoritar rights. He is a member of the Parliament, vice president of Hungarian Party from Romania and editor-in-chief of two cultural-political reviews. His main goal was to appropriate the two nations, the Romanians and Hungarian, with the creation of an acceptable compromise for both.

Presentation of the political and cultural carrier of Jakabffy Elemér, as well his ideas could serve us with precieuse experiences.

În contextul dezagregării și apoi a dispariției imperiilor multinaționale din spațiul central - est european apar noi actori statali în acest areal. Problema comună pentru tinerele state naționale era aceea a organizării lor. Se nasc vii discuții privind caracterul noilor state, conform căror principii să se organizeze acestea.

Un numitor comun al dezbaterilor din spațiul românesc a fost acela privind impunerea uniformizării instituțional - administrative iar modalitatea de realizare constă dintr-o sinteză a tot ceea ce era înregistrat și recunoscut ca fiind mai bun în legislația provinciilor românești de până la 1 Decembrie 1918¹.

Ideea unei uniformizări a organizării statale este justificată prin prisma conceptului de stat național, originat în naționalism. Acesta este un principiu politic care statuează că unitatea politică și cea națională ar trebui să fie congruente². Naționalismul este o teorie a legitimității, care cere ca granițele etnice din interiorul unui stat dat să nu îi separe pe deținătorii puterii de rest³. Prima definiție a naționalismului este cu funcție de concept operațional în decriptarea organizării statului de tip național iar cea de a doua pentru a lămuri raporturile teoretice dintre etnia majoritară și etniile minoritare. Din punctul de vedere al studiului nostru, se realizează o identificare a etnicității cu confesiunea.

Tradiția istorică propulsează două tipuri de națiuni, mai precis de organizare a acestora, care sunt modele concurente și cunosc o polarizare geografică: dinspre București este propagat modelul francez, centralizat de națiune, iar dinspre Ardeal și Banat este susținut modelul german de națiune care acordă importanță specialiștilor, în care comunitățile locale au un înalt grad de autonomie iar rolul centrului este redus.

În cadrul procesului mai amplu de omogenizare instituțional- administrativă, problema organizării ecleziastice a fost percepută în epocă drept una foarte importantă (argumentul era rolul Bisericii ca fundament moral al națiunii). Spațiul de dezbateri a fost atât ecleziastic cât și politic.

Pomind de la situația diferitelor biserici la momentul 1918, scopul studiului nostru este de a urmări, într-un sistem cu parametri multipli, cum s-au reglementat raporturile dintre stat și biserică (cea ortodoxă în special), dar și între ortodoxie și celelalte culte, relevând specificitățile comportamentale ale diverselor ierarhii ecleziastice și ale elitei politice.

Prin conceptul de "integrare" înțelegem fuziunea dintre mai multe componente de același tip, anterior separate și se aplică bisericii ortodoxe, în timp ce pentru cultele neortodoxe (folosim termenul în sensul de altele decât cel ortodox) ne referim la "organizare".

La început propun să urmărim natura juridică a raporturilor dintre statul român și biserică. Puterea laică pornește de la concepția că biserica, prin chemarea ei spirituală, constituie unul din așezămintele fundamentale în opera de închegare și perfecționare a societății omenești⁴. Biserica devine corporațiune publică, adică în sens juridic, numai prin

¹ Vasile Pușcaș și Marcel Știrban, *Perfecționare și atitudini critice în sistemul politic al României interbelice în Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939*, Cluj Napoca, 1988

² Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism: Noi perspective asupra trecutului*, București, 1997, p.9

³ *Ibidem*, p.10

⁴ Ioan Mateiu, *Dreptul bisericesc de stat în România întregită. Regimul general al cultelor*, București, 1926, p.36

dreptul public de stat. Afirmând că biserica este o corporație *în stat*, care își derivă puterea de drept de la puterea suverană a statului, aceasta la rândul său, revendică pentru sine anumite drepturi față de bisericile religioase aflate în cuprinsul teritoriului său. Respectând autonomia spirituală - *jus in sacra* - a bisericii, drepturile reclamate de stat privesc viața externă a bisericii⁵.

Statul trebuie să acționeze ca garant al libertății religioase, pentru aceasta trebuind asigurată independența reciprocă a cultelor. De aceea, membri unui cult nu pot fi siliți să contribuie la întreținerea altui cult, iar preoții nu pot îndeplini funcții religioase decât propriilor credincioși. Aceste norme sunt derivate ale principiului suveranității naționale, în virtutea căruia calitatea de credincios trebuie să o acopere pe cea de cetățean, libertatea cultelor neputând veni în conflict cu ființa statului. În același timp, statul nu are drept de control în țări străine iar *a contrario*, autoritățile confesionale din străinătate nu pot exercita nici un fel de jurisdicție pe teritoriul statului român. Pentru catolicism, situația trebuie reglementată prin convenții, concordate între stat și șeful Biserici catolice, care trebuie votat de puterea legislativă⁶.

Statul are drept de control și supraveghere exercitat în mod constituțional prin Ministerul Cultelor. Controlul este o manifestare normală a dreptului de suveranitate. În virtutea aceleiași doctrine, toate instrucțiunile și ordinele de interes obștesc date de către autoritățile bisericești atât clericilor cât și credincioșilor lor, se vor aduce la cunoștința Ministerului Cultelor, care poate interzice executarea lor, dacă le găsește contrare ordinii publice, legilor în vigoare și siguranței statului⁷. În sinteză, acestea sunt norme ale doctrinei suveranității statale în care biserica are un statut de autonomie⁸ care a dat posibilitatea inserției politicului în religios, a instrumentalizării religiosului de către politic, dar s-a manifestat și tendința inversă (vezi mai jos).

Situația materială a confesiunilor mai importante din România interbelică cunoaște diferențe notabile. Conform datelor oferite de ministrul Cultelor în 1926, Alexandru Lapedatu, media veniturilor declarate pe parohie este pentru: B.O.R. din Regat 10400 lei, numai 1000 lei pentru B.O.R. din Transilvania; biserica greco-catolică 67000lei; biserica calvină 64600 lei și biserica unitariană 47500 lei⁹. Din indicele de mai sus, dar și din alte *elemente* (numărul de parohii mici raportat la confesiune, care sunt mai bogate, capacitatea de contribuție a locuitorilor pentru susținerea parohiilor)¹⁰ rezultă starea materială precară a bisericii ortodoxe în general, a celei transilvănene în comparația cu celelalte culte din Transilvania precum și diferența de dezvoltare dintre Ardeal - Banat și Vechiul Regat, sau între români și celelalte etnii. Statul român va căuta să schimbe această situație, consacrand statutul privilegiat al acesteia. Astfel în textul Constituției din 1923, la art.22, se afirmă caracterul dominant al bisericii ortodoxe¹¹.

Relațiile dintre statul român și biserica ortodoxă se exprimă prin trei concepte ecleziale: autocefalie, autonomie și sinodalitate. Autocefalia se înscrie în cadrul concepției naționale a Bisericii și constituie marea diferență eclezială dintre ortodoxie și catolicismul

⁵ *Ibidem*, p.37-39

⁶ *Ibidem*, p.42-45

⁷ *Ibidem*, p.48-49

⁸ Olivier Gillet, *Réligion et nationalisme. L'idéologie de l'Eglise orthodoxe roumaine sous le regim communiste*, Bruxelles, 1997, p.34

⁹ Alexandru Lapedatu, *Două cuvânturi cu privire la noua lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1929, p.9

¹⁰ *Ibidem*, p.10

¹¹ *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, 1990, p.522

roman. Autocefalia este fundamentul naționalismului ortodox, a identificării între Biserică și națiune și în același timp între biserică și stat¹².

Încă înainte de consacrarea constituțională a situației bisericii ortodoxe, ierarhii săi ardeleni activează pentru a dobândi o situație materială cât mai bună. Legea pentru Reforma Agrară din Transilvania dispune exproprierea în întregime a proprietăților de pământ ale bisericilor, scutind din ele numai sesiunile parohiale de până la 32 jughere, sesiunile cantoriale de până la 8 jughere și terenurile pentru trebuințele bisericilor de până la 10 jughere, dar numai dacă au avut această destinație la 1 Decembrie 1918. Acolo unde nu există să se creeze sesiuni parohiale și cantoriale, dar numai după satisfacerea tuturor celor îndreptățiți la împroprietărire¹³. România, ca și celelalte state succesorale, a realizat prin reformele agrare o naționalizare a proprietăților și a trecut la redistribuirea acestora potrivit criteriilor impuse de statul național.

În aplicarea reformei agrare s-a ajuns, cum era de fapt și normal, ca preoților ortodocși să nu le mai poată fi dat pământ, datorită direcționării spre țărani a redistribuirii. Dar prin intervenția lui dr. N. Bălan s-au acordat în cuprinsul Arhiepiscopiei de Sibiu 6.000 de jughere cadastrale plus sesiunea mitropolitană de 336 jughere, la care se adaugă 1.000 jughere de pădure¹⁴. E de remarcat aici tendința bisericii de a deveni proprietară de bunuri temporare și mai ales de a-și constitui mari domenii. Dacă pentru parohii este de înțeles dorința de a poseda o sursă sigură de venituri, marile domenii sunt nejustificate din punctul de vedere al misiunii spirituale a bisericii, pe care afirmă că o are.

Statul își asigură un rol reglator în raporturile dintre culte. Modul în care trebuiau susținute material cultele este prezentat în susținerea în Senat din 1924 a legii pentru organizarea B.O.R.: "ajutorul material pe care statul îl dorește confesiunilor pentru susținerea cultului lor trebuie distribuit după principii nu numai de dreptate ci și de echitate. Iar principiile care trebuiesc înscrise în lege nu pot fi decât două: întâi numărul credincioșilor fiecărui cult și situația lui materială"¹⁵. Dreptatea și echitatea, argumentează Lapedatu, pretind ca ajutorul statului să fie repartizat în așa fel încât să acopere necesitățile: acolo unde acestea sunt mai mari, să se dea mai mult, iar unde sunt mai mici să se dea mai puțin. Astfel va fi reparat ceea ce a rezultat în urma unei evoluții istorice particulare în care unele confesiuni erau privilegiate iar altele numai tolerate¹⁶.

Din punctul de vedere al dreptului, afirmă I. Mateiu, singura platformă justă în soluționarea raporturilor dintre culte este aceea a parității. Se asigură cultelor o egalitate deplină în raport cu statul și cu ele însele. În special se garantează onoarea confesională, integritatea cultului, menținerea statu-quo-ului cu împiedicarea prozelitismului, garantarea averii¹⁷. Însă aceste principii nu sunt respectate prin declararea religiei ortodoxe ca "dominantă"; în perioada interbelică a existat un prozelitism ortodox iar garantarea averii nu a fost nici ea respectată (vezi mai jos problema Universității săsești).

Care era raportul dintre stat și biserică în diferitele entități ce au format România interbelică? Vom urmări aceasta din punctul de vedere al ardelenilor, pentru că ierarhii ortodocși ardeleni au realizat o febrilă activitate de impunere a propriului model de organizare ecleziastică. Între ardeleni și cei din Vechiul Regat a existat o aprigă dispută asupra raporturilor dintre capitală și provincii. La ierarhia ortodoxă s-a observat conturarea

¹² O. Gillet, *op. cit.*, p. 33-34

¹³ *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940, p. 36

¹⁴ *Ibidem*, p. 37-38

¹⁵ Alex. Lapedatu, *op. cit.* p. 7

¹⁶ *Ibidem*, p. 11-12

¹⁷ I. Mateiu, *op. cit.*, p. 59

a două modele identitare: "ardelenii" se prezentau pe sine drept "democrați" (faceau referire la sinodalitate), deschiși noului, independenți față de factorul politic, păstrători ai unei prestigioase tradiții. Îi prezentau pe cei din Vechiul Regat drept "regățeni", sintagmei fiindu-i asociate cea de "balcanici", "fanarioți", îi acuzau de lipsă de organizare, sau organizare centralistă, de apropiere prea strânsă de politic. Cei din Vechiul Regat se prezentau drept "eliberatori", "frați mai mari" și vroiau să-i scape pe ardeleni care erau "provinciali", "autonomiști" de contaminarea protestantă (deci străină ființei naționale a cărei apărători se autoproclamau) de care ar suferi organizarea ecleziastică transilvăneană. Aceste autopercepții divergente au stat la baza unor identități regionale care transgresau presupusul caracter unitar al statului.

În biserica din Regat, afirma un prelat ortodox ardelean, era o mentalitate tributară statului și absolutist ierarhică, iar organizarea se prezenta mai mult ca o dezorganizare, rezultată din nedefinirea atributelor și a poziției statului față de biserică și invers. Biserica din Basarabia nu ajunsese să-și stabilizeze viața în niște cadre potrivite de organizație. Absolutismul ierarhic era o moștenire a absolutismului țarist. Biserica din Bucovina aducea o mentalitate ultraierarhistă și tributară "Fondului Bisericesc" și împăratului, avea o organizație depășită de vreme, care convenea unui aparat de stat austriac și unor funcționari bisericești dar nu bisericii înseși¹⁸.

Ardelenii considerau că absolutismul ierarhic era moștenirea unor vremi de restriște, a unei mentalități retrograde, ca și dependența și subordonarea totală statului¹⁹. Ierarhii transilvăneni sunt partizanii "Statului organic" al lui Șaguna. Organizarea ecleziastică pe baza Statului Șagunian "respectând principiul ierarhic, nu-l exagera până la absolutism, ci-l încadra în sinodalitatea cea mai largă, garanție sigură împotriva absolutismul (...); nu era numai o biserică a ierarhiei, ci mai mult una a norodului (...). Față de stat și-a asigurat autonomia care-i era pavăză împotriva oricărei aserviri din partea vreunui cezar sau guvern, iar autonomia, la rândul ei, își avea tăria și pavăza tocmai în sinodalitatea largă prin care întreaga obște bisericească o susținea"²⁰.

Disputa dintre ierarhii ardeleni și cei regățeni avea și o finalitate politică; opoziția ardelenilor față de tendința P.N.L. de a-și constitui centre de putere în Transilvania, dorința ierarhiei înalte de la București de a controla întreaga biserică ortodoxă română.

Atitudinea lui Ionel Brătianu față de problema religioasă este aparent paradoxală: în august 1919 la Arad "dictatorul" liberal se declara adept al Statului șagunian, dorește ca "organizația șaguniană" să treacă și dincolo de Carpați, să înlocuiască "autocratismul ierarhic"²¹. Surpriza nu va întârzia să apară: la sfârșitul lui 1919, Agenția de știri *Dacia* și ziarul *Românul* de la Arad, din 31 Decembrie 1919, informează că "alegerea mitropolitului Transilvaniei este aranjată", episcopul Aradului va deveni mitropolit deoarece s-a ajuns la o înțelegere" în urma acordului dintre factorii competenți ai bisericii și ai guvernului"²². În fapt, declarația lui Brătianu fusese un act electoral iar, probabil în urma întâlnirii de la Arad cu episcopul local s-a ajuns la o înțelegere între cei doi.

Evenimentul are și o altă conotație decât aceea a impunerii unui om din propria clientelă. Cum mitropolitul ortodox de la Sibiu s-a sinucis în octombrie 1918 (datorită atitudinii ierarhiei ortodoxe din timpul războiului-între altele s-a transmis o pastorală semnată de cler prin care era blestemată armata română intrată în Transilvania, sau cu

¹⁸ *Omăgiu*, p.220

¹⁹ *Ibidem*, p.221

²⁰ *Ibidem*, p.222

²¹ *Ibidem*, p.21

²² *Ibidem*, p.25

același eveniment fuga clerului ortodox din Fărăgaș²³ intervenise sedisvacanța scaunului mitropolitan (octombrie 1918-februarie 1920)²⁴. Problema pentru ardeleni era de a asigura stabilitate conducerii ecleziastice. Conform principiului ansietății, în scaunul mitropolitan urma să fie înălțat cineva din rândurile înalților demnitari bisericești, dar aceștia erau bătrâni. Deși au fost presiuni pentru impunerea ca mitropolit a episcopului de Arad, cum acesta era bătrân, pentru a feri mitropolia Ardealului de frământările electorale în jurul scaunelor episcopoești, este ales un mitropolit tânăr în persoana lui Nicolae Bălan²⁵.

Argumentația în confruntările dintre ardeleni și regățeni nu este doar una strict teologică ci sunt aduse argumente politice, istorice și este sesizabilă și o coloratură sentimentală. Începe în Ardeal, o febrilă mișcare pentru unificare pe baza "Statului organic": congresul preoțimii din Ardeal, care a avut loc la Sibiu în zilele de 6-8 martie 1919. Aici dr.N. Bălan apără canonicitatea organizației șaguniene. Utilizează autoritatea apostolului Pavel în a susține că "Biserica nu e un organism pietrificat ci un organism viu" iar prezența "elementului mirean în corporațiile bisericești" are și o importanță practică "dând prilej potrivit preotului pentru a-și desăvârși (elmentului mirean-n.a.) educația sa religioasă și morală"²⁶.

Dispunța este asupra Statutului șagunian. Ardelenii îl apără pentru că acesta oferă libertate și autonomie. Regățenii s-au opus statutului șagunian socotindu-l de proveniență protestantă. Nu lipsesc acuzațiile de "provinciali" sau "autonomiști", iar acestea erau foarte odioase "fraților de dincolo", după cum afirma un prelat ardelean²⁷. Unul din punctele de sprijin ale susținătorilor Statutului organic este autoritatea canonică a lui Șaguna. I. Mateiu încearcă să argumenteze că "statutul organic nu este și nu poate fi considerat ca opera autentică a mitropolitului Șaguna. Forma de guvernare ierarhică pusă de Șaguna a fost înlocuită de Congresul național din 1868, cu una mixtă laicizantă. Statutul organic nu poate fi considerat ca opera autentică a mitropolitului Șaguna"²⁸.

Chiar dacă argumentația în sens strict teologic-istoric a lui Mateiu este corectă, importanță este finalitatea acesteia: încercarea de delegitimare a susținătorilor autonomiei bisericești și organizării ecleziastice pe baza Statului organic.

Disputele pentru organizarea Bisericii Ortodoxe continuă și cu prilejul sinodului episcopesc al Mitropoliei Ardealului, întrunit la Sibiu în 23 aprilie 1919. Și aici se remarcă prin atitudinea fermă dr.N.Bălan care afirmase: "noi nu vrem o biserică numai a preoților, ci vrem o biserică a poporului". De asemenea șocase prin atitudinea tranșantă: "eu prefer o biserică persecutată decât una înăbușită de stat"²⁹. Bălan, departe de a exprima o poziție singulară, dădea glas într-un mod pregnant unei atitudini a ierarhiei ardeleni. Aceasta se împotriva balcanismului politic din Vechiul Regat care influența și viața bisericească, iar într-o analiză a atitudinii prelaților ardeleni trebuie să luăm în calcul și orgoliul acestora și atașamentul la o tradiție percepută ca prestigioasă. Propulsarea lui Nicolae Bălan în fruntea Mitropoliei Ardealului la Sibiu nu este o surpriză, el întrunind o largă adeziune.

Se constituie o comisie de 14 membri care redactează în 1920 un "ante proiect de lege pentru organizarea bisericii autocefale române", care urma să fie discutat de Sinod.

²³ Nicolae Gudea, *Biserica Română Unită (Greco-Catolică)-300 de ani-februarie 1697- februarie 1997*, Cluj Napoca, 1995

²⁴ *Omagiu...*, p.21

²⁵ *Ibidem*, p.24-30

²⁶ *Ibidem*, p.221-223

²⁷ *Ibidem*, p.227-228

²⁸ Ioan Mateiu, *Cercetări privitoare la Constituția bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922, p.38-40

²⁹ *Omagiu...*, p.223-224

Mitropolitul Bălan refuză acest lucru, înainte ca proiectul să fie trecut prin Constituanta și Congresul național bisericesc de la Sibiu³⁰.

Dezbaterile privind principiile și apoi chestiunile punctuale de organizare a bisericii ortodoxe se vor prelungi în 1925, când la 6 mai vor fi publicate în Monitorul Oficial³¹ legea și statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române. Între timp disputa fusese oarecum tranșată de Partidul Liberal care înscrisesse în Constituția din 1923 faptul că "organizația bisericii ortodoxe trebuie să fie unitară pentru întreaga țară"³². În susținerea în Camera deputaților a acestor acte legislative, ministrul Cultelor vorbea de caracterul consensual al actelor prezentate. Acestea, spunea Lapedatu, sunt atât în spirit cât și în cea mai mare parte a prevederilor sale o copie fidelă a statutului șagunian³³, adaptat însă împrejurărilor epocii. Este cu adevărat legea din 1925 o continuare a statutului șagunian?

Să luăm o chestiune punctuală, dar de mare importanță: cea a alegerii episcopilor și mitropoliților. Atât în statutul șagunian, cât și în lege, sarcina alegerii se lasă în seama corporațiilor bisericești. Deosebirea constă în faptul că, pe când după statut alegerea se face numai de adunarea eparhială a eparhiei vacante, în lege elecțiunea urma să fie făcută de Congresul național bisericesc împreună cu adunarea eparhială a eparhiei vacante³⁴. Este evidentă impunerea principiului ierarhic în această chestiune. Prin sistemul Congresului național bisericesc se lăsa o cale pentru ingerințe electorale. Situația Congresului național bisericesc trebuie coroborată cu aceea a membrilor de drept ai adunărilor pentru alegerea episcopilor și mitropoliților, în care guvernul este reprezentat prin premier și consiliul de resort³⁵. Problema este dublă: mai întâi principală (a autonomiei în stat) și una practică (puterea politică intervenea în organizarea bisericească permițând ierarhiei ecleziastice să intre în competiție pentru a face jocuri politice).

O altă problemă punctuală dar esențială pentru funcționarea vieții bisericești era aceea a numirii preoților și protopopilor în locurile vacante. Existau două sisteme: cel electiv în Ardeal și sistemul numirii în Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina. În lege se hotărăște păstrarea sistemului tradițional de alegere/numire³⁶.

În conformitate cu legea pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, în fruntea B.O.R. stă Sf. Sinod, cea mai înaltă autoritate (art.5) dar "Corporațiunea centrală reprezentativă pentru întreaga Biserică a Românilor de religie ortodoxă, în afacerile administrative, culturale, funcționale și epitropești este Congresul național bisericesc compus din 6 reprezentanți ai fiecărei eparhii" (art.6). Din fiecare eparhie sunt 6 reprezentanți (2 clerici și 2 mireni), aleși pe 6 ani de adunarea eparhială³⁷. S-ar părea că ardelenii au învins prin impunerea, chiar modificată, a Statutului șagunian. Dar liberalilor chiar le convenea această variantă de organizare ecleziastică pentru că aveau posibilitatea de control a ierarhiei prin impunerea în adunările eparhiale, astfel că frământările timp de 6 ani pe această dispută au fost inutile. Partidul Liberal își va recruta cadre ecleziastice pe care le va impune în diferite funcții. Ardelenii nu vor face excepție: protopopul Ioan Teculescu ajunge episcop militar în aprilie 1923 apoi trece la eparhia basarabeiană din Ismail (1925); protopopul Vasile Dima ajunge episcop la Argeș; asesorul Triteanu la

³⁰ *Ibidem*, p.231

³¹ *Monitorul Oficial*, nr.97 din 6 mai 1925

³² Alex.Mapedatu, op.cit.p.28

³³ *Ibidem*, p.16

³⁴ *Ibidem*, p.17

³⁵ *Ibidem*, p.20

³⁶ *Omagiu...*, p.547

³⁷ *Ibidem*.

Roman; protopopul I.Stroia ajunge episcop militar în 1925³⁸. Care să fie motivele acestor numiri, pe lângă cel firesc al mobilității cadrelor laice sau ecleziastice? Mai multe ipoteze pot fi aduse în discuție: 1) mitropolitul primat și apoi patriarhul Miron Cristea era transilvănean și a căutat să-și impună propriii oameni; 2) prestigiul individual al acestora; 3) tendința de penetrare, de constituire de centre de puteri ai P.N.L. în Ardeal. Și-a cooptat oameni fideli pe care apoi i-a răsplătit; 4) În legătură cu ipoteza 3, cred că între motivații a fost și aceea de a disloca oponenții prin încorporare în propria clientelă. Ipoteza se susține prin faptul că acești ierarhi au fost avansați și numiți în afara Transilvaniei (la Ismail sau Argeș), unde influența lor rămânea să fie construită și aveau de înfruntat adversitatea ierarhiei locale.

Discuții și controverse s-au iscat și în chestiunea raportului ierarhic dintre mitropoliți, suscitată de ungerea mitropolitului Ardealului. Transilvănenii susțineau că numai sinodul episcopesc din Sibiu are această posibilitate versus argumentul că în urma unificării bisericești trebuia examinat și hirotonit la București³⁹. Sunt aduse și argumente istorico-ecleziastice: din moment ce mitropolitul Ungro-Vlahiei exercita și funcția de "exarh al plaiurilor", iar mitropolitul din nordul Carpaților era oarecum sufragane celui din sud, susținea Tit Simedrea⁴⁰, era normal ca funcția de mitropolit primat să o aibe cel de la București. I.Lupaș aduce argumente "istorice": Mihai Viteazul, Matei Basarab, V. Lupu, C-tin Brâncoveanu ar fi făcut și ei o mitropolie în Ardeal, care era controlată de aceștia.

Istoria ierarhiei ecleziastice ortodoxe nu este numai una a disputelor. A existat un moment de maximă coeziune asupra unei probleme: crearea Patriarhiei ortodoxe române. Cum este justificată aceasta? Iorga argumentează astfel: când sunt trei mitropoliți supuși Primatului, titlul de Patriarh se impune, iar cine e mitropolit primat în capitala României reîntregite acela e drept patriarh al B.O.R. Ministrul Cultelor, Alex Lapedatu, se justificase prin nebuloase "rațiuni de stat", veșnica argumentare: "dacă biserica romano-catolică din țară se constituia într-o singură provincie mitropolitană cu sediul în capitală, nu e cu puțință ca biserica oficială a Statului Român, cea ortodoxă, să rămână în situația ierarhică de egalitate. Și aceasta nu din motive de amor propriu, ci din anumite rațiuni de stat"⁴¹. Ioan Lupaș susține că "românimea întreagă (trebuie- n.a.) să vadă în înființarea Patriarhiei realizarea sau măcar un început de realizare a programului religios de la 1848"⁴².

În realitate, crearea Patriarhiei ortodoxe s-a realizat din motive de prestigiu statal: "solemnă proclamare a unei Patriarhii care nu putea lipsi nici pentru aceea că sârbii aveau un Patriarh și exarhul patriarhal era mai mult decât un Mitropolit Primat"⁴³. Interesant este că propunerea de creare a Patriarhiei a venit din partea Bisericii Basarabiei. Prin crearea unei Patriarhii române, biserica basarabeană spera să se elibereze de sub tutela Patriarhiei moscovite⁴⁴.

Modelul de organizare a Bisericii ortodoxe a fost preluat după tipul sârbesc și a constat într-o regupare a mitropoliilor și adoptarea de către mitropolitul din capitală a titlului de Patriarh⁴⁵.

Alex. Lapedatu prezenta la 11 februarie 1925 mesajul pentru ridicarea Mitropoliei Ungro-Vlahiei la rangul de Scaun Patriarhal. "Senatul ridicat în picioare aplaudă îndelung

³⁸ *Ibidem*, p.545

³⁹ I.Mateiu, *op.cit.*, p.49-50

⁴⁰ Tit Simedrea, *Patriarhia românească. Acte și documente*, București, 1925, p.15

⁴¹ *Ibidem*, p.8-15

⁴² *Ibidem*, p.102

⁴³ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol.II, București, 1995, p.306

⁴⁴ Tit Simedrea, *op.cit.*, p.29

⁴⁵ Jean Meyendorf, *Biserica ortodoxă ieri și azi*, București, 1996, p.137

"apoi "se cere extremă urgență și se admite"⁴⁶. Dacă prin acest act statul spera să-și consolideze prestigiul extern (în Senat se afirmase cu emfază: "nici un stat ortodox din orient nu se bucură de vaza politică a statului român")⁴⁷, biserica ortodoxă spera să facă un gest de forță față de celelalte culte din țară. Așa cum rezultă din scrisoarea irenică a Sf Sinod către "bisericele ortodoxe surori", prin care se comunica ridicarea B.O.R. la rangul de Patriarhie: "Cetățenii României s-au sporit și cu cetățeni de alte culte bine organizate și cu tot felul de instituțiuni. Așa: Calvini, Luterani, Unitari, Romano-Catolici, care după organizația lor puternică vor tinde aici la noi în țară, a crea situații și demnități care dacă nu să întrecă, dar cel puțin să egaleze în titluri pe șeful Bisericii Ortodoxe. Biserica și poporul ortodox își va menține față de toți superioritatea nu numai ca mișcare, ci și ca rang prin afirmarea și întărirea ierarhiei, încununând-o cu vrednicia cea mai înaltă a ierarhiei ortodoxe: Patriarhia"⁴⁸.

În legea pentru organizarea B.O.R. sunt reglementate și chestiunile financiare, ale obligațiilor pecuniare ale statului față de culte: art. 23, "pentru a se ușura cât mai mult sarcina statului și pentru ca Biserica să-și poată îndeplini cât mai bine misiunea sa religioasă, culturală și filantropică se înființează un fond general bisericesc. Impozitele care se stabilesc prin legea pentru ajutorarea și întreținerea Bisericii se vor distribui în proporția în care se găsesc credincioși ortodocși față de altă religie"⁴⁹. Încercarea de nivelare se aplică și în interiorul bisericii ortodoxe. Este vorba de chestiunea fondului religios din Bucovina. Întreg venitul acestui fond aparține eparhiei din Bucovina, dar aceasta își va întocmi bugetul, ce urma a fi examinat de Ministerul Cultelor iar restul fondului să treacă la fondul general bisericesc, în folosul întregii biserici⁵⁰.

Acesată politică egalitaristă folosea regiunilor mai slab dezvoltate economic: unei părți din Vechiul Regat și basarabenilor. Politica egalitarist- inechitabilă va duce la adoptarea în 1927 a unei decizii ministeriale care hotăra că ajutorul statului îl vor primi numai parohiile care au cel puțin 800 de suflete, fapt ce provoacă o ploaie de proteste din partea cultelor minoritare⁵¹.

Carol al II-lea, în perioada premergătoare regimului său autoritar, a fost un sprijinitor al bisericii ortodoxe ardelenene, un rol de seamă în atragerea lui Carol avându-l mitropolitul Bălan. Ca un sprijin al clerului ortodox față de mai bogatele culte ardelenene, acesta a hotărât trecerea personalului bisericesc la Casa generală de pensionari a Statului (1937)⁵². Cum personalul bisericesc aflat în funcție la 1 aprilie 1937 trebuia să verse la Casa generală de pensii a statului 10% din salariile ce le-a primit de la 1 Decembrie 1918 încoace, numai intervenția mitropolitului Bălan a făcut ca aceste sume să nu mai fie plătite.

O încălcare flagrantă a principiului menținerii statu-quo-ului religios este dobândirea de către Arhiepiscopia ortodoxă din Sibiu a 6 imobile din patrimoniul fostei comunități de avere denumită "Universitatea săsească a celor 7 juzi"⁵³. În urma intervenției lui Bălan pe lângă Tătărescu, în iunie 1937, a trecut în proprietatea Arhiepiscopiei 75% din averea Universității săsești iar Biserica luterană a primit 25 % din averea proprie. De aceea, ierarhii ortodocși se puteau exprima față de Carol al II-lea în termeni de "mumificență regală" și să promită "cea mai adâncă recunoștință și grațitudine". În același

⁴⁶ Tit Simedea, *op.cit.*, p.43-44

⁴⁷ *Ibidem*, p.58

⁴⁸ *Ibidem*, p.124

⁴⁹ M.O.nr.97, 6 mai 1925

⁵⁰ Alex.Lapedatu, *op.cit.*p.31

⁵¹ *Omagiu...*, p.562

⁵² *Ibidem*, p.38

⁵³ *Ibidem*, p.39

gest de obediență față de patron, Ștefan Meteș va putea scrie că "pentru biserică desființarea partidelor e un mare bine, căci preoții acum pot să-și vadă nestingherit de datoria lor apostolică în mijlocul credincioșilor"⁵⁴. Deși în prima parte a aserțiunii sale Meteș are dreptate, totuși preoții vor fi în primele rânduri ale consacrării regimului autoritar carlist, prin chiar șeful ierarhiei, patriarhul care va deveni premier, pentru a nu mai comenta marșurile soboarelor de preoți, prezente în număr impresionant la sărbătorile regimului.

Natura juridică a relațiilor dintre stat și celelalte confesiuni a fost stabilită prin legea pentru regimul cultelor din 27 martie 1926, în baza căreia a fost negociat Concordatul cu Sf. Scaun (1927), ratificat la 7 iulie 1929. În acord cu doctrina suveranității statale s-a hotărât și înscris în Concordat faptul că "Ordinele și Congregațiile religioase existente în Regat să aibă pe superiorul lor și pe membri lor cetățeni români domiciliați în țară"⁵⁵. Negocierea și semnarea Concordatului au trezit reacții foarte violente din partea ortodoxă, dând naștere unei polemici ale cărei reverberații continuă chiar până astăzi. Nu vom intra în stufoasa și dificila problemă a Concordatului (acesta meritând o investigare istoriografică profesionistă, bazată pe comparatism). Deși pentru Biserica Unită s-a intenționat realizarea unei legi speciale (ca și pentru cea ortodoxă), ierarhii acestui cult au refuzat, preferând reglementarea raporturilor cu statul prin intermediul Concordatului⁵⁶, trezind reacții de genul "ierarhii Blajului la braț cu cei maghiari".

Statul român recunoaște în perioada interbelică cultele: ortodox, greco-catolic, romano-catolic, reformat, evanghelic, luteran, unitarist, armean-gregorian, mozaic și mahomedan⁵⁷.

În dinamica raporturilor dintre stat și biserică ortodoxă se manifestă încă de la început un raport de dublă tutelă: ortodoxia trebuia să aibă principial statutul de primus inter pares, însă ierarhia ortodoxă va reacționa față de reprezentanții puterii etatice când aceștia vor încerca să soluționeze, nu într-un totu de acord cu ideile ortodoxe, raporturile dintre stat și celelalte culte (exemplul cel mai frapant este Concordatul). După cum remarcă Francois Thual în *Géopolitique de l'Orthodoxie*, religia sacralizează naționalul iar naționalul etnicizează religia. Ortodoxismul, considerat "religia majorității românilor", s-a aflat față de celelalte culte într-o veritabilă ofensivă, sprijinită adesea de factorul politic: prin sprijinul oamenilor politici față de ortodoxie aceștia încercau să acumuleze capital simbolic, de popularitate, iar preoții ortodocși doreau să acumuleze privilegii materiale sau de prestigiu pentru propriul ordin. Prețul plătit era slujirea politicului, continuând venerabila tradiție bizantină. De aceea nici nu putea fi menținut în formă neschimbată Statutul șagunian. Prevederile sale exprimau în fapt compromisul realizat între Curtea de la Viena și românii transilvăneni, reprezentați politic și de ierarhia ortodoxă. Statutul șagunian este expresia statutului unei religii în cadrul unui imperiu multiethnic și multiconfesional. Trecerea în cadrul statului național a reprezentat pentru ierarhia ortodoxă o inevitabilă colaborare cu politicul, și ierarhii ardeleni au participat, nu fără tragere de inimă, la legitimarea politicului și a propriului acces la privilegii. Legea pentru organizarea B.O.R. marchează "românizarea" (în sensul bizantinării) elitei ecleziastice din Transilvania.

Rezolvarea relativ rapidă a organizării vieții bisericești, în 1929, în comparație cu situația din alte domenii (de exemplu abia din 1938 au fost extinse în Bucovina codurile civile din România, sau abia în 1945 s-a încheiat procesul unificării legislative prin extinderea și în Transilvania a legilor civile și comerciale din Vechea Românie) trebuie să

⁵⁴ *Ibidem*, p.569

⁵⁵ *Ibidem*, p.456

⁵⁶ *Ibidem*, p.146

⁵⁷ Ioan Mateiu, *op. cit.*, p.46

ridice semne de întrebare. Deși situația bisericească era destul de complicată, ea a fost soluționată mai rapid din mai multe motive: societatea românească interbelică fiind una tradițională, cu un sistem paternist (nu întâmplător Biserica și Armata sunt instituțiile percepute ca fiind de cea mai mare încredere), tergiversarea soluționării acestor probleme era foarte periculoasă. Nu este întâmplător faptul că factorul religios se invocă mai ales în zona nonreligiosului, de către oamenii politici. Nesoluționarea problemelor administrative, prin care se realizează de fapt modernizarea, nu putea trezi ample discuții în societate, de unde și relativul dezinteres față de acestea. Delăsarea în soluționarea problemelor modernizării indică gradul scăzut de maturitate a clasei politice românești, care nu a acționat ca o adevărată elită.

Integration and Ecclesiastic Organization in Inter-War Romania (Summary)

In the context of the unified national state construction, the problem of a new ecclesiastic organization was considered. There were serious disputes about the way of structuring the church hierarchy in the in the Orthodox Church structure was realized through imposing of the Sargian state by law, a state that was the object of transformation in the sense of centralization. The organization of the other cults was made according to the national state doctrine. The Orthodox Church, defined by the idea that it is "the religion of the majority of Romanians", has tried to create for itself a privileged position compared with that of the other cults and it has been in opposition to them. The relative fast termination of the juristic framework of cults organization was due to the political sensitivity regarding the religious problem. The religious factor has been considered specially in the nonreligious area because it has a political significance.

Constituit în mod oficial în vara anului 1875, PNL este primul partid politic din România¹ având în rândurile sale o serie de militanți afirmați pe tărâmul vieții culturale și politice, participanți la revoluția de la 1848². De numele său se leagă momente de referință din istoria României, fapt ce îi conferă o poziție de necontestat în viața politică a țării.

Tocmai de aceea, după 1918, în noile provincii ale României, suflul liberal se va face simțit destul de puternic. Desigur, o extindere a rețelei organizatorice a PNL la nivel național nu era un lucru ușor de realizat sau la îndemâna oricui și aceasta, în principal datorită faptului că în provinciile istorice recent unite cu România existau partide politice care se bucurau de un real sprijin în rândurile populației.

Dar, în ciuda acestor greutăți firești, PNL reușește să pătrundă în viața politică din Ardeal, destul de repede, prin organizația liberală a județului Satu Mare. Astfel, în 1919 la Baia Mare s-a constituit organizația PNL Satu Mare, fiind prima de acest fel din Transilvania³. Merite deosebite în înființarea acesteia îi revin lui Teofil Dragoș⁴, el fiind de altfel președintele organizației și primul membru liberal din Ardeal. Prin ceea ce a întreprins aici, Teofil Dragoș a devansat cu mult celelalte județe din zonă, fapt confirmat indirect chiar de declarația făcută de Ion I.C.Brătianu în vara anului 1920, în care se afirmă că "PNL are intenția să se organizeze acum și în Ardeal"⁵. De abia la alegerile din martie 1922 (deci la trei ani după înființarea organizației sătmărene) PNL își prezentase candidați și în noile provincii ale României.

Odată înființat, PNL Satu Mare urmează politica tradițională a familiei Brătianu, motiv pentru care partidul și liderul său se bucură de o bună apreciere din partea conducerii centrale. De altfel, Teofil Dragoș a făcut parte chiar din cercul intim de prieteni ai lui Ionel și Vintilă Brătianu⁶. După venirea liberalilor la guvernare, acesta va deveni primul prefect liberal al județului Satu Mare în intervalul 31 ian.- 30 oct. 1922⁷, fiind apoi deputat în cameră și Comisar guvernamental al Societății Hidraulice "Ecsed"⁸. Din acel moment, persoana sa va deveni o prezență obișnuită în Parlament, bucurându-se de încrederea electoratului sătmărean. Cât privește urmașii săi la conducerea Prefecturii pentru guvernarea liberală 1922-1926, aceștia au fost: Ioan Păgăciaș, Paul D. Goma, Mihai Cantunari și Vasile Gheție⁹, toți fiind personalități marcante ale organizației liberale sătmărene. După o întrerupere de un an, liberalii preiau din nou conducerea acestei instituții prin Vasile Gheție și Ștefan Bellu¹⁰, conținând politica de dezvoltare economico-socială și de modernizare a infrastructurii județului Satu Mare.

¹ Anastasie Iordache, *Ion I.C.Brătianu*, Ed.Albatros, București, 1994, p.7

² Liviu Petru Zăpârțan, *Doctrine politice*, Ed.Fundației "Gândirea", Iași, 1994, p.140

³ "Gazeta Sătmărulei", nr.3/4 noiembrie 1928 și nr.8/14 octombrie 1931

⁴ Tankóczy Gyula, *Satu Mare Város Képes Tükre* (Oglinda orașului Satu Mare), Satu Mare, f.a., p.141; *Erdélyi Monografia (Monografia Ardealului)*, sub redacția lui Várady Aladár și Berey Géza, Ed.Gloria, Satu Mare, f.a., p.91

⁵ Anastasie Iordache, *op.cit.*, p.479

⁶ *Erdélyi Monografia*, p.91.

⁷ *În serviciul patriei*, Prefectura Satu Mare, 1937, p.91

⁸ *Erdélyi Monografia*, p.91

⁹ *În serviciul patriei*, p.91

¹⁰ *Ibidem*

Din păcate însă, moartea marelui om politic și de stat Ion I.C. Brătianu, în 1927, precum și presiunile exercitate de opoziție, împing partidul spre o criză vizibilă. Pentru a evita această cădere liberă, Vintilă Brătianu face eforturi însemnate, insistând foarte mult ca organizațiile liberale județene să-și revizuiască activitatea și componența. Astfel, la 5 oct. 1928, s-a întrunit Comitetul local al organizației pentru "alegerea noului birou în urma vacanțelor provenite din excluderile hotărâte de delegația permanentă județeană"¹¹. În urma alegerilor s-a constituit noul comitet local format din: Ștefan Cherecheș- președinte, Aurel Dragoș și Ioan Șuta - vicepreședinți, Octavian Ardelean - secretar general și Augustin Popan - casier.

La 7 noiembrie 1928 se desfășoară lucrările Congresului județean al PNL Satu Mare. În comunicatul adresat publicului sătmărean prin intermediul presei liberale, se menționa că această convocare grabnică s-a făcut "pentru a întări și a asigura temeliile organizației noastre județene, care este cea mai veche organizație similară din Transilvania"¹². În urma dezbatărilor, la conducerea partidului au fost aleși următorii: T. Dragoș- președinte, Ioan Tibil și Aurel Dragoș - vicepreședinți, Ștefan Cherecheș - secretar general și Tișca Emil - casier. Pe lângă aceștia, au fost desemnați membrii comitetului județean al PNL precum și componența delegației permanente¹³, din rândul cărora vom cita câteva nume de rezonanță din viața politică sătmăreană: Octavian Ardelean- medic Satu Mare, Crăciun Dumitru - notar public Seini, Ilea Petru - director de bancă Negrești, Lucaciuc Epaminonda Sisești, Nistor Aurel - avocat Baia Mare, Alexe Pocol - primar Baia Mare, Pogăciaș Ioan - notar public Satu Mare, Tarția Ioan - protopop Medieșu Aurit, fost senator, Tibil Ioan - deputat s.a.

La sfârșitul anului 1928, în zilele de 12, 15 și 17 decembrie, vor avea loc alegerile parlamentare.

Având în vedere importanța evenimentului, la 28 noiembrie, la Baia Mare a avut loc ședința delegației permanente a PNL Satu Mare pentru a examina situația politică din județ și definitivarea listelor cu candidații partidului¹⁴. Capi de listă sunt desemnați T. Dragoș pentru camera Deputaților și Tarția Ioan pentru Senat.

La 15 iunie 1929, are loc la Oradea marea consfătuire a PNL din Ardealul de Nord, la care participă delegațiile județelor Satu Mare, Maramureș, Sălaj și Bihor, precum și liderii partidului din capitală: Vintilă Brătianu, I.G.Duca, I. Inculeț și Leonte Moldoveanu. La finalul întrunirii, delegația sătmăreană condusă de Teofil Dragoș a avut o întrevedere confidențială cu conducerea partidului, analizând câteva aspecte mai importante din cadrul organizației. Dar iată ce declară Vintilă Brătianu referitor la PNL Satu Mare: "sunt mândru de această organizațiune... și aștept de la Domniile voastre cea mai conștientă muncă pentru binele partidului și județului Dumneavoastră"¹⁵.

La 9 ianuarie 1930, la Baia Mare, va avea loc un nou Congres al PNL Satu Mare la care participă și o delegație de la centru condusă de I.G.Duca¹⁶. Și de această dată Teofil Dragoș va fi reales în funcția de președinte, fiind liderul incontestabil al organizației liberale sătmărene.

¹¹ "Gazeta Sătmarului", nr.1/1928

¹² idem, nr.3/1928

¹³ idem, nr.4/7 noiembrie 1928

¹⁴ idem, nr.5/5 decembrie 1928

¹⁵ idem, nr.7/22 iunie 1929

¹⁶ idem, nr.2/14 ianuarie 1930

O lună mai târziu, la 15 februarie 1930, au loc alegeri pentru desemnarea noilor membri ai Consiliului Județean. Având ca semn electoral "stâlpul", liberalii depun o listă cu 36 de candidați¹⁷, obținând 4275 de voturi¹⁸.

Un moment important în viața PNL îl reprezintă Congresul General al acestuia, desfășurat la 22 februarie 1931 în București, la care participă peste 2500 de persoane. Din județul Satu Mare s-a deplasat o delegație condusă de Teofil Dragoș și din care mai făceau parte Ioan Tibil, Epaminonda Lucaciu, Ștefan Cherecheș, Alexe Pocol, Flaviu Suluțiu, Felician Zăciu s.a.

În urma morții lui Vintilă Brăteanu, președinția PNL este încredințată lui I.G.Duca. În intenția de a întări cât mai temeinic și mai sincer legăturile politice dintre centru și organizațiile din țară, Duca va întreprinde mai multe vizite la organizațiile liberale din teritoriu. Importanța acestor vizite este dublă. Pe de-o parte, prin tactul și autoritatea sa va ști să refacă "omogenitatea multor organizații devenite lacunare în urma dezechilibrării ce s-a produs în echivalența dintre ambiție și randament a multor persoane politice"¹⁹. Pe de altă parte, aceste vizite au un relief politic general de mare însemnătate, pregătind practic o mare campanie de opoziție. În acest sens, la 16 august 1931 are loc la Șomcuta ședința delegației permanente a PNL Satu Mare pentru a pregăti noua campanie de propagandă ce se anunță destul de intensă la începutul toamnei. Pe lângă membrii delegației, participă și un mare număr de țărani fruntași, la care se adaugă 60 de studenți înscriși în organizația "Tineretului Universitar Liberal" din județ²⁰. La inițiativa lui Teofil Dragoș, sunt organizate mai multe întruniri liberale, după cum urmează: 8 octombrie la Mădăras, unde vor veni delegațiile organizațiilor din Sătmărel, Doba, Rușeni, Hrip, Tătărești, Viile Satu Mare, Necopoi și Craidorolt, la care se adaugă participanți din partea conducerii județene a PNL; 15 octombrie la Negrești cu participarea filialelor din Țara Oașului, urmată de cea de la Turț, unde se vor întâlni delegațiile comunelor din plasa Ugocea. Acțiunile vor culmina cu Marea Adunare a PNL Satu Mare din 26 octombrie, ce va avea loc la Baia Mare, la care va participa și o delegația din București²¹. În același an, la 1 septembrie, ia ființă Cercul de Studii al PNL din orașul Satu Mare, cu scopul de a studia prin diferiții săi oameni de specialitate problemele mai importante ale orașului și județului, precum și chestiunile de interes general. De asemenea, se urmărește extinderea Cercului de Studii și în celelalte centre ale județului: Baia Mare, Șomcuta, Halmeu, Seini, Copalnic Mănăștur și Arduș.

Sfârșitul anului 1933 aduce cu sine revenirea liberalilor la guvernare, campania desfășurată de ei fiind încununată de succes. Din păcate însă, PNL va fi puternic afectat de moartea marelui politician I.G.Duca, președintele partidului și al Consiliului de Miniștri. Această tragedie nu numai că va fi simțită la Satu Mare ci chiar amplificată de dispariția liderului local Teofil Dragoș. În 1933, el este ales partu ultima oară în Camera Deputaților, însă acest mandat va fi întrerupt la 18 ianuarie 1934 datorită decesului survenit la vârsta de doar 60 de ani²².

La 26 ianuarie 1934 a avut loc ședința delegației permanente a PNL Satu Mare pentru comemorarea personalității regretatului Teofil Dragoș și alegerea noului președinte al organizației, în persoana deputatului Ioan Tibil vicepreședintele acestuia, considerat "ca

¹⁷ idem, nr.4/30 ianuarie 1930

¹⁸ idem, nr.5/15 februarie 1930

¹⁹ idem, nr.3/5 decembrie 1930

²⁰ *Ibidem*

²¹ idem, nr.5/18 septembrie 1931

²² Erdély Monografia, p.91

cel mai merituos dintre conducătorii partidului din județ". Pentru postul vacant de vicepreședinte este ales Aurel Nistor, prefectul județului Satu Mare²³.

Un moment de referință în viața politică sătmăreană este constituirea la 23 mai 1934 a Blocului românesc. Acesta cuprindea toate partidele politice românești, urmărind o mai bună administrare și obținerea unei majorități românești în conducerea orașului Satu Mare cu ocazia alegerilor municipale ce urmau să se desfășoare. Este un acord deplin al acestor forțe care au apreciat importanța momentului lăsând de-o parte orgoliile politice²⁴. Este pentru prima dată când partidele locale (PNȚ, PNL, Partidul Național Agrar) sunt grupate într-o alianță politică, fapt confirmat și de declarațiile făcute presei locale de reprezentanții acestora: Titu Demian, Ștefan Cherecheș și I.C. Barbul.

Revenind la conducerea organizației județene Satu Mare a PNL, trebuie menționat că începând cu data de 9 aprilie 1935, Valer Pop, ministrul Justiției, va fi noul președinte al acesteia, decizie ratificată la 30 mai cu ocazia Congresului PNL Satu Mare²⁵. La 21 septembrie 1937, Valer Pop demisionează din funcție, locul său fiind luat de Valer Roman, fost subsecretar de stat²⁶. Cât privește Prefectura în timpul ultimei guvernări liberale, aceasta a fost condusă de Aurel Nistor, Ioan Pogăcios și Octavian Ardelean²⁷.

În decursul ultimei guvernări liberale (1933-1937), județul Satu Mare a avut parte de realizări de excepție, primind aici, la granița de nord-vest a țării, diferite vizite făcute de autorități din țară și străinătate, toate acestea înscriind pasaje remarcabile în istoria consolidării neamului românesc. Și m-aș opri aici doar asupra câtorva realizări ale PNL Satu Mare:

- întreținerea în stare bună a drumurilor, mult superioare altor județe
- construirea și repararea a peste 130 de poduri
- extinderea rețelei de linii telefonice
- construirea Palatului administrativ din Satu Mare (azi Muzul Județean)
- realizări în domeniul bisericesc (vezi cele două catedrale din Satu Mare, a căror construcție a fost susținută și de Prefectură)
- în domeniul educațional s-au înființat 164 de noi posturi de învățători și maiștri, s-au terminat 39 de școli iar 22 au fost începute
- s-au înființat biblioteci populare pe lângă fiecare școală primară
- realizări în domeniul urbanistic
- construirea mai multor spitale și dispensare medicale comunale
- sprijinirea agriculturii, comerțului și industriei printr-o permanentă politică de încurajare
- dezvoltarea sportului și turismului sătmărean
- construirea aeroportului Satu Mare, inaugurat la 8 septembrie 1937
- și, nu în ultimul rând, dezvelirea statuii lui Vasile Lucaciu, în fața căreia premierul Gheorghe Tătărescu afirma la 21 august 1937: "ce mult regret că n-am putut lua parte la înălțătoarea serbare a dezvelirii acestei statui. Este una din cele mai frumoase statui cu care se poate mândri Țara Românească"²⁸.

Nu putem omite vizitele la Satu Mare a unor personalități, dintre care amintim: regele Carol II împreună cu Mihai I; generalul Sirovy-inspector general al armatei cehoslovace; Constantin Angelescu-ministru; Toni Dumitru-deputat și președintele

²³ "Gazeta Sătmarului", nr.113/28 ianuarie 1934

²⁴ idem, nr.122/3 iunie 1934

²⁵ *În serviciul patriei*, p.60

²⁶ *Ibidem*, p.82

²⁷ *Ibidem*, p.91

²⁸ *Ibidem*, p.81

Asociației Generale a Învățătorilor; N.Dumitrescu-președintele societății Tinerimea Română; Alexandru Lapedatu-ministru și membru al Academiei Române; Leonte Moldoveanu-președintele Senatului; Eduard Beneș-președintele Cehoslovaciei; ducesa de Athol și deputatele engleze Lady Layton și Miss Rath; Gheorghe Tătărescu-președintele Consiliului de miniștri; Radu Irimescu-ministru; nunțul papal Andrei Cassulo; M.Hodza-premierul Cehoslovaciei; Valer Pop-ministru; M.Cancicău și mulți alții.

Aceste evenimente ne-au încadrat județul, în mod onorabil, în angrenajul realizărilor interne și externe, ale acestei guvernări. Grație patronajului dat de unele personalități ale guvernului, județul Satu Mare a fost o oglindă fidelă a preocupărilor și a înfăptuirilor petrecute în țară. Având în vedere cele prezentate și nu numai, consider că rolul și locul PNL în istoria României și a județului Satu Mare nu poate fi pus la îndoială. Mai mult, suntem obligați astăzi, indiferent de culoarea politică a sentimentelor noastre, să recunoaștem și să respectăm ceea ce au făcut înaintașii noștri pentru binele acestui județ.

Aspects Concerning the History of the National Liberal Party-Satu Mare County Organization in Inter-war Period (1919-1938)

(Summary)

The Satu Mare branch of the National Liberal Party was founded in 1919. It was the first branch of the Liberal Party in Transylvania and it was led by the famous politician dr.Teofil Dragoș. P.N.L. Satu Mare follows the traditional political line of the Brătianu family and for this reason both the party and its leader were very appreciated by the central leaders.

During the last liberal government(1933-1937) the Satu Mare county had many remarkable moments, the local organization receiving the visit of officialities of high rank, both from the country and abroad, all these representing great moments in the history of our county.

Activitatea politică și propaganda electorală liberală în "Gazeta Sătmărulei" (1928-1931, 1934-1938).

Dorin Dărăban

Introducerea votului universal în 1918 a avut ca rezultat antrenarea în viața politică a cetățenilor și diversificarea opțiunilor politice. Constituția din 1923 a legiferat normele de organizare ale statului, consacrand regimul democratic prin principiul separației puterilor în stat și existența monarhiei constituționale. Prevederile noii Constituții întăreau rolul Parlamentului în viața politică. În lupta politică dominau cele două partide, liberal și național țărănesc, care încercau printr-o propagandă electorală, intensă și abilă, să câștige voturile necesare preluării puterii politice. *Gazeta Sătmărulei*, ziarul organizației județene liberale, apare la 10 octombrie 1928 și se înscrie pe "linia realizării programului și principiilor liberale, formării unei opinii publice mai înțelegătoare, unind când e vorba de interesele naționale, pe toți românii ori care ar fi credințele lor politice"¹.

La 5 octombrie 1928 a fost ales noul birou al organizației locale având următoarea componență: Ștefan Cherecheș - președinte, Aurel Dragoș și dr. Ioan Șuta - vicepreședinți. Noul președinte schițează drumul pe care dorește să conducă organizația locală "omul politic este om de sacrificiu pentru că cine crede că a face politică înseamnă crearea de avantaje personale acela păcătuiește atât împotriva persoanei sale cât și împotriva ideii pe care în loc de a-o servi, o deosește"². La 7 noiembrie 1928 începe Congresul organizației județene văzută "ca o grandioasă manifestare politică, o impresionantă manifestație românească la granița de vest a țării"³. În cuvântul luat președintele Teofil Dragoș mulțumește pentru încrederea pe care o au cei din județ în destinele acestui partid istoric. Un reprezentant al țăranilor declară că "nu regretă înscrierea în partidul liberal deoarece guvernarile liberale ce s-au succedat la conducerea țării deși n-au promis nimic au avut grijă de ei fără să-i ațâțe la ură contra altora". S-a ales un nou comitet județean condus de Teofil Dragoș, reales în funcția de președinte.

Sfârșitul lunii noiembrie aduce agitația provocată de apropiatele alegeri din 12,15,17 decembrie 1928. Candidații locali sunt Teofil Dragoș, Michail Ioan, Tibil Ioan, Miclăuș Nicolae, Pop Ștefan și Lucaci Epaminonda, pentru Camera Deputaților iar pentru Senat, Teofil Dragoș și Tarția Ioan. În apelurile adresate electoratului, liberalii declarau că privesc cu conștiința împăcată datoria împlinită într-un an și jumătate de guvernare, angajându-se să continue opera de consolidare a patriei întregite prin așezarea pe temelii puternice a vieții economice și adoptarea legilor necesare. Ei ridică drapelul democrației sănătoase, aducând cuvântul unității sufletești a neamului. Totodată declară că se pot culege roadele străduințelor țării conduse de ei, angajându-se să se îngrijească de stabilizarea monetară, buna stare a funcționarilor, construirea de locuințe ieftine, apărarea minorităților etnice, țara să fie și pe viitor un factor de pace și ordine, a cărei siguranță va fi vegheată neconținut, "alegători, Neamul românesc se găsește la grea răspântie. Votul nostru va hotărî calea de urmat, nu uitați că de la revoluția de la 1848 și până la 1918 am fost conduși pe drumurile istoriei de PNL"⁴. Campania electorală s-a desfășurat în condițiile unei ascuțite tensiuni politice. Se remarcă o fărâmițare excesivă a grupărilor politice fiind

¹ "Gazeta Sătmărulei"(Satu Mare) - 10 octombrie 1928,

² *Ibidem*

³ *idem*-7 noiembrie 1928

⁴ *idem*-5 decembrie 1928

depuse 28 de liste electorale. Rezultatul alegerilor a constituit un succes indiscutabil al PNT care a întrunit o majoritate hotărâtoare în Parlament, 348 mandate față de cele 13 ale PNL. PNT a primit 2.208.922. voturi (77,8%) față de cele 185.939 voturi ale PNL, (6.6%) asigurându-și conducerea țării în următorii 4 ani.

La consfătuirea liberală din Ardeal care avut loc la Oradea la 15 iunie 1929, unul dintre fruntașii liberali, Vintilă Brătianu a atacă dur pe țărâniști, considerați ca un partid unguresc, dând imbold minorităților de a domni asupra românilor. "Guvernul țărănist pune în zălog și amanează pentru străinătate întreaga avere a țării, căile ferate, poșta, telegraful, petrolul, șoselele, monopolul iar la urmă nu mai rămâne nimic"⁵. Liberalii se consideră ca reprezentând democrația modernă, cât timp au guvernau au făcut economii pentru a echilibra bugetul și n-au lăsat o situație grea financiară cum declară PNT.

La 3 iulie 1929 apare Manifestul liberal către țară, prin care se anunță retragerea din Parlament, pentru că țărăniștii stânjeneau opera de înălțare culturală a maselor, subjugau economia națională prin înstrăinarea averii țării, știrbeau rolul armatei și menirea magistrațiilor, prestigiul a tot ce este autoritate publică, nu apărau interesul țării pe plan extern și au făcut o organizare federativă în contradicție cu ființa națională "un prim pas spre dictatura de partid, o primejdie pe care PNL este dator s-o denunțe"⁶. La 25 octombrie 1929 apare un alt apel adresat de data aceasta participanților la viitorul congres de la Baia Mare "poporul are convingerea că sub înțeleapta conducere a Domnului Vintilă Brătianu va ști și va putea să scoată scumpa noastră Țară din impasul unde a fost târâtă de nesocotirea și nepriceperea Guvernului"⁷.

La 1 noiembrie 1929 au început lucrările Congresului PNL la care "țărâni au pornit pentru a-și ușura cel puțin pentru o zi, sufletul încărcat de atâta rău adus pe capul lor de guvernarea actuală"⁸. Congresul nu s-a putut ține deoarece "300 derbedei narcotizați de alcoolul plătit de oamenii guvernanților" au ocupat intrarea la sala unde era programată desfășurarea lucrărilor. La 21 ianuarie 1930 apare un nou apel adresat electoratului în care se cere votarea unei liste, singura curat românească, să nu se lase înșelați de guvernanți, seduși de minciunile țărăniști, cei care au scumpit tutunul, rachiul, sarea, petrolul și chibritele. PNT mai era acuzat că a scumpit de 2 ori taxele fiscale, mărcile poștale, și biletele de tren, că a plătit 400 de milioane lei funcționarilor maghiari. "Dacă voiți să scăpați de guvernul minciunilor, de roata sărăciei, votați cu semnul dreptății. PNT a vândut județul și orașul Satu Mare ungurilor. Conducătorii acestui partid declară că a fost mai bine la unguri, le-au iertat datoriile și au luptat totdeauna contra intereselor românești. Pentru a-și putea păstra puterea politică ne-au vândut ungurilor făcând cel mai rușinos pact de trădare care poate exista în istoria unui județ. Pentru ca ungurii să voteze cu dânsii le-au vândut orașul, au încurajat pretențiile Ungariei pentru răpirea Ardealului. le-au dat majoritatea în Consiliul comunal, 12 locuri în cel județean, școli irendente. Cel care votează cu roata este un trădător de neam și țară. Să votăm semnul acelui partid care totdeauna a apărât cinstea țării și binele poporului -PNL și linia"⁹.

La alegerile din 5 februarie 1930 numai 4275 de români au votat cu liberalii "lucru considerat ca un succes mai mare decât cele 40000 voturi inconștiente ale PNT, care a încheiat un pact de trădare cu partidul grofilor și jidanilor maghiarizați"¹⁰ Liberalii

⁵ idem-22 iunie 1929

⁶ idem-3 iulie 1929

⁷ idem-25 octombrie 1929

⁸ idem-6 noiembrie 1929

⁹ idem-21 ianuarie 1930

¹⁰ idem-15 februarie 1930

considerau că țara s-a transformat într-un imens balci de măscărici unde "voinicul" Maniu făgăduia tuturor ceasul cel mare al fericirii și raiului pe pământ. La 8 octombrie 1930 vin la Baia Mare pentru a participa la adunarea organizației județene o serie de fruntași liberali: I.G. Duca, Al. Lapedatu, Tr. Moșoiu. În salutul publicat în ziar această vizită este văzută "ca o rază de soare pe care demult o așteptau, ca un crai din basme care vine să ia o moștenire, merit ești pentru asta și vei izbuti. Nu ezita este stăpanirea ta"¹¹. Au fost adresate numeroase apeluri către electorat arătând că "PNȚ nu sunt nici cinstiți și nici de ispravă. Partidul lui Iorga este ceva mai de omenie dar nu se pricepe nici ei la treburile țării. Singurul PNL a rămas cinstit, priceput, muncitor atât în guvern cât și-n opoziție. În el este speranța noastră. Dacă sunteți necăjiți și vedeți nedreptate pretutindeni nu uitați că mai este o scăpare și-un ajutor. Este PNL care veghează mereu și când va ajunge în guvern va stărpi răul și fărâdelegea. Timpul încercărilor făcute pe seama țării a trecut. Azi orice om cu scaun la cap recunoaște că noul guvern poate fi format doar de PNL. El va fi priceput căci acest partid are cei mai cuminți bărbați ai țării care cunosc cărmuirea țării nu numai din carte ci și cu faptele"¹². În decembrie 1931 ziarul a sărbătorit 4 ani de la înființare declarând că a dat ce-a fost în stare pentru țară, neam și PNL, în serviciul căruia este. Cuvintele de încurajare primite de la fruntașii liberali erau considerate ca un imbold pentru continuarea muncii și-n viitor a ziaristilor. În iulie 1934 au loc alegerile comunale unde liberalii primesc 6024 de voturi și au 257 de consilieri în plasele Ardud și Ugocea, țărăniștii având doar 23 consilieri. Într-un articol apărut la 9 septembrie 1934 PNȚ este văzut ca un partid care și-a pierdut unitatea după o guvernare nefastă, manifestându-se o serie de curente contradictorii, disensiunile dintre conducători fiind grave și ireconciliabile. Situația lamentabilă este întregită de dezorientări teoretice. În ciuda acestei radiografii crude făcute de ziarul liberal, țărăniștii dominau lupta politică câștigând alegerile din decembrie 1928, iunie 1931, iulie 1932, iulie 1933, impunându-și programul politic contestat de adversarii politici.

La 20 aprilie 1935 apare un manifest intitulat "Ce este, ce a făcut și ce face PNL" în care se arată că "recunoaște toată lumea că este o fericire pentru țară că-n aceste momente grele, grele ca niciodată la cărma țării se afla guvernul liberal condus cu atâta putere și pricepere de Gh. Tătărescu. Toate lucrurile mari care sunt baza țării noastre sunt făcute de acest partid care totdeauna a avut în fruntea lui cei mai străluciți bărbați recunoscuți de toată Europa. După mai multe guvernări nenorocite țărăniștii și ale lui Iorga, cari au dus țara la pieire a fost adus la cărma țării PNL ...forța cea mai expresivă a energiilor românești puse în slujba țării. Totdeauna a sacrificat o vremelnică popularitate, intereselor țării și permanente"¹³. Într-un alt articol intitulat "Toți în jurul PNL" se arată că "acest partid este cel mai puternic și mare partid din Țara Românească, a știut să fie alături de țărani atât la rău cât și la bine. Nici dușmanii cei mai înverșunați nu pot tăgădui acest merit al partidului nostru. El a ușurat situația bieților oameni ajunși la sapă de lemn. Aveți încredere în acest partid și sprințiți-l pentru binele vostru. El a introdus o gospodărie cinstită și sănătoasă pentru binele țării. Este condus cu cea mai mare bunăvoință pentru toată lumea dar mai ales pentru țărani de la sate" Adversarul politic, PNȚ este văzut în mod critic" ajuns pe marginea prăpastiei, devenit aproape inexistent în urma disensiunilor provocate de conducători ambițioși, nemulțumiti și cu ambiții personale, care au apucat pe drumuri noi ducând partidul spre o moarte sigură. În lipsa unei tradiții și a unei solidarități a conducătorilor el începe să dispară de pe arena politică serioasă. Cinci grupări se bat cap în cap, oameni care se dușmănesc de moarte iată unde a ajuns marele partid al lui Maniu, de

¹¹ idem-7 octombrie 1931

¹² idem-14 octombrie, 5 noiembrie, 9 decembrie 1931

¹³ idem-20 aprilie 1935

pe vremuri". La 15 mai 1935 apare un nou articol de fond intitulat "Către toți membrii și prietenii nostri" în care se arată că partidul "se prezintă în fața alegătorilor cu vorbe, fapte și cu opere pozitive. Ce n-au reușit să înfăptuiască alte partide în ani de zile noi am realizat în câteva luni spre mulțumirea tuturor cetățenilor înțelegători din această țară. Numai cine este orbit de patimă nu poate recunoaște marea operă realizată de partidul nostru, viabilitatea guvernului liberal fiind astăzi mai puternică decât oricând. Bazați pe această încredere și pe opera săvarșită care constituie o pagină de glorie în viața partidului și a țării el se prezintă în fața cetățenilor cu fruntea ridicată și cu satisfacția că și-a îndeplinit cu prisosință greaua sa misiune și-n baza acestei împliniri a datoriei contează pe-o guvernare lungă și-n viitor pentru a putea duce la bun sfârșit munca grea dar rodnică începută".

La 19 mai 1935 este ales un prefect liberal în persoana lui Octavian Ardelean, care avea de îndeplinit sarcina "de a apăra și de a reprezenta cu demnitate, cu avânt, cu energie interesele partidului".

La 30 mai 1935 începe Congresul organizației județene la Satu Mare. În cuvântările participanților se arată că poporul, zeci de mii de alegători sunt alături de guvern și cu deplină încredere în actualii conducători ai țării care printr-o muncă cinstită și dezinteresată lucrează zi și noapte, pentru binele tuturor și consolidarea României Mari și acest lucru trebuie recunoscut și de dușmanii politici cei mai înverșunați, "Toată suflarea românească este alături de guvern și de liberali. Participăm la acest grandios congres, o impozantă manifestațiune cetățenească a sătmărenilor, cu neclintită dăruire și credință fermă față de marele și istoricul partid liberal". S-a ales un nou birou în următoarea componență: Valeriu Pop - președinte, Aureș Dragoș, R. Ciontea, Ioan Nistor și St. Chereches - vicepreședinți. Valeriu Pop care a oprit destrămarea organizației locale este văzut ca fiind "însuflețit de cel mai cald naționalism, înconjurat de încredere de admirația unanimă a partizanilor, respectat de întreaga opoziție și flancat de tot ce are partidul liberal, din acest ținut, mai select. A pornit cu entuziasm tineresc și seriozitate la renașterea liberală pe ținutul Sătmăruului". La fel Octavian Ardelean, prefectul județului este socotit ca o "energie tânără, muncitoare și creatoare, o reușită alegere"¹⁴.

Într-un alt articol apărut la 20 iulie 1935, cu ocazia vizitei lui Valeriu Pop, ministrul justiției, la Satu Mare (el va face numeroase astfel de vizite în toată perioada anilor 1935-1938) se arată că "Domnia-sa și-a eternizat de pe acum numele prin marile înfăptuiri care le-a realizat într-un timp relativ scurt, ceea ce cetățenii acestui ținut nu vor putea uita niciodată. Acest ținut este în special îndatorat moralicește și recunoscător pentru toate". Vizita este văzută ca o dovadă a interesului pe care-l manifestă guvernul pentru nevoile populației din cel mai îndepărtat colț al țării "oboseala făcută este încă o mărturie că Domnia-sa poartă la inimă toate doleanțele și necazurile acestui județ". La 29 august 1935 și la 22 august 1936 au urmat noi vizite ale ministrului Pop, prilej de a împrumutării 11 sate cu 1200 iugăre de pământ în pădurea Băltoasa. Tot în prezența frunțașilor liberali s-a făcut sființirea pietrei de temelie a Palatului administrativ și a Casei Naționale, dezvelirea statuii lui Vasile Lucaci în decembrie 1936, împrumutării a 9 sate din zona Codrului cu 3222 iugăre de pășune la 4-6 iulie 1937.

La 4 octombrie 1936 un miting politic organizat de țărâniști este văzut, în cadrul unui articol, ca o "mascaradă, de credeai că te găsești la circ, oameni turmentați, femei care mergeau în pas milităresc, oameni care de oboseala drumului nu ascultau discursurile ci se culcau, pe iarba verde, cu desaga sub cap"¹⁵.

¹⁴ idem-12 iunie 1935

¹⁵ idem-11 octombrie 1936

La 2 noiembrie 1936 orașul îmbracă haine de sărbătoare întâmpinând pe regele Carol al II-lea și pe voievodul Mihai, care se întorceau dintr-o vizită oficială în Cehoslovacia.

La 28 februarie 1937 au loc alegerile comunale unde liberalii obțin 201 mandate, țărăniștii 136, gruparea Vaida 43 consilieri, fiind încă un prilej de a arăta că "trecutul a dovedit cu prisosință că-n țară în orice vreme dar mai ales în cele mai grele PNL a ieșit în toate luptele politice victorios. Rezultatele uimitoare în toate domeniile vieții publice, realizările bătătoare la ochi sunt dovezi de netăgăduit ce nu pot fi ascunse de nici o patimă politică". În iulie 1937 au loc alegerile pentru consiliul județean, un nou prilej de a se înmulți apelurile electorale din paginile ziarului "PNL n-are nevoie de vorbe pentru a câștiga încrederea oamenilor, pentru el vorbesc oriunde și-ai îndrepta pașii, faptele lui mărețe, a căror valoare n-o pot atinge sau egala toate vorbele din lume. Nu vă lăsați ademeniți de băutură, nu dați crezare promisiunilor și minciunilor ci alăturați-vă PNL care v-a arătat fapte și a cărui grijă de căpetenie este binele și fericirea voastră. S-a ivit o nouă trăznaie a țărăniștilor lui Maniu, de a înființa un partid republican, care să pună dinamită la temelia statului nostru tânăr iar țărăniștii din Bihor s-au unit cu ungurii și cu jidanii la alegeri, cei mai mari dușmani ai noștri, în speranța ca măcar în felul acesta vor putea stoarce voturile de care au nevoie. Pentru PNȚ este îndeajuns ca o faptă să fi fost făcută sub guvernarea altora ca să-i tăgăduiască orice valoare căci altfel nu s-ar fi înfrățit cu străinii". La 21 noiembrie 1937 odată cu instaurarea noului guvern, condus de Tătărescu, apare un alt apel în care se cerea "românilor să nu credeți ticăloșiilor și minciunilor, trădătorilor și străinilor. Strânge-ți rândurile în jurul PNL, care este partidul țării și al românilor, de încredere al regelui, singurul care poate stăpâni și conduce destinele țării, spre fericirea țaranilor și a poporului. De la Nistru până la Tisa toată suflarea românească se bucură că partidul liberal a fost din nou adus la putere. Țara privește cu încredere viitorul său condus de cei mai buni patrioți, având ca lozică cinste și muncă". La 28 noiembrie 1937 apare Manifestul guvernului către țară în care se cere o continuitate în opera de construcție preconizând reforme pentru plugari, muncitori, investiții industriale și o politică externă care să apere pacea și granițele țării. La 5 decembrie 1937 este dat publicității Apelul organizației locale liberale în care se cerea alegerea celor care au slujit cu pricepere și credință Patria și Tronul. Orice vot greșit se "îndreaptă în contra noastră și a țării și intereselor obștești. Nu cerșim voturi. Vă arătăm calea pe care s-o luați ca nu cumva țara să ajungă iar pradă nepricepuților și poporul să se zbată din nou în mizerie și nesiguranță. Nu voi aminti nici un partid care a guvernat și a dus țara la prăpastie, căci nici atâta nu merită, unui cetățean cinstit și drept nu-i este permis să se ocupe, să știe sau să voteze decât cu liberalii al căror semn este simbolul dreptății și progresului". Odată cu luna decembrie 1937 începe agitația electorală legată de alegerile parlamentare. Liberalii își prezintă în paginile ziarului realizările din guvernarile precedente: revoluția de la 1848, aducerea Dinastiei regale, războiul pentru independența țării și cel din 1916-1918, reforma agrară din 1921, adoptarea Constituției din 1923, pe plan secundar amintind restabilirea ordinii publice și însănătoșirea finanțelor țării, dezvoltarea industrială, reducerea datoriei externe, alungarea foametei și șomajului etc. Se consideră singurul partid de încredere al țării și al Regelui, care este în stare să ne ducă pe calea mântuirii și fericirii. Cel care votează cu liberalii întărește voința Regelui. Țărăniștii erau văzuți ca o adunătură fără frâu, în plină descompunere, care încearcă să prostească poporul cu minciuni și ticăloșii, distrugători de țară, aliați cu străinii și cu comuniștii, având soarta definitiv pecetluită. Cu această ocazie ia naștere un veritabil folclor electoral îndreptat împotriva țărăniștilor:

Foaie verde de mohor/ Steaua țărăniștilor/ A apus de mult pe cer/ Precum cele rele pier/
Mihalache cu ițari/ Ghițulică cu jidanii/ Amar plâng se tânguiesc/ Că românii nu-i iubesc/
Că românii-s liberali/ N-au voie de jidani/ Și-n frumoasa lor țară/ Comuniștii or să piară/
Și-n ziua de votare/ Vor vota cu mic cu mare/ Semnul liberalilor/ Nădejdea plugarilor/

Frunză verde mărăcin /Pe din sus de Bădăcin/ Trec voinicii țărăniști/ Ziua veseli
noaptea triști¹⁶/ Frunză verde leuștean/ Traiască Valer Roman/ Că-i al nostru șef iubit/ Și de
lume prețuit/ Tot românul înțelept / Votează cu stâlpul drept/ Liberalii să traiască/ Țara să
mi-o înflorească/

Frunză verde de secară/ Bine-n țară va fi iară/ Liberalii-s la putere/ Bucură-te măi
codrene/ Patru ani cât ne-au condus/ Ei la rele nu ne-au dus/ Ba ne-au făcut bunătate/ Ce alt
partid nu o face/ Dacă așa ei s-au purtat/ Apoi nu trebuie lasați să plece / De la putere/ Când
țara o cere/ Asta dacă le știi frate/ Nu vei cădea în păcate/ Să votezi cu alte semne/ Când ai
scăpat de rele/ Vom vota cu liberalii/ Toți țărani, toți plugarii/ Și țara azi înflorește/ Și
mereu se întărește/ Chiar de ne-ar de lumea toată/ Nu vom vota în veci cu roata/ Votează cu
liberalii/ Toți țărani/Căci ei știu să ne conducă/ Și bine-n țară șă aducă/ Dacă vrei la noi și-
n țară/ Să nu fie viața amară/ ¹⁷

Dacă înainte de alegeri liberalii așteptau "cu încredere ceasul suprem în care țara să-
și facă datoria cu patriotism și discernământ, înțelegând că azi este vorba de soarta ei și de
de aceia a unui partid politic" după pierderea puterii se declară "stavilă împotriva
amenințărilor din exterior și se oferă conștient de această chemare să-și facă mai departe
datoria până la capăt deși a părăsit locul de răspundere"¹⁸. Deși alegerile au fost câștigate
teoretic de liberali cu 1103353 de voturi și având 152 de mandate parlamentare conducerea
guvernului a fost încredințată grupării Goga-Cuza deoarece liberalii nu întruniseră 40% din
sufragiile electorale și nu aveau majoritatea în noul Parlament. Se deschidea astfel calea
instaurării dictaturii regale și suprimării libertăților democratice în România.

La activité politique et propagande electorale libérale dans "Gazeta Sătmăruului" (1928-1931,1934-1938)

(Résumé)

*Le sujet aborde- de la periode de l'entre deux guerre - periode d'accentuees
confrontations politique de l'histoire de la Roumanie. Les confrontations electorales entre
les partis politique de meme que la lutte acerbe pour le pouvoir, lutte caracterisant un
regime politique existens dans cette periode, de la multitude de formations politique, qui
ont lieu ein reflechissant le spectre politique du temps.*

¹⁶ idem-5 decembrie 1937

¹⁷ idem-12 decembrie 1937

¹⁸ idem -11 februarie 1938

De la înființarea Teatrului de stat (în anul 1947), s-au scris în presa locală trei sute opt articole, dintre care: cinci despre "Istoricul teatrului sătmărean", paisprăzece în legătură cu problemele organizatorice, alte patru articole s-au referit la "momentele jubiliare" ale teatrului sătmărean, opt articole s-au scris despre actorii sătmăreni, alte douăzeci și șapte de articole conțin și interviuri cu actori și regizori ai "Teatrului de Nord" precum și marii actori ai țării, care își "prezintă" păreri despre însemnătatea teatrului în orașul nostru. Alte serii de articole se referă la: stagiunile teatrale, avancronicile teatrale, existând un număr de treizeci și una de articole cu referire numai la premierele teatrale, apoi alte șazece și trei sunt în legătură cu cronicile de spectacol, iar zece se refereau la trupele de teatru din țară și din străinătate care au venit de-a lungul anilor să joace la Satu Mare. S-a mai scris despre: "Gala spectacolelor de teatru pentru tineret", precum și despre "Festivalul Internațional - teatru - imagine", care, începând cu anul 1992 are loc anual și este îndelung comentat de marii critici de teatru ai țării. Există de asemenea nouăsprăzece articole cu privire la secția maghiară a "Teatrului de Nord" și alte douăzeci și două în legătură cu "Teatrul de amatori".

Cu mult înainte de anul 1947, când s-a înființat "Teatrul de stat Satu Mare", au existat în orașul nostru oameni de valoare, care au făcut tot posibilul ca Satu Mare să aibă parte de un teatru. S-a început prin înființarea "Societății pentru crearea unui fond de teatru roman în Ardeal", prescurtat "S.T.R.". Această Societate a luat ființă în anul 1870, ca urmare a unei îndelungate activități culturale, în școli îndeosebi, dar și prin străduința unor vrednici animatori, entuziaști slujitori ai Thaliei, care, în orele de repaos, înghebau echipe de amatori, de "diletanti", ce cutreierau orașele și satele provinciei transilvane¹. Preocupări de sprijinire a teatrului românesc din Transilvania au existat în aproape toate orașele și județele².

Înființarea în anul 1870 a "S.T.R.", a contribuit la gruparea forțelor culturale românești într-un front orientat programatic; românii sătmăreni s-au dovedit sprijinitori ai "S.T.R.", mai ales după adunarea populară din anul 1872³. Astfel, istoria teatrului pe meleagurile sătmărene își are originea în anul 1872, când în prezența lui Iosif Vulcan, este înființat: "Fondul pentru teatru românesc din Transilvania"⁴. Ședința de deschidere a "S.T.R." a avut loc în anul 1870, la Deva, unde s-a hotărât că, în fiecare an să se țină câte o adunare generală. Prima adunare trebuia să aibă loc anul următor (1871), la Satu Mare⁵. Astfel, în numărul 18, din data de 14 mai 1871, "Familia", publică programul adunării generale din 1 și 2 iunie. Existau însă unele obstacole ce se împotriveau ținerii adunării generale în orașul Satu Mare, în ciuda pregătirilor intense care se făceau în casa avocatului Alexandru Ferentiu. Această adunare se tot amână, dar în cele din urmă, adunarea generală se va ține în zilele de 1 și 2 mai, în anul 1872. Între timp se însuflețesc și careenii pentru întâmpinarea mărețului eveniment. Președinte al Adunării Generale a fost Alexandru

¹ "Cronica" Satu Mare nr.1229 din 5 februarie 1972

² *Ibidem*

³ idem, nr.1306 din 6 mai 1972

⁴ "Informația zilei" (Satu Mare), nr 109 din 25 martie 1994

⁵ "Cronica", nr.1229, din 5 februarie 1972

Roman, după care a conferențiat și Gheorghe Lazăru, amintind între altele și înrăurirea binefăcătoare a teatrului⁶.

Se pune întrebarea: Dece se dorea cu atâta ardoare un teatru românesc în Satu Mare? Se știe că de multă vreme, conducătorii monarhiei dualiste căutau să lovească în ființa națională a popoarelor asuprite și să frâneze dezvoltarea culturii în limba națională a acestora, iar TEATRUL putea și trebuia să devină o tribună de luptă social - politică, de cultivare a limbii, de luminarea minții⁷. De aceea, românii din părțile acestea au militat cu ardoare să aibă un teatru în limba lor, care să le satisfacă cerințele și să le servească interesele majore naționale. Astfel, lupta pentru un teatru românesc se intensifică între anii 1860-1870, atât în presă cât și în parlament. Refuzându-se ajutor material din partea statului, românii hotărâsc să realizeze fondul trebuincios prin contribuția întregii națiuni române. A stfel, crearea "S.T.R." avea ca scop, adunarea fondurilor din care să poată realiza "cu timpul", teatrul românesc.

Principala formă de activitate a societății a constituit-o organizarea unor adunări generale anuale, de fiecare dată în altă localitate, pe întreg întinsul Transilvaniei: Ardeal, Banat, Maramureș.⁸

Aceste adunări, care erau adevărate sărbători naționale,⁹ s-au ținut de patruzeci și una de ori în cei 45 de ani de activitate propriu-zisă a "S.T.R." (1869-1914).¹⁰ La ele luau parte nu numai locuitorii din jur: intelectuali, meseriași, țărani, ci și din alte regiuni, uneori destul de îndepărtate.

"S.T.R." s-a îngrijit de stimularea și sprijinirea activității teatrale a diletanților, de crearea unui repertoriu dramatic potrivit gusturilor publicului. A editat o colecție, numită "Biblioteca teatrală," în care au apărut peste cincizeci de piese.¹¹ A sprijinit material sau moral câteva turnee teatrale ale unor actori profesioniști și s-a gândit chiar la formarea unei trupe de teatru care să-și desfășoare activitatea, dând spectacole de-a lungul Transilvaniei. S-a remarcat *Aurel Paul Banut*, iar în timpul funcționării acestuia ca director artistic (între 1908-1914), "S.T.R." cunoaște cea mai frumoasă activitate și dezvoltare: activitatea ei se îmbogățește, mișcarea teatrală se intensifică, sporește numărul membrilor societății, cresc simțitor fondurile bănești.¹² Din păcate, eforturile românilor de a constitui o scenă națională în Ardeal și în Satu Mare - cu deosebire, și-au atins destul de târziu scopul, iar dorințele autentice ale populației române din Satmar și împrejurimi au rămas încă multă vreme neîmplinite, nici chiar după Unire, deși un reviriment al activității culturale s-a resimțit.¹³ El se leagă și de activitatea dramaturgului *George Mihail Zamfirescu*. În vara anului 1922, la îndemnul unicului cunoscut de aici, Anton Davidescu - redactorul ziarului "Satu Mare," G.M. Zamfirescu și-a manifestat intențiile de a promova o artă majoră pe aceste meleaguri.¹⁴ El a încheiat o trupă de artiști amatori cu care a prezentat spectacole dintr-un repertoriu care îmbina piesele de dezbatere mai gravă ca: "Săptămâna luminată," de M. Saulescu, "Patima roșie," de M. Sorbu, "Curcanii," de Gr. Ventura, "Se face ziua," de Zaharia

⁶ *Ibidem*

⁷ Muzeul Județean Satu Mare, colecția *Mișcarea națională a românilor sãtmãreni*, inv. nr. 20142, orig. f. 1-2

⁸ *Ibidem*, inv. nr. 20143, orig. f. 1-2

⁹ "Cronica", nr. 1312 din 13 mai 1972

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *idem*, nr. 1306 din 6 mai 1972

Barsan, sau comedii ca: "Ariciul și sobolul," de Victor Eftimiu, "Nevestele lui Cerceluș," de P.Locusteanu.¹⁵

Primele reprezentații de teatru profesionist și de amatori, au avut loc în Hanul de pe locul actual al "Casei Albe".¹⁶ În revista "Săgeata", G.M. Zamfirescu afirmă: "[...] facem teatru pentru țară cu dragoste pentru limba românească, nu facem teatru ca să ne distrăm...". Fiind puțin înțeles de public și nesprijinit de autorități doar de foarte puținii prieteni, G.M.Zamfirescu a trebuit să părăsească Satu Mare, după ce-i oferise, prin eforturi deosebite, ceea ce poporul român dorise cu mult timp înainte.

Imediat după război, în anul 1945, un grup de entuziaști pasionați de teatru, alcătuiesc formația de amatori, intitulată "Zorile". Timp de un an, această formație a prezentat spectacole de teatru și de estradă, dar calitatea repertoriului în care predominau "mușatismele", ne e suficient de elevată.¹⁷ O formă mai deosebită, primește mișcarea teatrală după anul 1946, când se constituie "*Asociația română pentru cultură și artă Satu Mare*", al cărui președinte a fost colonelul în rezervă Victor Popescu, un priceput oraganizator și un bun cunoscător al teatrului. Prin colaborarea cu teatrul din Oradea, ia ființă "Teatrul de Vest Oradea - Satu Mare", al cărui colectiv dădea spectacole în premieră la Oradea, repetând premiera la Satu Mare.¹⁸ După un an, apare "*Asociația pentru cultură teatru și artă << Constantin Nottara >>*", sub auspiciile căreia și din inițiativa președintelui ei, același V. Popescu sunt aduși actori din București cu care se prezintă la 6 decembrie 1947, primul spectacol al unei trupe profesionale române permanente în Satu Mare, cu piesa "Paijenjul", de A.de Herz. Printre actori angajați permanent se număra: *Elena Bodi - Mihuț, Geo Barton, Ștefan Iordănescu*. Astfel a luat ființă în noul 1947, "*Teatrul de Stat Satu Mare*".¹⁹

În urma reorganizării instituțiilor teatrale, din 1948, în Satu Mare ființează teatrul maghiar. Secția română se mută la Baia Mare. Din anul 1953, secția maghiară scoate prima premieră iar *în anul 1967 se înființează secția română a "TEATRULUI DE NORD"*. Prima premieră teatrală a secției române a "*Teatrului de Nord*", a fost pusă în scenă pe 24 ianuarie 1968 cu piesa "*Haiducii*", de Victor Eftimiu. Membrii fondatori ai secției, au fost: regizorul artistic *Mihai Raicu*, pictorul scenograf *Olga Mutiu*, secretarul literal *Consatntin Enache*, regizorii tehnici: *George Albu* și *Deda Gaur* și sufleurul *Laurian Jivan*. De asemenea, primii actori ai "Teatrului de Nord", au fost: *Dumirtu Anghel, Ioan Anghel, Ștefan Mentzel, Alexandru Mitea, Ruxandra Nicolau, Ludmila Petrov, Florin Preduna, Valeriu Săndulescu, Viorica Suci, Ion Tifor și Lili Urseanu*.

Au urmat o serie de premiere, cu mare priză la public și recunoscute de către regizorii de seamă ai țării ca fiind foarte bine puse în scenă. amintim premierele; "*Manevrele*", de Deak Tamas, în regia lui Mihai Raicu; "*Viteazul*", de Paul Anghel, în regia lui Marietta Sdova și scenografia semnată de Liviu Ciulei. Anul următor în 1970, a avut loc premiera pe țară a piesei "*Trenul de Adjud*", de Romulus Dianu, în regia aceluiași Mihai Raicu; o altă premiră pe țară a fost cu piesa "*Duelul*" de Al. Dumas-tatal, scenograful fiind Liviu Ciulei. În anii următori, Mihai Raicu a dat dovada în continuare de calitățile sale regizorale de excepție, punând în scenă piese de teatru de o valoare deosebită: "*O noapte furtunoasă*", de I.L.Caragiale, "*Omul care a văzut moartea*" de Victor Eftimiu, "*Ciclopul*"

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ "Informația zilei", nr.109 din 25 martie 1994

¹⁸ "Cronica", nr. 1304 din 12 aprilie 1972

¹⁹ *Ibidem*

de Euripide (premieră pe țară), "Procesul rebelilor de pe Câine", de Herman Wouk (premieră pe țară).

Dintre actorii care au mai fost membrii ai secției române a "Teatrului de Nord" Satu mare, au ajuns nume mari ai teatrului național. Est e vorba despre: Petre Bacioiu, Violeta Berbiuc, Coca Bloos, Sebastian Comanici, Ion Haiduc, Carmen Perescu, Romeo Pop, Marcel Popa, Teodora Vasilescu precum și regizorii: Mihai Raicu și George Matache, scenaristul Liviu Ciulei. Acesta din urmă felicită în anul 1979 colectivul "Teatrului de Nord" pentru implicarea celor zece ani de activitate neîntreruptă: "Urare de răbdare și perseverență pentru a trage cu elan și mai departe carul fragil al teatrului, carul lui Thespis, ce a străbătut veacurile civilizației europene, când mai domol, când mai tumultuos și a supraviețuit intemperiilor istoriei, încercând să-i aducă aminte de tot ce e omenesc".

După Mihai Raicu s-a remarcat în anii următori ca director al secției române a "Teatrului de Nord", Acs Alajos iar de unsprezece ani, teatrul sătmărean se află sub conducerea talentatului regizor Cristian Ioan. În tot acest timp de când ocupă funcția de director al "Teatrului de Nord", Cristian Ioan a făcut pentru teatrul sătmărean tot ceea ce își poate dori un actor și un spectator în același timp: modernizarea teatrului, atât ca instituția cât și în ceea ce privește partea artistică a acesteia, făcând dintr-o premieră un adevărat spectacol la care iubitorii de teatru din Satu Mare participă cu entuziasm în număr mare. În ceea ce privește clădirea "Teatrului de Nord" monument arhitectonic, acesta se afla în orașul Satu Mare pe strada Horea nr.5. Forma finală a clădirii, așa cum arată ea astăzi, s-a dat la începutul secolului XX. Sala conține împreună cu locurile din loje, aproximativ 450 de locuri, iar scena este construită "în stil de teatru venețian".

Un eveniment deosebit de important pentru imaginea teatrului sătmărean în țară și în străinătate, îl constituie "FESTIVALUL INTERNAȚIONAL TEATRU - IMAGINE", care începând din luna mai a anului 1992, are loc anual. Manifestarea, patronată de: Ministerul Culturii, U.N.I.T.E.R., Prefectura și Inspectoratul pentru cultură a județului,, e menită să stimuleze viața teatrală românească din aprtea de nord -vest a țării și să amplifice relațiile teatrale internaționale.²⁰ În programul Festivalului sunt prevăzute dezbateri asupra spectacolelor, expoziții de arte plastice și se înlesnesc întâlniri între trupele de oameni de teatru din țară și din străinătate. Au venit de-a lungul celor șase ediții a acestui festival, la Satu mare, teatrele: "Nottara", "Bulandra", "Masca", "Franco-Roman" - din București, precum și teatrele din: Constanța, Cluj, Brașov, "Ion Vasilescu" din Giurgiu, "Teatrul de stat" din Sibiu, Teatrul German din Timișoara, Teatrul Maghiar din Cluj. Din străinătate au răspuns invitației la "FESTIVALUL INTERNAȚIONAL TEATRU-IMAGINE" trupele de teatru din: Nyiregyháza (Ungaria), Gelendjik (Rusia), Ujgorod (Ucraina), Dublin (Irlanda) și din Londra (Anglia).²¹

²⁰ "Univers Sătmărean", Satu Mare, nr.704/19 noiembrie 1992

²¹ Idem, nr.531/18 martie 1992

"Teatrul de Nord" Satu Mare a demonstrat încă de la înființare că deține actori și oameni de teatru de mare valoare recunoscuți, unii dintre ei, de marii critici de teatru ai țării. Din acest motiv, teatrul sătmărean a supraviețuit și va supraviețui în continuare, în ciuda dificultăților financiare care s-au ivit de-a lungul timpului. În același timp, suntem convinși că iubitorii de teatru sătmărean vor rămâne în continuare aceiași în ciuda problemelor cotidiene care îi însoțesc zi de zi, susținând moral cu același entuziasm actori noștri.

REMEMBER

(Date semnificative din istoria teatrului sătmărean)*

15. iunie 1790:

Prima atestare documentară a teatrului, în care se arată achitarea unei contribuții de către o trupă locală.

22. ianuarie 1848:

Se încheie construcția, din piatră, a clădirii teatrului, inaugurarea având loc la 16 februarie a aceluiaș an cu participarea actorului baimărean, binecunoscut în epocă, Lendvay Marton.

1870:

Crearea "Societății pentru fond de teatru român în Transilvania".

1872:

Prima Adunare generală, ținută la Satu Mare, a "Societății pentru fond de teatru român în Transilvania."

În perioada imediat următoare actului de la 1 decembrie 1918 se intensifică lupta pentru afirmarea teatrului românesc prin activitatea unor mari animatori, precum memorandistul Vasile Lucaciu și Daheagă o trupă permanentă, înscriind în repertoriu piese de Victor Eftimiu, Mihail Sorbu, Zaharia Barsan, ș.a.

1922-1924:

G.M.Zamfirescu și Anton Davidescu încheagă o trupă permanentă, înscriind în repertoriu piese de Victor Eftimiu, Mihail Sorbu, Zaharia Bârsan, ș.a.

1945-1946:

Se afirmă în activitatea teatrală și de estradă formația locală "Zorile."

16 mai 1947- septembrie 1948:

Finanțează "Asociația pentru cultură, teatru și artă <<Constantin Nottara>> ", având ca angajați pe: Geo Barton, Elena Bodi-Mihuț, Ștefan Iordăchescu, Virgil Fătu, etc.

1953, toamna:

la ființă la Baia Mare, pe lângă teatrul din localitate, secția maghiară, care se va transforma, pentru a funcționa de sine stătătoare, la Satu Mare, începând cu anul 1956.

1968, septembrie:

la ființă secția română la Satu Mare, care va forma, împreună cu secția maghiară, o nouă instituție de cultură: Teatrul de Nord.

24 ianuarie 1969:

Proaspăt înființată, secția română a Teatrului de Nord își deschide stagiunea cu spectacolul "Haiducii ", de Victor Eftimiu, în regia lui Mihai Raicu și în prezența autorului .

1972, 1975, 1976, 1977, 1978:

Au loc primele 5 ediții ale "Săptămânii teatrale sătmărene", manifestare culturală cu apreciat ecou.

23-28 mai 1978:

Prima manifestare teatrală de nivel și interes republican- ediția a V-a a "Săptămânii teatrale sătmărene" - cu genericul ARTA ACTORULUI CONTEMPORAN ÎN DIALOG DIRECT CU PUBLICUL.

1978:

Se împlinesc zece ani de la crearea secției române și douăzeci și cinci de la înființarea secției maghiare: dublă și simbolică sărbătoare a Teatrului de Nord.

25-30 iunie 1979:

O nouă ediție (a VI-a) a "Săptămânii teatrale sătmărene", consacrată ca și precedenta, ARTEI ACTORULUI ÎN DIALOG DIRECT CU PUBLICUL.

28 Octombrie -6 noiembrie 1987:

Se desfășoară la Satu Mare "Gala spectacolelor de teatru pentru tineret", animată de două numere ale revistei "Gong "(coordonator Ion Cristoiu), dedicate în exclusivitate acelei manifestări teatrale. Secția română prezintă în cadrul Galei, spectacolul "Piticul din grădina de vară", de D.R. Popescu. Cristian Ioan (pentru regie) și Marina Procopie (pentru interpretare) obțin premii.

1988:

La Ujgorod (Ucraina), Marina Procopie primește pentru rolul Maria din spectacolul "Piticul din grădina de vară ",de D.R.Popescu, prezentat în programul festivalului "Interteatre", premiul de interpretare.

1988:

Apare primul număr al revistei "Culise", editată de secția română a Teatrului de Nord sub îndrumarea secretarului literar Gheorghe Gheorghiade.

28 octombrie- 5 noiembrie 1989:

La "Gala spectacolelor de teatru pentru tineret" de la Arad, secția română prezintă spectacolul "Europa, aport viu sau mort!", de Paul Cornel Chitic, iar secția maghiară spectacolul "Regina Balului", de Nicolae Mateescu. Maria Ghiorgiade primește premiul de scenografie pentru decorurile și costumele spectacolului "Regina balului".

1989:

Apare numărul doi (și ultimul) al revistei "Culise".

18-24 mai 1992:

Prima ediție a unui mare festival teatral organizat la Satu Mare: TEATRU- IMAGINE. Publicația "Culise" (serie nouă) însoțește spectacolele festivalului.

3-9 mai 1993:

Ediția a doua a festivalului TEATRU - IMAGINE.

În octombrie 1993, secția maghiară a Teatrului de Nord sărbătorește, printr-un șir de manifestări specifice, împlinirea a 40 de ani de activitate.

24 ianuarie 1994:

Se împlinesc 25 de ani de la premiera spectacolului care a marcat nașterea Teatrului de Nord din Satu Mare: "Haiducii", de Victor Eftimiu.

8-15 mai 1994:

Ediția a III-a a festivalului TEATRU -IMAGINE, prilej cu care se sărbătorește și împlinirea a 25 de ani de ființare a secției române a Teatrului de Nord și se lansează prima carte dedicată slujitorilor acestei instituții, intitulată "PRIVITOR LA ACEEAȘI SCENĂ".

* După Vasile Săvinescu, *Privitor la aceeași scenă*, Editura Afirmarea, Satu Mare 1994, p.300-304.

*50 Years of State Romanian Theatre in Satu Mare
(Summary)*

The founding, in 1870, of the "STR" contributed to the union of Romanian cultural forces in a programmatic and oriented front. The Romanians from Satu Mare were supporters of "STR", especially after the popular meeting from 1872. In 1946 is constituted "Romanian Association for Culture and Art from Satu Mare", that will be the basis for the State Theatre Satu Mare(1947).

Din culisele istoriografiei Maramureșului – începuturile corespondenței dintre Ioan Mihalyi de Apșa și György Petrovay

Marius Diaconescu

Istoriografia maghiară iniția și materializa cercetarea istoriei regionale la sfârșitul veacului trecut într-o manieră strict pozitivistă. Cercetarea istoriei regionale devenea un imperativ menit să suplinească lipsurile unei istoriografii bogate în lucrări de sinteză. Totodată apropiata aniversare a Mileniului a dat un nou impuls cercetării istorice. În acest curent se integrează și cercetarea istoriei Maramureșului, o regiune cu atât mai atractivă pentru demersul istoriografic, cu cât fiecare pas făcut de istorici dezvăluia alte și alte individualități. Acum un veac Maramureșul și-a făcut intrarea triumfală în peisajul istoriografic datorită câtorva personalități care și-au dedicat întreaga viață cercetării istoriei acestei regiuni. Dintre corifeii istoriografiei maramureșene s-au remarcat în urmă cu un veac trei mari personalități: Ioan Mihalyi de Apșa, György Petrovay și István Szilágyi.

I. Szilágyi (1819-1897)¹ a desfășurat în a doua jumătate a secolului trecut o vastă activitate pe plan cultural, în domenii diverse, ca literatură, geografie, istorie etc. Lucrarea lui de geografie istorică a Maramureșului² a avut o oarecare rezonanță în epoca respectivă, dar interesul pentru ea a scăzut treptat. Ceea ce nu prea se cunoaște în istoriografie, dar care este demn de reținut, este activitatea sa de organizator și colecționar de documente medievale. În perioada în care a funcționat ca director la Liceul Reformat din Sighet – cea mai importantă instituție de cultură din Maramureș în momentul respectiv – el a continuat și amplificat la maximum colecționarea documentelor medievale. Activitatea aceasta a inițiat-o în cadrul școlii respective József Lugossy³ – un predecesor din prima jumătate a veacului al XIX-lea – și a atins apogeul sub îngrijirea lui I. Szilágyi. Ceea ce în istoriografie a intrat sub numele de “Colecția Liceului Reformat” se datorează în mare parte lui. Valoroasa colecție, considerată un timp pierdută în istoriografia română⁴, se păstrează astăzi la Biblioteca mare a Episcopiei Reformate din Debrecen (Tiszántúli református egyházkerület Nagykönyvtára), în Ungaria⁵.

Ceilalți doi corifei maramureșeni – György Petrovay și Ioan Mihalyi de Apșa – se integrează atât istoriografiei maghiare, cât și celei românești. Acestor două personalități încercăm să le dedicăm paginile de față.

Ioan Mihalyi de Apșa (1844-1914) este arhicunoscut datorită colecției sale de documente maramureșene editate la cumpăna secolelor XIX-XX⁶. Există o serie de aprecieri favorabile față de opera istoricului maramureșan. Locul lui în istoriografie a fost recent evaluat de cea mai abilitată personalitate în domeniul editării documentelor

¹ O scurtă bio-bibliografie despre el în József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Budapest, 1909, col. 898-901.

² I. Szilágyi, *Máramaros vármegye egyetemes leirása*, Budapest, 1876. Este și autorul câtorva studii despre istoria bisericii maghiare din Maramureș etc.

³ Bio-bibliografia în J. Szinnyei, *op. cit.*, VIII, Budapest, 1902, col. 82-86.

⁴ R. Popa, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Editura Academiei RSR, București, 1970, p. 18 și nota 13.

⁵ M. Diaconescu, ‘Editarea diplomelor maramureșene – realizări și perspective’, în *Revista de Arhivistică*, Cluj-Napoca, tom III, 1997, nr. 1-2, p. 28-29.

⁶ I. Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900.

medievale, Zsigmond Jakó: “opera lui Ioan Mihalyi ... este performanța de vârf a cercetării românești din Ungaria înainte de 1918 în domeniul publicațiilor de izvoare medievale”⁷. Ceea ce este însă regretabil, mai ales pentru istoriografia română, este că până în prezent nu s-a realizat o monografie sintetică și sistematică despre această personalitate. Articolele din ziare și periodice⁸, sau cele din puținele enciclopedii care există⁹, nu pot suplini necesitatea unei atari lucrări de ansamblu, care să dezvăluie în totalitate viața și opera lui Ioan Mihalyi de Apșa. Nu numai opera sa istorică este interesantă, ci și activitatea sa de militant pe plan cultural și politic pentru drepturile românilor maramureșeni în cadrul Ungariei înainte de primul război mondial.

Realizarea unei monografii istorice – din perspective obiective, nu fals naționaliste – dedicate acestei personalități rămâne încă o ingerință a istoriografiei românești. Ducerea la bun sfârșit a acesteia este îngreunată de optica unor persoane care dețin poziții de conducere în Muzeul Maramureșean din Sighetul Marmăției, care au promis de câțiva ani publicarea corespondenței lui Ioan Mihalyi de Apșa. O mare parte a corespondenței istoricului maramureșean se află în custodia acestei instituții de cultură. Dar atâta timp cât conducerea muzeului confundă custodia cu dreptul de proprietate exclusivă – rețineră se raportează la întreaga moștenire rămasă de la I. Mihalyi – orice tentativă de cercetare este blocată.

Din corespondența lui I. Mihalyi păstrată într-un alt fond, în cadrul Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale, ne-au reținut atenția cinci scrisori primite de la o altă personalitate a istoriei Maramureșului – György Petrovay (1845-1917). Ele datează din a doua jumătate a anului 1893 și marchează începutul corespondenței dintre cei doi. Informațiile oferite de cele cinci scrisori relevă aspecte inedite din viața celor două personalități. De o deosebită importanță sunt mai ales datele referitoare la Gy. Petrovay, istoric obscur încă pentru istoriografia română.

O scurtă biografie, deosebit de generoasă, i-a făcut-o Al. Filipașcu în 1942 într-un articol despre maghiarizarea unor familii maramureșene prin căsătoriile mixte¹⁰. Descendent al unei ramuri a străvechii familii nobiliare Petrovay, care a emigrat în secolul al XVII-lea în regiunea Debrecen-ului, Gy. Petrovay era proprietarul unui domeniu agricol de câteva mii de hectare, pe care a înființat o școală de silvicultură și una de pomicultură. A studiat la Ujgorod, Eger, Viena, Pesta și a ocupat funcții administrative și politice în regiunea în care a locuit. A fost atras de studiile genealogice, efectuând o serie de genealogii ale unor familii maramureșene și din alte regiuni, adunând o vastă bibliografie (în presă a semnat cu pseudonimul Kiss Iván)¹¹. Preocupările pentru istoria familiei sale l-au atras în mreaja istoriei Maramureșului medieval, efectuând intense cercetări de arhivă și publicând o serie de studii și articole. Dragostea față de ținutul original l-a determinat să renunțe la proprietăți și să se stabilească în 1897 în Maramureș, unde a devenit pentru mulți ani arhivist al arhivei comitatului. A învățat limba română și s-a convertit la biserica greco-catolică.

⁷ Zs. Jakó, *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, I, (1023-1300), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, p. 54.

⁸ Se remarcă articolul lui V. Filipciuc, ‘Ioan Mihaly 1844-1914’, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, 1925, II, nr. 3, p. 66-72.

⁹ C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiu, 1904, p. 276-277; Șt. Ștefănescu ș.a., *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 219.

¹⁰ Al. Filipașcu, ‘Înstrăinarea unor familii și averi maramureșene prin încuscrirea cu străinii’, în *Transilvania*, 73, 1942, nr. 10, p. 750-751.

¹¹ Cf. J. Szinnyi, *op. cit.*, X, Budapest, 1902, col. 1056-1058.

Atenția pe care Al. Filipașcu a arătat-o față de Gy. Petrovay a fost determinată de evoluția impresionantă a personalității acestuia. După cum remarcă autorul: cazul lui Gy. Petrovay era „*poate unic în analele istoriei noastre*”. El a venit „*să dea lecții de românism maramureșenilor*”. Conchide analistul Al. Filipașcu: „*împrejurările nu i-au permis să-și afișeze sentimentele*” și ca argument al românismului său aduce convertirea sa la biserica greco-catolică¹². Trebuie să menționăm că articolul lui Al. Filipașcu înfiera deznaționalizarea unei părți a elitei maramureșene în perioada respectivă. Caracterizarea favorabilă a lui Gy. Petrovay a rămas ca o oază în pustiu, deoarece unele opinii ale istoricului, care convergeau doar parțial cu direcția istoricilor maghiari în chestiunea imigrării românilor, au placat o imagine negativistă asupra acestei personalități¹³. Autorii *Enciclopediei* istoriografiei românești nu i-au acordat nici o atenție istoricului maramureșean, a cărui contribuție istoriografică este totuși de dimensiuni semnificative. Faptul că a scris în limba maghiară nu înseamnă că trebuie exclus din rândul istoriografiei române! Aceste cinci scrisori (doar pe acestea le-am găsit, dar sigur mai există și altele, deoarece corespondența dintre cei doi a continuat) permit reliefarea adevăratei personalități a istoricului maramureșean.

Inițiativa corespondenței a avut-o I. Mihalyi, probabil în urma publicării primei părți a studiului lui Gy. Petrovay despre istoria familiei de Dolha¹⁴ în fasciculele revistei Societății maghiare de heraldică și genealogie, *Turul*. Știrea apariției primei părți a studiului respectiv - parvenită probabil prin intermediul unei rude, László Petrovay – l-a determinat pe I. Mihalyi să ia inițiativa. Prima scrisoare din setul de cinci pe care îl discutăm aici este de fapt răspunsul lui Gy. Petrovay la inițiativa lui I. Mihalyi¹⁵. Petrovay menționa încă de la început interesul său pentru istoria familiei sale și a altora înrudite: Ilosvay, Lipcsey, Gorzó, Komlóssy, Dolhay, Bilkey și Úrmezey. A început să prelucraze datele adunate încă de la vârsta adolescenței, rezultând un prim studiu despre familia Dolhenilor. El a încercat să țină în istoria lor stabilirea românilor în Maramureș, emigrarea lui Bogdan în Moldova și locul ducelui Teodor Koriatovics. Prima parte a studiului despre nobilii de Dolha s-a bucurat de aprecierea episcopului Lugojului – Victor Mihalyi de Apșa, fratele lui I. Mihalyi. Petrovay își propunea oficiile pentru înscrierea lui I. Mihalyi în Societatea maghiară de heraldică și genealogie, unde un nou candidat trebuia să fie prezentat de către un membru mai vechi.

Gy. Petrovay a adunat documente din arhivele Conventului din Lelesz, a grofilor Teleki, a lui Ilosvay Aladár, precum și din colecția Liceului Reformat prin amabilitatea directorului I. Szilágyi. Recunoaște că nu a efectuat cercetări sistematice: „*ba chiar încă în multe locuri cu lipsuri*”¹⁶. Îl informează despre primele documente maramureșene pe care le cunoaște, cele din 1326 despre Bârsana și din 1343 despre voievodul Bogdan, precum și altele despre românii din comitatul Bereg. Își manifestă intenția de a efectua o vizită în perioada sărbătorilor de iarnă la Sighet. De remarcat deschiderea lui Gy. Petrovay către schimbul de informații. El se oferă să îi pună la dispoziție lui I. Mihalyi ceea ce a adunat despre Maramureș pentru ca acesta să le poată utiliza. Prima scrisoare se încheie cu câteva date despre rudele care mai trăiau în Ungaria.

¹² Al. Filipașcu, *loc. cit.*

¹³ Cu ocazia unui simpozion dedicat lui Ioan Mihalyi de Apșa, desfășurat în ianuarie 1994 la Sighetul Marmăției, am prezentat și comentat aceste scrisori. Reacția auditoriului a fost mai mult decât ultranaționalistă față de personalitatea lui Gy. Petrovay.

¹⁴ Gy. Petrovay, 'A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366-1708)', în *Turul*, XI, 1893, p. 71-82, 122-132, 161-176.

¹⁵ *Infra*, anexa nr. I.

¹⁶ *Ibidem*: „*de bizon még mindig igen sok helyütt hézagok*”.

Cea de a doua scrisoare este mult mai scurtă¹⁷. Intervalul dintre prima și aceasta (dintre 31 iulie și 22 septembrie) nu exclude posibilitatea existenței uneia intermediară, care ori s-a pierdut, ori se află în vreun fond de documente inaccesibil deocamdată. În această scrisoare predomină exprimarea nerăbdării lui Gy. Petrovay de a vizita Maramureșul și de a primi datele despre familia sa colectate de I. Mihalyi. Deosebit de semnificativă pentru sentimentele lui Gy. Petrovay este aprecierea sa față de regiunea Maramureșului: *“dar aștept cu răbdare iarna, când pot să mă duc acasă, pentru că adevărata mea patrie este Maramureșul, cu toate că nu am nici o bucătică de pământ acolo”*¹⁸. Își exprimă satisfacția pentru aprecierea episcopului de la Lugoj, Victor Mihalyi de Apșa, față de lucrarea sa despre Dolheni. Episcopul a început să traducă articolul în limba română pentru Societatea istorică de la București. Gy. Petrovay se oferă să îi trimită spre lectură exemplarul său din revista “Turul”.

Răspunsul lui I. Mihalyi a fost însoțit de un pachet de documente (copii). Gy. Petrovay a început cea de a treia scrisoare cu mulțumirile pentru actele trimise¹⁹. Discuția devine pur profesională. Transpare un regret pentru faptul că studiul despre familia Petrovay va fi de întindere mai redusă decât cel despre Dolheni. În păstrarea lui se aflau doar actele ramurii din Ungaria a familiei sale. Speră că prin vizita în Maramureș, pe care o intenționa la iarnă, va reuși să își completeze informațiile. A luat cu bucurie la cunoștință despre actele copiate de I. Mihalyi.

Probabil că I. Mihalyi și-a exprimat dezacordul față de ipoteza lui Petrovay despre imigrarea românilor în Maramureș, exprimată în studiul despre familia Dolhenilor, căci acesta își susține poziția. Recunoaște riscul unor atacuri din partea istoricilor români și maghiari, *“dar deoarece l-am scris lipsit de orice tendințe politice, dintr-o convingere sinceră”*, acceptă să își modifice opinia doar dacă va fi convins de contrariu²⁰. Desigur că nu acceptă *ad litteram* textul cronicii moldovenești – se referă la cronica moldo-rusă, care conține legenda despre Roman și Vlahata²¹ – dar plasează cu probabilitate venirea românilor în Maramureș în timpul lui Ladislau Cumanul, chiar dacă primul document cunoscut este din 1326, cel referitor la Bârsana. Consideră că regestul documentului despre Giulești datat 1317 trebuie plasat în 1367. Referitor la Bogdan, este sigur că voievodul din 1342 este una și aceeași persoană cu Bogdan, fiul lui Mykula din documentul din 1335. Încheie scrisoarea cu regretul că nu se poate repatria în Maramureș (*“aș repatria cu bucurie familia mea în Maramureș”*) și cu date despre familia sa. În replică la documentele trimise de I. Mihalyi, îi expediază câteva copii care speră să îi capteze interesul.

Cea de a patra scrisoare, de la începutul lunii noiembrie, este pur profesională²². Schimbul de documente a continuat, I. Mihalyi trimițându-i un transumpt din 1667 cu 10 acte despre familia Petrovay. Petrovay l-a înscris în Societatea maghiară de heraldică și genealogie. Îl informează despre cercetarea arhivelor familiilor Gorzó și Ilosvay și despre publicarea în revista *Történelmi Tár* a actelor referitoare la conflictul dintre voievodul Bogdan și nobilii Kölcsey din 1342. Gy. Petrovay a cercetat 8 săptămâni în arhiva

¹⁷ *Infra*, anexa nr. II.

¹⁸ *Ibidem*: “*már csak türelemmel várom a telet, amikor haza mehetek, mert nekem Máramaros az igazi hazám, habár egy talpa latnyi birtokom sincs ott*”.

¹⁹ *Infra*, anexa nr. III.

²⁰ *Ibidem*: “*minthogy azomban én minden politikai tendenciától mentesen, tiszta meggyőződésből írtam, ha az ellenkezőről győzetem meg, készséggel meghajlok, s munkám jovendő önálló kiadásában a szerint adom ki*”.

²¹ Prezentarea și comentariul acestei legende la Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 153-172.

²² *Infra*, anexa nr. IV.

Conventului din Lelesz și 3 în cea a grofilor Teleki din Gyömrő. Își exprimă intenția de a efectua cercetări în Maramureș și la arhiva Cămării de la Buda. Pune accentul asupra caracterului superficial al monografiei comitatului Bereg a lui Tivadar Lehoczky. Face referire la o monografie a Maramureșului, dar care, conform spuselor directorului Liceului Reformat, I. Szilágyi, urma să mai aștepte până va fi editată. Rezultă deci că prolificul director intenționase – fără rezultat însă – să editeze o monografie a Maramureșului, probabil asemănătoare cu cea a Beregului.

Ultima scrisoare, din 25 noiembrie, este foarte scurtă²³. Gy. Petrovay se scuză pentru întârzierea cu care îi înapoiază documentele trimise anterior de I. Mihalyi. Amintește de obiceiul istoricilor de a nu înapoia documentele împrumutate, precum și de un episod asemănător petrecut între el și istoricul Imre Nagy, căruia timp de patru ani i-a tot cerut înapoierea a 25 de documente arpadiene originale²⁴.

Consecințele acestor contacte profesionale au fost benefice pentru istoriografia Maramureșului. S-a inițiat un schimb de informații și de documente maramureșene inedite. Din totalul de 366 de diplome publicate de I. Mihalyi în valoroasa sa colecție, un număr de 49 i-au fost furnizate de către Gy. Petrovay, după cum însuși mărturisește în introducere. Dacă le adăugăm acestora documentele inedite publicate ulterior de către Gy. Petrovay, avem dimensiunea reală a contribuției lui la editarea diplomelor maramureșene, care se ridică la peste 100 de unități. Importanța activității de editor de documente a lui Gy. Petrovay a subliniat-o încă în 1933 V. Motogna cu ocazia publicării unui document maramureșean inedit²⁵. Studiile istorice și documentele publicate direct și prin intermediul colecției lui I. Mihalyi îl plasează pe Gy. Petrovay în rândul istoricilor de bază ai Maramureșului. Totodată, nu trebuie neglijată activitatea sa de arhivar la Arhiva comitatului Maramureș, unde a reordonat și a creat o serie de fonduri sistematice, printre care renumita colecție *Familii nobile maramureșene*. Aceasta permite studierea facilă a istoriei familiilor nobile maramureșene până în secolele XVIII-XIX. Gy. Petrovay aparține Maramureșului și istoriografiei românești, chiar dacă a publicat în limba maghiară. Adevăratele lui sentimente sunt redată de aceste cinci scrisori pe care le publicăm. Este descendent al unei vechi familii nobile românești din Maramureș. După circa 250 de ani de când ramura sa a familiei a emigrat în Ungaria el s-a întors în Maramureș. Ceea ce doar anunța în scrisori în 1893 că ar dori să facă, dar ezita, s-a întâmplat la scurt timp. A revenit în Maramureș și s-a integrat societății maramureșene.

În altă ordine de idei, aceste cinci scrisori dezvăluie unele aspecte inedite din viața și activitatea lui I. Mihalyi. Știm că începuturile cercetării, identificării și transcrierii diplomelor maramureșene se datorează influenței și s-a efectuat sub îndrumarea lui Gustav Wenzel în anii studenției²⁶. Ceea ce a inițiat în anii 1860 s-a constituit mai apoi în valoroasa colecție. Încă în 1892 Al. Roman se oferea să îi prezinte colecția în ședințele Academiei Române²⁷. Probabil că I. Mihalyi era conștient că mai erau necesare cercetări și în alte fonduri arhivistice și a tratat cu rezervă această propunere. Corespondența inițiată în 1893 cu Gy. Petrovay i-a adus un câștig de 49 de documente inedite, o pondere însemnată între cele 366 de diplome publicate. Un alt aspect benefic al acestei corespondențe este că Gy.

²³ *Infra*, anexa nr. V.

²⁴ Aceste 25 de documente nu se referă la Maramureș. Ele au fost donate de Gy. Petrovay Arhivelor Naționale Maghiare din Budapesta, unde se păstrează în cadrul colecției de documente medievale – *Diplomataria*.

²⁵ V. Motogna, 'Un document inedit privitor la istoria românilor din Maramureș la începutul veacului al XV-lea', în *Revista Istorică*, XIX, 1933, p. 234.

²⁶ M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 25-26.

²⁷ *Ibidem*, p. 26.

Petrovay l-a introdus pe I. Mihalyi în Societatea maghiară de heraldică și genealogie în toamna anului 1893.

Desigur că cercetarea întregii corespondențe a lui I. Mihalyi și Gy. Petrovay va aduce elemente inedite din activitatea istoriografică a acestor două personalități maramureșene. Ambii sunt istorici ai Maramureșului. Nu atât limba în care au publicat – și I. Mihalyi și-a publicat singurul studiu în limba maghiară – cât contribuția lor la cercetarea istoriei Maramureșului în special și a românilor în general, îi integrează istoriografiei românești deopotrivă. Cercetările viitoare vor confirma și valoriza ca atare locul și rolul acelor doi corifei ai istoriei Maramureșului.

ANEXĂ: *Cinci scrisori ale lui György Petrovay către Ioan Mihalyi de Apșa²⁸.*

I.

Nagy Kürü 1893 31/VII

Kedves Bátyám!

Igen megörültem szíves sorainak és sietek is azonnal válaszolni. Családom és a rokonok az Ilosvayak, Lipcseyek, Gorzók, Komlósyak és a már kihalt Dolhayak, Bilkeyek és Úrmezeyek történetéhez gyermek korom óta gyűjtöm az adatokat, s most hozzá fogtam a feldolgozáshoz, kezdettem a Dolhayakon, bele szöve az oláhok letelepedését Máramarosban, Bogdán vajda kivonulását Moldvába és Koriathovics Todor herceg is. Az első közlemény a Heraldikai és genealógiai társulat „Turul” című folyóiratának ez évi II. füzetében jelent meg, s mint Petrovay László öcsénk mondotta a lugosi püspök ő méltósága tetszését is megnyerte, a III. és IV. füzetben be lesz fejezve a Dolhayak története, azután közlöm a többi családokat. A „Turul” egyes füzei úgy tudom nem kaphatók külön, csak is a társulat tagjai kapják évi 5 ft. tagdíjuk fejében, a tagság öt évi kötelezettséggel jár, az új tagokat rendszeren egy régibb tag jelenti be, ha be méltóztatik lépni, örömmel bejelentem. Az öt évi időtartalom alatt folyton közlöm dolgozatomat s abban mindég lesz máramarosi vonatkozású is. Sok adatot összegyűjtöttem már a feleszi convent, a gróf Telekiek és Ilosvay Aladár levéltárából és Szilágyi igazgató úr szivességéből, de bizon még mindig igen sok helyütt hézagos, különösen a Petrovayakra vonatkozó adatok 1580-1640-ig.

Laczi tévesen mondotta, hogy 1302-ből van oklevelem, a legrégibb amit ismerek a szurdok alias Barczánfalvára vonatkozó 1326-ki adomány levél, azután jön Bogdán vajdára vonatkozó 1343. évi. A többi régi leveleim (másolataim) 1342-1343 beregmegyei vonatkozásúak, az ottani oláh viszonyokat világosítják meg. Karácsony tájban felmegyek Szigetre, s készséggel felviszem a Máramarosra vonatkozó adataimat, s szívesen átadom felhasználás végett. Ha ismertem volna kedves bátyámat, már régen tettem volna tiszteletemet, most is azonnal felmennék, de éppen cséplésben vagyunk, ezt pedig nem hagyhatja a gazda.

A Máramarosból kijött Petrovayak közzül csak Antal él fiaival (az alsó rónai ágból), és én két testvérbátyámmal, atyám László testvére volt Ákos atyjának Istvánnak.

Megkülömböztetett tisztelettel maradván kedves bátyámnak

²⁸ Scrisorile se păstrează la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca, Fond familial Mihalyi, dosar nr. 186. La transcrierea documentelor am păstrat ortografia originală. Mulțumesc și pe această cale colegelor Erika Kató și Agnes Kocsis pentru ajutorul acordat.

tisztelő öccse
Petrovay György.

II.

Nagy Kürü 1893 22/IX

Kedves Bátyám!

Mióta megigértém, hogy a télen felviszem okmány másolataimat, azóta mindég igyekeztem időt szakítani a felutazásra, mert a telet messzellel s allig várom, hogy kedves bátyámtól kaphassak adatokat családomról, de hát nem szabadúlhatok, sok a teendőm, már csak türelemmel várom a telet, amikor haza mehetek, mert nekem Máramaros az igazi hazám, habár egy talpa latnyi birtokom sincs ott.

Ha azomban kedves bátyám addig is míg én felmehetek, Budapestre utazna Debrecen felé, legyen szerencsém, vasút állomásom Fegyvernek (de a gyors vonat nem áll meg) méltóztassék megírni előre, hogy fogatomat oda küldhessem.

Munkám „a Dolhayak” nagy tetszésben részesült Lugoson, a főesperes úr most fordítja románra a bukarestyi történelmi társulat részére.

Ha nem tagja kedves bátyám a heraldikai társaságnak, szívesen elküldöm saját példányomat elolvasás végett.

Szívélyes üdvözlettel maradok

tisztelő öccse
Petrovay György

III.

Nagy Kürü 1893 2/X

Kedves bátyám!

Nagyon köszönöm a küldött okmányokat, azonnal berendeztem levéltáramba. A Petrovayakat alligha írhatom meg oly terjedelmesen mint a Dolhayakat, az én ágam levéltára nállam van ugyan, Ákos bátyám nekem adta, de csak Jánostól kezdődik (György a tokaji vice-kapitány fiától), és csak is az én ágam magyarországi birtokaira vonatkozik, a máramarosi ágakról allig van valami adatom, reméllem, hogy ha a télen felmegyek megtudhatok egyet, mást Petrován, Rozsályán és Dragomérban.

Mátyás király 1469 évi exemptiója nekem is meg van másolatban, de a többi 1667-dik P[etrovay] György részére kiadott átíratot nem ismerem, valamint a kedves bátyám által extrahált 10 oklevelet sem, előre is örülök, s allig várom hogy felmehessek.

Ami a románok betelepődését és kivándorlását illeti, e részben hiszem, hogy sok megtámadtatásnak tettem ki magamat, úgy magyar, mint román részről, minthogy azomban én minden politikai tendenciától mentesen, tiszta meggyőződésből írtam, ha az ellenkezőről győzetem meg, készséggel meghajlok, s munkám jövőendő önálló kiadásában a szerint adom ki. A moldvai krónika minden szavát nem hiszem, de a Kún László idejébeni betelepedés lehetséges, habár 1326-ig (szurdoki adomány levél) nincs nyoma a máramarosi románságnak, most az 1317-ki gyulafalvi oklevél keltét tévesnek hiszem 1367 helyett. Az 1335-ki oklevél (Anjoukori oktr) értelmét én úgy fogom fel, hogy Bogdán vajda

áttelepítése röviddel elébb megtörtént, nem pedig csak megkíséreltetett, azomban lehet, hogy tevédek, de hogy ezen Mykulafia Bogdán vajda egy személy a 1342-ben Moldvát elfoglaló Bogdán vajdával erről nem kételkedem.

Örömmel repatriálnám családomat Máramarosban, de hát ez idő szerint ez már lehetetlen, mert itt egy nagy faiskola telepet létesítettem, mintegy 80.000 ft. befektetéssel, s azt illő áron eladni nem lehetséges, megsemmisíteni pedig nagy kár volna, különben is kitudja meddig él az én ágam, az 1650 táján Máramarosból kiköltözött ősomnak Györgynek, ma 250 év után mindössze három férfi utódja van, s ezek mindegyikének ismét csak egy-egy fia, úgy látszik a kihalásnak nézünk elibe, annál többen élnek Máramarosban, csak kár hogy fiaikat nem oskoláztatják.

Addig is mig felmehtek, néhány másolatot, melyek kedves bátyámat azt hiszem érdekelni fogják ide mellékelek, méltóztassék megtartani.

Szívélyes üdvözléttel maradok,

tisztelő öccse
Petrovay György

IV.

Nagy Kürü 1893 7/XI

Kedves Úram bátyám!

A leleszi convent 1667-ki átíratát köszönettel vettem, 3 okmány van benne előttem ismeretlen, pár nap alatt lemásolom, a többi 7 átírott oklevelet már régebben közölte velem Szilágyi igazgató úr.

A Turúlnak elküldöttem az 5 fto s bejelentettem kedves bátyámat évdíjas tagnak.

Gorzó és Ilosvay leveleit mind átnéztem és a régieket le is másoltam. Én közlöttem a Történelmi Tárban a Bogdán vajdának Kölcsyvel történt conflictusára vonatkozó oklevelet a Gorzó levéltárból.

A kamarai levéltárból is megszereztem a 742 csom. 21 számú 1341-ki levelet, de ez kevésbé érdekes csak egyszerű határjárás, s nem is eredeti, későbbi megyei átírat.

Leleszen nyolcz hetet töltöttem, Gyömrőn három hetet. Most már csak Máramarosban találhatok még adatokat, új év után felmegyek s örömmel veszem igénybe kedves bátyám szíves vendégszeretetét, addig nagyon hálás lennék ha az 1456. évi bedei metalist (az 1336. évi átírata) és az 1649-ki pert a Petrovayak és Mánok között lemásolás végett elküldeni méltóztatnék.

A telet kutatásra fogom használni, ha marad idő még a budai kamarai levéltárban is szeretnék keresgélgni, hiszem hogy ott még lesz máramarosi vonatkozású levél s talán bereghi is, mert Lehoczy alligha mindent kiírt, nagyon felületesen dolgozott, munkájában "Beregh megye monographiája" temérdek a téves állítás és sok az ellentmondás, én csak néhány nagyon is vastag tévedését igazítottam helyre most megjelenő munkámban.

Máramaros monographiáját régen várom, de Szilágyi István úr nem igen biztatott, hogy egyhamar ki lesz adva.

Ami csak máramarosi vagy román vonatkozású levelem van mind felviszem kedves bátyámnak.

Mély tisztelettel maradok

szerető öccse
Petrovay György

V.

Nagy Kürü 1893 25/XI

Kedves Úram Bátyám!

Elfoglaltságom és egy kis gyengélkedésem miatt csak ma készülhettem el a leleszi convent átíratának, illetve abból három okmánynak, lemásolásával, úgy szintén a Mánokkal való egyességet is leírtam s mindkét okíratot hálás köszönettel ezennel visszaszármaztatom. A bedői metális másolatát köszönettel irattáramba helyeztem.

Sietek a visszaküldéssel nehogy kedves bátyám engem is olyannak tartson mint amilyen a legtöbb történész, hogy nem igen adják vissza az okmányokat, én is négy évig irkáltam Nagy Imre curiai birónak míg vissza kaptam a neki kölcsönzött 25 árpádkori eredeti oklevelet.

Kiváló tisztelettel maradok

szerető öccse
Petrovay György.

On the Side-scene of the Maramuresh's Historiography – the Beginning of the Mail between I. Mihalyi of Apșa and György Petrovay
(Abstract)

In this paper we are producing five letters of Gy. Petrovay towards I. Mihalyi from 1893. These letters – which we are publishing in annexes – were the beginning of the mail between these two historians of the Maramuresh's region. The mail was beginning after the publishing of the first part of the Gy. Petrovay's study about the genealogy of the Dolhay family in the 'Turul' review. I. Mihalyi had the initiative.

At this time they were initiating an intense exchange of the historical dates and the unpublishing documents. Gy. Petrovay was contributing at the completion of the I. Mihalyi's collection of the medieval documents. On the other hand, he was initiating him in the Hungarian's Society of the Heraldry and Genealogy.

On the letters results the true feelings of Gy. Petrovay given the region of Maramuresh. He was considering it the real homeland. Gy. Petrovay must be integrate in the Romanian historiography.

1. A népi együttélés emlékei.

Történelmi tény, hogy a magyar törzsek Levédiában török fajú, de zsidó hitű kazár kagánok uralma alatt éltek. Bizonyos az is, hogy a Kárpát medencében az államnak még nem nevezhető laza szövetségben élő törzsek között – 973-ban Ibrahim ibn Jakub, a kordobai kalifa követe említi, hogy a magyarok földjéről sok zsidó jár Prágába kereskedni – éltek zsidók, valószínűleg kétfélek, a kabarok között élő zsidó hitűek is, és itt talált vagy bevándorolt zsidó etnikumúak. Az államalapítás, a magyarság keresztény hitre térése utáni századokban okirataink tanúskodnak arról, hogy az országban mindenfelé voltak zsidó közösségek. Létüket a felvilágosodásig a vallási, szellemi közösség megőrzése és fenntartása határozta meg.

A vallási, hitbeli ismeretek őrzése és továbbadása nyilvánvalóan írástudók létét, következőképp valamelyes oktatási forma meglétét kívánta. A zsidó közösségek általános gyakorlata alapján tudjuk, hogy a módosabbak családonként alkalmaztak tanítót, a szerényebb anyagiakkal rendelkezők csoportonként, rendszerint a hitközség segítségével, közvetítésével. Konkrét dokumentumok híján kézzelfogható tényekkel nem szemléltethetünk, viszont a zsidó etnikumú lakosság rétegződésének ismeretében érzékeltethetjük, milyen fokú volt az írás-olvasás ismerete iránti igényük.

A török hódoltság után a Habsburg hatalom elűzi a zsidókat a magyar királyi városokból, megvonja tőlük az iparűzés jogát is. A városi tanácsok német jogelvek és császári rendeletek alapján kormányoznak.

A zsidóság létszáma a Rákóczi szabadságharc idején alig négyezer, az 1735-ben végzett összeírás alapján Magyarország (beleértve Erdélyt is) területén a közben Morva-, Cseh- és Lengyelországból bevándoroltakkal együtt mindössze 11 621.¹

Jelentősebb mértékű bevándorlásuk a XVIII. században indul meg, az ország északnyugati részét az örökös tartományok zsidósága népesítette be,² keletről pedig Galíciából érkeztek nagyobb tömegek miután Mária Terézia a birodalomhoz csatolta a tartományt,³ ez a bevándorlás a történelmi Szatmárt érinti..

Szatmár megyében a XVII. század közepéig csak jelentéktelen számban éltek zsidók. 1746-ban összesen 346-an⁴.

Szatmárban a zsidóság legnépesebb csoportja Nagykárolyban, a Károlyi-család uradalmának központjában alakult ki, ugyanis a Károlyi grófok a 17. század első évtizedétől pártolták letelepedésüket. (Természetesen az uradalomhoz tartozó falvakban is megjelentek.)

¹ Vö.: Magyar - zsidó oklevéltár. VII. kötet. Szerk.: Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor. Bp. 1963. 799 - 800. old.

² A kivándorlásuk legfőbb oka III. Károly 1726-i rendelete, amely a morva zsidóságnál csak az elsőszülöttnék engedélyezi a házasságot. A többiek, ha családot akartak, kénytelenek voltak kivándorolni.

³ Ebben az időszakban Európa zsidóságának mintegy nyolcvan százaléka zsúfolódott össze a lengyel és kisorosz/ukrán területeken. Rendes foglalkozása azonban legfeljebb egyhatod részüknek volt, a többi közvetítő, cereberélő, alkalmi tevékenységből próbálja fenntartani magát. A nyomorúság és az állandósult zaklatások hatására megindulnak át a Kárpátokon. (Vö.: Szász György: *Egy előítélet nyomában*. In: *Történelem jelenidőben*. Magvető Kiadó, Debrecen, 1987. 530. old.)

⁴ Vö.: Magyar-zsidó oklevéltár. VII. kötet. i.h. : 799 - 800. old.

A nagykarolyi hitközség előjáróinak irányító szerepe fokozatosan kiterjedt az egész megye zsidóságára. Főbírájuk az egész megye zsidóságának főbírája lett, hatáskörébe tartoztak a kisebb magánjogi vitás ügyek, amelyekben a főbíró nemcsak ítéletet hozhatott, hanem büntetést is kiszabhatott. A nagykarolyi közösség vallási életét a főrabbi irányította, vallási kérdésekben szava döntő volt az egész szatmári zsidóság számára. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy a megyében csak ő viselhette a főrabbi címet.⁵

1780-ban II. József trónralépésével új korszak, a felvilágosult abszolutizmus kezdődik. Az 1783-ban kiadott zsidó reformrendelete (*Systematica gentis judaicae regulatio*) megszünteti a gazdasági jellegű tilalmakat, megnyitja előttük a városokat, engedélyezi, hogy földet műveljenek, kereskedést és ipart űzzenek.

Számuk Szatmárban is jelentősen gyarapszik, míg 1787-ben a megye népességéből (150 469) 2 573 zsidó, fél évszázad alatt – 1848-ra – számuk közel négyszeresére nő: 9 219.⁶

A Szatmár megyében ebben az időben Nagykarolyban működött erőteljesebb zsidó közösség, aminek tanúsága az is, hogy kihasználva II. József zsidó iskolarendszert létrehozni akaró szándékát, a hitközség tagjai gyermekeiket nemzeti iskolába⁷ küldték, 1786-ban 16 zsidó gyermek iratkozott be az első osztályba.

1796-ban viszont a nagykarolyi zsidó hitközség olyan hitközségi épület építését tervezi, amelybe "magán" iskolát helyezhet el, az iskola működtetésére a Helytartótanács is ösztönzi. A tervet 1802-ig mégsem valósították meg, ekkorra azonban megváltozott a hitközség elképzelése és véleménye, s gyermekeit nem akarja ún. "nemzeti" iskolába járattatni, hanem saját iskolát akar létesíteni.

Szatmárnémetiben a XIX. század elején a tanács zsidóknak eleinte csak ideiglenes lakhatási engedélyt adott, főként iparosok települnek a városba, rézöntők, gyertyaöntők, stb., viszont 1840 után Sopron városa törvényhatóságának megkeresésére adott válaszában elutasítja a zsidók kitiltását a szabad királyi városokból és megállapítja: "A zsidóknak királyi városokban lakhatásokat az emberiség érzésinél fogva és politikai tekintetből nem ellenezheti. A kereskedés szabadságát és a váltótörvényeket a jelen korhoz illőnek tartja."⁸

A városban megtelepült zsidó polgárok közössége 1842-ben már saját bíró megbízását kéri. 1848-ban a város zsidó népessége 128 személy, 1851-ben már 61 lakhatási engedéllyel rendelkező család, mellettük – minthogy a városi hatóság elnéző – 26 engedéllyel nem rendelkező család. 1870-ben már 1500-an, 1916-ban 1700-an laknak Szatmárnémetiben.⁹

Az 1848 - 1849-es forradalom a polgári egyenjogúság kivívása és megvalósulása folyamatában a zsidóság számára is előremutató jellegű volt, az események azonban készületlenül érték. Az oktatás szempontjából a 19. század közepén is lényegében még az

⁵Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, IV.A. 501. Szatmár vármegye nemesi közgyűlései jegyzőkönyve. 1828. 126. kötet 2423. számú bejegyzés.

⁶Az 1787. évi népességi adatok forrása: *A történeti statisztika forrásai*. Szerk.: Kovacsics József, Budapest, 1957. *Történeti statisztikai táblázatok*. 8. tábla., Walter Pietsch : *A zsidók bevándolása Galíciából*. Valóság, 1988. 11. szám. 56.p. 1988. 53. p.

⁷Az 1848. évi népesség száma: Vö.: SzSzML. IV.A. 501. 1848. 165. kötet 1224. és az 1848. évi zsidó összeírás.

⁸A nemzeti iskola anyanyelvű (esetünkben magyar) iskolát jelentett.

⁹Vö.: 102. sz. Tanácsjegyzőkönyv, 1840. április 30-án.

⁹A Szatmárnémetire vonatkozó 1870-es és 1916-os adatokat az *Emlékezz Szatmárra!* A szatmári zsidóság emlékkönyve (Tel Aviv, 1984.) közli. A Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája (Lugos, 1923.) című munkájában lényegesen nagyobb számadatokat közöl, az 1910. évi felkezeti statisztika szerint ugyanis 7194 izraelita él a városban, az 1920-as román nemzetiségi statisztika 8959-et közöl. Vö.: i.m., 85-89.

előző századok kettős megoldása működik: a gazdagabbak családonként, a szegényebbek csoportosan fogadnak írni-olvasni tudó tanítót.

2. Az elemi iskolai oktatás.

Bizonyosra vehetjük, hogy a történelmi Szatmárban két városban, Nagykárolyban és Szatmárnémetiben működhetek ilyen tanuló csoportok, esetleg a nagyobb zsidó lélekszámú helységekben is. Biztosan tudjuk, hogy Batizon zsidó iskola működött.¹⁰

Az 1848 nyarán végzett összeírás (a történelmi) Szatmár megyében 1982 zsidó háztartást jegyzett fel 9091 lélekkel.¹¹ Hogy az írás-olvasás tanításának lehetséges helyeire gondolhassunk, érdemes számbavenni az egyes falvakban (városokban) élő zsidó lakosság lélekszámát:¹²

Nagykároly mezővárosban (lakossága: 11284) **316** zsidó család élt, **1427** személy (12,64 %).

Az egykori Nyíri járásban ugyanekkor még nyolc helységben éltek százon felül: Mátészalka 313, Gebe 197, Nyírmeggyes 162, Iklód-Kántorjánosi 152, Hodász 140, Vitka 116, Járm 102, Ópályi 102.

A járás ma Romániához tartozó falvaiban a lélekszám a következő volt: Bere 17 (4)¹³, Börvely 0, Csanáros 0, Csomaköz 39 (7), Dengeleg 59 (17), Domahida 7 (1), Endréd 75 (19), Fény 0, Gencs 37 (7), Iriny 44 (8), Kálmánd 0, Kaplony 36 (5), Kismajtény 6 (1), Körtvélyes 48 (11), Mezőpetri 0, Mezőterem 7, Nagymajtény 0, Pórtelek 14 (2), Reszege 5 (1), Szaniszló 52 (12), Szentmiklós 5 (1), Vezend 14 (3).

Az egykori Krasznaközi járásban: Csenger 414 (89),

a mai Szatmár megyéhez tartozó falvakban: Alsóboldád 8 (1), Alsóhomoród 4 (1), Amac 12 (2), Bagos 29 (5), Balotafalu 9 (2), Barlafalu 2 (1), Béltek 0, Borhíd 32 (5) Dob 0, Dobra 0, Dobrácsapáti 7 (1), Erdőd 5 (2), Erdőszáda 0, Farkasaszó 5 (1), Felsőboldád 4 (1), Felsőhomoród 0, Géres 73 (21), Gilvác 6 (1), Gyöngy 4 (1), Hirip 9 (3) Ivácskó 4 (1), Királydaróc 85 (16), Kiskolcs 6 (1), Kisszokond 11 (1), Középhomoród 0, Krassó 44 (10), Lippó 50 (8), Lophágy 5 (1), Madarász 11 (3), Medes 6 (1), Mogyorós 0, Nagykolcs 6 (1), Nagyszokond 8 (2), Nántú 7 (1), Óhuta 4 (1), Olágyúrús 10 (1), Oláhhodos 9 (2), Oláhtótfalu 6 (1), Oláhújfalú 7 (1), Ombod 0, Oroszfalu 11 (3), Óvári 32 (9), Pácáfalu 0, Pálfalu 0, Papbikó 5 (1), Pátyod 24 (6), Pettyén 26 (5), Piskárkos 4 (1), Rákosterebes 7 (1), Remetemező 66 (14), Réztelek 9 (1), Sándorfalu 5 (1), Szakasz 45 (10), Szamoskóród 9 (3), Szinfalu 0, Szoldobágy 4 (1), Válaszút 5 (1), Veresmart 16 (3), Vetés 29 (6), Zsadány 11 (2).

A Szamosközi járásban:

Fehérgyarmat 94 (19),

Atya 27 (6), Egri 40 (8), Kispaleske 0, Mikola 84 (23), Nagypaleske 24 (9), Pete 7 (1), Sár 0, Szarazberek 47 (13),

A Nagybányai járásban: Nagybánya 0, Felsőbánya 0.

Adorján 31 (4), Apa 80 (14), Aranyosmeggyes 191 (42), Avasújfalú 72 (18), Avasújjváros 83 (15), Batiz 67 (14), Batizvasvári 11 (2), Berence 12 (2) Berend 13 (2), Bikszád 63 (13), Bujánháza 54 (10), Giródtótfalu 5 (1), Hidegkút 13 (2), Iloba 19 (4),

¹⁰ Vö.: Dr. Stern Mór: *Szatmári zsidók útja*. Történelmi tanulmány a szatmári zsidó község múltjából. Satu Mare - Szatmár, 1931., 51. old.

¹¹ Vö.: Fazekas Rózsa: *A szatmári zsidóság az 1848. évi összeírás tükrében*. In: Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyíregyháza, 1989. (157. l.)

¹² Elsősorban a mai (romániai) Szatmár megyére vonatkozó adatokat közlöm, de szükségesnek tartom a mai magyarországi Szabolcs-Szatmár megye néhány, a lélekszám szempontjából jelentős számú településének a megemlítését is.

¹³ A zárójelbe tett szám a háztartások számát jelöli.

Kányaháza 53 (11), Komorzán 17 (4), Kőszegremete 2 (1), lekence 7 (3), Misztótfalu 5 (1), Monostor 30 (6), Mózesfalva 3 (1), Nagysikarló 28 (5), Patóháza 20 (4), Rákasa 17 (2), Rózsapallag 63 (18), Sárzújlak 177 (34), Sebespatak 15 (3), Szentmárton 11 (3), Szinerváralja 267 (61), Tartolc 46 (9), Túrvekonya 38 (6), Udvari 73 (16), Vámfalu 57 (14).

A zsidó oktatásban a *cheder* elvégzése után következett a *jesiva*, mint a legmagasabb oktatási forma.¹⁴ Biztos tudomásunk arról van, hogy a batizi hitközség tudós zsidókból állott, s (1852-ben már bizonyosan) híres talmudista (*jesiva*) iskolát tartott fenn.¹⁵ A *jesiva* (talmudista iskola) tanulmányi anyaga a *Talmud* (a hagyományozott Tan) volt, a zsidóság szent irodalmának az a része, amely a Bibliának, főképp törvényi részének fejtegetésével foglalkozik, de közli azokat a teológián kívül eső témákat is, amelyek ezer éven át foglalkoztatták a zsidók érdeklődését. Így a Talmud rituális és jogi döntéseken kívül tehát régi hagyományokat, bölcséleti aranymondásokat, mondákat, földrajzi, asztronómiai, orvostudományi feljegyzéseket is tartalmaz.

Foglalkozásuk alapján joggal feltételezzük, hogy a megyében élő zsidóság kereskedő (577), haszonbérelő¹⁶ (619), iparos (181) és értelmiségi/tisztviselő (98) rétegének túlnyomó része valamilyen módon megtanulta az írás-olvasás-számolás alapvető elemeit. A nagyobb családlétszámú közösségekben bizonyosan vallási ismeretekre vonatkozó képzésben is részesültek.

A zsidó oktatás kérdésében az önkényuralmi rendszer idején több kezdeményezés született, tanácskoztak 1850-ben, 1851-ben, 1860-ban, Nagyváradon, Gyulafehérváron. Az erdélyi tanácskozások kevés eredménnyel jártak, kiderült: átfogó rendezésre nem számíthatnak.¹⁷

Mandelbaum Farkas nagykárolyi főrabbi Szatmárnémetibe költözésével a szatmári zsidó közösség is főrabbit kap.¹⁸ Az 1850-es években Szatmárnémetiben már működött zsidó magániskola, a Danzinger Ignácé,¹⁹ a Helytartótanács azonban nyilvános elemi iskola létesítését sürgette. A hitközség 1863-ban anyagiakra hivatkozva hátrította el a nyilvános iskola létesítését, 1864-ben viszont bejelentette: a Piac tér és a Várdomb utca sarkán bérelt, ún. Vásárhelyi féle házban felekezeti iskolát alapított. A Helytartótanács ezt tudomásul vette, s úgy rendelkezett, hogy a városi pénztár előlegezze a berendezés, a lakbér és a tanszemélyzet költségeit, míg a tandíjból begyűlt összeggel nem fedezik őket.

Az iskola fejlődésével párhuzamosan gyarapszik a tanítók száma is, 1867-ben már két okleveles és egy segédtanító működik, a létszám növekedése folytán rövidesen négy tanító, sőt külön hitoktató működik.²⁰ A tanítás négy tanteremben folyik, fiúkat és lányokat is oktatnak, létszámuk mintegy száz. Az oktatásban a szakrendszer szerinti oktatás módszerét alkalmazzák. Kiemelt szerepű a héber nyelv tanítása (az első osztályban héber olvasásra tanítják a tanulókat, a másodiktól bibliafordítást végeznek és héber nyelvtant tanulnak). A felső tanfolyamot végzők tananyaga: Rási-magyarázat és talmud.

¹⁴ A legrégebbi időkben a "hagyományozott Tan" leírása tilalom alatt állt, és így nemezdék nemzedéknek, iskola iskolának adta át a sok évszázad felszaporodott anyagát. Vö.: *Zsidó lexikon*. Szerk.: Újvári Péter, Budapest, 1929. 873. old.

¹⁵ Vö.: Dr. Stern Mór, i.m. 51. old.

¹⁶ A nemesi tulajdonnal összekötött "regálebérő" = haszonbérő hús-, italmérés- malom működtetése jogát, vásártartás, stb. jogát bérelte.

¹⁷ Vö.: Glück Jenő: *Az erdélyi zsidó oktatás történetéből*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 6. évf. (1994), 3-4. sz. 91. old.

¹⁸ Nagykárolyban Perlsz Mayer lép a helyébe. Vö.: Dr. Stern Mór, i.m. 51.

¹⁹ Vö.: Dr. Stern Mór, i.m. 59. old.

²⁰ A tanítókat a hitközség évről évre megkötött szerződések alapján fizette, hogy abban az esetben, ha az iskolát meg kellene szüntetnie ne jusson fizetési kényszerhelyzetbe.

A zsidó iskolában nagy súlyt helyeztek a magyar nyelv oktatására, a magyar nyelvű olvasás, írás megtanítására, valamint a számolásra.²¹

Az iskolában félévenként vizsgát tartottak, amelyen a hitközség előjáróin és tagjain kívül a városi hatóságok, sőt a város keresztény társadalmának képviselői, neves személyiségei is részt vettek.

Az izraelita tanítóság 1866-ban Szatmárnémetiben tartott gyűlésén - egyebek mellett - anyagi helyzetük rendezésének, valamint nyugdíjjogosultságuk kérdéséről is tárgyalt. Gondjuk az volt, hogy semmiféle szabályozás nem biztosította az izraelita felekezeti tanítók jogállását a munkaadó hitközséggel szemben. Javadalmazásuk általában a hitközség vezetőinek jóindulatától függött, sohasem érte el az államnál alkalmazott tanítók színvonalát.²²

1867-ben a bérelt házból az iskola a hitközség által megvásárolt ún. Demidor-féle házba költözik. Az iskola költségeit a hitközség fedezi 1873-ig, amikortól a városi tanács fedezi a tanítók fizetését, kivéve a hittan tanításáért járó pótlékok.

Az 1878/79-es tanévtől a zsidó iskolában a szakrendszert felváltja az osztályrendszer. Ettől a tanévtől kezdődően a fiúosztályok tanítóinak fizetését teljesen a város fizette. (Ugyancsak a városi tanács fizette a Nagykárolyban működő zsidó iskola tanítóit is.)

Az 1867-es kiegyezés után az országgyűlés megszavazta a zsidók emancipációját, jogegyenlőségét. A zsidóságon belüli irányzatok ellentétei nyomán viszont különálló ortodox és neológ hitközségek létesültek. A régi alapszabályok fenntartásával Szatmáron is megőrizte különállását a "status quo" hitközség, de (a megyében is) lábrakapott az ortodoxia talaján álló haszidikus irányzat.²³

Így aztán felmerült az összes izraelita gyermek felekezeti iskolában történő oktatásának lehetősége (is).

Szatmárnémetiben 1880-tól a zsidó hitközségi iskolába csak fiúk jártak²⁴, lányok viszont a Szatmári Irgalmas Nővérek leányiskolájába, a zárdába.²⁵

A tanulni akaró lányok számának állandó emelkedése nyomán a nővérek elemi iskolája már nem tudta beiskolázni őket, s így sokan kiszorultak. Ezért 1892-ben (az ún. Szuhányi féle házban) leányiskolát létesítenek. A lányok oktatását az első tanévben három tanítónó végzi.²⁶

A tanulók állandóan növekvő létszáma és az iskola szerkezeti felépítésében tervezett változtatás - a négy osztályról hat osztályossá fejlesztés - szükségessé tette új iskolaépület megszerzését és felszerelését. 1895-ben mindkét iskola számára megvásárolták a Kazinczy utca 20. szám alatti emeletes épületet, amelyben az 1899/1900-as tanévben már hat - hat osztállyal működött mind a fiú, mind a leány tagozat.

²¹ Ez azzal is magyarázható, hogy mind a megyében, mind a városban élő zsidóság nagyobbik fele (90,6 , ill. 94,1 %) magyarnak nemzetiségűnek vallotta magát. Vö. Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. 7. old.

²² Vö.: Glück, i.m. 103., idézi a korabeli izraelita lapokat, így az Aradon kiadott "Judische Volksschule" címűt, amely a Szatmárnémetiben megfogalmazott igényeket közli.

²³ Vö.: Glück, i.m. 94. old.

²⁴ A zsidó elemi iskolában a következők tanítottak: Danczinger Ignác 1864 -1895, Grosz Emánuel 1864 - 1869, Neuländer Zoltán 1864 - 1878, Wollner Márton, 1864 - 1871, Schleissner Henrik 1871 - 1872, Pauker Lipót 1872 - 1873, Rosenberg Lipót 1873 -1902, Halász Mór 1878 - 1902, Kramer Miksa 1878 - 1885, Kurzweil Lipót 1885 - 1888, Ság Alajos 1888 - 1902. (A névsort Halász Mór: "A szatmári izraelita népiskola története" című munkája alapján közli Dr. Stern Mór, vö.: i.m. 142-3.

²⁵ Itt viszont nem volt zsidó hitoktatás.

²⁶ A leányiskolában a következők tanítottak: Törökné Ullmann Gizealla, 1892 -1902, Cziegler Róza, 1892 - 1902, Vajdáné Friedmann Gizella 1890 - 1902, Stern Judit 1896 -1902, Kövesdi Sarolta: 1897 -1902, Barta Janka 1898 - 1902. (A névsort Halász Mór munkája nyomán közli Dr. Stern Mór, i.m. 142-43.)

A zsidó felekezeti iskolák működtetésében mindenütt gondot jelentett az anyagi források megteremtése. Az állami iskolaalap több-kevesebb segítséget adott ugyan, de ez nyilvánvalóan nem volt elégséges. Szatmárnémetiben az 1878-79-es tanévtől a fiúosztályok tanítóit a város fizette, az 1892-ben létesített leányosztályok tanerőit 1200 forintnyi fizeteskiegészítésben részesítette. Városi segílyt kapott a nagykárolyi iskola is.²⁷

A szatmárnémeti zsidó felekezeti iskolában (akárcsak a Partium többi hasonló iskolájában) a 19. század végétől kezdve általánossá vált, kevés kivétellel, a tantárgyak magyar nyelvű oktatása.²⁸

Az írás-olvasás ismeretének növekvő igényét tükrözi az írni-olvasni tudó zsidó polgárok számának jelentős növekedése is. Míg 1880-ban a megye zsidóságának 40,9, Szatmárnémeti zsidó lakosainak 53,5 %-a tudott írni-olvasni, egy évtized múltán az arány 50,4, illetőleg 62,6 százalékra nő, míg a századfordulón 57,9, illetőleg 68,8 százalék.²⁹

A népoktatási törvény elfogadása után a közigazgatási hatóságok államosították az elemi iskolákat.³⁰ A zsidó iskolaszék elfogadta³¹, nem gördített akadályokat az intézkedés elé, mindössze azt kérte, hogy tanítóit vegyék át az állami oktatási hálózatba.

Így az 1901/1902-es tanév befejeztével megszűnt a zsidó felekezeti iskola³², az iskola utolsó tanévében beiskolázott 272 fiú és 332 leány tanulmányait állami iskolában folytathatta/folytatta. Nagykárolyban 1904-ben államosították a zsidó felekezeti iskolát.

A cionista mozgalom megjelenése nyomán bizonyos mértékben érezhetővé vált a zsidó nemzeti iskolára irányuló igény is. 1910 után olyan óvodák létesítését kezdeményezték, amelyekben fokozottan héber, illetőleg ivrid nyelven folyik az oktatás. Magyarország első ilyen óvodája Szatmárnémetiben, Dr. Jordán Sándor főrabbi kezdeményezésére létesült³³, az ortodox hitközség ivridül oktató óvodája 1912-ben nyílt meg.³⁴

A század első évtizedében Jehuda Grönwald főrabbi tekintélyes jesivát nyitott, ez a legnagyobbban egyike volt a korabeli Magyarországon.³⁵

A hitközségek számos helyen gondoskodtak az izraelita felekezeti oktatás hatáskörén kívül maradtakról, ez nem korlátozódott az állami, községi vagy más felekezeti iskolákban a tanterv előírta hittan tanítására, hanem a Talmud-Tóra oktatás megszervezése volt iskolán kívüli alapon. Színvonalán 1895-től működött ilyen tanfolyam.³⁶

Az iskolák rendszerében új elemet jelentenek a szakiskolák, az alsó fokú iparoktatási intézetek. Az 1886/87-es tanévben az ipari iskolában tanuló izraelita tanulók száma kiemelkedően magas Szatmárnémetiben (80) és Nagykárolyban (47).³⁷

²⁷ Glück i.m. 101., idézi: *A magyarzsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája*. Budapest, 1896. 400. old.

²⁸ Vö.: Glück i.m. 102., (Idézi a korabeli forrásokat.)

²⁹ Vö.: Glück, i.m. 99.

³⁰ Szatmárnémetiben a városi tanács határozatát egyedül Meszlényi Gyula római katolikus püspök fellebbezte meg, magára vállalva a katolikus elemi iskola fenntartási költségeit; a városi hatóság az erre vonatkozó határozatát vissza is vonta. A többi felekezet nem fellebbezett.

³¹ Úgy vélték, hogy a hitközség nem rendelkezik az iskola önálló fenntartásához szükséges anyagiakkal.

³² A zsidó oktatás történetét Halász Mór (igazgató) foglalta össze "*A szatmári izraelita népiskola története*" című (egy ívnyi) munkájában. Munkájának nem ismerjük megmaradt példányát. Sajnos semmi sem maradt meg az iskola irattárából, sem tankönyvek, sem osztálynaplók, sem jegyzőkönyvek. A hitközség irodáiban 1902-ben (és után) senkinem nem volt szívügye a zsidó kultúrtörténet fenti emlékeinek megőrzése, megmentése.

³³ Vö.: *Emlékezz Szatmárra!*, 55. old.

³⁴ Glück i.m. 102., hivatkozik a *Zsidó Szemle* 1912., 1913. évfolyamaira.

³⁵ Vö.: *Emlékezz Szatmárra!*, 55. old. (Jehuda Grünwald több jelentős talmudista mű elismert szerzője volt.)

³⁶ Vö.: Glück, i.m. 104.

³⁷ Az 1888. évi *Magyar Statisztikai Évkönyv* /148-159. old./ alapján közli Glück, i.m. 111.

Ugyanebben a tanévben izraelita tanulók kereskedelmi és vasárnapi iskolába is járnak, Szatmárnémetiben 29-en.³⁸

A trianoni békekötés utáni két évtizedben a szatmárnémeti Statusquo Ante hitközség elemi felekezeti iskolát tartott fenn, a hitközség Várdomb utcai iskolaépületében működött. Tanítási nyelve - legalábbis az 1925-ös ún. Anghelescu-féle oktatási törvény megjelenése után - valószínűleg a héber (ivrid) volt.³⁹ Így vált lehetővé, hogy (1925-től) a hitközség hitoktatói az államtól (is) valamilyen oklevelet kapjanak.⁴⁰

A felekezeti elemi iskola működésére vonatkozó iskolai vagy hitközségi dokumentumok nem maradtak fenn. Létéről viszont a központi neológ iroda küldöttsége 1940 őszén Nagyváradon tartott, a zsidó felekezeti iskolahálózatot számbavevő, illetőleg a zsidótörvények hatására felmerülő kérdések lehetőség szerinti megoldására törekvő tanácskozása alapján tudunk.⁴¹

A XX. század harmincas- negyvenes éveiben a zsidó hitközség több chédert működtetett Szatmárnémetiben. Chéderek működtek a Petőfi -, Várdomb -, Báthory- és az Iskola utcában, valamint a Szentvéren és Németiben. A leánychédereket vallásos asszonyok vezették, a módosabbak privát chédereket tartottak fenn.⁴²

3. Izraeliták a középiskolában.

A középiskoláink az 1848-49-es forradalom előtti időkben csak kivételesen fogadtak be zsidó tanulókat. Igen megértő magatartást tanúsítottak e tekintetben a nagykarolyi kegyesrendi szerzetesek.

Az egyenjogúság törvénybe iktatása után Szatmár izraelita gyermekei is beiratkoznak eleinte a nem teljes (négyosztályú, hatosztályú) gimnáziumokba, majd a főgimnáziumokba.

Szatmár megyében az 1870/71-es tanévben a nagykarolyi piarista gimnáziumban a 157 tanuló közül 41 izraelita, ebben a tanévben az izraelita tanulók megjelennek Szatmárnémetiben is mind a Református Gimnáziumban (a 193 tanulóból 13), mind a Katolikus Főgimnáziumban (12 a 173 tanuló közül). A következő másfél évtizedben számuk mindegyik Szatmár megyei középiskolában jelentősen növekszik, az 1886/87-es tanévben Nagykarolyban 48 (251 tanuló közül), Szatmárnémetiben a Református Gimnáziumban 35 (195 tanuló közül), a Katolikus Főgimnáziumban 32 (a 181-ből). Nagybányán 18 (196 közül).

Szatmárnémetiben 1894-ben létesül a polgári iskolák számára tanerőket képező Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítónőképző⁴³, két tagozattal: Nyelv és irodalom -

³⁸ Vö.: Glück, i.m. 111.

³⁹ Ismeretes, hogy az ún. Anghelescu -féle törvény a zsidó magániskolák számára előírta, hogy vagy héber (ivrid) nyelven tanítsanak, vagy románul. A szatmári zsidóság (többségében) magyar anyanyelvű és a magyar kultúrához kapcsolódó volt, így (ezért is) a héber (ivrid) nyelvet választotta.

⁴⁰ A zsidó hitközségek mindegyike autonóm, össztartói a Biblia és a Talmud; 1925-ben (az 5685. esztendőben) azonban Anghelescu kultuszminisztertől kaptak oklevelet. Vö.: *Rendkívüli Újság*. (Szatmárnémeti, szerk. Vidor Gyula), IV. évf. 18. sz., 1925. V.24.

⁴¹ Vö.: Glück Jenő: *Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetéhez (1940 - 1944)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Budapest, 9. évfolyam (1997), 1-2. sz., 52-53. old.

⁴² Vö.: Emlékezz Szatmára!, 12. old.

⁴³ A polgári iskolai tanítónőképzőbe tanítóképzőt végzetek vagy érettségizett tanulók iratkozhattak be, tkp. - az iskolák mai besorolása szerint - posztliceális iskola / esetleg főiskola.

Történelem, Matematika - Természettudomány. Mindkét tagozaton izraelita vallású leányok is tanultak, az anyakönyvek tanúsága szerint 48-an.⁴⁴

Ettől kezdődően középiskoláinkban minden tanévben számos izraelita vallású diák tanul. Szemléltetésül a világháború kitörése előtti utolsó békeév adatait idézzük: Szatmárnémetiben a katolikus gimnáziumban 675 tanuló közül 86, a református gimnáziumban 441-ből 68, a református lánygimnáziumban 28-ből 9, Nagybányán a 374-ből 76, Nagykárolyban a 326-ből 61 az izraelita vallású. Ugyanebben a tanévben a szatmárnémeti Felső Kereskedelmi Iskolában az iskola 95 tanulója közül 59 izraelita (62,1 %).

Az Állami Polgári Fiúiskolában 1918/19-ben a 249 tanuló közül 91 izraelita (13 a státusquo, 78 az ortodox zsidó hitközséghez tartozó).

A Református Leánygimnázium tanulóinak 4,9 %-a izraelita, a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1923-40 között a tanulók 5 %-a (4862-ből), 1940-től 1943-ig részarányuk 4,5 % (3000-ből).

A szatmárnémeti Református Főgimnáziumban a húszas évek végéig összesen 2185 izraelita vallású diák (a teljes diáklétszám 11,75 %-a) tanult,⁴⁵ a Királyi Katolikus Főgimnáziumban 3263 diák (a teljes diáklétszám 13 %-a). Az 1920/21-es tanévben alapított Római Katolikus Főgimnáziumban (1921/22-ben) 65 izraelita járt. Szatmárnémetiben a Zenekonzervatórium felsőoktatási tagozatán is tanult izraelita tanuló (Braun Anna).

A század harmadik évtizedében a Szatmárnémetiben középiskolát végző izraelita tanulók (fiúk) a román tannyelvű M. Eminescu Líceumban tanultak, többen az (állami) Felsőkereskedelmi Iskolában.

A negyvenes évek (a deportálást megelőző) iskolalátogatására az előzőekben közölt adatok utalnak, tanévenként (általában) 30 - 35 fiú végezte tanulmányait a Református Főgimnáziumban és a Királyi Katolikus Főgimnáziumban, illetőleg 13 - 15 lány a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban.

Szatmárnémetiben 1941-től működött a "Statusquo Ante" hitközség 1940 ősze után megteremtette egy középiskola (négy osztályos polgári) létrehozásának feltételeit, vezetését Róna Sándort bízta meg.⁴⁶

A Szatmárnémeti Izraelita Koedukációs Polgári Iskola a hitközség templomai melletti iskola épületben működött. A polgári iskola a kor hagyományaitól eltérően koedukációs volt, erre nem nevelési elvek készítették a létrehozó és fenntartó hitközséget, hanem a korlátozott anyagi lehetőségek.

Az izraelita polgári iskola megalapításának harmadik tanévében öt osztállyal működött: I. osztály : 47, II. : 54 + 54, III. : 58, IV. : 7 tanuló. A 220 beírt és végzett tanuló közül 88 fiú, 132 lány. A IV. osztályt a polgári iskola III. osztályát már előzően elvégzett 7 magántanuló alkotta, a tankerületi főigazgatóság engedélye⁴⁷ alapján létesült, illetőleg vizsgázott.

Az izraelita polgári iskola tanulóinak túlnyomó többsége - 155 tanuló, 70,37 % - Szatmárnémetiben lakó családok gyermeke, Szatmár megyei helységekből származott 33 tanuló (11,98 %), Bihar -, Máramaros -, Szilágy - és Ugocsa megye mindegyikéből 6 - 6

⁴⁴ Vö.: Bura László: *A Szatmárnémeti Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítónőképző*. In: Satu Mare - Studii și comunicări, XIII. (1996) évf. 283 - 304.

⁴⁵ Vö.: Bura László: *A Szatmári Református Kollégium és diákjai* (1610 - 1852). Kolozsvár, 1994. 61-62. old.

⁴⁶ Vö.: Magyar Zsidók Lapja (Budapest, a neológ hitközségek lapja), 40. sz. 1941. 10. 2.8. old.

(Az Emlékezz Szatmár! című munka az igazgató nevét Róna Samunak említi.)

⁴⁷ Az engedély száma: Tankerületi Főigazgatóság U.P. 63 / 1943.

(2,72 - 2,72 %), de volt Csanád -Torontál - , Hunyad -, Szolnok -Doboka megyei tanuló is. (Vö. 1. sz. táblázat.)

Társadalmi eredetüket tekintve a tanulók többsége - 100 (45,4 %) - kereskedő család gyermeke, kisiparos családból származott 57 (25,87 %), földműves családból 9 (4,08 %), különféle értelmiségi családokból 26 (11,80 %). (Vö. 2. sz. táblázat.)

Az iskolában a polgári iskolák számára előírt tantárgyelosztás alapján tanítottak, a többletet a héber nyelv képezte. (Vö. 3. sz. táblázat.)

A Szatmári Statusquo Ante izraelita hitközség vezetősége 1943-ban a polgári iskolára ráépülő négyévfolyamú kereskedelmi középiskolát szeretett volna létesíteni, engedélyeztetése céljából a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye püspökének, Dr. Scheffler Jánosnak közbenjárását kérte. A püspök személyesen járt közbe a kultuszminiszternél, de a kérelmet elutasították. Indoka: a kereskedelem nincs képesítéshez kötve. A zsidó fiatalság középiskolai végzettség nélkül is mehet kereskedői pályára. Másrészt : megnövekednék a zsidó kereskedők amúgyis túlméretezett száma.⁴⁸

A II. világháborút követően igen kevés izraelita tanuló jár a város magyar vagy román tannyelvű középiskoláiba, ugyanis a középiskolás korú fiatalság elpusztult, az internálótáborokat túlélte és hazatért családok kivándorlási folyamata eredményeképp pedig lényegében szinte jelképesé vált a Szatmárban egykor számbelileg is, kulturálisan is számottevő zsidóság jelenléte.

⁴⁸ Vö.: Püspöki Levéltár. In:Schgy. 4-B/33, 4-B/35.

Az elutasító válasszal párhuzamosan a minisztériumi osztályfőnök (1943. szeptember 7-én) a püspöknek külön is válaszolt: "A zsidó kereskedők száma ugyanis még mindig olyan nagy mértékben túllépi az idevágó törvények által megszabott kereteket, hogy a Miniszter Úr nem látta célravezetőnek újabb izr. kereskedelmi középiskola felállításának engedélyezésével a zsidó tanulók növekedését előmozdítani. A természetes úton keletkező hiány pótlásáról a működő állami és községi középiskolák gondoskodnak, mert bizonyos korlátok között azok is vesznek fel izr. növendéket."

A zsidó hitközség vezetősége (főtitkára, gondnoka, elnöke, iskolaszéki jegyző, polgári iskolai igazgató, iskolaszéki elnök aláírásával) Dr. Scheffler János püspöknek írt, közbenjárását megköszönő levelében (Hitközségi iktatószáma: 248. sz. /1943.szeptember 9..) írja: "Fájdalmasan süjtött le ránk az elutasító válasz, mert saját erőnkől, teherbíró képességünket jóval meghaladó anyagi áldozatok árán is lehetővé akartuk volna tenni, hogy ifjúságunkat kordában tartsuk és erélyes tanári felügyelet alatt megóvjuk a lezüllésől. Lehangoztágunkban és megalázottságunkban is felemelő érzés tölt el bennünket, ha arra gondolunk, hogy az Úristen Nagyméltóságodban élénk vezérelte azt a férfiút, akin beteljesedett a próféta szava: "És nyugodni fog rajta az Örökkévaló szelleme, a bölcsesség és az értelem szelleme, a belátás és a hatalom szelleme, a tudás és az istenfélelem szelleme", aki habozás nélkül hirdeti a kinyilatkoztatási isteni ígét: "Legyen világosság!"

Nagyméltóságodnak az a nobilis gesztusa, amellyel kérvényünket a mai időkben átvette és azt személyesen a Miniszter Úrnak átnyújtotta, oly cselekedet, amely dicső fényt áraszt egyéniségére. A mi hálánk örök, és annak erősségét egyáltalán nem befolyásolja és nem csökkenti az a tény, hogy Nagyméltóságodnak síkraszállása egy igazságos ügyért nem talált megfelelő fülekre."

1. sz. táblázat

Származási hely	I.	II. a	II. b	III.	IV.	Össze sen
Alsóilosva				1		1
Aranyosmeggyes	4	1	1			6
Apa				1		1
Avasfelsőfalu				1		1
Bánffyhunyard	1					1
Batiz	2			1		3
Berettyószéplak					1	1
Borsa	1					1
Csaholc	1					1
Csegöld	1					1
Csenger		3	3	4		10
Dés					1	1
Dobra	1					1
Élesd	1			1		2
Érmihályfalva		1	1			2
Felsőbánya		1	1			2
Felsőszopor		1	1			2
Felsővisó	1					1
Halmi	2	1	1	1		5
Királyháza				1		1
Magyarbánhegyes				1		1
Máramarossziget	1	1	1		1	4
Margitta		1	1			2
Meddes		1	1			2
Misztótfalu		1	1			2
Nagybánya		1	1			2
Nagysomkút					1	1
Nagypeleske		1	1			2
Patóháza		1	1			2
Szatmárnémeti	30	39	39	45	2	155
Szilágysomlyó					1	1
Tunyog				1		1
Vámfalu	1					1
Összesen:	47	54	54	58	7	220

Össz. táblázat

Társadalmi eredet:	I.	II. a	II. b	III.	IV.	Össz esen
Kereskedő	20	29	25	24		98
Ügynök, kereskedelmi utazó	1			1		2

Kisiparos	15	12	16	14		57
Szállító	1					1
Földműves, gazdálkodó	3	2	2	2		9
Gazdatiszt		2	1	1		4
Bérlő		1	1			2
Fakitermelő		1	1			2
Malomtulajdonos				1		1
Művezető	1		1			2
Vendéglős				1		1
Gépkocsivezető	1	1	1			3
Iskolai altiszt	1					1
Magánzó, magántisztviselő	3	1	1	4	1	10
Tisztviselő				3		3
Könyvelő				1		1
Tanító		3	3			6
Rabbi					6	6
Orvos, fogorvos				2		2
Drogista				1		1
Ügyvéd		1	1	1		3
Földbirtokos		1	1	2		4
Ismeretlen	1					1
Összesen:	47	54	54	58	7	220

3. sz. táblázat

Az izraelita polgári iskolában tanított

tantárgyak	I.	II.	III.	IV.
Hit- és erkölcsstan	x	x	x	x
Magyar nyelv	x	x	x	x
Héber nyelv	x	x	x	x
Német nyelv	x	x	x	x
Történelem		x	x	x
Földrajz	x	x	x	x
Szám-, mértan, könyvvitel	x	x	x	x
Növény és állattan	x	x		
Természettan			x	
Ásványtan, vegytan				x
Élet- és egészségtan				x
Mezőgazdasági és ipari ismeretek	x		x	
Háztartástan és neveléstan				x
Rajz, szépírás	x	x	x	x
Kézimunka	x	x	x	x
Ének	x	x	x	x
Testnevelés	x	x	x	x
Román nyelv	x			

Învățământul israelit din Sătmar

(Rezumat)

Stadiul intitulat Învățământul izraelit în Sătmar prezintă apariția și dezvoltarea populației de evrei din regiunea Sătmarului, apoi stabilirea acestei etnii în reședința din județ.

După aceasta prezintă în mod detaliat apariția și dezvoltarea școlilor elementare confesionale susținute de comunitatea evreilor, precum și închiderea copiilor comunității în sistemul de învățământ de stat.

Trece în revistă apariția grădinițelor cu limba de predare ebraică, ca urmare a mișcării ționiste.

Studiul se ocupă de școlarizarea elevilor izraeliți în liceele din Satu Mare, apoi prezintă școala medie confesională: Școala civică izraelită, înființată în anul 1941.

Comunitatea Statusquo ante în anul 1943 a solicitat și înființarea unei școli medii comerciale, cerere susținută la Ministerul Învățământului de episcopul romano catolic Dr. Scheffler János, cerere care a fost refuzată.

Aspecte ale istoriografiei maghiare din secolul al XIX-lea vis-a-vis de revoluția românească de la 1848 din Transilvania

Sorin Vasile Hendea

Evenimentele revoluționare de la 1848-1849 reprezintă, alături de episodul formării statelor naționale moderne, un moment de cotitură în evoluția lumii moderne universale, fiind perceput ca atare, atât de către școlile istoriografice cât și de opinia publică. Revoluția românească pașoptistă se impune a fi percepută în contextul european care a generat-o și, cu precădere, sub impulsul transformărilor suferite de societatea românească în deceniile premergătoare anului 1848. La acea dată revoluționarul muntean Nicolae Bălcescu aprecia originalitatea revoluției române, considerând, pe bună dreptate, că aceasta "n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană "și că revoluția generală "fu ocazia, iar nu cauza revoluției române ", aceasta cu atât mai mult cu cât - aprecia Bălcescu- "cauza ei se pierde în zilele veacurilor ".

Istoriografia românească a abordat sistematic evenimentele din urmă cu 150 de ani, literatura de specialitate îmbogățindu-se astfel cu numeroase volume dedicate problematicii în discuție.

Preocupări istoriografice de partea română, direcționate spre realitățile anilor 1848-1849, au existat și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De remarcant ar fi, în primul rând, lucrările celor doi mari contemporani ai revoluției: Alexandru Papiu Ilarian² și George Bariț³. Volumul al II-lea al "Istoriei românilor din Dacia Superioară " a lui Papiu e consacrat în întregime istoriei a trei luni (martie - mai) din anul 1848. De asemenea, aproape întreg volumul al II-lea din "Părți alese din istoria Transilvaniei", avându-l ca autor pe George Bariț, tratează evenimentele din 1848-1849.

De o atenție sporită s-au bucurat evenimentele pașoptiste din partea istoriografiei maghiare, astfel încât primele realizări în acest sens datează încă din a doua jumătate a secolului trecut.

În continuare ne-am propus să pătrundem în realitățile transilvănene ale perioadei respective, oprindu-ne atenția asupra raporturilor româno-maghiare din perioada revoluției și a evenimentelor petrecute la Blaj în luna mai a anului 1848, făcând apel în acest sens la câteva lucrări de referință din istoriografia maghiară de secol XIX.

Istoricii maghiari acordă un spațiu considerabil problemei "uniunii" Ardealului cu Ungaria, uniune care -consideră aceștia- ar fi garantat victoria contra habsburgilor și separarea de Imperiul austriac. Astfel istoricul maghiar Gracza György tratează într-o lucrare de mare întindere , intitulată "Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története"⁴ și problema "uniunii". Acesta apreciază că primele încercări promițătoare pe calea "uniunii" s-ar fi realizat încă de la 1790, atunci când clasa politică din Ardeal, liderii acesteia "întreprind deja primii pași spre uniune". Inițiativa venită dinspre Ardeal a fost bine primită de către cercurile politice de la Buda, în titulatura regelui Ungariei fiind inclusă din acel moment și deținerea Ardealului: "Ardealul aparține coroanei maghiare, este parte inseparabilă a

¹ Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, Editura Politică, București, 1966, p. 166-167

² Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I-II, Viena, 1852, ed. a II-a

³ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890

⁴ Gracza György, *Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története (Istoria războiului de eliberare maghiar din anii 1848-49)*, vol. I-V, Editia Lampel Robert, Budapesta, 1894-1898

acesteia"⁵. Sunt marcate apoi eforturile depuse de "ardeleni" în anii următori în vederea consolidării uniunii cu Ungaria, astfel încât în prejma anului 1848, în pragul revoluției, "problema uniunii era deja decisă", consideră istoricul maghiar. Era vorba, în viziunea autorului, despre o opțiune politică ,care avea la bază ideea conform căreia "atât în Ardeal, cât și în Ungaria...uniunea poate fi doar favorabilă ambelor părți de țară"⁶.

Evenimentele revoluționare din Ungaria, din primăvara anului 1848, au stârnit manifestații de bucurie în rândurile populației maghiare din Ardeal. Mai mult decât atât , autorul maghiar afirmă că "chiar și populația românească s-a bucurat", astfel încât la 30 aprilie, în timpul primei adunări de la Blaj, "a fost salutată uniunea"⁷.

Aceeași idee a unei colaborări și simpatii românești față de transformările revoluționar-democratice produse în Ungaria este lansată și de Dr. Szalay József și Baroti Lajos în lucrarea "A magyar nemzet története"⁸. Aceștia, la rândul lor, arată că "și românii inițial și-au arătat mulțumirea față de transformările noastre naționale și s.-au exprimat în acest sens în cadrul adunării populare de la Blaj din 30 aprilie"⁹.

În viziunea autorilor maghiari ruptura dintre cele două revoluții, maghiară și română, s-ar fi produs după 30 aprilie 1848, ca urmare a manevrelor acelor "instigatori români" care erau ostili revoluției maghiare. Istoricii maghiari citați anterior văd în acei cărturari români care s-au opus "uniunii" un element destabilizator, întrucât aceștia au îndemnat poporul să denunțe "uniunea" cu Ungaria și au declanșat contrarevoluția românească din Ardeal.

Astfel, Gracza György vorbește despre mișcările diversioniste și propaganda antimaghiară desfășurată de cercurile românești. La acestea mai adaugă și acele promisiuni ,mincinoase în viziunea sa, cu privire la întemeierea unei Daco-Români, realizabilă prin unirea Ardealului cu Moldova și Muntenia. Istoricul maghiar consideră că din acel moment populația românească a început să oscileze în privința "uniunii", dar "cu toate acestea - consideră autorul- (populația-n. ns.) încă mai avea o atitudine calmă"¹⁰ . Însă trecerea preoților și a episcopului Andrei Șaguna de partea "agitatorilor" a făcut posibil -consideră autorul - ca să izbucnească "pomiurile sălbatice" ale românilor ardeleni, acțiunile lor fiind îndreptate împotriva secuilor și a maghiarilor.

Istoricul Horváth Mihály adoptă o atitudine și mai tranșantă apreciind, în lucrarea "Magyarország függetlenségi harcának története -1848 és 1849-ben"¹¹, că revenirea Austriei din șocul produs de amploarea mișcărilor revoluționare vineze ar fi permis acesteia organizarea represariilor. Autorul consideră că și împotriva uniunii "au început imediat agitațiile secrete, care apoi, zi de zi, au luat amploarea unui conflict deschis"¹².

În acest context introduce Horváth Mihály activitatea emisarilor "câștigați prin bani și promisiuni oficiale", ei declanșând "agitațiile în rândul românilor"¹³. Istoricul maghiar consideră că românilor li s-ar fi făcut numeroase promisiuni de ordin economic, în primul rând, în cazul în care ar merge alături de împărat, împotriva revoluției maghiare.

⁵ *Ibidem*, vol. I p. 293

⁶ *Ibidem*, p. 294

⁷ *Ibidem*

⁸ Dr. Szalay József, Baroti Lajos, *A magyar nemzet története (Istoria națiunii maghiare)*, vol. I-IV, Budapesta, 1896

⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 461

¹⁰ Gracza György, *op. cit.*, vol. I, p. 295

¹¹ Horváth Mihály, *Magyarország függetlenségi harcának története -1848 és 1849-ben (Istoria războiului de independență al Ungariei din 1848-1849)*, vol. I-II, 1865

¹² *Ibidem*, vol. I, p. 44

¹³ *Ibidem*, p. 47

Dr. Szalay József adoptă și el aceeași poziție cu privire la revoluția românilor transilvăneni, plasându-l în fruntea așa numitei "reacțiuni" românești pe episcopul Andrei Șaguna. Autorul maghiar consideră că activitatea diversionistă a acestuia nu ar fi fost deloc benefică revoluției maghiare deoarece "la cea de a doua ședință de la Blaj, la care au luat parte în jur de 15000 de oameni, s-a înregistrat o atitudine dușmănoasă contra noastră"¹⁴.

Paradoxal însă, lucrurile merg până acolo încât Gracza György contestă chiar și legitimitatea Adunării naționale de la Blaj din 15 mai 1848, văzând în aceasta rezultatul politicii diversioniste promovată de episcopul Andrei Șaguna. Ierarhul ortodox este acuzat de faptul că ar fi transformat adunarea preoților români, anunțată pentru 14-15 mai, într-o mare adunare populară¹⁵. Această acuză nefondată a istoricului maghiar nu este acceptată însă nici chiar de Szalay József și Baroti Lajos, cei care recunosc faptul că încă de la 30 aprilie 1848 s-a hotărât de către români organizarea unei noi adunări populare, tot la Blaj, pentru ziua de 15 mai, care-și propunea "a lua o hotărâre în problema uniunii și a doleanțelor românilor"¹⁶.

Revenind la expunerea lui Gracza György, vom remarca tonul critic utilizat de acesta în momentul în care face referiri la discursul rostit de profesorul Bănuțiu în duminica din 14 mai, considerând că revoluționarul român "a vorbit cu ură la adresa națiunii maghiare,...a pledat împotriva uniunii, alimentând agitațiile mulțimii..., a adus injurii la adresa clasei conducătoare..."¹⁷. Autorul remarcă, de asemenea, prezența la adunare "a tuturor liderilor agitatori", în frunte cu Treboniu Laurian, Bănuțiu și Șaguna. Sesizează prezența lui Avram Iancu și Axente, "acești doi oameni-monștrii, pe ale căror mâini s-a încheșat sângele atâtor maghiari nevinovați"¹⁸, consideră același autor.

Dar și istoricul Horváth Mihály atacă în lucrarea sa poziția episcopului Andrei Șaguna și a profesorului Simion Bănuțiu, considerând că aceștia, prin poziția adoptată, nu au urmărit calmarea spiritelor. Dinpotrivă, istoricul maghiar subliniază că Bănuțiu "a îndemnat pe tinerii preoți...să instige credincioșii împotriva uniunii"¹⁹, reușind în bună parte acest lucru. Critici vehemente le sunt aduse și celor doi episcopi români, ortodox și unit, deoarece nu au luat o atitudine constructivă, în favoarea "uniunii", ci din contră, ei "au negat uniunea, au instigat poporul la ură împotriva ungarilor și se străduiesc, pe moment, să perpetueze relațiile bune cu împăratul"²⁰.

Programul revoluționarilor transilvăneni, redactat la Blaj în 16 puncte, este văzut de către Horváth Mihály ca fiind nerealist, întrucât "cele mai multe puncte au fost fără rost (exprimate-n. ns.)", apreciază acesta. Autorul consideră că acest program devine caduc în condițiile în care la acea dată Ungaria se conducea după noul sistem legislativ democratic adoptat la Pozsoni -conform căruia Ardealul era integrat Ungariei-, sistem care "proclamă drepturi egale și libertăți, atât cetățenești cât și confesionale, pentru toate națiunile, deci, în egală măsură și pentru români, fără nici un fel de constrângeri"²¹.

Realitatea istorică ne-a dovedit însă faptul că acea proclamație a românilor transilvăneni a fost una legitimă și justificată, cu atât mai mult cu cât ea a fost adoptată de mulțimea adunată pe Câmpia Libertății de la Blaj -de cei aproximativ 40000 de români

¹⁴ Dr Szalay József, Baroti Lajos, *op. cit.*, vol. IV., p. 461

¹⁵ Gracza György, *op. cit.*, vol. I, p. 295

¹⁶ Dr. Szalay József, Baroti Lajos, *op. cit.*, vol. IV, p. 461

¹⁷ Gracza György, *op. cit.*, vol. I, p. 296

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Horváth Mihály, *op. cit.*, vol. I, p. 53

²⁰ *Ibidem*, p. 55-56

²¹ *Ibidem*, p.59

prezenți acolo- în deplină cunoștință de cauză, fiecare punct votat fiind în prealabil citit și explicat pe înțelesul tuturor celor prezenți la adunare.

Informații false cu referire la acțiunile românilor ardeleni apar și în presa maghiară a acelei perioade. Astfel, într-un număr din Közlöny (Buletin Oficial) se arată, printre altele, că în momentul prezentării programului de la Blaj "românii din comitate...s-au întristat, văzând că și cei mai reprezentativi lideri ai lor...au devenit victimele unor interese, care-i determină să se ridice împotriva uniunii"²². În același articol, intitulat sugestiv "A balásfalvi gyűlés" (Adunarea de la Blaj), este atacată doleanța românilor de a fi reprezentați în organele de conducere, considerându-se că această cerere este nefondată atâta timp cât acolo "sunt reprezentate nu națiunile ci clasele", astfel încât -apreciază redactorii maghiari- "nobilul român are exact aceleași drepturi ca și nobilul maghiar, și astfel poate să fie ales", asemeni oricărui maghiar²³.

Criticile la adresa revoluționarilor români nu se opresc însă aici, astfel încât, conform istoriografiei maghiare, ei s-ar face vinovați și de boicot împotriva unei posibile "înțelegeri" româno-maghiare. Mai mult chiar, istoricii maghiari lansează ideea conform căreia după desfășurarea celei de a treia adunări de la Blaj, din 16 septembrie 1848, liderii români s-ar fi retras și "au hotărât în secret excluderea maghiarilor și ridicarea unei Daco-Românii"²⁴.

De asemenea, profesorul Bănuțiu este acuzat de a fi înarmat poporul și de a-l fi îndemnat la "încălcări îngrozitoare de care sunt capabile numai masele sălbatice, needucate"²⁵. În acest context intervine spiritul civilizator al Ungariei, materializat prin încercările "unioniste" ale acesteia, desfășurate pe fundalul creat de izbucnirea revoluțiilor pașoptiste! Divergențele care au caracterizat raporturile româno-maghiare din perioada respectivă, având la bază problema "uniunii", sunt atribuite de către istoriografia maghiară a secolului trecut -în mod eronat- exclusiv lipsei de transparență și toleranță ce i-ar fi caracterizat pe tinerii revoluționari români.

La finalul acestei modeste investigații s-ar impune a fi trasate câteva concluzii pertinente. Putem astfel constata că istoricii unguri au abordat chestiunea în cauză cu mai multă tenacitate și consecvență, de pe poziții de partizanat, încercând să scoată în evidență legitimitatea revendicărilor exprimate de revoluția maghiară. În această literatură de specialitate nu este însă regăsită suficient poziția populației românești, revendicările și aspirațiile acesteia, doar eventual în măsura în care aceste acțiuni contraveneau intereselor revoluției maghiare.

Ținând cont de realitățile exprimate anterior, considerăm că este în continuare de datoria istoricilor români de a surmonta acest handicap, cu atât mai mult cu cât până în prezent au fost publicate doar sporadic câteva ediții de documente, o serie de studii și articole pe această temă, care -în marea lor majoritate - tratează destul de superficial aceste probleme, lipsind coerența în derularea evenimentelor.

²² Közlöny (Buletin Oficial), Budapesta, nr.5, 13 iunie 1848, p.2-3

²³ Ibidem

²⁴ Dr. Szalay József, Baroti Lajos, *op. cit.*, vol. IV, p.480

²⁵ Ibidem

**Aspects of XIX-th Century Hungarian Historiography
Concerning 1848 Romanian Revolution**
(Summary)

The "union" of Hungary and Transylvania was methodically approached by Hungarian historiography, since first years after the 1848 events. In an erroneus way, these historians explained the failure of the revolution by absence of co-operation and understanding that characterized the Romanian revolutionists. More, it became general in Hungarian historiography the term of " counter-revolution ", used in defining the Romanian revolutionary action from 1848. It was a natural reality: the Romanian revolutionists refused to co-operate with the Hungarian ones, because the last ones decided the " union " of Transylvania and Hungary, despite the will of Transylvanian Romanians.

A kolera súlyos, hirtelen kezdődő, gyakori hasmenéssel járó fertőző betegség. A XIX. században rendszerint járványosan fordult elő, zsúfoltság, éhínség, háború esetén, valamint katonai- és menekült táborokban, ahol a higiéniai körülmények nem voltak megfelelőek. A fertőzés szennyezett étel, ital fogyasztásával terjed¹. Ma a rendelkezésünkre álló oltóanyagok rövid ideig tartó, korlátozott védelmet nyújtanak. Így, ha valahol kitör a járvány, igen fontos a tiszta ivóvíz és az élelmiszerek biztosítása, valamint a hulladék és a szennyvíz-eltávolítás. A közegészségügy fejlődésének köszönhetően ma már Európában igen ritkán fordulnak elő kolerás megbetegedések.

A XIX. századbeli kolerajárványok nem kímélték Szatmár vármegyét, illetve Szatmárnémetit sem. Először 1831-ben okozott nagy veszteséget emberekben². 1836-ban újra visszatért a járvány. 1848–1849-ben is voltak kolerás megbetegedések a vármegyében. Járványok léptek fel 1855-ben, 1866-ban, valamint 1872-ben³. Teleki Sándor a következőket írja ezekről az évekről: „Kolerás idő volt. A falu népe meg volt rémülve, mert a szomszéd falvakban temetés temetést ért, egymásra húzták a harangokat, s verték a tókát szakadatlanul. Kölcsén volt olyan ház, melyből az összes népes család kihalt s tövissel rakták be az ajtaját, hogy senki be ne mehessen oda, ahonnan már senki ki nem jön. Maga a főispán rendre járta a falukat a vármegye doktorával s ingyen osztogatták a kolera-cseppeket meg a herbatét⁴. Kimutatások, anyakönyvek a kolerát vérdögnek, epemirigynek, epekórságnak, hányászékelésnek is említik.

1873-ban Szatmárnémeti város tanácsát nem érték váratlanul a járvány közeledtének hírei⁵. Az év első tanácsülésén, január 4-én felolvasták a belügyminisztérium közleményét „ az országban uralgó cholera járvány állásáról“. Január 11-én ugyanott ismertettek egy rendeletet a vasúton utazó betegek felismeréséről, leszállításáról és ápoltatásáról. Szigorúan utaltak arra, hogy „mindazon községek melyekben vasúti állomás létezik és orvos van megtelepedve, az ily utasok (betegek) átvételére köteleznek.“

Az 1870-es évek elején Szatmárnémetinek körülbelül 18 000 – 18 300 lakosa volt⁶. A várost és környékét a következő egészségügyi intézmények látták el:

1. Az Irgalmasok kórháza, amelyet 1834-ben alapítottk. A Barátok terén lévő épületben 20–30 beteg befodagására méretezett kórtermek voltak. Az épületben nyilvános gyógyszerár is működött. E kórház fogadott betegeket a szomszédos vármegyékből is⁷.

¹ Schroeder A. Steven, *Korszerű orvosi diagnosztika és terápia* 1990, Officina Nova Kiadó, Budapest, 1990, p.1023.

² Borovszky Samu (szerk.), *Szatmár vármegye története*, é.n., Budapest, p.511, 538.

³ Szumowski Ulászló, *Az orvostudomány története*, Budapest, 1939, p. 584-585.

⁴ Teleki Sándor, *Természet után*, Révai Testvérek Kiadása, Budapest, 1884, p. 59.

⁵ *Szatmárnémeti tanácsülési jegyzőkönyv*, 1873, január 4, Szatmárnémeti Levél tar,

F. IV., Lelt. sz. 122.

⁶ *Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv*, 1875, január 11, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 9.

⁷ Török István: *Az irgalmasrend szatmárnémeti kórházának története in Orvostudományi Értesítő*, 70. EME kiadása, Kolozsvár, 1998, 257-261.

2. A Szegények intézete (Institutio pauperorum), 1829-ben alapította Hám János püspök és a városi tanács közös elhatározás alapján. Épülete a Sinór (a későbbi Hunyadi) utcában volt. A rászorulókat kérvény és szegénységi bizonylat benyújtása alapján utalták be. Kórházi jelleget 1860 után kapott. 1867-ben — egy kimutatás szerint — 149 beteget kezeltek itt⁸. Az intézet gyógyszerkészleteit a városi tanács fizette ki. Orvosai, gondnokai a szifilisz kórházban is dolgoztak.

3. A Bujakóros (szifilisz) kórház nem lehetett nagy befogadó képességű. 1870 első három hónapjában a kórházban 13 forint 18 krajcárt költöttek gyógyszerekre. 1872-ben összesen 33 nőt ápoltak itt. Férfiaknak fenntartott kórtermei ekkor nem voltak, így csak nemibeteg nőket fogadhatott.

4. A „Szatmári Irgalmas Nővérek“ kórodája a zárda falain belül működött. Itt az apácákon kívül városi idős nőket is ápoltak.

5. A Katonai kórház épülete, eddigi ismereteink szerint az úgynevezett „Dinnyés kert“ szélén volt. Ebben az intézményben a közös hadsereg és a honvédség betegeit kezelték.

1873 tavaszán a belügyminisztérium időnként tájékoztatta a városi tanácsot a kolerajárvány állásáról. Ezért április 19-én Jéger Kálmán városi főorvos és Kiss Gedeon főkapitány indítványozták a városi tanácsnak, hogy béreljen ki egy házat, amit szükség esetén kolerakórháznak fognak használni. Ekkor még nem indokolt a szükségkórház felállítása, a határozatba beírják, hogy „a helyiség kibérlésére nézve a városi tanács intézkedni fog“.

A helyzet június második felében gyökeresen megváltozott. A járvány 19-én elért Szatmárnémetibe és 1873 június 21-én a következő bejegyzés került a tanácsi jegyzőkönyvbe: „az egészségügyi szakosztály határozata alapján kolerakórház helységül Molnár István városi őrmesternek lakóházát f. é. június 20-tól 1874 május 1-ig 180 (száznyolcvan) forintért kibérelte. Már egy beteg oda be is rendezkedett“. A leendő költségek fedezésére 1000 forintot szavaztak meg. Fertőtlenítés végett beszereztek a fernezelyi raktárból 8 mázsa 20 fontos vasgálicot, és újabb 20 mázsa vásárlását is tervezték.

A kolerakórház helyének megválasztása nem lehetett a legegyszerűsebb a városban állomásozó katonaság szempontjából. A 43-as honvéd zászlóalj parancsnoka június 24-én joggal tiltakozik a szükségkórház közelsége miatt. Az egyre sűrűsödő esetek nem tették lehetővé más házba való költöztetést. Jéger Kálmán június 28-án kijelentette, hogy a betegeknek „rögtönös segélyre van szükségük“. Ezért lófogatot rendelt a tanács a városháza elé (később egy másodikat is). Ezek szállították az orvosokat a betegekhez. Másban is döntöttek. Elrendelték a nagyobb csoportulások beszüntetését. Az iskolák vezetőségének javasolták az előadások befejezését, a vizsgák megtartását és a tanulók hazabocsátását. Kiss Gedeon, a városi kolerabizottság elnöke javasolta második ápolónő alkalmazását a szükségkórházba.

A halottak eltemetésével négy fegyenc foglalkozott, később számuk nyolcra elemkedett. Munkájukért pénzt és kosztpótlékot kaptak, mivel egy betegnek eltemetése kétségtelenül életveszélyes volt. Intézkedtek a már említett 20 mázsa gálickó elhozataláról.

⁸ Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv, 1868, január 14, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Leit. sz. 3.

A katonaságot kérték, hogy mellőzze a tömeges szállításokat. Elrendelték egy szórólap kinyomtatását 2000 példányban „a lakosságnak az egészség megóvására, a követendő életmód folytatására”. Ugyancsak kötelezték az orvosokat a betegek számának közlésére a rendőri hivatalokban vagy a gyógyszerárakban.

Mivel a kolerakórház kicsinek bizonyult, július 3-án bővítésre tettek javaslatot. Július 7-én Böszörményi Károly polgármester egy szükségkonyha felállítását szorgalmazta, ahol levest főznének „az inséggel küzdők számára”. Ugyancsak ő említette, hogy a városi tanácsnak azokban a napokban 45 árváról kell gondoskodnia, a szegényebb betegeket pedig „ingyen orvosolják”. Július 9-én Vajay Károly városi képviselő, volt 48/49-es honvédtiszt kijelentette, hogy a létező kolerakórház helyett egy nagyobbat kellene építeni vagy bérelni. Említés történik egy a helyi gyógyszerárakban megrendelhető „gyomorerősítő” szerről, amelyből naponta háromszor kellett meginni egy-egy pohárával. Július 14-én a városi tanács közgyűlésén Nagy Ignác főispán elnökölt⁹. A város vezetői beszámolót tartottak a járványról és a lakosság helyzetéről. Ezek szerint a kolerás megbetegedések száma 11-éig elérte a 216-ot. Ebből meghalt 109 személy, ápolás alatt maradt 80 beteg, 59-en részesültek kórházi kezelésben.

1. táblázat

Kórházban kezelték száma	meggyógyult	meghalt	kórházi ápolás alatt maradt
39 férfi	12 férfi	14 férfi	13 férfi
18 nő	4 nő	10 nő	4 nő
2 gyermek	1 gyermek	-	1 gyermek
Összesen 59 személy	17 személy	24 személy	18 személy

Július 18-án a városatyák döntöttek egy barakkórház építéséről a hídon túli Juracskó majossal szembeni telken. Sztanacky János főszámvevő egy jelentésében a szaporodó kiadások miatt a városi pénztár fizetési képtelenségéről írt. A városi tanács kénytelen volt 5000 forint államsegélyt kérni. Közben megmozdult a társadalom is. A nőszövetség a koleracseppek kiosztásánál segédkezett. Július 26-án érkezett meg az újonnan kinevezett szatmári püspök, Schlauch Lőrinc 500 forintos adománya, melyet azzal a kikötéssel kapott a város, hogy „azt belátása szerint a cholerajárvány alkalmából a szegények nyomorának enyhítésére fordítsa.”

Ugyancsak ekkor hozták nyilvánosságra Serly Gusztáv miniszteri járványbiztos észrevételeit, tanácsait tartalmazó jelentését. Szatmár vármegye tiszti főorvosa Szatmárnémetiben tett ellenőrző látogatása alkalmával intézeteket (apácázárda, törvényszék, stb.) és magánházakat látogatott meg. A városi betegápolóban a szennyvíz elvezetésének megoldását szorgalmazta. A közbiztonság környékének fertőtlenítését ajánlotta. Az épülő barakkórház befejezését sürgette, tanácsolta, hogy az épület konyhával, mosódával lássák el. Döntött az árnyékszék és a halottasház elhelyezéséről. Fertőtlenítésre vasgálicos vizet javasolt, a betegek ágyneműire, ruháira pedig klórmeszet. A temetőben halottasházak (ravatalozók) felállítását rendelte el. A betegeknek akkor

⁹ Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv, 1873, július 14, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 7.

megfelelőnek tartott étkezést ajánlott. Javasolta, hogy az emberek kerüljék a zsúfolt lakásokat, vendéglőket, kávéházakat. Beszűnnete a vásártartást.

Az egyházak anyakönyvei szerint Szatmárnémetiben a kolerában elhunytak száma meghaladta az ötszázat¹⁰¹¹¹²¹³¹⁴¹⁵. Az utolsó kolerás elhalálozások szeptember hónap elején történtek.

2. táblázat

Kolerában elhunytak száma	Római katolikus	Ref. Szatmár	Ref. Németi	Gör.kat. Szatmár	Gör.kat. Németi	Zsidó	Összes
1873 Június	3	4	4	6	7	-	24
1873 Július	56	71	112	60	45	31	375
1873 Augusztus	26	21	28	26	10	8	119
1873 Szeptember	1	-	-	-	-	1	2
1873-es Járvány	86	96	144	92	62	40	520
Össz-halálozás	285	292	288	193	151	117	1326

Az 1873-es járvány idejében működött egy városi kolerabizottság. Tagjai közül legtöbbször vannak megemlítve a jegyzőkönyvekben: Kiss Gedeon elnök, Jéger Kálmán orvos, Sándor József gazdasági tanácsos. Az orvosok közül elsőnek Serly Gusztáv Vármegyei tiszti főorvos nevét lehet említeni, mert neki fontos szerep jutott a járvány elfolytásában. Mint kinevezett járványbiztos joghatósága kiterjedt az egész vármegye területére. Jéger Kálmán városi főorvosnak bizonyosan gyakran kellett határozottan fellépnie, hogy a járványellenes rendelkezéseket betartsák. Az orvosi kar tevékenységét is ő szervezte, irányította. 1873-ban Szatmárnémetiben gyógyított még: Szappanos József (Szatmárért felelős alorvos), Schwarcz Jakab (Németiért felelős alorvos), Stern Adolf dandárorvos, Krecz János ezredorvos, Mayer József, Váczi Károly, Tomcsányi Imre, Tamássy Edwin. Az irgalmasok kórházában Bokor Clarentius tevékenkedett. Fekete Soma főorvos a járvány időtartalmára Máramarosba nevezték ki kolerabiztosnak. Kőszeghy Mihály ki hosszú évekig volt városi főorvos, a járvány ideje alatt hunyt el. A városban élt még idős Korányi János is, ki még az 1830-as években telepedett le Szatmárnémetiben¹⁶. A gyógyszerészek közül Bossin József, Böszörményi József és Lengyel Márton jelenléte bizonyított¹⁷.

A XIX. század sorozatos kolerajárványai kihívást jelentettek az orvosok, a kutatók számára. Végül Robert Kochnak sikerült felfedeznie a kórokozó vibriót. 1873 nyarán a szatmárnémeti orvosok igyekeztek a betegeket izolálni és szenvedéseiket az akkor ismeretes gyógyszerekkel enyhíteni. A fertőtlenítéshez vasgálicos oldatot, valamint klórmentet használtak. Egy szórólap kinyomtatása és szétosztása az emberek között

¹⁰ Szatmárnémeti római katolikus egyházi anyakönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1329.

¹¹ Szatmárnémeti református egyházi anyakönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1336.

¹² Szatmárnémeti református egyházi anyakönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1333.

¹³ Szatmárnémeti görög katolikus egyházi anyakönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1315.

¹⁴ Németi görög katolikus egyházi anyakönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1333.

¹⁵ Szatmárnémeti zsidó hitközségi anyakönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1349.

¹⁶ Összeírása Szatmár-Németi területén országgyűlési képviselő választásra jogosultaknak 1872. évben, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Városi iratok.

¹⁷ Csirák Csaba, Életrajztár in Egészségügyi-történeti dolgozatok, Otthonom Szatmár megye 6, Europrint Kiadó, Szatmárnémeti, 1997, p. 223, 224, 263.

beilleszkedik abba amit ma egészségügyi nevelőmunkának neveznek. Erőfeszítéseiket támogatta a város vezetősége. Az év tragikus eseményei bebizonyították, hogy a közegészségügy fejlesztését nem szabad elhanyagolni. Néhány orvos, gyógyszerész önfeláldozó munkája nem helyettesítheti egy, a kor igényeinek megfelelően felszerelt kórházat. Világossá vált a városatyák előtt, hogy az anyagi források növelése mellett növelni kell az orvosok, ápolók, bábák számát. 1875, január 11-én Jéger Kálmán a városi tanács közgyűlésén 11 orvostudorról, 5 sebész mesterről, 19 szülésznőről beszélt¹⁸. 1886-ban egy polgármesteri jelentésből kitűnik, hogy ekkor Szatmárnémetiben már 13 orvostudós, 6 sebész, 24 szülésznő és 4 gyógyszerész működött.

1875-76-ban egy új kórház kezdte meg működését: a homeopátiás kórház. Az anyagi hátteret a fenntartásához gróf Majláth hagyatékának kamatai képezték¹⁹. 1873 után folytatódott a pénzbeli adományok felajánlása és gyűjtése egy új közkórház építésére. Egyszerű falusiak, városi polgárok, értelmiségiek adtak pénzt a munkálatokra²⁰. El is készült az épület, 1880 őszén adták át a használatnak. Az új létesítmény szabályzatának első pontja kimondta: a közkórház 72 ágyra lévén berendezve minden jelentkező beteget legyen az vidéki vagy helybeli, hazai vagy külföldi, különbség nélkül felvesz²¹. Így elmondhatjuk, hogy közegészségügyi szempontból az 1873-at követő évek a keresések és megoldások esztendeivé váltak Szatmárnémetiben. Ha voltak is olykor kolerás esetek²² olyan súlyos járvány mint az 1873-as többé nem alakult ki.

Idézzük végül még egyszer Szatmárnémeti tanácsának jegyzőkönyvét az orvosok 1873-as tevékenységéről "Méltó elismerést érdemeltek ki a tisztí orvosok, kik minden félelmet levetkezve teljes szorgalommal, odaadással siettek minden egyes esetenél az orvosi tudományt alkalmazni".

Epidemia de holeră din 1873 la Satu Mare

(Rezumat)

În secolul al XIX-lea pentru locuitorii Europei holera a constituit cea mai temută boală infecto-contagioasă. Vibriionul holerei a fost agentul patologic cauzator al unor epidemii grave în 1831, 1836, 1848-1849, 1855, 1866, 1872-1873. Pentru a exemplifica mărimea pierderilor umane ajunge să amintim că doar în Satu Mare, oraș care în 1873 avea 18000-18300 de locuitori, s-au înregistrat 520 de decese cauzate de această boală. Numărul celor îmbolnăviți desigur a fost și mai mare.

În lucrare sunt enumerate așezămintele spitalicești sătmărene din a doua jumătate a secolului trecut. Numărul mic de bolnavi care au putut fi internați și tratați în aceste ospicii a constituit un neajuns ce a ieșit în evidență cu ocazia epidemiei din vara anului 1873. Pentru conducerea orașului anii următori au devenit ani de căutări și de ameliorări

¹⁸ Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 9.

¹⁹ "Szatmár" (hetilap), XII, évf., 17. szám (1886, április 24).

²⁰ "Szamos" (hetilap), VII. évf., 2., 4. sz. (1875, január 10 és 24).

²¹ Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv, 1884, március 10, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 16.

²² Pólya Jenő, *Az orvostudomány regénye*, Béta Irodalmi R.T., Budapest, p. 1941, 291.

în domeniul ocrotirii sănătății. S-au deschis spitale noi: cel orășenesc cu 72 de paturi și cel de homeopatie, iar cele vechi au fost reorganizate. Tot în această perioadă a crescut și numărul medicilor, chirurgilor, moașelor.

Aplicarea fermă a măsurilor de profilaxie individuale și colective, modernizările asistenței sanitare din Satu Mare au făcut ca în deceniile următoare, cu excepția unor cazuri sporadice, epidemii atât de grave ca cea din 1873 n-au mai avut loc.

Cholera Epidemic from 1873 in Satu Mare

(Summary)

In the XIX-th century cholera was the dreaded contagious disease for the inhabitants of Europa. The most serious epidemics caused by cholera's vibration was in 1831, 1836, 1848-1849, 1855, 1866, 1872-73 years. In summer of 1873 in Satu Mare was registered 520 demises caused by this disease. The number of fail in was bigger. In the paper there are enumerate the hospital's buildings as well names of some physicians and pharmacists. The firm application of individual and community prophylaxis mode as afterwards didn't appeared such serious epidemics like that of 1873 year.

Cercetările efectuate în bibliotecile din Budapesta, au dovedit că în patrimoniul lor se găsește un însemnat tezaur de carte românească veche. Nu este nimic întâmplător în această constatare, dat fiind faptul că începând cu ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, atât Pesta cât și Buda au jucat un rol important în editarea cărților românești. Cele mai multe dintre acestea au fost imprimate în tipografia universității și între colaboratorii acestora au figurat și cei trei corifei ai Școlii Ardelene: Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai și Petru Maior. De asemenea, pe parcursul perioadei, până în anul 1919-1920, din diverse motive politice, culturale și juridice s-a concentrat la Budapesta o importantă intelectualitate românească, între care figurau și nu puțini bibliofili a căror lăsăminte, în bună parte, au ajuns în patrimoniul public, ca de exemplu colecția Todorescu.

Cercetările noastre s-au concentrat la cele două colecții principale de carte românească veche: Biblioteca Universitară și Biblioteca Națională Széchenyi. Spre norocul științei și al culturii, cărțile sunt conservate cu mare grijă, doar metodologia cataloagelor crează anumite greutăți.

În Biblioteca Universității cărțile românești vechi au ajuns în principal prin depunerea exemplarelor legale din partea tipografiei amintite. Cercetările noastre s-au putut concentra doar asupra patrimoniului actual, fără să putem identifica exemplarele ce au căzut victimă zguduirilor istorice. Nu am avut posibilitatea să cercetăm exhaustiv poeziile omagiale deoarece această colecție așteaptă recatalogarea.

Biblioteca Națională Széchenyi, fondată în 1802, a căutat să colecționeze cărți românești vechi. În acest sens, un rol deosebit l-a jucat preluarea bibliotecii Todorescu, prin donația văduvei colecționarului, înscrisă în evidențe din 1922¹.

La fel, după cel de al doilea război mondial, s-a catalogat lăsămîntul lui Constantin Șulică, fost director al Bibliotecii Universității din Seghedin și profesor la Cluj (1940-1944)².

Imprimatele românești nu au fost înregistrate unitar. Imprimatele mai mici au fost incluse în colecția denumită "Aprónyomtatványtár". la un moment dat, imprimatele românești și slovace, în parte au fost extrase din cutiile care grupează pe ani lucrările, creîndu-se două colecții speciale. Identificarea imprimatelor din această categorie, fără catalog sistematic, este facilitată de cunoscuta lucrare bibliografică româno-ungară a lui Veres Endre³, zisul catalog de München și cel de specialitate privind "Régi Nyomtatványok Tára"⁴. Nici această bibliotecă nu a fost imună de zguduirile trecutului, ceea ce a determinat ca unele lucrări cunoscute din patrimoniul bibliotecii să nu se mai găsească.

În Biblioteca Națională Széchenyi am înregistrat 194 titluri, disponibile în 217 exemplare⁵. În depozitele Bibliotecii Universității sunt în evidență 54 opere în 69

¹ Din motive de spațiu am redat prescurtat titlurile cărților identificate. În problematica studiată vezi: Akantisz Viktor, *Dr. Todorescu Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára*. (Biblioteca veche maghiară a lui dr. Todoreszku Gyula și a soției lui Horváth Aranka) Budapest, 1922; Millich János, *Dr. Todoreszku Gyula (1866-1919)*, Magyar Könyvszemle, 1919, p. 118-120.

² Șulică Szilárd, *Tudomány és szeretet. A kolozsvári egyetem román irodalom történeti tanszékének feladatairól*. (Știință și iubire. Sarcinile catedrei de istoria literaturii române a Universității din Cluj), Kolozsvár, 1942.

³ Veres Andrei: *Bibliografia româno-ungară I-III*, București, 1931-1935.

⁴ Országos Széchenyi Könyvtár (în cont. O.Sz.K.), *Régi nyomtatványok tára, cyrillbetűs gyűjtemény*, (mss).

⁵ O.Sz. K., XII. Lit. 465 a

exemplare. Deci în cele două mari biblioteci budapestane figurează 248 titluri cu 286 exemplare. Studiarea paralelă a evidențelor a dovedit identități de opere, ceea ce face ca numărul lor să se reducă la 223. Marea majoritate a patrimoniului provine din tipografiile din Ungaria, respectiv Transilvania contemporană, potrivit tabelului de mai jos:

Locul apariției	Opere	%
Buda și Pesta	126	56,50
Blaj	22	9,86
București	16	7,17
Oradea	15	6,72
Sibiu	8	3,58
Viena	7	3,13
Iași	7	3,13
Râmnic	5	2,24
Târgoviște	4	1,79
Buzău	2	0,89
Timișoara	2	0,89
Caloce	1	0,44
Târnăvia	1	0,44
Govora	1	0,44
Câmpulung	1	0,44
Tg.-Neamț	1	0,44
Alba-Iulia	1	0,44
Brașov	1	0,44
Petrograd	1	0,44
Veneția	1	0,44
Total:	223	

În ceea ce privește distribuția zonală vom găsi următoarea situație:

Zona de apariție	Opere	%
Ungaria	128	57,39
Ardeal, Partium, Banat	49	21,97
Țara Românească	29	13,00
Austria	8	3,58
Moldova	8	3,58
Rusia	1	0,44
Total:	223	

În ceea ce privește timpul de apariție putem întocmi următorul tabel:

Epoca	Opere	%
sec. XVI	2	0,89
sec. XVII	12	5,38
1701-1750	15	6,72
1751-1775	14	6,27
1776-1790	19	8,52
1791-1800	13	5,82
1801-1810	40	17,93
1811-1820	55	24,66
1821-1830	53	23,76
Total:	223	

Este evident că elementul principal în colecțiile studiate l-au reprezentat cărțile bisericești, reprezentând un stoc de 69 opere. În urma reducerii importului de cărți bisericești transcarpatice și apoi, sistarea lui, rolul dominant în editarea acestora a revenit Budei, Blajului și Sibiului. Tezaurul de carte bisericească se divide în următoarele opere:

Titlul	Opere
Acatist	5
Apostol	3
Catavasier	8
Ceaslov/Polustav	12
Chiriadodromion	1
Liturghier	6
Minei	2
Misterion	3
Molitvenic	3
Octoih	6
Psaltire	11
Stornic	1
Strastnic	1
Tipicon	1
Triod	5
Tropariu	1
Total:	69

În cele două biblioteci s-au identificat șapte ediții majore ale textelor biblice, în opt exemplare, ce puteau fi utilizate atât în cadrul ceremoniilor, dar și pentru studiu individual sau în grup⁶. Între ele primează "Noul Testament", apărut în 1648 la Alba-Iulia, ce stă la dispoziție în două exemplare. Menționăm și "Evangelhia", tipărită la București în 1682. Este o raritate și "Evangelhia" tipărită în 1769, la Caloceia cu litere latine și ortografia limbii maghiare, editorul, călugărul piarist Biró Daniel, neavând la îndemână ortografie românească modelată la literele amintite. Apariția a fost asigurată de o ^{moșieră} de origine

⁶ O.Sz.K. și Egyetemi Könyvtár (în cont. E.K.). Cărțile rituale au fost catalogate pe baza titlului.

română din Sântana (județul Arad). "Evanghelia" ce a văzut lumina tiparului în 1799, la Buda, de fapt este a doua ediție a celei din Calocsa. Opera amintită s-a reeditat și în 1812, la Buda⁷.

Din import provine "Noul Testament", publicat în 1817, la Petrograd, potrivit dispoziției Sfântului Sinod al bisericii ruse. Menționăm și "Apocalypsul", produs în 1816 de tipografia din Buda⁸.

Găsim un număr de exegeze biblice, catechizme, dispoziții de disciplină bisericească și îndrumătoare pentru o viață morală creștină (25 opere, 33 ex).

Între exegezele biblice prioritar apare "Evangheliile cu învățătură", editată la Alba-Iulia în 1641. Peste șase ani, a fost difuzată din Iași, cu binecuvântarea mitropolitului Varlaam, "Cartea românească de învățătură", ce provine din colecția Todorescu. Tipografia de la Mănăstirea Dealul, în 1644 a imprimat "Evangheliile învățătoare". În 1642, o lucrare similară apăruse la Govora. Poate fi consultată "Cazania de prăznuire", apărută în 1742 sub îngrijirea lui Ilie Miniș. O carte cu conținut similar a ieșit la 1781, de sub teascurile din Râmnic.⁹ Tot cu același subiect s-a realizat opera lui Gessner, de fapt o istorie biblică transplantată în românește în 1818, de Alexandru Beldiman cu titlul "Moartea lui Abel"¹⁰.

Catehismele în general au aparținut sistemului educațional religios al greco-catolicilor și se adresau unor grupuri sociale având exigențe diferite, (9 opere, 10 ex). Prima ediție reparată este cea tipărită în 1726, la Tîrnăvia, sub îngrijirea iezuiților. De fapt, a fost tradus textul destinat inițial rutenilor cu titlul "Catechizmu sau învățătura". Odată cu consolidarea bisericii unite au intrat în circulație opere originale. "Învățătura creștinească" a fost publicată la Blaj în 1755. În 1780 au fost puse în circulație catehismele mari și mici, anume "Catechismul cel mare pentru învățarea tuturor" și "Catechismul pentru învățatura tinerilor"¹¹. În continuare catehismele au apărut în paralel la Buda și Blaj. Din tipografia capitalei ungare s-a identificat "Învățătura creștinească", iar de la Blaj cea îngrijită de Ioan Bob, cu titlul "Carte de învățătură".

Renumita operă a lui Claude Fleury "Catechismul cel mic istoricesc" a fost tradusă de V. Colosi, în 1814¹².

Probleme de disciplină bisericească conține "Cartea despre datorințele presbiterilor paroicalnici" ce provine dintr-un original rusesc, transpus în sârbă și apoi în limba română, fiind multiplicată la Buda, în 1798. Lucrarea originală din același domeniu, ieșita de sub condeiul lui Dimitrie Țichindeal, a apărut tot la Buda în 1808, cu titlul "Epitemul sau scurta arătare pentru sânta biserică". Cărțuța dădea indicații practice, mai ales în legătură cu liturghia de rit răsăritean. "Cuvântarea despre posturi", editată la Buda în 1828, oferea orientare în legătură cu sistemul posturilor în biserica răsăriteană¹³.

"Cuvântări duminicale" (Buda, 1815), de fapt cuprinde schema unor predici duminicale. În ambele biblioteci poate fi citită lucrarea lui D. Darvari "Mai înainte găsim spre cunoștința de Dumnezeu" tălmăcită în românește de E. Poseca. Dinicu Golescu a publicat la Buda în 1826, o "Adunare de pilde". Poate tot lui îi aparține și lucrarea "Adunarea de tractaturi", editată în același an. Promovarea vieții religioase a servit o celebră carte a lui Toma de Kempis cu titlul "De înmărmarea lui Hristos", tradusă chiar de

⁷ O.Sz.K. 504606, 821914, 824852, 1967/ b 398-54.

⁸ *Ibidem*, Bibl. XII 871, E.K., G.A 6490 colig. 3.

⁹ O.Sz.K. 1966/V. 242-2198 / 43, 2189/ 96, 1952/ b.4206.

¹⁰ *Ibidem*, 821913, E.K., A a 1365.

¹¹ O.Sz. K. 322808, 323941, XII catech 380, 541

¹² *Ibidem*, 323941, 631812, XII. catech 594 a, E.K., G.A 6490 colig 3.

¹³ O.Sz.K. XII, Lit. 1460, E.K. Ae 4 e 474 colig. 1, A e 4761, G.A 6461

Samuil Micu - Clain și tipărită la Buda, în 1812. Răspândirea ideilor deiste și chiar ateiste în secolul al XVIII-lea, a determinat apariția multor lucrări apologetice în apărarea credinței. Astfel, am putut vedea o asemenea lucrare apărută la București în 1819, ce viza în special ideile lui Voltaire¹⁴. Tot de domeniul publicațiilor bisericești aparține șematismul diecezei greco-catolice din Oradea, publicat în 1813¹⁵.

Laicizarea treptată a vieții sociale, sprijinită într-un fel și de regimul absolutismului iluminist, instaurat la Viena, a dat impuls și literaturii moralizatoare (11 opere, 15 ex). Ideile iluminismului străbat în "Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște" (Blaj, 1750). Idei similare a plămădit și "Floarea darurilor", tipărită la Brașov în 1807. "Pravila de obște asupra faptelor rele și pedepsirea lor", ieșită dintr-o imprimerie vieneză în 1788, tratează probleme penale în spirit iozefinist¹⁶. Au fost traduse și câteva din lucrările valorosului poet sârb Dositei Obradovici. În primul rând, amintim "Adunarea de lucruri moralicești", tălmăcită de Dimitrie Țichindeal (1808). Peste trei ani, din tipografia universitară a ajuns la public "Îndemnuri către învățătura tinerimei cei românești", destinată ca dar de Anul Nou, generației tinere¹⁷. Tot pe un ton paternal a fost concepută cărțuia "Chiemarea la cercare a tinerimei", care prin prezentarea realizărilor școlii din Lipova a căutat să îndemne tineretul la afecțiune față de învățătură¹⁸.

În anul 1813, au fost publicate la Buda alte două cărți, cu scopul explicit de a pune în lumină problema ascensiunii morale. Protopopul ortodox Ioan Theodorovici, din comitatul Caraș, pe spesele lui a obținut tipărirea disertației intitulată "Moralnice sentințe". Un alt autor, rămas anonim, a căutat să stârpească slăbiciunile umane morale prin publicația "Îndreptări moralicești". Tot la Buda, în 1815, Ioan Tincovici a căutat să influențeze cititorii săi prin lucrarea intitulată "Înțelepte învățături". Într-o tonalitate patetică au fost formulate bunele sfaturi materne, adresate tineretului în creștere prin "Sfatul mamei către tinerime" (Buda, 1815).

În timp ce cărțile amintite aveau drept scop ridicarea morală, o altă publicație urmărea educația civică, desigur în spiritul fidelității față de regimul existent. "Datorințele a subdeților către monarhul lor" a apărut atât în 1805 cât și în anul următor¹⁹.

Din tipografia universitară de la Buda au ieșit câteva lucrări filosofice și social-politice. În acest sens, s-au identificat patru titluri, în cinci exemplare. La vremea respectivă cel mai mare răsunet l-a avut cartea lui Dimitrie Țichindeal ieșită în 1814, cu titlul "Filozoficești și politicești prin fabule moralnice învățături". De fapt, autorul a mers pe linia lui Dositei Obradovici, dar fabulele lui au depășit menirea de a contribui la înnobilarea morală, și au conținut câteva critici categorice la adresa rânduielilor feudale și a absolutismului imperial vienez. După apariția volumului, în scurt timp, autorul a avut neplăceri, reușind să evite încarcerarea cu ajutorul abil a lui Petru Maior.

Între lucrările filozofice teoretice găsim opera lui Baumeister "Logica", ce a fost pusă în circulație la Buda în 1799, pe baza tălmăcirii lui Samuil Micu-Clain. Un fragment din opera lui Reineccius a fost prezentat în versiune românească de E. Poteca. O lucrare originală și voluminoasă a fost publicată în 1830, de Pavel Vasici-Ungurean, care în 285 pagini a dezbătut problemele indicate de însuși titlul volumului "Antropologia"²⁰. Mai

¹⁴ E K, Ab 10357, 10358, 07435, G A 6493, A a 5592.

¹⁵ O.Sz K 8177, 286341, 308294, 801396, XII Mor 5588, 1954/B 4205, 4871.

¹⁶ *Ibidem*, 324007, 821938, XII pr, 555

¹⁷ *Ibidem*, 5971/ I, E K, G B 1873, A d 10810, F C 5045.

¹⁸ *Ibidem*, Colecția de imprimate mărute.

¹⁹ O.Sz. K. 301896, XII Mor 5568, VII A h sp 1165, E K, A b 10797, F C 5049, 5058

²⁰ O Sz K 202528, 234518, 285732, VI Antr 800, E K, F a 6170 G B 1971, D A 1289.

multe cărți oglindesc străduințele referitoare la organizarea și îmbunătățirea programei analitice a școlilor românești. Ideile respective au fost difuzate atât prin regulamente oficiale cât și materiale de îndrumare. Cunoaștem trei tipărituri de acest fel însumând cinci exemplare. “Regulele școlasticești” au fost publicate în două ediții în 1806 și 1816.

Dimitrie Ținchiideal a oferit publicului “Arătare despre starea acestora nouă introduse școlasticești învățături ale nației românești”, Buda 1813²¹. Îmbunătățiri metodologice au fost promovate prin tălmăcirea unei renumite lucrări a lui Villaume de către Naum Petrovici, cu titlul “Pedagogia și methodicaia” (Buda, 1818). Tot acolo și în același an, a văzut lumina tiparului și îndrumătorul “Manuductor pentru învățători școlasticești”. În sfârșit, am dat de urma lucrării lui Damaschin Bojincă “Dregătorul bune creșteri”, întocmită cu același profil²².

Alături de aprovizionarea comunităților bisericești românești cu cărțile de cult, o sarcină fundamentală a tipografiilor în funcțiune în bazinul intracarpatic, a fost aprovizionarea școlilor cu manuale. O sarcină prioritară a constituit editarea abecedarelor, numite “Bucoavne”. Au fost găsite trei ediții din anii 1787, 1793, 1797, prima provenind de la Blaj, iar celelalte două de la Sibiu²³.

Cunoștințe mai elevate au constituit obiectul unor lucrări care căutau să ofere îndrumări pentru îmbunătățirea compunerii. În această direcție în 1803 a fost publicată la Sibiu “Învățătura foarte folositoare pentru facerea răvașului sau scrisoarelor”, găsită în două exemplare. Același subiect este abordat și în “Ducere de mână către frumoasa scriere românească” (Buda 1811), identificat tot în două exemplare²⁴. De asemenea în două exemplare poate fi studiat îndrumătorul redactat de Constantin Diaconovici-Loga “Orthografie”, multiplicată la Buda, în 1818. Aceluiași autor de seamă i se poate mulțumi și “Gramatica românească”, Buda 1822, disponibilă în două exemplare. Ambele biblioteci budapestane studiate dispun de “Gramatica românească” a lui Radu Tempea, apărută la Sibiu, în 1797. Paul Iorgovici a elaborat “Observații de limbă românească”, de fapt o disertație filologică, difuzată în 1799²⁵.

Cunoașterea istoriei, respectiv predarea ei, a urmărit P. Kenghelat, prin redactarea cărții intitulată “Istorie universală” / part. I. /, ce a ieșit din tipografia din Buda în 1824. De fapt, textul original a fost întocmit sârbește și apoi, tradus în românește. În domeniul geografiei apare “Gheografia sau scrierea pământului”, de I. Theodorovici, publicată la Buda, în 1814 și 1815, în patru fragmente. În sfârșit, a fost cuprinsă între obiectele programelor analitice și matematice ceea ce a generat un necesar de manuale. Deocamdată, necesarul a fost descoperit prin traduceri. S-au putut vedea în două exemplare manual “Povățuire către învățătura săcoatei sau aritmetică”, imprimată în 1805. În 1822 a succedat “Povățuire către aritmetică”²⁶.

În studiul limbilor străine, în mod natural în Transilvania, a existat interes prioritar față de însușirea limbii germane. Nu în ultimă instanță necesitatea cunoașterii limbii germane era corelată și de faptul că era limba oficială a armatei cezaro-crăiești. Macedoromânul Gheorghe Roja în 1808, a căutat să-i sprijine pe confracții lui, obișnuiți cu scrierea greacă, să poată trece la cea românească cu litere latine. Opera lui purta titlul “Măiestria ghiovășirii românești cu litere latine”. În două ediții (1821, 1823) și patru

²¹ Ibidem, 118484, 198559, E K F C 5057, F e 580.

²² O Sz K 305851, 308294, 801396, VI Paed 5083, E K. 07435

²³ O Sz K, 323949, 801470, 86525.

²⁴ Ibidem, 323288, II. Graph 400, E K, F C 52/ 3, 6, 11.

²⁵ O Sz K 802583, 821935, 185, 192, 1952/ 135049, XII Lit. 536/ 1, E K, H C 2557, 2644.

²⁶ O Sz K III Geo 410, Math 407, VI Paed 1162 a, 1952/ b 7779, E K, G A 6477

exemplare s-a identificat cartea lui Clemens Andreas "Walachische Sprachlehre", destinată doritorilor de a-și însuși limba română²⁷.

Tot Clemens Andreas a pus în circulație la Buda, în 1823, dicționarul său român-german, respectiv german-român, cu titlul "Kleine walachisch-deutsch und deutsch-walachische Wörterbuch". Apariția "Lesiconului românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu" a fost un eveniment cultural de seamă²⁸.

Lucrările geografice, respectiv tratarea situației altor state, a constituit subiectul mai multor cărți. S-au identificat în cele două biblioteci studiate șapte publicații de acest fel. În 1816 a ajuns în mâna cititorului prezentarea lui I. H. Kampe "Descoperirea Americii" din care au fost reperate două exemplare. Peste zece ani, tot acolo, s-a ridicat scrierea lui T. Thorthon "Starea Valachiei și a Moldovei". Dinicu Golescu, tot în capitala ungară, a editat în 1826, "Însemnare a călătoriei mele", care se păstrează în nu mai puțin de șase exemplare. Învățătorul pestan George Montani a publicat o lucrare, "Gesprach", în care simulează o conversație între un prieten din Turcia și un cetățean din Pesta, ceea ce îi oferă prilejul să abordeze importante probleme sociale și politice în viziune iluministă. În "Străinul în Pesta" apare un cetățean din alte părți care încearcă să se orienteze în acest oraș de pe Dunăre și care înregistrează cele văzute, trecând tot printr-un filtru iluminist²⁹.

Mai multe publicații urmăreau ridicarea economică a țărânimii prin popularizarea metodelor avansate de producție. Au fost găsite 13 titluri în 17 exemplare. O consultanță agricolă conținea "Povățuirea către economia de câmp", difuzată în 1806. În două ediții, publicate în 1807 și 1819, a apărut o lucrare mult mai largă de sinteză, pusă în circulație într-un tiraj neobișnuit de mare, cu titlul "Cartea de mână pentru bine orânduită economie. Lucrarea câmpului și pentru plămădirea și pinduirea vitelor și a păsărilor celor casnici". Lucrarea de fapt, a fost traducerea originalului elaborat de G. Obradovici³⁰.

Vinificației modernizată i-a servit tălmăcirea studiului redactat de renumitul abate Mitterpacher și publicat la Buda în 1813, cu titlul "Agonisirea viței de vie". Cartea "Creșterea frăgarilor", editată la Buda în 1823, pleda pentru înmulțirea plantațiilor respective, având ca scop final promovarea producției de mătăsă. În același an și în același loc Ioan Tomici a pus la dispoziția celor interesați cartea "Cultura bonbinelor", oferind sfaturi practice. De asemenea, a publicat la scurt timp după apariția cărții precedente, îndrumătorul privind "Cultura albinelor"³¹. La sfârșitul secolului al XVIII-lea statul a început să promoveze cultura tutunului. În acest scop, în 1790, s-a publicat la Viena o metodologie cu titlul "Învățătură pentru tăbăcari". Tipografia universitară din Buda s-a raliat în întârziere acestei sarcini. În două exemplare poate fi citită "Învățătură pentru lucrătorii de tabacă", tipărită în 1823.

La începutul secolului al XIX-lea a existat credința că în Ungaria și Transilvania ar fi posibilă o producție voluminoasă de bumbac. În acest context s-a publicat în 1810, în traducere la Buda, îndrumătorul lui Carol Filibert de Lastryne "Învățătură despre bumbac". Înviorarea culturii sfeclei de zahăr urmarea și cartea editată la Buda în 1812, cu titlul "Paintru zahăr". O lucrare editată în 1828, tot la Buda, căuta să atragă atenția asupra utilității cultivării cănepei. Ca urmare în 1828, la Buda a fost întocmită "Învățătură despre cultura sau lucrarea cănepei". Atât aceasta cât și cea dedicată producției de zahăr, figurează

²⁷ O Sz K 302462, 628015, VI Lit. f. 533, 535, E K, G B 6704, Hb 4232/3, H C 219.

²⁸ O Sz K 313593, 624013.

²⁹ *Ibidem*, 102043, 131856

³⁰ O Sz K 308584, V Oec 1254, E K, F C 4477.

³¹ O Sz K 308831, 308440, 71933, 68511, 209802, 801879, V Oec 1173.

în câte două exemplare³². Pierderile mari în șeptelul de animale, datorită epidemiilor respectiv lipsa Asistenței medicinei veterinare, a constituit o problemă majoră a epocii. În această direcție au oferit anumite remedii lucrările "Învățătură adevărată a vindeca sfrântului", tipărită la Sibiu, în 1803. La Buda, în 1811, apare "Doftorie împotriva galbeziei oilor", fiind urmată în același loc, în 1816, de "Învățătură despre doftoria boalelor de vite". Cele trei lucrări sunt înregistrate în patru exemplare³³.

În rândul oamenilor de știință locul prim revine corifeilor Școlii Ardelene. Patrimoniul respectiv în cele două biblioteci se oglindește în următorul tabel:

Autor	Operă originală	Ex.
Samuil Micu Clain	5	7
Gheorghe Șincai	3	7
Petru Maior	6	13
Total:	14	27

De numele lui Samuil Micu-Clain se leagă în primul rând un exemplar din "Elemente linguae daco-romanae sive valachichae", editată la Viena în 1780, având concursul lui Gheorghe Șincai. Tot în anii petrecuți la Viena, a tipărit "Dissertatio canonica de matrimonio" (1781) și "Dissertatio de ieiuniis" (1782). "Theologia moralicească", a părăsit tipografia din Blaj în 1796. Remarcăm și apelul lui din 1806, redactat la Buda, în care pledează pentru răspândirea amintitului dicționar redactat în paralel în patru limbi³⁴.

În cele precedente am amintit deja traducerea lui privind logica lui Baumaister și "De urmarea lui Hristos"³⁵.

Din lucrările lui Gheorghe Șincai, în ordine cronologică, găsim prima dată gramatica lui destinată școlilor românești și care a fost multiplicată în 1783, la Blaj, cu titlul "Prima principia latinae gramatici que ad usum scholarum valachico-nationalium".

În trei exemplare se găsește scrisoarea deschisă adresată în 1804 prietenului său Lipsky într-o problemă cartografică /"Epistolia..."/. Atât aceasta cât și ediția revăzută la 1805 din "Elementa linguae daco-romanae sive valachiche" au apărut la Buda, cea din urmă găsindu-se în trei exemplare³⁶.

Petru Maior apare în colecțiile budapestane studiate cu un număr mai apreciabil de opere. Astfel, în 1809, a publicat la Buda "Didachii...învățături pentru îngropăciunea pruncilor morți", precum și "Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți". Aceste două cărți aveau menirea să ofere o schiță preoților cu ocazia predicii rostite la înmormântări. Se pot identifica trei exemplare din lucrarea lui "Prediche... la toate duminicile și sărbătorile anului", Buda 1810-1811.

Din manualele editate de el remarcăm "Orthographia romana sive latino-valachica", Buda 1819³⁷.

În patru exemplare se poate studia principala lui operă istorică intitulată "Istoria pentru începuturile românilor în Dachia", Buda 1812. Din această lucrare Damaschin Bojincă a realizat o sinteză în limba latină cu titlul "Animadversiones...", imprimată în

³² *Ibidem*, 921, 915, 918, E K, Be 1165.

³³ *Ibidem*, 319167, 209817, A Vet 173.

³⁴ *Ibidem*, 128272, 631810, Polg 312, E K, H C 225, 1658, Ad 620.

³⁵ *Ibidem*, 320057, 1954/ b 4871.

³⁶ *Ibidem*, 822015, 314154, 312891, 268499, 314155, O C 58487, E K, H C 1018.

³⁷ O Sz K 29629, E K, Ae 469, 472, 473, 541, F C 91, A C 544, H C 2645.

1814, în tipografia universității. În sfârșit, amintim și activitatea de traducător a lui Petru Maior care printre altele a tălmăcit celebra lucrarea a lui Fenelon: "Întâmplările lui Telemah" / Buda, 1818-2 ex³⁸.

În cursul cercetărilor au fost identificate șase opere literare în nouă volume. La limita istoriei și beletristicii se găsește cărțuia lui Nicolae Horga - Popovici "Oglinda arată omului înțelept", Buda, 1807. Se evidențiază "Tragedia lui Orest", Buda 1820, identificată în două exemplare, care de fapt este tălmăcirea unei lucrări a lui Voltaire de către Alexandru Beldiman. O răspândire apreciabilă au avut trei lucrări beletristice, editate la Sibiu. Scrierea lui Pietro Metastasio "Ahilefs la Schiro", a fost tradusă de S. Cățineanu (1797). Aron Vasile, în 1807, a oferit publicului "... jalnica întâmplare a lui Piran și Tisbe", precum și "Istoria lui Sofronin și a Haritei"³⁹.

Calendarile în epoca respectivă au atras un public cititor foarte numeros atât din mediul urban cât și treptat din lumea satelor. Acestei exigențe i s-a acomodat prioritar tipografia Universității din Buda și a trecut la editarea anuală a acestor publicații. Din păcate, din apariții s-au putut înregistra doar șase anuități, anume 1806, 1814, 1824, 1825, 1828, 1829. Tot în capitala ungară a fost imprimat "Calendarul pre 100 ani", în 1814 realizează "Carte de mână și calendar pe anul 1825", de Carchalechi, precum și "Calendarul românesc", întocmit de Șt. Neagoe⁴⁰. Tipografia Universității nu a putut rămâne în afara sferei politicului, care a exercitat influențe asupra planului editorial. Ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, caracterizat de războaiele duse împotriva Franței, a impus editarea unor cărți explicit propagandistice. În acest context se încadrează broșurile "Trista întâmplare a cetății Drezda", publicată în 1814, "Întâmplările războiului francezilor ... și întoarcerea lor de la Moscova", publicată tot în 1814, precum și "Napoleon Bonaparte ce a fost și ce iaste", difuzată în 1815. Aceste materiale totalizează patru exemplare⁴¹.

Probleme istorice cu adânci repercursiuni politice au fost abordate de autori români care au intrat în polemică cu tezele vehiculate de Sabbas Techeli, care a căutat să infirme în cartea lui concluziile referitoare la geneza poporului român. De fapt, autorul sârb căuta să contracareze operele protagoniștilor Școlii Ardelene, sintetizând poziția lui într-o carte în 1823, care a avut o mare circulație. Prima replică a ieșit de sub condeul lui Damaschin Bojincă în 1827, publicând disertația "Animadversiones", inspirată din opera lui Petru Maior și pe care o putem găsi în două exemplare. Același autor și-a definit poziția în problemă în lucrarea "Răspundere degustătoare" în 1830. Totuși, cea mai importantă publicație în domeniu a fost elaborată de Eftimie Murgu "Wiederlegung"..., care dincolo de polemică a concretizat programul apărării drepturilor ortodocșilor români (trei exemplare). O conotație politică are și cartea lui G.C. Roja "Untersuchungen..." (1808), în care pe fundalul istoriei românilor de la sud de Dunăre se abordează atât situația lor cât și drepturile ce le compet. Menționăm și un exemplar din "Teatru politicu" de Nicolae Mavrocordat, din ediția a treia, tipărită în 1802, în Veneția⁴².

Tot în nomenclatorul tipăriturilor vechi românești intră "Diaru sau ziariu", publicație bilingvă română și sârbă (Buda 1817), precum și a doua ediție din "Biblioteca românească", de Zaharia Charchalechi, editată la Buda 1830⁴³.

³⁸ O Sz K 222006. 301838, 47795, E K, Gb 426, 1471, a,b, Ad 10351/5, H C 4864.

³⁹ O Sz K 48973, 47795, 821915, 821917, 821918, 1952/B 7857, E K, Fo 4477, A f 256.

⁴⁰ O Sz K, P 3276, 5296, 8177, 9048, 1953/B 4204, E K, P 4860, Nap 399.

⁴¹ O Sz K 287559, E K, G A 8600, 6490/1.

⁴² O.Sz. K. 202528, 286341, 210262, 298776, 1952/B 7837, E.K., G A 6457, Gb 1973, 6704.

⁴³ *Ibidem*, G A 1473, Nap 3.

Mai multe imprimate au fost ocazionate de salutarea unor persoane, evenimente sau instituții sau înregistrează unele festivități. Cele mai multe au fost redactate sub formă de poezie, iar limbajul lor de regulă este influențat de formulările în stil baroc, la modă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale celui următor. Am putut înregistra 25 materiale în 26 exemplare, dar lista lor nici pe departe nu este completă. Printre ele amintim volumul "Onomasticon", imprimat la Buda în 1805, în cinstea palatinului Iosif, printre autori figurând și Gheorghe Șincai. Un răsunet apreciabil au stârnit cele două publicații intitulate "Însemnarea", redactate în 1809 și 1810, de către Constantin Diaconovich-Loga cu ocazia examenelor finale ale școlii românești din Pesta, unde funcționa ca învățător⁴⁴.

Între personalitățile stimate prin poezii omagiale apare des Samuil Vulcan, episcop greco-catolic la Oradea, fapt explicabil prin meritele lui dobândite în promovarea culturii românești. S-au identificat nouă imprimate de acest fel, apărute în anii 1807 (3), 1809, 1816, 1823, 1827, 1828 (2), toate tipărite la Oradea. Cuvântul de salut rostit de Samuil Vulcan cu ocazia instalării comitelui suprem Rhédey Lajos a fost intercalat într-un imprimat cuprinzător, / Igaz hazafi..., Oradea 1808./

Între produsele tipografiei din Oradea găsim poezia presbiterului Kovács Demeter, adresată canonicului greco-catolic Ioan Kornely, om de cultură/ "Öröm versek" - 1808/.

Nu putem ignora nici străduințele lui Moise Novac, care a valorificat aptitudinile sale poetice publicând poezii omagiale, atât episcopului Vulcan cât și celui romano-catolic din Oradea, Lajcsák Ferenc, / "Isitarion" - 1827/, canonicului Hohenlohe/ "Heroicon" - 1830/ și abatelui Iohannes Dilinger/ "Elégia" - 1824/. În orașul de pe Crișul Repede a văzut lumina tiparului și publicația jubiliară a regimentului grăniceresc român din Năsăud, / "Poemation" - 1830/.

În 1821, Constantin Diaconovici Loga, deja în calitate de profesor a preparandiei din Arad, a lansat o chemare însuflețită tinerilor în vederea publicării unor cărți și care s-au identificat în două exemplare⁴⁵.

Instalarea episcopului Nestor Ioanovici la Arad, a constituit o victorie a românilor ortodocși în lupta lor dusă pentru o biserică națională. Cu această ocazie, s-au adresat lui cu poezii omagiale studenții din Pesta, Moise Suciu / "Semnul bucuriei" - 1829/ și Petru Moller / "Simbolul" - 1829, precum și învățătorul Moise Bota / "Dedicație..." - 1829⁴⁶.

În același an s-a editat o publicație marcând instalarea lui Maxim Manuilovici în fruntea eparhiei Vârșeț - Caransebeș/ "Cuvântarea..." - 1829 /. La fel, instalarea episcopului Iosif Putnik la Timișoara a prilejuit în 1829, două lucrări / "Ode...", "Instalation..."⁴⁷.

⁴⁴ O.Sz.K. 205148

⁴⁵ *Ibidem*, 302642, E K, F C 5210.

⁴⁶ E K, Hf 168.

⁴⁷ Poeziile omagiale din secția imprimatelor mărunt de la O Sz K nu au cotă. Toate imprimatele menționate au fost identificate în această colecție, cu excepția celor adresate episcopului Putnik și canonicului Hohenlohe care sunt la E K, tot fără cotă valabilă.

În încheiere trebuie să subliniem că deși colecția de carte românească de la cele două mari biblioteci budapestane nu este completă, totuși, în esență, cuprinde toate compartimentele tematice, ceea ce reiese din tabelul de mai jos:

Tema	Opere	Exemplare	%
Cărți rituale	69	73	30,94
Sf. scriptură	7	8	3,13
Morală și disciplină religioasă	25	33	11,21
Morală laică	11	15	4,93
Filozofie	4	5	1,79
Pedagogie	6	7	2,69
Manuale	20	27	8,96
Geografie	7	15	3,13
Sfaturi economice	13	17	5,82
Școala Ardeleană	14	27	6,27
Literatură	6	9	2,69
Politică	3	4	1,34
Mișcarea națională	4	9	1,79
Calendare	7	9	3,13
Periodice	2	2	0,89
Poezii omagiale	25	26	11,21
Total:	223	286	

În tot cazul, colecția de carte românească veche existentă la Budapesta este un element de seamă al relațiilor culturale româno-maghiare.

An important Romanian Old Book Collection (Summary)

The researches from Budapesta's libraries had proved that in their patrimony there is a significant thesaurus of old Romanian book.

Starting with the second half of XVIII-th century, both Buda and Pesta had an important part in publishing Romanian books. The most numerous were printed in university's printing works, among contributors of this publishing house were the three leaders: Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai and Petru Maior . Also, because of different reasons (political, cultural, juridical), during 1919-1920, in Budapest there was an important Romanian intellectuals.

This paper is based on the researches upon Universitary Library and Széchenyi National Library. The entire inventory is well-preserved, only the methodology of the catalogues is causing a few difficulties.

In this collection we remark: ritual books, Scriptures, religious discipline and ethics, lay ethics, philosophy, pedagogy, geography, economic counsels, literature, politics, national movement calendars, journals, poems of homage.

The Romanian old book collection from Budapest is an important factor of Romanian-Hungarian cultural relationships.

Istoria presei careiene -studiu provizoriu-

Nae Antonescu

După realizarea idealului de unitate națională din anul 1918 s-a ivit posibilitatea și chiar necesitatea editării unei presei românești în părțile nord-vestice ale țării. Pe atunci orașul Careii-Mari era și capitala județului Sătmăr. Între timp capitala județului s-a strămutat la Satu Mare în anul 1925 de către conducerea Partidului Poporului, al cărui lider era atunci generalul Alex. Averescu, deși Partidul Național Liberal ar fi dorit ca centrul politic și administrativ să fie la Baia Mare.

Era necesar deci ca în capitala județului, adică la Carei, să existe măcar o gazetă redactată în limba română, de vreme ce în orașul Satu Mare apăruse deja gazeta Satu Mare începând cu 24 septembrie 1919, cu o periodicitate bisăptămănală. Astfel, apare la Carei în ziua de 27 februarie 1922 Gazeta de luni, organ politic, social, independent. Este primul ziar care se tipărește în limba română în acest oraș și el deschide calea unei serii de publicații românești ce vor urma în deceniile al treilea și al patrulea al veacului nostru.

Gazeta de luni avea o periodicitate săptămănală, informa în fiecare luni dimineața cititorul cu ultimele știri politice din țară și din străinătate. Avea patru pagini și se imprima la tipografia "Patria" din Carei; redacția și administrația fiind pe strada Regina Maria nr.23 iar de la 1 mai 1922 s-a mutat în Calea Victoriei la nr.21. Proprietar și redactor responsabil al săptămănalului era Gheorghe Dărăbanth.

În articolul program al gazetei careiene, intitulat Cuvânt înainte și semnat Redactorul se insistă asupra necesității unei presei românești în părțile careiene și anume se scrie că nu putea lipsi din acest oraș o "foaie românească". Gazeta de luni va trebui să se facă ecoul doleanțelor "cetățenilor din aceste ținuturi" și ca urmare se va ocupa de viața socială, economică, industrială și culturală.

Articolele de fond ale săptămănalului apăreau nesemnate la începutul apariției, mai târziu ele purtau îndeosebi semnătura preotului Ioan Soranu. Textele acestea aveau în vedere subiecte de actualitate politică și în primul rând aspectele locale. Gazeta de luni publică sub forma unor reportaje dezbaterile de la Cameră și Senat, scopul fiind informarea cetățenilor cu aspectele politice curente. Celelalte știri informative își găseau locul în pagina a treia iar în ultima exista publicitatea, principalul izvor financiar al săptămănalului careian.

Problemele economice și de gospodărie locală ale județului erau dezbătute cu precădere: se purta atunci o încinsă discuție cu privire la preschimbarea coroanelor în lei, noua lege a chiriilor, pregătirea lucrărilor pentru reforma agrară, situația pășunilor comunale, târgurile și orarul lor, iar politic se milita pentru completarea administrației cu cadre de funcționari calificați de ambele naționalități.

Gazeta de luni reflectă și activitatea culturală românească din acea vreme în Carei, susținută de Asociația învățătorilor, Liga națională a femeilor din localitate și de către alte mici societăți culturale existente atunci. În ceea ce privește învățământul, el era subordonat Inspectoratului Regional Oradea, al cărui director Simion Gocan s-a deplasat în anul 1922 la Carei cu scopul reorganizării și consolidării lui. S-a luat atunci în considerare înființarea unor cursuri de limbă română, o necesitate stringentă a consolidării Unirii din 1918 și din această perspectivă.

În orașul Carei existau atunci un teatru și mai multe tipografii, dintre care Gazeta de luni amintește pe Roth și Toth și o alta numită Petőfi care a fost cumpărată de firma

Szabó din Cluj și transportată acolo. În anul 1922 s-a înființat Sindicatul gazetarilor din Carei, prilej cu care Gheorghe Dăărăbanth a fost adoptat ca "secretar executiv" cu scopul de a redacta statutele.

De asemenea săptămânalul Gazeta de luni relatează despre Adunarea generală a învățătorilor din Carei, ținută în ziua de 15 mai 1922 la care a participat și Darius Pop (1887-1965), revizor școlar județean. Se relatează și despre o vizită a lui Nicolae Iorga la Satu Mare în ziua de 20 iulie 1922, ocazie cu care a conferențiat despre Grațiile naționale și politice, marele istoric a întreprins atunci o călătorie de studiu în întreaga Transilvanie.

Este reflectată îndeosebi bogata activitate a învățătorilor. Astfel institutorul Vasile Șuta a rostit la Mofitul Mic conferința Rolul social al învățătorului după război. Nu este uitată nici activitatea culturală a Societății Sentinela de nord din frunțașă comună Sanislău, care a făcut o primire cordială unei societăți Junimea sătmăreană și este consemnată moartea lui Andrei Bârseanu la 20 august 1922.

Gazeta de luni a avut numeroși colaboratori: Gregorie Șimonca, Cornel Abrudan, prof. A. Fechete, Ioan Soranu, dr. Cornel Pop, Vasile Șuta. Ultimul număr al Gazetei de luni a fost imprimat la 25 septembrie 1922, la cel de al treizeci și unulea număr.

NEAMUL NOSTRU. La doi ani de la încetarea apariției Gazetei de luni începe să se imprime la Carei Neamul nostru, începând cu data de 1 martie 1924, cu statutul de gazetă culturală informativă, cu o periodicitate săptămânală. Este redactată de un comitet al cărei redactor responsabil este Ludovic Vida. Redacția săptămânalului careian: strada Pinteza Viteazul nr.15 iar administrația în localul Prefecturii, camera patru, la parter. S-a imprimat la tipografia Kölcsey, în patru pagini. A apărut până la data de 29 februarie 1927.

Programul gazetei Neamul nostru era de a sprijini manifestările culturale și politice românești, de a cultiva sentimentul național folosind exemplul virtuților istorice, în spiritul adevărului, pe deasupra partidelor politice și, desigur, de a informa populația cu știrile curente ale deceniului al treilea al veacului nostru. La începutul apariției avea, din când în când, și câte o pagină literară, dar numai cu reproduceri din alte publicații periodice din țară, mai cu seamă din clasicii literaturii române.

Între timp au apărut și unii colaboratori locali, unii dintre ei cu preocupări literare: preotul Ștefan Tășiedanu, parohul greco-catolic din satul Ciumești, originar din părțile arădene. El publică proză literară tradițională, așa cum o practica și Grigore Pop, întâiul redactor al Sentinelei române din Sanislău. O schiță intitulată, În umbra nopții semnează George Popovici, care-și încearcă și talentul de versificator. George Stănescu inspirat de lirica lui Grigore Alexandrescu scrie poezia intitulată Noului an.

Cum era și firesc Neamul nostru publică și folclor regional la îndemâna îndeosebi a învățătorilor, care aveau un adevărat cult pentru aceste creații populare, culese de pe Valea Ierului. Traian Mezei-Cîmpeanu tipărește poezii populare culese din satul Hotoan.

O colaborare sistematică are Leontin Ghergariu (1897-1980), mai cu seamă evocând trecutul copilăriei sale, în textul Cum era mai de mult, aducând la suprafața actualității vremurile de odinioară. Tipărește și poezii populare din colecția sa iar în anul 1925 devine redactorul gazetei Meseșul din Zălau unde era profesor.

La colaboratorii locali se adăugau și cei din Oradea, oraș spre care tindeau mulți dintre intelectualii români din nord-vestul țării, mai cu seamă spre vestitele școli bihorene. Astfel G. Bacaloglu, directorul revistei Cele Trei Crișuri, semnează articolul Miscarea culturală în județul Satu Mare (II, 1927, nr.7 din 14 februarie, pag.1) iar George A. Petre, care a vizitat de mai multe ori orașul Carei, a publicat poeziile Iubirea și Scrisoare tristă, creații de noviciat artistic, în forma tradiționalistă.

Neamul nostru anunță apariția revistei bisericești "Vestitorul" din Oradea în anul 1925, organ oficial al diecezei române unite și tot în acea vreme Neamul nostru deschide o polemică - discuția cu gazeta Satu Mare, în legătură cu problema limbii literare românești folosită în regiune. Gazeta Satu Mare a criticat aspru limba folosită de săptămânalul careian.

Un rol important al Neamului nostru a fost acela de a milita pentru întemeierea unei librării și tipografii românești în Carei. Potrivit acestui deziderat s-a ținut o consfătuire în ziua de 9 octombrie 1924 stabilindu-se membrii fondatori care vor întemeia amintita librărie: dr. Emil Coconeț, prim notar, Ioan Cheri, directorul liceului "Vasile Lucaciu", Leontin Ghergariu, directorul liceului din Zalău, dr. Adrian Marchiș, directorul spitalului careian, prof. Augustin Osian, Gh.Pteancu, director de școală primară, Ludovic Vida, protopop.

În anul următor s-au continuat acțiunile în legătură cu înființarea tipografiei românești în Carei și paralel cu aceste manifestări s-a cultivat și ideea ridicării unei statui lui Simion Bărnuțiu în Carei, oraș în care și-a urmat studiile liceale între anii 1820-1825.

Neamul nostru a oglindit și viața economică a părților careiene: inundațiile din comuna Moftinu-Mic în anul 1924, probleme în directă legătură cu creșterea vitelor și, mai cu seamă a vaccinării lor, criza de numerar și multe anomalii ale reformei agrare.

Unele probleme de politică internă sunt în atenția gazetei. Astfel, în anul 1925 se protestează împotriva transferării Administrației financiare din Carei în Satu Mare. Pavel Pavel, atunci student la drept și redactor al ziarului Patria scrie despre soarta românilor de peste hotare.

Neamul nostru anunță și principalele decese ale timpului: moartea lui Ioan Slavici; Ioachim Ghergariu, înhumat la Terebești, unde fusese preot și membru al Astrei și priceput conferențiar; apoi Romul Marchiș, protopopul Careiului; Ioan Cheri, directorul liceului "Vasile Lucaciu", căruia îi urmează la conducere Aurel Coza, născut în Pribileștii Sătmăruului. Venise la Carei de la Baia Mare. În numărul de Crăciun al anului 1920 are și o colaborare, Gânduri de Crăciun la granița țării.

Sosirea la Carei a lui Aurel Coza produce o modificare substanțială a calității jurnalistice. Chiar la începutul anului 1927 Aurel Coza publică articolul intitulat Altul este drumul, semnificativ chiar prin titlu: societatea careiană este invitată să se trezescă din amorie, forțele creatoare, atâtea câte există, să se unească în jurul altarului culturii, să sprijine societățile: Astra, Cercul civilo-militar, Societatea Sf.Pavel.

Cu data de 1 martie 1927 redacția Neamului nostru anunță întreruperea apariției, după trei ani de rodnică activitate. Alți colaboratori :Ioan Soranu, Gh.Mocanu, G.P.Dărăbanth.

SENTINELA DE NORD apare la trei luni de la imprimarea la Bixad a publicației Tara Oașului redactată de plugarul Iacob Gherman, ajutat de revizorul școlar Dariu Pop. I-a urmat deci acestei reviste pentru săteni, Sentinela de nord cu redacția în frunzașă comună Sanislău, cu un bogat și frumos trecut cultural, mai cu seamă din perspectivă memorandistă.

Sentinela de nord apare în iunie 1925 cu redacția în comuna amintită și se imprima la o tipografie din Carei. Redactor a fost Grigore Pop, persoană apropiată unor preocupări literare. Revista s-a tipărit până în decembrie 1925, în șapte numere, ultimul imprimat în atelierele Convorbirilor literare din București.

Publicația Sentinela de nord a fost marcată de un puternic curent iluminist, de ridicarea materială și morală a poporului român, îndeosebi a satelor noastre din Crișana în primul deceniu de după Unirea din 1918. Inițiativa a fost a tinerilor studenți, acei învățați care au plecat la studii în altă parte, "pentru a câștiga cunoștințe" ca, mai târziu, să se

întoarce în mediul rural și să devină ceea ce cu termen general s-a numit atunci "luminătorii satelor", idee cu antecedente îndepărtate în gândirea programatică a lui Spiru Haret. Este prima generație de intelectuali de după Unirea din 1918, care depune însemnate eforturi de a sprijini ofensiva culturală prin educație și cultivarea limbii române literare și, în măsura posibilităților, a literaturii: "Sentinela de nord stă mândră în comuna Sanislău urmărind peste o sută de membri care au la dispoziție o bibliotecă bogată, agnosită din propriile puteri. Aici cărțile cu filele bătrâne, o parte din lumina lor și-o răsfrâng asupra noastră și apoi asupra poporului, De ce nu s-ar putea face lucrul acesta în fiecare comună?" (Grigore Pop, Conducătorii de mâine, în Sentinela română, I, 1925, nr.1 (iunie), pag. 2.

Suntem în perioada în care delegați ai societății Cele Trei Crișuri din Oradea înființaseră biblioteci populare în satele sătămărene, profesorul Gh.Bogdan - Duică vorbea la Carei despre viața și activitatea lui Simion Bărnuțiu, Teatrul din Satu Mare primea numele "C. Nottara", prilej cu care artistul sosise la Satu Mare jucând în drama istorică Apus de soare de Barbu Ștefănescu-Delavrancea. Gazeta Satu Mare anunță apariția revistei Sentinela de nord așa cum a făcut-o și Gazeta de luni cu ani înainte. Și tot această gazetă sătămăreană oferă o apreciere generală elevată a muncii revistei din Sanislău, cu prilejul apariției ultimului număr: "Dacă în multe orașe românești nu vezi decât o modestă publicație, comuna rurală Sanislău poate servi ca exemplu" (Satu Mare, VIII, 1926, nr.3 din 10 ianuarie, pag.3).

Dragostea pentru limba românească devenise un alt mare deziderat al redactorilor, ideal înscris chiar și în programul revistei: "Veniți toți cei ce simțiți românește și vă alăturați steagului desfășurat de Sentinela spre a munci pentru popor" (Grigore Pop, Art.cit. pag 3). Ioan Naghi, ulterior Maioreanu, redactează un articol intitulat , Limba românească în județul Satu Mare, cu unele observații asupra pronunției locale, dialectale, și propune reale îmbunătățiri fonetice.

Colaboratorii primului număr al Setinelei de nord sunt : I. Maghiaru, președintele societății; dr.G.P. Văleanu; V. Rusu și Grigore Pop. Ultimul publică poezia intitulată Pe același drum, dominată de un profund sentiment elegiac.

Revista începe să dobândească prestigiu și se răspândește în toate părțile nord-vestice, ale țării: "Niciodată părțile careiene n-au văzut în sânul lor apărând o revistă culturală, scrisă pe înțelesul tuturor, într-o dulce limbă românească", se amintește în numărul al doilea al revistei.

Sentinela de nord publică articole despre educația elevilor, importanța practică a lucrului manual, albinărit și economia agrară, despre tovărășiile țărănești, adică "obștiile" vremii. Casa Școalelor din București a apreciat apariția revistei din Sanislău și a trimis 200 de volume pentru biblioteca societății iar din paginile revistei aflăm că trupa teatrală a lui Ladislau Grof (un bun amic al lui George Mihail Zamfirescu) din Oradea venise în turneu la Carei fiind foarte bine primit de populația orașului. Ladislau Grof a fost un intelectual democrat cu studii la Viena și unul dintre cei care milita pentru apropierea culturală româno-maghiară.

Între timp crește numărul colaboratorilor: Ion Anghel, G.Miclăuș, G.Mocanu, G.P.Dobanu, etc. În ultimul număr colaborează și poetul George A. Petre din Oradea cu poezia Scrisoare de Crăciun și un text în proză.

Să cităm încă o mărturie elocventă despre această revistă: "Într-o comună nu prea mare, tocmai aproape de frontieră, Sanislău, de câteva luni apare o revistă modestă, Sentinela de nord, organul societății cu același nume, în parte formată din studenți. Într-o comună rurală unde ne plăcea să credem că sunt mai mulți analfabeți ca oriunde, tânăra

înjghebare este ca o rândunică-sol prevestitoare a unor zile mai bune"(A.Davidescu, Scrisori în Satu Mare, în Cele Trei Crișuri, VI, 1926, nr.1(ianuarie) pag.15.)

Revista Sentinela de nord poate fi considerată o reușită a părților careiene, la fel ca mai modesta Țara Oașului și prin apariția acestor două publicații culturalizarea părților nord-vestice ale țării a făcut un mare pas înainte.

GRAIUL NEAMULUI apare la 24 aprilie 1927 ca "organ de propagandă cultural-națională al Astrei" careiene. Continuă strădaniile gazetei Neamul nostru. Apare sub conducerea unui comitet. Director: Aurel Coza. Se imprimă în patru pagini.

Noua publicație cu o periodicitate săptămânală îmbină armonic informațiile politice cu cele de interes social-cultural. Fiind subvenționată de Astra locală relatează pe larg toate manifestările culturale ale acesteia: rapoarte de activitate, popularizarea acțiunilor organizate de bibliotecă, și cere în același timp populației să sprijine material presa românească de la granița de nord-vest. Ziarul Satu Mare își face datoria de confrate mai mare și anunță apariția săptămânalului careian și numele directorului.

Graiul neamului reflectă activitatea orașului Carei și a împrejurimilor, a comunelor învecinate. Astfel se amintește de străduințele societății culturale "George Coșbuc" din Tiream în anul 1927, acțiuni conduse de tinerimea română din localitate precum și eforturile mișcării culturale din Resighea în anul 1930. Este subliniat și faptul că începând cu anul 1930 orașul Carei are o școală normală prin desființarea celei din Satu Mare și Zălau.

Ca și celelalte gazete careiene și Graiul neamului are numeroși colaboratori, recrutați dintre învățători, preoți și profesori. Polemistul gazetei este Ion Cleja președintele învățătorilor din plasa Carei.

Principalii poeți ai săptămânalului careian: Al.Nicorescu(1908-1980), funcționar ceferist în Satu Mare și redactor al revistei Muguri (1929) în același oraș și autor al mai multor volume de versuri tipărite în deceniul al patrulea al veacului nostru în orașul de pe Someș: Din farmecul lirei (1928 -1929); Versuri pribeje (1929); Pământ străbun (1934); Popas sufleteșc (1934). Poezia lui este de inspirație populară, legată de anumite eresuri sau evenimente de excepție din istoria poporului român, îndeosebi de Transilvania, susținând coarda elegiacă sentimentală. Îi urmează apoi N. Trăistaru, un jurnalist, viitorul redactor al Hotarului careian, D. Coriciu, învățător, un foarte cunoscut horticultor în regiune, Petru Herteg, autor al unei piese populare într-un act, numită Gazda casei, Gheorghe Popovici învățător, fost și el colaborator la Neamul nostru, Victor Emanuel, autor al volumului de versuri, Lacrimi zâmbitoare, imprimat la Satu Mare în anul 1929.

Proză literară au semnat : Grigore Pop, redactorul Sentinelei de nord (era cleric greco-catolic în Carei) și Ionel Roșca, Farmec, o descriere evocatoare. Colaboratori cu diverse articole : Gh.Mody, în tinerețe preot în Ghenci și apoi paroh în Haidudorog în Ungaria. El întreține și o polemică de idei cu profesorul Nae Ionescu, directorul ziarului bucureștean Cuvântul; apoi prof. V.Șuta din Moftinul - Mic, Petru Marchiș, învățător în Santău; dr. I. Gherman; Aurel Popp, pictor în Satu Mare; Pavel Pavel, atunci student la drept; Octavian Ruleanu, profesor în Satu Mare; G.P.Văleanu (o perioadă deputat); G.M. Pteancu, profesor în Beiuș; dr. Emil Lobonțiu și peste tot, prezent Ion Cleja.

Este semnalată prezenta lui Nicolae Ioarga la Carei în 1 septembrie 1927 cu prilejul Congresului învățătorilor sălăjeni. Istoricul era însoțit de către D. V.Țoni și Ion Săn-Giorgiu, amândoi colaboratori apropiați ai istoricului. În anul 1928 istoricul literar Petre V. Haneș face o excursie cu elevii liceului "Mihail Viteazul" din București în Carei. Tot în anul 1928 actorul Const. Tănase și cu trupa lui face o bună impresie în Carei.

În anul 1938 gazeta Graiul neamului oferă informații despre prozatorul sătmărean V. Haiduc, autorul volumului de proză Regrete, tipărit la Satu Mare. O știre de reală însemnătate pentru istoria literară este amintirea lui George Boldea, poet și profesor la liceul "Vasile Lucaci" din Carei în anul 1932. Poetul semnează chiar un articol intitulat Marea manifestație din Moftinul Mic din 15 mai 1932, prilej cu care figura de luptător a preotului Gh. Murășanu la vârsta de 74 de ani. Gazeta careiană recenzează și cartea Orientări în filosofie (1927) a lui Anton Davidescu, redactor al gazetei Satu Mare, precum și Școala noastră, revista învățătorilor sălăjeni din Zalău.

Urmează cea de a doua perioadă a săptămânalului careian, între anii 1934- 1939, o etapă de înflorire economică dar și una de instabilitate politică. În anul 1935 din cauza unor dificultăți materiale a apărut doar numărul 1-2 (mai-iunie). Totuși învățătorii sunt cei care-și aduc o reală contribuție la redactarea acestei gazete. Anul următor aduce noi speranțe: prof. Viorica Fărcașiu pretinde o colaborare statornică a intelectualilor români, se înființează o pagină a satului, scrisă special pentru educarea țăranimii iar în ianuarie 1937 un număr întreg este închinat luptătorului memorandist Vasile Lucaci. Este salutată apariția Gazetei Sălajului în redacția lui Leontin Ghergariu. Se oferă cititorilor și unele informații literare: moartea prozatorului Anton Holban, a lui G. Topârceanu iar în 1938 un alt număr închinat lui Vasile Lucaci și se deplânge dispariția pământeană a lui Octavian Goga. Ultimul număr apărut este cel din 29 ianuarie 1939 și acesta dedicat tot lui Vasile Lucaci.

CULTURA apare în anul 1933 ca o publicație cu intenții enciclopedice și care introduce plata colaboratorilor în Carei prin mijlocirea unor premii pentru cele mai bune articole. Noua publicație periodică își propune răspândirea culturii în popor cu un interes deosebit pentru tineret: "Nu vom face politică, nu vom face propagandă religioasă sau soviniștă, ci vom urma un drum bun, care să nu tulbure interesele nimănui. Vrem să trăim cât mai mult, într-o bună înțelegere cu toți aceia care știu să muncească cu drag, pentru România și poporul român", se scrie în articolul program, nesemnat, și intitulat, Cuvânt de început.

Paginile revistei sunt deschise pentru orice subiect în legătură cu folclorul românesc. Revista Cultura nu are o originalitate distinctă, ea reproduce numeroase pagini, utile altfel populației careiene: Regulile ortografice ale Academiei Române, studiul lui Alecu Russo, Poezia populară, câteva pasteluri de Vasile Alecsandri, comentate de Gh. Nedioglu, apoi publică elemente de compunere, stil și punctuație, un fel de operă de popularizare în rândurile cititorilor.

Abia cu numărul al doilea se anunță și fondatorul publicației: Maximilian Vasiliu și se începe semnarea textelor: N. Trăistaru, D.V. Roșu, A. Nedelea. Ultimul număr, cel de al treilea (15 decembrie 1933) avea ca subtitlu: "organ de cultură, afirmare și îndemn al tineretului României". Cultura n-a fost o publicație profesionistă: nu anunța periodicitatea, nu anunța aparițiile, nici tipografia în care se imprimă la primele două numere.

Hotarul apare la Carei la 1 septembrie 1933 ca organ de afirmare națională cu o periodicitate săptămânală. Director: N. Tristaru (Nedelea Petre, adică fratele poetului George A. Petre).

Ideologia noului săptămânal careian: lupta împotriva revizionismului maghiar, tot mai activ în epocă, sprijinirea presei românești din provincie, preocupări școlare, educația națională a cetățenilor, întărirea gospodăriei țărănești, starea materială a corpului didactic.

Hotarul reflectă activitatea generală a orașului Carei între 1933-1936 (în total 120 de numere, cele mai multe duble). Era pe vremea când funcția de prim-pretor o îndeplinea dr. I. Gherman și când funcționa Casa culturală de pe strada Avram Iancu. Tot atunci exista

în Carei o asociație culturală a tineretului, care a organizat o șezătoare literară la Valea lui Mihai, ocazie cu care a conferențiat poetul George A.Petre. Tot atunci activa și Astra careiană sub conducerea lui Aurel Coza, directorul liceului; exista și un cerc cultural "Alexandru Vlahuță", cu o bună activitate în anul 1934, animator învățătorul Grigorie Rusu. Un alt cerc cultural cu activitate meritorie exista și la Hotoan "Ion Agârbiceanu". Se anunțau toate turneele teatrale care soseau la Carei și, un lucru important, în anul 1934 există în Carei o fabrică de hârtie a cărei existență este consemnată în numărul 27 din 15 martie 1937. Hotarul s-a tipărit pe hârtia produsă în Carei.

Colaboratori: N.D. Coriciu, Bibliotecile populare, N.Trăstaru, George Tescaș, Radu Dor, prof.A.Osian, George A.Petre, O datorie națională (II, 1934, nr.28-29 din 5 aprilie, pag.1). Poetul orădean laudă realizările săptămânalului careian; Iuliu Achim și o bună colaborare a criticului literar Octav Șulutiu. A fi român (II, 1934, nr.45-46 din 23 august și Limba română în Ardeal (III, 1935 nr.103 din 5 septembrie pag.3-4). Un articol asemănător a publicat Octav Șulutiu și în revista bucureșteană Criterion (1935 nr.6-7, ianuarie-februarie pagina 2 și 4); Anton Davidescu, Eugen Jelebeanu, Titus L.Roșu.

Este salutată reparația revistei Familia din Oradea în a treia ei serie începând cu anul 1934, se scrie și despre revista Caleidoscop din Cluj redactată de săptămânul Petre Nistor.

Poezii au publicat în paginile Hotarului: Radu Nour, Plugarului și Ana Niculescu.

DEMOCRATUL ROMÂN a apărut în anul 1936 ca organ al Partidului Național Țărănesc. Periodicitate săptămânală. Redactor: G.P.Văleanu, redactor responsabil: dr.Valer Câmpeanu, secretar de redacție: Al.G.Măriaș. O trăsătură caracteristică a acestei publicații este aceea că în fiecare număr există portretul lui Iuliu Maniu. Are colaboratori: Ștefan Lupu, Mercaș Florian, Vasile Bolca, profesor în Oradea, Vasile Buda. Ultimul număr apărut: 1937 din 15 aprilie.

SOLIDARITATEA a apărut la 10 decembrie 1935 și s-a tipărit până la numărul 196 din 30 august 1940. La începutul apariției se imprima săptămânal, în fiecare duminică și apărea sub conducerea unui comitet de redacție. Redacția funcționa pe strada Decebal nr.7 iar administrația pe strada Șincai nr.3. Se imprima la tipografia Kölcsey din Carei. Redactor responsabil: Ion Cleja. O instabilitate economică a influențat negativ viața gazetei careiene: schimbarea continuă a redacției și la fel a administrației, modificarea tarifului abonamentelor ca urmare a inflației, de asemenea lipsa unor redactori competenți, toate acestea au dus la apariții neregulate și până la urmă la suprimarea gazetei.

Solidaritatea s-a ocupat cu problemele economice ale regiunii, de aspectele sociale, tot mai contradictorii spre sfârșitul deceniului al patrulea al veacului nostru, de activitatea politică și culturală dar nu a reușit să aibă un profil distinct în cadrul presei românești din Carei.

The History of the Press from Carei (Summary)

This study is a preliminary step of a history concerning Romanian press from Carei (Satu Mare county), after Union from 1918.

The town of Carei didn't had, during this time, any daily, everything that was published is connected by the idea of newspaper, weekly, but very quick is becoming an irregular editing, with a lot of pauses and returns. It deserves to be mentioned next periodicals: Gazeta de luni (Monday Newspaper), Neamul Nostru (Our Nation), Graiul neamului (Voice of the Nation), Sentinela de nord (Northern Sentinel) and Hotarul (The Boundary).

All these periodicals from Carei were concerned of economic, political and cultural aspects from Carei and neighbouring areas. A support for press was obtained from teachers, who had a significant role in the developement of Romanian language and folklore collection.

Scurtă monografie a Băilor Puturoasa de pe teritoriul comunei Vama, de la începuturile acestora și până în zilele noastre (1998)

Gheorghe Haiduc

Țara Oașului, din punct de vedere administrativ, face parte integrantă din actualul județ Satu Mare.

Prin așezarea sa geografică, această depresiune beneficiază de însemnate bogății naturale: păduri întinse, bogății ale subsolului și o sumedenie de izvoare și ape gazoase. Aici, păstoritul a cunoscut o dezvoltare în timp, alături de activitățile legate de exploatarea pădurilor. Locuitorii acestor ținuturi, oșenii, sunt oameni harnici și ospitalieri.

I. Băile Puturoasa - Istoric și dezvoltare

În timpurile îndepărtate pe perimetrul actualelor construcții improvizate erau niște mlaștini și bălți cu apă urât mirositoare (puturoasă) de culoare albăstrui. După aprecierile de mai târziu ale unor specialiști acestea ar fi "Ape sulfuroase". Locurile amintite mai sus, în suprafață de circa 2,5 ha, se găsesc în plină pădure pe teritoriul comunei Vama. Localnicii le numesc "tăuri puturoase" (bălți puturoase), măcerându-le nici o importanță deoarece le considerau nocive dat fiind faptul că nu trăiau în ele nici un fel de viețuitoare. De aceea erau considerate de om locuri periculoase. Dar, în trecutul îndepărtat, adică cu câteva secole în urmă, în acele locuri au fost aduse turme de porci pentru ghindat. Legenda a fost transmisă prin viu grai din tată în fiu și de bunici la nepoți și a ajuns la generația noastră. Bătrânii spun că unui păstor venit aici cu turma i s-au îmbolnăvit mai mulți porci, având dureri de picioare. În una din zile îngrijitorul i-a abătut spre acele bălți cu apă murdară, în care aceștia s-au bălăcit mai multe zile. Păstorul a observat că unele trupe de se mișcă foarte ușor după perioada de staționare. Întâmplarea a povestit-o și altor păstori care au venit și ei spre acele locuri.

Între cei veniți se găsea un bătrân care de mulți ani avea dureri de picioare. La cele spuse de ortacul (semenul) lui și și-a încercat și el norocul. A făcut mai multe băi în acele bălți cu apă urât mirositoare. Minunea nu a întârziat. Bătrânul păstor s-a tămăduit¹ și a vorbit cu mult crez despre apa miraculoasă². Vestea a străbătut toată zona și așa au luat ființă, (sigur că în mod primitiv la început), "**BĂILE PUTUROASA**". Aceasta s-a întâmplat pe la sfârșitul sec.al XVIII-lea și începutul secolului următor, când exploatarea forestieră începuseră și drumurile prin păduri erau continuu reparate și întreținute, iar accesul populației locale nu era limitat.

Pe la jumătatea sec.al XIX-lea se construiește și linia forestieră, cu scopul de a ușura transportul lemnului dar și pentru ușurarea transportului persoanelor care veneau la băi.

Prima măsură de început a fost captarea unei cantități de apă în două mari bazine de 5 x 5 m fiecare și adânci de cca. 6 - 7m, care au fost căptușite în interior cu pereți din bușteni de lemn moale care se văd și astăzi.

Primul întreprinzător care a înființat băile a fost contele Tolvai Gabor, care după mai multe decenii de stăpânire a domeniului, prin anii 1870 - 1880 l-a cedat în urmașului său Conte Vay Gabor, care a fost cămărașul imperial al Austro-Ungariei și și-a schimbat

¹ Informator - Vereș Iuliana - Antoneasa (1880-1967) a deservit băile în calitate de femeie de serviciu până în anul 1932. Legenda băilor a cunoscut-o din copilărie, de la proprietarii băilor, cu care a locuit.

² Informator: - Piuian Iuliana - Lisca Popencii (1879-1966) povestea că bunicul său era "nemeș" (nobil), frecventând împreună băile, unde se aduna multă lume pentru tratament.

numele din Talvay, ceea ce înseamnă în limba maghiară hoț sau răufăcător, a luat din numele de familie numai sufixul Vay³. Tot el a devenit și stăpânul domeniului Evei Darvay, prin grad de rudenie cu aceasta, al cărei nume de familie se termină tot cu sufixul Vay.

Noul stăpân a luat multe măsuri în problema organizării celor două stațiuni balneare care concureau cu Băile Contelui Szent Vany Iuliu de la Bixad.

Spațiile hoteliere au fost înzestrate tot atât de bine ca și cele din marile stațiuni balneare din zona sudică a Ardealului⁴.

Fiecare dintre aceste spații hoteliere au avut baze de tratament la un înalt nivel terapeutic din acea vreme. Apa sulfuroasă era și este recomandată dătorită proprietăților terapeutice, de tămăduire a bolilor (afecțiunilor) reumatice. Documentele vechi le apreciază mai mult prin pitorescul peisaj al așezării lor și prin clima blândă de aici și mai puțin pentru apele miraculoase unde veneau bolnavi din toată țara. În multe cazuri bolnavii veneau în stare locomotorie defectuoasă însă prin efectul acestui tratament mergeau acasă fără baston și tămăduiți⁵.

Perioada cea mai înfloritoare a Băilor a început pe la jumătatea sec.al XIX-lea și a durat până prin anul 1920, pe când stăpânul întregului domeniu era Contele Vay. Despre acest nobil, bătrânii vămeni -din anii 1940 - 1945 își mai aminteau și aveau cuvinte de laudă⁶. El a donat multe bunuri, grădini și terenuri extravilane, celor două biserici din Vama, celei greco-catolice și reformate, deși el era de religie catolică⁷. După încheierea războiului, în 1921, s-a retras la reședința lui din Austria, iar domeniul său a devenit Rezervă de Stat, apoi distribuit țăranilor prin reforma agrară. Băile Puturoasa au revenit prin împrejurări necurate proprietarilor mai jos amintiți: dr. Barbul Ioan, Treigher Adalbert și pr. Dragoș Aurel.

Considerăm necesar să descriem felul cum erau cunoscute Băile în documentele vremii. Până pe la sfârșitul sec.al XIX- lea, proprietarul era acela care purta toată grija administrării lor, prin oamenii săi. Tot el se ocupa însă și de asigurarea și controlul medical curativ al acestora.

În anul 1907 apare **Legea Băilor**, care de altfel era aprobată încă din anul 1892, și pe care o menționăm mai jos: "A MAGYAR BIRODALOM ÁSVÁNYVIZEI ÉS FÜRDŐHELYEI"; "STABILIT DE COMISIA SFINTEI COROANE A UNGARIEI PENTRU LOCURILE BALNEO CLIMATERICE"; dr. Popp și dr. Hankó Vilmaș; Budapest 1907. (tradus)

Redăm mai jos pasajul în care sunt descrise Băile Puturoasa:

"BĂILE PUTUROASA"

"Se găsesc în apropierea celui mai înalt crater de vulcan din zona Oașului, care are înălțimea 1000 m cu numele Mica (Hedișa).

³ Documente - Într-o colecție de ziare (proprietate personală) "Vasárnapi Ujság" din anul 1863, se vorbește despre schimbarea numelui Tolvay în Vay.

⁴ Informator - Dobrican Vasile (1891 - 1986), era un gospodar înstărit și avea și el proprietăți în hotar cu contele Vai. Din spusele acestuia reiese că acesta frecventa des băile din vecinătatea proprietății sale.

⁵ Informator - Contra Ioan Ciuntu (n. 1920) era paznic de vânătoare și cunoștea mai multe cazuri de însănătoșire a bolnavilor veniți aici.

⁶ Informatori: - Bătrânii satului, până în anii 1940 își mai aminteau de contele Vay, despre care aveau cuvinte de laudă, spunând că era un om bun și corect și că a ajutat mult comuna Vama. El avea reședința și în Vama.

⁷ Informator - Pinteana Ana - Moreanca (1891 - 1984), sora unui preot care cunoștea istoria provenienței averilor bisericesti.

Așezarea Băilor balneare este într-un loc pitoresc de o mare frumusețe. Apele băilor au un bogat conținut de sulf, clor și iod, cu mari proprietăți de vindecare a bolilor reumatice și alte maladii externe ale bolnavilor.”

Așa cum am arătat și în pasajul de mai sus, Contele Vay după primul război Mondial (1921) s-a retras la reședința sa din Viena și a lăsat Băile în seama administratorului său Treigher Adalbert și a mecanicului Szaszkuo Iosif. Prin grija acestora Băile au funcționat timp de 5 ani. În paralel s-a desfășurat și activitatea forestieră care era contractată cu aceleași firme ca și înaintea anului 1918. Afirmația se dovedește prin conținutul actului pe care-l copiem mai jos, din care rezultă că în anul 1925 Băile și-au primit alți stăpâni. Dar și activitatea forestieră din acele locuri s-a redus foarte mult pentru o perioadă de timp.

COPIE DUPĂ:

PROCES VERBAL

Încheiat azi 31 mai 1925 în urma ordinului dat de Casa Centrală a Cooperativei și împrumutării sătenilor nr. 90054/1925.

.....
În urma contractului de vânzare ce a avut loc între grof Vay Gabor și Treger Albert, obiectul de vânzare a constituit exploatarea lemnului din “Bikkerdö” din Vama și contractele între grof Vay Gabor cu toate drepturile care se referă la cumpărarea liniei ferate înguste cu caracter industrial, cu toate anexele ei, pe o parte, iar pe de altă parte ceea ce aparține ex grof Vay.

În urma acestui contract la Vama s-au găsit următoarele:

1. bucăți libere, 1 clădire din lemn formată dintr-o singură cameră cu acoperiș cilindric, cu plafon, cu geamuri duble, cu șpaletе în afară de două camere și o bucătărie, unde unele geamuri sunt fără șpaletе. Acoperișul este în stare necorespunzătoare, dușumelele putrezite, în general în stare slabă, grinzile și podelele sunt bune, în fiecare cameră sunt sobe de fier (5 buc.)
2. Grajd pentru 20 de buc. vite, în stare bună, cu acoperiș de șindrilă.
3. Șura în stare slabă.
4. Atelierul de fierărie are o cameră, o bucătărie, un atelier închis cu perete, cu acoperiș de șindrilă în stare slabă.
5. Clădirea șoferului formată din 2 camere, două bucătării, 2 camere cu acoperiș de șindrilă în stare slabă, cu geamuri necorespunzătoare. Toată clădirea se găsește în stare slabă, are 2 sobe de fier și una din cahle.
6. La clădirea principală a fost adăugată și o pivniță în stare slabă și o fântână.
7. Un cuptor de bucătărie.
8. Atelierul de fierărie este înzestrat cu toate uneltele necesare.
9. Au existat 20 de vagoane care au fost cumpărate de la firma Kronberger.
10. Mai sunt 12 vagoane în stare necorespunzătoare, dintre care 10 buc. Lipsite de unele părți.
11. Sunt 250 buc. a 7 m lungime și 125 buc. cu 9 m lungime linii ferate (șine) de la firma R.T. Kronberger și 26 buc. linii curbate folosit, 20 buc. linii ferate care sunt folosite de exploatarea lemnului “Bakkerdö” din Vama, cumpărate de firma F.T. Kronberger, un vagon ladă.

12. Sunt 5 buc. vagoane cu unelte din fier pentru exploatarea lemnului din "Bukkerdö", 14 buc. vagoane pentru exploatarea lemnului pt. R.T.
13. Cele 10 vagoane care conțin piese de vagoane sunt în proprietatea Bukkerdö.
14. 2 vagoane personale, dintre care unul este în stare folosită.
15. Pe linia Bixad - Vama există 2 linii incomplete, lungimea este de 150m.
16. Bukkerdö dispune de un vagon închis, 1 vag. cu axe de fier, 1 vag. cu axe de lemn, o căruță trasă de 2 cai.
17. Exploatarea lemnului R.T. avea 5 buc. cai și un vizitiu.
18. Exploatarea din "Kukk" dispune de diferite materiale de trăsură pentru cai.
19. Exploatarea R.T. are deosebite materiale pentru trăsura de cai.

Încheiat în anul 1925 luna mai ziua 31 orele 20.

Semnatarii,

Treger Albert

Barbul Ianoș

Mandy Istvan ca martor.

În continuare s-a trecut în evidența în anul 1925 luna iulie, ziua 1, la Băile Puturoase (BÜDÖSÁRI FÜRDŐ).

Exploatarea R.T. din Vama constată că linia îngustă este în stare neglijabilă, traversele pe care sunt prinse liniile sunt putrezite, distanța între lemne nu este nivelată și din cauza aceasta ploile provoacă stricăciuni. Podurile sunt slabe, dar linia totuși este folosită. S-au constatat că la halta Boroșteni este un tub de cca 50 m cu două schimbătoare iar între linia Vama-Negrești există o încrucișare unde este o casă cu o cameră și bucătărie, în stare de folosință.

S-a constatat că la ocolirea din locul Boroșteni există o haltă cu 2 camere și bucătărieși tot sub același acoperiș este un grajd la care 2 pereți îi lipsesc, precum și dușumeaua.

S-a constatat că între clădirea șefului stației Vama și haltă, există o linie de telefon, iar de la haltă la Puturoasa stâlpii de lemn încă mai sunt, însă sârmele de pe stâlpi sunt demolate.

S-a constatat că în hotarul Puturoasa propriu-zis, pe malul Talnei, linia îngustă are 2 bransamente: una servește Băile Puturoasa, iar cealaltă este așa -numita "Felsörakodotó" (Primul rocodău)⁸, care se găsește la 3-4 km. distanță. Linia care servește Puturoasa se termină la capătul Băilor, de aici linia este ridicată pe o distanță de 2 km.

Stația din Puturoasa, care a fost construită la nivelul timpului, din cauza neglijenței firmei a devenit nefolosită și numai cu o reparație capitală poate fi folosită din nou.

S-a constatat că lângă clădirea stației este un grajd pentru 24 de cai, care din cauza neglijenței s-a dărâmat, iar materialele au fost valorificate de către firmă a devenit nefolosită și numai cu o reparație capitală poate fi folosită (Planșa V).

S-a constatat că lângă clădirea stației este un grajd pentru 24 de cai care din cauza neglijenței s-a dărâmat, iar materialele au fost valorificate de către firmă.

Pe teritoriul băilor este și o locuință pentru pădurar, cu o fundație din piatră, cu acoperiș de șindrilă, care este în stare bună. Are 3 camere, bucătărie și o altă cameră. Clădirea în partea de nord-vest are un coridor cu stâlpi care a fost turnat din ciment. Lângă clădire mai este o casă în stare neglijată, în care locuiește paznicul. De la aceasta mai sus

⁸ Primul "Rocodău" înseamnă primul loc de descărcare a buștenilor avale, loc accesibil pentru transportul cu animalele de la parchetul pus în exploatare.

este o locuință pentru hotarnic, care are o cameră cu antreu și cuptor. În fața locuinței a fost un grajd pentru 30 de cai, dar din neglijență 2/3 din clădire s-a demolat și materialele au fost valorificate de către firmă.

Clădirea principală a Băii este cu fundație de cărămidă, cu stâlpi de susținere, cu coridor, și cu acoperiș din șindrilă. Clădirea este potrivită pentru primirea oaspeților. Grinzile sunt în stare bună peste tot; a fost podit cu scândură de brad, care s-a distrus în timp. Sunt în ea 12 camere pentru oaspeți, cu geamuri simple și cu șpaletе. Ușile, geamurile sunt în stare de folosință. Tot în această clădire mai sunt opt camere de baie cu geamuri, cu uși cu fondul cimentat, care însă în mai multe locuri sunt distruse.

Vis-a-vis de această clădire se găsește clădirea restaurantului, cu fundație de cărămizi, și cu acoperișul renovat de către chiriași. Are patru camere, o bucătărie și încă două camere.

În partea de răsărit a clădirii se găsește un coridor care cândva a fost dușumat cu scânduri dar momentan distrus.

Lângă această clădire este o pivniță cu acoperișul șindrilit și cu o ușă care este în stare de folosință.

Clădirea veche a băilor înainte cu câțiva ani s-a dărâmat din cauza umidității și acum au rămas numai ruinele.

Pe malul pârâului "Csorgo" se găsește un grajd pentru patru vite, cu acoperiș șindrilit. În ambele părți a malului pârâului Csorgo se găsesc două fântâni medicale cu dimensiuni mari, sub acoperiș șindrilit. Pe una dintre fântâni se găsește un escavator de pompare a apei pe o lungime de 20 m. Deasupra acestei fântâni este o casă veche cu fundație de piatră, cu acoperiș șindrilit (a doua fântână).

În partea de apus este o clădire cu coridor în care sunt trei camere cu geamuri mici și uși cu stare potrivită. Sub acoperișul acesteia sunt trei camere de baie cu cele necesare, cu uși simple și geamuri mici. Toate camerele de locuit pentru musafiri sunt dușumate cu scânduri iar camarele de baie toate sunt turnate.

Spre răsărit de acestea se mai găsește o clădire de lemn, cu acoperiș șindrilit. În fața restaurantului este o clădire (bucătărie) formată dintr-un antreu și bucătăria propriu-zisă.

De la clădirea Băilor peste "Lanșos rét," sus pe panta dealului se găsește o casă destinată pentru cazan (nr. 8) înzestrat complet, care asigură curentul pentru întreaga stațiune. De la clădire, în partea stângă și dreaptă, la o distanță de 1/2 km, este o linie forestieră cu cinci bucăți vagoane lemn de foc. De la o distanță de 200 m este o linie pe care sunt două vagoane duble tot cu lemne de foc.

Pe lângă stația din Băile Puturoasa sunt 45 buc. linii ferate (șine) cu o lungime de 5-7 m.

Procesul verbal s-a încheiat la 1 iunie, orele 14,00.

Semnatarii,
Treger Albert
Barbul Ianoș

Odată cu venirea noilor stăpâni Treiger Albert și Barbul Ianoș a urmat o perioadă de învioreare a activității băilor, care funcționau încă după vechile legi ungurești. Proprietarii menționați mai sus au luat măsuri de a întreține mai bine clădirile și de a organiza o administrare mai bună a întregului inventar. Aceștia, printr-o mai bună popularizare și reclamă, au reușit să-și asigure mai mulți clienți. Au început să vină mulți suferinzi, dar și mulți turiști curioși să cunoască încântătoarele locuri, unde, măcar pentru scurt timp, își găseau odihna și liniștea necesară. Unii pictori veniți în stațiune își găseau teme de

inspirație. De asemenea, din stațiune turiștii organizau excursii în întreaga zonă, apreciind flora și fauna întâlnite în pădurile seculare de pe toate culmile dealurilor din zonă.

După Marea Unire de la 1918, balneologii au făcut propuneri Parlamentului ca să voteze o Lege cu privire la acest domeniu economic și de activitate balneară. Așa s-a ajuns la Legea din 1926, lege care cuprinde 101 articole iar Regulamentul de organizare conține 8 cap. și 126 articole. Prin aplicarea acestei Legi la Băile Puturoasa a fost trimis medicul Kohler Ioan din comuna Baia Sprie, care a funcționat aici în întreaga perioadă interbelică.

După odiosul Dictat de la Viena ungurii nu vedeau cu ochi buni proprietarii acestor edificii sociale și i-au copleșit cu multitudinea impozitelor. Una dinre tentativele de aplanare a acestor greutăți s-a concretizat în cererea adresată Ministrului Comerțului Regal maghiar din Budapesta, al cărei conținut îl redăm mai jos:

CERERE CĂTRE MINISTRUL COMERȚULUI REGAL DIN BUDAPESTA (traducere)

Noii proprietari ai liniei înguste de cale ferată dintre Vama și Puturoasa, ca Pataky Margit, Barbu Ianosné, dr. Barbul Günter Mihaly, Dragoș Aurel și soția, cerem ca să binevoiți a ne aproba ridicarea liniilor de cale ferată, care constituie proprietatea noastră.

Cererea noastră este bazată pe următoarele:

1. Băile sunt primitive, au numai 28 de camere de oaspeți, pe lângă aceasta cantitatea de apă a izvorului este puțină, cu această cantitate de apă zilnic se fac aproximativ numai 40-50 de băi, care pot fi efectuate. Oaspeții Băilor Puturoasa sunt oameni săraci și simpli. Sezonul de băi este de numai 2 luni și jumătate, astfel o investiție mai mare nu poate fi efectuată, întrucât băile sunt atât de mici încât nu ar acoperi niciodată cheltuielile de întreținere.

2. Dealungul liniei de cale ferată care deservește Băile, copiii scot afară cuiele și șuruburile, din cauza aceasta s-ar întâmpla cu ușurință accidente grave.

3. În cursul anului 1940 lângă Băile Puturoasa armata română a ridicat liniile de cale ferată în lungime de 2 km și a transportat-o.

4. Inundațiile au distrus podul și drumul în așa fel că repararea lor ne-ar costa o sumă enormă. De exemplu numai în construirea acelor două poduri mai lungi ne-ar costa 10000 pengő.

5. Lungimea căii ferate înguste este de 9 km și deservește inclusiv transportarea oaspeților, însă repararea acesteia ne-ar costa o sumă mare.

6. De la gara din Vama vagoanele sunt trase de cai, astfel călătoria până la Băi durează 2 1/2 ore, care pentru cei bolnavi sunt foarte obositoare.

Ne-am hotărât să vindem linia, iar din suma primită în locul liniei înguste vom construi un drum pietruit, pe care vor face circula autobuse, care v-a face drumul în timp de 20 minute.

Ne luăm angajamentul că lucrările vor fi gata până la începerea sezonului de băi.

4 martie 1941.

Str. Rakoczi 24

Semnatarii: Dragoș Aurel și soția

Cererea proprietarilor menționați mai sus nu a fost aprobată, totuși linia ferată forestieră care deservea Băile a fost demolată de către armata maghiară și transportată în Ungaria, transformată în fier vechi. Proprietarii nu au fost despăgubiți⁹.

⁹ Informator: Contra Ioan Ciuntu.

Considerăm de bine să copiem un alt document autentic întocmit de către proprietarii Băilor din perioada celui de-al doilea război Mondial oglindind în fapte fluxul desfășurării activității acestora în acea perioadă.

COPIE

FOAIA DE STATISTICĂ

privind băile și alte stațiuni balneo-climaterice pentru anul 1943.

1. Numele proprietarului de băi și al stațiunii balneo-climaterice: dr. Barbul G. Mihaly 1/3, Barbul Ianosné, Pataky Margit 1/3 Dragoș Aurel și soția.
2. Numele comunei în hotarul căreia se găsește stațiunea Vama.
3. Denumirea precisă a băii și a stațiunii balneo-climaterice, și caracterizarea lor: "a".
4. Cum sunt ele îngrijite de către proprietar sau de către chiriaș ?
5. Calitatea apei băii și clasificarea ei
apă sulfurică "A".-
 apă de iod și brom
6. Cine a analizat apa băii pentru ultima dată și când ?
 "A" și în anul 1930 la Satu Mare.-
7. Apa băii se folosește inclusiv pentru baie ?
 - Numai pentru baie. -
8. Când începe sezonul de baie și când se termină ?
 din iunie și până la sfârșitul lunii august.
9. Vizita băii și stațiunii în condiții normale.

Defalcare	Adulți			copii sub 15 ani		Total	Total general	
	bărbați	fem.	tot.	băieți	fete	bărbați	fem.	total
Oaspeți activi	60	60	120	-	-	-60	60	120

ÎNCHEIAT la 8 aprilie 1943.

Barbul Ianosné, Pataky Margit
 Proprietarii principali

II. Băile Puturoasa în anii democrației

Cei patru ani de dominație maghiară s-au stins ca o nălucă. Sfârșitul războiului se apropia. Zona Băilor era împânzită cu armata maghiară și germană, care încercau să opună rezistență aliaților. În retragere aceștia au luat cu ei animale și unele bunuri din interiorul cabanelor. Apoi au apărut primele trupe românești și rusești. Aceștia din urmă nu au staționat mult în acele locuri, dar prin atitudinea lor, rușii au dat dovadă de neglijențe și distrugerii. Datorită acestui fapt, după retragerea lor, Băile au fost devastate și distruse până la sol, adică toate clădirile găsite aici. Tot ceea ce s-a putut folosit la ceva, inclusiv zidăria, a fost furată de către populația din Racșa, care transportau materialele furate prin locuri

ferite, - traseul numit "Gubălungă" -, dar și vâmenii au contribuit la acele furturiși devastări¹⁰.

La încurajarea și înlesnirea devastărilor și ale distrugerilor din cadrul Băilor au contribuit în mare măsură doi cetățeni din comuna Vama. Lobonț Gheorghe Vașcău, care încă din perioada interbelică era angajat paznic în stațiunea Băi și care locuia acolo de mai mulți ani. Acesta era un bețiv și ușor coruptibil. El a dat posibilitatea unor răufăcători ca să demoleze și să fure ce le vinea la îndemână. Acesta nu opunea nici o rezistență, ba chiar îi încuraja pe aceștia ca să prădeze bunurile stațiunii. Până la urmă chiar și casa în care a locuit dânsul în parte a fost demolată, lăsându-I lui, ca paznic, numai o singură cameră de locuit. Al doilea vâmean a fost Fănățean Stefan (1920 - 1974) din Vam, care a înarmat și asigurat cu muniție de război abandonată de armată pe teritoriul comunei Vama, s-a numit singur pădurar și s-a declarat că ar fi autorizat să facă ceea ce el vede de bine în zonele împădurite unde se găseau și Băile Puturoase. El se considera responsabil cu apărarea băilor.

Acesta a contribuit și el foarte mult la distrugerea construcțiilor, împreună cu primul, în numele democrației, considerând legală împărțirea acelor bunuri care odinioară aparțineau "burjuilor" (bogaților) care trebuiau distruși. Fănățean St. a fost instruit în URSS și a făcut parte din Regimentul Tudor Vladimirescu, unde a fost îndocritat cu idei comuniste.

Merită să mai menționăm faptul că sub masca pădurar, acesta a acționat până în anul 1947, când după ce a adus mari prejudicii Ocolului silvic Negrești, a fost descoperită adevărata-i identitate¹¹.

Din cele de mai sus se poate constata haosul care s-a format imediat după război, când cca. 30% din populația Vămii, deținea arme și muniție de război.

Prin asemenea stări de haos și tensiune au trecut și Băile Puturoase care au fost complet distruse.

În anul 1956, prin măsuri luate de către Comitetul Raional de partid Negrești (prim secretarul Ioan Bozga), s-a început reconstruirea, măcar în parte, a băilor. Acțiunea a început primăvara și a fost mobilizată întreaga populație a raionului Oaș în acest sens.

La început au fost mobilizați toți deținătorii de atelaje care au efectuat trei zile de "robotă", pentru transport de balast la repararea drumului, în lungime de 9 km.

În paralel cu această muncă s-a transportat și material lemnos (stejar) din pădurea Săscura, care a fost folosit pentru construirea celor două poduri de pe râul Tarna Mică. Executarea acestora s-a făcut tot prin robotă timp de mai multe zile de către meșterii dulgheri, mai ales cei din Vama, printre care-i amintim pe: Mureșan Teodor a Ciceoaii (1902 - 1981), Fabian Gheorghe a Lișchi (1907 - 1979), Mureșan Mihai (1908 - 1964), Cicio Gheorghe (n. 1928), etc.

Tot în acea primăvară s-a început și construcția unei cabane de lemn, cu 10 camere încăpătoare în care se puteau caza 60 persoane într-o serie. La această construcție s-a mai adăugat o bucătărie, sală de mese și late dependințe. Mai la vale s-a construit sala băilor cu 10 camere și 20 de vane pentru băi, precum și sala mașinilor de încălzire și pompare a apei.

Toamna, pe la sfârșitul lunii septembrie, s-au executat zugrăveli și vopsitul tâmplăriei, pentru care au fost solicitate cadrele didactice din Vama, împreună cu personalul de serviciu, care au lucrat timp de o săptămână la definitivarea acestor lucrări.

¹⁰ Informator: Dobrican Vasile.

¹¹ Informator: Dumitru Pop (1905 - 1997), a fost notar în Vama, în perioada interbelică și după război până în anul 1947.

În primăvara anului următor (1957) Băile au fost puse în funcțiune de către administratorul Comitetului Raional de partid Negrești, Trasler Tiberiu, care le-a administrat timp de un an de zile. Apoi Băile au fost date în administrarea Cooperativei agricole colective din Vama, care fusese înființată cu un an în urmă (1956). Administratorul acestora a fost numit Kepler Herman (Herșu) de etnie evreu.

Băile au fost administrate de acesta până în anul 1966, după care au fost preluate de către Oficiul Județean de Turism Satu Mare, prin delegatul și administratorul Bud Gheorghe din Negrești. Acesta, prin anul 1947, a adus un prejudiciu unității și a fost înlocuit cu Pițu Gheorghe din Bixad. Ultimul menționat, în întreaga perioadă de administrare a acestora nu a făcut nici un fel de reparații construcțiilor, astfel încât acestea au ajuns într-un avansat stadiu de degradare. Ele au fost preluate de către Contra Gheorghe (Gyorgyika), care după 2 ani a adus și el prejudicii unității și a fost schimbat.

Găsindu-se în stare deplorabilă, nimeni nu a mai dorit să le ia în administrare și să le întrețină, astfel că în anii 1988-1989 au rămas fără stăpân și a avut aceeași soartă ca și cabanele din perioada de după război. După revoluție, din 1989, s-au improvizat câteva încăperi din placaj și cherestea, care asigură cazarea câtorva persoane care doresc să mai facă băi, dar s-a ajuns iar la metode primitive de încălzire a apei și de efectuare a băilor de către cei bolnavi și cazați aici. Proprietarul acestei "stațiuni" este actualmente Dobrica Vasile.

Acesta a fost și este istoria stațiunii Băilor Puturoasa și considerăm că datele cuprinse în prezenta monografie constituie cadrul unor alte cercetări viitoare, în vederea întreprinderii unor măsuri de reconstrucție a lor pentru a deveni din nou ceea ce au fost acete băi timp de aproape două secole.

Notarea planșelor

- Figura I. Locuința fierarului (mecanicului) care se ocupă cu buna funcționare a băilor și ale tuturor instalațiilor, precum și sursa de la care primea curent electric, (locomobil cu aburi).
- Figura II. Casa șoferului care era formată din patru camere și două bucătării. Acestuia i se dădea voie ca două camere și o bucătărie să le închirieze pentru musafiri.
- Figura III. Prima clădire din zona băilor, la capătul din partea dreaptă a clădirii se gă-
sește și un beci mare pentru păstratul băuturilor dar și a unor alimente.
- Figura IV. Depoul gării Puturoasa.
- Figura V. Locuința pădurarilor (patru camere și o bucătărie).
- Figura VI. Clădirea principală (aici se găsea și serviciul pentru primirea oaspeților).
- Figura VII. Clădirea restaurant (în stânga) și beciul, împreună cu camerele de baie (în centru).
- Figura VIII. Camere de cazare.
- Figura IX. Cele trei familii care au devenit proprietari ai băilor: Treigher Albert, Barbul Ioan și pr. Aurel Dragoș.
- Figura X. Vagonul tras de doi cai, ransportând musafirii de la gara Vama în stațiune.

Figura XI. În anul 1937 existau două vagoane pentru călători (Vama- Băile Puturoasa).

Courte monographie des Bains Puturoasa du territoire de la commune Vama, des le debut jusqu'à nos jours

(Résumé)

Courte monraphie des Bains Puturoasa depuis ses commencements a nos jours 1998.

On ne connaît pas une date salon le calendrier de la fondation des Bains Puturoasa.

On sait seulement que leur activité d`une façon officiellement et organisé a commencé au début du XVIII-ième siècle.

Se proprietaier des Bains était le comte VAY. On sait puis qu`à la moité du XIX-e siècle ont été cédé a son fils avec le nom de VAY GABOR, le chambrier de L'Empire de L'Autriche et de l`Hongrie qui les a détenu avec tout sons domaine jusque dans l`année 1925. Dans cette année les Bains ont été livrés a Treiger Albert et Mihai Barbu les a livrés a son fils Ioan Barbu.

Ceux-ci les ont détenu jusqu`en 1944 a fin de la Guerre quand ils ont été devastés et détruits par la population de la région.

Ils ont été reconnu officiellment comme station Balnéo- climaterique en 1892. La loi a paru au Monitorul Oficial (Journal officiel) hongrois on 1907.

En 1926 a paru la loi Balneo- Climatique nr. 205 de 14 septembre par lequel se sont reconnus toutes les station Baléaire d`Ardeal .

En 1937 ils ont été reconnus et refemés aux Corporations Balnéoclimatéric.

La période plus florissante des Bains été entre 1850-1940.

Après la guerre se sont reconstruits partiellement et ils factionnent et au présente, mais officiellement ils ne figurent pas dans les evidences de tourisme.

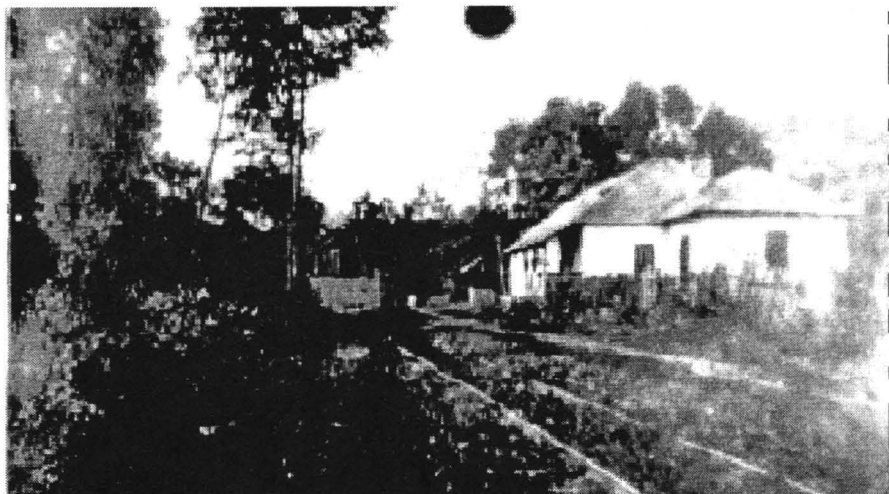

fig.1

fig.2

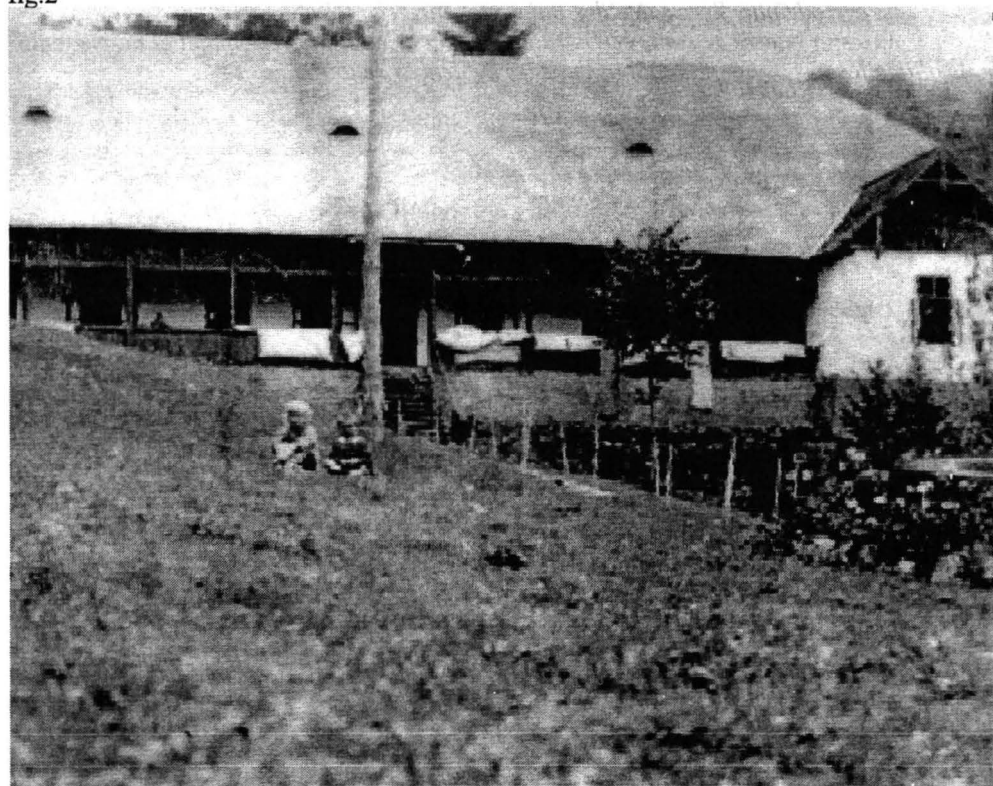

fig.3

fig.4

fig.5

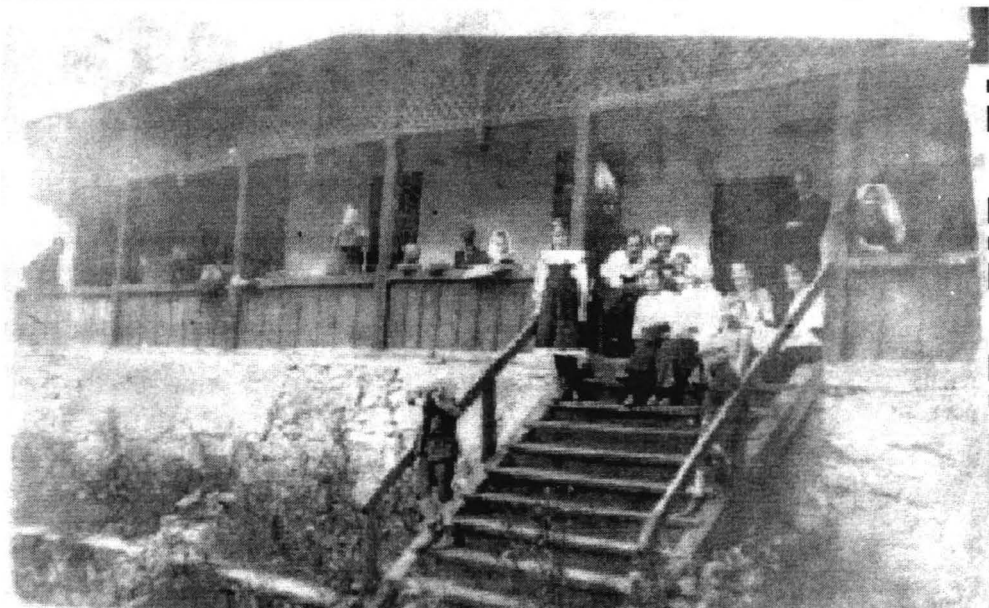

fig.6

fig.7

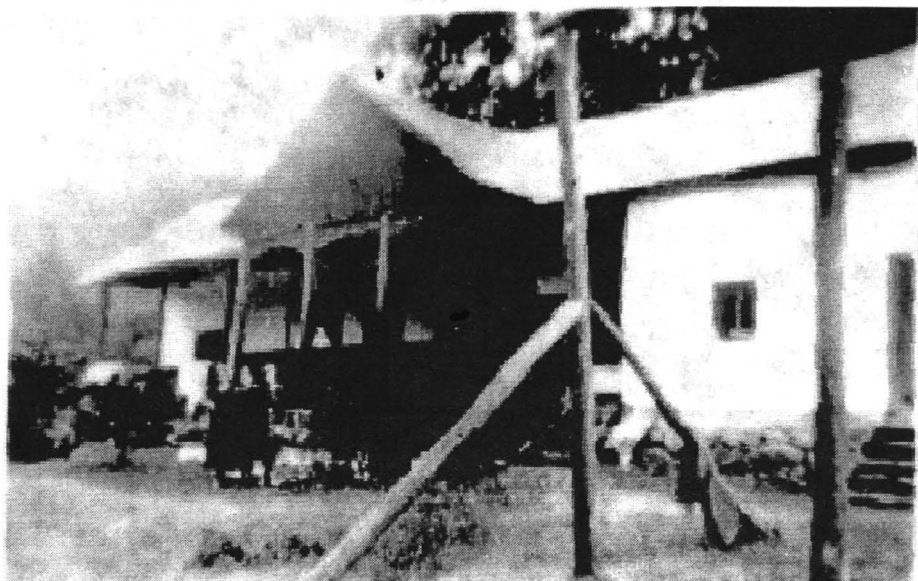

fig.8

fig.9

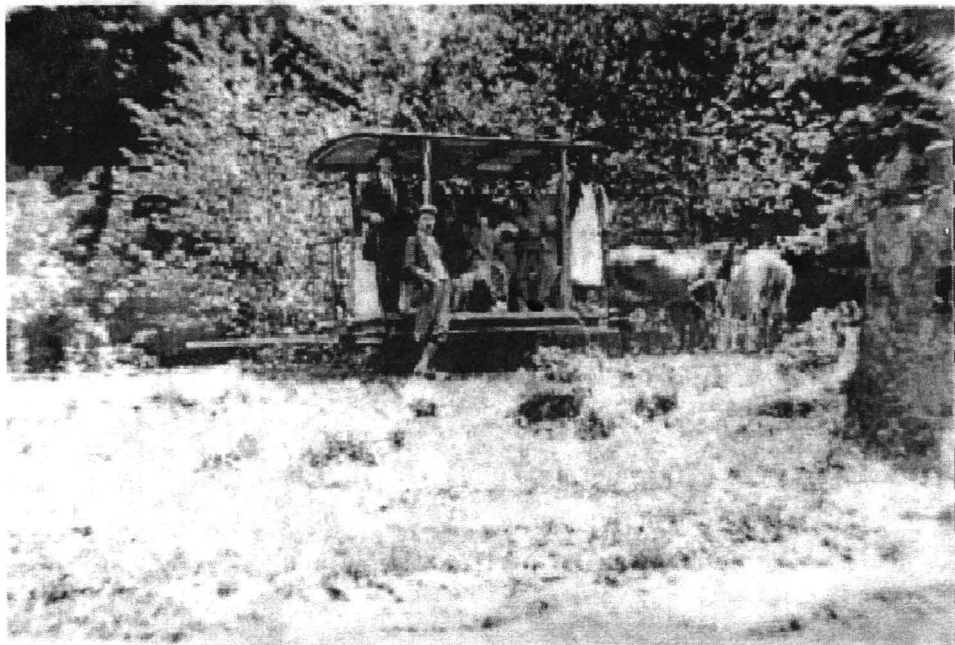

fig.10

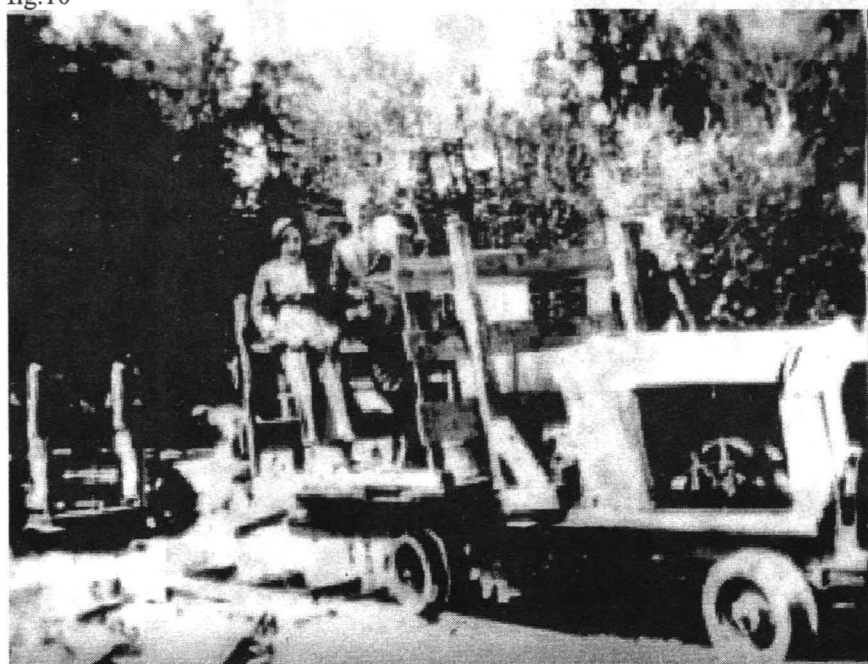

fig.11

Orga, instrument muzical important și complex de timpuriu și-a cucerit o mare popularitate, fiind prezent în arenele circurilor antice și la fabuloasele parade militare.

De-a lungul mileniilor orga a cunoscut o mare dezvoltare. Unii autori susțin că prima orgă cunoscută în istorie sub denumirea de “orgă hidraulică” a fost construită în anul 170 î.e.n. lui Cristos de către Ktesibios (vezi fig.1). Numele de “orgă hidraulică” l-a primit deoarece, comprimarea aerului a fost realizată de apa dintr-un rezervor, în care s-a răsturnat un vas sub formă de clopot, având două canale, unul pe care intră aerul din pompă, al doilea face legătura între rezervor și tuburile orgii.

În zona noastră ajunge în secolul III, descoperirile arheologice de la Aquincum (Budapesta) din Câmpia Panonică au scos la iveală rămășițele unei orgi cu inscripția “dăruită” în anul 228 după Cristos. Biserica din Occident a introdus repede orga în liturgie. Sfântul Augustin (354-430) în exegeza Psalmului 56 scrie “Organum dicitur quod grande est, et inffatur follibus” adică “Orgă i se zice, ce este mare și se alimentează cu foale”. Despre papa Vitalianus (657-672) abatele Bullee scrie că a pretins ca, la liturgiile festive să se folosească orga (“metallo Organa”). În secolul IX se construiește o orgă în Catedrala din Aachen.

La sfârșitul mileniului I d.Chr. orgile sunt prezente în mai multe catedrale ale Europei. În orașul nostru prima atestare documentară despre orgi o găsim din 1535, când călugării franciscani l-au ales pe Kárpáti Bálint Dombai Miklós ajutorul lui și Budai János organist. Odată cu reformarea orașului, când catolicii au fost izgoniți din ora în 1556 s-a distrus mănăstirea călugărilor, și cu ele și orga.

Nu avem date despre orgi din orașul nostru numai începând cu secolul XIX. Până la această dată orga suferă mari transformări. De la dimensiunile mai mici care permitea mutarea instrumentului dintr-un loc în altul (fig.2) și “claviatură” rudimentară orga s-a transformat într-un instrument gigant, complex cu mai multe claviaturi (manuale-clapele fiind acționate cu mâna) și pedalier (clapele - sunt acționate cu piciorul).

Din lipsa unei literaturi de specialitate bine dezvoltată în limba română consider că e foarte utilă o descriere sumară a instrumentului. Orga se compune din mai multe părți (subpărți) astfel:

1. Tuburile
2. Cutia de suflu
3. Suflanta (Compresor)
4. Mecanismul de comandă
5. Consola
6. Dulapul orgii

Tuburile (fig.3) sunt organele care generează sunetul și funcționează după principiul instrumentelor muzicale de suflat. Pot fi confecționate: din aliaje metalice (de obicei plumb și cositor), din lemn, din motive economice a apărut și tabla zincată și mai nou chiar și din sticlă.

După forma lor tuburile metalice pot avea forme cilindrice sau tron conice, sau conice inversate. Cele din lemn au totdeauna formă de paralelipiped dreptunghic cu baza cea mai mică în jos dar în literatură i se spune prismatic. Buzele tubului (nișă orizontală

prin care e asigurat accesul aerului în tub) pot fi largi, mijlocii și mici. Din aceste cauze timbrul sunetului generat de tub este diferit. Datorită faptului că majoritatea denumirilor sunt de origine latină și între artiștii instrumentiști din România te cunoscută această terminologie mă voi rezuma să descriu succint fiecare familie de tuburi.

De obicei tuburile de aceeași formă sunt așezate într-un rând. Dimensiunile lor variază în funcție de gravitatea sau acuitatea sunetului generat. Ca punct de referință se ia nota Do - prima de pe claviatură înălțimea tubului este dat în picioare. (1. Picior = 0.30480 m)

a) Familia principalelor (Principal 16', principal 8') generează un sunet tare, plin și clar. Principal 16' înseamnă tubul cel mai înalt $16 \times 0,3 = 4,8$ m înălțime. De obicei se confecționează din metal. Se utilizează atât la manuale (câte 58 de tuburi), cât și la pedale (27 de tuburi). Cele care au 4' lungime sunt numite Octava, iar cele cu 2' sau 1' se numesc Superoctava. Deci cifra picioarelor 32 indică, că avem de a face cu sunete grave, iar 2' indică cele acute. În această familie intră și registrele (tuburile unui rând) denumite "alicvot". Ele produc un sunet din șirul armonicilor a unui sunet de bază (până la al9-lea sunet). Exemple de registre alicvot sunt: Quinta, Mixtura (are mai multe rânduri paralele de tuburi până la 21 rânduri) Cornet, Acuta, Czimbel.

b) Familia flautelor Funcționează cu aer la o presiune mai mică, a un timbru catifelat, fin. În denumirea lor găsim termenul de Flauto (Flöte germ.). Așa sunt: Flauto tibia 8', Flüte harmonique 8', Flute d' amour 8', Flautino 2', Piccolo 2', etc.

c) Familia tuburilor acoperite (Gedackt germ.) au diametrul mare, buzele largi sunt intonate cu tărie diferite, sunet dulce, măgulitor. În denumirea lor găsim termenul de Bourdon. Câteva registre din această familie: Grand Bourdon 32', Bourdonbass 16', Subbass 16', Bourdon 8', Quintaton 16', Dolce 4' sau Pileata dulce.

d) Familia violelor Imită instrumentele cu coardă și arcuș. Tuburile au diametrul strâmt și funcționează cu aer la presiune mare, generând sunete ascuțite, pătrunzătoare. Din această familie fac parte: Viola di gamba 16', Violon bass 16', Violoncello 8'.

e) Familia tuburilor tremulante - Generează un sunet tremulant, vibrant, având 2 tuburi acordate puțin diferit și imită tremoloul sunetului uman. Exemple: Unda maris 8' și Voix celeste 8'.

f) Familia anciilor (fig.4) sunt intonate puternic de aceea nu prea se pot folosi împreună cu celelalte registre. Funcționează cu aer la presiune foarte mare, tuburile au diametru mare, sunetul este generat de o limbă metalică, care are un muștiuc asemănător Clarinetului sau Saxofonului și tubul are formă conică, cu vârful în jos, pentru a amplifica sunetul generat. Exemple de registre Posaun 16', Trombone 16', Serpent 32', Tuba 8', Clarineto 8', Trompete 8' etc.

g) Familia registrelor de percuție - imită instrumentele de percuție Clopote, Xilofon, Timpan. Exemple: Carillon sau Glockenspiele. Dar în ținutul nostru nu s-a răspândit.

Cutia de suflu

Termenul l-am găsit în manuscrisul lui Erich Türk în "Tipuri de orgă și funcționarea lor cu menționarea a 3 exemple din Cluj". Aș propune să fie folosită "galeria de admisie" cunoscută mai bine în limba română având rolul și principiul de funcționare identică cu acelor întâlnite la automobilism. Este confecționat din scânduri îmbinate ermetic având o "supapă de admisie" la picioarul tuburilor. Pe galeria de admisie sunt fixate tuburile claviaturilor în ordine descrescătoare sau la mijloc cele înalte și la extremități cele mai scunde. Supapa de admisie sau ventilul se deschide numai când est acționată clapa de pe claviatură. Galeria de admisie poate fi comună tuturor registrelor sau diferențiat pentru familiile de tuburi și grupări de tuburi după o claviatură.

Suflanta (Oganele de suflu)

De obicei pentru obținerea aerului comprimat în construcția ogilor s-au utilizat foalele asemănătoare celor de la atelierele de fierărie. Foalele comprimă aer într-un rezervor de aer, care pot fi: rezervoare paralelipipedice fig.5 (o ladă mai mare ca bază peste care se răstoarnă o ladă mai mică cu gura în jos, legate între ele cu piele, lada mică pătrunde în lada mare în funcție de cantitatea de aer înmagazinată) și rezervoare gofrate fig.6 cele două funduri, cel superior și inferior este legat cu un mecanism care ajută peretele de piele să se gofreze sau să formeze cute ce permit apropierea s-au depărtarea fundurilor în funcție de cantitatea de aer.

Rezervorul de aer este legat de galeria de admisie prin canalul principal de aer.

Foalele sunt pasive la orgile din oraș datorită faptului că sunt folosite suflante acționate cu electromotor.

Mecanismul de comandă

Asigură transmiterea comenzii primită de clapă la supapa de admisie, sau ventilul tubului de orgă. Se mai folosește termenul comun "tractură". După comandă orgile pot fi cu tractură mecanică (comanda se transmite cu ajutorul unor pârghii și brațe confecționate din șipci de lemn foarte subțiri, de secțiune dreptunghiulară 7x 1,5 mm), cu tractură pneumatică (clapa este legată de ventil cu un tub de plumb

0,5 mm în care fluidul motor este aerul) și tractură electromagnetică (clapa este legată de ventil printr-o conductă electrică, iar ventilul este acționat electromagnetic)

Consola

Masa este pupitrul de comandă al orgii, întrunește punctul de plecare al tuturor comenzilor. Scheletul principal al consolei este dat de modul de așezare a claviaturilor. Poziția normală a organistului este șezând. La îndemâna picioarelor se află claviatura acționată cu picioarul, având de obicei 27 de clape cu ambitusul de la Do la re și se numește pedalier. La orgile mari tot aici găsim pedala de crescendo (Schweller, germ), rola de crescendo (Walye, germ) și pedale de la o cupla manualele, s-au pedalierul cu manuale, sau combinațiile fixe de piano, mezzoforte, forte, tutti, etc.

La îndemâna mâinilor sunt așezate orizontal și paralel claviaturile acționate cu mâna, având câte 54 sau 58 clape, ambitusal fiind de la Do la fa și se numește "manual". În orașul nostru majoritatea orgilor au 2 manuale, 1 e cu 3 manuale și 1 cu un singur manual. Deasupra manualelor sau lateral găsim ampalsate butoanele de acționare a registrelor.

Dulapul orgii

Este dulapul în care sunt montate tuburile, galeria de admisie (cutia de suflu), suflanta și alte accesorii. Prospectul sau fațada dulapului de obicei este foarte bogat ornamentată și modul de așezare a tuburilor le conferă o frumusețe aparte.

Dulapul orgii poate fi comun pentru toate tuburile unei orgi, sau compartimentată în funcție de grupurile tuburilor aferente unui manual, sau pedalier. La orgile mari (ca cea din catedrala roman-catolică) tuburile manualelor II și III sunt amplasate în dulapuri care au un perete confecționat din jaluzele care se deschid și se închid în funcție de poziția pedalei de crescendo.

Dulapul are rol triplu: asigură acoperirea mecanismelor interioare și le conferă siguranță, oferă condiții favorabile acustice și rezonanță sunetului orgii, fațada dulapului împodobește interiorul bisericii.

La sfârșitul secolului XVIII bisericele orașului devin neîncăpătoare, fiind și vechi, de construcție șubredă enoriașii se hotărăsc să construiască biserici noi. Sunt înălțate două biserici reformate, încăpătoare cu elemente de baroc "Biserica cu lanțuri" din Mintiu și

biserica reformată "Németi". De asemenea pe locul unde se află acum Catedrala Romano-Catolică tot în această perioadă s-a înălțat o biserică mai modestă.

Din monografia "biserici cu lanțuri" cunoaștem că în 1814 Galli György și fiul său Antal construiesc o orgă pentru biserică. Este interesant că această dată apare și la biserica "Németi" pentru construirea orgii. Păcat că nu am găsit amănunte referitoare la această problemă. Tot monografia de mai sus spune că în 1847 și în 1872 orga a fost reparată de Blahumka Sámuel.

Acest maestru a avut atelier în orașul nostru. Nu știm dacă a făcut reparație curentă, sau capitală, sau a extins orga. Am găsit date că în 1852 a construit orgă pentru biserica reformată din Teci (Ukraina). Și în istoria bisericii "Németi" este menționată anul 1840 pentru repararea orgii. În 1855 se construiește o orgă nouă. Probabilitatea este mare ca instrumentul să fie executat în manufactura lui Blahunka. Această orgă a fost reparată în 1857. Fiind vorba de orgă cu tracură mecanică, care are fiabilitatea cea mai mare dintre aceste instrumente presupun că este vorba de extindere. Ar fi interesant cercetarea acestui maestru constructor de orgi la care și numele îi apare când Blahunka. Precizez că are orgi în împrejurimi care nu au fost schimbate.

Un alt constructor de orgă din zona noastră a fost Dukász Endre. Atelierul lui a funcționat în orașul Carei. inscripția orgii din Bárdháza (Bari Ucraina) este: "Készítette Dukász Endre orgona művész 1889 Nagy Károly Ban". "Executant de Dukász Endre, maestru de orgă în Carei 1889"(n.a.)

Dar nu numai constructori de orgi au activat în zona noastră. Aici au funcționat și mari muzicieni ai vremilor. Josef Nitsch (1829-1906) a fost organistul episcopului Hám János. Aici în orașul nostru a predat muzică la Institutul Pedagogic. Începând cu anul 1861 a fost capel maestrul Catedralei Franz Liszt a vrut să-l ia ca profesor la academia de Muzică din Budapesta dar el a rămas fidel orașului. Fiind adept al "cecilianismului" în 1871 înființează prima asociație "Sfânta Cecilia" din Ungaria.

Anton Buchner- Bánáti (1882-1950) a studiat la Institutul Pedagogic din Szeged, după care a urmat studiul la Budapesta. Între anii (1908-1911) a fost dirijorul Catedralei. În 1911 a obținut funcția de capel-maestru la Catedrala arhiepiscopiei din Esztergom.

Francisc Hoffman (1872-1948) După studiile de vioară din Viena a perindat mai multe orașe ale Imperiului Austro-Ungar. Aici a trăit viața cea mai prolifică. A fost "primul" muzician al orașului. A susținut o școală particulară de muzică, a dirijat mai multe coruri bisericești și laice. A compus foarte mult. A fost fondatorul și primul dirijor al Asociației Filarmonice a orașului.

În timpul bogatei sale activități au fost oaspeți ai orașului George Enescu, Lya Pop, Rita și Ștefan Mărcuș, Béla Bartók, Basilides Maria, Jeanne - Marie Darré și alții. În această perioadă viața muzicală sătmăreană a ajuns la nivelul valorilor universale. Păcat că al doilea război mondial îl gonește din orașul nostru.

Sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru aduce mari schimbări în viața muzicală bisericească al orașului nostru. În Europa bănuieie romantismul, care are o influență covârșitoare asupra construcției de orgi. În Franța, în a doua jumătate a secolului trecut aristide Cavaile Coll construiește prima orgă uriașă cu tracură pneumatică. Ușurința cu care se mănuieste această orgă a fascinat atât artiști, cât și constructori de orgă.

Orga cea mai veche a orașului nostru se găsește în biserica romano-catolică "Calvaria". Prima biserică în acest loc ctitorită de episcopul Hám János. În urma marilor degradări, a fost refăcută în prima jumătate a secolului nostru după proiectul executat de Janitzky Paul. Biserica are elemente gotice, construcția este executată din cărămidă.

Orga se afla pe galeia de la intrarea principală. Numărul de serie "Opus 470" indică, că a fost construită în jurul anului 1896. Singura inscripție o găsim pe manometru "Gebrüder Rieger Jagerndorf Oster" fig. 7. Acest instrument face trecere de la orgile mecanice la cele pneumatice. Dulapul orgii este aproape cmplet închis. Prospectul fațadei are 3 câmpuri, cele marginale sunt acoperite cu scânduri pictate, cel din mijloc este alcătuit din 11 tuburi. Câmpurile se temină în ornamente gotice bogat împodobite.

În dulap este instalat rezervorul de aer tip paralelipipedic, pârghiile și tijele de comandă ale ventilelor, galeria de admisie, al cărui sistem de supape (ventile) est identică cu cele ale orgilor pneumatice, și tuburile. (fig.8)

Consola este din lemn sculptat are două manuale cu 54 clape, ambitusul Do- fa, deasupra lor sunt butoanele registrelor, între manuale găsim butoanele combinațiilor fixe (piano, Mezoforte, Forte, Tutti)butoanele de cuplare a manualelor a pedalierului la manualul I și la manualul II, aceste comenzi se realizează pneumatic.

Pedalierul are 27 clape, ambitusul Do-re 1, în dreapta deasupra pedalierului se află o pedală care la acționare, cu ajutorul unui mecanism (fig.9) cuplează sau decuplează registrele.

Dispoziție orgii din biserica "Calvaria" este următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Gamba 8'	Subbass 16'
Salicet 16'	Bourdon 8'	Octavbass 8'
	Rohrflöte 4'	Cello 8'
Rohflöte 8'	Violine 4'	
Salicional 8'		
Flüte 4'		
Octave 4'		
Mixtur 4 fach (rânduri n.a.)		

Dacă construim piramida sau conul sunetelor înscriind la bază registrele cu tuburile cele mai [nalte și la vârf tuburile cele mai scurte (la bază sunetele mai garve și la vârf cele acute) obținem următoarea reprezentare grafică:

4 4 4 4 4
8 8 8 8 8 8
16 16

Orgile romantice au unghiul de vârf obtuz. Aceasta puțin depășește 90 grade dovedind că avem de a face cu o orgă din perioada de trecere. Orga are 612tuburi din care 69 sunt din lemn și 543 din metal. Fiecare rând de tuburi, cu excepția Mixtu 4 , are 62 de tuburi și deservesc2 registre. Exemplu Principal 8 și Octave 4. Acest principiu se numește transmisiune. Față de orgile vechi aici s-a făcut economie aproape jumătate din tuburile unei orgi. Având în vedere vârsta orgi necesită acuma o reparația capitală.

Biserica și mănăstirea călugărițelor este tot ctitoria episcopului Hám János zidită din cărămidă imită stilul romanic. Nu avem cunoștință să fi avut și la altă orgă.

Orga pe care o întâlnim în corul biserici are seria "Opus 928" și este construită tot de firma "Frații Rieger", dar este scris pe consolă că fabrica funcționa la Jagerndorf și Budapesta. Este o orgă de serie cu un dulap foarte bogat ornamentat cu tunuri gotice și coloane corintice. Prospectul dulapului datorită coloanelor este împărțit în trei câmpuri toate având tuburi. Numărul tuburilor este 11-8-11.

Consola nu mai este așa migălos lucrată, are 2 manuale cu câte 54 clape, ambitusul Do-fa 3, pedalierul cu 27 de clape, ambitusul Do-re1, deasupra manualelor se află butoanele

registrelor, copulelor și combinațiilor fixe și mai us găsim și un șir de butoane mai mici pentru combinație liberă (organistul prepară înainte, care se vor cupla la acționarea unui buton principal) În dreapta pedalierului se află loc pentru două pedale. Cea existentă este pedala Crescendo, iar cealaltă a servit pentru manevrarea jaluzelelor.

Dispoziția orgii:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Hegedüprincipal 8'	Violon 16'
Bourdo 16'	Aeolina 8'	Subbas 16'
Gamba 8'	Vox celestis 8'	Cello 8'
Văjtfuvola 8'	Csöfuvola 8'	Octavbass 8'
Salicional 8'	Hegedii 4'	
Födött 8'		
Octava 4'		
Fuvola 4'		
Mixtura 4' z (4 rânduri n.a.)		

Din cele 732 de tuburi, 113 sunt din lemn și 619 din metal. Partea de jos a dulapului care acoperă rezervorul paralelipipedic și tubulatura de la tractura pneumatică este mai mică decât partea superioară. Partea lipsă este mascat din față cu scândură ornamentată. Diagrama graficului sunetelor este următoarea:

4 4 4 4
8 8 8 8 8 8 8 8 8 8
16 16 16

Se obsevă că este o orgă romantică majoritatea registrelor sunt de 8'. A fost reparată după 1990 de către Enyedi Francisc și Kósa Béla.

Tot la începutul secolului a fost construită cea mai mică orgă a orașului nostru. Mărimea lui nu depășește dimensiunile mobilei de cameră. A fost fabricat tot de întreprinderea "Frații Rieger" la Budapesta, are numărul de serie, "Opus 1106" și considerăm că a fost fabricat în 1905.

Dulapul (fig.10) din trei părți are ferestre acoperite cu gratii și pânză din interior. În interiorul dulapului găsim 3 rânduri de tuburi 51 din lemn și 84 din metal galeriile de admisie, rezervorul cutanat, o foală de suflu. Consola a fost lipită de dulap. În anii 80 l-a întors Enyedi Francisc și Herman Paul. Nu putem spune că este o operație reușită. Orga este mută de mai mulți ani. Consola (fig.11) are un singur manual cu 54 clape (Do-fa), deasupra manualului sunt butoanele registrelor. Dispoziția orgii:

Manual	Pedal
Zergekürt 8'	Subbas 16'
Bourdon 8'	

Pedalierul are 27 clape (Do-re1) și orga mai are 2 copule: Pedal copula și Octav copula și o combinație fixă. Orga de la biserica "Sfântul Iosif se pare că este o orgă de cameră pentru exersare. Cu o reparație capitală se poate din nou pune în funcțiune".

Nu este elucidat de unde și cum a apărut orga existentă la biserica reformată "Németi". Orga are dulapul asemănător cu cel cu care s-a prezentat Iosif Angster din Pécs la expoziția organizată la Budapesta în 1896 prilejuită cu sărbătorirea Mileniului. Are numărul de serie 535 (vezi fig. 12), anul de fabricație 1906 și locul unde s-a construit Pécs.

În istoria bisericii apare anul 1905 ca dată de cumpărare a unei orgi noi și anul 1925 anul cumpărării unei orgi noi cu 2 manuale. La fața locului întâlnim această orgă cu un dulap mare, impozant, foarte bogat ornamentat (fig.13) care închide tractura pneumatică,

foarte frumos se văd supapele de la galeria de admisie şi tuburile din plumb (fig.14), are un rezervor paralelipedic alimentat cu 4 foale legate în parale care sunt puse în mişcare de un arbore cotit ce are o volantă în exteriorul dulapului şi se poate antrena manual. Tuburile sunt compartimentate, manualul II se află după jaluzele, iar tuburile pedalei sunt plasate lateral. Faşada dulapului are 5 câmpuri de tuburi amplasat 7-7-7-7-7, variaţia dimensiunii tuburilor dă naştere la forma rococo a dulapului.

Consola cu ornamentaţie modestă, are două manuale cu câte 54 de clape, ambitusul de la Do, la Fa 3, deasupra lor sunt aşezate plăcuţele balansoare pentru comanda registrelor şi deasupra lor găsim două rânduri de butoane pentru combinaţii libere. Dedesubtul manualului I, găsim butoanele de acţionare ale combinaţiilor fixe.

Pedalierul are 27 clape, ambitusul Do-Re 1, deasupra lor avem două pedale una pentru crescendo, cealaltă pentru jaluzele.

Orga are 864 de tuburi, din care 219 din lemn. A fost reparată în anii 80 de Emyedi Francisc şi profesorul Albert György. Ca să funcţioneze perfect ar trebui din nou reparat.

Dispoziţia orgii este următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Bourdon 16'	Hegedüprincipal 8'	Violon 16'
Principal 8'	Fltibia 8'	Subbas 16'
Bourdon 8'	Gamba 8'	Octavbass 8'
Flute harmon 8'	Aeolon 8'	Cello 8'
Fugara 8'	Vox coelestis 8'	
Flauta 4'	Fl.travers 4'	
Pr. Octav 4'	Capricorno 4'	
Piccolo 2'		
Mixtur 5x2 2/3'		

Piramida sonoră după registre arată astfel:

2
2 2/3
4 4 4 4
8 8 8 8 8 8 8 8 8 8
16 16 16

Deşi are registre de 2' şi 4' se observă că este totuşi o orgă romantică.

Tot în această perioadă este terminată şi biserica franciscanilor cu hramul "Sfântul Ioan apostolul şi evanghelistul". Construit în stil cvasi romanic, fiind din cărămidă, zugrăvit de zugravii care au zugrăvit şi Parlamentul din Budapesta, biserica este înzestrată relativ repede cu orgă.

Firma "Rieger" din Budapesta şi aici construieşte o orgă cu două manuale şi pedalier complet, având numărul de serie "Opus 1256".

Dulapul orgii (fig. 15) mai modest ornamentat decât cel de la biserica călugăriţelor are totuşi un aspect plăcut. Are 5 câmpuri de tuburi cu câte 7 tuburi fiecare câmp, ce sunt despărţite de coloane corintene. Partea superioară a dulapului are terminaţia cvasi gotică.

În interiorul dulapului se află trei galerii de admisie manualele 1 şi 2 şi pedal, tuburile în număr de 558 din care sunt confecţionate din lemn 123 şi din metal 435 aşezate în rânduri pe 3 grupe.

Tractura orgii este pneumatică, tot în dulap găsim şi rezervorul de aer paralelipedic şi foala pentru alimentat.

Consola (fig.16) are 2 manuale cu câte 54 de clape, ambitusul Do-Fa 3 deasupra lor găsim butoanele de comandă a registrelor, copulelor și combinațiilor fixe. Pedalierul are 27 clape, ambitusul Do-Re1, și mai dispune de o pedală pentru crescendo. Dispoziția orgii este:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Gamba 8'	Subbas 16'
Bourdon 16'	Csöfuvola 8'	Cello 8'
Salicional 8'	Aeolina 8'	Octavbas 8'
Födött 8'	Voix celeste 8'	
Octava 4'	Fuvola 4'	
Zugoquinta 2' sz		

Piramida sonoră apare astfel:

					2'			
				4'	4'	4'		
	8'	8'	8'	8'	8'	8'	8'	8'
8'								
					16'	16'		

Este o orgă de factură romantică. A fost reparată în 1995 de Enyedi Francisc și subsemnatul. Păcat că în timpul renovării interiorului bisericii nu s-a acoperit suficient orga. Acuma trebuie curățat și acordat. După declarația domnului vicar general Amma Zoltan la sfârșitul acestui an se va acordat și această orgă de către maestrul clujean Molnár Csaba.

Evlavioșii bisericii "cu lanțuri" nu puteau gândi ceva mai nobil, mai frumos pentru a sărbători centenarul bisericii decât a construi o orgă nouă, după faima și măreția bisericii.

Frații Rieger sunt căutați și contractați să execute lucrarea. Cu numărul de serie "Opus 1349" construiesc o adevărată bijuterie.

Dulapul orgii, forma de astăzi a primit după cel de al doilea război mondial. Este foarte importantă ca mărime și aspect. Se încadrează în stilul bisericii foarte armonios imitând barocul. Este compartimentat în trei. Partea dreaptă conține tuburile manualului unu și rezervorul de aert. Partea din mijloc are tuburile manualului doi, jos e un coridor de trecere. Partea stângă conține gateria de achimisie așezată pe dușumeaua corului și tuburile pedalei. În monografia bisericii dulapul (fig. 17) este prezentat ca și cum ar fi fost construit de Gili György. Poate o parte pentru că el nu a construit orga de dimensiune așa de mare.

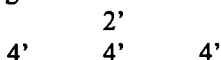
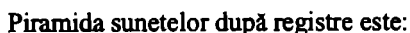
Consola are 2 munuale (fig.18) cu câte 56 de clape, ambitusul fiind Do-sol, deasupra lor sunt butoanele de comandă a registrelor. Cele trei rânduri de butoane sunt 3 combinații libere. Pedalierul are 27 clape și găsim trei pedale de comandă, deasupra lor, 2 pentru jaluzelele manualelor și una pentru crescendo.

În afara registrelor, găsim butoane pentru copule și combinații fixe. Față de celelalte orgi Rieger construite în orașul Satu Mare, în această orgă fiecare registru își are propriul rând de tuburi. Fiecare rând are 56+12 tuburi pentru a putea cupla și octava tubului solicitat. Orga dispune de 2137 tuburi, din care sunt din lemn 255, la această orgă apar anciile în număr de 163 tuburi în 3 registre. Este interesant faptul că dacă trecem de la manualul 1 la manualul 2, registrul pedalei se schimbă automat la piano.

Dispoziția orgii este următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Hegedü Principal 8'	Contrabass 16'
Bourdon 16'	Quintatöna 16'	Violon 16'

Piramida sonoră arată astfel:

pentru construirea unei orgi mari şi modernă cu 4180 de tuburi din care 3125 din aliaj de plumb şi cositor (aliaj de orgă), 267 din tablă zincată, 450 din lemn şi orga să aibă 338 de ancii. Preţul estimativ al orgii 38000 de coroane, ce va fi plătit integral de domnul episcop.

În toul primului război mondial "fraţii Rieger" construiesc cea mai mare orgă din biserică catolică din România. Această poziţie şi-o păstrează şi astăzi.

Dulapul, compartimentat în trei părţi, după numărul manualelor, două părţi închise pentru jaluzele. În interior, are trei rezervoare de aer paralelipipedice, tubulatura foarte numeroasă (fig. 19) pentru tractura pneumatică. Rândurile de tuburi sunt aşezate în diferite direcţii, paralel şi perpendicular pe faţadă (fig.20 şi 21). Prospectul dulapului se aprează foarte bine cu stilul clasic cu elemente eclectice a bisericii (proiectat de Hild Jozsef în 1834). Faşada are mai multe câmpuri de tuburi despărţite de coloane corintice şi ionice, acoperit cu timpan rotunjit, părţile din dreapta şi stânga a dulapului au câte un turn reliefat din tuburi, foarte migălos (ca la constructorul francez Cavale Cole), ghirlandele aurite şi celelalte decoraţiuni în conferă o imagine impozantă, monumentabilă (fig.22).

Consola, cu cele 3 manuale (fig.23) cu câte 58 clape, albele acoperite cu fildes, ambituşul Do-la₃, bălţuit la culoarea neagră impune sobrietate instrumentului. Orice organist este copleşit de mulţimea balansoarelor registrelor amplasate în trepte, de o parte şi de alta a manualelor.

La mijloc deasupra manualelor se găsesc două rânduri de manete şi tăbliţele aferente pentru combinaţii libere. Sub manualul I se află butoanele pentru mânăuirea manuală a combinaţiilor fixe, a copulelor şi cuplarea şi decuplarea anciilor.

Pedaliierul, cu concavitate atât în plan orizontal cât şi în plan vertical (fig.24), are 30 de clape, ambituşul Do-fa₂, deasupra se găseşte un valţ (cilindru) pentru cuplarea şi decuplarea treptată a registrelor, 2 pedale pentru jaluzele şi 10 pedale din cupru pentru acţionarea combinaţiilor fixe cu piciorul.

Dispoziţia orgii este:

Manualul I	Manualul II
1.Principal 16'	19.Pileata dulce 16'
2.Bourdon 16'	20.Principal 8'
3.Principal 8'	21.Gamba 8'
4.Fugara 8'	22.Fl.armon 8'
5.Fl.conc. 8'	23.Salicional 8'
6.Camoscic 8'	24.Bourdon 8'
7.Dolce 8'	25.Flute tibia 8'
8.Pileata 8'	26.Fugara 8'
9.Octava 4'	27.Flauta silv.4'
10.Viola 4'	28.Piccolo 2'
11.Capricorno 4'	29.Quinta dupl. 2' 2/3'
12.Fl.dupl. 4'	30.Mixtura 3' file 2' 2/3'
13.Superoct 2'	31.Clarinetto 8'
14.Quinta 2' 2-3'	
15.Corneto 3-5f.8'	
16.Mixtura 5 file 2' 2/3'	
17.Tromba 8'	
18.Clarino 4'	
Manualul III	Pedal
32.Quintadena 16'	44.Bourdon gr.32'
33.Violino 8'	45.Basso princ.16'

are 30 clape, ambitusul Do-fa, cu concavitate în paln orizontal şi vertical, are valţ de crescendo şi o pedală pentru acţionare a jaluzelelor.

Dispoziţia orgii a fost următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Geigen Principal 8'	Liblich Gedect 8'	Subbas 16'
Concert flöte 8'	Viola da Gamba 8'	Echlobas 16'
Vald flöte 4'	Vox celeste 8'	
	Tibia 4'	
	Nasard 2 2'/3	
	Dulcian flöte 2'	

Diagrama de sunet după registre:

	2'			
	2 2'/3			
	4'		4'	
8'	8'	8'	8'	8'
	16'		16'	

La această orgă registrele de bază de 8' au ponderea cea mai mare, a fost totuşi o orgă romantică, dar de dimensiuni mai mici. Această orgă s-a demontat în 1997.

Cea mai "nouă" orgă a oraşului nostru s-a "construit" în anul acesta tot la această biserică. Preotul Higyed János în timpul studiilor în Elveţia l-a cunoscut pe organistul şi maestrul de orgă Andreas Zwingli. Datorită lor s-a demontat o orgă în oraşul Sankt Galen şi după restaurare a fost adusă în România.

Orga, iniţial construit de Th.Kuhn din Männedorf în 1943, a fost concepută în spiritul reformei construcţiei de orgi. Dulapul separat conceput pentru cele două manuale este amplasat la balustrada corului (Rückpositiv în germ.) urmează consola distinct așezat în mijlocul balconului corului şi un dulap mai mare lipit de peretele din spate al corului. Rezervoarele de aer camuflate în duşumeaua balconului sunt alimentate de o electrosuflantă amplasată în podul bisericii.

Tractura este mecanică (cum construiau orgile în timpul lui J.S.Bach) registrele de asemenea au timbrul orgilor istorice.

Dispoziţia orgii este următoarea:

Manualul I(Rückpositiv)	Manualul II(Oberwerk)
Larigot 1' 1'/3	Principa 8'
Flagelot 2'	Gemshorn 8'
Rohr flöte 4'	Oktavflöte 4'
Prastant 4'	Mixtur 2'(3-4 fach)
Gedackt 8'	
	Pedal
	Subbas 16'
	Spitzflöte 8'

Graficul piramidei sonore a registrelor este:

	1 1'/3	
2'		2'
4'	4'	4'

8' 8' 8' 8'
16'

Aici se vede frumos că unghiul de vârf este unghi ascuțit, de aceea se spune că orgile de tip baroc sunt suple, ca și construcțiile gotice. Această orgă mai are și un mecanism "tremolo". Orga a fost reconstruită de organistul și maistrul Andrea Zwingli, acordarea și intonarea de către Erwin Schubiger, amândoi din Elveția. Inaugurarea orgii în cadru festiv a avut loc la 26 iulie 1998.

În încheiere se poate trage concluzia că, din cele 8 orgi existente în orașul nostru, majoritatea au fost construite la începutul secolului, au tracură pneumatică, sunt de factură romantică, necesită reparație capitală. Excepție fac doar orga construită în 1998, care este o orgă barocă pe care se pot interpreta fidel lucrările lui Bach și Handel.

Die Orgel der Stadt Satu Mare (Zusammenfassung)

Diese kurze Arbeit will nach einer längeren Einführung die Kirchenorgel von Satu Mare vorstellen.

Zu Beginn sollen also einige Gedanken zu der allgemeinen Geschichte der Orgel angestellt werden: Die erste Orgelbeschreibung, die ein von Ktesibion gebauten "Wasserorgel" (orga hidraulică) vorstellt, stammt aus dem Jahre 170 v. Ch. Das neue Musikinstrument, das während der Zirkusspiele und auf Militärparaden verwendet worden war, erfreute sich bald größter Beliebtheit.

Die archäologischen Begrabungen von Aquinum, wo Orgelteile aufgefunden worden sind, beweisen, daß die Orgel ab dem III. Jahrhundert n. Ch. auch auf dem Panonn Tiefland bekannt ist.

Nach Satu Mare kam die erste Orgel erst in der Mitte des zweiten Jahrtausend. In der "Hausgeschichte" (historia domus) der römisch katholischen Pfarrei " Heiliger Apostel und Evangelist Johannes"- des ehemaligen Franziskanerklosters- befindet sich nämlich eine Aufzeichnung, die mittelbar auf die Existenz einer ersten Orgel in der Stadt schließen läßt: Der Schreiber der Hausgeschichte macht die Anmerkung, die Franziskanerpatres würden 1535 Bálint Kárpády zum Guardian, Miklós Dombay zum Verkündiger und János Buday zum Organisten gewählt haben.

Heute ist kaum mehr abzuschätzen, wie sehr die Reformation, die mehrmalige Ausplünderung der Stadt durch die Türken, der nicht seltene Feuerbrand und das häufige Hochwasser auch in der Lebensgeschichte der Orgel Zerstörung und wieder Zerstörung bedeutet haben. Geschichtsquellen sprechen erst im XVIII. Jahrhundert wieder vom Kirchenbau in Satu Mare. Die römisch katholische Kathedrale, die Kalvarienkirche, die "Klosterrkirche" der Barmherzigen Schwestern, die reformierte Kirche des Stadtteils "Németi" und die ebenso reformierte "Kettenkirche" erhalten auch erst im XIX. Jahrhundert ihr heutiges Gesicht.

Die frühesten Quellen zu den Orgeln der obengenannten Stadtkirchen stammen deshalb auch erst aus dieser Zeit: Für die römisch- katholische Kathedrale bestellt Bischof János Hám 1836 eine Orgel mit 25 Registern für 3500 Golden-Forint bei Karl Klöckner in Bratislava. In der "Kettenkirche" baut György Galli und sein Sohn Antal 1814 eine Orgel. Ebenso 1814 wird eine Orgel in der reformierten Kirche des Stadtteils "Németi " gebaut.

Die älteste noch funktionierende Orgel der Stadt Satu Mare befindet sich in der Kalvarienkirche. Auf dem Manometer dieser Orgel kann man die folgende Schrift lesen: "Gerbüder Rieger Jägerndorf Öster. Schles." Ihr Serienzahl ist 470 und es wird

angenommen, sie sei 1895-97 gebaut worden. Diese Orgel hat eine mechanische Traktur, 14 Register, zwei Manualen und adeas das Pedal- Werk. Sie ist reinigungs-bzw. renovierungsbedürftig.

Die zweitälteste Orgel der Stadt befindet sich in der Klosterkirche der Barmherzigen Schwestern. Die ebenso von den Reiger- Brüder gebauten Orgel trägt die Serienzahl 928. Neben der Ortsangabe "Jägerndorf" erscheint aber auch schon "Budapest". Se hat zwei Manualen und das Pedal-Werk. Bei siesem Orgelbau verwenden die Baumeister die neue pneumatische Traktur. Diese Orgelschöpfung hat 18 Register, aber wird mit wenigern Pfeifen- Reihen gebaut (Multiplex- System).

Die nächste kleine, bescheidene und heute leider schon auBer Betrieb gestellte Orgel befindet sich in der römisch- katholischen Stadtkirche "Sankt Josef". Sie ist von der gröBe eines größeren Schrankes und wurde 19ö5 ebenso von den Reiger- Brüder gebaut. Die mit der Serienzahl 1106 gekennzeichneten Orgel hat die folgende Paramete: eine Manuale Serienzahl 1106 gekennzeichneten Orgel hat die folgende Parameter: eine Mnuale, das Pedal- Werk, drei Pfeifen-Reihen und drei Register.

Die reformierte Kirche von " Némethi" kaufte 1925 ihr im Jahre 1906 gebauten Angster- Oregel, die zwei Manualen und ein Pedal- Werk hat. Heute weißt man nicht mehr, von wem die reformierte Gemeinde diese Orgel gekauft hat. Mit diesem Typ von Orgelschrank nahm József Angster 1896 an der Millennium- Ausstellung von Budapest teil.

19ö7 wurde die Reiger- Orgel der reformierten " Kettenkirche" gebaut, die die Serienzahl 1349 trägt. Sie ist ein Wunder der5 Orgelschöpfung: Mit einem wundrrschönen Orgelschrank, 29 Register, 2 Manualen, dem Pedal- Werk. Die in jedem Werk vorhandenen Zungenregister und die drei freie Kombinationen machen diese Orgel zu einem Meisterwerk. Leider befindet sie sich zur Zeit in einem ganz schlechten Zustand. Vor allem muß ihre pneumatische Traktur erneuert werden.

Auch die Franziskanerkirche "Heilige Apostel und Evagelist Johannes" bekam eine Reiger- Orgel. Sie hat eine pneumatische Traktur, zwei Manualen, das Pedal- Werk und 15 Register.

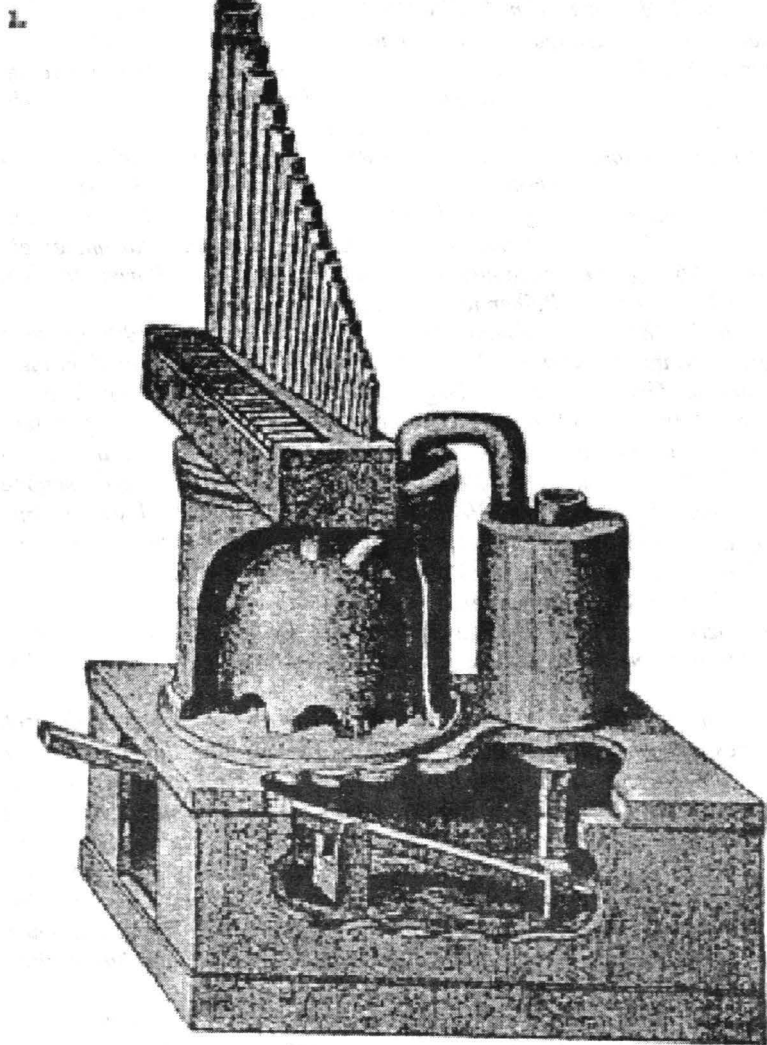
Eine dere Wahrzeichen der Stadt Satu Mare ist die römisch- katholische Kathedrale. Ihr heutiges Gesicht erhielt sie in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, als Biscchof János Hám die Kirche durch den Baumeisters Josef Hild erweitern bzw. umblauen ließ. Die Orgel der Kathedrale ist die größTe Orgel in Rumänien, die sich in einer katholischen Kirche befindet. Bischof Tibor Boromizza ließ sie auf eigenen Kosten ebenso bei Reiger- Brüder bauen. Die mit der Se rienzahl 2162 versehene Orgel hat 57 Register, 3 Manualen, das Pedal- Werk und eine pneumatische Traktur. Dem Orgnisten wird im Spielen durch zwei freie und werden können., Unterstützung geleistet. Dieses Meisterwerk ist leider seit mehreren Jahren auBer Betrieb. Ihre Renovierung hat in dirsem Jahr begonnen.

Die jüngste Orgel der Stadt befindet sich in reformierten Kirche von Kültelek. Ein katholischer Priester ließ sie bei Ferenc Seidl bauen und kam erst in den 50- en Jahren dieses Jahrhunderts nacjh Satu Mare. Sie hat 2 Manuale mit Pedal- Werk, 11 Register und eine pneumatische Traktur.

Eine von Andreas Zwingli gebauten und sich in Sakt Gallen befindende Orgel wurde 1997 auseinandergebaut und bei uns wieder zusammengebaut. Sie hat 2 Manualen mit Pedal-Werk und mechanische Traktur. Sie ist eine der besten Konzertorgel der Stadt Satu Mare.

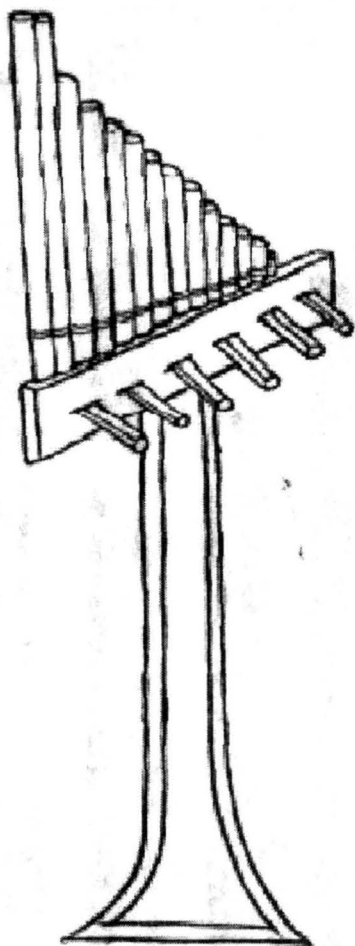
Wenn man den Standard vor Augen hält, fällt nur die Orgel der Kalvarienkirche unter dem Denkmalschutz. Nach István David aber sei jede Orgel eine Denkmal- Orgel. Unserfe Stadt hat schöne Meisterwerke des Orgelbaues. Es Wäre schade, wenn wir sie verlieren würden.

Zum Schluß soll nur noch an das Wort von Ch. M. Widor erinnert werden: "Auf Orgel zu spielen heißt, die aus dem Verspüren und dem Verständnis der Ewigkeit fließende Kraft zu offenbaren".

D) Ktesibios vizi orgonája kr. e. II. század.

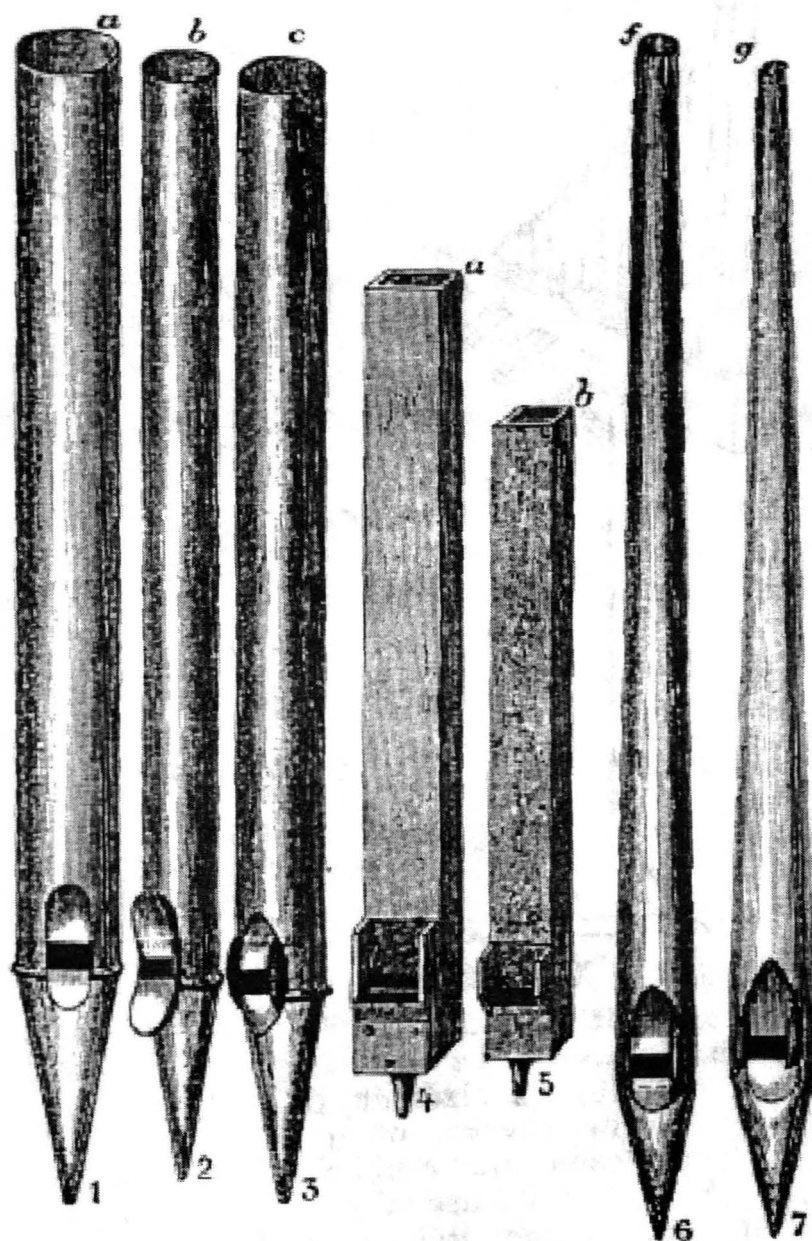
fig.1

F) Orgona a XI. századból.

A XII. század előtt nem igen található valódi billentyűzet az orgonákon. Megnyitották és elzárták a sípokat oly kezdetlegesen, ahogy tudták. Nevezetesen falemezekkel, amelyeknek le- és feltolásával engedték be vagy szigetelték el a szelet.

fig.2

11. ábra. Különböző alakú és menzurájú sípok.
1, 2, 3 cylindrikus, 4, 5 prizmatikus, és 6, 7 kápalakú
sípok. a) széles menzurával, b) szűk, c) közepes,
f), g) szűk menzurával.

fig.3

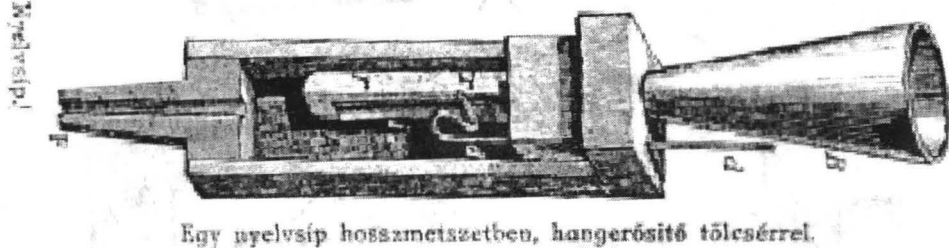
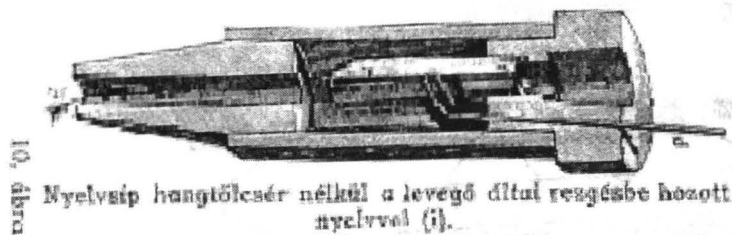
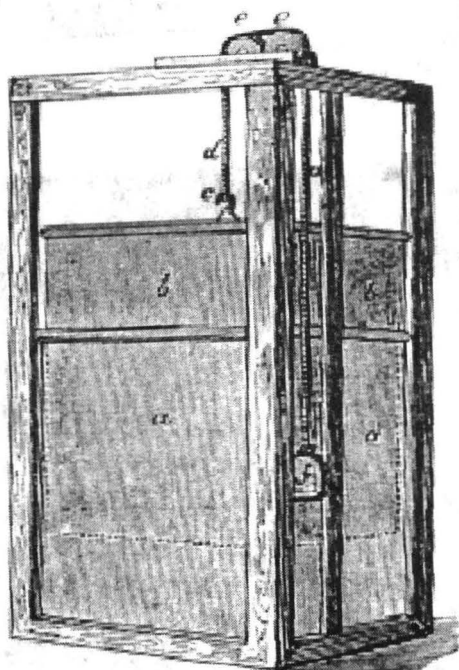

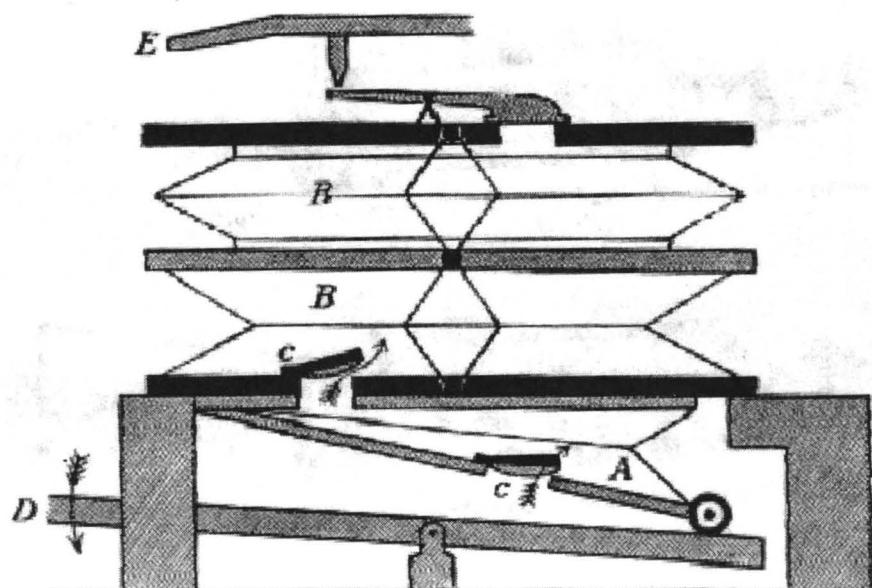
fig.4

6. ábra. A szekrényes fűjtató.
a) alsó szekrény, b) mozgatható
szekrény c, d, e, f) emelő szerkezet.

R. K.

fig.5

7. ábra. Az összetett réteges fűtató.

A) légszívó fűtató. B) Légraktár. C) Ventilek. D) Emelő szerkezet.
E) Levegő-mutató.

fig.6

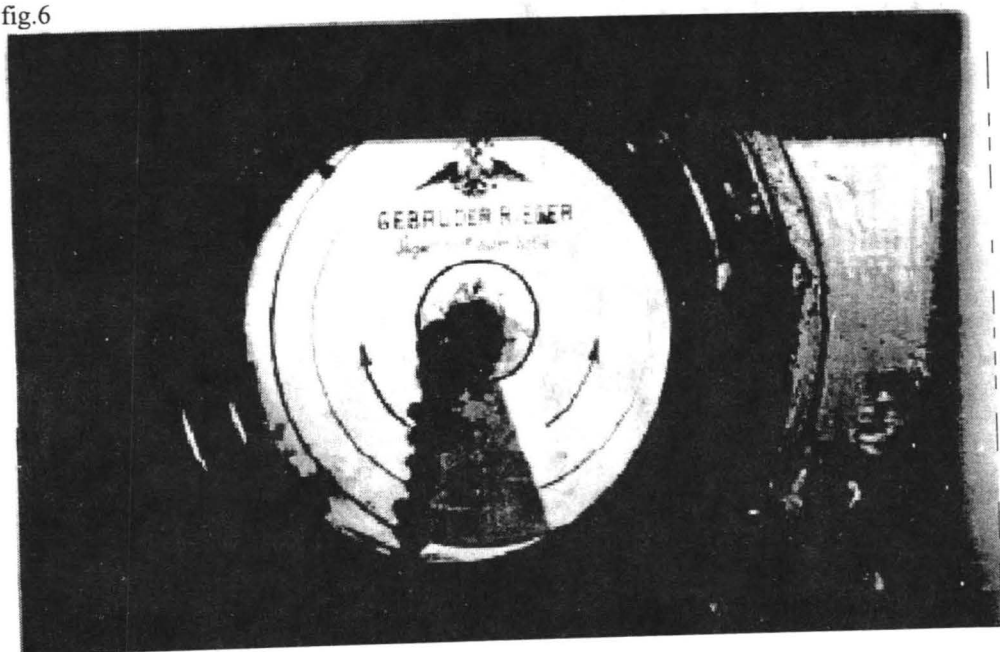

fig.7

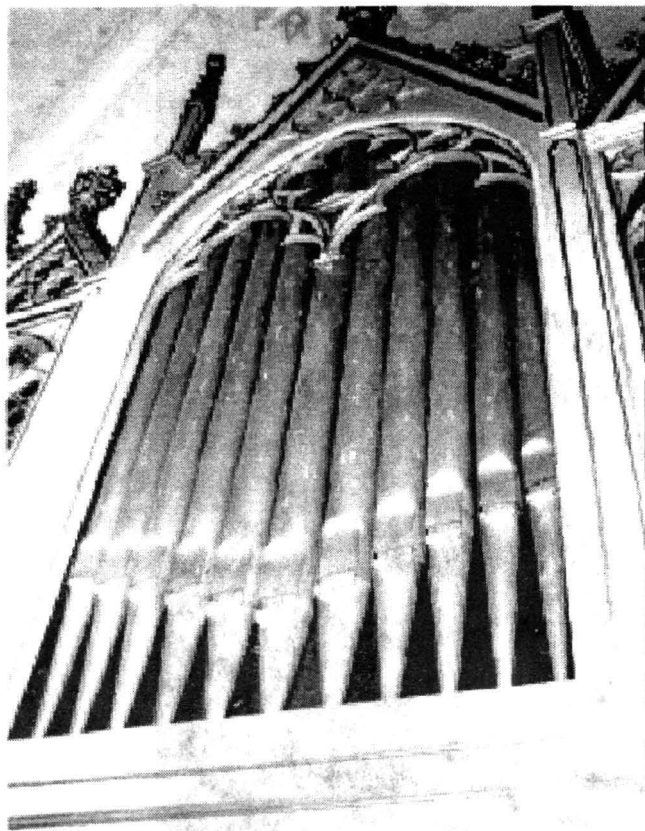

fig.8

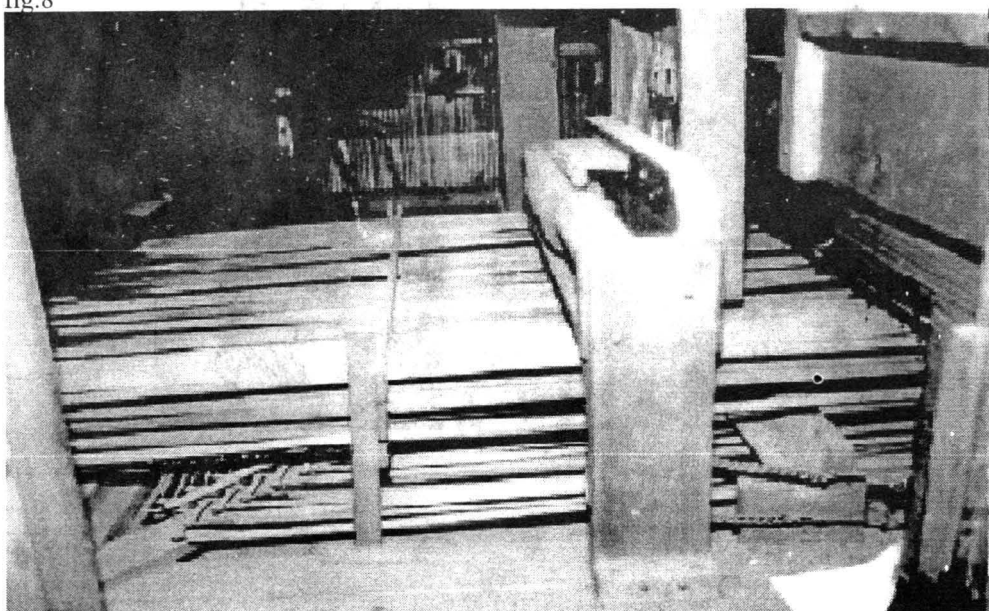

fig.9

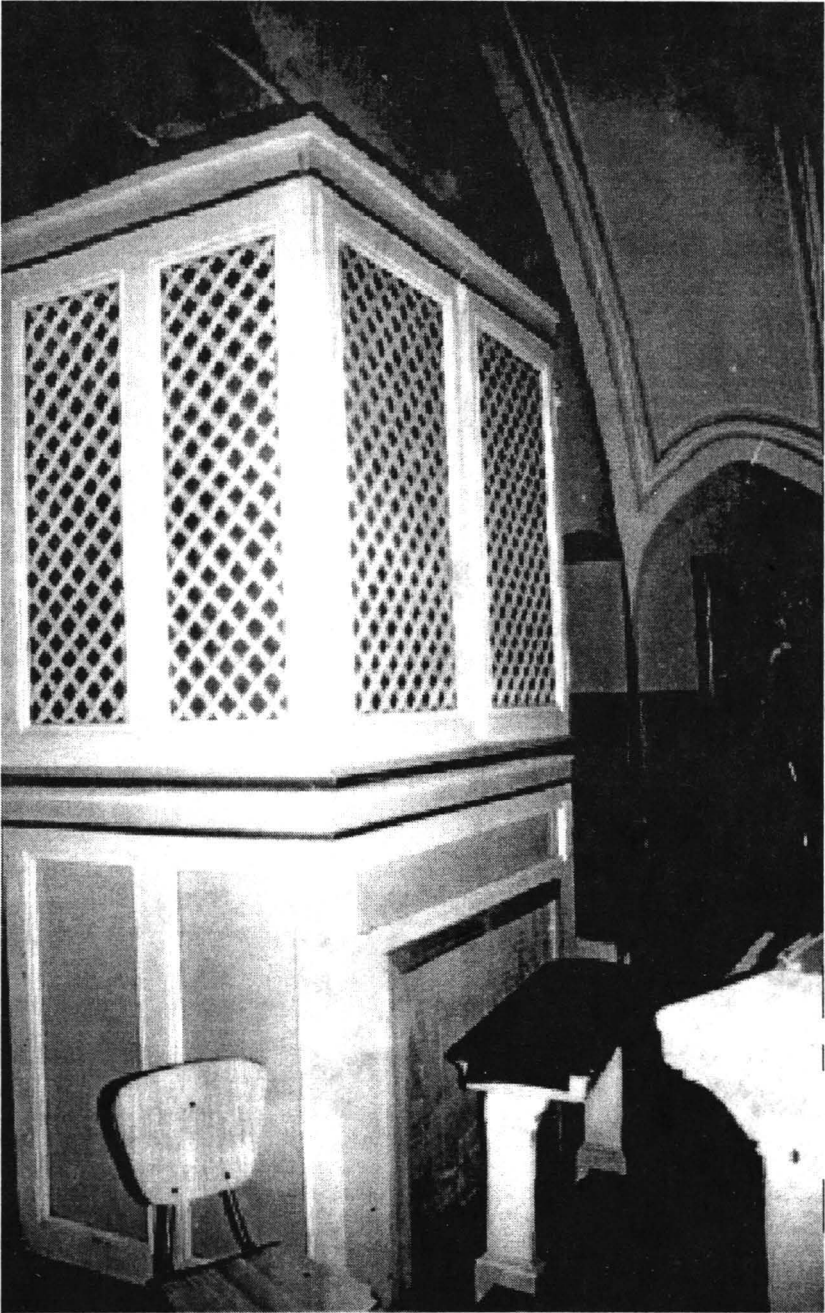

fig.10

fig.11

fig.12

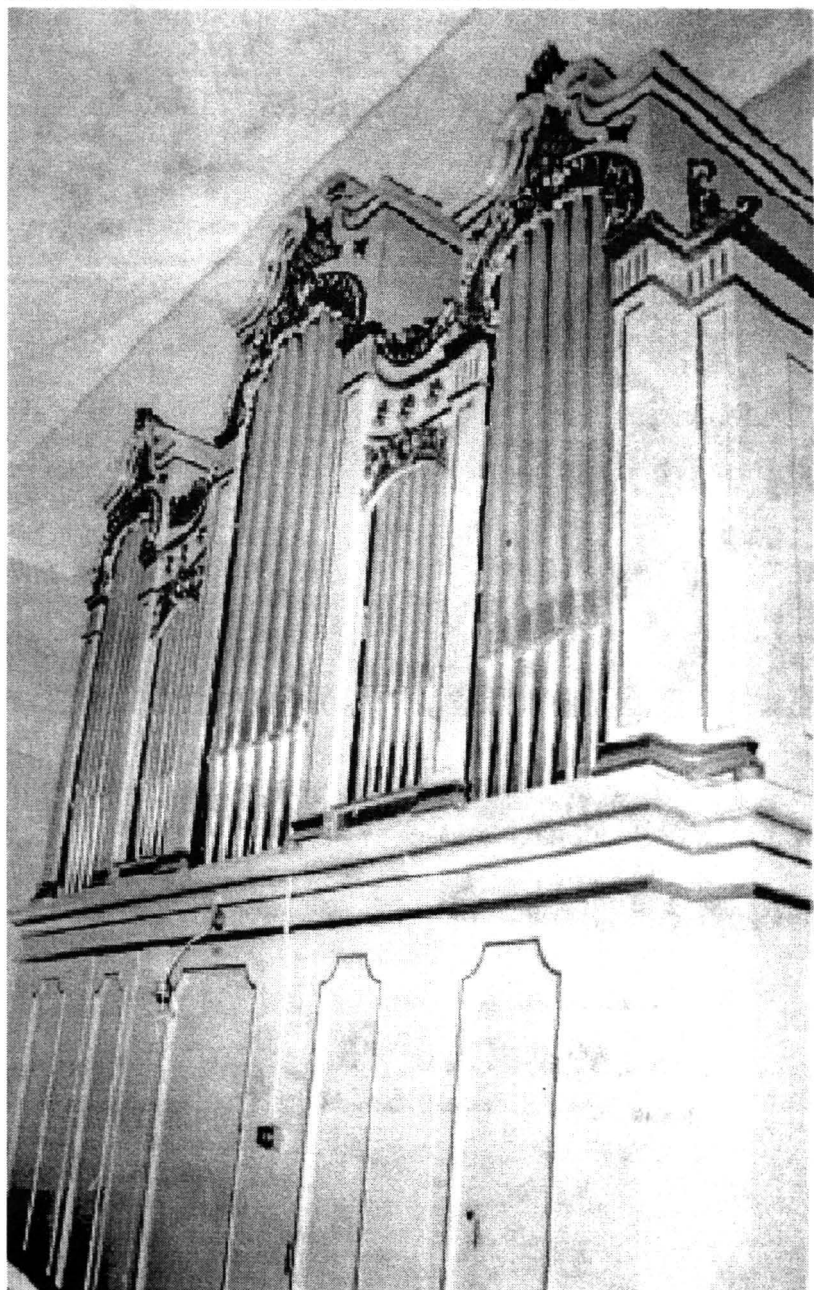

fig.13

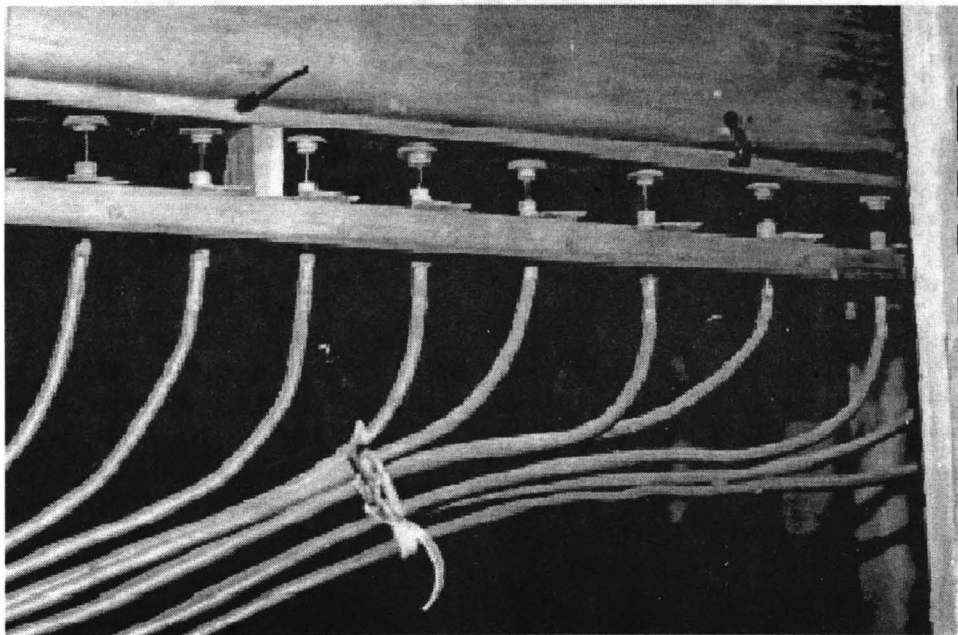

fig.14

Maestri sătmăreni de odinioară III Góth Mór (1873-1939)

Kiss Imola
Erdős Judith

Numele artistului este cunoscut la începutul secolului XX, fiind unul dintre puținii pictori care și-au desfășurat activitatea, e adevărat că doar pentru scurt timp în orașul de pe Someș.

Inclus în toate lexicoanele și dicționarele de specialitate la începutul secolului și perioada interbelică, în ultimele decenii Góth Mór a fost pe nedrept dat uitării. Prin activitatea sa laborioasă pe tărâmul artei sătmărene i-a îmbogățit considerabil repertoriul.

Góth Mór (Grósz Mór) s-a născut la Negrești la 2 martie 1873. Studiile liceale le-a urmat la Satu Mare, unde și-a dat cu succes bacalaureatul în 1891. Se înscrie la Budapesta la o facultate tehnică, dar din dorința tatălui se va transfera la drept.¹ Însă acestea s-au dovedit a fi doar rătăcirii de tinerețe căci singura atracție pentru tânărul sătmărean a constituit-o desenul, mirajul formei și al culorilor urmărindu-l încă din fragedă copilărie. În capitala maghiară se înscrie pentru un timp la școala de pictură al lui Bihari Sándor² și Karlovsky Bertalan.³ În ultimii ani ai studenției însă îl regăsim foarte des la München unde făcând cunoștință cu prestigiosul reprezentant al plein-airului băimărean Hollósy Simon, va fi atras de forța magnetică a acestuia.⁴ Capitala bavareză a îndeplinit timp de mai multe decenii prin Academia sa de arte frumoase rolul de puternic centru artistic al Europei, constituind o atracție permanentă pentru tinerii dornici să-și însușească meseria de artist plastic. Góth Mór se înscrie la școala de pictură a lui Hollósy care își are sediul la München metropola permanentă - și la Baia Mare - pentru lunile de vară. Deci este foarte normal să-l regăsim pe viitorul artist sătmărean printre elevii lui Hollósy la Baia Mare în vara anului 1896, sub numele de Grósz Mór.⁵ Mai apare alături de cei din cercul münchenez al lui Hollósy care îl urmează pe pictor la Baia Mare și în anul 1898,⁶ an după care nu-l mai regăsim niciodată pe lista artiștilor și elevilor din Colonia de pictură a orașului de pe Săsar. Poate că de pe lista reconstituită cu multă dificultate a fost omis din greșală căci Hollósy era vestit prin atitudinea sa ostilă față de birocrație, neconsemnând aproape nici o dată din această perioadă. Ce ne face să credem acest lucru? Faptul că viitoarea sa soție Ada (Augusta) Löwith va fi prezentă la Baia Mare doar în vara anului 1899 și Góth Mór face cunoștință cu ea chiar în cadrul Coloniei de pictură a lui Hollósy.⁷ Colonia de pictură de la Baia Mare va exercita o puternică înrăurire asupra viitorului pictor. Aici se va conștientiza în el tot mai puternic chemarea spre artă. Își va urma cu fidelitate maestrul, la Hunedoara,

¹ Dr. Szendrei János, Szentiványi Gyula *Magyar Képzőművészek Lexikona*, Budapest, 1915, p.591

² Bihari Sándor. (1885-1905), pictor maghiar realist cu studii la Viena și Paris. Face parte din membri fondatori ai Coloniei de pictură de la Szolnok, unul dintre meritele sale fiind modernizarea picturii istorice.

³ Karlovsky Bertalan (1858-1938) pictor academic, renumit portretist, cu studii la München; cu lucrările sale de gen a luat medalia de argint la Expoziția Mondială din 1900 de la Paris. Din 1928 a fost profesor la Academia de arte plastice de la Budapesta

⁴ Hollósy Simon (1857-1918) renumit pictor băimărean întemeietorul Coloniei de pictură de la Baia Mare (1896) înzestrat cu un deosebit simț pedagogic a exercitat o puternică influență asupra elevilor săi printre care se afla în prima perioadă și Góth Mór. Părăsește Baia Mare în 1901.

⁵ Raoul Șorban, *O viață de artist între München și Maramureș* București 1986, p.199

⁶ *Întoarcerea la München a Scolii lui Hollósy* în "Nagybánya és Vidéke", din 13 XI 1898

⁷ Lyka Károly, Nemzeti Szalon - Góth Mór Gyűjteményes kiállítása, 1918 aprilis, p.5

apoi la Teceu. Din această perioadă datează lucrările: "Româncă din Hunedoara" (1899), "Târg la Hunedoara" (1899), "Orbul", "Minerul", "Țigan din Teceu".

Hollósy l-a învățat pe Góth Mór la Baia Mare și peste tot unde l-a însoțit în primul rând să iubească și să respecte natura și i-a atras atenția asupra dreptului incontestabil al pictorului de a-și urma liber sentimentele impresiile. Învățăturile maestrului le va urma toată viață, rămânând mereu un umil admirator al naturii pe care a încercat s-o reproducă cât mai frumos și cât mai bine după talentul și priceperea sa.

Întâlnirea lui Góth Mór cu consacratul pictor, baronul Mednyánszky László⁸ s-a dovedit a fi decisivă pentru cariera sa viitoare de artist. Împărtășindu-i frământările și temerile, Góth îl va însoți pe Mednyánszky în peregrinările sale în natură.

Pentru a-și câștiga existența în 1903, Góth Mór este nevoit să accepte la Debrețin un post de jurist.⁹ Însă prietenia ce s-a legat între tânărul sâtmărean și baronul singuratic (pictorul Mednyánszky) după a nouă întâlnire la o cafenea vieneză îi va curma cariera de jurist îndrumându-l definitiv spre artă. În urma vizitei făcute de Mednyánszky în atelierul lui Góth Mór, acesta a găsit mai multe schițe și tablouri inspirate din natură ce trebuiau "neapărat" trimise la sediul unei foarte moderne societăți artistice vieneze numite "Hagenbund"¹⁰, care a găzduit o interesantă expoziție unde tânărul artist sâtmărean a participat cu opt lucrări. Presa l-a primit binevoitoare și cu încredere. Pentru a-și perfecționa tehnica se înscrie Academia de Arte Frumoase de la Viena lucrând sub îndrumarea lui Lefler. De la Viena în 1906 se îndreaptă spre Paris la mult contestata Academie Julian¹¹ unde devine studentul lui Verlain. În timpul vacanțelor se întoarce în țară expunând anual cu ocazia manifestărilor artistice din capitala ungară. În 1908 îi este achiziționat tabloul intitulat "Interior" de casa regală. Peste doi ani Góth Mór va fi beneficiarul bursei Andrassy Dénes¹² tot atunci în 1910 va obține premiul jubiliar Franz Josif.¹³ Participând la expozițiile Salonului Național de la Budapesta lucrările sale din ce în ce mai reușite, sunt gustate și cumpărate de un public numeros. Încă în 1909 în rubrica de critică a revistei de cultură

"A Hét", Tövis îl caracterizează astfel: "Cunoștințele sale în materie de pictură, sensibilitatea, finețea sa, care uneori se transformă în tușe energice trădează un artist nobil, care va aduce multe laude picturii în Occident"¹⁴

Părerăa lui Tövis este împărtășită și de Margitay Ernő cu ocazia vernisajului expoziției de la Casa Artiștilor¹⁵ ce-și avea sediul pe renumita stradă Váci din Budapesta. Făcând o prezentare a artiștilor participanți la expoziție, despre Góth Mór afirmă "lucrările

⁸ Mednyánszky László, (1852-1919) pictor maghiar cu studii la München și Paris este reprezentantul realismului dramatic, fiind influențat pentru scurt timp și de curentul impresionist. În 1897 a avut o expoziție personală de mare succes la Paris.

⁹ Lyka Károly, *op.cit* p. 6

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ Academie Julian, fondată de pictorul francez Julian Rodolphe (1839-1907), în 1868, a avut un rol deosebit de important în viața artistică de la sfârșitul secolului al XIX-lea. La această academie studiind marea majoritate a artiștilor din centrul Europei.

¹² Andrassy Dénes (1835-1902), mare om de cultură, este fondatorul mai multor societăți de binefacere și a unei burse de studii pentru oamenii de artă.

¹³ Salonul Național (Nemzeti Szalon) Societate artistică, fondată în 1894. Începând din 1907, dispune de sală de expoziție proprie, organizând acțiuni de mare răsunet. Sediul i-a fost demolat în 1960.

¹⁴ Tövis în "A Hét", Budapesta, nr.50 din 12 decembrie 1909, p.831-833

¹⁵ Casa Artiștilor, Asociație artistică, întemeiată la Budapesta în 1909 în scopul sprijinirii tinerelor talente. A organizat mai multe expoziții interesante, dar după câțiva ani de activitate s-a autodizolvat.

sale sunt pătrunse de sensibilitate și se caracterizează prin bravură picturală mult talent însoțit de cunoștințe temeinice, dobândite prin studii aprofundate".¹⁶

Pentru o scurtă perioadă Góth Mór se stabilește în Bretagne vrăjit de pitorescul peisajului. Lucrările executate acolo sunt și ele prezentate marelui public amator de frumos cu ocazia celei de a 200-a expoziții a Salonului Național de pictură de la Budapesta. Critica aduce laude tablourilor lui Góth Mór, care sunt prezente într-un număr mare, la expoziție considerându-l pe pictor "o puternică personalitate artistică, care și-a imortalizat cu mult talent și dăruire frumoasele impresii de călătorie".¹⁷

Tot cu acest prilej, criticul Jean Preux afirmă: "Góth Mór este simbolul perfect al Salonului Național al picturii maghiare, cu neajunsurile și cu incontestabilele sale virtuți... este un talent deosebit, înăscut".¹⁸ Trebuie amintit că la această însemnată expoziție au participat toți artiștii consacrați, iar juriul a selectat din 2000 de tablouri doar 500 care au fost prezentate marelui public.

Plecând din Franța Góth vizitează Belgia și Olanda, fiind furat de calmul câmpiilor întinse ce se scufundă în mare. Fiecare trăire, fiecare sentiment este transpus pe pânză.

Criticul de artă, ce se semna Tövis (Ghimpele) poreclit astfel pentru articolele sale usturătoare, văzând aceste tablouri "olandeze" afirma: "ar fi devenit un pictor olandez de primă mărime dacă din întâmplare s-ar fi născut acolo"... "clarobscurul Góth îl pictează de parcă ar fi un olandez veritabil, studiile sale despre circari fac parte dintre cele mai frumoase lucrări ale expoziției".¹⁹

Între 1913-1914, Góth Mór are ocazia să viziteze America, se răspândește chiar zvonul că se va stabili peste ocean, spre regretul celor care-i apreciau arta și-l iubeau. Dar nu s-a simțit bine în "lumea nouă" și s-a întors în Franța apoi în Belgia. Prima conflagrație mondială îl găsește în La Panne. Îmbolnăvindu-se grav se refugiază în Olanda. În timpul războiului îi dispar numeroase lucrări reușite. Timp de doi ani din cauza bolii nu a reușit să lucreze mai nimic, dar datorită îngrijirii pline de dăruire a soției și-a revenit, transpunând pe pânză poate cele mai îndrăznețe vise, ori doar speranțe confundate cu regrete adolescente. Rodul acestora este prezentat onoratului public în aprilie 1918, într-o expoziție de la Salonul Național. Vernisajul este făcut de cel mai renumit critic de artă din acea perioadă Lyka Károly.²⁰ Cu prilejul vernisajului este lansat un catalog a cărui prefață este semnată tot de Lyka Károly. Aici criticul și istoricul de artă aduce un binemeritat elogiul talentatului artist "Prin peisajele sale Góth Mór dovedește că a simțit și înțeles pe deplin acele rezonanțe discrete și fine pe care misterioasa natură le transmite doar sufletelor alese..."²¹

Datorită condițiilor precare ale vieții artistice interbelice Góth Mór se refugiază din ce în ce mai des în Olanda, țară care prin melancolia peisajelor se potrivește foarte bine stării sufletești a artistului. Însă acest lucru nu înseamnă că a rupt definitiv cu mișcarea artistică din țară. Astfel în 1926 expune la Baia Mare alături de artiștii consacrați ai

¹⁶ Margitay Ernő, *A Művészház kiállítása*, în "Élet", Budapest, nr.1 din 2 ianuarie 1910 p.24

¹⁷ Orbán Dezső, *A Nemzeti Szalon 200-ik kiállítása*, în "Élet", Budapest, nr.51 din 17 decembrie 1911, p.1561-1562

¹⁸ Jean Preux, *Jubileum a Nemzeti Szalonban*, în "A Hét" nr.50 din 10 decembrie 1911

¹⁹ Tövis în "A Hét", Budapest, nr.15 din 11 aprilie 1909, p. 255-256

²⁰ Lyka Károly (1869-1965), renumit istoric și critic de artă puternic susținător moral al Coloniei de pictură de la Baia Mare. Între 1902-1918 redactor al revistei "Művészet". Profesor de istoria artei la Școala Superioară de Arte Plastice din Budapesta.

²¹ Lyka Károly, *op.cit* p.7

coloniei. Este prezent de mai multe ori la Galeria de Artă (Múcsarnok)²² cea mai însemnată a Budapestei cu lucrări de factură naturalistă.

Tot în 1926 are o expoziție personală de mare răsunet la Ernst Múzeum,²³ după care îl așteaptă o nouă călătorie peste Ocean. Din America se oprește iar în Olanda, unde va rămâne un timp mai îndelungat, cu întoarceri repetate în țară. La Galeria Națională de la Budapesta se păstrează o scrisoare al lui Góth Mór adresată renumitului critic de artă Gerő Ödön(fig.1).²⁴

Veere Walcheren 1933
aug.29

Kedves barátom Ödön,

A lapoddal egyidejűleg Sárítól is kaptam értesítést arról, hogy mennyire örült Sáríka. Én is köszönöm neked kedves Barátom, hogy jóságodat velem szemben leányomara is kiterjesztetd.

Hálát adok a Sorsnak is, hogy megérhettem ezt az időt hogy általad létre jött a kapocs a Múlt és Jelen közt, országokon át, amelynek Keleti oldalán a Haza áll.

Csudálatos hogy minden tervem és igyekezetem ellenére Hollandiát kell otthonomnak vállanom. Hányszor próbáltam visszamenni repatriálni, de nem sikerült, míg végre azt tapasztaltam hogy mindenütt rossz, de legrosszabb otthon, Budapesten. Eladtam békasi házamat és véglegesen itt maradok megszokott veerei házamban hol ideális a környezet a levegő és a világítás.(Világítás alatt műtermem fekvését értem!, mely legalább is, olyan szerepet játszik a festő életében, mint egy Stradivarius a virtuóz játékos kezében.)

Csudálatos az is kedves Ödön, hogy a te gyerekeid és kis unokád is itt vannak Amsterdamban. Reméltem hogy e nyáron meg fognak, látogatni bennünket és Walcheren Szigetet. A sziget maga Zeeland provinciának legszebb része, Hollandia virágos kertje. Közel ide Middelburg, Vlissingen. De Veere is szép kis hely, hol Alb. Dürer is töltött néhány órát, mikor hajón, érkezett Zeelandba és itten szállt partra. Veere, akkor nagy keresk, város volt 5-7000 lakossal(most alig 900 lakos) szép, gazdag épületekkel. Az utókor, részére maradt meg egy-két épület, u.m. a városháza, a nagy gótikus katedrális és egy skót ház melyeket látni, évenként ezerével jönnek ide az idegenek Belgiumból is. A mi házunk is már vagy 250-300 éves. Elég jó állapotban, ujjon tatarozva és szépen berendezve. Itt gondtalan tölthetsz egy hetet is, ha kedved tartja tovább is maradhatsz és dolgozhatsz nálunk.

Feleségem nagyon hív. Várni foglak Middelburg állomásán. Egy vacantie-kaart csak négy frt.

Sáríka is írta hogy gondolsz, rá hogy felkeressél bennünket. Ha itt leszel, biztos hogy animálni fogod egész családodat hogy autón idejöjjenek és néhány napot itt töltsenek.

Az időjárás most kedvező.

Add át kedves feleségednek szíves üdvözléseinket. Klárinak is Károlynak, Ivánnak is,

Hiv Góth Móricod.

²² Galeria de Artă "Múcsarnok" A fost salonul oficial al Societății de Artă Plastică de la cumpăna secolelor XIX-XX și din perioada interbelică

²³ Muzeul Ernst, a fost fondat de Ernst Lajos la Budapesta în mai 1912 pe de o parte, cu scopul prezentării marelui public a bogatei sale colecții personale de istorie și artă, pe de altă parte pentru organizarea unor expoziții. În perioada interbelică a fost sediul avangardei artistice.

²⁴ Gerő Ödön (1863-1939) renumit critic de artă și ziarist, cu studii de inginerie, licențiat în construcții, Gerő Ödön a devenit un militant de frunte al modernismului în artă. A fost unul dintre redactorii Lexiconului Tolnay

Dragul meu prieten Ödön,

Odată cu vederea, primită de la tine și Sári m-a înștiințat de bucuria ei nespūsă produsă de vizita ta.

Și eu la rândul meu îți mulțumesc dragul meu prieten pentru bunătatea ta, pe care o extinzi și asupra fiicei mele.

Aduc să-i mulțumesc și soartei că am mai apucat vremea, când prin intermendiul Tău a luat ființă legătura dintre Trecut și Present, peste țări în Răsăritul cărora se află Patria.

Este impresionant, că împotriva tuturor planurilor, al strădaniilor mele trebuie să-mi declar Olanda ca patrie! De câte ori am încercat să mă întorc, să repatriez, nu am reușit până când la urmă am considerat că peste tot e rău, dar cel mai rău e acasă, la Budapesta. Mi-am vândut casa din Békás și rămân definitiv în casa mea în care m-am obișnuit din Veere, unde sunt ideale împrejurimile, aerul, lumina. (Prin lumină înțeleg amplasarea atelierului, ceea ce în viața pictorului joacă un rol tot atât de important ca și vioara Stradivari în mâna unui muzician virtuos).

Este foarte interesant dragă Ödön și faptul că și copiii și nepotul tău sunt tot aici la Amsterdam. Am sperat că în această vară ne vor vizita și pe noi și insula Walcheren. Insula în sine este cea mai frumoasă parte a provinciei Zeeland, grădina înflorită a Olandei. De aici sunt aproape: Middelburg, Vlissingen. Dar și Veer este un loc frumos, unde și Alb. Dürer a petrecut câteva ore, când s-a oprit cu vaporul la Zeeland și a debarcat aici. Pe atunci Veere a fost un mare oraș comercial, cu 5-7000 de locuitori (azi are abia 900), cu edificii frumoase, bogate. Pentru posteritate au mai rămas câteva clădiri așa numita primărie, marea catedrală gotică și o casă scoțiană. Pentru a le vedea, anual vin mii de turiști chiar și din Belgia. Și casa noastră poate avea 250-300 de ani. Este în stare destul de bună restaurată și frumos amenajată. Dacă vei veni, va fi loc pentru tine. Aici vei putea petrece fără griji o săptămână și dacă vei fi dispus poți rămâne și mai mult și vei putea lucra la noi. Soția mea te invită cu drag. Te voi aștepta la gara din Middelburg. Un vacanție kart nu face decât patru forinți.

Și Sárika mi-a scris că ai de gând să ne vizitezi.

Dacă vei fi aici, sunt sigur că-ți vei anima întreaga familie să vină cu mașina și să petreacă câteva zile aici.

Vremea este acum favorabilă.

Transmite-i soției salutarile noastre cordiale. Clarei, lui Károly și lui István.

Credinciosul Tău,

Góth Móric

În această scrisoare datată din 29 august 1933, la Veere Walcheren²⁵, artistul îi comunică vechiului și bunului său prieten decizia sa de a rămâne definitiv în Olanda, pe care o va considera deja patria sa, cu toate că este chinuit de dorul de țară. La un moment dat Góth exclamă cu amărăciune că peste tot e rău însă cel mai rău este chiar acasă la Budapesta, ilustrând astfel situația deosebit de dificilă în care se afla chiar și un artist consacrat în perioada interbelică. Argumentele artistului legate de rămânerea sa în Olanda sunt foarte puternice: noua sa casă este amplasată într-un loc ideal din punctul de vedere al atelierului, care îndeplinește toate condițiile pentru pictură.

²⁵ Walcheren, insulă ce aparține de regiunea olandeză Zeeland, având o lungime de 22 de km și o lățime de cel mult 18 km.

În scrisoare Góth Mór prezintă noul său domiciliu cu multă dăruire, casa în care locuiește are peste 250 de ani, iar orașul care a fost în evul mediu un important centru comercial, a rămas vestit atât prin impunătoarea sa catedrală gotică vizitată anual de numeroși turiști cât și prin faptul că aici a poposit și Albrecht Dürer, mărește însemnătatea din punct de vedere artistic.

Pictorul o pomeneste des în scrisoare pe fiica sa Sara Góth, care a devenit un artist consacrat în Olanda.²⁶

În urma deciziei sale pe care o împărtășește prietenului său Geró Ödön, Góth Mór va rămâne definitiv în Olanda, unde va continua să picteze. Nu a încetat însă să țină legătura cu cei de acasă, fiind prezent la marile expoziții din capitala ungară. O dovadă incontestabilă în acest sens sunt numeroasele sale tablouri (în nr. de 18) aflate în colecția Muzeului Național din Budapesta. Aceste tablouri sunt caracterizate printr-un deosebit simț artistic și o armonie a culorilor, sunt inspirate din viața de toate zilele fiind oglinda sufletului unui pictor sensibil ce și-a dedicat întreaga viață meseriei pe care a visat-o din fragedă copilărie.

Bunul său prieten, Geró Ödön, admirându-i lucrările executate în Olanda se oprește la cea intitulată "Pe malul mării" și exclamă: "Fiecare tablou este un minunat omagiu adus impresionismului, dar aici forța uriașă a mării este sugerată cu o deosebită finețe. Tușele largi și robuste se transformă în delicate umbre conferind picturii o notă aparte de sensibilitate".²⁷

În colecția muzeului Județean Satu Mare se păstrează un număr de trei tablouri semnate de Góth Mór. Toate trei sunt portrete și datează din prima perioadă de activitate a artistului pe care și-a desfășurat-o la Satu Mare.

Păstrând ordinea cronologică în care au fost executate, prima lucrare realizată în 1899 o reprezintă pe regina Elisabeta de Habsburg (fig. 2), soția împăratului Franz Iosif care alături de portretul împăratului pictat în același an face parte din categoria "portretelor de curte în mărime completă". Perechea imperială a fost imortalizată de Góth Mór la solicitarea orașului Satu Mare pentru a împodobi sala mare a primăriei.²⁸ În timp ce portretul reginei s-a păstrat, rămânând una dintre cele mai deosebite tablouri din colecția secției de artă a Muzeului Județean Satu Mare, cel al împăratului a dispărut în furtunile istoriei postbelice.

Regina Elisabeta (1837-1898) de la a cărei tragică dispariție anul acesta se împlinesc 100 de ani, apare în tablou în toată splendoarea sa de suverană. Costumul este festiv, inspirat din portul popular, este împodobit cu dantelă și mărgelile. Decolteul este adânc, lăsând după moda vremii umerii goi. În mâna dreaptă regina ține un evantai închis. Fusta bogată, tip crinolină cu trenă este de culoare alb-argintiu. Pe cap suverana poartă coroană imperială la care este atașat un voal ce-i cade liber pe spate. Frumoasa ei față este învăluită de melancolie și mister. Întreg tabloul este dominat de figura reginei plasată la dreapta, doar în stânga jos compensând asimetria apare, un paj îngenuchiat având pe scut stema Ungariei ce simbolizează supunerea acesteia față de Imperiul habsburgic.

²⁶ Góth Sara, artist plastic ce și-a însușit noțiunile de bază ale picturii de la tatăl său, devenind un portretist consacrat în Olanda unde a studiat cu pictori renumiți cum a fost Kosterm sau Toorop (1858-1928 pictor simbolist prin excelență, unul dintre figurile cele mai reprezentative ale artei olandeze), "A avut o expoziție personală reușită la Amsterdam, fiind considerată ca una dintre cele mai talentate și mai promițătoare artiste - citim în "Népmzeti Ujság" din 19 iunie 1932 în articolul intitulat *Succesul unei tinere artiste maghiare în Olanda*

²⁷ Geró Ödön, în "A Hét", Budapest, nr. 5 din 11 decembrie 1910, p. 806-807

²⁸ Borovszky Samu, *Sztárnémeti*, Budapest f.a (1908) p. 116

Cromatica generală se bazează pe contrastul dintre fundalul de o tonalitate închisă și imaginea scăldată în lumină a reginei, prefigurând acel clarobscur din "perioada olandeză" a pictorului. Pe tablou se observă puternica influență exercitată asupra lui Góth Mór de profesorul său Bihari Sándor, reprezentant de seamă al picturii istorice.

Un alt tablou executat tot la cererea orașului Satu Mare este portretul primarului Böszörményi Károly (1822 - 1901) (fig.3). Puternica personalitate a demnitarului este fidel oglindită în lucrare, de unde ne privește un bărbat în vârstă demn și hotărât. Primarul este cărunt, cu barbă albă, ce dă conturul feței. Accentul este pus pe față, care este frumos realizată, cu respectarea strictă a regulilor picturii academice, prin redarea fidelă a tuturor trăsăturilor personajului. Având în timpul revoluției din 1848 gradul de locotenent, figura lui Böszörményi Károly păstrează în pofida vârstei, acea ținută măreață caracteristic militară. Vestimentația este specifică începutului de secol XX. Pe piept primarul poartă o decorație cu inițialele F.S. (Franz Josif). Cromatica este reținută, fiind prezente nuanțele de ocru, brun în contrast cu albul cămeșii și al bărbii.

Din punct de vedere artistic lucrarea cea mai bine realizată din colecția Muzeului Județean Satu Mare este portretul unui bărbat necunoscut executat în 1903 în stilul picturii romantice (fig.4). Góth Mór redă imaginea unui bărbat tânăr și frumos, îmbrăcat conform modei începutului de secol XX. Accentul este pus pe fața modelului, ochii sunt căprui meditativi, lăsând senzația că artistul a dat la o parte un văl ce ascundea personalitatea, cercetând identitatea din spatele măștii. Suntem siguri că pictorul era conștient de faptul că cheia personalității stă în ochi. Nasul are o linie clasică, iar buzele abia se întrezăresc, fiind ascunse sub mustățile stufoase. În partea inferioară fața este conturată de o barbă deasă. Lumina este dirijată din partea stângă, dând ochilor o notă de îndrăzneală și hotărâre. Specific celor trei portrete prezentate din colecția Muzeului Județean Satu Mare este păstrarea regulilor de reprezentare a oficialităților vremii, prin respectarea cu strictețe, poate fără voia pictorului a unei distanțe dintre personaj și privitor.

Prin personalitatea sa marcantă, prin talentul său incontestabil, Góth Mór a contribuit alături de artiștii care au făcut parte din prima generație care l-a însoțit pe Hallósy la Baia Mare, la ridicarea nivelului artei central europene.

Lista ilustrațiilor

- Fig.1 Scrisoarea pictorului Góth Mór, adresată criticului de artă Gerő Ödön la 29 august 1933(Colecția Galeriei Naționale din Budapesta).
- Fig.2 Góth Mór, Regina Elisabeta, ulei pe pânză, 2,88 X 1,92, semnat dreapta jos cu majuscule umbrite G.M., datat (18)99. Colecția Muzeului Județean Satu Mare nr.inv. 50322.
- Fig.3 Góth Mór, Portretul primarului Böszörményi Károly, ulei pe pânză, 0,69 X 0,55, semant stânga jos cu majuscule GROSS MÓRIC, 1901, iar stânga sus cu majuscule BÖSZÖR MÉNYI KÁROLY, datat 1901. Colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr.inv. 4816.
- Fig.4 Góth Mór, Portret de bărbat, ulei pe pânză 0,69 X 0,55 semnat dreapta jos cu majuscule GÓTH M., datat 1903. Colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr.inv. 60717.

Fig.5 Thorma János, stima Erzsébet, cărbune pe hârtie 0,21 X 0,15, nesemnăt, nedatat (1926)

Formerly Masters from Satu Mare III Góth Mór (1873-1939) (Summary)

The purpose of the authors of this study is presentation of noteworthy personalities of artistic life from Satu Mare, unjustly omitted, even if through their creation they had a well-deserved place on the hierarchy of pictorial values.

Góth Mór, born in Negrești-Oaș, is part of young talents that followed the founder of Painting Colony from Baia Mare, Hollósy Simon, from München in the picturesque town from Săsar river. After more years spent in Baia Mare, near Hollósy, he will follow his master to Hunedoara, then to Teceu. Being rediscovered by one of the most talented Hungarian painters at the beginning of XX-th century, Mednyánszky László, Góth Mór will be present in the big exhibitions of young painters in Vienna, Budapest. Distinguished with several prizes, his naturalist works were appreciated by public. He will settle down in Holland, where he will get acknowledgement.

In County Museum from Satu Mare there are three works signed by Góth Mór, three portraits, representing queen Elisabeth, the wife of emperor Franz Joseph; one of the most important mayors of Satu Mare town, Böszörményi Károly; a portrait of a man, extremely well realised from artistic point of view.

In this paper, for the first time, thanks to the experts from National Art Museum from Budapest, it is published a letter wrote by Góth Mór for one of the most famous art critic, Gerő Ödön, informing him by the intentions to settle down in Holland.

The List of Pictures

Fig.1 The letter of Góth Mór, addressed to the art critic Gerő Ödön on August 29, 1993 (National Gallery Collection, Budapest)

Fig.2 Góth Mór, Queen Elisabeth, oil on canvas, 2, 88 X 1,92, signed on right, down by block letters G.M. dated (18)99. Collection of County Museum Satu Mare, catalogue no.50322.

Fig.3 Góth Mór, The portrait of the mayor Böszörményi Károly, oil on canvas, 0,69 X 0,55 signed on left, down, by block letters GROSS MÓRIC, 1901 and on left up by block letters BÖSZÖRMÉNYI KÁROLY, dated 1901. Collection of County Museum Satu Mare, catalogue no.4816.

Fig.4 Góth Mór, A portrait of a man, oil on canvas, 0,69 X 0,55, signed on right, down, by block letters GÓTH M., dated 1903. Collection of County Museum Satu Mare, catalogue no.60717.

fig.1

fig.2

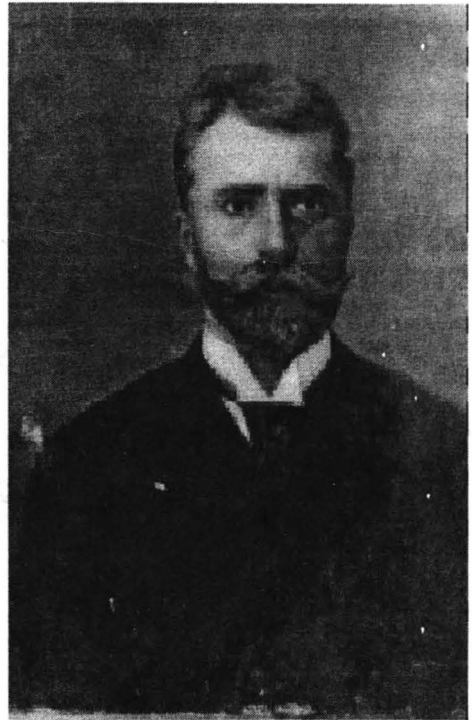

fig.3

Maestrii sătmăreni de odinioară (IV)
Stima Erzsébet (1901-1991)
Sensibilitatea feminină oglindită în artă

Czira Vasile
Kiss Imola

Pictorița Stima Erzsébet face parte din acea categorie a artiștilor plastici sătmăreni, care prin modul de viață, prin activitatea sa a contribuit la făurirea unei imagini despre soarta femeii artist în perioada interbelică transilvăneană.

S-a născut la 26 septembrie 1901 în comuna Oros (situată pe teritoriul actual al Ungariei), ca al șaptelea copil al unei familii de învățători. Tatăl Andrei Stima era de origine greacă, care la mijlocul secolului al XIX-lea s-a stabilit pe teritoriul comitatului Satu Mare.

Provenind dintr-o familie de intelectuali (învățători, preoți greco-catolici) Stima Erzsébet încă din fragedă copilărie a primit o educație aleasă, punându-se accent, după moda vremii pe muzică și desen. Ca orice copil inteligent avea note foarte bune la toate materiile însă părinții și-au dat seama din timp că la desen are înclinații ieșite din comun.

În timpul anilor de școală petrecuți la Nyirbátor, apoi Nyiregyháza, execută desene inspirate din natură, din viața de toate zilele, făcând pe rând portretele colegilor, ale prietenilor. Fiind o fată frumoasă, după cum o dovedesc puținele fotografii rămase din această perioadă (fig.1), era agreată de prieteni. Era invitată la toate petrecerile unde era rugată să facă portretele participanților. Din păcate însă din aceste desene executate în timpul anilor de școală nu s-a păstrat nici unul, fiind risipite ori la prieteni trecuți de mult de atunci în neființă ori au fost distruse în timpul primei conflagrații mondiale.

În perioada interbelică, singurul drum spre afirmare pe tărâmul artei s-a dovedit a fi Colonia de pictură de la Baia Mare, fondată de Hollósy Simon în 1896. Locuind relativ aproape Stima Erzsébet în vara anului 1925 a plecat spre "Olimpul picturii Europei Centrale", după cum a fost definită Baia Mare de unul dintre cei mai renumiți pictori, profesori ai acestei școli, Boldizsár István.¹

Prezența tinerei și talentatei Stima Erzsébet la Baia Mare este confirmată de cronicarul Coloniei de pictură de la Baia Mare, Réti István, în cartea sa dedicată activității acestei școli.² Pășind pragul Coloniei de pictură, pentru Stima Erzsébet începe perioada adevăratei vieți artistice. Se împrietenește cu toți marii artiști ai coloniei. Fiind înzestrată cu mult talent și sociabilă, profesorii au primit-o în societatea lor (fig.2). A fost o ocazie foarte bună pentru Stima Erzsébet pentru a-și însuși acele taine ale meseriei de artist pe care simpla relație profesor elev nu le poate dezvălui niciodată. În 1926 o reîntălnim la Baia Mare³, în compania lui Thorma János⁴ (fig.3)-mentorul Coloniei de pictură între cele două războaie mondiale-Mikola András⁵, Boldizsár István.

¹ Boldizsár István, (1897-1984), renumit pictor și gravor, cu studii la Baia Mare, unde a fost elevul apoi asistentul lui Thorma János și la München. În 1924 s-a mutat la Budapesta, dar fiecare vară timp de 20 de ani și-a petrecut-o la Baia-Mare. Din 1941 a devenit profesor la Academia de Arte de la Budapesta, fiind unul dintre importanții reprezentanți ai stilului caracteristic băimărean.

² Réti István, *A nagybányai művésztelep*, Budapest, f.a.(1994), p.176

³ *Ibidem*

⁴ Thorma János (1870-1937) reprezentant de seamă al Coloniei de pictură de la Baia-Mare, cu studii la Academia de Arte de la Budapesta, clasa profesorului Székely Bertalan. Între 1888-1890 lucrează sub îndrumarea lui Hollósy Simon la München, ca în 1891 să-l reîntălnim la Academia Julian de la Paris. Numărându-se printre

Colonia de pictură de la Baia Mare în perioada interbelică, s-a confruntat cu greutățile specifice tuturor instituțiilor de cultură având grave probleme financiare. Într-un moment deosebit de dificil (1919) cârma a fost preluată de o mână forte, hotărâtă să mențină cu orice preț existența Coloniei de pictură, Thorma János. Dotat cu un deosebit simț diplomatic, fiind în relații bune cu autoritățile locale, Thorma, a reușit să reorganizeze și să modernizeze întreaga școală de pictură, care funcționa în impozantul atelier construit pe cheltuiala orașului în 1911. Acest imens atelier a fost considerat unul dintre cele mai moderne în perioada respectivă, căci avea iluminatie zenitală, acoperișul fiind din sticlă. Fiind asigurată încălzirea în atelier, cursurile se puteau continua astfel și pe timpul iernii. Vara se putea picta în curtea atelierului, unde a fost mutată în 1925 cu sprijinul material al orașului Baia Mare șura folosită încă în perioada Școlii lui Hollósy, aflată pe dealul Jókai.⁶ Dintr-o scrisoare a lui Thorma din 3 august 1925, adresată lui Réti István la Budapesta, aflăm câteva informații prețioase legate de modul de funcționare a Școlii de pictură de la Baia Mare : "Școala îmi dă foarte mult de lucru în acest an. Numărul elevilor înscriși anul acesta l-a atins deja pe cel de anul trecut. Astfel până în prezent s-au făcut 120 de înscrieri, și zilnic sunt angajați 8 modele. Mă obosește conducerea și administrarea școlii . Sunt deranjat foarte mult în fiecare oră a zilei. Eu sunt secretarul, casierul, profesorul și directorul în același timp."⁷

La înscriere numele elevului era introdus într-un registru(fig.4). Elevii nu aveau de plătit decât taxa de înscriere, pe atunci suma de aproximativ 200 de lei, altă taxă nu exista. Săptămânal aveau încă de achitat 75 de lei pentru plata modelelor. Astfel elevul avea dreptul să frecventeze tot anul cursurile, să fie prezent de dimineața de la 8 până la ora 1 la amiază la desenul după model și după-masa la programul liber, care consta în desen liber după natură, executat în timpul excursiilor de documentare.⁸ Pictorul clujean Mohi Sándor, elev al Școlii conduse de Thorma în perioada interbelică face o descriere plină de nostalgie a atelierului unde se desfășurau cursurile: "Înăuntru pe pereții înalți, sunt atârinate reproducerile marilor maeștri: Valazquez, Rembrandt, Vermeer... În aer plutește mirosul plăcut al vopselei de ulei..."⁹ Aceasta era deci atmosfera în care și-a început anii de studiu la Baia Mare tânăra artistă Stima Erzsébet. Murádin Jenő, unul dintre cei mai cunoscuți cercetători ai activității Coloniei de pictură de la Baia Mare, citând-o pe pictorița Mándy Laura soția artistului Nagy Oszkár, ne oferă câteva informații legate de desfășurarea orelor de curs din cadrul Coloniei: "Profesorul (Thorma János) nu s-a atins niciodată de lucrările elevilor, însă i-a făcut să înțeleagă unde și de ce au greșit, exprimându-se foarte clar, pe înțelesul tuturor... După amiază am făcut doar schițe... la aceste schițe maestrul nu era prezent niciodată..., Atât femeile cât și bărbații erau modele de profesie, care trăiau din banii câștigați aici. După fiecare oră era o pauză de zece minute și atunci modelele ieșeau și se culcau în iarbă. Cei mai mulți dintre ei erau țigani cu pielea de un brun cald, plăcut..."¹⁰

inițiatorii Coloniei de pictură de la Baia-Mare, în perioada interbelică a devenit conducătorul ei, lucrând în maniera naturalismului caracteristic cercului Hollósy.

⁵ Mikola András (1884-1970), figură marcantă a Coloniei de pictură de la Baia-Mare, a fost elevul lui Réti István și Ferenczy Károly, frecventând totodată și cursurile Academiei Julian de la Paris. Lucrând o perioadă în maniera lui Cezanne, va prelua stilul naturalist-impresionist atât de caracteristic Băii-Mari.

⁶ Murádin Jenő, *Erdélyi festőiskolák*, Bukarest, 1997, p.12.

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*

⁹ Mohy Sándor: *Műhelynapló*, Kolozsvár, 1981, p.102

¹⁰ Murádin Jenő, *op.cit.*, p.13

Pictorița Stima Erzsébet în cei doi ani petrecuți la Baia Mare a avut ocazia să profite din plin de indicațiile maestrului Thorma János, căci împrietenindu-se cu viitoarea soție a acestuia Kiss Margit, s-a mutat la ei. Din această perioadă (1926) datează un portret din profil al pictoriței executat de Thorma János (fig.5). Trăsăturile tinerei femei sunt redată pătrunzător, conturul obrazului este prins cu o mișcare rapidă a cretei și aceeași siguranță se simte în desenarea pleoapelor ce încadrează ochii întredeschiși visători și în linia fermă a gurii. Părul îi cade lejer pe frunte, iar tâmpla și urechile sunt acoperite de bucle jucăușe. Cerceii secession au fost adăugați ulterior, probabil de pictoriță pentru a anima gâtul. Maestrul Thorma János, nu putea rămâne pasiv în fața frumuseții tinerei pictorițe, realizând un portret din profil deosebit de reușit, ce redă cu fidelitate trăsăturile delicate ale acesteia.

Se pare că portretul a fost genul preferat al pictoriței Stima Erzsébet, căci este predominant printre puținele sale lucrări care s-au păstrat. Modelele de țigani au constituit o atracție și pentru Stima Erzsébet. Din anii 1925-1926 s-au păstrat trei portrete deosebit de reușite, având ca modele țigani, executate la Baia Mare sub directa îndrumare a meșterului Thorma János. Două dintre acestea sunt portrete din profil, reflectând o deosebită măiestrie în mânuirea cărbunelui. Portretul unui "Bărbat tânăr (fig.6)" profil dreapta, reprezentând o față bine studiată, cu un păr bogat, ochii întredeschiși cu mustață și barbă. Gura de asemenea este întredeschisă de parcă se pregătește să spună ceva. Portretul exprimă un oarecare fatalism, o supunere în fața sorții. Aceeași senzație are privitorul în fața "Portretului de bătrân" (fig.7). Artistul redă o față greu încercată, cu trăsături dure. Acesta este tot un portret din profil. Ochii bătrânului sunt abia schițați, punându-se accent mai ales asupra privirii fixe, pierdute. Cearcănele de sub ochi vin să sublinieze vârsta personajului. Bătrânul poartă pe cap a pălărie, care aruncă o pată de umbră în partea superioară a feței. Barba și mustățile albe completează fericit portretul, stabilind un echilibru între conturul pălăriei și al hainei. Grija, greutățile materiale întristează trăsăturile bătrânului. Nasul deosebit de migălos lucrat prin linia lui delicată înobilează întregul portret.

Dintre portretele păstrate cel mai reușit este cel al "Femeii cu batic" (fig.8). Acest portret este simbolul femeii supuse, care cu o privire melancolică, pierdută în zare stă neclintită în fața sorții, neavând puterea și nici curajul de a o înfrunta, dar nici nu se ascunde speriată. Ochii sunt deosebit de expresivi, învăluți în melancolie. Artistul redând cu fidelitate trăsăturile personajului face totodată o analiză psihologică a modelului, punând în primul rând accent pe trăirile sufletești. În acest portret regăsim o întreagă generație de femei resemnate în fața sorții: "Femeia cu batic" este întruchiparea FEMEII care are un loc foarte bine definit în societate, un loc pe care ea nu-l poate schimba, n-are voie să-l schimbe.

Studiind cele trei portrete executate de Stima Erzsébet în perioada șederii sale la Baia Mare, putem deduce că pictorița a fost nu excelent desenator, mânuind cărbunele cu o deosebită siguranță. Culoarea n-a fost "chemată în ajutor" pentru a realiza aceste portrete. Pictorița în primul rând a încercat să facă o analiză a personajelor punând accent deosebit asupra laturii psihologice. În cele trei lucrări domină o notă melancolică uneori chiar tragică. Personajele, în expresia feței, în priviri au un fatalism înăscut, o lipsă de curaj, parcă nici nu mai vor sau nu au puterea să schimbe nimic. Artistul se lasă furat de melancolie și pesimism.

Tot din perioada studiilor la Colonia de pictură de la Baia Mare, datează o altă lucrare interesantă: un "Nud" (fig.9).

Nudul este original din punct de vedere compozițional: femeia stă întinsă cu spatele la privitor. Capul este aplecat, sprijinit pe brațul stâng. Artistul dă dovadă de bune cunoștințe de anatomie. Corpul este proporțional, într-o poziție relaxată, lejeră. Amprenta

Băii Mari se face din plin simțită. Totul este foarte natural, firesc. Creta urmează unduirea ușoară a corpului așezat în diagonală. Modelul își ascunde cu prudenție fața lăsând să se vadă părul șaten și gâtul frumos conturat. Picioarele sunt acoperite de o draperie albastră aruncată cu grație. Culoarele sunt clare, pastelate. Albul perdelei de la capul modelului echilibrează perfect fundalul verde și cuvertura roșu-bordo pe care stă întins modelul. Lucrarea este animată de jocul duios de umbre și lumini. Lumina dirijată atrage după sine corolarul de umbre, și folosirea umbrei în cazul nudului este o eschivare nu este descriere, ci un refuz de a descrie. Întreaga așezare a nudului în pagină dă dovadă de reținere în fața "goliciumii", reflectă sufletul pur, profund credincios al tinerei pictorițe, care a desenat parcă cu o anumită teamă modelul dezbrăcat.

Acest nud din punctul de vedere al cromaticii și execuției parcă o apropie mai mult pe Stima Erzsébet de un alt mare maestru al Coloniei de pictură de la Baia Mare, Mikola András, de care o lega tot o strânsă prietenie. În compania acestuia a făcut cunoștință tânăra pictoriță cu viitorul ei soț avocatul dr. Czira Árpád cu care se căsătorește la 22 august 1926(fig.10) abandonându-și pentru totdeauna studiile de pictură. "Țăranca"(fig.11), este ultima lucrare executată la Baia-Mare, în august 1926. Este un pastel lucrat cu minuțiozitate, reprezentând o tânără șezând. Într-un fundal gri care în unele locuri trece în albastru, este amplasată țărancă șezând în profil dreapta. Capul este legat cu un batic galben, fața este melancolică, parcă intenționat neterminată, cu trăsăturile abia schițate. Pe spate are o broboadă maron cu franjuri roșii și verzi. Fusta de un albastru intens este înviorată de șorțul alb, imaculat. Lumina vine din partea dreaptă, ca o încercare nereușită de alinare a suferinței tinerei femei. Mâna dreaptă cade liberă în poale. Întreaga lucrare emană un aer de durere mută și resemnare. Tânăra pereche se va stabili pentru o foarte scurtă perioadă la Berchez. În amintirea frumoșilor ani petrecuți împreună la Baia Mare, pictorul Mikola András, la 10 decembrie 1926 îi face cadou fostei eleve o frumoasă gravură în metal (fig.12).

Peisajul din Remetea Chioarului va constitui o sursă de inspirație pentru Stima Erzsébet. De atunci datează un "Peisaj" din Chioar (fig.13). Artistul surprinde o după-amiază tristă de noiembrie, cu un copac desfrunzit, simbol al singurătății, al disperării. Ascunsă sub dealuri de un violet bacovian stă pitită o căsuță albă, ca o pată de lumină, de speranță. Culoarele reci domină întregul peisaj, albastrul alternează cu violetul, cu verdele. Dealurile albastre se pierd în zare. Tabloul poartă pe el amprenta sigură a Băii-Mari, atât cromatic cât și din punctul de vedere al desenului.

Singura lucrare, care emană o notă oarecare de optimism este cea intitulată "Lectură" și reprezintă o tânără femeie îmbrăcată în rochie roșie, care citește, în mijlocul naturii. După moda și cerințele vremii, fața albă, delicată a tinerei este ferită de razele puternice ale soarelui de o umbrelă albă, dantelată. Lucrarea este concepută în spiritul Băii-Mari: o după-amiază liniștită de primăvară, cu tufe de trandafiri sălbatici, cu o căpiță de un galben plăcut care alternează cu copacii ce se pierd în zarea albastră. Jocul de umbre și lumini umple tabloul de mișcare.

Această pictură este ultima lucrare ce s-a mai păstrat din perioada interbelică. În 1927 soțul pictoriței este transferat la Satu Mare, ocupând postul de avocat (fig.15). De acum înainte Stima Erzsébet va picta sporadic, în puținul timp liber care-i mai rămâne, căci trebuia să fie în același timp mamă, soție, și să facă față cerințelor din ce în ce mai mari impuse de starea socială a reputatului avocat Dr. Czira Árpád. Între 1931- 1932 soțul ei este ales viceprimarul orașului Satu Mare, este decorat cu "Coroana României în grad de cavalier" de regele Carol al II-lea. Toate acestea însumau o serie de obligații pentru Stima

Erzsébet, care a fost nevoită să-și neglijeze din ce în ce mai mult cariera artistică. Din această perioadă datează câteva portrete făcute prietenilor, care însă s-au pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial. Nu s-au păstrat decât câteva desene care reprezintă ghirlande de flori cu puternice influențe secession, executate cu mare ușurință, finețe și sensibilitate caracteristică tuturor lucrărilor care au ieșit din mâna pictoriței.(fig.16; 17;18).

Lucrarea intitulată “ Baciul Mihai”(fig.19) este una dintre lucrările târzii ale pictoriței, purtând amprenta realismului maghiar. Bătrânul este reprezentat șezând pe o laviță pe prispă. Lângă el un ulcior cu apă. Baciul Mihai este îmbrăcat în haine țărănești caracteristice zonei de câmpie. Poziția bătrânului este firească, are spatele încovoiat, rezemat de perete, cu piciorul stâng în față. Prispă este inundată de mușcate colorate. Cerul este de un albastru pur, caracteristic zilelor fierbinți de vară. Întreaga lucrare emană un aer de liniște și calm, fiind una dintre cele mai reușite tablouri ale pictoriței.”

Privind în ansamblu întreaga sa activitate desfășurată în domeniul artistic, putem afirma cu mult curaj că Stima Erzsébet face parte din categoria acelor femei care cu toate că au fost înzestrate de la natură cu un mare talent, nu au avut ocazia și posibilitatea să se dedice pe deplin carierei artistice care i-ar fi adus cu siguranță lauri binemeritați. Aerul de melancolie care inundă aproape fiecare lucrare executată de Stima Erzsébet izvorește din sufletul pictoriței, care nu a reușit niciodată să-și împlinească visul de a se dedica acestei meserii deosebit de frumoase, riscante și controversate.

Lista ilustrațiilor

- Fig.1 Pictorița Stima Erzsébet la 20 de ani (1921).
- Fig.2 Un grup de artiști băimăreni în 1928, central cu pălărie maestrul Thorma János.
- Fig.3 Elevii Școlii de pictură de la Baia-Mare în 1925. În centru Thorma János cu pălărie, în dreapta maestrului, pictorița Stima Erzsébet.
- Fig.4 Elevii Școlii de pictură de la Baia-Mare în 1926. În ultimul rând în dreapta a treia persoană este pictorița Stima Erzsébet.
- Fig.5 Thorma János, Stima Erzsébet, cărbune pe hârtie 0,21 X 0,15, nesemnă, nedat (1926).
- Fig.6 Stima Erzsébet, Bărbat tânăr, cărbune pe hârtie, 0,29 X 0,19, nesemnă, nedat (1925).
- Fig.7 Stima Erzsébet, Portret de bătrân, cărbune pe hârtie, 0,29 X 0,19, nesemnă, nedat (1925)
- Fig.8 Stima Erzsébet, Femeia cu batic, cărbune pe hârtie, 0,40 X 0,29 cm, nesemnă, nedat(1925).
- Fig.9 Stima Erzsébet, Nud, pastel, 0,39 X 0,27, nesemnă, nedat (1926).
- Fig.10 Celebrarea căsătoriei pictoriței Stima Erzsébet cu avocatul dr. Czira Árpád la 22 august 1926.
- Fig.11 Stima Erzsébet, Țărancă, pastel, 0.49 X 0,38, nesemnă, nesemnă dreapta jos Nagybánya (Baia-Mare) 1926 VIII.
- Fig.12 Mikola András, Peisaj rural, gravură în metal, 0,21 X 0,13, semnat dreapta jos cu creionul Mikola András, datat 10 decembrie 1926. Sub gravură o dedicație în manuscris:”Dr. Czira Árpád önnagyságának tisztelettem jeléül, NB (Nagybánya), 1926 dec. 10” (D-nei dr.Czira Árpád, în semn de înaltă prețuire, B.M. la 10 decembrie 1926).

- Fig.13 Stima Erzsébet, Peisaj din Remetea Chioarului, ulei pe pânză, 0,48 / 0,38, nesemnăt, nedatat(1926)
- Fig.14 Stima Erzsébet, Lectură, ulei/pânză, 0,50 x 0,36, nesemnăt, nedatat(1927).
- Fig.15 Pictorița Stima Erzsébet cu soțul ei, în 1927 la Satu Mare
- Fig.16, 17, 18 Stima Erzsébet, Flori creion pe hârtie
- Fig.19 Stima Erzsébet, Baciul Mihai, ulei pe pânză, 0,50 X 0,40, nesemnăt, nedatat.

Formerly Masters from Satu Mare IV
Stima Erzsébet (1901-1991)
Feminine Sensibility Reflected in Art
(Summary)

This study has the purpose to present a paintress from Satu Mare town, that, through her way of life and activity contributed to the image of artist woman in Transylvanian inter-war period. After two years of study at Painting Colony from Baia Mare town(1925,1926), under direct guidance of acknowledged masters, as Thorma János and Mikola András, respite in which she painted a series of extremely good works, Stima Erzsébet married to lawyer Czira Arpád, this think being, actually, the end of her artistic career. Still, since 1927 she will work, but, little by little, she will devote her time to the family.

By presenting few works of Stima Erzsébet, we may have an image about her creation, that arise from her tumultuous artist soul, that never succeeded in the fulfilment of the dream to dedicate herself to this extremely beautiful, risky and disputed calling.

The List of Pictures

- Fig.1 Paintress Stima Erzsébet at age 20(1921)
- Fig.2 Group of artists from Baia Mare, in 1928; in the center, wearing a hat, the masters Thorma János
- Fig.3 The students of Painting School from Baia Mare in 1925. In the center, Thorma János, on the right of the master, the paintress Stima Erzsébet.
- Fig.4 The students of Painting School from Baia Mare in 1926. In the last row, on the right, the third person is the paintress Stima Erzsébet.
- Fig.5 Thorma János, Stima Erzsébet, crayon, 0,21 x 0,15, undated (1926).
- Fig.6 Stima Erzsébet, Young man, crayon 0,29 x 0,19, unsigned, undated (1925).
- Fig.7 Stima Erzsébet, Old man, crayon, 0,29 x 0,19, unsigned, undated (1925)
- Fig.8 Stima Erzsébet, The woman with headkerchief, crayon, 0,40 x 0,29, unsigned, undated (1925)
- Fig.9 Stima Erzsébet, Nude, coloured chalk, 0,39 x 0,27, unsigned, undated (1926)
- Fig.10 Celebration of the wedding of Stima Erzsébet with lawyer Czira Arpád

on August 22, 1926.

- Fig.11 Stima Erzsébet, Peasant woman, coloured chalk, 0,49 x 0,38, unsigned; on right, down, registered Nagybánya (Baia Mare), 1926 VIII.
- Fig.12 Mikola András, Village landscape, metal engraving, 0,21x 0,13, signed on right, down with a pencil Mikola András, dated December 10, 1926. Bellow the engraving, a manuscript dedication: " To Mrs Czira Arpadné, as a sign of appreciation, Baia Mare, on 1926, December 10"
- Fig.13 Stima Erzsébet, Landscape from Remetea Chioarului, oil on canvas, 0,48/ 10,38, unsigned, undated (1926)
- Fig.14 Stima Erzsébet, Reading, oil on canvas, 0,50X0,36, unsigned, undated (1927)
- Fig.15 The paintress Stima Erzsébet with her husband in 1927 in Satu Mare
- Fig. 16, 17, 18 Stima Erzsébet, Flowers, crayon
- Fig.19 Stima Erzsébet, Uncle Mihai, oil on canvas, 0,50X0,40, unsigned, undated.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

fig.5

fig.6

fig.7

fig.8

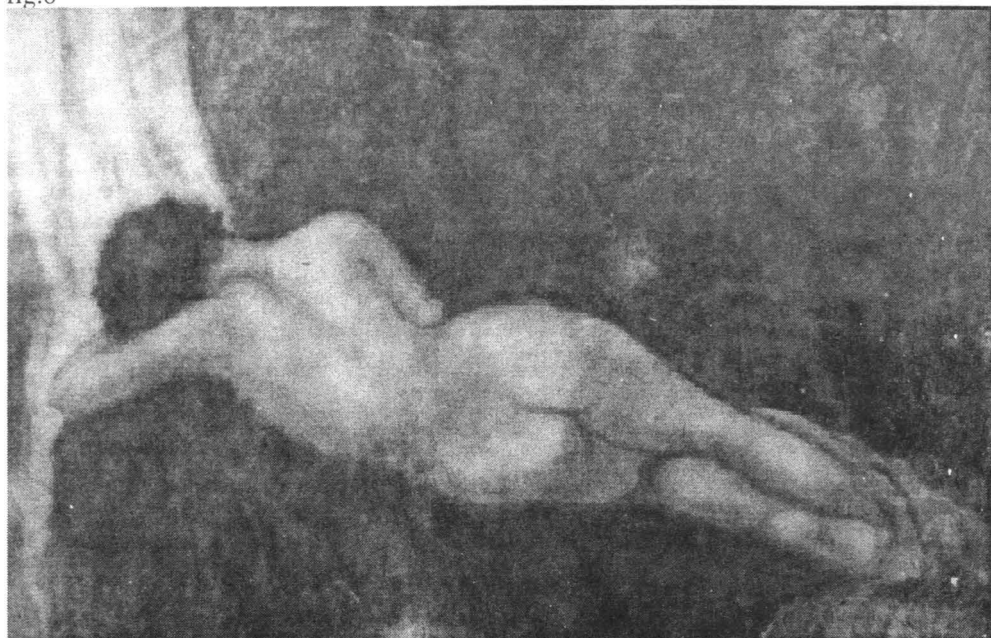

fig.9

fig.10

fig.11

fig.12

fig.13

fig.14

fig.15

fig.16

fig.17

fig.18

fig.19

fig.20

În dorința de a cunoaște diversitatea preocupărilor vieții și creației pictorului Aurel Popp, am considerat că este util de a atrage atenția asupra unor scrieri, ce completează în mod fericit, personalitatea artistului sătmărean.

Aceste scrieri tratând problematici diverse, aveau în final un scop bine determinat și anume acela de a face cunoscută tuturor opinia pictorului, frământat de tot ce se întâmplă în viața artistică, dar nu numai, ci și în cea politică sau socială. Ele aveau menirea și de a stimula, fie viața culturală al orașului Satu Mare în care trăia, simțindu-se dator în mod direct să contribuie la ridicarea nivelului cultural și artistic al acestuia; fie cea a vieții artistice și culturale ardelenene în general.

În studiul de față ne-am oprit la două dintre aceste scrieri, în care Aurel Popp evocă în moduri diferite personalitățile artistice a doi colegi de breaslă: pictorul băimărean Nagy Oszkár (1893-1965) și sculptorul timișorean Ferdinand Gallas (1893-1949).

Prima dintre aceste scrieri¹ este propriu-zis un comentariu succint al expoziției lui Nagy Oszkár² la Satu Mare. Scrierea ce a apărut și în mass media clujeană, sub pretextul expoziției amintite, face în primul rând referiri la destinul artistului, la condiția sa vitregă de viață în care este silit să trăiască (de altfel de aceleași condiții grele avea parte și Aurel Popp!), prezentând într-o manieră critică, directă, interesul scăzut al statului în primul rând și nu în ultimul rând al publicului (în marea lui majoritate neinițiat), față de artist și opera de artă.

Aurel Popp revine și cu alte ocazii (în diferite scrieri), cu o mare acuitate asupra prezentării împrejurărilor în care crează artistul, asupra lipsurilor pe care este nevoit să le suporte, subliniind în același timp tenacitatea cu care totuși aceștia crează. Trăiesc "din fărâmiturile scăpate ici-colo, din ajutoarele de stat mizerabile... micile lor economii le cheltuie pe materiale, rame, marmură, bronz și mai bine nu mănâncă, dar fac expoziții și prin aceasta oferă oamenilor... În schimb Viața lor nu le oferă nimic". Pictorul nu pregetă să compare fără menajamente situația politică dezastruoasă, cu cea tot la fel de dezastruoasă a artei. Opinia sa critică față de societatea în care trăiește este evidentă și în numeroase lucrări, sugerând nu odată soarta omului nevoiaș, convingerile sale social-democrate fiind de multe ori la baza acestor opinii. Paralel cu descrierea chiar în detaliu al condiției artistului, pictorul nu se dă în lături de la critica aspră adusă acelor artiști care se complac în cele din urmă, în această condiție mizeră, nefiind în stare măcar să se organizeze, "nu se pot strânge într-o tabără" după cum spune. Aurel Popp nu reproșează numai statului și societății

¹ Popp Aurel: *Válságban az erdélyi képzőművészet (Nagy Oszkár képiállítása alkalmából)*, Keleti Újság, 30. dec. 1922.

² Nagy Oszkár (1893-1965), pictor Băimărean. După bacalaureat, în 1912, pleacă la Baia Mare. Între 1913-1915, frecventează "Școala de Arte Frumoase" din Budapesta. După primul război mondial, în 1919 lucrează o scurtă perioadă la Szolnok, cu pictorul Fényes Adolf. Din 1920 trăiește la Baia Mare, iar între 1921-1922, la recomandarea lui Octavian Goga, face o călătorie de studii în Italia. Revenit la Baia Mare, neînțelegându-se cu conducerea Coloniei de pictură de aici, pleacă la Baia Sprie (o mică localitate lângă Baia Mare), unde alături de alți pictori, printre care și Aurel Popp, adepți ai avangardei artistice, doresc să formeze o grupare ("micul Baia Mare"), care să rivalizeze cu tradiționala școală de pictură băimăreană, încercare ce eșuează. Participă la numeroase expoziții din țară, printre care și marea expoziție de artă transilvăneană - Collegium Artificum Transilvanicorum (1921) - și organizează expoziții personale la Baia Mare, Satu Mare, Cluj, Oradea, etc. Pictor dotat, adept al structurilor expresioniste, de o sensibilitate deosebită, rămâne fidel motivelor recognoscibile, având o strălucită aptitudine compozițională și un deosebit simț cromatic, Nagy Oszkár prin opera sa a rămas una dintre personalitățile artistice de valoare a școlii băimărene de pictură.

lipsa sprijinului breslei din care face parte, dar și neputinței artiștilor de a se organiza într-o asociație, care să le reprezinte interesele. În felul acesta - scrie pictorul - multe dintre talentele indiscutabile ale artei ardelenе, trăiesc izolate "rătăciți în pustiu, pentru că nu au unde și în jurul a ce să se grupeze".

Considerându-l și pe Nagy Oszkár ca unul dintre artiștii talentați "rătăciți în pustiu", ca unul dintre victimele acestei situații, se simte obligat - fiind unul dintre artiștii care este frământat de destinul și condiția artistului ardelean - să-și aducă la cunoștință opinia. În cele din urmă face un comentariu relativ succint al expoziției colegului său, apreciind personalitatea artistică a acestuia, cunoscându-i îndeaproape lucrările, (având ocazia să lucreze împreună la Baia Sprie), dar și atitudinea nonconformistă a acestuia față de conducerea școlii băimărene.

Deci, prin această scriere, datând din anul 1922, Aurel Popp aduce, nu pentru prima oară în prim plan soarta artistului ardelean, lipsa sprijinului statului și a societății în general, dar și necesitatea stringentă a organizării artistice, a unității artiștilor nu numai pentru apărarea intereselor lor, ci și pentru facilitarea afirmării și valorificării talentelor.

CRIZA ARTEI PLASTICE DIN ARDEAL

(pe marginea expoziției lui Nagy Oszkár)

Situația artei noastre aici în Ardeal este ciudată. Artiștii noștri trăind din fărâmiturile scăpate ici-colo, din ajutoarele de stat mizerabile, nu se pot strânge într-o tabără. Statul nu-i ajută, publicul nu le cumpără lucrările, cu toate acestea artiștii noștri pictează, desenează, modelează. Muncesc pentru cultura ardeleană și sunt lipsiți de materiale, de o viață bună și de toate cele, pe care marea masă în frunte cu statul, ar trebui să le ofere. Organizează expoziții, micile lor economii le cheltuie pe materiale, rame, marmură, bronz și mai bine nu mănâncă, dar fac expoziții și prin aceasta oferă oamenilor. Perseverența, sârguința și noblețea, face plăcere maselor, sau unora, în egală măsură, în schimb Viața, lor nu le oferă nimic.

Omul ar crede că toate acestea așa trebuie să se întâmple, sau că oamenii au multe alte probleme mai importante, decât să se ocupe de aceste lucruri. Este adevărat, problemele de care se ocupă oamenii în permanență, nu sunt bine rezolvate. Nu, deoarece vedem că școlile noastre, justiția, reforma agrară și politica noastră, de care se ocupă mult și mulți, nu stă mai bine aici în Ardeal decât problema artei. Slabă mângâiere, dar aici în aceștia există măcar speranța că odată și odată!

Dar în artă! Artiștii noștri n-au reușit să realizeze o grupare până acum. Sistemul de breaslă al băimărenilor îi mulțumește, dar ce se întâmplă cu ceilalți, care nu se împart pe mantia Hollosy-Ferenczi-Cristos! Vagabondează ici-colo și se poate citi și auzi că organizează expoziții unii sau alții. Expoziții cu un succes mai mare sau mai mic, dar mereu în pierdere pecuniară.

Este un mare păcat de-al nostru, al tuturor, artiști și public deopotrivă, că nu adunăm artiștii din Ardeal într-o tabără. Aici, numai aici mai există speranța, ca popoarele Babelului să se înțeleagă, care acum lucrând separat, binecuvântați și fără rost, construiesc ziduri ce se năruie. Așa, descentralizarea nu e bună. Artiștii din Arad, Timișoara, Oradea, Cluj, trebuie să știe totuși unul despre altul. Arta tuturor artiștilor ardeleni, trebuie să-l intereseze pe acela căruia îi plătim impozit din bănuții noștri. Ei, dacă statul este dezinteresat, de ce nu ne-ar interesa pe noi: artiștii? În fiecare oraș artiștii își au publicul lor (de pildă la Oradea, Baia Mare), da, dar ceilalți trăiesc separat, ca rătăciții în pustiu, pentru că nu au unde și în jurul a ce să se grupeze.

*

Am fost nevoit să spun toate acestea, cu ocazia organizării mai multor expoziții în tot Ardealul, și pentru că mă doare să văd această situație dezorganizată. Iată, aici la Satu Mare și Nagy Oszkár, alături de artiștii sătmăreni, a organizat o expoziție. A fost forțat de împrejurarea izvorâtă din dezordinea artei și artiștilor. Deși el este un artist serios. Înaintând pe un drum cu asprime, bine gândit, mai poate produce lucruri mari. Iscușința desenului, simțul pictural, tehnica sa, concepția tematică, în egală măsură ne oferă multe. Nu se aventurează în nici un curent, înaintează pe concepțiile lui Putz Leo³. Și această concepție este deosebit de plăcută și mulțumitoare. Nu dorește să ofere în mod forțat nici ceva nou, nici ceva ieșit din comun, dar oferă o artă picturală colorată și pe aceasta o face bine întotdeauna. Cel mai interesant este faptul că este poate singurul care, deși pictor băimărean, pictează muncitori. El este singurul băimărean, care a pornit pe acest drum de la Baia Mare, unde - chiar acum se desfășoară expoziția de iarnă de la Múcsarnok⁴.

*

A trebuit să scriu și acestea despre Nagy Oszkár, fiind unul dintre cei mai talentați tineri pictori, care astfel trebuie să-și arunce valorile mult trudite, fără a spera la vreo perspectivă - din partea publicului, care-l primește fără plăcere. A trebuit să scriu toate acestea pentru că noi, ardelenii avem bunii noștri și în artă. A trebuit să scriu, pentru că poate strigătul meu va avea ecou și poate va exista cineva, care va aduna într-un loc artiștii Ardealului. Într-un loc unde vor ieși mai mult în evidență talentații noștri, putându-i valorifica mai bine.

Satu Mare, în seara de Crăciun.

Cea de-a doua scriere⁵ datând probabil între anii 1928-1929, făcând parte din jurnalul autobiografic al pictorului, constituie pentru Aurel Popp un argument în plus pentru susținerea opiniei sale cu privire la condiția artistului în general. În această scriere, pictorul sătmărean își aduce aminte de sculptorul timișorean Ferdinand Gallas (Gallasz Nándor)⁶ prin intermediul confesiunilor acestuia, pe care le face cu ocazia unei vizite la atelierul lui Aurel Popp, în tovărășia unui alt prizonier de război. Amintirile lui Gallas (fost prizonier și el), despre frontul rusesc și prizonieratul din Siberia, se suprapun cu cele trăite de Aurel Popp tot pe frontul rusesc, astfel că în această scriere pictorul citează cele spuse de Gallas în mod intenționat, pentru a păstra și mai mult veridicitatea amintirilor acestuia. Relatarea lui Gallas despre anii de prizonierat, precum și despre anii săi de tinerețe, de formare artistică, este pentru Aurel Popp, după cum am mai arătat, un nou prilej de a aduce în

³ Putz Leo, la care face referire Aurel Popp, este necunoscut

⁴ Múcsarnok - galerie de artă de mare prestigiu din Budapesta.

⁵ Manuscris aflat la Arhivele Naționale - filiala Satu Mare, nedatat. După istoricul de artă Banner Zoltán poate fi datat între 1928-1929.

⁶ Ferdinand Gallas (Gallasz Nándor) (1983-1949), sculptor timișorean, adept al curentelor de avangardă artistică. A urmat studiile de artă la Școala superioară de Arte Decorative din Budapesta, unde a rămas ca asistent până la izbucnirea primului război mondial. Ca soldat pe frontul rusesc, a fost luat prizonier, făcând 7 ani de prizonierat, după care s-a întors în orașul natal. Între anii 1919-1921 a lucrat la Academia de Arte Frumoase din Moscova. În 1923 frecventează Școala liberă de arte (Der Weg) din Dresda. Lucrările sale cu un caracter modern poartă amprenta formelor cubiste, fiind printre primii sculptori în țară care utilizează efectele expresioniste, constructivistice. Lucrările sale de plastică mică permit să se întrevadă posibilitățile artei monumentale.

atenție soarta acestui sculptor, de un talent deosebit, care deși întors de 6 ani din prizonierat, duce o viață plină de lipsuri și lupte continue pentru recunoașterea sa. Îl consideră un mare monumentalist, întrevăzând posibilitățile sale excepționale în domeniul creației. (Menționăm aici că această mare speranță a sculpturii noastre, a avut parte de o viață scurtă, din anul 1937 fiind tot mai bolnav, astfel încât până la moartea sa survenită în 1949 lucrările sale devin tot mai lipsite de vigurozitate). Aurel Popp nici de această dată nu-și ascunde reproșurile față de cei răspunzători de condițiile umilitoare la care sculptorul este nevoit să se adapteze pentru a supraviețui, cioplinind chiar trepte și picioare de scaune...

VIAȚA UNUI SCULPTOR (Ferdinand Gallas - Gallasz Nándor)

"Am treizeci și nouă de ani. Mă simt sculptor, deși n-am făcut nici o sculptură. Când eram elev la Simay, deseori mergeam să cioplesc în piatră, pentru bani, pentru a mă putea susține. Atunci am simțit pentru prima oară materialul, ce domină majestuos sculptura. Atunci a încolțit în mine dorința de a crea sculpturi. De atunci simt că oricât am modelat până acum, cu adevărat n-am făcut nici o sculptură..."

*

Eram trei în atelier. Doi, foști prizonieri ruși. Unul era Gallasz Nándor, celălalt un frate de suflet, care cu o dorință lascivă, căuta secretele profunde ale vieții. În liniștea atelierului mai aud și acum, zumzetul cuvintelor lui Gallasz. "Crede-mă, nu este nimic în viața mea, ce s-ar putea povesti. Mizerie, muncă, suferință, căutări și luptă permanentă... Acestea nu merită de notat. Acela, a cărui tată fusese simplu muncitor, care și azi trăiește cu bătrâna mea mamă dintr-o pensie de 800 de lei, ce fel de viață să fi avut?... O luptă permanentă.

Perspectiva vieții mele înainte de război, a fost acela să trăiesc la Budapesta ca elev, ca mai târziu să fac lucrări de sculptură de dimensiuni mari, desigur pentru alții, la un preț de nimic... Abia aveam 26 de ani, când cu regimentul 96 croat, am fost trimis în ritm alert în Siberia, ca nu peste mult timp, într-un ritm și mai alert, să ne retragem din ordinul Domnului comandant Potjorek, datorită cunoștințelor sale strategice. Deși fiind copil, lipsit de experiență, am trăit toate culorile și grozăviile războiului.

În 1915, cu ocazia înaintării victorioase de la Stanislav, am fost luat ca prizonier de ruși și timp de 7 ani am trăit în țara lor, epoca Faraonilor moderni și a Mesiilor. La Krosnoïarsk, împreună cu Gyóni Géza, Muhics, Prihoda, Jakabovics (tovarăși de prizonierat) și alți 15-20 de mii de prizonieri intelectuali, am trăit misterele sufletului omenesc ca în infernul lui Dante, dar înmiit. Este adevărat că noi artiștii, ne-am retras în atelierile noastre, dar am trăit acele vremuri de care unii cronicari își mai aduc aminte. Și eu am fost de toate. De la bijutier până la pantofar, de la bucătar, până la miner...

Am văzut pe acel căpitan, care avea un principiu și anume acela că un ofițer nu are voie să lucreze, dar peste câteva luni m-a iritat atât de mult, încât în timpul activității l-am apostrofat. Deși avea o funcție, a rămas un vâcar, ce se ascundea după uniformă, mânându-și de pe cal vacile din Krasnoïarsk, spre stepele de lângă Ienisei...

Am văzut din fereastra lagărului cum cei 5-6000 de oameni de-ai lui Krafcenko, au fost măcelăriți în mod bestial, în timp de 3-4 ore... acolo lângă casa domnului din Krasnoïarsk, poate pentru ca sufletele lor să ajungă cât mai repede în fața judecății sale...

Am văzut acei mii de cai, care s-au rătăcit, aparținând armatelor lui Kolciak și s-au răsfirat pe întinderile înzăpezite ale Siberiei, lovindu-și de foame capetele în ferestrele

noastre, asemenea copiilor ce se rugau cu ochii plini de lacrimi să li se dea ceva de mâncare... Am văzut cai străbătând bălți de sânge, întinși pe zăpadă, vlăguiți și slăbiți de foame, sfâșiiați de lupi urlând... iar ei nici nu se mișcau, suportau...

L-am văzut pe Gyóni Géza, steaua căzătoare, în tristețea lui nemăsurabilă cauzată de moartea fratelui său, l-am văzut cu sufletul chinuit de disperare, l-am văzut cu câtă lăcomie s-a autonomicit, el care asemenea păsării Phoenix din legendă, înainte de moarte cânta un cântec înduioșător, trecând cântând dintr-o viață în alta...

L-am văzut pe cel învins, pe învingător, pe crudul soldat veșnic în acțiune, pe tatăl îngrijorat de familia sa, pe filfizonul arogant, pe profesorul doct și pe cel neștiutor, pe medicul lipsit de conștiință, am văzut binele și răul, am văzut... omul!

Am trăit printre seminții cu o civilizație stricată, printre cei primitivi, dar de o mare puritate, tătari, ciuvași, printre cercetași. Printre oameni exotici, îmbrăcați peștriș, în chimonouri chinezești, în haine cu blănuri scumpe, sau în haline cu cizme, printre neamuri cu un aspect amestecat, dar cu sufletele clocotinde din care răbufnea dorința a mii de ani, ca un geizer... Am văzut seminții ce-și aprindeau focul cu cremene, dar care au pârjolit lumea în 1919, fără a simți sau a vedea nimic, iar înainte de culcare se rugau pentru Tătuca, poezii lor neștiuturi de carte își spuneau poeziile, iar cu concepțiile lor ne uluiau pe noi, cei "docti", îngrășați pe o cultură europeană...

Am văzut foarte multe în Rusia, și pe toate le-am trăit atunci, când în spatele cenzurii, prin taberele de prizonieri circula poezia lui Gyóni Géza [...]

Doi ani am fost la Academia din Moscova, unde am cunoscut noi suflete și noi lumi, căutând instinctiv până și astăzi, ceea ce gândeam în timpul cioplierii treptelor pe malul Dunării..."

Îmi zumzăiau în ureche cuvintele lui Gallasz... Lupta permanentă însoțește viața fiecărui artist, asemenea sunetului trist de clopot... Sufletul său trebuie să i se întrevadă în creație, să-i definească întreaga ființă, dar este nevoit să trăiască o viață plină de lupte, de bătlalii. Un artist format și călit astfel, va avea un mare simț analitic în artă.

S-a întors mai bine de 6 ani, iar acum trăiește la Timișoara. Își îngrijește bătrânul tată pensionar, și copii săraci. Soția predă, și în mare se bucură de o atmosferă liniștită, reușind să vândă atât cât să-și permită să plece în străinătate, o săptămână-două. De tânăr lucrările sale au fost premiate, iar acum nu demult, i-a fost premiată o sculptură la "Salonul" din București.

Mari aptitudini mărunțite... Numai un artist care a trecut prin atâtea ca și el poate vedea în forme monumentale, dar foarte simple. Este un mare monumentalist, ce se poate vedea pe fiecare lucrare, dar vai... față de ce ar putea crea, toate pe câte le face este ca și cioplitul picioarelor de scaune... Dar la noi în cultură încă este totul dominat de permutații, și să fie fericit acela care scapă din cele -45 de grade ale Siberiei, oricât de talentat ar fi... Să nu glorificăm epoca cu mari amintiri, este destul ca vitejii conjuncturilor să decoreze după gustul lor marile saloane ale noilor bogați. Cine se mai gândește astăzi la artiștii capabili de mari creații, cu ce condiții umiltoare se luptă? Cine ar avea curajul să-i compare - de pildă - cu acei mari funcționari, care ar fi nevoiți ca în mod rușinos să facă treaba micilor funcționari. Cu toate acestea nimeni nu ridică glasul pentru talentații artei monumentale...

Gallasz este unul dintre talentele excepționale. Își domină meșteșugul și este un artist conștiincios. Este dotat de la natură cu o mare putere de muncă și talent. (Pentru arta monumentală aceste calități sunt cele mai importante!). Cu toate acestea ideile naive ale sufletului său din tinerețe, după o astfel de viață, abia s-au realizat...

Spunea: "... mă simt sculptor, dar n-am reușit încă să fac o adevărată sculptură..."

Satu Mare (Sztatár), luna noiembrie.

Lista ilustrațiilor

1. Aurel Popp (în mijloc) la Baia Sprie, 1936
2. Nagy Oszkár, *Mineri*, 1923
3. Nagy Oszkár, *Stradă*, 1937
4. Ferdinand Gallas, *Dansatoare*, 1927
5. Ferdinand Gallas, *Durere*, 1930

Ecrits du peintre Aurel Popp (1879-1960)
(Résumé)

Avant le désir de connaître la diversité des préoccupations de la vie et de la création de peintre Aurel Popp, l'auteur de l'étude a considéré qu'il était utile d'attirer l'attention sur quelques écritures de l'artiste qui complètent d'une manière heureuse la personnalité du peintre de Satu Mare.

Le lecteur peut voir deux écritures où Aurel Popp évoque des différentes manières les personnalités des deux artistes, voir le peintre de Baia Mare, Nagy Oszkár (1893-1965) et le sculpteur de Timișoara Ferdinand Gallas (1893-1949). Le but final des deux écritures est en fin de compte identique: la présentation de la destinée et des conditions de misère que l'artiste plastique doit supporter pour pouvoir survivre, pour pouvoir créer, pour pouvoir mettre en valeur son talent. Aurel Popp accuse l'État, la société pour la manière dont une série d'artistes extrêmement doués sont obligés à morceler, leur talent pour ne pas mourir de faim, même après des années terribles - la première guerre mondiale (front, prisonnier, etc.). Mais il ne cesse en même temps de reprocher d'une autre manière à ses collègues artistes l'indifférence avec laquelle certains d'eux supportent la misère en leur demandant de s'associer pour faire "front commun" comme dit l'artiste pour faciliter la défense de leurs droits ainsi que l'affirmation, de beaucoup de talents qui se perdent dans les conditions impropres et dans la désorganisation existante.

La liste des illustrations

1. Aurel Popp (au milieu) à Baia Sprie, 1936
2. Nagy Oszkár - Mineurs, 1923
3. Nagy Oszkár - Rue, 1937
4. Ferdinand Gallas - Danseuse, 1927
5. Ferdinand Gallas - Douleur, 1930

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

fig.5

Peisajul a fost pentru pictorii ieșeni a mare tentăție dar și deschidere, în planul artei către noul care băntuia sufletul artistic al Europei. Ieșenii au speculat acest gen generos și au alimentat suportul tradițional care nu excludea spiritul înnoitor. Astfel, când bucareștenii mai zăboveau, încă la modelul chivuțelor încadrate într-o lume pestriță, exploziilor de linie și culoare, ieșenii se deschideau spre peisaj, favorizați de particularitățile geografice și de spiritul moldovenesc neaș. Ei reînvie o atmosferă impregnată de acel "spirit al locului" unic și de neconfundat, generator de nostalgii armonizând cu muzicalitatea pitorescului ca un tot cu particularități care o detașează.

Din prima generație (C.Baba, C.Agafiței, M.Camarut, C.Radinschi, P.Hârtopeanu, V.Mihăilescu Craiu, I.Petrovici, E.St.Bousca, Ecaterina Pop-Petrovici) descendenți din epoca interbelică, sunt tributarii pitorescului, neglijând, uneori problematizarea în folosul elementului-spectacol. Cu A.Podoleanu, D.Hatmanu, Val.Gheorghiu. I.Ganju, N.Matyus, Fr.Bartok, C.Ionescu, D.Gavrilean, V.Gonceariuc, I.Neagor, V.Istrate, Gh.Rădășeanu, G.Leonard, generația păstrătoare a unor elemente tradiționale, vine cu înnoiri în sensul mobilității mesajului, ajustarea scenică, suplețe cromatică. Urmează apoi generația "tinerilor"(G.Gheorghiu, D.Hasegan, B.Bârleanu, L.Gherghina, Mariana Stratulat, Constantin Tudor, Doina Tudor, Minodora Bâzga)care, deși își trage seva din acordul univoc cu înaintașii, se afirmă tot mai conștient, degajată o pictură dezinvoltă și îndrăznește să propună teme noi.

Ultima generație, a proaspeților absolvenți, (L.Gavrilescu, G.Popa Benescu, L.Vasilendiuc, L.Sacrieru, N.Mihăilă) părăsind "mimetismul de epidermă", nu și de esență, specifică perioadei de căutări, ajunge să se descătușeze după un scurt rodaj pe simeze prin valorificarea motivului și acustica formei.

PEISAJUL CA SUBIECT FILOSOFIC

Pretextul cel mai lesne al acestui demers este apelul la contextul astral, cosmosul ce devine incomprehensibil pentru neavizat, forță descătușată în carcasa astrală, curcubeu multicolor compus din mici frânturi de o strălucire muzicală.

Ductul liniar, ca forță întreruptă, e relativitatea și absolutul mișcării în aceeași fațetă, dar cu rezonanțe diferite. Suprapunerea planurilor, teluric și astral, e tema de substanță a lui EUG. ȘT. BOUȘCĂ. Ruptura nu e, însă, evidentă, căci spațiul astral se reflectă în concretul teluric al realității ca într-o oglindă. Artistul nu propune o detașare de realitate ci o tratează din altă perspectivă. De altfel, repetarea liniilor curbate, ductul sigur și unduitor, modulația cromatică, sprijină afirmația noastră ce amintește de verticalitatea dialectică așa cum apare la Hegel, pentru care evoluția înseamnă reluarea etapelor anterioare pe o treaptă superioară, cu reveniri inerente.

Mai puțin chimic și meticulos, dar la fel de suplu în gândire ION NEAGOE, desăvârșit poet al griurilor², pendulează între semitonuri celeste, subtile, perlate și cromatica grea, ternă, materială a pământului. De altfel, între aceste două categorii de gri,

¹ Virgil Mocanu, *Structuri și sinteze*, Iași, 1984, p.19

² Aphrodita Theodorescu, în "Timpul", anul II(1993).

pictorul se află în permanență pe punctul de a dialoga, și vizează timpul concret ce dă certificatul de naștere al concretului spațial.

Peisagistica devine un subiect filosofic în care incursiunea în necunoscut apare necesară chiar dacă este, adesea, ușor fantezistă, artiștii demonstrând un spirit bântuit de neliniști, ei înșiși considerându-se călători în timp, preferând uneori imaginea unei realități nedefinite și operând cu o paletă cromatică de o sobră splendoare, concentrată și stenică, fecund cerebralizată (Fr. Bartok-*"Metamorfoză"*) în care, la nivelul picturii, se atinge un rafinament meșteșugăresc ce dezvăluie, cu certitudine, faptul că substanța lor intimă este dialectica.

DEMERSUL PSIHOLOGIC ÎN PEISAJ

Cel mai reprezentativ produs al școlii ieșene, din prima generație amintită de noi, a fost C.BABA care transferă în compoziții apetitul cromatic din peisaj al plasticii locale. Pentru început *lucrează alla prima*, iar ulterior elaborarea devine condiționată de demersurile psihice și filosofice imanente. Artistul este convins că în el se găsesc resurse suficiente care, adâncite, îl conduc direct la esență. Adevărul picturii se întronează ca o certitudine dincolo de obiectiv, dar presupunându-l, închizând subiectul și depășindu-l.

Demersul psihologic al creației sale constă în apelarea la mijlocul de comunicare cu natura, pornind de la produsele imagistice și culminând cu apropierea sensului complex și complet al mesajului. Există, în cazul Baba, o duplicitate fericită între intelectualul subtil și rafinat, pe de o parte, și pictorul talentat ce rămâne tributari unei "benigne maliții"³ ce merge, ca și la D.Hatmanu, până la autoironie, pe de altă parte. Spiritul său critic dezvăluie prezența unei conștiințe robuste și demonstrează o autotrofie etică imanentă. Artistul rămâne fidel concepției sale, că dincolo de realitatea concretă există în pictură o realitate a artei sau, mai concret spus, a creatorului, penetrabilă la forări în adâncul subconștientului unde se dezvoltă taine de nepătruns și, de ce nu, de neînțeles pentru cei din afara cercului. Maniera în care acestea sunt traduse diferă în funcție de forța latentă generatoare de forme și culori, armonizări fantastice, imagini care acționează uneori illogic asupra operei. Acesta este traseul de la realitatea obiectivă la cea subiectivă prin care "artistul poate ridica la rang de personaj o porțiune de peisaj fără a răsturna raportul întreg-parte"⁴

DAN HATMANU este un artist care, asemenea profesorului său C. Baba, nu excelează în peisaje. Cu toate acestea, e greu să nu observi mobilitatea stilistică, ritmul susținut și precizia cu care captează mesajul, nondiscrepanța dintre fondul ideatic al lucrării și o bună cunoaștere a tehnicii de lucru. "Morfologia" plastică vizează tocmai particularul ce se manifestă la nivelul creației hatmaniene, detașându-se cu rafinament și devansând demersul creator ce capătă luciditate. Obiectivul principal ține la rigorile logicii formale care converg cu romantismul defulat, incluzând o umbră de nostalgie într-un spațiu nu atât calculat, cât limpede. ("Amintiri"). Acuitatea observației inundă spațiul mutilat și crează, inevitabilul, o lume quijotiană în care natura ce îl înconjoară e de aceeași sublimă rătăcire, departe de concret, refugiindu-se într-un plan tandru și geometrizat. Cursivitatea ductului și materia cromatică se opun sarcasmului ce inundă întregul univers și pe care artistul îl manipulează cu dezinvoltură.

Concretul material nu face abstracție de scurgerea timpului ce se manifestă la acest nivel. Nu este ocolită nici ideea greutății substanței ce se încâlcește, pentru că artistul este

³ Virgil Mocanu, *op.cit.*

⁴ Aphrodita Theodorescu, în "Opinia", anul V(1993), nr.1223

un ludic cu suflet de copil și idei de cea mai subtilă încărcătură metafizică. El încheagă, în lucrările sale, impresii repertoricești care l-au frapat în periplul său intelectual. Este un om al contrastelor, al delimitărilor de natură intelectuală și al intersecțiilor dintre planul artei și cel al gândirii. În lucrările sale există o nostalgie a orizontului, o mobilitate emoțională refugiată în culoare. Contrast rece-cald, antiteze blânde între nuanțele de gri-roș și albastru-rece, alterat cu negru.

D.Hatmanu e un nonconformist sugestiv, și, în același timp, căutător. Seva lui artistică se trage din haosul ce a hrănit generații de plasticieni. Ordinea își găsește locul numai dacă se supune normelor sale. Și, în spatele esenței generatoare, uneori, penelul devine casant.⁵

Structura sa intrinsecă și seriozitatea, tonul grav fac uneori notă discordantă, ceea ce, însă, își găsește suportul prin apelul la sensuri simbolice, metaforice și cultivarea unei cromatice cu tonalități ascetice. Preferă estomparea rafinată, trecerea lină dar analizată îndelung, ruperii sau sfâșierii, contrastelor puternice. Peisajele sale nu sunt rezultatul observației. Pictorul conferă subiecte de descărcare și vizează foarte puțin aspectele configuraționale previzibile sau aleatorii ale subiectului ("Drumul amintirilor"), în care grafia imagistică conferă calități autobiografice.

Configurația de arbore genealogic⁶ ("Cimitirul Eternitatea") amintește mai degrabă, prin stilizare și aderență la o spațialitate proprie, de rădăcinile noastre arhetipale.

Uneori, raportul întreg-parte este răsturnat, partea devenind elementul hotărâtor din întreaga imagine ("Basilica Sacre Coeur"), ce se reflectă în luciul de abanos al unui balansoar, devine elementul central, forța de seducție a întregului tablou. E vorba, aici, de o sinecdocă plastică de care se folosește artistul cu scopul precis de a incita și nu de a epata. Intensitățile spirituale, presupuse în imagini, fac insuficientă o interpretare *alla prima*, o cunoaștere perceptivă. Problematica, care transpare e bine direcționată, astfel încât ochiul privitorului "investigează" un itinerariu precis urmărit de artist. Rigiditatea sa intelectuală presupune mobilitatea în interpretare. Condiția jocului e una să vezi "esența" și să înțelegi că autorul pornește de la ea dar folosește drept pretext un ambalaj fenomenal, adesea hiperbolic, în care abstragerea devine nu numai necesară, dar și stringentă.

Deloc străin de "formulările tip Klee"⁷, preferă tușa spontană în imaginile din Iași și Paris, iar pentru Grecia folosește un stil mai clasic, creând o atmosferă firească din care, însă, nu lipsește o oarecare notă de sentimentalism.

Peisagistica sa cuprinde tehnici grafice combinate ("Nota de călătorie"). În "Iașul amintirilor" artistul intră pe aceeași linie afectivă cu ceilalți reprezentanți ai școlii ieșene (G.Agafiței, V.M.Craiu, Eug.Șt.Boușcă, A.Podoleanu) pentru care sentimentul face element comun cu imaginea. Decantările și echilibrul său urmăresc surprinderea realității fără aglomerări inutile, tip balast.

Expresionismul său constă, în fond, în recrearea unei imagini vizualizate, convins fiind că este inutil și steril să încerci refacerea unui aspect din natură. Pictorul trebuie să sesizeze elementul profund, strucutra-intimă a subiectului, vizând nu atât multiplicitatea cât profunzimea legăturilor, biunivocitatea relațiilor.

⁵ Idem, în "Timpul", anul III(1992), CXVI, nr.39(115).

⁶ Adriana Bobu, *Dan Hatmanu*, București, 1983, p.10.

⁷ *Ibidem*, p.14

AFECTIVITATE ȘI LIRISM ÎN PEISAGISTICĂ

Întrucât aceasta este trăsătura dominantă a școlii de pictură ieșene contemporane și caracterizează cea mai mare parte a reprezentanților ei, socotind necesară o investigație mai amplă și mai profundă.

Pornind de la V.M.Craiu, M.Cămăruț, C.Radinschi, A.Podoleanu, C.Agafiței, I.Neagoe, Șt.Boușcă, peisagistica ieșeană capătă formă și contur, se împlinește și se maturizează. Trăirea artistică este diferită în funcție de personalitatea creatorului. Uneori, ea este o interpretare, alteori, o imitare a realului, chiar având conștiința acestui act, fără a problematiza (C.Agafiței). Artiștii fug de fetișizarea culorii și caută încorporarea ei firească în lucrare, ceea ce dă cursivitate fără a ocoli un anume narativism (C.Radinschi). Când această manieră depășește limita stricto sensu, reușește o alunecare evolutivă spre lirism. Grație culorii, abandonează conglomeratul de imagini aproblematicizante (A. Podoleanu).

Încercări de a reda esența în plastica peisagistică culminează cu C.Baba⁸ și apar mai pregnant la D.Hatmanu ce vădește aceeași preocupare pentru natură în lucrările sale, dar simplifică pornind de la convingerea că analiza este mai eficace. Stăpânește un întreg arsenal de tehnici plastice, elimină descriptivismul nu pentru că nu îl consideră necesar, ci pentru că el pornește din interiorul fenomenului și surprinde exact evenimentul produs aici. Ieșirea la suprafață nu este decât un pretext mascat de înfățișarea miezului.

Trecerea de la pictura interbelică la cea contemporană nouă se remarcă prin amploarea firescului, derularea montată pe naturalețe și afectivitate, fără a căuta acuratețea și identitatea-peisajul topografic nu mai era demult o modă în pictură.

Așadar, tematica peisajului apare ca produs al subiectivității artistului, de aici nuanța postimpresionistă ce cultivă mobilitatea în raport cu natura.

Pentru această perioadă, oricât am dori să precizăm curente sau formulele artistice proprii, trebuie să ne mulțumim cu afirmația că trăsăturile generale ale școlii ieșene rămân amintite mai sus, "dar încadrarea spre o anumită orientare este barată de fluctuațiile născute din instabilitate și nu din nehotărâre, remarcată mai ales în tehnica culorilor de apă"⁹.

C.AGAFIȚEI vibrează direct la frumusețile naturii pe care le nuanțează tactil, nemijlocit, făcând demonstrația faptului că ele sunt rolul trăirilor sale, contactului direct cu realitate netrunchiată dar prezentă emoțional. Este adeptul pitorescului suprapus pe o anumită notă de gravitate. Elemente ușor elegiace, nefavorizate de tematică, intră în evanescență. Tragismul distructiv al celui de al doilea război mondial ne oferă imagini de-a dreptul zguduitoare îmbrăcate în griuri și brunuri sobre care alcătuiesc subiectul unei epoci.¹⁰ Rarele pete de culoare caldă (roșu, galben sau portocaliu) aduc o nesemnificativă schimbare emoțională (Strada Bașotă). Preodominanța nuanțelor cermite, semitente de griuri motivează o durere înăbușită ce înlocuiește strigătul deznădejduit al disperării. Lipsa includerii senzațiilor suditive sporește, prin compensare, prezența celei de a doua etape a cunoașterii, interpretarea devine dificilă dacă nu sesizăm mesajul afectiv al lucrării.

Modalitatea de materializare plastică, devansând canoanele clasice ale picturii, suprapune elementul novator românesc tributar sentimentalismului moldav ce face serioase victime în plastica ieșeană (V.M.Craiu, M.Cămăruț, C.Alupi). Adeptul vibrațiilor robuste, realizând o poezie a materiei de care nu se detașează, descriind un desen cu linii ample, opulente, preferă să cultive o pictură de rezonanță și certitudini care se oprește la percepții

⁸ Aphrodita Theodorescu-"Opinia"-anul V(1993), nr.284.

⁹ Valentin Ciucă, *Acuarela contemporană românească*, București 1988, p.35.

¹⁰ Corneliu Dabija, în "Drapelul", an III(1946), nr.549.

ca etapă necesară și suficientă în procesul cunoașterii. Echilibrul cromatic este drămuț milimetric ("Iași vedere panoramică"). Aici sunt două planuri orizontale în care se suprapun culorile semnificative care le compun în două etape: cea apropiată, caldă, respectiv îndepărtată, rece, sobră, incitantă, ușor geometrizată, alcătuită din culori care acționează constructiv asupra retinei. Foarte personal, pictorul reușește să-și suprapună maniera proprie peste tenta impresionistă cultivată monocord ("Iașul văzul de la Bucium", "Spre Zona industrială", "Toamna la Bucium"). Aprofundarea mijloacelor de exprimare prin culoare (devenită sentiment) i-a permis "artistului rapsod"¹¹ detașarea de maestru, ceea ce îl îndreptățește pe I. Frunzetti să afirme că "Agafiței a mai mult decât i-a dat Băncilă".¹²

Se impune precizarea că un loc cu totul aparte, în arta plastică de la Iași, îl ocupă M. CĂMĂRUȚ, ce a constituit liantul între generația lui N. Tonitza, Șt. Dimitrescu, Otto Eriese și cea a lui D. Hatmanu, C. Radinschi, A. Podoleanu.¹³ În creația sa există două perioade: prima, 1936-1939, caracterizată prin dependența de maestri, iar următoarea, după 1960, lucrurile au intrat pe un făgaș personal. El se situează la cumpăna dintre epoca marilor maestri, care au constituit impulsul și suportul pentru întreaga școală de pictură ieșeană interbelică și care indirect au impus o linie și o nouă generație.

Nu îi rămâne străină nici lecția lui, I. Andreescu și Șt. Luchian.¹⁴ Este liric, material, dar nu în sensul unui context rigid, ci supus unei metamorfoze afective, structurat în lumea obiectuală tocmai prin raporturi psihice. Lucrările sale din final nu ating, totuși, o consistență fermă, ci rămân mai degrabă maleabile. De o tandrețe nedeghizată, când pictează imagini din satul copilăriei ("Amintiri din satul natal"), dar se păstrează în limitele acelorași coordonate afective când e vorba de orașul de adopție ("Iașii cu Golia"). În aceasta din urmă se vede clar preocuparea artistului pentru a găsi un alt mod de a se exprima în peisagistică. Atent la transformările naturii, le abordează și în creațiile sale introducând elementele specifice fiecărui ciclu ("Toamna la Bucium", "Toamna la marginea orașului", "Iarna în sat", "Peisaj de iarnă"). Când folosește tehnica culorilor de apă realizează imagini de o armonie blândă, echilibrată, catifelată.

C. RADINSCHI notează mult, narează frumos și știe să folosească culoarea ca suport. Apelează la pata de culoare ca la modalitate naturală de interpretare. Este generos cu subiectul și subiectul cu el, dar rămâne întotdeauna o porțiune dezmembrată, nesudată în lucrare, prin care personalitatea artistului alunecă în evanescență, el preferând transcrierii o traducere lejeră. Temperament ardent, din a căror frământări se naște suplețea formelor și închegarea cromatică, iar materia dictează creatorului în măsura și până la limita la care arta îl împiedică să copie natura. Natura e tradusă prin creierul și ochii artistului. Această tautologie a divizat și selectat artiștii, încadrându-i într-o ierarhie nestabilită anterior. Ea devine, deci, o ipoteză necesară în această scară de valori, dar în nici un caz singură ("Peisaj din Iași", "Iarna").

PETRU HÂRTOPEANU este "un pictor care iubește intens frumusețile naturii și înfăptuirile oamenilor noi, aducând o viziune artistică plină de gravitate, în care descoperi întotdeauna un lirism reținut dar puternic. În compoziții, portrete și, mai ales, în peisajele și naturile moarte, ... caută să pătrundă adevărul ființelor și lucrărilor pentru a le reda în ceea ce au ele mai caracteristic și aceasta cu mijloace picturale foarte adecvate în care se observă

¹¹ Claudiu Paradaiser, *Pictori ieșeni*, București, 1972, p. 16.

¹² I. Frunzetti, în "Cronica", anul VI, nr. 19/8 mai 1971.

¹³ Valentin Ciucă, *op.cit.*

¹⁴ Claudiu Paradaiser, *op.cit.*, p. 10.

darul de a construi și compune temeinic, de a folosi soliditatea și densitatea pastei, vibrațiile luminii și culori prin care dă viață întregii imagini"(subl.ns.).¹⁵

Tributar, inițial, lui Tonitza, artistul a pășit pe o linie proprie cu lucrarea "Peisajul de la Ghândiți-Roman". Cromatica fluidă, tonitziană, a fost înlocuită cu construcția fermă, de o certă consistență materială ce potențiază picturalitatea. Maturizarea și intensificarea trăirilor emoționale au condus la modelarea expresiei plastice și la intensificarea încărcăturii afective, caracteristica stilului său fiind un realism cu accente impresioniste.

V.M.CRAIU, un posibil Creangă al picturii(?) de care îl apropie favoarea anerlandă anecdotică și nostalgia însoțită de elegii exclamative. Maniera artistică subțire și diafană nu mai converge, însă, cu stilul robust, neaoș al scriitorului.

Lirismul și romantismul dau peisagisticii sale un sentimentalism amplu și suav în rezonanță. Natura, metamorfozându-se ciclic, sau imaginile unei urbe insuficient modernizată, cu aspect de târg, constituie poemele predilecte ale artistului, pentru care incertitudinea ar putea fi considerată intenționalitatea voalării mesajului. De aici, dificultatea parțială a procesului cognoscibil. În fond, ceea ce este ascuns rămâne impenetrabil, umare a exacerbarii sentimentului local în dauna semnificației, neconștientizând faptul că pictura sa rămâne un moment din dialectica universului. În față sau în spate, filmul este șters, căci nu mai preocupă pe nimeni, motiv pentru care jocul propus de artist este efemer. Realismul picturii sale transpare în "Țicăul", "Săraria", "Copoul", "Tătărași", "Golli", "Vechiul median".

Creatorul excelează prin redarea atmosferei specifice spațiului prin surprinderea discretă a ceea ce particularizează un anumit loc, unic în datele sale, afectiv, motivul impresionist este evident("Peisaj de iarnă").¹⁶

Peisajul presupune un bagaj vibratoriu amplu și antrenează sentimente umane.¹⁷

I.PETROVICI rămâne unul din exponenții caracteristici ai școlii de pictură ieșene care și-a pus amprenta prin romantism, demonstrând o viabilitate structurală plastică incontestabilă. El stăpânește încondeierea, dar și rafinamentul compoziției și, mai ales, reușește reunificarea părților în întreg pentru a evita conglomeratul. Este atât de muzical în culoare, încât ne convinge pe deplin că tonurile se revărsă din interiorul său. Artistul este un introvertit, cu nuanțe melodice, și mizează mult pe desen ce atinge autonomie estetică și expresivă. Convins fiind că perfecțiunea formei duce la rutină, el recurge, fără a artificializa (!), la aportul culorii ce normalizează. De altfel, este adeptul simplificării până la stilizare. Sesizează esența și problematizează, conducându-ne adesea spre un peisaj cu nostalgii romantice ("33 de desene de la fereastra mea"). Aici se dezvoltă minunate laviuri de gri care contribuie la accentuarea atmosferei apăsătoare. Caligrama fină și alertă nu nervoază!, valoarea și încadrarea în pagină conduc spre o manieră proprie de redare a realității. Ductul liniar devine tandru și melodic, pe de o parte, vibrant și dinamizat, pe de alta. Între ambele elemente ale acestui raport nu există contradicții, mai degrabă o uniformizare motivațională la care tehnica artistului atinge valori maxime.

ECATERINA POP-PETROVICI folosește delicatețea albastrului grizat și forța galbenului care îmbracă întreaga imagine. Ea reușește să evite monotonia folosind o grafică modulată prin amprentare. Aceasta îi dă imaginii sens și vibrație dar, prin duplicitatea culorii, grafica sa devine penetrată, caldă și încărcată de sevă("Peisaj venețian"). Artista nu este atât de captivată de întrebări, ci urmărește, mai curând, splendoarea mișcării,

¹⁵ Petru Comarnescu, Prefață la Catalogul Expoziției de pictură Petru Hârtopeanu, 23 iunie-23 iulie, 1963, Iași

¹⁶ Virgil Mocanu, *op.cit.*, p.93-94.

¹⁷ Aphrodita Theodorescu, în "Opinia", anul V(1993), nr.1222.

surprinderea instantaneului plastic ce constituie elementul acaparator al întregii imagini susținută frumos din punct de vedere tehnic.

A. PODOLEANU intră în aceeași categorie cu Ion Petrovici privind latura sentimentală a lucrărilor sale. Diferă culoarea, căci primul folosește cu precădere griuri, iar celălalt o inconfundabilă gamă de brunuri care aduc o notă de distincție și implicare. În primul rând, se cuvine să specificăm că A.Podoleanu este un acuarelist împătimit. Laviuri de brun degajă o atmosferă afectivă, în care subiectele sunt căutate, pendulând între amurguri în Deltă și sălcii pe malul apei. În ambele cazuri, avem o atmosferă tihnită și meditativă care înlocuiește forfota și explozia naturii.

Limbajul artei sale se raportează la o lume vizibilă, la care scenele materiale nu sunt o imitație a naturii. El propune un gen artistic bazat, mai degrabă, pe raționament. Arta sa instrumentează cu imagini conceptuale. Atracția permanentă a Deltei, asocierea elementului acvatic cu vegetalul, cu lumina irizată a dimineților însoțite sau cu splendide apusuri aurite, se transformă într-o infinită și seducătoare magie a culorii.

Completativ și narativ în expresie, impresionist prin reacție, artistul apelează la suprapuneri de culoare care îi conferă transparența. Difuziunea nuanțelor cromatice raportate la auriul cald, detașat și imaterial, motivează indubitabil participarea sa afectivă în acest univers și declanșează o pace lăuntrică. Dependenta de motiv, în pofida aparenței spontaneității, asigură doar primul nivel de lectură al acestor imagini. Opera sa nu este modernă prin subiect, ci prin viziune. Instrumentarul tehnic constă în dispoziția verticală, racursuri și efecte de perspectivă, linie de orizont înaltă, obligând la prim-planuri dezvoltate și bine susținute de culoare. Formele în sine nu sunt expresive, ele se împlinesc prin relații cromatice ("Iarna la Bucium", "Peisaj ieșean", "Turnul Goliei", "Strada Palatului").

CORNELIU IONESCU nu este un observator prea sever, ci preferă să emoționeze închegându-și impresiile în imagine ("Peisaj urban"). Fără îndoială, este atras de modernitate și ineditul motivului. Privește cu cutezanță, modulează, reduce tușa pedalând pe contrastul de culoare ce subliniază esențialul, tendința de transformare stilizată, dezvăluind o cromatică reprimată de sensibilitate caldă. Desenul fin, aristocratic, dens intelectual, adânc cerebral se concretizează în palide demersuri filosofice. Aș spune că practică o filosofie de tip hamletian, cu nuanțe impulsive și concordant rebele.

NICOLAE MATYUS este adeptul unui spațiu concret în care se desfășoară un univers oniric, poate kafkian, sobru și dens, cifrat și greu comprehensibil, derutant și inefabil ("Seara în oraș", "Seara", "Peisaj"). Orașul semigeometric reprezentat, dar simbolul păsărilor, e mult mai profund, mai căutat și totuși nesensibil, decât parțial, printr-o cromatică rece cu semitente oarbe.

Structura sa speculativă, filosofică. își găsește resursele în tradițiile românești din care descinde și îi conferă lui DIMITRIE GAVRILEAN o încadrare simbolică într-un univers propriu, în care misterul și sacralitatea rămân amprente necesare ("Dealul lui Dobrin", "Iașii vechi"). Influențat clar de pictura din Țările de Jos, el nu se confundă cu eșafodajul. Gavrilean este, în fond, mai filosofic decât Bruegel, înclinat să surprindă latura pozitivă a existenței universale cognoscibile. Lumea lui devansează forța malefică a lui Bosch și coboară în universul tangibil al personajelor fabuloase din sfera teluricului. Transpunerea pe pânză se face în măsura și până la punctul la care el intenționează sau nu să ne convingă de o anume jovialitate a picturii sale ce rezonază cu psihicul său labil și cald. Pentru aceasta, face apel la tonuri firave de roz sau la blândețea auriului și ruginiului care determină rotirea sferelor.

Întâlnim, ca și la Bosch, predominanța unghiului ascuțit, modulare ton în ton ce capătă la Gavrilean ton și echilibru. Convenționalismul său cromatic atinge cote nesăbuite, în care mesajul e de o calmă subtilitate. Jocul delicat al valorilor în umbre și lumini difuze presupune traversarea de la albastru-cenușiu la galbenul-dens și roșu alterat după rețetă proprie. Totul face parte dintr-un calcul anterior stabilit în care nota lirică a lumii sale de tenebre devine evidentă ("Omăgiu Voroneșului").

"Spirit critic fin și receptiv care, printr-o riguroasă selecție filologică, știe să-și însușească elementele lexicale-cum ar fi, de pildă, cele din arsenalul expresionist apreciate ca potrivite propriei exprimări"¹⁸ sunt trăsături ce îl caracterizează, la o primă încondeiere, pe VAL GHEORGHIU. Fără îndoială, nu poate fi trecut cu vederea nici "balansul între transformarea unui motiv figurativ, printr-o serie de trepte intermediare (unele desene țin chiar de priza directă) până la limita abstractului... deducția ce pornește de la compoziția generală prin forme colorate pe suprafață ce sugerează, apoi, relații caracteristice între elementele unei realități imaginare."¹⁸

Contactul cu natura, empiric la început, îi crează artistului ideea unei imanențe, conjugându-se, în același timp, și cu incursiunea într-un spațiu poetic, un ușor parfum romantic devenind concordant cu temperamentul său meditativ, dispus la analize profunde.

Desenele sale sunt realizate din tușe delicate într-o mișcare mai degrabă interioară, lăuntrică, care divulgă cu facilități o încărcătură afectivă aparte. Aparența liniei trădează simplitate care, paradoxal, stă în amploarea mesajului uneori sofisticat, alteori greu de descifrat, dar de fiecare dată închizând vagi ecouri ale universului său intim, dihotomic.

Suișul și coborâșul său în natură îl recomandă ca un spirit băntuit de tensiuni pe care le domină sistematic fără a refuza o mică aventură robinsoniană.¹⁹

Legătura cu natura se volatilizează la un moment dat, el fiind preocupat mai mult de simbolistica culorilor și mesajul artei sale contorsionate ("Orașul").

Deși Voroneșul exista demult în stare latentă pe retină și în minte, întâlnirea artistului cu monumentul i-a format convingerea că are în față un model unic, inepuizabil prin detașarea de elementul terestru, și izolare într-o lume superioară a cărei forță creatoare constă în inimitabilitate.

Cu GHIȚĂ LEONARD intrăm într-o viziune simbolistă ce se caracterizează prin stilizare, apetență cromatică, modelaj spațial și modulare ton în ton. Aceste caracteristici converg spre pleonasmul plastic ce dezvăluie o vigoare în expresie și nerv accentuat până la un peisaj astenic ("Stejarî povestitori"). Albastru devine ireal, conducând spre un constructivism deductiv, cu nuanțe ilizibile la prima vedere. Pe retină se mai păstrează doar impulsuri sub care artistul a fost determinat să realizeze opera.

VASILE ISTRATE, artist autodidact, se afirmă din 1965 în peisaje urbane în manieră cubistă, în sensul gustului pentru forme geometrice și preocupare pentru ordonare ("Peisaj ieșean") în care linia sa plastică amintește de Derain.²⁰

GH. BRĂDĂȚEANU este adeptul policromiei viguros susținută cu vibrații bogate. Paleta dominantă o compun brunurile, roșu, albastru intens ("Peisaj de la Sighișoara").

Există la Iași artiști cu precădere sau prin excelență peisagiști care păstrează tradiția și/sau promovează modernismul. Ajungem, astfel, la a treia generație de plasticieni.

GABRIEL GHEORGHIU abordează cu egală seriozitate pictura și grafica. În uleiuri folosește stilul arhitectural, ușor geometrizarant, cu cromatică echilibrată, în care se

¹⁸ M. Țoca, în "Tribuna", 3 februarie 1972

¹⁸ M. Țoca, în "Tribuna", 3 februarie 1972

¹⁹ Virgil Mocanu, *Val Gheorghiu*, București, 1985, p.8.

²⁰ Claudiu Paradaiser, *op.cit.*, p.28.

afirmă cu oarecare reținere (mai cu seamă în faza inițială). Nu are curajul unui Gânju, spre exemplu, ce plasează o pată de culoare prin care poate obstrucționa afectiv întreaga imagine și captivează numai printr-un element. Este aproape evident că artistul apelează la o sinecdocă cromatică în acest caz.

Mai sentimental și mai puțin tehnicist ca Ionel Gânju, Gabriel Gheorghiu propune tonuri calde, o atmosferă ușor tihnită și nostalgia vremurilor trecute ("Peisaj din Păcurari"). această primă etapă a creației sale a stat sub semnul tradiționalismului, exprimat prin armonizări tandre și amplitudini cromatice, ce amintește de marii săi înaintași care au fost obiectul discuțiilor noastre într-o fază anterioară și asupra cărora nu mai considerăm necesară o revenire.

După 1989, artistului i s-a oferit șansa deschiderii spre valorile occidentale. Călătorește mult în Germania, Italia, SUA, de unde vine cu o respingere la tot ce este conformist și sterilitate în artă, îl preocupă libertatea văzută în dependență cu necesitatea ce rezidă în structura sa intimă. Descinde, cu setea lui de libertate, dintr-o realitate mirifică și inefabilă unde se dovedește a fi din nou captivat de spiritul său ludic.²¹

Peisajele sale nu au consistență într-un univers în care lumea materială e singura pe care privitorul o observă. În rest, timpul presează îi e greu de presupus că sunt mulți dispuși să se piardă în atmosfera orașului condamnat să otrăvească moral și fizic viața. Printre clădirile austere se mișcă vietăți multicolore. Însăși ideea ființează intrinsec sau tangent realității concrete ("Impresiei din Hamburg").

Întâlnim două luni, în care materia moartă e incapabilă să reziste nonconformismului și, respectiv, cea plăsmuită. Teluricul o chemare pentru ochiul din afară, revoltat de stresul cotidian, și impune creierului obosit un refugiu, lăsând subconștientul să confecționeze ad-hoc o imagine cu un castel în fața căruia poposește un cal negru ce poartă visele noastre devenite fosforescente ("Vraja"). Spațiul concret invită, de data aceasta, într-un alt timp, reversibil, prin ruperea tiparelor univoce ale temporalității.

Transparențe, profunzimi și întrebări, între planul material și cel spiritual, ne dezvăluie o lume a trăirilor noastre, un Hamburg pe care îl găsim pretutindeni, fie că mergem la București, rămânem la Iași, sau, pur și simplu facem o incursiune în noi înșine. Este prea real și prea aproape ca să nu fie vizibil. Comprehensiuni spirituale cad ca o ploaie peste sufletul nostru deasupra căruia, aici și acum, tronează numai artistul în capul căruia se află viața cu toate subiectele sale trecute și viitoare ca într-o uriașă carte²²

Dacă grafica sa ne-ar îndreptăți să îl încadrăm în categoria plasticienilor care pledează pentru un demers psihic în artă, uleiurile ne introduc într-un univers armonic ce ne motivează aserțiunea. Aici se remarcă prin sobrietate și lipsa rigidității în desen. Umbrele arse și tușa ușor evanescentă, acoperită de culoare, trădează o emoție lăuntrică, mascată însă de linia cromatică susținută după toate rigorile "gramaticii plastice", dar i-am putea reproșa o nuanțare prea rigid controlată.

Stilat în sensul rafinamentului cromatic și delicat în mișcarea ductului, artistul se dovedește aici a fi un conservator, iar dezinvoltura din grafici îl părăsește (ciclul de peisaje venețiene). Îi rămâne, însă, de la profesorul său, Dan Hatman, predispoziția spre analiza structurilor intime ale realităților palpabile.

Revenit de la Paris, după trei ani de sejur, LIVIU GHERGHINA se contaminează cu arta pictorilor flamanzi realizând un colaj stilistic. Asemenea artistului mai sus menționat, este bântuit de neliniști. Linia sa nervoasă ne dezvăluie un spirit agitat, răscolit de furtuni lăuntrice. Contrar așteptărilor, nu lucrează febril, el acumulează pentru ca apoi să

²¹ Aphrodita Theodorescu, în "Timpul", anul III(1992), CXVI, nr.28(104).

²² *Ibidem*, anul III (1992), CXVI, nr. 25 (101)

reverse ceea ce-i prisosește. Acordă multă atenție culorii și e străbătut, inevitabil, de suave nostalgii ("Peisaj din Liteni"). Folosește macul, motiv specific în pictura olandeză. Lucrează mult culoarea, uneori chiar mai mult decât necesar, realizând o amplificare vibratorie cu prea adânci rezonanțe. Alteori folosește anecdotică ca o necesitate recuperatorie a durtății cromatice. Preferă gama culorilor calde - ocru, galben - citrin, galben de crom, roșu venețian, roșu englez.

MINODORA BĂZGĂ e un spirit romantic, înclinat spre visare, calități care i se regăsesc și în peisaj. Toate lucrările sale ar putea primi un singur titlu, după tematica abordată: "copaci", pentru că, realmente, artista nu a pictat și nu pictează altceva. Linia ei delicată, apetența pentru nuanțe, siguranța lucrului în tehnica culorii în apă, la care se adaugă o bună paginație și izbutința lavauri de gri sau bruniri, motivează opțiunile noastre pentru această artistă. Albastrul catifelat crează o atmosferă de calm, de meditație, de echilibru ("După ploaie", "Dialog", "Orizont pierdut"). Valori și spectacolul concordă cu laviurile ce dau transparență și suplete ("Vameș la porțile cerului").

Pictura Minodorei Băzgă se caracterizează printr-o artă feminină, captivând prin uniformizarea rezultată din părțile armonios și emoțional articulate. Ele sunt lipsite de autonomie, căci elementul forte al picturii constă tocmai în maniera în care se încheagă ca detalii ale aceleiași configurații. Dacă am risca o abstragere, am dovedi o incapacitate de analiză și interpretare.

Ar mai fi de adăugat că amprenta lui Podoleanu, fostul profesor, rămâne evidentă, nici apropierea tehnică de Radinschi nu este întâmplătoare sau ocazională.

Ultima încadrare în peisagistica ieșeană contemporană pe care o facem se referă la generația foarte tânără, mai precis noii absolvenți. Aceștia vin cu noutatea predominanței motivului în raționamentul care a stat la baza alegerii subiectului.

LEONARD GAVRILESCU este artistul evocării caselor păraginite care degajă o atmosferă de mizerie și îmbăcsire fizică și spirituală, în umbra căreia se simte prezența omului. Pereți mucegați, insalubri, intră în discordanță cu petele de culoare (roșii, galbene) și favorizează o poezie a culorii ("Casa din Grecia", "Peisaj din Bacău", "Peisaj din Socla"). Elementul plastic și motivația provoacă o anume emotivitate. Plasticianul nu vizează frumosul în sine, ci frumosul ce transpare din jocul volumelor în umbra ordinii care dă monotonie și degajă o atmosferă rece. Tehnica folosită este uleiul, desenul bine schițat în carbune.

LUCIA SĂCRIERU folosește tehnica culorii de la începutul secolului, cu siguranță influență impresionistă, pointilistă și expresionistă. Motivele sale se găsesc în aglomerări de case, locuințe înghesuite pe care le încadrează într-un raport interior-exterior. Pentru aceasta nu se oprește la subiectele centrale, dar nici la cele de la marginea orașului încadrate de lumină ("Pesaj din Iași", "Dobrogea").

NECULAI MIHĂILĂ, deși preferă peisajele care atrag prin estetică, se oprește la detalii de arhitectură, devenite motive. Un fragment de turn intră în compoziție și, prin aceasta, depășește stricto sensu peisagistica ("Peisaj din Iași", "Peisaj din Timișoara"). Peisajul de lizieră de pădure presupune prezența omului. Ea rămâne în faza prezumtivă, lăsând imaginii privilegiul de a dezvălui numai natura prin jocul de lumini, umbre, modulații și culoarea de spectacol. Acordă mare importanță efectului optic, căci realizează linii de fugă ce dezvăluie alte perspective.

GABRIELA POPA-BENESCU folosește peisajele în compoziții într-o viziune decorativă. Are și peisaje de sine-stătătoare ("Iași"). Foarte lucidă, utilizează pânza drept pretext de desfășurare plastică și cerebrală. Lucrează culoarea cu o dezinvoltură vecină cu imprudența, dar reușește să lege în același spirit nonconformist culorile.

STELIAN GHICĂ este adeptul formelor de peisaj foarte stilizate, introduse în compoziție și apelează la o gamă restrânsă de elemente. Foarte preocupat de motiv, traduce realitatea obiectivă în funcție de personalitatea sa, condiționând astfel contactul cu natura.

IULIAN GAVRILOAIA acordă importanță materialității și promovează tradiția locală a peisajului fără a exclude nici viziuni mai moderne sau chiar religioase. Subiectele sale cuprind aspecte din Iași, domenii mai reduse ca spațialitate, împrejurimile urbei. Redă foarte bine structura la case și acordă importanță desenului.

LEONTIN LEONTE utilizează elementul metefizic în compoziții. El nu se limitează la redarea atmosferei locale care a constituit, anterior, scopul peisajului, ci apelează la un pretext filosofic ce însoțește exercițiul său de compoziție și inspirație sentimentală intrinsecă. Motivația nu mai ține seama de cerințele privitorului, ci de dorința artistului. De aici, independența plasticianului de a se afișa cu o operă ruptă de cadrul uniformizant și a revoca o interpretare relativistă.

DAN CORLAȚEANU este adeptul unei plastici metafizice care promovează peisajul numai ocazional și cu interminențe.

Peisagistica a constituit forța latentă care a deschis drumuri și a materializat idei, a armonizat culori în care a cultivat sentimente. Predispoziția spre lirism și melodicitate își găsește sorginea în atmosfera ușor arhaizată, pitorească, din faza de debut a școlii ieșene ai cărei exponenți (N. Tonitza, Șt. Dimitrescu și Cosmovici) au jalonat liniile directoare ale unui veritabil program, în consonanță cu specificul local al artei ieșene. Aici subliniem stricta concordanță cu spiritul moldovenesc, așezat și hâtru, care se caracterizează printr-o moderație înclinată spre un conservatorism de o anumită factură.

Promovând vechea tradiție de capitală culturală românească din Vechiul Regat, Iașul rămâne în peisagistică întâiul acord al unei simfonii romantice pe care nu l-a "modelat" îndeajuns tăvălugul comunismului. Într-o epocă în care independența creației artistului a fost drastic condiționată de politic, aici s-au menținut și tendințe plastice ce decurg dintr-un bun simț cronic, artiștii evitând, cu abilitate, "invitația" artei cu tendință ca s-a dovedit a fi mutilată și pentru iconografia ieșeană.

Afirmația noastră include și posibilitatea unei scurte treceri în revistă a procedeelelor multiple la care au recurs artiștii pentru a opri acest virus ce se întindea spre sufletele lor amenințând cu contagiunea. Plasticienii au căutat fie o evadare pedalând pe autoironizare, sau cultivând o poziție evazivă și chiar refuzând colaborarea.

Rățiunea pentru care au adâncit acest aspect rezidă în aceea că el rămâne un element accidental, indeziderabil, ce ar putea asteniza atmosfera plastică.

Intenționăm să ne oprim, deasemeni, la omagierea promovării unei bune tradiții în plastica ieșeană, ce a constituit fundamentul pe care generații de artiști și-au clădit opera, trecând, firește, în revistă specificitatea pe ansamblu sau în particular. Incantația cromatică traversează de la tonurile grave-caracteristice, mai cu seamă, primei generații-spre armonii de lied-specifice următoarele două. Ultima generație corespunde manierei *schérzo*, atât în mentalitate, cât și în linie, suprapuse culorii. Aici intervin și tendințele manifestate în România după 1989, în sensul recuperării unei culturi cu statut independent, ce jalonează limita cronologică de final de epocă totalitară, cel puțin așa cum s-a dorit la acea dată și, acceptată de noi din unghiul intersului pentru tema pe care am abordat-o.

Landscape in Contemporary Fine Arts from Iași (Summary)

Generous theme for fine arts (oil painting, watercolour, even graphics), the landscape was a definite source of inspiration for the four representative generations in postwar fine arts from Iași.

From psycho-philosophical implications to lyrical stamp that, as it seems, it's not only a privilege of Moldavian school of painting, it's the way imposed by the emotional and spiritual wheels.

Landscape painters are artists tributary to those lyrical-emotional influences, because philosophy and psychology, as approaching ways, remains the privileges of masters (Baba, Hatmanu, Boușcă).

There is, also, a certain "primitiveness" meaning art frankness, a liberation from technical speculations and compulsions, not in the sense of naive painting. In the last analysis, is the freedom of the creation, wanted by artists from all times, but that it would had a certain sens to Gauguin, to hot-blooded Van Gogh, not to talk about Cezanne, Utrillo...

Dovedind o oarecare timiditate și stângăcie în impunerea sa în universul plasticii ieșene și chiar naționale, grafica din inima Moldovei își trage seva din filonul efervescentei artistice a lui Tonitza, unul dintre cei mai reprezentativi artiști ai generației sale ce coincide, din punct de vedere istoric, perioadei interbelice.

Oscilând, la început între un academism solemn și searbăd¹ și formule de exprimare expresioniste² sau factura post-impresionistă³, este victima unui univers fremătător generat de răspântiile vieții, va fi victima unei crize de personalitate în care judecători imaginari îl târăsc într-un proces kafkian din care iese, în final biruitor numai după ce convingerile spirituale izbândesc asupra planului concret de desfășurare: "Atelierul mi se părea o sală neagră de închiziție, unde studiile agățate pe pereți îmi fac impresia unor judecători cu înfățișare teribilă care pronunță solemn și rece rechizitoriu crimei mele."⁴

Graficianul Tonitza se naște din refugările, acestei personalități complexe și contradictorii în care se regăseau resurse literare (poezia, teatrul) filosofia și artele plastice.

Plecarea sa la München a fost momentul unei revigorări a artei sale și a eliberării de academismul căruia-i era tributară la începutul carierei sale. Aici nimerește în plină luptă de idei, într-un mediu în care tendințele vechi și curente noi se înfruntau fără menajamente, căci Germania militaristă de la sfârșitul secolului al XIX-lea va pune bazele unei mari puteri economice care va străluci, mai cu seamă la începutul secolului al XX-lea. Aceasta va face din burghezie, exponența puterii, o clasă îmbuibată și plină de ifose, supusă convenționalismului și snobismului căruia i se va opune convingerile tineretului pacifist care ataca cu vehemență mentalitatea retrogradă.

Oficialitățile încurajau scenele de gen în interioare burgheze fastuoase, cu ornamentații opulente, portrete spilcuite artificial, scene pastorale din care izvorau un binecunoscut idilism, grandilocvență și superficialitate în grupurile alegorice de inspirație istorică sau desuet-mitologică.

Modernismul nu tolera însă aceste vestigii ale academismului și încerca o depășire a acestor forme de exprimare vetuste propunând experimente noi care să corespundă sensibilităților noului val. Antagonismele dintre aceste două orientări au condus în anul 1892 la înființarea unei grupări numită "Secession" prin intermediul căreia artiștii plastici inițiau diverse acțiuni culturale cu scopul de a dezavua mișcarea academică. În lupta lor împotriva "junkerismului" în artă, secesioniștii vor fi susținuți de revistele "Jugend" și "Simplicissimus". Prima fiind adepta însușirii unui stil nou în grafica și în arta decorativă, care se va remarca prin introducerea liniei sinuoase și prin abundența de decorații vegetale, stil care a invadat curând pictura și arhitectura imprimându-le o notă specifică, luxuriantă. Ideea nu este deloc nouă, sinusoidale datând din antichitatea plastică orientală, fiind apoi preluată de europeni, în formația compozițională șerpuită, cu motive florale apare pentru prima oară la artiștii mediteraneeni în antichitate, firește.⁵

¹ Portretul lui Andrei Șaguna (în colecția Mitropoliei Moldovei).

² "Jucătorii de șah" (colecția Sica Alexandrescu) și Portretul arhitectului Dimitrie Mohor, aflat în colecția Muzeului Zambaccian.

³ Peisajele pictate între 1910-1911.

⁴ "Jurnalul unui pictor" în "Nu te lăsa", 1918, Kardjali, Biblioteca Academiei, Cabinetul de stampe.

⁵ Adriana Botez-Crainic, *Istoria artelor plastice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, p.57

În acest univers inedit, Tonitza, saturat de arta academică impusă de învățământul de artă ieșean, ale căror cursuri le frecventează, cât de cel tutelar münchenez este atras de manifestările de artă modernă în diversitatea lor, motiv pentru care vizitează "cu luare-aminte orice expoziție de pictură". Se pare, însă că afabilitatea și competența profesională a artistului Hugo von Habermann, dascălul lui de la Academia regală își vor pune amprenta asupra personalității artistului. Triumful culorii și luminii susțut de admirația pentru decorativismul bizantin, pe care artistul român și-o însușise vizitând bisericile moldovenești își găsiseră resurse în simpatia profesorului față de arta de pe țărmurile Asiei Mici și Arhipelagului grecesc.

Acum se va simți atras de "magia pânzelor lui Rembrandt" și de arta lui Tizian, Correggio, Dürer, Holbein, Rubens.⁶ Acestea vor incita firește spiritul în formare a tânărului artist care, însă nu se detașează complet de formalismul academic.

Grafica sa își are punctul de plecare în desenele din 1908 care apăreau la "Furnica" revista satirică bucureșteană sub semnătura Tony. Acum se va înscrie într-o grupare artistică conturată prin întâlnirile săptămânale de la Simplicissimus care vor contura o grafică militantă. Din grupare mai făceau parte și Rudolf Wilke (1873-1908), Thomas Theodor Heine (1867-1942) și Olaf Gulbransson (1873-1958) care declarau război filistinilor, militariștilor și clerului.⁷

Tributar importanței care se acordă studiului desenului, care ocupa un loc important în învățământul münchenez, stilul lui Tonitza are de câștigat, maturizându-se, căpătând mai multă siguranță și vervă. Figurile au uneori, un caracter tipic german deși amprenta epocii e evidentă. Ar mai fi de adăugat interioarele îmbâcsite, cu pereții tapetați cu dungi verticale, împodobiți cu tablouri.⁸

Reprezentarea țaranului dezvăluie atitudinea sa față de acesta, care este privit cu simpatie. El este desenat de Tonitza în aceeași manieră simplistă în care va fi înfățișat și mai târziu de către artist: capul geometrizat, schematic, iar sprâncenele și nasul creionate dintre linie neîntreruptă de condei.⁹

Punerea în pagină, conciziunea compoziției, mișcarea personajelor sunt apropiate de spiritul lui Gulbransson sau uneori, e drept ca într-o mai mică măsură se simte influența lui Rudolf Wilke, mai ales în seria caricaturilor de moravuri, unde transpar subiectele realizate într-o viziune picturală.

Cum orientarea școlii de artă ieșene către plastica bavareză se pare că artistul și-o însușește întru totul în grafica sa, dar uleiurile deși deconspirau faptul că Tonitza experimenta procedeele impresioniste fluiditatea compozițională, linii de contur cvasiinvizibile, pete difuze de culoare sugerând vibrația atmosferei și a momentului în care au fost realizate.

Desenele au luat, probabil turnura lui Steinlen și Hermann Paul care surprindea multe din contradicțiile timpului. Caricaturile purtând reminescenta școlii franceze poartă denumirea "Prin lume" și reprezintă punctul de vedere al unui "pesimist exasperat de bestialitatea oamenilor și îndurerat de suferințele lor".¹⁰

Convins de faptul că un caricaturist nu trebuie să atace decât înarmat cu o "satiră mușcătoare până la dramatic".¹¹

⁶ Barbu Brezianu, *Tonitza*, Editura Academiei, București, 1967, p.31

⁷ Barbu Brezianu *op. cit* p. 34.

⁸ Barbu Brezianu *op. cit* p. 35.

⁹ "Furnica", 1908, martie 27

¹⁰ "Arta Românească" februarie 1911

¹¹ "Izbânda", 1 nov. 1920

Perioada interbelică accentuează dramatismul societății românești iar N.Tonitza, care devenise între timp un adevărat cronicar(nu reporter) al peniței, își continua tirul săgeților îndreptate împotriva asupririi sociale și a nedreptăților într-o lume în care exploatarea “bestială a omului de către om” este tratată necruțător, scoțând la iveală personaje grotești, dezgustătoare. Astfel, în desenul intitulat “În ajunul nunții” artistul înfățișează un bătrân cupid care-și așteaptă prada, fiica unui debitor, care sacrificându-se își putea salva tatăl. Dramatismul atinge apogeul în lucrarea “... Ne vinde casa...” unde creditorul amenință să scoată la mezat casa când copilul datornicului trage să moară.¹² Aflată în prim plan dreapta, mama își consuma durerea într-o poziție (înscriind un unghi ascuțit cu prelungirea toracelui și a picioarelor). Este singurul personaj care degaja un ușor patetism ce-și va pune amprenta pe întreaga imagine.

În aceeași categorie intră și “Fratele”, “Minora” în care se sesizează oarecare stângăcie din punct de vedere compozițional și al desenului propriu-zis, personajele, în genere două la număr apar așezate mereu în același stil cel din stânga din față iar celălalt din profil, ambele personaje fiind bine conturate, având o dinamică firească deși, uneori dă dovadă de însușirea unor mijloace de exprimare stereotipe, nefirești (picioarele, parcă sunt cofrate în ghips)

Aprofundarea psihologiei umane își are obârșia în cunoașterea litografiilor lui Honoré Daumier, prin intermediul cărora artistul român descoperă omul, acesta fiind, în imaginația lui Tonitza, un echivalent al lui Ion Luca Caragiale din punct de vedere al surprinderii caracterului personajului.¹³

Desigur, plasticianul nostru își însușește tot mai serios elemente ale fenomenului artistic francez modern, în funcție de care evoluează gustul și criteriile de judecată artistică. Ajunge, în felul acesta la o restructurare a conștiinței sale critice, interesul pentru pictura franceză precumpănind asupra interesului către fenomenul german. În 1920 acesta îl venera pe Claude Monet pentru talentul său și lupta dusă împotriva unui “academism degenerat și a unui academism căzut în leșinuri bitumoase”¹⁴

Pendulând între Toulouse Lautrec “un clasic în care echilibrul, caracterul și verva se contopesc”, George Seurat artistul “griurilor noctambulești” și Utrillo la care va aprecia forța și varietatea alburilor ” de o extraordinară și neașteptată vibrație lăuntrică”, fără a-l exclude, desigur, pe “uluitorul constructor cromatic Cézanne care se pare că a avut oarecare înrăurire asupra sa (mai ales la uleiuri)”¹⁵⁻¹⁷

Spre maturitate, artistul privește spre “revoluționarii Corot, Delacroix, Courbet, Cézanne Lautrec ” a căror artă rezuma epoca în care au trăit, constituind liantul dintre aceasta și “epoca stinsă”, desigur ca perioadă și nu ca etapă în istoria artelor plastice.

E adevărat că influențele artei germane și franceze au stat la baza modelării lui ca grafician (și ne referim în special la intrările desenatorilor germani, despre care am vorbit deja), dar în urma vizionării expoziției de stampe japoneze se pare că arta din îndepărtatul Orient l-a atras întru totul pe Tonitza.. Aceasta își pune amprenta mai ales spre sfârșitul vieții, în faza decorativă, la unele peisaje de la Balcic, pictate cu o pastă diluată, folosind

¹² Subiectul va inspira, mai târziu o pânză intitulată “La capul bolnavului”, 70x60, semnat dreapta sus.

¹³ N. Tonitza, “Jurnalul unui pictor”, în “Arta română” 1910, nov.

¹⁴ N. Tonitza, “Claude Monet”, în “Universul literar”, 1926, dec. 19

¹⁵⁻¹⁷ N. Tonitza, “Henry de Toulouse Lautrec”, în “Universul literar” 1926, oct. 17

N. Tonitza, “Georges Seurat”, în “Universul literar”, 1926, nov.14

N. Tonitza, “Utrillo”, în “Universul literar”, 1926, nov.28

drept suport un desen suplu, dar ușor manierist, iar nefericita inspirație de a face portrete erotice îl plasează într-un cadru ce dezvăluie un îndoielnic rafinament artistic.

În lunile premergătoare reclamației de război a României, artistul se lansează în expozițiile bucureștene¹⁸ cu studiile intitulate: "Din lumea celor umili". Aici apar, pe lângă personajele obișnuite care-i populau operele, majoritatea prinse "pe viu", și portrete de muncitori care erau priviți cu simpatie fiind considerați "victimile bestiolilor celor mai feroce".¹⁹ Aici recurge la compoziția sobră, ductul grafic unghiular, cu linii frânte, perioada dezvăluie nostalgia pentru litografiile lui Steinler și ale olandezului Louis Raemaekens: "La paye", "La Jaune", care presupun atmosfera desenelor "Coadă la pâine", "În ajunul nunții", "Fratele".

Se pare că, la vremea aceea Tonitza nu era tributarul ipocriziilor la care au fost obligați artiștii în societatea comunistă, arta sa dezvăluind netrunchiat convingerile sale și nu sloganurile unei societăți care-și pregătea succesiunea la vremea aceea, din punct de vedere politic nașterea Partidului Comunist Român, unul din principalii strategii ai "aurorii comuniste" petrecându-se abia peste trei ani.²⁰ Este una din cauze pentru care criticii vorbesc de "realismul lucrărilor în înțelesul cel mai înalt". Deja se observa o detașare "de noianul teoriilor importante din cabaretele pariziene sau din Kneippurile müncheneze."²¹

Fără a fi un militant comunist Tonitza are, mai degrabă un spirit de frondă care-l va face, desigur incomod pentru societatea burgheză contemporană. Cu certitudine că simpatia față de "mișcarea de instigațiune și revoltă" de care-l acuza la 18 mai 1907, Panaitescu Bardasare, Rectorul Universității din Iași, care va avea drept consecință excluderea sa definitivă și fără drept de apel de la cursuri, nu este totuna cu integrarea la mișcarea socialiștilor cum, palid, încearcă să sugereze Barbu Breanu.²²

Cei aproape doi ani de lagăr vor aduce importante modificări în personalitatea artistică și morală a plasticianului. Pacifist convins, înceacă să-și impună satiric alături de pictorul Constantin Vlădescu și inginerul Bunescu devenit apoi director al Imprimeriilor statului, al Monitorului Oficial și al revistei Arta și tehnica grafică. Acum apar pe frontispiciul revistei îndemnuri: "Nu te lăsa" (Nr.1), "Nici mort" (Nr.2) "Ține-o aici" (Nr.3). Se pare că forța platicii tonitziene depășește granițele țării, căci, în Silezia de nord în lagărul de la Kumbübel (unde se află internat, printre alții, și dirijorul Ionel Perlea) pictorul Eugen Drăguțescu a ilustrat mai multe numere ale unei reviste similare intitulate "Gulia" scrisă de românii aflați aici, printre care și Vintilă Horia.

Războiul adusese Moldova, din punct de vedere plastic în câmpul unui univers cu un pronunțat caracter realist, generat de stringența tematicilor care-și făceau simțită prezența și care se recomandau printr-un cromatism sever. Artiștii formează o echipă de reporteri, care după încheierea armistițiului, încercau să formeze o breaslă. Aceasta va deveni o "mișcare de avangardă" după ce artiștii pun bazele unei asociații.²³ Era, firește o reacție dură împotriva manierismului (care mai agresa arena plasticii și în perioada postbelică) și a anchilozei căreia plăteau un serios bir. Cu timpul gruparea va deveni anacronică, iar reprezentanții de la București siliți, din lipsa de fonduri să expună sub egida

¹⁸ Expoziția organizată la București, în perioada 2-29 februarie, de Ștefan Dumitrescu, în sala "Ileana Cosânzeana" (1919)

¹⁹ Neron Teohary în "Alte două expoziții" în "Seara", 1916, feb.

²⁰ Perioada la care facem referire coincide cu primul război mondial, mai bine zis perioada intrării României în război (1916-1918) care a modificat mentalități, a deschis căi sau a declanșat conflictele. Al. Climescu-Gusti "Sinceritatea în artă" în "Mișcarea" 1916, februarie, 19.

²¹ N.N. Tonitza, "În cheștiunea revistelor de artă", în "Rampa", 1922, martie, 29.

²² Barbu Brezianu *op. cit.*, p. 25.

²³ N.N. Tonitza "Salonul Arta românească", în "Avântul" 1920, aprilie

autorităților își pierd credibilitatea. Aceștia vor fonda, la Iași, la casa lui Ștefan Dimitrescu asociația "Arta română" care promovau independența creatoare și bunul gust manifestând antipatie pentru o artă de tip burghez adepta unui îndoielnic simț estetic lipsit de rafinament așa cum era reprezentată de D.G.Mirea, Costin Petrescu, Pavelescu-Dimo, Kimon Leghi, care, firește s-au pierdut în timp așa cum confirma istoria artelor plastice. Inițial din gruparea "Arta română" au făcut parte Dimitrie Paciurea, Corneliu Medrea, Ion Jalea, Oscar Han, Nicolae Dărăscu, Camil Ressu, Ion Theodorescu-Sion, Șt. Dimitrescu, iar mai apoi Brâncuși, Pallady, Sirato, Marius Bunescu, Iser, M.H.Maxy. Nicolae Tonitza avea să accedă la grup în preajma primei expoziții, ceea ce-i va îndreptăți pretenția de membru fondator. (Expoziția fu deschisă la 18 aprilie), prilej cu care el ia parte la redactarea statutului, semnând documentul care hotărâ mutarea "Artei române" la București unde aveau să se țină și expozițiile anuale. Atenția artistului se îndreaptă către Francisc Sirato și Ștefan Dimitrescu alături de care va expune deseori încercând conturarea unei subunități artistice.

Mulându-se după cursul istoriei, Tonitza devine necruțător în redarea unor subiecte în care abordează "un realism sfâșietor" (după cum afirmau criticii vremii aflați în subordinea politicianilor și că plasează ostentativ subiectele într-un cadru reflectorizant cu o lumină prea dură, care ar deranja, impresionând, desigur neplăcut spectatorii. Implicațiile sale într-o artă militantă nu numai că au fost privite cu rezervă, dar au fost aspru sancționate de societatea care nu înțelegea atitudinea artistului de a riposta indirect în fața gustului pentru mediocritate căruia i se prosterna.

Isptit de ideea de sinucidere, intrat într-un colaps psihic, sătul de munca de gazetar la care-l sileau obligațiile familiare, artistul întrezărește o rază de speranță după numirea lui Constantin Meissner în componența guvernului Marghiloman. Convingerea sa că va ajunge la București unde să muncească într-un atelier îl determină să facă apel la înțelegerea profesorului Simion Mehedinți, pe atunci titular al Departamentului Cultelor și instrucțiunii publice, care la rugămintea sa de a fi numit într-un post la Muzeul Kalinderu sau la Comisia Monumentelor Istorice sau altă funcție oficială. Va fi numit redactor la ziarul "Iașul" și, în calitatea sa de gazetar va colabora cu "Presa", "Steagul" care-l va absorbe cu totul lăsându-i, se înțelege prea puține clipe pentru creația plastică. Anul 1919 îi aducea schimbarea mult visată, în sensul instalării sale la București. Aici își manifesta simpatia față de cei năpăstuiți transformându-se în exponentul suferințelor acestora, având drept piedestal activitatea sa de pe front a cărei experiență juca un rol important.

La 4 august 1919 Gala Galaction lansa în "Socialismul"-organ al partidului socialist și al lumii sindicale "un apel către intelectuali, care erau invitați să se alăture valului crescând al proletariatului muncitoresc"²⁴ Tonitza, sub acest imbold, a început să colaboreze cu o serie de desene, caricaturi, și chiar cu articole prin care cheamă artiștii plastici la acest foc care pârla societatea, alături de proletari.²⁵

Acum apar cam trei sute de desene militante executate de obicei în creion, urmate de trecerea pe curat cu ajutorul unor creuri, folosind creioanele colorate, iar faza a treia, a desenului finit era făcut în tuș sau cărbune care era, adesea înconjurat în chenar de tuș negru. Aici includem studiul pentru "Coadă da pâine", "Care este mai tare", "Dumneata invalid de război?", "Sunt călare pe situație...", "Ședința la Cameră", "În vestibulul senatului", "În mină", "La descinderea Camerelor" aflate la Muzeul de artă al României studiu la "Coadă la pâine", "Ce te învață experiența", "Femei în cimitir", "Bostanaria militarismului" aflate la Muzeul Brukenthal, "Alegerile"(două variante) "Revoluția

²⁴ Gala Galaction "Literatura pentru cel mulți și domnici", în "Socialismul", 1920, februarie 12

²⁵ "Socialismul", 1920, februarie, 12.

rusă", "Constituția răstignită", "Barometru politic social", "Ar trebui un nou război să mai descongese lumea" (adept al teoriilor malthusiene? n.n.) "Quod licet..." aflate la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei "Studiu pentru votul universal" aflată la Muzeul de artă al Academiei, colecția "G.Opreșcu", "Constituția", aflată la Muzeul de istorie și "Munca" lucrarea cu care artistul debutează în "Socialismul (1919, septembrie 15) desen inspirat, se pare după monumentul ridicat la 1 mai 1919 muncitorilor de către sculptorul Iános Istók la Budapesta.²⁶

Creionând și trăsături de caracter care l-au impresionat (în fond socialismul susținea că este exponentul celei mai morale societăți...), în "Mihai Viteazul" el reprezintă imaginea unui mutilat de război, mișcându-se anevoie prin lapoviță, ajutat de scândura pe care se sprijinea. El are brațul ridicat și este privit din spate (poate pentru ca artistul să nu fie silit să-i redea chipul devenit grotesc, schimonosit de durere, sau pentru a sugera că, de fapt el nu este un personaj individual, ci însăși colectivitatea pe care o reprezenta și care avea trăsăturile binecunoscute) deja ale "omului nou", socialistul integru, care se confunda cu binele tuturor. La întrebarea "600 de lei pe lună și nimic altceva?" omul răspunde: "Mihai Viteazu".

Iminența unei noi conflagrații plutea în aer și artistul arată spaima unei mame, incremenită, cu pruncul în brațe sub avalanșa de crani care se prăvăleau amenințător în "Furtuna"²⁷ sau recurgerea la un monument al păcii al cărui proiect o reprezenta o harcă uriașă de care să-și aducă aminte generațiile viitoare.²⁸ Acum desenează copii zgribuliți cu ochi expresivi, nevinovați, ca tăciunele de negri, se conturează deasemenea și tema copilului înlăcrimat, cu priviri îngândurate care devine tot mai frecventă în perioada interbelică și prefigurează evoluția viitorului pictor (facem, desigur referire la portretele în ulei de copii în care artistul devine poetul candorii copilărești realizând pupilele într-o perfectă formă rotundă, făcute din suprapunerea a două sau chiar trei tonuri neamestecate, lăsând o marjă de depășire abia perceptibilă).²⁹

La grafica de presă se adaugă și "Calendarul muncii" apărut vreme de 10 ani (1920-1930) și desenul pentru carnetul de membru al muncitorilor sindicaliști afiliați la Comisiunea generală a sindicatelor din România, în care Tonitza își arată convingerea sa că proletariatul românesc devenise o forță pe cale de a se descătușa. Reacionând în consonanță cu directivele Partidului Socialist Democrat Român, artistul se face apologetul clasei muncitoare și a țăranilor care "se zbat sub călcăiul finanței care le stoarce plus-valuta muncii".³⁰

Așadar arta lui Tonitza este o artă angajată pe care însă o face din convingere și nu ipocrizie simpatia sa îndreptându-se în realitate către cei năpăstuiți și nu ca urmare a solidarității cu un partid muncitoresc, care impunea anumite limite politice și rigorilor căruia ar fi fost obligat să plătească. Resentimentele sale față de război erau, în fond foarte justificate (poate mai puțin teoria că războiul mai curăță societatea) și ele nu-l pot, în nici un caz acuza de adeziune la mișcarea socialistă. "Universul oamenilor muncii" nu devine propriul său univers decât în măsura în care înțelege munca, ca pe ceva constructiv și nu

²⁶ B. Brezianu, *op. cit.* p. 84, nota 33. Informația aparține Norei Aradi.

²⁷ "Cuvântul liber", 1919, octombrie, 12

²⁸ "Explorările viitorimii", în "Hiena", 1922, nov., 12.

²⁹ Pictorul așterne mai întâi un grăunte de culoare neagră peste unul gri sau albastru. Alteori pune un accent brun închis peste unul verde. Sau-inversând - puncta o tușă cînie peste o pată roz, albastră sau verzuie. Dozându-și simetric cromatică, izbutea să dea expresie modelelor sale, un halo iridian; de o mare luminozitate, privirea acestor "îngeri cu ochi dilatați de azur" (cum i-a numit Peressicius, în Grupul celor patru, în "Universul literar", 1927, martie, 6) rămânerea neconturate sau doar intermitent pictată. B. Brezianu *op. cit.*, p. 107

³⁰ B. Brezianu *op. cit.* p. 92-93, nota 63

fabulațiile unei societăți care afirma aberația burgheziei lipsită de griji, neputincioasă și exploatare.”

Modificările politice care se prefigurau în societatea românească în deceniul cinci au lăsat amprenta în plastica românească căruia, trepat i s-au impus matrițele ”realismului socialist”. În perioada anilor '48, '49, sub amenințarea revolverului s-au comis multe din crimele morale ale comuniștilor. Desigur, transformările la nivelul culturii, într-o societate deprinsă să respecte valorile culturii europene, nu impuneau o atitudine drastică, de eradicare, ci una mai blândă, dar mai puțin primejdioasă și, prin urmare mai înțeleaptă. Drumul de debarasare a fost, uneori, sinuos, incomod, lipsit de confort, traversarea se face de la înțelegere formală la violența de limbaj³¹, adică de la o misiune, sau chiar lipsa totală a cenzurii partidului în 1946, la tonul brutal, de o vehemență deloc surprinzătoare: un Matisse, un Picasso sunt artiștii unei ”societăți decadente”, ei înșiși fiind socotiți niște ”alienați mintal”. Deja în 1948 criticile la adresa artiștilor români care nu se integrează mișcării socialiste într-un limbaj de lemn, iar artiștii care au plătit tributul adoptării artei lor după directivele trasate de partid au devenit autorii unei opere hibride plătind valoric această alunecare spre politizarea artei. Primii au plătit îndrăzneala de a refuza încadrarea în câmpul ”artei socialiste” prin atacuri virulente, lipsite de orice considerație la persoana, care culmina cu excluderea din partid, ce se dovedea a fi, prin deceniul nouă.

Ion Petrovici, personalitate remarcabilă pentru acest context fertil caracterizându-se printr-o rafinată discreție a mijloacelor (suplețea și finețea liniilor, înnobilarea culorii, delicatețea ansamblului compozițional) sintetizează două trăsături fundamentale ale școlii ieșene de pictură. În prima linie intră priza romantică încadrată într-o imagine poetică defigurativă asupra realității ”cordiale și benefice, cu inerente și inefabile efuziuni lirice provocate de instinctiva și profunda implicare emoțională în substanța afectivă a realității cotidiene”. În cealaltă ordine de idei, se înscrie o riguroasă știință a mijloacelor profesionale, a elementelor de sinteză și morfologie plastică care definesc un peremptoriu respect față de meserie.³²

Artist al tonalităților grave, introvertit captând cu interes fiecare fenomen din care reține doar ceea ce se încadrează în câmpul său de interes. Lucrările sale mizează pe cromatică, care, în armonia petroviciană, presupune o armonizare cu nuanța dominantă, artistul fiind un împătimit al albastrului și griurilor care constituie suportul cromatic pentru aproape toate lucrările lui. Desenul, simplificat până la stilizare se clădește pe sugestivitate atingând autonomia estetică și expresivă, care se întrepătrunde cu tonurile reci, imperiale ale culorilor de fond sau cu calmul și căldura nuanțelor de roșu sau galben.

Tematic, grafica lui Petrovici, oscilează între peisajul citadin³³ desene de la fereastra mea” și la celelalte impregnate de izul romantic: naturi statice, compoziții cu subiect simbolic, montaje alegorice care nu exclud o undă de patetism. Periplusul afectiv și spațial la care ne invită amintește destul de Tonitza sau de Luchian, precursori, afini sau chiar mentori pentru artist și pentru toată generația de graficieni din perioada postbelică.

Grafica este suplă și delicată, rostirea calmă, gravă senină ca o saga în care se fac trimiteri la timpuri apuse încadrate într-un univers de artă contemporană care restituie oameni și locuri. Romantismul artistului nu transpare numai din dezvăluri nostalgice de străzi și monumente citadine, dar și dialogul, sau cu florile care constituiau tematici predilecte pentru pictor, genul cu care s-a impus în iconografia graficii ieșene. Dar tușa sa

³¹ Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural (1944-1984)*, I. Trădarea intelectualilor, Sibiu, 1992, p. 21.

³² V. Mocanu, *Structuri și sinteze*, Editura Junimea, Iași, 1984, p. 210.

³³ V. Mocanu, *op. cit.*, p. 211.

inconfundabilă a fost, la acest gen egalată de Ecaterina Pop-Petrovici, care a știut să adauge sensibilitatea feminină calmului magistral al graficianului Ion Petrovici. Pe de altă parte, artistic îi lipsește armonia naturală, finețea și profinzimea gestului, puterea de sinteză care converge către o anume stilizare, pe care o vom întâlni, și la ea prezența numai în ciclul dans, folosind ca pretext figurinele antropomorfe descoperite în perioada eneolitică la Cucuteni (secolele 4-3 î.Hr.). La grafician, dialogul diagonalelor, în care există totdeauna o dominantă dinamică, conferă o notă de veridicitate, dar și acel sentiment al imaginii construite, prin care motivul este supralicitat în favoarea propriei expresivități. Privit din acest unghi, artistul nu rămâne un restituitor de emoții și impresii plastice ci mai ales un interpret în stare să aducă o dimensiune în plus realității virtuale și care rezidă în implicarea sa în sfera evenimentelor, și oamenilor care le generează, precum și a suportului lor spațial și temporal. Așadar realitatea este trăită subiectiv într-un câmp de imagini tributare discursivismului către care se apleacă cei doi graficieni. Originalitatea apare grație matricei modelatoare care nu se evidențiază cu obstinație ci, mai degrabă se presupune. Descinzând din lirica lui Codreanu.³⁴

Amintind de sonetele lui Vasile Voiculescu, poezia plasticii lui Ion Petrovici se vedește prin naturile sale statice cu flori interioare de salonașe cu iatacuri tornatice în care meditația și visarea sunt umbre ale nostalgiilor "benigne". Accentele sale romantice vin să împlinescă originalitatea scriiturii sale fără a face rabat la dimensiunea lirică care, uneori capătă forță și încadrare epopeică (acuareliști: Victor Mihilescu Craiu-detașându-se o anumită asprime din lucrările sale; Adrian Podoleanu ne introduce într-o lume diafană, cu transparențe mătăsoase; cu accent straniu la Constantin Radinschi.³⁵

Graficienii ieșeni se pare că ies din tipar, ei luând de la înaintași numai elemente care țin de morfologie (Dragoș Pătrășcu, Grig Bejenaru) și rareori și fragmente de sintaxă (Jenő Bartos-accidental, Ion Petrovici, Ecaterina Pop-Petrovici).

Înnoitor în ceea ce privește gramatica plastică, Jenő Bartos este și un artist dintre cei mai problematici din punctul de vedere al semanticii sale. Se pare că, cu anul 1982 creația sa ajunge la o nouă etapă care se rupe de contextul excesiv senzual în ton cu o picturalitate excesivă și capătă un statut de sine stătător.³⁶ Scos din tiparele descriptivității, Bartos își reprimă declamațiile monologului intrând în limitele sugestivității care nu trasează cadre, lăsând posibilitatea de manifestare a privitorului-receptor care intrând în acest câmp imagistic devine tributarul atmosferei create de artist "în sens mallarméian, de incantații lirice în care" o personantă sete de lumină și puritate își afla fericitul contrapunct într-o diuoașă nostalgie a presupusului mirific timp al originilor și a unui spațiu exotic care își păstrează fascinația tocmai pentru că rămâne mereu intangibil.³⁷

Deci în planul sintezei plastice, sau în încadrarea în pagină artistul mizează pe intuiție care este generată de o generoasă spontaneitate care însă este limitată doar la capacitatea de propulsare a imaginației artistului. Paleta cromatică comporta și ea modificări, în sensul diversificării cu accente fove în sensul exaltării culorilor pure, puternice către o paletă incendiară a cărei transpuneri pasionale stimulau imaginația receptoare. Acesta este, poate o prelungire la aderența pe care fovismul a avut-o în pictura românească interbelică³⁸ și care face din Bartos continuatorul tradiției artistice muntene și mai puțin a moldovenilor, sub acest aspect.

³⁴ D.N. Zaharia, *Iașul Vernisajelor*, Editura Cariatide, Iași, 1995, p. 52

³⁵ D.N. Zaharia *op. cit.*, p. 117

³⁶ D.N. Zaharia *op. cit.*, p. 118

³⁷ *Dicționarul de artă*, Editura Meridiane, 1995, București p. 189.

³⁸ D.N. Zaharia *op. cit.*, p. 116

Pe acest fundament plastic care se contura încă de la 1982, și care rezida în includerea într-un spațiu plastic "post-abstract"¹⁹ cu vagi motive figurative încastrate într-un mediu irealist, fantezist. Suprapunerile de tușe consistente care imprimă suprafeței forme de relief bine sugerate. Înnoirile constau în îmbogățirea paletei cromatice care este rezultatul, mai ales al găsirii de combinații cromatice inedite care diversifică calitativ paleta, fără ca artistul să fie nevoit să găsească o soluție de îmbogățire cantitativă a ei. În felul acesta dialogul său cu culoarea, atât de importantă în amprenta psihică a lucrării devine permisiv unei analize semantice de profunzime. Este evitată rămânerea la suprafața imaginii care se oferă cunoașterii dincolo de treapta senzorialului. Culoarele sale devin mai puțin vii ca în etapa sa anterioară, acestea păstrându-se doar sub forma unor accente remarcabil așezate pentru a mobiliza griurile care, ca și la înaintașii săi: Ion Petrovici, Adrian Podoleanu, Ion Neagoe devin elemente de exprimare uneori înainte de desen sau, cel mult în paralel cu acesta.

Artiștii ieșeni au cochetat cu grafica pentru că ea devenea în universul cultural moldovenesc o posibilitate de exprimare, un câmp de experimentare, o manieră sigură de revigorare a propriului "program estetic". Jenő Bartos, Huhurez Zanfir, Ionel Ganju, Mihai Tarasi, Gabriel Gheorghiu, Eugen Mircea, cunoscut mai cu seamă ca acuarelist, Mircea Zait și Petru Bicer ale căror lucrări ne îndrituiesc să-i încadrăm în limitele "figurativului poemativ" fără a mai aminti că includem aici pe artiștii exclusiv graficieni Ion Petrovici, Ecaterina Pop-Petrovici, care a făcut deja obiectul intervenției noastre, Agneta Covrig, Gabriela Agafitea, Atena Simionescu și Dragoș Pătrășcu.

Militant activ pentru racordarea graficei ieșene la arta europeană și angajare în planul de idei incluzând această tehnică în contextul corespunzător chiar dacă, prin lucrările sale, rămâne alături de orice filiație autohtonă. Inedit în stilistică, și indiscutabil posesorul unei viziuni plastice proprii, artistul este nou și prin modalitate și morfologie plastică. Substratul său fantastic care introduce într-o lume halucinantă, iluzorie inventată de verva penitei sau creionului, tehnicile sale preferate prin care se exprimă într-o manieră nu lipsită de dezinvoltură, prin care se particularizează. Această imagine-punct-de-plecare descinde, desigur din Dürer, Baldung Grien, maeștrii germani ai secolului 15-16 sau din flamanzii Bosch și Bruegel. Universul lui Pătrășcu elimina cadrul macabru, scena vrăjitoarească în care se desfășura o piesă cu personaje terifiante, dezvăluind imagini de apocalipsă. Fantezia sa creatoare intră sub incidența altor legi care nu exclud suportul natural și nici nu-l subestimează. Construcția sa plastică se raportează la propriile sale reguli, realizând un univers reconfortant pentru receptor chiar, dar degenerând într-o construcție solipsistă din punct de vedere al raportului său cu arta pe care o crează.

Recurgerea la culoare, cu ajutorul aerografului contribuie la diversificarea paletei sale tehnice și amplificarea lor prin recurgerea la tehnici mixte: creioane colorate, laviuri și peniță, care evită o manieră de exprimare neîndeajuns lucrată și insuficient de matură.

¹⁹ D.N. Zaharia *op. cit.*, p. 158

*Postwar Graphics from Iași. Sources and Tendencies
(Summary)*

This paper makes a rigorous analyse of postwar graphics from Iași and of the insight ways in psycho-socio-imagistic field of Moldavian fine arts that, at the beginning of sixth decade acknowledged just one forerunner. Very much as the art of oil found in Baba a forerunner, the graphics after Second World War was obliged to Tonitza, that "flirted" alike to German's art (Rudolf Wilke, that liberates him from the academicism that made havoc in Romanian art in the beginning of XX-th century), approaching to this one through: Claude Monet, Toulouse-Lautrec, Georges Seurat.

The turn of Tonitza's art is conditioned by the increasing of socialist movement in the country and in whole world, he became militant and artist in this juncture.

Whole graphics crosses this period and the artists were required to introduce industrial landscape or the figure of worker in the center of their work.

Egyéni látásmód, sajátos ábrázolás, gazdag technikai módszertár és hallatlanul mély művészi élményvilág - summa summarum ezek a Varga-életpálya minősítő jelzői... az emberközelség égisze alatt.

Művei emberközpontúságának elsődleges magyarázatát a munkásságára mindvégig jellemző figurális ábrázoláson túl a megjelenítés "hogyanja" adja. Szobrai szinte kivétel nélkül: variációk az Emberre; nagybetűs kiemelésemet az a szimbolista -Ady-s hangulat és lendület igazolja, amit a művész 1976-os vallomásából kiéreztem:

"Ismerjük meg magunkat, és ismerjük meg jól. Ilymód megismerjük világunkat. Teljesíthetetlenül nagy program. Tudom, hogy ez az út végtelen, hogy erőim fogyatékosak, hogy utat keresve gyakran tévedek, mentse tetteimet a szándék, a vélt jóra való igyekezet és az, hogy tévedéseiben, esetleges eredményeiben is egyetlen tárgya az ember."

Varga Imre az egyetemesség igényével alkot s ezt az igényt érezni ki munkáiból, melyek fényévnyi távolságra vannak attól a kétségbeesett művész-betegségtől minek "alkoss-újat-mindenáron" a neve. Ez esetben nem beszélhetünk ilyenszerű fennakadásról (e tekintetben "görcsoldónak" is mondhatnám az ún. Varga-hatást!). Lírai jegyek itt a tragikus és groteszk összekapcsolásával válnak eggyé. Általuk a művész úgy szól hozzánk, hogy a megélt vagy meg nem élt társadalmi problémák, a hétköznapjainkon jóval túlnövő megrázkódtatások "történelmi tényként" való bemutatása mellett hatását kivetíti mikrovilágunkra is, felmutatva a társadalmi történések személyes vonatkozásait, a "törések" napjainkig húzódó többé vagy kevésbé hegesedett nyomvonalait.

Varga Imre több művében keres választ arra, hogyan éli meg a mindennapok embere a rendkívüli szituációkat, a teljes emberségét próbára tevő történelmi pillanatok. Ezekben az ábrázolásokban egyaránt megtalálhatjuk a brutalitásnak kiszolgáltatott, önnön szándékától függetlenül hőssé magasztosult emberrel való azonosulást, a megrendült tisztelet hangját névtelen hősiességük iránt s ugyanakkor a brutalitás makacsul ismétlődő bemutatásával kiáltva teszi felelőssé az embert a csonka hősök sorozatáért.

Ezen utóbbi sorokban felbukkanó elemek Varga életének egy-egy állomását is jelenthetnék: bár tehetsége nemcsak hamar megmutatkozott, hanem korán fel is figyeltek rá (tizenhárom éves korában már kiállították egy festményét Párizsban), mégis - a háború miatt!! - csak 1950-ben lesz a Képzőművészeti Főiskola hallgatója a szobrász szakon. A hat év egyetem után 33 évesen lép a magyar képzőművészek soraiba. Szívós kitartó munkával dolgozott, talán épp a Madách-patetikum jegyében "Ember küzdj és bízza bízzál!"¹

A "hegesztő szobrász" titulustól a Munkácsy-díj III. fokozatáig (1969) illetve az 1973-ban kapott Kossuth-díjig az egyéni hangkeresésnek, a tövisekkel teletűzdelt művészézés lehetett szemtanúja a magyar képzőművészvilág meg a közönség - aki elsőnek volt hivatott elismerésével megkoszorúzni a szobrászt, vagy pálcát törni a feje fölé. Mindez azért, mert Varga elsősorban nekik alkot és szobrainak valós értékét az ő reagálásukból méri le.

Varga szobrai magyarázat nélkül is érthetőek, sőt: közérthetőek. Ezt a kifejezést, bár a szobrászok jó része becsmérőnek tartaná, Varga Imre művekkel vállalja, mert irtózik a rejtélytől. Szobraival hatni akar, nemcsak érzelmeket kiváltani, hanem olyan

¹ Madách. 1965. Bronz. 78 cm. Kiscelli Múzeum

gondolatsorokat is, amelyek a létezés, a társadalmi lét, az erkölcsi világ és kor mélyebb megértésére ösztökélnek. A művész így fogalmaz "A kérdés számomra és a kor számára nem az, hogy a művész melyik eszközhöz nyúl, hanem hogy milyen eredményt ér el: hatott-e a mű, és milyen széles körben, milyen mélységben? Igaz, hogy előhívni az emberi lélekből csak olyan gondolatokat lehet, amelyek alapja benne van az agyunkban. De nem mindegy, a kor betáplálta élményekből és élményelemekből mennyi aktivizálódik, s milyen mértékben válik egyéniségünk részévé...Fel kell ismerni, hogy milyen izgalmas és rögtönző lehetőség azokhoz szólni, akik meghallgatják az embert."

Varga szobrászata nem csupán az élethez, a közvetlenséghez, hanem az eszmékhez, a társadalmi világhoz is szorosan kötődik, de soha nem "esszenciákban", hanem valóságos alakot, nemegyszer történelmi személyt megjelenítő munkákban. Nem "eltárgyasodott" és "elidegenedett" világot és embert mutatja meg, aki e világ örömeivel, a múlt számvetésre bíró emlékeivel, a jelen kinjaisal-gondjaival megterhelten vállalja önmagát és a feladatot, amelyet egyrészt a lét, a sors rak rá, s amelyet másrészt az önkéntes vállalkás tesz még nehezebbé, s csak így elviselhetővé. S közben állandóan meg kell vívnia harcát: "Ahhoz, hogy valaki jó művet hozzon létre, igaznak kell lennie, s szabadnak, hogy igazat mondhasson; és szabadnak, hogy választhasson, mert csak a különbözőségben veszem észre a dolgokat; a különbözőség ingerküszöbe érzékelteti velem a valóságos közeget."

Varga Imre is megvívta a maga harcát. Azt lehetne mondani, hogy életkorát tekintve későn futott be. De szerintem erre: "nincs szabály, csak tettek vannak." Sok gáncsoskodás érte amíg eljutott a csúcsgig. A hatvanas évek valamilyen absztrakt vagy félig absztrakt - félig kubista, és félig absztrakt - félig expresszionista stb. szobrászata bár próbára tették közönségüket, mégis a beidegződöttség erejével hatottak és léteztek. Ezeket mégsem (már!) nem akad fenn senki. Talán azért, mert nem volt amin fennakadni.

És akkor jött egy Varga Imre...hogy mindabban rekompenzáljon, amint "via negationis" módszerrel élve, a kor szobrászatából hiányoltunk. Azok a szobrok nem hordoztak érzelmi-gondolati művészi tartalmat; a szemlélődő megrekedt a külső formánál s legfőképpen a mű nem alakult-nemesült át jellé, művészi tétté.

És akkor jött Varga Imre, hogy akár hegesztett, akár mohos kövekből összerakott szoborral (Zeusz) mozgósítson, hatást váltson ki...mert Ő a műben gondolatot és érzelmet "hegeszt" hibamentes egységes egészzé.

A modern szobrászatra - fogantatásában és törekvésében - jellemző, hogy a technika, a tér, a stílus problémájára keresi a magyarázatot, a választ. Vargát a valóságos világ érdekli, s művészi leereagálásában benne foglaltatik mindaz a plasztikai eredmény és vívmány, amelyet a szobrászat múlt század végi és a XX. századi vajúdása létrehozott. Stílustörténeti megközelítésben a klasszicizáló magyar realizmus jegyében indul (50-es évek); első munkái a Mikus Sándor és Pátzay Pál nevével fémjelzett áramlatba kapcsolják. A már említett Zeusz szobra éppen azért váltott ki vehemens vitát, mert a Prométeusz-hoz hasonlóan merészen újat jelentett...és berobbantotta a szerzőjét a modern alkotói köztudatba.²

Varga Imre művészetének eszköztárára, nyelvezetére amolyan pop artos konvenciómentesség jellemző, hogy divatos szóval éljek. Ez a dogmává merevedett hagyományoldás korántsem jelent valamiféle fronttörtést. Csakhogy művészünk amellett, hogy fogékonyan alkalmazta az új technikai lehetőségeket, egyéni szuverenitással tudott velük bánni...mégpedig oly módon, hogy az eljárásbeli újdonságokat konkrét politikai

² Prométeusz. 1965. Hegesztett krómaccél. 420 cm. Antwerpen, Middelheim Parkenmuzeum

tartalomnak, felfokozott pszichikai ábrázolásnak rendelte (és rendeli) alá. Mindezek ellenére Varga Imre nem alakít ki - papíron ceruzával - esztétikai - plasztikai preconcepciót, ahhoz igazítva művészi gyakorlatát, mert nem stílust akar teremteni, hanem - szobrászatot!

Varga Imre jó szobrász. Nemzedékében nemcsak az egyik legtehetségesebb, hanem műveltségét intellektusát tekintve is egyike a legfelkészültebbeknek.

Életműve bármennyire is szerteágazó és szerfelett gazdag, de még korántsem "műegész". Nem véglegesen kialakult, zárt életművel állunk szemben, hanem egy olyannal, mely még ugyan alakulhat, de lényegileg változni már aligha fog.

Varga Imre elismert művész. Nemcsak hivatalos díjai jelzik ezt, nemcsak a közterületeken álló mintegy félszáz alkotása, hanem műveinek közönségfogadtatása is. Manapság már egy bizonyos Varga jelenségnek is tanúi lehetünk, ami mindenekelőtt azt a képzőművészetben meglehetősen szokatlan szinkronitást, azonnali hatást jelenti, amelyben a mű és a befogadó között nincs disztancia, holott ma egyre többet beszélünk - és joggal - a műalkotás és a közönség között meglévő szakadékról.

Ezt a jelenséget a következő oldaláról is megközelíthetjük: ha megengedett Rideg Gábor tipologizálását parafrázálom - kétféle művésztípust különböztettek meg. Az egyik a "reveláló", a másik a "reprezentáló" művész típusa... már ami a művészi alkotót, a művészi habitust illeti (tehát nem tételez fel esztétikai minőségben is megnyilvánuló különbséget). A "reprezentáló" művésztípus mindig adott tér kereteiben gondolkodik, nem kíván új viszonylatokat felfedezni, megalkotni, hanem művét, a mindenkori feladathoz alkalmazkodva, már meglévő vagy előre megkonstruált terekbe állítja. Feladata azonban felér bármely "reveláló" művészetével, hiszen egy humáncentrikus társadalmi eszmény kifejezése kell a feladat teljesítésekor törekednie - még akkor is, ha ez a feladat bonyolultabb, áttételesebb vizuális problémáktól mentes. Legfontosabb kritérium : a művész alakítson ki egy olyan jelképprendszer, amely a közönség által azonnal felfogható, amellyel a befogadókban a meglévő közös tudattartalom egyértelműen és közvetlen módon előhívható.

Ezek után gondoljunk a Debrecenben és Anversben egyaránt fellelhető Professzor című munkájára. Az ülő alak mellett a valóságos régi asztalka, rajta a régi könyv jelzi a hamarosan születő, legnagyobb hatású szobrokra jellemző köz- és tárgykombinációt, amivel Varga ismételten forradalmasította a szobrásznyelvezetet. A motívumok már a Professzoron sem csak járulékok, hanem tartalmilag ármalyják az alak finom és fanyar humorát, az arányával és méltóságteljes pózával kifejezett fölényt ironiát.³

(Mint érdekességet megemlítem, hogy jónéhány külföldi fényképész nyert díjat a Varga szoborról készített fotójával... mindannyian "A magyar pap" címet adták a képnek, ami még akkor is a nemzeti jelleg determináló voltát igazolja, ha a külföldi számára a vastag boka meg a roggyant szárú csizma sugallta a magyaros hangulatot!)

Örök érvényű igazságot kell megismételnem: szobronként más és más a téma, a tartalom, az eljárás. Varga Imre esetében is axiomatikus érvénnyel bír ez a megállapítás. Csakhogy nála ez kiteljesedik a művészi gondolatiság törénnélküli átívelésével.

Explicitálva ez annyit jelent, mint az első munkáiban megindított áramvonal rigurózus követelése. Gondolok itt a következő nagy munkájára, a Radnóti Miklós alakját szenciósan megörökítő szobrára.

A Radnóti-szoborral indult az eddig premisszáiban fellelhető folyamat, amely a művész karakterizáló készségét a súlyos mondandók tömör közlésének a szolgálatába

³ A professzor. 1969. 230 cm. Debrecen és Antwerpen

állította. Mert mi lehet annál mélyebb művészi "message", mint egy tragikus sorsú nagy költő alakján keresztül hódolni a Parnasszus babérkoszorús magyar Orpheuszának... és katonazubbonyos szikár, elkínzott testét felkiáltó jelként a világ elé állítani a háború elleni tiltakozás szuperlatívuszában. Ezt mi mai jelszóval így mondjuk: "Make love, not War!". A költő 1944-ben így fogalmazta:

"Alszik a tábor, látod-e, drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
újra elalszik, s fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
félígszítt cigarettát érzek a számban a csókok
íze helyett, és nem jön az álom, az enyhet adó, mert
nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár."

(Hetedik ecloga)

A Radnóti-szoborban az alak technikailag hagyományos mintázása és az értelmező kísérelő elemek nyersanyaga a Professzoréhoz fogható összjátékot alakít ki, de nemcsak a téma más, hanem a cél is. Az utcakő, kockakő talapzata, a fakorlát a magányos figura interpretációját szolgálja. A bronzszobor líraian finom, szűkszavú mintázása nem hagy közömbösen egyetlen részletet sem: a lehajló fej nézeteként változó, mégis egységbe fonódó hangulati árnyalatot sugároz, szomorúságot és tanácstalanságot, mindent tudomásul vevő bölcsességet, belső elhatárolódást a rákényszerített külvilágtól s az egyre távolabbra kerülő világ figyelő, rögzítő megfigyelését.

A költőportré témája az eredetileg választott megoldás és technika révén lett politikai tartalmú portréremekmű.

Ugyanez vonatkozik a más módon megközelített Derkovits-témára. Nyitott ablak előtt, belső térben áll az egész alakos figura, mellette vaskályha. Míg a Radnóti-szobor hatásához hozzátartozik az, amit a költő sorsáról, utolsó verseinek előkerüléséről tudunk, a Derkovits-émlék motívumai a festő képeire és életkörülményeire apellálnak. A derkovitsi képalkotásban a nyitott vagy zárt ablak térválasztó üveges ajtó mindig a belső és külső világ tárgyiasan konkrét és egyuttal jelképes szétválasztása-összekapcsolása. Aligha lehetett volna plasztikailag szemléletesebb motívumot találni a festő oeuvre-jéből alakjának jellemzésére, térbe állítására.⁴

Varga belekomponálja művébe a tűzfal motívumot, jelezvén a korszak munkáskörnyezetét, a külvárost; a vaskályha is legalább ennyire találó, hiszen attribútum-jellegű következetességgel jelenik meg a harmincas-negyvenes évek szocialista művészeinél a munkáslakás, sőt a börtönbelső velejárójaként.

A magyméretű Derkovits-on már nincs meg a vaskályha, a szabadtéri elhelyezésnek ellentmondott volna az interieur-ábrázolás... de megfelelő magasságban ott van a kályhacsó helye. Az így teremtett életkép, az ecsetet kézbentartó, magasra nyúlt, meggyötört festő portréalakjában teljeseedik ki.

Az ismét más feladatra vállalkozó Újpesti partizánemlékmű az előbbieket összevetve bizonyítja, hogy e szobrok leginkább közös vonása eszköz cél viszonyának rokon szemléletű kialakítása. Partizán: nem fegyverrel kiálló, nyílt küzdelemben ábrázolt hős - úgy nem lehetett volna jellemezni olyan partizáncsoportot, amelynek (földrajzi helyzeténél fogva) nem volt kapcsolata katonai alakulatokkal.

Varga Partizánja a deszkapalánkba szinte beleolvadó, domborművű alak aki védi a házat, a gyárat, az embereket, házról házra találja meg a teendőjét. S mindez nekünk, magyaroknak, egy génusz proletárköltőnk (József Attila) sorait idézi fel a Kúvárosi éj-ből:

⁴ Derkovits. 1970. Bronz, aluminium. 80 cm. Leningrád, Ermitázs

"Az úton rendőr, motyogó munkás.
Röpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.
Kutyaként szimatol előre
és mint a macska, fülel hátra;
kerülő útja minden lámpa."

A felállított emlékművön - a tervtől eltérően - a palánk helyébe könnyedén elegáns vasbeton háttér került. A kitárt karú, hozzá simuló alak mozdulata a keresztfa nélküli "corpus" asszociációján és az idézett vershangulaton kívül mást is jelent... amit a szobrász a kontraszt-effektussal ért el: az alak sötét sziluettjének és a világosszürke háttérnek ellentmondása korántsem csak külső formai kérdés, hanem a tartalomra, a témára is ható módosítás: a palánkhöz rejtőzve simuló férfialak itt célponttá lesz.

Az asszociatív tárgyi elemeknek és a portréfigurának újabb találkozása a Károlyi Mihály-emlékmű. A Kossuth-téren elhelyezett álló alak fölé gótikusan csúcsíves keret magasodik: utalás a magyar Parlament gótizáló elemeire, utalás a tartós (feudalizmus korának) korstilusra. És ebben a keretben, szinte kilépve-kimozdulva belőle, úgy áll a Károlyi Mihály (Magyarország első köztársasági elnökének) alakja, mint egy 1918-as múlt-jelen viszony megtestesítője: minden mozzanatában a térhez-időhöz kötött történeti összefüggést példázza. Ez a szobor, szűkszavú motívumai ellenére, talán közvetlenebbül illusztratív, mint az előbb említettek, azt is bizonyítva, hogyan képes Varga Imre a legjellemzőbb mozzanatra, a legfrappánsabb ötletre rátalálni, amellyel a témát térben-időben konkretizálja.⁵

A Károlyi-emlékmű az 1918-as forradalmi átalakulás ellentmondásainak mai értelmezését önti formába (lásd a nem-találkozó ívet) s teszi ezt úgy, ahogyan a Radnóti vagy a Derkovits pátosztól mentes mai mementó lett, s ahogyan a Partizánban az újpestiek mozgalma is a mai történelmi ismeretek és viszonyítás alapján idéződik fel.

A gótikus ívkeret lakonikus (tömör, velős) szellemessége a témát körüljáró, az abból kiinduló fantázia terméke. Nem kevésbé az mint a Kulich Gyula-emlékmű száradó, de még élő fája, ahol talán több és intenzívebb a részletekben is elmerülni tudó plasztikai lelemény.

A halott áldozat egybefonódik a fatörzsszel, de ki is bomlik abból, a halott gyökerek, halott ágak vészes jeleket, zaklatott kavargásból kibomló horogkeresztet formálnak, a fa koronája meg az élet nyomát, leveleit hordja. A szobor a már bekövetkezett pusztítás-pusztulás és a még pislákoló élet iszonyú kataklizmáját idézi fel. A fa motívum sajátos tartalmat kap a halálra ítélt életfájában, s a tragikum mélysége a fatörzs és az áldozat összefonódásában tetőzik. Ismét más formai tartalmi ötletből fakadt az 1975-ben Mohácson felállított Lenin-emlékmű. Ez az alkotás azért különösen figyelemreméltó, mert maga a téma rendkívül kötötte él a köztudatban (még ha csak a "tanulni, tanulni, tanulni!" iskolás jelszóról van is szó). Eltérek most attól, hogy milyennek minősíthetők az eddigi Lenin-emlékművek, hiszen mindannyian többé-kevésbé ugyanazt a méltóságteljes figurát idézzük magunk elé már a név pusztá hallásakor. Ebben a témakörben különösen nehéz egy hőrosztípushoz képest "deheroizált", köznapi embert teremteni... de Varga Imrének ez (is!) sikerült.

A talapzat: lépcső. A bal felső oldalon felállított póznán Lenin-fejes hatalmas zászló lobog, és emberléptékű a lépcsőn lefelé jövő Lenin-alak. E kettős Lenin-ábrázolásban a zászló rimel a jelszóvá, emblémává lett Lenin-fogalommal, és ott van az emberek között mozgó ember-Lenin, a fogalom bázisa. Ez a szobor már többrendben lazít a dogmákon, mert túllép

⁵ Károlyi Mihály. 1975. Bronz, 210 cm. Budapest

egy nemzetközileg meggyökeresedett emlékmű-konvención, mégpedig olymódon, hogy az adott téma több rétegét volt képes plasztikailag feldolgozni egyazon műben.

Az Erőltetett menet és a Babij Jar című munkákat az időrendi sorrenden kívül a halálmotívum is egybekapcsolja.

Az első munka a Babij Jar közvetlen előzményének tekinthető, mert míg az említett szobor magát az értelmetlen és rettenetes halált jeleníti meg, addig az Erőltetett menet a halál előtti pillanatokat, esetleg órákat sűríti magába. Ez a munka az akarat és az ösztön erejét mutatja a már földdel érintkező tömbtől elinduló és előre haladva felfeszülő ívvel, mely a lábak "növekedésével" egyre inkább alakokká formálja a maga mögött vonszolt tehetetlen tömeget. A menetbe vonulók fekvő, téglalakú, horizontálisan feszített tömbjében jut kifejezésre sorsuk és élni akarásuk azonossága.

A Babij Jar szikláiról élettelenül alázuhanó testek tömegében a kiszolgáltatottság és a pusztulás sorsközösségének vertikális képi megjelenítésével találkozunk. Az ólomból és kőből kialakított mű megrendítő hatása növeli monumentális önmagát. Úgy érzem, a megcsönkített és tehetetlen testek tömegét szemlélve nem véletlenül jut eszünkbe a "corpus" szó, hiszen ehhez mindjárt a "corpus delicti" - vagyis a "bűntárgy", a "bűnjel" képzete is felidéződik. Ugyanakkor a Krisztus- testek sokszorozása a szenvedés szavakkal meg nem nevezhető mértékét és tömegességét hivatott földidézni, egyben eltörölhetetlen bűnjele az emberítés mérhetetlenné aljasulásának.

A Hősi emlékmű esetében már a cím megválasztásával is Varga utal az ábrázolás groteskségére, mely uo. fájdalmasan vádló, mint a szobor csonka figurája. Ez a mű - a megszokott gyakorlattal szemben - azt ábrázolja, hogy mivé lehet az ember, ha háborús hősokeket akar teremteni.⁶

Az egyéni stílus kanonizálódása, kiüresedése felé mutat viszont Varga Imre egyik legújabbban készült nagyméretű műve. Az Alapító monolit bazalttömbre helyezett, hajlított, szögecselt krómaccél palástja koronázási jelvényei a különböző anyagokkal folytatott virtuóz játéknak minősülnek - de nem többnek!

Újabbban Varga gigantikus, többszörös életnagyságú szobrokat is alkot. Csakhogy a kőbányai Atheneum nyomda udvarán lévő több méteres gépszobor - a sisakos Athéné-fej, már inkább egy helyét nem lelő szirén képzetét kelti kolosszális méreteivel, riasztóan kifejezésre arcával... a monumentalitás gigantomániájának is mondhatnám.

A Széchenyi, a meghasonlottság léckeretbe zárt, összeláncolt, széthulló testrészekkel megjelenülő szobra az előbbiekkal rokon tüneteket mutat. A többszörösen életnagyságú Ikarosz-szobor, mely az antik mítosz hősét mai sárkányrepülőként mutatja be, dőlceg röpte ellenére is csak a Prométheusz-gondolat égi parafrázisa marad.

Azonban bárhogyan is legyen, Varga Imre szobrászatának "görcsoldó", dogmákat lazító szerepe, köztéri plasztikáinak "faltörő kos" jellege vitathatatlan. Aktív jelenléte a magyar szobrászatban 1965 óta érezhető, hatása az utóbbi években (ha közvetetten is) kimutatható. Az akadémikus, klasszicizáló naturamintázás, az erőltetett és külsőségesen patetikus emlékműszobrászat nemzeti és nemzetközi bálványainak frontját kellett áttörnie egy új szemléletű, technikailag korszerűbb szobrászművészetnek, melynek egyik élharcosa Varga Imre - akinek szuverén, de egyben determinált életművének további alakulásához bort, búzá és békesség alkotást kíván minden becsületes műélvező.

Képek jegyzéke

⁶ Hősi emlékmű. 1969. Bronz. 34 cm. A Kulturális Minisztérium tulajdona

1. Madách
2. Prométheusz
3. A professor
4. Károlyi Mihály
5. Hósi emlékmű

Varga Imre- sculptor revoluționar al dogmelor

Caracteristicile principale ale sculptorului sunt modul de pătrundere proprie în lumea formelor, o bogată și complexă tehnologie și o vizualizare sentimentală a omului.

Transpunerea formelor într-o modalitate simbolistă este caracteristică a întregii lui creativități. Talentul lui Varga se remarcă din fragedă copilărie fiind invitat la vârsta de 13 ani să participe cu o pictură la Paris. După terminarea celui de-al doilea război mondial în anul 1950 devine student al Academiei de Arte Frumoase la secția sculptură și la 33 de ani membru al Uniunii Artiștilor Plastici maghiari. În 1969 de la "sculptor sudor" ajunge la decorația Munkacsy gradul III, iar în 1973 primește decorația Kosuth.

În operele lui Varga materialele sunt alese după tematica pe care și-a propus: ghips, lemn, bronz, cupru, fier sudat, plumb, crom-oțel aurit, sticlă, beton, material plastic, porțelan, marmură...

Lucrările lui Varga Imre, sunt prezentate în multe piețe publice, muzee și instituții de cultură din străinătate: Antwerpen, Oslo, Leningrad, Norvegia; cât și în țară (Budapesta, Békéscsaba, Mahács, Szombathely, Salgotarján, Baja, Debrecsen, Tihany).....

Lista lucrărilor

1. Madách 1965, bronz, h= 78 cm, proprietatea Muzeului Kiscelli.
2. Prometeu 1965 sudură de oțel cromat. h=420 cm, proprietatea Muzeului Middelheim din Antwerpen.
3. Profesorul 1969, h=230 cm, proprietatea Muzeului din Antwerpen.
4. Derkovits 1970, bronz, aluminiu, h=80 cm, proprietatea Muzeului Ermitage din Leningrad.
5. Károlyi Mihály, 1975, bronz, h=210 cm, proprietatea Muzeului de artă din Budapesta.
6. Monumentul eroilor, 1969, bronz h=34 cm, proprietatea Ministerului Culturii, Budapesta.

fig.1

fig.2

fig.3

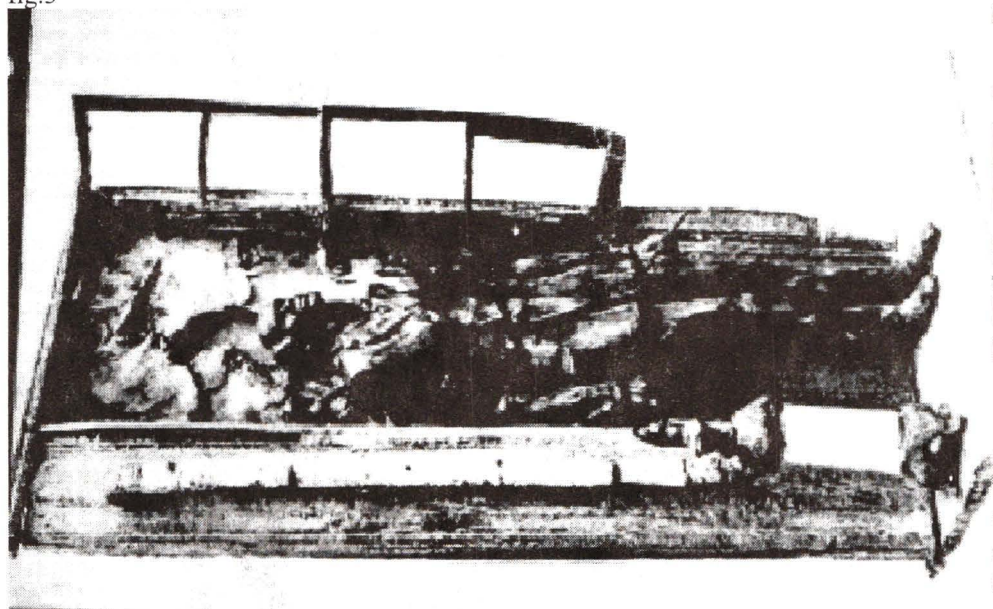

fig.4

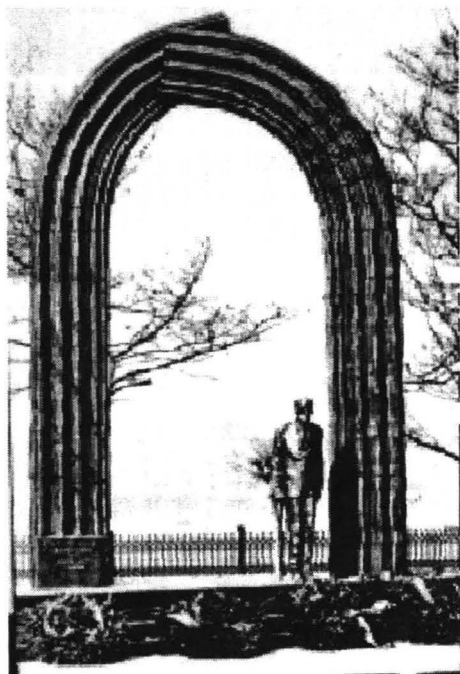

fig.5

fig.6

În complexul de acte ceremoniale nupțiale, făcând implicit parte din ritualurile specifice acestui moment major din existența umană, simbolurile tradiționale s-au constituit în componente perene, care prin trăsături și atribute dețineau în spectacolul nunții roluri bine determinate.

Chiar dacă la prima percepție pot părea doar elemente de recuzită, prin perpetuare și valoare artistică, prin semnificația pe care o dețin în cadrul ceremonialului nupțial, ele au căpătat puterea unor simboluri fără de care desfășurarea nunții era socotită imposibilă.

Aceste simboluri erau și o oglindă a stării sociale și materiale a celor două familii care se înrudeau, prin faptul că numărul lor sau măiestria cu care erau lucrate dovedeau din ce categorie socială fac parte tinerii miri. Dar competiția dintre familiile unei comunități, dorința de a fi mai presus decât "ceilalți", "fala", au determinat ca indiferent de situația materială, familiile care pregăteau nunta să facă eforturi uneori peste posibilitățile lor materiale, pentru ca nunta lor să fie "cea mai mare din sat".

Spre exemplu, numărul și mărimea colacilor de nuntă au crescut tot mai mult, steagul de nuntă a devenit tot mai "înstruțat", cununa miresei mult mai decorată cu podoabe din ce în ce mai "lucitoare", zestre fetei tot mai bogată.

Luând în dezbateri trei simboluri cu importanță primară în ritualurile ce însoțesc întregul complex nupțial, respectiv *cununa miresei*, *colacii* și *steagul de nuntă*, se constată că în alcătuirea acestor elemente, chiar dacă vine uneori în contradicție cu tradiția, primează caracterul estetic și cantitativ, pentru obținerea unei relații echivalente cu frumos-mult, desigur fără pierderea valorii simbolice.

Cununa, steagul și colacii se regăsesc în mod obligatoriu și în orațiile de nuntă cu caracter specific pentru fiecare ritual, fie că e vorba de "cântecul miresii", "danțul stegașilor" sau "giucatu colacilor".

Cununa miresei denotă un simbolism al principiului feminin, fiind în dese cazuri asociată cu cercul ocotitor, cu soarele și fecunditatea. Se cunoaște faptul că în cadrul simbolic cercul semnifică perfecțiunea, omogenitatea, remarcându-se legătura aproape universală a cercului și a altor figuri rotunde, cu principiul feminin. Această latură a simbolismului ei aproprie cununa de semnificațiile rituale ale colacului.

La majoritatea popoarelor lumii, cercului i se atribuiau puteri magice de apărare. Puteri similare erau atribuite și cununii miresei, care deseori era păstrată pentru a aduce fericire în căsătorie. "Ea se pune în leagănul copilului ca să crească sănătos, prin ea se mulgea vaca pentru a nu se lua mana laptelui, se folosea pentru alungarea norilor de grindină etc."¹

Această podoabă pentru cap oferită învingătorilor și purtată de regi și împărați, transformă pentru câteva ore o tânără fată într-o "împărăteasă" care se află în centrul atenției tuturor și care purtând acest simbol al puterii devine ea însăși o persoană puternică, "de seamă".

"Înălțatu împărat tânăr
Și înălțata împărăteasă tânără."

"Mireasă cununa ta

¹ Ivan Evseev, Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească, Ed. Amarcord, Timișoara, 1997, p. 104.

S-a impus ca regina!
N-o fi cine o purta
Bărbatu nu te-o lăsa!"

"Ia s-asculte toată casa
Ce ne spune, împărăteasa!...
Cu cunună ca o zână
Și cu nume de regină!"

Dar cununa marchează și "caracterul transcendent al unei împliniri. Forma ei circulară indică perfecțiunea și participarea la natura cerească"...²

"Miresucă, miresucă
Ți să cade cu cunună
Ca și cerului cu lună;
Ți să cade cu mărgel
Ca și cerului cu stele!"³

În ritualurile medievale simbolurile principale în celebrarea consfințirii căsătoriei erau: vâlul, inelul și coroana. "Vâlul simbolizează voința și rugăciunea fecioarei de a fi ferită de orice pângărire..., inelul simbolizează atașamentul la credință: semnul Duhului Sfânt, pentru ca să te numești mireasa lui Hristos".⁴

Semnificând legătura puternică ce se creaa între fecioară și Divinitate, între pământesc și ceresc, episcopul pune pe capul tinerei fete coroana spunând:

"Primește pe creștet un semn de la Hristos
Pentru ca să-i devii mireasă
Și de vei rămâne în această stare
Pe veci vei fi cununată".⁵

În tradiția populară românească cununa este simbolul și totodată mărturia elocventă a purității și virginității tinerei fete, care o dată cu nunta pășește într-o nouă etapă a vieții și într-o nouă ipostază socială, aceea de femeie măritată, însușindu-și astfel toate obligațiile și responsabilitățile ce-i revin. Ceremonialul schimbării cununii cu "zadia de nevastă" și orațiile care-l însoțesc, marchează această trecere într-o nouă etapă a vieții, punând în evidență diferențele majore dintre cele două stări sociale, fată-nevăstă, atenționând și prevenind asupra greutăților pe care tânăra fată devenind femeie și soție le va avea de înfruntat.

Acest rol al inițierii și pregătirii miresei pentru viața nouă în care pășește, revine îndeosebi nașelor sale de cununie, acestea fiind cele care îi pun pe cap cununa de mireasă, tot nașele schimbându-i cununa fecioriei cu "zadia nevastei":

"Miresă cununa ta
Împletită-i mânăntă-l
Și purtată-i pușantel.
Roagă-te nașelor tale
Să o-mpletească mai tare,
Să o-mpletească mai rar,

² J.Chevalier, A.Gheerbrant, Dicționar de simboluri, vol.I, Ed.Artemis, București, 1994, p.371

³ D.Pop, Folclor din zona Codrului, Baia Mare, 1978, p.257

⁴ J.Chevalier, *op.cit.*, p.374

⁵ J.Chevalier, *op.cit.*, p.374

Să o porți barăm un an! "(Câmpia Someșului)

"Ie-ți mireasă rămas bun,
De la scumpa ta cunună,
Care ti-o făcut mireasă
Și-ți dă nume de nevestă!
Care-ți învălue părul,
Astăzi cu chischineu "(Bulciugul miresei, Țara Oașului)

Reprezentând un semn al virtuții și fecioriei, cununa era purtată doar de "fetele mari", iar în cazul în care se mărita o văduvă, ea "nu îmblă cu cunună pe cap, ci e legată. De asemenea dacă fata nu mai e pruncă, e tăroasă, adecă a păcătit cu cineva și această stare e evidentă".⁶

În Țara Oașului găteala capului la mireasă se constituie din două categorii de elemente distincte:

1-părul, împletit după o tehnică arhaică, într-o structură cu totul particulară și originală, neîntâlnită în nici o altă parte a țării;

2-seria elementelor de împodobire:cunună, zgărzi,, salbe de bani, șiruri de mărgel, flori artificiale și naturale.

Toate aceste elemente de podoabă constituie împreună un ansamblu decorativ complex dar unitar, cusut cu cea mai mare grijă peste întreaga împletitură a părului.

"Cea mai îndemânică meșterită consacră cel puțin cinci-șase ore de lucru numai pentru împletirea părului și tot atât pentru aranjarea elementelor de podoabă".⁷

Cununa miresei, în formă tronconică, era confecționată din lână sau catifea, având o înălțime de 15-20 cm. Pe acest fond erau aplicate zgărzile (sau fodrele) și barșonele, în două forme distincte: unele drepte și lungi până la 30-40 cm, altele cu marginile colțurate, rânduite în alternanțe de forme și decor, separate prin șiruri de mărgel, salbe de bani("husoși"), "bumbuști" din flori artificiale și "struțuri" din flori naturale.

În policromia acestor elemente, alb, galben, verde, albastru, predomină culoarea roșu.

Găteala miresei odată finalizată, o aduce pe tânăra fată în centrul atenției tuturor, urmând ca ea să participe activ la toate ritualurile specifice nunții. Dansul miresei cu fetele din sat, cu participare exclusiv feminină, este însoțit de orații care o îndeamnă spre meditație asupra urmărilor actului la care s-a angajat:

"Măi Mări de-acum-nainte,
Cărările ți-s oprite
Numai două-s nepostite:
În grădină după casă,
La fântână, după apă,
Și la mă-ta câte-odată!"(Țara Oașului)

sau

"Mireasă nu hi nebună
A zbghera după cunună!
Lasă-zbghere celelalte,
C-o rămas nemăritate!..."

⁶ I. Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, 1932, p.153

⁷ Gh.Focșa, *Spectacolul nunții în Țara Oașului*, manuscris

"Mireasă cununa ta,
Sta în cui ș-o rugina!"

"Știu că-n locu cununii
Fi-or multe lacrimii...
În locul mărelelor
Fi-or dosul palmelor...!"

Din categoria simbolurilor tradiționale caracteristice nunții (și nu numai), fac parte și *colacii*. Reproducând forma "geoidă a divinității primordiale", respectiv sfera originară, colacul ritual este "simbolul Soarelui sau al Lunii, semnificație susținută prin ornamentele sale care transfigurează o hierogamie cosmică".⁸ Prin aceste atribute colacul, la fel ca și cununa, stabilește legăturile dintre cer și pământ, dintre Divinitate și oameni.

În tradiția românească colacul este simbolul fertilității, belșugului, fiind nelipsit din ritualul nunții, unde "are multiple semnificații simbolice" (Soare, Lună, vulvă feminină, etc.) și funcții magico-rituale.⁹

Colacul este cel care a dat numele său momentului de întâlnire a mirelui cu mireasa, însoțit de urări și schimburi de colaci, moment numit colăcărie.

În Țara Oașului pregătirea colacilor pentru nuntă se constituie într-o adevărată artă menită să pună în evidență iscusința și talentul artistic al creatoarelor.

Însoțind pe parcursul nunții diferitele ritualuri, colacii sunt clasificați în: colacii mirelui, colacii miresei, colacii "puilor miresei", colacii nănașilor, colacii verișorilor, colacii soarelui, oferindu-li-se chiar un moment special numit "giocul colacilor". După căsătoria religioasă, ajunși la casa miresei, doi feciori țin în mână colacii de la cununie pe sub care trec mirele, mireasa și nașii. Intrând în casă înconjoară cu toții masa, stegașul lovind cu steagul în masă, pentru aducerea colacilor. Urmează "răspunsul colacilor", tarostele zicând:

"Hei, socăciță hăi,
Ce-i a-mpăratului ș-a' mpărătesî
Să hi-e pe fața mesî!"

Se aduc cei doi colaci mari și se așează pe masă. Socrii mirelui aruncă colacii în sus lovindu-i de meșter-grindă, țâpurind:

"Nici-i Turu tulburat
Nici mnirele supărat!
Nici-i Valea tulburată
Nici mnireasa supărată!"

Bătaia colacilor de grindă continuă, iar nuntașii chiuiesc adresându-se mirelui și miresei:

"Dă cu colacii de grindă,
Ca mnireasa noastră-i mândră!"¹⁰

Ion Mușlea descria acest ritual în urma cercetărilor efectuate în Țara Oașului, oferind ca exemplu ceremonialul unei nunți din localitatea Bicsad. "Aici se pune un scaun înaintea casei, pe care se așează o "ștergură", o pâine de grâu, și un "uol cu apă"... "tarostea" strigă:

"Să zină doi veri la colac!"

⁸ Ivan Evseev, *op.cit.*, p.91

⁹ Ivan Evseev, *op.cit.*, p.91

¹⁰ V.Scurtu, *Cercetări folclorice în Ugocea românească*, 1942, p.48-49

Acestor doi veri, cari trebuie să fie feciori, li se dă să ție un colac în mâinile ridicate sus. Pe subț el trec, de trei ori, mirele și mireasa cu stegarul și nănașii, înconjurând scaunul. Rostul feciorilor veri este ca și mirele și mireasa să fie așa de legați între ei cum sunt verii. Apoi colacul e rupt și o fetiță de vreo 10-12 ani aruncă grâu peste miri”¹¹

Jocul colacilor este similar cu cel din Ugocea, ei fiind aruncați în grindă de către soacra mare, care țâpurește:

”Supăratu-i mîirele?
Că rămân drăguțele,
Da-i voioasă mîireasa,
Că l-o putut căpăta”!

Dintre multiplele categorii de colaci implicați în ceremonialul complex al nunții, un loc de frunte îl dețin colacii mirilor, “cei care au crescut treptat într-o jumătate de veac din secolul XX, de la un kilogram de cocă fiecare, până la opt, chiar zece kilograme unul în prezent (n.n. 1988), condamnând soacra mare, obligată să-i joace cântând, horind, și țâpurind, la eforturi fizice suplimentare”.¹²

Colacii mirilor, având diametrul de șasezeci-șaptezeci centimetrii, reprezintă exemplul cel mai elocvent al bogăției și expresivității plastice și estetice a motivelor ornamentale, făurite din cocă de grâu, într-o varietate de elemente decorative: vegetale, avimorfe, geometrice, creștine.

Atenția care este acordată confecționării acestora se reflectă și în orațiile de nuntă:

”Mireasa s-a lăudat că precum ai ei colaci, alții nu-s în sat!

-Vrem să vedem că ci-o făcut!

S-o dus la meșterul de lut,

I-o făcut două roate da s-a rupt!

S-o dus la meșterul de lemn,

I-o făcut, nu i-o plăcut!

Da s-a dus la Negrești,

Ș-o cumpărat fârină nulașă

Ș-o făcut doi colăcei

La doi pruncuți tinerei!

Di i-o copt la lemn di fag,

Or trăii mirii cu drag!

Di i-o copt la lemn de plop,

Or trăi mirii cu foc!

Colăcași ca două flori,

Miri ca două cotori...”¹³

După ”giocul colacilor” sau ”dansul colacilor miresei”, urmează un alt ritual arhaic numit ”colacul puilului miresei”, când la fiecare nuntă din Țara Oașului, fără excepție, în brațele miresei era adus ”un cocon” cu vârsta cuprinsă între 1 și 5 ani. Acesta primea din partea miresei un colac confecționat special pentru acest episod din ceremonialul nunții. Obiceiul semnifica dorința vie a bărbatilor oșeni ca nevestele lor să nască, dacă se poate, numai ”coconi”, adică prunci de sex masculin.

¹¹ I. Mușlea, *op.cit.*, p.156

¹² Gh.Focșa, *op.cit.*, manuscris

¹³ Gh.Focșa, *op.cit.*

După ritualul tipic, stegarul lovea cu bățul de la steag în masa de onoare, scutura steagul în vânt deslănțuind clinchetul numeroșilor săi clopoței, obținând astfel atenția nuntașilor, pentru a da apoi cuvântul “tarostelui” care striga:

“Măi socăcițe măi!

Măi gazdele cășii măi!

Colacii puilor miresii

Să vie pe fața mesii!”¹⁴

Supraviețuirea unui substrat arhaic al credințelor precreștine, reprezentate îndeosebi prin cultul soarelui și fertilității, este ilustrată de “colacul soarelui” prin care mirii privesc la ieșirea lor din biserică către soare, astrul dătător de viață, pe care desigur și-o doresc cât mai bogată și mai luminoasă.

După ce mireasa privește prin colac către soare, îl oferă mirelui care face același lucru, “să aibă prunci frumoși și strălucitori ca soarele”. Colacul este trecut după confecționare prin jugul boilor, pentru ca tinerii căsătoriți “să tragă împreună cum trag boii în jug”.

Între colac și *steagul de nuntă*, asociate frecvent în ceremonialul nupțial, poate fi remarcată o relație de dependență. “Aceeași idee a divinității primordiale ca divinitate feminină apare... în ritualul împerechierii simbolice a substitutelor mirelui (brad, steag, băț înflorat) și ale miresei (măr, colac, taler...)”. Împerecherea simbolică se realiza prin “împlântarea bradului în colac și a steagului de nuntă în măr, petrecerea bățului înflorat prin colacul găurit, spargerea talerului miresei, întors cu fața în jos, dintr-o lovitură cu prăjina steagului de nuntă etc.”¹⁵

La chemarea stegașului, se aducea pe masă “talerul miresei, o farfurie mică de lemn, care se așează întoarsă pe masă. Stegașul o izbește cu steagul și dintr-o lovitură trebuie să o crepe, căci astfel rămâne de răs: o aluzie la rolul mirelui în noaptea nunții”.¹⁶

Această împerechere simbolică în Țara Oașului se realiza și prin unirea celor doi colaci ai mirilor cu o “oiagă de pălincă”, numită și “osia carului”, care la final revenea stegarului. Gestul unirii dintre colac și steag, reprezintă o “image simbol a acelei axis mundi care unește Cerul patern cu Pământul matern într-o “nuntire” a elementelor cosmogonice”.¹⁷ În cele mai dese cazuri stegarul ține steagul deasupra capului, “adresând în felul acesta un apel către cer, el creează o legătură între ceresc și pământesc”.¹⁸

În tradiția românească alaiul nupțial avea obligatoriu în frunte steagul, asociind această imagine cu aceea a unei oștiri care are în frunte stindardul de luptă. Chiar S. Fl. Marian remarcă că în Transilvania steagul de nuntă e luat drept simbol al eroismului. El era purtat de către un călăreț voinic, numit “stegariu” sau “stegieș”, care o aduce pe mireasă la mire, fapt ce echivala cu un “război de cucerire” pe care-l poartă având în frunte stindardul de luptă.

În Țara Oașului “stegașul” este urmat îndeaproape de o ceată de feciori care fac parte din “oastea” mirelui. Apropriindu-se de casa miresei, aleargă în goană spre aceasta, trecând peste grupul de feciori din “oastea” miresei care încearcă să-i oprească, și luptând cu unele socăcițe care fac mari eforturi să le răpească steagul. Paza atentă și energică a steagului este o îndatorire a stegașului și a cetei sale, deoarece în cazul în care i se răpește

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ L.Stan, “Întemeierea adăposturilor spiritului între gestul sacru și actul natural”, în REF, Tomul 42, 1-2, 1997, p.151.

¹⁶ V.Scurtu, *op.cit.*, p.49

¹⁷ L.Stan, *op.cit.*, p.151

¹⁸ J.Chevalier, *op.cit.*, vol.III, p.264

steagul, el este făcut de rușine și obligat să-l răscumpere cu o mare cantitate de băutură. În acele momente de lupte cu obstacolele, mireasa, care a privit din fereastră printr-un colac spre stegaș, dispare ascunsă de cei din jurul ei.

Cu vigilență, repeziciune și voinicie, ceata de feciori din "oastea" mirelui pătrunde în graba mare în casă, răscolind peste tot în căutarea miresei. Ascunderea miresei are și rolul de a mai prelungi pentru puțin timp șederea ei în casa părintească și implicit plecarea spre o nouă casă și un nou statut social, acela de soție, căci mireasa:

"Când tre steagu peste prag,

O-nceput ș-o lăcrămat,

Sămn că tăte s-o gătat!

C-o agiuns căsătorie,

Care rumpe pretenie,

De la fete și feciori,

De la danț, din sărbători!

Și de-acum ti-i bucura,

Mai puțân, nu atâta!

Bărbatu nu ti-o lăsa!" (Bulciugul miresei, Țara Oașului).

În terminologia ceremonialului nunții cuvântul "oaste" apare frecvent, fie că este vorba despre nuntașii mirelui sau cei ai miresei, cu precădere atunci când semnifică ceata de feciori care însoțește mirele, adică pe "împăratu".

"Gazdele cășii, lărğiți curțile împărătesei să-ncapă oastea împăratului".

"Lărğiți-vă casa,

Că n-i mare oastia!"

"Eu te-ntreb stegaș iubit,

Cu mare oasta-i venit?" (Țara Oașului)

Pentru invitarea la nuntă se folosea de asemenea un steag sau un "palțau cu perț", purtat în ajunul nunții din casă în casă de către un om mai sărac din sat care spunea: "Vă poștește mnirele(mnireasa) să poftiți pe mâni la nuntă".¹⁹ Chemători la nuntă puteau fi și doi feciori care aveau "botă cu zurgalauă și perț și îmblau din casă în casă și-i poftie la nuntă scuturând botile:

"Vă poștește 'nălțatu-mpărat

Și-'nălțata 'mpărătiasă,

Să poftiți pe zăua de mâni:

La on scaun de hodină,

La on păhar de băutură,

La mai multă voie bună!"²⁰

Chemarea la nuntă însoțită de "palțau" se practica și în zona Codrului, cu orații specifice:

"Dacă nu-mi credeți mie

Și-acestui fecior de omenie,

Credeți palțaului înstruțat,

Că cinstitul mire ni l-a dat,

Și năframă de mătăsă,

¹⁹ V.Scurtu, *op.cit.*, p.49

²⁰ *Ibidem*

Că-i de la cinstita mireasă,
 Și cu-n struț de busuioc
 Să zicem cu toții:
 Să ne deie Dumnezeu noroc..."²¹

Adevărata artă a creației populare se regăsește însă în confecționarea steagului de nuntă. "Sarcina inițiativei și a organizării realizării steagului revine direct "stegarului" sau "stegașului", unul dintre verișorii "dulci" ai mirelui. În multe cazuri sunt doi, trei și chiar patru stegași, toți feciori dintre verișorii mirelui în primul rând, dar și dintre ai miresei când sunt mai mulți".²² Dar unul singur are responsabilitatea principală, pregătind materialele necesare împodobirii steagului și invitând "druștele" la lucru. Acestea, în număr de 6 până la 12 fete mari, cu vârsta între 15 și 19 ani, sunt selecționate după criterii de frumusețe, vrednicie, pricepere și bună reputație morală în sat. Ele se adună la casa mirelui, cu o seară înaintea zilei de nuntă.

Pentru confecționarea steagului, stegașul procură "bota, verdeața, hârtia creponată, gHEME cu ață din cânepă și bumbac, câteva cuie metalice, două zgărzi cu câte zece "ciangauă" și țurgalauă fiecare..."²³

Druștele aduc cu ele unul sau două "chischineauă" mari, un mare număr de "chischineuțe" mai mici, brodate de ele anume pentru steagul de nuntă, într-un decor policrom.

Steagul este împodobit numai la casa mirelui, cinci-șase ore în seara din ajunul nunții și alte cinci-șase ore în dimineața primei zile de nuntă.

Feciorii, în frunte cu stegașul, pregătesc "bota" care are o lungime de 1,10-1,30 cm, în capătul căreia va fi fixat "struțul" realizat dintr-un mare buchet de ramuri verzi, "bărbânoc", și busuioc. Apoi cu multă grijă sunt cusute "chischineauăle" și cununile steagului, alcătuite din mici buchețele de rosmarin verde. Din hârtie creponată tăiată de către "druște" în zig-zag, se fac "perți" împletite în două sau mai multe culori, lungi până la un metru, care fâlfâie după mișcările steagului și adierea vântului.

Sunt confecționate de asemenea numeroase floricele în culori diferite, care întregesc decorul policrom bogat și armonios al steagului:

"Roșu-i steagu și-nfocat
 De-a noastre druște-nstruțat".

În timp ce steagul este decorat, precum și la finalul realizării lui, el este scuturat de către feciori cu toată puterea pentru a testa rezistența elementelor de ornamentare, ținând cont de faptul că steagul este prezent aproape în toate ritualurile ce au loc pe parcursul nunții care durează trei zile.

La sfârșitul ceremonialului nupțial steagul se desface, dar înainte mirele "îl apucă și lovește masa de trei ori cu el, semn că el va fi stăpân în casă. Dacă "mireasa-i loatră", îl apucă ea mai repede și-l lovește, ca să fie stăpână."

Stegașul atinge puțin, în glumă, pe mireasă cu băta care a fost la steag, strigându-i:
 "Nu te supăra mireasă,
 Că-i bota pe grindă-n casă.
 Și-i durată, și-i cioplită
 De-a tale coaste-i menită!
 Și-i durată-n patru dungi,
 Cătu-s coastile de lungi.

²¹ D.Pop, *op.cit.*, p.276

²² Gh.Focșa, *op.cit.*, manuscris

²³ *Ibidem*

Și în locu la bumbuști,
Or hi dosu di la pumni!
Și în locu la mărșieie,
Or hi lacrămni de-alea grele!”²⁴

O dată cu părăsirea anturajului prenupțial, tânăra fată este avertizată asupra schimbărilor profunde ce se vor petrece în viața ei, dramatismul versurilor fiind amplificat tocmai datorită complexității noului său statut social:

“Plângi mireasă, te omoară,
Că nu-i mai pune beteală.
Nici la coadă floricele,
Nici în degete inele,
Și nici în urechi cercei,
Nici nu-i ședea cu flăcăi.
Cununița ta cea verde
Cum te scote dintre fete,
Și te dă-ntre neveste.
Și cununa cea cu flori,
Te pune-ntre nurori.”²⁵

Dar cu toate acestea momentul unic al căsătoriei, precum și festivitățile prilejuite de mariaj, se desfășoară într-un plan al idealului, tendința de idealizare realizându-se prin alegorie. Omul își dorește a fi în ipostaza unui cetățean ideal, prototipul fiind “împăratul viteaz” sau “împărăteasa”, “stabilindu-se relații de asemănare între planul concret, dar sustras cotidianului și obișnuitului, și ipostaza sa imaginabilă pe planul idealului ori al mitului”²⁶.

Prin acest cadru în care idealul se împletește cu realul, însoțind ceremonialul nupțial, cununa, colacul și steagul de nuntă sunt obiecte rituale care prin simbolistica lor ocupă un rol primordial, având similitudini cu rituri de fertilitate, magice sau apotropaice, creând totodată misterul comuniunii Divin-uman, îngemănându-se într-o “nuntire” a lumii pământenești cu cerescul transcendent.

²⁴ V. Scurtu, *op. cit.*, p. 50

²⁵ V. Trebici, I. Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 232

²⁶ P. Ursache, *Etnoestetica*, p. 133

BIBLIOGRAFIE

1. Chevalier Jean, Gheerbrant Alain, *Dicționar de simboluri*, vol.I-III, Ed.Artemis, București, 1994
2. Evseev Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Ed.Amarcord, Timișoara, 1997
3. Focșa Gheorghe, *Spectacolul nunții în Țara Oașului*, manuscris
4. Marian S.Fl. *Nunta la români*, Ed.Grai și suflet-Cultura Națională, București, 1995
5. Mușlea Ion, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în "Anuarul arhivei de folclor" I, Cluj, 1932
6. *Nunta la români-Orații*, Ediție îngrijită de Moanță Ion; Prefață de Alexandru Ioan, Ed.Minerva, București, 1989
7. Pop Dumitru, *Folclor din zona Codrului*, Baia Mare, 1978
8. Scurtu Vasile, *Cercetări folclorice în Ugocea românească (jud.Satu Mare)*, în "Anuarul arhivei de folclor", VI, București, 1942
9. Stan Lucia, *Întemeierea adăposturilor spiritului între gestul sacru și actul natural*, în "REF", Tomul 42, 1-2, 1997, Ed.Academiei Române
10. Ursache Petru, *Etnoestetica*, Institutul European, Iași, 1998

Traditional Symbols in Romanian Wedding (Summary)

The work is presenting three traditional symbols that have a major significance in the rites that accompanies whole nuptial ceremonial, respectively the bride coronet, the knot - shaped bread and the wedding flag.

Even if at the first view, they may seem only stage objects, through the significance in the wedding, they get symbol power, without these being impossible the wedding. The coronet, the flag and the knot - shaped bread are present, also, in nuptial poems, between these symbols being an interdependence, that means perfection, homogeneousness and plenty, the connection between the Divine and the Human sphere.

Pictori clujeni în colecția de artă a Muzeului Județean Satu Mare

Doina Miclăuș

De-a lungul anilor, secția de artă a Muzeului Județean Satu Mare a făcut numeroase achiziții, care i-au îmbogățit considerabil patrimoniul. Lucrările achiziționate aparțin unor artiști ce au creat opere viabile, care fac cinste multor colecții de artă.

Un spațiu cât mai larg s-a acordat artei locale și zonale, încât în colecțiile secției sunt prezenți pictori sătmăreni, alături de artiști cu nume de rezonanță în viața artistică transilvăneană.

Dintre pictorii clujeni aflați în colecția secției de artă pot fi amintiți: Petre Abrudan, Balazs Péter, Bene Iosif, Aurel Ciupe, Teodor Harșia, Mohi Sándor, Ion Sima și Mircea Vremir, a întregit geografia spirituală a artei românești, fiecare cu contribuțiile sale specifice din această zonă a țării.

Într-o viziune consecvent figurativă, tradițională impunând prin sinceritatea expresiei, pictorul clujean Petre Abrudan, (1907-1979) evocă în pictură sa mai ales lumea satului transilvan. S-a născut în comuna Zutor din județul Sălaj și s-a format ca pictor la Școala de Arte Frumoase din Cluj.

Vorbind despre arta pictorului Abrudan, Francisc Păcurariu scria: "o intuire viguroasă, grea de sevele concretului, a vieții aspre și dense, a naturii plină de o vitalitate senină, împăcată, tăcută, fără exuberanțe de suprafață și magii cromatice".¹

Fire meditativă, interesat de realitatea înconjurătoare artistul a urmărit întotdeauna culoarea și linia, valoarea și forma plastică. Folosește un desen sigur cu tendințe evidente de grafică și geometrizări, culoare violentă, însă frumos armonizată cu efect decorativ. Este un admirator al frescelor vechi și multe din lucrările sale sunt de inspirație folclorică.

În colecțiile sale de pictură, secția de artă deține o lucrare a artistului, intitulată "Așteptare" (fig.1). Este executată în ulei pe pânză și datează din 1967. Prezența unui personaj, feminin în prim plan, conferă lucrării un aer de monumentalitate. Predomină nuanțe de albastru și maro, totul fiind redat prin acel desen sigur care-l caracterizează și prin contururi bine precizate.

Născut în Săvădisla din județul Cluj, Balazs Péter (n.1919) și-a făcut studiile de pictură la Cluj și Târgu Mureș, absolvind Institutul Ion Andreescu. Este prezent în colecțiile secției de artă cu o lucrare de grafică: "Portretul lui Ady Endre" (fig.2), executată în tuș pe hârtie.

Printr-un desen suplu și expresiv, artistul redă figura poetului Ady Endre, cum de altfel a evocat și alte figuri ale contemporanilor în diferite portrete și compoziții.

Artist cu o merituoasă activitate în domenii diferite, clujeanul Iosif Bene (1903-1986) vădește posibilități multiple de expresie. S-a născut în comuna Daia din județul Harghita, studiile de specializare făcându-le la Școala de Arte Frumoase din București, având ca profesori pe Camil Ressu, Costin Petrescu, Dimitrie Paciurea și Gabriel Popescu.

¹ Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, București, 1970, p.289

După terminarea studiilor intră în învățământ și se dedică creației cu tot talentul său și cu o putere de muncă neobosită.

Secția de artă a Muzeului Județean Satu Mare, deține patru lucrări din creația artistului: o acuarelă și trei lucrări în encaustică.

Artistul păstrează în colecția sa un număr însemnat de acuarele, unele datând chiar din 1915 și 1916. Acestea se caracterizează însă prin stângăcie, reproducând cu prea mare precizie atât formele mari cât și pe acelea mai puțin însemnate. Bene Iosif realizează un număr mare de acuarele inspirate din lungile călătorii prin satele secuiești.

Lucrarea intitulată "Peisaj", deținută de secția de artă, este inspirată din lumea satului transilvănean. Cu câteva pete de culoare artistul redă farmecul acestui peisaj, folosind hârtia umedă, pe care culoarea se întinde cu repeziciune. Totul este redat prin tonalități fluide cu suave transparențe și moliciuni catifelate, proprii culorilor de apă.

Lucrările în encaustică sunt intitulate "Cântec popular", "Seninătate", și "Țărancă". În realizarea acestor lucrări Iosif Bene folosește un procedeu tehnic cunoscut în antichitate întrebuintând ceară topită. Astfel executate, aceste lucrări primesc o patină caracteristică, încât imaginile inspirate în general din lumea satului, capătă un caracter emblematic.

Lucrările în encaustică reprezintă portrete compoziționale feminine. În general, tinerele prezente în aceste lucrări țin în mână o floare, un vas, o păsăre sau un obiect de ofrandă, părul împletit în cozi groase sau poartă maramă. Gama griurilor care predomină este înviorată de tonuri de galben, albastru, ocru.

"Cântec popular", este o lucrare executată în encaustică pe pânză, datând din 1979. Lucrarea redă un portret de fată, cu ochi mari, melancolici, purtând pe cap maramă și un păun în mâna dreaptă.

Același portret de fată, dar surâzătoare și plină de viață, datând din 1979, reprezintă și lucrarea intitulată "Seninătate" (fig.3). Tânăra fată poartă și de data aceasta maramă, iar în mâna dreaptă o pasăre, care își întinde una din aripi deasupra capului ei.

"Țărancă" se intitulează o altă lucrare executată în encaustică pe pânză și datând din 1971. Spațiul tabloului este ocupat de portretul unei țărânci în costum popular, cu maramă pe cap. Ochii mari au o privire melancolică și gravă. Elementele mioritice, oile și ciobanul cu nelipsitul său fluier, înconjoară portretul fetei.

Griurile predomină în cele trei lucrări, având câteva tonuri de galben albastru și ocru.

"Apelând la game cromatice restrânse, dominate de griuri prețioase, ocru și brunuri (...), reducând suprafața pictată la o aparentă mono sau biocromie, artistul demonstrează resurse inepuizabile de rafinament coloristic. Dominația unei culori reflectă imagistic sensul ideii, natura sentimentului"².

În arta lui Iosif Bene predomină căutarea permanentă a unui limbaj cât mai expresiv, iar prin activitatea sa fecundă și variată, artistul se înscrie în istoria artei noastre contemporane.

"Împlinită în cursul unei îndelungate cariere, pictura lui Aurel Ciupe a tins să dea însăși vieții artistului o finalitate morală, iar meșteșugului său armonios mereu în geneză, asociind intuiției demnitatea poeziei și deprinderilor, vibrații neașteptate"³, sublinia Raoul Șorban, referindu-se la opera pictorului.

Născut la Lugoj, odată cu secolul nostru Aurel Ciupe (1900-1980) și-a descoperit de timpuriu vocația pentru artă făcând studii de pictură la Baia Mare, Iași, București, Paris și Roma.

² Mircea Țoca, *Iosif Bene*, București, 1976, p.25-26

³ Raoul Șorban, *Aurel Ciupe*, București, 1967, p.5.

Opera pictorului Aurel Ciupe, se caracterizează prin sensibilitate, spirit ordonator și un meșteșug dezvoltat prin studiu. El pictează ceea ce este mai simplu și cotidian în natură dând valoare sentimentelor umane. Profesor la Cluj, Aurel Ciupe și-a dobândit prestigiu fiind socotit unul dintre fruntașii picturii românești.

Pornind de la Monet, Cezanne și Pierre Bonnard de care a fost influențat pe când era bursier la Academia Julian, Ciupe a ajuns artistul cel mai reprezentativ al peisajului transilvănean, peisaj destul de greu de redat în pictură, așa cum afirma însuși artistul: "...Frumusețile naturii din Ardeal nu sunt ușor de redat în pictură, din cauza cromatismului lor mai aspru și mai rece. Cerul e albastru, munții sunt verzi, două culori reci, care îndeosebi, în timpul verii copleșesc peisajul. A scoate din aceste culori armonii calde și noi este o problemă și de meserie."⁴

Prin colorația variată, Ciupe impune un stil care ține încă de principiile impresionismului. Pentru el sentimentul culorii izvorește dintr-o înzestrare naturală, preocupat fiind să surprindă varietatea culorilor, detaliile naturii, lumina, atmosfera, viața fremătătoare. Este un valoros slujitor al genului peisagistic plăcându-i lumina specifică plaiurilor transilvane.

"Vila Ion Andreescu la Stana"(fig.4) este un peisaj executat în ulei pe pânză, datând din 1965. Coloritul dens al plinului de vară, inundă întreaga lucrare: clădirea cu acoperișul ei albăstrui și verticalele delicate ale copacilor. Folosește o pastă densă, care dă frumusețe, coloritul fiind subtil și rafinat. Totul este ordonat într-o sinteză lirică și totodată lucidă, nu lipsită de monumentalitate.

O temă predilectă în preocupările sale rămâne natura statică, cu o abundență de obiecte:vase, fructe, scoici, flori, măști.

"Belșug"(fig.5) executată în ulei pe pânză este o natură statică reprezentând un colț de masă, acoperită cu o față de masă în carouri roșu cu alb. Culoarea se întinde pe suprafețe plane, iar juxtapunerea unității cromatice explică volumele, formele, raporturile spațiale dintre acestea, adâncimea.

"Natură statică cu ecorșeu de cal" este o compoziție statică cu diferite obiecte aflate la îndemână în intimitatea atelierului și a locuinței sale: un portret cu ecorșeu de cal din gips, obiecte care îi dictează modul de a picta, care este sinonim cu modul său de a vedea. Aurel Ciupe își construiește imaginile pe una sau două dominante cromatice, vrând să sublinieze o anumită atmosferă.

Același Raoul Șorban sublinia: "... Expresie a unei beatitudini vizuale, pictura lui Ciupe nu e dramatică, nici sentimentală. Gândind colortistic, el caută concordanța dintre emoție și un aspect al realității, convertind imaginea în încântări optice. Cele mai modeste și comune obiecte, emancipate imagistic, sau disociate de rolul lor obișnuit pot deveni subiect pentru pictură".⁵

Alt artist clujean, înzestrat cu o mare putere de muncă și realizând o operă bogată, Teodor Harșia (1914-1987) s-a născut în Filipișul Mare din județul Mureș. A studiat la Institutul Ion Andreescu între anii 1948-1953. În multe din lucrările sale, artistul a transpus pe pânză formele și culorile peisajului transilvănean. Chiar unele colțuri umile din natură capătă un farmec deosebit în peisajele sale.

Teodor Harșia realizează pe lângă peisaje și o serie de naturi statice, în care transmite aceeași vibrație înfiorată în fața lucrurilor simple. Artistul este și un pictor al omului după cum ne-o devedește lucrarea "La seceriș"(fig.6), prezentă în colecțiile secției

⁴ Mircea Deac, *Impresionismul în pictura românească*, București, 1976, p.78-79.

⁵ Raoul Șorban, *op.cit.*, București, 1967, p.58.

de artă. Executată în ulei pe pânză ea redă veridic freamătul vieții și patosul muncii. Un cer senin, aurul incandescent al lanului de grâu și câteva personaje sunt elementele ce ocupă întreg tabloul. Totul este redat simplu, dar cu tensiune și emoție.

Plecând de la ideea culorii adecvate, pentru ca imaginea să fie elocventă, convingătoare, pictorul clujean Mohi Sándor (n.1902), utilizează o paletă foarte bogată, folosind un desen cu sublinieri surprinzătoare, dar întotdeauna eficiente pe planul comunicării.

S-a născut în comuna Derțin din Cehoslovacia, iar studiile și le-a făcut la Școala de arte Frumoase din Cluj, specializându-se apoi la Baia Mare și București. Încă din 1908, familia sa s-a mutat la Satu Mare. Aici, între anii 1916-1925 modelează busturi mici, compoziții din lutul de pe malul Someșului. Întâmplător face cunoștință cu pictorii Aurel Popp, Pirk Janos, Litteczky Endre. Prin urmare la Mohi Sándor, primele exprimări plastice se realizează prin intermediul sculpturii, ca apoi în urma frecventării școlii de pictură din Baia Mare și a școlii de arte frumoase din Cluj, să se dedice mănuii pensulei, având un ochi activ capabil și exersat în a reține esențialul expresiv și detaliile semnificative.

Lucrările pictorului Mohi Sándor, se caracterizează prin sinceritate și o viață interioară care pulsează în fiecare din ele. Este un colorist care folosește elemente din realitatea imediată, pentru a-și realiza compozițiile.

"Dezapezitorii"(fig. 7) este singura lucrare pe care o deține secția de artă din creația artistului Mohi Sándor. Personaje pline de demnitate, oficiază parcă convingător și cu elan un străvechi ritual, acela al dezapezirii. Poartă îmbrăcăminte adecvată muncii din timpul iernii și lopeți mari în mână. Cromatica constă în tonuri brumate de constanța griurilor albastrii, specifice anotimpului.

"Maestrul Mohi a abordat toate subiectele picturii... ținând în linie generală, o conduita a sa, deși felul tehnic de redare e diferit. Fiecare pânză poartă în sine expresia artistului ca un rezultat al plenitudinii lucrului efectuat, interpretat prin suflet și redat în culoare".⁶

Înzestrat cu alese însușiri, Mohi Sándor este unul dintre pictorii noștri consacrați.

Pasionat de lumină și culoare pictorul clujean Ion Sima (1898-1985) este cel care îmbogățește tradiția colorismului românesc cu valori unice. S-a născut în comuna Pericei din Județul Sălaj, urmând cursurile Facultății de drept din Cluj. Concomitent frecventează atelierul pictorului Francisc Acs, iar apoi în 1926, pleacă la Viena unde studiază pictura la școala profesorului Fröhlich.

Ion Sima este un sensibil evocator de echilibru și seninătate. Elementele cu care lucrează sunt lumina și culoarea, care conferă o strălucire deosebită peisajelor sale. Este un sensibil peisagist cu o viziune optimistă, sincer emoționat de frumusețile naturii, cultivând simplitatea și discreția. Referindu-se la valoarea națională a picturii artistului clujean, Eugen Schileru afirma:"Ion Sima aparține mării familii de coloristi ai picturii liniei care de la Nicolae Grigorescu încoace a devenit tradițională și definitorie pentru pictura românească".⁷

În multe din peisajele sale, pictorul Ion Sima introduce animația străzii, realizând compoziții care rețin atenția prin faptul cum relevă semnificația umană a celor mai cotidiene și obișnuite acțiuni.

Lucrarea intitulată "Compoziție"(fig.8) impresionează tocmai prin spectacolul străzii, animat de prezența unui grup de tineri. Un tânăr în albastru ușor aplecat, întors cu

⁶ Laura Ungureanu, *Catalog de expoziție retrospectivă Alexandru Mohi*, Muzeul de artă Cluj Napoca, 1975, p.4.

⁷ Eugen Schileru, *Ion Sima*, București, 1968, p.1.

spatele, lipește pe un stâlp, un afiș. Alți tineri, printre care unul sprijinindu-se de o bicicletă privesc cu curiozitate. Totul este redat într-o cromatică deschisă, armonioasă fără stridențe.

Lucrările lui Ion Sima dovedesc calități de sensibilitate lirică, de compunere și lumină, de simț al materiei, când transparentă, când mai compactă. Artistul este un elogiator al vieții, un poet al bucuriilor simple. Eugen Schileru afirma: "...Ion Sima modulează mereu cântecul de elogiare a vieții, a bucuriilor lor simple, a luminii din natură și din conștiință".⁸

Din cadrul generațiilor de mijloc, prezent în colecția secției de artă, este Mircea Vremir (n.1932). S-a născut în comuna Lipoveni și este absolvent din 1955 al institutului clujean. Pictează mai ales portrete cu trăsături viguroase, poate cam rigide, însă lipsite de modulație, manifestând un interes susținut pentru om. Este preocupat și de pictura monumentală, apelând la planuri mari, de obicei unitar rezolvate cromatic, asamblate cu ajutorul unui desen, căruia nu-i lipsesc asprimile intenționate și expresive. Artistul realizează și peisaje, compoziții, nat-uri statice.

"Florile caselor" (fig.9) și "Peisaj", sunt două lucrări ale artistului în cadrul colecțiilor de pictură ale secției de artă. Pânzele sale se caracterizează printr-un decorativism de bună calitate subliniat de puterea culorilor și un desen energic.

Lucrările pictorilor clujeni constituie achiziții valoroase care se integrează armonios colecțiilor existente, fiind opere de valoare, multe dintre ele capabile să definească personalitatea artistului. Ele acoperă o tematică variată: peisaje, portrete, nat-uri statice, compoziții.

Toți pictorii clujeni amintiți sunt artiști cu tradiție veche, care au creat opere sincere, de valoare punând accent pe culoare și tușă. Majoritatea dintre ei și-au afirmat și desăvârșit talentul artistic în perioada interbelică, continuându-și activitatea artistică și în epoca contemporană.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

1. Abrudan Petre, Așteptare, ulei pe pânză, 0,970 x 0,790, semnat și datat dr. sus P. Abrudan, 1967 nr.inv. 60196.
2. Balázs Péter, Portretul lui Ady Endre, tuș pe hârtie, 0,340 x 0,230, semnat și datat dr. jos B.P. (1) 957 nr.inv. 50221
3. Bene Iosif, Seninătate, ceracolor pe pânză, 0,750 x 0,690, semnat și datat Dr. jos Bene, nr. inv. 51897
4. Ciupe Aurel, Vila Ion Andreescu la Stana, ulei pe pânză, 1,000 x 0,900, semnat și datat dr. A. Ciupe (19)65, nr. inv. 60220
5. Ciupe Aurel, Belșug, ulei pe pânză, 0,740 x 0,600, semnat dr. jos A Ciupe, nedatat nr. inv. 60218
6. Hârșia Teodor, Seceriș, ulei pe pânză, 0,780 x 0,580, semnat dr. jos Hârșia T., nedatat, nr. inv. 60982
7. Mohi Sandor, Deszăpezitorii, ulei pe pânză, 1,600 x 170, semnat dr. jos M.O. nedatat, nr. inv. 60252.
8. Sima Ion, Compoziție, ulei pe pânză, 0,685 x 0,512, semnat dr. jos I. Sima, nedatat, nr. inv. 60274
9. Vremir Mircea, Florile caselor, ulei pe pânză, 0,806 x 0,650 semnat și datat dr. jos M Vremir - 1979

⁸ Eugen Schileru, *op.cit.*, București, 1968, p.6.

Painters from Cluj in Art Collection from County Museum Satu Mare

(Summary)

The paper is a presentation of painters from Cluj and of their works from Art Collection of Satu Mare Museum. In this sense, we can remind next painters: Petre Abrudan, Balazs Péter, Bene Iosif, Aurel Ciupe, Teodor Harșia, Mohi Sandor, Ion Sima and Mircea Vremir.

All of them are strong and distinct personalities, creating valuable works, with accent on colour and touchline.

The List of Illustration

1. Abrudan Petre, *Expectation*, oil on canvas, 0,970 x 0,790, signed and dated on right, above, P. Abrudan, 1967, catalogue no. 60196.
2. Balazs Péter, *The portrait of Ady Endre*, China ink on paper, 0,340 x 0,230 signed and dated on right, down, B.P. (1) 957, catalogue no. 50221
3. Bene Iosif, *Serenity*, Waxcolours on canvas, 0,750 x 0,690, signed and dated on right, down Bene, catalogue no. 51897
4. Ciupe Aurel, *The villa Ion Andreescu in Stana*, oil on canvas, 1,000 x 0,900 signed and dated A. Ciupe (19) 65, catalogue no. 60220
5. Aurel Ciupe, *Plenty*, oil on canvas, 0,740 x 0,600, signed on right, down A. Ciupe, undated, catalogue no. 60218
6. Harșia Teodor, *Harvest*, oil on canvas, 0,780 x 0,580, signed on right, down, Harșia T., undated, catalogue no. 60982
7. Mohi Sandor *Snow cleaning*, oil on canvas, 1,600 x 170, signed on right, down, M.O., undated, catalogue no. 60252
8. Sima Ion, *Composition*, oil on canvas, 0,685 x 0,512, signed on right, down, I. Sima, undated, catalogue no. 60274
9. Vremir Mircea, *The flowers of the houses*, oil on canvas, 0,806 x 0,650, signed and dated on right, down, M. Vremir - 1979

fig. 1

fig. 2

fig. 3

fig. 4

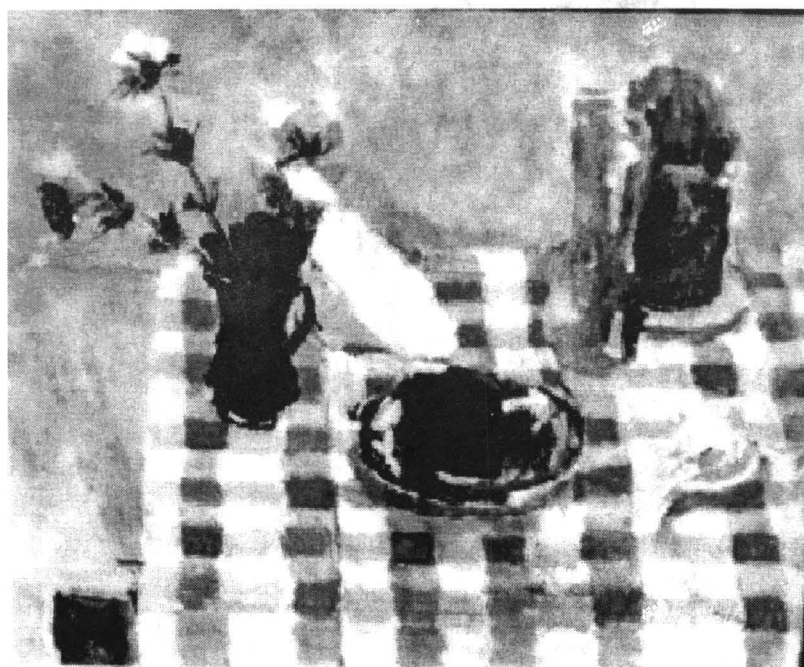

fig. 5

fig. 6

fig. 7

fig. 8

fig. 9

În domeniul artei plastice, grafica este o artă de sine stătătoare ca modalitate de expresie și ca tehnică specifică. În grafică există posibilități tehnice mai numeroase care stau la dispoziția graficianului, tentându-l să le practice și impunându-i sensibile schimbări de stil și viziune.

În ultimul timp se poate afirma că grafica și-a dobândit un statut propriu. Ea a luat un mare avânt sub toate aspectele, în toate genurile și tehnicile ei.

O tehnică a transparențelor, a acorurilor clare în grafică este acuarela. Acuarela este genul cel mai delicat de pictură, cel mai lichid și cel mai translucid. Este realizată prin tonalități fluide cu suave transparențe și moliciuni catifelate, proprii culorilor de apă. "... artă a aparenței spontaneității, ce nu îngăduie reveniri decât cu primejdia alungării transparențelor, acuarela impune un ochi format capabil să surprindă de la început cea mai elocventă rânduire a formelor și culorilor..."¹ afirma Dan Grigorescu despre acuarelă.

Secția de artă a Muzeului Județean Satu Mare, are în cadrul colecțiilor de grafică și acuarele. Sunt în număr mai mic, acuarela fiind cu mult mai ușor alterabilă la condițiile atmosferice. De aceea păstrarea acestor lucrări de-a lungul timpului se face mai greu, iar expunerea lor nefiind posibilă decât cel mult trei luni într-un an.

Artă prin definiție spontană, acuarela a fost reprezentată în arta românească prin creatori de mare prestigiu. Sunt artiști care au ales acuarela ca pe o modalitate principală de expresie, afirmându-se în acest gen ca personalități puternice.

Un artist prezent în cadrul colecției secției de artă, care din 1957 se dedică exclusiv graficii, în cadrul căreia considerăm acuarela drept tehnica cea mai apropiată temperamentului său, este Constantin Găvenea. Prin el acuarela și-a câștigat definitiv un maestru, pe care ea însăși și l-a creat.

Născut pe meleagurile Tulcei, artistul se simte foarte legat de aceste meleaguri, considerându-le "mirifice".

Este un "cântăreț" în culori al Deltei Dunării, fie în diferite peisaje din deltă sau în vederi din port, în toate dând dovadă de o acută sensibilitate cromatică.

În lucrarea "Înserare la Tulcea"(fig.1), artistul redă prin câteva pete de culoare un peisaj al Tulcei în amurg, oraș care a pus stăpânire pe el, fermecându-l cu ineditul și pitorescul său.

Vorbind despre acuarela lui Găvenea, Andrei Pleșu afirma:"Găvenea ne dă un exemplu de ceea ce înseamnă o acuarelă, în sensul cel mai pur al cuvântului. Constantin Găvenea ne invită într-un univers pastelat în care materia devenită fluidă prinde a cânta. Conturile ezită muzical în jurul formelor și cedează până la urmă unei atotcuprinzătoare nevoi de contopire. Lumea-văzută printr-o lacrimă"²

O practiciană consecventă a acuarelei, ale cărei resurse picturale i se par inepuizabile, este Iulia Hălăuceascu. Secția de artă deține o lucrare a artistei intitulată"Prima ninsoare de Ceahlău"(fig.2). Silueta muntelui Ceahlău acoperit de primii fulgi de zăpadă, cuprinde întreg spațiu al lucrării.

¹ *Catalog de expoziție retrospectivă Constantin Găvenea*, București, Sala Dalles, 1982, p.8.

² *Idem* p.5

Referindu-se la acuarelă, artista însăși afirma: "pentru mine acuarela este aidoma valului mării care te cuprinde ca o mângâiere. Este ca ploaia după arșița unei zile toride. Este unduirea într-un spațiu fără margini".³

Structură romantică cu pronunțat caracter expresionist în unele compoziții picturale, este pictorul Ioan Murariu. Desfășoară o activitate prodigioasă în pictură, desen și acuarelă, realizând portrete, peisaje, compoziții. În acuarele este în general un romantic delicat și sentimental pentru care motivul real, plasat într-o atmosferă ireală, difuză constituie un prilej de delectare și reverie.

"Primăvara" (fig.3) este lucrarea semnată Ioan Murariu și redă prin aceleași pete de culoare, cu o căldură neasemuită unui peisaj de primăvară în tonuri de galben, brun, verde.

Cu o merituosă activitate în diferite domenii, pictură, grafică, arte decorative s-a afirmat Iosif Bene. Acuarela i-a servit artistului de multe ori pentru executarea unor schițe în aer liber, cât și pentru pregătirea unor compoziții viitoare.

Lucrarea intitulată "Peisaj", deținută de secția de artă, este inspirată din lumea satului transilvănean, în urma călătoriilor sale prin satele secuiești. Artistul folosește hârtia umedă, pe care culoarea se întinde cu repeziciune. Prin fluiditatea culorii și picturalitatea lor, acuarelele lui Iosif Bene confirmă afirmația Alexandrei Rus: "nimeni altul, în acuarela transilvăneană, n-a transpus cu atâta poezie acea inefabilă atmosferă parcă de basm, a râurilor care aluneca maiestuos, calm, asemeni unui izvor de liniște, bucurie, viață."⁴

Deosebit de delicată în acuarele este și Botar Iudith cu lucrarea "Iarna".

Evoluând pe coordonatele unui realism contemporan, Virginia Baz Baroiu este prezentă cu două acuarele intitulate: "Oraș Nou" (fig.4) și "Oraș însoțit". Ambele lucrări sunt peisaje cu construcții, evidențiind modernizarea urbană.

Un nume des auzit când se vorbește de grafică, este și cel al Corneliei Daneț, grafician cu un registru tematic variat.

Fermecător de simplu și aproape natural, este evocat anotimpul iarna, în lucrarea artistei Aflorii Elena, intitulată "Iarna la Piatra Neamț" (fig.5).

În colecțiile secției de artă mai sunt prezenți și alți artiști contemporani, pentru care acuarela devine mod de expresie plin de îndrăzneală și originalitate: Balogh Lajos, Silvia Cambir, Clara Cantemir, Constantin Cantemir, Ileana Dăscălescu, Nicolae Polidor.

Alături de artiștii amintiți, un loc aparte în cadrul secției de artă, îl ocupă artiștii acuareliști sătmăreni: Maria Olteanu, Petkes Iosif și Bogati Sandor.

Din creația artistei Maria Olteanu, secția de artă deține trei lucrări de acuarelă intitulate: "Peisaj", "Cer de lumină" (fig.6) și "Candoare".

În tonuri pastelate, acuarelele sale definesc atmosfera locului. Aerul transparent cu un cer invadat de lumină, conferă imaginilor o atmosferă pitorească. Gama cromatică dominată de verde, albastru, ocru, galben, armonizează perfect întreaga structură a imaginii, iar tonurile de verde și albastru sunt redată cu o neasemuită căldură.

Folosind o cromatică vie echilibrată între violet, albastru și roșu, Petkes Iosif este prezent în colecțiile de artă cu trei lucrări intitulate "Flori" (fig.7).

Gingașele sale flori, așezate în diferite vase, sugerează miracolul unui anotimp trimfător. Vaporoase, petalele florilor nu își pierd conturul lor fragil.

Un artist careian, care în acuarelele sale a redat deosebit de autentic peisajul local, este Bogati Sandor în lucrarea intitulată: "Peisaj pe malul Someșului" (fig.8).

³ *Catalog de expoziție retrospectivă Iulia Halducescu*, Muzeul de Artă Piatra Neamț, 1994, p.1.

⁴ Mircea Toca, Iosif Bene, București, 1976, p.28.

Peisajele sunt cele care pot ilustra cel mai bine stările sufletești ale celor care le realizează, prilejuite de poezia priveliștii. Culoarele folosite au prosepime înregistrând cu mijloace autentice vibrația atmosferei într-un peisaj.

Nimic nu poate reda mai strălucitor și diafan, mai expresiv farmecul naturii, frumusețea acesteia, decât acuarela. O istorie a acestui gen ar evidenția un aspect foarte caracteristic al simfului pictural al artiștilor români, capacitatea lor de a descoperi resursele poetice ale naturii. Chiar dacă, mulți artiști au găsit în acuarelă un mijloc auxiliar de exprimare a gândurilor și sentimentelor în imagini, un spațiu de rezervă în care să-și pregătească viitoarele tablouri, ei au conferit acestei arte acea însușire pe care Dufy o definea astfel: "un moment în care surprinzi frumosul din natură și îl consemnezi cu toată sinceritatea eliberat de prejudecăți stilistice, un moment în care te întâlnești cu propriile tale visuri de puritate și de adevăr".⁵

Contrastele de culori, fluiditatea culorii dovedesc că între grafică și pictură nu există limite absolute.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

1. Găvencea Constantin, Înserare la Tulcea, acuarelă 0,380 X 0,310 semnat și datat dr.jos. C.Găvenea(19) 79, nr.inv.60495
2. Hălăucescu Iulia, Prima ninsoare pe Ceahlău, acuarelă 0,750 X 0,540, semnat stg.jos Iulia Hălăucescu, nr.inv.60417.
3. Murariu Ioan, Primăvara, acuarelă, 0,630 X 0,500, semnat și datat dr.jos I.Murariu, 1979, nr.inv.60505.
4. Baz Baroiu Virginia, Oraș nou, acuarelă 0,680 X 0,480 semnat și datat stg.jos, Baroiu(19) 77 nr.inv. 60801
5. Aflorii Elena, Iarna la Piatra Neamț, acuarelă, o, 680X0,480 semnat și datat dr.jos Aflorii E.(1)977, nr.inv.60168.
6. Olteanu Maria, Cer de lumină, acuarelă, 0,420 X 0,300, semnat dr.jos M.Olteanu, nedatat, nr.inv.60528
7. Petkes Iosif, Flori acuarelă, 0,700 X 0,500, semnat și datat dr.jos Petkes I., (19)82, nr.inv.50347
8. Bogati Sándor, Peisaj pe malul Someșului, acuarelă, 0,500 x 0,450, semnat și datat dr.jos Bogati S. 1979, nr.inv.60152

⁵ Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, București, 1970, p.231.

*The Watercolour in the Art Collection of County Museum Satu Mare
(Summary)*

This work is a concise introduction of watercolour, as the most delicate sort of painting, using examples of paintings of artists from Satu Mare and from the county.

The list of Pictures

1. Găvencea Constantin, *Nightfall in Tulcea*, watercolour 0,380 x 0,310, signed and dated on right, down. C. Găvencea (19)79, catalogue no. 60495
2. Hălăucescu Iulia, *First snowfall on Ceahlău*, watercolour 0,750 x 0,540, signed on left, down Iulia Hălăucescu, catalogue no. 60417
3. Murariu Ioan, *Spring*, watercolour, 0,630 x 0,500, signed and dated on right down I. Murariu, 1979, catalogue no. 60505
4. Baz Baroiu Virginia, *New town*, watercolour, 0,680 x 0,480, signed and dated on left, down, Baroiu (19)77, catalogue no. 60801
5. Aflorii Elena, *Winter in Piatra Neamţ*, watercolour, 0,680 x 0,480, signed and dated on right, down Aflorii E. (1)977, catalogue no. 60168
6. Olteanu Maria, *Skylight*, watercolour, 0,420 x 0,300, signed on right, down M. Olteanu, undated, catalogue no. 60528
7. Petkes Iosif, *Flowers*, watercolour, 0,700 x 0,500 signed and dated on right, down Petkes I. (19)82, catalogue no. 50347
8. Bogati Sandor, *Landscape of Someş river*, watercolour, 0,500 x 0,450 signed and dated on right down Bogati S. 1979, catalogue no. 60152

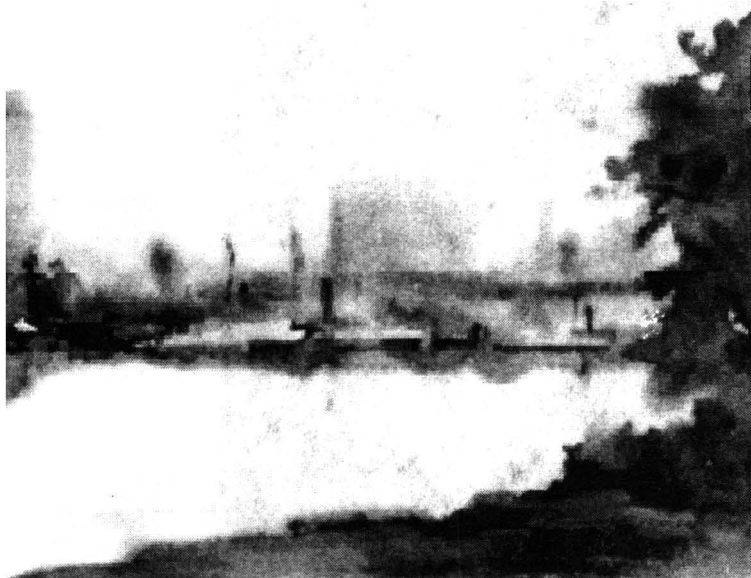

fig. 1

fig.2

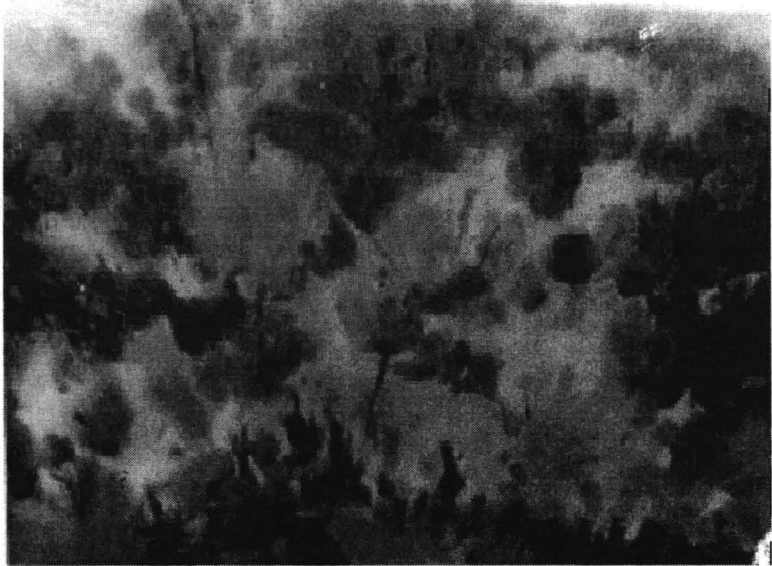

fig. 3

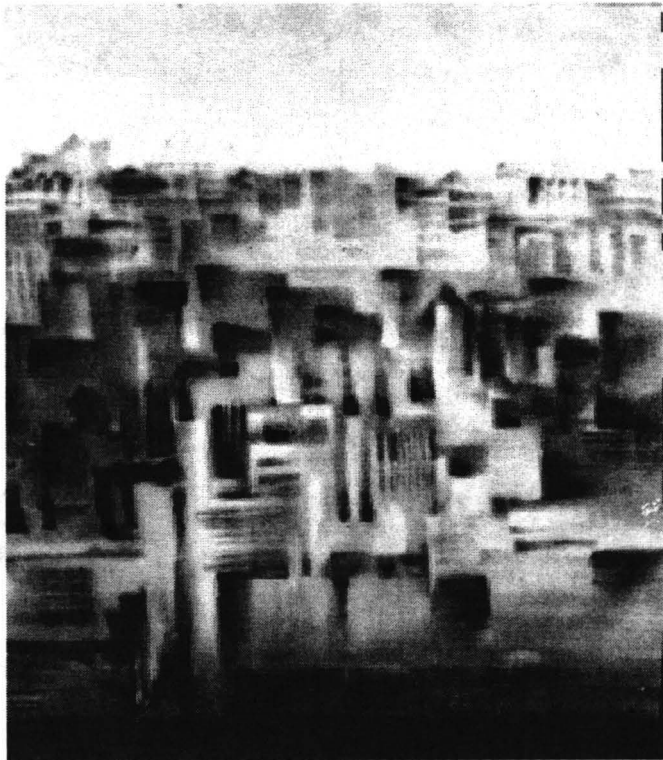

fig. 4

fig. 5

fig. 6

fig. 7

fig. 8

Valorificarea patrimoniului etnografic al muzeului în cadrul expoziției de bază

Claudia Dănilă

Instituție de cultură cu funcții specifice de cercetare științifică, achiziționare, păstrare și valorificare a bunurilor culturale din zonă, Muzeul Orășenesc Tășnad s-a înscris de la începuturile sale în circuitul muzeistic sătmărean și nu numai. Amenajat în anul 1978, într-un vechi conac nobiliar, reconstruit în anul 1771, astăzi monument istoric, muzeul este structurat pe patru săli expoziționale, din care: o sală este rezervată vestigiilor arheologice și mărturiilor istorice locale, iar trei săli sunt rezervate bunurilor culturale etnografice.

Bogăția și varietatea creației materiale și spirituale a locuitorilor Tășnadului au făcut obiectul unor ample studii și cercetări științifice, care au culminat cu colecționarea, conservarea și valorificarea prin expunere a tezaurului etnografic descoperit, în scopul de a determina particularitățile zonei, originalitatea și perenitatea sa. Regiunea etnografică a Tășnadului se înscrie ca parte componentă a zonei de "Codru". Colecția de etnografie cuprinde obiecte din: ceramică, lemn și textile, a căror valoare documentară și artistică, varietate tipologică crează o imagine de ansamblu a acestei zone, pornind de la ocupațiile de bază ale locuitorilor, meșteșuguri și până la obiceiuri și creații artistice populare. Dar randamentul informațional, educațional și cultural al muzeului este condiționat nu numai de bogăția și varietatea patrimoniului, ci și de ingeniozitatea cu care este pus în valoare de către specialiști. Astfel, o latură importantă a valorificării bunurilor culturale o constituie expoziția de bază, oglindă vie a realității și trăsăturilor definitorii privind și arta populară a unei localități sau zone etnografice. Pentru o mai bună valorificare a potențialului etnografic existent în muzeu, îmbogățit substanțial în ultimii ani, cât și pentru a răspunde noilor cerințe informaționale ale publicului larg vizitator, expoziția de bază a muzeului a fost reorganizată, în anul 1995, după noi criterii. Prin noua tematică, grupul de specialiști ai Muzeului Județean Satu Mare (muzeografi, restauratori și conservatori), a urmărit expunerea a tot ce este caracteristic acestei zone, folosindu-se în acest scop cele mai deosebite și reprezentative piese din colecția etnografică a muzeului.

Expoziția de etnografie cuprinde 3 săli expoziționale având următoarea tematică:
sala 1 - ceramică
sala 2 - ocupațiile locuitorilor și meșteșugurile practicate de-a lungul timpului în zonă;
sala 3 - industria casnică textilă.

Din cele 1085 obiecte existente în inventarul muzeului, 938 sunt bunuri culturale etnografice, din care: 275 sunt obiecte din ceramică, 393 reprezintă unelte și produse realizate în atelierele meșteșugărești iar 270 sunt textile de interior, marea majoritate provenind din achiziții efectuate în zonele: Cehal, Babța, Raț, Corund, Cig, Tășnad, începând cu anul 1973.

Prima sală de expoziție este dedicată olăritului, meșteșug cu vechi tradiții, confirmate de numeroasele descoperiri arheologice, care demonstrează că vasele din lut au fost printre ele mai importante obiecte casnice, strict necesare atât pentru pregătirea hranei zilnice cât și păstrării rezervelor de hrană. Olăritul este prezent în expoziție printr-o gamă variată de obiecte de uz gospodăresc și decorativ, ceramică smălțuită și nesmălțuită produsă în centrul de olărit din Tășnad, dar și în centrele învecinate: Vama, Băița, Cehu Silvaniei, Prundu Bârgăului, Corund și Hóllóhaza (Ungaria). Astfel, în cele 7 vitrine am expus: ulcioare, blide, oluri, cancee, strecurătoare, asociate cu obiecte aflate în expunere liberă:

oale mari și recipiente pentru păstrat ulei sau oțet, alături de care am expus o roată a olarului și unelte folosite în modelarea și decorarea ceramicii. (foto 1)

Sala a doua prezintă cele mai vechi ocupații ale locuitorilor din zonă: agricultura, ca ocupație de bază alături de care s-a dezvoltat în strânsă interdependență păstoritul și viticultura. Tot aici sunt prezentate atelierele meșteșugărești care au răspuns unor cerințe ale timpului, specializate în: rotărit, dogărit, fierărit, tăbăcărit, curelărit și cismărit. În sală, pe panouri, fiind expuse unelte care fac parte dintr-un inventar agricol tradițional utilizate în special pentru recoltarea și selecționarea produselor: furci, greble, îmblăcie, coasă, furcă pentru tăiat fân, vânturătoare și măsurii pentru cereale. (foto 2) De asemenea, sunt expuse obiecte utilizate în stână pentru prelucrarea și păstrarea produselor din lapte: untare, putini, căfâne, căușuri pentru sare și băte ciobănești (foto 3). Viticultura, ca ocupație auxiliară a țăranilor din zonă, este reprezentată prin: presă de struguri, sărăroaie, ciubilișe și vase pentru păstrat vin. Tot în această sală sunt expuse unelte folosite în atelierele meșteșugărești cu care meșterii țărani și-au confecționat uneltele agricole și cele necesare uzului gospodăresc de zi cu zi, meșteșuguri care au reprezentat baza dezvoltării unităților industriale de astăzi (foto 4).

Ultima sală este dedicată celei mai intense activități casnice-prelucrarea fibrelor textile. Până nu demult torsul și țesutul au fost activități aproape neîntrerupte, care au angajat toate femeile din gospodăriile rurale, războiul de țesut fiind la fel de important ca și vatra de gătit. Din seria uneltelor utilizate în prelucrarea fibrelor textile sunt expuse: melița pentru cânepă, pieptene de diferite forme, sucale, furci de tors cu roată și cu talpă, vârtelnițe și rășchitoare. Războiul de țesut este prezentat în expoziție alături de o bogată colecție de textile de interior: ștergare, lipideauă, fețe de masă, căpătiere, care își au rolul lor bine definit în contextul modurilor de exprimare artistică, a valențelor culturii populare tradiționale. În alte trei vitrine sunt expuse costume populare femeiești și bărbătești, reprezentative pentru zonele: Cehal, Babța, Corund și Tășnad (foto 5). Ambianța locuinței țărănești este sugerată prin amenajarea unui interior specific zonei de "Codru". Decorul este realizat cu ajutorul textilelor țesute în gospodărie, a ceramicii decorative, mobilierului țărănesc, a icoanei pe sticlă, care pe lângă funcția de obiect de cult are și un rol decorativ (foto 6). Tot în această sală sunt prezente câteva din obiectele de uz casnic folosite frecvent în gospodărie: călcătoare, durgălauă, maiuri pentru rufe, lingurare și prese pentru cartofi. La ieșire din sălile de expoziție, pe coridor, sunt expuse cele mai reprezentative lăzi de zestre, peretele fiind ornamentat cu ștegere și ceramică decorativă.

La intrare în muzeu, pe două manechine, au fost expuse costume populare, unul de femeie și unul de bărbat, pentru că portul popular reprezintă una din cele mai însemnate forme de cultură a unei comunități, expresie vie, distinctivă, specifică fiecărei zone etnografice.

Expoziția de etnografie a muzeului, prin obiectele pe care le prezintă, demonstrează că păstrând și continuând tradiții milenare, locuitorii acestei zone au făurit o artă populară de o impresionantă originalitate, bogăție și expresivitate. Creația lor artistică fiind exprimată prin armonia proporțiilor și frumusețea decorativă a locuinței, prin eleganța liniei, bogăția ornamentelor și cromatica caldă a țesăturilor de casă și a costumului popular, prin forma și ornamentica vaselor de lut, prin finețea creștăturilor de pe obiectele din lemn.

Toate aceste mărturii ale creației artistice populare ne obligă să ne respectăm trecutul, asigurându-i un fel de prezență eternă. Privite în ansamblu sau individual obiectele culturale au, astfel, caracterul unor documente menite să determine particularitățile culturii zonale și aportul său la tezaurul culturii naționale.

*The Utilization of the Ethnographical Patrimony in Tășnad Museum
(Summary)*

The townmuseum Tășnad is structured in 4 halls: one for the local history, the other ones for ethnographical assets. Ethnographical exhibition has the next subjects: room 1 - pottery, room 2- occupations and trades, room 3-household textile industry. Generally or one by one speaking, the cultural assets are documents destined to establish the particularities of zonal culture and its contribution to national culture thesaurus.

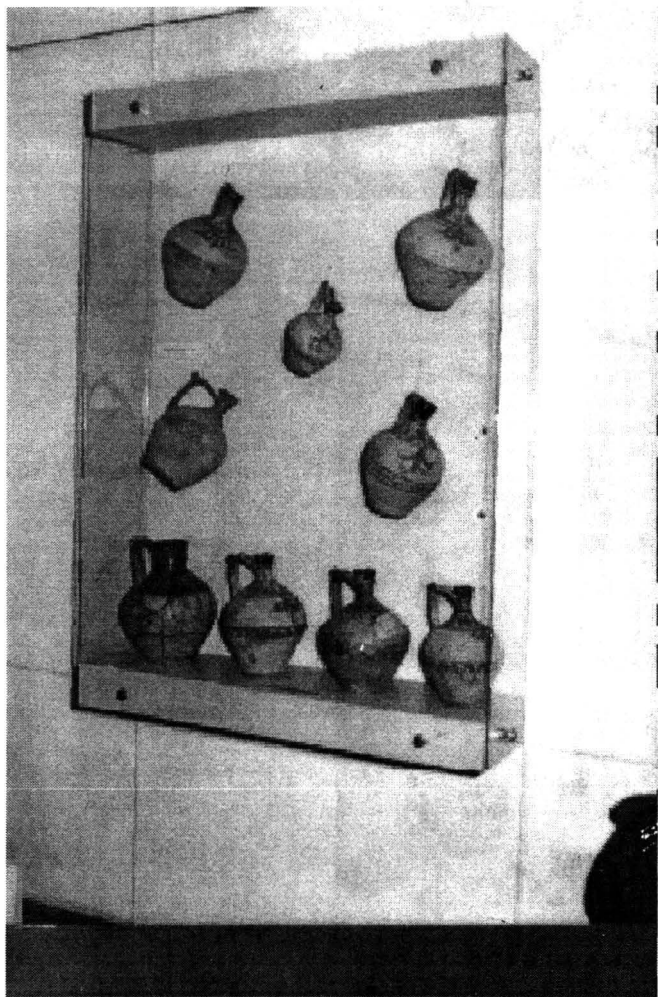

fig. 1

fig. 2

fig. 3

fig. 4

fig. 5

fig. 6

Adatok a gólya-alkatúak biológiájához és elterjedéséhez Szatmár megyében

Fazekas Lóránd

Szatmár megye hajdani mocsárvilága az Ecsedi láp lecsapolásával, (1898), az Érvölgy vízrendezésével (az 1967-68-as évek), a Szamos és a Túr morotvainak feltöltődésével szinte teljesen eltűnt, így a vizekhez kötődő madárvilág, köztük a gólya - alkatúak - régiesebb szóhasználatban gázlómadarak - is igencsak megfogyatkoztak, sőt egyesek, mint a kócsagok, kanalasgémek teljesen el is tűntek ezekről a tájakról. A 70-es évek elején a Kraszna és a Túr mentén megépülő halastőrendszerek, mint a kismajtényi 124 hektáros, a berki 346 hektáros és az adorjáni 307 hektáros vízfelülete, valamint az 1972-ben átadott kányaházi víztározó 360 hektáros víztükrének felső peremterülete természetes édesvízi tavakat, mocsarakat utánozva, nagyméretű, sekély vízfelületeikkel, széleiken pár év alatt kifejlődött nádas-gyékényes növénytársulásokkal lassan visszacsalogatták és utolsó mentsvárjaivá váltak ezen rend fajai számára. A tavakat körülvevő kiterjedt legelők, a közeli folyómedrek és nedves kubikgödrös árterek pedig nagyban elősegítik ezen vízfelületek gázlókkal való benépesedését, mivel a gólya-alkatúak nagytestű fajai, mint a szürke és a vörös gém, a fehér és a fekete gólya szívesen pihennek sőt rovarokat keresve, rágszálókat, gyíkokat fogva táplálkoznak is ezeken a nedves, sok helyen lapályos, szittyós legelőkön, ártereken.

A 80-90-es évek madármegfigyelései és számlálásai bizonyítják is ezen madárnépességben bekövetkezett pozitív változásokat. Ezen megfigyeléseket és a jegyzetekben feltüntetett kiadványokból származó régebbi adatokat is felhasználva próbálunk megközelítő képet alkotni a gázlómadarak megyei elterjedéséről és biológiájáról. I. Cătuneanu Románia madárfaunájának beosztását követve megállapíthatjuk, hogy a gólya-alkatúak rendjébe sorolt 13 faj közül 12 Szatmár megyében is jelen van, melyekből 6 faj költésre is megtelepszik.

1. *Botaurus stellaris* - Bölömbika - Buhaia de baltă

A sűrű, magas vízinnövénytársulás lakója, rejtett életmódja miatt csak többnyire hangja árulja el jelenlétét. A halastavak gyékényeseiben egy-két párban költ. Bőgő hangjával néha a legelők csordásait is megtéveszti, akik elkóborolt tinóra gondolva be is hatolnak a sekély parti vizek növényzetébe, ilyen eset történt például 1988. április 26-án a berki tavakon.

Megfigyelések: berki tavak: - 2 (1988.04.26.), adorjáni tavak:- 2 (1989.08.27.), berki tó: -8 elszórtan a nádasban (1990.07.13.), kismajtényi tó: - 4 (1992.06.20.), berki tó -3 (1995.05.20.), adorjáni tó - 3 egyed (1997.06.8.). Az utóbbi 12 évben 28 alkalommal sikerült észlelni jelenlétét. Egy-egy elhullott példány került kézre Halmai határában (1980.09.5.), és a berki tavakon (1988.10.18.).

2. *Ixobrychus minutus* - Törpegém - Stârc pitic

A legkisebb gémfaj lévén, nem annyira a halastavakon, mint inkább a morotvákon, kubikgödrök, csatornák vízinnövényzete között találkozhatunk vele, ott néhány költ is. Fészkel a Nagykároly melletti Bobáldon (1976.06.13.), a Bárnold völgyében (1976.06.7.),

a Túr mentén Kökényesd határában (1977.05.28.). Megfigyelések : berki tó: - 1 (1987.08.7), Túr mente Adorján határában: - 1 (1990.07.12.), a Kraszna mentén, a domahidai határban: - 2 (1993.07.11-12.), a Túr mentén a mikolai határban: - 3 egyed (1997.06.89.). Elhullott példány került kézre 1966.08.12-én a Túr mentén és 1975.09.15-én Dabóc határában.

3. Nycticorax nycticorax - Bakcsó - Stârc de noapte

Nyári vendége megyénknek, de csak alkalmasszerűen jelenik meg a halastavakon, a kisebb vizeken, költése fészkekkel nem bizonyított. Megfigyelések: a Nagykároly melletti Bobáldon: - 1 (1975.08.25.), és néhányszor a Szentjánosmajor (Ianculești) melletti Bárnold völgyében, a berki tavon: - 2 (1989.04.26.), adorjáni tó: - 2 (1990.05.14.), berki tó: - 7 egyed (1993.07.13.), ez az eddigi legnagyobb egyedszámú megfigyelés. Az utóbbi 12 évben (1986-1998) 168 terepjárásán 7 alkalommal került szem elé.

4. Ardeola ralloides - Üstökös vagy selyemgém - Stârc galben

A gólya-alkatúak egyik ritkasága megyénk területén. Eddig három alkalommal sikerült megfigyelni a berki tavakon egy-egy egyedet (1990.08.4., 1991.08.19. és 1995.08.15.).

5. Egretta alba - Nagykócsag - Egreta mare

A gázlómadarak egyik legszebb faja, mely az Ecsedi-láp lecsapolásával mint költő faj eltűnt megyénk területéről, majd mint átvonuló is csak ritkán jelentkezett. A halastavak megszületése hozta vissza tájainkra, s ma már az Afrikából és Dél-Európából való visszaérkezése és oda visszatérése közti tavasztól ősziig tartó időszakban szinte állandóan találkozhatunk vele a halastavakon. Költése nem bizonyított és nem is valószínű, mert a költési szezonban csak pár egyed képviseli a fajt, s tudva, hogy telepesen fészkelő, ebből következik, hogy a nyáriak ivaréretlen vagy pár nélkül kóborló egyedek. A vándorlás idején viszont növekvő állománnyal van jelen megyénk területén. Laza tollazata ellenére korán érkezik és későn távozik. Más gázlókkal társulva a sekély vizű és leeresztett tömedencékben tartózkodik. Példányszámuk a 90-es évek elejétől fokozatosan növekszik.

Megfigyelések: berki tó: - 3 (1987.10.3.), adorjáni tó: - 4 (1989.08.27.), berki tó: - 18 (1990.09.29.), kismajtényi tó: - 4 (1990.08.15.), berki tó: - 27 (1992.08.21.), adorjáni tó: - 49 (1993.10.9.), berki tó: - 6 (1993.12.12.), berki tó: - 52 (1994.08.25.), adorjáni tó: - 66 (legnagyobb egyedszámú megfigyelés) (1995.08.15.), kismajtényi tó: - 3 (1995.02.20.), berki tó: - 17 (1997.10.4.), adorjáni tó: - 22 egyed (1998.09.12.).

1986-1998 között 79 alkalommal sikerült megfigyelni 168 terepjáráson.

6. Egretta garzetta - Kiskócsag - Egreta mică

Főleg nagyságában különbözik az előbbi fajtától, a halastavakon néha magányosan, de leggyakrabban a nagykócsagok és a szürke gémelek közé vegyülve álldogálnak. Száma jóval kevesebb mint a nagykócsagé. Fészkelése nem bizonyított.

Megfigyelések: Nagykárolytól délkeletre Bobáldon a Mérgező patak völgyi tónál 1977 augusztusában több alkalommal volt jelen pl. - 5 (08.15.), berki tó: - 6 (1988.08.30.), adorjáni tó: - 18 (1989.08.27.), kismajtényi tó: - 11 (1990.07.12.), berki tó: - 32

(1990.07.28.), berki tó: -25 (1993.07.20.), adorjáni tó: - 58 (1994.07.23.), berki tó: - 69 egyed (1995.08.15.). Tizenkét év 168 terepjárása alkalmával 48-szor került feljegyzésre.

7. Ardea cinerea - Szürke gém - Stârc cenușiu

A gém-félék családjának leggyakoribb faja, mely megyénk vizei mentén szinte mindenütt megjelenik. Telepesen fészkel, de táplálékszerzés céljából főleg május, június, július hónapokban nagy területeket bejár, így nemcsak a tavakon, hanem a csatornák mentén is keresi élelmét egy-egy példány. Korán érkezik és későn megy el, egyes egyedek át is telelnek, ha a tavak befagynak, akkor a folyómedrek sekélyebb részein találnak menedéket. Így szinte egész éven át találkozhatunk ezzel a fajjal.

A 70-es években két telepen - népiesen "gémfaluban" - költöttek megyénk területén a szürke gémekek: a csalánosi erdőn 26 pár és a Sárerdő Mikola felőli szélén 30 pár. A 80-as évek végétől a sárerdei populáció fokozatosan a kökényesdi erdőre telepszik át, így a sárerdei gémfalu fokozatosan elnéptelenedik. A kökényesdi erdőn 1988-ban 12 lakott fészkek volt, míg 1990-ben már 41, a telep azóta is folyamatosan lakott.

Csapatos megjelenésük egyedszámai: a nagykarolyi zónában márciustól szeptemberig csapatosan tartózkodott Bobáldon, a Barnold völgyében, a Vadalomon. Ezen vizes területek fokozatos beszűkülésével az egyedszám is fokozatosan csökken, szerepüket a halastavak veszik át. Kismajtényi tó: - 20 (1986.09.7.), adorjáni tó: - 40 (1989.08.27.), berki tó: - 75 (1990.02.1.), berki tó: -159 (1990.10.15.), kismajtényi tó: - 4 (1991.04.28.), berki tó: - 132 (1992.08.21.), adorjáni tó: - 28 (1993.09.13.), berki tó: - 134 (1993.10.9.), berki tó: - 183 (legnagyobb számú észlelés) (1995.08.15.), a Túr medrében: - 2 (1996.01.6.), berki tó: - 71 (1997.10.4.), adorjáni tó: -16 egyed (1998.03.21.).

Az utóbbi 12 év 168 terepjárása alkalmával 152-szer sikerült megfigyelni.

8. Ardea purpurea - Vörös gém - Stârc roșie

Szatmár megye vízimadárvilágának egyik ritkasága, a halastavakon pár egyedben a nyári és őszi periódusban figyelhető meg. A nádasok, gyékényesek magányosan fészkelő faja. Megyénk területén költése fészkekkel nem bizonyított, de az adorjáni tavakon való nyári jelenlétéből erre következtethetünk.

Megfigyelések: a 70-es években a Nagykároly melletti Bobáldon a tavaszi időben is többször észlelték, kismajtényi tó: - 4 (1986.08.26.), adorjáni tó: - 6 (1989.08.27.), berki tó: - 3 (1990.04.18.), adorjáni tó: - 3 (1992.07.16.), berki tó: - 9 (1995.06.17.), adorjáni tó: - 4 (1996.07.15.), egy elhullott példány került kézre Halmi határában (1971.08.16). 1986-98 között 168 vizes környezetben tett felmérés alkalmával 11-szer került szem elé.

9. Ciconia ciconia - Fehér gólya - Barză albă

A megye egész területén elterjedt, de megoszlása a táplálkozási adottságok szerint változik. Nagyobb számban költ az Ér, a Kraszna és a Túr menti falvakban. A bevezetőben felsorolt természeti viszonyok változásával, az élettér beszűkülésével, a portákon a fészkelési adottságok csökkenésével a gólyák állománya az utóbbi 20-25 év alatt szinte a felére apadt. Egy 1975-ös megyei szintű gólyaszámlálás alkalmával, a megye 238 helységéből 125 falu adta le a jelentést, melyekben összesen 1245 fészkek volt, ebből 1028 lakott. Közülük 23 pár költött Túrterebesén, 22 Kibábonyon, 20 Érendréden, 15-15 Dobrán és Bogdándon, 14 Kálmándon, 17 Mezőteremen, 16 Csomaközön. A fent említett falvak

közül Túrterebesen 1998-ban már csak 6, Kisbábonyon 1990-ben 10, 1997-ben 6, Érendréden 1984-ben 11, 1998-ban 16 lakott fészek volt.

A 70-es évek közepétől, a melléképületek átépítése miatt, a gólyák kiszorulnak az udvarokból, de szerencsére a villanyhálózat modernizációja, a vezetékek betonoszlopokra helyezése egybe esett az előbb említett folyamattal, s így a gólyák, felfedezve az új lehetőséget, megkezdik fokozatos áttelepülésüket az oszlopokra. Ennek köszönhetően, mintha a gyors apadás lelassult volna és egy számbeli állandósulás mutatkozna. A villanyhálózaton való fészkelés veszélyességének csökkentésére a Szatmár megyei Bíró Lajos Ökológiai Társaság a közép - európai környezetvédelmi alapítványok, mint a R E C (Regionala Enviromental Center for Central and Eastern Europe) és a F Ö K (Független Ökológiai Központ) anyagi támogatásával 38 fészektartót készíttetett, melyeket az Áramszolgáltató Vállalat (R E N E L) megyei területi elosztója helyezett ki. Ezen tartók közül 15 került Érendréd község területére, mely község ma megyei szinten a 21 költőpárral a leggazdagabb (Érendréd 16, Iriny 4, Érdengeleg 1 párral). Ennek is köszönhető, hogy a Román Madártani Egyesület 1997 június 6-án Érendréden rendezte meg a német Euronatur Természetvédelmi Egyesület Európa szintű kezdeményezésére a "Gólyafesztivált". 1998 tavaszán a R E N E L önerőből még 200 fészektartót helyezett ki, melyeket a gólyák mintegy 80-85%-ban foglaltak el.

Őszi gyülekező és vonuló csapat megfigyelések: berki tó: - 36 (1991.08.15.), adorjáni tó: - 47 (1993.08.31.), berki tó: - 61 (1994.08.25.), Nagykároly határa: - 35 egyed, melyek egy fára szálltak le éjszakázni (1996.08.28.), a Sárközújlakhoz tartozó Tufoaszai réten pedig kb. 200 egyed az erdőszéli rétről éjszakára a fákra telepszik. 1996 augusztusának végén Kismajtény és Krasznaszentmiklós között egy Lengyelországban gyűrűzött fehér gólya a magasfeszültségnek ütközve pusztult el. A gyűrű szövege: Poland Gdansk BN 1840 Stacja Ornitologiczna. A Tufoaszai réten 1998.08.23-án szintén áramütés következtében 4 gólya esett le, melyek közül 2 csak erősen kábult volt és egy órai élesztgetés után el tudott repülni, 2 pedig elpusztult. Ezek közül az egyiken gyűrű volt, melyet szintén Lengyelországban helyeztek a madár lábára. Szövege: Poland VHO 987 (felső sor), VHO 987 Gdansk (alsó sor). Az adatokat a Román Madártani Intézeten keresztül a Lengyel Madártani Egyesületnek továbbították.

10. Ciconia nigra - Fekete gólya - Barza neagră

Jóval ritkább mint fehér rokona, megyénk területén inkább őszi, tavaszi átvonuló. Az adorjáni erdőn egy pár rendszeresen költ, így egy-két egyed nyáridőben a halastavak környékén táplálkozik. Őszi vándorlása idején kis csapatai a leürített tavakon hosszabb ideig pihennek.

Megfigyelések: Bobáld: - 7 (1975.09.6.), berki tó: - 25 (1988.09.30.), adorjáni tó: - 11 (1990.09.19.), berki tó: - 16 (1991.09.15.), kismajtényi tó: - 11 (1992.09.10.), berki tó: - 31 egyed (1995.09.17.), melyekhez egy fajtársaitól lemaradt fehér gólya is társult. A statisztikából a legnagyobb egyedszámú csapatokat kiemelve megállapíthatjuk, hogy a 2-7 egyedes csapatok a leggyakoribbak, de sokszor, főleg tavaszi időben magányos egyedekkel találkozhatunk. 1977.08.26-án Csedreg határában egy magasfeszültségnek ütközött és elpusztult egyed került kézre - z 1986-98 közötti 168 terepmegfigyelés alkalmával 38-szor került szem elé ez a faj.

11. Platalea leucorodia - Kanalasgém - Lopátar

Az Ecsedi láp, az Érvidék mocsaraival együtt tűnt el a megye területéről, s csak a 80-as évek végén jelent meg újra. Azóta rendszeres pihenő és táplálkozási helyül használja a halastavainkat. Csak csendes, emberi tevékenységtől, mozgástól távoli helyeket kedveli. Költésre nem telepszik meg. Nagyobb számú nyárvégi, őszi csapatai minden valószínűség szerint a Hortobágyi Nemzeti Park költőtelepeiről érkeznek, s főleg a berki tavakon jelennek meg.

Megfigyelések: berki tó: - 2 (1987.09.5.), berki tó: - 18 (1990.05.14.), ez az első nagyobb számú megjelenése, adorjáni tó: - 58 (1990.08.4.), berki tó: - 32 (1990.09.7.), berki tó: - 64 (1993.08.31.), adorjáni tó: - 26 (1993.09.11.), berki tó: - 83 (1994.08.13.), ez a legnépesebb észlelt csapat, berki tó: - 80 egyed (1995.07.18.). Tájainkon április-szeptember között van jelen. 12 év 168 vizes területű terepjárás alkalmával 41-szer talákoztunk vele.

12. Plegadis falcinellus - Batla - Tígānus

A kanalasgémek és ibiszek családjának egyik ritka faja. Csak igen ritkán, alkalmoszerűen jelenik meg megyénk területén.

Megfigyelések: a Nagykárolytól Mezőfény felé eső Vadalomon: 1 egyedet figyeltek meg (1966.04.7.), Csanáloson egy télre ittmaradt példányt ejtettek el 1971.01.4-én, amely ma a nagykárolyi Városi Múzeum gyűjteményében található. A Túr menti tavak közül egy alkalommal jelent meg 2 egyed a berki tavon (1990.09.29.)

Az 1989-90-ben bekövetkezett rendszerváltás, a gazdasági élet átalakulása a halgazdaságban, illetve a halastavakon is érezteti hatását. Az energia, a takarmány megdrágulása miatt egyre kevesebb tömedencét töltenek fel vízzel, így a kifejlődött gazdag vízinyövényzet egyre jobban pusztul, a vízimadarak élettere zsugorodik. Emellett zavaró, riasztó körülmény a vízivad vadászat, mely a mozgásra érzékenyebb fajok elvonulását eredményezi a tájból. A használaton kívüli medencéket sekély vízzel feltöltve kis mikrorezervációkká kellene alakítani, így megőrizve az eddig itt megtelepedett fajok populációit.

Felhasznált irodalom:

1. XXX - Nomenclatorul păsărilor din România, Editura Academiei R.S.R., București, 1970
2. Fazekas Lóránd: Gázlómadarak a berki tavakon, Szatmári Friss Újság 1991. március 1: 6.
3. Hamvas, Francisc - Karácsonyi, Carol: Date privind avifauna din zona orașului Carei, Satu Mare, Studii și comunicări IV. 1980: 395-413.
4. Dr. Kovács Gábor: A hortobágyi halastavak, Madártávlat, 1994 január-február: 9-11.
5. Kovács Lajos: Az Érmellék gólyaállománya 1984-ben és annak változása 1968-1984 között, Bihari Múzeum IV-V évk.: 39-61.

6. Márkus Ferenc - Waliczky Zoltán: Mesterséges halastavak, Madártávlat, 1994
január-február: 2-5.

A helységnevek hivatalos elnevezései :

Adorján - Adrian, com. Livada
Bogdánd - Bogdand
Csanáros - Urziceni
Csedreg - Cidreag, com. Halmeu
Csomaköz - Ciumești, com. Sanislău
Dobra - Dobra, com. Supuru de Jos
Domahida - Domănești, com. Moftin
Érdengeleg - Dindești, com. Andrid
Érendréd - Andrid
Halmi - Halmeu
Dabolc - Daboł, com. Halmeu
Irin - Irina, com. Andrid
Kálmánd - Cămin, com. Căpleni
Kisbábony - Băbășești, com. Halmeu
Kismajtény - Moftinu Mic, com. Moftin
Kökényesd - Porumbesti, com. Halmeu
Krasznaszentmiklós - Sânmiclăuș, com. Moftin
Mezőterem - Tiream
Mezőfény - Foieni
Mikola - Micula
Nagykároly - Carei
Sárközújlak - Livada
Szárzberek - Bercu, com. Lazuri
Szentjánosmajor - Ianculești, orașul Carei
Túrterebes - Turulung

Date cu privire la biologia și răspândirea ciconiiformelor în județul Satu Mare (Rezumat)

În urma desecării Mlăștinii Ecedea (1898) și a canalizării Văii Eriului (1967-68), precum și a umplerii albiilor părăsite ale Someșului și Turului, o parte a speciilor ordinului Ciconiiformes a dispărut complet din județul Satu Mare (ca de exp. egretele, lopătarii) iar la o altă parte a speciilor efectivul a scăzut simțitor. În anii '70 odată cu introducerea sistemelor de eleștee cu suprafețe întinse de ape cum ar fi la Moftinul Mic pe Crasna, Bercu Nou și Adrian pe Tur și construirea lacului de acumulare Călinești-Oaș, după câțiva ani a apărut o vegetație palustră asigurând din nou condiții ambiante speciilor picioroange. Astfel azi din 13 specii ai ordinului, 12 sunt prezente în județul nostru, din care 6 specii sunt și cuiburătoare.

1. Buhaia de baltă : cu câțiva reprezentanți este prezentă în stufărișurile eleșteelor.

2. Stârcul pitic : această specie trăiește pe malul apelor stătătoare, pe marginea eleșteelor, a canalelor, în albiile părăsite, iar dacă vegetația este corăspunzătoare atunci va cuibări.

3. Stârcul de noapte : este un oaspete de vară, care apare accidental, mai ales pe eleștee iar în ultimii ani și în perioada pasajului.

4. Stârcul galben : este o raritate în zona noastră, cuibărirea acestei specii ne fiind dovedită.

5. Egreta mare : este un fapt îmbucurător, că în ultimul deceniu crește efectivul speciei. Nu cuibărește, dar din primăvara timpurie până la apariția înghețurilor de toamnă este prezentă pe eleștee.

6. Egreta mică : staționează și vânează împreună cu celelalte specii de stârci; cuibărirea nu este dovedită.

7. Stârcul cenușiu : cea mai frecventă specie a familiei Ardeidea, cuibărește în colonii în Pădurea Urziceni și în Pădurea Porumbestii. Toamna staționează în stoluri mari la eleștee. În timpul iernilor blânde unele exemplare rămân la noi.

8. Stârcul roșu : este o specie rară la noi, preferă locurile retrase și liniștite. Cuibăritul nu este dovedit cu cuib, dar câțiva exemplare în fiecare vară sunt prezente pe eleșteul Adrian, prin urmare este posibil să și cuibărească.

9. Barză albă : este răspândită pe întregul teritoriul județului. Din anii '70 a apărut cuibărirea berzelor pe stâlpii electrici. În anul 1986 au fost instalați pe stâlpii electrici 38 suporturi de cuib, iar în anul 1998, 200 de buc. de către R E N E L.

Au fost găsite două berze inelate moarte (august 1996 în hotarul Moftinului Mic și la 23 august 1998 în hotarul comunei Livada), ambele au fost inelate în Gdansk - Polonia. Față de anii '60, efectivul populației speciei a scăzut cu 40-50%.

10. Barză neagră : mult mai rară decât barza albă, în perioada migrației de toamnă apare în stoluri mici. Cuibărește în Pădurea Adrian.

11. Lopătarul : cu desecarea mlăștinilor a dispărut din zona sătmăreană, iar cu înființarea eleșteelor a apărut din nou, nu cuibărește, dar din vara târziu până în toamnă este prezent pe apele stătătoare mari.

12. Tigănușul : apare accidental, a fost colectat un exemplar la Urziceni, 4.01.1971, care a fost naturalizat și se găsește în colecția Muzeului Carei.

După anii 1989-90 odată cu transformarea economiei și cu scumpirea energiei electrice, numai o parte a bazinelor sunt umplute cu apă. Acest fapt influențează negativ cuibărirea și stagnarea picioroangelor în județul nostru.

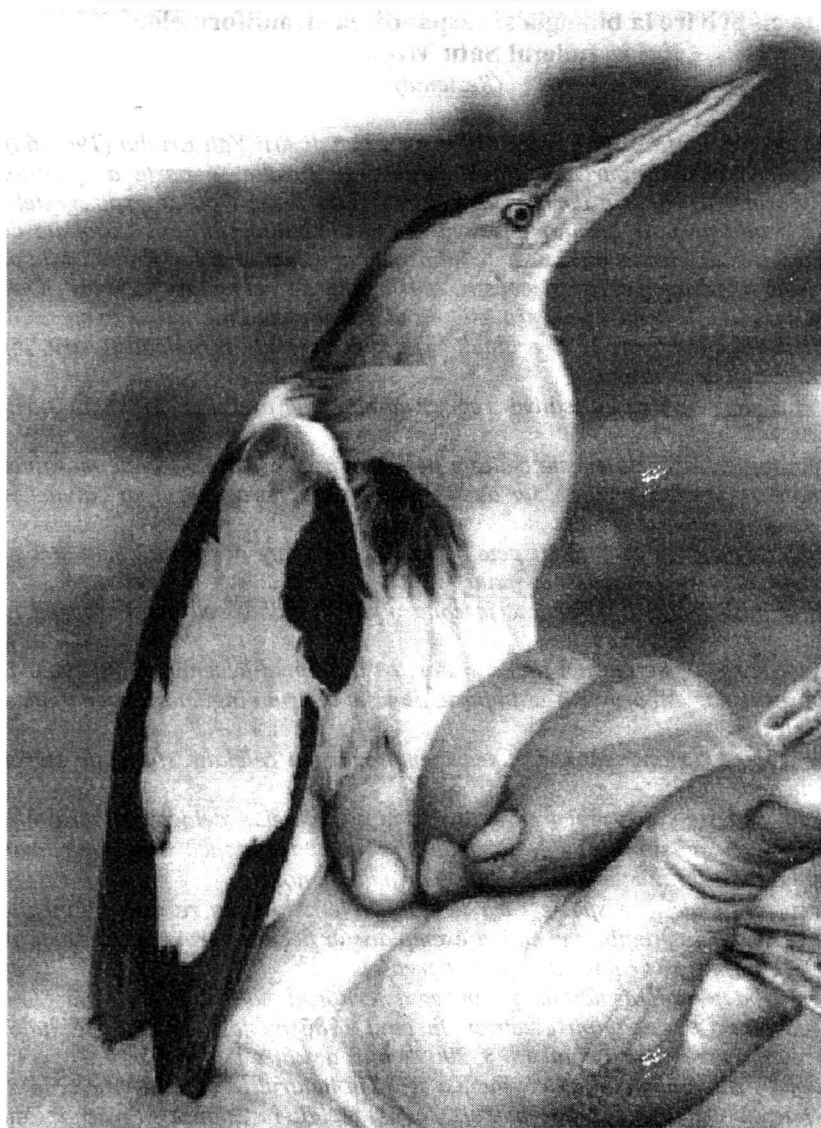

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

Species of Zoogeographical significance in butterflies of the Eastern and Southern Carpathians

Szabó Andrei

The Eastern and Southern Carpathians with their 152 respectively 149 number of species may be considered to be rich as compared to their territorial ranges and height above sea level considering that the highest altitude areas with their characteristic subnival species are not to be found in the Carpathians.

The eastern Carpathians are in some way richer in species, because they have a greater extension and are more varied geologically, as well.

Though The Southern Carpathians are less varied geologically than The Eastern ones owing to their connection with the eastern parts of The Balkan Mountains and to their higher level above the sea the number of species is almost the same as in The eastern Carpathians.

Faunal types	Number of species		
	Total	E.Carp.	S.Carp.
1.Palearctic-Holarctic policentric spp.	44	44	42
2.Holomediterranean-N-Mediterranean spp.	36	30	32
3.Pontomediterranean spp.	22	14	22
4.Ponto-Caspic, Ponto-Caspic-Turkestanic spp.	9	9	8
5.Bicentric Mediterranean-Mandzhurian spp.	6	6	6
6.Southern Siberian and Mandzhurian spp.	11	10	9
7.Siberian and Siberian -Boreo-montane spp.	26	26	17
8.European-Alpine and Euroasiatic-Alpine spp.	9	8	8
9.Xeromontane spp.	1	1	-
10.Balcanic-oreal spp.	2	1	2
11.Arctic-Alpine spp.	1	1	1
12.Extrapaleartic spp.	2	2	2
Total number of species	169	152	149

Taking into consideration that the number of butterfly species show a little difference from both, Eastern and Southern Carpathians (152-149) the number of differential species is very significant.

Differential species of butterflies

Eastern carpathians:20 spp.

Parnassius apollo (Linnaeus, 1758)
Colias chrysotheme (Esper, 1781)
Satyrium ilicis (Esper, 1779)
Satyrium acaciae (Fabricius 1787)
Lycaena helle (D.& Sch.1775)
Lycaena hippothoe (Linnaeus 1761)
Cupido osiris (Meigen, 1829)
Maculinea teleius (Bergsträsser, 1779)
Plebeius idas (Linnaeus, 1761)
Aricia eumedon (Esper, 1780)

Southern Carpathians:17 spp.

Spialia orbifer(Hübner, 1823)
Pyrgus sidae(Esper, 1782)
Pieris mannii(Mayer, 1851)
Pieris ergane(Geyer, 1828)
Pieris balcana(Lorkovič 1968)
Scolitantides orion(Palla 1771)
Libythea celtis(Laicharting, 1782)
Limenitis reducta(Staudinger, 1901)
Hipparchia syriaca(Staudinger, 1871)
Hipparchiastatilius(Hufnagel, 1766)

Polyommatus thersites(Cantener, 1834)

Argynnis laodice(Pallas, 1771)

Brenthis ino(Rottemburg, 1775)

Boloria aquilonaris(Stichel, 1908)

Boloria titania(Esper, 1793)

Euphydryas aurinia(Rottemburg, 1775)

Chazara briseis(Linnaeus, 1764)

Erebia pronoe(Esper, 1780)

Coenonympha tullia (Müller, 1764)

Lopinga achine (Scopoli, 1763)

Brintesia circe(Fabricius, 1775)

Erebiacassioides (Reiner & Hochenwarth, 1793)

Hyponephele lupina(Costa, 1836)

Pyronia tithonus(Linnaeus, 1771)

Coenonympha rhodopensis (Elwes, 1900)

Coenonympha leander(Esper, 1784)

Kirinia roxelana(Cramer, 1777)

The differential species (included European -Alpine and Balcanic -oreal, as well) may be used to characterize a given area.

If we take in consideration the zoogeographical proper place of the differential species of The Eastern Carpathians (20 species), it will be especially striking the fact that half of differential species(10 spp) represent The Siberian faunal type (Siberian species).

Parnassius apollo transsylvanicus Schw.

Lycena helle Den. et Schiff.

Lycena(*Paleochrysophanus*) *hippochol eurydice* L.

Aricia(*Eumedonia*) *eumedon* Esp.

Coenonympha tullia tiphon Rott.

Argynnis laodice Pall.

Brenthis ino Rott.

Boloria aquilonaris Stich.

Clossiana titania transsylvanica Tilt.

Euphydryas aurinia Rott.

This tendency seems to be stronger if we include in this group the Ponto-Caspic-S-Siberian-Mandzhurian species, as well(3 spp.)

Colias chrysotheme Esp.

Maculinea teleius Bgstr.

Lopinga achine Scop, it will be evident that 65% of differential species are of Continental connection.

The Zoogeographical significance of The eastern Carpathians is increased by the fact that more European-Alpine species and a Balcanic-oreal ones reach here the eastern border of their spread in Europe.

Erebia sudetica

Erebia pharte

Erebia epiphron

Erebia manto

European- Alpine spp.

Erebia pronoe

Erebia gorge

Pyrgus cacaliae

Erebia melas -

Balcanic-oreal sp.

Euphydryas aurinia is a politypical, policentric, Eurosiberian type, but that *Euphydryas aurinia* which occurs in The Eastern Carpathians belongs to the Siberian *Euphydryas aurinia aurinia*, typical race.

The difference will be more striking if we examine those species which occur exclusively in The Southern Carpathians (17 species), we find out the Pontomediterranean species can be found in significant proportion among them.

Spialia orbifer Hbn.
Pyrgus sidae Esp.
Pieris mannii Mayer.
Pieris balcana Lork.
Pieris ergane Esp.
Hipparchia syriaca rebeli Varga
Coenonympha leander Esp.
Kirimia roxelana Cram.

These are the 8 species which belong to the most important zoogeographical colouring elements of The Southern Carpathians. If we still add to the above-mentioned ones of the Holomediterranean-N-Mediterranean spread differential species (6 spp.).

Hipparchia statilinus Hufn.
Brintesia circe F.
Hyponephele lupina Costa
Pyronia tithonus L.
Libythea celtis Leich.

Limnitis reducta Stgr., then it will be clear that the most differential species of The Southern Carpathians (14 species) indicate the mediterranean influence (82,3%).

Erebia cassioides neleus Frey (S.Carp., Eur.-Alp.) unanimously shows close connection with the E-Balkanian subspecies.

The same connection is underlined by the occurrence of *Coenonympha rhodopensis schmidtii* Diósz in Retezat Mts (etc.) which is the most northern isolate of a great extension Balkanian high-mountain species, and as such is similarly endemism.

Butterfly species with endemic subspecies

Both in the Eastern and Southern Carpathians

Parnassius mnemosyne hungaricus Rothschild
Erebia epiphron transsylvanica Rebel
Erebia manto trajanus Hormuzaki
Erebia gorge fridericikoenigi Varga
Erebia pharte carpatina Popescu-Gorj et Szabó
Boloria pales carpathomeridionalis Crosson et Popescu-Gorj

In the Eastern Carpathians

Parnassius apollo transsylvanicus Schweitzer
Lycena tityrus argentifex Bálint
Maculinea alcon tolistus Fruhstorfer (=limitanea Bálint)
Polymnatus dorlyas magnus Czekelius
Erebia aethiops jigodini Popescu-Gorj**
Erebia medusa slovakiana Warren*
Erebia melas carpathicola Popescu-Gorj et Alexinschi
Erebia pandrose roberti Peschke

* Taxonomical relegation is questionable, critical revision is necessary!

Neptis rivularis ludmilla Nordmann
 Neptis rivularis latefasciata Hattweiler
 Clossiana titania transsylvanica Tilscher

In the Southern Carpathians

Parnassius mnemosyne dioszeghi Bruk&Eisner
 Erebia ligea carthusianorum f. herculanea Warren*
 Erebia aethiops fogarasica Warren*
 Erebia melas melas Herbst
 Erebia pandrose cibiniaca Warren
 Coenonympha rhodopensis schmidtii Diószeghy

Fluturi de zi cu însemnătate zoogeografică din Carpații

Răsăriteni și Carpații Meridionali

(Rezumat)

Cercetați și studiați fluturii de zi din Carpații Răsăriteni și Meridionali, s-a ajuns la concluzia că sunt în total 169 de specii. Astfel în Carpații Răsăriteni sunt 152 iar în Carpații Meridionali sunt 149 de specii.

O bună parte din speciile de fluturi de zi sunt cele Palearctice-Holarctice-policentrice care sunt răspândiți larg dar nu au o însemnătate zoogeografică deosebită.

Dintre cele 12 tipuri de faună în Carpații Răsăriteni și Meridionali sunt caracteristice speciile diferențiale care se pot folosi pentru caracterizarea zoogeografică al unui teritoriu dat. În total sunt 37 specii diferențiale; în Carpații Răsăriteni 20 iar în Carpații Meridionali 17 specii. Dintre cele 20 de specii diferențiale din Carpații Răsăriteni, 10 specii adică jumătatea speciilor aparțin tipului de faună Siberian. Dacă la aceste specii mai adăugăm 3 specii Pnto-Caspice- Manciuriene, va fi evident că 65 % ale speciilor diferențiale sunt de legătură continentală.

Însemnătatea zoogeografică a Carpaților Răsăriteni crește prin faptul că la 7 specii Europene-Alpine și o specie Balcanică-Oreală limita de răspândire estică a acestora în Europa sunt inclusiv Carpații Răsăriteni. Unele specii Siberiene (ca în Siberia) s-au răspândit în Carpații Răsăriteni pe teritorii umede răcoroase, pe mlaștini oligotrofe (tinoave) și eutrofe (Coridoare de răspândire, vezi hărțile). Examinând cele 17 specii diferențiale ale Carpaților Meridionali putem vedea că la cele 12 tipuri de răspândire geografică domină speciile Pontomediterraneene.

Sunt 8 specii Pontomediterraneene care se găsesc în partea Sud-Vestică ale Carpaților Meridionali.

Dacă la aceste 8 specii mai adăugăm alte 6 specii diferențiale dintre speciile Holomediterraneene -N-Mediterraneene, putem vedea că din cele 17 specii diferențiale ale Carpaților Meridionali, 14 specii indică influență mediteraneană (82,3%). O influență Mediterraneană (Balcanică) o au și cele 2 specii care urmează și anume; Erebia cassioides neleus Frey (Carp. Merid., Specie alpină europeană) care arată unanim o legătură strânsă cu subspecii Est-Balcanice.

Coenonympha rhodopensis schmidtii Diósz (Carp. Merid., specie Balcanică-Oreală) este un izolat cel mai nordic a unei specii de mare răspândire în Munții înalți din Balcani și ca atare este tot endemică. Sunt și alte subspecii endemice (Carpatice) atât în Carpații Orientali cât și în Carpații Meridionali sau pot fi localizați numai în Carpații Orientali sau cei Meridionali, prezentând o însemnătate geografică deosebită.

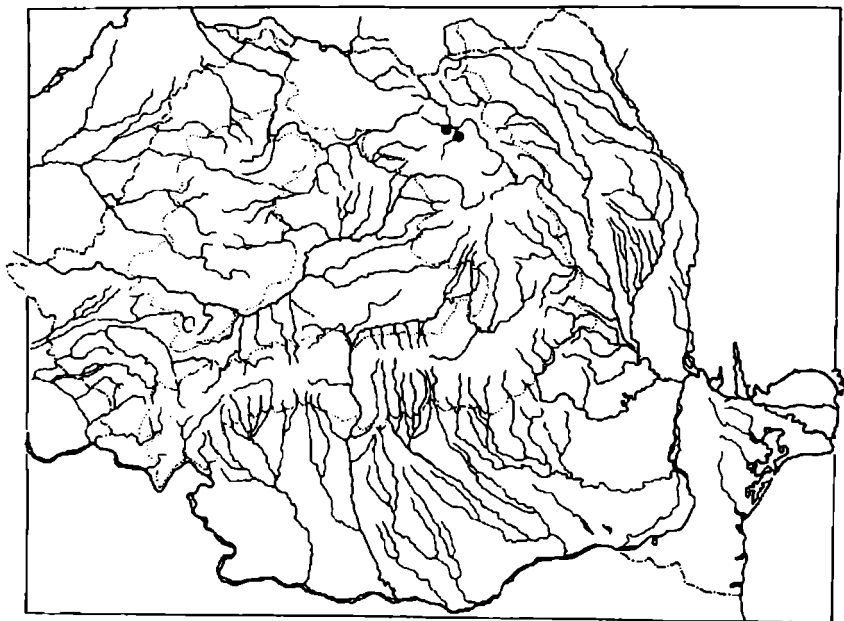

Figura 1

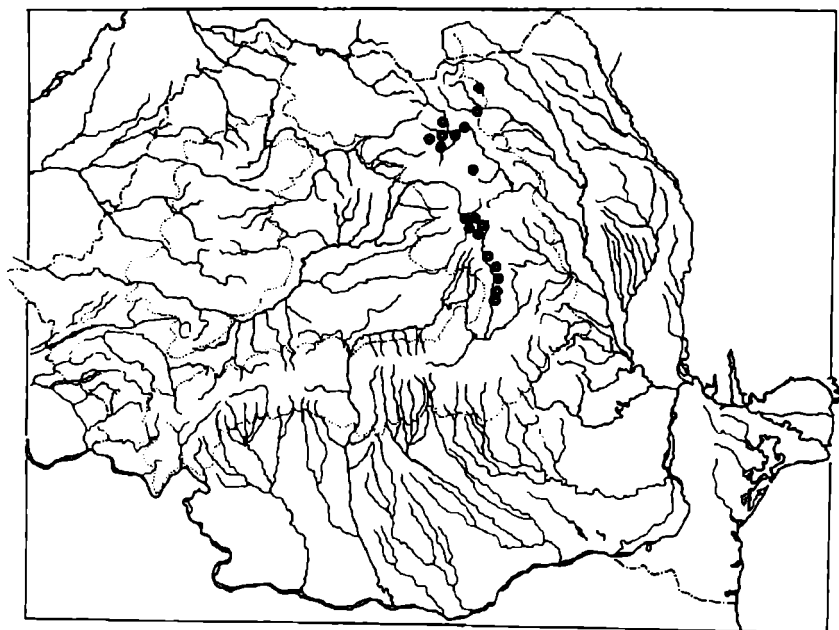

Figura 2

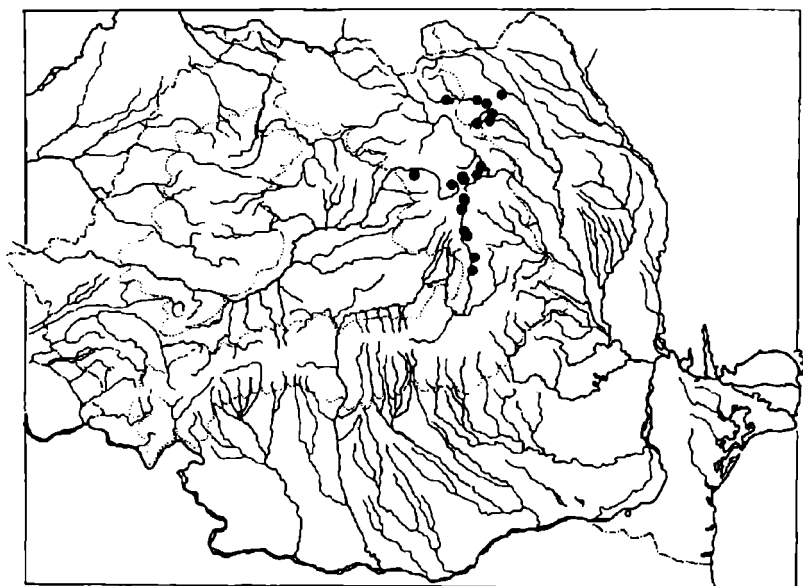

Figura 3

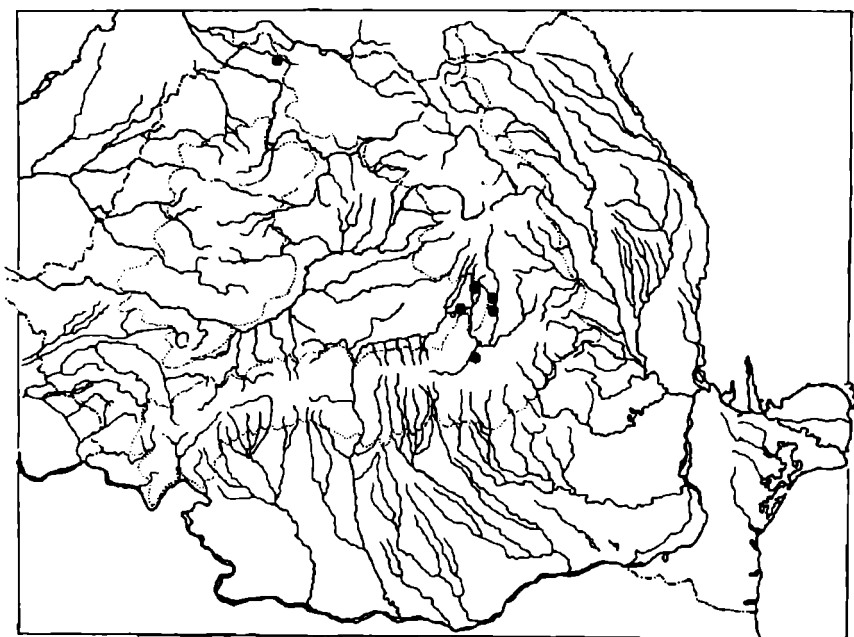

Figura 4

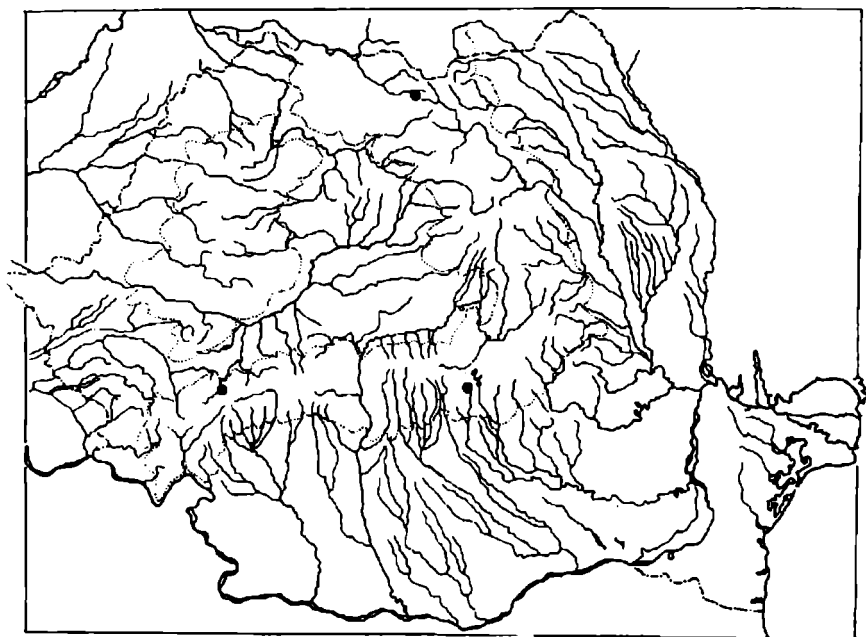

Figura 5

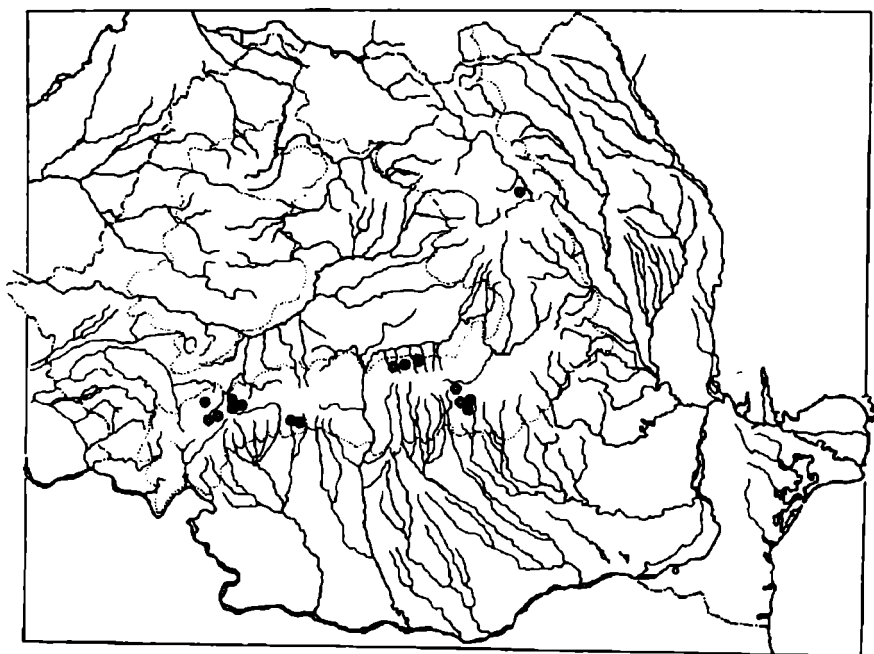

Figura 6

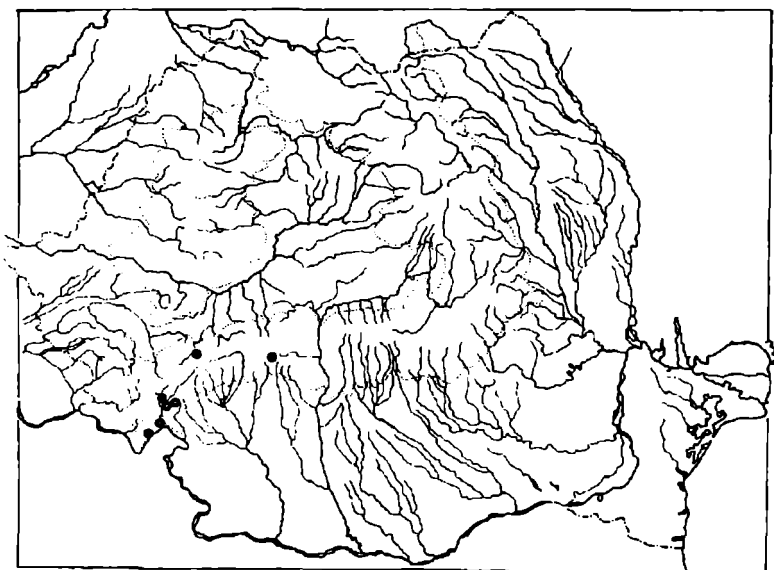

Figura 7

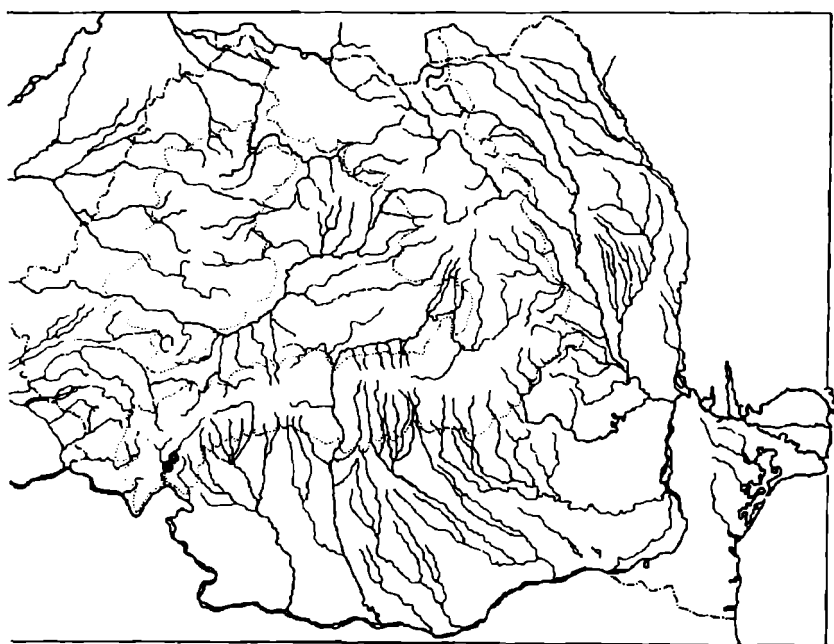

Figura 8

A bakcsó európai elterjedése

A bakcsók létszáma csökkenőfélben van Európa jelentős részén, mivel jelenléte nagyban függ a természetes és féltermészetes mocsaraktól. A lecsapolt területekről részben átköltöztek a rizsföldekre. Sok országból eltűntek a XIX. század végén és a XX. század elején a nyugati széleken. Egyes helyekre az 1940-es évek óta visszatelepültek.

Jelenleg Európában 50000-70000 párt tartanak nyilván. Nem egyenletesen oszlanak el, leginkább dél-nyugaton, középen, dél-keleten, keleten fordulnak elő. Nagy számban élnek Oroszországban és Olaszországban, ezek az Európai állománynak kb. a felét teszik ki.

1970-1990 között 48%-os csökkenést figyeltek meg az Európai állományokat illetőleg, ez a csökkenés főleg az Oroszországi, Romániai, Spanyolországi, Moldáviai, Görögországi és Törökországi populációkat érintette. Pontos adatok csak néhány keleti területről vannak. Jelentős csökkenés ment végbe Duna-deltájában: kb. 40-50%-os 1974-1989 közt; 1986-ban mindössze 3100 párt számláltak.

A Spanyolországi populáció nagyon sérülékeny, jelentős csökkenésen esett át az utóbbi 10 évben. Ezzel szemben Olaszországban egy általános növekedés volt észlelhető 1970-1990 közt, jelentős ingadozást mutatva: 17000 pár 1981-ben, 14000 pár 1986-ban, 22000 pár 1990-ben, 18000 pár 1991-ben, 17000 pár 1992-ben, 18000 pár 1993-ban. (Lásd az 1. térképet)

ORSZÁG	KÖLTŐ PÁROK SZÁMA	ÉV
Albánia	50-200	64
Ausztria	12-16	89-90
Beloruszia	(0-5)	90
Belgium	2-3	-
Bulgária	500-5000	-
Csehország	300-370	-
Franciaország	4143	89
Görögország	500-600	86
Hollandia	0-3	89-91
Lengyelország	50-60	-
Magyarország	4000-4800	-

Moldávia	3500-5000	85
Németország	20-30	-
Olaszország	19000-21000	91
Oroszország	9000-11000	-
Portugália	200-300	91
Románia	3000-7000	-
Szerbia	690-1000	91
Szlovákia	100-300	-
Szlovénia	(5-10)	-
Spanyolország	1480-2210	89-90
Törökország	1000-3000	-
Ukrajna	3645-5000	86
ÖSSZESEN	51000-71000	

MUNKAMÓDSZEREK

Fészkelőtelep

- a. **fészkek:** - általában a költés megkezdése előtt kerestük meg a fészkeket, egyes, később elkészült (új) fészkeket a költési időszak alatt is.
- a fészkeket egyénileg megjelöltük, számozott alumínium lapokkal
 - a felvett adatok:- a fa átmérője 1 m magasban illetve a fészkek magasságában
 - a fészkek magassága a földtől
 - a fészkek távolsága a törzstől
 - a fészkek szélessége
 - a fészkekcsésze méretei
 - lemértük 3 fészkek anyagát (ágak), meghatározva a fafajt, hosszát illetve tömeget.
- b. **tojások:** - a tojásokat a mintafészkekben egyénileg megjelöltük, lehetőleg a lerakási sorrendben.
- felvett adatok: hossz illetve szélesség(mm) 0,1 mm pontossággal, illetve a tömeg 0,1 g pontossággal. Kiszámítottuk a tojások átlagtérfogatát Harris(1964) formulájával:

$$V = 0,476 \times 10^{-3} \times sz^2 \times h.$$
 - a ki nem kelt tojások egy részénél ellenőriztük a formulát.
- c. **fiókák:** - a fiókák súlyát mértük a lehető legtöbb alkalommal, a keléstől a 22. napig, amikor általában elhagyják a fészket
- mértük a fiókák csőr hosszát (szaruhártyáig) illetve csüdjét (a térdhajlattól a

csuklóhajlatig) 0,1 mm pontossággal, valamint az elsőrendű evezők (illetve a tolltokok) hosszát 1 mm pontossággal

- a fiókákat a 16. nap után egyéni alumínium jelölőgyűrűvel láttuk el, egy részüket a patágiumra (a szárnycsontok közötti bőrredő) rögzített műanyag (PVC) színes szárnylappal is megjelöltük, egyéni kombinációval (2 fehér jel vörös alapon)
- a fiókákat megvizsgáltuk az estleges külső parazitákat keresve, ezeket összegyűjtés után 70%-os alkoholban tároltuk határozásig

d. táplálék: - a fiatal madarak zavarásra gyakran visszaöklendezik a meg nem emésztett táplálékot a begyből, ezt gyűjtöttük be és tároltuk 4%-os formalinban, egyedileg minden mintát

- ha a terepen meghatározható volt az anyag, akkor megmértük a hosszát és a fészekbe visszahelyeztük a táplálék-maradványt
- az elhunyt fiatal madaraknak megvizsgáltuk a begytartalmát és ezt begyűjtve formalinban tároltuk feldolgozásig
 - a begyűjtött mintákat fajig meghatároztuk (ahol lehetett) és hosszukat lemértük, ezt az adatot használtuk a sulycsoportok kiszámításánál
 - áprilisban, májusban, júniusban és júliusban 1-1 alkalommal próbát vettünk a gémekek 3 fő táplálkozóhelyén: sűrű növényzetű (úszó) sekély tóban, növényzet nélküli sekély tömmederben és összekötőcsatornáknál. Az itt fogott halak hossz/tömeg adatait használtuk fel a tápláléktömeg kiszámításához
 - ugyanekkor békaszámlálást végeztünk 2 alkalommal naponta: hajnalban (6:00), illetve alkonyatkor (21:00) ugyanezekben a részeken. A számlálást lassú lépésben haladva végeztük, a partról a vízbe ugró békák száma/megtett út

e. felnőtt madarak: - a felnőtt madarakat a fészken altatóval átítatott táplálék felajánlásával próbáltuk megfogni: a kishalba illetve békába fecskendezett 1 l mg a-klóralóz (alphachloraloz-Merck katalógus) kb. 40' -1h alatt elkábítja a madarakat

- a felvett adatok: szárnyhossz index I, II, III év, csőr, csüd, farokhossz, mellizomnagyság, kotlófolt, tömeg, parazi-tavizsgálat, begyűjtés, ugyanúgy mint a fiókáknál
- a madarakat alumínium- illetve színes gyűrűvel (+szárnylap) egyedileg jelöltük

TEREPEN TÖRTÉNT ADAT-FELVÉTELEZÉS ÉS FELDOLGOZÁSUK

1996 előtti adatok a kolóniáról

A tanulmányozott gémtelep Maros megyében, Mező-Méhes falutól 4 km-re található, egy domb déli oldalán, egy 15-20 éves fenyő- és akácerdőben. (Lásd a 2. térképet)

A kolóniát először Szombath Zoltán fedezte föl 1986-ban egy arborétumban, mely Mező-Záhtól nyugatra fekszik. Rövid idő után eltűntek onnan. 1989-ben újra megtalálta őket Dan Munteanu a fent említett erdőben.

A telepen költ a bakcsó (*Nycticorax nycticorax*) és a szürkegém (*Ardea cinerea*) és 1994-től a kis kócsag (*Egretta garzetta*). Ezenkívül jelentős számban költ a térségben a vörös vércse (*Falco tinnunculus*). A kolóniát az utóbbi 5 évben ismételt ellenőrzések során

tanulmányozták, főleg a költési periódusban. Figyelemmel kísérték a fészkek elhelyezkedését, a köztük lévő távolságot, valamint az intra- és interspecifikus kompetíciót.

1995-ben a bakcsó-párok számának jelentős növekedése - kb. 200 párról több, mint 300 párra - volt észlelhető, valamint a kis kócsag-párok számának emelkedése 5 párról 10-12 párra. A fészkelő szürke gémekek száma viszont lecsökkent kb. 40 párról 25 párra. Ennek oka rendszeres zaklatásuk volt, mivel úgy tartják, hogy károsak a halgazdaságra nézve. A fészkeket rendszeresen tönkretették a költési periódusban, valószínűleg a Záh-i halgazdaság emberei. Márciustól júniusig több alkalommal találtak levágott vagy letört ágakat, melyen fészkek voltak és fészkekből kidobott tojásokat. Összesen 15 fészket tettek tönkre.

A vörös vércse-fészkek kb. 60%-át a környékbeli gyerekek tették tönkre, ezáltal rákényszerítve a vércsét, hogy a telep szélső részeiről a telep besejébe húzódjanak.

Az 1995-ös költési periódusban 246 bakcsó-, 21 szürkegém, 8 kis kócsag- és 21 vörös vércse-fészket ellenőriztek. Sándor D Attila és társai meggyűrűztek 358 bakcsó-, 18 szürke gém-, 17 kis kócsag és 14 vörös vércse fiókat.

Újdonságnak számít a telep periferiáján megjelent karvaly (*Accipiter nisus*), mint fészkelő faj, ugyanis a karvalyfészkek a hozzá legközelebb eső gémfészektől mindössze 6 m-re volt. A fészket, valamint a május 5.-én benne talált 5 tojást lemérték.

A telepen észlelt költő párok 1995-ben

A faj neve	Párok száma	Felmérés típusa
Bakcsó(<i>Nycticorax nycticorax</i>)	300	Becslés
Szürke gém (<i>Ardea cinerea</i>)	25	
Kis kócsag(<i>Egretta garzetta</i>)	11	
Vörös vércse(<i>Falco tinnunculus</i>)	25	
Erdei fülesbagoly (<i>Asio otus</i>)	4	Számlálás
Füles kuvik (<i>Otus scops</i>)	2	
Karvaly (<i>Accipiter nisus</i>)	1	

96-os adatok a kolóniáról

1996-ban a bakcsók költési periódusa később kezdődött és egyöntetűbb volt (nem húzódott el, pótköltés nagyon kevés volt) a megszokottnál. Ennek egyik oka az volt, hogy egymás után két költőterületet foglaltak el és építettek ki maguknak, végül mindkettőt elhagyták és egy harmadik területen folyt le a költés és a fiókák fölnevelése. Az itt fölvevett adatokat az alábbi táblázatba foglaltam össze:

Az 1. költőterületen megvizsgált fészkek adatai

Dátum	A faj neve	Fészkek száma	Elfoglalt fészkek száma	Tojásos fészkek száma	Fiókák száma
május 4	Bakcsó	33	8	1	3t
`	Vörös vércse	2	2	1	1t
`	Szarka	6	6	5	2x6;2x4;1x1 t;
`	Szajkó	1	1	1	5t
`	Dolmányos v.	1	1	-	-
május 12	Bakcsó	27	7	-	4f
`	Vörös vércse	1	1	1	4t
`	Szarka	3	3	2	1x4;1x5t;
`	Szajkó	1	1	1	5t

t=tojás

f=fióka

Július 6.-án már egyáltalán nem találtunk gémekeket ezen a területen.

Második telepüket szintén május 4.-én fedeztük föl. Ez az erdő központi részén terült el, kb. 60-70 m-re az előbbitől. Az itteni adatokat szintén táblázatba foglaltam:

2. költőterületen megvizsgált fészkek adatai

Dátum	A faj neve	Fészkek száma	Foglalt fészkek száma	Tojásos fészkek száma	Tojások és fiókák száma
Május 4	Bakcsó	23	12	1	4

	Szürke gém	8	6	2	2x1;
	Kis kócsag	2	2	-	-
	Vörös vércse	3	3	3	1x2;1x4;1x5
	Szarka	1	1	1	6
	Dolmányos v.	2	1	-	-
Május 12	Bakcsó	12	4	-	-
	Szürke gém	2	2	-	-
	Vörös vércse	1	1	1	4
	Szarka	1	1	-	-
Május 26	Bakcsó	52	28	23	5x1;6x2; 9x3;3x4;
Június 6	Bakcsó	11	6	5	1x1;4x3;

Ezt a területet június 6.-án ellenőriztük utoljára, mivel ekkor fedeztük föl a harmadik (az előbbieknél sokkal nagyobb) költőtelepüket.

E két területen talált tojásokat lemértük (hosszúság,szélesség, tömeg), adataikat pedig felhasználom a továbbiakban.

Harmadik költőterületük a domb aljában, az erdő alsó szélétől 8-10 m-re feküdt. Ezt a területet 16-szor ellenőriztük 1996 novembereig.

Fészkek

A gémtelep egy, megközelítőleg 2400 m²-es területen feküdt és 137 fészket számlált. A fészkek egymástól való távolsága nem volt állandó. Egyes részeken sűrűbben, máshol ritkábban álltak. A minimális távolság köztük 1,5-2 m volt, néha egyazon fára 2-3 fészket is építettek.(Lásd a 3. térképet)

A fészkes fák nagy részének (121 db.) vastagságát lemértük 1m magasságban: a legkisebb adat 23,4 cm volt, a legnagyobb pedig 63,7 cm. A fa-vastagságok átlaga: 43,2 cm.

A fákön a fészkek átlagos magassága 5,5 m volt. A legalacsonyabban levő 4,1 m-en, a legmagasabban levő 7 m-en volt.

A fészkek átmérőjét is vizsgáltuk, 36 fészkek adatai alapján a fészkek-átmérők átlaga 37,16 cm. A legkisebb érték 25 cm, a legnagyobb 55 cm.

Fészkekanyag

A fészkek összetételét úgy vizsgáltuk, hogy három, véletlenszerűen kiválasztott fészket levettünk és az őket alkotó ágakat megszámláltuk, majd egyenként lemértük hosszokat és súlyukat, valamint fajig meghatároztuk őket.

Az első fészkek 150, a második 188, a harmadik 180 db. ágból állt (átlaguk: 173 db.), ezenkívül mindenik fészkekben volt 70-80 db, 15 cm-nél rövidebb törmelék illetve fenyőtűk.

A fészkeket alkotó ágak 34,2%-a fenyő volt, 65,8%-a pedig lombhullató. A lombhullatók közül leginkább a vadszőlőt (33%), az akácot (32%) és a vegyesgyűrűs somot (13,5%) használták építőanyagként; ezenkívül még vadalmát, kökényt, fagyalt, bodzát, kőrist és különböző lágyszárúakat.

A fészkekágak súlyadatai 0,5-23 g között váltakoztak, zömükben 0,5-2,5 g súlyúak voltak.

Hosszúságuk 5-105 cm között váltakozott, zömük 15-35 cm volt.

Tojások

A tojások lerakását tömegesen május második felében kezdték, 26-án fészkenként 2-3 tojást találtunk. Június első felében fejezték be a tojásrakást, fészkenként átlag 4 tojásan kotlottak. A ténylegesen lerakott tojások számát nehéz lett volna fölbecsülni, mivel a dolmányos varjak rendszeresen kirabolták a fészkeket. A költés június végéig tartott.

78 tojást vizsgáltunk meg. Lemértük a tojások hosszát, szélességét és súlyát, továbbá kiszámítottam ezen paraméterek estében a szórást és a variabilitási koefficienset. Egy tulajdonság szórása (a várható középértéktől való eltérése) a standard eltérés (s) értékével fejezhető ki. A standard eltérést az alábbi képletből számítjuk ki:

$$\sigma = +_{-} i \cdot \sqrt{\frac{\sum f a^2}{n} - b^2}$$

ahol: i = osztályintervallum

a = a tulajdonság legvalószínűbb átlagtól való eltérése

f = az egyedek gyakorisága

n = a tanulmányozott egyedek száma

b = a média korrekciója (helyesbítése)

$$b = \frac{\sum fa}{n}$$

A variabilitási koefficiens © kiszámítása:

$$c = \frac{\sigma \cdot 100}{x}$$

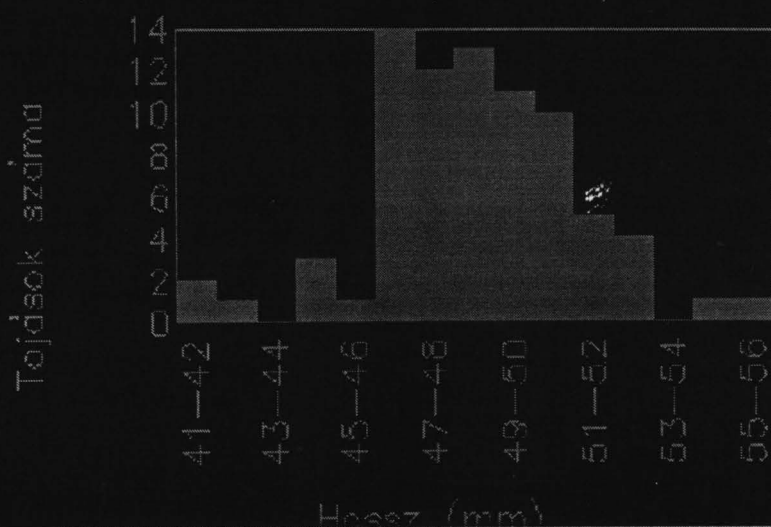
ahol x = az illető tulajdonság mért értékeinek számtani középátlánya

A variabilitási koefficiens értelmezése: minél kisebb a $c\%$ értéke, annál kisebb a tanulmányozott tulajdonság variabilitása. Egyezményesen:

- 10 alatti $c\%$ esetén a tulajdonság kevésbé variabilis
- 10 és 20 $c\%$ közepes variabilitásra utal
- 20 feletti $c\%$ arról tanúskodik, hogy a tanulmányozott tulajdonság nagyfokú variabilitást mutat, vagyis instabil.

A tojások hosszértékeinek átlaga 48,468 mm. A legkisebb érték 41,3 mm, a legnagyobb 55,6 mm.

A tojások hosszértékeinek grafikus ábrázolása

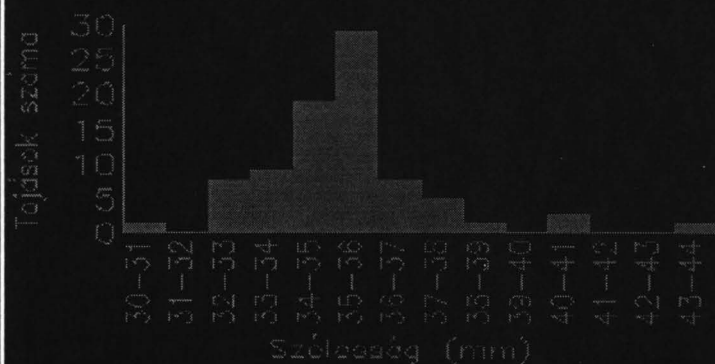
A hosszértékek szórása:

$$\sigma = +_6,6415 \text{ mm}$$

A variabilitási koefficiens: $c = 13,33\%$. Ennek értelmében a tojások hosszértékei közepes variabilitást mutatnak.

A tojások szélesség-értékeinek átlaga 35,432 mm. A legkisebb érték 30,4, a legnagyobb 43,3 mm.

A tojások szélességének grafikus ábrázolása

A szélesség-értékek szórása:

$$\sigma = +_1,9939 \text{ mm}$$

A variabilitási koefficiens: $c = 5,627\%$. Ennek értelmében e tulajdonság kevésbé variábilis.

A tojások súlyának átlaga 30,529 g. A legkisebb érték 23 g, a legnagyobb 40,2 g.

A súly-értékek szórása:

$$\sigma = +_3,4474 \text{ mm}$$

A variabilitási koefficiens: $c = 11,2923 \%$. Ebbőlkövetkezik, hogy a tojások súly-értékei közepes variabilitást mutatnak.

Ismerve a tojások hossz- illetve szélesség-értékeinek átlagát, Harris(1964) képlete alapján kiszámítható átlagos úrtartalmuk (térfogatuk).

$$V = 0,476 \times 10^{-3} \times sz^2 \times h$$

ahol: V = térfogat (ml)

sz = szélesség (mm)

h = hosszúság (mm)

Esetünkben:

$$V = 0,476 \times 10^{-3} \times 35,432^2 \times 48,468 = 28,96$$

$$V = 28,96 \text{ ml}$$

A tojásokkal kapcsolatban még érdemes megemlíteni azt, hogy mennyiségi paramétereik egyazon fészken belül egymáshoz igen közel álltak, míg a különböző fészkek között esetenként igen nagy eltérést mutattak. Ennek magyarázata az, hogy a tojások mérete és súlya nem a lerakás sorrendjétől függ(ellentétben a fiókák méreteivel, ahol a kikelési sorrend döntő jelentőségű), hanem az őket lerakó madár (és esetleg a hím) testnagyságától, tápláltságától és fiziológiai állapotától.

Fiókák

A fiókák június végén kezdtek kikelni. Fészekben való tartózkodásuk ideje alatt lemértük tömegüket, szárny-hosszukat illetve farok-hosszukat és a gyűrűzhetőket meggyűrűztük (272 db.-ot). A fészkek elhagyása után kb. hetente bejártuk a költőterületet és összeszedtük az elhullott példányokat, majd lemértük csüdjük és csőrük hosszát. Továbbá ellenőriztük a környező tavakat, megfigyelve szétterjedésüket.

Fióka-súlyokat három alkalommal mértük, megközelítőleg egy-egy hét különbséggel: június 25.-én, július 1.-én és július 8.-án. A június 25.-én lemerített fiókák súlya 15-90 g között váltakozott, nagyrészüket 25-65 g súlyú volt.

A július 1.-én lemerített fiókák súlya 20-260 g között volt, nagyrészüket súlya 20-130 g között váltakozott.

A július 8.-án lemerített fióka-súlyok 50-630 g között váltakoztak, zömük 150-450 g súlyú volt.

A Méhesen gyűrűzött madarak közül két fiatal példány visszafogásáról van adatom. Az egyik Máltán, Dingli Gozo szigetén (gyűrűzve 1995-ben), a másik Csádban (gyűrűzve 1996-ban) került visszafogásra.

Táplálékuk

Táplálékvizsgálatokat a fiókák felöklendezett gyomortartalma alapján végeztünk. A kihányt zsákmányállatokat meghatároztuk fajig (amennyiben lehetséges volt), továbbá lemértük hosszukat.

23 gyomortartalmat vizsgáltunk meg. A legnagyobb gyakoriságban a *Rana ridibunda* (tavi béka) volt - a hányadékok 30,5%-ában; ezt követte a *Carrasius auratus* (kárász) 26%-kal. Darabszám alapján kárász volt a legtöbb.

Ezenkívül szerepeltek: *Cyprinus carpio* (ponty), *Bufo bufo* (zöld varangy), *Pseudorasbora parva*, *Rhodeus seiceus* (szivárványos ökle), *Alburnus alburnus* (szélhajtó kűsz), *Pelecus cultratus* (garda), *Scardinius erythrophthalmus* (pirosszemű keke), *Rutilus rutilus* (vörösszármú koncér), *Chondostoma nasus* (paduc), különböző rovarlárvák és még egy halfaj, amit nem sikerült meghatároznunk.

A lemért zsákmányállatok (105 db.) - főleg halak - átlagos hosszúsága 49,35 cm. A leghosszabb egy 175 cm-es paduc volt. (Lásd a grafikont a dolgozat végén). Ezenkívül volt még 11 db. igen kisméretű ebihal és rovarlárva.

Mortalitás

A mortalitási ráta (M) az elpusztultak számát jelenti az azonos stádiumba belépők százalékában kifejezve. Ez esetben az elhullt gyűrűs példányok számát (44) arányítom a meggyűrűzöttekhez (272).

$$M = \frac{44 \times 100}{272} = 16,176$$

M = 16,176 %

A terület ellenőrzése 1996-ban október végéig tartott. Augusztus végéig 47 db. fiatal és 15 db. öreg bakcsót sikerült szemmel követnünk a környező tavakon.

Az őszi elköltözés szeptember 10-15.-e között történt meg.

Elvértve még október második felében is láttunk néhány példányt (10-15 db.) a térségben.

1997-ben április 23.-án észleltük megérkezésüket, viszont rövid idő elteltével elhagyták a területet, valószínűleg a környékbeli gyerekek zaklatása miatt. Május 15.-én mindössze egy fészkelő párt figyeltünk meg az erdőben. A fészkek 4 fiókát számlált.

Később megtaláltuk a telepet egy, az előbbi költőhelytől kb. 800 m távolságra levő akác-cserjésben, ahol azóta is költenek.

KÖVETKEZTETÉSEK

- Az 1996-os év eléggé kedvezőtlen volt a bakcsók költése és fiókanevelése szempontjából. A későig tartó hideg és a többszöri költőzdödés miatt a tojásrakást

kb. 3 héttel később kezdték a megszokottnál. Azok a párok, melyeknek fészekalja tönkrement, nem próbálkoztak újabb fészekalj kiköltésével. Sikeres költés mindössze 99 fészekben volt. Átlagosan 4 tojást raktak le, melyből 3 kelt ki és érte el a kirepülést.

- Tojás-vizsgálataink kimutatták, hogy a fölvelt tojásméretek közül a szélesség kis, a hosszúság illetve a súly közepes variabilitást mutat.
- A meggyűrűzött 272 fióka közül 44 pusztult el, tehát mortalitásuk 16,176 %-os volt.
- 1997 tavaszán tömegesen elhagyták a térséget, alátámasztva azt, hogy rosszul tűrik az emberi zavarást, ugyanis a környékbeli gyerekek, az orvvadászok valamint a halgazdaság emberei rendszeresen zaklatták őket, leverve a fészkeket és szétörve tojásaikat, mivel úgy tartják, hogy a gémekek károsak a halgazdaságra.

FELHASZNÁLT KÖNYVÉSZET

- 1.*** Buletin A.I.A. (1995)3:2
- 2.COULSON, J.C., DUNCAN, N and THOMAS, C.(1982) - Change in the Breeding Biology of the Herring Gull (*Larus argentatus*) Included by Reduction in the Size and Density of the Colony. *Journal of Animal Ecology*, 51, 739-756.
- 3.CRAMP, S.(1985) - The Birds of the Western Palearctic. Vol:1., Oxford, U. K.: Oxford University Press.
- 4.CUSTER, T. W. and PETERSON, D. W. JR.(1991) - Growth Rates of Great Egret, Snowy Egret and Black-Crowned Night Heron Chicks. *Colonial Waterbirds*, 14(1):45-50
- 5.ERWIN, R. M., HAIG, J.G., STOTTS, D.B. and HATFIELD, J.S.(1996) -Dispersal and Habitat Use by Post-Fledging Juvenile Snowy Egrets and Black-Crowned Night-Herons. *The Wilson Buletin*, Vol:108.,No.2.:342-356.
- 6.GYUKÓ, I. - Állattan, 2.kötet, Kolozsvár,1982.
- 7.HAFNER, H. (1995) The Night Heron in: Tucker G.(1995): The Birds of Europe, their Conservation Status - ICBP Press,p:101-103
- 8.LIPPENS, L. et WILLE,H. - Le Heron Bihoreau, *Nycticorax n. nycticorax*, (Liné 1758) en Belgique et en Europe Occidentale(1969) - Le Gerfant, Vol:59,No:2.
- 9.LOVASSY, S. - Magyarország gerinces állatai, Természettudományi Kiadóvállalat, Budapest, 1927.
- 10.MOLNÁR, GY.(1990) - On Food Composition of Four Heron Species, *Tiscia*, 25:75-82.
- 11.PETERSON, R., MOUNTFORT, G. and HOLLAM, P. A. D.(1966) - A Field Guide to the Birds of Britain and Europe, Type Press London and Glassgow
- 12.SAUER, F. - Szárazföldi madarak, Magyar Könyvklub, Budapest,1995
13. SAUER, F. - Vizimadarak, Magyar Könyvklub, Budapest, 1996.

14. SÁNDOR, A. (1997) - Nekrológ, Migrans, No:3:2.
15. STERBETZ, I. A rizstelepek hatása a gémfélék táplálkozására, Gyógyszeripari Kutató Intézet, Budapest, 1960.
16. SVÁB, J. - Biometriai módszerek a kutatásban, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1981.

Cercetări asupra cuibăritului în colonia de stîrci de la Miheșu de Cîmpie (Extras)

De-a lungul Câmpiei Transilvaniei există un șir de lacuri care actualmente funcționează ca heleștee. Aceste heleștee și iazuri s-au constituit prin îndiguirea Pârâului Câmpiei.

Primele date asupra unor iazuri folosite cu scop piscicol se datează din sec. al XV-lea, iar ultimele amenajări s-au făcut în anii șaptezeci ai secolului nostru.

Aceste lacuri au fost colonizate și de păsări de apă. După recensămintele din ultimii ani, s-au găsit 41 de specii cuibăritoare, care se atașează de mediul acvatic, iar numărul speciilor de pasaj este de 107.

*Cuibăritul stîrcilor în zonă a fost confirmat de Zoltán Szombath, în anul 1986, într-un arboret de lîngă Zau de Cîmpie. După cîțiva ani colonia de stîrci s-a mutat într-o plantație de pini de lîngă satul Miheșu de Cîmpie. Aici în 1990 s-au făcut recensări ale efectivelor cuibăitoare. Recent, cuibăresc 3 specii: stîrcul de noapte (*Nycticorax nycticorax*), stîrcul cenușiu (*Ardea cinerea*) și egreta mică (*Egretta garzetta*). Este demn de semnalat și specia vînturelul roșu care cuibărește în aceeași plantație într-un număr de cca. 25 perechi. Din anul 1992 s-au efectuat și înelări de pui nezburați în incinta coloniei.*

În anul 1995 s-a inițiat un program de cercetare a biologiei speciilor de Ardeidae, în special al stîrcului de noapte. În primul an s-a urmărit: locul unde au fost amplasate cuiburile, distanța dintre ele, atașamentul de locul cuibului. În 1996 am pus accent pe cercetarea ponteii, a ecloziunii, creșterea puilor și spectrul trofic al stîrcilor.

În sezonul de cuibărit 1995 a fost controlat un număr de 246 de cuiburi de stîrc de noapte, 21 de stîrc cenușiu, 8 de egretă mică și 1 de vînturel roșu. Anul 1996 - fiind un an foarte neprielnic cuibăritului la stîrci - s-a constatat o descreștere numerică a efectivelor cuibăitoare.

Stîrcii de noapte au început sezonul de cuibărit 1996 cu o întîrziere de 3 săptămîni. Din această cauză acele perechi care au abandonat prima pontă nu au mai încercat să-și refacă o pontă nouă.

Numărul perechilor care au reușit să-și succeadă cuibăritul este de 99. Majoritatea lor au depus 4 ouă din care 3 pui au reușit să zboare.

S-a constatat o reducere accentuată a efectivului la stîrcul cenușiu de la cca. 40 perechi (1994) la 5 perechi (1996). Cauza acestei diminuări este combaterea regulată a speciei, ea fiind considerată dăunătoare pentru piscicultură. În anul 1996 numai o pereche și-a finalizat cu succes sezonul de cuibărit.

In primăvara anului 1997 iarăși au apărut, dar după cca. 3 săptămîni - din cauza deranjării - au părăsit zona asta.

*Observations in the breeding colony of the Night Heron near the
Miheșu de Cîmpie village
(Summary)*

Wide lakes, originated from the swelling of the Cîmpie Brook, exist for centuries along the Transylvanian Plane. The first records of their being used as fish ponds date back to the 15th century and they were repaired for the last time in the 1970's.

During this long period the fish ponds provided with fish both people and the birds which gradually occupied this empty niche. According to the last years' censuses, the area is populated by 41 sedentary and 107 migratory species linked to the aquatic environment. To these species belong the family of Herons, whose breeding in the area (in a forest near Zau de Cîmpie village) was confirmed by Mr. Zoltán Szombath in 1986.

Several years later this colony moved to a pine-plantation situated near a lake, not far from Miheșu de Cîmpie village. The first census of the species breeding in this forest was carried out in 1990. Since 1992 the ringing of the flightless young within this colony has yearly taken place. Currently, the Miheșu de Cîmpie breeding colony is formed by the following species: Night Heron, Grey Heron, Little Egret, Kestrel (25 pairs).

A research programme of their biology was initiated in 1995, stress being laid on examining the place of the nests, the distance between them and the attachment of the birds to the nests.

Next year (1996) our attention was directed towards the study of the broods, the hatching-period, the rearing of the young and the food spectrum of the Herons.

In 1995 were controlled 246 Night Heron, 21 Grey Heron and 8 Little Egret nests. 1996 turned out to be a very unsuitable year for the reproduction of the Herons, this fact being reflected in the number of the actually breeding pairs. The Night Herons started the 1996 breeding period with a delay of three weeks (compared to the previous years). Therefore, those pairs which abandoned their first brood, didn't have time to lay a new one. 99 Night Heron pairs had flying young, most of them had laid four eggs resulted in three young birds. The decrease in the number of the breeding Grey Heron pairs was much more drastic: versus the forty pairs nesting in 1994 at Miheșu de Cîmpie, only five pairs tried to rear young there in 1996. By our opinion the cause of this frightening change is the systematic destruction of the species considered to be dangerous to the stability of the fishstock.

A. TÉRKEP A BAKCSÓK EURIÓPAI ELTERJEDÉSE

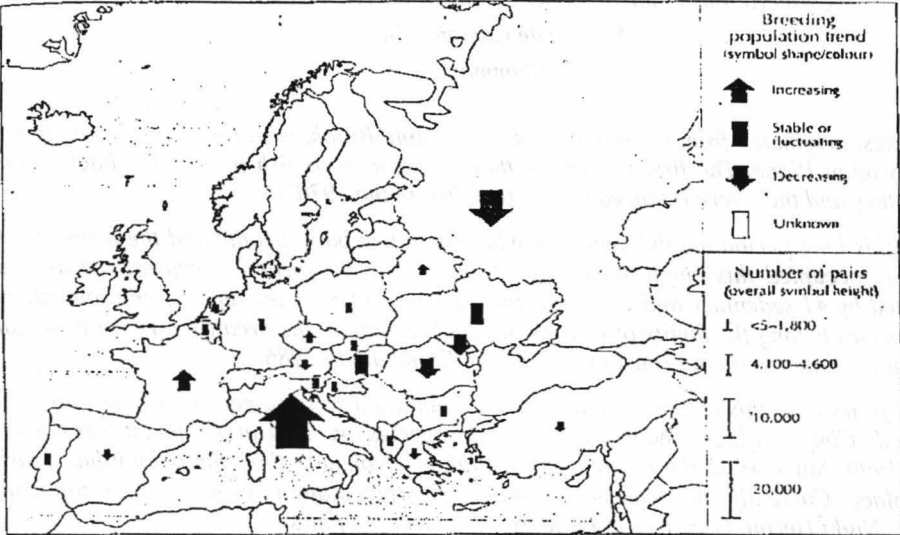
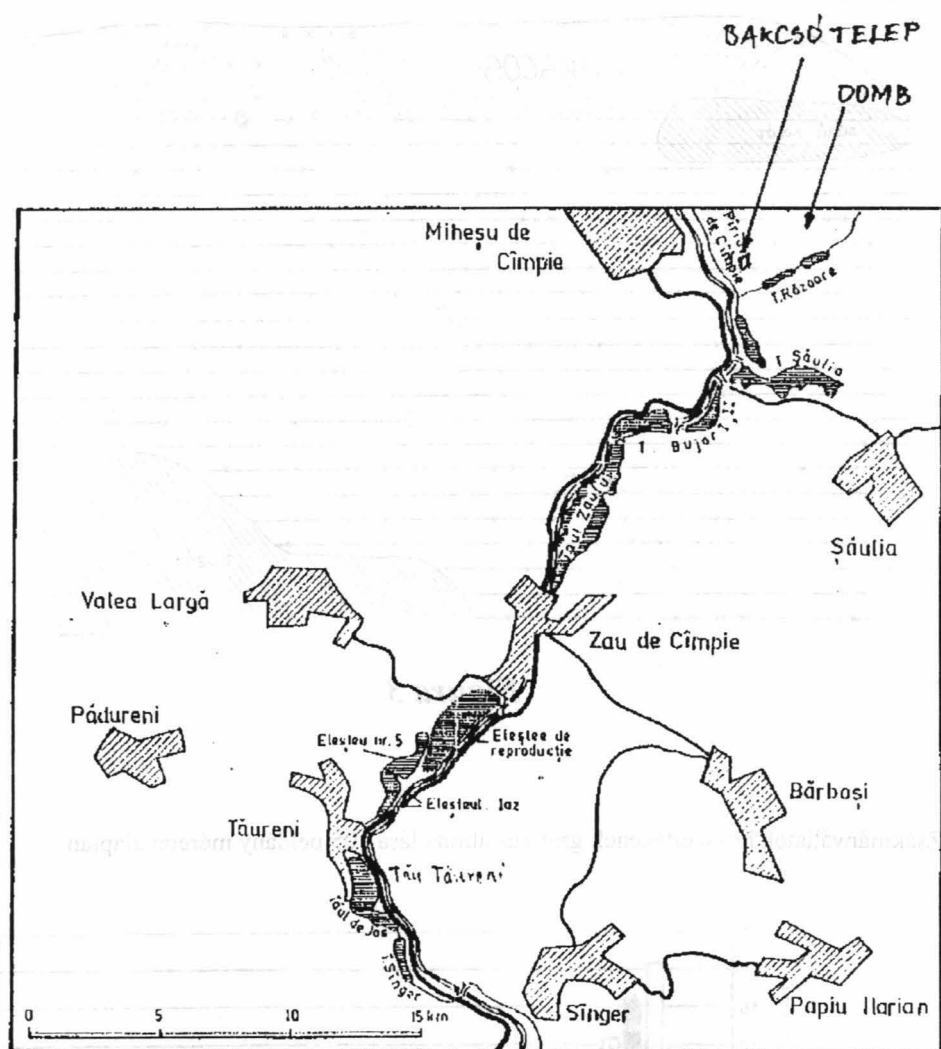

Figura 1

2. TERKEP

A MEZŐ-ZÁH KÖRNYEKI TÁVAK

Figura 2

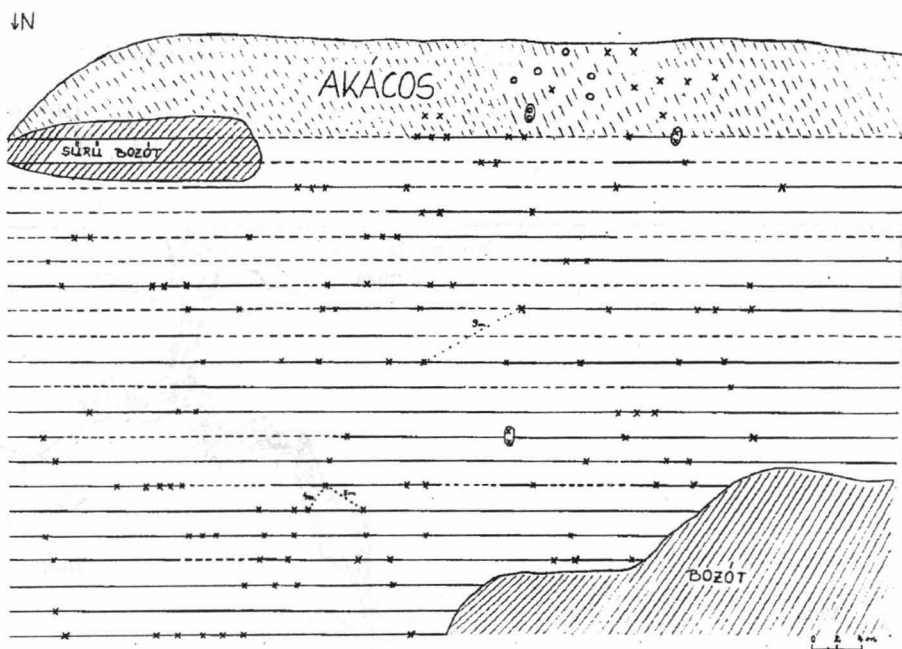

Figura 3

Zsákmányállatok hosszértékének grafikus ábrázolása 105 példány méretei alapján

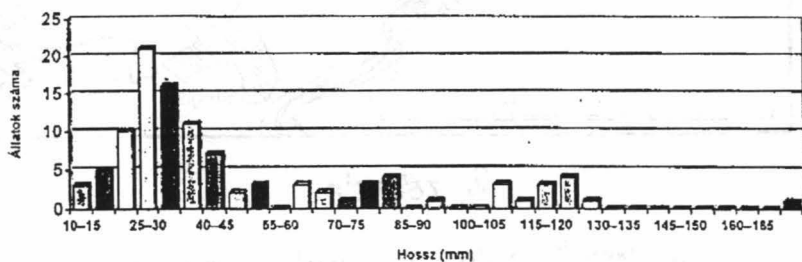

Figura 4

Din tainele materiei picturale a icoanelor pe sticlă

*Dorin Cioran
Natalia Deac*

O problemă mai puțin cercetată și cunoscută este aceea a materialelor folosite de meșteșugarii țărani, pentru realizarea icoanelor pictate pe dosul sticlei: culori, lianți, suportul de sticlă.

Această cunoaștere este și o datorie a noastră pentru reînregistrarea tabloului tehnicii operelor de artă ale trecutului, este grija ca aceste creații izvorâte din sufletul poporului să rămână în fondul de valori universale.

Așa cum se știe, pictura țărănească prezintă diferențe specifice de meșteșug și stil între centrele producătoare. Diferențele provin însă și de la materialele constitutive, începând cu sticla, care îndeplinește atât rolul de suport, cât și de strat protector al picturii și continuând cu materialele pentru trasarea conturilor (urzeala), a desenelor interioare, de detaliu, a accentelor cromatice (umbrăritul), și culoarea cu care se completeau suprafețele delimitate de desen (umplerea) [1], [2].

Cunoașterea pigmentilor folosiți, a dozajului acestora, a lianților, este necesară pe de o parte pentru determinarea caracteristicilor centrele de pictură și a meșterilor iconari, contribuind la individualizarea acestora ([3], [4], [5], [6]), alături de celelalte elemente, iar pe de altă parte în restaurare, pentru folosirea unor materiale compatibile, acestea determinând același efect în timp, restauratorul cunoscând tehnicile și materialele folosite și confruntându-se cu procedeele folosite de creatorul popular.

În ceea ce privește suportul de sticlă, cunoașterea exactă a caracteristicilor acestuia (formă, aspect și compoziție) conferă noi date, ce pot lămuri aspecte necunoscute încă despre glăjăriile care au funcționat la noi și despre producția lor [7].

Pornind de, la aceste considerente, au fost inițiate cercetările materiilor colorante pentru un număr de nr. 55 de icoane pe sticlă, din centre artistice cunoscute: nordul Transilvaniei, Scheii Brașovului, Făgăraș, Mărginimea Sibiului și Valea Sebeșului.

Analiza pigmentilor s-a realizat prin metode microchimice, apelând la reacțiile sensibile pentru fiecare element ([8], [9]), și la spectroscopia de emisie cu excitație laser, cu ajutorul analizatorului microspectral LMA10, cuplat cu spectrograful PGS II, ce permit detectarea a 74 elemente chimice; limitele de detecție pentru majoritatea elementelor fiind - 0,1%*

* Condițiile de lucru: Scânteia ajutătoare: 4,5 kv, 125μH, Δt - 500 μs, 1mm între electrozi

Laser: 950 V, 1200 μF

Optica: Q1, D 0, x 16

Spectrograf: α - 5, 77°, 25μ, domeniu spectral 225 nm - 395nm, rețea de 651 linii/mm

Placă foto WV3

Probele, de dimensiuni microscopice, au constatat în general din straturi de culoare căzute de pe icoane și care au fost selectate astfel încât să acopere paleta de pigmenți folosiți de meșterii iconari pentru fiecare icoană în parte.

Rezultatele determinărilor sunt prezentate sub formă de tabel, pigmenții fiind dispuși în ordinea frecvenței de apariție: alb, roșu, galben, verde, albastru, brun, metalici, negru.

Majoritatea culorilor folosite sunt anorganice, minerale, oxizi, pământuri, săruri, și numai o foarte mică parte sunt de natură organică: negrul de cărbune și lacul de garanță. Acesta din urmă a fost mult folosit la icoanele din Mărginimea Sibiului și constituie o caracteristică a acestora, singurele icoane în care mai apare, fiind cele de Făgăraș, și acolo foarte rar.

Pigmenții folosiți sunt relativ puțini la număr. În multe cazuri ei nu sunt în stare pură, ci amestecați cu materiale de umplură, cel mai des fiind folosită barita (BaSO_4).

Bogăția cromatică a icoanelor a fost realizată de meșterii zugravi prin folosirea amestecurilor de pigmenți, în special cu tonurile de alb. În icoanele mai recente, amestecurile de pigmenți sunt realizate de către fabricant pentru obținerea unor sortimente de culori mai variate și mai ieftine.

De exemplu: - cinabru și roșu de crom.

- miniu și ocru roșu.

- albastru de fier (Prusia) și albastru de cupru (azurit)

Contururile desenele interioare de detaliu sunt trasate cu negru de cărbune. luminile și deschiderea tonurilor sunt realizate cu albul de plumb pentru icoane, dar apare și albul de zinc, lipotonul și creta. Albastrul cel mai des folosit ca fond este ultramarinul (vinețea) sau azuritul; tonurile de roz cald ale carnației, degradeurile care modelează chipurile au fost obținute amestecând până aproape de omogenizarea cinabru roșu cu albul de plumb; trăsăturile ochilor și părul sunt lucrate cu negru de cărbune și oxid brun de fier; Gama coloristică a veșmintelor cuprinde nuanțe roșii (miniu, cinabru, garanță) și verzi (malahit, verde de crom). Foițele aurii (aliaje cupru-zinc, cupru-staniu) și cele argintii (aliaje din argint, staniu sau aluminiu) ocupă mari suprafețe ale icoanelor, dându-le strălucire.

Prin identificarea anumitor pigmenți apar posibilități de datare, sau încadrare în timp a unor icoane, în funcție de data obținerii și apoi a apariției în comerț a respectivelor pigmenți.

De exemplu:- albastru de fier (Prusia)	- 1704
- alb de zinc	- 1782
- verde de crom	- după 1800
- albastru de cobalt	- după 1802
- verde de Paris	- 1814
- galben de crom	- 1818
- galben de zinc	- 1850, etc.

date extrase din literatura de specialitate [10], [11].

Note bibliografice

1. I. Dancu, "Pictura țărănească pe sticlă", București, 1975
2. Cornel Irimeu, "Pictura populară. Icoanele pe sticlă în arta populară românească" Ed. Academiei R.S.R., București.

3. I. Apostol Popescu, "Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula", Ed. Tineretului, București, 1969
4. Vasile Drăguț, "O dinastie de zugrăvi din Țara Oltului", "Astra", nr. 5, Brașov, 1968
5. Ion Mușlea, "Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania ", "Steaua", nr. 11/12, 1968.
6. Gh. Pavelescu, "Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania", "Apulum", I, 1939-1942.
7. Herbert Hoffmann, "Contribuții la studiul glăjăriilor din din sudul și estul Transilvaniei", "Aluta", 1970
8. Robert L. Feller, "Artist 's Pigments" , Cambridge University Press, 1986.
9. N.A. Tananaev, "Analiza în picături", Ed. Tehnică, București, 1956.
10. Mihail Mihalcu, "Valori medievale românești", Ed. Sport - Turism, București, 1984.
11. R.J. Gettens , G.L. Stout, "Painting Materials, Short Encyclopaedia", Dover Publications Inc., New York.

The Misteries of Pictorial Materials Used for Glass Icons*(Summary)*

The paper deals with spectrographic (PGS II - LMA10) and microchemical analysis for paint layers of 55 peasant glass paintings from well-known Romanian traditional centres.

The results are systematized in a table form.

The cognition of this artistic heritage may supply relevant data for the history of art and science and, also, for restoration purposes.

Pigmenți de identifi- carea o- chim	Alb de Pb.	Alb de Pb. + barit ă	Carb onat de calci u	Alb de zinc	Alb de Pb. + alb de zinc + barit ă	Lipot on	Mini u de Pb.	Mini u de Pb. + barit ă	Mini u de Pb. + ocru de fier	Mini u de Pb. + orga nic	Cina bru	Cina bru + mini u de Pb.	Cina bru + roșu de crom	Orga nic	Orga nic + barit ă	Roșu de crom + barit ă	Galb en	Ocru de fier	Galb en de zinc	Galb en de zinc + barit ă	Liton gă	Orga nic
Zona																						
Valc a Sebe șului	x	x	x				x	x						x		x	x					
Mărg inun ca Sibiu lui	x		x		x	x	x	x				x		x	x							
Făg raș	x	x					x				x			x				x			x	
Sche i			x	x			x		x	x?			x	x					x?			
Nord ul Tran silva niei	x	x		x			x	x									x			x?		x
Elem ent ident ificat e spect rogra fic	Pb* Si	Ba* Pb Si	Ca* Fe Si Mg	Zn* Ca Si	Pb Zn Ba Si Fe	Ba* Zn	Pb* Ca	Ba* Pb* Ca	Pb Fe Si Cu Mg	Pb Ca	Hg Si Ca	Hg Pb Si Ca	Hg Cr Ca Si	Al Ca	Ba Al Ca Si	Ba* Cr Pb Ca Si	Ba Cr Mg Ca Si	Fe Si Ca Mg	Zn Cr Ca Si	Ba* Zn Cr Ca Si	Pb Ca Si	Ca

* Element majoritar

Pământ verde	Pământ verde + barită	verde de crom	verde de crom + barită	verde de zinco + barită	verde englez + barită	verde de Paris + barită	verde pe bază de cupru	albastru de fier	albastru de fier + barită	albastru de fier + albastru de cupru	ultramarin	organice	albastru pe bază de cupru	pământ de brun	foaie de Cu-Zn	foaie de cupru	foaie de argint	foaie de staniu	aliaj de aluminu	aliaj de cupru	de cărbune
	x?				x			x			x				x	x					x
			x				x	x		x			x	x	x			x	x		x
x		x					x	x	x	x	x			x	x		x		x	x	
			x	x	x			x?							x						x
								x?							x						
Mg Fe Al Si Ti	Ba* Fe Si Mg Ti Ca	Cl Ca	Ba* Cr Ca	Zn Cr Ba Ca Si	Pb Cr Ca Ba	Cu* Ba* As Mg Ca	Cu* Si Ca	Fe Ca	Ba* Fe Ca Si	Fe Ca Ca Si	Si Al Ca	Ca Al	Cu* Ca Si	Fe Si Ca Mn	Cu* Zn	Cu	Ag	Sn	Al* Ca Si	Cu	Ca Mg Si Fe

Analiza fragmentelor textile cu fir metalic din cimitirul feudal de la Carei-Bobald județul Satu Mare

Gheorghina Olariu

Firele metalice erau folosite din cele mai vechi timpuri pentru decorarea obiectelor textile. Metalele folosite au fost mai întâi metale prețioase utilizate sub formă pură sau aliată, treptat au apărut și aliaje de cupru aurite sau argintate, sau metale nobile depuse pe un suport organic.

În funcție de modul de prelucrare al aliajului se disting trei categorii de fire metalice:

- fire obținute prin baterea aliajului în foi subțiri care apoi sunt tăiate în fâșii;
- fire obținute prin turnarea și filarea aliajului care apoi este aplatizat prin rulare sau batere (eventual aurire sau argintare);
- fire obținute prin depunerea aliajului, direct sau pe un strat de preparație, peste foițe de piele, hârtie, intestine animale, pergament și tăiate apoi în fâșii.

Tehnica de prelucrare poate fi apreciată analizând banda metalică desfășurată sub stereomicroscop, la diferite mărimi. Marginile neregulate, ne indică faptul că filamentul metalic s-a obținut prin baterea sau aplatizarea unei sârme, striatiile longitudinale de pe suprafața acestuia sunt cauzate de procedeul de fabricare prin rulare, iar marginile mai netede indică tăierea fâșiei metalice dintr-o foiță subțire.

Compoziția aliajelor diferă atât în funcție de perioada istorică cât și în funcție de zona geografică unde au fost manufacturate.

Firele metalice din aliaje de cupru au fost de obicei lăcuite pentru protejare. Lăcuirea poate avea însă un efect nefast, ducând la desprinderea stratului de aurire/argintare, corodarea, înnegrirea aliajului de cupru și colorarea miezului textil.

Obiectul acestei lucrări îl constituie analiza firelor metalice din cimitirul feudal de la Carei-Bobald, cu scopul de a determina compoziția firelor metalice, metoda de manufacturare, precum și pentru a stabili tratamentul de conservare adecvat.

În analiza firelor metalice am urmărit trei aspecte:

1. determinarea compoziției părții metalice;
2. determinarea naturii miezului textil;
3. detectarea existenței stratului protector (lăcuire).

Analiza vizuală a firului metalic în ansamblu, precum și a produșilor de coroziune existenți ne conduc la presupunerea că este un fir din aliaj de cupru, puternic corodat.

În urma reacțiilor microchimice s-a evidențiat prezența cuprului, precum și a faptului că firul a fost protejat cu lac, care se regăsește în soluție plutind sub forma unor bucăți mici, translucide, păstrând forma benzii metalice.

Cu ajutorul fluorescenței de raze X^1 s-a identificat cuprul ca element majoritar și zincul ca element de aliere, deci firul metalic este din alamă. Pe lângă aceste două elemente mai există în cantități mici fier și plumb, însă nu s-au identificat ioni aur sau argint.

Determinarea naturii miezului textil s-a făcut cu ajutorul microscopului în lumină transmisă, la mărire între 50x-200x, în lumină normală și polarizată.

Observarea imaginii longitudinale a fibrei permite identificarea cu destulă exactitate a tipurilor de fibre naturale uzuale. Pregătirea fibrei se face astfel: se separă fibra textilă de banda metalică cu care este înfășurată, se spală cu apă distilată, se defibrează, se pune o picătură de hidroxid de sodiu 10% pentru gonflarea fibrei, apoi se acoperă cu o lamelă și se

¹ Analizele de fluorescență au fost efectuate la Muzeul de Artă al Municipiului București.

observă la microscop. În câmpul vizual ne apar fibre cu aspect tubular cu striatii transversale în formă de X și Y cu capete ascuțite asemănătoare fibrei de in.

Pentru confirmarea rezultatului am făcut testul de solubilitate în acizi și testul de culoare:

H₂SO₄ - solubilizare completă, termen de acționare 15 min.;

HNO₃ -la rece, fibra nu prezintă nici o transformare macroscopică vizibilă;

-la cald, fibra se descompune în bucăți mici;

HCl 6N -nici o transformare macroscopică vizibilă;

Pentru testul de culoare se ține proba timp de 10 min. în soluție de CuSO₄ 10%, apoi se spală cu apă, surplusul de apă se îndepărtează cu hârtie de filtru, apoi se adaugă ferocianură de potasiu 10%. Firele de in se colorează în roșu.

Aceste analize completează tabloul general al investigațiilor efectuate asupra unui lot de piese arheologice descoperite la Carei-Bobald cuprinzând: monede din argint, ace de păr din argint aurit decorate cu pietre semiprețioase (granate), nasturi din argint și bronz, mărgelile din sticlă colorată și fragmente textile cu fir metalic.

Cercetările arheologice efectuate în ceea ce privește datarea descoperirilor de la Carei-Bobald menționează faptul că înmormântările din acest cimitir încetează pe la sf. sec. al XVII-lea, când locuitorii de aici sunt mutați de contele Alex. Karoly în incinta orașului Carei. Pe două din monedele făcând parte din același lot de piese se putea descifra anul 1626 respectiv 1629.

Pentru a obține informații referitoare la firele metalice am utilizat un studiu efectuat de Josephine A. Darrah la Departamentul de Conservare al Muzeului Victoria și Albert din Londra pe un număr de 115 mostre de fire metalice cu miez textil din Anglia, Italia, Siria, Turcia, Scoția, Franța, China, Japonia, care ne oferă o serie de date în ceea ce privește natura și modul de prelucrare a acestora de-a lungul timpului. Filamentele metalice care au fost examinate variază de la aur pur, la argint aurit de bună calitate, până la alamă aurită. Fierul și plumbul sunt impurități comune în toate mostrele analizate. Mostrele aparținând secolului al XVII -lea erau de slabă calitate, argintarea și aurirea erau extrem de subțiri, ceea ce a dus la o corodare avansată a acestora.

Există posibilitatea ca mostrele din cimitirul de la Carei-Bobald să fi fost argintate sau aurite în strat subțire dar faptul că ele au fost lăcuite a avut un efect negativ determinând desprinderea acestui strat subțire, așa încât analizele efectuate nu au pus în evidență existența aurului sau argintului. Deasemenea, condițiile de mediu și anume solul argilos, slab nisipos, cu granule mici de muscovit, care dau naștere unei structuri de pori prin care apa și aerul se pot strecura au grăbit reacțiile corozive ale filamentului.

Din acest motiv nu a fost posibilă stabilirea cu exactitate a modului de fabricare a acestuia. Presupunem doar că au fost manufacturate prin turnarea aliajului, filarea și apoi aplatizarea prin rulare sau batere, metodă care s-a dezvoltat la mij. sec. al XIV-lea și s-a răspândit în toată Europa.

Dificultățile enumerate anterior nu ne permit localizarea cu precizie a atelierului de manufacturare, dar studiul utilizat ne oferă trei posibile centre, și anume:

- Paris, unde în jurul anului 1250 a început această practică;
- Cologna, unde existau asociații de meșteșugari specializați încă din 1347;
- Anglia, unde după anul 1500 acest meșteșug a luat o deosebită amploare.

Săpăturile arheologice la punctul Carei-Bobald continuă, existând posibilitatea apariției de noi elemente care să ducă la o conturare mai exactă a ipotezelor formulate.

BIBLIOGRAFIE:

1. Némethi I., Satu Mare Studii și Comunicări V-VI 1981-1982 p.167
2. Darrah, Josephine A. , Recent Advances in the Conservation and Analysis of Artifacts, Summer Schools Press, London, 1987, p. 211-221.
3. Rusanovschi M., Dragnea S.A., Analiza Chimică Textilă, vol. I, p.153-231.

The Analysis of the Metal Filaments from Carei Bobald Feudal Cemetery (Summary)

This paper presents an analytical survey of metal threads and filaments discovered in a feudal cemetery from Carei Bobald, belonging to 17th century.

The aim of this work is to determine the range of materials and methods of manufacture and to try to identify the causes of deterioration with the aim of determining a policy for treatment.

The samples were examined under reflected light microscope, the separated fibres were also examined in transmitted light, and the metal thread was analysed using energy dispersive x-ray fluorescence spectroscopy (EDXRF).

Results

EDXRF analysis showed a remarkably high proportion of copper alloyed with zinc, a little iron and lead, but no silver. This must be a lacquered gilded brass or a lacquered brass.

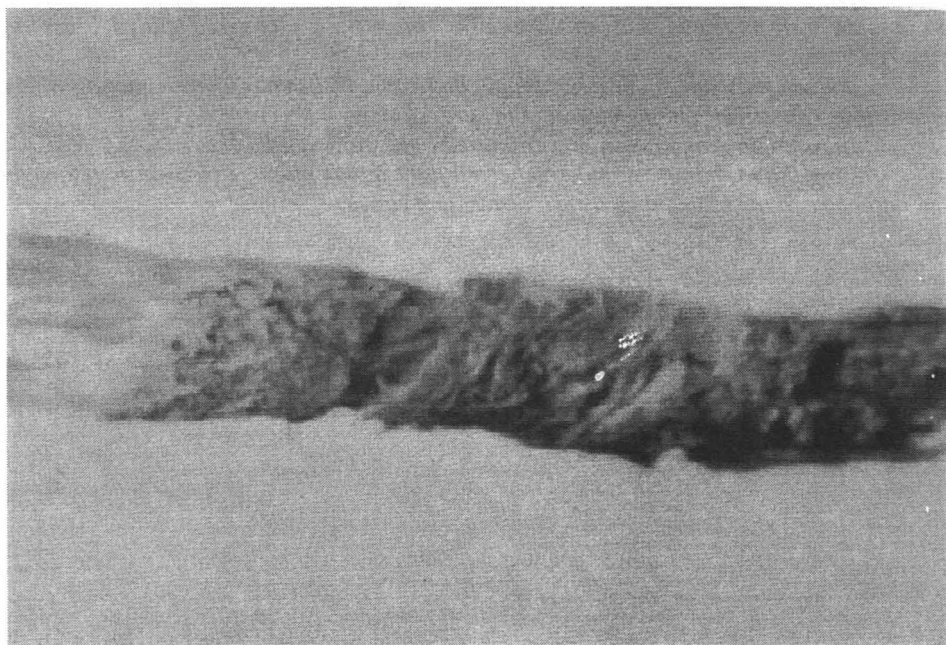
Lacquer was seen under microscope, this had a disastrous effect, reacting with the copper, lifting the silver and penetrating the core, staining it green.

Microscopic examination in transmitted light showed a flax core.

Using the examination under reflected light it was possible to identify the method of manufacture of the filament as a cast, drawn and rolled.

Fragment textil cu fir metalic, puternic corodat

Bandă metalică înfășurată peste miezul din fibre textile

În 1890, în Satu Mare se înființează Cercul Kölcsey. Scopul societății viza emanciparea spirituală, promovarea literaturii, a artelor și științelor. Primul președinte al Cercului a fost baronul Vecsey Iosif. Societatea a funcționat de la început cu trei secții: literatură, socială și muzeală. Secția muzeală era condusă de Kiss Gedeon, iar sarcina principală a secției era de a se preocupa de sporirea patrimoniului istoric și bibliofil. Potrivit raportului prezentat la 20 ianuarie 1900 obiectele provenite din donații au ajuns la cifra de 612. Un alt raport făcut în 1910 pentru anul 1909 ne informează că patrimoniul muzeului număra 4088 de cărți, 3910 obiecte de arheologie și antichități, 71 piese de etnografie, 164 piese de artă și 533 piese de științe naturale.

Presupunându-se că face parte din obiectele donate Cercului Kölcsey și fiind datat cu aproximație începutul secolului al XX-lea, evantaiul, care face obiectul acestui articol, este un accesoriu nelipsit doamnelor și domnișoarelor, de o anumită condiție socială, din această perioadă.

Evantaiul este confecționat din mătase naturală, cu suport de pânză de bumbac. În partea stângă a evantaiului întâlnim pictat un element decorativ de influență orientală, gustul epocii fiind îndreptat spre această artă.

În momentul intrării obiectului în laboratorul de restaurare textile, acesta prezenta numeroase degradări și deteriorări. În ciuda stării precare de conservare s-au putut determina atât tehnica de execuție cât și materialele conținute.

Materialele conținute sunt: - mătase naturală,

- pânză de bumbac,
- hârtie,
- os,
- lemn.

Tehnica de execuție a evantaiului este aceea de lipire. Între suportul de pânză de bumbac și hârtie au fost lipite balenele, mai precis partea de lemn a balenelor. Balenele de pe marginea evantaiului sunt numai de os și erau lipite pe suportul de bumbac.

Mătasea era la rândul ei prinsă de hârtie și suportul de bumbac prin două benzi înguste de hârtie lipite pe diametrul mare și pe cel mic.

Starea de conservare a evantaiului impunea măsuri urgente de conservare și restaurare. S-a trecut la dezasamblarea evantaiului; de-a lungul acestui proces evantaiul a suferit ușoare deteriorări. Dezasamblarea lui ne-a permis o mai bună cunoaștere a tehnicii originale de creație. În urma acestui proces am obținut părțile componente ale evantaiului:

- mătasea naturală,
- hârtia,
- suportul de bumbac
- balenele.

Mătasea prezenta următoarele deteriorări:

- depuneri de praf,
 - rupturi ale urzelii și bătăturii;
- și degradări:
- foto-chimice,
 - ale stratului pictural,
 - pete.

Hârtia era într-o stare mai bună de conservare, dar nu mai putea fi refolosită în procesul de restaurare datorită acidității ridicate (pH 5,76).

Suportul de bumbac prezenta degradări multiple rupturi și pete de rugină. Nici el nu a mai putut fi folosit în procesul de restaurare.

Înainte de începerea tratamentului umed am făcut teste de culoare elementului decorativ. Singura culoare care a migrat în proporție mai mare a fost nurgul. Totuși la testele de umezeală negrul și nici celelalte culori nu au migrat, dar și-au atenuat ușor culoarea.

Odată dezasamblată mătasea evantaiului a fost supusă unui tratament umed mai întâi într-o baie de înmuiere și apoi într-una de spălare cu Radix Saponaria. După limpezire și extragerea umezelii mătasea a fost întinsă pe sticlă și pensulată cu soluție de CMC (1%) pentru a-i asigura o uscare corectă a firelor din contextură.

După terminarea tratamentului și după curățirea balenelor și a metalului care le prindea s-a trecut la următorul pas și anume restaurarea evantaiului. Restaurarea lui s-a făcut în aceeași tehnică în care el a fost creat: lipire. Am înlocuit hârtia cu hârtie japoneză, folosită în restaurare și suportul cu un suport nou de bumbac 100%. Prin procedeul lipirii am unit aceste două materiale, suportul și hârtia, așezând între ele cele 15 balene, așa cum au fost ele plasate original.

Lipirea s-a făcut cu Sarpifan praf, cu ajutorul unei pensule, a fierului de călcat și a hârtiei siliconate.

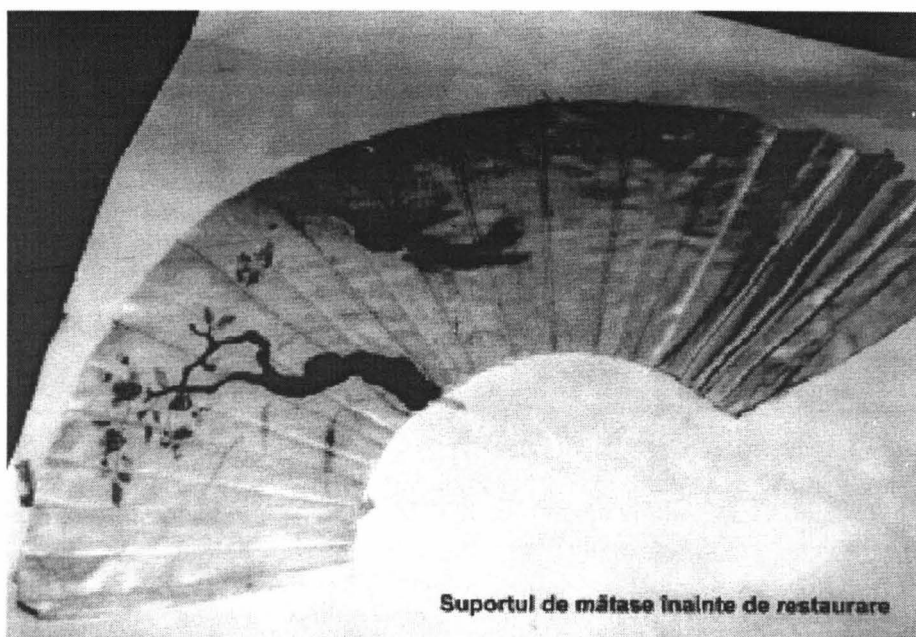
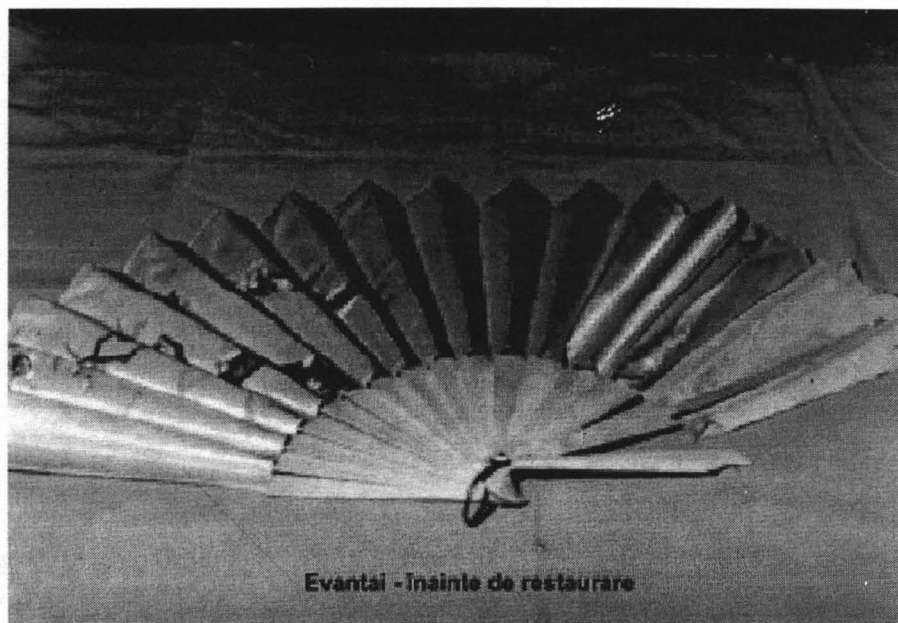
Odată terminată această etapă a urmat îmbinarea mătăsii cu corpul evantaiului. Îmbinarea s-a realizat tot în tehnica originală, anume: au fost croite din hârtie japoneză două panglici atât pe diametrul mare, cât și pe cel mic. Cu ajutorul Sarpifanului s-au lipit cele două panglici astfel încât ele să cuprindă suportul, hârtia și mătasea. Pentru a întări lipirea mătăsii pe corpul evantaiului am presărat între acestea puțin Sarpifan. Odată lipite panglicile de hârtie, evantaiul a fost gata.

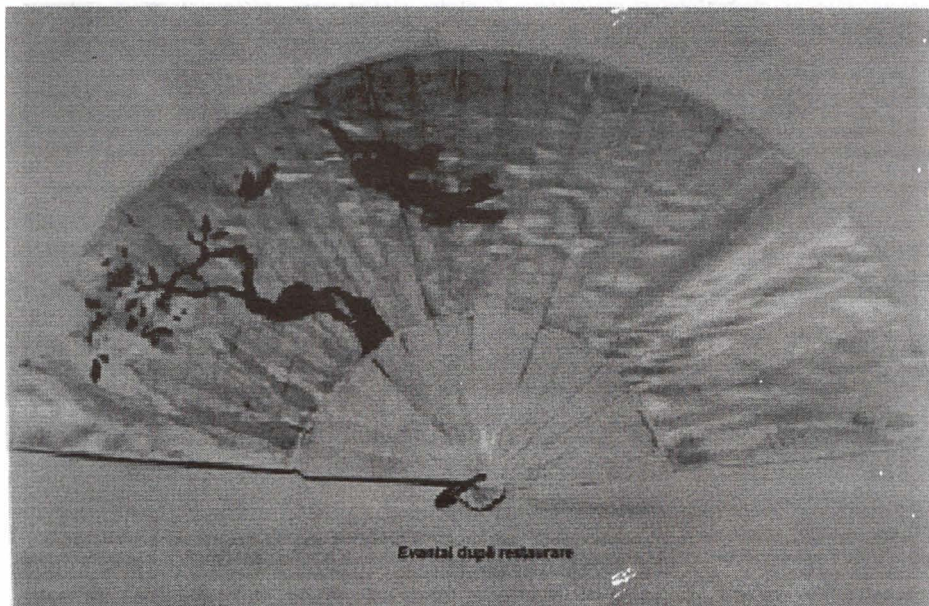
Recomandăm expunerea lui fără a se îndoi.

The Restoration of a Fan from the Beginning of the XXth Century

(Summary)

At the beginning of the XXth century, fans were a very loved accessory. Coming from a wellknown collection, the Kölcsey Collection, the fan is dated in the first half of the XX-th century. It's decoration is oriental. The fan was restored in the preservation laboratory of Satu Mare Teritorial Museum.

Conservarea și restaurarea obiectelor arheologice a constituit întotdeauna o activitate cu multe obstacole de trecut. Diversitatea materialelor, tehnicile de realizare și mai ales modul în care se păstrează aceste obiecte impun încă de la descoperirea lor o anumită strategie, care de cele mai multe ori trebuie îmbunătățită pe parcurs. Tehnica avansată de care dispunem astăzi ne permite o mai bună investigare a materialelor și tehnicilor acestor obiecte astfel că și răspunsurile la întrebările pe care le ridică aceste obiecte le primim mult mai rapid. Astfel de descoperiri sunt rare și tocmai de aceea ele sunt foarte importante atât din punctul de vedere al arheologilor cât și din cel al conservatorilor și restauratorilor.

Complexul arheologic Hodod este de mai multă vreme un material deosebit de interesant și generos atât pentru muzeografil arheologi cât și pentru restauratori. Complexitatea descoperirii a făcut ca salvarea ei să se întindă pe o perioadă mai mare de timp și să impună noi și noi strategii.

Sub piatra cavoului lui Sara Thuri, datat 1733, au fost descoperite următoarele piese:

1. părul;
2. fragmente de voal din mătase naturală;
3. fragment de panglică din mătase naturală;
4. corset din mătase naturală;
5. fragment de bluză dintr-o țesătură de lână;
6. fragmente de mătase naturală;
7. fusta dintr-o țesătură de lână;
8. brâu;
9. fragmente de dantelă din mătase naturală cu fir metalic.

Subiectul articolului îl constituie conservarea și restaurarea unora dintre accesoriile care compun complexul arheologic Hodod.

Investigațiile au fost făcute cu ajutorul specialiștilor de la Muzeul Național de Istorie, București și de la Muzeul Satului.

Datorită microclimatului în care au stat peste 200 de ani textilele au necesitat investigații complexe și aprofundate. Analizele fizice, chimice și biologice au reușit să evidențieze numeroasele probleme ridicate de acest complex arheologic.

În momentul intrării lor în laborator, textilele prezentau mari depuneri de resturi humice, de pământ, iar textilele cu fir metalic prezentau depuneri de oxizi și cloruri.

Piese care constituie subiectul lucrării erau și ele într-o stare avansată de degradare, lucru care a dus la pierderea unei mari proporții din ele.

Fragmentele de dantelă au intrat în laborator odată cu părul, ele fiind prinse pe fragmentul de voal ce era așezat pe păr cu ace de cupru; tocmai din acest motiv dantela s-a corodat în jurul acelor și s-a pietrificat împreună cu acestea. Acest ansamblu prezenta depuneri de pământ, pete verzi, deșirări, lipsuri mari, un grad de fragilizare foarte mare, oxidarea firului metalic.

După desfacerea piesei din ansamblul în care a fost descoperit s-a constatat că dantelele cuprind trei fragmente diferite ca motivistică și dimensiuni.

Bucata cea mai mare are o formă dreptunghiulară și prezintă o stare avansată de deteriorare. Materialele din care este creată dantela sunt mătase naturală și fir metalic, care în urma investigațiilor s-a dovedit a fi argint aurit. Tehnica de realizare este cea cunoscută sub numele "ciocănele".

Al doilea fragment s-a păstrat mult mai bine. Materialele și tehnica sunt identice cu cele ale primului fragment. Fragmentul are formă de bandă subțire, ornamentica este geometrică.

Ultimul fragment apare ca un galon subțire a cărui stare de conservare este identic cu celelalte două. Odată scoase din mediul în care au stat peste 200 de ani starea lor de conservare s-a agravat, iar firul metalic în contact cu aerul s-a corodat puternic.

Piesele intrate în laborator prezentau o stare avansată de degradare ceea ce a impus măsuri imediate. Fazele procesului de conservare-restaurare s-au succedat conform particularităților fiecărui obiect.

Întregul complex a fost mai întâi dezinfectat cu soluție de timol 5% prin pulverizare.

Cu ajutorul unei perii moi s-au îndepărtat depunerile și resturile humice. Tratatamentul mecanic s-a efectuat cu multă grijă având în vedere gradul de fragilizare al obiectelor.

Au urmat înmuierile repetate cu soluție formată din glicerină, alcool etilic și apă distilată. Această fază s-a efectuat prin pensulare pe un suport de sticlă. Spălarea s-a făcut cu Romopal 1% prin imersie. Au urmat clătirile repetate, extragerea umezelii și uscarea liberă.

Fragmentele sunt de dimensiuni mici și nu mai pot fi reintegrate costumului, de aceea s-a decis ca ele să rămână doar ca martori, consolidarea lor făcându-se pe un material neșesut și protejat cu tul vopsit la culoare.

O altă piesă deosebită este fragmentul de panglică a cărui funcționalitate nu a putut fi încă stabilită; ea putând fi un accesoriu al bluzei (se foloseau panglici pentru a strânge mânecile) sau putând fi folosită ca podoabă capilară.

La intrarea în laborator piesa era mototolită și prezentă pe toată suprafața depuneri de pământ, cutări, plieri ale țesăturii, pete și o fragilizare avansată.

Țesătura panglicii este realizată semimecanic în legătură cu efect de rips.

Panglica este confecționată din mătase naturală de culoare maro, ornamentica fiind exclusiv florală.

Acestui obiect i s-au aplicat aceleași tratamente ca fragmentelor de dantelă.

Consolidarea piesei s-a făcut pe mătase naturală de culoarea panglicii într-o tehnică mixtă: lipire cu Sarpifan și coasere cu fire de mătase naturală.

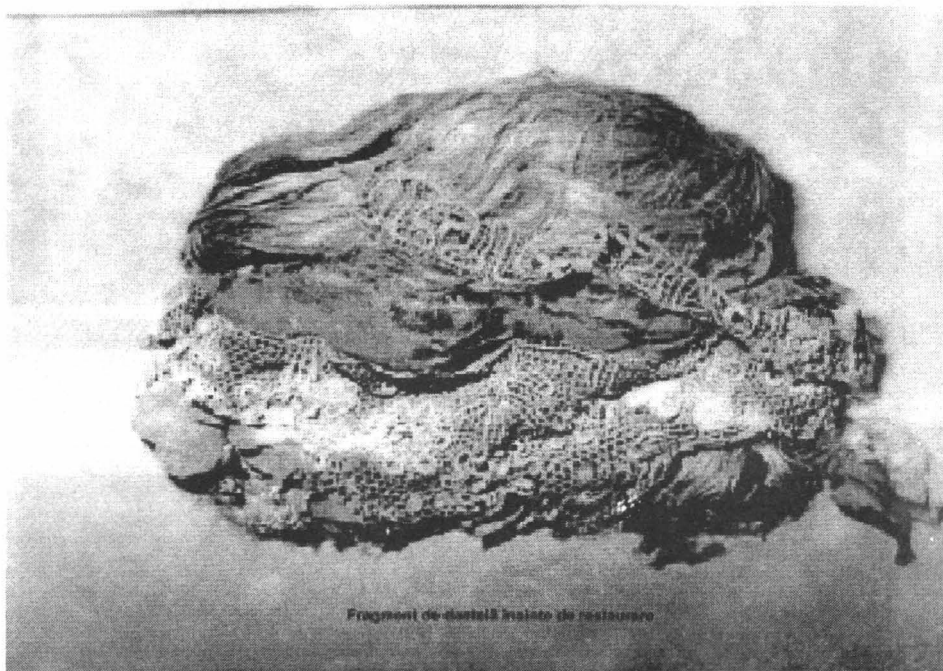
Odată terminată conservarea și restaurarea tuturor pieselor vom reuși reconstituirea unui frumos costum de epocă, unic în Muzeul Județean Satu Mare.

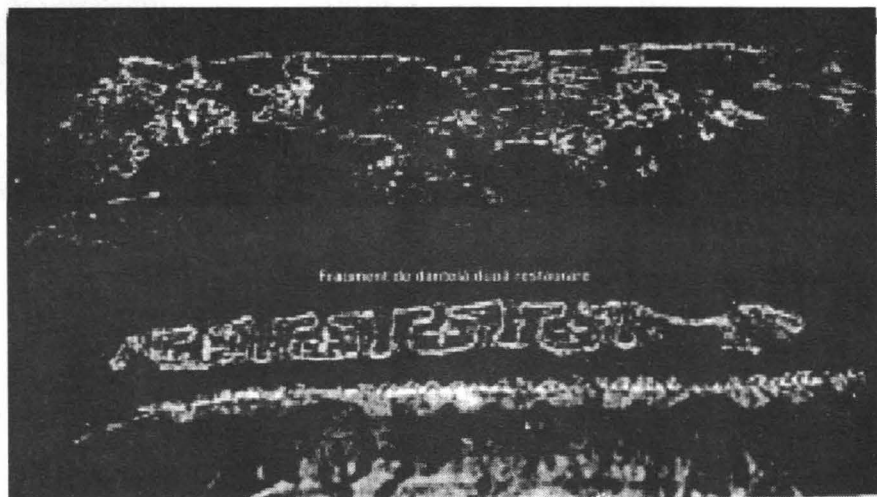
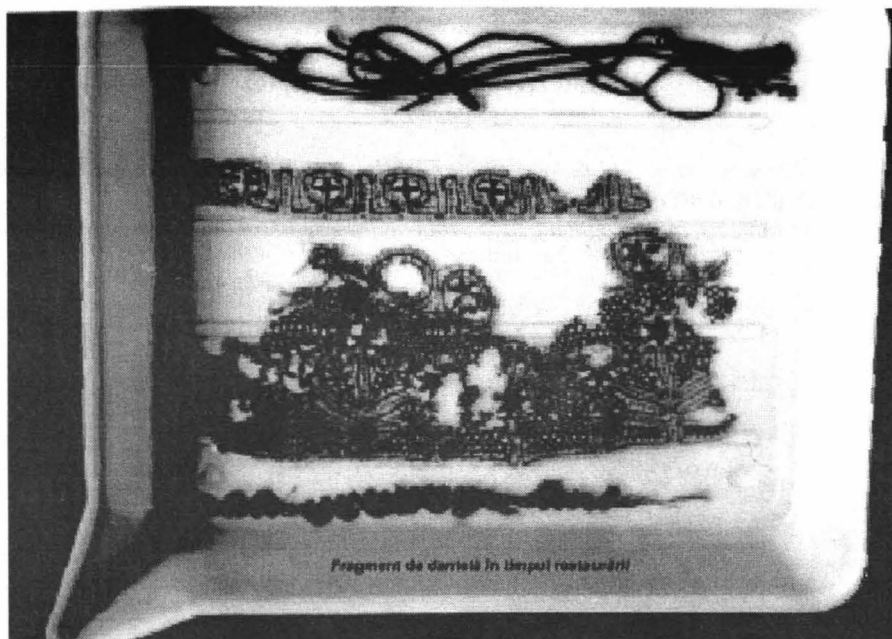
The Restoration of Some Accessories from the Hodod Archaeological Complex

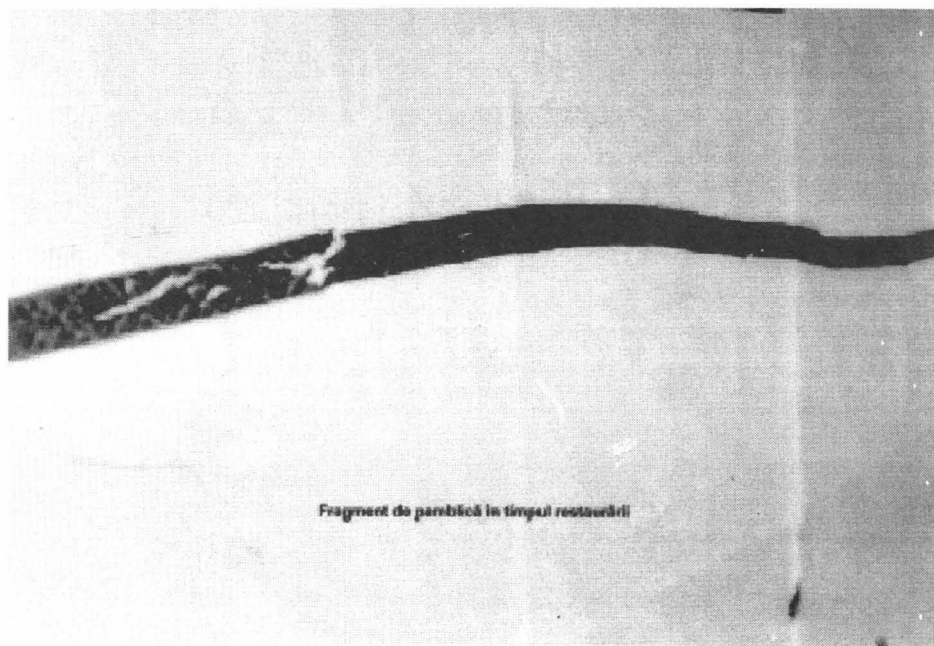
(Summary)

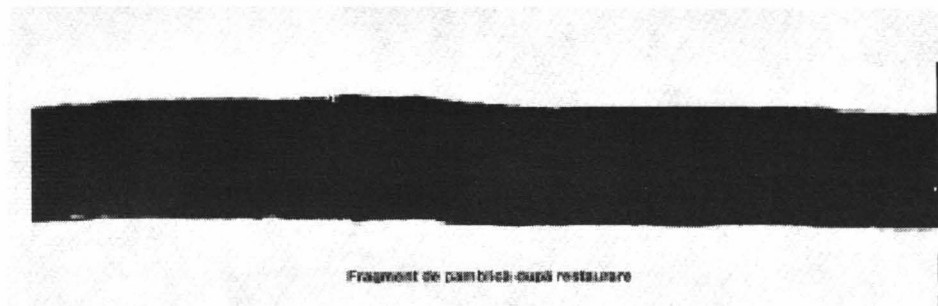
The conservation and the restoration of the archaeological textiles was always a very complex work. This article put in a new light this kind of work.

The subjects are: fragment of a ribbon, fragments of lace and the ribbon of a bodice.

Restaurarea unei săbii de paradă cu teacă

Dinu Capotescu

Piesă de secol XIX din perioada Austro-Ungariei (1867-1918) aparținând corpului de ofițeri ai armatei imperiale, sabia de paradă cu teacă are lungimea de 100cm și lățimea de 2,5cm.

Mănerul confectionat din bronz turnat, frumos ornamentat cu motive florale, este placat cu două plăsele din fildes.

Lama de oțel este puternic curbată, ascuțită la capăt, iar în partea centrală prezintă un șanț vizibil pe ambele părți ale acesteia.

Teaca, în lungime de 87,5 cm și lățime de 3,5 cm este confectionată din lemn îmbrăcat în catifea roșie. Capetele și mijlocul acesteia sunt placate cu tablă din alamă ornamentată cu motive florale și geometrice.

Înainte restaurării, sabia, respectiv lama sabiei era ruptă, teaca dezlipită și ruptă în mai multe fragmente, materialul textil puternic deteriorat. Părțile metalice ale sabiei respectiv ornamentele din alamă erau acoperite cu produși de coroziune specifici materialului de bază.

Operațiile de restaurare au debutat cu demontarea sabiei în părțile ei componente. A urmat sudarea lamei (cu arc electric), curățirea mecanică cu lână de oțel și lustruire. Ornamentele din alamă au fost degresate și tratate chimic, în vederea îndepărtării produșilor de coroziune.

Componentele de lemn ale tecii au fost lipite cu aracet, iar materialul textil a fost restaurat de specialistul de la acest suport.

În final, după montarea componentelor s-a făcut o conservare finală cu nitrolac incolor.

The Restoration of a Parade Sword from XIXth Century

(Summary)

This work is presenting the restoration of a parade sword from XIXth century.

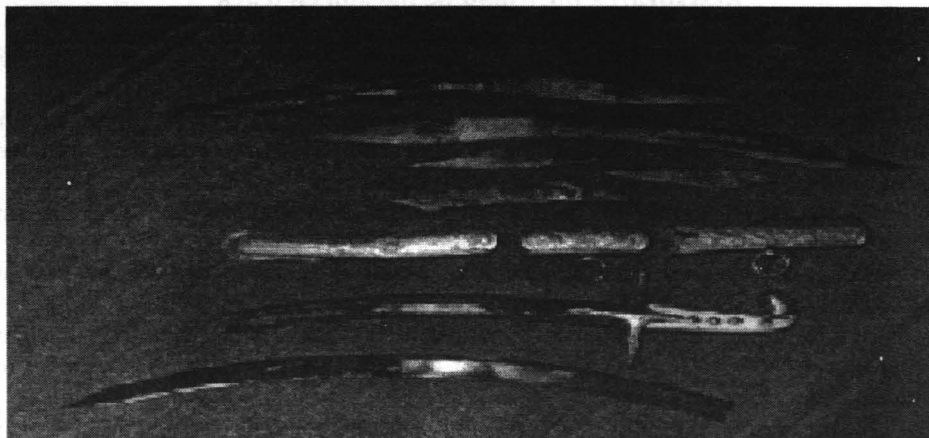

Foto înainte de restaurare

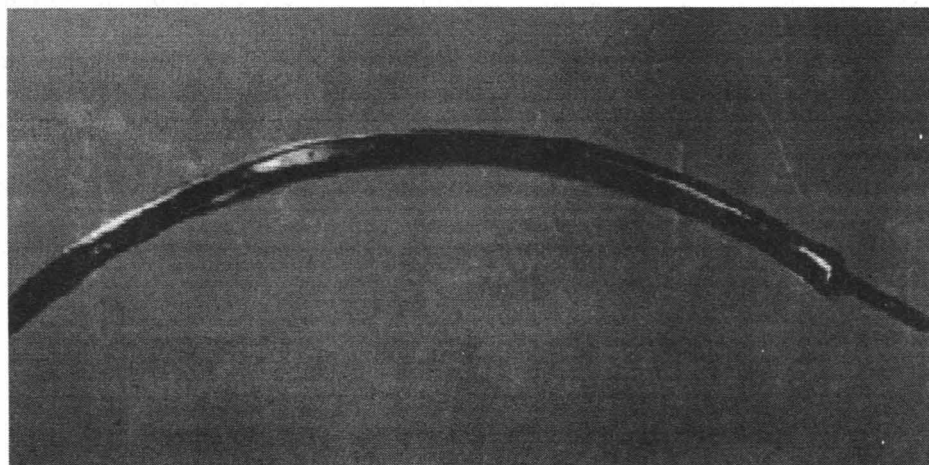

Foto în timpul restaurării

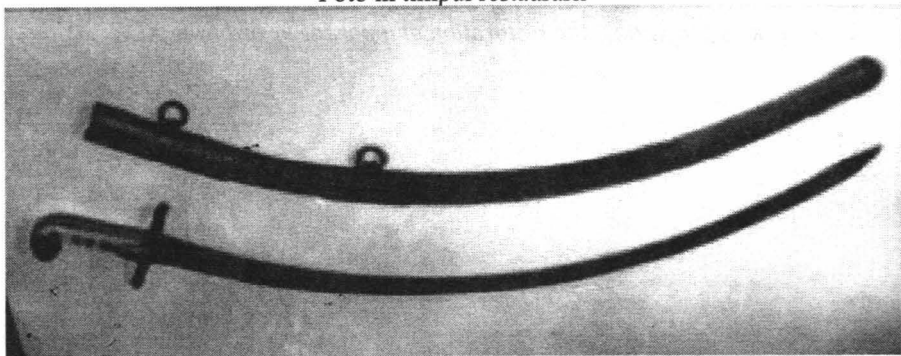

Foto după restaurare

Restaurarea unui manuscris aparținând Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia

*Restaurator Gabriela Paul
Coordonator Sofia Știrban*

Manuscrisul, redactat în limba română cu caractere chirilice, datat Alba Iulia 1828-1829 și Săliște 1834 aparține Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia. Este o prelucrare după "Cărticica Năravurilor Bune pentru Tinerime", o traducere făcută de Moise Fulea după o lucrare germană, recomandată școlilor sătești printr-o circulară din anul 1820. Deși nu era o carte de citire propriu-zisă, traducerea lui Moise Fulea a fost impusă ca atare pentru conținutul ei moralizator.

Manuscrisul care face obiectul restaurării, îl are ca autor pe Nicolae Munteanu care nu copiază întocmai traducerea mai sus amintită, ci prelucrează o parte a acestuia. Conținutul cărții este pătruns de sensuri educative, moralizatoare care curg continuu. Limba utilizată cuprinde multe forme arhaice dar și neologisme.

Cerneala utilizată la scriere este neagră (ferogalică în amestec cu carbon), grafia este îngrijită, nr. de file 90, caiete formate din 4 file. În urma investigațiilor s-a ajuns la concluzia că hârtia este sfabricată manual cu linii de apă și filigrane verticale, produsă în două mori diferite de hârtie; grosimea hârtiei variază în funcție de moara producătoare și de deteriorările microbiologice.

Fragilizarea avansată a suportului, soldată cu detașări și pierderi masive de material purtător de informație scrisă, este dată ca urmare a atacului bacterian în condiții de păstrare și manipulare necorespunzătoare, de unde rezultă o hârtie pufoasă, fragilă, fibrele tinzând să se desprindă la simpla atingere în zona colțului superior drept.

După parcurgerea etapelor premergătoare obligatorii (fotografieri, dezinfecție, investigații) am trecut la desprăfuirea mecanică a manuscrisului, numerotarea filelor, descoaserea volumului, îndreptarea prin mijloace mecanice a filelor răsucite și îndoite, determinarea pH-ului înainte de spălare (5,0-6,30).

Deoarece cerneala folosită la ștampile, conform buletinului de analiză, este solubilă în apă, am recurs la protejarea lor cu soluție de carboximetilceluloză în concentrație de 3%, aplicându-se straturi succesive din această soluție.

Spălarea foilor s-a făcut în apă la 20°C, între netex fapt ce a permis circulația apei cât și protejarea fragmentelor biodeteriorate cu tendință de desprindere. Filele cu ștampile au fost spălate separat, pe plan înclinat. Deși valorile pH-ului nu au putut fi aduse în toate cazurile în jurul valorii 7, nu s-a optat pentru deacidifiere. Pentru a îmbunătăți pH-ul soluția de reînclieare a fost făcută în bicarbonat de magneziu.

După o presare intermediară am trecut la reîncliearea filelor pe o parte și pe cealaltă cu o soluție de carboximetilceluloză în soluție de 1% în bicarbonat de magneziu.

În cazul filelor ale căror colțuri s-au aflat într-o stare avansată de deteriorare, urmare a atacului biologic reîncliearea s-a făcut concomitent cu dublarea cu vâl japonez pentru consolidarea imediată a foilor.

După o nouă presare intermediară am trecut la pregătirea foilor pentru completare prin defibrarea marginilor, iar în cazul filelor la care odată cu reîncliearea s-a aplicat și vâlul japonez s-a îndepărtat și surplusul de vâl.

Completarea am efectuat-o cu hârtie japoneză prin metoda "la dublu", operație urmată de degajarea surplusului de hârtie japoneză și dublarea cu vâl japonez a marginilor.

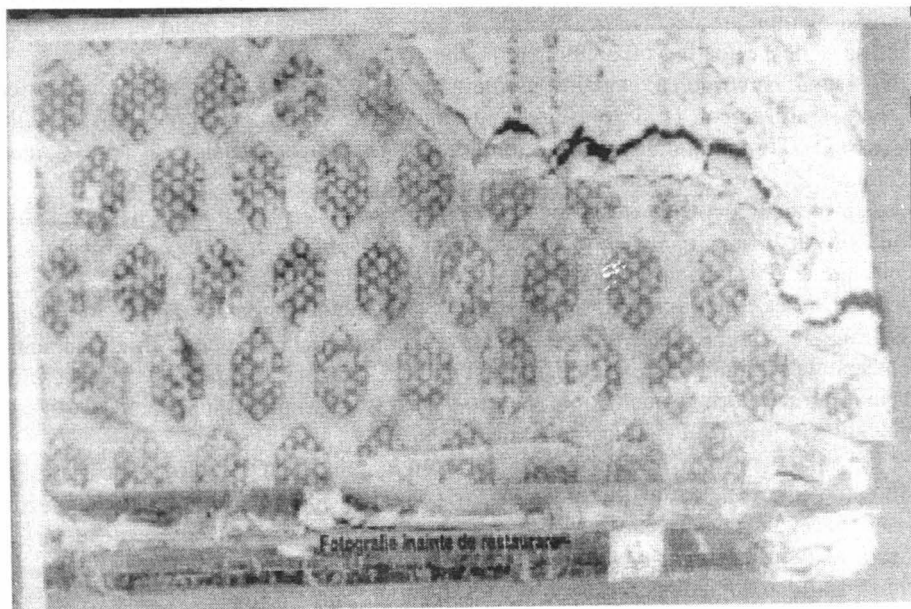
Presarea finală s-a făcut între hârtii de filtru umezite și uniformizate în presă timp de 24 de ore urmată de recompunerea caietelor.

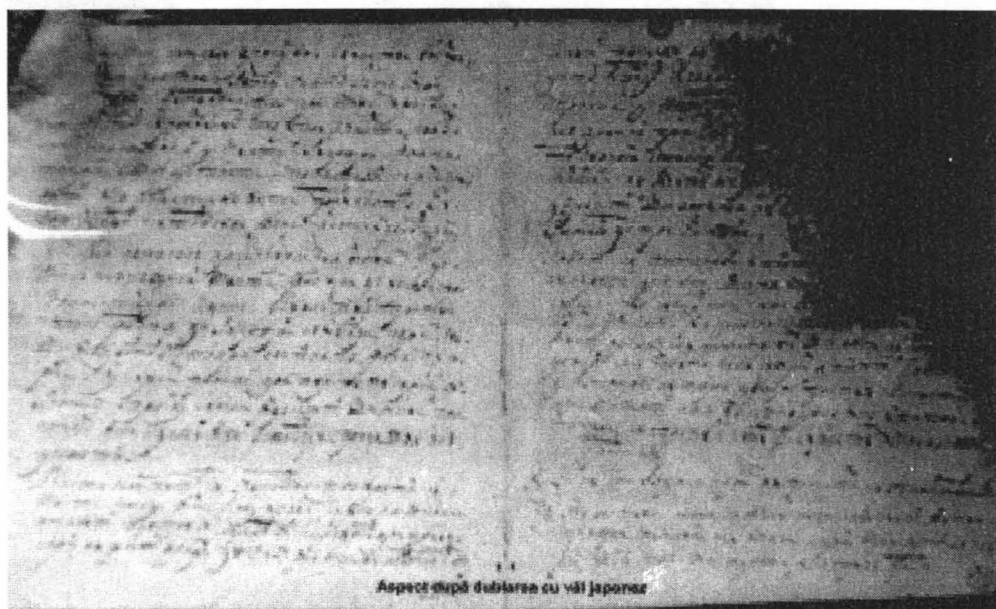
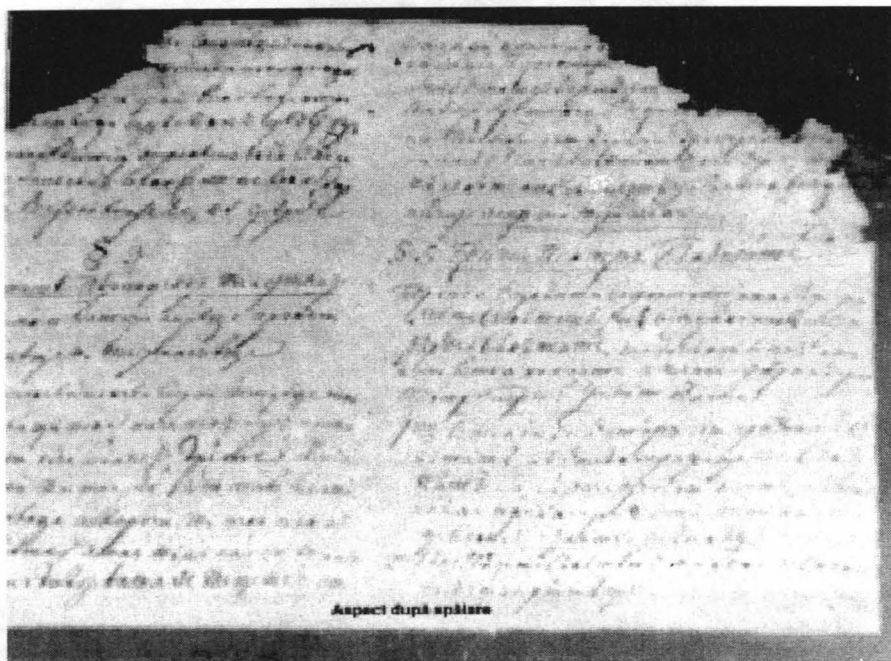
Pentru o conservare viitoare se recomandă păstrarea manuscrisului în condiții microclimatice corespunzătoare. După efectuarea legăturii, manuscrisul va fi depozitat într-o casetă de protecție în poziție de repaos.

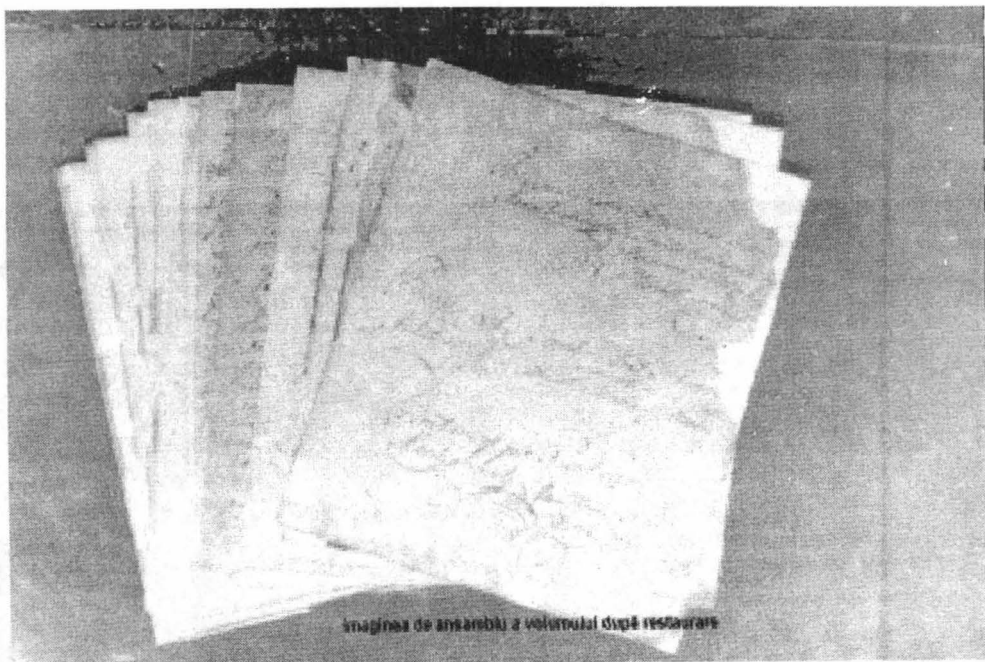
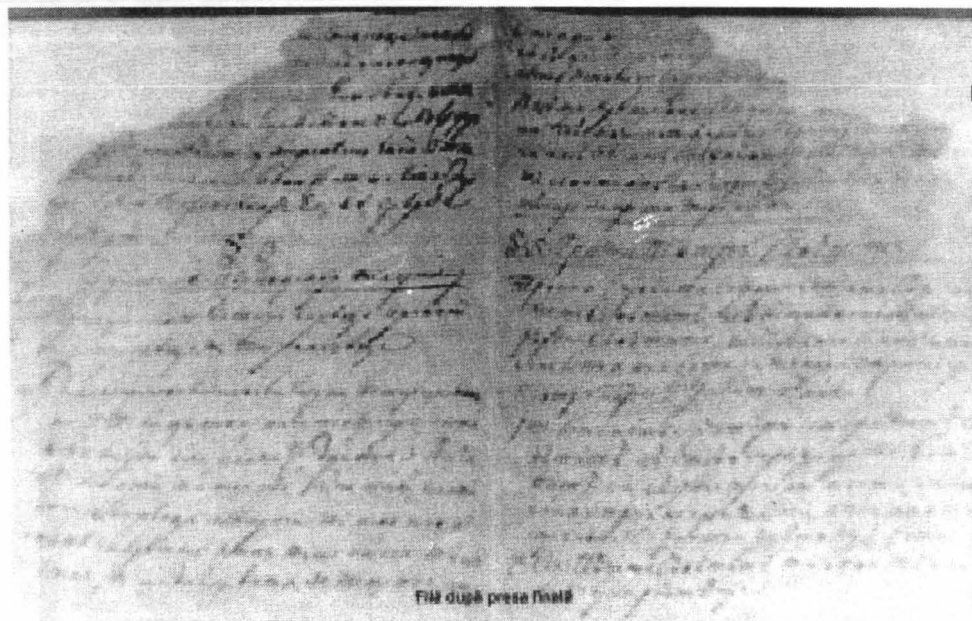
Având în vedere importanța acestei cărți, care din punct de vedere istoric și educativ semnaleză gradul de educație din școlile românești din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea, satisfacția restauratorului de a-i reda semnificația originală este justificată.

The Restoration of a Manuscript from "The Union National Museum", Alba Iulia (Summary)

The subject of this article is the restoration of a manuscript wrote in Romanian language, with Cyrillic characters. The document was dated 1828-1829 Alba Iulia, 1834 Săliște.

Restaurarea unui vas etnografic, tip "ulcior cu țâță"

Roxana Cobusceanu

coord. Eva Puskás

Piesă în cauză este un vas etnografic având denumirea de "ulcior cu țâță" și buză bilobată, modelat din lut la roata olarului. Acest gen de ulcioare erau folosite în gospodăriile țărănești, pentru apă.

Ulciorul are culoarea maronie a lutului ars, angoba aplicată fiind de culoare albă. Ca urmare a trecerii timpului și a folosirii îndelungate, angoba a căpătat culoare crem.

Partea bombată a corpului vasului are un motiv decorativ în valuri, cuprins între două cercuri concentrice de culoare maronie. Același ornament apare și la baza gâtului.

Pe gât se observă o decorație alternantă a motivului cu pete ovoidale, deasupra apărând linii verticale cuprinse între două cercuri concentrice. Exteriorul torții este ornamentat cu 12 linii paralele îngroșate. Smalțul de culoare verde crom se află doar pe porțiunile funcționale ale vasului, respectiv țâță și buză. Pe porțiunea opusă torții apare motivul floral de fundă. Corpul vasului este legat cu sârmă în formă de plasă, aceasta având rol de protejare și consolidare.

În interiorul ulciorului se găsesc 11 biluțe de lut ars cu rol de curățire a sedimentelor și impurităților din interiorul vasului, iar la baza gâtului în interior există un grătar din lut ars.

Ca urmare a unei manipulări sau păstrări necorespunzătoare piesa prezintă crăpături, fisuri, lipsă din materialul de bază în zona corpului vasului, lipsește 75 % din buză iar din țâță 50%. De asemenea ca urmare a trecerii timpului, decorul din zona corpului vasului nu s-a păstrat în întregime,

Analiza vizuală și cea chimică au pus în evidență faptul că pasta ceramicii este de bună calitate, cu pereți subțiri, degresantul folosit fiind nisipul fin. Pe întreaga suprafață a vasului se observă depuneri de murdărie și urme de sol.

Plasa de sârmă prezintă produși de coroziune specifici materialului de bază, fier, sub formă de rugină care s-a imprimat și pe suprafața de contact cu vasul. Forma vasului s-a păstrat datorită existenței plasei de sârmă.

Prima fază a fluxului de restaurare a fost cea de îndepărtare a depunerilor de pe suprafața vasului prin imersie în soluție de Romopal 1%, folosind perii CSSU păr moale, urmată de clătiri cu apă și uscare la temperatura mediului ambiant și lipirea fragmentelor existente folosind adeziv tip ARACET E-50

Plasa de sârmă ce dă autenticitate vasului și totodată păstrează forma sa, a fost curățită mecanic cu foarte mare atenție, în vederea îndepărtării ruginei.

Completarea zonelor lipsă s-a realizat cu ghips de modelai, iar finisarea plombelor s-a făcut în tehnica manuală cu instrumentar adecvat, după care s-a integrat cromatic folosind culori tempera.

Conservarea plasei de sârmă s-a făcut prin pensulare cu tanin, cu atenție deosebită.

Bibliografie

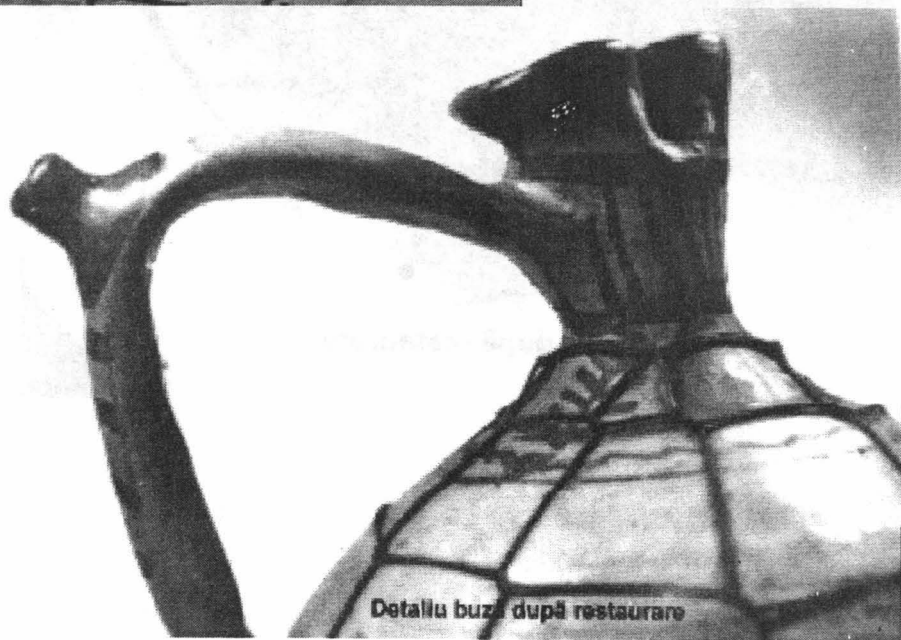
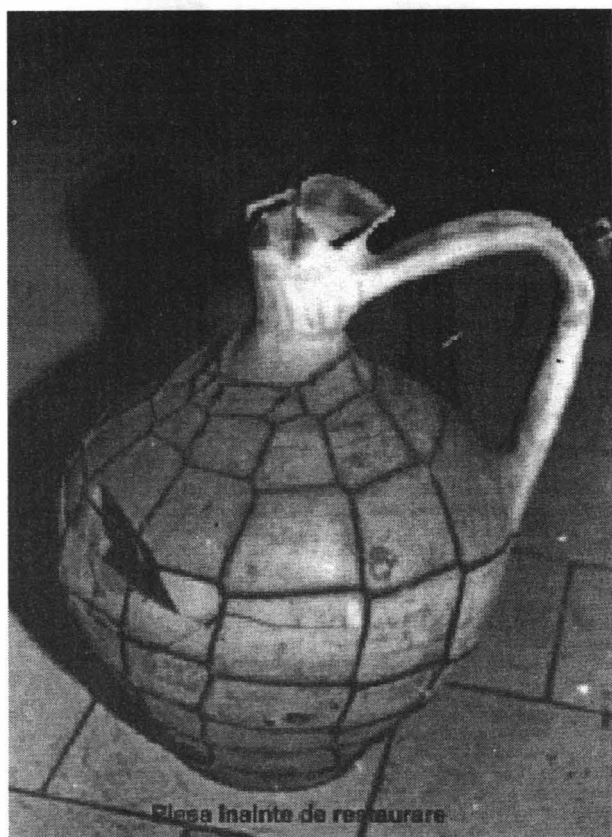
1. Bura László - Vass Márton, A Tasnádi fazekasság, Budapest 1991
2. Plenderleith - The Conservation of Antiquities and works of Art

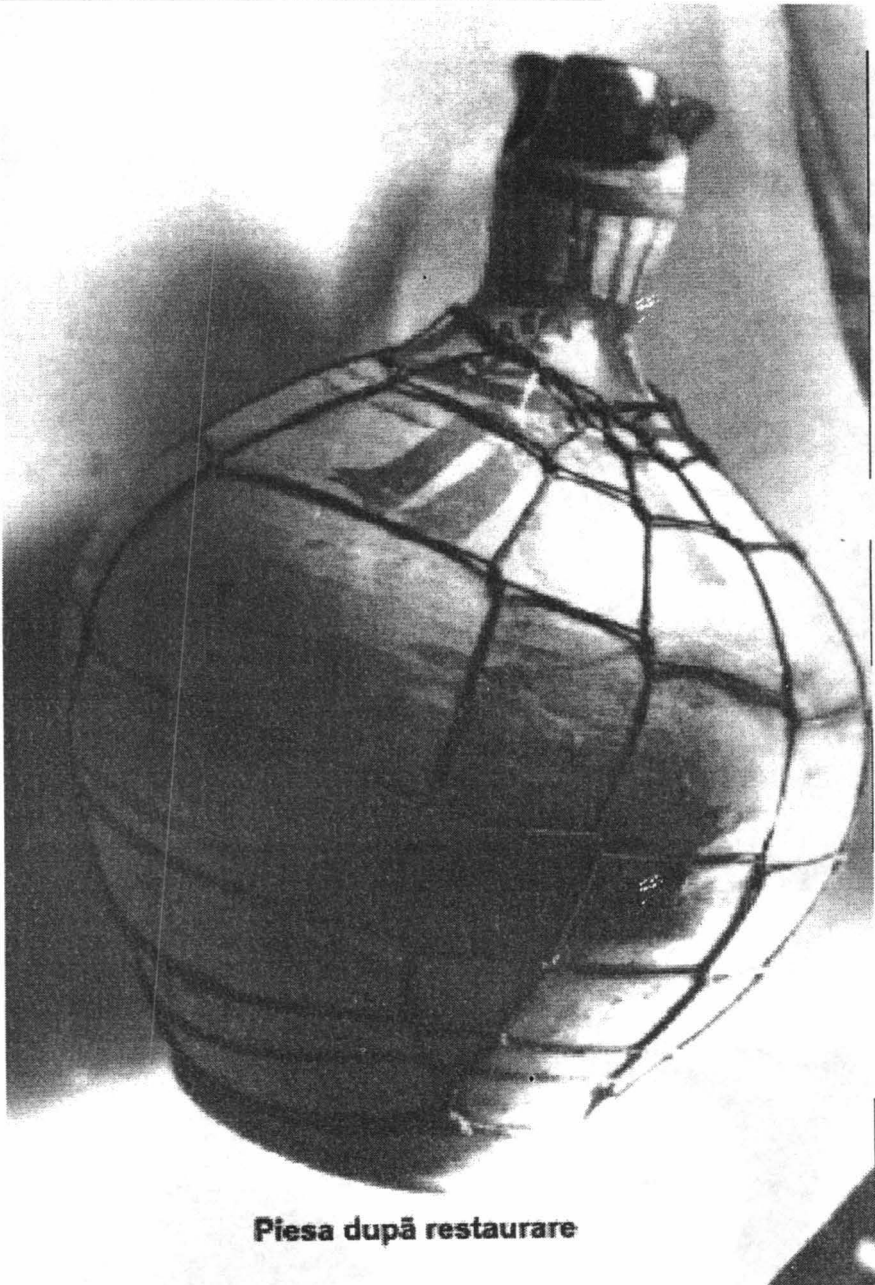
Lista ilustrațiilor

Foto 1.	- înainte de restaurare
Foto 2.	- după restaurare
Foto 3.	- detaliu buză după restaurare.

The Restoration of an Ethnographical Jug
(Summary)

This work presents the restoration of an ethnographical jug with wire net on the external surface.

Piesa după restaurare

Lucrarea prezintă restaurarea unui vas-urnă, descoperit în anul 1997 la Carei-Bobald, județul Satu Mare.

Stațiunea arheologică Bobald este una din cele mai importante din zonă cuprinzând o așezare de epoca bronzului, deranjată parțial de un cimitir feudal și fundația unei biserici feudale.

Săpături de sondaj au făcut deja în anul 1966 de către Dr. I. Némethi, arheolog la Muzeul Orășnesc Carei, săpăturile devenind sistematice din anul 1986, care continuă și în prezent.

Urna de față atât prin forma ei cât și prin decorul aplicat se încadrează în epoca bronzului timpuriu din zona de nord vest a țării, fiind reprezentată prin următoarele forme de vase descoperite în zona noastră: cană, castron, borcane, vase de provizii, oale de dimensiuni mari, străchini, cești cu toartă, vase cu picioare tronconice și pătrate.

Vasul restaurat este o urnă cu corp bombat, lucrat cu mâna, dintr-o pastă fină de culoare neagră, bine arsă, având gâtul scurt, buza ușor evazată, cu patru tortițe la baza gâtului, fundul plat.

Decorul este realizat prin incizie de linii oblice, verticale, neregulate, alocuri în formă de triunghi sau zig-zag, începând de la tortițe și continuând până la 5 cm de la baza vasului, gâtul și buza nu au decor.

Inventarul fragmentelor existente este în număr de 53.

Prima etapă în restaurarea vasului de ceramică, a fost spălarea fragmentelor pentru îndepărtarea depunerilor de pământ prin imersie în soluție de Romopal 1%. Curățirea umedă a fost posibilă datorită arderii bune a ceramicii, conferind fragmentelor o rezistență ridicată la apă.

Îndepărtarea depunerilor de sol de pe caturile fragmentelor s-a făcut cu ajutorul unei perii de dinți din păr. Spălarea a durat până la o curățire perfectă, a ceramicii, urmată de îndepărtarea soluției de Romopal de pe fragmente prin spălări repetate în apă distilată. Uscarea s-a făcut pe hârtie de filtru la temperatura camerei, după care toate fragmentele s-au pensulat cu soluție de nitrolac diluat în acetonă (20%).

În vederea reconstituirii formei vasului am etalat fragmentele, grupându-le după locul lor ce aveau să-l ocupe, respectiv bază, corp, buză.

Asamblarea vasului l-am început de data aceasta de la buză, având diametrul mai mare ca baza, conferind astfel pe parcursul clădirii formei o mai mare stabilitate.

Adezivul folosit a fost cel obișnuit, poliacetatul de vinil fără plastifiant. Plombarea părților lipsă s-a efectuat cu ipsos de modelaj.

Vasul restaurat se află la Muzeul orășnesc Carei.

Bibliografie

1. I. Némethi, Satu Mare St. Com., V-VI, 1981-1982.
2. I. Némethi, Petre Roman, Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României, Satu Mare St. Com., XI-XII, 1994-1995.

Lista ilustrațiilor

Foto 1. fragmentele ceramice

Foto 2-3. ceramica în timpul restaurării

Foto 4-5. vasul ceramic restaurat

The Restoration of an Archaeological Urn

(Summary)

This paper presents the restoration of an archaeological pot discovered in 1997 in Carei-Bobald.

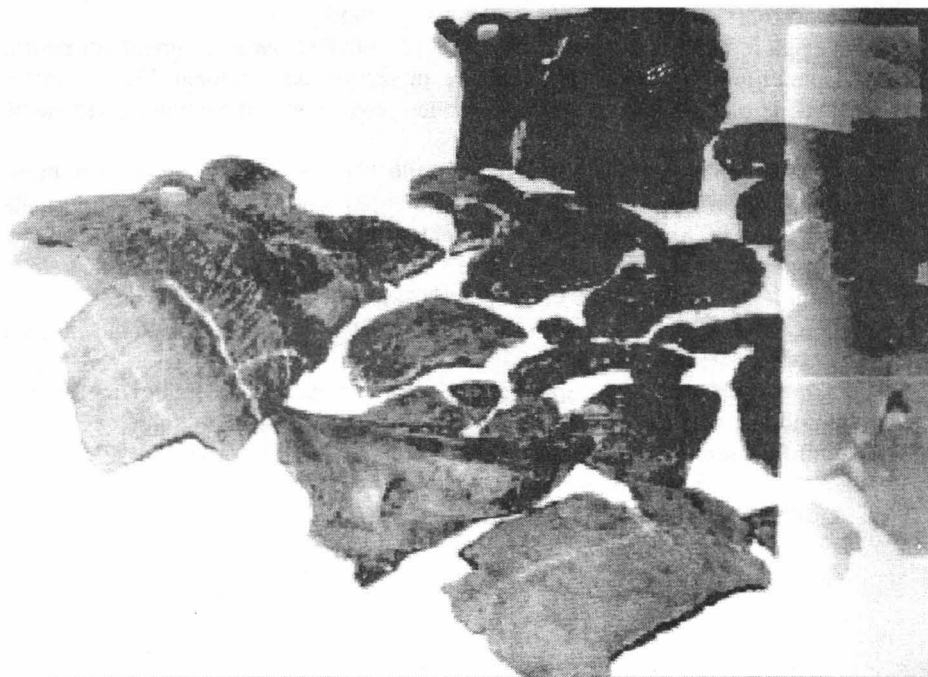

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

Figura 5

ISSN 0258 - 1558

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

www.cimec.ro / www.muzeusm.ro